

Sayı/Number 41

Ekim/October 2020

ISSN 1308-2922 E-ISSN 2147-6985

**P A M U K K A L E Ü N İ V E R S İ T E S İ
S O S Y A L B İ L İ M L E R E N S T İ T Ü S Ü D E R G İ S İ**

**P A M U K K A L E U N I V E R S I T Y
J O U R N A L O F S O C I A L S C I E N C E S I N S T I T U T E**

ISSN 1308-2922 E-ISSN 2147-6985

PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

PAMUKKALE UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES INSTITUTE

Sayı/ Number 41

Ekim/October 2020

Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına
Prof. Dr. Ahmet BARDAKCI

Editörler

Prof. Dr. Naci KARKIN
Doç. Dr. Esra AYTAÇ ADALI
Doç. Dr. Umut UYAR

Uluslararası hakemli bilimsel bir dergi olan PAUSBED ilk olarak 2008 yılında yayımlanmıştır. 2017 yılından itibaren E-dergi olarak yayımlanmaktadır. PAUSBED 2018 yılından itibaren yılda dört kez (Ocak, Nisan, Temmuz ve Ekim) yayımlanacaktır. Dergide yayımlanan çalışmalardan, kaynak gösterilmek şartıyla alıntı yapılabilir. Çalışmaların tüm sorumluluğu yazarına/yazarlarına aittir.

İngilizce Redaktör

Öğr. Gör. Ayşe YAVUZ

Sekreteryaya/Dizgi

Cansu EKİNCİ

DİZİNLENME

ULAKBİM TR Dizin
EBSCO HOST
ASOS Index
Araştırmaz Bilimsel Yayın İndeks
Türk Eğitim İndeks
SOBIAD, İSAM

Yazışma Adresi

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kınıklı Yerleşkesi 20070
Kınıklı – DENİZLİ / TÜRKİYE
Tel. + 90 (258) 296 21 82 Fax. +90 (258) 296 39 66
pausbed.pau.edu.tr

DANIŞMA KURULU/ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Arif BİLGİN	Sakarya Üniversitesi, Türkiye Sakarya University, Turkey
Prof. Dr. Aylin ÖZMAN	Türk Eğitim Derneği Üniversitesi, Türkiye Turkish Education Association University, Turkey
Prof. Dr. Cihan ÇOBANOĞLU	Güney Florida Üniversitesi Sarasota-Manatee, ABD University of South Florida Sarasota-Manatee, USA
Prof. Dr. Doğan GÜRSOY	Washington Devlet Üniversitesi, ABD Washington State University, USA
Prof. Dr. Faye HAMMILL	Strathclyde Üniversitesi, İskoçya University of Strathclyde, Scotland
Prof. Dr. Francesco D'ANDRA	Salento üniversitesi, İtalya Univesity of Salento, Italy
Prof. Dr. Geri SMYTH	Strathclyde Üniversitesi, İskoçya University of Strathclyde, Scotland
Prof. Dr. Géza DÁVID	Eötvös Loránd Üniversitesi (Elte), Macaristan Eötvös Loránd University (Elte), Hungary
Prof. Dr. Kadir PEKTAŐ	İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye Istanbul Medeniyet University, Turkey
Prof. Dr. Mehmet Ali ÜNAL	Pamukkale Üniversitesi, Türkiye Pamukkale Univesity, Turkey
Prof. Dr. Mithat ÜNER	Atılım Üniversitesi, Türkiye Atılım University, Turkey
Prof. Dr. Nevin GÜNGÖR ERGAN	Hacettepe Üniversitesi, Türkiye Hacettepe University, Turkey
Prof. Dr. Orlin SABEV	Bulgar Bilimler Akademisi, Bulgaristan Bulgarian Academy of Science, Bulgaria
Prof. Dr. Sinan OLKUN	Ankara Üniversitesi, Türkiye Ankara University, Turkey
Prof. Dr. Vincent LUIZZI	Teksa Devlet Üniversitesi, ABD Texas State University, USA
Prof. Dr. Yıldıray ÖZBEK	Akdeniz Üniversitesi, Türkiye Akdeniz University, Turkey
Prof. Dr. Tefvik DALGIÇ	Teksa at Dallas Üniversitesi, ABD University of Texas at Dallas, USA
Prof. Dr. Tuğrul İNAL	Hacettepe Üniversitesi, Türkiye Hacettepe University, Turkey
Prof. Dr. Zbigniew BIALAS	Katowice Silesia Üniversitesi, Polonya University of Silesia in Katowice, Poland
Prof. Dr. Yunus BALCI	Pamukkale Üniversitesi, Türkiye Pamukkale Univesity, Turkey

YAYIN KURULU/EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Naci KARKIN	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Prof. Dr. Ahmet DUMAN	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla
Prof. Dr. Asuman ALTAY	Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir
Prof. Dr. Cem KILIÇ	TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Ankara
Prof. Dr. Bener GÜNGÖR	Atatürk Üniversitesi, Erzurum
Prof. Dr. Bülent GÜLOĞLU	İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Fatih Sultan Mehmet ÖZTÜRK	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Prof. Dr. Handan KUMAŞ	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Prof. Dr. Hüseyin Gazi TOPDEMİR	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla
Prof. Dr. İsmail ÇEVİŞ	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Prof. Dr. Mehmet YAVUZ	Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon
Prof. Dr. Metin EKİCİ	Ege Üniversitesi, İzmir
Prof. Dr. Nuray Selma ÖZDİPÇİNER	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Prof. Dr. Tamer AKSOY	İbn Haldun Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Suat KOLUKIRIK	Akdeniz Üniversitesi, Antalya
Doç. Dr. Ahmet YILMAZ	Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas
Doç. Dr. Dilek ÇETİNDAS	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Elif BOZYİĞİT	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Esra AYTAÇ ADALI	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Feyyaz KARACA	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Gül AKTAŞ	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Meryem AYAN	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. A. Nazif ÇATIK	Ege Üniversitesi, İzmir
Doç. Dr. Hakan Mehmet KİRİŞ	Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta
Doç. Dr. Selim KARAHASANOĞLU	İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İstanbul
Doç. Dr. Sezen KARABULUT	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Şevket KADIOĞLU	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Umut UYAR	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Yeliz MOHAN BURSALI	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Aysel BAYTOK	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi F. Zeynep BİLGE	Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul
Dr. Öğr. Üyesi Gökçen Kurtuluş ÖZTAŞKIN	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Sinem KANGALLI UYAR	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Umut TEPEKULE	Pamukkale Üniversitesi, Denizli

ALAN EDITÖRLERİ/SECTION EDITORS

Prof. Dr. Fatih Sultan Mehmet ÖZTÜRK
Prof. Dr. Naci KARKIN
Prof. Dr. Handan KUMAŞ
Prof. Dr. İsmail ÇEVİŞ
Prof. Dr. Nuray Selma ÖZDİPÇİNER
Doç. Dr. Dilek ÇETİNDAŞ
Doç. Dr. Elif BOZYİĞİT
Doç. Dr. Feyyaz KARACA
Doç. Dr. Gül AKTAŞ
Doç. Dr. Meryem AYAN
Doç. Dr. Sezen KARABULUT
Doç. Dr. Şevket KADIOĞLU
Doç. Dr. Yeliz MOHAN BURSALI
Dr. Öğr. Üyesi Aysel BAYTOK
Dr. Öğr. Üyesi Ece AKYOL
Dr. Öğr. Üyesi Gökçen Kurtuluş ÖZTAŞKIN
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa İNCEKARA
Dr. Öğr. Üyesi Sinem KANGALLI UYAR
Dr. Öğr. Üyesi Umut TEPEKULE

HAKEM KURULU/ARBITRATION COMMITTEE

Prof. Dr. Abdüllatif TÜZER	Muş Alparslan Üniversitesi
Prof. Dr. Adnan KALKAN	Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Prof. Dr. AYLiN GÖRGÜN BARAN	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Birdoğan BAKİ	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Engin HEPAKSAZ	İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Prof. Dr. Fatma DEMİRCİ OREL	Çukurova Üniversitesi
Prof. Dr. Güney ÇEĞİN	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. İlhami YÜCEL	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Prof. Dr. Kamil ORHAN	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. HASAN GÜL	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet KAHRAMAN	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Prof. Dr. Nurten SARICA	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Perihan YALÇIN	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Selçuk Burak HAŞILOĞLU	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Tolga DEMİRBAŞ	Bursa Uludağ Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet SARUCAN	Konya Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet TOKSOY	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Doç. Dr. Aslı ÖZDEMİR	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Atalay ÇAĞLAR	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Ayşegül ÇİMEN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. BARIŞ USLU	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Doç. Dr. Beyza GÜLTEKİN	Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Birol ERKAN	Uşak Üniversitesi
Doç. Dr. Bora YENİHAN	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Burcu KÜMBÜL GÜLER	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Bülent ŞENER	Karadeniz Teknik Üniversitesi

HAKEM KURULU/ARBITRATION COMMITTEE

Doç. Dr. Deniz DİRİK	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Egemen İPEK	Tarsus Üniversitesi
Doç.Dr. Esra Burcu BULGURCU GÜREL	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Doç. Dr. Esra AYTAÇ ADALI	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Fatih YAŞARTÜRK	Bartın Üniversitesi
Doç. Dr. Ferhat AKBEY	Erciyes Üniversitesi
Doç. Dr. Hatice ORUÇ	Ankara Üniversitesi
Doç.Dr. İlknur YÜKSEL KAPTANOĞLU	Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. İlksun Didem ÜLBEGİ	Çukurova Üniversitesi
Doç. Dr. Kadir YILDIZ	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet ULUKÜTÜK	Bursa Teknik Üniversitesi
Doç.Dr. NİLAY YAVUZ	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Onur GÖRKEM	İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Sezai ÖZÇELİK	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Doç. Dr. Sibel MURAD	Amasya Üniversitesi
Doç. Dr. Uğur SÖNMEZOĞLU	Pamukkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi AYŞEGÜL SAYLAM	Hacettepe Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Can BİÇER	Karabük Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Emre YAKUT	Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Engin TAŞKIN	Pamukkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Erdem BAĞCI	İstanbul Gelişim Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatma Anıl ÖZTOP	Kocaeli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Filiz ASLAN ÇETİN	Kafkas Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Filiz YÜKSEL	Dumlupınar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Görkem ALTINÖRS	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gül Seda ACET İNCE	Malatya Turgut Özal Üniversitesi
Dr.Öğr.Üyesi Haluk TANDIRCIOĞLU	Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hicran HAMZA ÇELİKYAY	Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hicran Özlem ILGIN	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hilmiye TÜRESİN TETİK	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin ERDAŞ	Trakya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Meltem UZUNOĞLU ERTEN	Pamukkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mutlu SESLİ	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nur ŞAT	Hitit Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ozan GÜLHAN	Ostim Teknik Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Özüm EĞİLMEZ	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Dr.Öğr.Üyesi Selin BİTİRİM OKMEYDAN	Ege Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Tuğberk KAYA	Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Volkan TUNALI	Maltepe Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yasemin ASLAN	Pamukkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Zeynep Burcu UĞUR	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Öğr. Gör. Dr. Esra SAZYEK	Kocaeli Üniversitesi
Öğr. Gör. Dr. Gülen SOYASLAN	Adıyaman Üniversitesi
Öğr. Gör. Dr. İnan GÜMÜŞ	Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Arş. Gör. Dr. Cevat SÖYLEMEZ	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Arş. Gör. Nursel DURMAZ BODUR	Pamukkale Üniversitesi
Arş. Gör. Semih ÖZEL	Marmara Üniversitesi

İÇİNDEKİLER /CONTENTS

Araştırma Makaleleri-Research Articles

Adem Yılmaz.....	1
Daemon ve Akademi: Akademi ve Entelektüel Çaba Üzerine Bir Tartışma <i>Daemon and Academy: An Enquiry Concerning Academy and Intellectual Presence</i>	
Ayşe ÇELİKKOL.....	13
Chance and Romance in Dickens's Dombey and Son <i>Dickens'in Dombey and Son Eserinde Şans ve Romans</i>	
Ayşegül SAYLAM.....	23
Türk Kamu Yönetiminde Merkezi Düzeyde E-Katılım: Bakanlıkların Web Siteleri Üzerinden Bir Araştırma <i>e-Participation at the Central Level in Turkish Public Administration: The Case of Ministerial Websites</i>	
Aytül Ayşe CENGİZ-Ali ÖZDEMİR.....	39
Narsisizm ve Çelişik Duygulu Cinsiyetçilik: Cinsiyet Bağlamında Bir İnceleme <i>Narcissism and Ambivalent Sexism: An Examination in Context of Gender</i>	
Büşra YiğİTOL-Tuğba SARI.....	53
Küresel Salgınlar ile Mücadelede Endüstri 4.0 Teknolojilerinin Rolü <i>The Role of Industry 4.0 Technologies in the Fight against the Global Pandemic</i>	
Cihan AYDOĞU-Oğuz İbrahim DÜNDAR.....	75
L'utilisation Des Smartphones Dans Une Classe De Français Langue Etrangere : Un Exemple D'exploitation <i>Akıllı Telefonların Yabancı Dil Olarak Fransızca Sınıflarında Kullanımı : Bir Uygulama Örneği</i>	
Dilek MURAT.....	83
The Analysis of the Well-Being Levels of OECD Countries with Grey Relational Analysis <i>OECD Ülkelerinin Refah Düzeylerinin Gri İlişkisel Analiz ile Değerlendirilmesi</i>	
Engin ÇELEBİ.....	108
Sosyal Medya İletişiminin Kurumsal İtibar Algısı Üzerindeki Rolü <i>The Role of Social Media Communication on the Perception of Corporate Reputation</i>	
Engin MERİÇ.....	120
Konaklama İşletmelerinin Yiyecek-İçecek Ünitelerinde Satış Fiyatı Kontrol Yöntemi ile Kaçak Tespitine Yönelik Bir Uygulama <i>An Application for Leakage Detection by the Sales Price Control Method in Food and Beverage Units of Accommodation Enterprises</i>	
Gamze ALKAN-Ceren KOCABAŞ.....	138
ASEAN Ülkeleri İhracatına Ait Sosyal Ağ Analizi <i>Social Network Analysis Regarding the Exports of ASEAN Countries</i>	
Ghader ZEMESTANI-Abdullah Süreyya ERSOY.....	150
Tedarik Zinciri Stratejilerinde Deterministik Stok Kontrol Modellerinin Kullanımı: Metal Sektöründe Bir Uygulama <i>Using Deterministic Inventory Control Models in Supply Chain Strategies: An Application in the Metal Sector</i>	

İÇİNDEKİLER /CONTENTS

Araştırma Makaleleri-Research Articles

Hava TAHTALIOĞLU-Hüseyin ÖZGÜR.....	166
Türkiye'nin Yükseköğretim Kurumlarında Akademisyenlerin İdari Görevleri Açısından Cam Tavan Algısı Üzerine Bir Araştırma <i>A Field Research on Turkish Academicians' Perceptions on Glass Ceiling in Regard to Administrative Duties</i>	
Hüseyin ÇİÇEKLİOĞLU.....	192
Psikolojik Sermayenin Lider Üye Etkileşimine Etkisi: Sağlık Sektöründe Bir Alan Araştırması <i>The Effect of Psychological Capital on Leader Member Interaction: A Field Research in Health Sector</i>	
İ. Aytaç KADIOĞLU.....	210
Zeytin Dalı Harekâtı: Türkiye'nin Suriye'ye Sınır Ötesi Operasyonu ve Meşru Müdafaa Hakkı <i>The Operation Olive Branch: Turkey's Cross-Border Operation in Syria and the Right of Self-Defence</i>	
Mehmet KILDIROĞLU.....	228
XII. Yüzyıldan Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Gürcistan Kıpçakları <i>Georgian Kipchaks from the 12th Century to Ottoman Dominion</i>	
Mehmet KOÇDEMİR.....	246
Mali Bilgi Sunumu Açısından Türkiye'deki Kamu İdareleri Faaliyet Raporlarının Analizi <i>Analysis of Public Administrations Activity Reports in Turkey in terms of Financial Information Presentation</i>	
Mehmet Ozan KARAHAN-Fatih ŞAHİN.....	274
Mağaza Ortamının ve Anlık Satın Alma Eğiliminin Anlık Satın Alma Davranışına Etkisi <i>The Effects of Store Environment and Impulsive Buying Tendency on Impulsive Buying Behavior</i>	
Ahmet KARTAL-Mehmet ZANBAK.....	294
Kadın Yoksulluğunun Çok Boyutlu Analizi: Antalya Alt Bölgesi Örneği <i>Multidimensional Analysis of Women Poverty: The Case of Antalya Subregion</i>	
Mesut GÜNENÇ-Hakan GÜLTEKİN.....	316
Exploited Identities (Products) After 9/11: Mark Ravenhill's Product (2005) <i>11 Eylül'den Sonra Sömürülen Kimlikler (Ürünler): Mark Ravenhill'in Product (2005) Adlı Oyunu</i>	
Aşkın ÖZDAĞOĞLU-Güzin ÖZDAĞOĞLU-Murat Kemal KELEŞ.....	326
YÖK İzleme ve Değerlendirme Ölçütlerine Göre Üniversite Sıralamaları: Farklı Yöntemler Sıralamaları Ne Kadar Etkileyebilir? <i>University Rankings According to YÖK's Monitoring and Evaluation Criteria: How Can Different Methods Affect Rankings?</i>	
Musa ATGÜR.....	352
Türkiye'de Kamu Harcaması Davranışı ve Hanehalkı Tüketim Harcaması Davranışı İlişkisi (2006-2019) <i>Public Expenditure Behavior and Household Consumption Expenditure Behavior Relation in Turkey (2006-2019)</i>	
Saadet TULUM.....	366
TFRS 16 Kiralamalar ve TMS 17 Kiralama İşlemleri Standartlarına Göre Sat-Geri Kirala İşlemlerinin Muhasebeleştirilmesi <i>Accounting of Sale and Leaseback Transactions According to TFRS 16 and TAS 17 Standards</i>	

İÇİNDEKİLER /CONTENTS

Araştırma Makaleleri-Research Articles

Sami KİRAZ.....	384
Türk Dış Politikasının Bir Süreklilik unsuru Olarak Barış Operasyonlarının İncelenmesi <i>Analyzing the Peace Operations as a Continuity of Turkish Foreign Policy</i>	
Selenay KOŞUMCU.....	400
Terceme-i Ravzatü'l-Muttaķin Adlı Eser Üzerine <i>On the Publication Named as Terceme-i Ravzatü'l Muttaķin</i>	
Selma BARAN-Emine ŞENER.....	410
Örgütlerde Bilgi Güvenliğini Etkileyen Bir Unsur: Örgütsel Bilgi Paylaşımı <i>A Factor Affecting Knowledge Security in Organizations: Organizational Knowledge Sharing</i>	
Sermed DOĞAN-Özgür DEMİRTAŞ.....	428
Palyatif Bakım Hizmetlerinin Değerlendirilmesi: Kayseri İli Örneği <i>Evaluation of Palliative Care Services: The Case of Kayseri Province</i>	
Seval AKSOY KÜRÜ.....	438
Örgütsel Özdeşleşme ve Performans İlişkisi: Ulusal Yazında Bir Meta-Analizi Çalışması <i>The Relationship Between Organizational Identification and Performance: A Meta-Analysis Study in National Literature</i>	
Şaban ERTEKİN.....	460
Savunma Harcamalarının Bütçe Açıkları Üzerindeki Etkisi: Seçilmiş OECD Ülkeleri Üzerine Panel Veri Analizi <i>The Effect of Defense Expenditures on Budget Deficits: Panel Data Analysis on Selected OECD Countries</i>	
Şener Şükrü YİĞİTLER.....	476
Üç Karakter, Üç Medeniyet: Abdülhak Şinasi Hisar'ın Romanlarında Doğu-Batı Meselesi <i>Three Characters, Three Civilisations: East-West Issue in Abdülhak Şinasi Hisar's Novels</i>	
Tayfun ARAR-Eda Sultan ARAR-Melahat ÖNEREN.....	488
Yönetmel Bir Metafor: İsviçre Çakısı Personelde AHP Yöntemi ile Nitelik Önceliklendirilmesi <i>A Managerial Metaphor: Qualification Prioritization by AHP Method for Swiss Army Knife Employees</i>	
Suat KARAKÜÇÜK-Tebessüm AYYILDIZ DURHAN-Miyase ÇAKIR.....	510
Türkiye'de Geçici Koruma Statüsündeki Suriyelilerin Boş Zaman Davranışlarına Etki Eden Faktörler <i>Factors Affecting Leisure Behavior of Syrians Holding the Temporary Protected Status in Turkey</i>	
Tolga GÜL.....	530
İşgörenlerin İş, Yaşam Doyumu ve Rekreatif Faaliyete Katılımı Etkileyen Çalışma Sosyolojisi Algılarının İncelenmesi <i>Analysis of Work Sociology Perceptions Affecting Employees' Participation in Recreational Activities and Job Satisfaction, Life Satisfaction</i>	
Neslihan DERİN-Özgür DEMİRTAŞ-Tuğba Gül BAYNAL DOĞAN.....	550
Vizyoner Liderlik Davranışlarının Örgütsel Destek Aracılığıyla Örgütsel Vatandaşlık Davranışları Üzerindeki Etkisi: Psikolojik Rahatlığın Düzenleyici Rolü <i>The Effect of Visionary Leadership on Organizational Citizenship Treatment through Organizational Support: Moderate Role of Psychological Comfort</i>	

İÇİNDEKİLER /CONTENTS

Araştırma Makaleleri-Research Articles

Umut Turgut YILDIRIM.....	564
Laiklik ve Din-Devlet İlişkisi Bağlamında Türkiye, Fransa ve Mısır: Karşılaştırmalı Bir Analiz <i>A Comparative Analysis of Turkey, France and Egypt: Laicism and Religion-State Relation</i>	
Yüksel GÜRSOY-Ramazan GÖRAL.....	580
Konaklama Tesisi Bölge Birimleri Sınıflamasına Göre Türkiye'deki Konaklama Kapasitesi Kullanım Verimliliğinin Analizi (2014-2017) <i>Analysis of Accommodation Capacity Utilization Productivity in Turkey by Accommodation Establishment Regional Units Classification (2014-2017)</i>	
Zafer YILMAZ.....	594
Green Product Consumption Analysis: Awareness, Interest Level and Sensitivity of Consumers <i>Yeşil Ürün Tüketim Analizi: Farkındalık, İlgi Düzeyi ve Müşterilerin Hassasiyeti</i>	

Article Info/Makale Bilgisi

√Received/Geliş:08.01.2020 √Accepted/Kabul:19.06.2020

DOI: 10.30794/pausbed.672124

Araştırma Makalesi/ Research Article

Yılmaz, A. (2020). "Daemon ve Akademi: Akademi ve Entelektüel Çaba Üzerine Bir Tartışma", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 41, Denizli, s. 1-12.

DAEMON VE AKADEMİ: AKADEMİ VE ENTELEKTÜEL ÇABA ÜZERİNE BİR TARTIŞMA

Adem YILMAZ*

Özet

Bu makale, akademik ve entelektüel varoluşun "ne"liğine dair bir tartışma yürütmektedir. Pierre Bourdieu'nün alan kavramından ilhamla akademik ve entelektüel mantığın hüküm sürdüğü alanın karşılaştığı içsel ve dışsal tehditler, bu tehditlerin olası sonuçları ve alanın aktörlerinin bu sonuçlar karşısında yapabilecekleri ele alınmaktadır. Tartışma, akademik ve entelektüel alanın varoluşsal koşulu olarak daemonic tutkunun önemine değinmekte ve bu tutkunun yokluğunda alanın kendisi olmaktan çıktığına, tepkiselliğe gömüldüğüne ve piyasa mantığı gibi farklı mantıkların güdümüne girdiğine işaret etmektedir. Çalışma, son kertede, akademik ve entelektüel çabanın özünü ifade eden bu tutkunun kökenini, kökendeki kurucu momenti gündeme getirerek bu çabanın maruz bırakıldığı tepkiselliğin ötesine geçme noktasında yapılabilecekler dair kuramsal bir tartışma yürütmeyi hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: *Akademi, Entelektüel, Bourdieu, Spinoza, Adorno.*

DAEMON AND ACADEMY: AN ENQUIRY CONCERNING ACADEMY AND INTELLECTUAL PRESENCE

Abstract

This study asks what academic and intellectual mode of existence actually means. It deals with the threats that academic and intellectual field faces and possible consequences of them, along with Pierre Bourdieu's formulation of field. Besides, it shows that the capacity resisting to these consequences is immanent in the academic and intellectual mode of existence. To reveal the capacity resisting to the threats, it indicates that the academic and intellectual field should open to the daemonic passion which means the ontological status of the academic and intellectual mode of existence. The study, in the last instance, endeavors to provide a theoretical framework to explain what academic and intellectual capacity includes/should include, as well as what the daemonic passion is.

Key Words: *Academy, Intellectual, Bourdieu, Spinoza, Adorno.*

*Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, ANKARA. e-posta:yilmazadem@yahoo.com (orcid.org/0000-0001-5847-6835)

Bir zamanlar sanatçılar tıpkı Kant ve Hume gibi mektuplarını “itaatkâr kulunuz” diye imzalıyor ve içten içe taht ile kilisenin temellerini oyuyorlardı. Bugün sanatçılar devlet başkanlarına ön adlarıyla hitap ederken, tüm sanatsal itkilerinde cahil patronlarının yargılarına bağımlılar.

Theodor W. Adorno

“Her şey söylendi” sözünü, umut kırıcı bir söz olarak tekrarlamamalı, ama bir dayanışma şarkısı olarak söylemeli.

Roland Barthes

GİRİŞ

“Anlamak, önce, kendisiyle ve kendisine karşı yaratıldığımız alanı anlamaktır”, diyor Pierre Bourdieu (2012:14), yaşamı ve çalışmalarına dair belirli olguları birer nesne gibi ele alarak çözümlediği çalışmasının başlarında. Kendisiyle ve kendisine karşı yaratılmış olduğumuz *alan* ise, özgül yasaları olan, pratik ve düşünsel işleyişi bu yasalar çerçevesinde gerçekleşen ve özgül çıkarılara sahip bir uzama işaret eder. Bununla birlikte alan, yasalarına yönelik, onun hem içsel dinamiklerinden hem de başka alanlarla olan çıkar çatışmalarından kaynaklanan meydan okumalar ile bu girişimlerle varlıkları tehlikeye giren ve uzamdaki tekellerini korumak isteyen yasa koyucular arasında gerçekleşen mücadelenin de uzamıdır (Bourdieu, 1997a:103). Dolayısıyla, insanın kendisine dair bir anlama çabası, öncelikle, böylesi bir mücadelenin eşliğinde, kendisiyle var ettiği – uzama dâhil olarak/uzamla karşılıklı etkileşim içinde – ve kendisine karşı yaratıldığı – uzamın işleyişine hükmeden yasalarla yüzleşmek zorunda kalarak – bu alanı analiz etmeye kalkışması demektir.

Benzer bir anlama çabasını bu yazı boyunca sürdürmeyi umuyorum. Kuşkusuz, burada ele alacağım alan, bir parçası olduğumu hissettiğim akademi uzamı olacaktır. İçinde kendimi inşa ettiğim ve bu inşa sürecinde onun düşünsel ve pratik gerçekliğine nüfuz eden yasalarıyla yüz yüze geldiğim bir uzam bu. Gaston Bachelard’ın (aktaran Vergin, 2005:44) *cit  savante*, yani bilim camiası olarak adlandırdığı bir topluluğu teşkil eden bireylerin karşılıklı etkileşiminde kendisini bulan bir uzam, aynı zamanda. Dolayısıyla, bu camianın, bu uzamın bir parçası olmak onun içerisindeki hem düşünsel hem de pratik düzeyde mümkün karşılaşmaları anlamayı gerektiriyor. Öyle ki, Hannah Arendt’in, “hiçbir şey yaptıklarımızı düşünmekten daha önemli değildir” (1994:15) şeklindeki veciz ifadesiyle vurgulamak istediği gibi, hiçbir şey, içinde onunla var olduğumuz bir uzam içerisinde yapıp ettiklerimizi düşünmekten, onları çözümlenmekten daha önemli değildir. Çünkü uzam, salt kendi özgül işleyişini ve yasalarını kendisini teşkil eden bireylere/gruplara dayatan bir işleyişten ibaret değildir; aynı zamanda, bu bireylerin düşünsel ve pratik eylemlerinden oluşan bir örüntüdür. Uzama canlılık kazandıran mücadeleyi mümkün kılan da bu güncel eylemlilik h lleridir; dahası, uzam ile bireyler arasındaki karşılıklı etkileşimdir. Bu sebeple, yapıp ettiklerimizi düşünmek, uzamın varoluşuna az ya da çok katkıda bulunmanın sorumluluğu ile hareket etmek demektir. Bunun da ötesinde bu sorumluluk, uzamın, akademi alanının canlılığına, ona özgü bir deneyimin varlığına da bir kanıt oluşturur.

Bu yazı, aynı zamanda bir sük net arayışıdır da. Arendt’in (2018:92) kendi-başınalık olarak adlandırdığı, kendi kendimle olan sessiz diyalogumun mek nı olarak sük net “bir-içinde-iki” olmanın koşuludur. Bir-içinde-iki olmak olduğum kişiye, karşılaşmalarına, bu karşılaşmalarla olan etkileşimlerime eşlik etmek ve bunlar üzerine düşündürmek. Bu sayede “kendimle beraber” olurum ve Arendt’in (2018:92) ifade ettiği gibi kendimle beraber olmamı engelleyen şeyleri yapmamaya gayret gösteririm: Öyle ki “bazı şeyleri yapamam çünkü bu şeyleri yaptıktan sonra kendimle beraber yaşamam artık mümkün olmayacaktır”. Aslolan kendimle olan ilişkim ve bu ilişkinin mahiyetidir. Düşünce de bu ilişkide, bu ilişkinin gerektirdiği sük nette zuhur eder. Önceliğin, kendimizle olan ilişkide olması gerektiğine Ludwig Wittgenstein da değinir: “Yalnızca kendini düzelt, dünyayı düzeltmek için yapabileceğin tek şey bu” (aktaran Monk, 2005:45). Hem Arendt’in hem de Wittgenstein’in tavrına sinmiş olan “olduğu şeyin farkında olma” çabasını, bir başka deyişle, “ ‘olduğu şeyi’ örtbas etmeme kararlılığı”nı görmeye

çalışmak ve bu kararlılığın sığınağı sükûneti mümkün oranda inşa etmek gerekiyor. Daemon, biraz da böylesi bir bir inşaaya dair tutkudur; entelektüel çabanın, kendi dışında yapıp edileni değersizleştirmek üzerinden işleyen ve kendimle beraber olmamı engelleyen kanaatler, tutumlar ve ezberler yığını karşısında elinde kalan yegâne şeydir. Aşağıda, yazının da mekânı olan sükûnete eşlik eden, bu çerçevede diyalog kurulan düşünürler/düşüncelerle birlikte bu tutkuya, onun entelektüel varoluşla olan etkileşimine dair bir tartışma yürütülecektir.

BİR TARTIŞMA: DAEMON, AKADEMİ VE ENTELEKTÜEL ÇABA

Akademik alan dâhilinde gerçekleştirilen edimlerin, prosedürel bir işleminden ibaret olmadığına, aksine, alanın özgül bir varoluş tarzına işaret ettiğine dair yegâne kanıt, alanı oluşturan bireylerin, akademisyenlerin, öğrencilerin ve diğer paydaşların, yapıp ettikleri üzerine düşünmesi, bu anlamda bir sorumluluk hissetmesidir. Nitekim bu sorumluluk, akademinin, *akademianın* doğuşuna içkindir:

Akados, bilim dünyasının mitik kahramanı. Atina civarlarındaki etrafı duvarlarla örülü zeytinliğin sahibi. Eflatun orada öğrencilerini toplarmış. Gözden uzak bir biçimde onlarla beraber tefekkür eder, kavramı değil ama belki de daha önemli bir şeyi, bizatihi kavram kavramının bilimsel düşünceyi yönlendirmedeki önemini keşfe çıkarmış. Davetsiz misafirlerin ulaşamayacakları, meraklıların bulaşamayacakları bu mekânda, aynı sorular çerçevesinde düşünce üretmek isteyen insanlarla ağaçların altında bir araya gelip tarihin belki de ilk akademik çalışmalarını başlatmış (Vergin, 2005:42).

Bir özgül varoluş tesisi söz konusudur *akademiada*. Katılımın bir zorunluluk arzemediği açıkça görülmekle birlikte, düşüncenin muhatabı olma hâlinin sorumluluğu bizzat varoluş koşulunu teşkil etmektedir: “Düşünce üretmek isteyen insanlarla” gerçekleştirilen bir *bir-aradalık*, yeni ve ortak bir mevcudiyet inşası adına meraklıların dahi eşlik edemeyeceği bir mekân tercih edilmiştir. Olağan durumun, günlük işleyişin hükmünden hem düşünsel düzeyde hem de somut pratikte bir uzaklık, bir bakıma, yukarıda değindiğim sorumluluğun olanaklılığına dair bir mesafeyi ifade etmektedir. Bir başka deyişle, kendine özgü yasaları ve işleyişi olan bu alanda, onun içinde yer almanın farklı bir varoluş gerektirdiğini bilenler yer almaktadır/alacaktır. Çünkü bu varoluş hali “dünyadaki dar alanda” gerçekleşmesi mümkün olmayan bir öğrenme arzusunun, araştırmanın vuku bulduğu ve onların yeni gelenlere aktarıldığı bir yaşamı işaret etmektedir, nihayetinde (İnam, 2005:147). Başlangıcında öğrenme ve sorgulama arzusunun yattığı bir tür *kurucu kaçışın* olanaklı kıldığı bir yeni bir alan... Günlük hayatın kalıplaşmış ilişkilerinden, sıradanlığa sinmiş düşünce biçimlerinden, pratik kaygılarından uzaklaşmayı gerektiren, sorgulamayı, araştırmayı bir varoluş çabasına dönüştüren bir yaşamdır bu: “Verilmiş, basmakalıp olanı değil; henüz bilinmeyen, biraz sonra bilinecek olanı, hiçbir zaman bilinmeyecek olanı sorgulama”dır (İnam, 2005:148).

Bir diğer husus ise, kökündeki *bir-aradalıktır*. Akademiyi var eden, kurucu kaçışın yanında, kurucu bir bir-aradalıktır da. Bir ağacın gölgesi altına toplananların başlangıcını teşkil ettiği bir gelenektir akademi. Bu bir-aradalık, sorumluluğu yaşama, deneyime çeviren bir ilişkiselliği tesis eder. Bununla birlikte, statik, durgun bir hâle değil, canlılığa yönelik bir adımdır o: “Akademik yaşam bir yaşamdır! Canlılıktır. Heyecandır. Tazelenmedir. Akademik yaşam, kokuşmakta olan bir yaşam değildir. Yalnız bir yaşam değildir. Bir topluluk içinde, iletişimle sürdürülen araştırma yaşamıdır. Öğrenebilen, öğrenmeye açık insanların yaşamıdır” (İnam, 2005:148). Kökenindeki kurucu kaçış da bu bağlamda, hayata sırtını dönmek değildir. Bu kaçış, farklı bir varoluşun inşası için gerekli bir kopuşun, yeni bir alanın yaratımının kökeninde yer alan şiddetin ifadesidir.

Bunun ötesinde akademi, kendi içinde usta-çırak ilişkisinin ve araştırma arzusunun açığa çıkardığı bir kudretin alanıdır (İnam, 2005:149). Bu kudret, içe kapanıklığın soğuk bir dışavurumundan ziyade, özgüvene dayalı bir varoluşun, yaşama arzusunu arttıran bir tezahürüdür. Bu kudretin eşliğinde, akademik yaşam “ruhumuzun da bakım gördüğü bir yerdir” (İnam, 2005:150). Bir başka deyişle, araştırmayla, bilgiyle ve öğrenme arzusuna sahip insanlarla girilen iletişimin, tesis edilen varoluş düzleminin sağaltıcı bir etkisi vardır. Bu bakımdan, akademik yaşam, Akados’un alanı tahakkümün değil, özgür ilişkilerin alanıdır.

Akados miti ve onun hükmündeki yaşam, bu bağlamda, Mircea Eliade’nin (2001:12) *yaşayan mit* olarak adlandırdığı, insanın tutum ve tavırları için bir rehber oluşturarak, yaşamına anlam ve değer kazandıran bir olguya gönderme yapıyor gibidir. Bu olgu, sorumluluğun ve düşünsel çabanın birlikteliğini, bir yaşam inşası çerçevesinde

gelişen özgürlük deneyimi olarak mümkün kılan bir rehberdir, bir gelenektir: Akademos'un mitsel varlığından taşan bir özgürlük deneyimi, özgürlük geleneği. Bu özgürlük deneyiminin özgül karakteri bilgiyle ve insanla olan ilişkimizde durağanlığın ve yüzeyselliğin ötesine geçmemize olanak sağlar. Öğrenme ve sorgulama arzusunun köken teşkil ettiği ve akademinin varoluşsal koşulu olan kurucu kaçışın odağındaki yaratıcı şiddeti sürekli kılmanın yolunu açar, başka bir ifadeyle. Odak noktasında yer alan bu yaratıcı şiddetin, bayağılığa, yavanlığa ve sıradanlığa yönelik düşünsel bir şiddetin ve bilgiyle girilen yaratıcı ilişkinin sürekliliğidir burada söz konusu olan. Bir tür varoluş arzusu: Bilgiyle olan ilişkinin dönüştürücü etkisini yaşamın kudretini arttıracak şekilde ele almanın imkânını sunar, bu arzu. Bu varoluş arzusunun yaşamın tümüne yayılmasına yönelik o muazzam çaba.

Bir tür *Daemon*.

Daemon, akademik deneyimi mümkün kılan kurucu kaçışa içkin yaratıcı şiddetin bir varoluş sürecine sızması hâlidir. Bilgiyle olan ilişkinin dönüştürücü etkisinin yaşamın tümüne nüfuz etmesine yönelik içsel bir ısrarın ifadesidir. Hasan Ünal Nalbantoğlu'nun (2009:71) yerinde bir şekilde belirttiği üzere, "akademik çalışmayı, bilgi üretmeyi bazıları için her ne pahasına yaşam boyu uğraş, bu uğraş da kişinin karakteri, huyu, meşrebinin entegral parçası kılan her ne ise, işte o daimon'dur". Daemon, bu anlamda, bilgide ve yaratımda ısrardır. Bilgi ile olan her karşılaşmada ve bu karşılaşmaların yol açtığı her yaratıda hissedilen coşkunun yaşamın bütününe yayılması için verilen o eşsiz çabadır. Dahası, Nalbantoğlu'nun ifade ettiği gibi, bu çabanın, kişinin karakterinin bir parçası kılınmasıdır.

Şerif Mardin (1991:262) ise, - Nalbantoğlu da bu bağlamda kendisine bolca atıf yapmaktadır - Daemon mefhumunu, insanın yaratıcı gücünün kaynağı olarak nitelendirmektedir. Ona göre Daemon, içsel bir şiddetin ögesi olarak kişinin kendi varoluşunu kendisine dert edinmesine, kendi derinliklerinin farkında olup onunla yüzleşebilmesine kaynaklık eder. Daemon'un şiddetinden, geriliminden yoksun bir entelektüel çabanın varacağı yer, Mardin'in aktardığı üzere, bir "ideologluk" ya da "dedikodu yazarlığıdır"; bu iki yolun özünü ise "hürriyetsizlik" oluşturmaktadır. (Mardin, 1991:262-263). Mardin'in sözünü ettiği "hürriyetsizlik" ve onun neticesi olan "ideologluk" ve "dedikodu yazarlığı" akademik ve entelektüel iklim özelinde bir çölleşmeye yol açmaktadır, denilebilir. Nitekim, Martin Heidegger'in (2013:19) değindiği üzere "çölleşme", "yok etmekten daha korkutucudur"; öyle ki, bugüne değin mevcudu teşkil etmiş olanın ortadan kaldırmanın ötesinde çölleşme, yeni bir adımın, insanın olanaklılığını sekteye uğratmakta, buna dair her türlü imkânın önüne set çekmektedir. Bu bağlamda, özgürlüksüzlüğün yarattığı boşluğun dahi farkına varılmadığı bir sığılık hâlinin olağanlaşması olarak kendini açığa vurur, Daemon'suzluk. Bu sığılık, kişinin, kendi varoluşunu kendisine dert edinmemesinde yatar öncelikle.

Daemon'un yokluğunda gerçekleştirilen sanatsal ya da düşünsel yaratılar, tabir-i caizse, eksik yaratılardır. Nitekim Mardin'in vurguladığı gibi, Daemon'dan yoksunluk, içsel arzuların dışavurumunu engelleyici bir durumu ifade etmektedir. Coğrafyamızın entelektüel iklimi de bu durumu kendi olağan işleyişi olarak kabul etmiş gibidir. Hâliyle, sanatçının ya da düşünce adamının kendi Daemon'nunu anlamasına imkân sağlayacak bir kültürel ortam söz konusu değildir. Bu yoksunluk, içsel bir kudretin zuhur edişine dair bir yaratı gündeme geldiğinde, kendisini yapaylık olarak ortaya koymaktadır. Bu nedenle, Mardin'e göre bu kültürlerde dışsal olanı anlatmak, içsel olanı ifade etmek zorunda kalmaktan daha evlâdır (Mardin, 1991:263).

Her ne kadar Daemonik unsurun yokluğunun İslâm ya da Osmanlı-Türk kültüründe değiştirilemez bir olgu olduğunu düşünmesem ve bu yoksunluğun mutlak bir önkabul şeklinde sunulmasından rahatsız olsam da, bu kültürlerin gündelik deneyimine nüfuz eden yasalılığın bu yoksunluk temelinde işlediğini, bu kültürün bir parçası olarak, kabul ediyorum. Fakat benim burada asıl vurgulamak istediğim husus, bu yoksunluğun kültürel olarak üretiminden, hatta teşvikinden ziyade, onun tepkisel bir varoluşa yol açıyor olmasıdır. Bir diğer ifadeyle, içsel yaratıcı bir öge olarak Daemon yoksunluğu tepkisel varoluşun olağanlaştığı bir varoluşa, bir yaşama sebebiyet veriyor olmasıdır. Sadece dışsal olana yönelik olan ya da dışarıdan beslenmek zorunda kalan yaratılar, son kertede, tepkisel yaratılardır. Mardin'in sözünü ettiği "hürriyetsizliğin" kaynağı da bu tepkisellikte saklıdır. İçsel Daemonik öğenin yoksunluğunda, sürekli olarak dışsal olanın tutumuna göre şekillenmek zorunda kalan bir yaratı, nihayetinde, bu dışsallığın, kendi dışında olanın varoluşuna bağımlıdır. Dolayısıyla da, bu yaratı varolmak için bir başka şeye ihtiyaç duyan eksik, bağımlı bir varoluşun ifadesi olacaktır. Bu durumun aksine ise, özgür olan,

Spinoza'ya (2011:32) atıfla, salt kendi kendisiyle gerektirilmiş olan ve etkin bir varoluş sergileme kapasitesine sahip olandır. Bir başka deyişle özgür olan, kendi dışında olana bağlı olarak gelişen tepkiselliğin hükmünde değil, kendi içsel dertleri, gerilimleri ile meşgul olana gönderme yapmaktadır. Özgürlük, Mardin'in şikâyet ettiği "dedikodu yazarlığı" gibi başkalarının ne yaptığıyla ilgilenmenin ve "ideologluk" gibi başkalarına ne yapacağını buyurmayı kendine hak gören bir kibrin ötesinde olabilmektir. Bir diğer ifadeyle bu iki "meslek", kaynağı, son kertede, başka şeyler ya da insanlar olan, başkalarının varoluşuna göre içeriği şekillenen eserler ortaya koymaktadırlar. Bu tepkisel varoluş düzleminde asıl olan, ana aktör daima başkalarıdır, kendi dışında olandır. Daemonik öge, bu bakımdan, böylesi bir yaratının, bir etkin varoluşun imkânını içinde barındıran özgürlük hâlinin olmazsa olmazıdır.

Akademik etkin varoluşu, sadece Daemonik ögenin yoksunluğundan mustarip olan kültürlerde, anlama biçimlerinde değil, piyasanın bizatihi yaşamın kendisi olduğu koşullarda saldırıya uğramaktadır. Piyasa mantığı, yaşamın tümüne yayılarak akademik alanın kökeninde varolan şiddeti bir unutuşa hapsedip onun kendine özgü yasalılıklarını yeniden düzenleme gücüne sahip bugün. Bu gücün çıplak gerçekliğini ortaya koyan Theodor W. Adorno'ya göre:

Felsefecilerin bir zamanlar yaşam olarak bildikleri şey, önce özel yaşamın, sonra da sadece tüketimin alanı haline gelmiştir: Maddi üretim sürecinin bir eklentisi olarak onun peşinden sürüklenip giden, özerklikten veya kendine ait bir tözden yoksun bir eklenti (Adorno, 2002:13).

Yaşamın bizatihi bir tüketim alanına dönüşmesi ve tüketim mantığının diğer tüm alanların özgül varoluşlarını kendisinin bir eklentisi hâline getirmesi bizatihi varoluşun tepkiselleştirilmesi anlamına gelmektedir. Bu tepkiselleştirmenin özünde, olguların ya da alanların kendilerine özgü etkin varoluşlarının piyasa mantığına bağımlı kılınması, dolayısıyla da özgül içeriklerinden soyutlanması yatmaktadır. Bir başka ifadeyle, özünde etkin olan bir mefhumun tepkiselleştirilmesi onları nesnel temellerinden, içsel Daemonik ögesinden yoksun bırakmakla olanaklı olabilmıştır. Piyasa mantığının amacı, nihayetinde, akademi alanının bizatihi kendisini, kökenindeki varoluşsal etkinliği unutulmuş mahkûm ederek, akademik ya da entelektüel çabanın faili olmaya çalışanları ise "iş adamına, memura" dönüştürmektedir (İnam, 2005:155).

Daemonik ögesinden yoksun bırakılmış bir akademik ve entelektüel ortam, bu yoksun bırakılmışlığın telafisini iki şekilde gerçekleştirmeye çalışır Adorno'ya göre. Bunlardan ilki, bu boşluktan alınan keyiftir; diğeri ise, bir doluluk yanılsamasına kapılıp gitmektir (Adorno, 2002:70). Tepkisellik her iki seçeneğe de bir varoluş şansı tanımaktadır. Nitekim Ahmet İnam, bilgiyle ve insanlarla olan özgül ilişkisinden soyutlanmış, uzmanlık hâlesine bürünüp bir tür içe kapanıklığa gark olmuş bir akademik ve entelektüel uzamın, üzerinde açılmış boşlukları kibriyle kapatmaya çalıştığını söyler (İnam, 2005:155). Doluluk yanılsaması büyük ölçüde bu kibirle beslenir. Dahası, toplumla olan mesafesi varoluşsal niteliğini yitirirken yerine soğuk bir otorite ile bezenmiş bir uzaklığın yarattığı kibir konulabilmiştir. Bu ikame işleminin bir diğer yüzünü Spinoza şu şekilde ortaya koyar: Düşünürü göre kibir, "kişi kendine kendinde bulunmayan bir yetkinlik atfettiğinde ortaya çıkar" (Spinoza, 2015:96). Doluluk yanılsamasının kaçınılmaz bir sonucu gibidir kibir. Nihayetinde bu yanılsama ve onun sonucu olarak kibir, akademik ve entelektüel etkinliğin içeriğinden ziyade, etkinliğin sahibinin öne çıkmasına yol açmaktadır.

Mevcut durum, Bourdieu'nün penceresinden, özgül yasalılıklarının dışarıdan gelen meydan okumaya karşı koyamaması neticesinde, akademi alanının sahte etkinlikler toplamı şeklinde algılanmasına yol açtı. Yaşamın itici gücünü teşkil eden piyasa mantığı için olağan bir hâl bu. Bir mücadele alanı olarak akademiye yönelik dışsal saldırılar fazlasıyla ölümcül. Piyasa mantığı, yeryüzünün hemen her noktasını, "Senegalli çocukların düşleri"nden "petrol ürünlerinden nükleer atıklara dev bir çöplüğe dönüşen toprakları ve denizleri"ne değin boyunduruk altına almışken, bilim ya da akademi bu saldırıdan ne denli azade olabirdi ki? (Özbudun, 2014:114). Bu dışsal taarruzun ötesinde, bizatihi akademi uzamının varoluşunu teşkil eden paydaşların, akademisyenlerin ve öğrencilerin, bu süreç karşısındaki eylem kapasiteleri, tutumları sorunun bir başka yüzünü teşkil etmektedir. Adorno'nun (2002:135) neşe ve düşünce çabasından soyutlanmış ve sahte bir etkinliğe indirgenmiş olarak işaret ettiği bir zeminde yapılabilir olana belli sınırlılıklar dayatılır. Bu noktada, böylesi ağır bir saldırı altında, akademik ve entelektüel çabanın özündeki Daemon'un hiçleştirilmesinin amaçlandığı bir işleyişte "ne yapılmaması gerekir?" sorusunu gündeme getirmek daha önemli olabilir. Yapılması gerekenlerin büyük sözlerine sığınmaktan ziyade, mevcut duruma dahil olmamanın tercih edebileceği işleyiş ve süreçleri ele almak sorunu tartışmak noktasında

yeni bir bakış açısı sağlayabilir. Nitekim, “yapılması gerekenlerin büyük sözleri”ne sığınmanın kökeninde sahte etkinlik mefhumunun yer aldığı bir “deneyim” alanının bizzat kendisi yer almaktadır.

Bu deneyim alanı, kendi Daemonik kökenini unutuşa terk etmiş bir akademik ve entelektüel varoluşun tezahürüdür. Kökenindeki yaratıcı şiddetten yoksunluğun yol açtığı bir tür “sağ kalma hilesi” (Adorno, 2002:31) olarak sahte etkinlik mefhumunu Adorno, “kendini ne ölçüde kendi amacı haline getirdiğini itiraf etmeksizin, sadece kendi reklamını yapan etkinlik” olarak tanımlıyor (2006:103). Kendi varoluşsal koşulunu yitirmiş olan etkinlik olarak sahte etkinlik, son kertede, öznel bir tatmin pratiğinden ibaret bir trajedir. Bunun da ötesinde, bu tatmin pratiğinin bir tür ihtiyaç olarak hâlini alması söz konusudur burada: Piyasa mantığının hükümündeki bir toplumda, “**yerini tuttuğu ama hiçbir zaman olamadığı şeyin kendisi olduğunu iddia etme ihtiyacı**”nın bir tür dışavurumudur, sahte etkinlik [vurgu bana ait – A.Y.] (Adorno, 2002:161). Guy Debord’un, 1967’de belirttiği gibi, kendi ontolojik koşulundan yoksun olan ve nihaî kertede kaynağını *gibi görünmek*’ten alan bir işleyiş genel kural hâlini almıştır. Bir eylem, bu bağlamda, ancak kendisi olmama koşuluyla, açığa vurulabilir (Debord, 1996:17). Kökenindeki yaratıcılıktan ve varoluşunu anlamlı kılan bir koşuldan yoksun olmak, bizatihi kendisinden başka amacı olmayan bir gösteri ögesinden ibaret olmak, sahte etkinliğin *gerçekliği*dir.

Akademik varoluşun, piyasa mantığının bir eklentisi olarak kendi özgül işleyişini, deneyim imkânını yitirmesi, bir sahte etkinlik ile ikame edilmektedir. Daemonik unsurun yokluğunda deneyimin gerçekliği yerini, Adorno’nun belirttiği gibi, olamadığı şeyin kendisi olduğunu iddia eden ve kendi gösterisinin soğuk ciddiyetini pazarlayan – özgül akademik deneyimin yokluğunda varılan yer burasıdır – prosedürel bir etkinlik almıştır. Her şeyden önce, piyasa mantığı ve onun gösteri merkezli içeriği akademik varoluş için elzem olan bilgiyle ve düşünceyle yaşama idealini hedefine almıştır (Nalbantoğlu, 2009:60). Dolayısıyla, bilgiyle kurulan özgül ilişkinin, kendisini öğrenmeye adanmış insanların birlikteliğinin olanaklılık koşulları yitirilmiştir. Adorno’nun (2002:29) bu bağlamda ifade ettiği üzere, “biraz olsun kaydadeğer bir şeyler ortaya koyabilmek için harcanması gereken çaba hiç kimsenin altından kalkamayacağı kadar ağırlaşmıştır”. Nitekim, piyasa mantığının temel işleyişini ifade eden bir karşılık bekleme ve ödül alma isteği, bedeli muhtemelen yalnızlık olacak olan ve bilgiyle kurulan özgül ilişkinin rehberliğindeki bir çabanın yerini almıştır artık (Adorno, 2011:80). Piyasa mantığının hüküm sürdüğü bu koşullarda, Adorno’nun (2011:75) *Kültür Endüstrisi* olarak söz ettiği, insanî etkinlikler alanını salt bir tüketiciler alanı olarak ele alıp bütün ihtiyaçları nesneleştiren, dolayısıyla da “sunulanla yetinmeyi” olağan bir yaşam pratiği hâline getiren bir tür deneyim üretimi alanı, farklı deneyim alanlarının imkânsızlığı üzerine kendini inşa eder. Kültür endüstrisi insanın, kendisini sadece bir tüketici olarak görebileceği bir deneyimler bütünüdür. Bu bütün içerisinde, “herkes bir başkasının yerine geçebileceği yönleriyle var olabilir; herkes bir yedektir, ya da yalnızca türün bir örneği. Herkes, birey olarak, yeri kesinlikle doldurulabilir, salt bir hiçliktir ve bunu zamanla o benzerliği kaybettiğinde iyice hissetmeye başlar” (Adorno, 2011:80). Burada, muazzam bir dışallığın şiddeti kendisini gözler önüne serilmektedir. Daemonik ögenin kendi özgünlüğüne ve bu özgünlüğün açığa çıkması için gerekli olan uzaklığa, farklılığa yer yoktur, bu koşullarda. Eğer, herkes bir diğersinin eylediği gibi eyleyerek, düşündüğü gibi düşünerek yaşayabiliyorsa, böylesi bir özgünlüğün farkında olmak dahi anlamsızlaşır. *Tüketicileşen* deneyim, bütün ihtiyaçlarını kültür endüstrisi kanalıyla karşılayabiliyorsa; bu endüstriyel işleyiş, yeri geldiğinde entelektüel tatminler de sağlıyorsa yaşam kaydadeğer bir şeyler ortaya koymak istemenin çok uzağındadır artık (Adorno, 2011:75-78).

Bu uzaklığın entelektüel yaşamdaki tezahürünün adı, Daemonik ögenin yoksunluğu olarak sahte etkinliğin emarelerini Antonio Gramsci, edindiği ansiklopedik bilgiyi, başkalarına olan üstünlüğünün ispatı olarak kullanan “uyumsuz insan”da görmüştü (Gramsci, 2012:70). Kültürün, entelektüel çabanın bu uyumsuz insan tarafından salt ansiklopedik bilgi birikiminden olarak görülmesi ve bu çabanın, birbiriyle ilintisiz olguları bir ezber yığını şeklinde içselleştirip sunulması Gramsci için, kaba bir entelektüalizmin, kendi reklamını amaçlayan bir okumuşluğun göstergesidir. Söz konusu uyumsuz tip, bu ezber yığını, kendisiyle diğer insanlar arasında var olan bir mesafe, bir hiyerarşik gerçekliğin tezahürü olarak görmektedir (Gramsci, 2012:70-71). Oysa bu, başkaları üzerinden kendisine değer biçen bu tepkisel varoluş, bu kibir kültürlü olmak anlamına gelmemektedir:

Birazcık Latince ve tarih bilen toy bir öğrenci diploma diye adlandırılan bir kağıt parçasını hocalarının tembelliği ve gevşek/uyuşuk tutumu sonucu almayı başaran genç bir avukat, yaşamda, kendisini kati ve vazgeçilmez bir görevi yerine getiren ve yaptığı iş bakımından

öğrenciyle avukatın yaptığı işe kıyasla yüz kez daha değerli ve maharetli bir ustadan farklı ve üstün görmeye başlar. Fakat bu kültür değil, ukalalıktır; zeka değil, anlaktır; buna tepki göstermek kesinkes haklı bir davranıştır (Gramsci, 2012:71).

Gramsci'nin kültür kavramsallaştırması, entelektüel varoluşun kökenindeki Daemonik ögenin açığa çıkışına, deneyimlenmesine işaret eder. Onun sözlüğünde kültür, her şeyden önce kişinin "kendi iç benliğinin örgütlenmesi, disipline edilmesidir; kişinin kendi kişiliği ile barışık olmasıdır" (Gramsci, 2012:71). Gramsci, bu ifadeleriyle, etkin bir varoluşun, özgül bir deneyim temelinde nasıl zuhur edebileceğini ortaya koymaktadır: Kendini belirli bir disiplin içinde inşa eden, başkalarıyla arasına ezber bilgiler yoluyla yapay bir mesafenin tesisi için çırpınmak yerine içsel gelişimini temel amaç edinmiş, kendisiyle barışık bir entelektüelin özgürlük deneyimidir, burada söz konusu olan. Dahası, Gramsci'nin kavramsallaştırmasında kültür, kişinin kendi varoluşuna dair bir farkındalığın inşasıdır (Gramsci, 2012:71). Dolayısıyla, tepkisel ve edilgin bir varoluşsal hıncın yerini, yaşama kendi özgül ilişkisini kuran ve kendisini dönüştüren bir entelektüel varoluş açığa çıkacaktır. Piyasa mantığının hükmündeki kültür endüstrisi ise, bu özgül farkındalıkları, içsel barışı tesis eden entelektüel varoluşu öznel tatminin prosedürlerine, ona dair sunulan ürünlere indirgemıştır.

Akademik alan ekseriyetle, bu prosedürlerin olağan işleyişinden oluşan bir sahte-etkinlikler uzamına dönüştüğünde Gramsci'nin sözünü ettiği uyumsuz insanın bireyselleşme çabaları Daemonik deneyimin yerini alır. Bunun en somut tezahürü, kanaatimce, akademik ve entelektüel varoluşun hakikatinin ifadesi olan *dilin*, sözün jargona kurban edilmesidir. Jargon bu kurban etme sürecinde, Adorno'nun ifadesiyle, "yarı-egitilmişliğin semptomudur" (2012:21). Bu bağlamda, Adorno'nun yarı-egitilmişlik olarak kastettiği hususu, Gramsci'nin uyumsuz insanında görmek mümkündür. Entelektüel deneyimin kendisini bizatihi varoluşsal bir amaç görmek yerine, bu deneyimin kıyısından, köşesinden edindiği ezberlenmiş kırıntıları "-miş gibi" yapmak adına kullanmak söz konusudur her ikisinde de. Jargon, bu tepkisel varoluş halinin dilidir, aslında; sözün sahte etkinliğidir. Adorno'nun ifade ettiği gibi, basmakalıp laflardan oluşan bu "hastalık" kişinin, "aslında yapıyor olduğu şeyi yapmıyormuş, (...), bunu da şüphe götürmez biçimde özgür biri olmasına borçluymuş gibi görünmesini sağlar" (Adorno, 2012:20). Teatral bir hâl, deneyimin yerini aldığı hastalık da normalleşir.

Jargonun normalleşmesini bir imdat çılgılığı olarak okumak da söz konusu olabilir. Çünkü nihai kertede, jargon varoluşsal koşulları yitirilmiş bir özgürlük deneyiminin şekli varoluşunu sürdürebilmek için sığınılan son bir liman gibidir. O, kültür endüstrisinin benzerler arasında bir benzer kıldığı entelektüel özerkliğin içeriğinin, şekli özerklik jestiyle ikame edilmesidir (Adorno, 2012:20-21). Dolayısıyla, bir öznel tatmin aracıdır. Sözün açığa çıkardığı öznel konum ile nesnel konum arasındaki açının çokluğunu gizlemenin, bu açığı kapatmanın bir hikâyesidir (Adorno, 2012:20). İçerikten bağımsız, salt biçimseliktir; dilin *gösterileşmesidir*. Akademik alanın bir üyesinin, bir konuşma esnasında ya da bir olguyu yorumlama girişiminde belirli terimleri kullanma çabasını, dahası, bu terimleri kullanma zorunluluğu – zaman zaman, konudan bağımsız olarak moda olan düşünürlere atıf yapma zorunluluğunu da, keza – hissetmesinin nedenleri de bu biçimsellikte aranmalıdır. Çünkü, jargonun mantığı, düşünsel/entelektüel eksikliklerin gizlenemeyecek boyutta olduğu anlarda dahi, bu eksiklikleri bir olumluluk olarak kurma arzusunu içermektedir (Adorno, 2012:26). Aslolan kişinin kendi düşünsel gelişimi ve dönüşümü olmayınca, dahası, asıl olan daima başkaları, onların tepkileri ve sunuluna imaj olunca jargon bir can simidi işlevini görür. Bu bakımdan, jargonun *modus operandisi* eksikliklerini ve hatalarını farkedip onları telafi etmeye yönelik bir çabanın zuhur ettiği yerde değil, bu eksikliklerin, hataların vurgulanarak pazarlandığı kaygan zeminde geçerlilik kazanır. Neticede jargon, bir "sahicilik reklamı"dır (Adorno, 2012:29). Tepkisel hâllerin, edilgin hayatların etkin bir varoluşun gösterisi olarak pazarlanmasıdır.

Jargonun kullanımını bir imdat çılgılığı olarak da okuyabileceğimizi söylemiştim. Bu çılgılık kendisini yardım isteyenin tevazusuyla dışarıya vurmaz elbette. Muazzam bir kibrin sesidir jargon. Adorno'nun dile getirdiği gibi jargon, hayali bir mesafe tesisinin aracıdır: "Kültür endüstrisinde sözdebireyselleşmenin sağladığını jargon kültür endüstrisini küçümseyenler için sağlar" (Adorno, 2012:21). Hayali bir elit inşasının dilidir jargon. Onun kullanımına eşlik eden ciddi ton da bu mesafeye neredeyse kutsal bir hale kazandırır (Adorno, 2012:13). Tüm bunların yanında, "-miş gibi" yapmanın dili olan jargonun kullanımları, son kertede, düşüncenin kendisini değersizleştirme görevini de yerine getirmektedir. Nitekim jargon, düşüncenin koşulunu teşkil eden özgürlük deneyiminin, Daemonik ögenin sonu gelmeyen tahribatıdır. Daemonik tutku, en çok olmadığı yerde, olduğu söylenen bir şeydir, çünkü. Jargonun,

sözcüklerin içeriğinden bağımsız sunuluşu olması sebebiyle dilin kavram öncesi yoğunluklarını – Adorno’ya göre kavram, daimi olarak bir fazlaya, bir özdeşlikli unsura sahiptir – bir çağrışım, bir *aura* yaratmak amacıyla şeyleştirilen, düşüncenin varoluşsal şiddetini oyuna indirgeyen bir işleyişi söz konusudur (Adorno, 2002:13). Bir başka ifadeyle, jargon dahilinde sözcükler “tarihle hiç temas etmeyen, değiş tokuş edilebilir oyun pulları” şeklinde kullanılır (Adorno, 2012:13). Buradaki temel sorun, bir hakikat gösterisinin gülünç varyasyonlarından ziyade, düşüncenin “dolaysız bir yalana” dönüştürülmesidir (Adorno, 2002:76). Bir başka ifadeyle, düşünceye içkin olan yaratım süreci, jargon dahilinde düşüncenin mutlak dolaysızlığına dönüştürülmüş olur. Entelektüel çabanın özgül varoluşunu, Daemonik tutkunun açığa çıkışını gerektiren düşünce, tepkisel varoluş düzleminde kelimeler ve auralarından ibaret bir laf kalabalığı hâline dönüşür böylece.

Adorno, bu laf kalabalığına değinirken, jargonun, “düşüncenin zararı pahasına” önplana çıkarılan sözcüğün “kendi anlamına aşkın bir şekilde” konumlandırılması olduğunu söylemişti (2012:13). Bu bağlamda düşüncenin ve anlamın dilin kullanımı esnasında önemsizleştirilmesi olarak jargonu, Ludwig Wittgenstein’in “anlam körlüğü” olarak ifade ettiği bir durumla birlikte okumak da mümkün. Anlam körlüğü, “anlam yaşantısının dil kullanımında hiçbir önemi yokmuş gibi görünmesi durumudur” (Soykan, 2006:161). Bir sözcüğün kullanımı esnasında anlamının yoksayılması, bir tür “rüyasız konuşma”nın gerçekleşmesine yol açar. Salt biçimsel sıralanışa önem veren, sözcüğe dair bir tasarımdan, bir resimden yoksun bir konuşmadır, anlam körünün konuşması. Çünkü her sözcüğün bir “anlam yaşantısı” vardır (Soykan, 2006:161). Anlam körü, bu yaşantıyı göz ardı eder. Bir başka deyişle, anlam körü olmak, sözcüğü bu yaşantının içinden çekip çıkarmak, onu varoluşsuz bırakıp nesnel temeli olmayan bir söylemin malzemesi hâline getirmekle eşdeğerdir.

Hâl böyleyken, gerek Adorno’nun jargon eleştirisi gerekse Wittgenstein’in “anlam körlerine” dair vurgusu üslup ile jargon arasındaki farka da işaret etmektedir. Ben, bu metin bağlamında üslubu, Daemonik tutkunun dışavurumu olarak kullanıyorum. Nitekim jargon, düşünce ve anlam körü biçimselliğinden kaynaklanan bir aktarılabirliğe, bir gayrişahsiliğe sahiptir. Bu yönüyle, salt kelime tercihine dayalı bir yığılma olarak malumatfuruşluğun bir örneğinden fazlası da değildir. Üslup ise, malumatfuruşluğa özgü bu yığılmanın ötesinde “düşünceleri kazır”, onlara nüfuz eder (Buffon’dan aktaran Kılıç, 2018:11). Üslup, düşüncelerin temel oluşturduğu bir zeminde kendini açığa vurabilir. Dahası, tepkisel varoluşun dili olup karşılaştığı duruma göre renk değiştiren, “-mış gibi” yapmak uğruna gerçekliği kelimelerle eğip bükmekten ibaret olan, dolayısıyla da kaynağı dışallık olan, başka kişi/durumlarla girilen ilişki içinde şekillenen jargonun aksine, üslubun dayanağı bizatihi “ben”dir: “(...) üslup ise insanın ta kendisidir. Üslup çıkarılıp alınamaz, aktarılamaz, değiştirilemez” (Buffon’dan aktaran Kılıç, 2018:11). Bir başka deyişle üslup, düşünceyle kurduğu etkin ilişki neticesinde jargonda olmayan bir aktarılamazlığa, kişinin etkin varoluşunun bir ifadesi olarak özgünlüğe işaret eder. Jargon özü gereği kişisizleştirilmeye meyillidir ve eşlik ettiği malumatfuruşluk gösterisiyle aktarılabir, kullanılabilir. Üslup ise bu istismara, “ben”e özgü olmasıyla direnir. Kılıç’ın ifade ettiği gibi, bu bağlamda, “üslup insanidir, yani şahsıdır, benlikle ilişkilidir” (2018:11). Dayanağı ben’im olan bir varoluş tezahürüdür üslup; bir diğer ifadeyle, Daemonik tutkunun açığa vurulmasının bir ifadesidir.

“Sözcükler eylemdir” demişti Wittgenstein (2017:176). Üslup, bu bağlamda, bu eylemin örgütlenmesinden mesûldür. Sözcüğün kullanımında, jargonun aksine, bir sorumluluğun açığa çıktığı bir örgütlenmedir bu. Doğası itibarıyla, üslup entelektüel ve akademik varoluşun özgüllüğüne ihtiyaç duymaktadır. Piyasa mantığı, bu noktada, üslubun yeri değildir. Piyasa mantığının dili jargondur. Kelimelerin, durumu kurtarmak adına, satılabilir hâle getirildiği, gösteri unsuruna dönüştürüldüğü bir dildir jargon. Anlamın olanaklılığı gibi bir derdi, Daemon’da filizlenen yaratıcı düşüncenin şiddeti gibi bir varoluş koşulu yoktur. Dolayısıyla, somutlaşarak da piyasa mantığının bir ürünü hâlini alabilir jargon. Bu somutlaşma metin düzeyinde gerçekleşir; etkin bir varoluş düzleminde düşüncenin, anlama çabasının sığınağı olan yazıda vuku bulur.

Daemon’suz bir akademik ve entelektüel düzlemde yazı, jargonun bir formu olarak, başkaları uğruna gerçekleştirilen bir eylemdir. Bir başka ifadeyle yazı, Daemonik tutkunun yoksunluğunda, ya zorunluluğun bir sonucudur ya da tanınma ve yükselme arzusunun bir ifadesidir. Bu iki husus son kertede birbirini tamamlamaktadır, nitekim. Yazının bu kötüye kullanımının altında, Daemonik tutkunun yokluğu ve akademik ya da entelektüel alanın piyasalaşması, başka bir ifadeyle, kendi özgül varoluşu yatmaktadır. Nur Vergin (2005:57), ikinci hususa dair değerlendirmesinde, bilim insanının tanınma arzusunun karşılanamamasından söz eder. Doğası gereği tanınma isteği ile dolu olan insan, bir bilim insanı da olsa bu isteğin karşılanmasını talep etmekte, fakat onun

bu isteğini karşılayacak meşru bir bilim cemaatinin yokluğunda, bu talebi yanıtızsız kalmaktadır (Vergin, 2005:57). Vergin'in bu yorumunu, özgül ilişkilere ve kendi yasalılıklarına sahip bir akademik alanın yoksunluğuna bağlamak mümkün. Vergin'in bu tespiti ek olarak, piyasa mantığının hükmündeki bir yaşamın bu tanınma isteğini daha da kamçılayan bir unsur olduğunu vurgulamak gereklidir. Dahası, Daemonik tutkunun yoksunluğunda, entelektüelin ya da bilim insanının, kendi self-realizasyonunu bizatihi bu dışsallıkta, tanınma arayışında sağlaması dışında bir fırsatı ya da şansı da yoktur. Bir başka ifadeyle, entelektüel ya da akademik çabanın berisindeki tanınma arayışı, bu çabanın özünü teşkil eden mücadeleyi, Daemonik gerilimi göz ardı eder; dolayısıyla da bu çabanın değersizleştirilmesine katkıda bulunur. Entelektüel ya da akademisyen, salt tanınma ve görülme kaygısı üzerinden, kendi varoluş koşulunu tahrip eder. Bu analize karşı yanıt olarak tanınmış ya da "markalaşmış" filozoflar örneği verilebilir. Piyasa mantığının düşünceyi, eleştireliliği ve entelektüalizmi, Gramsci'nin sözünü ettiği uyumsuz insanlar için satılabilir hâle getirmesi ya da yazdığı kitaplar popüler, *bestseller* filozofların, yazarların olması da olanak dahilindedir. Fakat burada vurgulanan nokta, tüm bu güncelliğin ötesinde, salt görünür olma, tanınma amacı uğruna entelektüel ve akademik üretim yapılmasıdır. Bir başka deyişle, entelektüel ve akademik üretimin tanınma ve bilinme uğruna araçsal kılınması, bu üretime araçsal yaklaşılmasıdır.

Bu durum bizatihi, Daemonik tutkunun ve onun nezdinde gelişen, dönüşen, bir varoluşa sahip olan içsel yaşamın yoksunluğunun kanıtıdır. Bourdieu'nün, Berkeley'in "olmak, algılanmış olmaktır" sözüne atıfla dile getirdiği gibi,

Felsefecilerimizden (ve de yazarlarımızdan) bazıları için, olmak, televizyonda algılanmış olmaktır, yani, sonuçta, gazeteciler tarafından algılanmış olmak, hep söylenegeldiği gibi, gazeteciler tarafından iyi bulunmuş olmaktır (bu da, düpedüz ödünleri, gizli ödünleşmeleri içerir) - ve şurası da doğrudur ki, **varlıklarını sürdürebilme konusunda yapıtlarına hiçbir şekilde güvenemediklerinden, ekranda olabildiğince sıklıkla belirmekten**, dolayısıyla da, Gilles Deleuze'ün saptadığı gibi, **başlıca işlevi televizyona çağrılmalarını sağlamak olan, olabildiğince kısa yapıtları, düzenli aralıklarla yazmaktan başkaca umarları yoktur**. Televizyon ekranı bugün işte bu şekilde bir tür Narsis aynası, Narsisçil bir teşhir mekânı haline gelmiştir [vurgu bana ait - A.Y.] (Bourdieu, 1997b:18).

Bourdieu'nün sözünü ettiği hususlar bizatihi, entelektüellerdeki ya da akademisyenlerdeki Daemonik ögenin yoksunluğundan kaynaklanmakta, aynı zamanda da bu yoksunluğa katkıda bulunmaktadır. Bu bağlamda öncelikle değinmek istediğim nokta, kendi yapıtlarına güvenememe hâlinde kaynaklanan görünür olma isteğidir. Bir entelektüelin görünür olma isteği entelektüel alanın özü ile bir tezat oluşturmaktadır. Bununla birlikte yapıtlarıyla, dolayısıyla da kendisiyle barışık olmayan bir entelektüelin ya da akademisyenin, piyasa mantığıyla akademik ya da entelektüel varoluşun özgül mantığını birbirine karıştırdığı söylenebilir. Bu iki mantığın birbirine karıştırılması, jargonun kullanımına alan açmakla birlikte, rekabet mantığını entelektüel ve akademik üretime bulaştırır.

Düşünsel üretim, kendine özgü bir camiadan yoksun kılınmış, dar bir sahaya da hapsedilmiş olabilir. Fakat bu durum, zaten dışsal anlamda piyasa mantığının saldırısı altında olan akademik ya da entelektüel alanı, içeriden de tüketmek için bir bahane olmamalı. "Bir kalemle bir silgi, bir tabur asistandan daha yararlıdır düşünceye" diyordu Adorno (2002:134). Bilgiyle kurulan özgül ilişkinin, Daemonik tutkunun yokluğu, Adorno'nun sözünü ettiği asistanlar bolluğuna yol açmıştır. Dahası, onlarla birlikte kibir de, jargon da, tepkisellik de. Beslenme kaynağı başkaları olan ve dedikodu yazarlığı düzeyinde işleyen bir akademik ortam. Herkes öyleyse, zaten sorun yok? Öyle mi?

Devam etmeden önce bir hususa açıklık getirmek istiyorum. Burada, entelektüelin ya da akademisyenin tanınırlığı söz konusu olmamalıdır, gibi bir durum savunulmamaktadır. Daha çok, bu tanınırlığın kaynağının entelektüel ruha, onun varoluş koşuluna destek olup olmadığı tartışılmaktadır. Bir başka deyişle, tanınma çabasının mı entelektüel/akademik üretimi koşulladığına ya da tanınmanın, böylesi bir üretimin neticesinde mi gerçekleştiğine dair bir tartışma yürütülmektedir. Bu bağlamda, tanınırlığın entelektüel ruha bir katkı sağlamadığı hâller ekseriyeti teşkil etse de, olumlu açıdan bakılarak Edward Said örneği gündeme getirilebilir. Said, popüler bir entelektüeldi. Ama onun popülerliği, karşılığında ciddi bedeller ödediği bir entelektüel ve politik tercihten kaynaklanıyordu - kuramsal üretiminin yanı sıra. Bourdieu'nün sözünü ettiği, görünür olabilmek adına ödünler

veren ve buna kendisini mecbur hissedenden zayıf entelektüalizmin nüvelerinden değildi Said; ününü, büyük oranda, ortaya koyduğu entelektüel ve politik tavra borçlu. Nitekim, bu öncelik farkına, yani tanınırlık ile entelektüel/ akademik üretim arasındaki neden – sonuç ilişkisinin ne doğrultuda olması gerektiğine dair tartışmaya Said’in kendi metinlerinde de rastlanmaktadır. Nitekim Said (1995:81), bir entelektüel ile onun muhatapları arasındaki iki olası ilişki tarzından söz eder: Muhatap orada “memnun edilmesi gereken bir müşteri konumunda mı?” yer alır; yoksa entelektüelin “meydan okuduğu”, yerleşik yargılarını sarstığı, dolayısıyla da onların, hakkında ne düşündüğü ile pek de ilgilenmediği bir konumu mu ifade eder? Buradaki ayırım tartışmamız bağlamında önemlidir. Said’in işaret ettiği ilk durumda, muhatabını bir müşteri olarak kabul eden bir entelektüel tepkisel konumdadır. Memnun etmek istediği kesime göre ifadelerini kuracak, düşüncelerini müşterilerini “elinde tutmak” üzerine oluşturacaktır. İkinci durumda ise entelektüel, muhatabının duymayı arzu ettiğinden, beklentilerinden yana bir kaygıya sahip değildir. Said’in (1995:80-81) ifade ettiği gibi bu entelektüel, kendi içsel ve ahlâki kaygılarıyla hemhâl olmuştur (bu bağlamda, ilkinin müşteri odaklı profesyonelliğinin ötesinde amatör bir ruha sahiptir) ve kendi çabasına kâr güdüsünden ziyade “özenle ve sevgiyle beslenen” bir etkinlik olarak yaklaşmaktadır. Bir başka ifadeyle, ilk durumda tanınma güdüsünün yönlendirildiği ve içeriklendiği bir entelektüel üretim söz konusuysa ikinci durumda, entelektüel için aslanan kendi Daemonik tutkusu ve bu doğrultuda sahip olduğu düşünceleridir.

Değirmek istediğim ikinci nokta ise, ilkiyle ilişkili olarak, görünür olmak adına kısa aralıklarla düzenli olarak yazan kesimle ilgilidir. Görünür olmak uğruna yazmak, üretmek her şeyden önce başkaları için yazmaktır. Burada Said’in, muhatabına müşteri odaklı yaklaştığı gibi bir kaygı söz konusudur: Aslanan kabul edilmektir; yani başkalarıdır. Maurice Blanchot, bu noktada, görünür olmak uğruna başkaları için yazan yazardan şu şekilde bahseder:

Bir okur kitlesi için yazan yazar aslında yazmaz: Yazan o kitledir ve bu nedenle de bu kitle okur olamaz artık; okuma görünüşten başka bir şey değildir, gerçekte bir hiçtir. **Okunmak için meydana getirilen eserlerin anlamsızlığı buradan kaynaklanır, kimse onları okumaz** [vurgu bana ait – A.Y.] (Blanchot,2015:101).

Blanchot’un buradaki anlamsızlık vurgusu üzerinde durulmaya değer bir gerçeği ifşa etmektedir. Kaynağı dışsal olan bir eser, bir yaratı değil, başkalarının beğenisine sunulmuş bir üretilerdir. Anlamsızlığı da böylesi bir üretim olmasından, okura bir okur deneyimi sunmamasından kaynaklanır. Kitleler için yazıldığından bilinen şeylerin tekrarından ibarettir bu yapıtlar. Mevcut kabullerin ötesinde bir şey ortaya koymazlar. Benzer bir vurguyu Jacques Derrida da yapmaktadır. Derrida’ya göre, “zaten programlanmış bir okur kitlesini hayal” eden kitlesel ürünlere dönüşmüş kitaplar, aslında, “ortalama alıcıyı formatlamaktan başka bir şey yapmazlar” (Derrida, 2006:178). Bir başka ifadeyle, bu kitlesel ürünler okura yeni bir şey sunmaz; tabir-i caizse, ona bilmek istediğinden fazlasını sunmaz. Gerek Blanchot’un gerekse Derrida’nın altını çizdiği husus, başkaları için, başkaları tarafından kabul edilme kaygısıyla yazılan metinlerin son kertede malûl oldukları beyhudeliktir.

Kökeninde, yaratıma içkin olan Daemonik gerilim olmayan bir yapıtın ortaya konuş sürecinin de bir deneyim olmadığı aşikârdır. Dahası, akademik alandaki yayın furçasının altında da bu gerçeklik yatmaktadır: Başkaları için yazılan eserlerin okun(a)mazlığı... Çünkü, içeriği ve biçimi başından kendini ele veren bir üretim söz konusudur burada. Yukarıda değindiğim, jargon kullanımının yaygınlığı da bu hususla ilgilidir. Ayrıca, başkaları için yazmak, bizatihi onların beklentilerine göre yazmak olduğu için, böylesi metinlerde jargonun yapıtın kendisinden taşıdığına tanık olabilirsiniz. Tanınmanın, kabul edilmenin, ait hissetmenin dilidir jargon; onunla oluşturulmuş eserler de, bu tepkiselliğin, bu özgürlüksüzlüğün izleriyle doludur. Bilgi, bu özgürlüksüzlüğün, adeta bir zafermişçesine ilânı, için araçsallaştırılırken, kelimeler onları var eden anlam ve düşün yaşamının gücünden yoksun kılınmaktadır. Adorno’nun sözünü ettiği, boşluğun keyfi ile doluluk yalanı arasında salınan bir tanınma hırsı. Bunun yeri, gerçekten de akademi mi?

SONUÇ

“Gerçek bir alçakgönüllülük, sık sık acılı bir yalnızlık, ve o çok özel dalgınlık...” Nalbantoğlu (2009:55), bir bilim insanının, bilgiyle olan özel ilişkisinin temel oluşturduğu özgül varoluşu bu üç somut gerçeklikle adlandırıyor ve asıl olanı vurguluyor: Bilginin üretimi ya da onunla ne yapılacağı değildir mesele, onu daha anlamlı bir yaşam için

edinmeye çabalamaktır (Nalbantoğlu, 2009:55). Bu çabanın kendini göstereceği yer, hem düşünsel hem de pratik anlamda bir mesafenin tesisini mümkün kılan kurucu kaçışın mekânıdır.

Bugün, akademik ve entelektüel varoluş, özellikle dışarıdan, piyasa mantığının genelleşmesi nedeniyle, yoğun bir saldırı altında. Bu saldırı karşısında yapılabilecekler de oldukça sınırlı. Bununla birlikte, akademi için gerçek tehlike, içsel bir olgudan kaynaklanıyor: Daemonik öğenin yoksunluğu. Bu öğe, düşünsel faaliyetin sıradan hayatın tekdüzeliğinden uzakta gerçekleşeceğini gören varoluşsal bir şiddetin tarihüstü uzantısını içinde barındırmaktadır. Bu kurucu kaçış, Akademos'un kararı, hayattan kaçış değildir, daha iyi hayata ve bilgiye yönelik faaliyetin sıradan hercümercin ötesinde varolacağını gören yaratıcı bir girişimdir. Sıradanın zihniyeti tarafından hükmedilen değil, ona hükmetme potansiyeline sahip bir kurucu kaçıştır bu. Potansiyeline, diyorum çünkü, bu varoluşun amacı öncelikle kendisini dönüştürmektir, bilgiye ulaşmanın keyfini ve öğrenmenin deneyimini yaşayarak.

Walter Benjamin (2010:30), parlamentoların içine düşmüş oldukları zavallılığının nedenini, varoluşlarının nedenini oluşturan devrimci güçlere dair bilinci sürekli kılamamalarına bağlamaktadır. Kökeninde, kurucu bir şiddetin varlığını unuttukları için parlamentolar, bugün, düşünsel ve pratik anlamda gereksizlikle suçlanmaktadırlar. Benzer şekilde, akademi de entelektüel çaba da kökeninde varolan yaratıcı şiddeti hatırlamalıdır, *Daemonsuz* akademi kendisinin karikatürü olmaktan, kökenini hatırlamakla kurtulacaktır.

KAYNAKÇA

- Adorno, T. W. (2002). *Minima Moralia*, (Çev: A. Doğukan, O. Koçak), Metis Yayınları, İstanbul.
- Adorno, T. W. (2006). *Eleştiri Toplum Üzerine Yazılar*, (Çev: M. Y. Öner), Belge Yayınları, İstanbul.
- Adorno, T. W. (2011). *Kültür Endüstrisi Kültür Yönetimi*, (Çev: E. Gen, N. Ülner, M. Tüzel), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Adorno, T. W. (2012). *Sahicilik Jargonu*, (Çev: Ş. Öztürk), Metis Yayınları, İstanbul.
- Arendt, H. (1994). İnsanlık Durumu, (Çev: B. S. Şener), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Arendt, H. (2018). *Sorumluluk ve Yargı*, (Çev: M. Serin), Sel Yayınları, İstanbul.
- Benjamin, W. (2010). "Şiddetin Eleştirisi Üzerine", Şiddetin Eleştirisi Üzerine, (Ed: A. Çelebi), (Çev: E. Göztepe, F. B. Aydar, Z. Direk), Metis Yayınları, İstanbul.
- Blanchot, M. (2015). *Karanlık Thomas*, (Çev: S. Dolanoğlu), Metis Yayınları, İstanbul.
- Bourdieu, P. (2012). *Bir Otoanaliz için Taslak*, (Çev: M. Erşen), Bağlam Yayınları, İstanbul.
- Bourdieu, P. (1997a). *Toplumbilim Sorunları*, (Çev: I. Ergüden), Kesit Yayınları, İstanbul.
- Bourdieu, P. (1997b). *Televizyon Üzerine*, (Çev: T. Ilgaz), YKY, İstanbul.
- Debord, G. (1996). *Gösteri Toplumu*, (Çev: A. Ekmekçi, O. Taşkent), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Derrida, J. (2006). "Kendime Karşı Savaştaım", *Cogito Dergisi*, 47-48, 174-185.
- Eliade, M. (2001). *Mitlerin Özellikleri*. (Çev: S. Rifat), Om Yayınları, İstanbul.
- Gramsci, A. (2012). "Sosyalizm ve Kültür", *Gramsci Kitabı*, (Der: David Forgacs), (Çev: İ. Yıldız), Dipnot Yayınları, Ankara.
- Heidegger, M. (2013). *Düşünmek Ne Demektir?*, (Çev: R. Şentürk), Paradigma Yayınları, İstanbul.
- İnam, A. (2005). "Akademisyen mi, Ak-adam-İsyan mı?", *DoğuBatı Dergisi*, 7(3), 147-161.
- Kılıç, S. (2018). " 'Ben Yazarken Konuşan Kim?': Üslup ve Söylemin Öznesi", *Cogito Dergisi*, 91, 7-21.
- Mardin, Ş. (1991). *Türkiye'de Din ve Siyaset*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Monk, R. (2005). *Wittgenstein Dâhinin Görevi*, (Çev: B. Kılınçer, T. Er), Kabalcı Yayınları, İstanbul.
- Nalbantoğlu, H. Ü. (2009). *Arayışlar Bilim, Kültür, Üniversite*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Özbudun, S. (2014). "Sosyal Bilimler: Bir Şey Yapmalı!", *Mülkiye*, 38(2), 113-120.
- Said, E. (1995). *Entelektüel Sürgün, Marjinal, Yabancı*, (Çev: T. Birkan), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Soykan, Ö. N. (2006). *Felsefe ve Dil Wittgenstein Üstüne Bir Araştırma*, MVT Yayınları, İstanbul.
- Spinoza, B. (2011). *Etika*, (Çev: H. Z. Ülken), Dost Yayınları, Ankara.
- Spinoza, B. (2015). *Kısa İnceleme*, (Çev: E. Ayhan), Dost Yayınları, Ankara.
- Vergin, N. (2005). "Bilim Camiası ve Tanınma İsteği", *DoğuBatı*, 7(3), 43-63.
- Wittgenstein, L. (2017). *Kesinlik Üstüne + Kültür ve Değer*, (Çev: D. Şahiner), Metis Yayınları, İstanbul.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş: 06.12.2019 ✓Accepted/Kabul: 19.06.2020

DOI: 10.30794/pausbed.656137

Araştırma Makalesi/ Research Article

Çelikkol, A. (2020). "Chance and Romance in Dickens's *Dombey and Son*", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 41, Denizli, s. 13-21.

CHANCE AND ROMANCE IN DICKENS'S *DOMBEY AND SON*

Ayşe ÇELİKKOL*

Abstract

The rational man construed by Enlightenment thought sneered at the idea that the world was a haphazard place and instead highlighted the predictability of natural and even social phenomena. As Ian Hacking explains, after the Enlightenment, the tendency was to formulate laws that uncovered the operation of physical forces and even the economy. Yet sometimes the sciences, too, acknowledged and even theorized risk and probability. In this milieu, Charles Dickens welcomed the ability to acknowledge unpredictability. In *Dombey and Son*, in contrast to the protagonist, a formidable entrepreneur, women and the lower classes accept that the wheel of fortune is at work all around them. Even as Dickens critiques the denial of randomness, he portrays speculators who take advantage of unpredictability in a negative light. Further, the novel recognizes and satirizes the categorization of haphazardness as an Oriental trait. In embracing unpredictability, the novel valorizes the art of storytelling, which must provide uncertainty and suspense.

Keywords: *Dombey and Son*, Charles Dickens, Chance, Economics in literature, Storytelling .

DICKENS'IN *DOMBEY AND SON* ESERİNDE ŞANS ve ROMANS

Özet

Aydınlanma düşüncesi tarafından canlandırılan rasyonel adam figürü, dünyanın rastgelelikle dolu bir yer olduğu düşüncesine gülüp geçer ve doğal ve sosyal olayların tahmin edilebilir olduğunun altını çizer. Ian Hacking'in açıkladığı gibi, Aydınlanma'dan sonraki eğilim fiziksel güçlerin ve hatta ekonominin işleyişini çözen kanunlar kuramlamak doğrultusunda idi. Ne var ki, bazen bilim dalları da riskin ve olasılığın varlığını kabul etti ve kuramlaştırdı. Özellikle *Dombey ve Oğlu*'nda belli olduğu üzere, Charles Dickens belirsizliği kabul etme yeteneğini yüceltti. Bu romanda, heybetli bir işadamı olan Dombey'in aksine, kadınlar ve alt sınıflar feleğin çarkının gücünü kabul ederler. Dickens talihin hayattaki rolünü reddedenleri eleştirse de, belirsizliği kendi çıkarı için kullanan yatırımcılara da olumsuz yaklaşır. Ayrıca, bu roman rastgeleliğin toplumda genelde bir doğulu özelliği gibi görüldüğünün farkındadır ve romans türünde serüvenleri Londra'nın göbeğine getirerek bunu hicveder. Öngörülmezliği kucaklamak suretiyle, belirsizlik ve heyecanlı bir bekleyiş sunmak zorunda olan öykü anlatma sanatına değer katar bu roman.

Anahtar sözcükler: *Dombey ve Oğlu*, Charles Dickens, Şans, Edebiyatta iktisat, Öykü anlatımı

*Dr. Öğr. Üyesi, Bilkent Üniversitesi, İBEF, ANKARA.
e-posta: celikkol@bilkent.edu.tr, (orcid.org/0000-0003-3677-7308)

1. INTRODUCTION

Charles Dickens's *Dombey and Son*, published serially from 1846 through 1848, traces the evolving relationship of the eponymous Mr. Dombey and his daughter Florence. Mr. Dombey, concerned only with money and his company at first, appears happy upon the birth of his son, as the boy is destined to take over the establishment as Dombey's heir. When the son dies in childhood and Mr. Dombey's financial empire later collapses, the once-stubborn man must learn to love his daughter Florence, whose adventures through childhood connect her to a likeable young man named Walter. When Florence becomes an adult, she is united with Walter and, by the end of the novel, reconciled to the father who once hated her.

Dombey and Son is well-known for its economic themes and has been the subject of much criticism concerning literature and economics. Robert Clark finds that the downfall of Dombey's firm and the rise of Carker—Dombey's manager—chronicles "a violent capitalist transformation," one associated with the energies of the emergent free-trade system, which Carker represents (1984: 75). For Lynda Zwinger, the novel reveals that "the power dynamic between capitalist and employee . . . is exactly the same as between male and female" (1985: 440). Thus, the novel's juxtaposition of a story about a firm (Dombey's) with that about a girl (Florence) interconnects patriarchy with capitalism. Like Clark, David W. Toise traces a transformation in the novel, in which abstract value comes to replace intrinsic value. That transformation is implicit in the economic victory of Sol Gills, Walter's uncle, who turns massive profits through a distant investment (1999). Garrett Stewart finds that the novel keeps two registers in mind simultaneously—the economic and the metaphysical (2000). The sea, for instance, signals both, as it is the setting for oceanic commerce and the entity that whispers of death to Dombey's son Paul.

Following the lead of such criticism, this paper turns to the descriptions of commerce and investment in this novel to suggest that Dickens singles out one line of economic action as lucrative: one that takes into account the primacy of unpredictability. *Dombey and Son* insists that investments must acknowledge randomness, and as such, the novel opposes the Enlightenment confidence that the universe is an orderly place. As we will see, Dickens's embrace of the unpredictable is an aesthetic choice as well as an economic statement. His fiction offers suspense, as does the economy, highlighting our lives' dependence on chance occurrences.

2. CHANCE OCCURRENCES AND THE ENLIGHTENMENT

As Ian Hacking explains, the Enlightenment witnessed an attack on chance:

Throughout the Age of Reason, chance has been called the superstition of the vulgar. Chance, superstition, vulgarity, and unreason were of one piece. The rational man, averting his eyes from such things, could cover chaos with a veil of inexorable laws. The world, it was said, might often look haphazard, but only because we do not know the inevitable workings of its inner springs (Hacking 1990: 1).

In the post-Enlightenment period, the desire for order prevented the rational man from seeing the world as a haphazard place, and the burden of superstition was placed on the shoulders of the other, be it women or the lower classes. This pattern was manifested especially in sciences that sought to formulate immutable laws governing the universe, the world, and everything taking place in them.

Yet chance was not completely marginalized in nineteenth-century science. For one thing, social scientists such as political economists seemed unsure of the exactness of the laws they formulated. Thomas Malthus, for example, observed that "some of the principal writers on political economy" possess a tendency to "premature generalization" (Malthus 1951: 8); John Stuart Mill, noting the overdetermined nature of economic phenomena, wrote that "no treatise on political economy can enumerate all th[e] causes" that give rise to the patterns that are observed" (Mill 1909, 1). Secondly, in the mid-Victorian period, science was to become increasingly open to the notion of probability through Charles Darwin's theory of evolution. As George Levine notes, "chance and the random become great creative forces in Darwin's theory" (Levine 1988: 93). Hacking himself notes that in nineteenth-century science "a space was cleared for chance" (1), although, of course, the desire to master chance accompanied this development.

Charles Dickens emphasizes the omnipotence of fortune in his fiction, and as such, takes sides in the ongoing negotiation of the value of chance in Victorian culture. His treatment of chance is especially prominent in *Dombey and Son*, in which unpredictability haunts and shapes characters' feelings and adventures, regardless of their class status, gender identity, and geographical location. Indeed, the boundaries between genders, social classes, and geographical locations are demarcated by characters' attitudes toward fortune. While the lower-classes are self-consciously at peace with the reign of fortune, Dombey, the upper-class businessman, denies the operation of the wheel of fortune. While the ubiquity of chance can be articulated in the geographical margins of England and among the servants in the Dombey estate, in Dombey's vicinity silence prevails with regard to this matter.

Dickens valorizes what he constructs as lower-class, feminine, and geographically marginal response to unpredictability: fortune must be recognized, not denied. It must be encountered with the desire to surrender to it, not with the impulse to master it. Such an attitude toward chance contrasts to the desire for orderliness and predictability, which manifests itself in the characterization of Mr. Dombey. Even economic affairs, *Dombey and Son* communicates, bear the mark of the wheel of fortune; in Dickens's vision, the acceptance of unpredictability is the appropriate way of dealing with life.

3. DOMBEY'S HABITS

Refusing to admit the presence of chance happenings, Mr. Dombey denies fortune. He ascribes predictability to a world governed by randomness, but is always disappointed. He cannot accept that the outcome of a birth may be a girl as well as a boy; he cannot accept that the wheel of fortune gives him a child weak in health. When his son dies and any hope of predictability disappears along with him, Dombey's denial amounts to a crisis. Denying, yet having to confront, the wheel of fortune is Dombey's lot in life.

As his friends know, Dombey's "*dinner hour is a sharp seven*" (Dickens 2001: 385). What such strict discipline precludes is the possibility of chance occurrences. The moment his son Paul is born, Dombey has no doubt that the future will fulfill his predictions. "*This young man has to accomplish a destiny—a destiny,*" he says. If Paul has to accomplish a destiny, Dombey is certain that he will. The "*old fashioned*" little Paul's openness to uncertainty contrasts to his father's reliance on predictability. While Dombey takes for granted that Paul will undertake the firm when he grows up, little Paul hopes that he can have "*a beautiful garden, fields, and woods*" with his darling sister Florence if he grows up:

"Yes," said Paul. "That's what I mean to do, when I--"he stopped and pondered a moment.

Mrs. Pipchin's eyes scanned his thoughtful face.

"If I grow up," said Paul. (Dickens 2001: 202)

The plot in its entirety reveals Paul to have the more rational approach here, as he recognizes the contingency of life for what it is.

The analogy that political scientists employed over and over to emphasize the predictability of economic patterns is the motion of planets and stars. Just as a planet's motion around the sun is predictable, so is the economy, according to this logic. Dombey, too, is fond of the reference to heavenly bodies: "*The Earth was made for Dombey and Son to trade in, and the sun and the moon were made to give them light*" (Dickens 2001: 2). Like the political economists, Dombey relies on the eternal presence of heavenly bodies to convey his sense of the persistence of economic profit. The firm Dombey and Son, whose origin seems to predate the sun and the stars, seems at least as stable and permanent as these entities in this reified vision.

The presence of characters who are at once immersed in economic transactions and acknowledge the presence of randomness reveals that Dickens does not equate economic activity with an aversion to chance. In contrast to Dombey, who "*plays nothing,*" Carker "*plays at all games*" and "*plays them well*" (Dickens 2001: 401). While Carker does not object to rolling dice—he plays backgammon—Dombey keeps his distance from games. Carker knows that dice are at work not only in backgammon, but also in business. His fascination with insurance reveals his awareness of the potential to gain profit out of chance happenings. Speaking of the ship the *Son*

and Heir, he says, “she was insured, from her keel to her master head” (Dickens 2001: 387). It is not only Carker the scheming and dishonest businessman who relates economic transactions to randomness. The Midshipman sells “*chronometers, telescopes, compasses, charts, maps, sextants, quadrants*”—tools that help a ship’s crew deal with the surprises nature offers them. To use Hacking’s term, these tools tame chance and in doing so acknowledge its existence. Dombey, on the other hand, cannot tame chance because he does not acknowledge its existence. The cautiousness that the tools represent is necessary, because life in general and the economy in particular present unpredictable challenges.

We can contrast Dombey’s rejection of randomness with Walter Gay’s acceptance of it. Eager to seek adventures at sea, Walter talks to his uncle’s friend Captain Cuttle:

As to mere going away, Captain Cuttle, I don’t care for that; why should I care for that! If I were free to seek my own fortune—if I were free to go as a common sailor—if I were free to venture on my own account to the farthest end of the world—I would gladly go! I would have gladly gone, years ago, and taken my chance of what may come of it. (Dickens 2001: 224)

Walter longs to seek his fortune in two senses of the word. First, he seeks to make money; secondly, he longs to find out what chance has in store for him. The two significances overlap, of course, in that chance will either enable him to make money or not. It is not a coincidence that Walter is both poor and he seeks his fortune: his survival hangs in the balance. Cautiousness is a luxury he cannot afford. The plot proves Walter right in that seeking his fortune is the way to go—it brings him money and happiness.

Walter is not the only one who seeks his fortune. Speculation, that is, the desire to turn profits without investing in any material goods is a theme in this novel, though it is not as conspicuous as in the case of *Little Dorrit*. Dickens’s sensitivity to, and fictionalization, of economic speculation—both within and beyond *Dombey and Son*—hints at his awareness that the economy was not as predictable as some economists hoped. From Mrs. Pipchin’s husband, who falls victim to a fatal speculation in the Peruvian mines, to Mr. Merdle in *Little Dorrit*, his characters engage in economic speculation. The characters who speculate take advantage of uncertainties in the economic market. In this context, Dombey’s refusal to play games gains further significance. Nineteenth-century discourses often described speculation as a game. Jane Austen employed a card game as an analogy to speculation in *Mansfield Park*; an economic journalist named Morier Evans wrote repeatedly of the “*round game of speculation*” and “*the very hazardous game that was being played*”; Dickens wrote in *Nicholas Nickleby*, “*Speculation is a round game; the players see little or nothing of their cards at first*” (Holway 1992: 110). Given this association, Dombey’s refusal to play games positions him as the opposite of a speculator.

Dickens critiques Dombey’s denial of chance occurrences even as he also condemns speculation. Mr. Pipchin suffers as a result of his choice to speculate, for instance. The proper attitude toward fortune, for Dickens, is to accept its existence but not to take advantage of it. A docile acceptance is the ethically acceptable position in dealing with the wheel of fortune: such is the position that *Dombey and Son* assumes. Neither the speculator nor the rigid Dombey satisfies this condition.

The novel treats the economy itself as an unpredictable domain, as evident in the bankruptcy of the Dombey firm. Precisely because Dombey takes the firm’s strength for granted, he is inept to deal with financial crises. Announcing Carker’s fraud, Mr. Morfin notes that there will be “*no danger*” to the “*House’s credit*” unless “*the head of the House, unable to bring his mind to the reduction of its enterprises, and positively refusing to believe that it is, or can be, in any position but the position in which he has always represented it to himself, should urge it beyond its strength*” (Dickens 2001: 791). As the ensuing bankruptcy reveals, Dombey fails to display the necessary flexibility. Just as Paul never grows up to fulfill his destiny, the firm is not what it used to be, yet Dombey cannot adopt to the new cards he has been dealt.

Dombey’s inability to deal with chance occurrences also manifests himself in his early attitude toward Florence. He is unable to make his peace with having a girl. The firm Dombey and Son is destined indeed to be Dombey and Daughter, but until the novel’s closure, Dombey does not have the maturity to accept the card he has been dealt and make the best of it. His rejection of the girl is similar in nature to the business failures that

make him go bankrupt. The inability to deal with randomness is not just a pragmatic financial problem but an ethical failure, as his attitude toward Florence reveals. He makes the girl suffer. When he ultimately learns that she is indispensable for his happiness, that development charts his growth in dealing with chance occurrences.

Maritime metaphors offer a linguistic tool for acknowledging the wheel of fortune. The unpredictability that the scientist fears and Dombey denies materializes in the metaphor of the shipwreck—a chance occurrence that requires an ability to adopt to new circumstances. *Dombey and Son* as a whole is preoccupied with what the waves whisper, and if, in the case of Paul Dombey, they whisper news of this impending death, in the case of economic matters they intimate the impossibility of foreseeing the future.

Carker and Sol Gills, with their willingness to acknowledge chance, embody the astuteness required to deal with the economy. In this sense, the novel chronicles a transition from an older attitude toward risk taking, represented by Dombey, to a new attitude toward it, represented by both Carker and Sol Gills, but especially the latter, whose economic activity the novel rewards. Sol Gills's investments pay off whereas Carker is punished as the plot unfolds. What is different about Sol Gills? He is not manipulative the way Carker is, he doesn't seek to keep life under control, but deals peacefully with the cards that life deals him. Among the investors of the novel, he is the character most at peace with the operation of the wheel of fortune.

The plot of the novel similarly trains Florence to recognize the ubiquity of chance occurrences and accept the effect that they have on her life. When Walter's ship first goes missing, Florence has to accept a state of uncertainty. Free indirect discourse reveals her thoughts: "*uncertainty and danger seemed written upon everything*" (Dickens 2001: 344). Even the state of uncertainty remains an uncertain matter. Florence's imagination dwells on the uncertain, always preoccupied with the possibility of bad news: "*The weathercocks on spires and housetops . . . pointed, like so many ghostly fingers, out to the dangerous seas, where fragments of great wrecks were drifting, perhaps*" (Dickens 2001: 344). Acknowledging the possibility of a shipwreck is not pleasant, but it is a necessity, and the plot rewards Florence for that acknowledgment. Florence does her part by not despairing, by keeping the advice of a friend who declares, "*a bright look-out for'ard, and good luck to you!*" (Dickens 2001: 359). Sure enough, Walter is returned to her.

4. THE PLACE OF UNCERTAINTY

Patrick Brantlinger argues that the periphery of England is the "*place where the fantastic becomes possible*" (Brantlinger 1998: 43). Brantlinger thus suggests that peripheral spaces are likely spots for randomness to flourish. Yet Dickens's shipwreck metaphor—the treatment of the Dombey firm as a shipwreck—brings unpredictability home. If, habitually, many literary works locate chance happenings in the East or in British colonies elsewhere, *Dombey and Son* emphasizes that chance reigns supreme everywhere. Dickens indeed mocks the literary convention of exiling unpredictability to distant corners of the world as he incorporates it into a comic element. Romance, the genre in which unlikely adventures transpire, usually takes place in exotic lands, but Dickens brings it home. Captain Cuttle and Mrs. MacStinger's interaction transports Robinson Crusoe's marvelous adventures right into the heart of London. In the *Midshipman*, the captain is depicted as "*cast away upon his island, look[ing] around on the waste of waters with a rueful countenance*" (Dickens 2001: 349). Fitting with this extended metaphor, the potential visit from MacStinger is figured as an enemy attack. The marvelousness of the adventure may seem out of place in London, but Captain Cuttle sincerely feels as if he were Crusoe: "*Captain Cuttle daily rose . . . with the solitary air of Crusoe finishing his toilet; and . . . his fears of a visitation from the savage tribe . . . were somewhat cooled*" (Dickens 2001: 580). The deliberate use of the Crusoe allusion as part of the novel's sense of humor reveals Dickens's insight that the romance plot, dependent on chance occurrences and fantastic adventures, conventionally belongs to far-away islands.

It is indeed traditional for romances to export adventures to peripheral spaces far away from the protagonists' base, but such is not the case for *Dombey and Son*. The metropole becomes like a peripheral space in its accommodation of the adventure plot, which means that it becomes the home of randomness. In this, Dickens reverses the commonplace designation of the Orient as the home of the marvelous. It is in everyday affairs, in details as prosaic as investment profiles, that romance makes itself felt.

Consider, for instance, the description of Florence's house as a fairy-tale setting. The London dwelling is compared to a magic house set far away from any human settlement. This comparison imports the supernatural aura surrounding the latter into the former: "*Florence lived alone in the great dreary house. . . No magic dwelling-place in magic story, shut up in the heart of a thick wood was ever more solitary or deserted to the fancy*" (Dickens 2001: 337). The house achieves liminal status. It is in the metropole, but displays all the characteristics attributed to peripheral or decentered spaces in romances: "*So Florence lived in her wilderness of a home*" (Dickens 2001: 339). Dickens describes the dwelling both as an ordinary urban space and as the locale of an unfolding romance that promises exciting adventures.

The conventional association of unpredictability with the Oriental also becomes evident in Mrs. Skewton's comment about Mr. Carker's encounter with Edith. Most interesting for my purposes is Mrs. Skewton's identification of an "*enchanting coincidence*" as something a Turk—here simply metonymically representing any Muslim—would respond to by referring to God. She designates religion as the means of making sense of coincidence. Through Mrs. Skewton's appropriation of Oriental rhetoric upon encountering a coincidence, Dickens caricaturizes the post-Enlightenment Western self's inability to deal with unpredictability.

In addition to portraying one of his main characters as blind to chance (Dombey), Dickens preserves spaces within the setting of the novel where characters can cultivate an awareness of unpredictability. In Dombey's vicinity, chance occurrences go unacknowledged; however, below the stairs, or in proximity to the nation's border, or in spaces inhabited by women, it becomes possible to acknowledge the randomness of life.

In this novel, social class is one of the significant factors in determining one's attitude toward randomness. The fortuneteller comes from the lower class. In search of some money, Mrs. Brown offers to tell fortunes in exchange for money: "*Give me a piece of silver, pretty lady, and I'll your fortune true*" (Dickens 2001: 404). Of course, the reader is not to think that Mrs. Brown can really predict the future. What Dickens offers instead is a woman who, in dereliction, has no problem acknowledging the role of fortune. Dombey is perhaps the character least likely to be her client: why would a man, who knows from the moment his son is born that he'll inherit the firm, ever go to a fortuneteller? The *raison d'être* of fortune telling after all, is that no one except the fortuneteller can predict the future.

Uncertainty, although unwelcome in Mr. Dombey's presence, causes no discomfort in the servants' quarters. When Dombey's daughter Florence goes missing, the servants "*wonder where she is*" (Dickens 2001: 763). In contrast, Dombey is never in a state of wonder. In wondering is the insight that out of numerous possibilities only one will ultimately crystallize. The boss, on the other hand, is always certain. That is precisely the posture toward life that will not work in the Dickensian universe—Dombey must become bankrupt, because he does not have the ability to deal with chance occurrences, to display wonder for the uncertainties of life.

Like class, gender is a factor in determining one's approach toward uncertainty. Mrs. Chick does not belong to the lower class, but unlike Dombey she can still recognize the wheel of fortune at work, specifically by getting "*a presentiment—a dark presentiment . . . that something [is] going to happen*" (Dickens 2001: 443). The moment of presentiment supposes its own extraordinariness: except it such fleeting moments, it implies, one cannot tell the future. Dickens bestows Mrs. Chick with the ability to validate unpredictability: "*Why, my gracious me, what is there that does not change! Even the silkworm, who I am sure might be supposed not to trouble itself about such subjects, changes into all sorts of unexpected things continually!*" (Dickens 2001: 434). Dickens writes with sarcasm—who after all does not know that the silkworm shall be transformed? In Mrs. Chick we find a fault that is the opposite of Dombey's: she feels surprise where none is to be expected.

Those Englishmen who are associated with the geographical periphery similarly possess a facility in noticing and articulating the ubiquity of chance. Solomon Gills and Walter are situated at the border of the nation, not only because the business of the Midshipman puts them in touch with people who have been around the world, but also because they themselves travel to distant lands. Walter, even before he begins to travel, has a "*taste*" for the "*lure and charm of the ocean*" and "*the life of adventure*" that it offers (Dickens 2001: 45). The taste for adventure is as much an aspect of characterization as a signal that, when we deal with these characters, we enter the realm of a genre based on marvelous happenings: the romance. *Dombey and Son* indeed needs the romance

that these characters' lives lend themselves to, as that genre cultivates uncertainty and confusion, which in turn provides suspense. Captain Cuttle and Solomon Gills wonder what Walter's fate is, and they are aware they cannot know it; Walter and Captain Cuttle wonder where Solomon Gills is, and they are aware they cannot know it. They have to take into account multiple possibilities, only one of which will be the actual outcome. Acknowledging unpredictability, Gills writes to Cuttle that he is going to "*wander away on . . . a wild voyage*" in "*uncertainty*" (Dickens 2001: 584); he later describes the journey as one characterized by the lack of "*certain information*" (Dickens 2001: 843). Similarly, Cuttle, when he moves into the Midshipman, is aware that he is clueless about what the future will bring. He "*go[es] into the instrument business*" simply "*to see what comes out of it*" (Dickens 2001: 380). As Dickens suggests, the nation itself is no less susceptible to chance occurrences than distant corners of the world, but those situated liminally on its borders are more self-conscious about the ubiquity of chance.

The geography of unpredictability in *Dombey and Son* suggests an outlook that contrasts to the binaries mounted by imperialist ideology: the Orient governed by chance, the Occident by Enlightenment rationality. In fact, Dickens's resistance to that binary complements the anti-imperialist potential that Edward Said locates in Dickens's fiction. In *Culture and Imperialism*, Said underlines Dickens's willingness to articulate what others would rather repress, namely England's dependence on the geographical other in shaping itself. More recently, Van Wyk Smith and Rajeswari Rajan have underlined the anti-imperialism of *Dombey and Son*. Whereas the former argues that the "*derring-do*" of the sea "*disrupt[s] triumphant mercantile imperialism*" (Van Wyk Smith 2000: 138), the latter notes that the novel reveals "*fissures in . . . [the] ideology of progressive social and historical change*" (Rajan 2002: 87). The undoing of the correlation between Orient / unpredictability and Occident / predictability similarly constitutes a subtle way in which the novel challenges imperialist ideology.

Dombey and Son moves chance from the margins to the center. Consider first the commonplace treatment of chance by the beginning of the nineteenth century: "*In 1800 'chance,' it was said, was a mere word, signifying nothing—or else it was a notion of the vulgar, denoting . . . lawlessness, and thus to be excluded from the thought of Enlightened people*" (Hacking 1990: 7). Dickens, on the other hand, underlines the omnipresence of chance happenings and the inevitability of unpredictability. In this context, characters' awareness of uncertainty indicates wisdom rather than constituting a failure. Mr. Dombey's servants possess the wisdom that their masters lack, thus displaying the utopian potential that Bruce Robbins attributes to fictional servants (1986).

5. THE NOVEL, SUSPENSE, AND CHANCE OCCURRENCES

In valorizing women's and the lower class' stance toward chance, the novel to an extent celebrates its own accomplishment. After all, the novel, suspenseful and full of unforeseen plot developments, embodies the unpredictability it thematizes. For example, Walter, who is supposed dead after disappearing at sea, comes back to seek his pursuit of Florence. Storytelling remains a medium open to unpredictability: plots, especially Dickensian ones, are full of unlikely coincidences, even though they may seem predictable to the experienced reader. To be sure, as George Levine reminds us, "*the feeling of coincidence is merely local*" in plots and "*what has seemed like chance at the level of story acquires a meaning in overall plot*" (Levine 1988: 138, 131). What constitutes a coincidence within the world created by the author has in fact been carefully designed in advance. Yet, to the reader absorbed in the storyline, turning the pages in suspense offers the experience of encountering chance happenings. It comes as no surprise that Dickens would have Captain Cuttle tell a story to prepare Florence for the big surprise—Walter's return. Storytelling constitutes an excellent exercise in training oneself to process randomness and seek meaning amidst it. In this way of thinking, the opposite of predictability is flexibility and adaptability rather than irrationality.

Dickens's celebration of chance happenings also constitutes a celebration of his own career. Robert L. Patten writes, "*it was a series of accidents, or perhaps more accurately contingent opportunities of which [Dickens] took advantage, that steadied his ambition, channeling it into writing novels*" (Patten 1976: 333). Not that Dickens's own business was as unpredictable as the fate of a ship in a storm. The point here is rather that Dickens was able to construct his fame because of historical developments that were not under his control, such as "*the growth of paperback publishing in the post-war era*" (Patten 1976: 333). As such, he was the opposite of Dombey: a man

who knows how to take advantage of contingencies. To be sure, Dickens resembles Dombey in that he seeks to turn profits, but there the resemblance ends. Surprisingly it is not the fictional owner of a business empire but the bourgeois novelist who better displays the attitude that translates into profits.

Dombey and Son after all does not lend itself to a reading in which the novel critiques all economic activity. There are characters in it whose investments are rewarded, such as Sol Gills and Walter Gay. The lucrative investors of the novel also turn out to be its successful story tellers. I have argued that this is no coincidence: both economic activity and storytelling require the ability to recognize and welcome chance occurrences. The realm of aesthetics and economics are not mutually oppositional, but share the modern penchant for risk-taking, which presents itself as a new stage of development after the Enlightenment discomfort for randomness.

6. CONCLUSION

In accepting the significance of disorder and unpredictability, this novel valorized a way of thinking that Enlightenment thought had sought to reverse. Dickens was not alone in undertaking this project. By the time he was writing, some branches of science were taking into account probability. At a time when scientists were debating the extent to which their theories should acknowledge probability, Dickens's *Dombey and Son* highlighted just how powerful the wheel of fortune is. In this manner, Dickens tackled the same project as various branches of science, with confidence and sophistication.

In this novel, women's and the lower classes' acceptance of random events contrasts to the rich entrepreneur's inability to deal with them. In fact, as the novel highlights, an entrepreneur who cannot deal with the operation of chance is not one who will survive the vicissitudes of business. The novel honors the acceptance of randomness by its female and lower-class characters. Also noteworthy is the novel's criticism of the urge to speculate. While the novel asserts the importance of recognizing chance occurrences, it does not condone taking advantage of unpredictability. Accepting the wheel of fortune is different from making money out of it. While the former act recognizes the impotence of human design, the latter seeks to assert mastery over chance happenings. Betting on unpredictability seems as dangerous as not recognizing it at all.

As Edward Said has argued, during the nineteenth century the West and the East were treated as oppositional, but in this novel Dickens does not treat them as such. Reversing facile binaries between the East and the West, this novel displays self-consciousness that unpredictability is located at the heart of London, not just in distant corners of the world. The novel's own presentation of surprising turns of plot, which are coincidences at the level of the storyline, reinforce the thematic embrace of chance. The novel thus aligns itself with what it portrays as women's and the lower classes' ability to accept chance occurrences for what they are. The novelist is on the same side as the underprivileged, sharing their insightful approach to chance. Romance elements, which consist of fantastic adventures, are thus treated as worthwhile. If, by the time Dickens was writing *Dombey and Son*, realist fiction was becoming increasingly dominant, romance adventures are justified in this novel through the embrace of chance occurrences.

The value Dickens places on the need to recognize unpredictability sheds light on his love of coincidence as a plot device. Dickens's plots famously depend on coincidences, especially in order to come full circle and find closure. At times, some modern readers look down upon the prevalence of such coincidences that offend their sense of likelihood. However, it is possible to approach the coincidence-driven plot from another angle and find in it the culmination of Dickens's ethic of honoring chance occurrences.

REFERENCES

- Clark, R. (1984). "Riddling the Family Firm: The Sexual Economy in *Dombey and Son*." *ELH: English Literary History* 51:1, 68-84.
- Dickens, C. (2001). *Dombey and Son*. Oxford University Press, New York.
- Hacking, I. (1990). *The Taming of Chance*. Cambridge University Press, New York.
- Holway, T. M. (1992). "The Game of Speculation: Economics and Representation." *Dickens Quarterly* 9:3, 103-115.
- Levine, G. (1998). *Darwin and the Novelists: Patterns of Science in Victorian Fiction*. Harvard University Press, Cambridge.
- Malthus, T. (1951). *Principles of Political Economy*. Augustus Kelley, New York.
- Mill, J. S. (1909). *Principles of Political Economy*. Longmans, New York.
- Patten, R. L. (1979). *Charles Dickens and His Publishers*. Oxford University Press, London.
- Rajan, R. S. (2002). "'The Shadow of That Expatriated Prince': The Exorbitant Native of *Dombey and Son*." *Victorian Literature and Culture* 19, 85-106.
- Robbins, B. (1986). *The Servant's Hand: English Fiction From Below*. Columbia University Press, New York.
- Said, E. (1994). *Culture and Imperialism*. First Vintage Books, New York.
- Stewart, G. (2000). "The Foreign Offices of British Fiction." *MLQ: Modern Language Quarterly*, 61:1, 181-206.
- Toise, D. T. (1999). "'As Good As Nowhere': Dickens's *Dombey and Son*, the Contingency of Value, and Theories of Domesticity." *Criticism* 41:3, 323-48.
- Van Wyk Smith, M. (2000). "'What the Waves Were Always Saying': *Dombey and Son* and Textual Ripples on an African Shore." Ed. Wendy S. Jacobson, *Dickens and the Children of Empire*. Palgrave, New York.
- Zwinger, L. (1985). "The Fear of the Father: *Dombey and Daughter*." *Nineteenth-Century Fiction* 39:4, 420-440.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:24.04.2020 ✓Accepted/Kabul:22.06.2020

DOI: 10.30794/pausbed.726295

Araştırma Makalesi/ Research Article

Saylam, A. (2020). "Türk Kamu Yönetiminde Merkezi Düzeyde E-Katılım: Bakanlıkların Web Siteleri Üzerinden Bir Araştırma", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 41, Denizli, s. 23-37.

TÜRK KAMU YÖNETİMİNDE MERKEZİ DÜZEYDE E-KATILIM: BAKANLIKLARIN WEB SİTELERİ ÜZERİNDEN BİR ARAŞTIRMA

Ayşegül SAYLAM*

Özet

Kamusal kararlara katılım, Bilgi ve İletişim Teknolojileri (BİT) ile farklı bir boyut kazanmıştır. E-katılım denen bu olgu ile devlet ve onun kurumları tarafından vatandaşlar, kamu politikasına ilişkin konularda daha görünür hale getirilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla da kurumların resmi sitelerinden sunulan e-katılım araçları, devlet ve vatandaş arasındaki etkileşimde, köprü görevini üstlenmiştir. Bu çalışmanın amacı da kamu politikalarının belirlenmesinde asli görevler üstlenen Türk kamu yönetimindeki bakanlıkların, kurumsal resmi web sitelerindeki e-katılım araçlarını tespit ederek, merkezi düzeyde ne derece e-katılım sağlandığına yönelik bir analiz yapmaktır. Bakanlıklardaki e-katılım sağlama düzeyini tespit etmek amacıyla kurumların resmi web sitelerinden yapılan araştırma sonucunda e-katılım sağlama düzeyi bilinçlenme ve simgesel katılımdan öteye geçmemektedir. Bir başka deyişle, bakanlıklarda politikalara yönelik bilgilendirme üst düzeyde yapılmaktayken, simgesel iletişim dışında, vatandaş, karar alma sürecinin bir parçası olduğunu garanti altına alacak bir çaba görülmemektedir.

Anahtar Kelimeler: *E-katılım, E-Devlet, Kamu Yönetimi, Türkiye.*

E-PARTICIPATION AT THE CENTRAL LEVEL IN TURKISH PUBLIC ADMINISTRATION: THE CASE OF MINISTERIAL WEBSITES

Abstract

Participation in public decisions gained a different dimension with Information and Communication Technologies (ICT). With this phenomenon called e-participation, the state and its institutions have tried to make citizens more visible on issues related to public policy. For this purpose, e-participation tools offered from the official websites of the institutions have served as a bridge in the interaction between the state and the citizen. The aim of this study is to analyze the level of e-participation at the central level by identifying the e-participation tools on the official websites of the Turkish public administration ministries.. As a result of the research, it was determined that the level of e-participation in ministries did not go beyond awareness and symbolic participation. In other words, while policy information is well done in ministries, there is no effort to ensure that citizens are part of the decision-making process, except for symbolic communication.

Key Words: *E-Participation, E-government, Public Administration, Turkey.*

*Dr. Öğr. Üyesi, Hacettepe Üniversitesi İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, ANKARA.
e-posta: aysegulk@hacettepe.edu.tr (orcid.org/0000-0003-1737-6656).

1. GİRİŞ

1970'li yıllarda dünyada yaşanan ekonomik kriz, kamu yönetimlerini de bir kriz içerisine sürüklemiştir. Bu krizin kamu yönetimlerinde sebep olduğu sorunlar, yeni kamu işletmeciliği yaklaşımı ilke ve değerleri ile çözülmeye çalışılmıştır. Yaklaşım, iktisadi düzeyde neo-liberal devlet anlayışını savunmuş ve kamu yönetiminde verimlilik ve etkinliğin sağlanması için özel yönetim tekniklerinin kamu yönetiminde uygulanmasını öngörmüştür. Bu çerçevede çoğu kamu yönetimi, özel yönetim tekniklerini uygulamaya koyarak, yeni anlayışa uyum sağlamaya başlamışlardır. 1990'lı yıllara gelindiğinde ise yeni kamu işletmeciliği yaklaşımının kamu yönetimlerinde farklı sorunlara yol açtığı görülmüştür. 1995 yılında Moore (1995: 53), kamu değeri yaklaşımı ile kamu ve özel sektörün amaçlarının farklı olduğu, özel sektörün temel amacının kar elde etmek iken kamu sektörünün ise kamu değerleri üretmek olduğunu belirtmiştir. Denhardt ve Denhardt (2001:395-398) ise 'yeni kamu hizmeti' yaklaşımı ile yeni kamu işletmeciliği yaklaşımının kamu yönetiminde verimliliği sağladığını, ancak yaklaşımın katılım, adalet, eşitlik gibi bazı demokratik değerleri göz ardı ettiğini, bu temel demokratik değerlerin de önemli olduğunu dile getirmişlerdir. Bu kapsamda karar alma sürecine vatandaş katılımı uygulamaları da bu gelişmelere paralel olarak birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin kamu yönetimlerinde yaygın bir şekilde yer almaya başlamıştır. Bir diğer deyişle, hesap verilebilirlik, saydamlık ve katılım gibi kavramlar ön plana çıkmış, vatandaş düşüncelerinin kamusal karar alma ve yönetim sürecine dahil edilmesi ile etkinlik ve verimliliğin artacağı öngörülmüştür. Bu kapsamda kamu yönetimleri, 1990'lı yıllarla birlikte yönetimlerinde vatandaş katılımına mümkün olduğunca yer vermeye başlamışlardır.

Teknolojinin gelişimi ile hem karar alma sürecini hem de kamu hizmetlerini etkin, erişebilir ve az maliyetli yerine getirmek amacıyla katılım kavramı farklı bir boyut kazanmış ve bugün e-katılım olarak adlandırılan bu olgu, demokrasi ve onun değerlerinin yürütülmesinde önemli bir araç olarak hizmet vermiştir. E-katılım ve onun araçları ile "daha geniş bir kitleye hitap edilmesi ve iki yönlü iletişim kurarak daha büyük ölçekte iletişim sağlanması, bilgilerin daha anlaşılır ve kaliteli bir şekilde hedef kitleye iletilmesi ile daha bilinçli katılım elde edilmesi, daha kapsamlı tartışma ve çevrimiçi müzakerelerin desteklenmesi, politika formüle edilmesi sürecinde katkı sağlanması, bu sürecin daha açık, şeffaf olmasının garanti altına alınması ve uygun geri bildirim sağlanarak, sürecin sürekli izlenerek ve değerlendirilerek sürekli iyileştirme sağlanması" hedeflenmiştir (OECD, 2003: 33).

Türkiye'de de özellikle 1990'lı yıllardan itibaren bahsi geçen yönetsel yaklaşımlar ve ulus üstü-uluslararası kuruluşların etkisiyle şeffaf, hesap verebilirlik ve katılımcı Türk kamu yönetimi sistemi arzu edilmiştir. Ancak Türkiye'de 2000'li yıllara kadar büyük oranda geleneksel yönetim anlayışı hâkim olmuş ve kamu yönetiminde vatandaş katılımına çok sınırlı bir şekilde yer verilmiştir¹. Ülkede BİT'lerin, e-devlet ve onun araçlarının kullanımının artmasıyla birlikte e-demokrasi² bağlamında karar alma sürecine vatandaş katılımı uygulamalarına daha fazla yer vermeye başlanmıştır. Bilgi edinme ve dilekçe hakkı ve Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi (CİMER) bu amaca yönelik yasal düzenlemeler olarak gösterilebilir. 2003 yılında 4982 sayılı Bilgi Edinme Hakkı Kanunu'nun kabulü ile vatandaşlara, ilgili kanunda belirtilen istisnalar dışında her türlü belge ve bilgiye erişim imkânı sağlanmıştır. 2004 yılında yürürlüğe giren 'Bilgi Edinme Hakkı Kanunu'nun Uygulanmasına İlişkin Esas ve Usuller Hakkında Yönetmelik'in 8. Maddesi kapsamında da kamu kurum ve kuruluşlarında bilgi edinme birimlerinin oluşturulması öngörülmüştür. Bu çerçevede tüm kamu kurum ve kuruluşlarında bilgi edinme birimleri oluşturulmuştur. Kamu kurum ve kuruluşlarının bilgi edinme başvurularını hem yazılı hem de çevrimiçi olarak yapabilmesi ise e-katılım açısından da önemli bir gelişme olarak değerlendirilmiştir. Vatandaşların ilgili kamu kurumuna gitmeden ilgili kurumun web sitesi üzerinden bilgi ve belge talep etme imkanının olması vatandaş katılımının bilgilendirme düzeyi için önemli kolaylık sağlamıştır³. Aynı zamanda 2003 yılında yürürlüğe giren Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu ile kamu kurumlarında stratejik plan hazırlamak zorunlu hale gelmiştir. İlgili kanun'un 9. maddesinde

1 1982 Anayasası'nda yer alan Dilekçe Hakkı, vatandaşların sınırlı katılımlarına örnek olarak verilebilir. 1982 Anayasası'nın 74. Maddesi'nde 'Vatandaşlar ve karşılıklılık esası gözetilmek kaydıyla Türkiye'de ikamet eden yabancılar kendileriyle veya kamu ile ilgili talep, istek ve şikâyetleri hakkında, yetkili makamlara ve Türkiye Büyük Millet Meclisine yazı ile başvurma hakkına sahiptir. Kendileriyle ilgili başvuruların sonucu gecikmeksizin, dilekçe sahiplerine yazılı olarak bildirilir' şeklinde yer verilmiştir. Dilekçe hakkı ile vatandaşlar her türlü talep, istek ve şikâyetlerini idareye bildirebilmektedirler. 3071 Sayılı 1984 tarihli 'Dilekçe Hakkının Kullanılmasına Dair Kanun' ile dilekçe hakkı düzenlenmiştir.

2 E- demokrasi, "yerel toplulukların, bölgelerin/şehirlere ve ulusların siyasi süreçlerinde, 'demokratik sektörler (hükümetler, seçilmiş yetkililer, medya, siyasi partiler veya çıkar grupları, sivil toplum örgütleri, uluslararası kuruluşlar, vatandaş/seçmen)' tarafından bilgi ve iletişim teknolojilerinin ve stratejilerinin" kullanılmasıdır (Clift, 2003).

3 Bilgi Edinme Hakkı Kanunu'nun uygulanmasında bazı sorunlarla karşılaşılma birlikte (Karkin ve Zor, 2017; Uçar Kocaoğlu, 2013) katılım ve e-katılım açısından önemi yadsınmaz.

yer aldığı gibi kamu kurum ve kuruluşlarının, bütçeleri ve program ve proje bazında kaynak tahsislerini stratejik planlarına, amaç, hedef ve performans göstergelerine dayandırmaları gerekmiştir. Bu çerçevede kamu kurum ve kuruluşları stratejik planlarına web sitelerinde yer vermeye başlamış ve vatandaşlar, kurumlara ait bilgilerin çoğuna elektronik olarak erişebilmişlerdir.

2006 yılında ise 'Başbakanlık İletişim Merkezi (BİMER) – Doğrudan Başbakanlık' konulu başbakanlık genelgesi yayımlanmış ve vatandaşların her türlü istek, talep ve şikayetlerinin değerlendirileceği elektronik bir sistem oluşturulmuştur. BİMER'in adı daha sonra CİMER olarak değiştirilmiş ve günümüzde vatandaşlar her türlü istek, öneri ve şikayetlerini bu sistem üzerinden yapabilmektedir. CİMER'in yanında bakanlık tarafından oluşturulan çeşitli iletişim merkezleri ile vatandaşların talep, öneri ve şikayetlerine yer verilmiştir. Kamu kurumları aynı zamanda çevrimiçi olarak çeşitli anketler yaparak vatandaşların düşüncelerine başvurmuştur⁴.

Türk kamu yönetiminde, e-devletin, e-demokrasi ayağı olarak kabul edilebilecek e-katılım olgusunun daha çok halka en yakın birimler olarak görülen yerel yönetimlerde dikkate alındığı yadsınamaz bir gerçektir⁵. Bir diğer deyişle, yerel yönetimlerde, atanmışlar yerine daha çok seçilmişlerin yönetimde söz sahibi olması, birimlerin halka yakın olması ve üstlendikleri hizmetlerin yerine getirilmesinde ve uygulanmasında halkın katılımına daha açık olmaları açısından katılım olgusu daha çok yerel düzeyde dikkate alınmaktadır⁶. Halbuki kendi faaliyet alanları ile alakalı olarak ulusal düzeyde kamu politikaları ve stratejileri geliştirmek, bunları uygulamak, uygulanmasını izlemek üzere çok önemli işlevler yürüten bakanlıkların karar alma sürecinde vatandaş görünür kılması, demokrasi ve onun değerlerinin korunması açısından büyük önem arz etmektedir⁷. Çalışma da bu amaçla Türkiye Cumhuriyeti bakanlıklarının web sitelerinin vatandaşlarına sunduğu katılım boyutunu analiz etmektedir. Bu kapsamda çalışmada, bakanlıkların resmi web siteleri tarafından sunulan etkileşim mekanizmaları açıklanmış ve bakanlıklarda hangi düzeyde e-katılım sağlandığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın teorik çerçevesinde ilk olarak katılım ve e-katılım kavramları açıklanmış, ardından e-katılım sağlama (arz boyutu) düzeyleri irdelenmiştir. Ardından bakanlıklardaki e-katılım düzeyini tespit etmek için teorik çerçeveden yararlanarak geliştirilen modeldeki araçlarla, bakanlıkların web siteleri analiz edilmiştir. Son olarak, bakanlıkların web sitelerinden sunulan e-katılım araçlarıyla vatandaşların ne kadar kamu yönetimi ile ilişkilerinin olduğu tartışılmıştır.

2. TEORİK ÇERÇEVE

Çalışmanın bu başlığı altında katılım ve e-katılım kavramının kısaca gelişimine ve e-katılım kavramına açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Ardından çalışmada kullanılacak e-katılım düzeyine yönelik yapılan çalışmalara yer verilmiştir.

2.1. Katılım ve E-katılım

Vatandaşın kamu politikalarının oluşturulması ve devletin idare edilmesine yönelik kararlara dahil edilmesi eski bir olgu olarak Antik Yunan'a kadar dayanmaktadır. Zamanla nüfusun artmasıyla siyasi süreçlere doğrudan vatandaş katılımının yerini temsili demokrasi ve de onun araçları almıştır (Sanford, 2012). Temsili demokrasinin vatandaş katılımına yönelik eski ve aydınlatıcı açıklamalarından biri Arnstein tarafından 1969 yılında yapılmıştır.

Arnstein (1969: 216- 217), vatandaş katılımını bilgilerin paylaşılmasından, politika ve stratejilerin belirlenmesine, programların uygulanmasına kadar devletin faaliyet gösterdiği

4 BM tarafından geliştirilen 'E-devlet Gelişim Index'ine yönelik 2018 yılında yayımlanan raporda (The UN E-Government Survey 2018), Türkiye araştırmaya dahil edilen ülkeler arasında 53. sırada yer alarak kamu hizmetlerinin sunumunda BİT kullanımında önemli gelişim sağladığı belirtilmiştir. Raporda bugünkü adıyla CİMER'in yönetim alanında önemli bir girişim olduğu vurgulanmış, bu sistemle tasarruf yapıldığı da açıklanmıştır.

5 Yerel yönetimlerde de katılım araçlarının işlevsel olmadığına yönelik çalışmalar bulunmaktadır. Örneğin Kent konseylerinin, vatandaş katılımında danışma düzeyinden öteye gidemediği ve işlevsel olmadığı yönünde çeşitli eleştiriler bulunmaktadır (Demirci, 2010; Uçar Kocaoğlu ve Phillips, 2017). Buna ek olarak Karkın ve Çalhan (2011) tarafından yapılan çalışmada da il özel idare web sitelerinin, e-demokrasi ekseninde e-katılım uygulamalarının gerçek anlamda desteklemediği sonucuna varılmıştır.

6 Yukarıda yer alan düzenlemelerin yanında belediye bünyesinde oluşturulan kent konseyleri vatandaş katılımına örnek olarak verilebilmektedir.

7 Türkçe yazında bakanlık düzeyinde e-katılım ile ilişkili çok az yazıya rastlanılmıştır Karkın (2013) tarafından yapılan çalışmada Web 2.0 teknolojisinin, bakanlıkların resmi web sitelerinde görünümünü incelenmiştir. Analiz sonucunda Web 2.0 araçlarının kurumlarda yeteri düzeyde mevcut olmadığı ve vatandaşların kamu politikalarına katılacak şekilde tasarlanmadığı tespit edilmiştir. Bir diğer çalışmada Yaşar ve Altıncık (2018) tarafından e-katılım ile doğrudan alakalı olmayan bakanlıklarının web sitelerinin halkla ilişkiler bağlamında incelenmesine yönelik çalışmadır.

birçok alanda paydaşların katıldığı bir strateji olarak tanımlamıştır. Arnstein vatandaş katılımı türlerini etkileme, iyileştirme, bilgilendirme, danışma, ikna etme, iş birliği, yetki devri ve vatandaş kontrolü olarak 8 seviyede açıklamıştır. Etkileme ve iyileştirme basamakları katılımın mevcut olmadığı seviyeler olarak açıklanmakta, bir diğer deyişle bu iki katılım türünde temel amaç kamu politikalarının oluşturulmasında ve uygulanmasında vatandaş katılımını sağlamak yerine, katılımcıların eğitimini ve iyileştirmelerini sağlamak olarak ifade edilmiştir. Bilgilendirme, danışma ve ikna etme basamakları, sembolik düzey olarak açıklanmakta, burada genel olarak vatandaşın fikirleri ve görüşleri dikkate alınmakta ancak karar verme yetkisi yine güç sahibinde olmaktadır. İş birliği, yetkilendirme ve en üst düzey vatandaş katılımı türü olan vatandaş kontrolü, vatandaş gücü olarak sınıflandırılmakta, iş birliğinde, gücü elinde tutanlarla anlaşma yapma imkanı varken, yetkilendirme ve vatandaş kontrolünde vatandaşların karar verme yetkisi en üst düzeyde tutulmaktadır.

Literatürde vatandaş katılımına yönelik geliştirilen birçok model bulunmakta, modellemeler belli noktalar da farklılaşsa da temel amaçları vatandaşın karar alma sürecindeki etki düzeyini göstermeye yöneliktir (literatürde yaygın referans verilen katılım modelleri için bkz. OECD (Organization for Economic Co-operation and Development) Aktif Katılım modeli (2001), Uluslararası Vatandaş Katılım Birliği Katılım Tipolojisi (IAP2, 2007), White'in Katılım Tipolojisi (1996), Wilcox'un Etkin Katılım Modeli, Pretty'in Katılım Tipolojisi (1994)). Keza katılım kavramı da alanda geniş bir yelpazede karmaşık bir şekilde ele alınsa da ortak paydada vatandaşın, gücü elinde tutanlara karşı kendini güçlü kılmamasını sağlayan bir araç olduğu söylenebilir.

Günümüzde teknolojinin devletin birçok işlev ve vazifesinde kullanılması ile katılım olgusu farklı bir boyut kazanmıştır (Sæbo ve diğerleri, 2008: 400-401). E-katılım olarak adlandırılan bu olgunun yeni olması, farklı alanlarda farklı şekillerde ele alınması, sınırlarının tam olarak çizilememesi, katılımı ilgili kavramsal ve niteliksel olarak ortak bir yargının ortaya çıkmasında sorunlar ortaya çıkarmış, bu durum akademisyenler tarafından ele alınarak araştırma konusu olmuştur (bkz. Sæbo vd., 2008, Medaglia, 2012). Yapılan araştırmalarda e-katılımın gelişiminde ve ortaya çıkmasında demokrasi ve onun desteklediği yaklaşımların (yönetişim, kamusal değer vb.) öne çıktığı görülmüştür (Macintosh, 2004; Kersten 2003; Meijer 2009). Tanımsal açıdan bakıldığında da e-katılım literatürde farklı kavramlara odaklanarak tanımlanmıştır. OECD (2001: 23), e-katılımın demokrasi ve vatandaş-devlet arasındaki iki yönlü iletişimine odaklanarak, e-katılımı, bu iki aktörün kamu politikalarının oluşturulması ve içeriğinin belirlenmesini elektronik araçlarla gerçekleştirmesi olarak tanımlamıştır. BM'de (Birleşmiş Milletler) (2014), OECD'nin tanımına paralel olarak BİT aracılığı ile kamu politikalarının oluşumunda ve uygulanmasında vatandaşın etkisini vurgulamıştır. Macintosh (2008: 85), Fuchs (2006: 5), Gibson ve Cantijoch (2013) de e-katılımın daha çok siyasi boyutuna odaklanarak, e-katılımı, vatandaşlarla seçilmişler arasındaki siyasi katılımın BİT aracılığı ile geliştirilmesine yönelik bir aracı olarak tanımlamıştır. Wimmer (2007), Sæbo ve arkadaşları (2008), Linders (2012), Coleman ve Gotze (2001), Zheng ve Schachter (2017), Medaglia (2012) tarafından da genel olarak e-katılım, BİT aracılığı ile vatandaş-devlet arasındaki iki yönlü iletişimin geliştirilmesi ve derinleştirilmesini sağlayan bir vasıta olarak tanımlanmıştır⁸.

Günümüzde BİT aracılığı ile ortak yapım (coproduction), ortak yaratım ve tasarım (cocreation ve codesign), kitle kaynaklı çözümler ve yenilikler (crowdsourcing) ve kitle fonlaması (crowdfunding) gibi araçlarla devlet ve onun kurumları, vatandaşları aktif bir şekilde sistemine dahil edebilmektedir. Bu kapsamda e-katılım aracılığı ile vatandaş yalnızca hizmetlerin sunumunda değil, hizmetin veya politikanın planlama, tasarımı, devreye alınması, yönetimi, sunumu, izlenmesi ve değerlendirmesi faaliyetlerinde aktif roller üstlenmektedir (Bovaird, 2007: 847). Bir diğer deyişle, e-katılım, sadece kamu hizmetinin kalitesini, meşruiyetini güçlendirmenin ve maliyetini azaltmanın bir yolu (Meijer, 2011: 598) olarak değil, kritik kamu bilgi hizmetlerinin ortak üretilmesinde, etkin ve verimli bir şekilde sunulmasında, hükümet verimliliğinin artırılmasında, kamu değerinin yaratılmasında (sohbetfield vd., 2013), hizmetlerin planlanmasında, tasarımında, tesliminde, yürütülmesinde, izlenmesinde ve değerlendirilmesinde (Linders, 2011) vatandaşları en önemli girdi olarak kabul eden bir araç olarak kullanılabilir. Özetle dijital çağda, teknoloji geliştiği sürece, farklı araçlarla e-katılımın, kamu politikalarının ve hizmetlerinin

⁸ E-Katılım kavramına yönelik daha ayrıntılı bilgi için bkz. Saylam, 2019.

planlama bilgilerinin yayılmasında, formüle edilmesinde, yürütülmesinde ve izlenmesinde vatandaş rolünü en üst düzeye taşımaya yönelik olarak kullanılması giderek artarak devam edecektir.

2.2. Geliştirilen E- Katılım Sağlama Düzeyleri

Uluslararası Örgütler tarafından geliştirilen e-katılım sağlama düzeyleri alandaki birçok modellemenin esin kaynağı olmuştur. Genellikle katılım düzeylerine yönelik modellemeler uluslararası örgütler tarafından geliştirilmiş veya akademisyenler bu örgütlerden esinlenerek kendi modellerini geliştirmişlerdir. OECD (2003: 33), karar alma sürecine odaklanarak, kamu politikalarında kalitenin ve meşruiyetin artırılmasında, kamu kurumlarına güven tahsis edilmesinde, kamu politikalarının oluşturulmasında ve uygulanmasında vatandaş denetiminin sağlanmasında, e-katılımın önemini vurgulamıştır. OECD 2003 yılında, 2001’de hazırladığı rapordaki devletle vatandaş arasındaki hiyerarşik katılım tipolojisini esas alarak, e-katılım düzeylerini e-bilgilendirme, e-danışma ve e-katılım olarak sıralamıştır. E-bilgilendirme düzeyinde, vatandaşa BİT aracılığı ile kamu hizmetlerine ve politikalarına yönelik tek yönlü bilgi aktarımı sağlanmaktadır. Bu düzeyde vatandaşın taleplerine yönelik pasif bilgi erişimi sağlanır. Devlet ve onun kurumları bilgiyi yaymaya yönelik aktif girişimlere yönelirler. Bu düzeyin temel amacı politikaya daha bilinçli katılım ve politikanın kabulünü sağlamak için hedef kitleye daha erişilebilir ve daha anlaşılır bir formatta bilgi sağlanmasıdır. E-Danışma düzeyi ise kamu politikalarının oluşturulmasında ve uygulanmasında vatandaşın dilek, istek ve görüşlerini dikkate almaktır. Bu düzeyde vatandaşın devlet ve onun kurumlarına geri bildirimde bulunduğu iki yönlü bir ilişki vardır. Vatandaşın istekleri hesaba katılmakta, ancak karar verme yetkisi nihai olarak devlet ve onun kurumlarının elinde olmaktadır. Bir başka deyişle devlet vatandaşın kamu politikalarının uygulanması ve oluşturulması yönünde danışabilmekte ama vatandaşın bu konuda herhangi bir yaptırımı olmamaktadır. En üst düzeyde katılıma karşılık gelen e-katılım düzeyinde vatandaşın istek, görüş ve önerileri kamu politikaların oluşturulması ve şekillenmesinde önemli bir girdi olarak hesaba katılmaktadır. Sırasıyla bu katılım düzeyleri tek yönlü iletişim, çift yönlü sınırlı iletişim ve çift yönlü aktif katılım olarak adlandırılmıştır. OECD (2003:14), e-bilgilendirme düzeyindeki katılım araçlarını, “arama motorları, dil için çevirim desteği, çevrimiçi geri bildirim, çevrimiçi yıllık rapor yayınları” vb. kanallar olarak açıklamıştır. E-danışma için ise “çevrimiçi anket, tartışma forumları, sık sorulan sorular (SSS), kamuoyu yoklamaları” vb. araçları sıralamıştır. E-katılım düzeyinde ise e-dilekçe ve e-referandum önemli aktif katılım kanalları olarak sıralanmıştır. BM’de (2003: 19), e-katılım düzeylerini OECD’nin görüşlerine paralel olarak e-bilgilendirme, e-danışma ve e-karar alma olarak açıklamıştır. E-bilgilendirmede, devlet ve onun kurumları, web siteleri aracılığı ile “politikalar ve program belgeleri, bütçeler, yasalar ve düzenlemeler, kamu yararı” ile ilgili önemli konularda bilgilendirme sağlar. Web forumları, e-posta listeleri gibi herkese açık bilgilere zamanında erişim ve kullanım için bilgi yayma araçları mevcuttur. E-danışma düzeyinde ise devlet ve onun kurumlarının web sitelerinde e-danışma mekanizmaları ve araçları açıklanmaktadır. Ayrıca, halka açık toplantıların ses ve videolarına gerçek zamanlı ve arşivlenmiş erişimle, kamu politikaları ile alakalı çevrimiçi tartışma konuları seçeneği sunulur. Bir başka anlamda, devlet ve onun kurumları, vatandaşları, kamu politikalarına yönelik tartışmalara katılmaya teşvik etmektedir. E-karar verme düzeyinde ise devlet, vatandaşın karar alma sürecine dahil edeceğini belirtir ve belirli sorunların sonuçları hakkında gerçek geri bildirim sağlar. Macintosh da (2004:2-3), OECD tarafından geliştirilen e-katılım düzeylerinden faydalanarak, hiyerarşik olarak, e-etkinleştirme, e-dahil etme, e-yetkilendirme olarak üç tür e-katılım düzeyi geliştirmiştir. E-etkinleştirme düzeyinde vatandaşa BİT sayesinde devlet ve onun kurumları tarafından bilgiler, açık, anlaşılır, erişilebilir bir biçimde sunulmaktadır. Bu düzeyin amacı, vatandaşın çeşitli teknik ve iletişim yeteneklerini karşılamak için teknolojinin bilgilerini erişilebilir ve anlaşılır bir formatta sunmaktır. E-dahil etme düzeyinde vatandaşın görüşleri girdi olarak dikkate alınmakta ancak bu sürecin kontrolü ve düzeyi devlet tarafından belirlenmektedir. Vatandaşla müzakere etmek, yukarıdan aşağı iletişimi artırarak daha fazla kitle ile iki yönlü iletişim sağlamaktadır. En üst düzeydeki katılım türü olan e- yetkilendirmede ise vatandaşın kamu politikalarının tüketicisi değil; üreticisi konumunda sistemde yer almakta ve bu sürece katılımı en üst düzeyde dikkate alınmaktadır. İlk iki katılım düzeyinde yukarıdan aşağı bilgiye erişim ve hükümet tarafından yönlendirilen bir müzakere söz konusu iken bu düzeyde aşağıdan yukarıya vatandaşın kamu politikalarının üreticisi olarak politika planlanmasında etkin rol üstlenmektedir. E-katılım düzeylerine yönelik bir diğer önemli çalışma Tambouris ve arkadaşları tarafından 2007 yılında gerçekleştirilmiştir. Tambouris, Uluslararası Vatandaş Katılım Örgütü tarafından geliştirilen katılım tipolojisini (IAP2) kullanarak e-bilgilendirme, e-danışma, e-dahil etme, e-işbirliği, e-yetkilendirme olarak e-katılım düzeylerini hiyerarşik olarak sıralamışlardır. Aşağıdan yukarıya vatandaşa BİT aracılığı ile kamu politikalarına ve hizmetlerine yönelik bilginin sağlandığı tek

yönlü iletişim e-bilgilendirme olarak adlandırılmakta, e-danışmada ise sınırlı çift yönlü iletişim vurgulanmakta, e-dahil etmede ise e-danışmaya kıyasla vatandaşların istek, talep ve görüşlerinin sisteme dahil edildiğine yönelik daha fazla araç sağlanarak vatandaşın daha çok sistemde olduğu hissettirilmeye çalışılmaktadır. E-işbirliğinde ise vatandaş ve devlet arasındaki çift yönlü iletişim daha güçlenmekte ve onun görüşleri gerçekten de bir girdi olarak kamu politikalarının oluşturulmasında ve uygulanmasında kullanılmaktadır. En üst düzey olan e-yetkilendirmede ise vatandaştan devlete yönelik kamu politikalarının oluşturulmasında aktif katılım sağlanmakta, bu süreç vatandaşın bırakılmakta ve onun görüşleri ekseninde şekillendirilmekte ve uygulanmaktadır.⁹

3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

E-katılıma yönelik geliştirilen indekslerin genel sorunu, katılımcıların kamu politikalarının yapımı sürecinde, hangi aşamada, ne kadar katkı sağladıklarının görülebilmesi, katkının ölçülebilmesi veya tam anlamıyla değerlendirilebilmesidir. Buna ek olarak, danışma ve tartışma platformlarının kurumlar aracılığı ile sağlanması da vatandaşın süreçteki kontrolünü sorgulamaktadır¹⁰. Başka bir deyişle, geliştirilen e-katılım düzeyleriyle, e-katılım yolunda neyin başarılı olduğu veya neyin başarısız olduğunu anlaşılması için değerlendirmenin nasıl yapılacağı ve neyin değerlendirileceğinin tespit edilme sorunu ortaya çıkmaktadır (OECD, 2003: 20-21). Ancak geliştirilen katılım düzeyleri ve bunların sağlanmasına yönelik araçlar, devlet ve onun kurumlarının katılıma yönelik ne kadar erişebilir, kaliteli ve anlamlı bilgiler paylaştığını ortaya çıkarmaktadır. Buna ek olarak, tipolojiler, devlet ve onun kurumlarının, vatandaşın, e-katılım araçları ile karar alma sürecine dahil etme yönünde istek ve yeteneklerinin olup olmadığını ve kamu hizmetlerinin tüketicisi olarak vatandaşın devlet ve onun kurumlarıyla diyalog kurma isteğinin görülmesini sağlamaya yardımcı olmaktadır. Bu kapsamda çalışmada, Macintosh (2004), OECD (2003) ve BM (2003) tarafından geliştirilen e- katılım düzeylerinden yararlanılarak e-bilinçlenme (kurumu, aktörleri, faaliyetleri ne kadar tanıyorsun), e-simgesel katılım (ne kadar görürsün) ve e-işleyen katılım (ne kadar dikkate alıyorsun) olarak aşağıdan yukarıya üç tür katılım düzeyi geliştirilmiştir. İlk düzey hükümetlerin vatandaş katılımı için temel teşkil eden temel bilgileri sağlayıp sağlamadığını belirlemek için ulusal web sitelerini ve portalları değerlendirmeye yöneliktir (BM, 2008: 62; Macintosh, 2004: 3). Bu kapsamda kurumla alakalı temel bilgilere vatandaşın erişimi, katılım sağlamaya yönelik bilgi sağlanmasında ve katılım bilincinin oluşmasında büyük önem arz etmektedir. Bir diğer deyişle, bu düzeyde kurumun uyguladığı politikalarda kamu bilincini arttırmak, onları katılıma hazırlamak, yeni politikaların ve bu politikaların amaçlarının vatandaş tarafından anlaşılması hedeflenmiştir. Bu düzeydeki katılım araçları kurumun kurum teşkilatı, misyon ve vizyonu, Bakan ve/veya üst düzey yöneticilerin özgeçmişi, kurumla alakalı mevzuat, plan, program, faaliyet raporu ve yayın, kurum bütçesi, arama motoru, dil seçenekleri, Sıkça Sorulan Sorular (SSS) olarak belirlenmiştir. İkinci düzey olan simgesel katılım düzeyinde, kurumun web sitesinde var olan danışma mekanizmalarından bahsedilmekte, bu düzeyde devlet ve onun kurumları karar alma sürecine yönelik bir takım katılım mekanizmaları sunmakta ancak katılım sonucunun alınıp alınmadığı tam olarak bilinmemekte veya sonuçlarının kamu politikasına ve karar alma sürecine etkisine yönelik “somut verilerle çıktı” sağlanamamaktadır. Bir diğer anlamda, vatandaş katılımı sembolik düzeyde kalmakta, devlet ve onun kurumları onu bu süreçte görünür kılmakta, son kararı yine kurum belirlemektedir. Bu düzeydeki katılım araçları, sosyal medya, tartışma forumları ve sohbet odaları, danışma hattı, e-posta, e-dilekçe olarak belirlenmiştir. Çalışmada bu düzeydeki katılım araçlarına erişim de incelenmiştir. Son olarak işleyen katılım düzeyinde vatandaş, karar alma sürecinin bir parçası olarak faal olarak sistemde bulunmakta, bu süreci devlet ve kurumları garanti altına alarak, vatandaşın karar alma sürecinin bir parçası olduğuna yönelik geri bildirim sağlamaktadır. E-oylama, aktif katılıma yönelik mevzuat, aktif katılımcı kimlik bilgileri, katılımcı geri bildirim sistemi, işleyen katılım araçları olarak belirlenmiştir. Bu düzeyde devlet ve onun kurumları e-katılıma yönelik mevzuatlarla, e-katılım alanlarını tanımlar, kamu politikasının, uygulanması, oluşturulması, denetimi ve geri bildirimi konusunda vatandaşın istek, görüş ve önerilerinin baskın şekilde sisteme dahil edileceğini açıklar ve bunun taahhüdünü verir. Mevzuat ile vatandaşın kurumlara karşı güvenini artıracak, kimlik ve bilgi güvenliğini garanti altına alacak bilgi ve iletişim teknoloji alt yapısı kurulmalıdır. Bu kapsamda kimlik ve bilgi güvenliğinin sağlanması amacıyla karar alma sürecinde vatandaş onayı için e-imza veya mobil SMS onay sistemi oluşturulmalıdır. Buna ek olarak her vatandaşın kimlik numarası gibi sanal bir “e- katılım kimlik bilgileri ve hesabı” bulunmaktadır. Vatandaş kimlik numarasıyla sisteme giriş

9 E-katılım düzeyine yönelik diğer çalışmalar için bkz. Wimmer (2007), Reddick (2011), Chadwick ve May (2003), Kamal (2009). E-katılım araçları ve düzeyleri için daha ayrıntılı bilgi için bkz. Saylam, 2019.

10 Macintosh (2004: 3), katılım düzeyine yönelik tipolojisinde ilk iki düzeyin devlet ve onun kurumları tarafından yönlendirilen girişimler olduğunu belirtmiştir.

yapmakta ve vatandaşın e-katılıma yönelik süreçteki katkısı izlenebilmektedir. E-oylama ile de vatandaşın karar alma sürecine dahil olması garanti altına alınmaktadır. Burada hükümetler kamu politikalarının oluşturulması ve uygulanması sürecinde yapay zeka gibi yeni nesil teknolojileri kullanarak sosyal medya platformlarından veri elde edebilir. E-oylama da yeni nesil teknolojiler kullanılarak sosyal medya araçları üzerinden yapılabilir (bkz. Tablo 1).

Burada değinilmesi gereken önemli bir nokta, ulus üstü veya uluslararası kuruluşlar tarafından geliştirilen e-katılım düzeylerinde, daha çok ikinci nesil, aktif kitle kaynak katılım imkanları sunulmaktadır. Aktif kitle kaynak katılımında, kamu kurumları tarafından kontrol edilen, kurumların resmi internet sitelerine dayanan katılım imkanlarından bahsedilmektedir. Bunun tersi olan pasif kitle kaynaklı katılım modeli ise kamu kurumlarının herhangi bir girişimi olmadan daha çok vatandaş kontrollü, üçüncü nesil e-katılım modelidir. Kamu kurumları daha fazla iletişimi artırarak daha kaliteli hizmet üretilmesinde, kamu politikaları yapım sürecinde meşruiyet ve güvenin sağlanmasında ve sorumluluğun paylaşılmasında, Web 2.0 teknoloji kaynağının sağladığı özellikle sosyal medya araçlarından daha fazla faydalanmaktadır (Charalabidis vd., 2012). Her ne kadar sosyal medya kullanımının çıktılarının kullanımı, kurum veya yöneticilerin inisiyatifine bırakılsa da merkezi düzeyde (bkz. Panagiotopoulos ve Bowen, 2015; Diamantopoulou vd., 2018) ve özellikle yerel düzeyde (bkz. Silva vd., 2019; Eom vd., 2018; Haro-de-Rosario vd., 2016; Guillamon vd., 2016) sosyal medya araçları aktif şekilde kullanılmaktadır. Bunun dışında sosyal medya hükümetler tarafından, örneğin anayasa (bkz. Hudson, 2018; Freeman, 2013) veya kanun taslağının hazırlanması sürecinde (bkz. Aitamurto ve Landemore, 2015; Aitamurto ve Landemore, 2016) ve seçim süreçlerinde (bkz. Hellström, 2016; Sasseti, 2019) de kullanılmaktadır. Ancak daha önce de belirtildiği gibi sosyal medya araçlarının çıktılarının kamu politikalarının herhangi bir aşamasında hangi düzeyde ve ne kadar etkin şekilde kullanıldığı kurumların veya yöneticilerin inisiyatifindedir. Dolayısıyla e-katılım düzeylerinde sağlanan imkanlardan sosyal medya etkisinin arttığı kabul edilebilir bir gerçek olmakla birlikte, geliştirilen modelin katılım düzeylerinin özelliklerine göre sosyal medyanın yeri simgesel düzey katılım aracı olarak değerlendirilmiştir. Bir diğer deyişle, simgesel katılım düzeyinde, vatandaş katılımı sembolik düzeyde kalmakta, devlet ve onun kurumları onu bu süreçte görünür kılmakta¹¹, son kararı yine kurum veya yönetim birimi vermektedir. Buna ek olarak, vatandaşın karar alma sürecine dahil edecek herhangi bir yaptırım mekanizması da var olmadığı için sosyal medya araçları simgesel katılım aracı olarak belirlenmiştir.

Çalışmada 2018 Temmuz ayında yürürlüğe giren Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemindeki 10.07.2018 tarihli 1 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinde belirtilen bakanlıkların güncel web siteleri esas alınmıştır. Bu kapsamda kendi faaliyet alanlarına yönelik politika oluşturma ve uygulama görevi olan Aile , Çalışma ve Sosyal hizmetler Bakanlığı, Adalet Bakanlığı, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Tarım ve Orman Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Gençlik ve Spor Bakanlığı, Hazine ve Maliye Bakanlığı, Ticaret Bakanlığı, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı, Milli Savunma Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı, Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı olarak 16 icracı bakanlığın web siteleri incelenmiştir.

Tablo 1. Katılım Düzeyleri

Katılım Boyutu	e- Bilinçlenme	e-Simgesel Katılım	e- İşleyen Katılım
Katılım Araçları	-Kurum teşkilatı - Kurum misyon ve vizyonu - Üst düzey yöneticilerin özgeçmişi -Kurumla alakalı mevzuat -Kurumla alakalı plan, program, faaliyet raporu, yayın, Bütçe -Arama motoru -Dil seçenekleri - SSS	-Sosyal Medya -Tartışma Forumları veya sohbet odaları -Danışma Hattı -E-posta -E-dilekçe	-E-oylama (yeni nesil teknolojiler, sosyal medya vb. araçlarla dijital referandum) -Aktif katılıma yönelik mevzuat -Aktif katılımcı kimlik bilgileri -Aktif Katılımcı geri bildirim sistemi

Kaynak: Macintosh (2004), OECD (2003) ve BM (2003)'den faydalanarak geliştirilmiştir.

¹¹ Örneğin Finlandiya yönetiminin 2012 yılında BIT kullanarak vatandaş görüşlerini karar sürecine dahil etmek için başlattığı girişimin ilk dört yılında, sadece kürk çiftliği girişimi, vatandaşların görüşleri doğrultusunda reddedilmiştir (Christensen vd., 2015). Kaliforniya'nın Palo Alto şehrinde kent planlamalarının yapılmasında, vatandaş görüş ve önerilerini dikkate almaya yönelik başlatılan girişimde de kamu politikacılarının vatandaş önerilerinin yarısından daha azına cevap verdiği tespit edilmiştir (Chen ve Aitamurto, 2019).

3. ARAŞTIRMA BULGULARI

Merkezi bir yönetim geleneğine sahip Türk kamu yönetiminde, vatandaş katılımına ilişkin uygulamalar son yıllarda hızla artmasına karşın çalışmada geliştirilen “e-katılım tipolojisi” bazında bakıldığında bakanlıklarda vatandaş katılımının, bilgilendirme ve danışma düzeyinden öteye gidemediği görülmektedir. Bir diğer deyişle, vatandaşlara web siteleri üzerinden katılıma yönelik bilgilendirme üst düzeyde yapılmakta, onun istek, öneri ve görüşleri de dikkate alınmakta ancak bu talep ve önerilerin sisteme dahil edilmesine yönelik kurumlara herhangi bir yaptırım uygulanmamaktadır. Vatandaşın talepleri kurum tarafından dikkate alınmakta ancak bu iki yönlü iletişiminin çıktılarının, kamu politikalarının ve hizmetlerinin uygulanması, planlanması, denetimi gibi süreçlerinde ne şekilde, ne düzeyde kullanılıp kullanılmayacağına yönelik seçim kurumun öznel tercihlerine bırakılmaktadır. İşleyen katılımcı düzeyinde görüldüğü üzere vatandaşın karar alma sürecinde tutacak herhangi araç bulunmamaktadır.

Kamu hizmetleri türleri açısından birçok vatandaşın ilgilendiren, Cumhuriyetin kuruluşundan beri kesintisiz hizmet veren ve kurumsallaşmış Sağlık Bakanlığı, bilinçlenme ve simgesel katılım düzeyine iyi bir örnek olarak verilebilir. “Önce insan” sloganıyla tüm politikalarında vatandaşın merkezine alan bakanlık misyonunu “insan merkezli yaklaşımla birey ve toplum sağlığını en üst düzeyde korumak, sağlık sorunlarına zamanında uygun ve etkili çözümleri sunmak”; vizyonunu ise “sağlıklı hayat tarzının benimsendiği ve herkesin sağlık hakkına kolayca eriştiği Türkiye” olarak açıklamıştır. Bilinçlenen katılım düzeyinde vatandaşın bilgilendirmeye yönelik katılım araçları kurumda en üst düzeyde sağlanmaktadır. Simgesel katılım düzeyinde de vatandaşlar, web sitelerinde bulunan CİMER bağlantı aracılığı ile talep, şikâyet, ihbar ve görüşlerini Cumhurbaşkanlığına iletmektedir. CİMER’e başvurular internet, telefon, faks ve mektup aracılığı ile yapılmaktadır. Kurumların CİMER’e doğrudan linki sayesinde bakanlıkla alakalı dilek ve şikâyetler en fazla otuz gün içerisinde cevaplanması gerekmektedir. Kişiler başvurularını tamamladıktan sonra yine kurum web sitesinde başvuru durumlarını sorgulayabilmektedir. Bunun dışında 2004 yılından beri SABİM (Sağlık Bakanlığı İletişim Merkezi) sistemi ile kuruma, vatandaşların talep, öneri ve şikâyetleri, telefon (184) ve internet aracılığı ile de iletilmektedir. SABİM sistemi ile interaktif yönetim ve çoklu katılım sağlanarak, merkezi yönetimin olumsuzluklarından olan hantallığı azaltmak, sağlık sitemindeki sorunları tespit etmek ve çözmek hedeflenmiştir. Kurum içerisinde uygulanan bir diğer katılım aracı online memnuniyet anketleridir. Bu anketlerle politikaların uygulama sürecinde ortaya çıkan sorunların hızlı bir şekilde tespit edilmesi ve çözülmesi amaçlanmaktadır.

Birçok vatandaşın ilgilendiren bir diğer kamu politikalarının uygulayıcısı ve planlayıcısı Milli Eğitim Bakanlığı’nda da politika, hizmetler ve kararlara yönelik vatandaşlara kurum web sitesi üzerinden en üst düzeyde bilgilendirme sağlanmaktadır. Simgesel katılım düzeyinde ise vatandaş, politika ve hizmetlerle alakalı istek, öneri ve şikâyetlerini, kurum web sitesindeki CİMER aracılığı ile iletmektedir. Bunun dışında, 2012 yılında hizmete giren Milli Eğitim Bakanlığı İletişim Merkezi (MEBİM) “ALO 147” hattıyla, bakanlığın görev ve sorumluluklarıyla alakalı her türlü “talebin, şikâyetin, görüşün, önerinin, ihbarın ve bilgi edinmenin” etkin ve hızlı bir şekilde çözüme kavuşturulması amaçlanmıştır. Bu hat 2018 yılında MEBİM 4440632 olarak değiştirilerek daha çok öğretmen odaklı hizmet vermeye başlamıştır. Danışma hatlarının temel amacı bakanlıklarla alakalı hizmet ve politikaları daha etkin ve verimli bir şekilde yürütmek amacıyla ilgili istek, öneri ve şikâyetleri dinlemektir. Öneri ve şikâyetler bakanlıktaki ilgili uzman tarafından alakalı birime gönderilmekte ilgili birim tarafından yapılan açıklama vatandaşın elektronik bir şekilde en kısa sürede (genellikle 72 saat) iletilmektedir. Buna ek olarak “talep sorgu numarasından” vatandaş, istek, öneri veya şikâyetine yönelik talep sonucunun ayrıntılarına ulaşır. Bunun dışında bakanlık, vatandaşın fikirlerini almak amacıyla kurumun web sitesinden anket uygulamaktadır. Örneğin TEOG (Temel Öğretimden Orta Öğretime Geçiş) sınavının ardından isteğe bağlı olarak öğrenciler ve öğretmenler anketlere katılarak bakanlığın uyguladığı politikalarla alakalı olarak geri bildirimde bulunmaktadır (anket modülleri için bkz. <http://anket.meb.gov.tr/>; ayrıntılı bilgi için bkz. Uçar Kocaoğlu ve Saylam, 2017).

Kültür ve Turizm Bakanlığı’nda da kuruma yönelik bilgiler üst düzeyde yer almakta, sembolik düzeyde ise sosyal medya araçlarının yanı sıra, 2014 yılında hizmete giren Alo 176 hattı ile Türkçe, İngilizce, Rusça ve Arapça dil seçenekleri ile bakanlıkla alakalı her türlü, bilgi, öneri ve şikâyetlere cevap verilmektedir. Buna ek olarak Alo 176 hattı için memnuniyet anketi ile vatandaşın geri bildirim alınması sağlanmaktadır. Kurumda taleplere yönelik de başvuru oluşturma linki bulunmakta, talep sonrasında vatandaşın başvuru numarası iletilerek

başvurusunun sorgulanması sağlanmaktadır. Keza Kültür ve Turizm Bakanlığı'na benzer bir şekilde Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nda da bilgilendirme üst düzeyde yapılmakta buna ek olarak diğer çoğu bakanlıkta olduğu gibi ALO 181 hattı ile kuruma yönelik talep, öneri ve şikâyetler iletilmekte, hattı değerlendirme anketi de kurum web sitesinde bulunmaktadır. Kurumla alakalı bilgi ve şikâyet için sitede başvuru oluşturma ve sorgulama bağlantısı bulunmaktadır.

Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nda da bilinçlenen katılım araçlarıyla bilgilendirme en üst düzeyde yapılmaktadır. Vatandaş, simgesel katılım düzeyinde politika ve hizmetlerle alakalı istek, öneri ve şikâyetlerini, ALO 183 danışma hattı ve kurum web sitesindeki CİMER bağlantısı ile iletmektedir. Buna ek olarak politika uygulama sürecinde bakanlıkların il müdürlüklerince elektronik "Hizmet Alanlarına Yönelik Kısa Memnuniyet Ölçüm Anketi" uygulanmakta, dilek öneri ve izleme formuyla da uygulanan politikalar hakkında vatandaşlardan geri bildirim sağlanmaktadır.

Dışişleri Bakanlığı'nda da bilgilendirme üst düzeyde yapılmakta, simgesel düzeyde sosyal medya araçları bulunmakta, ayrıca kurumun web sitesinde "görüş ve öneri için yazın" bağlantısı bulunmakta ve bu bilgiler kurumun facebook ve twitter hesabı üzerinden paylaşılmaktadır. Tarım ve Orman Bakanlığı'nda da en üst düzeyde bilgilendirme yapılmakta, sembolik düzeyde ise "Alo 174 ve Whatsapp Gıda İhbar" gibi danışma hatlarıyla vatandaş, bakanlığın politikalarına yönelik istek, şikâyet ve önerilerde bulunmaktadır. Kurumun CİMER'e doğrudan linki ile de kurum hakkında yönetime katılım araçları sunulmaktadır. Adalet Bakanlığı, Hazine ve Maliye Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Milli Savunma Bakanlığı, Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Ticaret Bakanlığı, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Gençlik ve Spor Bakanlığı'nda da en üst düzeyde bilgilendirme yapılmakta, simgesel düzeyde ise sosyal medya araçları kullanılmakta, bazılarının iletişim merkezleri veya çağrı merkezleri bulunmakta ve sitelerinden CİMER aracılığı ile kuruma yönelik istek, görüş ve talepler iletilmektedir.

Burada vurgulanması gereken bir diğer husus bakanlıkların hepsinde sosyal medya araçlarının aktif şekilde kullanıldığıdır. Yapılan incelemelerde vatandaşın, sosyal medya araçları ile yaptıkları başvurularına geri dönüş sağlanmaktadır. Ancak bakanlıklar tarafından sunulan sosyal medyalar daha çok bakanlığın görev alanı ile alakalı hizmetler için halkla iletişim aracı olarak hizmet etmekte, bu platformlardan daha çok bilgilendirme ve hizmetlerle alakalı sorulara geri bildirim yapılmaktadır. Bir diğer deyişle, sosyal medya üzerinden yapılan iki yönlü iletişimin kamu politikasına etkisi, yöneticilerin kişisel tercihlerine bırakılmaktadır. Buna ek olarak e-dilekçeye de tüm kurumların web sitesinden erişim sağlanmakta, daha önce de belirtildiği gibi başvurulara geri dönüş mevzuatlarla garanti altına alınmaktadır. Ancak CİMER aracılığı ile kurumlara yönlendirilen taleplerin kamu politikalarına etkisi görülmediği için bu tarz e-dilekçeler daha çok ikinci düzeyde değerlendirilmektedir. Son olarak kurumların e-postaları da aktif olarak hizmet vermekte, çoğunda "bize sorun" gibi bağlantılarla vatandaşlık bilgileri sorgulanarak, vatandaşın talebi kurumlara iletilmektedir (tüm sonuçlar için bkz tablo 2).

Tablo 2. Web siteleri üzerinden Türkiye Cumhuriyeti Bakanlıklarında e-katılım.

Katılım Boyutu	Araçlar	AB*	AÇSHB	ÇŞB	TOB	DİB	ETKB	GSB	HMB	TB	STB	İB	KTB	MEB	MSB	SB	UAB	T**	
Bilinçlenme	Kurum teşkilatı	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	16
	Kurum misyon ve vizyonu	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	16
	Bakan ve/veya üst düzey yöneticilerin özgeçmişi	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	16
	Kurumla alakalı mevzuat	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	16
	Kurumla alakalı plan, program, faaliyet raporu, yayın	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	16
	Bütçe	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	16
	Arama motoru	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	16
	Dil seçenekleri	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	15
	Sıkça sorulan sorular			*			*						*		*				4
Simgesel katılım	Sosyal Medya	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	16
	Tartışma Forumları ve sohbet odaları																		0
	Danışma Hattı		*	*	*			*		*	*		*	*		*	*		10
	E-posta	*	*	*	*	*	*	*		*	*	*		*	*	*	*	*	14
	e-dilekçe	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	16
İşleyen Katılım	e-.oylama																		0
	Aktif katılıma yönelik mevzuat																		0
	Aktif katılımcı üye giriş sistemi																		0
	Katılımcı geri bildirim sistemi																		0

4. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Karar alma sürecine katılım eski bir olgu olmasına rağmen, BİT aracılığı ile bu sürece katılım, yeni ve özellikle gelişmekte olan ülkelerde daha çok yerel yönetim organları tarafından vurgulanmaktadır. Ancak katılım açısından önem arz eden, uzmanlık alanlarına göre örgütlenmiş kamu politikalarının planlanmasında ve uygulanmasında asli görevler üstlenen bakanlıkların, web sitelerinden yapılan araştırma sonucunda e-katılım sağlama düzeyi, bilinçlenme ve simgesel katılımdan öteye geçmemektedir. Bir başka deyişle, bakanlıkların web sitelerinde, hizmet alanlarıyla alakalı kamu politikalarına yönelik bilgilendirme, üst düzeyde yapılmaktayken; kurumlarda, vatandaş karar alma sürecinin bir parçası olduğunu güvence altına alacak işleyen katılım aracı var olmamaktadır. Bu sonucun bazı nedenleri mülâhaza edilebilir. Bunların başında merkezi düzeyde kullanılan BİT'lerin, daha çok e-hizmet aracılığı ile işlem maliyetini azaltmak, daha etkin ve kaliteli hizmet sunmak amacıyla kullanılmasının baskın olmasıdır. Buna ek olarak, e-katılım kavramının yönetsel olarak çok içselleştirilememesi veya

*Bakanlıklar isimlerinde bulunan kelimelerinin baş harflerine göre kodlanmıştır. Örneğin Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (AÇSHB).
 "**" sembolü e-katılım araçlarının varlığına yönelik onayı sembolize etmekte, hiçbir sembol kullanılmaması da kurumlarda belirtilen e-katılım aracının mevcut olmadığını göstermektedir.

** "T"= toplam

kavranamaması, kavramın e-hizmet sunmakla eş görülmesi sonucunu doğurabilmektedir (ayrıntılı bilgi için bkz. Saylam vd., 2020). Bu bağlamda özellikle kendini üst yönetime sorumlu hissedenen atanmış bürokratların, karar alma sürecine vatandaş katılımı açısından daha bilinçli olması gerekmektedir. Bunun dışında merkezi düzeyde Türk kamu yönetiminde e-katılımın istenilen düzeyde olmamasının bir diğer nedeni olarak, vatandaşın karar alma sürecine dahil edecek araçların ve yasal düzenlemelerin eksikliği söylenebilir. Örneğin simgesel düzeyde vatandaşın sisteme dahil edecek yasal düzenlemeler mevcuttur (danışma hatlarına yapılan başvurulara belli süre içinde dönüş yapma zorunluğu, CİMER'den vatandaşa 30 gün içerisinde müspet veya menfi geri bildirim sağlanması gibi). Ancak e-katılım araçlarını, karar alma sürecine dahil edecek (işleyen katılım düzeyine) herhangi bir mevzuat bulunmamaktadır. Simgesel düzeyde sağlanan e-katılım araçları (özellikle sosyal medya) ile kamu politikalarının yeniden şekillendiğine veya değiştirildiğine dair somut göstergeler olsa da uygulamada bu süreç, kurumların öznel tercihlerine bırakılmakta ve işleyen düzeyde vatandaşın karar alma sürecine dahil edecek herhangi bir yaptırım var olmamaktadır. Bu kapsamda, sosyal medya araçlarının kamusal kararlardaki etkisi göz önüne alındığında, yapay zeka gibi yeni nesil teknolojilerle bu platformlardaki bilgi ve verilerin karar alma sürecine dahil edilmesini sağlayacak yasal düzenlemeler desteklenmelidir.

Merkezi yönetimin birçok dezavantajının üstesinden gelmek (erişim, hantallık, yerel ihtiyaçları belirleyememe, adaletli hizmet veya kaynak dağılımı vb.) ve kamu politikalarının üniter devlet yapısındaki asli aktörlerinden bakanlıklarda, işleyen düzeyde katılımın sağlanması için e-katılım araçlarının daha yaygın hale getirilmesi gerekmektedir. Bu kapsamda, işleyen katılım düzeyinde belirtilen, bilgi güvenliği ve gizliliğini sağlayacak Bilgi ve İletişim Teknolojisini kuran, e-katılım alanlarını belirleyen, vatandaşları karar alma sürecine dahil edilmesini zorunlu hale getiren yasal düzenlemelerin yapılması büyük önem arz etmektedir. Bakanlıkların web sitelerinde genellikle yeknesak düzenlemeler mevcuttur. Bu kapsamda bakanlıkların yönetsel ve işlevsel olarak kendi hizmet alanlarına uygun, farklı e-katılım uygulamalarına yönelik yapılacak yasal düzenlemeler, uzun vadede e-katılımın uygulanmasındaki (ölçek, kapasite ve aktif vatandaşlığı geliştirme, tutarlılığın sağlanması, e-katılımın değerlendirilmesi, farklı talep, istek ve görüşlerin sisteme dahil edilmesi, analiz edilmesi, entegrasyonu sorunu vb. (OECD, 2003:20-21; Macintosh, 2007)) sorunları da azaltacağı söylenebilir.

Son olarak, bu çalışma Türkiye'de bakanlık düzeyinde sunulan e-katılım imkanlarını (arzını) değerlendirmektedir. Bir diğer deyişle, çalışma bakanlık düzeyinde sunulan e-katılım araçlarının sonuçlarının kamu politikalarının hangi aşamasında ne kadar dikkate alındığını ölçmemektedir. Dolayısıyla bakanlık nezdinde sunulan e-katılım imkanlarının ne kadar etkin ve etkili kullanıldığını ölçecek herhangi bir çalışma, bu çalışmanın farklı boyut kazanmasını sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- 10.07.2018 tarihli 1 numaralı “Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi”.
- 3071 Sayılı Dilekçe Hakkının Kullanılmasına Dair Kanun <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.3071.pdf>, Erişim Tarihi: 27.03.2019
- 4299 Sayılı Bilgi Edinme Hakkı Kanununun Uygulanmasına İlişkin Esas ve Usuller Hakkında Yönetmelik <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/21.5.20047189.pdf>, Erişim Tarihi: 25.03.2019.
- 4982 Sayılı Bilgi Edinme Hakkı Kanunu, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4982.pdf>, Erişim Tarihi: 26.03.2020.
- 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetim ve Kontrol Kanunu, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5018.pdf>, Erişim Tarihi: 28.03.2019.
- Aitamurto, T., and H. Landemore. 2015. “Five Design Principles for Crowdsourced Policymaking: Assessing the Case of Crowdsourced off-Road Traffic Law in Finland.” *Journal of Social Media for Organizations*, 2(1):1–19.
- Aitamurto, T., and H. Landemore. 2016. “Crowdsourced Deliberation: The Case of the Law on off-Road Traffic in Finland.” *Policy & Internet*, 8(2), 174–96.
- Arnstein, S. R. (1969). “A Ladder of Citizen Participation”, *Journal of the American Institute of Planners*, 35(4), 216– 224.
- Bovaird, T (2007). “Beyond Engagement and Participation: User and Community Coproduction of Public Services”, *Public Administration Review*, 76(2), 846-860.
- Chadwick, A., and May, C. (2003). “Interaction between states and citizens in the age of the Internet: “E-government” in the United States, Britain, and the European Union”, *Governance-An International Journal Of Policy And Administration*, 16(2), 271–300.
- Charalabidis, Y., A. Triantafillou, V. Karkaletsis, and E. Loukis. (2012). Public Policy Formulation Through Non Moderated Crowdsourcing in Social Media. In *Electronic Participation* . Berlin Heidelberg: Springer, 156–69
- Chen, K. ve Aitamurto, T. (2019). “Barriers for Crowd’s Impact in Crowdsourced Policymaking: Civic Data Overload and Filter Hierarchy”, *International Public Management Journal*, 22:1, 99-126.
- Christensen, H.S., M. Karjalainen, and L. Nurminen (2015). “ Does Crowdsourcing Legislation Increase Political Legitimacy? The Case of Avoin Ministerio in Finland”, *Policy & Internet* 7 (1): 25– 45.
- Clift, S. 2003. “E-Democracy, E-Governance and Public NetWork.” Publicus, September. <http://www.publicus.net/articles/edempubli network.html>. Erişim Tarihi: 12.06.2020.
- Coleman, S. and Gøtze, J. (Eds.), (2001). *Bowling Together: Online Public Engagement in Policy Deliberation*, Hansard Society, London, UK.
- Demirci, Mustafa (2010). “Katılımcı Demokrasi Açısından Kent Konseyleri: Eleştirel Bir Değerlendirme”, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 19 (1), 21-46.
- Diamantopoulou, V., Androutopoulou, A., Gritzalis, S., & Charalabidis, Y. (2018, May). *An assessment of privacy preservation in crowdsourcing approaches: Towards GDPR compliance*. In 2018 12th International Conference on Research Challenges in Information Science (RCIS) (pp. 1-9). IEEE.
- Eom, S. J., Hwang, H., & Kim, J. H. (2018). “Can social media increase government responsiveness? A case study of Seoul, Korea”, *Government information quarterly*, 35(1), 109-122.
- Freeman, J. (2013). E-Government and monitory democracy: Iceland’s crowdsourced Constitution. Proceedings. *Global Networks-Global Divides: Australian and New Zealand Communication*. Association Conference. Freemantle, Australia. Australian and New Zealand Communication Association.
- Fuchs, C. (2006). *E Participation Research: A Case Study on Political Online Debate in Austria*. ICT&S Center, Research Paper No 1, June 2006.
- Gibson, R., and Cantijoch, M. (2013). “Conceptualizing and Measuring Participation in the Age of the Internet: Is Online Political Engagement Really Different to Offline?”, *Journal of Politics*, 75(3), 701-716.
- Guillamón, M.-D., Ríos, A.-M., Gesuele, B., & Metallo, C. (2016). “Factors influencing social media use in local governments: The case of Italy and Spain”, *Government Information Quarterly*, 33, 460–471.

- Haro-de-Rosario, A., Sáez-Martín, A., & Caba-Pérez, M. (2016). "Using social media to enhance citizen engagement with local government: Twitter or Facebook?" *New Media & Society*, 20(1), 29–49.
- Hellström, J. (2016). *Crowdsourcing Development: From Funding to Reporting*. In J. Grugel & D. Hammett (Eds.), *The Palgrave Hand book of international development* (pp. 635–647). New York: Springer.
- Hudson, A. (2018). "When Does Public Participation Make a Difference Evidence From Iceland's Crowdsourced Constitution", *Policy and Internet*, 10:2, 185-217.
- IAP2 (2007). Spectrum, International Association for Public Participation (2007): Spectrum of public participation, http://bettertogether.sa.gov.au/media/W1siZiZlsljWMTcvMDUvMTgv_OHd0dml2Ynd5aV9JQVAYc19TcGVjd_HJ1bV8wNV8yMDE3LnBk_ZiJdXQ/IAP2s%20Spectrum%2005_2017.pdf, (20.03.2020).
- Karkin, N ve Çalhan HS. (2011). "Vilayet ve İl Özel İdare Web Sitelerinde E-Katılım Olgusu", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13, 55-80.
- Karkin, Naci; Zor, Akın (2017), "Vatandaş-İdare Etkileşimi Bağlamında Bilgi Edinme Hakkı: BİMER Örneği ve İdarede İnnavasyon", *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, Cilt 5, Sayı 1, 25-44.
- Karkin, N. (2013). "Web 2.0 tools for public participation through government Websites". *Gestión y Política Pública*, XXII, Special Issue, 309–332.
- Kersten, Gregory, E. (2003). "E-Democracy and Participatory Decision Processes: Lessons from e-Negotiation Experiments", *Journey of Multi-Criteria Decision Analysis*, 12, 127-143.
- Linders, D (2012). "From E-Government to We-Government: Defining a Typology for Citizen Coproduction in The Age of Social Media", *Government Information Quarterly*, 29, 446–454.
- Linders, D. (2011, June). We-Government: an anatomy of citizen coproduction in the information age. In *Proceedings of the 12th Annual International Digital Government Research Conference: Digital Government Innovation in Challenging Times* (pp. 167-176). ACM.
- Macintosh, A (2008), *Digital Government E-Government Research, Case Studies and Implementation, E-Democracy and E-Participation Research in Europe*, 85-102. (Ed. H. Chen, L. Brandt, V. Gregg, Traunmüller, R., S. Dawes, E. Hovy, A. Macintosh, C. A. Larson).
- Macintosh, A. (2004). *Characterizing E-Participation in Policy-Making*. In the Proceedings of the Thirty-Seventh Annual Hawaii International Conference on System Sciences (HICSS-37), January 5 – 8, 2004.
- Macintosh, A. (2007). *Challenges and Barriers of eParticipation in Europe. Future of Democracy Forum*. Stockholm: Riksdag.
- Medaglia, R. (2012). "EParticipation Research: Moving Characterization Forward (2006–2011)", *Government Information Quarterly*, 29(3), 346–360.
- Meijer, A. J. (2011). "Networked coproduction of public services in virtual communities: From a government-centric to a community approach to public service support", *Public Administration Review*, 71, 598–607.
- Meijer, A., Burger, N. and Ebbers, W. (2009). "Citizens4Citizens: Mapping Participatory Practices on the Internet", *Electronic Journal of e-Government*, 7(1), 99 – 112.
- Milli eğitim Bakanlığı (2020). <http://anket.meb.gov.tr>, (15.03.2020).
- Mustafa Kamal, M. (2009). "An analysis of e-participation research: Moving from theoretical to pragmatic viewpoint. transforming government: People". *Process and Policy*, 3(4), 340–354.
- OECD (2003). *Promise and Problems of E-Democracy, Challenges of Online Citizen Engagement*, OECD Publishing.
- OECD. (2001). *Citizens as Partners: Information, Consultation and Public Participation in Policy-Making*, OECD Publishing, Paris, France.
- Panagiotopoulos, P. and Bowen, F. (2015). "Conceptualising the Digital Public in Government Crowdsourcing: Social Media and the Imagined Audience." *In International Conference on Electronic Government*, 19–30. Thessaloniki.
- Pretty, J. N. (1994). "Alternative Systems of Inquiry for Sustainable Agriculture", *IDS Bulletin*, 25 (2) 37-48.
- Reddick, C. G. (2011) "Citizen Interaction and E-Government: Evidence for the Managerial, Consultative, and Participatory Models", *Transforming Government: People, Process and Policy*, 5(2), 167-184.

- Sæbø, Ø., Rose, J., and Skiftenes Flak, L. (2008). "The Shape Of Eparticipation: Characterizing An Emerging Research Area", *Government Information Quarterly*, 25(3), 400–428.
- Sanford, C. (2012). "Towards understanding eParticipation in the public sphere". *Review of Business Research*, 12 (1), 140-146.
- Sassetti, F. (2019). "Social Media and Crowdsourced Election Monitoring: Prospects for Election Transparency in Sub-Saharan Africa". *Politikon: The IAPSS Journal of Political Science*, 42, 7-39.
- Saylam, A., Karkin, N. Uçarkocaoğlu, B. (2020). Higher Public Officials on Direct Citizen Participation in Turkey: Institutionalized vs Curious Public Administrators. S. Chhabra ve M. Kumar Ed. In. *Civic Engagement Frameworks and Strategic Leadership Practices for Organization Development*. US: IGI Global Publication. 142-170.
- Silva, P., Tavares, A. F., Silva, T., & Lameiras, M. (2019). "The good, the bad and the ugly: Three faces of social media usage by local governments", *Government Information Quarterly*, 36(3), 469-479.
- Sohbetfield, A. T., Scholl, H. J., and Brajawidagda, U. (2013). "Tsunami early warnings via Twitter in government: Netsavvy citizens' co-production of time-critical public information services", *Government Information Quarterly*, 30 (4), 377-386.
- Tambouris, E., Macintosh, A., Coleman, S., Wimmer, M., Vedel, T., Westholm, H., Lippa, B., Dalakiouridou, E., Parisopoulos, K., Rose, J., Aicholzer, G., Winkler, R. (2007). *Introducing eParticipation*, Tambouris, E. (Ed.). DEMO -net The Democracy Network. University of Macedonia.
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2709.pdf>, Erişim Tarihi: 25.03.2020.
- Uçar Kocaoğlu, B. ve Phillips, R (2017). Direct Public Participation in Local Government as Community Development: The Case of Turkey. *The Routledge Handbook of Community Development: Perspectives from Around the Globe*. S. KENNY, B. McGRATH and R. PHILLIPS (ed.), (451-462), Routledge, New York and London:
- Uçar Kocaoğlu, B. ve Saylam, A. (2017). "Türkiye'de Vatandaş Katılımı: Milli Eğitim Bakanlığı Örneği". *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19 (2), 123-144.
- Uçar Kocaoğlu, Belgin (2013). "Right to Information in Turkey in the Scope of Accountability", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15 (1), 1-18.
- United Nations (2003). World Public Sector Report 2003. *E-Government at the Crossroads*, United Nations, New York.
- United Nations (2005). Global E-Government Readiness Report 2005. *From E-Government to E-Inclusion*, United Nations, New York.
- United Nations (2008). UN *E-Government Survey* 2008, UN, New York.
- United Nations (2014). *E-Government Survey* 2014, UN, New York.
- United Nations (2018). *E-Government Survey* 2018, UN, New York.
- White, Sarah C. (1996). "Depoliticizing Development: The Uses and Abuses of Participation", *Development in Practice*, 6 (1), 6-15.
- Wilcox, D. (2003). The Guide to Effective Participation. http://phobos.ramapo.edu/~vasishth/Readings/WilcoxGuide_To_Effective_Participation.pdf , (20.03.2020).
- Wimmer, M. A. (2007). Ontology for an E-Participation Virtual Resource Centre. In T. Janowski, and T. A. Pardo (Eds.), ICEGOV 2007: 1st International conference on theory and practice of electronic governance (pp. 89–98), NY: ACM, New York.
- Yaşar, İ. H. ve Altıncık H. (2018). "Türkiye Cumhuriyeti Bakanlıklarının Web Sitelerinin Halkla İlişkiler Bağlamında Değerlendirilmesi", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 55, 224-236.
- Zheng, Y. ve Schachter, H. L. (2017). "Explaining Citizens' E-Participation Use: The Role of Perceived Advantages", *Public Organization Review*, 17, 409-428.

T.C. Bakanlıkları Resmi Web Siteleri

T. C. Adalet Bakanlığı Resmi Web Sitesi. (10.01.2020). <https://www.adalet.gov.tr>.

- T. C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (10.01.2020). <https://www.ailevecalisma.gov.tr>.
- T. C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (10.01.2020). <https://csb.gov.tr>.
- T. C. Tarım ve Orman Bakanlığı. (10.01.2020). <https://www.tarimorman.gov.tr>.
- T. C. Dışişleri Bakanlığı. (10.01.2020). <http://www.mfa.gov.tr/bakanlik-genel.tr.mfa>.
- T. C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı. (10.01.2020). <https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Anasayfa>.
- T. C. Gençlik ve Spor Bakanlığı. (10.01.2020). <https://www.gsb.gov.tr>.
- T. C. Hazine ve Maliye Bakanlığı. (10.01.2020). <https://www.hmb.gov.tr>.
- T. C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. (10.01.2020). <https://www.sanayi.gov.tr/anasayfa>.
- T. C. Ticaret Bakanlığı. (10.01.2020). <https://ticaret.gov.tr>.
- T. C. İçişleri Bakanlığı. (10.01.2020). <https://www.icisleri.gov.tr>.
- T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (10.01.2020). <https://www.ktb.gov.tr>.
- T. C. Milli Eğitim Bakanlığı. (10.01.2020). <http://www.meb.gov.tr>.
- T. C. Milli Savunma Bakanlığı. (10.01.2020). <https://www.msb.gov.tr>.
- T. C. Sağlık Bakanlığı. (10.01.2020). <https://www.saglik.gov.tr>.
- T. C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı. (10.01.2020). <https://www.uab.gov.tr>.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:03.02.2020 ✓Accepted/Kabul:15.06.2020

DOI: 10.30794/pausbed.683620

Araştırma Makalesi/ Research Article

Cengiz, A. A. ve Özdemir, A. (2020). "Narsisizm ve Çelişik Duygulu Cinsiyetçilik: Cinsiyet Bağlamında Bir İnceleme", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 41, Denizli, s. 39-51.

NARSİSİZM VE ÇELİŞİK DUYGULU CİNSİYETÇİLİK: CİNSİYET BAĞLAMINDA BİR İNCELEME*

Aytül Ayşe CENGİZ*, Ali ÖZDEMİR**

Özet

Küçümseyici, kibirli, manipulatif özellikleriyle ön plana çıkan narsisistik kişiliğin, kadınları zayıf görmeye (düşmanca) ve korunmaları gerektiğine yönelik (korumacı) tutumlar ile ilişkisi bu çalışmanın odaklandığı konudur. Narsisistik özellikler taşıyan erkek ve kadınların düşmanca ve korumacı cinsiyetçilik tutumlarının farklılaşp farklılaşmadığını araştırmak için Anadolu Üniversitesi'nde (Eskişehir) İşletme öğrencileri katılımcı olarak seçilmiştir. Yaş ortalaması 22.58 (S=1.6) olan 105 erkek ve yaş ortalaması 22.14 (S= 1.3) olan 105 kadın olmak üzere toplam 210 katılımcı ile gerçekleştirilen çalışmada veri toplama aracı olarak Narsisistik Kişilik Envanteri ve Çelişik Duygulu Cinsiyetçilik Ölçeği kullanılmıştır. Yapılan analizler ile cinsiyete göre narsisizmin ve düşmanca cinsiyetçilik tutumunun farklılaştığı, erkeklerin kadınlara göre daha narsist ve daha düşmanca cinsiyetçilik tutumuna sahip oldukları bulgulanmıştır. Ayrıca narsisistik özellikleri fazla olan erkek ve kadınların, düşük olanlara kıyasla daha güçlü düşmanca cinsiyetçilik tutumuna sahip oldukları saptanmıştır. Narsisizm ve cinsiyetçilik tutumlarının cinsiyet bağlamında erkek ve kadınlar için ayrı ayrı incelenmesinin daha uygun olacağını gösteren bu çalışma, cinsiyetçilik tutumlarının bir kişilik özelliği olarak narsisizm ile ilişkisinin temellendiril-mesine öncülük edebilecektir.

Anahtar kelimeler: *Narsisizm, Çelişik duygulu cinsiyetçilik, Düşmanca cinsiyetçilik, İşletme öğrencileri.*

NARCISSISM AND AMBIVALENT SEXISM: AN EXAMINATION IN THE CONTEXT OF GENDER

Abstract

The relation between the narcissistic personality, which stands out with its contemptuous, arrogant, manipulative traits, with the attitudes that women are weak (hostile) and in need of being protected (protective) is the subject of this study. In order to investigate whether the hostile and benevolent sexism attitudes of men and women with narcissistic characteristics differ, business administration students in Anadolu University (Eskişehir) were selected as participants. Narcissistic Personality Inventory and Ambivalent Sexism scale were used as data collection tool in 210 participants, 105 men (M= 22.58, SD=1.6) and 105 women (M= 22.14, SD=1.3). According to the analysis, it was found that narcissism and hostile sexist attitude differed according to gender, and that men had more narcissistic and hostile sexist attitude than women. In addition, it was found that men and women with high narcissistic characteristics endorsed stronger hostile sexist attitude than those with low narcissistic characteristics. This study points that it is more appropriate to examine narcissism and sexist attitudes for men and women in the context of gender. This study can also lead to build a theoretical ground between narcissism and sexism attitudes.

Keywords: *Narcissism, Ambivalent sexism, Hostile sexism, Business students.*

*Bu makalenin genişletilmiş özeti 20-22 Aralık 2019 tarihlerinde Kadir Has Üniversitesi ev sahipliğinde gerçekleştirilen 3.Sosyal Psikoloji Kongresi'nde sunulmuştur.

* Doç.Dr., Anadolu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, ESKİŞEHİR.
e-posta:aacengiz@anadolu.edu.tr (orcid.org/0000-0002-7090-289X)

** Doç.Dr., Anadolu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, ESKİŞEHİR.
e-posta:alozdemir@anadolu.edu.tr (orcid.org/0000-0002-7780-4977)

GİRİŞ

Toplumsal cinsiyet sistemi, cinsiyetlerin toplumsal ve kültürel inşasını yapılandırırken, erkeklik ve kadınlık olmak üzere cinsiyet rollerini de tanımlamaktadır. Toplum tarafından belirlenen sosyal roller, erkeklerin ve kadınların kendi cinsiyetlerinden ve karşı cinsiyetten beklediği davranış örüntülerinden de etkilenecek, erkeğin toplum içerisindeki yüksek statü rolünü ve konumunu korumaktadır (Connell, 2017: 82-83; Eagly ve Wood, 1999).

Cinsiyetçi ideoloji, dünyada olduğu gibi Türkiye’de de yaşamın çeşitli alanlarında kendini göstermeye devam etmektedir. Cinsiyetçi ideoloji, kadına karşı agresif, olumsuz tutumlarıyla birlikte kadının korunması gereken ve bunu hak eden özel ve kıymetli varlıklar olarak algılanmasına neden olan tutumlar halinde de ortaya çıkmaktadır (Glick ve Fiske, 1996). Kadınların kırılgan, erkeklerin de rekabetçi olmaları gibi özellikle-rinden dolayı birbirine üstün tutulduğu düşmanca ve korumacı cinsiyetçilik tutumları çelişik duygulu cinsiyet-çilik olarak tanımlanmakta (Glick ve Fiske, 1996, 2001) ve sadece Amerika değil, Avrupa dahil olmak üzere, Türkiye gibi ülkelerde de toplumsal, ekonomik ve psikolojik sonuçlarıyla açıklayıcı bir ideoloji olmaktadır (Bkz. Glick ve Fiske, 2011; Glick vd., 2000).

Korumacı cinsiyetçilik ilk başta kadına karşı olumlu bir tutum gibi anlaşılabilir da en az düşmanca cinsiyetçilik kadar zararlı sonuçlar doğurmaktadır. Korumacı cinsiyetçiliğin kadınlara sağladığı faydalar, verdiği büyük zararların göz ardı edilmesine ya da fark edilmemesine neden olmaktadır. Kadınların, düşmanca cinsiyetçiliğe karşı çıkarken, korumacı cinsiyetçiliğe karşı çıkmamaları ya da düşmanca cinsiyetçiliğe maruz kaldıklarını kolaylıkla fark ederken, korumacı cinsiyetçiliğe maruz kaldıklarını daha zor fark etmeleri (Kilianski ve Rudman, 1998) cinsiyet eşitsizliğinin sürmesine yol açmaktadır (Hammond ve Sibley, 2011). Kadının dezavantajlı konumunu pekiştiren ve şiddet, ayrımcılık gibi olumsuz sonuçlar doğuran çelişik duygulu cinsiyetçiliği ortaya çıkaran faktörleri keşfetmek önemli bir gerekliliğin doğal sonucu gibi gözükmektedir.

Erkeklerde ve kadınlarda çelişik duygulu cinsiyetçiliği doğuran faktörlerin neler olabileceği konusunda yapılan araştırmalarda bireyle ilişkili örüntüler üzerinde durulduğunu görüyoruz. Bu çalışmada ise narsistik kişilik özelliğinin cinsiyetçi tutumlarla ilişkisi keşfedilmeye çalışılacaktır. Kişilik özellikleri arasında narsisizmin seçilmesini iki noktayla açıklamak mümkündür. Birincisi bireycilikle ilişkili olan narsisizm, nesilden nesile artış göstermektedir (Miller vd., 2015; Twenge vd., 2008). İkincisi toplumumuzda da giderek daha fazla kadının maruz kaldığı şiddetin, ayrımcılığın öncüllerinden biri olarak karşımıza kişisel bir değişken olarak narsisizm çıkmaktadır (Bushman ve Baumeister, 1998; Emmons, 1984).

Büyükleme, tümgüçlülük, empati yoksunluğu, agresyon, bencillik gibi kişilik özellikleri taşıyan narsisizmin (Kohut, 1966; Kernberg, 2016) her bireyde bir miktar var olabileceği, sağlıklı ya da normal narsisizmin ruh sağlığını olumlu etkileyebileceği (Foster ve Campbell, 2007) varsayımı bu çalışmada da kabul edilmektedir. Doğru yönlendirilmeyen ya da aşırı narsisizm ise bireyin kendisi ve bulunduğu ortam açısından zararlı birçok sonucun ortaya çıkmasına neden olabilir. Horney (1939), gerçek bir kendilik değerlendirmesi yapamadıkları için narsisistlerin kendilerine uzak, diğerlerine karşı bencil ve güvensiz olduklarını, her şeyi hak ettikleri ya da çaba göstermeden başarının onların olacağı yönünde oluşan düşünceleri nedeniyle etraflarıyla uzun süreli ilişkiler kuramadıklarını ifade etmiştir. Gerçeklik ile kendilerine yarattıkları öz-enflasyon arasında uyumsuzluk olduğunda, benlik saygılarındaki dalgalanmaya uç derecede tepki verirler (Reich, 1960); benlik saygıları tehdit altında olduğunda daha agresif, daha düşmanca eğilimlere sahip olabilirler (Bushman, Bonacci, van Dijk ve Baumeister, 2003; Konrath, Bushman ve Campbell, 2006). Çaresiz olduklarında sığındıkları kişilere, büyükleme zamanlarında sinik tutumlar geliştirirler (Konrath, 2007: 3-5). Kernberg’in (1975, 1984) Nesne İlişkileri Kuramı ile açıkladığı narsisizm, bir eleştiri karşısında bile ideal ötekinin bir anda “tamamen kötü” gibi uç bir şekilde değerlendirilmesine yol açabilir. Kernberg’e (2016) göre nesnelere karşı pusuda bekleyen bu öfke, şişirilmiş benliğe zarar veren küçük büyük her potansiyel tehditte ortaya çıkar. Diğerlerinden onay alma ya da kendisine hayran olduklarını hissetme ihtiyacı, ilişkilerinde yeri geldiğinde sömüren, yeri geldiğinde onları suçlayan, ya da özel muamele bekleyen farklı stratejiler kullanmalarına neden olur (Ronningstam, 2016). Örneğin ilişkilerinde başkalarına yardım ederken, aslında onları küçümsediklerini saklayarak, durumu kendi biricikliğini, mükemmelliğini ve olağanüstü kabiliyetlerini yansıtacak şekilde kurgulayabilmektedirler (Pincus ve Lukowitsky, 2009). Kendini değerli görme, güç kullanma arzusu, sosyal baskınlık eğilimini artırmakta (Carnahan ve McFarland,

2007; Cichocka, Dhont ve Makvana, 2017) ve grup kayırmacılığını, ön-yargıyı, eşitsizliği kabul etmeyi pekiştirici rol oynayabilmektedir (Hodson, Hogg ve MacInnis, 2009; Zitek ve Jordan, 2016). Geleneksel cinsiyet rollerine bağlanma ve cinsiyet rollerine uygun davranma, narsisizm ile artmaktadır (Keiller, 2010; Schwartz ve Tylka, 2008), bu da bizi cinsiyetçilik ideolojileri ile narsisizm arasındaki ilişkiyi araştırmaya yönlendirmiştir. Uluslararası yazında çelişik duygulu cinsiyetçilik ile narsisistik kişilik özel-likleri arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmalar olmasına rağmen, ulusal yazında Yumuşak'ın (2013) flört şiddeti, narsisizm ve toplumsal cinsiyet ilişkisini inceleyen yüksek lisans tezi ile Erdem ve Şahin'in (2017) flört şiddeti, narsisizm ve çelişik duygulu cinsiyetçilik arasındaki ilişkileri araştıran makalesi dışında konuyla ilgili yeterli sayıda çalışma olmadığı düşünülmektedir. Bu çalışmada ilk kısımda çelişik duygulu cinsiyetçilik, ardından da cinsiyet ve narsisizm değişkenlerinin çelişik duygulu cinsiyetçilik ile ilişkisi hakkında kuramsal bilgiler sunulacaktır. İzleyen kısımda ise analiz ve bulgulara yer verilecektir.

1. ÇELİŞİK DUYGULU CİNSİYETÇİLİK

Çelişik duygulu cinsiyetçilik modelinin farklı kültürlerde de geçerliliği sağlanmış ve düşmanca ve korumacı cinsiyetçiliğin birbirini tamamlayan, pozitif yönlü, farklı yapılar olduğu doğrulanmıştır (Glick ve Fiske, 1996; Masser ve Abrams, 2004). Bu ideolojiler, erkek ve kadın arasında açık ve örtük sosyal karşılaştırmalar yaparak, (a) her iki cinsiyetin geleneksel cinsiyet rollerinden ve bunlara eşlik eden güç farklılıklardan fayda-landığını ve (b) erkek egemenliğinin doğal ve kaçınılmaz olduğunu öne sürerek cinsiyet eşitsizliğini pekiştirdiği üzerine kuruludur. Bu nedenle ilk bakışta olumlu bir tutum olarak görülen korumacı cinsiyetçilik, kadınları geleneksel rolleri içerisine dahil etmekte (Barreto ve Ellemers, 2005; Glick ve Fiske, 1997), kadınların zayıf ve yetersiz olduğu inancına dayanan erkek egemenliği ideolojisini meşrulaştırmaktadır (Glick ve Fiske, 2001).

Türkiye dahil birçok ülkede erkeklerin düşmanca cinsiyetçilik tutumları kadınların sahip oldukları tutumlardan daha güçlüdür (Glick ve ark., 2000). Düşmanca cinsiyetçiliğin yüksek olması korumacı cinsiyetçiliğin de yükselmesine neden olmaktadır (Glick vd., 2000; Glick vd., 2002; Sakallı-Uğurlu ve Glick, 2003). Erkeklerin düşmanca cinsiyetçi tutumları yüksek olduğunda, kadınların da hem düşmanca hem de korumacı tutumları yüksek olmaktadır. Sistem meşrulaştırma yaklaşımına göre korumacı cinsiyetçiliği benimsemek, dezavantajlı grup olarak kadınların kendilik ve grup imajlarını iyileştireceği, toplumun ise adil olduğu inancına sahip olmayı kolaylaştırmaktadır (Jost vd., 2003; Jost, Ledgerwood ve Hardin, 2008). Kadınlar, erkeklerde gördükleri güç ve koruma ile kibar ve uyumlu olduklarında aldıkları onay ile düşmanca cinsiyetçiliğin devamını sağlamakta, böylelikle sistemi meşru kılmaktadırlar. Bir başka ifadeyle korumacı cinsiyetçilik, paternalizmin işlevlerini yerine getirirken, aynı zamanda kadınlar gibi dezavantajlı grupların düşük güç ve statü sahibi ko-numlarını pekiştirmektedir. Kadınların bu cinsiyetçi ideolojiye maruz kalmaları, bu ideolojiyi onaylamaları hem hemcinslerine karşı zamanla düşmanca cinsiyetçilik beslemelerine (Sibley, Overall ve Duckitt, 2007) hem de erkeklerin güç, statü gibi önemli kaynaklara erişimlerini meşrulaştırmakta ve de kolaylaştırmaktadır (Glick ve Fiske, 1996). Ataerkil norm ve tutumların belirlediği toplumsal cinsiyet rolleri pekişmekte (Glick ve Fiske, 2001) ve kadınların itaat eden, uysal, ev ve çocukla ilgili bakım işlerinden esas olarak sorumlu, erkeklerin ise otoriter, kibirli, dayatmacı ve korumacı profiline altını tekrar tekrar güçlendirmektedir (Keiller, 2010).

Türkiye, Batı ülkelerine göre daha cinsiyetçi (Glick vd., 2000) olmakla birlikte ülkede cinsiyetçi tutumları etkileyen faktörler arasında patriarki (Sakallı, 2001), din (Taşdemir ve Sakallı-Uğurlu, 2009) gibi faktör-ler yer almaktadır. Ayrıca güç mesafesi ve cinsiyetçi tutumların toplumsal cinsiyet eşitsizliğini yansıttığını ve meşrulaştırdığını (Glick, 2006: 291-293) göz önünde bulundurduğumuzda, Türk toplumunun güç mesafesi yüksek kültürel yapısı (Fikret-Paşa, Kabasakal ve Bodur, 2001) cinsiyetçiliğin artmasına neden olabilmektedir. Sonuçları bağlamında çelişkili cinsiyetçilik, kadın istismarını (Glick ve Sakallı-Uğurlu, 2002), cinsel tacize gösterilen toleransı (Sakallı-Uğurlu, Salman ve Turgut, 2010), namus inançlarını (Glick vd., 2016) ve bunun gibi kadına dönük olumsuz sonuçlar yaratacak birçok durumu güçlendirmektedir. Bu çalışmada bireysel bir değişken olarak narsisistik kişilik özellikleri ile düşmanca ve korumacı cinsiyetçilik arasındaki ilişki kadınlar ve erkekler üzerinde ayrı ayrı incelenerek, cinsiyet bağlamında değişkenler arasındaki farklılık araştırılacaktır.

1.1. Cinsiyet, Narsisizm ve Çelişik Duygulu Cinsiyetçilik

Reich (1933, 2014), narsisistlerin benlikleri tehdit edildiğinde agresif, saldırgan davranışlar sergileyebileceğine işaret eden ilk kişidir. Ona göre maskülenite ile narsisizm bağlantılıdır; bu nedenle de bu kişilik

özelliklerinin kadınlardan ziyade erkeklerde görülebileceğini ifade etmiştir. Cinsiyet bağlamında narsisistik kişiliği değerlendirmek için Eylemlilik Modeli (Agentic Model) ve Sosyal Rol Teorisi'ni temel almak mümkündür.

Campbell ve arkadaşlarının ortaya koyduğu Narsisizm Eylemlilik Modeli, narsisizm ile eylemli kişilik özelliklerinin ilişkili olduğunu göstermektedir. Sosyal ilişkilerin beslenmesi ve sürdürülmesinden ziyade başarı olmak, liderlik etmek, dışa dönük, baskın ve iddialı olmak gibi eylemlilik odaklı özellikler narsisizmin unsurları olarak karşımıza çıkmaktadır (Campbell, Brunell ve Finkel, 2006; Campbell ve Foster, 2007; Campbell, Rudich ve Sedikides, 2002) ve bu özellikler sosyal rol teorisine göre erkekler için atfedilmektedir. Bu nedenle geleneksel cinsiyet rolleri, erkeklerde narsisizmin daha yüksek olmasına yol açabilir. Erkeklerin hırs, güç, rekabet, bağımsızlık, iddialılık gibi eylemlilik özellikleri taşıdıkları ya da taşımaları gerektiği düşünülmektedir (Jost ve Kay, 2005). Erkeklerin cinsellik, bakım, çocuk yetiştirme gibi ihtiyaçlarını karşılamak için geleneksel rollerini taşıyan kadınları denetim ve koruma altında tutma ihtiyaçları vardır (Glick ve Fiske, 1996). Bu kadınları kontrol alanında bulduran erkekler, aynı zamanda büyüklenmeci, patriarkal güç ve statülerinin beslenmesi ihtiyacını da karşılamış olurlar. Böylelikle, narsisizm, kadınlardan ziyade erkeklerde daha sık görülmektedir (Grijalva vd., 2014; Grubbs vd., 2014; Reich, 2014: 267; Twenge vd., 2008). Bu çalışmada da erkeklerin kadınlara göre daha narsisistik özellikler taşımaları beklenmektedir.

Hipotez 1: Erkekler, kadınlara göre daha narsisistik özellikler taşımaktadır.

Narsisistlerin buldukları ortamda kendilerini gösterme, hayranlık uyandırma ve güç elde etme güduları (Bushman ve Baumeister, 1989), etki yaratabilecekleri ve de ön plana çıkabilecekleri alanlar için mücadele etmeleri, kendilerinden daha başarılı olan kişileri kıskanmaları (Allen vd., 2009), küçümseyici, kibirli, manipülatif ve yıldırıcı olabilmeleri (Morf ve Rhodewalt, 2001) düşmanca ve korumacı cinsiyetçilik ideolojilerine daha güçlü bağlanmalarına neden olabilir. Dolayısıyla geleneksel rollerin dışına çıkan, erkek denetim ve korumacılığına ihtiyaç duymayan kadınlar, erkeklerin narsisistik eğilimlerinden dolayı düşmanca ve korumacı cinsiyetçilik tutumlarına maruz kalıyor olabilirler. Örneğin, Keiller'in (2010) Amerika'da yaptığı çalışmada, heteroseksüel erkeklerin, heteroseksüel kadınlara (gey erkek, lezbiyen kadın ya da heteroseksüel erkeklerden farklı olarak) narsisistik eğilimlerinden doğan düşmanca tutum ve davranışları daha fazla sergiledikleri saptanmıştır. Diğerlerinden daha zeki ve yaratıcı olduklarını düşünmeleri (Campbell vd., 2005), başarısızlıklarında diğerlerini suçlama eğilimi (Glad, 2002) erkeklerin düşmanca ve korumacı cinsiyetçilik tutumlarını artırıyor olabilir. Bu bağlamdan hareketle bu çalışmada narsisistik erkeklerin daha cinsiyetçi olmaları beklenildiğinden aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur:

Hipotez 2: Narsisistik özellikleri yüksek olan erkeklerin, düşük olan erkeklerle göre düşmanca cinsiyetçilik tutumları daha yüksektir.

Hipotez 3: Narsisistik özellikleri yüksek olan erkeklerin, düşük olan erkeklerle göre korumacı cinsiyetçilik tutumları daha yüksektir.

Narsisizm, erkeklerde olduğu gibi kadınlarda da cinsiyetçi tutumların güçlenmesine neden olabilir. Hammond ve ark.'nın (2014) Yeni Zelanda'da 4421 kadın katılımcı ile yaptıkları çalışmada narsisizmin "hak görme" boyutunda yüksek puanlara sahip olan kadınların korumacı cinsiyetçiliğinin daha yüksek olduğunu bulmuşlardır. Narsisistlerin öz saygılarını yükseltmeyi birincil ihtiyaç olarak gördükleri, bencil ve büyüklenmeci yapıları, kadınların ilişkilerinde özel ve ayrıcalıklı olduklarını hissettiren korumacı cinsiyetçiliği daha fazla benimsemelerine neden olabilir. Ayrıca korumacı cinsiyetçiliği benimseyen kadınların hemcinsleri ve erkekler tarafından daha olumlu tutum ve davranışlarla karşılaştıkları göz önünde bulundurulduğunda (Phelan ve Rudman, 2010; Rudman vd., 2010; Sibley vd., 2007), ideal benlikleri ile benlik imgeleri iç içe geçmiş narsisistlerin (Kernberg, 1967: 655), "her şey hakkım" ya da "seviliyorum", "takdir ediliyorum" yönündeki ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlayabilir. Korumacı ve düşmanca cinsiyetçiliğin arasındaki güçlü ilişki nedeniyle, narsisizmi yüksek kadınların korumacı tutumları gibi düşmanca tutumlarının da yüksek olacağını beklemek mümkündür. Nitekim, Grubbs ve ark.'nın (2014: 217) çalışmasında hak görme boyutunun yetişkin kadınlarda düşmanca cinsiyetçiliği yordamasının korumacı cinsiyetçilik ile düşmanca cinsiyetçilik arasındaki olumlu ilişki nedeniyle olduğu belirtilmiştir. Böylelikle bu çalışmada narsisistik kadınların daha cinsiyetçi olmaları beklenildiğinden aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur:

Hipotez 4: Narsisistik özellikleri yüksek olan kadınların, düşük olan kadınlara göre düşmanca cinsiyetçilik tutumları daha yüksektir.

Hipotez 5: Narsisistik özellikleri yüksek olan kadınların, düşük olan kadınlara göre korumacı cinsiyetçilik tutumları daha yüksektir.

2.YÖNTEM

2.1.Katılımcılar ve Süreç

Anadolu Üniversitesi (Eskişehir) İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme bölümü 3. ve 4. sınıf öğrencileri ile bu çalışma yapılmıştır (N=210; 105 erkek, Ortayaş= 22.58, S= 1.6; 105 kadın, Ortayaş= 22.14 , S= 1.3). Anket formları Haziran ve Eylül (2019) ayları içerisinde araştırmacılar tarafından dağıtılmış ve toplanmıştır. Formların doldurulması yaklaşık 15 dk. sürmüştür. Araştırmaya katılan öğrencilerde gönüllük ilkesi gözetilmiştir.

2.2.Ölçekler

Çelişik Duygulu Cinsiyetçilik: Çelişik Duygulu Cinsiyetçilik ölçeğinin 22 maddesi düşmanca cinsiyetçilik (11 madde) ve korumacı cinsiyetçiliği (11 madde) ölçmektedir. Ölçek, Glick ve Fiske (1996) tarafından geliştirilmiştir ve kültürlerarası bir çalışmanın parçası olarak Sakallı-Uğurlu (2002) tarafından Türkçe'ye uyarlanmış, bu çalışmada Cronbach alfa değeri düşmanca cinsiyetçilik ve korumacı cinsiyetçilik için sırasıyla .86 ve .77 bulunmuştur. Korumacı cinsiyetçiliğin örnek maddesi "Bir felakette kadınlar erkeklerden önce kurtarılmalı-dır" ve düşmanca cinsiyetçilik için "Kadınlar çok çabuk alınırlar" şeklindedir. Katılımcılar, her bir maddeye katılım düzeylerini kesinlikle katılmıyorum (1) ile kesinlikle katılıyorum (7) arasındaki Likert tipi bir ölçekte belirtmişlerdir. Yüksek puanlar, yüksek cinsiyetçilik tutumlarına sahip olduğu anlamına gelmektedir. Bu çalışmada korumacı cinsiyetçiliğin içsel tutarlılığı .91, düşmanca cinsiyetçiliğin .82 olarak bulunmuştur.

Narsisistik Kişilik Envanteri: Raskin ve Hall (1979) tarafından ilk kez geliştirilen envanter, Ames, Rose ve Anderson (2006) ile 16 maddeden oluşan kısa haline dönüştürülmüştür. Türkçeye uyarlaması Temel (2008) tarafından yapılan envantere narsisistik yanıtlar -1- (örnek madde: İlgi odağı olmayı gerçekten severim.), narsisistik olmayan yanıtlar -0- (örnek madde: İlgi odağı olmaktan rahatsızlık duyarım.) olarak puanlanmaktadır. Ölçekten alınabilecek maksimum puan 16'dır; puan arttıkça narsisizm düzeyi artar. Temel'in (2008) çalışmada envanter tek boyutlu halini korumuş ve Cronbach alfa değeri .65 bulunmuştur. Bu çalışmada envanterin içsel tutarlılığı .72 olarak bulunmuştur.

2.3.Bulgular

2.3.1.Narsisizmde Cinsiyet Farklılıkları

Narsisizm, korumacı cinsiyetçilik ve düşmanca cinsiyetçiliğin cinsiyet gruplarındaki özetleyici istatistiklerine göre erkeklerin narsisizm, korumacı ve düşmanca cinsiyetçilik puan ortalamaları kadınların ortalamalarından daha yüksektir (Bkz.Tablo 1).

Tablo 1: Tanımlayıcı istatistikler

	Erkek		Kadın	
	Ort.	S.	Ort.	S.
Narsisizm	5.62	3.40	4.31	2.52
KC	4.04	1.15	3.75	1.17
DC	4.66	1.20	3.10	1.11

Narsisizm, korumacı cinsiyetçilik ve düşmanca cinsiyetçiliğin cinsiyete bağlı farklılıklarını test etmek için t testi yapılmıştır. Bağımsız iki örneklem t testleri gerçekleştirilmeden önce normallik varsayımının sağlanıp sağlanmadığı Kolmogorov-Smirnov testiyle incelenmiştir (Bkz.Tablo 2).

Tablo 2: Normallik testi sonuçları

	Cinsiyet	Kolmogorov-Smirnov Testi		
		D	df	p
Narsistlik puanı	Kadın	,150	105	,000
	Erkek	,121	105	,001
Düşmanca cinsiyetçilik	Kadın	,073	105	,200*
	Erkek	,065	105	,200*
Korumacı cinsiyetçilik puanı	Kadın	,067	105	,200*
	Erkek	,078	105	,126

Değişkenlerin normallik test sonuçları narsisizm değişkeni için erkek (D(105) $p=0,000 < p=0,05$) ve kadın gruplarında (D(105) $p=0,001 < p=0,05$) normal dağılım varsayımının sağlanmadığını göstermiştir. Ancak korumacı cinsiyetçilik (Erkek D(105) $p=0,126 > p=0,05$, Kadın D(105) $p=0,20 > p=0,05$) ve düşmanca cinsiyetçilik (Erkek D(105) $p=0,20 > p=0,05$, Kadın D(105) $p=0,20 > p=0,05$) için elde edilen sonuçlar normal dağılım varsayımının sağlandığını göstermiştir. Bu nedenle narsisistlik puan ortalaması karşılaştırmasında bağımsız iki örneklem t testi yerine parametrik olmayan karşılığı Mann-Whitney U testi kullanılmıştır (Bkz. Tablo 3).

Tablo 3: Cinsiyete bağlı t-testi sonuçları

	Levene's Varyans homojenliği testi		t-testi		
	F	p	t	df	p
Korumacı Cinsiyetçilik	,141	,708	-1,844	208	,067
Düşmanca Cinsiyetçilik	,676	,412	-9,795	208	,000

Cinsiyete bağlı t testi sonuçları cinsiyetin düşmanca cinsiyetçilik üzerinde etkili olduğunu göstermiştir (t (208)=-9,795, $p=0,000 < p=0,05$). Buna karşılık aynı durum korumacı cinsiyetçilik için geçerli değildir (t (208)=-1,844, $p=0,067 < p=0,05$).

Tablo 4: Cinsiyete bağlı mann-whitney u testi sonuçları

	Cinsiyet	N	Ortalama Sıra	Sıra Toplamı	Mann-Whitney U	Z	p
Narsistlik Toplam Puanı	Kadın	105	94,10	9880,00	4315	-2,737	0,006
	Erkek	105	116,90	12275,00			

Cinsiyete bağlı Mann-Whitney U testi, cinsiyetin narsisizm üzerinde etkili olduğunu göstermiştir (z=-2,737, $p=0,006 < p=0,05$). Erkekler, kadınlara göre daha narsisistik (Mdnerkek= 5, Mdnkadın= 4, z=-2,737, $p=0,006 < p=0,05$) özellik taşımaktadır. Ayrıca erkeklerin kadınlara göre düşmanca cinsiyetçilik puan ortalaması daha yüksek bulunmuştur (Merkek=4,66, Mkadın=3,10, t (208)=-9,795, $p=0,208 < p=0,05$). Korumacı cinsiyetçilik bağlamında erkek ve kadın arasında bir fark yoktur. Bu bulgular kapsamında araştırmanın birinci hipotezi kabul edilmiştir; erkekler, kadınlara göre daha yüksek narsisistik puanlara sahiptir.

2.3.2. Çelişik Duygulu Cinsiyetçilik ve Narsisizm

Narsisizm, düşmanca cinsiyetçilik ve korumacı cinsiyetçilik değişkenlerinin arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu inceleme, kadın ve erkek için ayrı ayrı korelasyonları alınarak yapılmıştır (Bkz. Tablo 5).

Tablo 5: Cinsiyete göre tüm değişkenlerin maddeler arası korelasyonları

Kadın			
Erkek	1	2	3
1. Narsisizm		.012	.203*
2. KC	.005		.158
3. DC	.173	.659**	

*p<.05 **<.01

Not: İtalic değerler kadınlara aittir. KC=Korumacı Cinsiyetçilik, DC=Düşmanca Cinsiyetçilik

Korelasyon değerlerinden de görüldüğü gibi, erkeklerde narsisizm ile düşmanca cinsiyetçilik arasın-da zayıf bir ilişki varken ($r = .20, p < .05$), narsisizm ile korumacı cinsiyetçilik arasında bir ilişki yoktur. Kadın-larda ise narsisizm ile düşmanca ve korumacı cinsiyetçilik arasında bir ilişki yoktur. Bununla beraber, kadın-larda korumacı ve düşmanca cinsiyetçilik arasında kuvvetli bir ilişki vardır ($r = .66, p < .01$).

Narsisizm düzeyi yükseldikçe düşmanca ve korumacı cinsiyetçiliğin farklılaşıp farklılaşmadığını ortaya çıkarmak amacıyla narsisistik puanı kullanılarak erkek ve kadın olmak üzere iki grup oluşturulmuştur (düşük-yüksek; Mdnerkek= 5, Mdnkadın= 4). Bağımsız örneklem t testi sonuçları yüksek narsisizm puanına göre erkeklerin, $t(103) = -2.276, p = .025$ ve kadınların, $t(103) = -2.571, p = .012$ düşmanca cinsiyetçiliğinin farklılaştığını göstermiştir (Bkz.Tablo 6 ve Tablo 7). Bir başka ifadeyle, narsisistik puanı yüksek olan erkek ve kadınların düşmanca cinsiyetçi tutumları, narsisistik puanı düşük olan erkek ve kadınlara göre daha yüksek olmaktadır (Merkek= 54.22, S = 14.44, Mkadın= 37.74, S = 12.34). Bu bağlamda araştırmanın ikinci ve dördüncü hipotezi kabul edilmiştir. Narsisistik puan arttıkça erkeklerin (H2) ve kadınların düşmanca cinsiyetçi tutumları (H4) artmaktadır. Erkek ve kadınlarda yüksek narsisizm puanına göre korumacı cinsiyetçilik tutumunun farklılaşmadığı bulunmuştur. Böylelikle araştırmanın üçüncü ve beşinci hipotezi kabul edilmemiştir.

Tablo 6: Erkeklerde narsisizme göre çelişik duygulu cinsiyetçilik t-testi sonuçları

Değişkenler	Narsisizm	N	Ort.	S	t	P
KÇ	Düşük	54	44.70	11.13	189	.850
	Yüksek	51	44.23	14.10		
DÇ	Düşük	54	48.46	11.35	-2.276	.025
	Yüksek	51	54.22	14.44		

Not: KC=Korumacı Cinsiyetçilik, DC=Düşmanca Cinsiyetçilik

Tablo 7: Kadınlarda narsisizme göre çelişik duygulu cinsiyetçilik t-testi sonuçları

Değişkenler	Narsisizm	N	Ort.	S	t	p
KÇ	Düşük	63	40.95	13.36	-.278	.781
	Yüksek	42	41.67	12.14		
DÇ	Düşük	63	31.67	11.53	-2.571	.012
	Yüksek	42	37.74	12.34		

Not: KC=Korumacı Cinsiyetçilik, DC=Düşmanca Cinsiyetçilik

3. TARTIŞMA

Erkeklerin ve kadınların cinsiyetçi tutumları neden oluşturdukları ve bu tutumları neden devam ettirdikleri ilgi çeken konular arasındadır. Toplumsal cinsiyet rolleri ile erkek ve kadına atfedilen özellikler, çeşitli alanlarda cinsiyet eşitsizliğinin oluşmasına neden olmaktadır; bu rollere ve rollere atfedilen özelliklere göre şekillenen davranışları sergilemeyenlere karşı cinsiyetçi yaklaşımlar ortaya çıkabilmektedir. Dezavantajlı statüleri sahip olan gruplar ise bu cinsiyetçi tutumlara bir yandan maruz kalırken bir yandan dezavantajlı konumlarını yaratan faktörleri meşru

kılan bu cinsiyetçi tutumların devam etmesine neden olmaktadır. Her ne kadar bu çalışma nedensel bir ilişkiyi test etmese de bireysel düzeyde kadın ve erkeğin narsisistik özellikleri ile düşmanca ve korumacı cinsiyetçilik tutumları arasındaki ilişkiyi cinsiyet bağlamında ayrı ayrı inceleme-nin önemli olduğu üzerine kurulmuştur.

Baskın grupların narsisistik özellikler taşımaları, dezavantajlı gruplara karşı cinsiyetçi tutumlar sergi-leyerek, temel güdü kaynakları olan öz saygı ve güç elde etmelerini sağlayabilir. Dezavantajlı gruplar içerisinde-deki narsisistik özellikler de aynı şekilde özsayı düzenleme güçlükleri, onay alma ihtiyaçları nedeniyle cinsi-yetçi tutumların benimsenmesine neden olabilir. Bu çalışmada, kuramsal bilgilerle belli noktalarda örtüşen birtakım bulgular elde edilmiştir. Hipotez 1'i destekleyen şekilde, eylemli narsisizm özellikleri, yetenek, tutku, etki, biriciklik olarak karımıza çıkar (Campbell, Rudich ve Sedikides, 2002) ve toplumsal cinsiyet rolleri gereği erkeklere daha fazla atfedilir (Jost ve Kay, 2005). Bu nedenle de diğer ülkelerdeki çalışmalarda (Grijelva ve ark., 2014; Grubbs vd., 2014) olduğu gibi bu çalışmada da erkeklerin kadınlardan daha narsisistik özellikler taşıdığı bulunmuştur. Diğer ülkelerde yapılan çalışmalarda narsisizmin düşmanca ve korumacı cinsiyetçiliği yordadığı yönünde bulgular mevcuttur. Bu çalışmadaki korelasyon analiziyle, sadece erkeklerin narsisistik özellikleri ile düşmanca cinsiyetçilik tutumları arasında bir ilişki bulunmuşken korumacı cinsiyetçilik ile arasında bir ilişki bulunmamıştır. Yine diğer ülkelerdeki araştırma bulgularından farklı olarak (Grijelva vd., 2014; Grubbs vd., 2014), kadınların narsisistik özellikleri ile çelişik duygulu cinsiyetçilik tutumları arasında bir ilişki olmadığı görülmüştür. Keiller'in (2010) Amerika'da narsisizm ve cinsiyetçi tutumlar arasındaki ilişkiyi araştırın çalışması, Hodson'un (2009) Kanada'da narsisizm ve önyargılar arasındaki ilişkiyi araştırın çalışmaları bize kişilik özelliği olarak narsisizmin ilgili bir değişken olduğunu gösterirken, bu çalışmada bu ilişki bulunmamıştır. Narsisistik düzeyi yüksek olan erkek ve kadınların çelişik duygulu cinsiyetçilik tutumları arasında fark olup olmadığını görmek için yapılan analizlerde ise narsisizmin korumacı cinsiyetçilikten farklı olarak düşmanca cinsiyetçilik tutumları üzerinde bir fark yarattığı bulgulanmıştır. Hipotez 2 ve Hipotez 4'ü destekleyecek şekilde hem erkek hem de kadınlar arasında narsisistik özellikleri yüksek olanların, düşük olanlara kıyasla düşmanca cinsiyetçilik tutumlarının daha yüksek olduğu saptanmıştır. Hem erkek hem de kadınlar arasında narsisistik özellikleri yüksek olanlarının korumacı cinsiyetçilik tutumlarının farklılaşmadığı tespit edilerek, çalışmada Hipotez 3 ve Hipotez 5 desteklenmemiştir.

Türkiye'de yapılan diğer çalışmalarda olduğu gibi bu çalışmada da kadınlar, erkeklere göre düşmanca cinsiyetçiliği daha az benimsemektedir. Bunun yanında, kadınlar da erkekler gibi aslında kendilerine zarar veren korumacı cinsiyetçiliği benimsemektedirler. Kadınlar daha az düşmanca cinsiyetçilik tutumuna sahipken, bu çalışmada narsisizmin hem kadın hem de erkekte düşmanca tutumları aynı şekilde yükselttiği bulunmuştur. Narsisistik özellikleri yüksek olan kadınların ve erkeklerin, düşmanca cinsiyetçi tutumlarının da yüksek olduğu saptanmıştır. Alan yazında merak edilen ve halen üzerinde durulan sorulardan bir tanesi narsisizmin erkeklerde daha yüksek olmasıyla birlikte, narsisizmin kadın ve erkekte benzer davranışları, düşünceleri, duyguları ortaya çıkarıp çıkarmayacağıdır. Bu çalışma, Campbell ve Foster'in (2007) düşünceleriyle uyumlu şekilde erkeklerin daha narsisist olmasına rağmen, bu durumun düşmanca cinsiyetçilik tutumu üzerinde farklılık yaratmadığı, narsisist kadın ve erkeklerin düşmanca cinsiyetçilik tutumunun yüksek olduğunu göstermiştir.

Korumacı cinsiyetçiliği benimseme düzeyini etkilemeyen narsisizm hem kadında hem de erkekte cinsiyetten bağımsız olarak düşmanca cinsiyetçilik tutumunu benimseme düzeyini farklılaştırmıştır. Narsisizm, bireylerin kendilerine hayran olmalarına, güç, başarı, statü, fiziksel görünüm gibi alanlarda kendilerini objektif ölçümlerden/ değerlendirmelerden farklı olarak daha olumlu değerlendirmelerine, diğerleri üzerindeki etki-sini göz ardı ederek kendi çıkarlarına odaklanmayı ve buna uygun hareket etmeyi içerir. Benlik algılarına dair iç çatışmaları çözmek, öz saygılarını düzenlemek için sık sık başvurdukları stratejiler arasında yer alan diğerlerinin onayını alma, diğerlerini suçlama, kendini övme gibi stratejiler hem narsisizmin nedenleri hem de narsisizmin sonuçları arasındadır. Bu nedenle narsisizmin şişkin kendilik algısı, kadınlara yönelik düşmanca cinsiyetçi tutumların artmasına yol açabilir. Narsisistik kadınlar, diğer kadınları kıskandıkları için, erkeklerin onayını almak için hemcinslerine yönelik düşmanca tutumlar sergiliyor olabilirler. Narsisistik erkekler ise geleneksel rol tanımları içerisinde hareket etmeyip, maskülen alanları işgal ettiğini düşündüğü kadınlara karşı hoşgörüsüz davranıp, rekabet duygusu içerisinde düşmanca tutumlarını sergiliyor olabilir. Sonuç olarak eylemlilik modeli ve sosyal rol teorisinden hareketle narsisistlerin başarılı olmaya duydukları ihtiyaç ve başarısızlığa tahammül-lerinin olmaması nedeniyle benliklerini düzenlemeye yönelik stratejileri, sosyal rollerine uygun davranmayan kadınlara yönelik düşmanca tutumlarını güçlendiriyor olabilir.

Cinsiyetçilik tutumları ve narsisizm ilişkisi dışında, bu çalışmanın temel niyetinden farklı olarak, belirtmek istediğimiz nokta, bu çalışmada da görüldüğü üzere narsisizmin sürekli bir değişken olduğu, var-yok şeklindeki kategorik bir sınıflamadan ziyade bir kişilik değişkeni olarak, düşük ya da yüksek olmasının bireylerde nitelik açısından fark yarattığıdır. Bu çalışma bize yüksek narsisistlerin düşmanca cinsiyetçi tutumlarının, düşük narsisistlere kıyasla daha yüksek olduğunu göstermiştir.

Sınırlılıklar ve İleriki Çalışmalar için Öneriler

Cinsiyetçilikle ilgili bir çok araştırmada olduğu gibi, bu araştırma öz raporlamaya dayanmaktadır. Narsisizmin büyülenmeci tipinin dışında kırılabilir türü de vardır ve bu araştırmaya dahil edilmemiştir. Araştırmada sadece büyülenmeci narsisizmi ölçen özellikler incelenmiştir. Gelecekteki çalışmalarda kırılabilir narsisizmin yer aldığı, aynı zamanda hak görme gibi narsisizmin diğer boyutları ile cinsiyetçi tutumlar arasındaki ilişkiler doğrudan incelenebilir.

Narsisistik eğilimlerin cinsiyetçi tutumlar oluşturmada sağ kanat yetkecilik, sosyal baskınlık gibi değişkenlerin etkisini araştırmak için narsisizm ve önyargı-düşmanca tutumlar arasındaki ilişkiyi daha iyi anlamak için faydalı olabilir.

Son olarak Anadolu Üniversitesi işletme öğrencilerinden elde edilen bu bulguların farklı bağlamlara genellenebilirliği test edilmemiştir. Yetişkinler ve öğrencilerden elde edilen bulguların karşılaştırılmasının yapılacağı çalışmalar faydalı olabilir.

KAYNAKLAR

- Allen, T. D., Johnson, H. A. M., Xu, X., Biga, A., Rodopman, O. B., ve Ottinot, R. C. (2009). "Mentoring and Protégé Narcissistic Entitlement", *Journal Of Career Development*, 35(4), 385-405.
- Ames, D. R., Rose, P., ve Anderson, C. P. (2006). "The NPI-16 as a Short Measure of Narcissism", *Journal of Research in Personality*, 40(4), 440-450.
- Barreto, M., ve Ellemers, N. (2005). "The Burden of Benevolent Sexism: How It Contributes to the Maintenance of Gender Inequalities", *European Journal of Social Psychology*, 35(5), 633-642.
- Bushman, B. J., ve Baumeister, R. F. (1998). "Threatened Egotism, Narcissism, Self-Esteem, And Direct And Displaced Aggression: Does Self-Love Or Self-Hate Lead To Violence?", *Journal Of Personality And Social Psychology*, 75(1), 219-229.
- Bushman, B. J., Bonacci, A. M., Van Dijk, M., ve Baumeister, R. F. (2003). "Narcissism, Sexual Refusal, and Aggression: Testing a Narcissistic Reactance Model of Sexual Coercion", *Journal of Personality and Social Psychology*, 84(5), 1027-1040.
- Campbell, W. K., ve Foster, J. D. (2007). "The Narcissistic Self: Background, An Extended Agency Model, and Ongoing Controversies", *The Self*, 115-138.
- Campbell, W.K., Brunell, A.B., ve Finkel E.J. (2006). "Narcissism, Interpersonal Self-Regulation, and Romantic Relationships: An Agency Model Approach", (Ed: K. D. Vohs ve E. J. Finkel), *Self and relationships: Connecting intrapersonal and interpersonal processes* (s. 57-83). Guilford Press.
- Campbell, W. K., Rudich, E. A., ve Sedikides, C. (2002). "Narcissism, Self-Esteem, and the Positivity of Self-Views: Two Portraits of Self-Love", *Personality and Social Psychology Bulletin*, 28(3), 358-368.
- Campbell, W. K., Bush, C. P., Brunell, A. B., ve Shelton, J. (2005). "Understanding the Social Costs of Narcissism: The Case of the Tragedy of the Commons", *Personality and Social Psychology Bulletin*, 31(10), 1358-1368.
- Carnahan, T., ve McFarland, S. (2007). "Revisiting the Stanford Prison Experiment: Could Participant Self-Selection Have Led To The Cruelty?", *Personality and Social Psychology Bulletin*, 33(5), 603-614.
- Cichočka, A., Dhont, K., ve Makwana, A. P. (2017). "On Self-Love and Outgroup Hate: Opposite Effects of Narcissism on Prejudice via Social Dominance Orientation and Right-Wing Authoritarianism", *European Journal of Personality*, 31(4), 366-384.
- Connell, R. (2017). *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Eagly, A. H., ve Wood, W. (1999). "The Origins of Sex Differences in Human Behavior: Evolved Dispositions Versus Social Roles", *American Psychologist*, 54(6), 408-423.
- Emmons, R. A. (1987). "Narcissism: Theory and Measurement", *Journal of Personality and Social Psychology*, 52(1), 11-17.
- Erdem, A., & Sahin, R. (2017). Undergraduates' Attitudes toward Dating Violence: Its Relationship with Sexism and Narcissism. *International Journal of Higher Education*, 6(6), 91-105.
- Fikret Pasa, S., Kabasakal, H., ve Bodur, M. (2001). "Society, Organisations, and Leadership in Turkey", *Applied Psychology*, 50(4), 559-589.
- Foster, J. D., ve Campbell, W. K. (2007). "Are There Such Things As "Narcissists" in Social Psychology? A Taxometric Analysis of The Narcissistic Personality Inventory", *Personality and Individual Differences*, 43(6), 1321-1332.
- Glad, B. (2002). "Why Tyrants Go Too Far: Malignant Narcissism and Absolute Power", *Political Psychology*, 23(1), 1-2.
- Glick, P. (2006). "13 Ambivalent Sexism, Power Distance, and Gender Inequality Across Cultures". *Social Comparison and Social Psychology: Understanding Cognition, Intergroup Relations, and Culture*, 283-293.
- Glick, P., ve Fiske, S. T. (1996). "The Ambivalent Sexism Inventory: Differentiating Hostile and Benevolent Sexism", *Journal of Personality and Social Psychology*, 70(3), 491-512.
- Glick, P., ve Fiske, S. T. (1997). "Hostile and Benevolent Sexism Measuring Ambivalent Sexist Attitudes Toward Women". *Psychology of Women Quarterly*, 21(1), 119-135.

- Glick, P., ve Fiske, S. T. (2001). "An Ambivalent Alliance: Hostile and Benevolent Sexism as Complementary Justifications for Gender Inequality". *American Psychologist*, 56(2), 109-118.
- Glick, P., ve Fiske, S. T. (2011). "Ambivalent Sexism Revisited". *Psychology of Women Quarterly*, 35(3), 530-535.
- Glick, P., Fiske, S. T., Mladinic, A., Saiz, J. L., Abrams, D., Masser, B., ... ve Annetje, B. (2000). "Beyond Prejudice as Simple Antipathy: Hostile and Benevolent Sexism Across Cultures", *Journal of Personality and Social Psychology*, 79(5), 763-775.
- Glick, P., Sakallı-Uğurlu, N., Ferreira, M. C., ve de Souza, M. A. (2002). "Ambivalent Sexism And Attitudes To-ward Wife Abuse In Turkey And Brazil", *Psychology of Women Quarterly*, 26(4), 292-297.
- Glick, P., Sakallı-Uğurlu, N., Akbaş, G., Orta, İ. M., ve Ceylan, S. (2016). "Why Do Women Endorse Honor Beliefs? Ambivalent Sexism and Religiosity as Predictors", *Sex Roles*, 75(11-12), 543-554.
- Grijalva, E., Newman, D. A., Tay, L., Donnellan, M. B., Harms, P. D., Robins, R. W., ve Yan, T. (2015). "Gender Differences In Narcissism: A Meta-Analytic Review", *Psychological Bulletin*, 141(2), 261-310.
- Grubbs, J. B., Exline, J. J., ve Twenge, J. M. (2014). "Psychological Entitlement And Ambivalent Sexism: Understanding The Role Of Entitlement In Predicting Two Forms Of Sexism", *Sex Roles*, 70(5-6), 209-220.
- Hammond, M. D., ve Sibley, C. G. (2011). "Why are Benevolent Sexists Happier?", *Sex Roles*, 65(5-6), 332-343.
- Hammond, M. D., Sibley, C. G., ve Overall, N. C. (2014). "The Allure of Sexism: Psychological Entitlement Fosters Women's Endorsement of Benevolent Sexism Over Time", *Social Psychological and Personality Science*, 5(4), 422-429.
- Hodson, G., Hogg, S. M., ve MacInnis, C. C. (2009). "The Role of "Dark Personalities" (Narcissism, Machiavellianism, Psychopathy), Big Five Personality Factors, and Ideology in Explaining Prejudice", *Journal of Research in Personality*, 43(4), 686-690.
- Horney, K. (2013). *New Ways in Psychoanalysis*. UK: Routledge.
- Jost, J. T., ve Kay, A. C. (2005). "Exposure to Benevolent Sexism and Complementary Gender Stereotypes: Consequences For Specific And Diffuse Forms Of System Justification", *Journal of Personality and Social Psychology*, 88(3), 498-509.
- Jost, J. T., Pelham, B. W., Sheldon, O., ve Ni Sullivan, B. (2003). "Social Inequality and the Reduction of Ideological Dissonance on Behalf of The System: Evidence of Enhanced System Justification among the Disadvantaged", *European journal of Social Psychology*, 33(1), 13-36.
- Jost, J. T., Ledgerwood, A., ve Hardin, C. D. (2008). "Shared Reality, System Justification, And the Relational Basis of Ideological Beliefs", *Social and Personality Psychology Compass*, 2(1), 171-186.
- Keiller, S. W. (2010). "Male Narcissism and Attitudes Toward Heterosexual Women and Men, Lesbian Women, And Gay Men: Hostility Toward Heterosexual Women Most of All", *Sex Roles*, 63(7-8), 530-541.
- Kernberg, O. (1974). "Further Contributions to the Treatment of Narcissistic Personalities", *International Journal of Psycho-Analysis*, 55, 215-240.
- Kernberg, O. (1967). "Borderline Personality Organization", *Journal of the American psychoanalytic Association*, 15(3), 641-685.
- Kernberg, O. (2016). *Sınır Durumlar ve Patolojik Narsisizm*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Kilianski, S. E., ve Rudman, L. A. (1998). "Wanting It Both Ways: Do Women Approve of Benevolent Sexism?", *Sex Roles*, 39(5-6), 333-352.
- Kohut, H. (1966). "Forms and Transformations of Narcissism", *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 14(2), 243-272.
- Konrath, S. H. (2007). "Egos Inflating Over Time: Rising Narcissism And Its Implications For Self-Constraint, Cognitive Style, And Behavior". https://deepblue.lib.umich.edu/bitstream/handle/2027.42/57606/skonrath_2.pdf (erişim tarihi: 02.05.2019).
- Konrath, S., Bushman, B. J., ve Campbell, W. K. (2006). "Attenuating the Link Between Threatened Egotism And Aggression", *Psychological Science*, 17(11), 995-1001.

- Masser, B. M., ve Abrams, D. (2004). "Reinforcing the Glass Ceiling: The Consequences Of Hostile Sexism For Female Managerial Candidates", *Sex Roles*, 51(9-10), 609-615.
- Miller, J. D., Maples, J. L., Buffardi, L., Cai, H., Gentile, B., Kisbu-Sakarya, Y., ... ve Siedor, L. (2015). "Narcissism and United States' Culture: The View from Home And Around The World", *Journal of Personality and Social Psychology*, 109(6), 1068-1089.
- Morf, C. C., ve Rhodewalt, F. (1993). "Narcissism and Self-Evaluation Maintenance: Explorations In Object Relations", *Personality and Social Psychology Bulletin*, 19(6), 668-676.
- Phelan, J. E., ve Rudman, L. A. (2010). "Prejudice Toward Female Leaders: Backlash Effects And Women's Impression Management Dilemma", *Social and Personality Psychology Compass*, 4(10), 807-820.
- Pincus, A. L., ve Lukowitsky, M. R. (2009). "Pathological Narcissism and Narcissistic Personality Disorder", *Annual Review of Clinical Psychology*, 6, 421-446.
- Raskin, R. N., ve Hall, C. S. (1979). "A Narcissistic Personality Inventory", *Psychological Reports*, 45(2), 490.
- Reich, A. (1960). "Pathologic Forms of Self-Esteem Regulation", *The psychoanalytic study of the child*, 15(1), 215-232.
- Reich, W. (2014). *Karakter Analizi*. (Çev: Leyla Uslu). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Ronningstam, E. (2016). "Pathological Narcissism and Narcissistic Personality Disorder: Recent Research and Clinical Implications", *Current Behavioral Neuroscience Reports*, 3(1), 34-42.
- Rudman, L. A., Moss-Racusin, C. A., Phelan, J. E., ve Nauts, S. (2012). "Status Incongruity And Backlash Effects: Defending The Gender Hierarchy Motivates Prejudice Against Female Leaders", *Journal of Experimental Social Psychology*, 48(1), 165-179.
- Sakallı-Uğurlu, N. (2002). "Çelişik Duygulu Cinsiyetçilik Ölçeği: Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması", *Türk Psikoloji Dergisi*, 17(49), 47-58.
- Sakallı-Uğurlu, N., Yalçın, Z. S., ve Glick, P. (2007). "Ambivalent Sexism, Belief in A Just World, And Empathy As Predictors Of Turkish Students' Attitudes Toward Rape Victims", *Sex Roles*, 57(11-12), 889-895.
- Sakallı-Uğurlu, N., ve Glick, P. (2003). "Ambivalent Sexism and Attitudes Toward Women Who Engage in Pre-marital Sex In Turkey", *Journal of Sex Research*, 40(3), 296-302.
- Sakallı-Uğurlu, N., Salman, S., ve Turgut, S. (2010). "Predictors of Turkish Women'S and Men'S Attitudes To-ward Sexual Harassment: Ambivalent Sexism, And Ambivalence Toward Men", *Sex Roles*, 63(11-12), 871-881.
- Schwartz, J. P., ve Tylka, T. L. (2008). "Exploring Entitlement as A Moderator and Mediator of The Relationship Between Masculine Gender Role Conflict And Men's Body Esteem", *Psychology of Men and Masculinity*, 9(2), 67-81.
- Sibley, C. G., Overall, N. C., ve Duckitt, J. (2007). "When Women Become More Hostilely Sexist Toward Their Gender: The System-Justifying Effect of Benevolent Sexism", *Sex Roles*, 57(9-10), 743-754.
- Taşdemir, N., ve Sakallı-Uğurlu, N. (2010). "The Relationships Between Ambivalent Sexism and Religiosity Among Turkish University Students", *Sex Roles*, 62(7-8), 420-426.
- Temel, D. (2008). *The Role of Perceived Social Problem Solving, Narcissism, Self-Esteem and Gender In Predicting Aggressive Behaviors Of High School Students* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara, Türkiye.
- Twenge, J. M., Konrath, S., Foster, J. D., Campbell, W. K., ve Bushman, B. J. (2008). "Further evidence of an increase in narcissism among college students", *Journal of Personality*, 76(4), 919-928.
- Yumuşak, A. (2013). *Üniversite Öğrencilerinin Flört Şiddetine Yönelik Tutumları, Toplumsal Cinsiyetçilik Ve Narsistik Kişilik Özellikleri Arasındaki İlişki*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Zitek, E. M., ve Jordan, A. H. (2016). "Narcissism Predicts Support for Hierarchy (At Least When Narcissists Think They Can Rise to The Top)", *Social Psychological and Personality Science*, 7(7), 707-716.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:30.05.2020 ✓Accepted/Kabul:13.06.2020

DOI: 10.30794/pausbed.745767

Araştırma Makalesi/ Research Article

Yiğitöl, B. ve Sarı, T. (2020) "Küresel Salgınlar ile Mücadelede Endüstri 4.0 Teknolojilerinin Rolü", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 41, Denizli, s. 53-73.

KÜRESEL SALGINLAR İLE MÜCADELEDE ENDÜSTRİ 4.0 TEKNOLOJİLERİNİN ROLÜ

Büşra YİĞİTÖL*, Tuğba SARI**

Özet

Bu çalışmada Endüstri 4.0 teknolojilerinin Covid-19 krizi ile mücadeledeki kullanım alanları ile Covid-19 salgınının dijital dönüşüm sürecine etkileri araştırılmıştır. Bu kapsamda nesnelerin interneti, otonom robotlar gibi yeni teknolojilerin, dünya üzerinde salgınla mücadelede ne şekilde yardımcı olduğu, örneklerle açıklanmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre, Endüstri 4.0 teknolojileri salgının yayılma hızının belirlenmesinden, sağlık ürünlerinin üretilmesine kadar pek çok alanda birebir mücadele desteği verirken, imalatta robotik teknolojiden yararlanılmasından, uzaktan çalışma ve uzaktan eğitim gibi iş ve gündelik yaşamın yeniden düzenlenmesine kadar birçok alanda da dolaylı destek sunmaktadır. Endüstri 4.0 teknolojilerinin mevcut global pandemi krizinde bulduğu uygulama alanlarını gösteren bu çalışmanın bu teknolojilerin yaygınlaşmasına katkıda bulunması ve konu ile ilgili gelecek akademik çalışmalara temel oluşturması hedeflenmektedir.

Anahtar kelimeler: Covid-19, Endüstri 4.0, Dijital dönüşüm.

THE ROLE OF INDUSTRY 4.0 TECHNOLOGIES IN THE FIGHT AGAINST THE GLOBAL PANDEMIC

Abstract

In this study, the usage areas of Industry 4.0 technologies to fight against the Covid-19 crisis and the effects of Covid-19 pandemic on the digital transformation process were investigated. In this context, how the new technologies such as internet of things, autonomous robots, cloud computing and big data analysis help fight the pandemic are explained with real-life examples in the world. The result of the study reveals that, Industry 4.0 technologies provide one-on-one support in many areas such as determination the rate of virus spread and production of health products with robotic technology, as well as indirect support in many areas such as reorganization of business and social life. By introducing application of Industry 4.0 technologies during current global pandemic, this study aims to contribute to widespread usage of these technologies and provide a basis for future studies.

Keywords: Covid-19, Industry 4.0, Digital transformation.

*Arş. Gör. Konya Gıda ve Tarım Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, KONYA.
e-posta: busra.yigitol@gidatarim.edu.tr (orcid.org/0000-0002-7846-3393)

**Dr. Öğr. Üyesi, Konya Gıda ve Tarım Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, KONYA.
e-posta: tugba.sari@gidatarim.edu.tr (orcid.org/0000-0002-9536-5541)

1. GİRİŞ

Tarih boyunca insanoğlu gerek bölgesel gerek ise küresel çapta birçok salgın ile mücadele etmiş ve bu süreç içerisinde milyonlarca insan yaşamını kaybetmiştir. Bu salgınlar içerisinde milattan sonra 6. yy ile 8. yy arasında seyreden Jüstinyen vebası, 14. yy ve 19. yy tarihleri arasında sık sık tekrar eden kara veba ve birinci dünya savaşı sonrasında tüm dünyada etkili olan İspanyol gribi öne çıkan üç büyük küresel salgındır (Pamuk, 2020). Salgınların dünya üzerinde yayılım hızı, birçok değişken tarafından etkilenmektedir. Yaşanan teknolojik gelişmeler (bilgi teknolojileri, ulaşım ve lojistik alanındaki gelişmeler vb.), küreselleşme, sanayileşme, kentleşme ve ülkeler arasındaki mesafelerin kilometre açısından önemini yitirmesi ile insan, ürün ve hizmet dolaşımının küresel boyut kazanması bu tür salgınların yayılım hızının da ivme kazanmasında etkili olmuştur. Çünkü tedarik zinciri artık küresel boyutta bir tedarik ağına dönüşmüş ve bir ülkede üretilen bir ürün ulusal sınırlar içerisindeki teslim süreleri ile eşdeğer nitelikte başka bir kıtada ki herhangi bir nihai tüketici ya da üretim işletmesine teslim edilebilmektedir. BBC'nin bir haberine göre 19. yy Asya'sının içerisinde bulunduğu durumun ana nedeni artan sanayileşme ile kentleşme ve bunun sonucun olarak ortaya çıkan çevresel kirlilik, ekolojik yaşamın tahribatı ve toplumsal sorunlardır (Kasapoğlu, 2020). Yaşanan teknolojik gelişmeler küresel boyutta tüm insanları birbirine bağlı ve etkileşim içerisinde kılmaktadır. İnsanoğlu köylerden kente göç ile birlikte devasa metropol şehirlerde yaşamaya başlamış ve izole bir yaşantıdan, 7/24 bağlanılabilen, sosyal ilişkilerin ve fiziksel temasların daha yoğun yaşandığı bir çağa geçmiştir. İnsanlığın birbirine olan bu bağlılığı da hem bölgesel hem de küresel çapta hastalıkların yayılmasının önünü açmıştır. Yaşanan bu salgın hastalıkların dünya nüfusu üzerinde azaltıcı etkilerinin yanı sıra iktisadi açıdan da birçok sonuçları bulunmaktadır. Yaşanan toplu can kayıpları emek piyasası üzerinde oldukça etkili olmaktadır. Özellikle emek yoğun üretimin gerçekleştirildiği sektörlerde salgın süresi boyunca üretim birçok kez sektöre uğramakta ve üretim süreçlerinin sürdürülebildiğini sağlayacak yeterli sayıda işgücüne erişim sağlanamamaktadır.

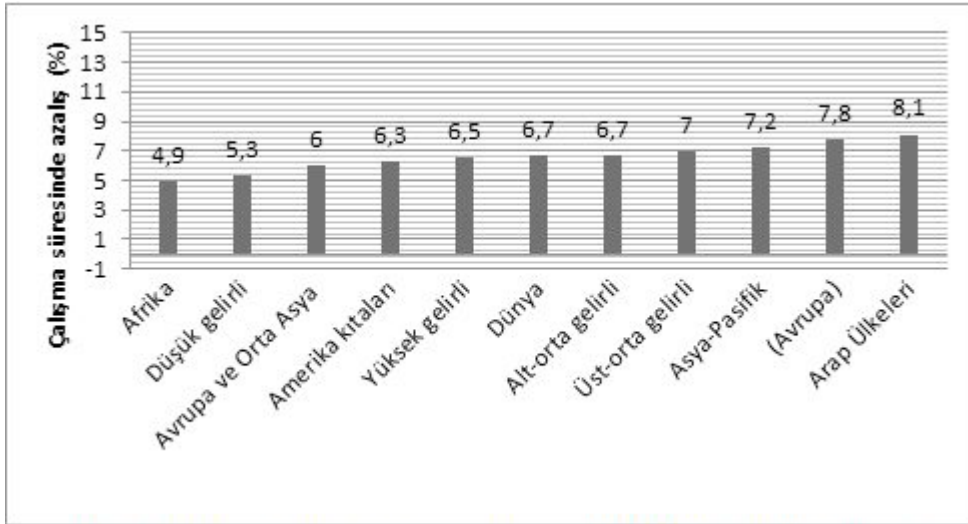
Tarih içerisinde yaşanan birçok salgının iktisadi sonuçları arasında belirgin olarak emek piyasasının durumu öne çıkmaktadır. Örneğin kara veba ve jüstinyen vebası salgınları sırasında yaşanan yüksek ölüm oranları emek darlığına sebep olurken emeğin pazarlık gücünü artırmakta ve sermaye sahiplerinin pazarlık gücünü azaltmaktadır (Pamuk, 2020). Objektifi içinde yaşadığımız çağa yani 21. yy'a çevirdiğimizde ise tarihteki en ölümcül pandemik hastalıklar arasına giren, 2019 yılının sonlarında başlayan ve küresel ölçekte yayılım gösteren yeni koronavirüs (Covid-19) salgını karşımıza çıkmaktadır. İnsan hayatını ciddi boyutlarda etkileyen Covid-19 gibi küresel ölçekte etkili olan salgınlar sebebiyle üretim süreçlerinin yavaşladığı ve işgücüne erişimin kısıtlandığı böyle dönemlerde, teknoloji tabanlı üretim sistemleri iş dünyası ve ülke ekonomileri için kurtarıcı rolü üstlenmektedir. Günümüzde teknoloji tabanlı üretim sistemleri olarak da nitelendirilen Endüstri 4.0 teknolojileri bu rolü üstlenen temel teknolojileri arasına girmektedir.

Özellikle 2011 yılında Almanya Hannover Fuarı'nda Endüstri 4.0 kavramının tüm dünyaya tanıtılması ile birlikte bir dönüşüm süreci yaşanmaya başlanmış ve bu dönüşüm süreci birçok soruyu da beraberinde getirmiştir. Hangi sektörler için öncelikli bir ihtiyaç olduğu, mevcut durum özelinde hangi sektörlerin bu teknolojileri kullandığı, firmaların geçiş sürecinde nasıl bir altyapıya sahip olması gerektiği ve bu altyapı için gerekli olan finansman durumuna sahip olunup olunmadığı gibi birçok soru sorulmaya ve konu ile ilgili araştırmalar yapılmaya başlanmıştır. Bu araştırmalar ülkeler açısından karşılaştırma imkânı sağlarken aynı zamanda sektörler ve firmalar açısından da dönüşüm sürecine geçmeden önce mevcut durumu da gösteren bir öngörü niteliği taşımaktadır. Özellikle küresel salgın ile mücadele sürecinde firmaların bu teknolojileri kullanım kabiliyetleri, mevcut dijitalleşme seviyesini saptamada bir gösterge olmak ile birlikte bu teknolojilere sahip olmayan firmalara da bu teknolojilerin avantaj/dezavantajlarını gösteren bir örnek oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu konuda hazırlanacak olan bir çalışmanın hâlihazırda konu ile ilgili yapılan görgül (ampirik) çalışmalara farklı bir yaklaşım sunacağı düşünülmektedir. Mevcut literatürde salgın ve teknoloji kullanımını içeren çalışmaların sayıca az olması ve bir bütünlük içerisinde konuya bakan çalışmalara rastlanılmamış olması bu çalışmaya alana katkı sağlayan ve bütünlük içerisinde konuyu ele alan/derleyen bir çalışma olma niteliği kazandırmaktadır. Ayıca bu tür çalışmaların hem küresel salgınlar ile mücadele hem de dijital dönüşüm ile ilgili gelecekte uygulanabilecek politika ve düzenlemelere de temel oluşturabileceği kanısı taşınmaktadır.

Bu çalışmada Endüstri 4.0 teknolojilerinin Covid-19 krizi ile mücadeledeki kullanım alanları ile Covid-19 salgınının dijital dönüşüm sürecine etkileri araştırılmıştır. Bu kapsamda nesnelerin interneti, otonom robotlar gibi yeni teknolojilerin, dünya üzerinde salgınla mücadelede ne şekilde yardımcı olduğu, örneklerle açıklanmıştır. Çalışmada öncelikli olarak Endüstri 4.0 kavramı ve teknolojileri hakkında kısa bilgiler verildikten sonra Covid-19 ile ilgili literatür taramasına yer verilmiştir. Çalışmanın ikinci kısmında ikincil kaynak taraması yöntemi ile Endüstri 4.0 teknolojilerinin Covid-19 mücadele sürecindeki kullanım örnekleri araştırılmış ve elde edilen ikincil verilere ilişkin bulgular derlenmiştir.

2. YENİ KORONAVİRÜS (COVID-19) VE EKONOMİK ETKİLERİ

Sağlık Bakanlığının tanımına göre (2020); Koronavirüsler (CoV), başta soğuk algınlığı olmak üzere ileri seviyelerde ise Orta Doğu Solunum Sendromu (MERS-CoV) ve Şiddetli Akut Solunum Sendromu (SARS-CoV) gibi ciddi hastalıklara sebep olan virüs ailesidir. Yeni koronavirüs (Covid-19) Covid-19 ile mücadele başta sağlık sektörü olmak üzere birçok sektör aracılığı ile gerçekleştirilmektedir. Covid-19 ile mücadele süreci hem toplumsal hem de ekonomik açıdan tarihteki birçok salgın gibi yıkıcı etkiler oluşturmaktadır. Özellikle damlacık ile yayılım gösteren bu tip pandemik salgınlarda en etkili önleyici tedbirin kişiler arası sosyal mesafenin korunması uygulaması olması hasebiyle yüksek işgücü gerektiren sektörlerdeki firmalar tam kapasite çalışmamakta hatta bazıları üretim faaliyetlerini durdurma noktasına gelmektedir. Konu ile ilgili olarak Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) 2020 Nisan ayında yayınladığı rapora göre (Şekil 1) Covid-19 dünya genelinde çalışma süresinde ortalama %6,7'lik bir kayba sebep olacağı öngörülmekte olup, bu rakam Avrupa ülkelerinde %7,8'e çıkmaktadır (ILO, 2020).

Şekil 1: Bölgelere göre krizin çalışma sürelerine etkisi (%)

(Kaynak: ILO, 2020: 3)

Çalışma süresindeki %7,8'lik azalış 12 milyon tam zamanlı çalışana eşdeğer bir kayıp oluşturmaktadır. Tablo 1, Covid-19 krizinin çalışma sürelerinde sebep olduğu azalışın tam zaman eşdeğerlerini listelemektedir.

Tablo 1: Krizin çalışma sürelerinde sebep olduğu azalışın tam zaman eşdeğerleri

	Çalışma süresinde azalış (%)	Tam zaman eşdeğeri (48 saat, milyon)
Afrika	4,9	19
Düşük gelirli	5,3	12
Avrupa ve Orta Asya	6	20
Amerika kıtaları	6,3	24
Yüksek gelirli	6,5	30
Dünya	6,7	195
Alt-orta gelirli	6,7	70
Üst-orta gelirli	7	85
Asya-Pasifik	7,2	125
(Avrupa)	7,8	12
Arap Ülkeleri	8,1	5

(Kaynak: ILO, 2020: 3)

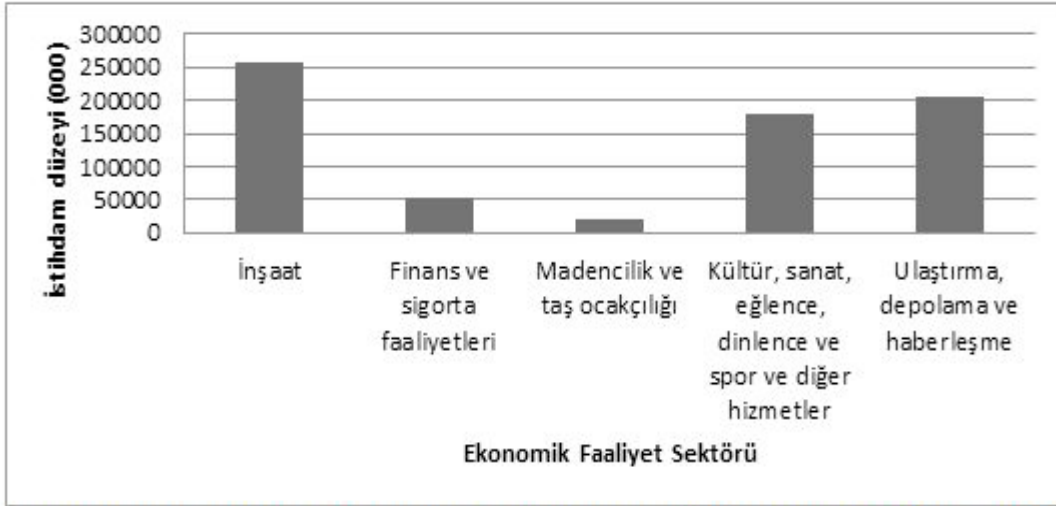
Raporda ayrıca küresel çapta etki gösteren bu salgının dünyada 3,3 milyarlık işgücünü etkilediği de belirtilmiştir (ILO, 2020). Sektörler açısından değerlendirmelere bakıldığında ise dünya genelinde krizin ekonomik üretim üzerindeki mevcut etkisinin görece düşük olduğu sektörler arasında eğitim, sağlık, kamu yönetimi, kamu hizmetleri ve tarım sektörünün yer aldığı görülmektedir (Şekil2). Bu grup içerisinde en fazla istihdam düzeyi tarım, ormancılık ve balıkçılık faaliyet kolundadır.

Şekil 2: Krizin ekonomik üretim üzerinde mevcut etkisinin düşük düzey olduğu sektörler

(Kaynak: ILO, 2020:4)

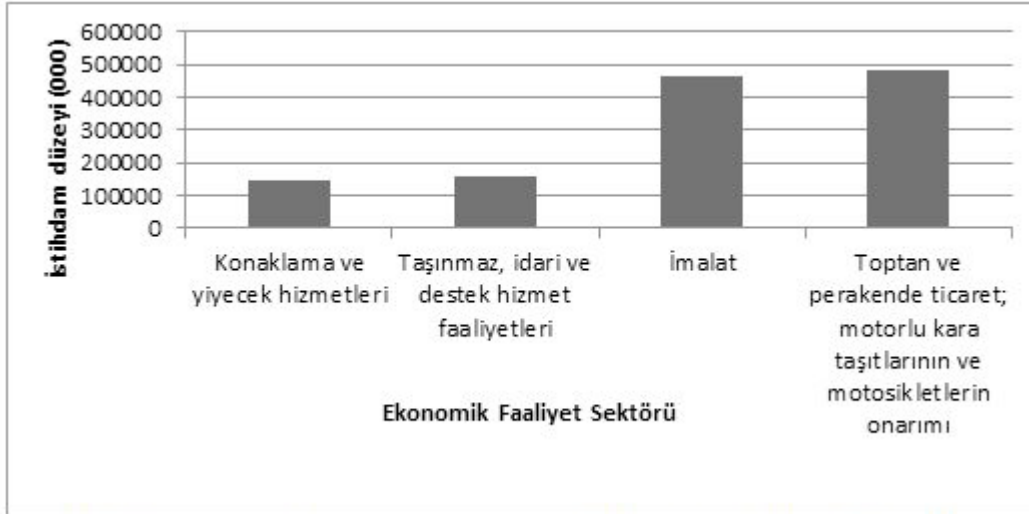
Dünya genelinde krizin ekonomik üretim üzerinde mevcut etkisinin orta düzeyde olduğu sektörler incelendiğinde ise inşaat, finans ve sigorta, madencilik, kültür, sanat eğlence ve spor, ulaştırma depolama ve haberleşme sektörlerinin bu grup içerisinde yer aldığı görülmektedir (Şekil 3).

Şekil 3: Krizin ekonomik üretim üzerinde mevcut etkisinin orta düzey olduğu sektörler

(Kaynak: ILO, 2020: 4)

Dünya genelinde 463 milyon kişiyi istihdam eden imalat sektörünün ise en ağır darbeyi alan sektörler arasında yer aldığı görülmektedir (Şekil 4). Yüksek oranda etki hisseden bu grup içerisindeki diğer sektörler, konaklama ve yiyecek hizmetleri; motorlu kara taşıtlarının ve motosikletlerin onarımı; taşınmaz, idari ve destek hizmet faaliyetleri; toptan ve perakende ticaret iş alanlarıdır.

Şekil 4: Krizin ekonomik üretim üzerinde mevcut etkisinin yüksek düzey olduğu sektörler

(Kaynak: ILO, 2020: 4)

Dünyada birçok büyük firma küresel salgın sürecinde üretim süreçlerini durdurma veya azaltma yoluna gitmiştir. Bu şirketlerin bazılarını şöyle örneklendirmek mümkündür (Seyrek, 2020);

- Gelirinin yaklaşık %15'ini Çin'deki fabrikalardan sağlayan ve ürünlerinin çoğunu orada üreten Apple firmasında, Covid-19 salgını nedeniyle üretim yavaşlamıştır.

- Tesla, Covid-19 ile mücadele kapsamında, Şanghay, New York ve Kaliforniya'daki fabrikalarını kapatma kararı almıştır.

- Küresel salgın sürecinde Microsoft, Seattle ve San Francisco'daki çalışanlarına evden çalışmalarını izin vermiştir.

Türkiye’de de durum dünya ile paralellik göstermektedir. Bu süreçte pek çok imalatçı firma, üretimlerini askıya almış, bazı fabrikalar ise üretim bantlarının bir kısmını maske (LC Waikiki vd.) ve solunum cihazı (Arçelik vd.) gibi krizle mücadelede öncelikli ürünlerin üretimine ayırmışlar, bankalar ve finans kuruluşları evden çalışmayı teşvik eden uygulamalara geçmişlerdir (Garanti BBVA vd.). Küresel salgın dönemlerinde birbirine bağlı küçük büyük birçok çarktan meydana gelen ekonomik sistemler böyle bir durum karşısında daralma yaşamaktadır. Daron Acemoğlu’nun da belirttiği gibi salgına yakalanan insanların tüketim ve üretim açısından çekilmeleri, dolayısıyla ekonomik katkılarının yok olması hem tedarik aksaklığı hem de talep daralmasına yol açabilmektedir (DEİK, 2020). Alınan karantina önlemleri nedeniyle birçok işyeri kapanmış ve gıda ve sağlık sektörü gibi sektörler haricindeki birçok sektör ürününe olan talep miktarlarında düşüşler yaşanmıştır. Bu dalgalanan ekonomik ortam boyunca, kuruluşlar çoğu zaman operasyonlarını sürdürme, yeni bir gelecek planlama ve en önemlisi maliyetleri optimize etme baskısı altındadır (Sayegh, 2020).

Sonuç olarak özellikle küresel salgın ile mücadele eden ülkeler sağlık ile ilgili tedbirlerin yanı sıra ekonomik alanda da tedbir ve mücadele yolları üretmelidir. Özellikle üretimin sekteye uğramaması ve ekonominin çarklarının dönmeye devam etmesi için bu mücadele yollarının, böyle bir salgından en çok etkilenen taraf olan insan faktörünün ikamesi olabilecek uygulamaları akla getirmektedir. Bu mücadele yollarından bir tanesi üretilen ileri teknoloji uygulamalarının bir an önce iş hayatına entegre edilmesi ve üretim süreçlerinin insan girdisinden bağımsız olarak gerçekleştirilebilmesidir. Bu teknolojilerin başında özellikle 2011 yılında Almanya’da konuşulmaya başlanan Endüstri 4.0 teknolojileri gelmektedir. Dördüncü sanayi devrimi olarak da nitelendirilen endüstri 4.0, yatay ve dikey entegrasyon, akıllı robotlar, nesnelerin interneti, büyük veri ve analitik, bulut bilişim, artırılmış gerçeklik ve sanal gerçeklik, eklemeli üretim, siber güvenlik teknolojilerinin bir bütünüdür (BCG, 2019). Üretim ve toplumsal alan içerisindeki her bir aktörün akıllı donanım ve sistemler ile bütünleştirilmesini hedef alan Endüstri 4.0 teknolojileri dünya üzerinde yeni bir düzen-sistem kurulmasını gerekli kılmaktadır.

3.ENDÜSTRİ 4.0

Literatürde bazı kaynaklarda karanlık fabrika-üretim olarak da nitelendirilen Endüstri 4.0, üretim süreçlerinde insan gücü olmaksızın tamamen robotik sistemler ile aktif olarak çalışan ve imalatta devamlılığı sağlayan otomasyon yapısıdır (Alkan, 2016). Endüstri 4.0 kavramı yapay zeka, simülasyon, otomasyon, robotik sistemler, Nesnelerin İnterneti (IoT) teknolojisi, sensörler, veri toplama sistemleri ve ileri mühendislik ağları gibi birçok disiplini içeren ve kontrollü bir ortamdaki bilginin tüm bu teknolojiler vasıtasıyla insan müdahalesinin en aza indirildiği, yüksek düzeyde sayısallaştırılmış üretim süreçlerini kapsayan bir sistemdir (Tamás ve Illés, 2016; Castelo-Branco vd., 2019). Endüstri 4.0 ile iş yaşamına giren temel teknolojileri kısaca şöyle tanımlamak mümkündür;

- Otonom robot teknolojisi ile robotlar daha özerk, esnek ve işbirlikçi hale gelmeye başlamıştır. Bu sayede robotlar birbirleriyle etkileşimde bulunabilir, insanlarla yan yana güvenle çalışabilir ve onlardan öğrenebilirler. Bu robotlar bugün üretimde kullanılanlardan daha az maliyetli olup, daha fazla kapasiteye sahip olacaktır (Bahrin vd. 2016).

- Nesnelerin interneti teknolojisi, birbiri ile etkileşim içerisinde olan, birbirleri arasında veri aktarımını sağlayan bağımsız makine veya organize olmuş sistemlere verilen genel addir (TMMOB, 2019). Nesnelerin interneti (Internet of Things (IoT)), sorunsuz bir şekilde bağlantı kurma, veri, bilgi paylaşma ve ortamdaki değişikliklere tepki verebilen akıllı nesnelere (şeylere) atıfta bulunur. (Zawra vd., 2017).

- Büyük veri teknolojileri, sistemler tarafından üretilen ve birçok kaynaktan elde edilen verilerin anlamlı bir şekilde düzenlenip kullanıma hazır olarak büyük veriler haline getirilmesidir (Çavdar, 2019). Büyük veri teknolojileri yardımıyla elde edilen veriler sayesinde sistemlerin mevcut durumlarının değerlendirilmesinin yanı sıra geleceğe yönelik tahminler de üretilebilmektedir (Lee vd., 2014: 8).

- Bulut bilişim, bilgi işlem bulutu, basit ve yaygın bir şekilde erişilebilen ölçeklenebilir, Ağ İletişimi Hizmet Kalitesi (Quality of Service-QoS) garantili, normalde kişiselleştirilmiş, ucuz bilgi işlem altyapıları talep üzerine ağa bağlı hizmetler kümesidir.(Wang vd., 2010).

- Arttırılmış gerçeklik teknolojisi, elektronik bir ekran aracılığıyla, gerçek zamanlı ve çevredeki nesnelere etkileşim halinde olan, insan duygularına ve hislerine doğrudan etki eden bir grafik yazılım bütünüdür. (Kahraman, 2016).

•Eklemeli üretim (3D yazıcılar), tasarımları ikili düzlemden çıkarıp, gerçek ortamda üç boyutlu bir yapıya dönüştürmek için gerçekleştirilen işlemlerdir (Cengiz, 2019). Eklemeli üretim süreçleri, malzemelerin katmanlarını ekleyerek doğrudan bilgisayar destekli tasarım modellerinden üç boyutlu parçalar üreterek, geleneksel imalat süreçleri ile üretilmesi zor olan veya zaman alan karmaşık yapıda ürünler/yapılar inşa etmek için faydalı bir teknoloji sunar (Guo ve Leu, 2013).

•Yatay ve dikey entegrasyon teknolojileri içerisinde yatay entegrasyon, imalat süreci içerisindeki tüm aşamaların birbiri ile iletişim halinde olmasını ifade ederken, dikey entegrasyon ise işletmelerdeki süreçler içerisinde kullanılan teknolojilerin kesinti olmaksızın bir akış içerisinde kullanımını ifade etmektedir (Berkson, 2018).

•Siber güvenlik; dijital dönüşüm ile birlikte kullanıcıların kişisel bilgi ve varlıklarının korunabilmesi için geliştirilmiş risk yönetimi yaklaşımları, güvenlik önlemleri, eylemler, yönergeler ve teknolojilerin genel adıdır (Von Solms ve Van Niekerk, 2013).

Endüstri 4.0 teknolojilerinin üretim süreçlerinde kullanılmaya başlanması ile verimlikte artışı sağlanırken, işgücüne duyulan ihtiyaç azalmaktadır. Bu durum bir taraftan çalışanlar için işlerini kaybetme riskini beraberinde getirmekte ise de, diğer taraftan çetin şartlar altında bile üretimin verimli bir şekilde sürdürülebilirliğine, dolayısıyla işletmelerin rekabet edebilirliğine katkıda bulunmaktadır. Hâlihazırda ülkelerin dijital yeni üretim tarzına yönelik çalışmaları değerlendirildiğinde, Almanya, Japonya, İngiltere, Güney Kore ve Çin gibi ülkelerde Endüstri 4.0 teknolojileri temelli üretim ile ilgili programlar/politikalar yürütüldüğü görülmektedir (Bağcı, 2018). Endüstri 4.0 teknolojilerinin yardımı ile işgücünün üretkenliğini ve üretim süreçlerindeki varlığını olumsuz etkileyen küresel çapta yaşanan Covid-19 salgını gibi krizlerden etkilenmeyen bir üretim sistemi kurulabilmektedir.

5. LİTERATÜR TARAMASI

Araştırmanın amacına uygun olarak literatürde konu ile ilgili yapılan çalışmalar incelenmiştir. İlk olarak Covid-19 salgını ile ilgili işletme alanındaki etkilerini konu alan çalışmalar taranmıştır. Daha sonra ise Covid-19 salgını ile mücadelede teknoloji kullanımını konu alan çalışmalar taranmıştır.

Acar (2020), çalışmasında yeni Koronavirüs salgınının turizm sektörüne muhtemel etkilerini tespit etmeyi amaçlamıştır. Bu bağlamda doküman analizi yöntemi kullanılarak incelemeler yapılmış ve mücadele sürecindeki karantina uygulamaları, seyahat yasakları gibi önlem uygulamalarının turizm sektörünü olumsuz etkileyeceği yönünde değerlendirme sunulmuştur.

Akça (2020), çalışmasında Covid-19 salgının havacılık sektörüne yönelik değerlendirmesini ortaya koymuştur. Bu bağlamda çalışma havacılık sektörü ile ilgili olarak salgın ile mücadele sürecinde alınan tedbirler ve bu tedbirlerin sektöre ekonomik etkisini değerlendirmiştir. Çalışmada ayrıca Türkiye bağlamında da değerlendirmeler sunulmuştur.

İbiş (2020), çalışmasında ülkemizdeki seyahat acentalarının salgın sürecindeki durumu değerlendirilmiştir. Bu bağlamda sektör temsilcileri ile yapılan görüşmeler yapılmış ve elde edilen bulgular değerlendirilmiştir. Elde edilen sonuçlar acentaların gelir kaynaklarında kesilmelerin olduğu, sabit giderlerini ödemedi zorlukların yaşandığı, finansal desteğe ihtiyaç duyulduğu yönündedir. Çalışmada ayrıca olası tüketici portföyündeki değişimlerin dikkate alınarak yeni rekabetçi pozisyon belirlenmesi gerektiği üzerinde de durulmuştur.

Kıvılcım (2020), çalışmasında salgın sürecinin turizm sektörüne etkilerini araştırmıştır. Çalışmada Covid-19 salgını ile ilgili kısa bilgiler verildikten sonra turizm sektöründe meydana gelebilecek olası değişim ve yenilikler ele alınmıştır. Çalışma sonucunda sektörde temassız dijital işlemlerin yaygınlaşacağı vurgulanmıştır.

Jain (2020), çalışmasında Covid-19 salgının restoran sektörüne etkilerini incelemiştir. Tüketicilerin yemek/restoran sektörüne olan taleplerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Yapılan anket çalışması sonuçlarına göre tüketicilerin yarısından fazlasının dışarıda yemek yemek ya da dışarıdan yemek siparişi verme konusuna kesinlikle olumsuz baktığı görülmüştür.

Hobbs (2020), çalışmasında gıda tedarik zincirleri ve tedarik zinciri esnekliği üzerindeki etkilerine yönelik bir ön değerlendirme sunmaktadır. Çalışmada tüketici davranışlarındaki değişim, işgücü sıkıntıları, ulaşım ağında yaşanan kesintiler ve gıda tedarik zincirlerindeki potansiyel arz yönlü aksaklıklar değerlendirilmektedir. Çalışmada ayrıca çevrimiçi market dağıtım sektörü üzerinde de değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Gössling vd. (2020), çalışmalarında COVID-19'un toplumu, ekonomiyi ve turizmi nasıl değiştirebileceği ve etkilerinin neler olabileceğini araştırmaktadır. Seyahat yasakları, karantina uygulamaları, uçuş yasakları gibi önlemlerin sektörü nasıl etkilediği belirtilmiştir. Çalışma sonucunda sürdürülebilir turizmin dönüşümünü hızlandırmak gerektiğinin altı çizilmiştir.

Shahbaz vd. (2020), çalışmalarında koronavirüsün gıda hizmetlerinde ve perakende sektöründeki etkileri incelenmiştir. Yayılımın nasıl sınırlandırılacağı üzerine değerlendirme yapılmıştır. Sektördeki salgın olası yayılımı azaltmak için el hijyeni, dezenfektan kullanımı, işletmelerde ve müşterilerle olan etkileşimlerde sosyal mesafe kurallarına uyulmaya dikkat edilmesi gerektiği çalışma sonucunda belirtilen önlemlerdir. Ayrıca koronavirüsün daha fazla yayılmasından kaçınmak için hasta bir kişi olup olmadığını belirleyebilmek adına hem personellerin hem de gelen misafirlerin vücut sıcaklığının takip edilmesi gerektiği belirtilmiştir.

Fernandes (2020) çalışmasında Coronavirus / COVID-19 krizinin endüstriler ve ülkeler üzerindeki ekonomik etkisini tartışmaktadır. Çalışmada COVID-19'un potansiyel küresel ekonomik maliyetleri ve farklı ülkelerin GSYİH büyümesi hakkında tahminler sunmaktadır. Çalışmada 30 ülke için farklı senaryolar altında tahminler yer almaktadır.

Nicola vd. (2020), çalışmalarında COVID-19'un dünya ekonomisinin bireysel yönleri üzerindeki sosyo-ekonomik etkileri incelemişlerdir. Birçok sektör açısından salgın sürecinin nasıl etkili olduğu değerlendirilmiştir. Çalışmada sektörel etkilerin yanı sıra COVID-19'un aile yaşantısına olan sosyal etkilerde değerlendirilmiştir. Çalışma sonucunda ekonomiyi yeniden dengelemek ve yeniden güçlendirmek için orta ve uzun vadeli planlamanın gerekliliği belirtilmiştir.

Ting vd. (2020) çalışmalarında IoT'nin teknolojileri gibi dijital teknolojilerin hastanelerde ve kliniklerde Covid-19 sürecinin izlenmesi, teşhis ve tedavi süreçlerindeki kullanım alanları belirtilmiştir. Çalışma sonucunda bu tür teknolojilerin gelecekte kronik hastalık da dahil olmak üzere sağlık hizmetlerinin diğer alanları için kamu ve hükümet kullanımının yaygınlaşacağı bildirilmektedir.

Chick vd. (2020), COVID-19 salgını sırasında eğitim faaliyetlerinin sürdürülmesi ile ilgili yöntemler üzerine bir araştırma gerçekleştirmişlerdir. Bu araştırma cerrahi asistan eğitimini sürdürme sorununun ortadan kaldırılmasına olanak sağlayan çevrimiçi sınıf modeli, çevrimiçi uygulama soruları, yüz yüze dersler yerine telekonferans, simülasyon ve cerrahi videoların kullanımını içeren çeşitli yenilikçi çözümler önermektedir.

Vaishya vd. (2020), çalışmalarında yapay zeka uygulamalarının rolünü, COVID-19 (Coronavirus) ve diğer pandemikler açısından araştırmışlardır. Literatür üzerinden yapılan çalışmada salgın ile ilgili koruma ve mücadele etme sürecinde yönelik belirleyici teknolojiler önerilmiştir. Yapay zekanın teknolojisinin, mevcut hastaların ve gelecekteki muhtemel hastaların uygun şekilde tanınması, analizi, tahmini ve takibi için kullanılabileceği belirtilmiştir.

Javaid vd. (2020), endüstri 4.0 teknolojileri ve COVID-19 pandemisindeki uygulamaları hakkında araştırma gerçekleştirmişlerdir. COVID-19 pandemisinin kontrolü ve yönetimine yardımcı olan Endüstri 4.0 teknolojileri saptanmaya çalışılmıştır. Çalışma sonuçlarında bu teknolojiler ile özelleştirilmiş yüz maskeleri, eldivenlerin gereksinimlerini karşılayabileceği, COVID-19 hastalarının kontrol edilmesi ve tedavisi için gerekli olan bilgi toplanabileceği belirtilmiştir.

Genel olarak Yeni Koronavirüs salgını ile ilgili yapılmış çalışmalar incelendiğinde daha çok sağlık alanında çalışmaların yoğun olduğu görülmektedir. İşletme, ekonomi ve finans, endüstri ile ilgili alanlarda ise sektörel etkiler üzerinde çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmalar içerisinde ise turizm, sektörü, havacılık sektörü gibi sektörler daha çok inceleme konusu olan sektörler olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca teknoloji tabanlı uygulamaların sağlık alanında kullanımı ile ilgili çalışmaların da gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu çalışmaların daha çok tıbbi

görüntüleme, hasta tanı ve tedavi hizmetleri alanlarında ki uygulamaları konu aldığı görülmektedir. Sonuç olarak bu çalışmalar neticesinde Endüstri 4.0 teknolojileri, yerel ve küresel tıbbi acil durumlarla mücadelede birçok yenilikçi fikir ve çözüm sağlayabileceği belirtilmiştir.

5. ENDÜSTRİ 4. 0 TEKNOLOJİLERİ VE KÜRESEL SALGIN (COVID-19)

5.1. Materyal ve Yöntem

Bu çalışmada Endüstri 4.0 teknolojilerinin salgın sürecindeki uygulama alanları incelenmiştir. Çalışmada yerli ve yabancı birçok internet kaynağı üzerinden taramalar gerçekleştirilerek elde edilen ikincil veriler üzerinden bir derleme sunulmuştur. Araştırmada ayrıca konu ile ilgili diğer çalışmalardan da yararlanılmıştır.

5.2. Araştırmanın Bulguları

Yeni korona virüs (Covid-19) salgını ile mücadele sürecinde tüm dünya üzerinde temel Endüstri 4.0 teknolojilerinden yararlanma fırsatı elde edilmiştir. Bu süreç içerisinde klasik üretim sistemlerinin günümüz koşullarında geçerlilikleri sorgulanırken, dijital dönüşüm olarak nitelendirilen gelecek öngörüsü kısmen de olsa deneyimlenerek, hem insan yaşamına hem de üretim süreçlerine olası katkıları daha somut hale gelmiştir. Eğitim, tarım, sağlık, üretim ve tüketim uygulamaları başta olmak üzere birçok alanda teknolojik gelişmelerden yardım alınarak salgın ile mücadele sürecinde ilgili sistemlerin sürdürülebilirliği sağlanmaya çalışılmış ve halen çalışılmaktadır. Çalışma kapsamında yapılan incelemeler sonucunda elde edilen bilgiler ışığında Endüstri 4.0 teknolojilerinden yararlanma alanları aşağıda belirtilmiştir.

5.2.1. Akıllı Robotlar

Endüstri 4.0 ile birlikte hayatımıza giren önemli teknolojilerden bir tanesi de akıllı robotlardır. Çoğunlukla imalat süreçlerinde ağır işlerin gerçekleştirilmesinde işbirlikçi olarak kullanım alanı bulan robotların gelecekte işgücünün yerini tamamen alıp almayacağı tartışılan bir konudur. İçinde bulunduğumuz salgın döneminde bu tartışma daha da alevlenmiştir. Salgının insanların birbiri ile teması ile yayılım göstermesi, toplu çalışma alanı sunan fabrikalarda riski azaltan bir unsur olarak robotların kullanılmasına yönelik pozitif bakışı beraberinde getirmiştir. Robotik teknoloji kullanımı imalat ile sınırlı olmayıp, tıp alanında da iyi uygulamalar görülmektedir. ABD'nin, Providence Bölgesel Tıp Merkezi'nde doktorlar mikrofon, stetoskop ve kamera ile donatılmış bir robotun yardımını alarak hastaları doğrudan onlarla temas etmeden tedavi edebilmektedirler (Dasgupta, 2020). Robotik sistemler sahip oldukları teknolojik ekipmanlar ile (kamera, termal sensör vb.) aynı ana birçok insan üzerinde tarama yapabilmekte ve böylelikle verimlilik artırılabilir. ABD'nin yanı sıra Çin, Danimarka, Katar gibi birçok ülkede salgın ile mücadelede robotların ve hatta Drone'ların kullanımı yaygınlaşmaktadır. Böylece otonom robotlar restoranlarda siparişleri alıp, yemek servisi yapabilmekte, kargolar el değmeden Drone'lar yardımı ile adreslere güvenli bir şekilde ulaştırılabilmektedir.

Deloitte'in yayınladığı rapora göre salgın sürecinde Drone'lar vatandaşları maske takımı konusunda uyarmada, dezenfektan püskürtülmesi ve insanların vücut sıcaklığının ölçülmesinde, hatta kargo taşımacılığı uygulamalarını gerçekleştirmede destek sağlamaktadır. Raporda örnek uygulama olarak Terra Drone'un iş ortağı Antwork'un tıbbi ürünlerin drone ile teslim edilmesi gösterilmiştir.

Kısaca küresel salgınlarda robotlar, dezenfeksiyon, ilaç ve gıda sağlama, hayati belirtileri ölçme ve sınır kontrollerine yardımcı olma potansiyeline sahiptir (Yang vd, 2020). Şimdilik sağlık sektöründe yaygın olarak kullanılmaya başlayan robotların diğer sektörlerde de yaygınlık kazanacağı öngörülmektedir.

BBC (2020) konu ile ilgili bir tartışmada özellikle içinde bulunduğumuz küresel salgın dönemine ilişkin olarak "Covid-19, insan işçilerin yerine robotik sistemlerin kullanımını hızlandıracak mı?" sorusuna yer vermiştir. Bu habere göre; çoğu uzman içinde bulunduğumuz sürecin robotik uygulamaların yaygınlaşmasını hızlandıracağını belirtmektedir. Haberde ayrıca;

- Dünya perakende devi Walmart'ın yer temizliğinde robotları kullanmaya başladığı
- Güney Kore'nin insanların ateşlerini ölçmede ve dezenfektan dağıtımında robotları kullandığı

- McDonald's gibi fast-food zincirlerinin robotları aşçı ve sunucu olarak test etmeye başladığı
- Hali hazırda Amazon ve Walmart tarafından işletilen depolarda olduğu gibi birçok şirketin de tasnif, nakliye ve paketleme için robot kullanımını artırmak istediği
- Öğretmenlerin, spor eğitmenlerinin ve finansal danışmanların yerini alabilecek yapay zeka teknolojilerinin geliştirilmeye başlandığı da belirtilen diğer önemli konulardır.

Küresel salgınların negatif etkilerinin görüldüğü bir diğer alan ise tedarik zinciri yönetimidir. Korona virüs krizi, gerçek zamanlı stok bilgilerini her zamankinden daha önemli hale getirmiştir (Annunziata, 2020). İnsanların uzun bir süre boyunca dışarı çıkmadan evlerinde kalmaları temel gıdaların haricinde birçok ürüne olan talebi artırdığı gibi bu ürünler ile ilgili stok kontrollerinin anlık yapılması gerektiğinin altını çizmiştir. Özellikle yeterli sayıda personel çalıştırma konusunda eksiklik yaşayan perakendecilerin stok kontrollerinin robotlar tarafından anlık olarak gerçekleştirilmesi müşteri taleplerinin karşılanabilmesi için gerekli bir uygulamadır.

Forbes'ın bir haberine göre (Marr, 2020) ;

“Çinli şirketlerin, özellikle de dünya çapında birçok işletmeye tedarik sağlayan fabrikaların yaşadığı sorunlardan biri, insan personeli olmadan üretime nasıl devam edileceğiydi. Dünya genelinde tedarik zincirinde yaşanan aksama, Çin’de Covid-19 vakaları azalsa bile küresel ölçekte dalgalanmaya devam edecektir. Şangay’daki Amerikan Ticaret Odası tarafından yapılan bir araştırma sonucuna göre, ankete katılan 109 şirketin neredeyse yarısının, önümüzdeki haftalardaki en büyük zorluklarının fabrikalardaki tüm üretim hatlarını işletmek için yeterli personele sahip olmak olduğu söylenmiştir. Bu gerçeklik, robotik otomasyonu hızlandırmayı, ülke başka bir küresel pandemi veya başka kapanmalarla karşılaşsa bile maliyetleri azaltmak, süreklilik ve üretkenliği sağlamak için daha cazip hale getirecektir.”

Robotlar, sosyal mesafe kısıtlaması olmaksızın insanların yapabileceğinden daha yakın çalışabilirler (Morgan, 2020). Kısaca Covid-19’un Çin’de patlak vermesi ve tüm dünyaya yayılması ile birlikte virüslerle savaşmak için robotların ve insansız hava araçlarının insanları desteklemek için neler yapabileceğini görmek için ideal bir zaman olduğunu söylemek doğru olacaktır (Marr, 2020).

5.2.2.Nesnelerin İnterneti

Endüstri 4.0 teknolojilerinin temel prensiplerinden bir tanesi de her bir teknolojinin birbiri ile sürekli bağlantı ve etkileşim içerisinde olması ve her an bilgi erişimine açık konumda bulunmasıdır. Bu noktada nesnelerin interneti teknolojileri yaygınlık kazanmaktadır. Nesnelerin interneti teknolojileri ile milyonlarca insan birbiri ile iletişim içerisinde olabilmekte işbirlikçi ve ortak kaynaklar üzerinde hayatın oluşması sağlanabilmektedir (Rifkin, 2015). Küresel salgın ile birlikte insanların evlerine kapanması ve gerek sosyal gerek ise iş hayatından tam ya da kısmi olarak izole edilmesi beraberinde, mevcut düzenin sorunsuz işleyebilmesi adına her an bağlı olma durumunu önemli hale getirmektedir. Dolayısıyla uzaktan erişim teknolojileri böyle bir dönemde popülerlik kazanmaktadır. Covid-19’ un nesnelerin interneti üzerindeki etkisini şu şekilde özetlemek mümkündür (Lueth, 2020);

- Uzaktan varlık erişimi önem kazanmaktadır
- Belirli IoT sağlık uygulamalarında artış yaşanmaktadır
- Dronlar için yeni kullanım alanları oluşmaktadır
- Takip ve izleme çözümleri daha yaygın olarak kullanılmaktadır
- Akıllı şehir veri platformları önemli hale gelmektedir

Nesnelerin interneti teknolojilerinin böyle bir küresel salgın durumundaki kullanım alanları ise aşağıdaki gibidir (He, 2020):

- Mobil cihazlar tarafından toplanan çok sayıda ve çeşitli veri kümeleriyle IoT teknolojileri salgının yayılımını incelemek için kullanılabilir.

- IoT, potansiyel olarak enfekte olmuş kişiler karantinaya girdikten sonra hastanın uyumluluğunu sağlamak için de kullanılabilir.
- Hastaların günlük muayenesi için kapı kapı dolaşmak yerine IoT teknolojileri ile hastaların tıbbi ölçümleri alınarak mobil cihazlar yardımıyla veriler bulut ortamına yüklenebilir.

Dijitalleşme süreci ile giyilebilir teknolojilere olan talep hızla artış göstermektedir. Salgın sürecinde de bu teknolojiler ilgi görmektedir. Giyilebilir teknoloji statüsünde Robert Koch Enstitüsü Thyre şirketi ile Apple, Fitbit ve Garmin gibi şirketler ile işbirliğine giderek akıllı saat ve spor bilekliği ile entegre olan CoronaDatenspende (Korona Veri Bağışı) adlı bir uygulama geliştirmiştir (Deloitte, 2020). Böylelikle ülke genelinde daha fazla veriye ulaşım sağlanabilmekte ve elde edilen veriler çevrimiçi olarak takip edilerek, yeni vakaların yayılma hızı kontrol altına alınmaktadır.

Dijital bir alt yapı ile beklenmedik bir olay karşısında kontrolün kaybedilmemesi ve sürdürülebilirliğin devam etmesi daha kolay sağlanabilmektedir. Endüstriler açısından bakılacak olursa küresel bir salgın durumunda çevrimiçi hizmetler yardımıyla gerek üretim ve yönetim süreçlerini gerek ise müşteri taleplerini karşılamak daha mümkün olabilmektedir. Bulut, büyük veri ve yapay zeka uygulamalarını kullanmak, endüstrilere önleyici tedbirler almalarına yardımcı olan yeni iş modelleri geliştirmeleri için alan yaratmaktadır (Gadhi, 2020).

5.2.3. Büyük Veri ve Analitik

Büyük veri teknolojisi herhangi bir durum ile ilgili sağlanan ve süreklilik gösteren verilerin toplanması, analiz edilmesi ve karar vericiler tarafından anlık kullanılabilir duruma getirilmesini esas almaktadır. Dolayısıyla küresel boyutta yaşanan bir salgınla mücadele çalışmalarında önemli bir destek görevi görmektedir. Dünyanın dört bir yanındaki kaynaklardan eş zamanlı olarak sürekli veri alan sistemler sağlık çalışanlarının, bilim insanlarının, epidemiyologların ve politika belirleyicilerin olay verilerini küresel olarak toplamasına ve sentezlemesine yardımcı olmaktadır (Bean, 2020). Konu ile ilgili olarak Amazon Web Services, Google Cloud ve diğer birkaç öncü firma yakın zamanda araştırmacılara Covid-19 çözümlerini daha hızlı geliştirmelerine yardımcı olmak için açık veri kümelerine ve analiz araçlarına ücretsiz erişim imkanı sağlamıştır (Kent, 2020). Salgın ile mücadelede ne kadar çok veri elde edilirse mücadelenin başarısı bir o kadar kısa sürede elde edilebilir. Büyük veri uygulamalarında analiz, yararlı bilgileri otomatik olarak filtreleyerek, sentezleyerek ve kullanıma sunarak insanlığın sınırlarının ötesine geçebilmesine olanak tanımaktadır (Griffiths, 2020). Web ortamından elde edilen günlük verilerin kullanımı ile ülkeler bazında enfeksiyon seyri tanımlamak ve gelecekle ilgili projeksiyon yapmak, ayrıca ülkelerin ortalama yaşı, şehirleşme oranı ve yoğunluğu ile toplam pozitif vaka sayısı, toplam ölüm sayısı arasındaki ilişkileri açıklamak mümkün olmaktadır (Ankaralı vd., 2020). Büyük veri kullanımı ile ilgili Deloitte'in yayınladığı rapordaki uygulamalar aşağıdaki gibidir (Deloitte, 2020);

- Bir Çin firması olan Qihoo 360, cep telefonu ve bilgisayar aracılığıyla göç trendini görüntülemek için "Büyük Veri Taşıma Haritası" yayınlamıştır.
- Newcastle Üniversitesi Kentsel Gözlemevi insan ve araç hareketini gerçek zamanlı olarak takip etmeye yardımcı dashboard geliştirmiş ve böylelikle sosyal mesafe önemlerine destek sağlamıştır.

Covid-19 salgını için MIT'de yeni geliştirilen ve bazı ülkelerde kullanılmakta olan *SafePaths* uygulaması hem uygulamayı kullanan kişiye salgın ile ilgili pratik bilgiler ulaştırılabilmekte, hem de bu kişinin belirtilerinin ve hareketliliğinin izlenmesi sağlamaktadır (Salah, 2020). Dolayısıyla hem küresel salgınlar ile mücadelede hem de diğer birçok alanda büyük veri uygulamaları önemli bir yer teşkil etmektedir. Bu alanlardan diğerleri de ekonomik kurum ile kuruluşlar ve üreticilerdir. Tüm dünyadaki işletmeler yeni korona virüsün ekonomik etkisine cevap vermek için mücadele etmekte, maliyet kontrolü ve likiditeyi koruma durumları ile ilgili hızlı kararlar vermek durumunda kalmaktadırlar (Boichenko, 2020). Elde edilen veriler yardımıyla simülasyon, matematiksel modelleme gibi birçok yöntem kullanılarak kriz dönemlerinde karşılaşılan zorlukların çözümü sağlanabilmektedir. Salgın ile ilgili çalışmalarda büyük veri uygulamalarının kullanımı ve elde edilen başarı bize bu teknolojilerin endüstriyel yaşam üzerinde de ne kadar etkili olabileceğine yönelik bir provizyon sağlamaktadır.

5.2.4. Bulut Bilişim

Hem sosyal hem de iş hayatında karşılaştığımız birçok problemin çözümü konuya ilişkin ne kadar veriye sahip olduğumuz ile ilgilidir. Özellikle iş hayatımızda sektör, rakipler, ürünler, son teknolojiler, üretim süreçleri gibi birçok konu hakkında elimizde ne kadar çok veri var ise kendimizi o kadar güvende ve güçlü hissederiz. Günümüz teknolojileri de bize iş hayatında kullanacağımız stratejileri belirlemek için gerekli olan bilgiyi sağlamaktadır. Ancak bu bilgi teknolojileri bizim ihtiyaç duyduğumuzdan daha çok veri üretmektedir. Üretilen bu büyük çaptaki verilerin saklanması ve her an erişilebilir olması zaman ile yarıştığımız rekabet ortamında rakiplerden bir adım önde olabilmemizi sağlamaktadır. Dolayısıyla bulut bilişim uygulamaları bu alanda yaygınlık kazanan teknolojik uygulamalar olarak karşımıza çıkmakta ve hayatımızı kolaylaştırmaktadır. Bulut bilişim teknolojileri ihtiyaç duyduğumuz veri ağını yönetmekte ve depolamakta bize yardımcı olurken bu işlemi en az maliyet ile temin etmemizi de kolaylaştırmaktadır.

İçinde bulunduğumuz salgın sürecinde de bulut bilişim teknolojileri hem sosyal hem de ekonomik hayatımızı idame ettirmemizde bize birçok kolaylık sağlamak ve bulut teknolojilerinin günümüz dünyasında nasıl gerekli olduğunu bize göstermektedir. Çevrimiçi olarak sunulan kolaylıkların ve hizmetlerin birçoğu şu an bulut teknolojileri tarafından sağlanmaktadır. Bilgisayar oyunlarından verimlilik uygulamalarına ve işletmeler tarafından kullanılan yazılımlara kadar, bulut bilişimin hayatımızda büyük bir rolü vardır (Cloud Tech, 2020). Bulut bilişim teknolojileri sayesinde salgın sürecinde evlerinde kalmak zorunda olan birçok insana çevrim içi perakendecilik hizmetini sağlanabilmektedir. Dolayısıyla işletmeler ürettikleri ürünleri tüketicilere ulaştırabilmek ve faaliyetlerini sürdürebilmek için teknolojik uygulamalara ihtiyaç duymaktadır. Özellikle karantina döneminde evden çalışmak durumunda kalan birçok kişi ve işletme için bulut teknolojileri bu süreçte iyi bir destek görevi üstlenmektedir. Muhasebe, öğretim / eğitim, programlama, web tasarımı, çevrimiçi pazarlama, danışmanlık gibi birçok farklı sektörlerden pek çok iş kolu bulut teknolojilerinin desteği ile uzaktan yürütülebilmektedir (Cloud Tech, 2020). Eğitim öğretim uygulamalarının kesintisiz devam edebilmesinde bulut teknolojilerinin ne kadar etkin olabileceğini deneyimlemekteyiz. Bu krizde, bulut şirketleri birdenbire daha önce hiç tecrübe edilmemiş bir ölçekte küresel bir sanal öğrenme ve işbirliği deneyiminin belkemiği haline gelmiştir (Jordan ve McKnight, 2020). Bu krizde, güvenli bulut teknolojileri artık sadece büyük işletmeler ve hükümetler için değil, aynı zamanda belediyeler, küçük işletmeler, okullar ve hane halkı kullanıcıları için de gereklidir (Jordan ve McKnight, 2020).

Ayrıca salgın ile mücadelede de bulut teknolojileri önemli destek görevi üstlenmektedir. Alibaba Cloud, Didi Cloud gibi birçok teknoloji şirketi salgın ile mücadele sürecinde aşı ve ilaç geliştirme faaliyetlerine katkı sağlamak amacıyla bilgi teknolojileri altyapılarını bulut paylaşımı sayesinde kamu araştırma kurumlarının hizmetine sunmuştur (Deloitte, 2020).

Özetle diyebiliriz ki Covid-19 dünya çapında ilerlerken, dünya ekonomisinin büyük bir kısmı işyerinde dramatik bir dönüşüm geçirmektedir (Manor 2020). Başka hiçbir zaman, bulut tarafından sağlanan bilişim teknolojileri kaynaklarının kullanımına bu korona virüs salgını sırasındakinden daha fazla ihtiyaç duyulmamıştır (Sayegh, 2020).

5.2.5. Artırılmış Gerçeklik, Sanal Gerçeklik ve Yapay Zekâ

Artırılmış Gerçeklik (AR), dijital bilgilerin üst üste konmasını ve fiziksel çevremize entegre edilmesini sağlar ve en çok destek sağladığı alanlar: görselleştirme, ek açıklama ve hikaye anlatımıdır (Papagiannis, 2020). İşletmeler için korona virüsün bazı istenmeyen sonuçları, teknolojilerin kullanımı ile önlenabilir ve pandemi sırasında en kullanışlı teknolojiler sanal ve artırılmış gerçekliktir (Watson, 2020). Özellikle salgın kaynaklı kriz sürecinde eğitim faaliyetlerinin aksamadan yürütülebilmesinde artırılmış gerçeklik uygulamaları önem arz etmektedir. Çevrim içi eğitim sınıfları ile fiziksel ortamlardan uzaktaki kişiler görselleştirme uygulamaları ile ihtiyaç duydukları eğitimleri alabilir ve sanal insanlarla iletişim kurulabilirler. Özellikle evlere kapandığımız bu dönemlerle dünyanın herhangi bir yerindeki müzeyi gezebilir, her zaman görmek istediğiniz şehirlere veya her zaman hayalini kurduğunuz deneyimlere götüreceğiniz sanal gerçeklik turları yapabilir ve hatta etrafınızda olup bitenleri gerçek zamanlı olarak takip edebilirsiniz. Artırılmış gerçeklik teknolojileri görselleştirmenin yanı sıra görselleştirilen nesnelere ilgili ek bilgiler de sağlamaktadır. Tiyatro gibi performansa dayalı gösterilerde dinleyiciler bir çift akıllı altyazı gözlüklerini

takarken, lenslerde görüntülenen performansın diyalog metnini görebilme ve sesini duyabilme imkânına sahip olabilmektedirler (Papagiannis, 2020).

İş dünyası açısından artırılmış gerçeklik teknolojileri özellikle insanların bir araya gelmelerinin sakıncalı olduğu salgın günlerinde bireylerin birlikte çalışması için akla gelebilecek keşfedilmemiş başka bir yol olarak karşımıza çıkmaktadır. Artırılmış gerçeklik teknolojileri ile seyahat gerekliliği olmaksızın, zaman ve bütçe açısından artı değer sağlayarak bireylerin birlikte aynı alandaymış gibi hissetmeleri sağlanmaktadır. (Dialani, 2020).

Literatürde “yapay zekâ” teknolojileri bir bilgisayarın veya bilgisayar kontrolündeki bir robotun çeşitli faaliyetleri zeki canlılara benzer şekilde yerine getirme kabiliyeti olarak tanımlanmaktadır (Wikipedia, 2020b). Yapay zeka teknolojileri de küresel salgınlar sürecinde kullanılan veri bilimine dayalı teknolojiler arasında yer almaktadır. Virüsü analiz edip potansiyel tedavi yöntemlerini test etmek amaçlı farklı senaryolar geliştirmek, bireyleri teşhis etmek, halk sağlığı üzerindeki etkileri analiz etmek için makine öğrenmesi kullanılmaktadır (FPF, 2020).

Yapay zeka ile ilgili Deloitte’in yayınladığı rapordaki uygulamalar aşağıdaki gibidir (Deloitte, 2020);

- VigilantGantry, yaklaşık olarak iki saniyelik bir zaman dilimi içerisinde herhangi bir temas olmaksızın vücut sıcaklığını ölçmekte ve yüksek sıcaklık değerlerinde uyarı verebilmektedir.
- Deloitte tarafından yapay zeka ile geliştirilen “ConvergeHEALTH Connect for Crisis Response” isimli Diagnostic Robotics sağlık çalışanları ve hastalar için triyaj aracı içermektedir.
- Harvard Global Sağlık Enstitüsü (HGHI) ve ProPublica işbirliği ile geliştirilen araç sayesinde hastane bakım kapasitesi ölçülebilmektedir.
- Carnegie Mellon Üniversitesi araştırmacıları yapay zeka tabanlı COVID-19 Ses detektörü uygulamasını geliştirmiştir. Uygulama ile kullanıcıların sesleri analiz edilebilmekte ve hastalığın tanı sürecinde kullanılabilirliktedir.
- Dünya Sağlık Örgütü tarafından “Sağlık İşgücü Tahmin Aracı” geliştirilmiştir. Bu araç ile hastaların duruma göre ihtiyaç duyulan sağlık personeli sayısı tahmin edilebilmekte ve gelecek ile ilgili işgücü talep tahmini yapılabilmektedir.

Pandemi sürecinde yapay zeka teknolojilerinin destek verdiği alanları, virüs araştırmalarında, ilaç ve aşılarda geliştirilmesi; sağlık merkezlerindeki hizmet ve kaynakların yönetimi, karantina önlemleri gibi kriz yönetimini amaçlayan kamu politikası kararlarını desteklemek için ihtiyaç duyulan verilerin analizi, enfeksiyonun erken teşhisi ve tedavisi, ve sağlık çalışanlarının iş yükünün azaltılması şeklinde sıralamak mümkündür (BBVA, 2020; Vaishya vd., 2020). Çin, Kanada gibi dünyanın bir çok yerindeki araştırmacılar yapay zeka teknolojilerini hastalığın tanı ve tedavisinde nasıl rol üstelenebileceği üzerine çalışmalar yürütmektedir. Bu çalışmalar arasında Liv vd. (2020), Shi vd. (2020), McCall (2020), Hu vd. (2020) yapmış oldukları bilimsel çalışmalar gibi birçok çalışma yer almaktadır. Birçok ülkede olduğu gibi ülkemizde de yapay zeka teknolojilerinin salgın sürecinde nasıl etkili kullanılabileceğine yönelik çalışmalar yapılmaktadır. Bu çalışmalardan bir tanesi de Toğaçar, Ergen ve Cömert (2020) tarafından yapay zeka ve derin öğrenme tekniklerinin kullanılarak geliştirilen Covid-19 tanı sistemidir. Geliştirilen sistem CT X-ray imgelerini giriş olarak alıp, Covid-19 pozitif vakalarını otomatik olarak başarıyla tespit edebilmektedir (TUBİTAK, 2020).

5.2.6. Eklemeli Üretim

Eklemeli üretim, üç boyutlu Bilgisayar Destekli Tasarım (3D CAD) sistemi kullanılarak üretilen bir modelin, süreç planlamasına gerek kalmadan doğrudan üretilmesidir (Gibson vd., 2014). Eklemeli üretim yani üç boyutlu yazıcılar, Endüstri 4.0 ile beraber kurumsal ve bireysel yaşama girmeye başlamıştır. Teknoloji ile birlikte dünya üzerinde bir çok kişi üç boyutlu yazıcılar sayesinde ihtiyaç duydukları ürünleri üretebilme imkanına sahip olabilmektedir. Jeremy Rifkin’in 2015 tarihli kitabında bahsedildiği üzere, artık sıfır maliyetli toplumlar, yani kendi

ihtiyacının hem üreticisi hem de tüketicisi olan toplumlar oluşmaktadır. Artık herhangi bir ürünün üretimi için devasa fabrikalara ihtiyaç kalmamakta, küçük bir alanda, düşük maliyetlerle ve kısa sürelerde istenilen ürünün üretimi mümkün olmaktadır.

Covid-19 salgını ile birlikte belirli üretim faaliyetlerine ara verilmesi, bu tarz teknolojilerin bireysel kullanımını yaygınlaştırmakta ve ne kadar faydalı olabileceğinin de görülebilmesine imkân sağlamaktadır. Covid-19 salgını sırasında, küresel çapta yaşanan talep beklentisi kişisel koruyucu ekipman dahil olmak üzere bazı tıbbi cihazlara erişimi zorlaştırmakta ve bazen bu ihtiyaçlar arz temelli zorunlar sebebiyle karşılanamayabilmektedir (FDA, 2020). Üretim ve tedarik zincirlerindeki problemler sağlık alanında ekipman sıkıntısına neden olmaya başlayınca 3D teknolojileri bu sıkıntıların ortadan kaldırılmasında destek görevi görmektedir. Birçok şirket ve kuruluş, tıbbi profesyonellerin yanı sıra genel halkın eksikliklerini karşılamak için çalışmaktadır. Bunlardan bazıları aşağıdadır (Banker, 2020)

- Massachusetts'te Somerville merkezli bir şirket olan Formlabs, Ohio fabrikasında her gün Covid-19 testinde kullanılmak üzere 100.000 test çubuğu üretmek için 250 adet 3D yazıcı kullanmaktadır.

- Yeni nesil otomobillerin kompozit parçalarını üretmek için 3D baskı kullanan bir araştırma ve teknoloji merkezine sahip olan NASCAR, 3D yazıcılarını sağlık çalışanları için yüz siperi üretmek için kullanmakta ve günde 18 saat çalışmaktadır.

- Ford otomotiv hava basınçlı vantilatörler üretmek için GE Healthcare ile birlikte çalışmaktadır.
- Chevrolet (General Motors) vantilatör üretmek için Ventec Life Systems ile ortaklık kurmaktadır.
- Toyota otomotiv, vantilatör üretimini hızlandırmak için tıbbi cihaz şirketleri ile işbirliği yapmaktadır.
- Copper3D, 3D yazdırılabilir bir N-95 maskesi için çevrimiçi açık kaynaklı bir dosya hazırlamaktadır.
- İlk 3D baskılı solunum cihazı İspanya'daki tıp uzmanları tarafından geliştirilip onaylanmıştır.

Salgın döneminde içinde bulunulan zor şartlar üretimde teknolojik yeniliklerin daha etkin kullanılabilmesini tetiklemektedir. Endüstri 4.0 ile üretimde dijitalleşme çalışmalarının örnek uygulamalarını gördüğümüz şu son dönemlerde elde edilen sonuçlar geleceğin planlanmasında oldukça önemli bir rol üstlenecektir.

5.2.7. Siber Güvenlik

Günlük hayatımızda sosyal ve fiziksel birçok ihtiyacımızı artık dijital platformlardan temin etmekteyiz. Bu platformlarda birçok kişisel ve ticari bilgiler paylaşılacak ve depolanmaktadır. Bu bilgilerin sadece kullanıcılar tarafından belirlenen güvenlik sınırları içerisinde kalması herhalde herkesin tercih edeceği bir eğilimdir. Aksi halde kimse bu aracı kanallar üzerinden işlem yapmaya yanaşmaz. Yani kişisel bilgi mahremiyeti dijital dünyadaki davranış ve alışkanlıklarımızın sürdürülebilirliğini etkilemektedir. Özellikle küresel salgın ile mücadele ettiğimiz şu günlerde sosyal, eğitim, ticari alanlarda birçok faaliyetler dijital ortamlarda gerçekleştirilmek zorunda kalmaktadır. Faaliyetlerinin çoğunun dijital dünyaya taşınması siber saldırılar riskini artırmaktadır. Bu durum birçok kullanıcı ile ilgili ciddi veri ihlallerine sebep olabilmekte ve bu verilerin yanlış kişilerin eline ulaşması risk/tehdit oluşturabilmektedir. Dolayısıyla siber güvenlik bu dönemde her zamankinden daha da önemli hale gelmektedir. Siber güvenlik, siber ortamı, işletmelerin ve kullanıcının varlıklarını korumak için kullanılacak araçlar, politikalar, güvenlik unsurları, güvenlik önlemleri, yönergeler, risk yönetimi yaklaşımları, eylemler, eğitim, uygulama ve teknolojilerin genel toplamıdır (Von Solms ve Van Niekerk, 2013).. Siber güvenlik ile ilgili olarak son dönemlerde artan siber olayları şu şekilde sıralamak mümkündür (KPMG Türkiye, 2020);

- Zararlı yazılımlar
- Kripto para dolandırıcılığı
- Siber bombalama

- Arabellek ve yürütme denetimi dolandırıcılığı
- Kimlik hırsızlığı

Salgın ile mücadelede sağlık sektörünün ihtiyaç duyduğu verilerin güvenliği, şirketlerin ticari faaliyetlerini gerçekleştirirken kullandıkları kurumsal verileri, bireylerin internet üzerinden alışverişte ya da eğitim portallarına girdiklerinde bağlı oldukları ağların güvenliği büyük önem taşımaktadır.

5.2.8. Blok Zincir

Dijitalleşme sürecinde son dönemlerde hemen herkesin sıkça duyduğu bir diğer teknolojik gelişme ise blok zincir teknolojisidir. Bloklardan oluşan zincir yapıdaki blok zincir (block chain), şifrelenmiş işlem takibini sağlayan dağıtık yapıdaki bir veri tabanı sistemidir (Düzce Üni, 2020). Zincir şifrelenmiş birimler sayesinde güvenliğini korurken, herhangi bir otoriteden ve denetimden bağımsız olarak özerk yapı sergiler. Salgın sürecinde blok zincir teknolojisi, sunmuş olduğu şeffaflık ve izlenebilirlik özellikleriyle önemli bir rol üstlenmektedir. Deloitte 2020 yılında yayınladığı rapora göre Lianfei Technology geliştirdiği salgın izleme platformu ile Çin'in tüm eyaletlerinde gerçek zamanlı olarak veri temini sağlayabilmektedir. Bu sistem blok zincir teknolojisinin salgın ile mücadele nasıl kullanılabileceğine örnek teşkil etmektedir.

Salgın sürecinde blok zincirlerin gündemde yer almasının bir diğer tartışması ise kripto paralar olarak da bilinen elektronik paralardır. Kripto paraların en yaygın olanlarından biri olan Bitcoin, herhangi bir merkez bankası, resmi kuruluş, vs. ile ilişkisi olmayan elektronik bir para birimidir (Wikipedia, 2020a). Bitcoin gibi elektronik paraların arkasında yer alan teknoloji ise Blockchain Teknolojisidir. Özellikle salgının temas ile yayılım göstermesi ve kâğıt paraların bu yayım üzerindeki etkisi insanlarda endişeye sebep vermektedir. Hatta sırf bu sebeple kâğıt paranın dezenfekte edilmesi ile ilgili teknolojiler geliştirilmeye çalışılmaktadır. Bu durum kafalarda kâğıt paralar tarihe mi geçiyor sorusunu oluşturmaktadır. Küresel salgın süreçlerinde kâğıt paralara ile kıyaslandığında kripto paralar hastalığı bulaştırmada daha risksiz görülebilir. Ancak henüz bu paraların dünya ekonomisinde kullanım oranı oldukça düşüktür. Covid-19 ile birlikte kripto paralara olan eğilimin artıp artmayacağını ise yakın zamanda hep beraber göreceğiz.

6. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Teknoloji birçok açıdan hayatımızı kolaylaştırmaktadır. Sağlık, eğitim, iletişim, ulaşım, ticaret alanları başta olmak üzere daha birçok alanda pek çok işi kısa sürede ve zahmetsizce yapabilmekteyiz. Sanayi sektörü açısından baktığımızda daha modern makinalar ile üretim miktarı ve verimliliği giderek artmaktadır. Makineleşme sayesinde elde edilen verimlilik artışı ilk sanayi devriminin yaşandığı günlerden günümüze kadar artarak süregelmiştir. Birinci sanayi devrimi ile 18 yüzyılda buhar gücünün bulunması ve üretim endüstrisinde kullanılmaya başlanması ile makineleşmenin temelli atılmıştır. Nüfusunun hızla artması ve günlük tüketim talebinin de nüfus artışına bağlı olarak artması ve düşünsel alanda yaşana gelişmeler ile birlikte bilimsel ve teknik gelişmelerin ivme kazanması ikinci sanayi devrimini doğurmuştur. İkinci sanayi devriminin tetikleyici ana unsuru elektrik enerjisinin keşfedilmesidir. Böylelikle üretimde seri üretim devrimi açılmıştır. Üçüncü sanayi devrimi ise üretimin sadece makinelerden ibaret olmadığı insan faktörünün üretim süreçlerinin etkinliğindeki artan rolünün keşfedilmesiyle filizlenmeye başlamıştır. Üretimde bilgi teknolojilerinin kullanılması ve yönetim aklının üretim süreçlerinin organizasyonunda kullanılmaya başlanması devrimin en belirgin özellikleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ve nihayetinde dördüncü sanayi devrimi ise birçok alanda yaşanan gelişmelerin (özellikle teknolojik gelişmelerdeki artan ivme) üretimin organize edilmesi ve yönetilmesinin dijital boyutlara taşınabilmesini gerekli kılmaktadır. İnsan faktörü üretim girdisi olmaktan çıkmakta ve yönetimin asil bir parçası yani beyni haline gelmektedir. Kısaca baktığımızda teknolojik ilerlemeler sanayi tarihinin kilit ögesi olmuştur. Bu ilerlemelerin geldiği en son nokta ise dijital dönüşüm olarak da tanımlanan Endüstri 4.0 kavramı ve teknolojileridir.

Endüstri 4.0 teknolojileri ile birbiri ile iletişim halinde olan ve sensörler yardımıyla ortamı analiz edip ihtiyaçları fark edebilen robotlar ile üretimin daha kaliteli, güvenli, ucuz, ve hem hız hem de israf azalımı açısından fayda sağlayabilecek sistemlerin oluşması amaçlanmaktadır (Sünbül, 2018). Endüstri 4.0 teknolojilerini farkında olmasak bile günümüzde birçok alanda kullanılmaktadır. Bu teknolojiler, endüstriyel üretim ve yönetim faaliyetlerinin yanı sıra

küresel çapta yaşantımızı etkileyen Covid-19 pandemisi ile mücadele sürecinde de yaygın olarak kullanılmaktadır. Özellikle sağlık alanında tanı ve tedavi süreçlerinde, eğitim alanında uzaktan öğretim uygulamalarında, e-ticaret uygulamalarında, imalat süreçlerinde korona virüsün yarattığı sorunları minimize etmek ve bu süreci olabildiğince az zararlarla atlattık için çözüm önerileri sunmaktadır.

Covid-19 sürecinde kullanılan Endüstri 4.0 teknolojilerini kısaca özetlersek aşağıdaki gibi bir sonuç ile karşı karşıya kalırız.

- Hasta tanı ve tedavisinde ilk müdahale sürecinde robotların kullanılması (Robotik sistemler sahip oldukları teknolojik ekipmanlar ile (kamera, termal sensör vb.) aynı ana birçok insan üzerinde tarama yapılabilir),
- İnsanlara dezenfektan dağıtımı ve ateş ölçümü hizmetlerinin robotlar tarafından yapılması,
- Mobil cihazlar tarafından toplanan çok sayıda ve çeşitli veri kümeleriyle IoT teknolojileri salgının yayılımını incelenmesi,
- Hastaların günlük muayenesi için kapı kapı dolaşmak yerine IoT teknolojileri ile hastaların tıbbi ölçümleri alınarak mobil cihazlar yardımıyla veriler buluta yüklenmesi,
- Üç boyutlu yazıcılar yardımıyla Covid-19 testinde kullanılmak üzere test çubuklarının üretilmesi,
- Temel koruyucu sağlık ekipmanı üretimi için üç boyutlu yazıcıların kullanılması (örn: yüz siperi, N-95 maske),
- İleri teknoloji altyapısına sahip firmaların sahip oldukları teknolojiler ile solunum cihazları üretmesi
- Hastalığın tanı ve tedavisinde yapay zeka teknolojilerinin kullanılması gibi bir çok uygulama sürecinde Endüstri 4.0 teknolojileri Covid-19 ile mücadelede yardımcı görevi üstlenmektedir.

Karantina sürecinde toplumsal faaliyetlerin sektöre uğramaması için de bir takım teknolojik uygulamalar kullanılmaktadır bunlar;

- Öğretmenlerin, spor eğitmenlerinin ve finansal danışmanlık hizmetlerinin yapay zeka teknolojileri ile ikame edilmesi,
- Online eğitimler için nesnelerin internet teknolojilerinin kullanılması,
- Artırılmış gerçeklik teknolojileri ile müze vb. yerlerin sanal ortamlarda gezilebilmesi,
- Çevrim içi eğitim sınıflarda fiziksel ortamlardan uzaktaki kişiler görselleştirme uygulamaları ile ihtiyaç duydukları eğitimleri alabilmesi şeklinde sıralanabilmektedir.

Yukarıda belirtilen uygulamalar aslında buzdağının görünen yüzüdür diyebiliriz. Daha birçok teknolojik gelişme bu süreç boyunca insan yaşamına destek olmaktadır. Kısaca hayatın durma noktasına geldiği şu son günlerde Endüstri 4.0 teknolojileri ihtiyaç duyulan yer ve zamanda hemen hemen her sektörde kullanım alanı bulan teknolojilerdir. Asıl soru firmaların bu süreçteki kayıplarını göz önüne aldıklarında gelecekte dijital teknolojilere bakış açılarının değişip değişmeyeceğidir. İşyerine gidiş-geliş sırasında ve işyerinde çalışma süresince kullanılan enerji miktarının azaltılması, dolayısı ile kaynak kullanımının ve üretilen karbon miktarının optimize edilmesi, salgın sürecinin teknoloji kullanımı ile hayatımızda başlattığı olumlu dönüşümün bir diğer yüzüdür. Aynı şekilde önceki sanayi devrimlerinin gerektirdiği işgücünün kırsaldan kentlere olan akışının, yine Endüstri 4.0 teknolojileri ile tersine çevrilmesi imkanı da sorgulamaya değer diğer bir konudur. Şimdilik görünen durum firmaların salgın sonrasında da teknolojik altyapılarını güçlendirme eğiliminde olacakları yönündedir.

Yapılan bu çalışma ile hem Endüstri 4.0 teknolojilerinin kullanım seviyeleri hem de Covid-19 salgın sürecinde teknolojik altyapının kullanım alanlarının bir özeti niteliği taşımaktadır. Mevcut literatür incelendiğinde tıp alanı dışındaki Covid-19 salgın süreci ile ilgili yapılan çalışmaların genellikle sektörlerin süreçten nasıl etkilendiği üzerine yoğunlaşmakta ve çalışma sonuçları genellikle olumsuz etkiler üzerinde birleşmektedir. Dolayısıyla yapılan bu çalışma literatürde yer alan ve Covid-19 salgının sektörlere olası olumsuz etkilerini inceleyen çalışmaların ortaya koyduğu bu olumsuz sonuçların ortadan kaldırabilmesinde Endüstri 4.0 teknolojilerinin nasıl etkili olabileceğine dair bir fikir oluşturmaktadır. Yabancı literatürde salgın sürecinde teknoloji kullanımı üzerine yapılan çalışmalar da mevcuttur. Bu çalışmalar genellikle tıp alanında dijital teknolojilerin hastaların tanı, tedavi ve gözlem süreçlerinde nasıl kullandığına yönelik uygulamaları içermektedir. Ancak bu tarz çalışmalar sayıca az olmak ile birlikte bir bütünlük içerisinde olmadığı görülmüştür. Türkçe literatürde ise benzer bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Bu çalışmanın sonuçları literatürdeki bu alana katkı sağlayan ve salgın sürecinde kullanılan dijital teknolojilerini bütünlük içerisinde derleyen bir çalışma olma niteliği taşımaktadır. Son olarak elde edilen bilgiler ışığında ortaya konulan sonuçların karar vericiler, politika yapıcılar açısından da bir yol gösterici niteliğinde olabileceği umulmaktadır.

KAYNAKÇA

- Acar, Y. (2020). Yeni Koronavirüs (COVID-19) Salgını ve Turizm Faaliyetlerine Etkisi. Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi, 4(1), 7-21.
- Akca, M. (2020). Covid-19'un havacılık sektörüne etkisi. Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 7(4), 45-64.
- Alkan, M. A. (2016). Karanlık Fabrikalar ile İnsansız Üretim. Erişim Tarihi: 06.05.2020 <https://www.endustri40.com/karanlik-fabrikalar-ile-insansiz-uretim/>.
- Ankaralı, H., Ankaralı, S., ve Erarslan, N. (2020). COVID-19, SARS-CoV2, enfeksiyonu: güncel epidemiyolojik analiz ve hastalık seyrinin modellenmesi. *Anadolu Kliniği Tıp Bilimleri Dergisi*, 25(Supplement 1), 1-22. <https://doi.org/10.21673/anadoluklin.707038>.
- Annunziata, M. (2020). The Robots That Help Get Food On The Shelves In The Covid-19 Crisis. Erişim Tarihi: 06.05.2020 <https://www.forbes.com/sites/marcoannunziata/2020/04/21/the-robots-that-help-get-food-on-the-shelves-in-the-covid-19-crisis/#550664c2583f>.
- Bağcı, E. (2018). Endüstri 4.0: Yeni Üretim Tarzını Anlamak. Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi, 9(24), 122-146.
- Bahrin, M. A. K., Othman, M. F., AZLİ, N. N., ve TALİB, M. F. (2016). Industry 4.0: a review on industrial automation and robotic. *Jurnal teknologi*, 78(6-13), 137-143.
- Banker, S. (2020). COVID-19 And 3D Printing. Erişim Tarihi: 10.05.2020 <https://www.forbes.com/sites/stevebanker/2020/04/13/covid-19-and-3d-printing/#7c3844973f7a>
- BBC (2020). Coronavirus: Will Covid-19 speed up the use of robots to replace human workers? Erişim Tarihi: 06.05.2020 <https://www.bbc.com/news/technology-52340651>
- BBVA, (2020). Erişim Tarihi: 06.05.2020 <https://www.bbva.com/en/how-artificial-intelligence-can-help-fight-covid-19/>
- Bean, R. (2020). Big Data In The Time Of Coronavirus (COVID-19). Erişim Tarihi: 11.05.2020 <https://www.forbes.com/sites/ciocentral/2020/03/30/big-data-in-the-time-of-coronavirus-covid-19/#26183d6b58fc>
- Berkun, E. (2018). Sanayide endüstri 4.0 süreçleri: çorum sanayisinde bir uygulama. Hitit Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.
- Boichenko, T. (2020). How Data Analytics can help your business respond to the impact of COVID-19. Erişim Tarihi: 11.05.2020 <https://www.n-ix.com/how-data-analytics-helps-respond-covid-impact/>
- Boston Danışma Grubu (BCG), (2019). Embracing Industry 4.0 rediscovering growth, Erişim Tarihi: 11.05.2020 <https://www.bcg.com/capabilities/operations/embracing-Industry-4.0-rediscovering-growth.aspx>.
- Castelo-Branco, I., Cruz-Jesus, F., ve Oliveira, T. (2019). Assessing Industry 4.0 readiness in manufacturing: Evidence for the European Union. *Computers in Industry*, 107, 22-32.
- Cengiz, S. A. (2019). Endüstri 4.0 sürecinin eğitim sistemine yansımaları; Türkiye örneği. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.
- Chick, R. C., Clifton, G. T., Peace, K. M., Propper, B. W., Hale, D. F., Alseidi, A. A., ve Vreeland, T. J. (2020). Using technology to maintain the education of residents during the COVID-19 pandemic. *Journal of Surgical Education*.
- Cloud Tech, (2020). How cloud computing is keeping us connected amid the Covid-19 pandemic. Erişim Tarihi: 11.05.2020 <https://cloudcomputing-news.net/news/2020/apr/17/how-cloud-computing-is-keeping-us-connected-amid-the-covid-19-pandemic/>
- Çavdar, S. S. (2019). Endüstri 4.0 ve işgücü piyasası»na yansımaları. Karadeniz Teknik Üniversitesi. Yüksek Lisans Tezi.

- Dasgupta, S.S. 2020. How robots are helping in fight against COVID-19. Erişim Tarihi: 11.05.2020 <https://www.geospatialworld.net/blogs/covid-19-how-robots-help-in-fight-against-covid-19/>
- DEİK, 2020. Koronavirüs ve küresel ekonomiye etkileri. Erişim Tarihi: 10.05.2020 <https://www.deik.org.tr/deik-kurumsal-yapi-baskan-dan?Sm=faaliyetler>
- Deloitte (2020). Yeni Nesil Teknolojilerin COVID-19 Mücadelesindeki Önemi. Erişim Tarihi: 17.05.2020 <https://www2.deloitte.com/tr/tr/pages/consulting/articles/yeni-nesil-teknolojilerin-covid-19-mucadelesindeki-onemi.html>.
- Dialani, P. (2020). How virtual reality is helping to deal with covid-19. Erişim Tarihi: 11.05.2020 <https://www.analyticsinsight.net/virtual-reality-helping-deal-covid-19/>
- Düzce Üniversitesi Raporları, (2020). Erişim Tarihi: 11.05.2020 duzce.edu.tr/yonetim-bilisim-sistemleri/sayfa/10332/blockchain-nedir-
- FDA, (2020). FAQs on 3D Printing of Medical Devices, Accessories, Components, and Parts During the COVID-19 Pandemic. Erişim Tarihi: 11.05.2020 <https://www.fda.gov/medical-devices/3d-printing-medical-devices/faqs-3d-printing-medical-devices-accessories-components-and-parts-during-covid-19-pandemic>.
- Fernandes, N. (2020). Economic effects of coronavirus outbreak (COVID-19) on the world economy. Available at SSRN 3557504.
- FPF, (2020). Artificial Intelligence and the COVID-19 Pandemic. Erişim Tarihi: 11.05.2020 <https://fpf.org/2020/05/07/artificial-intelligence-and-the-covid-19-pandemic/>
- Gadhi, S. (2020). How digital infrastructure can help us through the COVID-19 crisis. Erişim Tarihi: 11.05.2020 <https://www.weforum.org/agenda/2020/04/digital-infrastructure-public-health-crisis-covid-19/>
- Gibson, I., Rosen, D. W., ve Stucker, B. (2014). Additive manufacturing technologies (Vol. 17). New York: Springer.
- Gössling, S., Scott, D., ve Hall, C. M. (2020). Pandemics, tourism and global change: a rapid assessment of COVID-19. *Journal of Sustainable Tourism*, 1-20.
- Griffiths, W. (2020). How Can Data Analytics Help in COVID-19?. Erişim Tarihi: 11.05.2020 <http://continue.yorku.ca/how-can-data-analytics-help-in-covid-19/>
- Guo, N., ve Leu, M. C. (2013). Additive manufacturing: technology, applications and research needs. *Frontiers of mechanical engineering*, 8(3), 215-243.
- He, S. (2020). Erişim Tarihi: 17.05.2020 <https://www.technologynetworks.com/immunology/articles/using-the-internet-of-things-to-fight-virus-outbreaks-331992>.
- Hobbs, J. E. (2020). Food supply chains during the COVID-19 pandemic. *Canadian Journal of Agricultural Economics/Revue canadienne d'agroeconomie*.
- Hu, Z., Ge, Q., Jin, L., ve Xiong, M. (2020). Artificial intelligence forecasting of covid-19 in China. arXiv preprint [arXiv:2002.07112](https://arxiv.org/abs/2002.07112).
- ILO, (2020) COVID-19 pandemisi, dünya genelinde, çalışma süreleri ve kazançlarda yıkıcı etki yaratıyor. Erişim Tarihi: 21.05.2020 https://www.ilo.org/ankara/areas-of-work/covid-19/WCMS_740868/lang--tr/index.htm.
- İbiş, S. (2020). Covid-19 salgınının seyahat acentaları üzerine etkisi. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 85-98.
- Jain, D. (2020). Effect of COVID-19 on Restaurant Industry—How to Cope With Changing Demand. Effect of COVID-19 on Restaurant Industry—How to Cope With Changing Demand (April 16, 2020).
- Javaid, M., Haleem, A., Vaishya, R., Bahl, S., Suman, R., ve Vaish, A. (2020). Industry 4.0 technologies and their applications in fighting COVID-19 pandemic. *Diabetes & Metabolic Syndrome: Clinical Research & Reviews*.
- Jordan, J. e Mcknight, L. (2020). Suddenly Essential Infrastructure: Cloud Computing Resources at the Forefront of the COVID-19 Crisis. Erişim Tarihi: 11.05.2020 <https://ischool.syr.edu/infospace/2020/04/01/suddenly-essential-infrastructure-cloud-computing-resources-at-the-forefront-of-the-covid-19-crisis/>
- Kahraman, H. (2016). Artırılmış gerçeklik (augmented reality). Erişim Tarihi: 11.05.2020 <https://www.endustri40.com/artirilmis-gerceklik-augmented-reality/>

- Kasapoğlu, Ç. (2020). Koronavirüs: Salgın hastalıklar tarihi uzmanı Prof. Snowden'a göre 'daha insani ve dirençli' bir toplum yaratabiliriz. Erişim Tarihi: 11.05.2020 <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-52046490>
- Kent, J. (2020). Understanding the COVID-19 Pandemic as a Big Data Analytics Issue. Erişim Tarihi: 11.05.2020 <https://healthitanalytics.com/news/understanding-the-covid-19-pandemic-as-a-big-data-analytics-issue>
- Kıvılcım, B. (2020). Covid-19 (yeni koronavirus) salgınının turizm sektörüne muhtemel etkileri. Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 4(1), 17-27.
- KPMG Türkiye (2020). Webinar: COVID-19 Önlemleri Perspektifinde Siber Güvenlik ve Kişisel Verilerin Korunması. Webinar Serisi. Erişim Tarihi: 10.06.2020
- Li, L., Qin, L., Xu, Z., Yin, Y., Wang, X., Kong, B., ... ve Cao, K. (2020). Artificial intelligence distinguishes COVID-19 from community acquired pneumonia on chest CT. Radiology, 200905.
- Lueth, K. L. (2020) The impact of Covid-19 on the Internet of Things – now and beyond the Great Lockdown: Part 1. Erişim Tarihi: 11.05.2020 <https://iot-analytics.com/the-impact-of-covid-19-on-the-internet-of-things/>
- Manor, E. (2020). Multi-Cloud For Cost Optimization In Unprecedented Times. Erişim Tarihi: 11.05.2020 <https://www.forbes.com/sites/googlecloud/2020/04/22/multi-cloud-for-cost-optimization-in-unprecedented-times/#6f1e4a056b17>.
- Marr, B. (2020) Robots and drones are now used to fight COVID-19 Erişim Tarihi: 11.05.2020 <https://www.forbes.com/sites/bernardmarr/2020/03/18/how-robots-and-drones-are-helping-to-fight-coronavirus/#1075f2212a12>
- McCall, B. (2020). COVID-19 and artificial intelligence: protecting health-care workers and curbing the spread. The Lancet Digital Health, 2(4), e166-e167.
- Morgan, B. (2020). 10 Examples of robots helping to fight COVID. Erişim Tarihi: 11.05.2020 <https://www.forbes.com/sites/blakemorgan/2020/04/22/10-examples-of-robots-helping-to-fight-covid/#5966bd85f4bf>
- Nicola, M., Alsafi, Z., Sohrabi, C., Kerwan, A., Al-Jabir, A., Iosifidis, C., ... ve Agha, R. (2020). The socio-economic implications of the Coronavirus and COVID-19 pandemic: A Review. International Journal of Surgery.
- Pamuk, Ş. (2020). Tarihte Küresel Salgınlar ve İktisadi Sonuçları. Erişim Tarihi: 11.05.2020 <https://sarkac.org/2020/04/tarihte-kuresel-salginlar-ve-iktisadi-sonuclari/>
- Papagiannis, H. (2020). 3 ways Augmented Reality can have a positive impact on society. Erişim Tarihi: 11.05.2020 <https://www.weforum.org/agenda/2020/04/augmented-reality-covid-19-positive-use/>
- Rajkumar, R., Lee, I., Sha, L., ve Stankovic, J. (2010). Cyber-physical systems: the next computing revolution. In design automation conference (pp. 731-736). IEEE.
- Rifkin, J. (2015). Nesnelerin İnterneti ve İşbirliği çağı. Optimist yayınları
- Sağlık Bakanlığı (2020), Yeni Koronavirüs Hastalığı (COVID-19). Erişim Tarihi: 10.06.2020. <https://covid19bilgi.saglik.gov.tr/tr/>
- Salah, A. A. (2020). Cep telefonları ve büyük veri COVID-19'a karşı. Erişim Tarihi: 11.05.2020 <https://sarkac.org/2020/03/cep-telefonlari-ve-buyuk-veri-covid-19a-karsi/>
- Sayegh, E. (2020). As COVID-19 Pushes Businesses To Their Limit, The Cloud Rises Above. Erişim Tarihi: 11.05.2020 <https://www.forbes.com/sites/emilsayegh/2020/03/26/as-covid-19-pushes-businesses-to-their-limit-the-cloud-rises-above/#32e17b967851>
- Seyrek, S. (2020). Koronavirüs ve Teknoloji Sektörü. Erişim Tarihi: 11.05.2020 https://www.elektrikport.com/haber-roportaj/koronavirus-ve-teknoloji-sektoru/22559?utm_source=feedburner&utm_medium=feed&utm_campaign=Feed%3A+elektrikport+%28Elektrikport.com+%7C+T%C3%BCrkiye%27nin+En+B%C3%BCy%C3%BCk+M%C3%BChendislik+Portal%C4%B1%29#ad-image-0
- Shahbaz, M., Bilal, M., Moiz, A., Zubair, S., ve Iqbal, H. M. (2020). Food Safety and COVID-19: Precautionary Measures to Limit the Spread of Coronavirus at Food Service and Retail Sector. Journal of Pure and Applied Microbiology, 14.
- Shi, F., Wang, J., Shi, J., Wu, Z., Wang, Q., Tang, Z., ... ve Shen, D. (2020). Review of artificial intelligence techniques in imaging data acquisition, segmentation and diagnosis for covid-19. IEEE Reviews in Biomedical Engineering.

- Sünbül, G. (2018). Endüstri 4.0 Nedir?, Ne Değildir?, Kullanım Alanları Nerelerdir?. Erişim Tarihi: 11.05.2020 <https://www.dia.com.tr/endustri-4-0-nedir-ne-degildir-kullanim-alanlari-nerelerdir/>
- Tamás, P., ve Illés, B. (2016). Process improvement trends for manufacturing systems in industry 4.0. *Academic Journal of Manufacturing Engineering*, 14(4).
- Ting, D. S. W., Carin, L., Dzau, V., ve Wong, T. Y. (2020). Digital technology and COVID-19. *Nature medicine*, 26(4), 459-461.
- TMMOB (2019). Endüstri 4.0 ve yeni teknolojinin kavramları. Erişim Tarihi: 11.05.2020 <https://www.mmo.org.tr/istanbul/haber/ayin-makalesi-endustri-40-ve-yeni-teknolojinin-kavramlari>
- Toğaçar, M., Ergen, B., ve Cömert, Z. (2020). COVID-19 detection using deep learning models to exploit Social Mimic Optimization and structured chest X-ray images using fuzzy color and stacking approaches. *Computers in Biology and Medicine*, 103805.
- TUBİTAK, (2020). Yapay Zeka Destekli COVID-19 Tanı Sistemi. Erişim Tarihi: 11.05.2020 <https://covid19.tubitak.gov.tr/bilimsel-arastirma-paylasim-platfomu/yapay-zeka-destekli-covid-19-tani-sistemi-0>
- Vaishya, R., Javaid, M., Khan, I. H., ve Haleem, A. (2020). Artificial Intelligence (AI) applications for COVID-19 pandemic. *Diabetes & Metabolic Syndrome: Clinical Research & Reviews*.
- Vaishya, R., Javaid, M., Khan, I. H., ve Haleem, A. (2020). Artificial Intelligence (AI) applications for COVID-19 pandemic. *Diabetes & Metabolic Syndrome: Clinical Research & Reviews*.
- Von Solms, R., ve Van Niekerk, J. (2013). From information security to cyber security. *computers & security*, 38, 97-102..
- Von Solms, R., ve Van Niekerk, J. (2013). From information security to cyber security. *Computers & security*, 38, 97-102.
- Wang, L., Von Laszewski, G., Younge, A., He, X., Kunze, M., Tao, J., ve Fu, C. (2010). Cloud computing: a perspective study. *New generation computing*, 28(2), 137-146.
- Watson, T. (2020). How to save your business during coronavirus using virtual and augmented reality technologies. Erişim Tarihi: 11.05.2020 <https://skywell.software/blog/how-to-save-your-business-during-coronavirus-using-virtual-and-augmented-reality-technologies/>
- Wikipedia, 2020a. Erişim Tarihi: 11.05.2020 <https://tr.wikipedia.org/wiki/Bitcoin>
- Wikipedia, 2020b. Erişim Tarihi: 11.05.2020 https://tr.wikipedia.org/wiki/Yapay_zek%C3%A2
- Yang, G. Z., Nelson, B. J., Murphy, R. R., Choset, H., Christensen, H., Collins, S. H., ... ve Kragic, D. (2020). Combating COVID-19—The role of robotics in managing public health and infectious diseases. *Science Robotics* Vol. 5, Issue 40, eabb5589 DOI: 10.1126/scirobotics.abb5589
- Zawra, L. M., Mansour, H. A., Eldin, A. T., ve Messiha, N. W. (2017, September). Utilizing the internet of things (iot) technologies in the implementation of industry 4.0. In *International Conference on Advanced Intelligent Systems and Informatics* (pp. 798-808). Springer, Cham.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:28.11.2019 ✓Accepted/Kabul:16.06.2020

DOI: 10.30794/pausbed.652221

Araştırma Makalesi/ Research Article

Aydoğu, C. ve O. İ. Dündar, (2020). "L'utilisation Des Smartphones Dans Une Classe De Français Langue Etrangere: Un Exemple D'exploitation" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 41, Denizli, s. 75-82.

L'UTILISATION DES SMARTPHONES DANS UNE CLASSE DE FRANÇAIS LANGUE ETRANGERE: UN EXEMPLE D'EXPLOITATION

Cihan AYDOĞU*, Oğuz İbrahim DÜNDAR**

Résumé

La perspective actionnelle se concentre sur la notion « action » qui marque sa différence principale par rapport à l'approche communicative. Mais, le fait que les apprenants de langue apprennent la langue non dans le pays où la langue cible se parle ou qu'ils n'ont pas toujours l'occasion d'y aller ne rend pas toujours possible la création d'une vraie situation d'action. A ce point la technologie pourrait venir en aide pour transférer l'apprentissage en dehors de la classe et pour créer de vraies situations de communication où l'apprenant sera un acteur social interagissant avec l'Autre. La recherche essaie de trouver une réponse à la question : « les nouvelles technologies peuvent-elles venir en aide aux enseignants pour souligner davantage l'aspect « action » de la perspective actionnelle ? » Elle vise à généraliser l'utilisation des smartphones dans les classes de langue dans le cadre de la perspective actionnelle. Partant de cet objectif, d'abord une recherche théorique sur les principes fondamentaux de la perspective en question a été effectuée et par suite un exemple d'exploitation dans une classe de français langue étrangère a été présenté sous une forme de fiche pédagogique. On pense que l'exemple présenté guidera les enseignants sur la manière d'exploitation de l'action avec les nouvelles technologies dans le cadre de la perspective actionnelle et qu'il provoquera l'apparition de divers points de vues.

Mots Clés : *Perspective actionnelle, Acteur social, Français langue étrangère, Technologie, Action, Exemple d'exploitation.*

AKILLI TELEFONLARIN YABANCI DİL FRANSIZCA SINIFLARINDA KULLANIMI : BİR UYGULAMA ÖRNEĞİ

Özet

Eylem odaklı yaklaşım, iletişimsel yaklaşım ile farkını ortaya koyan temel kavram olan eylem kavramına odaklanmaktadır. Ancak, dil öğrencilerinin genellikle hedef dilin konuşulduğu ülkede olmamaları veya orada bulunma imkânlarının olmaması, gerçek bir eylem durumunun yaratılmasını her zaman mümkün kılmamaktadır. Bu noktada teknoloji, öğrenmeyi sınıfın dışına taşımaya ve öğrencinin diğer bireylerle etkileşime giren sosyal bir aktör olacağı etkili iletişim durumları yaratmaya yardımcı olabilir. Araştırmada "Yeni teknolojiler eylem-odaklı yaklaşımın eylemsel yönünün vurgulanmasında öğretmenlere yardımcı olabilir mi?" sorusuna cevap aranmıştır. Bu çalışma, eylem-odaklı yaklaşım çerçevesinde, akıllı telefonların dil sınıflarında kullanımını yaygınlaştırmayı amaçlayan bir çalışmadır. Bu amaç doğrultusunda çalışmada, öncelikle, eylem-odaklı yaklaşımın temel ilkelerini belirlemek üzere alanyazın taranmış ve ardından Yabancı Dil olarak Fransızca sınıflarında akıllı telefon uygulamalarının sınıf içi kullanımına yönelik bir uygulama örneği sunulmuştur. Sunulan örnek çalışmanın eylem-odaklı yaklaşımın eylemsel boyutunun yeni teknolojilerle nasıl çalıştırılabileceği konusunda eğitimcilere yol gösterici olacağı ve farklı bakış açılarının ortaya çıkmasını sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Eylem odaklı yaklaşım, Sosyal aktör, Yabancı dil olarak Fransızca, Teknoloji, Eylem, Uygulama örneği.*

*Dr. Öğr. Üyesi, Anadolu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, ESKİŞEHİR.
e-posta : caydogdu@anadolu.edu.tr (orcid.org/ 0000-0002-1065-8581)

** Öğr. Gör., Anadolu Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, ESKİŞEHİR
e-posta : oidundar@anadolu.edu.tr (orcid.org/0000-0002-9574-6125)

1. INTRODUCTION

La perspective actionnelle, prônée dans la didactique des langues-cultures, prend la place première dans l'apprentissage des langues étrangères depuis la publication du Cadre Européen Commun de Référence (CECR) pour les Langues en 2001. De nos jours, il est bien remarquable que les maisons d'édition se déclarent de plus en plus être adaptées à cette approche « encore plus ciblé sur les actions que l'apprenant peut faire avec la langue cible » (Tagliante, 2009 :64) en effectuant certains changements dans les livres de méthode ; du moins pour le domaine du Français Langue Etrangère (FLE) qui est d'ailleurs le domaine d'études de cette recherche. Cette approche qui peut être considérée comme une extension nécessaire à l'approche communicative « ne récuse nullement les apports de l'approche communicative, par les tâches et par les compétences. Elle les développe, les précise, face aux nouveaux enjeux linguistiques apparus avec la construction de l'Europe... » (Robert, Rosen, & Reinhardt, 2011 : 94). Ainsi, la PA a intégré, a développé, a retenu dans l'apprentissage des langues étrangères certains concepts comme l'interculturalité, la notion de tâche, la pédagogie centrée sur le groupe, l'autonomie de l'apprenant et la motivation.

Déjà, l'évolution historique des configurations didactiques, résumée par Puren (2006: 39), démontre clairement le changement de l'objectif social de référence langagier à travers le temps et la technologie. La « capacité à découvrir et mobiliser à distance la culture étrangère tout en s'entraînant en langue » présente dans la méthodologie directe évolua en « capacité à échanger ponctuellement des informations avec des étrangers » avec la méthode audiovisuelle, les approches communicative et interculturelle. Elle se transformera finalement en « capacité à travailler en langue étrangère avec des français, des francophones et des allophones » avec l'ébauche d'une perspective actionnelle dans le CECR. « Le lire / parler », l'agir d'usage de référence dans la méthode directe laissa sa place au « parler/vivre ensemble » de la méthode audiovisuelle et de l'approche communicative qui laissa sa place à la notion « agir avec » dans la perspective actionnelle.

La langue à présent n'est plus considérée comme un simple instrument de communication mais plutôt comme un agir individuel nécessitant une transformation des formes d'apprentissages ; « la perspective actionnelle c'est inscrire l'acte de parole dans le cadre d'actions à travers l'accomplissement de tâches qui ne sont pas seulement langagières » (Bourguignon, 2010 : 16). La notion clé, comme nous pouvons le voir, dans cette perspective est sûrement la notion de « tâche » puisque l'action sociale prend forme à travers les tâches sociales.

La grande différence de la perspective actionnelle, qui met l'écart entre ses antécédents, est la prise en compte du milieu social négligé jusqu'alors. L'approche communicative dans laquelle « l'objet langue est toujours une réalité extérieure au sujet, une réalité préconstruite, des énoncés stéréotypés liés à des situations de communication répertoriées. » (Puren, 2002, p.13) n'a pu intégrer ce dernier, ne serait-ce qu'en se limitant à une simulation du milieu social, sans s'aider de l'action, ou ne s'en aidant que de façon très limitée.

Dans la pratique, le changement majeur joue sur l'identité de l'apprenant dans la classe. Il ne se trouve plus à présent dans une simulation, il est un acteur social dont l'authenticité de l'action sera marquée par son aspect imprévisible, avec un avancement aléatoire aboutissant à une finalisation qui assurera l'apprentissage visé. « La perspective actionnelle redonne de plein droit à l'enseignement/apprentissage scolaire une authenticité que l'approche communicative lui a déniée pendant trois décennies » (Puren, 2006: 40). Une authenticité qui découle de l'action, de l'échange avec l'Autre .

Jouez la scène.

En petits groupes,
imaginez trois situations
différentes : quand ? type
de relation ? saluer ou
prendre congé ? Jouez les
scènes devant la classe.

Alter Ego+1 (2012) p.27 activité 7

Certes, « le manuel scolaire va rester un outil indispensable, quel que soit son support et quelles que soient ses adaptations futures. » (Ministère de l'éducation nationale, 2012, pp.5-6), ; le débat ne se portent

aucunement sur cela et il est évident que les livres de méthode qui prétendent avoir adopté la perspective actionnelle dans leurs préfaces, largement utilisés dans l'apprentissage du FLE, ont adapté leurs tâches dans leurs livres de méthode ou leurs supports pédagogiques aux principes de la perspective. Cependant, nous pouvons aussi remarquer le fait que plus de parties pourraient éventuellement être révisées de façon à être d'avantages alignées à ces principes en question. Ainsi l'exemple : le livre *Alter Ego+*, (p. 27 activité.7) demande une simulation de différentes situations dans lesquelles l'apprenant devra imaginer le type de relation, la forme de salutation (formelle ou informelle), s'il doit saluer ou prendre congé etc. et cela dans le contexte de la classe. La mise en pratique des différentes réactions apprises juste avant la partie aide-mémoire et les réactions que peuvent donner les apprenants s'effectuent dans le cadre d'une rencontre avec les personnes présentes qui viennent d'apprendre via des activités de compréhension orale ou/et de compréhension écrite. Le tout pour créer une simulation qu'on peut considérer prévisible : sans authenticité, sans aspect social, avec très peu d'aléas. Pourtant « il incombe au didacticien de réfléchir aux situations d'apprentissage qui peuvent émerger, intentionnellement ou non, d'un dispositif en ligne et aux cadres communicatifs et interactionnels qu'il propose, formels ou informels » (Grassin, 2013 : 68). D'ailleurs, il est possible d'avoir plus de chance pour réaliser « l'action » supposant l'Autre avec l'usage des nouvelles technologies dans la classe puisque l'évolution de la technologie et la mondialisation a en quelque sorte anéanti les limites géographiques de la communication interculturelle ; limites plus ou moins présente jusqu'aux années 2000.

« L'une des exigences de base de l'école du futur est de préparer les élèves au travail en réseau et de les interagir à la société de l'information dans laquelle la connaissance constitue la ressource fondamentale pour le développement économique et social. L'institution scolaire est contrainte d'adapter sa pédagogie et son enseignement. Les nouvelles technologies de l'information et de la communication peuvent contribuer à transformer l'apprentissage et l'enseignement et à rendre le système capable d'évoluer et répondre aux défis. » (Lehtinen et al.1988: n.p. cité par Legros et al., 2002: 2).

Dans cette recherche, l'objectif est de présenter une fiche pédagogique pour donner une idée d'exploitation adaptée aux nouvelles technologies, qui exemplifierait une tâche de la perspective actionnelle supposant l'Autre et dont l'application devrait aboutir à une tâche « interactionnellement justifiée dans la communauté où elle se déroule » (Louveau et al., 2006: 38)

La recherche est délimitée aux salutations et prises de congé du niveau A1 qui est un sujet commun dans tout apprentissage de langue étrangère. Le choix s'explique par le fait que le sujet est assez facilement adaptable à un apprentissage disposant de la technologie, les smartphones dans le cas présent, qui ne se limiterait pas au contexte de la classe.

Avant de passer à la présentation de la fiche pédagogique il serait plus convenable de se pencher sur le cadre théorique de l'approche actionnelle et d'en dégager les grands principes.

2. L'APPROCHE ACTIONNELLE

Afin de ne pas se perdre dans un rappel détaillé de l'approche actionnelle, rester sur les lignes de l'objectif principal de la recherche et pour contribuer à l'application de cette perspective via une fiche pédagogique, les bases importantes de la perspective en question sont présentées sous une forme de rappel. Comme il a été déjà mentionné, la perspective actionnelle met l'accent sur la centration sur le groupe et le considère comme un acteur social. L'expression "action" constitue la notion clé autour de laquelle s'articulent les objectifs et les contenus d'apprentissage, ce qui nécessite par excellence, une action, réalisée avec l'Autre et qui fera appeler dans sa totalité à une compétence interculturelle ; « la PA requiert que l'apprenant de langue s'entende, coopère avec tous les individus parlant la langue cible et ceci en tenant compte des différences culturelles, en acceptant la culture de l'Autre sans mettre à l'écart sa propre culture » (Rosen et Reinhardt, 2007, s. 32-33). Le terme de perspective mérite d'être discuté dans un cadre théorique très large mais la finalité de cette recherche étant la présentation d'une application conçue dans cette perspective, il est plus préférable de rappeler certaines caractéristiques importantes nécessaires pour mieux concrétiser les étapes de l'exemple d'exploitation.

2.1. L'Interculturalité

La définition du terme varie selon plusieurs aspects. L'explication suivante inclue la définition générale de l'interculturalité, en partant de son emploi :

« L'emploi du mot 'interculturel' implique nécessairement, si on attribue au préfixe 'inter' sa pleine signification, interaction, échange, élimination des barrières, réciprocité et véritable solidarité. Si, au terme 'culture' on reconnaît toute sa valeur, cela implique reconnaissance des valeurs, des modes de vie et des représentations symboliques auxquels les êtres humains, tant les individus que les sociétés, se réfèrent dans les relations avec les autres et dans la conception du monde. » (Conseil de l'Europe, 1986 cité par Boubakour, 2010: 23)

À la suite de cette définition générale, il paraît nécessaire de se pencher davantage sur l'inclusion de l'interculturalité en classe de langue. Dans l'acquisition de la compétence interculturelle, certaines aptitudes et compétences sont indispensables : « le respect ; la conscience de soi / l'identité ; l'aptitude à regarder les choses sous un angle/ point de vue ; l'écoute ; l'adaptation ; l'aptitude à établir des relations ; l'humilité culturelle » (Deardorff, 2011 : n.p., cité par UNESCO, 2013: 25). Cette acquisition d'aptitudes et de compétences est plus probable lors d'une réelle interaction que dans une préparation de l'apprenant à une situation de communication restreint dans le contexte de la classe.

2.2. La Notion de « Tâche »

La notion de tâche acquiert une définition distincte dans la perspective actionnelle. Elle ne s'inscrit plus dans une logique de simulation comme elle l'était dans l'approche communicative. On ne se limite pas non plus à un exercice simple constitué dans le but d'évaluer les connaissances acquises par l'apprenant comme il en était le cas dans les méthode/méthodologie précédentes. L'apprenant est considéré en tant qu'usager de la langue, c'est un apprenant-usager qui devrait mener la réalisation de sa propre action. « La tâche se définit par son but, par le résultat tangible auquel elle doit aboutir et s'inscrit plus globalement dans un projet. Elle a une relation avec des activités réelles et nécessite donc l'implication de l'apprenant, usager de la langue, acteur social. » (Morel, 2012: 143). L'apprenant n'est plus limité à une simple répétition ou n'est pas non plus encadré par une simulation ayant des phases, passages fixes prédéfinis ; il se trouve dans un contexte social qui « renvoie à la multitude des événements et des paramètres de la situation (physiques et autres), propres à la personne mais aussi extérieurs à elle, dans laquelle s'inscrivent les actes de communication » (Conseil de l'Europe, 2001: 15). La tâche dans la perspective actionnelle inclut tout naturellement l'accomplissement d'une tâche langagière mais à la différence elle inclut tout autant les actions non-verbales avec l'Autre.

« Avec la PA (...) il ne s'agit plus seulement de communiquer ponctuellement avec des étrangers pour s'informer et informer (objectif social langagier de l'AC), mais de travailler en continu avec d'autres (de même langue maternelle ou d'autres langues maternelles) en langue étrangère. » (Puren, 2006: 40)

A partir de tout ce qui est noté jusqu'ici, il faudrait préciser que la tâche contextualisée est réalisée par les choix de l'apprenant, usager de la langue cible, avec tous les aléas possibles dans le but de réaliser une communication verbale et non-verbale pour donner un résultat dans le cadre de la finalisation de l'action.

Ainsi l'exemple d'exploitation se portera plutôt sur l'usage actif des smartphones en classe de FLE. Malgré l'avancement incroyable de la technologie qui relie facilement toutes les nations, et bien sûr les pays francophones et non-francophones pour le cas présent, cet outil n'a pas eu le mérite attendu dans l'enseignement des langues. Ce qui était impensable peut-être pour les années 2000 est possible, voir incontournable dans les années dans lesquelles nous sommes, avec des apprenants scolaires nés juste avant ou par suite du millénaire. L'intention ne devrait peut-être plus se porter sur la présentation d'une situation susceptible de se réaliser, mais de faire entrer l'apprenant dans la situation, non pas par le biais d'un autre apprenant de son niveau qui ne sait pas plus que lui pour les résultats de ses actes dans la situation mais avec un francophone, susceptible de mieux réagir

pour créer une situation authentique et imprévisible car « on n'apprend pas pour apprendre, mais pour exprimer et dire quelque chose et les propositions méthodologiques doivent donc s'efforcer d'initier et de motiver une communication réelle en langue étrangère ». (Cuq & Gruca, 2005 : 190).

3. EXEMPLE D'EXPLOITATION

Nous avons choisi de présenter notre exemple d'exploitation sous forme de fiche pédagogique, non pas pour aspirer à une substitution aux livres de méthodes, mais pour combler les lacunes dont nous considérons affaiblir l'efficacité de la perspective actionnelle. Notre choix de fiche pédagogique s'explique par son efficacité qui « permet à celui qui l'établit de réfléchir en amont à la stratégie d'enseignement-apprentissage qu'il souhaite mettre en œuvre » (Duplessis, 2016).

Notre exemple d'exploitation se base sur la communication directe via une application smartphone entre les apprenants de langue turc francophones et les apprenants de FLE en Turquie. Les professeurs peuvent, dans cet objectif, prendre contact avec les établissements franciliens dispensant l'enseignement turc ; tel l'université de Strasbourg, l'université Grenoble Alpes, l'INALCO, le lycée Racine, le lycée Louis Vincent, le lycée A. Maurois etc. Précisons que la liste n'est aucunement exhaustive.

Le document est préparé en trois étapes ; pré-activité, activité et post-activité. Dans l'étape de pré-activité, il s'agit plutôt de faire faire un remue-méninge. L'objectif est d'activer les connaissances antérieures ou extralinguistiques des apprenants. Il faut voir cette étape comme une étape de préparation à la tâche à accomplir.

L'étape d'activité contient la réalisation de la tâche. Cette production peut être libre, semi-libre ou dirigée et orale ou écrite. Bien sûr le meilleur est de laisser libre les apprenants pour qu'ils puissent s'exprimer personnellement et pour ne pas nuire à leur créativité. Tout dépend des objectifs visés et du niveau des apprenants. L'étape de post-activité se base sur la prise de conscience des contraintes de la tâche. Cette étape peut être vue aussi comme une étape d'auto-évaluation. C'est l'étape qui permettra à l'apprenant de remarquer la fonction des formes linguistiques utilisées pendant la tâche dans une situation de communication réelle.

Thème :	Faire la connaissance d'un étranger
Niveau :	A1
Durée :	45 minutes
Objectifs :	L'apprenant sera capable de : Comprendre de courtes conversations dans lesquelles des personnes se saluent ou prennent congé : Saluer et prendre congé Se présenter : dire son nom, son prénom, son âge
Prérequis :	Formules de salutations et prise de congé formelles et informelles Les verbes s'appeler, être, avoir
Matériels nécessaires :	Smartphone, l'application Face Time (téléchargeable gratuitement)
Disposition de la classe :	Emplacement assez éloigné pour assurer une communication compréhensible entre les pairs

	La Tâche
Contexte :	Les premiers contacts avec un francophone étranger
Problème :	Comment et avec quelles salutations commencer et continuer une conversation
Finalisation :	L'apprenant sera amené à faire la connaissance d'un francophone en prenant en considération les réponses, les réactions de l'apprenant.
Complexité :	Seul ses savoirs langagiers ne seront pas en causes, mais aussi ses savoir-extra-langagiers. Il fera des choix et accomplira la tâche avec les aléas de la discussion
Résultat :	L'apprenant aura fait la connaissance d'un étranger en utilisant la langue cible

Pré-Activité

Déroulement de la séance /séquence :			
Gestion du temps	Activités du professeur	Activités des élèves	Supports
15 minutes	<p>1- Le professeur donne aux élèves un tableau où ils peuvent retrouver les formules de salutations et de prise de congé formelles et informelles dont ils devront exploiter.</p> <p>2- Le professeur demande aux élèves de télécharger sur leurs smartphones l'application face time (téléchargeable gratuitement)</p>		

Activité

Déroulement de la séance /séquence :			
Gestion du temps	Activités du professeur	Activités des élèves	Supports
30 minutes	<p>1- Le professeur assure la connexion des apprenants avec le groupe pré arrangé pour débiter la tâche.</p> <p>2- Le professeur demande aux apprenants de faire connaissance avec les apprenants francophones.</p>	<p>1- Les apprenants commencent à faire connaissances avec les apprenants francophones.</p> <p>2- Chaque groupe ou apprenant devra faire connaissance avec chaque apprenant ou groupe d'apprenants francophones.</p>	Smartphone et connexion Internet

Post-Activité

Déroulement de la séance /séquence :			
Gestion du temps	Activités du professeur	Activités des élèves	Supports
Devoir	Le professeur demande aux apprenants d'ajouter ou d'entourer les formes et utilisations qu'ils ont entendues pendant les conversations qu'ils ont réalisées au tableau donné dans la partie pré-activité par le professeur (salutations formelles informelles)	L'apprenant devra identifier, se rappeler des formes de salutation formelles et informelles qu'il a entendues, utilisées pendant l'accomplissement de la tâche	Ms Word, ordinateur

Exemple de tableau de formes de salutations et de prise de congé formelles et informelles à exploiter dans la partie pré-activité :

Salutations et prise de congé formelles	Salutations et prise de congé informelles
Bonjour	Salut
Bonjour monsieur	Ça va ?
Bonjour madame	Comment ça va ?
Bonjour mademoiselle	Comment vas-tu ?
Comment allez-vous ?	Comment t'appelles-tu ?
Comment vous appelez-vous ?	Je m'appelle...
Je m'appelle ...	Et toi ?
Et vous ?	A plus tard !
Au revoir	A bientôt !
Bonne journée	Ciao !
...	...

CONCLUSION

En guise de conclusion il faut noter que même si la préparation à l'action de l'apprenant, héritée de l'approche communicative, tient sa place dans la perspective actionnelle sans pour autant prendre la place première ; l'enjeu se trouve encore dans l'action. La perspective en question demandant l'action par son appellation même, se heurte généralement aux limites géographiques et technologiques dans la pratique, alors que ces limites ne sont qu'artificielles. En effet, dans chaque domaine en dehors de l'éducation, l'inclusion de la technologie est largement observable alors qu'il n'est pas possible de parler d'une efficacité proportionnelle aux progrès technologiques pour l'éducation. L'utilisation de cette fiche pédagogique, susceptible d'être utile à combler ce manque, dans le cadre de complément au cours, nécessite une organisation rigoureuse entre deux ou plusieurs enseignants avec une motivation intrinsèque des apprenants qui se mobilisera sûrement due à la situation de communication créée. Avec l'exemple de cette fiche pédagogique les apprenants se trouveront dans une situation créative, sujet de l'action dans sa relation avec l'Autre ; qui sera dans ce cas un autre étudiant, le natif. Dans un monde où les distances se minimalisent avec les applications de smartphone (qui prennent d'ailleurs progressivement la place du « clic sur la souris »), il est fort probable de trouver des apprenants de langue turque qui voudraient venir en aide à ceux de FLE dans l'apprentissage de la langue française et ceux de langue française qui voudraient venir en aide aux apprenants de la langue turque ; ce qui constituera une situation « win-win » pour les deux groupes d'apprenants. Le problème se pose alors sur la question de trouver un temps libre pour les deux classes, problème qui peut être considéré sans importance réelle dans les limites de l'Europe avec des emplois du temps scolaire et des fuseaux horaires proches.

Finalement, cet exemple d'exploitation, expliqué et analysé jusqu'alors, est susceptible de trouver sa place dans l'objectif d'inclure le plus possible l'action dans la classe de langue via les smartphones tout en se basant sur les lignes fondatrices de la perspective actionnelle.

BIBLIOGRAPHIE

- Boubakour, S. (2010). L'enseignement des langues-cultures: dimensions et perspectives. *Synergies Algérie*, (9), 13-26.
- Bourguignon, C. (2010). *Pour Enseigner Les Langues Avec Le CECRL: Clés et Conseils*. Delagrave, Paris.
- Conseil de l'Europe (1986). L'Interculturalisme : de l'idée à la pratique didactique et de la pratique à la théorie, Conseil de l'Europe, Conseil de la Coopération Culturelle.
- Conseil de l'Europe (2001). *Cadre Européen Commun de Référence pour les langues : apprendre, enseigner, évaluer*, Didier, Paris.
- Cuq, J.-P. et Gruca, I. (2005). *Cours de didactique du français langue étrangère et seconde*. Grenoble : PUG.
- Duplessis, P. (2016). La fiche pédagogique en information-documentation : Modèle à l'usage des professeurs documentalistes préparant une séance d'enseignement-apprentissage seuls ou en interdisciplinarité, disponible le 20.08.2018 sur <http://lestroiscouronnes.esmeree.fr/outils/la-fiche-pedagogique-en-information-documentation>
- Grassin, J.F. (2013). « Un réseau social pour le FLE. Quelles perceptions », *Apprendre les langues autrement*, 10 (2): 61-90.
- Kizirian V., Daill E., Berthet A., Hugot C., Waendendries M. (2012) *Alter Ego+1*. Hachette, Paris.
- Legros, D., Maître de Pembroke, E., & Talbi, A. (2002). *Les théories de l'apprentissage et les systèmes multimédias, Psychologie des apprentissages et multimédia*, A. Colin, 23-39, Paris.
- Louveau, É., Mangenot, F., & Abry, D. (2006). *Internet et la classe de langues*, CLE International, Paris.
- Ministère de l'éducation nationale. (2012). Les manuels scolaires : situation et perspectives. Rapport n° 2012-036. Disponible le 2 Janvier 2019 depuis: http://cache.media.education.gouv.fr/file/2012/07/3/Rapport-IGEN-2012-036-Les-manuels-scolaires-situation-et-perspectives_225073.pdf
- Morel, A. S. (2012). Littérature et FLE: état des lieux, nouveaux enjeux et perspectives, *Synergies monde*, (9), 141-148.
- Puren, C. (2002). Perspectives actionnelles et perspectives culturelles en didactique des langues-cultures : vers une perspective co-actionnelle-co-culturelle. *Langues modernes*, 96, (3), 55-72.
- _____ (2006). De l'approche communicative à la perspective actionnelle, *Le Français dans le monde*, (347), 37-40.
- Robert, J.P., Rosen, É. et Reinhardt, C. (2011). *Faire classe en FLE: une approche actionnelle et pragmatique*. Hachette, Paris.
- Rosen. E. et Reinhardt, C. (2007). *Le point sur le Cadre européen commun de référence pour les langues*. Clé International, Paris.
- Tagliante, Christine (2009), *La classe de langue*, CLE International, Paris
- Unesco (2013). Compétences interculturelles : cadre conceptuel et opérationnel, *l'Organisation des Nations Unies pour l'éducation, la science et la culture*, Paris.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:03.03.2020 ✓Accepted/Kabul:05.06.2020

DOI: 10.30794/pausbed.697852

Araştırma Makalesi/ Research Article

Murat, D. (2020). "The Analysis of The Well-Being Levels of OECD Countries With Grey Relational Analysis", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 41, Denizli, s. 83-107.

THE ANALYSIS OF THE WELL-BEING LEVELS OF OECD COUNTRIES WITH GREY RELATIONAL ANALYSIS

Dilek MURAT*

Abstract

In recent years, the definition and measurement of the well-being levels of nations have been among the most studied topics by researchers. After World War II, national income was used for this purpose; however, due to the impact of globalization, the inadequacy of this approach was identified, and a human-oriented development approach was adopted. Thus, the Human Development Index (HDI), first introduced in 1990, was presented as an important indicator. The need to define and measure well-being in more detail based on changing conditions resulted in the calculation of the Better Life Index (BLI) by the Organization for Economic Cooperation and Development (OECD) in 2011. In the present study, BLI 2017 data for 35 OECD member countries and 3 non-member states were analyzed with Gray Relational Analysis (GRA). In Multicriteria Decision Making (MCDM) analyses, determination of the weight is an important and critical issue that directly affects the results. Therefore, four objective weight determination methods, including mean-weights (MW) and standard deviation (SD), entropy, and CRITIC, were used in the study. Countries were ranked based on gray coefficient scores determined in the analysis. Thus, it was determined that the countries with the highest scores included Norway, Australia, USA, Canada, Iceland, Switzerland, Denmark, and, Sweden while the countries with the lowest scores were South Africa, Turkey, Mexico, Greece, and.

Keywords: *Multicriteria decision-making, Better Life Index, Grey relational analysis, Objective weights, OECD countries.*

OECD ÜLKELERİNİN REFAH DÜZEYLERİNİN GRİ İLİŞKİSEL ANALİZ İLE DEĞERLENDİRİLMESİ

Özet

Son yıllarda ülkelerin refah düzeyinin tanımlanması ve ölçümü araştırmacılar tarafından ilgi ile çalışılan konular arasındadır. II. Dünya Savaşından sonra bu amaçla milli gelir kullanılmış, ancak sonraki dönemlerde küreselleşme sürecinin de etkisiyle bu anlayışın yetersizliği fark edilmiş ve insan merkezli bir kalkınma yaklaşımına geçilmiştir. Bu bağlamda 1990'da hesaplanan İnsani Gelişim Endeksi (HDI) önemli bir gösterge olarak sunulmuştur. Zaman içinde değişen koşullarla refahın tanımı ve ölçümünün daha detaylı bir biçimde yapılması gerekliliği, 2011'de Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) tarafından Daha İyi Yaşam Endeksi (BLI)'nin hesaplanması sonucunu doğurmuştur. Bu çalışmada OECD üyesi 35 ülke ve üye olmayan 3 ülke için hesaplanan BLI 2017 verileri Gri İlişkisel Analiz (GRA) kullanılarak değerlendirilmiştir. Çok Kriterli Karar Verme (MCDM) analizlerinde ağırlık belirlemede oldukça önemli ve sonuçları direkt etkileyen kritik bir konudur. Bu nedenle araştırmada Eşit ağırlık (MW) and Standart sapma (SD), Entropy and CRITIC olmak üzere dört farklı objektif ağırlık belirleme metodu kullanılmıştır. Ülkeler analiz sonucu elde edilen gri katsayı skorlarına göre sıralanmıştır. Sonuç olarak en yüksek skorlara sahip olan ülkelerin Norveç, Avustralya, ABD, Kanada, İzlanda, İsviçre, Danimarka ve İsveç olduğu en düşük skorlara sahip olan ülkelerin Güney Afrika, Türkiye, Meksika ve Yunanistan olduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Çok Kriterli Karar Verme, Daha İyi Yaşam Endeksi, Gri İlişkisel Analiz, Objektif Ağırlıklar, OECD Ülkeleri.*

*Asst. Prof. Dr., Bursa Uludağ University Faculty of Economics and Administrative Sciences, BURSA.
e-mail: dilekm@uludag.edu.tr, (orcid.org/ 0000-0002-5667-8094)

1. INTRODUCTION

Well-being is a broad concept that includes developments and advances in the living environment, health, income, social relationships, marriage, family life, etc. The research on the concept focuses on national well-being and quality of life, which include several parameters such as freedoms, coping mechanisms, sustainability, systemic functions, happiness, and life satisfaction.

In the description of well-being, both objective (income, education, health, etc.) and subjective indicators (happiness, satisfaction, etc.) are used. While subjective indicators are related to the emotions that emerge as a result of individual experiences, objective indicators include the factors that sustain the subjective indicators. Mixed indicators, on the other hand, include both objective and subjective elements (Gökdemir and Veenhoven, 2014: 339-341). The objective approach is rooted in social statistics tradition, which dates back to the 19th century. The subjective approach was based on survey research, which was introduced in the 1960s (Veenhoven, 2002: 33).

The objective indicators used to determine national development levels include Gross National Product (GNP), Gross Domestic Product (GDP), Measure of Economic Welfare (MEW), Index of Sustainable Economic Welfare (ISEW), Genuine Progress Indicator (GPI), Index of Economic Well -Being (IEW), Human Development Index (HDI), Index of Social Progress (ISP), Index of Social Health (ISH) and Social Development Index (SDI). Mixed indicators used to determine the well-being, happiness, and satisfaction levels of individuals and their longevity include Better Life Index (BLI), Happy Life Expectancy (HLE), The Happy Planet Index (HPI), and Gross National Happiness (GNH). Subjective indicators such as the World Values Survey (WVS) and Eurobarometer Survey rank the countries based on scale questions on happiness or life satisfaction levels of the participants (Veenhoven, 2002: 337-363).

Especially after World War II, the development level of nations was analyzed based on economic development and international comparisons were conducted based on only the increase in national income. However, the inadequacy of this income-oriented development approach was identified especially in the globalization process, and a human-oriented development approach that considers humans at the center of development was adopted. This approach still considers the increase in individual income as a significant factor for development; however, it argues that the improvement in income alone is not sufficient to measure the actual well-being of individuals (Gürses, 2009: 340). This led to the introduction of various indices that included factors such as education, health, gender, poverty, social and political status, and provision of social services based on the above-mentioned human-oriented approach. In this context, HDI is one of the most important objective indicators based on the concept of the capability approach of Amartya Sen, developed by the United Nations Development Program (UNDP) and calculated since 1990. BLI, a mixed indicator, is another important index that suggested a different approach to the description and measurement of well-being.

In the 2000s, novel changes introduced the need for a more comprehensive index that could measure well-being and include global threats such as climate change, income, health, and the quality of life of the societies. Thus, in 2008, Joseph Stiglitz, Amartya Sen, and Jean-Paul Fitoussi joined forces to establish The Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress. This commission reported the main problems

of the GDP method used to measure well-being (Akar, 2014: 4). In their study, Stiglitz et al. reported that “To define what well-being means a multidimensional definition has to be used. Based on academic research and several concrete initiatives developed around the world, the Commission has identified the following key dimension that should be taken into account. At least in principle, these dimensions should be considered simultaneously.” These key dimensions included material living standards (income, consumption and wealth), health, education, personal activities including work, political voice, and governance, social connections and relationships, environment (present and future conditions), insecurities of both economic and physical nature (Stiglitz et al., 2009: 14).

Accordingly, OECD calculated the BLI on May 24, 2011, to obtain a broader description and measurement of well-being. The index, first calculated for 34 OECD member countries, was calculated for 36 countries including non-OECD members Brazil and Russian Federation, in 2012. In 2019, it was calculated to include data from 35 OECD member countries as well as non-members Brazil, Russian Federation, Colombia, and South Africa. The 11 factors included in the index and related sub-factors could be observed in Table 1. The OECD BLI compares the factors that affect well-being instead of ranking them. All 11 factors are equally weighted in the composite index. The index, however, discerns the current material living conditions and living standards and sustainability of these criteria (Kerenyi, 2011: 519-521).

The current and future well-being levels are distinguished in the theoretical framework of the BLI. The current well-being is calculated based on the achievements in two comprehensive realms: material living conditions (income and wealth, jobs and earnings, housing conditions) and quality of life (health status, work-life balance, education and skills, social connections, civic engagement and governance, environmental quality, personal security, and subjective well-being). The future well-being is determined based on certain key resources that affect the well-being in the long-term and that are in turn constantly affected by current developments, which could be measured by various types of capital indicators.

Thus, the present study aimed to calculate the national scores for the scrutinized countries based on the BLI, which is a significant indicator for the measurement of well-being. Four weighting methods were used in Gray Relational Analysis (GRA) and the findings were compared and analyzed. Thus, GRA and various weighting methods were integrated. The literature review revealed no studies where BLI was used with GRA conducted with different weighting methods. Thus, it was suggested that the study would contribute to the literature.

This study includes five sections. In the second section, certain important studies are summarized. In the third section, the study dataset and methodology are introduced. In the fourth section, empirical findings, and in the fifth section, general analysis and conclusions are presented.

2. LITERATURE

The indicators used to determine the well-being of individuals and national development levels could be categorized under objective, subjective and mixed indicators. GDP and HDI are among the important objective indicators used for this purpose. World Values Survey (WVS), Eurobarometer Survey, etc. could be considered as subjective indicators that help to determine the life satisfaction levels of the participants. HPI, which was introduced in 2006 and BLI developed by OECD in 2011 for a broader definition and measurement of well-being

are among the most important mixed indicators. Important studies that addressed these indicators are summarized in the following paragraphs.

Kaya et al. (2011) analyzed the quality of life in 27 EU and EU candidate countries with VIKOR. Three VIKOR analyses were conducted for 2003, 2005, and 2007 on EU countries, Norway, and EU candidate countries including Croatia, Macedonia, and Turkey-based on quality of life indicators. The general analysis demonstrated that Spain, Sweden, and Denmark had the best quality of life in 2003 and 2007. It was observed that Turkey had almost the worst quality of life in three years.

Balešentis et al. (2011) utilized the MULTIMOORA method to compare the well-being levels of the EU member states. It was determined that Ireland, the Netherlands, Denmark, Austria, France, Cyprus, Finland, Germany, and Belgium had the highest levels of well-being in 2009. The lowest well-being levels among EU members were observed in the Czech Republic, Lithuania, Slovakia, Bulgaria, Poland, Hungary, Estonia, Latvia, and Romania

In a study by Reig-Martínez (2013), Wellbeing Composite Index (WCI) was calculated for 42 European Economic Space, North African, and the Middle Eastern nations. Various Data Envelopment Analysis (DEA) models were used as an aggregate tool for seven selected socio-economic variables corresponding to the well-being dimensions of income per capita, the environmental burden of disease, income inequality, gender gap, education, life expectancy at birth and effective governance. It was determined that the best performers were Nordic countries and Switzerland, and Mauritania, Libya, and Syria were at the bottom of the ranking.

Ivaldi et al. (2016) developed a composite well-being index, the European Well-being Index (EWI), which aimed to measure well-being in the EU 27 countries using factorial analysis with the social indicator approach. EWI ranks the nations based on their score and displays their strengths and weakness based on specific index components. Thus, the countries with the highest scores, namely Finland, Sweden, Denmark, and the Netherlands, reported high scores in almost all index dimensions. The second-tier nations that included Austria, Luxembourg, and Germany exhibited satisfactory scores in all dimensions. The third-tier nations included France, the United Kingdom, and Spain. Greece, Romania, and Bulgaria were in the last tier and the economies of these countries were worse than the others. The above-mentioned study also compared EWI scores with the GDP and HDI with the Spearman rank correlation coefficient. The Spearman coefficient between the EWI and the GDP was 0.897 and the same coefficient between the EWI and the HDI was 0.842.

Önay (2016) analyzed BLI with TOPSIS and MOORA Ratio System and MOORA Reference Point Approach methods. These methods are used to rank countries. Due to this reason, it is assumed that any criterion is not more significant when compared to the other criteria and weights are not used. Despite ranking variations, certain countries usually dominate top-tier rankings. The US, Switzerland, and Canada are usually the top three nations in the rankings determined by these methods. The US, Switzerland, Canada, Luxembourg, and Sweden could be given as examples for top-tier nations. Also, Mexico and Brazil are usually located at the bottom of the rankings.

In a previous study, Orakçı and Özdemir (2017) used HDI and the indicators derived from the Europe Quality of Life Survey to investigate the human development levels in Turkey and EU countries. GRA and MOORA methods were used to determine the human development levels, and the findings were compared. The

effectiveness of the indicators was analyzed with Entropy and CRITIC objective weighting methods. Using GRA and MOORA, it was determined that Luxemburg, Finland, and Austria were the top three countries in human development and with MOORA, the UK, Netherlands, and Denmark were the top three nations. Turkey was the 26th nation on the list with GRA and 23rd with MOORA.

Ömürbek et al. (2017) employed ARAS and MOORA methods to analyze the quality of life in EU countries. The entropy method was used to determine the weights of the criteria. It was determined that pollution was the most important factor in the quality of life in EU countries. Findings obtained with both methods emphasized that Finland had the best quality of life.

Peiro´-Palomino and Picazo-Tadeo (2018) developed a composite well-being indicator for 35 OECD countries, South Africa, Russia, and Brazil for the 2013–2016 periods, based on the data for 10 well-being dimensions included in the OECD BLI. In the first stage, countries were ranked based on the well-being indicator, constructed with the Data Envelopment Analysis. In the second stage, well-being tiers were identified with hierarchical cluster analysis, revealing the fact that well-being was highly polarized. It was determined that the United States and Switzerland were in the top-tier, followed by Luxembourg, Canada, and Japan. Chile, Turkey, Mexico, and the three non-OECD countries in the sample, namely Russia, South Africa, and Brazil, were in the bottom-tier.

Depren and Kalkan (2018) analyzed the 2017 BLI data for 38 countries with the MULTIMOORA method. Criterion weight was determined with the Entropy method, and the nations were ranked. In the final stage, the correlation between the national rankings and HDI rankings was analyzed with the Spearman rank correlation coefficient. The findings obtained with the MULTIMOORA approach demonstrated that the national rankings were as follows: the USA, Switzerland, Belgium, Netherlands, and Sweden. Furthermore, the bottom 5 countries included South Africa, Turkey, Mexico, Brazil, and Greece, respectively. The correlation analysis conducted in the final stage demonstrated that there was a statistically positive correlation (78%) between the rankings of countries obtained with the Entropy-based MULTIMOORA method and HDI rankings.

Türe (2019) aimed to determine the well-being scores for 34 OECD countries with a methodology that combined GRA and entropy formula. The quality of life and physical condition indicators derived from the OECD Regional Well-Being Database included the most current data within 15 years (2000-2014). Thus, it was determined that Iceland, Australia, Norway, and Switzerland had the highest well-being levels. Located at the other end of the spectrum, Hungary, Greece, Turkey, and Mexico exhibited relatively lower well-being levels.

3. DATASET and METHODOLOGY

Better Life Index data, calculated by OECD for 2017, was used in the study. BLI encourages citizens to participate in the debate on social well-being measurement and to improve their knowledge and engagement in policy-making processes that determine their lives (OECD, 2019). The index includes data from 35 OECD member countries and Russian Federation, Brazil, and South Africa. The index also includes 11 criteria: housing, income, jobs, community, education, environment, civic engagement, health, life satisfaction, safety and work-life balance, and 24 sub-criteria associated with these criteria. Index criteria are presented in Table 1, and in the following section, the criteria were detailed (Kerenyi, 2011: 523-533; OECD, 2013: 23; Mizobuchi, 2013: 9-10; OECD, 2017: 1-8; OECD, 2019: 1-8).

Table 1: Better Life Index Criteria

Criteria	Sub-criteria	Code	
Housing	Dwellings with basic facilities (%)	HOU1	min
	Housing expenditure (%)	HOU2	min
	Rooms per person (rate)	HOU3	max
Income	Household net adjusted disposable income (\$)	I1	max
	Household net wealth (\$)	I2	max
Jobs	Labour market insecurity (%)	J1	min
	Employment rate (%)	J2	max
	Long-term unemployment rate (%)	J3	min
	Personal earnings (\$)	J4	max
Community	Quality of support network (%)	COM	max
Education	Educational attainment (%)	EDU1	max
	Student skills (average score)	EDU2	max
	Years in education (year)	EDU3	max
Environment	Air pollution (microgram per cubic meter)	ENV1	min
	Water quality (%)	ENV2	max
Civic Engagement	Stakeholder engagement for developing regulations (average score)	CE1	max
	Voter turnout (%)	CE2	max
Health	Life expectancy (year)	HEA1	max
	Self-reported health (%)	HEA2	max
Life Satisfaction	Life Satisfaction (average score)	LS	max
Safety	Feeling safe walking alone at night (%)	S1	max
	Homicide rate (rate)	S2	min
Work-Life Balance	Employees working very long hours (%)	WLB1	min
	Time devoted to leisure and personal care (hour)	WLB2	max

Housing: Access to housing and the quality of available housing contribute to the satisfaction of basic individual needs. Housing is the most important material need. Housing costs (overhead expenses) are the most significant among household expenditures. Living under unhygienic conditions could have a major impact on the life of individuals, in other words, they could get ill more easily.

Income: Income and wealth include economic resources that individuals could use in the present or in the future to fulfill various requirements and desires, and these resources could protect individuals against various vulnerabilities and risks. Income is a means to pay for recurring and ad hoc expenses. The higher the income of the individual, the greater they could afford the limits of their well-being.

Jobs: Employment provides an adequate source of income for individuals, and it contributes to individual well-being. In general, nations with higher employment levels tend to be wealthier and politically more stable. Unemployment is among the most destructive life experiences for an individual.

Community: The frequency of contact with other community members is a crucial determinant of individual well-being. Sharing time with colleagues, loved ones, and acquaintances give pleasure to individuals. Furthermore, a social network could also provide emotional support, which is beneficial for other areas of life. This indicator is a measure of perceived social network support.

Education: Education and acquisition of various skills are both a basic need and the ambition of all human beings and are instrumental in achieving several economic and non-economic well-being outcomes. These concepts have serious effects on individual well-being. The social environment of an individual is determined partially by the contact of the individual with former classmates. It should also be noted that high qualifications are inversely correlated with criminal tendencies.

Environment: The quality of the natural human habitats where individuals live, work, and commute are important, and it also affects the health of the individuals and the activities they conduct in this environment. The environment has a decisive impact on individual well-being.

Civic Engagement: Civic engagement is the political voice of individuals in the society and allows them to have an impact on political decisions that would affect their lives and on the discussions that would determine the well-being of the society. Similarly, good governance is required to convert the individual ideas into policies that would support the desire of individuals to conduct better lives.

Health: Physical and mental health is indispensable for individual well-being and allows individuals to conduct several personal and social activities that, in turn, contribute to their well-being. The studies conducted in several countries reported that health is the prominent factor that affects living conditions, except employment.

Life Satisfaction: Psychologists argued that the best indicator of life satisfaction could be subjective self-assessment. Self-assessment may be associated with the general life experiences of the individual. Self-perceptions of individuals about their lives are crucial for satisfaction with their lives. This indicator takes individuals' self-assessments about their lives as a whole.

Safety: Personal safety is a basic requirement for the well-being of individuals. The crime could seriously deteriorate the sense of security and endanger national property in society.

Work-Life Balance: Work-life balance is an important factor in individual well-being by promoting family life. In general, the time individuals spend in activities such as leisure, personal care, and other non-work activities promote individual health and productivity. However, spending little time at work could reduce the individual income to a level where the individuals could no longer sustain their quality of life. On the other hand, too much work could lead to a reduction in individual well-being. It could lead to sickness and destroy the individual's social relations.

3.1. Grey Relational Analysis

Grey System theory was introduced in 1982. The systems that lack information such as structural messages, operation mechanisms, and behavioral documents are called Grey Systems. In Grey Systems, “grey” means weak, incomplete, undefined, etc. The goal of Grey Systems and related applications is to bridge the gap between social and natural sciences. Thus, it could be argued that the Grey System theory is an interdisciplinary approach that includes various specialization fields. It was observed that the Grey System theory successfully stood the test of time since 1982. Grey Systems are implemented in the disciplines of agriculture, ecology, economy, meteorology, medicine, history, geography, industry, earthquake, geology, hydrology, irrigation strategy, military affairs, sports, traffic, management, positive sciences, environment, biological protection, the judicial system, etc. (Deng, 1989: 1).

The grey relation analysis (GRA), a branch of the grey system theory, was based on the determination of the distance between sequences based on the geometrical shape created by their curves (Liu et al., 2013: 8). Grey relation analysis entails the measurement of varying correlations between two systems or between two elements of a system over time. The grey relation analysis measures the correlations between elements based on the degree of similarity or difference based on the developmental trends between these elements. This method is used as a classification, ranking, and decision-making technique in the solution of multi-criteria decision making (MCDM) problems alone or in conjunction with other methods. However, in cases where the sample size is small, and the sample distribution is unknown, representative indicators should be selected with GRA (Feng and Wang, 2000: 135-136).

In the GRA method, advantages include the fact that the results are based on original data, simple and straightforward calculations are conducted, and it is considered as one of the best decision-making methods. The GRA procedures are summarized as follows in step1-5 (Wu, 2002: 211-212):

“Step 1: Generate the referential series of $x_0 = (x_0(1), x_0(2), \dots, x_0(j), \dots, x_0(n))$ with j entities, and x_i is the compared series of $(x_i(1), x_i(2), \dots, x_i(j), \dots, x_i(n))$ where $i = 1, 2, 3, \dots, m$. The compared series x_i can be represented in a matrix form:

$$X_i = \begin{bmatrix} x_1(1) & x_1(2) & \dots & x_1(n) \\ x_2(1) & x_2(2) & \dots & x_2(n) \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ x_m(1) & x_m(2) & \dots & x_m(n) \end{bmatrix} \quad (1)$$

Step 2: Normalize the data set. Data can be treated by one of the three types; i.e., larger-is-better, smaller-is-better, and nominal-is-best. For larger-is-better transformation, $x_i(j)$ can be transformed to $x_i^*(j)$: The formula is defined as:

$$x_i^*(j) = \frac{x_i(j) - \min_j x_i(j)}{\max_j x_i(j) - \min_j x_i(j)} \quad (2)$$

where $\max_j x_i(j)$ is the maximum value of entity j and $\min_j x_i(j)$ is the minimum value of entity j . For

smaller-is-better, the formula to transform $x_i(j)$ to $x_i^*(j)$ is

$$x_i^*(j) = \frac{\max_j x_i(j) - x_i(j)}{\max_j x_i(j) - \min_j x_i(j)} \quad (3)$$

For nominal-is-best, if the target value is $x_{0b}(j)$ and $\max_j x_i(j) \geq x_{0b}(j) \geq \min_j x_i(j)$, then the formula is

$$x_i^*(j) = \frac{|x_i(j) - x_{0b}(j)|}{\max_j x_i(j) - x_{0b}(j)} \quad (4)$$

At the same time, the referential series x_0 should be normalized as well by one of Eqs. (2) – (4). In this case, $x_0(j)$ is used to replace $x_i(j)$. Therefore, the normalized referential series x_0 becomes $x_0^* = (x_0^*(1), x_0^*(2), \dots, x_0^*(j), \dots, x_0^*(n))$. After the original data set is normalized by one of the three types of data transformations, the matrix shown in Eq. (1) can be revised as:

$$X_i^* = \begin{bmatrix} x_1^*(1) & x_1^*(2) & \dots & x_1^*(n) \\ x_2^*(1) & x_2^*(2) & \dots & x_2^*(n) \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ x_m^*(1) & x_m^*(2) & \dots & x_m^*(n) \end{bmatrix} \quad (5)$$

Step 3: Compute the distance of $\Delta_{0i}(j)$, the absolute value of the difference between x_0^* and x_i^* at the j -th point. The formula is

$$\Delta_{0i}(j) = |x_0^*(j) - x_i^*(j)| = \begin{bmatrix} \Delta_{01}(1) & \Delta_{01}(2) & \dots & \Delta_{01}(n) \\ \Delta_{02}(1) & \Delta_{02}(2) & \dots & \Delta_{02}(n) \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ \Delta_{0m}(1) & \Delta_{0m}(2) & \dots & \Delta_{0m}(n) \end{bmatrix} \quad (6)$$

Step 4: Apply the grey relational equation to compute the grey relational coefficient $\gamma_{0i}(j)$ using the following equation:

$$\gamma_{0i}(j) = \frac{\Delta_{\min} + \xi \Delta_{\max}}{\Delta_{0i}(j) + \xi \Delta_{\max}} \quad (7)$$

where $\Delta_{\max} = \max_j \max_j \Delta_{0i}(j)$, $\Delta_{\min} = \min_j \min_j \Delta_{0i}(j)$ and $\xi \in [0,1]$.

Step 5: Compute the degree of the grey coefficient Γ_{0i} . If the weights (W_i) of criteria are determined, the degree of the grey coefficient Γ_{0i} is computed as:

$$\Gamma_{0i} = \sum_{j=1}^n [W_i(j) \times \gamma_{0i}(j)] \quad (8)$$

For decision-making processes, if any alternative has the highest Γ_{0i} value, then it is the most important alternative. Therefore, the priorities of alternatives can be ranked by Γ_{0i} values" (Wu, 2002: 211-212).

3.2. Classification of the Weighting Methods

Various weighting methods were developed in the literature to assign weights to study criteria. In the multi-criteria evaluation method, assigning criteria weights is an important process since the final MCDM results significantly depend on these weight assignments. Tervonen et al. (2009) reported that the most difficult task in MCDM is assigning weights to criteria (Zardari et al., 2015: 23). Weighting methods could be addressed in three categories: subjective weighting method, objective weighting method, and combined weighting method. Assigning criteria weights with the subjective weighting method is only based on the preferences of decision-makers. On the contrary, the objective weights are calculated with mathematical methods based on the initial data analysis. Combined weighting methods have been gradually implemented in the evaluation and comparison of complex systems (Wang et al., 2009: 2271-2273).

In previous MCDMs, the following common weighting methods were used: Direct rating, ranking method, point allocation, pairwise comparison, ratio method, swing method, graphical weighting, Delphi method, simple multi-attribute ranking technique (SMART) and SIMOS method. Furthermore, AHP, SWARA, and MACBETH methods have been frequently used in the literature to determine the criterion weight. The common objective weighting methods are as follows: Entropy method, Criteria Importance Through Inter-Criteria Correlation (CRITIC), Mean Weight (MW), Standard Deviation (SD), and statistical variance procedure methods (Zardari et al., 2015: 25-33). In this context, certain objective weighting methods implemented in the present study are discussed below:

3.2.1. Mean-Weight and Standard Deviation methods

Mean Weight (MW) method entails the objective derivation of the weights with the equation $w_i = 1/n$, where n is the number of criteria. The method is based on the assumption that all criteria have equal significance. MW could be used in MCDM when the decision-maker provides no information, or the provided information is not sufficient to make a decision.

Standard Deviation (SD) method is similar to the Entropy method where small weights are assigned to an attribute when there are similar attribute values across alternatives. Where w_i is the weight of criteria and σ_i is the standard deviation, in the SD method, the criteria weights are determined based on their SDs using the following equations (Zardari et al., 2015: 34-35):

$$w_i = \sigma_j / \sum_{j=1}^n \sigma_j \quad \sigma_j = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^m (x_{ij} - \bar{x}_{ij})^2}{m}} \quad (9)$$

3.2.2. Entropy method

Entropy was originally used in thermodynamics, specifically in statistical mechanics, and extended to cover quantum mechanics. Recently, it was introduced as a fundamental approach in information theory, similar to its earlier statistical form (Segal, 1960: 623). Several objective entropy weighting methods were proposed by scholars. The Shannon Entropy Method (EM) measures the uncertainty in the information devised with the probability theory. Information entropy is a measure of uncertainty, introduced by Shannon in the article titled “Mathematical Theory of Communication” (Shannon, 1948). It has been widely used in several fields including engineering, management, etc. since its introduction (Wu et al., 2011: 5163). Entropy could be used to analyze decision-making units (DMUs). The following steps in the determination of the criteria weights are based on the concept of entropy (Wu et al., 2011: 5163; Wang and Lee, 2009: 8982; Depren and Kalkan, 2018: 358):

Step 1: Assume that there are m alternatives $A_i (i = 1, 2, 3, \dots, m)$ that would be analyzed for n selection criteria $C_j (j = 1, 2, 3, \dots, n)$; thus, the decision-making matrix can be defined as follows:

$$D = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix} \quad (10)$$

First, we defined the similarity between x_{ij} and its ideal value d_{ij} , and $d_{ij} \in [0, 1]$

$$d_{ij} = \begin{cases} \frac{x_{ij} - \min_i \{x_{ij}\}}{\max_i \{x_{ij}\} - \min_i \{x_{ij}\}}, & \text{positive indicators} \\ \frac{\max_i \{x_{ij}\} - x_{ij}}{\max_i \{x_{ij}\} - \min_i \{x_{ij}\}}, & \text{negative indicators} \end{cases} \quad (11)$$

Step 2: Based on the definitions given in Step 1, the entropy of the i th criterion could be defined as follows:

$$e(d_i) = -k \sum_{j=1}^n f_{ij} \ln f_{ij} \quad (12)$$

where $f_{ij} = d_{ij} / \sum_{i=1}^n d_{ij}$, $k = 1 / \ln m$.

If $f_{ij} (i = 1, 2, 3, \dots, n)$ are the same, the entropy of the i th criterion is at maximum level, i.e., $e(d_i) = 1$. And if $f_{ij} = 0$ is assumed, then $f_{ij} \ln f_{ij} = 0$.

$$w_j = \frac{1 - e_i}{n - \sum_{j=1}^n e_i} \quad (13)$$

The weight formulated above is a parameter that could define the significance of a criterion. The smaller the entropy, the greater the entropy-based weight; thus, the more information the specific criterion provides, and the more significant the criterion in the decision-making process.

3.2.3. CRITIC method

The CRITIC (Criteria Importance Through Intercriteria Correlation) is an objective weighting method that aims to determine objective relatively significant weights in MCDM problems. Diakoulaki et al. (1995) introduced the CRITIC method that included correlation analysis to identify inter-criteria contrasts. The determined weights include both contrast intensity and conflict intrinsic to the structure of the decision problem. The method was based on the analytical analysis of the evaluation matrix conducted to reveal all information available in the criteria (Diakoulaki et al., 1995: 764).

Consider an initial decision matrix, $X = [x_{ij}]_{m \times n}$, where x_{ij} is the performance measure of i -th alternative for j -th criterion, m is the number of alternatives, and n is the number of criteria. The first step in the application of the CRITIC method is to normalize the initial decision matrix using the following equation:

$$r_{ij} = \frac{x_{ij} - x_j^{\min}}{x_j^{\max} - x_j^{\min}}, \text{ positive indicator} \quad (14)$$

$$r_{ij} = \frac{x_j^{\max} - x_{ij}}{x_j^{\max} - x_j^{\min}}, \text{ negative indicator}$$

where: $x_j^{\max} = \max(x_{ij}, i = 1, \dots, m)$ and $x_j^{\min} = \min(x_{ij}, i = 1, \dots, m)$.

In the determination of criteria weights, both the standard deviation for the criterion and its correlation with other criteria were included. Thus, the weight of the j -th criterion w_j was obtained as follows:

$$w_j = \frac{C_j}{\sum_{i=1}^m C_i} \quad (15)$$

where C_j is the quantity of information contained in j -th criterion determined as:

$$C_j = \sigma_j \sum_{i=1}^m (1 - r_{ij}) \quad (16)$$

where σ_j is the standard deviation of the j -th criterion and r_{ij} is the correlation coefficient between the j -th and i -th criteria.

Based on the above-mentioned analysis, it could be concluded that a higher C_j value implies a higher level of information obtained with the given criterion; and thus, the relative significance of the criterion for a given decision-making problem would be higher (Madić and Radovanović, 2015: 199-200).

4. EMPIRICAL FINDINGS

In the study, BLI 2017 data for 35 OECD countries, including Turkey and Brazil, Russian Federation, and South Africa, were analyzed. The 11 criteria, included in the index, namely housing, income, jobs, community, education, environment, civic engagement, health, life satisfaction, safety and work-life balance, and 24 sub-criteria associated with the above-mentioned criteria were presented in Table 1. Here, certain descriptive statistics calculated for these criteria are presented in Table 2.

Table 2: Descriptive statistics for the criteria

Criteria	Mean	Std. Dev.	Min.	Max.	Range
HOU1	3,45	6,64	0,00	37,00	37,00
HOU2	20,89	2,41	15,00	26,00	11,00
HOU3	1,64	0,47	0,70	2,50	1,80
I1	25113,84	8026,04	10872,00	44049,00	33177,00
I2	49362,79	38708,20	2260,00	176076,00	173816,00
J1	5,48	5,11	1,50	26,50	25,00
J2	67,74	8,21	43,00	86,00	43,00
J3	3,20	3,72	0,03	16,95	16,92
J4	37435,95	14256,99	11554,00	62636,00	51082,00
COM	90,03	4,59	76,00	98,00	22,00
EDU1	77,24	16,00	37,00	95,00	58,00
EDU2	486,76	33,51	391,00	529,00	138,00
EDU3	17,38	1,39	14,80	21,20	6,40
ENV1	13,39	5,90	3,00	28,00	25,00
ENV2	82,26	10,87	54,00	99,00	45,00
CE1	2,05	0,70	0,80	3,50	2,70
CE2	70,03	11,67	49,00	91,00	42,00
HEA1	79,54	4,69	57,40	83,90	26,50
HEA2	67,45	13,98	33,00	88,00	55,00
LS	6,53	0,78	4,80	7,50	2,70
S1	68,63	13,20	36,10	87,70	51,60
S2	2,93	5,47	0,20	27,60	27,40
WLB1	8,72	7,80	0,16	33,77	33,61
WLB2	14,83	0,76	12,59	16,36	3,77

In the study, criteria weights for GRA were determined with four weighting methods. These approaches were objective weighting methods and included MW, SD, EM, and CRITIC methods. As discussed in the Classification of the Weighting Methods section, the assignment of the criteria weights with the subjective weighting method reflects only the preferences of the decision-makers. In contrast, objective weight is based on mathematical methods that employ the initial data analysis. Thus, the more prevalent objective weighing method was

employed in the present study to obtain more reliable and rational outcomes. Furthermore, we aimed to determine the impact of various weighting methods on ranking. Weight values calculated for the study criteria are presented in Table 3.

Table 3: Criteria weights

Criteria	Code	Weights (wj)			
		MW	SD	EM	CRITIC
Housing	HOU1	0,042	0,032	0,012	0,029
	HOU2	0,042	0,039	0,046	0,067
	HOU3	0,042	0,047	0,055	0,037
Income	I1	0,042	0,043	0,065	0,033
	I2	0,042	0,040	0,122	0,038
Jobs	J1	0,042	0,037	0,017	0,035
	J2	0,042	0,034	0,026	0,029
	J3	0,042	0,039	0,021	0,042
	J4	0,042	0,050	0,065	0,036
Community	COM	0,042	0,037	0,026	0,036
Education	EDU1	0,042	0,049	0,041	0,050
	EDU2	0,042	0,043	0,033	0,037
	EDU3	0,042	0,039	0,059	0,039
Environment	ENV1	0,042	0,042	0,035	0,042
	ENV2	0,042	0,043	0,033	0,034
Civic Engagement	CE1	0,042	0,046	0,069	0,067
	CE2	0,042	0,050	0,068	0,064
Health	HEA1	0,042	0,032	0,013	0,028
	HEA2	0,042	0,046	0,040	0,051
Life Satisfaction	LS	0,042	0,051	0,045	0,042
Safety	S1	0,042	0,046	0,040	0,036
	S2	0,042	0,036	0,015	0,038
Work-Life Balance	WLB1	0,042	0,042	0,025	0,049
	WLB2	0,042	0,036	0,028	0,040

The review of the data presented in Table 3 demonstrated that in the MW method, all criteria were considered to be of equal significance due to the nature of the method, and weights were assigned so that the total would be 1. In the SD method that is based on the standard deviations of the criteria, the criteria with the highest weights were LS (Life satisfaction), J4 (Personel earnings), and CE2 (Voter turnout), respectively. The most significant criteria based on the EM method included I2 (Household net wealth), CE1 (Stakeholder engagement for developing regulations), and CE2 (Voter turnout). Based on the CRITIC method, the most significant criteria were CE1 (Stakeholder engagement for developing regulations), HOU2 (Housing expenditure), and CE2 (Voter turnout). The review of these methods demonstrated that the SD method assigned higher weights to life

satisfaction, jobs, and civic engagement criteria. In the EM method, only income and civic engagement ranked higher, while housing, and civic engagement criteria were the factors with the highest weight in the CRITIC method. Thus, it was determined that all objective methods assigned different weights to different criteria due to their calculation infrastructures. It was estimated that these differences would affect the gray coefficient scores calculated with GRA; and, thus, the country ranking.

The dataset and decision matrix for the decision problem was constructed as presented in Appendix 1 in the first GRA step. Furthermore, the dataset included the calculated referential series in this step. The normalized decision matrix obtained in the second step with the normalization operation conducted with Equation 2 or 3 based on the criterion status is presented in Appendix 2. The absolute value table that reflects the absolute values of the differences between normalized referential series and normalized alternative values determined in the third step is presented in Appendix 3. In the fourth step, grey relational coefficients were calculated with Equation 7 and presented in Appendix 4. In this step, $\xi = 0.5$ value proposed in the literature was employed in the calculations. Finally, the country ranking was obtained with the weights calculated with various methods and Equation 8 and presented in Table 3 in the fifth step. The GRA results calculated with four weighting methods are presented in Table 4.

Table 4: Country ranking conducted with the GRA method using different weight methods

Countries	GRA with MW		GRA with SD		GRA with EM		GRA with CRITIC	
	Grey coeff.	Rank	Grey coeff.	Rank	Grey coeff.	Rank	Grey coeff.	Rank
Australia	0,744	3	0,744	3	0,711	2	0,740	2
Austria	0,658	16	0,651	16	0,591	17	0,638	17
Belgium	0,672	15	0,669	15	0,638	12	0,667	14
Canada	0,743	4	0,744	2	0,686	5	0,731	4
Chile	0,529	33	0,520	33	0,479	33	0,523	33
Czech Republic	0,614	21	0,604	22	0,536	25	0,601	22
Denmark	0,738	7	0,735	7	0,676	6	0,721	5
Estonia	0,612	22	0,604	21	0,545	22	0,612	20
Finland	0,716	10	0,712	9	0,641	11	0,696	10
France	0,634	19	0,622	19	0,570	18	0,619	19
Germany	0,686	13	0,677	13	0,615	14	0,667	13
Greece	0,511	34	0,500	35	0,458	37	0,502	36
Hungary	0,549	30	0,537	31	0,481	32	0,545	30
Iceland	0,749	2	0,741	4	0,673	7	0,716	6
Ireland	0,677	14	0,669	14	0,602	15	0,655	15
Israel	0,602	25	0,596	24	0,538	24	0,593	24
Italy	0,564	28	0,551	28	0,505	28	0,550	28
Japan	0,629	20	0,617	20	0,560	20	0,601	23

Korea	0,606	24	0,595	25	0,546	21	0,609	21
Latvia	0,537	32	0,533	32	0,489	29	0,536	31
Luxembourg	0,698	11	0,697	11	0,658	9	0,687	11
Mexico	0,500	36	0,495	36	0,468	35	0,509	35
Netherlands	0,717	9	0,711	10	0,653	10	0,700	9
New Zealand	0,694	12	0,690	12	0,629	13	0,678	12
Norway	0,763	1	0,760	1	0,687	4	0,748	1
Poland	0,577	26	0,568	26	0,509	26	0,568	26
Portugal	0,558	29	0,542	29	0,486	30	0,536	32
Slovak Republic	0,569	27	0,561	27	0,506	27	0,565	27
Slovenia	0,635	18	0,625	18	0,562	19	0,626	18
Spain	0,609	23	0,598	23	0,544	23	0,591	25
Sweden	0,722	8	0,717	8	0,663	8	0,713	8
Switzerland	0,742	5	0,737	6	0,690	3	0,714	7
Turkey	0,497	37	0,490	37	0,463	36	0,501	37
United Kingdom	0,658	17	0,649	17	0,598	16	0,641	16
United States	0,739	6	0,741	5	0,761	1	0,732	3
Brazil	0,509	35	0,504	34	0,469	34	0,515	34
Russia	0,543	31	0,538	30	0,484	31	0,546	29
South Africa	0,411	38	0,410	38	0,405	38	0,426	38

The analysis of the calculated gray coefficient results with the MW technique demonstrated that the top 5 countries with the highest scores included Norway, Iceland, Australia, Canada, and Switzerland, respectively. Furthermore, Turkey ranked 37th, while the countries with the lowest scores included South Africa, Turkey, and Mexico, respectively. When the SD method was applied, the top 5 countries with the highest GRA scores included Norway, Canada, Australia, Iceland, and US. The 3 countries with the lowest GRA scores were South Africa, Turkey, and Mexico, while Turkey was ranked 37th. In the EM method, the country with the highest score was the US, followed by Australia, Switzerland, Norway, and Canada. The countries with the lowest coefficients were South Africa, Greece, and Turkey, and Turkey ranked 36th. Based on the GRA scores obtained with CRITIC, Norway, Australia, the US, Canada, and Denmark were the countries with the highest gray coefficients, respectively. In this method, Turkey ranked 37th. South Africa, Turkey, and Greece were the countries with the lowest scores.

5. CONCLUSIONS

In the current article, BLI 2017 data for 35 OECD member and 3 non-OECD member countries were analyzed with GRA. In the study, four objective weight determination methods were used. Based on the weight determination techniques adopted in the study, various findings were obtained. It was observed that the countries with the lowest performances included South Africa, Turkey, Greece, Mexico, Brazil, and, Chile and the

findings were almost similar to all 4 weight determination techniques. These findings were consistent with the expectations and other study findings in the literature. The common characteristics of these countries at the bottom of the ranking were that they were politically and economically underdeveloped countries. Especially in Latin American countries, historical social and economic conflicts have led to certain obstacles to social peace. Factors such as high-income inequality, corruption, unemployment, and high crime rates could be considered among the reasons for low well-being levels in these countries.

It was determined that the highest-ranking countries exhibited similar socio-economic characteristics. It would be more rational to analyze the country rankings based on the criteria for which the highest weights were assigned with the weighting methods. The life satisfaction, jobs and civic engagement criteria were the criteria with the highest weight load in the SD method. Therefore, the country ranking in SD-based GRA included the countries with the best scores on these criteria such as Norway, Canada, Australia, Iceland, and the US. Since the EM method assigns high weight loads to income and civic engagement, the highest-ranking nations included the US, Australia, Switzerland, Norway, and Canada. It was not surprising that these countries had higher income levels when compared to the others. In the CRITIC method, civic engagement and housing were the factors with the highest weight loads, and the top-ranking nations were Norway, Australia, the US, Canada, and Denmark.

The analysis of GRA scores determined with all four methods revealed that Norway was the first country in the rankings with all weighting methods except EM. Since in the EM, the highest weight is assigned to the income factor, the US ranked first with this method. Australia ranked second with the three methods except for the SD and MW method. Canada ranked second with the SD method. Furthermore, Australia ranked third with the MW and SD methods. The findings obtained with the SD and MW method ranked Australia the third, while the EM-based method ranked Switzerland the third nation. The US ranked third with the CRITIC method.

The fact that Scandinavian and Nordic countries, which lead the world in several prominent criteria, scored the highest points as anticipated. Findings reported by Balešentis et al. (2011), Reig-Martinez (2013), Ivaldi et al. (2016), and Önay (2016) were consistent with the findings of the present study. These countries are leaders in the world rankings due to their high per capita income, low unemployment, and crime rates, better educational opportunities, better income distribution, and social state policies when compared to other nations.

The review of the Turkish ranking demonstrated that the country ranked 37th with the MW, SD and CRITIC GRA scores, and 36th with the EM-based based GRA score. The rankings determined with the 4 different methods were considered reasonable considering the political and economic structure of Turkey. GRA results were consistent with the expectations. Thus, the data presented in Appendix 1 could be compared with the mean OECD figure presented in Table 1 for Turkey. Based on the data, although the civic engagement score of Turkey was close to the OECD mean, the mean income, jobs and life satisfaction scores were well below the OECD mean.

The OECD mean household net wealth criterion, which is a sub criterion of income, was \$49.363, while this value was \$4.429 for Turkey. Similarly, while the OECD personal earnings mean score, which is a sub criterion of jobs, was \$37.436, the same value was \$22.848 for Turkey. Especially in income and jobs, the deep gap between Turkish and OECD mean figures was significant. The OECD mean life satisfaction score was 6.53 and the same was 5.5 for Turkey. Therefore, this unfortunately allowed Turkey to fall behind in the ranking. These findings

were consistent with the findings reported by Peiro'-Palomino and Picazo-Tadeo (2018), Depren and Kalkan (2018), and Türe (2019).

However, based on the results reported in recent studies, the ranking of Turkey will be better. One of the criteria that will contribute to this development is the better fulfillment of basic housing needs with the support provided by TOKI. Furthermore, Turkey would have ranked better, presumably due to the recent increase in per capita income, lower unemployment and crime rates when compared to the countries that were ranked lower than Turkey. However, the momentum of increase should continue. Thus, it is necessary to improve income distribution, educational opportunities, social state policies, per capita income, and employment opportunities in Turkey.

REFERENCES

- Akar, S. (2014). "Türkiye’de Daha İyi Yaşam Endeksi: Oecd Ülkeleri ile Karşılaştırma", *Journal of Life Economics*, Iss. 1, s. 1-12.
- Balešentis, T. A., and Brauers, W. K. M. (2011). "Multi-Objective Optimization of Well-Being in the Eu-Ropean Union Member STATES", *Ekonomika istraživanja*, Vol. 24, No. 4 pp. 1-15.
- Deng, J. (1989). "Introduction to Grey System Theory", *The Journal of Grey System*, Vol. 1, Iss. 1; pp. 1-24.
- Depren, S.K., and Kalkan, S.B. (2018). "Determination of Countries' Position Using Better Life Index: The Entropy Based Multimoora Approach" *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Vol. 20, No. 2, pp. 353-366.
- Diakoulaki, D., Mavrotas, G. and Papayannakis, L. (1995). "Determining Objective Weights in Multiple Criteria Problems: The Critic Method", *Computers & Operations Research*, Vol. 22, Iss. 7, pp. 763-770.
- Feng, C.M. ve Wang, R.T. (2000). "Performance Evaluation for Airlines Including the Consideration of Financial Ratios", *Journal of Air Transport Management*, Vol. 6, pp. 133-142.
- Gökdemir, Ö. and Veenhoven, R. (2014). Kalkınmaya Farklı Bir Bakış: İyi Oluş, Bölüm 17, *Kalkınmada Yeni Yaklaşımlar*, (Yayıma Hazırlayanlar: Ahmet Faruk ve Devrim Dumludağ), İmge Kitabevi, Ankara.
- Gürses, D. (2009). "İnsani Gelişme ve Türkiye", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 12, S. 21, s.339-350.
- Ivaldi, E., Bonatti, G. and Soliani, R. (2016). "The Construction of a Synthetic Index Comparing Multidimensional Well-Being in the European Union", *Social Indicators Research*, Vol. 125, pp. 397-430.
- Kaya, P., İpekçi Çetin, E., and Kuruüzüm, A. (2011). "Çok Kriterli Karar Verme ile Avrupa Birliği ve Aday Ülkelerinin Yaşam Kalitesinin Analizi", *İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, Iss. 13, pp. 80-94.
- Kerenyi, A., 2011. "The Better Life Index of the Organisation for Economic Co-operation and Development", *Public Finance Quarterly*, Vol. 56, Iss. 4, pp. 518-538.
- Liu, S., Yang, Y., Cao, Y. and Xie, N. (2013), "A Summary on the Research of GRA models", *Grey Systems: Theory and Application*, Vol. 3, No 1, pp. 7-15.
- Madić, M. and Radovanović, M. (2015). "Ranking of Some Most Commonly Used Nontraditional Machining Processes Using Rov And Critic Methods", *U.P.B. Scientific Bulletin, Series D*, Vol. 77, Iss. 2, pp. 193-204.
- Mizobuchi, H., (2013), "Measuring World Better Life Frontier", *Discussion Paper Series*, No. 13-01, pp.1-23.
- Orakçı, E., and Özdemir, A. (2017). "Telafi Edici Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri İle Türkiye ve AB Ülkelerinin İnsani Gelişmişlik Düzeylerinin Belirlenmesi", *Journal of Economics and Administrative Sciences*, Vol. 19, Iss. 1, pp. 61-74.
- Ömürbek, N., Eren, H., and Dağ, O. (2017). "Entropi-ARAS VE Entropi-MOOSRA Yöntemleri İle Yaşam Kalitesi Açısından Ab Ülkelerinin Değerlendirilmesi", *Ömer Halis Demir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Vol. 10, Iss. 2, s. 29-48.
- Önay, O. (2016). "Multi-Criteria Assessment of Better Life via TOPSIS and MOORA Methods", *International Journal of Business and Social Science*, Vol. 7, No. 1, pp. 225-234.
- Peiro´-Palomino, J. and Picazo-Tadeo, A. J. (2018), "OECD: One or Many? Ranking Countries with a Composite Well-Being Indicator", *Social Indicators Research*, Vol. 139, pp. 847-869.
- Reig-Martínez, E. (2013). "Social and Economic Wellbeing in Europe and the Mediterranean Basin: Building an Enlarged Human Development Indicator", *Social Indicators Research*, Vol. 111, pp. 527-547.
- Shannon, C.E. (1948). "A Mathematical Theory of Communication", *The Bell System Technical Journal*, Vol. 27, No. 3, pp. 379-423.
- Segal, I. E. (1960). "A Note on the Concept of Entropy", *Journal of Mathematics and Mechanics*, Vol. 9, No. 4, pp. 623-629.
- Stiglitz, J., Sen, A. and Fitoussi, J.P. (2009). Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress.

- Türe, H. (2019). "OECD Ülkeleri İçin Refah Ölçümü: Gri İlişkisel Analiz Uygulaması", *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Vol. 21, No. 2, s. 310-327.
- Veenhoven, R. (2002). "Why Social Policy Needs Subjective Indicators", *Social Indicators Research*, Vol. 58, Iss.1-3, pp. 33-46.
- Wang, T.C. and Lee, H.D. (2009). "Developing a Fuzzy TOPSIS Approach Based on Subjective Weights and Objective Weights", *Expert Systems with Applications*, Vol. 36, pp. 8980–8985.
- Wang, J. J., Jing, Y. Y., Zhang, C. F., & Zhao, J. H. (2009). "Review on multi-criteria decision aid in sustainable energy decision-making", *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, Vol. 13, pp. 2263–2278.
- Wu, H. H., (2002). "A Comparative Study of Using Grey Relational Analysis in Multiple Attribute Decision Making Problems", *Quality Engineering*, Vol. 15, No. 2, pp. 209-217.
- Wu, J., Sun, J., Liang, L., and Zha, Y. (2011). Determination of Weights for Ultimate Cross Efficiency using Shannon Entropy, *Expert Systems with Applications*, Vol. 38, pp. 5162–5165.
- Zardari, N.H., Ahmed, K., Shirazi, S.M. ve Yusop, Z.B. (2015). *Weighting Methods and Their Effects on Multi-Criteria Decision Making Model Outcomes in Water Resources Management*. Springer.
- OECD, (2013). How's Life? 2013: Measuring Well-being, OECD Publishing. (10.12.2019). <http://www.oecd.org/sdd/3013071e.pdf>
- OECD, (2017). Better Life Index: Definitions and Metadata. (10.12.2019). <https://www.oecd.org/statistics/OECD-Better-Life-Index-2017-definitions.pdf>
- OECD, (2019). Better Life Index: Definitions and Metadata. (10.12.2019). <http://www.oecd.org/statistics/OECD-Better-Life-Index-definitions-2019.pdf>
- www.oecdbetterlifeindex.org (10.12.2019).

APPENDIX 1: Decision matrix and referential series

Countries	HOU1	HOU2	HOU3	HOU4	HOU5	HOU6	HOU7	HOU8	HOU9	HOU10	HOU11	HOU12	HOU13	HOU14	HOU15	HOU16	HOU17	HOU18	HOU19	HOU20	HOU21	HOU22	HOU23	HOU24	HOU25	HOU26	HOU27	HOU28	HOU29	HOU30	HOU31	HOU32	HOU33	HOU34	HOU35	HOU36	HOU37	HOU38	HOU39	HOU40	HOU41	HOU42	HOU43	HOU44	HOU45	HOU46	HOU47	HOU48	HOU49	HOU50	HOU51	HOU52	HOU53	HOU54	HOU55	HOU56	HOU57	HOU58	HOU59	HOU60	HOU61	HOU62	HOU63	HOU64	HOU65	HOU66	HOU67	HOU68	HOU69	HOU70	HOU71	HOU72	HOU73	HOU74	HOU75	HOU76	HOU77	HOU78	HOU79	HOU80	HOU81	HOU82	HOU83	HOU84	HOU85	HOU86	HOU87	HOU88	HOU89	HOU90	HOU91	HOU92	HOU93	HOU94	HOU95	HOU96	HOU97	HOU98	HOU99	HOU100
Australia	1.1	2.0	2.3	33417	57462	4.3	72	1.36	52063	94	80	502	21.2	3	99	3.5	91	82.9	88	7.5	63.6	1	13.2	14.35																																																																												
Austria	1	21	1.6	32544	59574	2.7	72	1.94	48295	92	85	492	17.1	16	93	1.3	75	81.3	70	7	80.7	0.4	6.78	14.55																																																																												
Belgium	2.3	21	2.2	29968	104084	4.8	62	3.98	49587	92	75	503	18.2	15	84	2.2	89	81.1	75	6.9	70.7	1	4.31	15.77																																																																												
Canada	0.2	22	2.5	29850	85758	3.9	73	0.81	48403	93	91	523	16.7	7	91	3	68	81.5	88	7.3	80.9	1.4	3.73	14.41																																																																												
Chile	9.4	18	1.9	16588	21409	8.1	62	2.02	28434	84	65	443	17.3	16	69	1.5	49	79.1	57	6.7	51.1	4.5	10.06	14.9																																																																												
Czech Republic	0.6	24	1.4	21103	24258	1.8	72	1.71	23722	89	93	491	17.3	20	87	2.6	59	78.7	61	6.6	68.3	0.8	5.77	15.06																																																																												
Denmark	0.6	24	1.9	28950	73543	2.3	75	1.35	52580	95	81	504	19.7	9	94	2.1	86	80.8	72	7.5	83	0.7	2.2	15.87																																																																												
Estonia	6.9	18	1.6	18665	16967	4	72	2.13	23621	90	89	524	15.8	8	92	2.8	64	77.7	51	5.6	67.2	3.1	2.89	14.9																																																																												
Finland	0.5	23	1.9	29374	27972	2.7	69	2.33	42127	95	88	523	19.8	6	94	2.3	69	81.6	70	7.5	82.9	1.4	3.91	15.17																																																																												
France	0.5	21	1.8	31137	59479	5	65	4.33	42992	88	78	496	16.5	13	82	2.1	75	82.4	68	6.4	69.6	0.6	7.76	16.36																																																																												
Germany	0.1	20	1.8	33652	57358	2	75	1.68	46389	92	86	508	18.3	14	93	2.1	72	80.7	65	7	75.9	0.4	4.6	15.55																																																																												
Greece	0.5	24	1.2	17002	18117	1.74	52	16.95	25124	82	72	458	16.9	18	69	1.9	64	81.1	74	5.2	61.8	1	7.3	14.67																																																																												
Hungary	4.3	18	1.2	16821	23289	4.8	67	2.42	21711	84	83	474	16.6	19	76	1.2	62	75.7	56	5.3	50.7	1.2	3.05	15.06																																																																												
Iceland	0	24	1.6	30453	64398	2.6	86	0.26	55984	98	78	481	19.3	3	99	1.6	79	82.5	76	7.5	87	0.9	15.06	14.15																																																																												
Ireland	0.1	21	2.1	25439	43493	2.1	65	4.72	51681	96	80	509	18.7	7	82	0.8	65	81.5	82	7	75.5	0.6	4.66	15.28																																																																												
Israel	4.4	20	1.2	24036	61805	2.6	69	0.46	34023	87	87	472	15.8	21	67	0.9	72	82.1	84	7.2	70.2	1.7	15.04	13.93																																																																												
Italy	0.6	23	1.4	26063	64019	8.1	57	6.82	35397	91	60	485	16.4	18	71	1.5	75	82.6	66	5.9	58.3	0.8	3.9	14.89																																																																												
Japan	6.4	22	1.9	28641	97595	1.5	74	1.24	39113	90	94	529	16.4	14	86	1.3	53	83.9	35	5.9	70.6	0.3	21.81	14.85																																																																												
Korea	4.2	15	1.4	21723	35495	2.4	66	0.03	32399	76	87	519	17.4	28	78	2.4	77	82.1	33	5.9	63.9	1.1	20.84	14.7																																																																												
Latvia	12.9	23	1.2	15269	17105	6.8	69	3.73	22389	86	89	487	17.9	11	77	2.4	59	74.6	46	5.9	60.7	6.6	2.09	13.83																																																																												
Luxembourg	0	20	2	41317	74141	3.2	66	1.9	62636	92	79	483	15.1	12	85	1.5	91	82.4	70	6.9	72	0.6	3.76	15.15																																																																												
Mexico	4.2	21	1	13891	4750	4.6	61	0.08	15311	80	37	416	14.8	16	67	3.5	63	75	66	6.6	45.9	17.9	29.88	12.74																																																																												
Netherlands	0	20	1.9	28783	90002	2.1	75	2.56	52833	90	77	508	18.7	14	93	1.3	82	81.6	76	7.4	81.2	0.6	0.45	15.9																																																																												
New Zealand	0.3	26	2.4	24366	52718	4.9	76	0.72	39397	95	77	506	17.8	5	90	2.5	77	81.7	88	7.3	64.8	1.3	15.02	14.87																																																																												
Norway	0	17	2.1	35739	20347	2.7	74	0.59	53643	94	82	504	18.1	5	96	1.9	78	82.4	78	7.5	87.7	0.6	3.17	15.56																																																																												
Poland	2.7	23	1.1	18906	14987	4.3	65	2.14	25921	89	91	504	17.7	22	80	2.6	55	77.6	58	6	66.3	0.8	6.68	14.42																																																																												
Portugal	1	21	1.7	20519	31877	6.5	65	6.14	24529	87	47	497	17.1	10	87	1.2	56	81.2	46	5.2	72.1	1	8.2	14.89																																																																												
Slovak Republic	1.4	24	1.1	20265	10846	6.7	65	5.46	23508	91	92	463	15.9	21	82	2.9	60	76.7	66	6.1	60.1	0.8	5.04	15.01																																																																												
Slovenia	0.3	18	1.5	20505	20048	4	66	4.26	34965	91	87	509	18.1	16	89	2.8	52	80.9	65	5.8	84.7	0.6	4.46	14.75																																																																												
Spain	0.1	22	1.9	23129	35443	1.73	60	9.49	37333	95	58	491	17.9	11	73	1.6	70	83	72	6.4	83.1	0.6	4.55	15.93																																																																												
Sweden	0	20	1.8	30553	90708	5.7	76	1.17	42816	92	83	496	19.2	6	95	2	86	82.3	80	7.3	75.9	1	1.11	15.18																																																																												
Switzerland	0	21	1.9	36378	128415	1.8	80	1.94	60124	94	87	506	17.5	15	96	2.6	49	83	80	7.5	84	0.5	6.91	15.02																																																																												
Turkey	6.5	20	1	17067	4429	13	51	2.24	22848	86	39	425	17.9	20	63	2.1	85	78	66	5.5	60.6	1.7	33.77	12.59																																																																												
United Kingdom	0.4	24	2	28408	83405	2.6	74	1.32	42835	93	81	500	16.8	11	85	2.9	69	81	70	6.7	77.4	0.2	12.68	14.92																																																																												
United States	0.1	18	2.4	44049	176076	3.8	69	0.65	60154	90	90	488	17.1	10	84	3.2	68	78.8	88	6.9	74.1	4.9	11.45	14.44																																																																												
Brazil	6.7	20	0.8	12227	7102	4.9	64	3.37	14024	90	49	395	15.9	10	72	2.2	79	74.7	70	6.6	37.3	27.6	7.15	14.45																																																																												
Russia	13.8	19	1	16657	2260	3.6	70	1.64	22101	90	95	492	16.1	15	54	0.8	65	71.3	43	6	52.2	11.3	0.16	14.9																																																																												
South Africa	3.7	18	0.7	10872	17042	26.5	43	15.57	11554	88	43	391	15.3	22	69	1.6	73	57.4	67	4.8	36.1	10	18.68	14.73																																																																												

APPENDIX 2: Normalized decision matrix

Countries	HOU1	HOU2	HOU3	HOU4	HOU5	I1	I2	I3	I4	I5	COM	EDU1	EDU2	EDU3	ENV1	ENV2	CE1	CE2	HEA1	HEA2	LS	S1	S2	WLB1	WLB2
Australia	0.970	0.545	0.889	0.680	0.318	0.888	0.674	0.921	0.793	0.818	0.818	0.741	0.804	1.000	0.920	0.844	0.704	1.000	0.947	0.945	0.926	0.533	0.971	0.612	0.467
Austria	0.973	0.455	0.500	0.653	0.330	0.952	0.674	0.887	0.719	0.727	0.828	0.732	0.359	0.480	0.867	0.815	0.619	0.902	0.673	0.815	0.864	0.993	0.803	0.520	
Belgium	0.938	0.455	0.833	0.576	0.586	0.468	0.442	0.767	0.745	0.727	0.655	0.812	0.531	0.520	0.667	0.519	0.952	0.894	0.764	0.778	0.671	0.971	0.877	0.844	
Canada	0.995	0.364	1.000	0.572	0.480	0.904	0.698	0.954	0.721	0.773	0.931	0.957	0.297	0.840	0.822	0.815	0.452	0.909	1.000	0.926	0.868	0.956	0.894	0.483	
Chile	0.746	0.727	0.667	0.172	0.110	0.736	0.442	0.882	0.330	0.364	0.483	0.377	0.391	0.420	0.333	0.259	0.000	0.819	0.436	0.607	0.624	0.291	0.843	0.703	0.613
Czech Republic	0.984	0.182	0.389	0.308	0.127	0.988	0.674	0.901	0.338	0.591	0.966	0.725	0.391	0.320	0.733	0.667	0.238	0.804	0.509	0.667	0.624	0.978	0.833	0.655	
Denmark	0.984	0.182	0.667	0.545	0.410	0.968	0.744	0.922	0.803	0.864	0.864	0.759	0.199	0.766	0.760	0.889	0.481	0.881	0.803	0.709	1.000	0.909	0.982	0.939	0.870
Estonia	0.814	0.727	0.500	0.235	0.085	0.900	0.674	0.876	0.236	0.636	0.897	0.964	0.156	0.800	0.622	0.741	0.357	0.766	0.327	0.296	0.603	0.894	0.925	0.613	
Finland	0.986	0.273	0.667	0.558	0.148	0.952	0.605	0.864	0.599	0.864	0.879	0.957	0.781	0.880	0.889	0.889	0.556	0.913	0.673	1.000	0.907	0.956	0.888	0.684	
France	0.986	0.455	0.611	0.611	0.329	0.860	0.512	0.746	0.615	0.545	0.707	0.761	0.266	0.600	0.622	0.481	0.619	0.943	0.636	0.593	0.649	0.985	0.774	1.000	
Germany	0.997	0.545	0.611	0.687	0.317	0.980	0.744	0.902	0.882	0.727	0.845	0.848	0.547	0.560	0.867	0.481	0.548	0.879	0.582	0.815	0.771	0.993	0.868	0.785	
Greece	0.986	0.182	0.278	0.185	0.091	0.364	0.209	0.000	0.266	0.273	0.603	0.486	0.328	0.400	0.333	0.407	0.357	0.894	0.745	0.418	0.498	0.971	0.788	0.552	
Hungary	0.884	0.727	0.278	0.179	0.121	0.868	0.558	0.859	0.199	0.364	0.793	0.601	0.281	0.360	0.489	0.148	0.310	0.691	0.418	0.185	0.283	0.964	0.914	0.655	
Iceland	1.000	0.182	0.500	0.590	0.357	0.956	1.000	0.986	0.870	1.000	0.707	0.652	0.703	1.000	1.000	0.296	0.714	0.947	0.782	1.000	0.986	0.974	0.557	0.414	
Ireland	0.997	0.455	0.778	0.439	0.237	0.976	0.512	0.723	0.786	0.909	0.741	0.855	0.609	0.840	0.622	0.000	0.381	0.909	0.891	0.815	0.764	0.985	0.866	0.714	
Israel	0.881	0.545	0.278	0.397	0.343	0.956	0.605	0.975	0.440	0.500	0.862	0.587	0.156	0.280	0.289	0.037	0.548	0.932	0.927	0.889	0.661	0.945	0.557	0.355	
Italy	0.984	0.273	0.389	0.458	0.355	0.736	0.326	0.599	0.467	0.682	0.397	0.681	0.250	0.400	0.378	0.259	0.619	0.951	0.600	0.407	0.430	0.978	0.889	0.610	
Japan	0.827	0.364	0.667	0.536	0.548	1.000	0.721	0.928	0.540	0.636	0.983	0.983	0.350	0.560	0.711	0.185	0.095	1.000	0.036	0.407	0.669	0.356	0.599		
Korea	0.886	1.000	0.389	0.327	0.180	0.964	0.535	1.000	0.408	0.000	0.862	0.928	0.406	0.000	0.533	0.593	0.667	0.932	0.000	0.407	0.539	0.967	0.385	0.560	
Latvia	0.651	0.273	0.278	0.133	0.085	0.788	0.605	0.781	0.212	0.455	0.897	0.696	0.484	0.680	0.511	0.593	0.238	0.649	0.236	0.407	0.477	0.766	0.943	0.329	
Luxembourg	1.000	0.545	0.722	0.918	0.414	0.932	0.535	0.889	1.000	0.727	0.724	0.667	0.047	0.640	0.689	0.259	1.000	0.943	0.673	0.778	0.696	0.985	0.893	0.679	
Mexico	0.886	0.455	0.167	0.091	0.014	0.876	0.419	0.997	0.074	0.182	0.000	0.181	0.000	0.480	0.289	1.000	0.333	0.664	0.600	0.667	0.190	0.354	0.128	0.040	
Netherlands	1.000	0.545	0.667	0.540	0.505	0.976	0.744	0.850	0.808	0.636	0.690	0.848	0.609	0.848	0.867	0.185	0.786	0.913	0.782	0.963	0.874	0.985	0.991	0.878	
New Zealand	0.992	0.000	0.944	0.407	0.290	0.864	0.767	0.959	0.545	0.864	0.690	0.833	0.469	0.920	0.800	0.630	0.667	1.000	0.926	1.000	0.926	0.556	0.960	0.558	0.605
Norway	1.000	0.818	0.778	0.750	0.104	0.952	0.721	0.967	0.824	0.818	0.776	0.819	0.516	0.920	0.933	0.407	0.690	0.943	0.818	1.000	1.000	0.985	0.910	0.788	
Poland	0.927	0.273	0.222	0.242	0.073	0.888	0.512	0.875	0.281	0.591	0.931	0.819	0.453	0.240	0.578	0.667	0.143	0.762	0.455	0.444	0.585	0.978	0.806	0.485	
Portugal	0.973	0.455	0.556	0.291	0.170	0.800	0.512	0.639	0.254	0.500	0.172	0.768	0.359	0.720	0.733	0.148	0.167	0.898	0.236	0.148	0.698	0.971	0.761	0.610	
Slovak Republic	0.962	0.182	0.222	0.283	0.049	0.792	0.512	0.679	0.234	0.682	0.948	0.522	0.172	0.280	0.622	0.778	0.262	0.728	0.600	0.481	0.465	0.978	0.855	0.642	
Slovenia	0.992	0.727	0.444	0.290	0.102	0.900	0.535	0.750	0.458	0.682	0.862	0.855	0.516	0.480	0.778	0.741	0.071	0.887	0.582	0.370	0.942	0.985	0.872	0.573	
Spain	0.997	0.364	0.667	0.369	0.191	0.368	0.395	0.441	0.505	0.864	0.362	0.725	0.484	0.680	0.422	0.296	0.500	0.966	0.709	0.593	0.911	0.985	0.869	0.886	
Sweden	1.000	0.545	0.611	0.593	0.509	0.832	0.767	0.933	0.612	0.727	0.793	0.761	0.688	0.880	0.911	0.444	0.881	0.940	0.855	0.926	0.771	0.971	0.972	0.687	
Switzerland	1.000	0.455	0.667	0.769	0.726	0.988	0.860	0.887	0.951	0.818	0.862	0.833	0.422	0.520	0.933	0.667	0.000	0.966	0.855	1.000	0.928	0.989	0.799	0.645	
Turkey	0.824	0.545	0.167	0.187	0.012	0.540	0.186	0.869	0.221	0.455	0.034	0.246	0.484	0.320	0.200	0.481	0.857	0.777	0.600	0.259	0.475	0.945	0.000	0.000	
United Kingdom	0.989	0.182	0.722	0.529	0.467	0.956	0.721	0.924	0.612	0.773	0.759	0.790	0.313	0.680	0.689	0.778	0.476	0.891	0.673	0.704	0.800	1.000	0.627	0.618	
United States	0.997	0.727	0.944	1.000	1.000	0.908	0.605	0.963	0.951	0.636	0.914	0.703	0.359	0.720	0.667	0.889	0.452	0.808	1.000	0.778	0.736	0.828	0.664	0.491	
Brazil	0.819	0.545	0.056	0.041	0.028	0.864	0.488	0.803	0.048	0.636	0.207	0.029	0.172	0.720	0.400	0.519	0.714	0.653	0.673	0.667	0.023	0.000	0.792	0.493	
Russia	0.627	0.636	0.167	0.174	0.000	0.916	0.628	0.905	0.206	0.636	1.000	0.732	0.203	0.520	0.000	0.381	0.525	0.182	0.444	0.312	0.595	1.000	0.613		
South Africa	0.000	0.727	0.000	0.000	0.085	0.000	0.000	0.082	0.000	0.545	0.103	0.000	0.078	0.240	0.333	0.296	0.571	0.000	0.618	0.000	0.000	0.642	0.449	0.568	

APPENDIX 3: Absolute value matrix

	min	min	max	max	min	min	max	max	min	min	max	max	min	min	max	max	min	min	max	max	min	min	max	max	min	min	max	max	min	min	max	max	min	min	max	max
Countries	HOU1	HOU2	HOU3	I1	I2	I1	J1	J2	J3	J4	J4	COM	EDU1	EDU2	EDU3	EDU3	ENV1	ENV2	CE1	CE2	HEA1	HEA2	LS	S1	S2	WLB1	WLB2									
Australia	0.030	0.455	0.111	0.320	0.682	0.112	0.326	0.079	0.207	0.182	0.259	0.196	0.000	0.080	0.080	0.133	0.815	0.381	0.000	0.053	0.055	0.074	0.185	0.136	0.007	0.197	0.480									
Austria	0.027	0.545	0.500	0.347	0.670	0.048	0.326	0.113	0.281	0.273	0.172	0.268	0.641	0.520	0.133	0.133	0.815	0.381	0.000	0.053	0.098	0.327	0.185	0.136	0.007	0.197	0.480									
Belgium	0.062	0.545	0.167	0.424	0.414	0.132	0.558	0.233	0.255	0.273	0.345	0.188	0.236	0.222	0.329	0.029	0.123	0.156																		
Canada	0.005	0.636	0.000	0.428	0.520	0.096	0.302	0.046	0.279	0.227	0.069	0.043	0.703	0.160	0.178	0.185	0.548	0.091	0.000	0.074	0.132	0.044	0.106	0.517												
Chile	0.254	0.273	0.333	0.828	0.890	0.264	0.558	0.118	0.670	0.636	0.517	0.623	0.609	0.520	0.667	0.741	1.000	0.181	0.564	0.296	0.709	0.157	0.295	0.387												
Czech Republic	0.016	0.818	0.611	0.692	0.873	0.012	0.326	0.099	0.762	0.409	0.034	0.275	0.609	0.680	0.267	0.333	0.762	0.196	0.491	0.333	0.376	0.022	0.167	0.345												
Denmark	0.016	0.818	0.333	0.455	0.590	0.032	0.256	0.078	0.197	0.136	0.241	0.181	0.234	0.240	0.111	0.519	0.119	0.117	0.291	0.000	0.091	0.018	0.061	0.130												
Estonia	0.186	0.273	0.500	0.765	0.915	0.100	0.326	0.124	0.764	0.364	0.103	0.036	0.844	0.200	0.378	0.704	0.397	0.106	0.075																	
Finland	0.014	0.727	0.333	0.442	0.852	0.048	0.395	0.136	0.401	0.136	0.121	0.043	0.219	0.120	0.111	0.444	0.524	0.087	0.327	0.000	0.093	0.044	0.112	0.316												
France	0.014	0.545	0.389	0.389	0.671	0.140	0.488	0.254	0.385	0.455	0.293	0.239	0.734	0.400	0.378	0.519	0.381	0.057	0.364	0.407	0.351	0.015	0.226	0.000												
Germany	0.003	0.455	0.389	0.313	0.683	0.020	0.256	0.098	0.318	0.155	0.152	0.453	0.440	0.133	0.519	0.452	0.121	0.418	0.185	0.229	0.007	0.132	0.215													
Greece	0.014	0.818	0.722	0.815	0.909	0.636	0.791	1.000	0.734	0.273	0.397	0.514	0.672	0.600	0.667	0.593	0.643	0.106	0.255	0.852	0.502	0.029	0.212	0.448												
Hungary	0.116	0.273	0.722	0.821	0.879	0.132	0.442	0.141	0.801	0.636	0.207	0.399	0.719	0.640	0.511	0.852	0.690	0.309	0.582	0.815	0.717	0.036	0.086	0.345												
Iceland	0.000	0.818	0.500	0.410	0.643	0.044	0.000	0.014	0.130	0.000	0.293	0.348	0.297	0.000	0.000	0.704	0.286	0.053	0.218	0.000	0.014	0.026	0.443	0.586												
Ireland	0.003	0.545	0.222	0.561	0.763	0.024	0.488	0.277	0.214	0.091	0.259	0.145	0.391	0.160	0.378	1.000	0.619	0.091	0.109	0.185	0.236	0.015	0.134	0.286												
Israel	0.119	0.455	0.722	0.603	0.657	0.044	0.395	0.025	0.560	0.500	0.138	0.413	0.844	0.720	0.711	0.963	0.452	0.068	0.073	0.111	0.339	0.055	0.443	0.645												
Italy	0.016	0.727	0.611	0.542	0.645	0.264	0.674	0.401	0.533	0.318	0.603	0.319	0.750	0.600	0.622	0.741	0.381	0.049	0.400	0.593	0.570	0.022	0.111	0.390												
Japan	0.173	0.636	0.333	0.464	0.452	0.000	0.279	0.072	0.460	0.364	0.017	0.000	0.750	0.440	0.289	0.815	0.905	0.000	0.964	0.593	0.331	0.004	0.644	0.401												
Korea	0.114	0.000	0.611	0.673	0.820	0.036	0.465	0.000	0.592	1.000	1.038	0.072	0.594	1.000	0.467	0.333	0.068	1.000	0.593	0.461	0.033	0.615	0.440													
Latvia	0.349	0.727	0.722	0.867	0.915	0.212	0.395	0.219	0.788	0.545	0.103	0.304	0.516	0.320	0.489	0.407	0.762	0.351	0.764	0.593	0.523	0.234	0.057	0.671												
Luxembourg	0.000	0.455	0.278	0.082	0.586	0.068	0.465	0.111	0.000	0.273	0.276	0.333	0.953	0.360	0.311	0.741	0.000	0.057	0.327	0.222	0.304	0.015	0.107	0.321												
Mexico	0.114	0.545	0.833	0.909	0.986	0.124	0.581	0.003	0.926	0.818	1.000	0.819	1.000	0.520	0.711	0.000	0.667	0.336	0.400	0.333	0.810	0.646	0.872	0.960												
Netherlands	0.000	0.455	0.333	0.460	0.495	0.024	0.256	0.150	0.192	0.364	0.310	0.152	0.391	0.440	0.133	0.815	0.214	0.087	0.218	0.037	0.126	0.015	0.009	0.122												
New Zealand	0.008	1.000	0.056	0.593	0.710	0.136	0.233	0.041	0.455	0.176	0.167	0.531	0.080	0.200	0.370	0.333	0.083	0.000	0.074	0.444	0.040	0.442	0.395													
Norway	0.000	0.182	0.222	0.250	0.896	0.048	0.279	0.033	0.176	0.182	0.224	0.181	0.484	0.080	0.067	0.593	0.310	0.057	0.182	0.000	0.000	0.015	0.090	0.212												
Poland	0.073	0.727	0.778	0.758	0.927	0.112	0.488	0.125	0.488	0.125	0.409	0.069	0.181	0.547	0.760	0.422	0.333	0.857	0.238	0.545	0.556	0.415	0.022	0.194	0.515											
Portugal	0.027	0.545	0.444	0.709	0.830	0.200	0.488	0.361	0.746	0.500	0.828	0.232	0.641	0.280	0.267	0.852	0.833	0.102	0.764	0.852	0.302	0.029	0.239	0.390												
Slovak Republic	0.038	0.818	0.778	0.717	0.951	0.208	0.488	0.321	0.766	0.318	0.052	0.478	0.828	0.720	0.378	0.222	0.738	0.272	0.400	0.519	0.535	0.022	0.145	0.358												
Slovenia	0.008	0.273	0.556	0.710	0.898	0.100	0.465	0.250	0.542	0.318	0.138	0.145	0.484	0.520	0.222	0.259	0.929	0.113	0.418	0.630	0.058	0.015	0.128	0.427												
Spain	0.003	0.636	0.333	0.631	0.809	0.632	0.605	0.559	0.495	0.136	0.638	0.275	0.516	0.320	0.578	0.704	0.500	0.034	0.291	0.407	0.089	0.015	0.131	0.114												
Sweden	0.000	0.455	0.389	0.407	0.491	0.168	0.233	0.067	0.388	0.273	0.207	0.239	0.313	0.120	0.089	0.556	0.119	0.060	0.145	0.074	0.229	0.029	0.028	0.313												
Switzerland	0.000	0.545	0.333	0.231	0.274	0.012	0.140	0.113	0.049	0.182	0.138	0.167	0.578	0.480	0.067	0.333	1.000	0.034	0.145	0.000	0.072	0.011	0.201	0.355												
Turkey	0.176	0.455	0.833	0.813	0.988	0.460	0.814	0.131	0.779	0.545	0.966	0.754	0.516	0.680	0.800	0.519	0.143	0.223	0.400	0.741	0.525	0.055	1.000	1.000												
United Kingdom	0.011	0.818	0.278	0.471	0.533	0.044	0.279	0.076	0.388	0.227	0.241	0.210	0.688	0.320	0.311	0.222	0.524	0.109	0.327	0.296	0.200	0.000	0.373	0.382												
United States	0.003	0.273	0.056	0.000	0.000	0.092	0.395	0.037	0.049	0.364	0.086	0.297	0.641	0.280	0.333	0.111	0.548	0.192	0.000	0.222	0.264	0.172	0.336	0.509												
Brazil	0.181	0.455	0.944	0.959	0.972	0.136	0.512	0.197	0.952	0.364	0.793	0.971	0.828	0.280	0.600	0.481	0.286	0.347	0.327	0.333	0.977	1.000	0.208	0.507												
Russia	0.373	0.364	0.833	0.826	1.000	0.084	0.372	0.095	0.794	0.364	0.000	0.268	0.797	0.480	1.000	1.000	0.619	0.475	0.818	0.556	0.688	0.405	0.000	0.387												
South Africa	1.000	0.273	1.000	1.000	0.915	1.000	1.000	0.918	1.000	0.455	0.897	1.000	0.922	0.760	0.667	0.704	0.429	1.000	0.382	1.000	1.000	0.358	0.551	0.432												

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:15.05.2020 ✓Accepted/Kabul:03.06.2020

DOI: 10.30794/pausbed.737870

Araştırma Makalesi/ Research Article

Çelebi, E. (2020). "Sosyal Medya İletişiminin Kurumsal İtibar Algısı Üzerindeki Rolü" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 41, Denizli, s. 108-118.

SOSYAL MEDYA İLETİŞİMİNİN KURUMSAL İTİBAR ALGISI ÜZERİNDEKİ ROLÜ

Engin ÇELEBİ*

Özet

Sosyal medyanın kurumsal kullanımı halkla ilişkiler mesleğinin çeşitli yönlerini etkilemiş, değiştirmiş ve literatürü genişletmiştir. Sosyal medya ortamları kuruluşlara kurumsal itibarlarını arttırabilmeleri için yeni fırsatlar sunmaktadır. Bu kapsamda, sosyal medya ortamlarının kurumsal itibar algısı üzerindeki rolünü araştırmak üzere 356 kişi üzerinde bir araştırma yapılmıştır. Araştırma kapsamında kuruluşların sosyal medyada hedef kitleleri ile kurmuş olduğu iletişimsel sürecin yapısı ve kalitesi (bilgi verme, iletişim kurma, karşılıklı kontrol, sosyal etkileşim ortamları oluşturma) ile kurumsal itibar algılamaları arasındaki korelasyona bakılmıştır. Araştırma bulgularına göre sosyal medya ortamlarında pazarlama ve reklam amaçlı tek yönlü bilgi verme etkisiz bulunurken, iki yönlü simetrik etkileşime fırsat tanıyan uygulamalar etkili bulunmuştur. Sosyal medya etkileşimleri memnuniyet, güven ve bağlılık duygusunu olumlu etkilemektedir. Bu duyguların ise kurumsal itibar algısı üzerinde arabuluculuk etkisinin ortaya çıkmasına yardımcı olabileceği bulgusuna ulaşılmıştır. Diğer yandan, kuruluşların çevrim içi ortamlarda algılanan dijital/sanal itibarları ile çevrim dışı ortamlarda algılanan marka itibarları arasında bir farklılık olabileceği bulgusuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Sosyal Medya, Dijital Medya, İtibar Yönetimi, Kurumsal İtibar, Halkla İlişkiler.*

THE ROLE OF SOCIAL MEDIA COMMUNICATION ON THE PERCEPTION OF CORPORATE REPUTATION

Abstract

The organizational use of social media has influenced and changed various aspects of the public relations profession and expanded the literature. Social media offer organizations new opportunities to increase their corporate reputation. In this context, a study was conducted on 356 people to investigate the role of social media on corporate reputation perception. Within the scope of the research, the correlation between the structure and quality of the communicative process established by the organizations on social media (giving information, communicating, control mutuality, creating social interaction environments) and corporate reputation perceptions was examined. According to the research findings: In social media, one-way information delivery for marketing and advertising purposes was found to be ineffective, while applications that allowed two-way symmetrical interaction were found effective. Social media interactions affect the sense of satisfaction, trust and loyalty positively. It has been revealed that these may have a mediation effect on corporate reputation perception. It has been found that there may be a difference between the digital / virtual reputations of organizations perceived in online environments and the brand reputations perceived in offline environments.

Keywords: *Social Media, Digital Media, Reputation Management, Corporate Reputation, Public Relations.*

* Dr., Çukurova Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü, ADANA.
e-posta:engincelebi@cu.edu.tr, (orcid.org/ 0000-0001-5791-8080)

GİRİŞ

Modern yaşamın ayrılmaz bir parçası haline gelen sosyal medyanın kullanımı bireyler üzerinde olduğu gibi kurum ve kuruluşların özellikle de gelecekle ilgili üzerinde önemli etkilere sahiptir. Bu yüzden halkla ilişkiler akademisyenleri ve uygulayıcıları sosyal medyanın halkla ilişkiler mesleğini değiştirdiğini ve uygulama süreçlerinde giderek daha önemli bir rol oynadığını kabul etmektedirler. Sosyal medyanın etkin bir şekilde yönetilmesi kuruluşların hedef kitlelerinin beklentilerini etkileyebilmekte ve rekabet avantajı sağlayabilmektedir.

Sosyal medya milyonlarca kişinin dikkatini toplayabilme ve toplu halde hareket edilebilmesini sağlayabilme potansiyeline sahiptir. Bu güç ve etki ile sosyal medyada küçük stratejilerle büyük itibarlar kazanılabileceği söylenebilir. Diğer yandan, bu güç ve etki kuruluş itibarına zarar vermeye de yönelebilir. Bu nedenle sosyal medya aracılığıyla hedef kitlelerle güçlü bağlar kurmak ve ortak duyguları harekete geçirmek kuruluşlar için avantaj olacaktır.

İtibarın önemi göz önüne alındığında özellikle de sosyal medyada itibarın etkili bir şekilde nasıl yönetileceği hem akademisyenlerin hem de uygulayıcıların dikkatini çekmektedir. Halkla ilişkiler uygulayıcıları kuruluşlarda “mesajların yaratıcısı ve dağıtıcısı” olarak tanımlanmaktadır. Bu nedenle halkla ilişkiler uygulayıcılarının sosyal medya ile ilişkili yönetim rollerinin birçoğunun itibar yönetimi şemsiyesi altında olması normaldir. Sosyal medyanın itibar yönetimindeki rolü nedeniyle halkla ilişkiler uygulayıcılarının gücü ve etkisi bu alanda artmıştır. İtibar yönetimine bağlı olarak, hedef kitleler deneyimlerini sosyal medya kanalları aracılığıyla paylaşma ve küresel olarak daha geniş bir şekilde dağıtma konusunda güç kazanmaktadır. Sosyal medyanın etkin kullanımı itibar yönetimiyle ilişkili olarak marka bilinirliğini arttırabilir, marka konumlandırmayı kolaylaştırabilir ve markaların devamlılığının sürdürülmesine katkı sağlayabilir.

Bu çalışmanın amacı sosyal medya ortamlarında paydaşlarla kurulan iletişimsel uygulamaların güvenilirliği ve etkinliği ile kurumsal itibar algısı arasındaki ilişkileri incelemek ve olumlu davranışsal niyetlerin belirleyici unsurlarını ortaya çıkarmaktır. Bu amaca yönelik olarak tüketicisi/müşterisi oldukları ticari kuruluşların sosyal medya kanallarını aktif olarak takip eden kullanıcılar üzerinde bir araştırma yapılacaktır. Sonuç olarak sosyal medya ortamlarında oluşturulan güven, memnuniyet ve bağlılık duygularının ölçülmesi, sosyal medyada paydaşlar ile kurulan iletişimsel sürecin yapısının (bilgi verme, iletişim kurma, karşılıklı kontrol, sosyal etkileşim ortamları oluşturma) incelenmesi, tüm bunların kurumsal itibar algısı ile ilişkisinin ortaya çıkartılması ve kuruluşların çevrim içi ortamlarda algılanan dijital itibarları ile çevrim dışı ortamlarda algılanan marka itibarlarının karşılaştırılması amaçlanmaktadır.

1. HALKLA İLİŞKİLER VE SOSYAL MEDYA

Dozier ve Broom (2006) yöneticilere kıyasla halkla ilişkiler teknisyenlerinin sosyal medyada yazma ve okuma materyallerine daha fazla zaman harcamasının muhtemel olacağını öngörmüştür. Günümüzde ise sosyal medya marka bilinci oluşturma ve yönetme, sorun kriz ve gündem yönetimi konuları, ilişki yönetimi ve çevresel tarama vb. birçok alanla ilişkili olduğundan ve bu işlevler yönetici rolleriyle daha sık ilişkili olduğundan dolayı yöneticiler sosyal medya sitelerini ve araçlarını kullanmaya teknisyenlerden daha fazla zaman harcayabilmektedirler.

Sosyal medyanın yaygın kullanımı, bireylerin kuruluşlarla iletişim kurma biçimini büyük ölçüde değiştirmiştir. Çünkü sosyal medyada kullanıcılar artık pasif bilgi alıcıları değildirler. Aynı zamanda içerik sağlayıcılarıdır. Mesajlar, deneyimler ve görüşler aktif olarak paylaşılmaktadır. Bu ise halkla ilişkiler uygulayıcılarının hedef kitleleri ile ilişki kurma uygulamalarını etkilemektedir.

Huang vd. (2017) halkla ilişkiler literatüründeki araştırmaların bir değişikliğe uğrayıp uğramadığını belirleyebilmek için 2008’den önceki ve sonraki (2014’e kadar) akademik yayınları karşılaştırmış ve şu bulgulara ulaşmıştır: (1) Sosyal medya önemli bir araştırma konusu haline gelmiştir, (2) Halkla ilişkiler çalışmaları tanımdan teorileşmeye doğru kaymaktadır, (3) Araştırmalarda metodolojik bir çeşitlilik hakimdir, ancak dijital halkla ilişkilerin daha iyi tanımlanması, öngörülmesi ve açıklanabilmesi için bu eğilim devam etmelidir, (4) Dijital halkla ilişkiler araştırmalarına kurumsal bir bakış açısı hakimdir ve kâr amacı taşımayan kuruluşlara verilen önem giderek artmaktadır.

Sosyal medyanın kurumsal kullanımının potansiyel faydaları ve riskleri daima tartışılmaktadır. Sosyal medya etkileşimleri kuruluşların hedef kitleleri ile olan olumlu ilişkilerinin oluşturulması, geliştirilmesi ve sürdürülmesi için oldukça önemlidir. Sosyal medyanın diyalog kurmak, sanal topluluklar oluşturmak, kamusal destek kazanmak, değer kazanmak ve savunuculuk mesajlarını yaymak için yararlı olduğu söylenebilir. Sosyal medya aynı zamanda kuruluşlara hedef kitleleri ile olan ilişkisel sonuçlarını değerlendirme fırsatı da sunmaktadır.

Düşük maliyetle, anlık, hızlı ve kolay bir şekilde iletişim sağlanmasına imkân veren sosyal medya kurumsal algılamaları değiştirebilecek bir güce sahiptir. Çünkü sosyal medyada içerik oluşturmak, içerikleri manipüle etmek veya değiştirmek oldukça basit olabilir. Sosyal medya kullanıcılarının birbirlerine soru sorması, memnuniyet veya memnuniyetsizliklerin ifade edilmesi, fikir alışverişinde bulunulması, iş birliği yapılması, birbirlerinden etkilenilmesi gibi nedenlerden ötürü sosyal medya içerikleri değerlendirilerek büyüyebilmektedir. Ayrıca kanaat önderi kavramının sosyal medyada da geçerli olduğu söylenebilir. Bu yüzden sosyal medyanın bireylerin karar verme biçimlerini de etkileyebileceği söylenebilir. Hedef kitleler sosyal medyanın demokratik ortamı aracılığıyla kendi seslerini duyurmaya çalışabilmektedirler. Bu ise hedef kitleler arasında işbirliklerinin oluşturulmasına ve güçlendirilmesine imkân sağlayabilmektedir. Günümüzde bireyselleşme ön plana çıkabilmektedir. Sosyal medya ortamları ise bu eğilimi tersine çevirebilme potansiyeline sahiptir. Bireyler farklı konuları tartışmak ve aidiyet duygusu aramak için sosyal medyada bir araya gelebilmektedirler.

Sosyal medya araçlarının bilinçli kullanımı kuruluşların rekabetçi ve karmaşık ortamlar üzerinde daha iyi kontrol sahibi olmalarına imkân sağlamış ve böylece sosyal medya kuruluşların hedeflerini ilerletebilmeleri için stratejik iletişim çalışmalarının bütüncü bir parçası haline gelmiştir (Macnamara ve Zeff, 2012).

Sosyal medya platformlarında ödül alan 4 halkla ilişkiler kampanyasını inceleyen Allagui ve Breslow (2016: 20) kampanyaların ortak özelliklerini şu şekilde sıralamıştır: (a) Kampanyalarda çeşitli içerik paylaşımlarını teşvik edici, sürükleyici ve duygusal hikâye anlatım teknikleri kullanılmaktadır, (b) Bu anlatılar hedef kitle üyelerinin en az bir çevrim dışı etkileşim biçimini içermektedir, (c) İçeriklere mobil uygulamalar ve kontroller eklenmiştir, (d) İçeriklerin zamanlamasına dikkat edilmiştir.

Kent ve Li'ye göre (2019) halkla ilişkiler ve sosyal medya arasındaki ilişki 6 maddede sıralanmaktadır:

1. Sosyal medya, yalnızca kurumsal çıkarlara değil, tüm paydaşların / halkların çıkarlarına hizmet etmelidir.
2. Gerçek sosyal medya iletişimi, sahte etkileşim veya mesaj alımı yerine diyalog etkileşimini temel almalıdır.
3. Sosyal medya toplulukları, kendi seçtiği ağlardan/ilgi alanlarından oluşur.
4. Sosyal medya alanları aynı zamanda kültürel yerlerdir.
5. Sosyal medyanın mimarisi (yapısı) geleneksel medya ile aynı değildir.
6. Sosyal medya, pazarlama amacı yerine bir ilişki kurma aracı olarak kullanılmalıdır.

Geleneksel kitle iletişim araçlarında kuruluşlar kendileri hakkındaki bilgileri kontrol edebiliyorlardı. Statik ve tek yönlü bilgi arama faaliyetlerinin ötesinde kişilerarası ve etkileşimli özelliği sayesinde hedef kitleler içerik oluşturma, paylaşma ve yanıt verme kapasitesi ile sosyal medya ortamlarında güçlenmiştir ve daha fazla kontrol sahibi olmuştur. Bireyler sosyal medya ortamlarında birbirleriyle özgürce konuşabilmektedirler. Bu nedenle kurumsal dijital kimlikler sosyal medyada başkaları tarafından belirlenebilmektedir. Çünkü kuruluşlar kendileri hakkındaki mevcut bilgiler ve kamuya açık yorumlamalar üzerinde daha az kontrole sahip bir hale gelmişlerdir. Bu dezavantajlara rağmen sosyal medya kuruluş ve hedef kitle ilişkilerini geliştirilmesi özelliği ile halkla ilişkilerin bir yönetim görevi olarak görülebilmesine ve bir hakimiyet alanı oluşturabilmesine katkı sağlayabilir.

Sosyal medyanın kurumsal kullanımı halkla ilişkiler mesleğinin çeşitli yönlerini etkilemiş, değiştirmiş, yeniden şekillendirmiş ve halkla ilişkiler literatürünü genişletmiştir. Bu duruma paralel olarak halkla ilişkiler çalışanlarının stratejik düşünme ve karar verme süreçlerine yönelik becerilerini geliştirmeleri gerekmektedir.

Açık, özgün ve şeffaf iletişim yoluyla kuruluşlar ve hedef kitleleri arasında güçlü ilişkiler kurmak mükemmel halkla ilişkilerin mihenk taşı olarak görülmüştür (Taylor ve Kent, 2014). Bu yüzden sosyal medya aracılığıyla kamuoyunu dinleme, diyalog oluşturma, veri toplama ve analiz yapma hedef kitle ilişkileri esas alınarak yapılmalıdır. Öneme rağmen, Türkiye’de 138 kuruluş üzerine yapılan bir araştırma sonucuna göre şirketler sosyal medya faaliyetlerini ölçümlememektedirler (Şengöz ve Eroğlu, 2017).

Sosyal medya marka algılamalarında önemli bir rol oynamaktadır. Booth ve Matic’e (2011) göre sosyal medyanın yaygın kullanımı ve sosyal medya etkileyicilerinin yükselişi geleneksel medya ilişkileri kavramlarına (eşik bekçisi, kanaat önderi vb.) meydan okumuş ve halkla ilişkiler uygulayıcılarının kamuoyu ile etkili ilişkiler kurmakla görevlendirilmesi talebini yaratmıştır.

Walden vd. (2015) yapmış oldukları araştırmada halkla ilişkiler uzmanlarının ve blog yazarlarının birbirlerini algılama ve ilişki kurma (güven ve memnuniyet) konusunda belirgin şekilde farklı görüşlere sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır. Araştırma sonucuna göre her ne kadar iki yönlü iletişim destekleniyor gibi görünse de bu iletişimin sonucu her zaman ilişki kalitesi ile ilgili bir anlaşma değildir. Araştırmacılar bu farklılıkları azaltmak için niyetler hakkında ek diyalogun gerekli olduğunu ve iletişimdeki şeffaflığın güçlü bir etik temel oluşturabileceğini söylemektedir. Chu ve Kamal (2008) yapmış oldukları araştırma sonucunda dijital platformların hakim olduğu bir dünyada bloggerların paylaştığı deneyimler ve görüşlerin kurumsal mesajlardan daha fazla güvenilir olarak algılandığı bulgusuna ulaşmışlardır.

Breakenridge (2012) halkla ilişkilerin sosyal medya yönetimiyle ilişkili sekiz stratejik rolünün olduğunu belirtmiş ve bu rolleri şu şekilde sıralamıştır: çalışan politikaları, kurum içi iş birliği, teknoloji testi, kriz-öncesi yönetimi, ilişki analizcisi, itibar görevi ve ölçümlenmelerin geliştirilmesi. Benzer şekilde, sosyal medya yönetiminde halkla ilişkilerin stratejik rollerini araştıran Neill ve Moody (2015) halkla ilişkilerin sorumlu olduğu dokuz stratejik rol tanımlamıştır. Bu roller: politika yapıcı, işbirlikçi, teknoloji analisti, iletişim organizatörü, sorun yöneticisi, ilişki analisti, araştırmacı, saha denetleyicisi ve insan kaynakları alımı olarak belirlenmiştir.

Yang ve Lim’e (2009) göre sosyal medya bir kuruluşun çalışanlarıyla, müşterileriyle, rakipleriyle, tedarikçileriyle, yatırımcılarıyla, medyayla ve esasen bir kuruluş üzerinde etkisi olan veya bir kuruluştan etkilenebilecek herkes arasındaki ilişkiyi değiştirebilecek potansiyele sahiptir. Araştırmacılar ayrıca blogger güvenilirliğinin de ilişkisel güvende olumlu bir rol oynadığını bulmuşlardır.

Sosyal medyada halkla ilişkilerin kendine özgü boyutları vardır. Halkla ilişkiler çalışmalarını stratejik olarak yönetmek, kurumsal vizyon oluşturmak, ortak kurumsal hedeflere ulaşabilmek için kuruluş personelini motive etmek, iç ve dış paydaşlarla diyalog kurmak, karar verme süreci ve problem çözme konusunda etkin olmak, diğer birimlerle iş birliği yapmak, çevrim içi ağlar ve sanal topluluklar oluşturmak, içerik oluşturmak ve yaymak, çevresel ortam taraması yapmak, görüş ve ihtiyaçları belirlemek, sorun yönetimi ve kriz iletişimi vb. çok geniş bir çalışma alanı vardır. Kurumsal itibar ise ortak ve bütünlendirici bir terimdir.

2. SOSYAL MEDYA VE İTİBAR YÖNETİMİ

Tüm faaliyetlerin algısal bir temsili olan itibar kavramı kuruluşlar için sosyal medya ortamlarında önemi giderek artan bir konu haline gelmiştir. Halkla ilişkiler uygulayıcıları sosyal medya aracılığıyla temsil ettikleri kuruluşların itibarlarını geliştirmekle yükümlüdürler. Sosyal medya yoluyla olumlu bir imaj yaratmak ve bir marka kişiliği oluşturmak, bilinirliği arttırmak ve başarıya katkı sağlamak, hedef kitlelerle güçlü ve uyumlu etkileşim ile olumlu ilişkiler kurmak, tüketicilerin ilgi ve ihtiyaçları hakkında bilgi sahibi olmak halkla ilişkiler uygulayıcılarının görevidir. Bu nedenle itibar yönetiminin temelini halkla ilişkiler olduğu söylenebilir.

Hutton vd.’nin (2001) yapmış olduğu araştırma sonucuna göre itibarı tanımlamadaki fikir birliği eksikliği, itibara yönelik değerlerin istikrarsızlığı ve tartışmalı geçerliliği, ve itibarın ne zaman ve nasıl yönetilebileceği (veya yönetilip yönetilemeyeceği) hakkında cevaplanmamış sorular göz önüne alındığında itibar kavramının bir fenomen, trend veya bir moda olup olmadığı açık değildir. Araştırmacılara göre itibar yönetiminin yanı sıra kurumsal halkla ilişkiler departmanları çalışmada işlevlerinin çok çeşitli diğer tanımlarını benimsemiştir. Bu durum ise halkla ilişkiler çalışanlarının kendilerini tanımlamakta büyük zorluk yaşamaya devam ettiğini göstermektedir.

Kurumsal itibar kuruluşlar için soyut bir varlıktır. Maddi ve maddi olmayan değerler gibi çok farklı unsurları tanımlanmıştır. Fombrun vd. (2000) kurumsal itibarı bir kuruluşun paydaşları için değerli sonuçlar üretebilme yeteneğini gösteren geçmiş davranışlarının ve sonuçlarının genel bir değerlendirmesi şeklinde tanımlamaktadır. Doorley ve Garcia (2015: 29-32) başarılı bir halkla ilişkiler ve kurumsal iletişimin anahtarı olarak belirttiği kurumsal itibar algısına yönelik önermeleri şu şekilde sıralamaktadır: Kuruluşunuzun gerçek kimliğini bilin, kurumsal bileşenlerinizi bilin, tedbirlerinizi güçlü ve dayanıklı hale getirin, CEO seçimine dikkat edin, kurumsal miyopluğa (uzun vadeli görüşlere yönelik eksiklikler) dikkat edin, itibarınızı zedeleyebilecek bir eylemi veya eylemsizliği affetmek için sabırlı olun, yalan söylemeyin, sizi bulduğunuz yere getirenlerden (değerlerinizden) vazgeçmeyin, itibarınızı bir varlık olarak görün ve diğer varlıklar gibi yönetin.

Eccles vd. (2007) kurumsal itibarı riske atan faktörleri şu şekilde sıralamıştır: Bir kuruluşun itibarı ile gerçekliği arasındaki boşluk büyüdüğünde risk artar; Risk, tüketicilerin beklentilerindeki bir değişiklikte artar; Bir kuruluş ortamdaki değişikliklere dâhili olarak tepki veremediğinde risk artar; Farklı iş birimleri ve işlevleri tarafından alınan kararların koordinasyonunun zayıf olması ile risk artar.

Kurumsal itibar bütünleştirici bir şemsiye terimdir. Marka bilinci oluşturmak ve yönetmek, kurumsal kimlik, imaj, kültür ve saygınlık vb. kavramların gücü gibi benzer temel değerler ile kurumsal itibar kuruluşun köklerine dayanmaktadır. Halkla ilişkiler ise itibar yönetimine öncülük etmektedir. Sosyal medyanın yükselişi ve çevrim içi itibar yönetimindeki rolleri nedeniyle halkla ilişkiler uygulayıcılarının gücünün ve etkinliğinin arttığı belirtilebilir.

Esrock ve Leichty (2000) yapmış oldukları araştırma sonucunda Fortune 500 şirketlerinin kurumsal itibarlarını güçlendirmek için benzer stratejiler kullanmadıklarını ortaya çıkarmıştır. Sosyal medya ortamlarında da farklı kurumsal itibar yönetimi uygulamalarına ihtiyaç duyulabileceği söylenebilir. Bu nedenle, sosyal medyada kurumsal itibarı etkileyebilecek tüm faktörlerin belirlenmesi ve bu amaca yönelik olarak sosyal medyanın olumlu ilişkiler geliştirmek ve etkileşim kurmak için en iyi nasıl kullanılabilceğinin anlaşılması gerekmektedir. Bunun için memnuniyet, güven ve nihayetinde bağlılığın inşa edilmesi gerektiği söylenebilir. Bunlar ise öncelikle bireysel deneyimlere dayanmaktadır. Çünkü itibar yönetimi bilişsel bir süreçtir. Doğrudan veya dolaylı deneyimlere dayanan itibar algısı bir kuruluş ile paydaşları arasındaki ilişkilerin en önemli unsurlarından birisidir. Deneyim ise bir bilgi türüdür. Bu yüzden bilgi itibar değerlendirmesinde kritik öneme sahiptir. Sosyal medya ise deneyimlerin ve bilginin paylaşılmasına ve yayılmasına aracılık etmektedir. Bu yüzden kamuoyu tarafından sosyal medya ortamlarında paylaşılan günlük deneyimler itibarın güçlendirilmesine katkı sağlayabilir veya azaltılması riskine neden olabilir.

Coombs ve Holladay'e (2006) göre olumlu kurumsal itibar algısı bir hale etkisi yaratabilir, kuruluşu bir kriz esnasında üretilen olumsuz spekülasyonlardan koruyabilir, paydaşları kuruluşun açıklamalarına inanmaya ve kriz esnasında oluşabilecek hasarların onarımını kolaylaştırmaya yardımcı olabilir. Türkiye'de yakın zamanda yapılan araştırmalar da benzer bulgular vermiştir (Çelebi ve Sezer, 2017a).

198 kuruluş üzerinde sosyal medyanın kurumsal itibar yönetiminde kullanımını inceleyen Becker ve Lee (2019) şu bulgulara ulaşmıştır: (a) Büyük firmalar küçük firmalardan daha fazla sosyal medya hesaplarına sahiptir, (b) Sosyal medya kullanımlarında büyük firmalar küçük firmalara oranla daha sık ve hızlı bir şekilde yanıt vermektedir, (c) Çevrim içi itibar yönetimi için firma büyüklüğünün yapısı sosyal medyada yanıt stilleri ile daha az ilişkilidir. Araştırma verilerine göre kuruluşların çoğunda itibar yönetimi için sosyal medya iletişiminin kullanılmasında ve izlenmesinde stratejik çerçeve eksikliği görülmüştür.

Sosyal medya kullanıcılarından gelen geri bildirimler ile dijital/sanal bir itibar oluşturulabilir. Kuruluşların kurumsal kimlikleri sosyal medya kullanıcılarının kimliklerini etkileyebilir. Kuruluş mesajlarının paylaşılması ve beğenilmesi gibi eylemler ile kullanıcılar bir kitle profili kazanabilir, böylece kendi benliklerini başkalarına gösterebilirler. Bu durum kullanıcılar için kuruluşların sosyal medya sayfasını kullanabilmelerine yönelik önemli bir motivasyon kaynağı olabilir.

İtibarın öncelikle bir güven meselesi olduğu söylenebilir. Çünkü güven duygusu bir itibar sermayesi oluşturabilir. Literatür incelemesine göre ise halkla ilişkiler mesleğinin temeli güven üzerine kuruludur (Göktürk, 2017). Türkiye'de yapılan araştırmalara bakıldığında: sosyal medyanın kurumsal markalaşma sürecinde itibar

yönetimine olan katkısını ortaya çıkaran (Süllü, 2019), halkla ilişkiler algısının marka itibarı üzerinde doğrudan ve anlamlı etkileri olduğu bulgusuna ulaşan (Diker ve Koçyiğit, 2017), dijital dönüşümlerin artan gelir ve gelişmiş müşteri ilişkileri gibi olumlu sonuçlar doğurduğunu belirten (Altuntaş, 2018) sonuçları görmek mümkündür.

3. ARAŞTIRMA

3.1 Araştırma Sorularının Oluşturulması

Halkla ilişkiler çalışmalarının etkinliği genellikle kuruluşların hedef kitleleri ile kurmuş olduğu iletişimsel süreç, ilişkisel kalite (güven ve memnuniyet) ve bunların davranışsal sonuçlara (bağlılık) olan etkileri analiz edilerek incelenmektedir (Hon ve Grunig, 1999). Sosyal medya ortamlarında halkla ilişkiler çalışmalarının kurumsal itibar üzerindeki rolünü belirlemek için bu faktörlerin etki derecesini test etmeye yönelik oluşturulan hipotez şu şekildedir:

H1: Sosyal medya ortamlarında oluşturulan güven, memnuniyet ve bağlılık duygusu ile kurumsal itibar algısı arasında olumlu yönde ve anlamlı bir korelasyon bulunmaktadır.

Namisango ve Kang (2019) sosyal medyadaki güçlü, uyumlu ve iki yönlü simetrik etkileşimin ticari, karşılıklı ve sembolik ilişkiler üzerindeki etkisini araştırmıştır. Araştırmacılar güçlü ve uyumlu etkileşimin toplumsal ve ortak ilişkilerle, simetrik iletişimin karşılıklılık ilkesiyle, karşılıklılık ilkesinin ise ticari ilişkilerle ilgili olduğunu bulmuşlardır. Bu sonuçların kurumsal itibar üzerindeki rolünü ortaya çıkartabilmek için şu hipotez test edilecektir:

H2: Sosyal medyada hedef kitleler ile kurulan iletişimsel sürecin yapısı (bilgi verme, iletişim kurma, karşılıklı kontrol, sosyal etkileşim ortamları oluşturma) ile kurumsal itibar algısı arasında olumlu yönde ve anlamlı bir korelasyon bulunmaktadır.

Sosyal medyada algılanan itibarın sadece sosyal medya ortamlarına mı özgü olduğu (dijital/sanal itibar) yoksa bu algılamaların çevrim dışı ortamlarda algılanan marka itibarı için de mi geçerli olduğunun belirlenebilmesi için şu araştırma sorusuna yanıt aranacaktır:

Araştırma Sorusu 1: Çevrim içi (dijital/sanal itibar) ve çevrim dışı ortamlarda algılanan marka itibarı algılamaları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?

Bu hipotezlere ve araştırma sorusuna yanıt aramak için kurumsal itibar algısı bağımsız bir değişken olarak ele alınacaktır ve katılımcıların sosyal medya ortamlarındaki söylemleri oluşturma, beğenme, paylaşma ve yorumlama gibi farklı davranışsal değişkenleri nihai sonuçlar olarak kabul edilecektir.

3.2 Araştırmanın Metodolojisi

Araştırma kapsamında tüketicisi/müşterisi oldukları ticari kuruluşların sosyal medya kanallarını aktif olarak takip eden kullanıcılar üzerinde bir araştırma yapılmıştır. Araştırma kapsamında neden-sonuç ilişkisi araştırılmadığı için belirli bir kuruluş veya sektör belirlenmemiştir. Veriler katılımcılardan anket tekniği ile gönüllülük esasına göre toplanmıştır. Araştırma için Girişimsel Olmayan Klinik Araştırmalar Etik Kurulundan etik kurul raporu alınmıştır (Yıl: 2019, Toplantı sayısı: 86, Karar No: 13). 356 kişiye yapılan anket uygulamasında verilerin toplanması yaklaşık 4 ay (Ocak-Nisan 2020) sürmüştür. Örneklemin % 57'sini (n =203) erkekler, % 43'sünü (n =153) ise kadınlar oluşturmuştur. Katılımcıların yaş aralığı ise şu şekildedir: 18-30 yaş arası 131 kişi, 31-40 yaş arası 88 kişi, 41-50 yaş arası 76 kişi ve 51 yaş ve üzeri 61 kişi. Katılımcıların % 66'sını (235 kişi) üniversite eğitimi almış kişiler oluştururken % 34'ünü (121 kişi) üniversite eğitimi almamış kişiler oluşturmaktadır. Örneklem seçiminde ölçüt örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Sosyal medya ortamlarında kuruluşlara karşı bir tutum oluşumu için gereken süre en az 6 ay olarak belirlenmiştir. Anket uygulaması kuruluşların sosyal medya kanallarını aktif olarak en az 6 ay süreyle takip eden, 18 yaş üzeri ve anket uygulamasına katılmaya gönüllü kişiler üzerinde yapılmıştır.

Anket soruları oluşturulurken Liu vd.'nin (2017) sosyal medya (Facebook) ve itibar yönetimi alanında yapmış olduğu çalışmadan yararlanılmıştır. Anket maddelerinde bilgi süreci için 2 madde (Örnek: Kuruluşun sosyal medya sayfaları değerli bir ürün / hizmet bilgisi kaynağıdır), etkileşim kurma için 4 madde (Örnek: Kuruluş ile sosyal medya sayfaları aracılığıyla çevrim içi etkileşim kurabilmekteyim), motivasyon ve eğlence unsurları için

3 madde (Örnek: Kuruluşun sosyal medya sayfalarını takip etmek oldukça eğlencelidir), kurumsal itibar algısı için 3 madde (Örnek: Bu kuruluşun yüksek bir saygınlığı/değeri vardır), memnuniyet için 2 madde (Örnek: Bu kuruluş beklentilerimi karşılayabilmektedir), güven için 2 madde (Örnek: Bu kuruluş güvenilir bir kuruluştur), olumlu söylemler için 2 madde (Örnek: Bu kuruluş hakkında başkalarına olumlu şeyler söylüyorum), bağlılık için 2 madde (Örnek: Bu kuruluştan ürün/hizmet satın almaktayım/almak istemekteyim), karşılıklı kontrol için 2 madde (Örnek: Bu kuruluş karar verme sürecine tüketicilerini/müşterilerini de dahil etmektedir) kullanılmıştır. Toplam 22 maddelik ölçeğin geçerliliği 50 kişilik bir grup üzerinde bir pilot çalışma ile test edilmiştir. Anketin geçerliliği SPSS analizi ile test edilmiş ve maddelerin iç tutarlılığı .909 Cronbach's Alpha ile sonuçlanmıştır. Bu sonuç ankette kullanılan maddelerin geçerli olduğunu göstermektedir. Araştırma anketi 5'li likert ölçeğe göre (1 kesinlikle katılmıyorum, 5, kesinlikle katılıyorum) oluşturulmuştur. Ankette yer alan maddelerden bazıları kontrol amaçlı olarak birbirleriyle ters orantılı verilmiştir.

3.3. Araştırma Bulguları

Araştırma kapsamında öncelikle katılımcıların sosyal medya ortamlarında takipçisi oldukları kuruluşlara yönelik duydukları güven, memnuniyet ve bağlılık duyguları ile kurumsal itibar algıları ölçülmüştür. Ortalamaları 5 üzerinden 3 ve yukarısı olan katılımcılar olumlu algılamalara sahip olan katılımcılar olarak belirlenmiştir. Araştırma verilerine göre katılımcıların sosyal medyada takipçisi oldukları kuruluşlara yönelik duymuş oldukları güven (4.01/5), memnuniyet (4.23/5), bağlılık (3.95/5) ve kurumsal itibar algısı (4.14/5) ortalamasının üzerinde ve yüksek bir sonuç vermiştir.

Hipotez 1'i test etmek için sosyal medya ortamlarında oluşturulan güven, memnuniyet ve bağlılık duyguları ile kurumsal itibar algısı arasındaki korelasyona bakılmıştır. Sonuçlar Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1: Güven, Memnuniyet ve Bağlılık Duyguları İle Kurumsal İtibar Algısı Arasında Korelasyon

		Memnuniyet	Güven	Bağlılık (Satın Alma Davranışı)
Kurumsal İtibar Algısı	Pearson Correlation	.839**	.773**	.700**
	Sig. (2-tailed)	.000	.000	.000
	N	356	356	356

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Tablo 1'deki sonuçlara göre memnuniyet (.839), güven (.773) ve bağlılık (.700) ile kurumsal itibar algısı arasında olumlu yönde yüksek düzeyde bir korelasyon katsayısı bulunmuştur. Tekyönlü Anova testi sonucuna göre %95 güvenle katılımcıların kurumsal itibar algılamaları ile memnuniyet (F=36,295, p > 0,05), güven (F=27,675, p > 0,05) ve bağlılık (F=19,226, p > 0,05) ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Regresyon analizi sonuçlarına göre sosyal medyanın kurumsal itibar algısına yönelik olumlu etkilerinde memnuniyet (.305) ilk sırada yer alırken, ikinci sırada güven (.146) üçüncü sırada ise bağlılık (.110) unsuru yer almaktadır. Bu bulgular hipotez 1'i desteklemektedir. Dolayısıyla, sosyal medya ortamlarında oluşturulan güven, memnuniyet ve bağlılık duygusu ile kurumsal itibar algısı arasında olumlu yönde ve anlamlı bir korelasyon bulunmaktadır.

İkinci hipotezi test etmek için katılımcıların sosyal medyada hedef kitleleri ile kurmuş olduğu iletişimsel sürecin yapısı ve kalitesi (bilgi verme, iletişim kurma, karşılıklı kontrol, sosyal etkileşim ortamları oluşturma) ile kurumsal itibar algısı arasındaki korelasyona bakılmıştır. Araştırma bulgularına göre kuruluşların sosyal medya ortamlarında bilgi verme (4.58/5) ve iletişim kurma (4.45/5) unsurlarına yönelik ortalamaları oldukça yüksek bir sonuç verirken karşılıklı kontrol (2.95/5) ve sosyal etkileşim ortamları oluşturma (3.15/5) oranları ortalamaya yakın bir sonuç vermiştir. Tablo 2'de gösterildiği üzere (tek taraflı) bilgi verme ile kurumsal itibar algısı arasında olumlu yönde ve .498 korelasyon katsayısı ile orta düzey bir ilişki bulunmuştur. İletişim kurma ile kurumsal itibar algısı arasında .771 korelasyon katsayısı ile yüksek düzeyde bir ilişki bulunmuştur. Karşılıklı kontrol ile kurumsal itibar algısı arasında .893 korelasyon katsayısı ile oldukça yüksek düzeyde bir ilişki bulunmuştur. Sosyal etkileşim ortamları oluşturma ile kurumsal itibar algısı arasında .886 korelasyon katsayısı ile yine oldukça yüksek bir ilişki bulunmuştur. Bu sonuçlar ile hipotez 2 büyük oranda desteklenmiştir. Dolayısıyla, sosyal medyada hedef kitleler

ile kurulan iletişimsel sürecin yapısı (bilgi verme, iletişim kurma, karşılıklı kontrol, sosyal etkileşim ortamları oluşturma) ile kurumsal itibar algısı arasında olumlu yönde ve anlamlı bir korelasyon bulunmaktadır.

Tablo 2: İletişimsel Süreç İle Kurumsal İtibar Algısı Arasındaki Korelasyon

		Bilgi Verme	İletişim Kurma	Karşılıklı Kontrol	Sosyal Etkileşim Ortamları Oluşturma
Kurumsal İtibar Algısı	Pearson Correlation	,498**	,771**	,893**	,886**
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,000
	N	356	356	356	356

** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Regresyon analizi sonuçlarına göre sosyal medyada hedef kitlelerle iletişim kurma (,216), karşılıklı kontrol (,343) ve sosyal etkileşim ortamları oluşturma (,337) unsurları kurumsal itibar üzerinde olumlu bir etkiye sahipken, pazarlama ve reklam amaçlı tek yönlü bilgi verme süreci ise kurumsal itibar üzerinde herhangi bir olumlu etkiye sahip değildir (,030).

Araştırma sorusu 1'e, yani çevrim içi ortamlarda algılanan (dijital/sanal) itibar ile çevrim dışı ortamlarda algılanan marka itibarı algılamaları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını ortaya çıkarmak için ortalamalar ölçülüp karşılaştırılmıştır. Katılımcıların çevrim içi (dijital/sanal) itibar algılamaları 5 üzerinden 4.14 verirken, çevrim dışı itibar algılamaları 3.93 olarak ölçülmüştür. Sonuçlar Tablo 3'te gösterilmektedir.

Tablo 3: Çevrim İçi (Dijital/Sanal) İtibar İle Çevrim Dışı İtibar Algısı Ortalamaları

	Sayı	Ortalama	Std. Sapma	Std. Hata
Çevrim dışı İtibar Algısı	356	3,9389	,68934	,03654
Çevrim içi İtibar Algısı	356	4,1413	,91480	,04848

Tablo 3'teki sonuçlara göre çevrim içi (Örnek: Bu kuruluşun sosyal medya sayfalarının bir üyesi/takipçisi olmaktan memnunuz, bu kuruluşun sosyal medya sayfaları iyi bir izlenim bırakmakta ve algılama biçimimi iyileştirmektedir, vb.) ve çevrim dışı (Bu kuruluşun ürün/hizmet satın almaktan memnunuz, bu kuruluşun yüksek bir saygınlığı/değeri vardır, vb.) kurumsal itibar algılamaları arasında bir farklılık bulunmuştur. Ancak tekyönlü Anova testi sonucuna göre %95 güvenle grupların ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı değildir (F=4,073, p > 0,05).

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırma bulgularına göre sosyal medyada hedef kitleler ile kurulan iletişimsel sürecin yapısı (iletişim kurma, karşılıklı kontrol, sosyal etkileşim ortamları oluşturma) ile kurumsal itibar algısı arasında olumlu yönde ve anlamlı bir korelasyon bulunmaktadır. Diğer yandan sosyal medya ortamlarında tek yönlü "bilgi verme" sürecinin ise kurumsal itibar üzerinde herhangi bir olumlu etkiye sahip olmadığı bulgusuna ulaşılmıştır. Sosyal medyanın etkin kullanımı için hedef kitleler ile simetrik bir şekilde diyalog kurulması ve bu diyaloga katılımın teşvik edilmesi gerekmektedir. Kuruluş ve ürünleri / hizmetleri hakkında bilgi vermek tüketicilerin bilişsel ihtiyaçlarını karşılayabilir, ancak duygusal ihtiyaçlarını karşılayamaz. Tanıtım, duyuru ve pazarlama ile ilgili mesajlardan ziyade etkileşim oluşturmaya yönelik mesajların daha fazla ilgi göreceği söylenebilir. Bu nedenle halkla ilişkiler uygulayıcıları amaç ve faaliyetlere uyum sağlamak için pazarlama, tanıtım, propaganda vb. stratejilerin yerine daha geniş stratejilere ihtiyaç duymaktadır. Sosyal medyada stratejik iletişim yönetiminde entegre bir yaklaşım kullanılmalı ve tüm iletişim uygulayıcıları (pazarlama, tanıtım, reklamcılık, çalışan iletişimi, halkla ilişkiler, vb.) arasında bir iş birliği olmalıdır. Bu iş birliği kurumsal misyon ve hedeflerin yerine getirilmesine yönelik amaçlı bir yaklaşımı ifade etmelidir.

Araştırma bulgularına göre sosyal medya ortamlarında oluşturulan güven, memnuniyet ve bağlılık duygusu ile kurumsal itibar algısı arasında olumlu yönde ve anlamlı bir korelasyon bulunmaktadır. Bu verilere dayanarak

iki yönlü simetrik iletişim potansiyeli ile kuruluşlar tarafından paydaşları ile olan ilişkilerinin kurulmasına ve sürdürülmesine yönelik etkili bir ortam olarak görülebilen sosyal medya ortamlarının kurumsal itibar algısı üzerinde önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Araştırma verilerine göre sosyal medya etkileşimleri sonucu kurulan güven ve memnuniyetin olumlu niyetleri ve neticesinde itibarı arttırabileceği bulgusuna ulaşılmıştır. Bunların ise bağlılık davranışı üzerine arabuluculuk etkisinin olabileceği söylenebilir. Çünkü güven ve memnuniyet destekleyici davranışların oluşmasına katkı sağlar. Eleştirel mesajlara tolerans, memnuniyet ve güvenilirliğin bir işareti olarak görülebilir (Çelebi, 2020). Olumlu bir itibar hale etkisi yaratarak değerleri birbirlerine bağlayan bir sistem olabilir.

Sosyal medya ortamlarının ve stratejilerinin etkinliğine yönelik olarak güven, bağlılık ve memnuniyet düzeyi katılımcıların kurumsal itibar algılarını etkileyen önemli değişkenlerdir. Bunun için ilişkisel kalitenin periyodik olarak ölçülmesi ve geliştirilmesi hedeflenmelidir. Çünkü iyi niyet ve çabalar karşılıklı değerler yaratma ve kurumsal itibarı arttırma potansiyeline sahiptir (Çelebi ve Sezer, 2017b). Sosyal medya uygulamalarının özünde bilişsel, duygusal ve davranışsal desteğe yönelik bir bilinç oluşturmak yer almaktadır. Bu yüzden öncelikle oluşturulmak istenilen kurumsal itibar algısına yönelik duygu ve düşünceleri nelerin etkilediğinin belirlenmesi amaçlanmalıdır. Çünkü araştırma bulgularına göre çevrim içi (dijital/sanal) itibar ve çevrim dışı ortamlarda algılanan marka itibarı algılamaları arasında farklılıklar olabilmektedir. Yine de bu farklılık istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır.

Sosyal medyanın popülaritesinin artmasıyla itibar yönetimi için sosyal medya iletişiminden yararlanma kuruluşların sosyal medyaya verdiği önemi arttırmıştır. Kuruluşların hedef kitleleri ile olan ilişkilerinin kalitesini anlamak kuruluşların sosyal medyada kuruluş-toplum etkileşimi için yeterli stratejik ilişkisel uygulamalar geliştirilmesine yardımcı olabilir. Stratejik ilişkisel uygulamalarda uygulanacak şeffaflık ve bilgi kalitesi kurumsal itibarın inşa edilmesine yardımcı olabilir. Sosyal medya ortamlarının bu tarz avantajlarından yararlanmak, çeşitli internet araçları ve teknolojileri hakkında bilgi edinmeyi ve bu ortamların kendine özgü özelliklerini anlamayı gerektirir. Çünkü her sosyal medya ortamının kendine özgü bir kitlesi, ilgi alanı ve özelliği vardır. Etkileşimli sosyal medya ortamlarında halkla ilişkiler uygulamaları ayrı bir deneyim ve uzmanlık gerektirmektedir. Özellikle de, bireysel görüşlerin ifade edilmesine ve iki yönlü iletişime izin veren kullanıcı merkezli sosyal medya platformlarının memnuniyeti oldukça arttırdığı bulgusuna ulaşılmıştır. Stratejik iletişim sürekli ve dinamiktir ve paylaşılan bilgiler kullanıcılar için basit bilgi gönderme veya tek yönlü değişimden daha yararlı olmalıdır. Benzer şekilde Cohen (2012) halkın kurumsal sosyal medya pazarlamasına karşı olumsuz tutumlara sahip olduğunu belirtmektedir.

Halkla ilişkiler faaliyetleri kuruluşların sosyal medya ortamlarında itibarlarını izlemek ve yönetmek, kampanyaları ölçmek ve çalışanlar için sosyal medya politikaları geliştirmek gibi stratejik sorumlulukları içermektedir. Sosyal medya ortamlarına uygun politikalar oluşturma, uygun iletişim stratejileri seçme, kampanyaların sonuçlarını ölçme, krizleri önleme, kuruluşların nasıl algılandığını belirleme, sonuçları raporlama vb. çalışmalar her zaman stratejik iletişimin bir parçası olmuştur ve sosyal medya yönetiminde esastır (Çelebi, 2019).

Modern çağın en değerli bileşenlerinden biri bilgidir. Sosyal medya ise kurumsal bilgilerin yayılma şeklini değiştirmiştir. Bilginin paylaşılması sürecini tanımlayan “şeffaflık” ilkesi ise sosyal medyada çeşitli biçimlerde ele alınabilmektedir. Sosyal medya ortamlarında ulaşılan bilginin doğruluğu ise her zaman tartışmalıdır. Ancak, sosyal medya ortamlarında yer alan veriler daha fazla bilgi kaynağı olarak kullanılmaya başlanılmıştır. Üstelik, mobil cihazlar sayesinde 7/24 kullanılabilen sosyal medyada yer alan bilgiler kullanıcılar tarafından daha güvenilir bir kaynak olarak algılanabilmektedir. Bu yüzden kontrol edilemeyen sosyal medya ortamlarının izlenmesi, verilerin toplanıp analiz edilmesi ve değerlendirilmesi kurumsal itibarın korunması ve geliştirilmesi için önceliklidir.

Bu araştırmanın en önemli sınırlamalarından biri kurumsal itibarı etkileyebilecek bilişsel ve duygusal tüm unsurların ölçülmemiş olmasıdır. Diğer bir sınırlama ise araştırmaya katılanların sosyal medya kullanım motivasyonlarının (bilgi arama, eğlence vb.) araştırılmamış olmasıdır. Yine araştırma kapsamında hedef kitle ayrımları da yapılmamıştır. Gelecekteki araştırmalarda örneklem boyutu arttırılarak belirli sektör kuruluşları veya ürün kategorileri arasında karşılaştırmalar yapılabilir. Bu araştırmada kuruluşların sosyal medya hesaplarını aktif olarak takip eden kişiler üzerinde anket uygulaması yapıldığı için kurumsal itibar algılamalarının ve bu algılamalara etki edebilecek faktörlerin ortalamalarının yüksek ölçülmesi normal bir sonuçtur. Gelecekteki araştırmalarda kuruluşların sosyal medya hesaplarını kullanmayanların da araştırma kapsamına dâhil edilmesi ve karşılaştırmalar yapılması daha yararlı sonuçlar verebilir.

KAYNAKÇA

- Allagui, I. ve Breslow, H. (2016). "Social media for public relations: Lessons from four effective cases", *Public Relations Review* 42, 20–30.
- Altuntaş, E. Y. (2018). "Dijital Dönüşüm Uygulamalarının Kurumların Marka Değeri Üzerindeki Etkisi", *Egemia Dergisi* 2, 1-18.
- Becker, K. ve Lee, J. W. (2019). "Organizational Usage of Social Media for Corporate Reputation Management", *Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 6/1, 231-240.
- Booth, N. ve Matic, J. A. (2011). "Mapping and leveraging influencers in social media to shape corporate brand perceptions", *Corporate Communications: An International Journal*, 16/3, 184-191.
- Breakenridge, D. K. (2012). *Social media and public relations: Eight new practices for the PR Professional*, Upper Saddle River, NJ: Pearson Education.
- Cho, M., Furey, L.D. ve Mohr, T. (2017). "Communicating Corporate Social Responsibility on Social Media: Strategies, Stakeholders, and Public Engagement on Corporate Facebook", *Business and Professional Communication Quarterly*, 80/1, 52–69.
- Chu, S.C. ve Kamal, S. (2008). "The Effect of Perceived Blogger Credibility and Argument Quality on Message Elaboration and Brand Attitudes", *Journal of Interactive Advertising*, 8/2, 26-37.
- Cohen, D. (2012). Brands, maintain a Facebook page, but don't bother me. <http://www.adweek.com/socialtimes/facebook-page-consumers/382017> (15.02.2020)
- Coombs, W.T. ve Holladay, S.J. (2006). "Unpacking the halo effect: Reputation and crisis management", *Journal of Communication Management*, 10/2, 123-137.
- Çelebi, E. (2019). *Halkla İlişkiler Uygulamaları Nasıl Olmalı?*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
- Çelebi, E. (2020). "Kurumsal Halkla İlişkilerin Etkinliğini Ölçme: STK Gönüllüleri Üzerine Bir Araştırma", *Selçuk İletişim*, 13 (1), 180-196.
- Çelebi, E. ve Sezer, N. (2017a). "Kurumsal İtibarın Kriz İletişim Stratejileri Üzerine Etkisi", *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, Sayı 27, 116-134.
- Çelebi, E. ve Sezer, N. (2017b). "İlişkisel Memnuniyetin Kriz İletişim Stratejileri Üzerine Etkisi", *Erciyes İletişim Dergisi Akademia*, 5/2, 348-364.
- Diker, E. ve Koçyiğit, M. (2017). "Halkla İlişkiler Algısı ve Marka İtibarı Arasındaki İlişkinin Yapısal Eşitlik Modeli ile İncelenmesi", *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 5/2, 590-574.
- Doorley, J. ve Garcia, H. F. (2015). *Reputation management: The key to successful public relations and corporate communication*, 3rd Edition, Routledge, New York.
- Dozier, D. M., ve Broom, G. M. (2006). "The centrality of practitioner roles to public relations theory", In C. H. Botan, & V. Hazleton (Eds.), *Public relations theory II* (137–170). Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Eccles, R.G., Newquist, S.C. ve Schatz, R. (2007). "Reputation and its risks," *Harvard Business Review*, 85/2, 104-114.
- Esrock, S.L. ve Leichty, G. (2000). "Organization of Corporate Web Pages: Publics and Functions", *Public Relations Review*, 26/3, 327–344.
- Fombrun, C.J., Gardberg, N.A. ve Sever, J.M. (2000). "The reputation quotient: A multi-stakeholder measure of corporate reputation", *The Journal of Brand Management*, 7/4, 241-255.
- Göktürk, B. (2017). "Halkla İlişkilerde Güven Kavramının Önemi", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 13, 76-89.
- Hon, L.C. ve Grunig, J.E. (1999). "Guidelines for Measuring Relationships in Public Relations", *Institute for Public Relations*, 1-40.
- Huang, Y-H., Wu, F. ve Huang, Q. (2017). "Does research on digital public relations indicate a paradigm shift? An analysis and critique of recent trends", *Telematics and Informatics* 34, 1364–1376.
- Hutton, J.G., Goodman, M.B., Alexander, J.B. ve Genest, G.B. (2001). "Reputation management: the new face of corporate public relations?", *Public Relations Review* 27, 247-261.

- Kent, M. L. ve Li, C. (2019). "Toward a normative social media theory for public relations", *Public Relations Review* 46, 1-10.
- Liu, J. H., North, M. ve Li, C. (2017). "Relationship building through reputation and tribalism on companies' Facebook pages" *Internet Research*, 27/5, 1149-1169.
- Macnamara, J. ve Zerfass, A. (2012). "Social media communication in organizations: The challenges of balancing openness, strategy, and management", *International Journal of Strategic Communication*, 6/4, 287-308.
- Namisango, F. ve Kang, K. (2019). "Organization-public relationships on social media: The role of relationship strength, cohesion and symmetry", *Computers in Human Behavior* 101, 22-29.
- Neill, M.S. ve Moody, M. (2015). "Who is responsible for what? Examining strategic roles in social media management", *Public Relations Review*, 109-118.
- Süllü, Z. (2019). "Kurumsal Markalaşma ve İtibar Yönetimi Sürecinde Sosyal Medyanın Kullanımı", *The Journal Of Social Science*, 3/6, 530-550.
- Şengöz, A. ve Eroğlu, E. (2017). "Örgütlerde Sosyal Medya Kullanımı: Sosyal Medya Algıları, Amaçları ve Kullanım Alışkanlıkları", *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 5/1, 503-524.
- Taylor, M. ve Kent, M.L. (2014). "Dialogic Engagement: Clarifying Foundational Concepts", *Journal of Public Relations Research*, 26/5, 384-398.
- Walden, J.A., Bortree, D. ve DiStaso, M. (2015). "Reconsidering the public relations professional-blogger relationship: A cororientation study", *Public Relations Review* 41, 526-532.
- Yang, S. ve Lim, J.S. (2009). "The Effects of Blog-Mediated Public Relations (BMPR) on Relational Trust", *Journal of Public Relations Research*, 21/3, 341-359.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:11.05.2020 ✓Accepted/Kabul:15.06.2020

DOI: 10.30794/pausbed.735806

Araştırma Makalesi/ Research Article

Meriç, E. (2020). "Konaklama İşletmelerinin Yiyecek-İçecek Ünitelerinde Satış Fiyatı Kontrol Yöntemi İle Kaçak Tespitine Yönelik Bir Uygulama", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 41, Denizli. s. 120-137.

KONAKLAMA İŞLETMELERİNİN YİYECEK-İÇECEK ÜNİTELERİNDE SATIŞ FİYATI KONTROL YÖNTEMİ İLE KAÇAK TESPİTİNE YÖNELİK BİR UYGULAMA

Engin MERİÇ*

Özet

İşletmelerin mevcudiyetlerini sürdürebilmeleri ve amaçlarına ulaşabilmeleri için, satışlarını artırmanın yanında maliyetlerini de kontrol altında tutmaları gerekmektedir. Turizmin sektörünün önemli bir kısmını teşkil eden konaklama işletmelerinin, hedeflenen seviyede kar edebilmeleri ayrıca sundukları hizmet kalitesinde rakiplerine kıyasla avantaj sağlayabilmeleri için yiyecek-çecek bölümlerine ayrı bir önem vermelerini gerekli kılmaktadır. Ayrıca etkin bir yiyecek-çecek maliyet kontrolünün yapılması da önem arz etmektedir. Bu açıdan konaklama işletmeleri basit, ayrıntılı, standart veya potansiyel maliyet yöntemlerinden birini seçerek etkili bir yiyecek-çecek maliyet kontrolü yapma çabasını göstermektedirler.

Bu çalışmada, Ege bölgesinde faaliyet gösteren dört yıldızlı bir konaklama işletmesinde yiyecek-çecek maliyetlerinin tespitine yönelik bir uygulama ile işletmenin kontrol gücünün artırılması için yiyecek-çecek ünitelerindeki kaçakların tespit edilmesine yönelik bir uygulama gerçekleştirilmiştir. Çalışmada satış fiyatı kontrol yöntemi kullanılarak yiyecek-çecek ünitelerindeki kaçak tespitine yönelik bir uygulama gerçekleştirilmiştir. Uygulama sonucu elde edilen bulgular değerlendirilmiş ve işletmenin bu alandaki kontrol gücünü artıracak önerilerde bulunulmuştur. Uygulamanın konusu ile ilgili araştırma verilerine nitel araştırma yöntemlerinden görüşme tekniği ile ulaşılmıştır. İşletmede yiyecek içecek ünitelerinde kaçak tespitine ilişkin olarak uygulanan maliyet yöntemi ile gelir ve giderler analiz edilerek, söz konusu ünitelerdeki gerçek durumunun görülmesi sağlanmıştır. Çalışma sonunda, uygulamanın gerçekleştirildiği işletmede net gelir beklentisi üzerinden %18,53'lük gelir kaybının içecek ünitelerindeki kaçaklardan kaynaklandığı tespit edilmiştir. Kaçak tespiti için uygulanan bu yöntemin işletmelerde bu tarz kayıpların en aza indirgenebilmesine yönelik etkili bir yöntem olduğu değerlendirilebilir. Bu da doğrudan kontrol sistemini güçlendirecek bir yaklaşım olması açısından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Konaklama işletmeleri, Yiyecek-İçecek maliyet kontrolü, Satış fiyatı ile kontrol yöntemi.

AN APPLICATION FOR LEAKAGE DETECTION BY THE SALES PRICE CONTROL METHOD IN FOOD AND BEVERAGE UNITS OF ACCOMMODATION ENTERPRISES

Abstract

Nowadays, all businesses need to keep their costs under control besides increasing their sales in order to sustain their assets and achieve their goals. Accommodation enterprises constitute an important part of tourism sector. They should pay special attention to the food and beverage departments for being able to profit at the targeted level and to provide an advantage in comparison to their competitors in the quality of service that they offer. It is also important to have an effective food and beverage cost control. In this regard, accommodation enterprises should try to make an effective food and beverage cost control by choosing one of the simple, detailed, standard or potential cost methods.

*Öğr. Gör. Dr., Trakya Üniversitesi, Rektörlük, EDİRNE.
e-posta: enginmeric@trakya.edu.tr (orcid.org/ 0000-0002-0965-3089)

In this study, an application for the determination of food and beverage costs in a four-star accommodation enterprise operating in the Aegean region and an application for the detection of leakages in the food and beverage units were carried out for increasing the control power of the enterprise. In the study, an application for leak detection in food and beverage units was realized by using the sales price control method. Findings obtained as a result of the application were evaluated and suggestions were made to increase the control power of the enterprise in this field. The data related to the subject of the application were collected through interview method which is one of the qualitative research methods. With the cost control method applied for leakage detection in the food and beverage units in the enterprise, income and expenses were analysed and it was ensured that the real situation in the units was presented. As a result, it was determined that the income loss of 18.53% due to the net income expectation in the enterprise where the application was carried out was caused by leakages in the beverage units. Thus, it can be evaluated that the process applied for leak detection was an effective method for minimizing such losses in enterprises. This is important as it is an approach that will strengthen the direct control system of enterprises.

Keywords: *Accommodation enterprises, Food and Beverage cost control, Sales price control method.*

1. GİRİŞ

Tüm gelişen ülkelerde olduğu gibi, ülkemizde de turizm sektörü hızla gelişmektedir. Sektördeki önemli unsurlardan bir tanesi olan konaklama işletmeleri, insanların turistik faaliyetleri sırasındaki konaklama ihtiyaçlarının yanında yiyecek-içecek ve diğer sosyal ihtiyaçlarını karşılayabilme noktasında hizmet vermektedir. İşletmelerin kuruluş amaçlarından olan kar elde etme, konaklama işletmeleri içinde söz konusudur. Bu noktada oda satış gelirleri tek başına konaklama işletmelerinin hedeflenen sonuçlara ulaşmalarında yeterli olamamaktadır. Bu bağlamda hedeflenen kar düzeyi için müşterilere sunulan hizmetin kalitesi ile birlikte rakipler ile olan rekabette avantaj sağlanabilmesi için, yiyecek-içecek hizmet satışı üzerinde de önemle durulmalıdır. Ayrıca gerçekleştirilecek olan yiyecek-içecek hizmet faaliyetleri sonrasında oluşacak maliyetlerin kontrol edilebilmesi noktasında etkin bir maliyet yapısının oluşturularak uygulanması son derece önem arz etmektedir.

Diğer işletmelerde olduğu gibi, konaklama işletmelerinde de etkin bir yiyecek-içecek maliyet kontrolünün uygulanabilmesi, bu departmanda istihdam edilen çalışanların yeterli derecede eğitilmiş olmasına bağlıdır. Bir diğer önemli faktör de, maliyet kontrol yönteminin sistemli bir şekilde yapılmasıdır. Bu süreç, satışa sunulacak ürün planlaması ile başlayıp, hizmetin müşteriye sunulmasıyla sonuçlanır (Aksu ve Eken, 2019).

Konaklama işletmelerinde, maliyet kontrolü sağlanmadan yapılan yiyecek-içecek üretimi ile hedeflenen sonuçlara varılamayacağı kabul görmüştür. Bu açıdan neredeyse tüm konaklama işletmeleri, yapılarına uygun bir maliyet kontrol yöntemi vasıtasıyla rekabet avantajı elde etmeye çalışmaktadır. Fakat yiyecek-içecek maliyet kontrolünün çok maliyetli bir süreç oluşu, bu alanda kalifiye çalışan bulunmasının zor oluşu vb. sebeplerle, özellikle küçük ölçekli konaklama işletmeleri rakiplerine kıyasla etkin bir maliyet kontrolü yapamamakta ve rekabette geride kalmaktadırlar (Köroğlu, Biçici ve Sezer, 2011).

Bu çalışma, konaklama işletmelerinde maliyet kontrolü ve yiyecek-içecek departmanlarında kaçakların tespit edilerek iç kontrol gücünün artırılmasını içermektedir. Ayrıca çalışmada elde edilen bulgular doğrultusunda gerekli önlemlerin alınması ve önerilerde bulunulması amaçlanmıştır. Bu bağlamda, Ege bölgesinde faaliyet gösteren bir konaklama işletmesinde, işletmenin kontrol gücünün artırılması için yiyecek-içecek ünitelerindeki kaçakların tespit edilmesine yönelik bir uygulama gerçekleştirilmiştir. Çalışmada satış fiyatı ile kontrol yöntemi kullanılarak yiyecek-içecek ünitelerindeki kaçak tespitine yönelik uygulamadan elde edilen sonuçlar değerlendirilmiş ve işletmenin bu alandaki kontrol gücünü artıracak önerilerde bulunulmuştur. Uygulamanın konusu ile ilgili araştırma verilerine nitel araştırma yöntemlerinden görüşme tekniği ile ulaşılmıştır. İşletmede yiyecek-içecek ünitelerinde kaçak tespitine ilişkin olarak uygulanan maliyet yöntemi ile gelir ve giderler analiz edilerek, söz konusu ünitelerdeki gerçek durumunun görülmesi sağlanmıştır.

Yapılan literatür taramasında yiyecek-içecek ünitelerinde meydana gelen kaçakların tespitine ilişkin yeterli sayıda çalışmaya rastlanamamıştır. Bu bakımdan konaklama işletmelerinde yiyecek-içecek ünitelerindeki kaçakların tespit edilme yönteminin iç kontrol alanında literatüre önemli katkısı olacağı düşünülmektedir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Konaklama işletmelerinde yiyecek-içecek maliyet kontrol yöntemlerinin uygulanmasında, satın alma ve üretim kontrol aşamalarıyla ilgili birtakım önlemler olarak etkin bir şekilde maliyet kontrollerinin yapılması büyük önem taşımaktadır. Literatürde konaklama işletmelerinde, maliyet kontrol sistemlerinin uygulanması ile ilgili yapılan araştırmalar aşağıda incelenmiştir.

Türksoy (1997), otel işletmelerinde yiyecekler ile birlikte içecek satışlarının da büyük miktarlara ulaştığını ve bu yönde yapılacak etkin kontrollerin işletmenin karlılığını önemli ölçüde etkileyeceğinin önemine değinmiştir. Ayrıca yiyecek ve içecek kontrol sisteminin amaçlarını; gelir ve gider analizini yapmak, işletme standartlarında gelişme sağlamak, fiyatlandırmada yardımcı olmak, hile ve çalınmalara karşı önlem almak ile yöneticileri bilgilendirmek şeklinde aktarmıştır.

Çam (2009), Akdeniz Bölgesi'nde faaliyetlerini sürdüren 90 adet konaklama işletmesinde, yiyecek-içecek maliyet kontrolü konularındaki uygulama ve prosedürler ile işletme yöneticilerinin yiyecek-içecek maliyet kontrolü hakkında görüşlerinin belirlenmesi amacıyla gerçekleştirdiği çalışmada, diğer departman maliyetlerine kıyasla standardizasyon ve yiyecek-içecek maliyet kontrolünün daha önemli olduğunu saptamıştır.

Köroğlu, Biçici ve Sezer (2011), maliyet kontrolü ve rekabette sağladığı avantajlar arasındaki ilişkiyi araştırmak için Marmaris'te bulunan otel işletmeleri üzerinde bir çalışma gerçekleştirmişlerdir. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre, otellerin uyguladıkları yiyecek-içecek ve işgücü maliyet kontrol yöntemlerinin otellerin yıldız sayılarına göre farklılık gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca iki ve üç yıldızlı otel işletmelerinin birçoğunda maliyet kontrolüne gerekli önemin verilmemesi, maliyetlerin diğer işletmelerle kıyaslanmaması vb. sebepler yüzünden rekabet seviyelerinin azaldığı tespit edilmiştir.

Akbulut ve Arslan (2015), konaklama işletmelerinde yiyecek-içecek maliyet kontrolü ile ilgili uygulamaların ve yiyecek-içecek maliyet kontrolüne ilişkin yöneticilerin görüşlerinin belirlenmesine yönelik bir araştırma gerçekleştirmişlerdir. Bu bağlamda yapılan araştırmada, literatürde belirtilen maliyet kontrol yöntemleri tercih edildiği gibi özellikle konaklama işletmelerinde basit ve ayrıntılı kontrol yöntemlerinin de kullanıldığı sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca, bu iki yöntemin konaklama işletmelerinde en çok kullanılan maliyet yönetimleri olduğunu vurgulamışlardır.

İşık ve Yılmaz (2016), konaklama işletmelerinde yiyecek-içecek maliyet kontrolünün etkin bir şekilde oluşturulabilmesi için gereken maliyet kontrol süreci ve kontrol yöntemlerini değerlendirerek önemini vurgulamışlardır. Buna ek olarak, yiyecek-içecek departmanlarının sıklıkla hata ve hileli işlemlerin yapılabileceği bir departman olduğunu ve bu bağlamda uygulanacak etkin bir iç kontrol sistemi ile söz konusu hataların önlenerek maliyet kontrolünde etkinliğin artırılacağı sonucuna varmışlardır.

Büyüksalvarcı ve Şener (2019), uluslararası zincir statüsündeki oteller üzerinde gerçekleştirdikleri araştırmada, ürün teslim alma, stoklama, departmanlara ürün sevki, yiyecek ve içecek üretimi prosedürleri ve bu süreç esnasında meydana gelen hırsızlık olaylarının önüne geçilmesi için yürütülen çalışmalar ile ilgili bulgular elde etmişlerdir. Bu bağlamda otel işletmelerinin, maliyetlerini azaltıp satışların artırabilmesi ve bunda sürekliliğin sağlanabilmesi noktasında, her işletmenin kendi yapısı ve izlediği politikalar ile içinde bulunduğu piyasaya şartlarına uygun bir sistemi uygulaması gerektiğini belirtmişlerdir. Ayrıca otel işletmelerinin varlıklarını sürdürebilmeleri için, yiyecek-içecek maliyet kontrollerini aktif bir şekilde uygulayıp ihtiyaç duyulan düzenlemeleri yapmaları ve kendileri için uygun maliyet kontrol sistemini uygulamaları gerektiğini aktarmışlardır.

3. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Konaklama işletmelerinde yiyecek-içecek maliyetlerinin gelişim seyrinin ölçülerek kabul edilebilir seviyelerde olup olmadığının tespiti için maliyet kontrolü süreci gerekli olmaktadır. Yiyecek-içecek faaliyetlerinden en az maliyet ile hedeflenen karı elde edebilme noktasında gerçekleştirilen düzenlemelere yiyecek-içecek maliyet kontrolü denmektedir. Bu kontrolün amacı, işletmenin maliyetlerini azaltarak yiyecek-içecek gelirlerindeki karı maksimum seviyede artırmaktır (Köroğlu, Biçici ve Sezer, 2011).

Yiyecek ve içecek malzemelerinin tüketimlerdeki karmaşıklığa ek olarak, rafta bekleme süresi sonucu oluşan değişikliklere, bozulmalara ve israfa sebep olmaktadır. Söz konusu olumsuzlukların önlenmesi noktasında, yiyecek-içecek döngüsü olarak da adlandırılan kontrol sürecinin etkin bir şekilde sağlanması gerekmektedir (Öğüt, Güleş ve Çetinkaya, 2003).

Yiyecek-içecek kontrol süreci ile ilgili açıklamalara aşağıda yer verilmiştir.

Şekil 1: Yiyecek-İçecek Kontrol Süreci

Kaynak: Köroğlu, 2007.

Geçmişe oranla sayıları çok hızlı bir şekilde artan yiyecek içecek işletmelerinde (Miller, Hayes ve Dopson, 2002) etkili maliyet kontrolü şu süreçlerden oluşur:

Satın alma: Ürünler için satın alma sözleşmelerinin oluşturulması, piyasa incelemesi ve uygun satın alma yöntemlerinin kullanılması.

Teslim alma: Mal teslimi ile ilgili prosedürlerinin oluşturulması.

Depolama: Depo tertibi, ısı, nemlilik ve güvenlik, gibi, elverişli şartlarda ürünlerin saklanmasına yönelik prosedürler oluşturulması.

Depodan mal çıkarma: İstek fişi, stoktan çıkışı yapılan malzemelerin fiyatlandırılması, stoktan mal çıkışı ile ilgili yöntemlere ait prosedürlerin oluşturulması.

Üretim kontrolü: Üretim ve satış planlamalarına ait standart reçeteler ile ilgili prosedürlerin oluşturulması.

Satış kontrolü: Satışların kontrolü ile satışın gerçekleştirilmesi ile ilgili gerekli prosedürlerin oluşturulması.

Bu basamakların hepsinin sağlam bir şekilde oluşması ile yiyecek ve içeceklerin güvenliği sağlanacak, etkili bir maliyet kontrol sistemi, yiyecek-içecekler için uygulanmış olacaktır (Işık ve Yılmaz 2016).

3.1. Yiyecek-İçecek Maliyet Kontrol Yöntemleri

Literatürde yiyecek-içecek maliyet kontrol yöntemleri; yiyecek ve içecek maliyet kontrol yöntemleri olmak üzere iki ana başlık altında incelenmektedir (Çiftçi ve Köroğlu, 2008: 34) .

3.1.1. Yiyecek Maliyet Kontrol Yöntemleri

Aktaş (2011)'e göre yiyecek maliyet kontrol yöntemleri; Basit, ayrıntılı, standart ve potansiyel maliyet kontrol yöntemi olmak üzere 4 grupta toplanmaktadır.

Basit Maliyet Kontrol Yöntemi: Kısaca maliyetlerin satışlara oranlanması esasına dayanan basit maliyet

kontrol yöntemi, hesaplama mantığı olarak aynı olup aylık ve günlük olarak iki şekilde uygulanabilmektedir (Dittmer ve Griffin, 1999).

Aylık basit maliyet kontrol yönteminin uygulanmasındaki adımlar aşağıdaki gibidir:

Dönem başı yiyecek malzeme stoku + satın alınan malzeme tutarı + depodan alınan malzeme tutarı – dönem sonu kullanılmayan malzeme tutarı – departman transferleri – personel iâşe (ödenmezler, personel yemeği) – ikramlar = aylık yiyecek malzeme tutarı

Aylık yiyecek gelirleri / aylık yiyecek malzeme tutarı = aylık yiyecek maliyeti yüzdesi

Günlük basit maliyet kontrol yönteminin uygulanmasındaki adımlar ise aşağıdaki gibidir:

Satın alınan malzeme + depodan alınan malzeme tutarı – gün sonu kullanılmayan malzeme tutarı – departman transferleri – personel iâşe (ödenmezler, personel yemeği) – ikramlar = günlük yiyecek malzeme tutarı

Günlük yiyecek gelirleri / günlük yiyecek malzeme tutarı = günlük yiyecek maliyeti yüzdesi

Hesaplanan yiyecek maliyetinin, günlük yiyecek satış gelirin oranlanması sonucunda günlük yiyecek maliyet yüzdesine ulaşılır. Konaklama işletmelerinde maliyetleri değerlendirmede basit maliyet kontrol yönteminden sağlanan yüzdeler önemli veriler niteliğindedir (Çiftçi ve Köroğlu, 2008)

Ayrıntılı Maliyet Kontrol Yöntemi: Maliyetlerin hangi unsurlardan oluştuğunun saptanarak günlük olarak ve detaylı bir şekilde incelenebilmesini sağlayan ayrıntılı maliyet kontrol yönteminde, üretimde kullanılan bütün malzeme ve hammaddeler gruplandırılarak maliyetleri istenilen süre aralığına göre satışlar ile ilişkilendirilerek ayrı ayrı analiz edilmektedir (Gül ve Ergün, 2010).

Ayrıntılı maliyet kontrol yöntemi hesaplanırken farklı iki yöntem uygulanır: Harris, Kerr ve Forster yöntemi ve Horwath ve Horwath yöntemi.

a. Harris, Kerr ve Forster Yöntemi: Yiyecek-içecek maliyetlerinin hangi girdilerden oluştuğunu tespit etmeye yönelik yapılan çalışmaları kapsayan bu yöntemde, maliyetler günlük olarak takip edilebildiği gibi belirli zaman aralıklarındaki ara toplamlar ile belirli bir dönem veya ay sonuna ait sonuçlar takip edilebilmektedir (Çiftçi ve Köroğlu, 2008: 35). Ayrıntılı yiyecek maliyet analizi tablosu ile uygulanan bu yöntem, tabloda gruplandırılan yiyecek maliyet kalemlerinin günlük başlangıç stoklarının bedeli ile günlük depodan çıkışlarının bedelleri ayrı ayrı yer almaktadır. Bu tablo ile toplam yiyecek maliyeti ve günlük olarak kullanılan tüm malzeme ve hammadde maliyetleri de takip edilebilmekte ayrıca söz konusu maliyetlerinin satışlara oranları alınarak değişim yüzdeleri de elde edilebilmektedir (Aktaş, 2011). Bu yöntem ağırlıklı olarak konaklama işletmelerinde uygulanmaktadır (Erdinç, 2009).

b. Horwath ve Horwath Yöntemi: Bu yöntemin esası ise maliyetler ile birlikte her bir yiyecek grubu için satış oranı bulmaya dayanmaktadır. Böylece yiyecek grubuna ait payın toplam içerisindeki ağırlığı belirlenebilmekte ve herhangi bir olumsuzluk durumunda gerekli tedbirler zamanında alınabilmektedir (Akbulut ve Arslan, 2015). Maliyetler ile birlikte satış oranının da belirlenmesiyle yiyecek gruplarının toplam içerisindeki yeri tespit edilebilmektedir fakat fiyat değişiklikleri yiyecek gruplarıyla birlikte görülebildiğinden hangi yiyeceğin artışa sebep olduğu tespit edilememektedir (Erdinç, 2009).

Standart Maliyet Kontrol Yöntemi: Belirli bir döneme ait gerçek yiyecek maliyetlerinin, söz konusu dönemin başında belirlenmiş olan standart yiyecek maliyetleri ile kıyaslanması bu yöntemin temelini oluşturmaktadır. Bu yöntemin yiyecek maliyet kontrol yöntemleri içerisindeki, en detaylı ve gerçeğe en yakın sonuçlar alınan yöntem olduğu söylenebilir (Dittmer ve Griffin, 1999).

Yöntemde, dönem içi yiyecek-içecek maliyetleri gerçekleştirmelerinin dönem başı tahminlenmiş olan standart maliyetlerden yüksek olması durumunda olumsuz sapma söz konusu olurken, böyle bir durumda sapma nedenlerinin kontrol edilmesi gerekmektedir (Aksu ve Eken, 2019).

Standart maliyet kontrol yönteminin uygulanış şekilleri aşağıdaki gibidir.

a. Toplam Standart Maliyetin Toplam Gerçek Maliyet ile Karşılaştırılması: Bu yöntem ile yiyeceklere ait porsiyon adetleri her bir yiyecek çeşidi için belirlenmiş standart fiyatlar ile çarpılarak yiyecek çeşitlerinin toplam standart maliyetleri hesaplanır. Tüm yiyecek türleri için hesaplanan toplam standart maliyetlerin toplanmasıyla birlikte, yiyeceklere ait toplam standart maliyetler bulunmuş olur. Hesaplanan toplam standart maliyetin, söz konusu gün veya dönem için gerçekleşmiş (fiili) maliyetler ile karşılaştırılmasıyla da sapmalar tespit edilir (Sancar, 2016).

b. Yiyecek Grupları Standart Maliyetinin Yiyecek Grupları Gerçek Maliyeti ile Karşılaştırılması: İşletmelerde yiyecek ürün kalemlerinin fazla olması durumunda, yiyecekler gruplandırılarak takibi yapılır (Erdoğan, 2009). Gruplandırılmış yiyeceklerin maliyetlerinin hesaplanması için, yemek grubuna ait ürünlerin hepsi için reçetede yer alan tüm malzemelerin toplam maliyetlerden çıkarılıp, reçetede istenilen miktara bölünmesi ile sonuç bulunur. Bulunan sonuç, porsiyon maliyetinden çıkartılarak hesaplama gerçekleştirilir. Sonrasında ise tüm hesaplar toplanarak, menüde yer alan yiyecek gruplarının toplam maliyetine ulaşmaktadır (Akın ve Akın, 2013).

Potansiyel Maliyet Kontrol Yöntemi: Bu yöntemde, ileride olması öngörülen maliyetlerin belirlenmesiyle, beklenen karın elde edilmesine yönelik olarak gerekli tedbirlerin (satış fiyatları, porsiyon maliyetleri vb.) alınması ve bu bağlamda etkinliğin artırılmasına yönelik çabaları içerir (Yılmaz, 2005).

Potansiyel maliyet kontrol yöntemi sayesinde, gerek kaynakların etkin kullanımı gerekse de personel verimliliği sağlanabilmektedir (Kozak, 1995).

3.1.2. İçecek Maliyet Kontrol Yöntemleri

Yiyecek maliyet kontrol yöntemleri ile benzerlik göstermesine karşın içeceklere ait maliyet kontrol yöntemleri birtakım özelliklerinden dolayı bazı değişiklikler de göstermektedir. Bilhassa büyük ölçekli konaklama işletmelerinde yiyeceklerin yanında ya da ayrı olarak satılan alkollü veya alkolsüz içeceklerden elde edilecek gelirler oldukça büyük önem taşımaktadır. Dolayısıyla yiyecekler için olduğu gibi içecekler içinde maliyet kontrolleri etkin bir biçimde uygulanmalıdır (Akbulut ve Arslan, 2015).

Yiyecek maliyet kontrolünde kullanılan yöntemler aynı şekilde içecekler için de kullanılabilen şekilde olduğu gibi, pratikte sıklıkla kullanılan üç içecek maliyet kontrol yöntemi söz konusudur. Bu yöntemler aşağıdaki gibi sıralanabilir (Kozak vd., 2002: 242);

- Yüzde ile İçecek Maliyet Kontrol Yöntemi
- Satış Fiyatı ile İçecek Maliyet Kontrol Yöntemi
- Standart İçecek Maliyet Kontrol Yöntemi

Yüzde ile İçecek Maliyet Kontrol Yöntemi: Aylık ya da günlük olarak uygulanabilen yöntemin esası, daha önce belirlenmiş içecek maliyetlerine ait yüzdelerinin gerçekleşen yüzdeler ile karşılaştırılmasına dayanmaktadır. Bu işlemin her ay gerçekleştirilmesiyle, depodaki fiziksel sayım ile stok kartlarındaki miktarlar karşılaştırılarak aylık bazda maliyet ve satışların kontrolü sağlanır (Dönmez, Arıcı ve Kutluk, 2011).

Satış Fiyatı ile İçecek Maliyet Kontrol Yöntemi: Bu yöntemde, depodan çekilen alkollü içecekler satış fiyatı ile değerlendirilerek gerçekleşmiş satış gelirleri ile karşılaştırılır. Bu karşılaştırma yapılırken alkollü içecek satışlarının, standart ölçülerle sek, kokteyl ve şişe olarak farklı şekillerde yapılabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Bu sebeple de satış gelirleri satış şekline göre farklılık gösterebilir (Dönmez, Arıcı ve Kutluk, 2011). İçecek maliyet kontrolünde sıklıkla uygulanan bir yöntem olan satış fiyatıyla kontrol yönteminde, satılan içkilerin brüt maliyetlerinin farklı olması, sek, kokteyl ve şişe olarak ya da birleştirilerek satılması, bar da birçok içki satılması ve personel davranışları yöntemin uygulanma aşamasındaki güçlükler arasındadır (Çiftçi ve Köroğlu, 2008).

Standart İçecek Maliyet Kontrol Yöntemi: Belirli bir dönem için standart maliyet miktarı belirlenmektedir. Söz konusu dönem sonunda gerçekleşmiş (fiili) maliyetlerin ile önceden belirlenen standart maliyetlerin karşılaştırıldığı bu yöntemde, yöntemin uygulanabilmesi için her bir içki maliyetinin hesaplanması gerekmektedir (Keiser ve Demicco, 1993). İçecek maliyetlerinin satılan miktar ile çarpımı ile hesaplanan toplam standart maliyetin, içecek satış fiyatları ile satılan miktarların çarpımından elde edilen standart gelire bölünmesiyle gerçekleşen maliyet

yüzdesi elde edilmiş olur (Kozak vd., 2002). Eğer elde edilen sonuç olumsuz ise nedenleri üzerinde durularak gerekli tedbirlerin alınması gerekmektedir (Dittmer ve Griffin, 1999).

Konaklama işletmeleri sürdürülebilirlik, karlılık, rekabet gücü ve pazar payı; müşteri istek ve beklentilerinin kalite, fiyat ve zaman açısından karşılanması; ve tur operatörlerine olan bağımlılığın azaltılması bakımından maliyet yöntemlerinden daha doğru ve anlamlı bilgiler üretmesini ve böylece maliyet yöntemlerinin karar alıcıların karar alma sürecine destek olmasını beklemektedirler. Konaklama işletmelerinin bu beklentilerini karşılamada geleneksel maliyet yöntemleri yetersiz kalmakta ve çağdaş maliyet yöntemlerine olan ihtiyaçları artmaktadır.

Yukarıda açıklanan yiyecek-içecek kontrol yöntemlerine ilave olarak günümüzde çağdaş maliyetlendirme yöntemlerinden faaliyet tabanlı maliyetleme, kaizen maliyetleme, değer mühendisliği ile tedarik zinciri maliyetleme yöntemleri de kullanılmaktadır (Ergül, 2014).

4.ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

4.1. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Çalışmanın amacı konaklama işletmelerinde yiyecek-içecek maliyetlerinin tespitine yönelik bir uygulama ile işletmelerin kontrol gücünün artırılması için yiyecek-içecek ünitelerindeki kaçakların tespit edilmesine yönelik bir uygulama gerçekleştirmektir. Bu amaç doğrultusunda çalışmada satış fiyatı kontrol yöntemi kullanılarak yiyecek-içecek ünitelerindeki kaçak tespitine yönelik bir uygulama gerçekleştirilmiştir. Ayrıca elde edilen bulgular doğrultusunda işletmenin bu alandaki kontrol gücünü artıracak önerilerde bulunulmuştur.

Araştırmanın konusu ile ilgili verilere nitel araştırma yöntemlerinden görüşme tekniği ile ulaşılmıştır. İşletmede yiyecek içecek ünitelerinde kaçak tespitine ilişkin olarak uygulanan maliyet yöntemi ile gelir ve giderler analiz edilerek, söz konusu ünitelerdeki gerçek durumunun görülmesi sağlanmıştır.

Çalışmada Ege bölgesindeki bir konaklama işletmesi incelenmiştir. Uygulamanın gerçekleştirildiği işletmede yiyecek-içecek maliyetlerinin belirlenmesi ilgili departman sorumlularından elde edilen veriler ışığında değerlendirilmiştir. Çalışma kapsamında uygulama konusuna ait veriler, görüşme tekniği ile sağlanmıştır. Bu teknik, birincil kaynaktan istatistiksel veri ve belgeler gibi verilerin temin edilmesinde, ilgili kişiler ile karşılıklı iletişim aracılığıyla veri toplama tekniğidir (MEGEP, 2006). Konuyu tüm boyutları ele alan bu teknik genelde açık uçlu sorulardan oluşurken, detaylı cevaplar almak için yüz yüze ya da birebir görüşmeler ile gerekli verileri elde etmek için uygulanan bir tekniktir (Tekin, 2012).

Uygulamanın gerçekleştirildiği işletmede, konu hakkında bilgi ve verilerin temin edilebilmesi amacıyla işletme müdürü ve ilgili birimlerin sorumluları ile yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Görüşmenin ilk kısmında işletme hakkında bilgi edinilmesine yönelik olarak, daha sonra ise yiyecek ve içecek maliyet kontrol süreçleri hakkında sorular sorularak, işletme tarafından uygulanan yiyecek- içecek maliyet kontrol yöntemi ile ilgili bilgi ve muhasebesel veriler temin edilmiştir.

Araştırmanın gerçekleştirildiği bölgede incelemeye uygun konaklama işletmelerinin uygunluklarının sınırlı oluşu ve işletmelerin muhasebesel verileri çeşitli nedenlerle paylaşmak istemeyişi gibi sebepler nedeniyle çalışma bir işletme üzerinde gerçekleştirilmiş olup, işletmenin mevcut yapısında yer alan verilerle sınırlıdır.

İşletme Hakkında Genel Bilgiler:

- İşletme Ege bölgesinde dört yıldızlı bir otel olarak 12 ay faaliyet göstermektedir.
- İşletmede yiyecek ve içecek üniteleri ile ilgili tüm planlama, maliyet hesaplamaları yiyecek içecek müdürlüğü departmanınca yapılmaktadır.
- İşletmede Genel Müdür ve diğer departman müdürlerinin ödenmez hakları olup, müşteri yiyecek içecek hizmetlerinden yararlanmaktadırlar.
- Yine işletmede ikramlar müşteri yiyecek içecek hizmetleri bünyesinden sağlanmaktadır.
- Personel yemeği ise, depodan personel yemeği için talep edilen malzeme ile ayrı bir mutfakta yapılmakta ve malzeme ambardan taleple personel iyeş giderlerine yansıtılmaktadır.

• İşletmede tüm malzeme depo girişi yapılarak depodan hizmet ünitelerine malzeme talep ve çıkış fişi ile yapılmaktadır.

• İşletme FIFO (ilk giren ilk çıkar) yöntemini uygulamaktadır.

• İşletme yiyecek içecek malzeme maliyetleri hesaplamalarında basit aylık maliyet kontrol yöntemini uygulamaktadır.

• İşletme ay sonlarındaki gerçekleşen maliyet yüzdelerini dönem başında hedeflenen maliyet yüzdeleri ile karşılaştırarak ortaya çıkan olumlu ya da olumsuz farklılıkların nedenlerini araştırmakta, olumsuzlukların tespit edilmesi durumunda önleyici tedbirler alınmaktadır.

Maliyet olumsuzluklarının en büyük nedenleri kaçaklar ve malzeme fiyat artışları olabileceği gibi fire zayıatlardan da kaynaklanabilmektedir. En yüksek oranın kaçaklardan kaynaklanması nedeni ile çalışmada satış fiyatı kontrol yöntemi ile kaçak tespiti uygulaması tercih edilmiştir.

5.ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Yiyecek İçecek Maliyet Bilgileri

İşletmede 2019 Ağustos ayında yapılan çalışma neticesinde işletme ile ilgili Ocak-Temmuz ayları gerçekleşmiş verilerine ulaşılmıştır. Elde edilen veriler doğrultusunda işletmenin 2019 Ocak-Temmuz aylarına ait Alacarte Restaurant satışları, yiyecek-içecek malzeme tutarları ile maliyet yüzdeleri Tablo 5’te verilmiştir. Ayrıca 2019 Temmuz ayına ilişkin veriler ayrıntılı olarak ele alınarak uygulama ile ilgili geniş bilgi verilmeye çalışılmıştır.

Yiyecek-içecek maliyet tabloları (Tablo 3 ve Tablo 4) F ve G sütunları ile ilgili verilerin tespitine ilişkin ödenmez ve ikramlara ait yiyecek ve içecek harcamaları ile ilgili adisyon örnekleri ve aylık harcama tabloları aşağıda verilmiştir.

HARCAMA YAPILAN DEPARTMAN: Alacarte Restaurant				
TARİH	: 01.07.2019			
ÇEK / ADİSYON NO	: 0716			
ÖDENMEZ ÇEK / ADİSYON				
Sıra No	Açıklama	Miktar	Fiyat	Tutarı
1	Çorba	1	15,00	15,00
2	Salata	1	10,00	10,00
3	Bonfile	1	40,00	40,00
4	Su	1	5,00	5,00
5				
6				
7				
8				
9				
10	Kola	1	10,00	10,00
TOPLAM				80,00
ADI SOYADI :	İmza			
GÖREVİ :	Genel Müdür			

Şekil 2: Ödenmez Çek /Adisyon Örneği

0716 no.lu örnek adisyon ile Gen. Md. tarafından yapılan 70,00 TL yiyecek harcaması ve 10,00 TL içecek harcaması ile ödenmez hakkı olan diğer departman müdürleri tarafından Temmuz ayı içerisinde yapılan harcamalar Tablo 1’de yer almıştır.

Tablo 1: Alacarte Restaurant Ödenmez Harcamaları Hesaplama Tablosu

Tarih	Gen. Md.		Gen. Md. Yrd.		Önbüro Md.		Yiyecek-İçecek Md.		Maitre d'hotel		House Keeper		TOPLAM	
	YİYECEK HARCAMASI	İÇECEK HARCAMASI	YİYECEK HARCAMASI	İÇECEK HARCAMASI	YİYECEK HARCAMASI	İÇECEK HARCAMASI	YİYECEK HARCAMASI	İÇECEK HARCAMASI	YİYECEK HARCAMASI	İÇECEK HARCAMASI	YİYECEK HARCAMASI	İÇECEK HARCAMASI	YİYECEK HARCAMASI	İÇECEK HARCAMASI
01.07.2019	70,00	10,00	50,00	-	30,00	-	55,00	15,00	45,00	10,00	-	-	250,00	35,00
02.07.2019	90,00	20,00	35,00	10,00	45,00	15,00	30,00	10,00	-	-	40,00	20,00	240,00	75,00
03.07.2019	120,00	45,00	80,00	15,00	65,00	5,00	-	-	45,00	10,00	75,00	20,00	385,00	95,00
04.07.2019	150,00	40,00	130,00	55,00	140,00	15,00	130,00	40,00	110,00	20,00	120,00	30,00	780,00	200,00
05.07.2019	110,00	60,00	160,00	40,00	80,00	30,00	180,00	60,00	70,00	30,00	110,00	25,00	710,00	245,00
06.07.2019	-	-	150,00	30,00	110,00	20,00	140,00	30,00	130,00	40,00	85,00	10,00	615,00	130,00
07.07.2019	160,00	20,00	-	-	120,00	10,00	120,00	20,00	120,00	15,00	160,00	40,00	680,00	105,00
08.07.2019	140,00	30,00	130,00	60,00	90,00	50,00	110,00	65,00	-	-	105,00	70,00	575,00	275,00
09.07.2019	150,00	40,00	140,00	20,00	-	-	80,00	20,00	80,00	10,00	90,00	15,00	540,00	105,00
10.07.2019	190,00	10,00	120,00	30,00	65,00	15,00	150,00	25,00	190,00	20,00	110,00	50,00	825,00	150,00
11.07.2019	170,00	15,00	110,00	10,00	130,00	20,00	-	-	120,00	40,00	-	-	530,00	85,00
12.07.2019	140,00	35,00	160,00	20,00	120,00	30,00	65,00	35,00	150,00	25,00	120,00	65,00	755,00	210,00
13.07.2019	-	-	190,00	35,00	115,00	20,00	120,00	45,00	135,00	10,00	130,00	30,00	690,00	140,00
14.07.2019	130,00	20,00	-	-	105,00	25,00	140,00	50,00	95,00	35,00	75,00	40,00	545,00	170,00
15.07.2019	220,00	40,00	175,00	40,00	85,00	45,00	170,00	60,00	70,00	20,00	55,00	20,00	775,00	225,00
16.07.2019	80,00	30,00	65,00	25,00	120,00	-	60,00	10,00	40,00	15,00	50,00	10,00	415,00	90,00
17.07.2019	210,00	70,00	80,00	70,00	90,00	30,00	-	-	145,00	10,00	120,00	20,00	645,00	200,00
18.07.2019	130,00	45,00	160,00	10,00	100,00	30,00	75,00	10,00	-	-	-	-	465,00	95,00
19.07.2019	140,00	50,00	110,00	20,00	110,00	50,00	90,00	15,00	50,00	20,00	130,00	30,00	630,00	185,00
20.07.2019	-	-	140,00	20,00	120,00	20,00	110,00	25,00	165,00	10,00	145,00	10,00	680,00	85,00
21.07.2019	120,00	30,00	-	-	140,00	10,00	130,00	45,00	130,00	10,00	105,00	10,00	625,00	105,00
22.07.2019	80,00	20,00	160,00	80,00	70,00	20,00	150,00	70,00	60,00	5,00	90,00	25,00	610,00	220,00
23.07.2019	120,00	60,00	170,00	30,00	-	-	130,00	15,00	75,00	20,00	110,00	45,00	605,00	170,00
24.07.2019	130,00	70,00	160,00	15,00	85,00	45,00	120,00	20,00	125,00	10,00	-	-	620,00	160,00
25.07.2019	110,00	20,00	140,00	20,00	160,00	15,00	-	-	45,00	25,00	75,00	40,00	530,00	120,00
26.07.2019	-	-	110,00	30,00	45,00	10,00	170,00	30,00	-	-	100,00	60,00	425,00	130,00
27.07.2019	90,00	30,00	-	-	140,00	10,00	165,00	10,00	80,00	30,00	65,00	20,00	540,00	100,00
28.07.2019	70,00	30,00	120,00	25,00	170,00	10,00	135,00	20,00	100,00	50,00	140,00	10,00	735,00	145,00
29.07.2019	250,00	80,00	240,00	120,00	80,00	95,00	125,00	60,00	80,00	50,00	115,00	15,00	890,00	420,00
30.07.2019	240,00	65,00	180,00	80,00	120,00	50,00	100,00	70,00	90,00	90,00	150,00	20,00	880,00	375,00
31.07.2019	210,00	115,00	185,00	70,00	-	-	150,00	45,00	95,00	50,00	50,00	10,00	690,00	290,00
TOPLAM	3.820,00	1.100,00	3.650,00	980,00	2.850,00	695,00	3.200,00	920,00	2.640,00	680,00	2.720,00	760,00	18.880,00	5.135,00

Tablo 1’de de görüleceği üzere satış fiyatları üzerinden Temmuz 2019 ayı ödenmez yiyecek harcamaları 18.880,00 TL, içecek harcamaları ise 5.135,00 TL olarak gerçekleşmiştir.

İşletmenin temsil ağırlama ve ikramları ile ilgili uygulamada ödenmezlerde olduğu gibi satış fiyatlarından yapılmış olup, işletme yetkililerinin onayı ile aşağıda verilmiş ikram çek / adisyonları ile takip edilmekte ve aylık ikram harcamaları tablosuna aktarılmaktadır. İkram hesaplarına ait ikram çeki örneği aşağıda verilmiştir.

HARCAMA YAPILAN DEPARTMAN : Alacarte Restaurant				
TARİH		: 01.07.2019		
ÇEK / ADİSYON NO		: 00412		
İKRAM ÇEKİ /ADİSYON				
Sıra No	Açıklama	Miktar	Fiyat	Tutarı
1	Çorba	5	10,00	50,00
2	K. Izgara	5	45,00	225,00
3	Tatlı	6	15,00	90,00
4	Su	3	5,00	15,00
5				
6				
7				
8				
9	Kola	5	10,00	50,00
10	Meyve Suyu	2	10,00	20,00
TOPLAM				450,00
<u>Açıklama:</u> İşletme ziyaretine gelen X Acente yetkililerine yapılan ikram harcamasıdır.			Onay Genel Müdür	

Şekil 3: İkram Çeki /Adisyon Örneği

00412 no.lu örnek adisyon ile 380,00 TL yiyecek harcaması ve 70,00 TL içecek harcaması yapılmıştır. Bu ve Temmuz ayı içerisinde yapılan diğer ikram harcamaları Tablo 2’de yer almıştır.

Tablo 2: Alacarte Restaurant İkrar Harcamaları Hesaplama Tablosu

TARİH	ÇEK / ADİSYON NO	YİYECEK HARCAMASI	İÇECEK HARCAMASI	TOPLAM
01.07.2019	00412	380,00	70,00	450,00
02.07.2019	00413	210,00	70,00	280,00
05.07.2019	00414	320,00	110,00	430,00
08.07.2019	00415	1.400,00	420,00	1.820,00
10.07.2019	00416	1.100,00	110,00	1.210,00
11.07.2019	00417	850,00	205,00	1.055,00
12.07.2019	00418	2.400,00	860,00	3.260,00
18.07.2019	00419	110,00	240,00	350,00
19.07.2019	00420	680,00	380,00	1.060,00
22.07.2019	00421	1.700,00	1.100,00	2.800,00
24.07.2019	00422	100,00	1.050,00	1.150,00
26.07.2019	00423	45,00	1.110,00	1.155,00
27.07.2019	00424	810,00	375,00	1.185,00
29.07.2019	00425	1.285,00	1.100,00	2.385,00
30.07.2019	00426	1.000,00	495,00	1.495,00
31.07.2019	00427	210,00	105,00	315,00
TOPLAM		12.600,00	7.800,00	20.400,00

Tablo 2’de de görüleceği üzere ikram yiyecek harcamaları tutarı 12.600,00 TL hesaplanırken ikram içecek harcamaları ise 7.800,00 TL hesaplanmıştır.

Temmuz 2019 ayı için;

Ödenmez Yiyecek Tutarı

18.800,80 TL*%32 (bir önceki ayın maliyet %’si bkz. Tablo 5) = 6.041,60 TL

İkramlar Yiyecek Tutarı

12.600,00 TL*%32 (bir önceki ayın maliyet %’si bkz. Tablo 5) = 4.032,00 TL yiyecek malzeme maliyeti hesaplanmış olup Temmuz 2019 yiyecek maliyet tablosuna aktarılmıştır.

Tablo 3: Alacarte Restaurant Yiyecek Maliyet Tablosu

	AÇIKLAMA	TUTAR
A	Dönem Başı Yiyecek Malzeme Stoku	17.844,50
B	Dönem İçi Üretime Depodan Çıkış Yapılan Yiyecek Mlz. Tutarı	68.625,00
C	Dönem İçi Kullanılabilir Yiyecek Mlz. Tutarı (A+B)	86.469,50
D	Dönem Sonu Envanteri Üretimde Kalan Mlz. Stoku (-)	(9.672,00)
E	Dönem İçi Kullanılan Yiyecek Mlz. Tutarı (C-D)	76.797,50
F	Yönetim İaşe Yiyecek Mlz. Tutarı (-)	(6.041,60)
G	İkramlar Yiyecek Mlz. Tutarı (-)	(4.032,00)
H	Satışların Aylık Yiyecek Mlz. Maliyeti (E-F-G)	66.723,90
I	Aylık Yiyecek Gelirleri	218.080,00
J	Aylık Yiyecek Maliyet Yüzdesi (H/I)	%31

Tablo 3’te görüldüğü üzere Alacarte Restaurant’ta dönem başı mevcut malzeme tutarı ile dönem içinde depodan alınan malzeme tutarı toplamı 86.469,50 TL’dir. Dönem sonu üretimde kalan tüketilmemiş malzeme ile yönetim iaşe ve ikram malzeme tutarları düşüldükten sonra satışların aylık yiyecek malzeme maliyeti 66.723,90

TL olarak hesaplanmıştır. Elde edilen 218.080,00 TL'lik aylık yiyecek geliri sonucunda aylık yiyecek maliyet yüzdesi %31 olarak gerçekleşmiştir.

Temmuz 2019 ayı için:

Ödenmezler içecek harcaması;

5.135,00 TL*%21 (bir önceki ayın maliyet %'si bkz. Tablo 5) = 1.078,35 TL içecek maliyeti

İkramlar içecek harcaması;

7.800,00 TL*%21 (bir önceki ayın maliyeti %'si bkz. Tablo 5) = 1.638,00 TL içecek maliyeti hesaplanmış olup Tablo 4 İçecek Maliyet Tablosuna aktarılmıştır.

Tablo 4: Alacarte Restaurant İçecek Maliyet Tablosu

	AÇIKLAMA	TUTAR
A	Dönem Başı İçecek Malzeme Stok	5.485,35
B	Dönem İçi Depodan Çıkış Yapılan İçecek Mlz. Tutarı	43.067,00
C	Dönem İçi Kullanılabilir İçecek Mzl. Tutarı (A+B)	48.552,35
D	Dönem Sonu Envanteri Bardaki İçecek Mlz. Stoku (-)	(4.676,00)
E	Dönem İçi Kullanılan İçecek Mlz. Tutarı (C-D)	43.876,35
F	Yönetim İçecek Mlz. Tutarı (-)	(1.078,35)
G	İkramlar İçecek Mlz. Tutarı (-)	(1.638,00)
H	Satışların Aylık İçecek Mlz. Tutarı (E-F-G)	41.160,00
I	Aylık İçecek Gelirleri	141.930,00
J	Aylık İçecek Maliyet Yüzdesi (H/I)	% 29

Tablo 4'te görüldüğü üzere dönem başı Alacarte Restaurant barındaki içecek malzeme tutarı ile dönem içi depodan alınan malzeme tutarı toplamı 48.552,35 TL'dir. Dönem sonu barda tüketilmemiş malzeme ile yönetim içecek ve ikram içecek malzeme tutarlarının toplam malzeme tutarlarından düşülmesi neticesinde satışlara ait içecek malzeme tutarı 41.160,00 TL olarak hesaplanmıştır. Gerçekleşen 141.930,00 TL aylık içecek geliri sonucunda içecek maliyeti %29 olarak gerçekleşmiştir.

2019 Ocak-Temmuz aylarına ait Alacarte Restaurant ile ilgili yiyecek-içecek satışları, yiyecek-içecek malzeme tutarları tespit edilmiş ve yapılan hesaplama ile yiyecek-içecek maliyet yüzde oranları hesaplanarak aşağıdaki tabloda yer almıştır.

Tablo 5: Yiyecek-İçecek Maliyetleri Tablosu

Aylar	SATIŞLARIN AYLIK MALZEME TUTARI		AYLIK SATIŞLAR TUTARI		AYLIK MALİYET %'Sİ	
	Yiyecek Malzeme Gid	İçecek Malzeme Gid	Yiyecek Gelirleri	İçecek Gelirleri	Yiyecek Maliyet %'si	İçecek Maliyet %'si
Ocak	11.110,30	5.166,00	35.840,00	24.600,00	31	21
Şubat	31.977,10	9.358,70	94.052,00	42.540,00	34	22
Mart	55.067,45	20.912,00	166.872,00	90.619,00	33	23
Nisan	55.606,80	26.195,60	173.771,00	124.742,00	32	21
Mayıs	61.578,00	31.130,10	198.640,00	141.500,00	31	22
Haziran	70.848,00	28.652,40	221.400,00	136.440,00	32	21
Temmuz	66.723,90	41.160,00	218.080,00	141.930,00	31	29

Yiyecek malzeme maliyetinde Şubat ve Mart aylarında nisbi yükseklik inceleme neticesinde fire zayıf ve lüks sebze ve meyve fiyatlarının artışlarından kaynaklı olduğu gözlemlenirken, içecek malzeme maliyetinde diğer aylara oranla Temmuz ayının %29'luk bir oranla çok yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Maliyet yüksekliğinin sebebini öğrenmek ve tedbir alabilmek için satış fiyatı kontrol yöntemi ile sonuca gidilmeye çalışılmıştır.

Satış fiyatı kontrol yöntemi ile içecek fiili gelir hesaplaması ve mukayesesi aşağıda yapılmıştır. Sonuç incelendiğinde maliyet yüksekliğinin, gelir kaybının içecek satışlarındaki kaçak olduğu gözlemlenmiş olup detaylar Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6: Alacarte Restaurant Satış Fiyatı ile Kontrol Yöntemi (Gelir Hesaplama Tablosu)

Sıra No	İçecek Cinsi	Dönem B. Stok	DEPODAN ÇEKİLEN					Toplam Satılabilir Miktar	Tek Satılabilir Miktar	Dönem S. Stok	Satılan Miktar	Satış Fiyatı	Beklenen Satış Tutarı
			02.05	08.05	15.05	22.05	26.05						
1	Kola	38	480	360	480	360	480	2.198		48	2.150	10,00	21.500,00
2	Meyve suyu	103	250	150	150	180	180	1.013		171	842	10,00	8.420,00
3	Soda	163	120	240	240	240	-	1.003		22	981	5,00	4.905,00
4	Tonik	7	96	-	24	24	-	151		11	140	10,00	1.400,00
5	Sprite	52	48	96	48	-	48	292		9	283	10,00	2.830,00
6	35cc Şarap 1. Sınıf	10	24	48	24	96	96	298		18	280	70,00	19.600,00
7	70cc Şarap 1. Sınıf	29	80	140	60	-	110	419		24	395	120,00	47.400,00
8	35 cc Şarap Lüks	10	-	20	-	25	-	55		15	40	170,00	6.800,00
9	70 cc Şarap Lüks	5	-	10	-	15	-	30		10	20	320,00	6.400,00
10	35cc rakı	6	12	-	12	24	-	54		6	48	240,00	11.520,00
11	70cc rakı*	4	8	2	12	6	4	36	•646	•16	•630	30,00	18.900,00
12	Whiskey 70cc*	2	10	10	20	-	11	53	•954	•17	•937	40,00	37.480,00
TOPLAM													187.155,00

*70cc rakı ile 70cc whiskey satışları hesaplama tablosunda tek satışlar olarak değerlendirilmiş olup 4cc üzerinde 17 tek olarak hesaplanmış ve • işareti ile gösterilmiştir.

• Satış Fiyatları ile Gelir Beklentisi	:	187.155,00 TL
• Ödenmez Çekler İçecek Harcaması Tutarı	:	(-) 5.135,00 TL
• İkrarlar Çekleri İçecek Harcaması Tutarı	:	(-) 7.800,00 TL
• Satış Fiyatları ile Net Gelir Beklentisi	:	174.220,00 TL
• Fiili Gelir	:	(-) 141.930,00 TL
Fark İçecek Gelir Kaybı	:	32.290,00 TL

6. TARTIŞMA

Akbulut ve Arslan (2015) yiyecek-içecek ünitelerinde bilhassa alkollü içeceklerle ait kontrol prosedürlerinin yiyecekler ile benzerlik göstermekle birlikte bazı farklılıklar içerdiğini belirtmişlerdir. Özellikle büyük ölçekli konaklama işletmeleri için yiyecekler ile beraber ya da ayrı olarak satışı gerçekleştirilen alkollü veya alkolsüz içecek gelirlerinin önemini vurgulamışlardır. Bu sebeple yiyeceklerde olduğu gibi içecekler içinde belirlenmiş bir maliyet kontrol süreci içerisinde, düzenli olarak kontrollerinin yapılması gerektiğini aktarmışlardır. Gerçekleştirilen bu çalışma bulguları, işletme yönetimi tarafından hedeflenmiş gelir ve giderlerin sapmalarını görmede, içecek

ünitelerindeki kontrollerin düzenli olarak yapılması ile kaçakların tespit edilmesi ve lehte düzeltme kararlarının alınmasında yön gösterici olmuştur.

Işık ve Yılmaz (2016) yiyecek-içecek departmanlarının hataların ve hileli davranışların sıklıkla olabileceği bir departman olduğunu belirtmişler, işletme bünyesinde oluşturulacak etkin bir iç kontrol sistemi sayesinde söz konusu hataların ve hilelerin önlenebileceğinin, ayrıca bu sayede yiyecek-içecek maliyetlerinin kontrolündeki etkinliğin artış gösterebileceğini vurgulamışlardır. Bu çalışmada bulguların aylık olarak incelenmesi neticesinde, yiyecek-içecek ünitelerindeki kaçakların tespiti ve gerekli düzeltici önlemlerin alınmasında yön verici ve faydalı olmuştur.

Öğüş ve Yılmaz (2016) otel işletmelerinin sektörün emek yoğun bir yapısı oluşu sebebiyle, kurulacak olan iç kontrol sisteminin bilhassa çalışan kaynaklı hata ve hilelerin önlenmesi noktasında birtakım denetimleri bünyesinde barındırması gerektiğini aktarmışlardır. Bu bağlamda çalışma kapsamında gerçekleştirilen faaliyetler ve elde edilen sonuçlar bunu destekler niteliktedir.

7. SONUÇ

Tüm işletmelerde olduğu gibi konaklama işletmelerinde de temel amaç kar etmektir. Kar edebilmek için ise, maliyetlerin kontrol altında tutulması gerekmektedir. Konaklama işletmeleri için yiyecek-içecek ünitelerinin öneminden dolayı yiyecek-içecek maliyetlerinin kontrolü önem arz etmektedir.

Konaklama işletmelerinde oda gelirleri ile birlikte en fazla gelir getiren departman olan yiyecek-içecek departmanı, işletmenin giderleri arasında ise hizmetin sunulmasında katlanılan maliyetler bakımından, personel giderlerinin ardından ikinci sırada bulunmaktadır (Yılmaz, 2005).

İşletmenin sahip olduğu kapasite her ne olursa olsun, maliyetlerin azaltılarak karın artırılması ve hizmet kalitesinin yükseltilerek müşteri memnuniyetinin sağlanabilmesi noktasında, çalışmada belirtilen yiyecek-içecek maliyet kontrol yöntemlerinden işletmelerin kendi yapılarına uygun olan yöntemi uygulamaları son derece önemlidir. Ayrıca, maliyet kontrol uygulamaları sonucunda işletmeler, yiyecek ve içecek maliyetlerinin kabul edilebilir seviyelerde olup olmadığını da kontrol edebilecektir.

Bu çalışmada, Ege bölgesinde faaliyet gösteren dört yıldızlı bir konaklama işletmesinde yiyecek-içecek maliyetlerinin tespitine yönelik bir uygulama ile işletmenin kontrol gücünün artırılması için yiyecek-içecek ünitelerindeki kaçakların tespit edilmesine yönelik bir uygulama gerçekleştirilmiştir. Çalışmada satış fiyatı ile kontrol yöntemi kullanılarak içecek ünitelerindeki kaçak tespitine yönelik bir uygulama ile elde edilen sonuçlar değerlendirilmiş ve işletmenin bu alandaki kontrol gücünü artıracak önerilerde bulunulmuştur. Uygulamanın konusu ile ilgili araştırma verilerine nitel araştırma yöntemlerinden görüşme tekniği ile ulaşılmıştır. İşletmede yiyecek içecek ünitelerinde kaçak tespitine ilişkin olarak uygulanan maliyet yöntemi ile gelir ve giderler analiz edilerek, söz konusu ünitelerdeki gerçek durumunun görülmesi sağlanmıştır.

İşletme yönetimi 2019 yılı bütçeleme hedef ve beklentisi olarak yiyecek maliyeti için %32, içecek maliyeti için %22 bir hedef belirlemiş ve bu beklenti içinde olmuştur. 2019 yılı gerçekleştirmeleri incelendiğinde yiyecek maliyetinin %31 ila %34 aralığında seyrettiği görülmüştür. Bu veriler ışığında işletme yönetiminin yaptığı incelemeler neticesinde aylar itibari ile % maliyet farklılıklarının Şubat ve Mart aylarındaki birkaç puan artı farkın fire zayıf ve malzeme fiyat artışı kaynaklı olduğunu tespit etmiş ve etkin bir maliyet kontrolü olduğundan emin olunmuştur.

İçecek maliyetleri ile ilgili ise Temmuz ayındaki %29 gibi yüksek bir içecek maliyet oranı ile karşılaşmıştır. Maliyet yüksekliği nedenini bulmak ve tedbir almak amaçlı Satış Fiyatı Kontrol Yöntemi uygulanarak detaylı bir inceleme yapılmıştır. Bulunan sonuçlar değerlendirildiğinde, maliyet yüksekliğinin gelir kaybı içecek satışlarındaki kaçaklardan kaynaklandığı anlaşılmıştır. İşletme bu olumsuz durum için gerekli düzeltici önlemleri almıştır.

Konaklama işletmelerinde yiyecek-içecek maliyet kontrollerinin uygulanması aşamasında, üretim ve satın almadaki kontrol aşamalarıyla ilgili birtakım önlemler olarak etkin bir şekilde yiyecek ve içecek maliyet kontrolleri yapılmalıdır. Diğer taraftan yiyecek-içecek departmanlarında çalışan personelin konu hakkında yeterli seviyede bilgi ve deneyiminin bulunması büyük önem taşımaktadır.

Emek yoğun bir sektörde faaliyet gösteren konaklama işletmelerinde, iç kontrol sistemi kurulurken bilhassa olası çalışan hile ve hatalarını önlemeye yönelik kontrol yöntemlerinin oluşturulması gerekmektedir. Bu bağlamda yapılan bu çalışmanın söz konusu alana katkıları yüksek olacaktır.

KAYNAKÇA

- Akbulut, H. ve Arslan, F. (2015). "Yiyecek-İçecek Maliyet Kontrolü: Batı Karadeniz Bölgesindeki Otel İşletmelerine Yönelik Bir Araştırma", *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(3), 71-106.
- Akın, A., ve Akın, A. (2013). "Yiyecek İçecek İşletmelerinde Uygulanan Maliyet Kontrol Sistemlerinin Tespitine Yönelik Bir Araştırma: Gaziantep Örneği", *Akademik Bakış Dergisi*, 36, 1-16.
- Aksu, İ. ve Eken, T. (2019). "Konaklama İşletmelerinde Yiyecek-İçecek Maliyet Kontrol Yöntemlerinin İncelenmesi: Ayrıntılı Maliyet Kontrol Yöntemine İlişkin Bir Uygulama", *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11(3), 1358-1374.
- Aktaş, A. (2011). *Ağırlama Hizmet İşletmelerinde Yiyecek ve İçecek Yönetimi*, Detay Yayıncılık, Ankara.
- Büyükkşalvarcı, A. ve Şener, G. (2019). "Uluslararası Beş Yıldızlı Zincir Otel İşletmelerinin Yiyecek ve İçecek Bölümünde Maliyet Kontrolü Uygulamaları ve Ankara İli Örneği", *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 6(47), 4187-4197.
- Çam, M. (2009). "Konaklama İşletmelerinde Yiyecek-İçecek Maliyet Kontrolünün Önemi ve Akdeniz Bölgesindeki Konaklama İşletmelerinde Bir Anket Çalışması", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(11), 503-524.
- Çiftçi, Y. ve Köroğlu, Ç. (2008). "Otel İşletmelerinde Yiyecek-İçecek Maliyet Kontrol Yöntemlerinin İncelenmesi (Marmaris İlçesi Örneği)", *Yordam: Sosyal Bilimler Dergisi, Kırgızistan Manas Üniversitesi*, (19), 33-42.
- Dittmer, R. P. ve Griffin, G. G. (1999). *Principles of Food, Beverage and Labor Cost Controls*, John Willey and Sons, New York.
- Dönmez, A., Arıcı, A. ve Kutluk, F. A. (2011). "Antalya'daki Beş Yıldızlı Konaklama İşletmelerinde Yiyecek İçecek Maliyet Kontrolü ve Fiyatlandırma Uygulamaları Üzerine Bir Araştırma", *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 3(1): 201-222.
- Erdinç, S. B. (2009). "Konaklama İşletmelerinde Yiyecek-İçecek Maliyet Analizi", *Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(1), 313-330.
- Ergül, A. (2014). *Hedef Maliyetleme Çerçevesinde Çağdaş Maliyet Yöntemlerinin Maliyet Etkinliği Boyutunda Entegrasyonu ve Konaklama İşletmelerinde Uygulanması*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Akdeniz Üniversitesi.
- Gül, K. ve Ergün, H. (2010). "Endüstriyel Yiyecek İşletmelerinde Maliyet Azaltıcı Yeni Yöntemler ve Bir Uygulama", *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 45, 127-145.
- Işık, I. ve Yılmaz, B. B. (2016). "Konaklama İşletmelerinde Yiyecek İçecek Maliyet Kontrolü: Bir Otel İşletmesinin Yiyecek İçecek Maliyet Kontrol Yöntemleri Üzerine İnceleme", *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 11, 60-83.
- Keiser, J. ve DeMicco, F. J. (1993). *Controlling and Analyzing Cost in Foodservice Operation*, (3rd. ed.), Macmillan, New York.
- Kozak, N., Çakıcı, A. C., Kozak, M. A., Azaltun, M., Sökmen, A. ve Sarıışık, M. (2002). *Otel İşletmeciliği*, Detay Yayıncılık, Ankara.
- Kozak, M. (1995). "Otel İşletmelerinde Verimlilik Açısından Yiyecek-İçecek Maliyet Kontrolünün Sağlanması", *Verimlilik Dergisi*, 3, 113-134.
- Köroğlu, Ç., Biçici, F. ve Sezer, D. (2011). "Otel İşletmelerinde Maliyet Kontrolünün Rekabet Üstünlüğüne Etkisi", *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 3(1): 33-48.
- Köroğlu, Ç. (2007). Otel işletmelerinde yiyecek-çecek maliyet kontrolü ve basit maliyet kontrol yöntemine ilişkin bir uygulama. *Mevzuat Dergisi*, 116, <http://www.mevzuatdergisi.com/2007/08a/02.htm> (29.04.2019)
- MEGEP (2006), *Araştırma Teknikleri*. T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, Mesleki Eğitim ve Öğretim Sisteminin Güçlendirilmesi Projesi, Ankara.
- Miller, J. E., Hayes, D. K. ve Dopson, L. R. (2002). *Food and Beverage Cost Control* (2rd. ed.) John Wiley & Sons, New York.
- Öğüş, C. İ. ve Yılmaz, B. B. (2016). "Otel İşletmelerinde İç Kontrol Sisteminin Kurulması: Marmara Bölgesi'ndeki Beş Yıldızlı Bir Otelin İç Kontrol Sisteminin İncelenmesi", *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 11(2), 78-107.

- Öğüt, A., Güleş, H. ve Çetinkaya, A. Ş. (2003). *Bilişim Teknolojileri Işığında Turizm İşletmelerinde Yönetim*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Sancar, M. F. (2016). “Yiyecek Maliyet Kontrolü”, *Turizm İşletmelerinde Maliyetler ve Kontrolü*, (Ed: N. Ayaz ve B. Akay), Detay Yayıncılık, Ankara.
- Tekin, H. H. (2012). “Nitel Araştırma Yönteminin Bir Veri Toplama Tekniği Olarak Derinlemesine Görüşme”, *Sosyoloji Dergisi*, 3(13), 101-116.
- Türksoy, A. (1997). *Yiyecek ve İçecek Hizmetleri Yönetimi*, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Yılmaz, Y. (2005). *Konaklama İşletmelerinde Yiyecek ve İçecek Maliyet Kontrolü: Maliyet ve Satışların Analizi*, Detay Yayıncılık, Ankara.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:22.05.2020 ✓Accepted/Kabul:09.06.2020

DOI: 10.30794/pausbed.741240

Araştırma Makalesi/ Research Article

Alkan, G. ve Kocabaş, C. (2020). "Asean Ülkeleri İhracatına Ait Sosyal Ağ Analizi" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 41, Denizli, s. 138-149.

ASEAN ÜLKELERİ İHRACATINA AİT SOSYAL AĞ ANALİZİ

Gamze ALKAN* , Ceren KOCABAŞ**

Özet

Çalışmada ASEAN (Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği) üyesi ülkelerin birbirleri ile olan ihracatları, UCINET programı kullanılarak sosyal ağ analizi yöntemi ile incelenmiştir. Çalışma kapsamında ASEAN ülkelerinin ticaret ağının yapısı ve özellikleri incelenmiş, ağda yer alan önemli aktörlerin kimler olduğunun belirlenmesi amaçlanmıştır. Ağ analizi çalışmasında, bütün bir ağ, ağ içinden seçilen birkaç aktör ve bu aktörlerin ilişkileri incelenmiştir. Belli aktörlerin önemli olduğu ve ölçükleri çok büyük olan ağlarda, ego ağları tercih edilmektedir. Bu çalışmada, ülkelerin ticaret ağındaki önemini belirlemek için ticaret bağlantılarının sayısı, yoğunluk değerleri ve ülke ihracat merkezietlerindeki değişiklikler incelenmiştir. Analiz sonucuna göre, ASEAN örgütü her geçen yıl artan ticaret hacmi ve ekonomik potansiyeli ile dünya ticaret hacminin %32'sini oluşturan etkili bir topluluktur. Üye ülkelerin hepsinin birbirleri ile ihracatı bulunmaktadır. Ayrıca ağ içerisinde bilgi alışverişi ve iletişim oldukça güçlüdür. Endonezya, Malezya, Filipinler, Tayland ve Singapur ekonomik açıdan önde gelen ilk 5 ülkedir. ASEAN üyesi ülkelerin grup içinde yaptığı ihracat incelendiğinde; Singapur ve Malezya grupta merkez ülkelerdir.

Anahtar Kelimeler: ASEAN, Entegrasyon, Sosyal ağ analizi.

SOCIAL NETWORK ANALYSIS REGARDING THE EXPORTS OF ASEAN COUNTRIES

Abstract

In this study, the exports within the ASEAN (Southeast Asian Nations Union) member countries were analyzed through social network analysis by employing the UCINET program. We have examined the structure and the properties of the trade network of ASEAN countries. By this analysis we have also aimed to determine the major actors in this network. In the network analysis, we have examined the whole network and some main actors selected from the network and the relations among them. Concerning the networks, we have selected ego networks since certain actors are relatively more important and network sizes are very large. In this study, the number of trade connections, the density values, and the changes in the export centralities of the countries is analyzed to determine the importance of countries in the trade network. According to the analysis results, ASEAN organization is an influential community with its economic potential and its share in the world trade that makes up 32% of the world trade volume which increased in numbers every year. All member countries have exports with each other. Also the information exchange and communication within the network are very strong. Indonesia, Malaysia, Philippines, Thailand, and Singapore are the top 5 economically leading countries in the group. When the exports of ASEAN member countries within the group have been analyzed, Singapore and Malaysia are the center countries in the group.

Keywords: ASEAN, integration, social network analysis

*Doktora Öğrencisi, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, ANTALYA.
e-posta: gamzeaalkan@gmail.com, (orcid.org/0000-0001-9624-084X)

**Öğr. Dr. , Akdeniz Üniversitesi, Finike Meslek Yüksekokulu, ANTALYA.
e-posta: cerenkocabas@akdeniz.edu.tr, (orcid.org/0000-0003-2785-4359)

1. GİRİŞ

Ülkeler küreselleşme ile artan rekabet, üretimde verimliliğin artırılması gibi amaçlar ile ekonomik entegrasyona yönelirler. II. Dünya Savaşı sonrası pek çok iktisadi birleşme hareketi görülmüştür. Bu akımlar genellikle iki yönde olmuştur; coğrafi bölge temelinde birleşmeler veya belirli bir coğrafi bölgede olmayıp, din, siyaset ve ekonomik rejim gibi faktörlere dayanan bölgelerarası gruplaşmaları kapsamaktadır (Seyidoğlu, 2017: 308). Ekonomik entegrasyonlar; serbest ticaret anlaşmaları, ortak pazar, gümrük birliği, ekonomik ve parasal birlik ve ulusal ekonomik bağımsızlığın ortadan kalktığı tam ekonomik entegrasyonlardır (Ertürk, 1991).

Küreselleşme ile ticaret önündeki engellerin kalkması, iletişimin kolaylaşması gibi avantajları her ülke aynı oranda verimli değerlendirememektedir. Özellikle de gelişmekte olan ülkeler ekonomik entegrasyonlar içerisinde yer alarak rekabet avantajı sağlamaya çalışmaktadırlar. Gelişmekte olan ülkeler 1990'lı yıllara gelindiğinde bölgeselleşme süreci içinde etkin bir şekilde yer almaya başlamışlardır. Güney Doğu Asya Ulusları Birliği (ASEAN) bu bölgesel ekonomik entegrasyonların önemli bir örneğidir. ASEAN belirli bir coğrafi bölgede yer alan, günümüzde gelişmekte olan ülkelerin biraraya gelmesi ile oluşan ekonomik entegrasyonlardan biridir. 1967 yılında Filipinler, Endonezya, Singapur, Malezya ve Tayland tarafından kurulan ASEAN, günümüzde Brunei, Vietnam, Laos, Myanmar ve Kamboçya'nın da örgüte katılmasıyla toplam on ülkenin yer aldığı etkili bir ekonomik entegrasyon haline gelmiştir.

Çalışmada, ASEAN ülkelerinin birbirleri ile yaptıkları ticaret sonucu oluşan ticaret ağının yapısı ve özellikleri incelenerek, ağda yer alan önemli aktörlerin kimler olduğunun belirlenmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın ilk kısmında, ASEAN örgütünün genel yapısı ve ekonomik durumu hakkında bilgi verilmiş, ASEAN örgütünün en büyük 5 ekonomisi değerlendirilmiştir. İkinci kısımda konu ile ilgili literatür incelemesi yapılmaktadır. Üçüncü kısımda ağ analizi yöntemi ile ilgili metodolojik bilgilere yer verilmektedir ve analizde kullanılan verilerin açıklaması yapılmaktadır. Dördüncü bölümde ise analiz sonucunda elde edilen bulgular değerlendirilmektedir.

Çalışmada ASEAN örgütüne ait ticaret ağı, UCINET programı kullanılarak sosyal ağ analizi ile değerlendirilmiştir. Yapılan literatür çalışmasında, ASEAN örgütü ile ilgili yapılan sosyal ağ analizi çalışmaları incelenmiş, ayrıca UCINET programı ile yapılan ticaret ağı analizlerine yer verilmiştir. Literatürde ASEAN örgütü ile ilgili ticaret ağı analizi çalışmalarının ve UCINET programı kullanılarak yapılan ticaret ağı analizlerinin kısıtlı olduğu görülmektedir. Bu bağlamda çalışmanın, gelecekte ASEAN üyesi ülkeler ile yapılacak çalışmalara ya da uluslararası ticaret ağları ile ilgili araştırma yapacak olan araştırmacılara yol gösterici olması bakımından ve literatürdeki boşluğu doldurması açısından fayda sağlaması beklenmektedir.

2. ASEAN (GÜNEYDOĞU ASYA ÜLKELERİ BİRLİĞİ) GENEL VE EKONOMİK DEĞERLENDİRME

ASEAN örgütünün temelleri 8 Ağustos 1967 tarihinde Endonezya, Filipinler, Tayland, Singapur ve Malezya ülkeleri dışişleri bakanları tarafından, Bangkok'ta imzalanan beş maddelik bildiriyle atılmıştır. Daha sonraki yıllarda gruba; Brunei, Vietnam, Laos, Myanmar, Kamboçya dahil olmuştur (DEİK,2019). Örgütün kuruluş amaçları; ekonomik, kültürel, sosyal, eğitim, teknik ve diğer alanlarda işbirliği gerçekleştirilmek, Birleşmiş Milletler (BM) ilkelerine ve hukuka saygı çerçevesinde bölgesel istikrar ve barışın sağlanması olarak belirlenmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2019). Ayrıca örgütün amaçları arasında öncelikli olarak enerji ve gıda temel ihtiyacı olmak üzere, temel ihtiyaçların sağlanması için büyük ölçekli sanayi tesisleri kurmak, üçüncü piyasalara açılmak ve ticari serbestleştirme konuları yer almaktadır (Seyidoğlu, 2018:319).

- Merkezi: Cakarta
- Diyalog ortakları: ABD, AB, Rusya, Kanada, ÇHC, Japonya, Hindistan, Güney Kore, Avustralya ve Yeni Zelanda
- Sektörel diyalog ortakları: Norveç, İsviçre, Pakistan, Türkiye
- Türkiye'nin üyeliği: Türkiye'nin ASEAN'da üyeliği bulunmamaktadır (23 Temmuz 2010 tarihinde ASEAN Dostluk ve İşbirliği Anlaşması imzalamıştır) (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2019).

ASEAN örgütünün ekonomik yapısına bakıldığında (Tablo 1); 4,5 milyon km² alana sahip, 649 milyon nüfuslu oldukça büyük bir topluluktur. Üye ülkelerin 2017 yılı ortalama yıllık GSYH büyüme oranı %5,3 olarak

gerçekleşirken, 2018 yılında da %5,2 olarak gerçekleşmiştir. Genel olarak bölgedeki büyüme, 2012 yılına göre düşüş gösterse de son yıllarda tekrar artma eğilimine girmiştir.

Ticaret hacimlerine bakıldığında (Tablo 1); genel göstergeler topluluğun dış ticaret hacminin 2018 yılı için 2,8 trilyon ABD Doları gerçekleştiğini, ihracat ve ithalat rakamlarının birbirine yakın, hemen hemen başabaş gerçekleştiğini göstermektedir. Bölgede ülkelerinin genel olarak ticaret hacimleri 2018 yılı içinde artarak beklenenin üzerinde gerçekleşirken, Kamboçya ithalat ve ihracat oranlarında beklenen düzeyde artış gösterememiştir.

Tablo 1: ASEAN Ülkeleri Temel İstatistikler

	Birim	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Toplam Kapladığı Alan Büyüklüğü	Km ²	4.435.617	4.435.618	4.435.618	4.488.839	4.490.212	4.493.516	4.493.516
Nüfus	Milyon	606	612	620	627	635	642	649
GSYH	US\$ milyar	2.383	2.494	2.524	2.456	2.581	2.785	2.986
GSYH Büyüme Oranı	%	6,1	5,2	4,7	4,8	4,9	5,3	5,2
Kişi Başı GSYH	US\$	3.934	4.076	4.071	3.915	4.067	4.338	4.601
Uluslararası Ticaret Toplamı	US\$ milyar	2.472	2.533	2.535	2.273	2.239	2.577	2.801
İhracat	US\$ milyar	1.253	1.278	1.293	1.172	1.153	1.324	1.425
İthalat	US\$ milyar	1.219	1.255	1.241	1.101	1.086	1.252	1.375
Doğrudan Yabancı Yatırımlar	US\$ milyon	117	120	133	119	119	147	155
Ziyaretçi Sayısı	milyon kişi	89	102	105	109	116	126	na

Kaynak: ASEANStats

2.1. ASEAN ilk 5 Büyük Ekonomisi Konumunda Olan Ülkeler

ASEAN üye ülkelerinin ekonomik göstergelerine bakıldığında ise grubun 5 büyük ekonomisi; Endonezya, Malezya, Filipinler, Tayland ve Singapur'dur.

Şekil 1: ASEAN Ülkeleri 2018 yılı İhracatı

Kaynak: Worldbank, 2019

Endonezya (resmî adıyla Endonezya Cumhuriyeti): Nüfusu 258 milyon, yüzölçümü 1,904,569 km², GSYH 1.1 trilyon ABD Doları'dır. Endonezya dış ticaret verilerine bakıldığında; ülke son 3 yılda dış ticaret hacmini arttırmış ve 2018 yılı öncesinde dış ticaret fazlası veren bir ülke konumundadır. 2018 yılı ithalat hacmi ihracat hacmine oranla daha yüksek gerçekleşmiştir. Hindistan cevizi üretiminde dünyada lider olan ülke, palmiye yağı üretiminde

dünyada ikinci, kakao üretiminde üçüncü, kahve üretiminde dördüncü ve tütün, çay üretiminde beşinci sırada yer almaktadır. Endonezya ASEAN ülkelerine, örgüte üye olmayan ülkelere göre daha avantajlı gümrük vergisi uygulamaktadır (İzmir Ticaret Odası, 2019).

Tablo 2: Endonezya Dış Ticareti (Milyon ABD Doları)

	İHRACAT	İTHALAT	HACİM	DENGE
2016	167.793	159.559	327.352	8.234
2017	194.210	182.775	376.986	11.435
2018	208.728	216.235	424.962	-7.507

Kaynak: Worldbank

Filipinler (resmî adıyla Filipinler Cumhuriyeti): Yönetim şekli Demokratik Cumhuriyet'tir. Nüfusu 102 milyon, yüzölçümü 300,000 km², GSYH 313 milyar ABD Doları'dır. Filipinler genel ekonomik göstergelere göre dış ticaret açığı veren bir ülkedir. Bunun en önemli nedenlerinden biri, sermaye mallarını, petrol ve ara malları yurt dışından tedarik etmesidir. Ülkenin elektrik-elektronik sektörüne ait ihracatı, toplam ihracatının üçte ikisine karşılık gelmektedir. Ayrıca, elektrik-elektronik sektörüne ait ürünlere olan dış talep süreklilik arz etmemekte ve bu durum ülkenin ihracatında dalgalanmalara neden açmaktadır. Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) ve ASEAN üyesi bir ülke olarak Filipinler, son 20 yıldır dış ticaret işlemlerinin kolaylaştırılmasına yönelik tarifeler ve tarife dışı engelleri azaltma çabası içindedir (Filipinler Ülke Raporu, 2018).

Tablo 3: Filipinler Dış Ticareti (Milyon ABD Doları)

	İHRACAT	İTHALAT	HACİM	DENGE
2016	73.938	102.444	176.382	-28.506
2017	86.646	118.168	204.813	-31.522
2018	89.142	127.686	216.828	-38.543

Kaynak: Worldbank

Singapur (resmi adıyla Sinagpur Cumhuriyeti): Nüfusu 5,5 milyon, yüzölçümü 181,000 km², GSYH 324 milyar ABD Doları'dır. GSYİH oranına bakıldığında mevcut potansiyelinin oldukça üstünde ticaret hacmine sahip olup, özellikle dışa açıklık bakımından dünyadaki en liberal ülkelerden biridir. Ülkede ithalatın yaklaşık yarısı re-eksport yapılarak, özellikle bölge ülkelere ihraç edilmektedir. Güneydoğu Asya'nın ticaret merkezi konumunda olan ülke, bölge ülkeleri ile Hindistan ve Çin gibi yeni pazarlara ulaşmak için önemli bir merkez konumundadır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2019a).

Tablo 4: Singapur Dış Ticareti (Milyon ABD Doları)

	İHRACAT	İTHALAT	HACİM	DENGE
2016	526.562	441.856	968.418	84.706
2017	580.089	495.458	1.075.547	84.631
2018	642.275	545.548	1.187.823	96.727

Kaynak: Worldbank

Tayland (resmi adıyla Tayland Krallığı): **Nüfusu 68,9 milyon, yüzölçümü 513,115 km², GSYH 409 milyar ABD Doları'dır.** Tayland Güneydoğu Asya'nın en büyük ikinci ekonomisi konumundadır. Ülke ekonomisi ağırlıklı olarak ihracata dayanmaktadır. Son 3 yılına bakıldığında da ağırlıklı dış ticaret fazlası vererek, her yıl dış ticaret hacminde artış gerçekleştirmiştir. İhracatının %80'ini sanayi ürünleri oluşturmaktadır. Bu sanayi ürünlerinin birçoğunun girdisi ithal mallardır. Petrol ithaline bağımlı olan ülkede, petrol üretimi, petrol tüketimine göre yetersizdir (T.C. Ticaret Bakanlığı (2019b).

Tablo 5: Tayland Dış Ticareti (Milyon ABD Doları)

	İHRACAT	İTHALAT	HACİM	DENGE
2016	282.044	221.223	503.267	60.821
2017	310.793	247.775	558.568	63.018
2018	336.290	285.103	621.393	51.188

Kaynak: Worldbank

Malezya: Parlemeter monarşi ile yönetilen ülkenin nüfusu 31 milyon, yüzölçümü 329,847 km², GSYH 272,9 milyar ABD Doları'dır. Ekonomisi uzun süredir dış ticaret fazlası veren Malezya'nın ekonomik büyümesinde etkili olan elektrikli ve elektronik ürünler, toplam ihracatta %50'ye yakın bir paya sahiptir. Bu da ülkenin dış ticaret fazlası vermesinde önemli bir faktördür. Malezya'nın ticaret yaptığı en önemli ülkelerin başında ABD, Çin, Japonya ve Singapur gelmektedir. Malezya'nın dış ticaret toplamının yaklaşık %50'si ABD, Çin, Japonya ve Singapur'a gerçekleştirilmektedir.(T.C. Kuala Lumpur Büyükelçiliği, 2018).

Tablo 6: Malezya Dış Ticareti (Milyon ABD Doları)

	İHRACAT	İTHALAT	HACİM	DENGE
2016	201.121	181.130	382.251	19.990
2017	223.702	201.714	425.416	21.988
2018	223.702	221.336	445.038	2.365

Kaynak: Worldbank

3.LİTERATÜR

Literatürde, ASEAN örgütünün yer aldığı sosyal ağ analizi çalışmaları ve UCINET programı kullanılarak yapılan ticaret ağı analizleri araştırılmıştır.

Mahutga (2014), 1965'ten 2000'e kadar olan dönemde uluslararası ticareti ağ analizi yöntemi ile değerlendirerek sonuçları raporlamıştır. Çalışma, küreselleşme ve "yeni uluslararası işbölümü" (NIDL) ile ilişkili değişikliklerin dünya ekonomisindeki yapısal eşitsizlik üzerindeki etkisini ele almaktadır. UCINET programı kullanılarak 1965, 1970, 1980, 1990 ve 2000 yıllarına ait 53 ülkenin ABD Doları cinsinden ikili ticaretleri ağ analizi ile incelenmiştir.

Walther (2014) çalışmasında, sosyal ağ analizinin Batı Afrika'daki bölgesel ticaretteki son dönem gelişmelerin sosyal yapıdaki etkilerini incelemiştir. Ağ analizi yöntemi kullanılarak Nijer, Nijerya ve Benin arasında bulunan beş sınır pazarı, Ocak 2012 ve Nisan 2012 arasında toplanan veriler ile UCINET programı kullanılarak değerlendirilmiştir.

Kim (2015) uluslararası mal ticareti ile ilgili verilerin sosyal ağ yaklaşımını kullanarak, boylamsal analizi üzerine bir çalışma hazırlamıştır. Çalışma kapsamında 1959-1996 yılları arasında 105 ülkeye ait ticaret verileri kullanılarak ağ analizi yapılmıştır.

Nguyen, Pham ve Vallée (2016), 1997 yılında ASEAN üyesi ülkeler ile Japonya, ÇHC ve Güney Kore arasında ekonomik, siyasi ve sosyo kültürel işbirliği amacıyla oluşturulmuş ASEAN + 3'e ait, 1990-2012 dönemini kapsayan ticaret ve doğrudan yabancı yatırım entegrasyonunun özelliklerini analiz ederek, grafiksel olarak ağ analizi yöntemi ile araştırmıştır. Seçilen 10 Asya ülkesinin (Çin, Japonya, Hindistan, Güney Kore, Tayvan, Hong Kong, Singapur, İran, Tayland ve Malezya) 1996-2010 yılları arasında Scopus veritabanından elde edilen verileri, UCINET programı kullanılarak sosyal ağ analizi yöntemi ile araştırılmıştır.

Jiang, Yang ve Wang (2019), 1985-2015 dönemine ait 227 ülke için bölgesel ticaret ağlarının dağılım ve gelişim özelliklerini araştırmıştır. UCINET kullanılarak derece merkeziliği, entropi ve diğer göstergeler hesaplanmış, 1985-2015 dönemine ait 227 ülke için bölgesel ticaret ağı veri kümesi elde edilmiştir.

4. METODOLOJİ

Ağ analizi pek çok bilim dalında, sosyal, doğa bilimleri gibi geniş bir yelpazede bir çok disiplinde, kompleks sistemlerin analizi amacıyla kullanılan bir araç haline gelmiştir (Soyyigit vd., 2018:56). Ağ kavramı 18. yüzyılda İsviçreli matematikçi ve fizikçi Leonhard Euler tarafından ortaya atılmıştır. Euler, Königsberg kentinde bulunan eski ve yeni Pregel nehirlerinin oluşturduğu Pregel nehrinde bulunan yedi köprüden sadece bir kez geçmek koşulu ile yapılacak bir yolculuğun mümkün olmadığını, 1736 yılında yayınlanan bir makale ile ispatlamıştır. Bu makale Çizge Teorisi'nin (*Graph Theory*) temellerini atmıştır (Güzeller vd. 2016: 2).

Ağlar, bilişim teknolojilerinde çizge (graph) olarak gösterilirler.

- Genel olarak çizge $G= (V,E)$ şeklindedir.
- V ise düğüm (*vertex*),
- E kenar (*edge*) kümesi olarak belirtilmektedir.

Her kenar kendisi ile ilişkili bir ya da iki adet düğümü birbirine bağlar. Kişiler, gruplar, kurumlar vb. ağlarda düğüm olarak temsil edilirken, ilişkiler ağlarda kenar olarak temsil edilirler. Kenarların başlangıç ve bitiş noktaları, yönlü çizgeler (*directed graphs*) denilen çizge yapılarında belirlidir. Analizde bağlantı sayısı yüksek düğümlere merkez (*hub*), diğer düğümlerden gelen bağlantı sayısı yüksek olan düğümlere otorite (*authority*) adı verilmektedir (Çubukçu vd., 2016). Otorite ve merkez düğümleri hesaplanırken HITS (*Hyper-link Induced Topic Search*) algoritması kullanılmaktadır.

Ağlar ağırlıklı ağlar ve ikili ağlar olarak ikiye ayrılmaktadır. HITS algoritması, hem ağırlıklı ağlarda hem de ikili ağlarda merkez ve otorite puanlarını hesaplamakta ve düğümlerin birbiriyle olan bağlantılarının dereceleri hakkında bilgi vermektedir. Sonuç olarak, elde edilen bulgular ticaret ağları için ülkelerin ticaret paylarından elde ettikleri sonuçlardan farklı, merkeziliklerine göre yeni bir sıralama vermektedir (Fracasso, 2018:11).

HITS algoritmasının ekonomik ağlar için uygulanması şu şekildedir: Ağdaki her i düğümüne (x_i) otorite ve (y_i) merkezilik olarak değerler atanmıştır. Düğümün, yüksek otoriteye sahip olmasının anlamı, çok sayıda yüksek merkeziliği olan düğümlerden gelen bağlantıya sahip olmasıdır. Düğümün yüksek merkeziliğe sahip olmasının anlamı ise bu düğümün yüksek otoriteye sahip çok sayıda düğüme giden bağlantılara sahip olmasıdır (Newman, 2010; akt. Eren ve Koç, 2017: 39-40).

Otorite skorları; düğüme gelen bağlantısı olan diğer düğümlerin merkeziliklerinin toplamı ile orantılıdır.

$$x_i = \alpha \sum_j A_{ij} y_j \quad (1)$$

Düğümün merkeziliği; düğümden gelen bağlantıya sahip düğümlerin otoritelerinin toplamıyla orantılıdır.

$$y_i = \beta \sum_j A_{ji} x_j \quad (2)$$

Formüller için α ve β değerleri sabittir. A_{ij} matris elemanı her iki denklemden de yer almaktadır. A_{ij} matris elemanları i düğümünün merkeziliğini tanımlayan bağlantılardan oluşmaktadır. Bu doğrultuda, yukarıda belirtilen formüller matris olarak aşağıda belirtildiği gibi yazılır (Newman, 2010; akt. Eren ve Koç, 2017: 39-40).

$$x = \alpha A y$$

$$y = \beta A^T x$$

Yukarıda belirtilen gösterim şekilleri birleştirilerek;

$$AA^T x = \lambda x$$

$$A^T A y = \lambda y$$

olarak yazılabilir. $\lambda = (\alpha\beta)^{-1}$ değerini almaktadır. Böylece, otorite ve merkezilik skorları sırasıyla AA^T ve $A^T A$ özvektör değerleriyle hesaplanmış olur (Eren ve Koç, 2017: 39-40).

Çalışmada benmerkezci ağ yapısı ve tüm ağlar incelenmiştir. Benmerkezci ağ yapısına ego ağları da denilmektedir. Ego ağları oluşurken merkezde “ego” olan tek bir aktörle başlar ve aktörden alter adı verilen ağ irtibatlarının tanımlanmasını ister (Güzeller vd. 2016: 8). Ego ağları, çok büyük ağ boyutlarında yapılacak çalışmalarda, özellikle belirli aktörlerin önemli olduğu durumlarda tercih edilmektedir. Ağdaki tüm aktörlerin ya da alt grupların incelenmesine ise tüm ağlar denilmektedir (Ağcasulu, 2018:1917).

4.1.Verilerin Elde Edilmesi

2018 yılına ait ASEAN üyesi 10 ülkenin (Malezya (*MYS*), Endonezya (*IDN*), Tayland (*THA*), Filipinler (*PHL*), Brunei (*BRN*), Singapur (*SGP*), Laos (*LAO*), Myanmar (*MMR*), Vietnam (*VNM*), Kamboçya (*KHM*)) ihracat verileri Trademap veri tabanından (Trademap, 2019) elde edilmiştir. Ülkelerin ihracat verileri ile 10×10 matris oluşturulmuş ve UCINET programı ile sosyal ağ analizi yapılarak ülkeler arası ticaret ilişkileri analizi edilmiştir. Tablo 7’de matriste belirtilen ilişkinin yönü, matrisin satırından sütununa doğru okunması ile elde edilmektedir.

Tablo 7: ASEAN Üye Ülkelere ait İhracat Matrisi (ABD Doları)

	IDN	MYS	PHL	SGP	THA	BRN	VNM	LAO	MMR	KHM
IDN	0	9.436.721	6.825.460	12.991.593	6.818.949	61.181	4.583.937	7.300	897.490	525.378
MYS	7.875.743	0	4.173.800	34.435.246	14.073.088	548.345	8.478.887	10.139	696.736	383.475
PHL	866.203	1.929.602	0	4.234.412	2.716.756	5.885	943.781	2.702	41.483	30.588
SGP	32.964.507	44.870.722	7.953.813	0	1.555.421	878.979	12.025.434	43.596	2.766.241	4.768.291
THA	7.895.164	11.510.488	7.822.105	9.298.635	0	104.572	12.831.164	4.093.410	4.558.802	7.585.954
BRN	43.701	495.550	36.917	544.307	476.543	0	23.970	20	139	22
VNM	3.528.386	4.047.252	3.464.717	3.139.958	5.254.850	18.462	0	594.427	702.565	3.726.023
LAO	3.564	2.872	1.031	15.815	977.425	0	538.066	0	23	11.943
MMR	123.052	262.814	44.918	490.412	3.056.889	280	211.201	13	0	8.330
KHM	18.169	100.368	21.867	62.522	419.153	9.646	229.059	5.701	1.118	0

Kaynak: Trademap

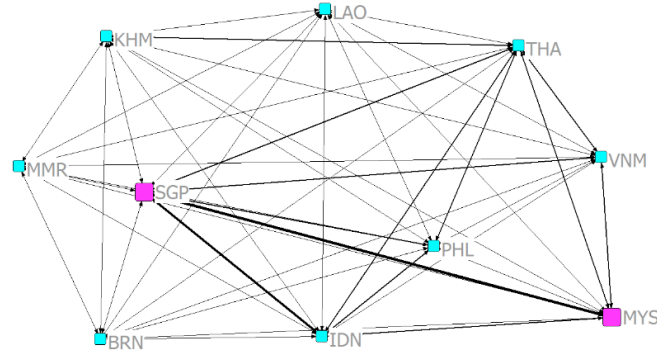
5.ANALİZ VE BULGULAR

Çalışmada yer alan ASEAN ülkelerinin birbirleri ile ticaret ilişkilerini daha iyi açıklayabilmek ve ülkelerin ticaret ağındaki önem derecelerinin belirlenmesi için bağlantılı oldukları diğer ülkeler ile ticaret bağlantılarının sayısı, yoğunluk değerleri, ülkelerin ihracat merkezilikleri yönünden değişimleri araştırılmıştır. Çalışmada ülkelerin karşılıklı ihracatları değerlendirildiği için yönlü ağlar kullanılmıştır. Ayrıca ülkelerin birbirleri ile ihracat rakamları, düğümler (ülkeler) arasındaki bağlantıların ağırlıkları olarak kullanılmıştır (Tablo 7). 2018 yılında 9 düğüm arasında 71 bağlantı oluşmuştur.” açıklaması eklenmiştir.

ASEAN ülkelerinin bulunduğu ekonomik ağ için; ülkelerin birbirleri ile yaptığı ihracatlar incelendiğinde (Tablo 8, Şekil 2), merkez (*hub*) konumda olan ülke Singapur, en çok bağlantısı olan otorite (*authority*) konumundaki ülke ise Malezya’dır.

Tablo 8: ASEAN Ülkeleri Merkez ve Otorite İstatistikleri

Ülkeler	Merkez (<i>Hub</i>)	Otorite (<i>Authority</i>)
IDN	0.212	0.530
MYS	0.280	0.710
PHL	0.055	0.196
SGP	0.866	0.252
THA	0.332	0.118
BRN	0.009	0.015
VNM	0.115	0.283
LAO	0.004	0.023
MMR	0.013	0.069
KHM	0.003	0.114

Şekil 2: ASEAN İhracat Ağı Yapısı

Temel istatistikler incelendiğinde (Tablo 9); ağda ego ağları her ülke için 9 ve aktörlerin ayrı ayrı ego olarak ele alındığı topluluklarda da yine her ülkenin bağlantı sayısı 71'dir. Tüm ülkelerin birbirleri ile ihracat yapıyor olması nedeni ile tüm ağların ego ağ büyüklükleri aynıdır. Ağda olası yönlü bağlantı sayıları 72 olup, her ülke için aynıdır. Yoğunluk katsayısı, ağdaki mevcut bağlantı sayısının olası en yüksek bağlantı sayısına oranı ile ifade edilmektedir. Yoğunluk katsayısı tüm ülkeler için 1'e eşittir. Ağdaki olası en yüksek bağlantı sayısı her ülke için aynıdır ve ülkelerin birbirleri ile yüksek düzeyde etkileşimi vardır. Her düğümün diğer bütün düğümler ile bağlantılı olduğu bu ağlara tüm ağ denilmektedir. Çalışmada incelenen ağ yapısında tüm ağ yapısıdır. Tüm ülkelerin birbirleri ile ihracat yapıyor olmaları ve ağın genel özelliğinin tüm ağ yapısında olması nedenleri ile ağ içi iletişim ve bilgi alışverişi oldukça güçlüdür.

Tablo 9: Temel İstatistikler

Ülkeler	Boyut (Size)	Bağ (Ties)	Olası Yönlü Bağlantı (Pairs)	Yoğunluk (Density)
IDN	9	71	72	98.61
MYS	9	71	72	98.61
PHL	9	71	72	98.61
SGP	9	71	72	98.61
THA	9	71	72	98.61
BRN	9	71	72	100.00
VNM	9	71	72	98.61
LAO	9	71	72	100.00
MMR	9	71	72	98.61
KHM	9	71	72	98.61

Özvektör (*Eigenvektör*) merkeziliğine göre (Tablo 10); bir ülkenin bağlantısı fazla olan ülkelerle komşuluk ilişkisi varsa yüksek çıkan bir parametredir. ASEAN ülkeleri için *eigenvektor* merkeziliği en yüksek iki ülke Singapur ve Malezya'dır. Singapur'un ve Malezya'nın ağda olmaması durumunda bazı ülkeler etkilenebilecektir. Bu iki ülke ihracat yönünden güçlü iki ülkedir diyebiliriz. Endonezya da Singapur ve Malezya dışında ağda ihracat merkeziliği açısından etkili bir aktördür.

Tablo 10: ASEAN İhracat Ağı Eigenvektor Merkezilik İstatistikleri

Ülkeler	Eigenvektör
IDN	0.406
MYS	0.521
PHL	0.177
SGP	0.608
THA	0.297
BRN	0.014
VNM	0.251
LAO	0.019
MMR	0.054
KHM	0.089

Derece merkeziliğine göre (Tablo 11): Ülkelerin derece merkeziliğine göre sıralaması aşağıda verilmiştir. Bu tablodaki dış derece (*out-degree*) parametresi aktörün diğer düğümlere doğru bağlantı sayısı, iç derece (*in-degree*) parametresi ise diğer düğümlerden aktöre doğru olan bağlantı sayısını ifade eden bir kavramdır (Jablin ve Putnam, 2001: 443). Singapur ve Malezya bu ağda en çok ihracat bağlantısı olan 2 ülke olarak ağı derece merkeziliğine göre en aktif elemanlardır. Singapur ve Malezya, ihracat yaptığı ülkelerin diğer ülkelere göre fazla olması nedeniyle daha fazla ülkenin ihtiyacını karşılamakta, aynı zamanda diğer ülkelerin de en çok ihracat yaptığı ülke olarak onlara ekonomik açıdan yarar sağladığı için ağda değerli birer aktördürler.

Tablo 11: ASEAN İhracat Ağı Derece Merkezilik İstatistikleri

Ülkeler	Outdeg	Indeg	nOutdeg	nIndeg
IDN	42148008.000	53318488.000	0.104	0.132
MYS	70675456.000	72656392.000	0.175	0.180
PHL	10771412.000	30344624.000	0.027	0.075
SGP	107827008.000	65212904.000	0.267	0.161
THA	65700288.000	35349072.000	0.163	0.088
BRN	1621169.000	1627350.000	0.004	0.004
VNM	24476640.000	39865500.000	0.061	0.099
LAO	1550739.000	4757308.000	0.004	0.012
MMR	4197909.000	9664597.000	0.010	0.024
KHM	867603.000	17040006.000	0.002	0.042

**Outdeg*: dış derece yoğunluğu, *nOutdeg*: normalize edilmiş dış derece yoğunluğu.

**Indeg*: iç derece yoğunluğu, *nIndeg*: normalize edilmiş iç derece yoğunluğu.

6.TARTIŞMA VE SONUÇ

Ülkeler birbirleri ile ticareti daha kolay hale getirebilmek için ekonomik entegrasyonlarla bir araya gelmektedir. Kurulan ekonomik entegrasyonlar ilk önceleri gelişmiş ülkeler arasında yaygın iken, günümüzde gelişmekte olan ülkeler de bir araya gelerek daha güçlü ekonomiler haline gelmeye başlamışlardır. Bu örgütlerden biri de Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği (ASEAN)'dir. Dünya Bankası ve ASEANstads veri tabanlarından elde edilen istatistiklere göre; ASEAN üyesi ülkelerin 2018 yılında toplam gayri safi yurt içi hasılası (GSYH) 2,9 trilyon ABD Doları olup, grubun 2018 yılı büyüme oranı %5,2 seviyelerindedir. 55 milyar ABD Doları doğrudan dış yatırım ile dünyanın önde gelen doğrudan dış yatırım alan kuruluşlarından biridir. Ekonomik açıdan olumlu seyreden potansiyeli ve büyüyen ticaret hacminin yanı sıra ASEAN'ın turizm gelirleri de her geçen dönem artış göstermektedir. Bölge ülkelerine 2012'de uğrayan turist sayısı 89 milyon iken, bu rakam 2017'de 126 milyon olarak kaydedilmiştir. 2018 yılında ASEAN grubu ülkelerinin dünya ticaretindeki payı % 32 seviyelerindedir.

Çalışmada ASEAN'a üye olan; Malezya, Endonezya, Filipinler, Tayland, Singapur, Myanmar, Brunei, Vietnam, Laos ve Kamboçya'nın birbirleri ile ihracat ilişkileri, ihracat ağı analizi yapılarak incelenmiştir. Araştırmada 2018 yılına ait ülkelerin birbirleri ile ihracat verileri, Trademap veri tabanı üzerinden alınarak matris oluşturulmuştur. Analiz için UCINET 6.690 versiyonu kullanılmıştır.

İncelenen ihracat ağları için; ağ içinde öne çıkan ülkelerin belirlenmesi amacı ile merkez ve otorite konumunda olan ülkelere bakılmış, bu ülkeler yoğunluk ve merkezîyet ölçüleri kullanılarak değerlendirilmiştir. ASEAN'a ait oluşan ağ, tüm ağ özelliği taşıdığı için ölçüm sonuçları ülkeler için aynı bulunmuştur. Üye ülkelerin hepsinin birbirleri ile ticareti bulunurken, ağ içerisinde bilgi alışverişi ve iletişim oldukça güçlüdür. İncelenen ağda yüksek hacimli olarak ihracat yapan ülke Singapur, yüksek hacimli olarak ithalat yapan otorite konumunda olan ülke Malezya'dır. Merkezîyet değerleri ile bakıldığında da ağda en etkili ve önemli ülkeler; Güneydoğu Asya'nın ticaret merkezi konumunda, dışa açıklık bakımından dünya genelinde önde gelen liberal ülkeler arasında yer alan, her dönem ihracat fazlası veren Singapur ve uzun süredir dış ticaret fazlası veren, ABD, Çin, Singapur ve Japonya gibi önde gelen ülkeler ile dış ticaret bağlantısı olan Malezya'dır. Singapur ve Malezya'yı takip eden ağda ticaret bağlantısı açısından önemli olan bir diğer ülke ise; dünyanın önde gelen hindistan cevizi, palmiye yağı, kakao, kahve, tütün ve çay üreticisi olan Endonezya'dır. ASEAN üye ülkelerinin ekonomik göstergelerine göre grubun 5 büyük ekonomisi; Endonezya, Malezya, Filipinler, Tayland ve Singapur'dur. Sosyal ağ analizi sonucunda ASEAN'a üye ülkelerin kendi aralarında yaptığı ihracat ağı incelendiğinde de Singapur ve Malezya oluşturulan ihracat ağında etkili birer aktördürler. Ağdan ayrılmalari durumunda ASEAN örgütü de ekonomik açıdan etkilenebilecektir.

Bu çalışma, ASEAN üyesi ülkelerin birbirleri ile ihracatları incelenerek ağda en değerli aktörlerin belirlenmesi amacı ile yapılmıştır. Ayrıca ağın genel yapısı değerlendirilerek, ekonomik açıdan önde gelen ülkeler ve üye ülkelerin birbirleri ile ticaret ilişkisi değerlendirilmiştir. ASEAN'a üye olan tüm ülkelerin birbirleri ile ticaretleri bulunmaktadır. Ağ içerisinde bilgi alışverişi ve iletişimin oldukça güçlü olduğu görülmüştür. Ağın en değerli aktörleri Singapur ve Malezya'dır. Ticaret bağlantıları bakımından Endonezya da ağda değerli bir aktördür. Bu bağlamda, örgütün gelecekte de ekonomik açıdan etkinliğini sürdürebilmesi açısından Singapur, Malezya ve Endonezya'nın üyeliklerini devam ettirmesi önemlidir sonucuna ulaşılmıştır.

Literatürde ASEAN örgütüne ait sosyal ağ analizi çalışmalarının kısıtlı olduğu görülmüş olup, çalışmanın bu açıdan literatürdeki boşluğu doldurmaya katkı sağlayacağı düşünülmektedir. ASEAN üyesi ülkelerin genel ekonomik göstergeleri, dış ticaret verileri ve birbirleri ile ihracatlarına ait veriler incelendiğinde de örgütün öne çıkan aktörlerinin kimler olduğu ile ilgili bir değerlendirme yapılabilmektedir. Ancak karmaşık yapıların analizinde kullanılan istatistiksel yöntemlerde olduğu gibi, çalışmada sosyal ağ analizine özgü bir program olan UCINET programı kullanılarak sonuçlar sayısal yöntemlerle değerlendirilmiş ve ağda önemli aktörlerin belirlenmesi sağlanmıştır. Bununla birlikte çalışmanın bazı kısıtları bulunmaktadır. Değerlendirme 2018 yılı ASEAN üyesi ülkelerin birbirleri ile yaptıkları ihracat verileri ile yapılmış olup, gelecekte yapılacak çalışmalarda araştırmacılar üye ülkelerin dünya genelinde yaptıkları ihracat ağları üzerinden bir değerlendirme yaparak, kapsamı daha geniş bir çalışma hazırlayabilirler.

KAYNAKÇA

- Ağcasulu, H. (2018), "Sosyal Bilimlerde İlişkileri İnceleyen Bir Yöntem: Sosyal Ağ Analizi", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Ekim 2018, 22(Özel Sayı): 1915-1933.
- ASEANStats (2019), <https://data.aseanstats.org/> (Erişim Tarihi: 21.11.2019).
- Çubukçu, C., Özbay, B. (2016), "Ülkelerin İhracat İlişkilerine Göre İlişkisel Ağ Analizi", *International Conference on Computer Science and Engineering*, Tekirdağ.
- DEİK (2019), <https://www.deik.org.tr/uploads/asean.pdf> (Erişim Tarihi: 16.12.2019).
- Erfanmanesh, M., Jahromi, R. B., Hosseini, E., & Gholamhosseinzadeh, Z. (2013), "Scientific productivity, impact and collaboration of the top Asian countries in Scopus during 1996–2010", *COLLNET Journal of Scientometrics and Information Management*, 7(1), 97–110. <https://doi.org/10.1080/09737766.2013.802632>
- Eren, E., Koç, D. T. (2017), "AB Ülkeleri ve Türkiye'nin Ticari İlişkilerine Ağ Yaklaşımı", *Yıldız Social Science Review*, 3(2): 35-64
- Ertürk, E. (1991), "Ekonomik Entegrasyon Teorisi", Ezgi Yayınları, Bursa, 1991, s. 5.
- Filipinler Ülke Raporu (2018 Şubat), http://www.mto.org.tr/uploads/mto/contentFile_702_180705bfbf73fc28f4.pdf (Erişim Tarihi: 20.12.2019).
- Fracasso, A., Hien, T., Nguyen, T., Schiavo, S. (2018), "The evolution of oil trade: A complex network approach", *Network Science*, 6, 1-26.
- Güzeller, C. O., Eser, M.T., Aksu, G. (2016), "UCINET ile Sosyal Ağ Analizi" Maya Akademi, Ankara, 2-10.
- İzmir Ticaret Odası (2019), Endonezya Ülke Raporu, http://izto.org.tr/demo_betanix/uploads/cms/yonetim.ieu.edu.tr/5606_1568122510.pdf (Erişim Tarihi: 20.12.2019).
- Jablin, F. , Putnam, L. (2001), *Organizational Communication*, Sage, Thousand Oaks, CA and London.
- Jiang, X. R., Yang, Y. C., Wang, S. L. (2019), "Trade Network Dataset Development in 227 Countries and Regions (1985–2015)", *Journal of Global Change Data & Discovery*, 3(3): 227-233. DOI:10.3974/geodp.2019.03.02
- Kim, Sangmoon and Eui-Hang Shin (2015), "A Longitudinal Analysis of Globalization and Regionalization in International Trade: A Social Network Approach.", *Social Forces*, 81: 445-71. <https://doi.org/10.1353/sof.2003.0014>
- Mahutga, M. Forthcoming (2014), "The Persistence of Structural Inequality?: A Network Analysis of International Trade, 1965–2000", *Social Forces*. <https://doi.org/10.1353/sof.2006.0098>
- Newman, M. E. J. (2010). *Networks: an introduction*. Oxford University Press, Oxford.
- Nguyen, T.N.A., T.H.H. Pham, and T. Vallée. 2016. "Economic Integration in ASEAN+3: A Network Analysis" *Journal of Economic Integration*, 31 (2): 275–325.
- Seyidoğlu, H. (1993), *Uluslararası İktisat*, 9. Baskı, Güzem Yayınları, İstanbul.
- Soyyigit, S., Yavuzaslan, K. (2018) " Zeytin İhracatı ve Uluslararası Piyasada Türkiye'nin Rolünün Ağ Analizi Yaklaşımı İle İncelenmesi ", *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 38: 47-84. <https://doi.org/10.25294/aiiibfd.492738>
- T.C. Kuala Lumpur Büyükelçiliği (2018), *Malezya Yıllık Raporu* , Nisan 2018.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı (2019), <http://www.mfa.gov.tr/guneydogu-asya-ulkeleri-birligi.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 20.12.2019).
- T.C. Ticaret Bakanlığı (2019a), <https://www.ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/guney-dogu-asya/singapur/ulke-profil/genel-ekonomik-durum> (Erişim Tarihi: 19.12.2019).
- T.C. Ticaret Bakanlığı (2019b), <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/guney-dogu-asya/tayland/ulke-profil/dis-ticaret> (Erişim Tarihi: 19.12.2019).
- Trademap (2019), <https://www.trademap.org/Index.aspx> (Erişim Tarihi: 12.12.2019).
- Walther, O. (2014), "Trade networks in West Africa: a social network approach", *Journal of Modern African Studies*, 52(2): 179–203. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0022278X14000032>
- Worldbank (2019), <https://databank.worldbank.org/home.aspx> (Erişim tarihi: 21.11.2019).

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:21.02.2020 ✓Accepted/Kabul:19.06.2020

DOI: 10.30794/pausbed.692723

Araştırma Makalesi/ Research Article

Zemestani, G. ve Ersoy, A. S. (2020). "Tedarik Zinciri Stratejilerinde Deterministik Stok Kontrol Modellerinin Kullanımı: Metal Sektöründe Bir Uygulama", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 41, Denizli, s.150-164.

TEDARİK ZİNCİRİ STRATEJİLERİNDE DETERMİNİSTİK STOK KONTROL MODELLERİNİN KULLANIMI: METAL SEKTÖRÜNDE BİR UYGULAMA*

Ghader ZEMESTANI**, Abdullah Süreyya ERSOY***

Özet

Bu çalışmanın temel amacı Tedarik Zinciri Stratejileri (TZS) ile Deterministik Stok Kontrol Modelleri (DSKM) arasındaki etkileşimin incelenmesidir. Bu çalışma Lee (2002)'nin Etkin, Riskten Korunma, Duyarlı ve Çevik Tedarik Zinciri Stratejilerine dayanarak yapılmıştır. Ayrıca çalışmada DSKM olarak Ekonomik Sipariş Miktarı (ESM), Ekonomik Üretim Miktarı (EÜM) ve Miktar İndirimleri (Mİ) modeli kullanılmıştır. Çalışmada Yapısal Eşitlik Modellemesi (YEM) yöntemini kullanarak DSKM'nin TZS'nde nasıl kullanıldığına ilişkin toplam dört adet model test edilmiştir. Ankara Sincan Organize Sanayi Bölgesi Müdürlüğünden elde edilen verilere göre bu bölgede 98 metal firması faaliyet göstermektedir. Bu firmalarda üretim müdürü, lojistik müdürü, pazarlama ve satış müdürü, satınalma müdürü, kalite kontrol müdürü ve depo müdürü olarak toplam 773 kişi görev yapmaktadır. Bu evrenden toplam 220 kişi çalışmanın örneklemini olarak seçilmiştir. Araştırmada verilerin toplanması için araştırmacılar tarafından geliştirilen Anket formu kullanılmıştır. Anket formu örneklem grubuna dağıtılmadan önce 30 kişiden oluşan bir pilot çalışması yapılmış ve her bir değişken için ayrı ayrı Cronbach alfa değerleri hesaplanmıştır (ETZS, 0,83; RTZS, 0,88; DTZS, 0,90; ÇTZS, 0,84; ESM, 0,89; EÜM, 0,85 ve Mİ, 0,84). Elde edilen Cronbach alfa değerlerinin yüksek oluşu, araştırmada kullanılan ölçeğin güvenilirliğini kanıtlamaktadır. Anketlerden elde edilen veriler SPSS ve AMOS programları ile analiz edilmiştir. Çalışmada ayrıca yapılan testlerin geçerli olup olmadığını ortaya koymak amacıyla doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Doğrulayıcı faktör analizi sonuçlarına göre uyum indekslerinden elde edilen değerler istatistiksel olarak anlamlı bulunmuş ve uyum indeksleri sonucunda test edilen modeller iyi bir uyuma sahip olduğu ortaya konulmuştur. Çalışmada AMOS programından elde edilen modellerin tahmin değerleri incelendiğinde, her bir gizil değişken (ESM, EÜM, Mİ) altında yer alan gözlenen değişken (ETZS, RTZS, DTZS, ÇTZS) ile ilgili ilişkisinin ($p < 0,05$) anlamlı olduğu saptanmıştır. Faktör yüklerinin her gizil değişken için yüksek seviyede olduğu ve benzer şekilde gözlenen değişkenin gizil değişkenleri açıklama oranlarının kabul edilebilir sınırlar içerisinde olduğu görülmektedir. Çalışmada ETZS faktörünü en fazla etkileyen boyut 0,77'lik bir yükü "ESM" değişkeni, RTZS faktörünü en fazla etkileyen boyut 0,79'luk bir yükü "ESM" değişkeni, DTZS faktörünü en fazla etkileyen boyut 0,81'lik bir yükü "ESM" değişkeni ve ÇTZS faktörünü en fazla etkileyen boyut ise 0,86'lik bir yükü "ESM" değişkeninin olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Tedarik zinciri, Tedarik zinciri stratejileri, Deterministik stok kontrol modelleri, Yapısal eşitlik modellemesi.*

*Bu çalışma, Prof. Dr. Abdullah Süreyya ERSOY danışmanlığında, Ghader ZEMESTANI tarafından hazırlanan "Tedarik Zinciri Stratejilerinde Deterministik ve Stokastik Stok Kontrol Modellerinin Kullanımı ve Bir Model Önerisi" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

**Dr., Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Bölümü, ANKARA.

E-posta: zemestani.ghader@gmail.com, (orcid.org/0000-0001-7019-9674)

***Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, ANKARA.

E-posta: abduallah.ersoy@hbu.edu.tr, (orcid.org/0000-0003-2556-1667)

USING DETERMINISTIC INVENTORY CONTROL MODELS IN SUPPLY CHAIN STRATEGIES: AN APPLICATION IN THE METAL SECTOR

Abstract

The main purpose of this study is to examine the interaction between Supply Chain Strategies (SCS) and Deterministic Inventory Control Models (DICM). This study was based on Lee's (2002) Efficient, Risk-Hedging, Responsive and Agile Supply Chain strategies. Moreover, Economic Order Quantity (EOQ), Economic Production Quantity (EPQ) and Quantity Discount (QD) models were determined as DICMs. Four models were tested using Structural Equation Modeling (SEM) method regarding how DICMs are employed in SCSs. According to the data obtained from Ankara Sincan Organized Industrial Area, 98 metal companies operate in this region. 773 people work in these companies as production manager, logistics manager, marketing and sales manager, purchasing manager, quality control manager and warehouse manager. A total of 220 people from this universe were selected as the sample of the study. The questionnaire developed by the researchers was used to collect data in the research. Before the questionnaire was distributed to the sample group, a pilot study consisting of 30 people was conducted and Cronbach alpha values were calculated for each variable separately (ESCS, 0.83; RHSCS, 0.88; RSCS, 0.90; ASCS, 0.84; EOQ, 0.89; EPQ, 0.85 and QD, 0.84). The high Cronbach alpha values obtained prove the reliability of the scale used in the research. The data obtained from the questionnaire were analyzed with SPSS and AMOS programs. In the study, confirmatory factor analysis was performed to reveal whether the tests performed were valid or not. According to the results of the confirmatory factor analysis, the values obtained from the fit indices were found statistically significant and the models tested as a result of the fit indices were shown to have a good fit. When the estimation values of models obtained through AMOS software are reviewed, it appears that the correlation of the observed variables (ESCS, RHSCS, RSCS, ASCS) under each latent variable (EOQ, EPQ, QD) is significant ($p < 0.05$). It is observed that factor loadings are at a high level for each latent variable and similarly that the explanation rates of the observed variable for latent variables are within acceptable limits. In the study, the size that affects the ESCS factor the most is the "EOQ" variable with a load of 0.77, the size that affects the RHSCS factor is the "EOQ" variable with a load of 0.79, the size that affects the RSCS factor with a load of 0.81 It is seen that the "EOQ" variable and the dimension that affects the ASCS factor most are the "EOQ" variable with a load of 0.86.

Keywords: *Supply chain, Supply chain strategies, Deterministic inventory control models, Structural equation modeling.*

1. GİRİŞ

Günümüzde tüm işletmeler rekabet avantajlarını sürdürmek ve küresel rekabetin olduğu bir ortamda hayatta kalabilmek için temel üstünlük unsurları olarak üretim planlaması ve stok yönetimi üstünlüğünü elde etmeyi amaçlamışlardır (Lee ve Rim, 2017: 1). Tedarik Zinciri Yönetimi (TZY) ve Stok Kontrol Modelleri (SKM) bu amaca ulaşmak için kullanılabilir en etkili yöntemler olarak görülmekte ve önemi giderek daha belirgin hale gelmektedir (Sunhal ve Mangal, 2017: 303). Stok yönetimi, yıllardır tedarikçi firmaların yönetiminde önemli bir sorun olarak görülmektedir. Araştırmacılar tarafından yönetim kararlarını desteklemek için çok sayıda yeni tedarik zinciri ve stok kontrol modelleri geliştirilmiştir (Mileff vd., 2006: 1).

Geleneksel TZY kavramı, bir işletme içindeki kaynakların kullanımı ve optimizasyonu ile ilgilidir (Shen vd., 2017: 21). Ancak günümüzde artan küreselleşme ve dikey entegrasyonlar sonucunda tedarik zinciri sistemleri daha uzun ve karmaşık hale gelmiştir (Rajesh, 2020: 1). Günümüzde TZY, bir mal ve/veya hizmetin tedarikçiden müşteriye akışında yer alan kuruluşlar, kişiler, faaliyetler, kaynaklar ve bilgiden oluşan bir ağ olarak tanımlanmaktadır (Singha ve Verma, 2018: 3868). Başka bir ifadeyle bir tedarik zinciri sisteminde, tedarikçiler, üreticiler, toptancılar ve perakendeciler belirlenen satış merkezlerine ve mağazalara en uygun miktarda ürünü doğru zamanda üretmek ve dağıtmak için entegre edilmiştir (Sadeghi vd., 2020: 2). TZY, bir üreticinin tedarikçileri ve müşterileri ile bir bütün olarak yönetilmesinin peşindedir (Azaron vd., 2019: 2816). Dolayısıyla, tedarik zinciri, nihai tüketiciye ürün ve hizmet sunmayı ve buna bağlı olarak ilgili üreticilerin finansal başarılarını garanti etmekle yükümlü olduğu için bu üreticiler için çok önemli bir rol oynamaktadır (Takeda Berger vd., 2018: 1453). Bununla birlikte, bu tür sistemlerin yönetimi, malzeme ve bilgi akışlarının çokluğu, varlıkların çeşitli özellikleri ve sıklıkla mevcut olan çelişen hedefler nedeniyle oldukça karmaşıktır (Barbosa-Povoa ve Mauricio Pinto, 2020: 1) ve tüm işletmeler tedarik zinciri yönetiminin stratejik önemini kabul etmişlerdir (Sbai ve Berrado, 2018: 1). Sonuç olarak

TZY'nin temel amacı, iki farklı işletme arasındaki işbirliğini sürdürerek ve tüm sistem maliyetini optimize etmektir. Bu durum sistemin toplam maliyetini düşürür ve tedarik zinciri yönetiminin rekabet avantajlarından olan zincirin performansını optimize eder (Sarkar, 2017: 1).

SKM, TZY'nin temel faktörleri arasındadır ve müşteri hizmetleri veya ürün bulunabilirliği ile stok maliyeti arasında bir denge kurma görevini üstlenmektedir (Vijayashree ve Uthayakumar, 2016: 29). Singh ve Singh (2014: 752) göre, stok yönetimi işletmelerin maliyetini en aza indirerek aynı zamanda yeterli mal arzını sağlamak için stokları düzenlemek, depolamak ve değiştirmek için kullandıkları bir yöntem olduğunu ileri sürmüşlerdir. Kenya'da Naliaka ve Namusonge (2015) tarafından yapılan bir araştırma, stok yönetiminin işletmelerin rekabet avantajını etkilediğini tespit etmişlerdir. Aynı çalışma, firmanın müşteri siparişlerinin kalitesine ve zamanında teslimine dayanarak rekabet edebileceği sonucuna varmaktadır. Rekabet avantajı, bir işletmenin kendisini rakiplerinden ayırmasına olanak tanıyan yetenekleri içerir ve kritik yönetim kararlarının bir sonucudur (Atnafu ve Balda, 2018: 2).

Günümüzde yüksek seviyedeki stokların savurgan olma kavramı geniş çapta kabul görmüş ve işletmeler artık stok verimliliğini artırmaya odaklanmışlardır (Shen vd., 2017: 21). Stok verimliliğine ulaşmak için TZY ve SKM'ni birlikte ve bir birine uyumlu olarak geliştirmek gerekir ve bu durum, uzun vadede işletmenin stok seviyelerini ve maliyetlerini azaltıp, tedarik zincirinin toplam gelirini artıracaktır (Mankazana vd., 2018: 390). Ayrıca stok optimizasyonu, kuruluşlara etkili stok politikasına ulaşmak için yararlı bir çerçeve sağlamaktadır (O'Neill ve Sanni, 2018: 303-304). İşletmeler genel olarak stok politikalarını güçlendirmelerini sağlayacak belirli tedarik zinciri anlaşmalarına katılırlar. Dolayısıyla, bir işletme ile tedarikçileri arasında rekabetçi bir pazarda başarılı olmaları için uygulanabilir bir işbirliği esastır (Tahini vd., 2020: 1) ve yetersiz TZY ve SKM, bir işletmenin performansı üzerindeki en önemli üç faktörü etkileyebilir; bu üç faktör ürün akışı, bilgi akışı ve finansal akıştır (Dempsey, 2017: 6). Sonuç olarak, etkin stok yönetimi tedarik zincirinin başarısı için kritik öneme sahiptir (Dye, 2020: 576).

Tedarik zincirindeki stok kontrolü, işletmelerin müşteri taleplerini karşılamak ve maliyetleri kontrol etmek için çok önemli bir unsurdur (Koh and Saad, 2003: 157; Ammar vd., 2013: 359). Ancak talep, tedarikçi teslim süresi, kalite ve kapasite gibi belirsizlikler, tedarik ve üretim sürecini olumsuz yönde etkileyebilir (Wazed vd., 2009: 343). Bu belirsizlik türleri, tedarik zinciri stratejilerinin, işletmelere rekabet üstünlüğü sağlayabilecek girişimci ve yenilikçi özellikler taşımasını gerektirir. Lee (2002) arz ve talep belirsizliklerine bağlı bir strateji geliştirme modeli oluşturmuştur. Lee'nin modeli, tedarik zinciri için ürün türü ve arz belirsizliklerine dayanan dört adet strateji öne sürmektedir. Tablo 1'de Lee'nin modeline yer verilmiştir. Tabloda görüldüğü üzere Lee'nin modeli belirsizlikleri arz ve talep belirsizlikleri olarak özetler ve tedarik zinciri için dört strateji oluşturur: etkin, riskten korunma, duyarlı ve çevik tedarik zinciri stratejileri.

Tablo 1: Tedarik zinciri stratejileri

		Talep Belirsizliği	
		Düşük (İşlevsel Ürünler)	Yüksek (Yenilikçi Ürünler)
Tedarik Belirsizliği	Düşük (İstikrarlı Süreç)	Etkin Tedarik Zinciri Stratejisi	Duyarlı Tedarik Zinciri Stratejisi
	Yüksek (Değişen Süreç)	Riskten Korunma Tedarik Zinciri Stratejisi	Çevik Tedarik Zinciri Stratejisi

Kaynak: Lee, H. L. (2002). Aligning Supply Chain Strategies with Product Uncertainties. *California Management Review Reprint Series*, 44(3), 114.

Bu çalışmada Lee (2002) tedarik zinciri stratejileri sınıflandırılması temel alınmıştır. Bu kapsamda bu çalışmanın temel amacı; tedarik zinciri stratejileri ile deterministik stok kontrol modelleri arasındaki etkileşimin incelenmesidir. Ayrıca çalışmada; işletmelerin çalışmalarını olabilecek en uygun ve basit seviyeye getirerek, bununla birlikte tüm tedarik zinciri çalışmalarını incelemek ve bu çalışmaları iyileştirmek şeklinde de işletmelerin tüketiciye karşı olan sorumluluklarını en uygun ve iyi şekilde yerine getirme imkanını sağlamaktadır.

Bu çalışmanın literatüre katkısı ise; kullanıldığı yöntem itibarıyla şu ana kadar herhangi bir örneğinin olmayışı ve birbirinden farklı yaklaşımlar ile birleştirilmiş stratejilerin değerlendirilme imkanı bulmasıdır.

Araştırmanın hedeflerine ulaşmak için bu çalışmanın içeriği şu şekilde tasarlanmıştır. Bölüm 2’de araştırmanın yöntemi açıklanmaktadır. Yapısal Eşitlik Modeli’ni kullanarak uygulama ve model önerisi Bölüm 3’te sunulmaktadır. 4. ve son Bölümde ise araştırmanın sonuç ve önerileri yer almaktadır.

2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu çalışmanın temel amacı; tedarik zinciri stratejileri ile deterministik stok kontrol modelleri arasındaki etkileşimin incelenmesidir. Bu çalışma Lee (2002)’nin Etkin Tedarik Zinciri Stratejisi (ETZS), Riskten Korunma Tedarik Zinciri Stratejisi (RTZS), Duyarlı Tedarik Zinciri Stratejisi (DTZS) ve Çevik Tedarik Zinciri Stratejisine (ÇTZS) dayanarak yapılmıştır. Ayrıca çalışmada Deterministik Stok Kontrol Modelleri olarak Ekonomik Sipariş Miktarı (ESM) modeli, Ekonomik Üretim Miktarı (EÜM) modeli ve Miktar İndirimleri (Mİ) modeli belirlenmiştir. Yapısal Eşitlik Modellemesi (YEM) yöntemini kullanarak deterministik stok kontrol modellerinin tedarik zinciri stratejilerinde nasıl kullanıldığına ilişkin toplam dört adet model test edilmiştir.

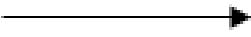
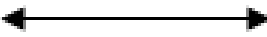
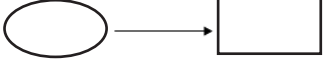
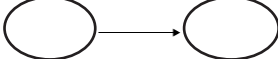
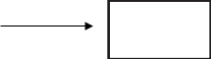
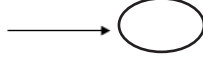
Uzmanlar tarafından Yapısal Eşitlik Modellemesinde çalışılacak örneklem hacminin 200-500 arasında olması gerektiği belirtilmiştir (Kline, 1994; Loehlin, 2004: 317). Ankara ilinde, Sincan Organize Sanayi Bölgesi Müdürlüğünden elde edilen verilere göre bu bölgede 98 metal firması faaliyet göstermektedir. Bu firmalarda üretim müdürü, lojistik müdürü, pazarlama ve satış müdürü, satınalma müdürü, kalite kontrol müdürü ve depo müdürü olarak toplam 773 kişi görev yapmaktadır. Bu evrenden toplam 220 kişi örneklem sayısı olarak seçilmiştir. Bu kişilerden anket vasıtasıyla veriler toplanmıştır. Tedarik zinciri için belirlenen dört strateji ve deterministik stok kontrol modelleri için belirlenen üç model ile ilgili araştırmacılar tarafından toplam 21 sorudan oluşan bir soru formu hazırlanmıştır. Anket soruları Likert ölçeği ile hazırlanmış, ölçek, “Kesinlikle Katılmıyorum-1”, “Katılmıyorum-2”, “Kararsızım-3”, “Katılıyorum-4” ve “Kesinlikle Katılıyorum-5” şeklinde istenmiştir. Araştırmacılar tarafından hazırlanan bu anketin güvenilirliği “Cronbach Alfa” yöntemi ile hesaplanmıştır. Anket formu örneklem gurubuna dağıtılmadan önce 30 kişiden oluşan bir pilot çalışması yapılmış ve her bir değişken için ayrı ayrı Cronbach alfa değeri hesaplanmıştır (ETZS, 0,832; RTZS, 0,880; DTZS, 0,900; ÇTZS, 0,841; ESM, 0,887; EÜM, 0,849 ve Mİ, 0,835). Elde edilen Cronbach alfa değerlerinin yüksek oluşu, araştırmanın güvenilirliğini de kanıtlamaktadır. Anket formlarındaki cevaplar SPSS ve AMOS programları ile analiz edilmiştir. Çalışmada SPSS programını kullanarak Güvenilirlik testi ve AMOS programında ise modellerin sunulması için Yapısal Eşitlik Modellemesi yöntemi kullanılmıştır.

Araştırmada belirlenen dört tedarik zinciri stratejisi için, yazılı kaynaklardan ve ilgili firmaların sorumluları ile yapılan görüşmeler neticesinde bilgiler toplanarak, tedarik zinciri yönetiminin dört stratejisi ile belirlenen üç deterministik stok kontrol modelleri arasındaki ilişkiler incelenip, bu ilişkilerin Yapısal Eşitlik Modellemesi modelini kullanarak toplam dört adet model sunulmuştur. Son olarak model sonuçlarına bakarak her tedarik zinciri stratejisi için en uygun stok kontrol modeli veya modelleri belirlenmiştir.

3. UYGULAMA VE MODEL ÖNERİSİ

3.1. Modelin Yapısı ve Varsayımları

Genel bir tanım olarak YEM, yapısal model ve ölçüm modeli şeklinde iki bölüme ayrılır. Yapısal model gizli değişkenlerin nedensel ilişkilerinin belirlenmesini ve nedensel boyuttaki etkilerini tanımlamaktadır. Ölçüm modeli ise, kuramsal yapılarıdaki gözlenen değişken ve gizli değişkenlerin birbirleri arasındaki bağlantının oluş ve gösteriliş şeklini göstermektedir (Yılmaz, 2004). YEM yönteminde kullanılan şekiller ve bu şekillerin anlamları Şekil 1’de özet olarak gösterilmiştir (Meydan ve Şeşen, 2011).

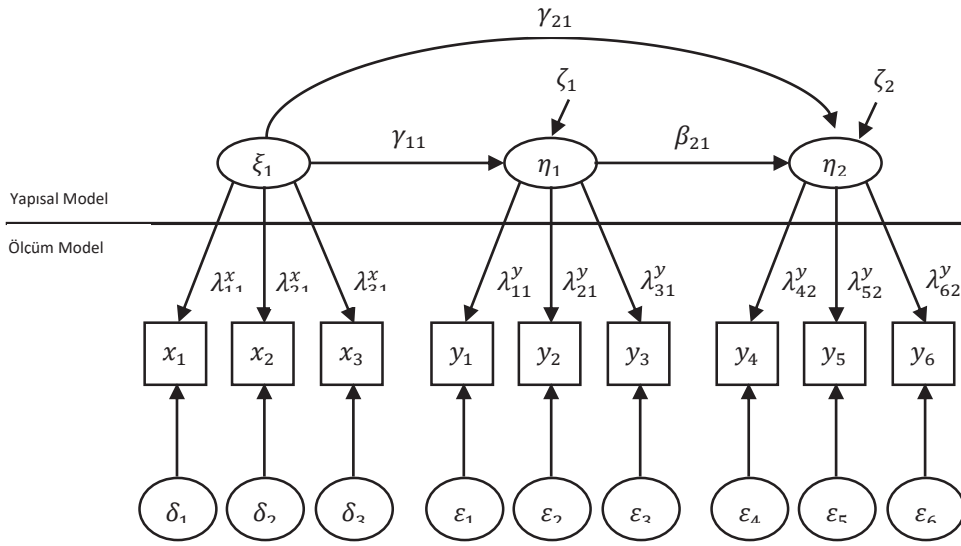
Şekil	Anlamı
	Elips şekli: Gizli değişkenleri göstermektedir.
	Dikdörtgen şekli: Gözlemlenen değişkenleri göstermektedir.
	Tek yönlü ok: Bir değişkenin diğer bir değişken üzerindeki etkisini göstermektedir.
	Çift yönlü ok: İki değişken arasındaki varyansı göstermektedir.
	Gözlemlenen bir değişkenin gizli bir değişken üzerindeki yol katsayısını göstermektedir.
	Gizli bir değişkenin bir başka gizli değişken üzerindeki yol katsayısını göstermektedir.
	Gözlemlenen bir değişkenle ilgili ölçüm hatasını göstermektedir.
	Gizli bir faktörün tahminindeki artk hatasını göstermektedir.

Şekil 1: YEM yönteminde mevcut şekiller ve anlamları (Meydan ve Şeşen, 2011)

YEM; faktör analizi, regresyon ve varyans analizleri gibi analiz yöntemlerinin etkin şekilde yer almasını sağlayan bir modelleme zinciri olarak, oluştuğu aşamalar aşağıdaki gibidir.

1. Öncelikli olarak teorik bir modelin geliştirilmesi,
2. Modelin geliştirilmesinin ardından nedensel ilişkilerin gösterilmesi amacıyla bir rota diyagramının çizilmesi,
3. Çizilmiş olan rota diyagramına ait ölçüm ve yapısal modellerin çevirilmesi,
4. Önerilmiş olan model için tahminlerde bulunmak,
5. Yapısal Modelin değerlendirmesini yapmak,
6. Modelin değerlendirmesini yapmak,
7. Oluşacak yeni modelin tahminini yapmak,
8. Yapısal modelinde uygunluk ölçümü yapmak,
9. Sonuçları değerlendirmek.

Şekil 2’de şu ana kadar verilen bilgilerin ve daha sonra gerçekleştireceğimiz çeşitli işlemlerin daha iyi anlaşılabilmesi için, bir örnek model gösterilmiş ve daha sonra bu modelle ilgili olarak yapısal eşitlik modeli teknikler dizisinin diğer aşamaları açıklanmıştır. Örnek modelin sembollerinin açılımı ise Tablo 2’de açıklanmaktadır.

Şekil 2: YEM ile ilgili bir örnek grafik (Sharma, 1996: 427)

Tablo 2: YEM’de kullanılan semboller ve anlamları

Sembol	Anlamı
η	İçsel gizli değişken
ξ	Dışsal gizli değişken
x	Gözlenen bağımsız değişken
y	Gözlenen bağımlı değişken
δ, η	Ölçüm hatası
ζ	Rassal hata
β	İçsel gizli değişken için regresyon katsayısı
γ	İçsel gizli değişkeni gözlenen değişkene bağlayan yol
λ	Örtük değişkeni gözlenen değişkene bağlayan yol katsayısı

Şekil 2’de gösterilen modelde; eşitliklerde yer alan η içsel gizli değişkenleri (endogenous latent varibale) ve ξ dışsal gizli değişkenleri (exogenous latent varibale) göstermektedir. Dışsal değişkene ait belirgin değişkenler (gözlenen) x ile içsel değişkene ait belirgin değişkenler ise y ile gösterilir. Modelde açıklanamayan bileşenler ise ζ ile temsil edilmektedir. ζ eşitliklerde yer alan rassal hataları ifade etmektedir. İçsel gizli değişkenler için sadece geçerli olan ζ , ilgili içsel gizli değişkendeki dışsal değişkenler tarafından etkilenmeyen hata varyansını göstermektedir. ζ_1 ve ζ_2 rassal hatalarının dışsal değişkenler ile ilişkisiz ve beklenen değerlerinin sıfır olduğu varsayılır. YEM’de hiçbir gizli değişkeninin tam olarak ölçülemeyeceği kabul edilerek, gizli değişken konumundaki değişkenlerin hata varyansları da modele dahil edilir. β_{21} katsayısı yapısal parametredir. Bu parametre ξ_1 sabit tutulduğunda η_1 ’deki bir birimlik artıştan sonra η_2 ’nin beklenen değerindeki değişimin göstergesidir. γ_{11} ve γ_{21} regresyon katsayıları benzer bir açıklamaya sahiptir. β_{21} katsayısı gizli içsel değişken ile ilişkiliyken, γ_{11} ve γ_{21} gizli dışsal değişkenle ilişkilidirler (Çelik ve Yılmaz, 2013: 12-13).

3.2. Ölçeğin Güvenilirlik Testi

Sosyal bilimler alanında kullanılan bir ölçeğin güvenilirliği “Cronbach Alfa” yöntemi ile elde edilmektedir. Araştırmaya katılanlardan toplanan veriler SPSS 20 programına uygulanmış olup, yapılan güvenilirlik analizi sonucunda Tablo 3’te görüldüğü gibi araştırmada yer alan 7 değişken için ayrı ayrı Cronbach Alfa değeri elde edilmiştir. Elde edilen Cronbach Alfa değerlerinin yüksek oluşu, araştırmanın güvenilirliğini de kanıtlamaktadır.

Tablo 3: Araştırmada kullanılan ölçeğin güvenilirlik testi

Değişkenler	Cronbach Alfa Değeri	Değişkenler	Cronbach Alfa Değeri
ETZS	0,83	ESM	0,89
RTZS	0,88	EÜM	0,85
DTZS	0,90	Mi	0,84
ÇTZS	0,84		

3.3. Doğrulayıcı Faktör Analizi

Çalışmada faktör yapısının geçerli bir model olup olmadığını test etmek için doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Elde edilen modelin uygunluğu; Ki-Kare uyum testi (χ^2), Ki-Kare ve serbestlik derecesi oranı (χ^2/sd), Normlaştırılmış Uyum İndeksi (NFI), Normlaştırılmamış Uyum İndeksi (NNFI), Karşılaştırmalı Uyum İndeksi (CFI), İyilik Uyum İndeksi (GFI), Düzeltilmiş İyilik Uyum İndeksi (AGFI), Ortalama Karekökü (RMR) ve Hataların Ortalama Karekökü (RMSEA) uyum ölçütleri ile test edilmiştir. Bu testlerin sonuçları Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4: Doğrulayıcı faktör analizi için uyum indeksleri

İndeks	χ^2	sd	p	χ^2/sd	NFI	NNFI	CFI	GFI	AGFI	RMR	RMSEA
Değer	351,8	210	0,005	1,67	0,93	0,91	0,95	0,91	0,92	0,067	0,071

Uyum indeksleri sonuçlarına bakıldığında χ^2 değerinin 351,8 ve sd değerinin 210 olduğu görülmektedir. Bu iki değer birbirine oranlandığında χ^2/sd (351,8/210) sonuç 1,67 elde edilmektedir. Elde edilen sonucun 3'ün altında olması uyumun mükemmel olduğunun göstergesidir (Kaya, 2013: 187). NFI, NNFI, CFI, GFI ve AGFI değerlerinin 0,90'dan büyük ve RMR ile RMSEA değerlerinin 0,05 ile 0,08 arasında olması iyi bir uyumun göstergesidir (Schermele-Engel vd., 2003: 52; Şekercioğlu ve Güzeller, 2012: 223). Çalışmada elde edilen bu değerlerin istenilen uyuma sahip oldukları görülmektedir.

3.4. Modelde Kullanılan Tedarik Zinciri Stratejileri ile Stok Kontrol Modelleri

Çalışmanın bu kısmında Etkin Tedarik Zinciri Stratejisi (ETZS), Riskten Korunma Tedarik Zinciri Stratejisi (RTZS), Duyarlı Tedarik Zinciri Stratejisi (DTZS) ve Çevik Tedarik Zinciri Stratejisi (ÇTZS) ile Ekonomik Sipariş Miktarı (ESM), Ekonomik Üretim Miktarı (EÜM) ve Miktar İndirimleri (Mi) modeli arasındaki regresyon ağırlıkları AMOS programını kullanarak elde edilmiştir. Burada her bir strateji için bir yapısal eşitlik modellemesi sunulmuştur.

Tablo 5'te görüldüğü gibi her dört Tedarik Zinciri Stratejileri için AMOS programındaki faktör yükü tahminleri, regresyon ağırlıkları olarak belirlenmiştir. Her parametrenin sağında, regresyon ağırlıkları, standart hata, kritik oran ve modeli oluşturmak için standartlaştırılmış regresyon değerleri hesaplanmıştır. Kritik oran, parametre tahmininin, standart hataya bölünmesiyle bulunmaktadır. Kritik oran değeri +1,96 ya da -1,96'dan büyük olan parametreler istatistik olarak anlamlıdır. Bu değer bir z-istatistiği olarak dağılımı gösterir, böylece parametrenin istatistiksel anlamlılığını ifade eder. Tahmin değerleri incelendiğinde, her bir gizil değişken altında yer alan gözlenen değişken ile ilgili gizil değişkenle ilişkisinin ($p < 0,05$) anlamlı olduğu görülmektedir. Faktör yüklerinin her gizil değişken için yüksek seviyede olduğu ve benzer şekilde gözlenen değişkenin gizil değişkenleri açıklama oranlarının kabul edilebilir sınırlar içerisinde olduğu görülmektedir.

Tablo 5: AMOS programı ile elde edilen parametre tahminleri

Parametreler		Regresyon Ağırlıkları	Standart Hata	Kritik Oran	P	Standardize Regresyon Değerleri	
ETZS	→	ESM	0,771	0,060	12,850	0,000	0,768
ETZS	→	EÜM	0,778	0,057	13,649	0,000	0,779
ETZS	→	Mİ	0,872	0,159	5,484	0,000	0,762
RTZS	→	ESM	0,765	0,034	22,500	0,000	0,794
RTZS	→	EÜM	0,781	0,028	27,893	0,000	0,851
RTZS	→	Mİ	0,676	0,142	4,760	0,000	0,466
DTZS	→	ESM	0,810	0,033	24,545	0,000	0,815
DTZS	→	EÜM	0,775	0,031	25,000	0,000	0,819
DTZS	→	Mİ	0,720	0,146	4,931	0,000	0,574
ÇTZS	→	ESM	0,821	0,027	30,407	0,000	0,864
ÇTZS	→	EÜM	0,786	0,026	30,231	0,000	0,871
ÇTZS	→	Mİ	0,669	0,139	4,813	0,000	0,467

Araştırmada kullanılan her bir gizil değişkenin (ESM, EÜM, Mi) anket soruları tarafından ne derecede etkilendiğini açıklayan regresyon katsayıları ve hata varyansları Tablo 6 aracılığı ile yansıtılmıştır.

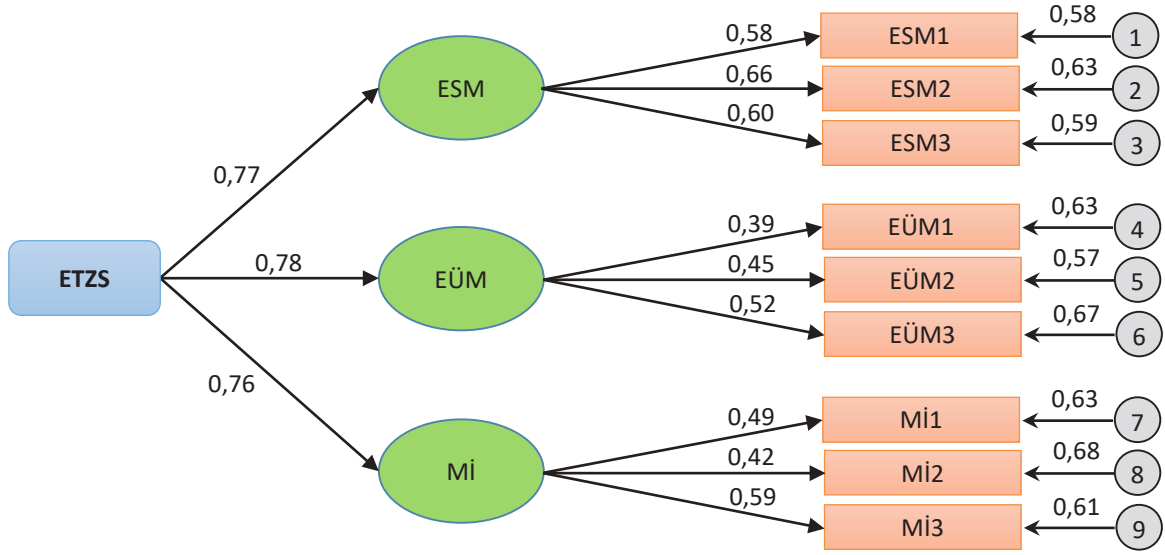
Tablo 6: Anket sorularının gizli değişkenleri etkileme yükleri ve hata varyansları

Gözlenen Değişken	Gizil Değişkenler	Anket Soruları	Regresyon Katsayısı	Hata Varyansları
ETZS	ESM	ESM 1	0,58	0,58
	ESM	ESM 2	0,66	0,63
	ESM	ESM 3	0,60	0,59
	EÜM	EÜM 1	0,39	0,63
	EÜM	EÜM 2	0,45	0,57
	EÜM	EÜM 3	0,52	0,67
	Mİ	Mİ 1	0,49	0,63
	Mİ	Mİ 2	0,42	0,68
	Mİ	Mİ 3	0,59	0,61

RTZS	ESM	→	ESM 1	0,52	→	0,37
	ESM	→	ESM 2	0,62	→	0,41
	ESM	→	ESM 3	0,68	→	0,56
	EÜM	→	EÜM 1	0,64	→	0,52
	EÜM	→	EÜM 2	0,68	→	0,55
	EÜM	→	EÜM 3	0,74	→	0,61
	Mİ	→	Mİ 1	0,44	→	0,37
	Mİ	→	Mİ 2	0,58	→	0,54
	Mİ	→	Mİ 3	0,61	→	0,62
DTZS	ESM	→	ESM 1	0,66	→	0,44
	ESM	→	ESM 2	0,69	→	0,41
	ESM	→	ESM 3	0,88	→	0,25
	EÜM	→	EÜM 1	0,55	→	0,12
	EÜM	→	EÜM 2	0,69	→	0,54
	EÜM	→	EÜM 3	0,79	→	0,31
	Mİ	→	Mİ 1	0,37	→	0,13
	Mİ	→	Mİ 2	0,55	→	0,35
	Mİ	→	Mİ 3	0,43	→	0,19
ÇTZS	ESM	→	ESM 1	0,75	→	0,51
	ESM	→	ESM 2	0,65	→	0,44
	ESM	→	ESM 3	0,48	→	0,31
	EÜM	→	EÜM 1	0,65	→	0,25
	EÜM	→	EÜM 2	0,71	→	0,11
	EÜM	→	EÜM 3	0,91	→	0,66
	Mİ	→	Mİ 1	0,49	→	0,19
	Mİ	→	Mİ 2	0,33	→	0,13
	Mİ	→	Mİ 3	0,51	→	0,32

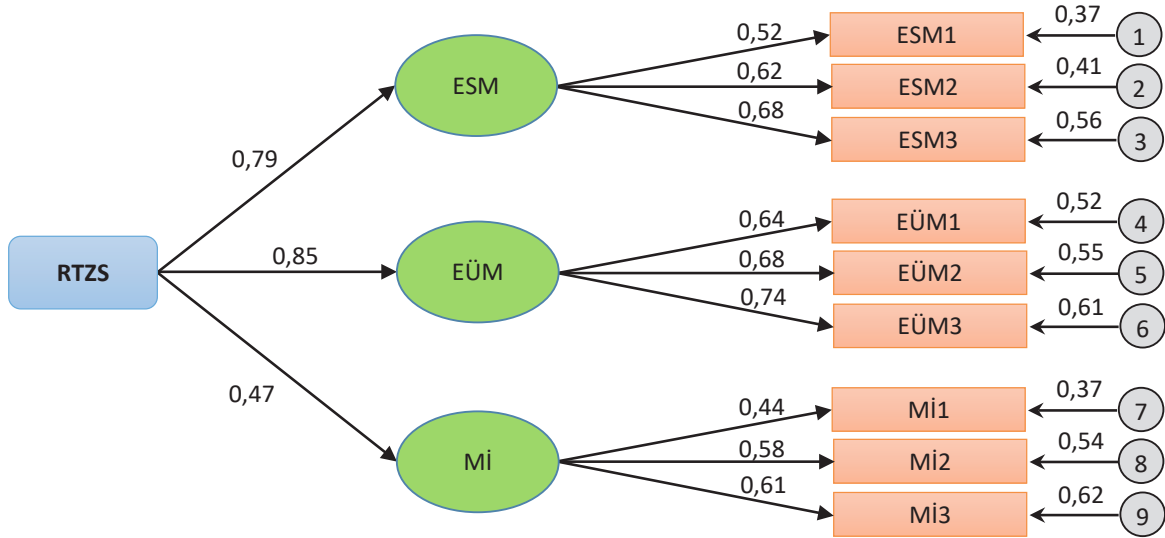
Şekil 3-6'da TZS'lerinde SKM'nin kullanımına ilişkin Yapısal Eşitlik Modeli ile test edilmesi sonucu ortaya çıkan 4 adet AMOS programı modeli bulunmaktadır.

Bu yapısal modeller içinde bulunan üç adet gizil değişken (ESM, EÜM, Mİ) vardır. Gizil değişkenlerin aralarında yer alan yön okları ise standardize regresyon katsayısını (bağımsız değişkende meydana gelen bir birimlik değişim ile bağımlı değişkendeki oluşacak standart değişimin hesaplamasını verir) göstermektedir. Araştırma içinde kullanılmakta olan her gizil değişken kendi ölçümüne katkısı olan incelenen değişken (anket soruları) tarafından hangi oranda etkilendiğinin açıklanmasını sağlayan hata varyansı ve faktör yükü ise model içinde görülmektedir.

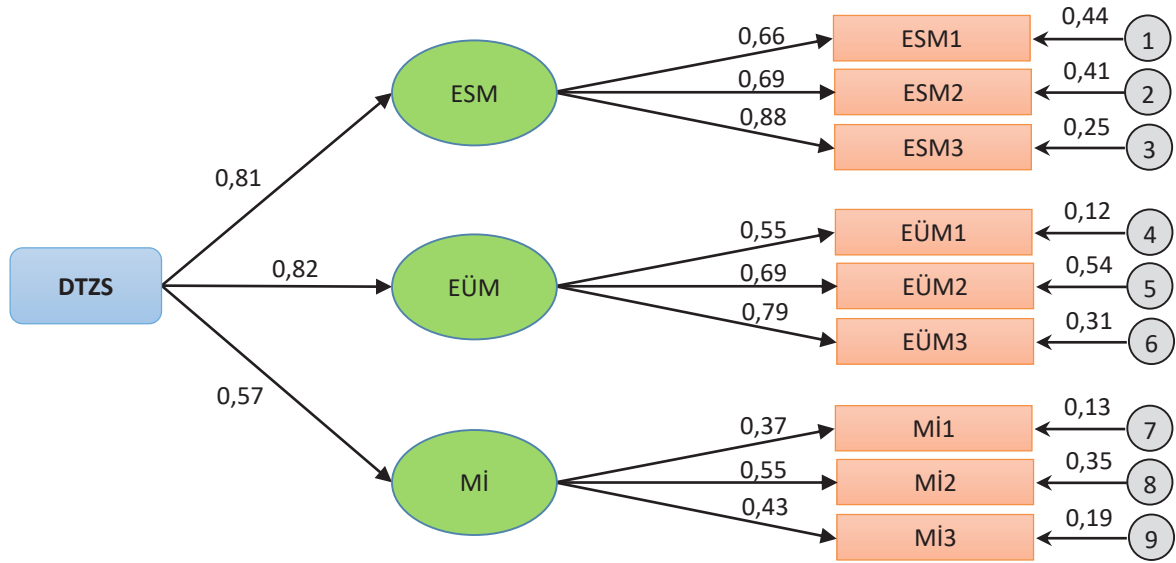
Şekil 3: Etkin tedarik zinciri stratejisi ile stok kontrol modellerinin AMOS modeli

Modelde, üç gizil değişkenin ana faktörü (ETZS) açıklama oranları yer almaktadır. Diyagramda, standardize edilmiş parametre değerlerine bakıldığında ETZS faktörünü en çok etkileyen boyut 0,78’lik bir oranla “EÜM” değişkeninin olduğu görülmektedir. Burada sırasıyla 0,77’lik bir oranla “ESM” ve en az etkileyen boyut ise 0,76’lik bir oranla “Mİ” değişkeninin olduğu görülmektedir.

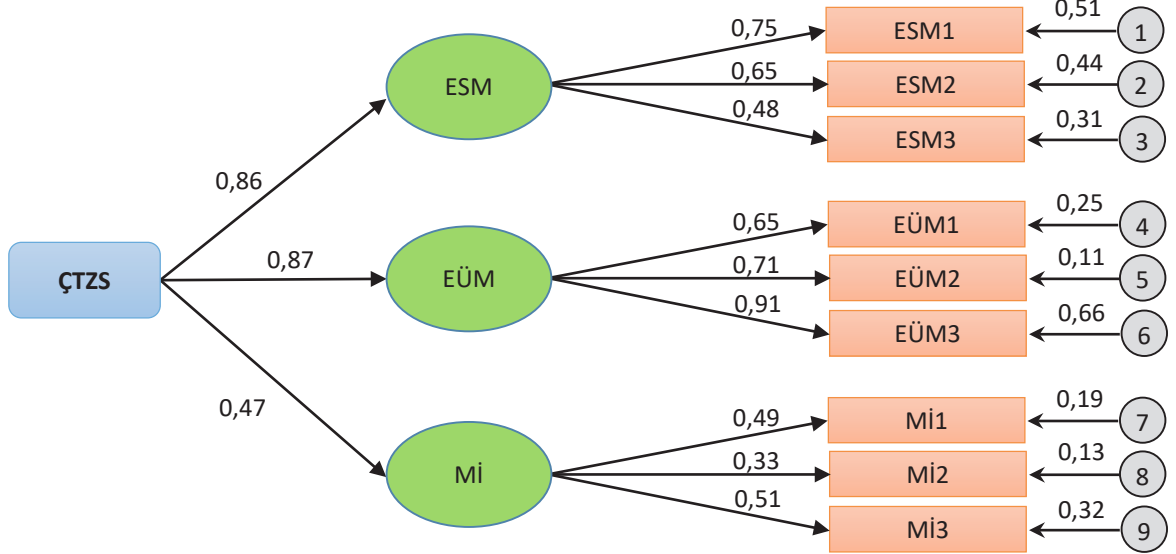
Şekil 4: Riskten korunma tedarik zinciri stratejisi ile stok kontrol modellerinin AMOS modeli

Modelde, üç gizil değişkenin ana faktörü (RTZS) açıklama oranları yer almaktadır. Diyagramda, standardize edilmiş parametre değerlerine bakıldığında RTZS faktörünü en çok etkileyen boyut 0,85’lik bir oranla “EÜM” değişkeninin olduğu görülmektedir. Burada sırasıyla 0,79’luk bir oranla “ESM” ve en az etkileyen boyut ise 0,47’lik bir oranla “Mİ” değişkeninin olduğu görülmektedir.

Şekil 5: Duyarlı tedarik zinciri stratejisi ile stok kontrol modellerinin AMOS modeli

Modelde, üç gizil değişkenin ana faktörü (DTZS) açıklama oranları yer almaktadır. Diyagramda, standardize edilmiş parametre değerlerine bakıldığında DTZS faktörünü en çok etkileyen boyut 0,82'lik bir oranla "EÜM" değişkeninin olduğu görülmektedir. Burada sırasıyla 0,81'lik bir oranla "ESM" ve en az etkileyen boyut ise 0,57'lik bir oranla "Mi" değişkeninin olduğu görülmektedir.

Şekil 6: Çevik tedarik zinciri stratejisi ile stok kontrol modellerinin AMOS modeli

Modelde, üç gizil değişkenin ana faktörü (ÇTZS) açıklama oranları yer almaktadır. Diyagramda, standardize edilmiş parametre değerlerine bakıldığında ÇTZS faktörünü en çok etkileyen boyut 0,87'lik bir oranla "EÜM" değişkeninin olduğu görülmektedir. Burada sırasıyla 0,86'lık bir oranla "ESM" ve en az etkileyen oranla ise 0,47'lik bir yükü "Mi" değişkeninin olduğu görülmektedir.

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Son 30 yıl incelendiğinde Tedarik Zinciri Yönetimi gelişim sürecinin sosyo-politik değişimler ve küresel ekonominin bütünüyle bağlantı kurarak ilerlediği görülmektedir. Bu süreç içinde teknolojik gelişimden,

küresel pazarlara ve ekonomi politikasının istikrarlı hale getirilmesine kadar birçok değişik durum meydana gelmektedir. Bu değişikliklerle bağlantılı şekilde, işletmelerdeki yönetim anlayışı da değişikliğe uğramıştır. İşletme yöneticileriyle, süreç içinde müşterilerin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla, tedarikçi firmalardan malzemelerin yanında hizmet girdisinin sağlanma sürecinin, işletmeler açısından son derece önemli bir konu olduğunu fark etmişlerdir. İşletmelerde işbirliklerinin değer üretecek seviyede genişlemesi ve birleşmeler işletmelerin yalnız rekabet etmelerinden ziyade içinde buldukları tedarik zincirinin ortaklarıyla bütünleşip rekabet üstünlüğü sağlama yöntemlerini öğrenmişlerdir. Bu açıdan işletmeler de rakipleriyle rekabet edebilmeleri için tedarikçileri ve müşterileriyle işbirliği içinde olarak iş ortaklığı prensiplerini benimsemeli ve gerçekleştirdikleri iş süreçlerini birbirleriyle paylaşmaları gerekir.

Diğer taraftan, tedarik zincirinde sıklıkla karşılaştığımız stoklar, stok kararları ve işletmenin uyguladığı stok politikaları süreç etkinliği açısından son derece önemlidir. Ürünün üretim aşamasında başlayıp, müşteriye tesliminin yapılmasına kadar olan stoklar ve bağlantılı bilgilerin hareketleri tedarik zinciri etkinliğini tamamiyle ilgilendirmektedir. Stok yönetim faaliyeti kararının temeli stokun tüm süreç içinde dikkatlice izlenerek, gereken yerde kontrollerin yapılmasıyla oluşan stok bilgisi oluşturur. Elde edilen bu bilgiler yoluyla stok faaliyetlerinin yönetiminde müşterilerin taleplerinin de göz önünde bulundurulması hem stok zamanı hem de miktarını, birtakım stok modeli yardımı ile belirlemeye çalışır. Talep yönetimi, taşıma, depolama, bilgi yönetimi vb. tedarik zincirinde yer alan faaliyetler stokla ilgili bilgilerin satın alımını doğrudan etkiler.

Tedarik zincirinde en iyi stok kararının verilmesi için bir çok sayıda matematiksel modellere rağmen, belirsizlik oranı yüksek olan ve gerçekliği en iyi şekilde yansıtması için birçok parametre ve değişkenin hesaplanmasının gerekli olduğu durumda, matematiksel optimizasyon modellerinin karmaşık olabilmesi nedeniyle, bu tarzdaki belirsizlik durumlarında simülasyon modellemesi seçilebilmektedir. Tedarik zinciri stok problemlerinde oluşan taleplerin belirsizliği ve ihtiyaç duyulan stok parametresinin ve faktörlerinin çok fazla olduğu düşünülürse, bu sistemin modellenmesi neden bu kadar yaygın olduğu anlaşılabilir.

Dolayısıyla, bu çalışmada Yapısal Eşitlik Modellemesi Yöntemini kullanarak, Lee (2002)'nin dörtlü tedarik zinciri stratejilerinde, deterministik stok kontrol modellerinin nasıl kullanıldığına ilişkin toplam dört model test edilmiştir. Bu amaç doğrultusunda, belirlenen ana kütlede, çalışmada geliştirilen modelin uygulanması yapılmış ve her tedarik zinciri stratejisi için en uygun stok kontrol modeli veya modelleri belirlenmiştir.

Çalışmada AMOS programından elde edilen modellerin tahmin değerleri incelendiğinde, her bir gizil değişken (ESM, EÜM, Mİ) altında yer alan gözlenen değişken (ETZS, RTZS, DTZS, ÇTZS) ile ilgili gizil değişkenle ilişkisinin ($p < 0,05$) anlamlı olduğu görülmektedir. Faktör yüklerinin her gizil değişken için yüksek seviyede olduğu ve benzer şekilde gözlenen değişkenin gizil değişkenleri açıklama oranlarının kabul edilebilir sınırlar içerisinde olduğu görülmektedir.

Çalışmada modellerden elde edilen sonuçlara göre;

1. Etkin Tedarik Zinciri Stratejisi (ETZS) ile Deterministik Stok Kontrol Modelleri diyagramında, standardize edilmiş parametre değerlerine bakıldığında ETZS faktörünü en çok etkileyen boyut 0,78'lik bir oranla "EÜM" değişkeninin olduğu görülmektedir. Burada sırasıyla 0,77'lik bir oranla "ESM" ve en az etkileyen boyut ise 0,76'lik bir oranla "Mİ" değişkeninin olduğu görülmektedir.

2. Riskten korunma Tedarik Zinciri Stratejisi (RTZS) ile Deterministik Stok Kontrol Modelleri diyagramında, standardize edilmiş parametre değerlerine bakıldığında RTZS faktörünü en çok etkileyen boyut 0,85'lik bir oranla "EÜM" değişkeninin olduğu görülmektedir. Burada sırasıyla 0,79'luk bir oranla "ESM" ve en az etkileyen boyut ise 0,47'lik bir oranla "Mİ" değişkeninin olduğu görülmektedir.

3. Duyarlı Tedarik Zinciri Stratejisi (DTZS) ile Deterministik Stok Kontrol Modelleri diyagramında, standardize edilmiş parametre değerlerine bakıldığında DTZS faktörünü en çok etkileyen boyut 0,82'lik bir oranla "EÜM" değişkeninin olduğu görülmektedir. Burada sırasıyla 0,81'lik bir oranla "ESM" ve en az etkileyen boyut ise 0,57'lik bir oranla "Mİ" değişkeninin olduğu görülmektedir.

4. Çevik Tedarik Zinciri Stratejisi (ÇTZS) ile Deterministik Stok Kontrol Modelleri diyagramında, standardize edilmiş parametre değerlerine bakıldığında ÇTZS faktörünü en çok etkileyen boyut 0,87'lik bir oranla "EÜM" değişkeninin olduğu görülmektedir. Burada sırasıyla 0,86'lık bir oranla "ESM" ve en az etkileyen boyut ise 0,47'lik bir oranla "Mİ" değişkeninin olduğu görülmektedir.

Sonuç olarak çalışmada 4 adet model için yapılan test sonuçlarının tahmin değerleri incelendiğinde, her bir gizil değişken altında yer alan gözlenen değişken ile ilgili gizil değişkenle ilişkisinin ($p < 0,05$) anlamlı olduğu görülmektedir. Faktör yüklerinin her gizil değişken için yüksek seviyede olduğu ve benzer şekilde gözlenen değişkenin gizil değişkenleri açıklama oranlarının kabul edilebilir sınırlar içerisinde olduğu görülmektedir. Bu durum yapılan testlerin geçerli olduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Ammar, O. B., Dolgui, A., Hnaien, F. ve Louly, M. A. (2013). Supply Planning and Inventory Control Under Lead Time Uncertainty: A Review. *7th IFAC Conference on Manufacturing Modelling, Management, and Control International Federation of Automatic Control*, June 19-21, Saint Petersburg, Russia.
- Atnafu, D. ve Balda, A. (2018). The Impact of Inventory Management Practice on Firms' Competitiveness and Organizational Performance: Empirical Evidence from Micro and Small Enterprises in Ethiopia. *Cogent Business & Management*, 5(1), 1-16.
- Azaron, A., Venkatadri, U. ve Farhangdoost, A. (2019). Designing Profitable and Responsive Supply Chains under Uncertainty. *IFAC-Papers OnLine*, 52(13), 2816-2820.
- Barbosa-Povoa, A. P. ve Mauricio Pinto, J. (2020). Process Supply Chains: Perspectives from Academia and Industry. *Computers and Chemical Engineering*, 132, 1-29.
- Çelik, H. E. ve Yılmaz, V. (2013). *LISREL 9.1 ile Yapısal Eşitlik Modellemesi Temel Kavramlar-Uygulamalar-Programlama*, 2. Baskı, Anı Yayıncılık, Ankara.
- Dempsey, D. (2017). The Benefits of Supply Chain Management. *Chamber News*, 9, 5-7.
- Dye, C. Y. (2020). Optimal Joint Dynamic Pricing, Advertising and Inventory Control Model for Perishable Items with Psychic Stock Effect. *European Journal of Operational Research*, 283(2), 576-587.
- Kaya, M. F. (2013). Sürdürülebilir Kalkınmaya Yönelik Tutum Ölçeği Geliştirme Çalışması. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 28, 175-193.
- Kline, P. (1994). *An Easy Guide To Factor Analysis*, Routledge, London.
- Koh, S. C. L. ve Saad, S. M. (2003). MRP-Controlled Manufacturing Environment Disturbed by Uncertainty. *Robotics and Computer-Integrated Manufacturing*, 19(1-2), 157-171.
- Lee, H. L. (2002). Aligning Supply Chain Strategies with Product Uncertainties. *California Management Review Reprint Series*, 44(3), 105-119.
- Lee, Y. ve Rim, S. C. (2017). Quantitative Model for Supply Chain Visibility: Process Capability Perspective. *Hindawi Publishing Corporation Mathematical Problems in Engineering*, Article ID 4049174, 1-11.
- Loehlin, J. C. (2004). *Latent Variable Models: An Introduction to Factor, Path, and Structural Analysis*, 4. Edition, Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Mankazana, S., Silase, M. ve Molefe, M. (2018). The Influence of Inventory Management Techniques and Supply Chain Management: A Study on How Effective Inventory Management Systems and Supply Chain Management Can Help Establish High Performance in Johannesburg Manufacturing Industries. *Proceedings of the International Conference on Industrial Engineering and Operations Management*, Pretoria/Johannesburg, South Africa, October 29 - November 1.
- Meydan, C. H. ve Şeşen, H. (2011). *Yapısal Eşitlik Modellemesi (AMOS Uygulamaları)*, 2. Baskı, Detay Yayıncılık, Ankara.
- Mileff, P., Nehéz, K. ve Tóth, T. (2006). A New Inventory Control Method for Supply Chain Management. *The 12th International Conference on Machine Design and Production*, 05-08 September, Kuşadası, Turkey.
- Naliaka, V. W. ve Namusonge, G. S. (2015). Role of Inventory Management on Competitive Advantage among Manufacturing Firms in Kenya: A Case Study of Unga Group Limited. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 5(5), 87-104.
- O'Neill, B. ve Sanni, S. (2018). Profit Optimisation for Deterministic Inventory Systems with Linear Cost. *Computers & Industrial Engineering*, 122, 303-317.
- Rajesh, R. (2020). A Grey-Layered ANP Based Decision Support Model for Analyzing Strategies of Resilience in Electronic Supply Chains. *Engineering Applications of Artificial Intelligence*, 87, 1-18.
- Sadeghi, A., Suer, G., Sinaki, R. Y. ve Wilson, D. (2020). Cellular Manufacturing Design and Replenishment Strategy in a Capacitated Supply Chain System: A Simulation-Based Analysis. *Computers & Industrial Engineering*, 141, 1-43.

- Sarkar, B. (2017). Supply Chain Coordination with Variable Backorder, Inspections, and Discount Policy for Fixed Lifetime Products. *Hindawi Publishing Corporation Mathematical Problems in Engineering*, Article ID 6318737, 1-14.
- Sbai, N. ve Berrado, A. (2018). A Literature Review on Multi-Echelon Inventory Management: The Case of Pharmaceutical Supply Chain. *MATEC Web of Conferences*, 200, 1-5.
- Schermelleh-Engel, K. Moosbrugger, H. ve Müller, H. (2003). Evaluating the Fit of Structural Equation Models: Tests of Significance and Descriptive Goodness-of-Fit Measures. *Measures Methods of Psychological Research Online*, 8(2), 23-74.
- Sharma, S. (1996). *Applied Multivariate Techniques*. (First Edition). USA: John Wiley and Sons.
- Shen, H., Deng, Q., Lao, R. ve Wu, S. (2017). A Case Study of Inventory Management in a Manufacturing Company in China. *Nang Yan Business Journal*, 5(1), 20-40.
- Singh, J. ve Singh, R. (2014). Inventory Management Delivering Profits through Stock Management. *International Journal of Research (IJR)*, 1(10), 751-757.
- Singha, D. ve Verma, A. (2018). Inventory Management in Supply Chain. *Proceedings*, 5(2), 3867-3872.
- Sunhal, A. S. ve Mangal, D. (2017). Analysis of Inventory Management in a Supply Chain by Using Economic Order Quantity (EOQ) Model. *International Journal of Engineering Sciences & Research Technology*, 6(10), 303-309.
- Takeda Berger, S. L., Tortorella, G. L. ve Frazzon, E. M. (2018). Simulation-Based Analysis of Inventory Strategies in Lean Supply Chains. *IFAC-PapersOnLine*, 51(11), 1453-1458.
- Tarhini, H., Karam, M. ve Jaber, M. Y. (2020). An Integrated Single-Vendor Multi-Buyer Production Inventory Model with Transshipments Between Buyers. *International Journal of Production Economics*, doi: <https://doi.org/10.1016/j.ijpe.2019.107568>.
- Vijayashree, M. ve Uthayakumar, R. (2016). Inventory Models Involving Lead Time Crashing Cost as an Exponential Function. *International Journal of Managing Value and Supply Chains (IJMVSC)*, 7(2), 29-39.
- Wazed, M. A., Shamsuddin, A. ve Yusoff, N. (2009). Uncertainty Factors in Real Manufacturing Environment. *Australian Journal of Basic and Applied Sciences*, 3(2), 342-351.
- Yılmaz, V. (2004). LISREL ile Yapısal Eşitlik Modelleri: Tüketici Şikayetlerine Uygulanması. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 77-90.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:05.12.2019 ✓Accepted/Kabul:06.04.2020

DOI: 10.30794/pausbed.655549

Araştırma Makalesi/ Research Article

Tahtaloğlu, H. ve Özgür, H. (2020). "Türkiye'nin Yükseköğretim Kurumlarında Akademisyenlerin İdari Görevleri Açısından Cam Tavan Algısı Üzerine Bir Araştırma" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 41, Denizli, s. 166-190.

TÜRKİYE'NİN YÜKSEKÖĞRETİM KURUMLARINDA AKADEMİSYENLERİN İDARİ GÖREVLERİ AÇISINDAN CAM TAVAN ALGISI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA*

Hava TAHTALIOĞLU**, Hüseyin ÖZGÜR***

Özet

Cam tavan, çalışanların liyakat ve başarıları göz ardı edilerek bireysel, kurumsal ve toplumsal faktörlerin biri ya da bir kaçının etkisiyle ortaya çıkan, terfi sürecinde etkili olan görünmez ve kırılması güç engellerdir. Bu engellere ilişkin algılar literatürde genellikle cinsiyet ve/veya etnik köken farklılıkları dikkate alınarak incelenmiştir. Türkiye'deki cam tavan çalışmalarında çoğunlukla özel sektör kurum ve kuruluşlarına ve yalnızca cinsiyet farklılıklarına odaklanılmaktadır. Oysaki kamu kurumlarında da nitelikli personelin kariyer yaşamına engel olan cam tavanların belirlenmesi ve bunlara ilişkin çözümlerin üretilmesi önemlidir.

Bu çalışmanın amacı Türkiye'deki akademisyenlerin idari kariyerlerinde cinsiyet ve etnik kökenle sınırlı olmayan cam tavan algısını ölçmektir. Araştırma için örneklem olarak 1992 yılında kurulan Devlet üniversitelerinin öğretim üyeleri seçilmiştir. Çalışmada, öncelikle kavramsal ve kuramsal alt yapı verilmiştir. Akabinde örneklem üzerinde nicel ve nitel yöntemlerin birlikte kullanıldığı alan araştırması yapılmıştır. Nicel yöntemle bazı akademisyenlerin üst düzey idari görevlere terfilerine engel olan [1] örgüt kültürü ve politikaları, 2) stereotipler (basmakalıp yargılar) ve önyargılar, 3) korku ve endişe, 4) rol çatışması, 5) mesleki liyakat, 6) hayal kırıklığı, 7) informal (resmi olmayan) iletişim ağları] faktörleri algılama düzeyleri istatistiksel testlerle analiz edilmiştir. Nitel görüşme formlarıyla elde edilen veriler içerik analizine tabi tutulmuş ve nicel verilerle harmanlanarak yorumlanmıştır. Sonuç olarak cam tavanın algılanmasında hayal kırıklığı faktörü dışında diğer faktörlerin her birinde demografik değişkenlerin birçoğu anlamlı farklılıklara neden olmuştur. Elde edilen bulgular doğrultusunda, cam tavanı sendromu etkilerinin sadece cinsiyet farklılıklarından kaynaklanmayacağı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Üniversiteler, Akademik personel, İdari görevler, Cam tavan algısı.

A FIELD RESEARCH ON TURKISH ACADEMICIANS' PERCEPTIONS ON GLASS CEILING IN REGARD TO ADMINISTRATIVE DUTIES

Abstract

Glass ceiling means invisible and hard-to-break barriers in promotions that could be evaluated as a result of personal, institutional and societal factors. Glass ceiling occurs if merit and success of employees are disregarded in the promotion. Studies in relevant literature mainly focus on barriers sourced from gender or ethnic background differences. In Turkey, the significant majority of glass ceiling studies specifically focus on private sector institutions and the influence of gender differences. These previous studies attempt to define the roots of glass ceiling barriers and the ways of elimination of those

*Bu makale Hava Tahtaloğlu (2016). Yükselmeye Açık Kamu Personel Sistemine Sahip Türkiye'de 'Cam Tavan': Yükseköğretimde Kapalılık Eğilimleri, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalında Prof. Dr. Hüseyin Özgür danışmanlığında tamamlanan yayımlanmamış doktora tezinden geliştirilerek üretilmiştir.

**Dr. Öğr. Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, NİĞDE.

e-posta:htahtalioglu@gmail.com (orcid.org/0000-0003-4698-4650)

***Prof. Dr., Pamukkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, DENİZLİ.

e-posta:hözgur@pau.edu.tr (orcid.org/0000-0003-1219-1273)

barriers. Whereas, it is also important to identify the glass ceilings that hinder qualified personnel in public institutions from the career life and producing solutions concerning these barriers.

The aim of this study is to define perceptions of academic personnel with regard to glass ceilings that not limited to gender and ethnicity over their administrative career paths. The sample of the research was selected from the faculties of the State universities established in 1992. The study gives, first of all, conceptual and theoretical background. Afterward, field research was conducted on the selected sample using both quantitative and qualitative methods. It was analyzed by statistical tests the level of perception of the factors (1) organizational culture and policies, 2) stereotypes and prejudices, 3) fears and anxieties, 4) role conflicts, 5) professional eligibilities, 6) disappointments, and 7) informal communication networks) that prevented some academicians from being promoted to senior administrative positions. Qualitative interview forms were evaluated by content analysis and they were compared with quantitative data. As a result, demographic variables were effective in the perception of glass ceiling other factors than disappointments factor. According to the findings it was found that the effects of glass ceiling syndrome were not only caused by gender differences.

Keywords: *Universities, Academic personnel, Administrative duties, Glass ceiling perception.*

GİRİŞ

Türk kamu personel sisteminde benimsenen terfi koşulları tek bir yasal düzenlemeye tabi kılınmamıştır. 1965 yılında yasalaşan 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu (DMK) hükümlerinde ve diğer yasal düzenlemelerde kişilerin üst düzey idari görevlere gelebilmesi için gereken koşullar hukuki kurallara bağlanmıştır. Bu koşullar Türkiye'nin yükselmeye açık kamu personel sistemini benimsendiğinin kanıtıdır. Sistemin açık olması uygulamada sorunlar yaşanmadığı anlamına gelmemektedir. Örneğin genel idari hizmetler sınıfında bireyin derecesi ve kıdemi terfi etmesi ya da üst düzey idari görevlere gelmesinde önemli bir unsur iken istisnai memurluk sistemiyle kadroya doğrudan atamalar yapılabilmektedir (Ayman-Güler, 2013: 164; Tahtaloğlu, 2016b: 117). Sistem bu yönüyle üst düzey idari görevlerin bir kısmı için kamu çalışanlarına yönelik açıklık özelliğini kaybedebilmektedir. Türkiye'de özellikle üst düzey idari görevler için personel seçiminde, liyakat ve tecrübe ölçütlerinden ziyade kişisel ve siyasal menfaatler, bireylere duyulan güven, amirlere ve seçilmişlere karşı sadakat, informal (resmi olmayan) ilişkiler, cinsiyet, mezun olunan okul gibi faktörler hayli etkili olabilmektedir.

Akademisyenler, kendi mesleki sorumlulukları ve akademik gelişim/yükselme çabaları yanında, çeşitli idari görevleri de yerine getirmekle yükümlü olabilmektedirler. Akademisyenlere kendi mesleki gelişimi ve tatminleri yanı sıra yüklenen söz konusu bu idari yükümlülükler yasal zorunluluktan kaynaklanmaktadır. Bu zorunluluk 2547 sayılı Kanun kapsamında dile getirilmekte ve üniversitelerde rektör, dekan ve müdürlüklerden oluşan üst düzey idari görevlere atamalarda öğretim üyesi¹ olma koşulu aramaktadır. Rektör atamaları Cumhurbaşkanı tarafından, dekan atamaları rektörün önereceği, üniversite içinden veya dışından üç profesör arasından Yükseköğretim Kurulunca seçilir; enstitü ve yüksekokul müdürleri, üç yıl için ilgili fakülte dekanının önerisi üzerine rektör tarafından atanır. Rektörlüğe bağlı enstitü ve yüksekokullarda bu atama doğrudan rektör tarafından yapılır (www.mevzuat.gov.tr). Yasal düzenlemelerle açıkça belirtilen üst düzey akademik kökenli idari görevlere atama kriterlerine rağmen uygulamadaki kimi örneklerde bireylerin ilgili yetkinliklerinden ziyade başka faktörlerin de etkili olduğu ve bunların kamu personel sisteminde benimsenen liyakat prensibiyle örtüşmediği görülmektedir. Liyakat prensibinin ihlal edilmesiyle ortaya çıkan durumların cam tavan bariyeriyle ilişkisini ve akademisyenlerin bu bariyerleri algılama düzeyini irdelemek çalışmayı önemli kılmaktadır.

Türkiye özelinde ayrımcılığı temel olarak yapılan çalışmalar, cinsiyet dışında farklı faktörleri seyrek biçimde de olsa yer yer içerirken, cam tavan çalışmalarının neredeyse tamamı kadınlarla (cinsiyetle) sınırlı kalmıştır (Ergeneli ve Akçamete, 2004; Karaca, 2007; Örucü, Kılıç ve Kılıç, 2007; Anafarta, Sarvan ve Yapıcı, 2008; Sezen, 2008; Akdöl, 2009; Aktaş, Algür ve Cengiz, 2009; İraz, 2009; Doğru, 2010; Mizrahi ve Aracı, 2010; Zeybek, 2010; Bingöl, Aydoğan, Şenel ve Erden, 2011; Öztürk, 2011; Çalışkan, 2012; Çetin ve Atan, 2012; Özyer ve Orhan, 2012; Yıldız ve Çiçek, 2013; Aksu, Çek ve Şenol, 2013; Özyer ve Azizoğlu, 2014; Alaçam ve Altuntaş, 2015; Büyükyaprak, 2015; Ergül-Düz, 2015; Erot, 2016; Hoşgör, Gündüz-Hoşgör ve Memiş, 2016, Kılıç ve Çakıcı, 2016; Tahtaloğlu, 2016a; Öztürk ve Bilkay, 2016; Demir ve Kartal, 2018; Asoy, 2018; Erdirençelebi ve Karakuş, 2018; Küçüközkan ve Çetin, 2019; ;Öztürk ve Şimşek, 2019). Bu bağlamda Türkiye'de cinsiyet dışı faktörleri de içeren cam tavan

1 2547 sayılı Kanunun 3. maddesi m bendine göre öğretim üyeleri yükseköğretim kurumlarında görevli profesör, doçent ve doktor öğretim üyelerinden oluşmaktadır.

temelli ayrımcılığa odaklanan çalışmalara ihtiyaç vardır. Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de, kamu personelinin kariyer gelişimi üzerinde cinsiyet veya etnik kökene ilaveten etkili olan diğer cam tavana ilişkin faktörlerin nasıl algılandığının üniversite akademik personeli özelinde ölçülmesidir. Bu çerçevede, öncelikle literatürdeki cam tavan engeline bakış açıları ele alınmaktadır. Akabinde akademik personelin kişisel özellikleri nedeniyle Devlet üniversitelerinde idari üst makam ve mevkilere yükselmesinin önündeki engeller 576 öğretim üyesiyle yapılan kapsamlı bir anket (literatürdeki çalışmalar irdelenerek oluşturulan ve geçerliliği/güvenilirliği tespit edilen) çalışması ve üst düzey idari görevlerde bulunan/bulunmuş olan 24 akademisyenle yapılan derinlemesine görüşmeler yoluyla irdelenmektedir. Elde edilen bulgu ve gözlemler doğrultusunda belirlenen cam tavan algıları ve bu algılara dair faktörler ortaya konulup yorumlanmaktadır.

1. Cam Tavan Engeline Bakış Açısı

Çalışma yaşamında ve siyasal hayatta cam tavan, kadınlar kadar ırk/etnik köken ve yükselmelerinin önüne çeşitli nedenlerden dolayı görünmez bariyerler çekilen tüm çalışanlar için başvurulabilecek bir kavramdır (Burbridge, 1994; Woo, 1994; U.S. Glass Ceiling Commission, 1995; Billingsley, 1995; Blake, 1999; Lockwood, 2004). Literatürde genel olarak cam tavan, kadınların karakterleri ve kabiliyetleri dikkate alınmadan terfilerinde karşılaştıkları engeller olarak tanımlanmaktadır. Cam tavan engellerinin etkilediği diğer bir grup azınlıklardır (Burbridge, 1994; Starks, 2009). Cam tavan sendromunu kariyer basamaklarındaki görünmez engeller olarak gören bazı yazarlar (Morrison ve von Glinow, 1994; Cotter, vd., 2001). Weyer (2006) cam tavanı kadın ve azınlıklar üzerinde örgütsel ve algısal engeller olarak tanımlarken; Burke (2005) görünmez olan bu bariyerlerin kırılmaya meyilli olduğunu dile getirmektedir.

Cam tavana maruz kalan yaygın bir diğer grup ise engellilerdir (Braddock ve Bachelder, 1994). 21. yüzyılda dahi engelli bireylere yüklenen negatif/olumsuz kültürel tanımlama ve resmetme geleneği devam etmekle birlikte (O’Brien ve Dempsey, 2004; Burcu, 2011), toplumdaki oranlarına göre engellilerin üst düzey idari pozisyonlarda sayıları hayli düşüktür.

Hâlihazırdaki örneklere bakıldığında cam tavan sendromu cinsiyet ayrımcılığı, eşit ücretlendirmenin² gerçekleştirilmemesi, terfilerin gerektiği gibi objektif ve sağduyulu yapılmaması, kadın ve erkeklere karşı işyerlerinde farklı davranışlar sergilenmesi ve kadınlar tarafından tehdide maruz kalan erkeklerin hissettikleri gibi çeşitli konuları içine alan kapsamlı bir kavramdır (Wrigley, 2002; Goodman, Filds ve Blum, 2003). Kadınların yaşadığı bir sorundan ibaret görülebilen cam tavan kavramı bazen feminizmin bir görüntüsü ve sonucu olarak zihinlerde canlanabilmiştir (Wrigley, 2002).

Cam tavan sendromuna neden olan çeşitli faktörler gruplandırılarak literatürde dile getirilmektedir. Powell (1999) bunları toplumsal sistem merkezli, durum merkezli ve birey merkezli faktörler olarak gruplandırmaktadır. Powell’in üçlü kategorisine benzer diğer bir gruplandırma ise bireysel, örgütsel ve toplumsal olmak üzere üç temel unsur etrafında toplanmıştır (Dreher, 2003; Lockwood, 2004; Taşkın ve Çetin, 2012). Çalışmada bireysel unsurun, rol çatışması, korku ve endişe, mesleki liyakat ve hayal kırıklığı faktörlerinden; kurumsal unsurun, örgüt kültürü ve politikaları ile informal iletişim ağları faktörlerinden; toplumsal unsurun ise stereotip ve ön yargılar faktöründen (Tahtaloğlu, 2016b: 277) etkilendiğine dikkat çekilmek istenmiştir.

Bireysel unsurları biraz daha genişletecek olursak, görev odaklı davranış, tutum ve liderlik yeteneğinde cinsiyet odaklılık, aile sorumluluklarının ve iş-aile dengesindeki karışıklığın etkileri cam tavan sendromunun oluşmasına zemin hazırlamaktadır (Powell, 1999: 339). Kurumsal unsorda etkili olan örgüt kültürü dış kaynaklardan (idari kararlar) bağımsız şekilde kurumsal ataletle ilişkili (Goodman, Filds ve Blum, 2003: 494), örgüt politikalarıyla birlikte örgüt ikliminin oluşmasına neden olan bir faktördür. Farklı örüt iklimleri de kurumda azınlıkta olan gruplar üzerinde cam tavan oluşturmaktadır (Taşkın ve Çetin, 2012: 22). Kişisel ilişkilerin etkili olduğu informal (resmi olmayan) ilişkilerde cam tavanın hissedilmesinde örgütte azınlık konumda olan çalışanlar için etkilidir (Davies ve Ann, 1998: 348; Lockwood, 2004: 3). Cam tavan sendromuna neden olan toplumsal unsurun temelinde ise toplumsal kültür yatmaktadır (Tahtaloğlu, 2016b: 157). Toplumsal kültür, bireylerin

² Ancak ücretlendirmedeki eşitsizliğin cam tavan faktörleriyle ilişkilendirilmesinden ziyade çalışanların işlerinde geçirdiği süreyle ilişkilendirildiği yaygın örneklere rastlamak mümkündür (Morgan, 1998; Barnett ve Wolff, 2008). Hatta cam tavan ve ücret farklılıkları kadınların ailevi sorumluluklarının sonucu olarak (Wood, Corcoran ve Courant, 1993) karşımıza çıkmaktadır.

yaşamları sürecinde davranışlarını şekillendiren, toplumda tarihsel bir geçmişe sahip olan ve toplumun geneli tarafından kabul gören kural, davranış ve düşünce nomlarıdır (Tınar, 1990: 82; Nişancı, 2012: 1279). Örneğin bazı toplumlarda kadın ve erkekler yaşamları boyunca toplumsal cinsiyet rolleri yönüyle ayrıma uğramaktadırlar (Jacobs, 1989: 53-54). Bu yüzden kadınların liderlik pozisyonlarında sayıca az temsillerini açıklamak için en iyi yöntem liderlik davranışlarından ziyade sosyal/toplumsal unsurlara (önyargılara) bakmaktan geçer (Bartol, Matin ve Kromkowski, 2003: 17). Ancak unutulmamalıdır ki toplumda sadece cinsiyet farklılıklarına dayanan önyargılar bulunmamaktadır. Toplum tarafından benimsenen önyargılar dolayısıyla bireylerin öz yeterlilikleri etkilenmekte ve toplumun onlardan beklediği doğrultuda bu yeterliliklerini geliştirmektedirler. Bu durum toplumda azınlık olan kesimin belirli iş ve statülerden öteye gitmemesine neden olmaktadır (Ancis ve Phillips, 1996: 134).

2. Araştırmanın Amacı

Akademisyenler mesleki yaşantısı boyunca hem akademik hem de idari kariyer süreçleriyle karşı karşıya kalmaktadır. Çoğu akademisyen için akademik kariyer, idari kariyerin önüne geçtiğinden idari kariyer ikincil plana bırakılmaktadır. Ülkemizdeki üniversitelerde akademik kadrodaki öğretim üyelerinin rektör, dekan, enstitü müdürü, yükseköğretim müdürü gibi çeşitli idari görevleri yerine getirmesi bir gerekliliktir. Bu tür idari görevlere atanmalarda ya da seçimlerde asgari şartları taşıyan uygun adaylar arasında yasal eşitlik sağlansa da, kimi adaylar bazı engellerle karşı karşıya kalmaktadır. Akademik personelin idari kariyerlerinde karşılarına çıkan bu görünmez engellerin nedenlerinin araştırılması bu çalışmanın ana amacıdır.

3. Araştırmanın Veri Toplama Tekniği / Aracı

Sosyal bilim araştırmalarında üç temel yöntem bulunmaktadır. Bunlar; nitel, nicel ve karma yöntemdir. Nicel yöntem konuya ilişkin nedensel ilişkileri görüntülemek ve sayısal ölçülebilen ifadeleri sağlamak için kullanılır. Nitel araştırma yöntemleri sosyal bir olgunun her yönüyle ele alınması (Denzin ve Lincoln, 1994; Goulding, 2002; Stout, 2007) ve bireylerin deneyim, gözlem ve/veya endişelerinin birincil ağızdan dile getirmesi gibi öznel verilerden hareket ederek sosyal gerçekliğin doğasına ulaşmayı hedefler (İslamoğlu ve Alnıaçık, 2014; Gürbüz ve Şahin, 2016; Yıldırım ve Şimşek, 2005). Nitel yöntemle dile getirilen sosyal olgunun ortak noktaları ve bu ortak noktaların açıklanmasıyla araştırma sonuçlarıdır. Karma yöntemde ise çalışmada hem nicel hem de nitel yöntemin kullanılması tercih edilmektedir (Creswell, vd., 2006). Bu çalışmanın uygulama bölümünde veri toplama tekniği olarak karma yöntemin (mixed method) kullanılması uygun görülmüştür. Anketlere ve mülakatlara 06.04.2016 tarihinde, çalışmada kullanılmak üzere 1992 yılında kurulan üniversitelerde başlanmıştır. Anket ve mülakatlar Nisan-Temmuz 2016 döneminde gerçekleştirilmiştir.

Nicel verilerin toplanmasında anket tekniğinden yararlanılmıştır. Çalışmada Tahtaloğlu ve Özgür (2020) tarafından geliştirilen "Türkiye'de Akademisyenlerin İdari Görevlerine Dair 'Cam Tavan' Algısı Ölçeği" (EK'te) kullanılmıştır. İlgili ölçeğin geliştirilmesinde keşfedici faktör analizi sonucunda Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örneklem yeterlilik değeri 0,828 olması, Bartlett's Küresellik Testi (Bartlett's Test of Sphericity) sonucunda p (Sig.) değerinin 0.000 şeklinde anlamlı olması örneklemin faktör analizi için oldukça yeterli ve değişkenler arası korelasyon ilişkisinin anlamlı olduğu görülmektedir. Yapılan faktör analizinde ilk olarak 9 faktörlü bir yapı ortaya çıkmış ancak 9. faktörün tek ifadeden oluşması, 8. faktörün ise faktör yükünün 0,5'ten düşük olması ve faktörleşmeyen ifadeler de dahil toplamda 9 ifade çıkarılmıştır. Geriye kalan 26 ifadeye tekrarlanan bu analizlerle birinci düzey doğrulayıcı faktör analizi sonucunda 7 faktörlü modelin verileriyle uyumlu ve kabul edilebilir düzeyde olduğu görüldüğünden çalışmada bu ifadelerden oluşan anket formundan yararlanılmıştır.

Nicel anket formunda olduğu gibi nihai nitel görüşme formunun ilk bölümünde de katılımcıların demografik özelliklerini belirlemek adına 15 ifade, ikinci bölümünde literatür taraması sonucunda elde edilen veriler ışığında katılımcıların deneyimleri ve algılarının nitel yolla (mülakatla) ölçülmesinin hedeflendiği 10 soru³ bulunmaktadır.

4. Araştırmanın Evreni ve Örneklem

Araştırmanın evreni, Türkiye'deki Devlet üniversitelerinin öğretim üyeleridir. Devlet üniversitelerindeki tüm

³ Soru sayısı pilot çalışmada 16 olarak belirlenmiş ve öğretim üyeleriyle yapılan yüz yüze derinlemesine mülakat görüşmeleriyle test edilmiştir. Nitel görüşme formu için elde edilen bu veriler sonucunda bazı soruların birbiriyle benzeştiği görülmüş ve uzman görüşlerine başvurularak çalışmada kullanılacak görüşme formundaki soru sayısı 10'a düşürülmüştür.

öğretim üyelerine ulaşmanın imkânsızlığı ve diğer sınırlılıklardan dolayı örneklem seçilmesi uygun görülmüştür. Örneklem seçilirken öncelikle alan araştırmalarında örneklemin evreni temsil gücünün önemli bir unsur olduğu dikkate alınmıştır. Sosyal bilimlerde gerçekleştirilen araştırmalar için evrenin bir milyonun üzerinde olması durumunda 0,95 güvenilirlik ve %5'lik hata toleransı için 384 örneklem büyüklüğü yeterli görülmektedir (Sekaran, 2003: 294). Bu örneklem sayısının üzerine çıkabilmek ve çok farklı dönemlerde kurulan üniversitelerdeki koşulların anketlere verilecek cevapları etkileme olasılığını kısmen de olsa ortadan kaldırmak için ihtimalli örneklemeden kümeleme yöntemi⁴ kullanılarak 1992 yılında kurulan Devlet üniversiteleri seçilmiştir.

Tablo 1: Örneklem Seçilen Üniversiteler ve 2015-2016 Eğitim-Öğretim Yılında Ulaşılan Öğretim Üyesi Sayısı

Üniversite Adı	Ulaşılan Öğr. Üyesi Sayısı	Üniversite Adı	Ulaşılan Öğr. Üyesi Sayısı
Afyon Kocatepe Üni.	325	Kocaeli Üni.	682
Aydın Adnan Menderes Üni.	330	Kütahya Dumlupınar Üni.	347
Balıkesir Üni.	350	Manisa Celal Bayar Üni.	375
Bolu Abant İzzet Baysal Üni.	470	Mersin Üni.	670
Çanakkale Onsekiz Mart Üni.	370	Muğla Sıtkı Koçman Üni.	251
Gebze Teknik Üni.	120	Niğde Ömer Halisdemir Üni.	300
Harran Üni.	200	Pamukkale Üni.	321
Hatay Mustafa Kemal Üni.	460	Sakarya Üni.	800
İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü	160	Süleyman Demirel Üni.	350
Kafkas Üni.	196	Tokat Gaziosmanpaşa Üni.	400
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üni.	250	Zonguldak Bülent Ecevit Üni.	260
Kırıkkale Üni.	450		
Sütun Toplamı	3.681	Sütun Toplamı	4.756
		Genel Toplam (22 Üniv. + 1 YTE)	8.437

Anket araştırması için örneklem olarak seçilmiş üniversitelerin 3'ünde hiçbir ayırım gözetilmeden öğretim üyeleriyle yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda çalışmada kullanılacak nitelikte 136 anket elde edilmiştir. 1992 yılında kurulan 19 üniversite ile 1 yüksek teknoloji enstitüsündeki 7.565 öğretim üyesine ise e-posta yoluyla ulaşılmıştır; bunlardan 440 adet katılım sağlanmıştır. Tablo 1'de görüldüğü üzere, toplam olarak 8.437 öğretim üyesine ulaşılmış; yaklaşık olarak %6,8'inden geri dönüş alınmıştır. Böylece çalışmada kullanılmak üzere 576 nicel anket veri seti testlere tabi tutulmuştur.

Nitel verilerin elde edilmesinde ise ilgili üniversitelerde rektörlük, dekanlık ve müdürlük yapan/yapmış öğretim üyelerinin deneyimleri ışığında karşılaştıkları kariyer engellerinin ve cam tavanların tespiti yapılarak araştırmanın ankete dayalı diğer kısmını desteklemek amaçlanmaktadır. Ayrıca idari kariyer engelleri ve cam tavanla ilişkili algıda üst düzey görevlerde bulunan/bulunmuş öğretim üyeleri ile diğer öğretim üyeleri arasında ayrışan yönlerin tespit edilmesi hedeflenmektedir. Bu amaç ve hedef doğrultusunda öncelikle 1992 yılında kurulan 3 üniversitede üst düzey idari görevde yer alan akademisyenler arasından randevu teklifini kabul edenlerle görüşülmüş, online doldurmak isteyenlere e-posta yoluyla ulaşılmıştır. Yeterli sayıya ulaşmak adına 1992 kuşağı diğer üniversiteler de bu kapsama dâhil edilmiştir. Nitel görüşmelere katılımın 24 ile sınırlı kalmış, elde edilen verilerin büyük bir kısmı (%75) yüz yüze derinlemesine mülakatlar yapılarak toplanmıştır.

5. Çalışmanın Varsayımları / Hipotezleri

Kamu sektöründe çalışanlar; cinsiyeti, ırkı, etnik kökeni, yaşı, kişisel değer ve tutumları, dini inancı, eğitim düzeyi ve yeri, siyasi tercihi, fiziksel engel durumu gibi faktörlerden kaynaklanan sistem dışı kariyer engellerine (cam tavanlara) maruz kalarak terfi edememekte veya terfide zorluklar yaşayabilmektedir. Çalışmanın ana hipotezi kamu personeli açısından cam tavan sendromunun yalnızca cinsiyet farklılıklarından kaynaklanmadığı,

⁴ Küme örnekleme, evrenin çeşitli kümeler ayrıldıktan sonra bir ya da bir kaçının seçilmesi olarak tanımlanmaktadır (Nakip, 2013: 282). Olasılıklı örnekleme yöntemlerinden biri olan kümeleme yönteminin kullanılması sebebi, evrenin dağınık olarak yayılması ve evrene ulaşmanın maliyetinin oldukça yüksek olmasından kaynaklıdır (Neuman, 2014).

çalışanların diğer farklılıklarından dolayı da zaman zaman görünmez kariyer engellerine takıldıkları ve bu diğer engellerin de cam tavan olarak isimlendirilebileceği veya cam tavan olgusuna dâhil edilebileceğidir.

Tablo 2: Hipotezler

<i>Akademisyenin cam tavan algısında etkili olan faktörler açısından anlamlı bir farklılık göstermektedir.</i>	
<i>H1</i>	<i>cinsiyeti,</i>
<i>H2</i>	<i>yaşı,</i>
<i>H3</i>	<i>medeni durumu,</i>
<i>H4</i>	<i>çocuk sayısı,</i>
<i>H5</i>	<i>dini inancı,</i>
<i>H6</i>	<i>sivil toplum kuruluşuna üyeliği,</i>
<i>H7</i>	<i>ilkokul eğitimi aldığı ilin sosyo-ekonomik yapısı,</i>
<i>H8</i>	<i>ortaokul eğitimi aldığı ilin sosyo-ekonomik yapısı,</i>
<i>H9</i>	<i>lise eğitimi aldığı ilin sosyo-ekonomik yapısı,</i>
<i>H10</i>	<i>lisans eğitimi aldığı kurum,</i>
<i>H11</i>	<i>yüksek lisans eğitimi aldığı kurum,</i>
<i>H12</i>	<i>doktora eğitimi aldığı kurum,</i>
<i>H13</i>	<i>akademik unvanı,</i>
<i>H14</i>	<i>kurumdaki deneyimi,</i>
<i>H15</i>	<i>toplam iş deneyimi,</i>
<i>H16</i>	<i>idari bir görevde yer alınması,</i>
<i>H17</i>	<i>aynı anda birden fazla idari görev üstlenilmiş olması,</i>

Kamu çalışanı olarak öğretim üyelerinin özellikle üst düzey idari pozisyonlara atanmasında / seçilmesinde karşı karşıya kaldıkları, örgüt kültürü ve politikaları, stereotipler ve önyargılar, korku ve endişe, rol çatışması, mesleki liyakat, hayal kırıklığı ve informel iletişim ağları olarak faktörleştirilen görünmez bariyerler irdelenmektedir. Bu faktörlerin bireyler üzerindeki etkilerinin ortaya konması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda görünmez bariyerlerin üst düzey idari göreve aday öğretim üyelerini ne derece etkilediği, her bir faktörün bu etkiye katkısının hangi düzeyde olduğunun tespit edilmesi gerekmektedir. Bu faktörlerin öğretim üyelerinin demografik özelliklerine göre farklılaşp farklılaşmadığının ortaya konulması adına Tablo 2'deki hipotezler oluşturulmuştur.

6. Verilerin Analiz Teknikleri

Nicel anketler sonucu elde edilen veriler, araştırmanın amacına uygun olarak ve verilerin normallik dağılımı doğrultusunda parametrik ya da parametrik olmayan testlerden hangisine uygun olduğu tespit edilmiştir. Sonrasında ise $p=0,05$ anlamlılık düzeyinde parametrik hipotez testleri gerçekleştirilmiştir. Bu testler kapsamında ortalama farklılıklarının anlamlılığının test edildiği Bağımsız Örneklem T-testi ve Tek-yönlü Varyans Analizi (ANOVA) kullanılmıştır. İki den fazla bağımsız değişkenin analizinde kullanılan ANOVA yönteminde farklılığa neden olan grupların belirlenmesinde Post Hoc testlerine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu çalışmada örnekleme yer alan grupların sayısının birbirine eşit olmaması; ancak bu eşitliği bozacak değerin çok büyük olmaması dolayısıyla farklılığa neden olan grubu/grupları tespit etmek için Gabriel testi kullanılmıştır.

Nitel analiz yarı yapılandırılmış görüşme/mülakat sorularıyla toplanan verilere dayanmaktadır. Nitel görüşme formlarının analizi kısmında, katılımcılardan elde edilen veriler öncelikli olarak içerik analizi sonucu açıklayıcı ifadeler şeklinde gruplandırılmıştır. Bu ifadeler yorumlanarak yer yer anket sonuçlarıyla birlikte sunulmuştur.

7. Araştırmanın Bulguları

Çalışmada elde edilen bulguların ele alındığı bu bölümde ilk olarak nicel ve nitel araştırmanın demografik bulguları irdelenmektedir. Akabinde hipotezlere ilişkin sonuçlar sunulmaktadır.

7.1. Nicel Araştırmanın Demografik Bulguları

Nicel araştırmanın demografik bulguları açısından erkek akademisyenlerin oranı %67,4 iken kadın akademisyenlerin oranı %32,6'dır. Katılımcıların oransal olarak eşit olmama nedeni, Türkiye'deki 2015-2016 Eğitim-Öğretim yılı Devlet üniversitelerinde kadın akademisyen oranının %35,1 (<https://istatistik.yok.gov.tr/>) olmasından kaynaklanıyor olabilir.

Katılımcıların yaş dağılımları 36-40 yaş aralığı %26,7, 41-45 yaş aralığı %25,2, 46-50 yaş aralığı %17,2, 35 ve altı yaş aralığı ile 51 ve üzeri yaş aralığı % 15,4'erlik dilimlerde; medeni durumlarına bakıldığında ise ağırlıklı olarak evlilerin (%84) bulunduğu görülmektedir. Katılımcıların %7,2'sinin 2 çocuğu, %28,1'inin 1 çocuğu, %21,9'unun çocuğu olmadığı, %12,8'inin 3 ve üzeri çocuğu olduğu; %97,2'sinin Türkçe, %2,8'inin anadiller olarak İngilizce, Almanca, Arapça, Kırgızca ve Kürtçe beyan ettiği görülmektedir. Hissettikleri dini inançları sorulan katılımcıların %95'i İslam cevabını verirken, %5'i diğer seçeneğini işaretleyerek Ateist ve Deist olduklarını belirtmişlerdir.

Katılımcıların %56,1'lik oranla yarısından fazlasının herhangi bir sivil toplum kuruluşuna üyeliği bulunmazken, %13'ü Türk Eğitim-Sen'e ve %13'ü Eğitim Bir-Sen'e, %5,9'u Eğitim-Sen'e üyedir. Diğer seçeneği işaretleyen katılımcılar (%12'si) çoğunlukla mesleki sivil toplum kuruluşlarına üye olduklarını belirtmektedir.

Katılımcıların sosyo-ekonomik durumları hakkında bilgi sahibi olabilmek adına ilkokul, ortaokul ve lise eğitimini aldığı iller sorulmuştur. Çalışmada illerin sosyo-ekonomik yapısının belirlenmesinde Gül ve Çevik'in (2015) "2013 Verileriyle Türkiye'de İllerin Gelişmişlik Düzeyi Araştırması" sonucunda ortaya çıkan 5'li gruplandırma dikkate alınmıştır. Buna göre katılımcılar %34,4'ü II. grupta, %28,6'sı I. grupta, %20,3'ü III. grupta, %10,1'i IV. grupta, %5,4'ü V. grupta, %1,2'si ise yurtdışında ilkokul eğitimini almıştır. Ortaokul eğitimini %35,8'i II. grupta, %29,7'si I. grupta, %20,8'i III. grupta, %9,2'si IV. grupta, %4'ü V. grupta, %0,5'i ise yurtdışında almıştır. Lise eğitimini ise %36,5'i II. grupta, %31,6'sı I. grupta, %19,6'sı III. grupta, %8,5'i IV. grupta, %3,1'i V. grupta, %0,7'si ise yurtdışında almıştır. Ankete katılan öğretim üyelerinin %60'dan fazlası gelişmişlik düzeyi II. ve I. grupta bulunan illerde eğitim almıştır.

Katılımcıların lisans eğitimi aldığı kurumlar üç gruba ayrılmıştır. Bu ayrımda birinci grupta 2015-2016 Eğitim-Öğretim yılında ODTÜ Enformatik Enstitüsü bünyesinde yer alan URAP Araştırma Laboratuvarı tarafından açıklanan Türkiye'nin en iyi 15 üniversitesi yer almaktadır. Anketlerin değerlendirilmesinde bunlar dışında kalan üniversiteler, diğer olarak ele alınırken üçüncü grubu ise yurtdışında eğitim alınan üniversiteler oluşturmaktadır. Katılımcıların lisans eğitimi alma oranı ilk 15'e giren üniversitelerde %49,7, diğerlerinde %50,3; yüksek lisans eğitimi alma oranı ilk 15'e giren üniversitelerde %36,1, diğerlerinde %58,9 ve yurtdışındaki üniversitelerde ise %5; doktora eğitimi alma oranı ilk 15'e giren üniversitelerde %41,3, diğerlerinde %53,5 ve yurtdışındaki üniversitelerde ise %5,2 olarak tespit edilmiştir. Frekans analizi sonucunda ankete katılan öğretim üyelerinin lisans eğitiminde ilk 15'e giren ve diğer üniversiteler arasında fark çok küçükken, lisansüstü eğitimde diğer üniversiteler ilk 15'e giren üniversitelere oranla daha fazla yer almaktadır.

Katılımcıların %54'ü Dr. Öğr. Üyesi, %30,4'ü Doç. Dr., %15,6'sı Prof. Dr.'dur. YÖK'ün 2015-2016 Eğitim-Öğretim yılı öğretim elemanı istatistiklerine göre bu oransal dağılım akademik unvana göre yükseköğretim kurumlarında istihdam edilen öğretim üyelerininkilerle uyum göstermektedir (<https://istatistik.yok.gov.tr/>).

Katılımcıların %44,3'ü 13 ve üzeri yıl, %33,5'i 1-6 yıl, %22,2'si ise 7-12 yıl mevcut akademik kurumlarında çalışmaktadırlar. Bu akademisyenlerden toplam iş deneyimleri 13 ve fazla yıl olanlar %78,1'lik dilimdeyken, 1-12 yıl deneyime sahip olanlar %21,9'luk kısmı oluşturmaktadır.

Katılımcıların %57,3'ünün herhangi bir idari görevi yokken, %42,7'sinin idari görevleri vardır. İdari görevleri olanların %8,2'si üst düzey idari görev almaktayken %34,5'i çeşitli diğer idari görevler yüklenmektedir. Aynı anda birden fazla idari görev üstlenip üstlenmediklerine verilen yanıtların %66,7'si hayır, %33,3'ü evettir.

7.2. Nitel Araştırmanın Demografik Bulguları

Nitel araştırmaya katılan 24 akademisyenden 19'u erkek, 5'i kadın ; 9'u 46-50 yaş aralığında 5'i 41-45 yaş aralığında, 4'ü 36-40 yaş aralığında ve 6'sı 51 ve üzeri yaşlardadır. Katılımcıların 22'si evli, 2'si bekâr; 15'inin 2 çocuğu varken 5'inin çocuğu yoktur; 3'ünün 3 çocuğu, 1'inin 1 çocuğu vardır. Çocuğun idarecilik görevi için bir engel olmamasına karşın üst düzey idari görevlerde çocuğu olmayanların yaklaşık %21'lik oranla yer alması göz ardı edilemeyecek bir durumdur.

Katılımcılara anadilleri sorulduğunda 24'ünün de Türkçe olduğu, dinin inançları sorulduğunda ise 2 katılımcının bunu belirtmekten çekindiği ve geri kalan 22 katılımcının İslam olarak belirttiği görülmektedir.

Katılımcı öğretim üyelerinin 13'ünün herhangi bir sivil toplum kuruluşuna üyeliği bulunmazken, 7'si mesleki sivil toplum kuruluşlarına üyeliklerini belirterek diğer seçeneğini işaretlemiştir. 2 katılımcı ise Türk Eğitim-Sen'i, 1'er katılımcı ise Eğitim-Sen ve Eğitim Bir-Sen'i işaretlemiştir.

Katılımcıların ilköğretim, ortaokul ve lise eğitimleri nicel araştırma verilerindeki ayırım gözetilerek değerlendirilmiştir. Buna göre katılımcıların 10'u II. grupta, 5'i III. grupta, 4'ü I. grupta, 3'ü V. grupta, 2'si IV. gruptaki illerde ilköğretimini tamamlamışlardır. Ortaokul eğitimlerini 10'u II. grupta, 6'sar kişi I. ve III. gruplarda, 2'si de IV. gruptaki illerde almışlardır. Lise eğitimini ise katılımcıların 12'si II. grupta, 8'i I. grupta, 3'ü III. grupta, 1'i ise IV. gruptaki illerde almıştır.

Katılımcıların lisans, yüksek lisans ve doktora eğitimleri nicel araştırma verilerindeki ayırım dikkate alınarak değerlendirilmiştir. Katılımcıların lisans eğitiminde yurtdışındaki üniversiteler yer almazken ilk 15'e giren üniversiteler ile diğer üniversitelerde lisans eğitimi alan öğretim üyesi sayısı eşittir. Yüksek lisans eğitimini aldığı kurumlardaki dağılım ilk 15'e giren üniversitelerde 7, diğerlerinde 13 ve yurtdışında 2 öğretim üyesi şeklindedir. Doktora eğitimini aldığı kurumlardaki dağılım ise ilk 15'e giren üniversitelerde 8, diğerlerinde 12 ve yurtdışında ise 4 öğretim üyesi olarak tespit edilmiştir.

Katılımcıların unvanlarına bakıldığında 16'sının Prof. Dr., 6'sının Doç. Dr., 2'sinin Dr. Öğr. Üyesi olduğu görülmektedir. Bu dağılımın temel nedeni üst düzey idari görevlere atanan akademisyenlerin birçoğu için Prof. Dr. olması gerekliliğidir.

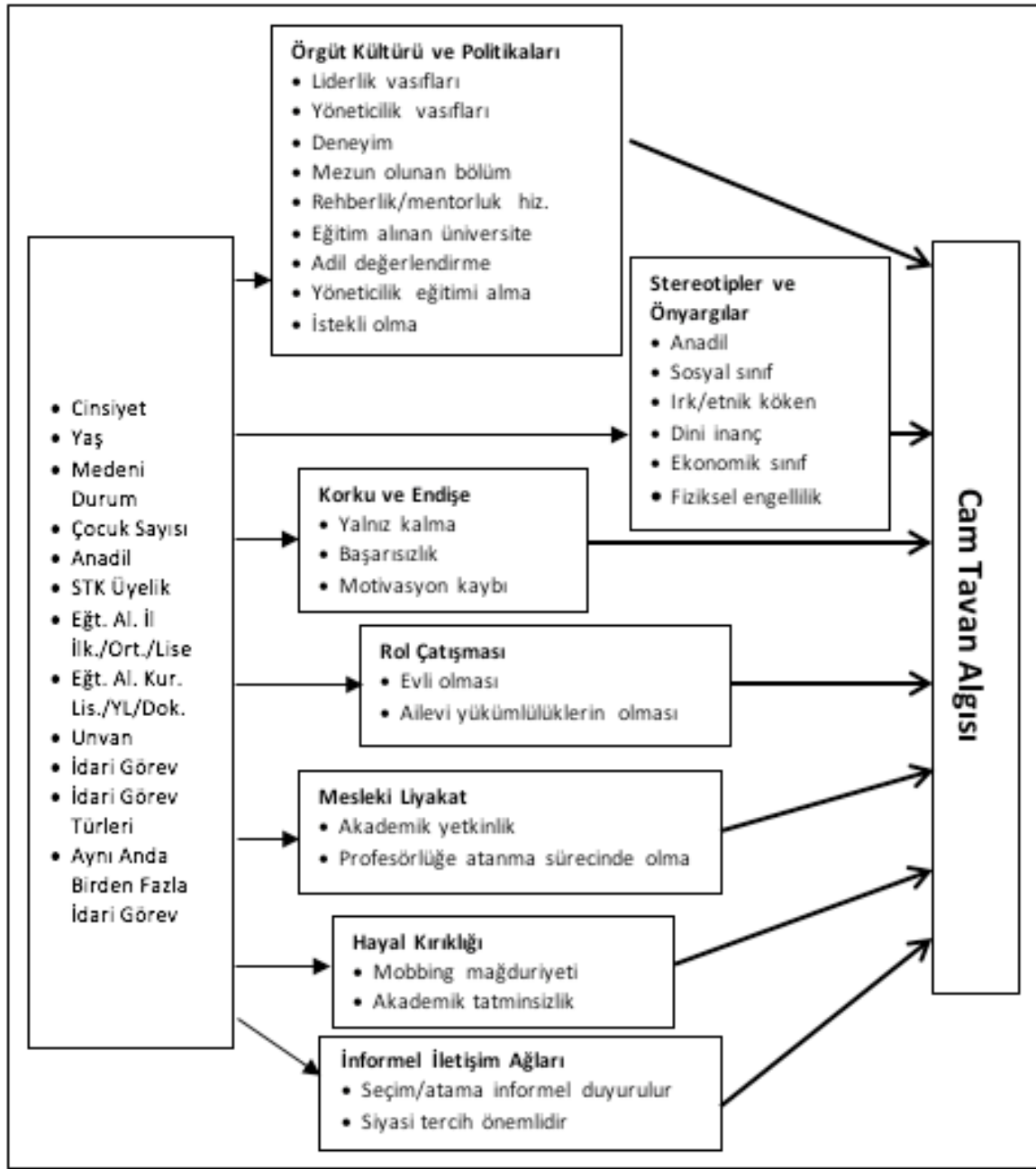
Katılımcı akademisyenlerin mevcut kurumlarında çalışma sürelerine bakıldığında 18'inin 13 ve üzeri yıl, 6'sının 1-12 yıl olduğu görülmektedir. Bu akademisyenlerin hepsinin toplam iş deneyim süreleri ise 13 ve fazlası yıldır. Katılımcıların hepsi üst düzey idari görevleri ifa ederken, 20 katılımcı aynı anda birden fazla idari görev üstlenmiştir.

7.3. Hipotez Testleri Bulguları

Hipotez testi, örnekleme yoluyla evrene dair ortaya atılan iddiayı ispatlama ya da reddetme işlemidir (Nakip, 2013: 351). Başka bir ifadeyle hipotez testi örneklem grupla elde edilen istatistikî verilere dayanarak evren parametreleri hakkında belirli güven seviyesinde genelleme yapılabilir.

Çalışmanın hipotezlerini test etmek için her bir faktörün demografik değerlerle analiz edilmesi gerekmektedir. Analiz gerçekleştirilirken demografik özellikler ile cam tavan algısı arasındaki ilişkinin kurgulandığı Şekil 1'deki araştırma şeması dikkate alınmaktadır.

İki farklı ana kütlede elde edilen bulgular ile cam tavan faktörleri arasındaki ilişkiyi tespit etmek için yapılan bağımsız örneklem t-testi (Independent Samples t-test) sonuçları Tablo 3 ve Tablo 4'te verilmektedir. Tabloların akabinde değişkenler ile cam tavan algısını güçlendiren faktörler arasında tespit edilen anlamlı ilişkiye neden olan gruplar, literatür örnekleri ve bu ilişkiyi destekleyen nitel görüşmelerden elde edilen bulgular sunulmaktadır.

Şekil 1. Araştırmanın Tasarımı

Kaynak: Tahtaloğlu, H. (2016b). Yükselmeye Açık Kamu Personel Sistemine Sahip Türkiye’de ‘Cam Tavan’: Yükseköğretimde Kapalılık Eğilimleri, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Denizli: Pamukkale Üniversitesi SBE.

Cam tavan faktörlerinin algılanmasına ilişkin görüşlerin cinsiyet, medeni durum ve dini inanca göre anlamlı farklılık gösterip göstermediği 576 akademisyenden elde edilen veriler üzerinde araştırılmıştır. Tablo 3’te bu demografik bilgiler için belirlenen iki farklı ana küleden elde edilen bulgular ile cam tavan faktörleri arasındaki ilişkiyi tespit etmek için bağımsız örneklem t-testi (Independent Samples t-test) sonuçları verilmiştir. Bu sonuçlar cinsiyette “stereotipler ve önyargılar”; medeni durumda “örgüt kültürü ve politikaları”; dini inançta “örgüt kültürü ve politikaları”, “stereotipler ve önyargılar” ile “mesleki liyakat” faktörlerinde %5 anlamlılık düzeyinde p’nin 0,05 değerinden küçük olması dolayısıyla istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılığın olduğunu göstermektedir.

Cinsiyette bu farklılık kadınların erkeklere oranla stereotipler ve önyargılar faktöründen daha fazla etkilenmesinden kaynaklanmaktadır. Elde edilen sonuç literatürde kadınların kariyer engeli olarak gördüğü stereotiplere ve önyargılara ilişkin faktörün dile getirildiği Catalyst (2001), Deemer ve Fredericks (2006), Karaca (2007), Hart (2009), Witherspoon (2009), Mizrahi ve Aracı (2010), Öztürk (2011), Çetin ve Atan (2012), O'Brien (2013) çalışmalarıyla aynı yöndedir.

Çalışmada nicel yöntemle eş zamanlı yürütülen nitel veri toplama yönteminden gelen verilerde katılımcıların,

K8 "Bireylere atfedilen toplumsal rollerin işyerine de yansıdığını düşünüyorum. Örneğin erkek ve kadın aynı olayda farklı değerlendiriliyor. Cam tavan kadınlar üzerinde daha fazla görünmezlik sergilemektedir",

K11 "kadınlar üzerindeki kültürel etkiler, evime, çocuğuma ve eşime kim bakar düşüncesini benimseme"

şeklindeki düşünceleri, kadınların toplumsal faktörleri erkeklerden daha fazla içselleştirmekte olduklarını göstermektedir. K11 ifadesinin devamında erkeklerin üst düzey görev almamasının altında yatan nedeni,

"erkeklerdeki özgüven eksikliği ben yapamam, yapamazsam ne olur deyip geri çekilebiliyor"

şeklinde dile getirmiştir.

Tablo 3. Akademisyenlerin Cinsiyeti, Medeni Durumu ve Dini İnancı ile Cam Tavan Faktörleri Algısı Arasındaki Anlamlı Farklılığın Ölçüldüğü T Testi Sonuçları

Değişkenler	Cinsiyet				Medeni Durum				Dini İnancı			
	Kadın n=188	Erkek n=388	t	p	Bekâr n=92	Evli n=484	t	p	İslam n=547	Diğer n=29	t	p
Örgüt Kültürü ve Politikaları												
Ortalama	2,49	2,44	0,556	0,57	2,65	2,42	2,263	0,02*	2,48	2,02	2,719	0,00*
Standart Sap.	0,96	0,86			0,97	0,87			0,89	0,85		
Stereotipler ve Önyargılar												
Ortalama	3,22	2,94	3,286	0,00*	3,04	3,03	0,084	0,93	3,01	3,45	-2,426	0,01*
Standart Sap.	0,92	0,95			1,01	0,94			0,95	0,70		
Korku ve Endişe												
Ortalama	3,27	3,16	1,293	0,19	3,11	3,21	0,838	0,40	3,20	3,10	0,535	0,59
Standart Sap.	0,96	0,96			1,01	0,95			0,96	0,99		
Rol Çatışması												
Ortalama	2,91	2,91	-0,015	0,98	2,89	2,91	0,156	0,87	2,91	2,84	0,343	0,73
Standart Sap.	1,19	1,05			1,17	1,08			1,10	1,12		
Mesleki Liyakat												
Ortalama	3,15	2,99	1,619	0,10	3,00	3,05	0,417	0,67	3,08	2,24	4,054	0,00*
Standart Sap.	1,12	1,10			1,12	1,10			1,09	0,97		
Hayal Kırıklığı												
Ortalama	3,00	3,02	-0,984	0,32	2,97	3,08	0,877	0,38	3,06	3,13	-0,373	0,70
Standart Sap.	1,02	1,11			1,16	1,07			1,08	1,16		
İnformel İletişim Ağları												
Ortalama	3,52	3,54	-0,212	0,83	3,50	3,54	0,370	0,71	3,54	3,46	0,406	0,68
Standart Sap.	1,05	1,04			1,10	1,03			1,03	1,20		

*Anlamlılık düzeyi 0,05

Tablo 3'e bakıldığında medeni durum ile cam tavan algısındaki farklılığın nedeni bekâr akademisyenlerin evlilere oranla örgüt kültürü ve politikaları faktöründen daha fazla etkilendiği görülmektedir. Kadınlar üzerinde gerçekleştirilen çeşitli çalışmalarda (Anafarta, Sarvan ve Yapıcı, 2008; Çalışkan, 2012; Özyer ve Azizoğlu, 2014) cam tavan algısının medeni duruma göre değişiklik gösterdiği tespit edilmiştir. Ayrıca medeni durum dolayısıyla erkeklerin de cam tavana maruz kaldığını ortaya koyan çalışmalar (Porter, 2001; Chernesky, 2003) da vardır.

Nitel görüşme formlarındaki, üst düzey idari göreve gelmeniz ve aileniz ve ailevi yükümlülüklerinizin etkilerinin sorulduğu birinci soruya verilen yanıtlara bakıldığında;

K2 “ailevi yükümlülüklerime negatif etkisi oldu aileme vakit aramamaya başladım”,

K11 “evi ve çocukları ihmal edeceğimi düşündüğünden eşim idari görev almamı istememektedir”,

K18 “ailevi sorumluluklarımda özellikle hastalık gibi durumlarda eşimin de çalışıyor olması iş performansımı olumsuz etkilemektedir”,

K19 “ailem idari görev almama destek oldu ancak sorumluluklarım idari görevi olumsuz etkilemektedir”

ifadeleriyle örgüt kültürü ve politikalarında medeni duruma ilişkin negatif etkilerden bahsedilmezken, ailevi sorumluluklarını ihmal ettiklerinden/edecekleri endişesinden dolayı katılımcılar bireysel sorunlar yaşamaktadır. Bu durumun aksine medeni durum ve cam tavan faktörleri algısı arasındaki anlamlı farklılığın ölçüldüğü t-testi sonuçlarına göre rol çatışması faktöründe anlamlı bir farklılık görülmemektedir. Bunun nedeni ise, ailevi sorumluluklar üst düzey idari görev üstlenen akademisyenleri zorlasa da idari görev üstlenmede çekimser davranmalarına neden olmamıştır.

Dini inançtaki örgüt kültürü ve politikaları faktöründeki farklılığın nedeni İslam inancına sahip olanların diğerlerine oranla daha fazla etkilenmelerinden kaynaklıdır. Toplumun aksine kamu sektöründe liderlik ve yöneticilik için cam tavana ilişkin deneyimlerin neler olduğu sorusunun yöneltildiği akademisyenler;

K1 ve K2 “cinsiyet, din, dil, ırk, siyasi görüş”,

K3 “cinsiyet, ötekileştirme, cemaat kültürünün hâkim oluşu, siyasi görüş”,

K4 “cinsiyet ve mezhep farklılığı”,

K5 “cinsiyet, engellilik, siyasi görüş”,

K10 “dini inanç (mezhep), siyasi görüş (iktidara yakınlık), önyargı ve dedikodu”,

K12 “bir cemaate mensup olmak”,

K15 “siyasi görüş, cinsiyet, mezhep farklılıkları”

şeklinde cevaplar vererek kendileri karşılaşmasa dahi çeşitli gözlemlerinin olduğunu dile getirerek istatistikî farkın anlamlı olmasına ışık tutmuştur. Stereotipler ve önyargılar faktöründen ise diğer inanca sahip olanların İslam inancına sahip olanlara oranla daha fazla etkilenmelerinden kaynaklıdır. Mesleki liyakat faktöründeki farklılık ise İslam inancına sahip olanların diğerlerine oranla bu faktörden daha fazla etkilenmeleri kaynaklıdır.

Nitel görüşme formunda dile getirilen “Üst düzey idari görevlerde personel çeşitliliğinin (cinsiyet, din, dil⁵, ırk, siyasi görüş gibi) üniversitelerde kurumsal kültürün ve politikaların bir parçası olup/olmadığına dair fikirleriniz nelerdir?” ifadesine verilen cevaplar doğrultusunda katılımcıların yarısından fazlası çeşitlilik kültür ve politikalarının üniversiteye yansımada kanaatindedir. Ayrıca bu soruyu destekleyici nitelikte yönlendirilen “kamu sektöründe liderlik ve yöneticilik için cam tavana ilişkin deneyimleriniz ve gözlemleriniz / algılarınız nelerdir?” sorusuna da mezhep, ötekileştirme, cemaat kültürünün kurumsal yapıya işlenmesi, informel iletişim ağları, aile yapısı, cam tavanların içselleştirilmesi gibi ifadelerin eklendiği görülmektedir. Dolayısıyla bu ifadeler aslında cinsiyet, ırk, dini inanç ve tutum, siyasi düşünce, ideoloji gibi faktörlerin özellikle toplumda ve diğer kamu kurumlarında yaşandığı gibi üniversitelerdeki görünmez etkilerini dile getirmektedir.

⁵ Çalışmanın demografik bilgi formu kısmında anadilin sorulma nedeni ise ırk/etnik kökene göre cam tavan algılarının saptanmasıdır. Yabancı literatüre bakıldığında, ırk ve etnik kökenin cam tavan sendromuna neden olduğunu gösteren çeşitli çalışmalar (Landau, 1995; Ards, Brintnall ve Woodard, 1997; Powell ve Butterfield, 1997; Lee, 2002; Maume, 2004; Witherspoon, 2009) bulunmaktadır. Ancak çeşitlilik politikaları dolayısıyla ırk/etnik kökene göre cam tavan algılarının azaltıldığı, ten rengi farklılığından ziyade cinsiyet farklılığının etkileri olduğunu dile getiren çeşitli çalışmalar da (Morrison, Schreiber ve Price, 1995; Cotter, Hermsen ve Vanneman, 1999; Chen, 2005) bulunmaktadır. Ne yazık ki bu çalışmada Türkçe dışında diğer dilleri işaretleyen katılımcıların sayısındaki azlık, bu değişkenin analize tabi tutulmamasına neden olmuştur.

Tablo 4. Akademisyenlerin Lisans Eğitimi Aldığı Üniversite, Toplam İş Deneyim Süresi ve Birden Fazla İdari Görev Üstlenmesi ile Cam Tavan Faktörleri Algısı Arasında Anlamlı Farklılığın Ölçüldüğü Testi Sonuçları

Değişkenler	Lisans Eğitimi Alınan Üniversite				Toplam İş Deneyim Süresi				Aynı Anda Birden Fazla İdari Görev Üstlenme			
	İlk 15 Üni. n=284	Diğer n=290	t	p	1-12 yıl n=126	13 ve fazlası n=450	t	p	Evet n=196	Hayır n=384	t	p
Örgüt Kültürü ve Politikaları												
Ortalama	2,37	2,55	2,423	0,01*	2,56	2,43	1,410	0,15	2,48	2,45	0,402	0,68
Standart Sap.	0,87	0,90			0,91	0,88			0,88	0,89		
Stereotipler ve Önyargılar												
Ortalama	3,09	2,97	1,499	0,13	3,24	2,97	2,777	0,00*	2,86	3,12	-3,042	0,00*
Standart Sap.	0,91	0,99			1,02	0,92			0,93	0,95		
Korku ve Endişe												
Ortalama	3,15	3,23	-1,047	0,29	3,30	3,16	1,383	0,16	3,08	3,25	-2,003	0,04*
Standart Sap.	0,93	0,99			0,86	0,98			1,00	0,93		
Rol Çatışması												
Ortalama	2,79	3,02	-2,434	0,01*	3,02	2,88	1,276	0,20	2,84	2,94	-1,030	0,30
Standart Sap.	1,05	1,13			1,12	1,09			1,11	1,09		
Mesleki Liyakat												
Ortalama	2,97	3,02	-1,590	0,11	3,29	2,97	2,874	0,04*	3,04	3,04	0,080	0,93
Standart Sap.	1,11	1,09			1,05	1,11			1,07	1,12		
Hayal Kırıklığı												
Ortalama	3,06	3,06	0,053	0,95	3,09	3,05	0,361	0,71	2,96	3,11	-1,569	0,11
Standart Sap.	1,05	1,12			1,08	1,09			1,14	1,05		
İnformel İletişim Ağları												
Ortalama	3,57	3,51	0,628	0,53	3,76	3,48	2,674	0,00*	3,43	3,59	-1,790	0,07
Standart Sap.	1,05	1,04			0,91	1,07			1,01	1,05		

*Anlamlılık düzeyi 0,05

Cam tavan faktörlerinin algılanmasına ilişkin görüşlerin lisans eğitimi alınan üniversiteye, toplam iş deneyim süresine ve aynı anda birden fazla idari görev üstlenmeye göre anlamlı farklılık gösterip göstermediği 576 akademisyenden elde edilen veriler üzerinde araştırılmıştır. Tablo 4'te bu demografik bilgiler için belirlenen iki farklı ana kütlede elde edilen bulgular ile cam tavan faktörleri arasındaki ilişkiyi tespit etmek için bağımsız örneklem t-testi (Independent Samples t-test) sonuçları verilmiştir. Bu sonuçlar lisans eğitimi alınan üniversiteye göre "örgüt kültürü ve politikaları" ve "rol çatışması"; toplam iş deneyim süresine göre "stereotipler ve önyargılar", "mesleki liyakat" ve "informel iletişim ağları"; aynı anda birden fazla idari görev üstlenmeye göre ise "stereotipler ve önyargılar" ile "korku ve endişe" faktörlerinin %5 anlamlılık düzeyinde p'nin 0,05 değerinden küçük olması istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılığın olduğunu göstermektedir.

Lisans eğitimi alınan üniversiteye göre örgüt kültürü ve politikaları ile rol çatışması faktörlerindeki farklılık ilk 15'e giren üniversite mezunlarının diğerlerine oranla bu faktörleri daha az algılamasından kaynaklıdır.

Toplam iş deneyim süresindeki cam tavan algısı farklılıkları stereotipler ve önyargılar, mesleki liyakat ve informel iletişim ağları faktörlerini 1-12 yıl çalışma deneyimi olan akademisyenlerin 13 ve fazla yıl deneyimi olan akademisyenlere oranla daha fazla algılamasından kaynaklıdır.

Nitel görüşme formuyla üst düzey idari görevlerde bulunan akademisyenlere yöneltilen "üst düzey idari görevlere atanmanızda/seçilmenizden sizi diğer meslektaşlarınızdan ayıran faktörler nelerdir?" sorusuna verilen yanıtlara bakıldığında;

K10 "yöneticilik eğitimi almış olmam, insani ilişkilerdeki genişlik, karşı görüşe saygılı olmam, siyasi görüşleri önemsememem, benim için milli, manevi değerlerin ön planda olması, ekip kültürünü benimsemem",

K12 "deneyim, bilgi birikimi, tecrübe, istekli olmam, liderlik vasfını taşımam, güvenilir olmam ve üst yönetimle iyi ilişkilerimin olması",

K19 “idari görev için çaba harcamak ve başarılı olmak gerek”,

K20 ve K24 kodlu katılımcıların yüksek performansları, almış oldukları eğitim ve çevrelerinde kurdukları sosyal ilişkilerin etkili oldu düşüncesinde olmaları

akademisyenlerin, nicel verilerle desteklenen idari ve akademik yetkinlikleri, kurumdaki siyasi konjonktürle benzer düşüncelerde olması (informel iletişim kurmaları), üst düzey idari göreve seçilmelerinde etken olduğu kanısında oldukları ve toplam iş deneyiminde etkili olan faktörleri desteklemektedir.

Aynı anda birden fazla idari görevi bulunmayan akademisyenlerin aynı anda birden fazla idari görev üstlenen akademisyenlere oranla cam tavan algısı, stereotipler ve önyargılar ile korku ve endişe faktörlerine daha fazla katılmalarından kaynaklıdır. Korku ve endişe faktörü içinde yer alan yalnız kalma (kişilerle ilişkilerinin bozulma) korkusu nitel cevaplarda desteklenmemekte; aksine üst düzey idari görevlerin kişiye kattığı olumlu taraflarından bahsedilmektedir. Örneğin;

K11 “üst düzey idari görev üstlenmem insanlara farklı açıdan bakmak ve daha iyi tanıma fırsatı verdi”,

K12 “idari görev bana haklarımı savunma konusunda deneyim kazandırdı”,

K13 “deneyim kazanmamı, insanları daha yakından tanımamı sağladı”,

K16 “çevremle daha iyi ilişkiler kurmamda etkili oldu”.

Tablo 5. Akademisyenlerin Yaşı, Çocuk Sayısı, STK Üyeliği, Lise Eğitimi Aldığı İlin Sosyo-Ekonomik Yapısı, Yüksek Lisans Eğitimi Aldığı Üniversite, Unvanı, Kurumda Çalışma Süresi ve İdari Görev Türleri ile Cam Tavan Faktörleri Algısı Arasındaki Anlamlı Farklılığın Ölçüldüğü Tek-Yönlü Varyans (ANOVA) Analizi Tablosu

Değişkenler	Yaş	Çocuk Sayısı	STK Üyelik	Lise Eğ. Alın. İlin Sosy-Eko. Yapısı	Yüksek Lisans Eğ. Alınan Üniv.	Unvan	Kurumda Çalışma Süresi	İdari Görev Türleri
Örgüt Kültürü ve Politikaları Ortalama Standart Sap.	F = 2,12 P = 0,76	F = 0,83 P = 0,47	F = 3,05 P = 0,01*	F = 0,22 P = 0,87	F = 2,20 P = 0,10	F = 0,71 P = 0,48	F = 0,10 P = 0,90	F = 5,12 P = 0,00*
Stereotipler ve Önyargılar Ortalama Standart Sap.	F = 2,23 P = 0,64	F = 3,03 P = 0,02*	F = 9,17 P = 0,00*	F = 2,05 P = 0,10	F = 0,20 P = 0,81	F = 2,47 P = 0,08	F = 4,17 P = 0,01*	F = 7,00 P = 0,00*
Korku ve Endişe Ortalama Standart Sap.	F = 0,37 P = 0,83	F = 2,35 P = 0,07	F = 0,23 P = 0,91	F = 3,73 P = 0,01*	F = 1,37 P = 0,25	F = 0,84 P = 0,43	F = 0,23 P = 0,79	F = 0,01 P = 0,98
Rol Çatışması Ortalama Standart Sap.	F = 3,14 P = 0,01*	F = 0,70 P = 0,54	F = 0,52 P = 0,71	F = 1,82 P = 0,14	F = 5,42 P = 0,00*	F = 3,93 P = 0,02*	F = 0,04 P = 0,96	F = 1,81 P = 0,16
Mesleki Liyakat Ortalama Standart Sap.	F = 3,86 P = 0,04*	F = 1,31 P = 0,27	F = 1,03 P = 0,38	F = 1,08 P = 0,35	F = 4,28 P = 0,01*	F = 5,03 P = 0,00*	F = 1,08 P = 0,34	F = 0,25 P = 0,77
Hayal Kırıklığı Ortalama Standart Sap.	F = 0,03 P = 0,99	F = 1,05 P = 0,36	F = 0,35 P = 0,84	F = 0,18 P = 0,91	F = 0,75 P = 0,46	F = 0,51 P = 0,59	F = 0,31 P = 0,72	F = 2,59 P = 0,07
İnformel İletişim Ağları Ortalama Standart Sap.	F = 2,43 P = 0,04*	F = 1,78 P = 0,14	F = 1,09 P = 0,35	F = 0,74 P = 0,52	F = 1,07 P = 0,34	F = 4,36 P = 0,01*	F = 4,66 P = 0,01*	F = 4,54 P = 0,01*

*Anlamlılık düzeyi 0,05

İkiden fazla değişken ve cam tavan faktörleri arasındaki ilişkinin saptanması adına gerçekleştirilen tek yönlü varyans (ANOVA) analizi sonuçları Tablo 5'te verilmektedir. ANOVA analizi sonucunda ortaya çıkan farklılığa

neden olan grubun belirlenmesi için Post Hoc testleri kullanılmıştır. Bu teste ilişkin sonuçlar ise ANOVA testi sonuçlarıyla birlikte yorumlanmaktadır.

Tablo 5'e göre yaş ve cam tavan faktörleri algısı arasında gruplar arası anlamlı farklılık p'nin 0,05 değerinden küçük olduğu "rol çatışması", "mesleki liyakat" ve "informel iletişim ağları" faktörlerinde rastlanmaktadır. ANOVA testi kapsamında farklılıklara neden olan grupların belirlenmesi adına çoklu karşılaştırmanın yapılması uygun görülmüştür. Bu çalışmada tek-yönlü varyans analizinde farklılıkların tespiti için örneklem grupları arasında az düzeyde farklılıklardan dolayı Post Hoc testlerinde homojen dağılım sergileyen ifadelerin testi için Gabriel⁶ testi tercih edilmiştir.

Gabriel testi sonucuna göre rol çatışması faktöründeki farklılık 51 ve üzeri yaş grubunda yer alan akademisyenler (Ort. = 2,61; S.S. = 0,95), 36-40 yaş grupları (Ort. = 3,07; S.S. = 1,08) ve 41-45 yaş grupları (Ort. = 3,02; S.S. = 3,02) arasındaki akademisyenlere oranla bu faktörden daha az oranda etkilenmesinden kaynaklanmaktadır. Mesleki liyakat faktöründeki farklılığın ortaya çıktığı yaş grupları ise 36-40 yaş grubunda olan katılımcılar ile 41-45 ve 51 ve üzeri yaş grubundaki katılımcılardır. 36-40 yaş grubundakiler (Ort. = 3,25; S.S. = 1,04), 41-45 yaş grupları (Ort. S.S. = 2,90; S.S. = 1, 20) ve 51 ve üzeri yaş grupları (Ort. = 2,78; S. S. = 0,99) arasındakilere oranla bu faktörden daha fazla etkilenmektedirler. İformel iletişim ağları faktöründeki farklılık 35 ve altı ile 51 ve üzeri yaş gruplarında yer alan katılımcılardan kaynaklanmaktadır. 35 ve altı yaş grubundaki katılımcılar (Ort. = 3,75; S.S. = 0,93), 51 ve üzeri yaş (Ort. = 3,22; S.S. = 1,14) grubundakilere oranla informel iletişim ağları faktöründen daha fazla etkilenmektedirler.

Cam tavanı yoğun hisseden kadınların cam tavan algıları kurumdan kuruma değişik yaşlarda hissedilmektedir. Örneğin bankacılık sektöründe cam tavan algısı 31-40 yaş aralığında hissedilirken (Karaca, 2007: 77) öğretmenlerde ise 51 ve üzeri yaşlarda bu algının daha fazla hissedildiği görülmüştür (Çetin ve Atan, 2012: 134).

Nitel görüşmedeki 7. Soruya verilen yanıtlardan örneklere bakıldığında;

K11 "kurumsal anlamda çalışma ve başarıya verilen önem, deneyim ve aidiyet",

K20 "yaşım, deneyimim, eğitim aldığım kurumun etiketi",

K24 "eğitim aldığım alan, deneyim sürem ve yaşım"

kişisel özelliklerin, deneyim ve yaşın üst düzey idari görevlere tercih edilmelerinde pozitif etkiye sahip olduğu inancı yaşça büyük olan katılımcıların cam tavan algısını az hissetme nedenleri olarak belirtilebilir.

Tablo 5'te çocuk sayısı ve cam tavan faktörleri algısı arasındaki anlamlı farklılık tek-yönlü varyans analiziyle p değerinin 0,05'ten küçük olduğu "stereotipler ve önyargılar" faktöründe rastlanmaktadır. 3 ve üzeri çocuğa sahip olan akademisyenler (Ort. = 2,75; S.S. = 0,84) diğer gruplara oranla streotipler ve önyargılar faktörünü daha az algılamalarından kaynaklıdır.

Literatürde sadece kadınlar üzerinde yapılan çeşitli çalışmalarda (Shultz, 1998; Barutçugil, 2002; Anafarta, Sarvan ve Yapıcı, 2008; Çalışkan, 2012; Taşkın ve Çetin, 2012; Büyükyaprak, 2015) çocuk bakımının cam tavana neden olan faktörler arasında sıralandığı görülmektedir.

Nitel görüşmeler esnasında da çocuk bakımı ve ailevi yükümlülükler konusunda üst düzey görev üstlenmede gerek eşlerin gerekse katılımcıların çeşitli endişeleri dile getirilmiştir.

K11 kodlu kadın katılımcı "evi ve çocukları ihmal edeceğimi düşündüğünden eşim idari görev almamı istememektedir" ifadesiyle çocuk sayısı ne olursa olsun eşlerin, ailevi sorumlulukları etkileyeceği düşüncesinden dolayı kadının idari kariyerine karşı önyargılı olduğu anlaşılmaktadır. Aynı şekilde erkek katılımcıların da birçoğunda idari görevlerin çocuklarıyla vakit geçirmelerini olumsuz etkilediği düşüncesi hâkimken gerek kadın gerekse erkek katılımcıların buldukları görevler dolayısıyla bu durumun kariyerlerini olumsuz etkilemediği görülmüştür.

Akademisyenlerin sivil toplum kuruluşuna üyeliği ile cam tavan faktörleri algısı arasındaki farklılığa p değerinin 0,05'ten küçük olduğu "örgüt kültürü ve politikaları" ile "stereotipler ve önyargılar" faktörlerinde rastlanmaktadır.

⁶ Post Hoc testiyle örnekleme yer alan grupların sayısının birbiriyle eşit olmaması; ancak bu eşitliği bozacak değerin çok büyük olmaması, farklılığa neden olan grubu/grupları tespit etmek için Field (2012: 4) Gabriel'in kullanılmasını önermiştir.

Örgüt kültürü ve politikaları faktöründeki farklılığa, Eğitim-Sen (Ort. = 2,08; S.S. = 0,86) ile sendikası olmayanlar (Ort. = 2,50; S.S. = 0,88) ve Eğitim Bir-Sen’li (Ort. = 2,60; S.S. = 0,90) gruplar neden olmuştur. Bu farklılık Eğitim-Sen’lilerin diğerlerine oranla örgüt kültürü ve politikaları faktörünü daha az algılamasından kaynaklıdır. Stereotipler ve önyargılar faktöründeki farklılık ise, Eğitim-Sen’liler (Ort. = 3,88; S.S. = 0,74) ile sendikalı olmayanlar (Ort. 3,01; S.S. = 0,92), Eğitim Bir-Sen’liler (Ort. = 2,74; S.S. = 0,93), Türk Eğitim-Sen’liler (Ort. = 2,99; S.S. = 0,92) ve diğer STK üyeleri (Ort. = 3,08; S.S. = 0,99) arasında olduğu görülmektedir. Bu farklılık, Eğitim-Sen’lilerin diğer gruplardakilere oranla stereotipler ve önyargılar faktörünü daha fazla algılamasından kaynaklıdır.

Nitel bulgulara bakıldığında “üst düzey idari göreve atanmanızda/seçilmenizde pozitif ya da negatif etkiye sahip kurumsal ve toplumsal değerlerin etkili olduğunu düşünüyor musunuz?”, sorusuna verilen yanıtlarla;

K4 “seçimlerde mevcut yönetimi desteklemek kişilere pozitif etkide bulunurken, siyasi görüş negatif etkide bulunmuştur”,

K8 “kuruma sahip çıkma, informel ilişkiler pozitif etkide bulunmuştur. Ancak infomel ilişkilerim idari görev üstlenmek adına kurulan ilişkiler değildir (bilinçsiz olarak kurulan ilişkiler)”,

K9 “kurumsal değerlere sahip çıkma, hemşehricilik, informel iletişimler, kurumun oluşmasında ailemin alt zemini hazırlaması ve saygın kişiliği pozitif etkilemiştir”,

K10 “mikro milliyetçilik, hemşehricilik pozitif etkiye sahip olur”,

K15 “üst amirlerin kendilerine yakın hissetmesi”,

K21 “siyasi tercihimin şu an bulunduğum konuma gelmemde etkili olduğunu düşünüyorum”

istatistiki testler desteklemektedir.

Akademisyenlerin lise eğitimlerini aldıkları ilin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi ile cam tavan faktörleri algısı arasındaki farklılık p değerinin 0,05’ten küçük olduğu “*korku ve endişe*” faktöründe görülmektedir. Lise eğitiminin alındığı ilin gelişmişlik düzeyi ile cam tavan algısı arasındaki farklılık II. grup ile III. Gruplar arasında yer almaktadır. Bu farklılık, II. gruptakilerin (Ort. = 3,35; S.S. = 0,97) III. gruptakilere oranla korku ve endişe faktörünü daha fazla algılamasından kaynaklıdır.

Yüksek lisans eğitimi alınan kurum ile cam tavan faktörleri algısı arasındaki farklılık p değerinin 0,05’ten küçük olduğu “*rol çatışması*” ve “*mesleki liyakat*” faktörlerinde görülmektedir. Rol çatışması faktöründeki farklılık ilk 15’e giren üniversitelerde master eğitimini alan katılımcıların (Ort. = 2,71; S.S. = 1,03) diğer üniversite mezunlarına (Ort. = 3,02; S.S. = 1,01) oranla daha az katılmalarından kaynaklanmaktadır. Mesleki liyakat faktörlerindeki farklılık da ilk 15’e giren üniversitede master eğitimini alan katılımcıların (Ort. = 2,86; S.S. = 1,11) diğer üniversite mezunlarına (Ort. = 3,14; S.S. = 1,09) oranla daha az katılmasından kaynaklıdır.

Akademisyenlerin unvanları ile cam tavan faktörleri algısı arasında farklılık p değerinin 0,05’ten küçük olduğu, “*rol çatışması*”, “*mesleki liyakat*” ve “*informel iletişim ağları*” faktörlerinde rastlanmaktadır. Rol çatışması ile unvanla anlamlı farklılığa neden olan gruplar doçentler ve profesörler olarak görülmüştür. Farklılık doçentlerin (Ort. = 3,04; S.S. = 1,13) profesörlere (Ort. = 2,64; S.S. = 1,03) oranla rol çatışması faktörünü daha fazla algılamasından kaynaklıdır.

Mesleki liyakat faktörü ile unvan arasındaki anlamlı farklılık, doktor öğretim üyesi ile doçentler ve profesörlerden kaynaklandığı görülmektedir. Farklılık doktor öğretim üyelerinin (Ort. = 3,17; S.S. = 1,07) doçentler (Ort. = 2,89; S.S. = 1,16) ve profesörlere (Ort. = 2,87; S.S. = 1,06) oranla mesleki liyakat faktörünü daha fazla algılamasından kaynaklıdır.

Nitel görüşme formunda “üst düzey idari görevinizin akademik yaşamınızda (kariyerinizde) olumlu ya da olumsuz etkileri nelerdir?” sorusuna verilen yanıtlara bakıldığında;

23 katılımcının üst düzey idari görev üstlenmenin akademik anlamda çalışmalarını olumsuz etkilediği düşüncelerini beyan ettikleri görülmektedir.

K3 ise “akademik çalışmalarına herhangi bir etkisi olmadı. Çünkü kendi sosyal yaşamımdan ve uyumdan taviz vererek onlara da zaman ayırdım”

ifadesiyle üst düzey idari görev üstlenmenin bir şekilde sorumlulukları artırdığını ve bu sorumlulukları yerine getirmek adına çeşitli tavizlerin verilmesi gerektiğini dile getirmiştir.

İnformel iletişim ağları faktörü ile unvanda arasındaki anlamlı farklılığa neden olan grup ise, doktor öğretim üyeleri ve doçentler olarak görülmektedir. Farklılık doktor öğretim üyelerinin (Ort. = 3,66; S.S. = 1,00) doçent (Ort. = 3,40; S.S. = 1,10) ve profesörlere (Ort. = 3,39; S.S. = 1,04) oranla informal iletişim ağları faktörünü daha fazla algılamasından kaynaklıdır.

Akademisyenlerin kurumda çalışma süresi ile cam tavan faktörleri algısı arasındaki farklılık p değerleri 0,05’ten küçük olan “*stereotipler ve önyargılar*” ile “*informel iletişim ağları*” faktörlerinden kaynaklanmaktadır. Stereotipler ve önyargılar faktörüne bakıldığında 7-12 yıl deneyimi olanlar ile 13 ve daha fazla deneyimi olanlar arasında anlamlı bir farklılık vardır. Farklılık 7-12 yıl deneyimi olanların (Ort. = 3,17; S.S. = 0,94) stereotipler ve önyargılar faktörünü daha fazla algılamasından kaynaklıdır.

İnformel iletişim ağlarını kapsayan faktörlerde ise 1-6 yıl deneyimi olanlar ile 13 ve daha fazla deneyimi olanlar arasında anlamlı bir farklılık vardır. Farklılık 1-6 yıl deneyimi olanların (Ort. = 3,71; S.S. = 0,96) informal iletişim ağları faktörünü daha fazla algılamasından kaynaklıdır.

Akademisyenlerin üst düzey idari görevde bulunup bulunmaması ile cam tavan faktörleri algısı arasındaki farklılık %5 anlamlılık düzeyinde p değerinin 0,05’ten küçük olduğu “*örgüt kültürü ve politikaları*”, “*stereotipler ve önyargılar*” ve “*informel iletişim ağları*” faktörlerinden kaynaklanmaktadır.

Gabriel test sonuçlarına göre örgüt kültürü ve politikaları faktöründeki farklılık, üst düzey idari görevi olanlar (Ort. = 2,78; S.S. = 0,69) ile herhangi bir idari görevi bulunmayanlar (Ort. = 2,37; S.S. = 0,90) arasında olduğu görülmektedir. Farklılık idari görevi olmayanların örgüt kültürü ve politikaları faktörünü daha az algılamalarından kaynaklıdır.

Stereotipler ve önyargılar faktörüne bakıldığında ise idari görevi olmayanlar (Ort. = 3,16; S.S. = 0,93) ile üst düzey idari görevi olanlar (Ort. = 2,78; S.S. = 0,93) ve idari görevi olanlar (Ort. = 2,89; S.S. = 0,95) arasında anlamlı bir farklılık vardır. Farklılık idari görevi olmayanların diğerlerine oranla stereotipler ve önyargılar faktörünü daha fazla algılamasından kaynaklıdır.

İnformel iletişim ağları faktöründe ise idari görevi olanlar (Ort. = 3,40; S.S. = 1,04) ve olmayanlar (Ort. = 3,65; S.S. = 1,03) arasında anlamlı bir farklılık vardır. Farklılık idari görevi olmayanların informal iletişim ağları faktörünü diğer katılımcılara oranla daha fazla algılamasından kaynaklıdır.

Sonuç

Akademisyenlerin üst düzey idari görevlere ulaşması önündeki cam tavanların sorgulanmasını ve demografik değişkenler boyutunda cam tavanların algılanma düzeylerinin ölçülmesini amaçlayan bu çalışmada çeşitli bulgulara ulaşılmıştır. Bu bulgulara göre;

H1 hipotezi stereotipler ve önyargılar faktörü açısından kabul edilmiştir. Kadın akademisyenlerin üst düzey idari görevlere yükselmesinde erkeklere oranla cam tavana neden olan bu faktöründen daha fazla etkilendiği görülmektedir.

H2 hipotezi rol çatışması, mesleki liyakat ve informal iletişim ağları faktörleri açısından kabul edilmiştir. Rol çatışması faktöründe dikkat çeken 51 ve üzeri yaş grubun daha az etkilenmesidir. Mesleki liyakat faktöründe farklılıkların çıktığı gruplar arasında 36-40 yaş grubundakiler daha fazla etkilenmektedir. İnfornel iletişim ağları faktöründe ise 35 ve altı yaş grubundaki katılımcıların daha fazla etkilendiği görülmektedir. Çalışmada deneyimli akademisyenlerin diğerlerine oranla cam tavan algılarının azaldığı gözlemlenmektedir.

Nitel araştırmadaki demografik bilgiler için öngörülen yaş aralıklarında ilk grubun üst düzey idari görevlerde yer almadığı görülmektedir. Üst düzey idari görevlerin gerek akademik kariyerle ilişkisi olması gerekse kurumsal

ve toplumsal kültürde yöneticilik yapacak bireylerin olgun yaşta olması gerektiği kanısı elde edilen bu sonuçlarla kısmen ilişkilendirmek mümkündür.

H3 hipotezi örgüt kültürü ve politikaları faktörü açısından kabul edilmiştir. Bekâr akademisyenlerin bu faktörden daha fazla etkilendiği görülmektedir. Nitel görüşme formlarına verilen yanıtlarda ise medeni durumun etkilerinin rol çatışması faktörüyle ilişkilendirildiği görülmektedir. Özellikle idari görev üstlenen akademisyenlerin birçoğunun ailevi sorumluluklarını ihmal ettiklerinden/edecekleri endişesinden dolayı hem kendilerinin hem de eşlerinin negatif düşüncelerde oldukları gözlemlenmektedir.

H4 hipotezi stereotipler ve önyargılar faktörü açısından kabul edilmiştir. 3 ve üzeri çocuğa sahip olan akademisyenler bu faktörü daha az algılamaktadır. Bu sonucun aksine literatürde özellikle kadın çalışanların çocuğa ilişkin sorumlulukları ve rol çatışması arasında ilişkiye rastlanmaktadır. Ayrıca erkeklerinde çocuk ve rol çatışması konusunda ailevi sorumluluklarını yerine getiremeyeceği endişesi hâkimdir.

H5 hipotezi örgüt kültürü ve politikaları, stereotipler ve önyargılar ile mesleki liyakat faktörleri açısından kabul edilmiştir. İslam inancına sahip olduğunu dile getiren akademisyenlerin örgüt kültürü ve politikaları ile mesleki liyakat faktörlerinden fazla etkilendiği görülürken; stereotipler ve önyargılar faktöründen diğer inanca sahip olanlar daha fazla etkilenmektedirler. Nitel görüşme formlarında ise üniversitelere çeşitlilik kültür ve politikalarının yansımadağı dile getirilmiştir.

H6 hipotezi örgüt kültürü ve politikaları ile stereotipler ve önyargılar faktörleri açısından kabul edilmiştir. Çalışmada akademisyenlere sivil toplum kuruluşu üyeliklerinin sorulma nedeni, ülkemizdeki sendika üyeliğinde siyasi eğilimlerin önemli bir faktör olmasından (Özaydın ve Han, 2014) kaynaklıdır. Türkiye’de demokrasi ve sivil toplum örgütlerinin özgürce gelişmemesi patronaj ilişkiden ve nepotizmden kaynaklıdır (Bayhan, 2002: 11-12). Geçmişten günümüze yansıyan patronaj ilişkiler ve nepotizm sonucunda özgürleşemeyen ve gerçek amacına ulaşamayan sendikalara üyelik tam anlamıyla olmasa da bireylerin siyasi tercihlerini yansıtmaktadır. Bireylere siyasi tercihleri direk sorulmadığından böyle bir yöntem kullanılmıştır. Bu çalışmada elde edilen sonuç doğrultusunda Eğitim-Senliler örgüt kültürü ve politikaları faktöründen daha az etkilenirken, toplumsal unsurların dile getirildiği stereotipler ve önyargılar faktöründen daha fazla etkilendiği görülmektedir.

H7 ve H8 hipotezleri cam tavan algısında etkili olan faktörlerden hiçbirinde farklılık gözlenmediğinden reddedilmiştir. H9 hipotezi korku ve endişe faktörü açısından kabul edilmiştir. Bu hipoteze ilişkin anlamlı farklılık II. gruptakilerin III. gruptakilere oranla ilgili faktörü daha fazla algılamasından kaynaklıdır.

H10 hipotezi örgüt kültürü ve politikaları ile rol çatışması faktörleri açısından kabul edilmiştir. 2015-2016 Eğitim-Öğretim yılında ODTÜ Enformatik Enstitüsü bünyesinde yer alan URAP Araştırma Laboratuvarı tarafından açıklanan Türkiye’nin en iyi 15 üniversitesinden mezun olmayan akademisyenler bu faktörlerden daha fazla etkilenmektedir. *H11 hipotezi rol çatışması ve mesleki liyakat* faktörleri açısından kabul edilmiştir. İlk 15’e giren üniversitelerde her iki faktöre de diğerlerine oranla daha az katılmaktadır. H12 hipotezi ise cam tavan algısında etkili olan faktörlerden hiçbirinde farklılık gözlenmediğinden reddedilmiştir.

H13 hipotezi rol çatışması, mesleki liyakat ve informal iletişim ağları faktörleri açısından kabul edilmiştir. Doçentler profesörlere oranla rol çatışması faktörünü daha fazla algılarken, doktor öğretim üyeleri diğerlerine oranla mesleki liyakat ile informal iletişim ağları faktörlerini daha fazla algılamaktadır.

H14 hipotezi stereotipler ve önyargılar ile informal iletişim ağları faktörleri açısından kabul edilmiştir. Stereotipler ve önyargılar faktörü 7-12 yıl deneyimi olanların cam tavanı daha fazla algılamasına neden olurken, informal iletişim ağları faktörü 1-6 yıl deneyimi olanlar üzerinde etki göstermiştir.

H15 hipotezi stereotipler ve önyargılar, mesleki liyakat ve informal iletişim ağları faktörleri açısından kabul edilmiştir. 1-12 yıl çalışma deneyimi olan akademisyenler bu faktörlerden diğerlerine oranla daha fazla etkilenmektedir.

H16 hipotezi örgüt kültürü ve politikaları, stereotipler ve önyargılar ile informal iletişim ağları faktörleri açısından kabul edilmiştir. İdari görevi olmayanlar örgüt kültürü ve politikaları faktörünü daha az algılarken,

stereotipler ve önyargılar ile informal iletişim ağları faktörlerini diğer katılımcılara oranla daha fazla algılamaktadır.

H17 hipotezi stereotipler ve önyargılar ile korku ve endişe faktörleri açısından kabul dirmiştir. Aynı anda birden fazla idari görevi bulunmayan akademisyenlerin aynı anda birden fazla idari görev üstlenen akademisyenlere oranla bu faktörlerden daha fazla etkilenmektedir.

Araştırmanın temel hipotezi olan “cam tavanın cinsiyet dışında diğer azınlık ya da kendini azınlık hisseden grupları etkilemesi” çalışmanın bulgularıyla desteklenmektedir. Öncelikli olarak belirtmek gerekir ki ülkemizdeki diğer kamu kurumlarına oranla üniversitelerin toplumsal değerlerden daha kopuk olduğu düşünülse de toplumda hâkim olan stereotipler ve önyargılar çalışmanın da bulguları doğrultusunda üniversiteleri etkilemektedir. Ayrıca cam tavan konusunda stereotipler ve önyargılar faktörü akıllara öncelikli olarak toplumsal cinsiyetçilik/cinsiyet ayrımcılığını getirirken, bu çalışmaya göre sadece kadınlar değil, toplumun diğer kesimleri de önyargılardan muzdariptir.

Örgüt kültürü ve politikaları faktörüne bakıldığında, ülkemizde yükseköğretim kurumlarının kamu kurumlarına ve özel sektöre yöneticilik yapabilecek kapasitede bireyleri yetiştirme misyonu ve vizyonunun aksine üst düzey idari görevler için akademisyenlerdeki liyakatin, yönetim ve liderlik konusunda kişisel beceri, hünerin ve deneyimlerin dikkate alınmadığı görülmektedir. Liderlik veya yöneticilik özelliği bulunan bireylerin üst düzey yöneticilik için tercih edilmemesinin, yüz yüze anketlerde ve nitel görüşmelerde elde edilen bulgulardan yola çıkılarak, informal iletişim ağları faktöründen kaynaklandığı görülmektedir. Informel iletişim ağları faktöründe ise mesleki yaşantısının başlangıcında olanlar ve idari görevleri olmayanların daha fazla etkilenmiş olmaları tesadüf değildir. Bu faktörün etkileri akademik unvana, deneyime göre değişiklik göstermektedir. Kurumsal anlamda bunun nedenine bakıldığında ise, en tepedeki yöneticinin, kurumu bir bütün halinde yönetmesi noktasında, kendine yakın gördüğü ve güveneceği insanları seçmek istemesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Dolayısıyla bu çalışma üniversitelerde de deneyime koşut olarak networklerin (iletişim ağlarının) var olduğunu, basamakları tırmanmak için gerekliliğini bir kez daha göstermektedir.

Mesleki liyakat faktörü çalışmaya başlarken tahmin edilen sonucu vermektedir. Akademisyenin akademik kariyeri daha fazla ön planda olduğundan unvanların alınacağı çağlarda/dönemlerde bulunan akademisyenler için bu faktörün daha fazla etkili olduğu görülmektedir. Akademik yaşamın gereklerinden dolayı yoğun bir çalışma temposu olan akademisyenlerin de literatürün aksine sadece cinsiyet değişkenine bağlı kalmadan rol çatışması faktöründen etkilendikleri de dikkat çekmektedir. Korku ve endişe faktöründen diğerlerine oranla daha fazla etkilenen nispeten orta kuşak kabul edebileceğimiz üniversite mezunlarının mesleki liyakat faktöründe de karşımıza çıkması üst düzey yöneticilik kadrolarına ilk kuşakta kurulan üniversite mezunlarının getirilmesi kurumlar arası bir hiyerarşinin oluşup oluşmadığını akla getirmektedir.

Bu çalışmanın en önemli sınırlılığı, katılımcılara mezhep ve benimsedikleri dini inancın gereklerini yerine getirme düzeyleri ve bunlara dair karşılaştıkları engellerin direk sorulamamasından kaynaklıdır. Ayrıca katılımcıların etnik kökenleri ve ideolojileri dolaylı yollarla öğrenilmeye çalışılmıştır. Açık uçlu sorular, nitel görüşmeler ve gözlemler, bu sınırlılığı bir nebze gidermektedir. Ancak Türkiye’de cam tavan sorununun kamu personel yapısı içinde derinlemesine ele alınmasında ciddi engeller bulunduğu görülmektedir. Örneğin kendilerinin vereceği bilgilerden dolayı araştırmacı tarafından ifşa edileceği korkusu, araştırmacının ciddi bir çalışma için bu yolu tercih etmesinden ziyade birilerinin muhbiri olabileceği endişesi ve diğer sorunlar.

Cam tavan kavramının kadınla iç içe olması diğer farklılıkların göz ardı edilmesine neden olmaktadır. Bu yüzden çalışmanın alana en önemli katkısı cam tavan sendromu kavramının cinsiyet değişkeninden başka değişkenlerle de ölçülebileceğidir.

Araştırmanın Sınırlılıkları ve Kısıtları

Alan araştırması sınırlılıklarının ilki araştırmaya zaman ve bütçe kısıntısı nedeniyle 1992 yılında kurulan Devlet üniversitelerinin seçilmesidir. 1992 yılında kurulan Devlet üniversitelerinin 23 farklı ilde yer alması, izin prosedürlerinin çok uzun sürmesi ve zaman dilimine yayılması dolayısıyla yüz yüze anketle elde edilen veriler birkaç üniversiteyle sınırlı kalmış, diğerlerinde (e-posta adreslerine ulaşılabilen) öğretim üyelerine online (çevrimiçi)

anket uygulanabilmiştir. Özellikle yüz yüze uygulanan anketlerde karşılaşılan en temel sorun ise kimliklerin ifşa edilmesi korkusudur. Bu yüzden kimi anketler eksik doldurulmuş ve bu eksiklikler dolayısıyla çalışma kapsamına alınmamıştır. Çalışmaya katılımı teklif edilen akademisyenlerin ders ve idari sorumluluğu dışında akademik kariyerlerine de zaman ayırmaları gerektiğini dile getirerek anket ve mülakatlara geri dönüş yapılmasının zaman kaybına neden olacağını belirtmelerinden kaynaklı anket ve mülakatları cevaplamaya katılım hedeflenen düzeyin altında gerçekleşmiştir.

Cam tavan sendromunu konu alan bu çalışmada örgütsel kültür ve faktörlerin karşılaştırılabilmesi açısından alan araştırmasının daha az sayıda üniversitede yapılması öngörülmüştür. Ancak anket ve mülakat için izin alınabilen üniversitelerde hedeflenen örneklem büyüklüğüne ulaşamadığından çalışmada böyle bir karşılaştırma gerçekleştirilememiştir.

Sosyal bilimlerde alan araştırmasıyla elde edilen sayısal verilerin sonucuna inancın düşük olması bu çalışmanın bir diğer sınırlılığıdır. Çalışmada bu sorunu gidermek veya azaltmak adına üst düzey idari görevlerde bulunan akademik personelle yapılan nitel görüşmelerde ise bu akademisyenlerin yoğun temposundan, kimlik ifşası korkusundan, kaçamak bilgiler vermesinden, bazen de görüşme talebini geri çevirmesinden dolayı hedeflenen sayıya ulaşamamıştır. Bunların temel nedeni görüşme talep edilen akademisyenlerin araştırmacıya yönelttiği “siz hangi gruba mensupsunuz, kimin-hangi kurumun adına çalışmayı yürütüyorsunuz” gibi ifadelerden kaynaklanmaktadır. Ayrıca çalışma için hedeflenen nitel görüşme sayısını ülkemizde yaşanan 15 Temmuz 2016 darbe girişimi de etkilemiş ve bu süreç sonrasında nitel görüşmeler için randevu talep edilen üst düzey idari görevdeki akademisyenlerden geri dönüş alınamamıştır.

Anket formunun cevaplandırılmasında, katılımcıların ifadeleri algılama şekillerine bağlı olarak, görünmez bariyerleri bir engel olarak düşünmek yerine sistemin gerekliliği olarak düşünmeleri ve objektif cevap vermemeleri ihtimali de bir diğer risk ve sınırlılıktır.

Araştırmacılar İçin Öneriler

Bu çalışmada elde edilen bilgi ve deneyimler sonucunda gelecekte yapılacak araştırmalara ilişkin şu önerilerde bulunmak mümkündür:

1. Aynı örneklem grupla akademisyenlerin idari kariyerleri önündeki engellerden nasıl kurtulabileceklerinin ortaya konulduğu ve özellikle nitel araştırma yöntemlerinin kullanıldığı yeni bir çalışmanın yapılması belirlenen engellerin nasıl aşıldığı/aşılacağına göstergesi olacaktır.

2. Nitel olarak yapılacak çalışmada özellikle cam tavana maruz kalan fakat üst düzey idari görevlere erişebilen akademisyenlerin örneklem tercih edilmesinin yararlı olacağı düşünülmektedir. Bir başka deyişle cam tavanı aşarak başarı örneği olan akademisyenlere ulaşmak ve bu akademisyenlerden veri almak daha kolay olacaktır ve sonraki araştırmalar için iyi bir arka plan oluşturacaktır.

3. Akademisyenlerin akademik yaşamda karşılaştıkları görünmez engellerin belirlenmesi adına bu araştırmanın aynı örneklem grupla tekrarlanmasında oldukça anlamlı sonuçlara ulaşmak mümkündür.

4. Kamusal alanda kurumların karşılaştırılması adına başka kurumlarda da cinsiyet unsuru dışındaki faktörlerde dikkate alınarak bu araştırmanın yapılması diğer grupların cam tavan algılarını ölçmede faydalı olacaktır. Ayrıca bu çalışmalar sonucunda kurumların birbirleriyle karşılaştırılabileceği yeni çalışmalar ortaya konabilir.

5. Kamu kurumlarında ve/veya üniversitelerde cam tavan ve örgütsel adalet ya da örgütsel aidiyet ilişkisinin ele alındığı çalışmaların yapılmasının kurumsal ve bireysel başarıların artırılmasında etkili olacaktır.

6. Çalışmada gerçekleştirilen görüşmelerin birçoğunda, akademisyenin asıl görevinin akademik çalışma, ders verme olduğu belirtilmektedir. Bu yüzden yükseköğretim kurumlarının idari yapılanması için çeşitli öneriler geliştirebilen çalışmalar yapılmasında fayda vardır.

KAYNAKÇA

- Akdöl, B. (2009). *Cam Tavan ve Kurumsal Bir Strateji Pozitif Ayrımcılık: İlaç Sektöründe Bir Sınıflandırma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Aksu, A., Çek, F. ve Şenol, B. (2013). "Kadınların Müdür Olmalarının Önündeki Cam Tavan ve Cam Tavanı Aşma Stratejileri'ne İlişkin İlköğretim Okulu Müdürlerinin Görüşleri", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25, 133-160.
- Aktaş, A., Algür, S. ve Cengiz, F. (2009). "Turizm Sektöründeki Kadın Yöneticilerin Cam Tavan Sendromu Açısından Değerlendirilmesi: Antalya'da Bulunan Konaklama İşletmelerinde Yapılan Bir Araştırma", 17. *Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı*, Kahraman Neşriyat, İstanbul, 270-276.
- Alaçam, B. ve Altuntaş, S. (2015). "Kadın Akademisyenlerin Kariyer Engelleri Ölçeği'nin Geliştirilmesi", *Sağlık ve Hemşerilik Yönetimi Dergisi*, 2/1, 1-11.
- Anafarta, N., Sarvan, F. ve Yapıcı, N. (2008). "Konaklama İşletmelerinde Kadın Yöneticilerin Cam Tavan Algısı: Antalya İlinde Bir Araştırma", *Akdeniz Üniversitesi İİBFD*, 15, 111-137.
- Ancis, J.R., and Phillips, S.D. (1996). "Academic Gender Bias and Women's Behavioral Agency Self-Efficacy", *Journal of Counseling & Development*, 75/2, 131-137.
- Ards, S., Brintnall, M. and Woodard, M. (1997). "The Road to Tenure and Beyond for African American Political Scientists", *The Journal of Negro Education*, 66/2, 159-171.
- Asoy, E. (2018). "Toplumsal Cinsiyet Ayrımı ve Cam Tavan Sendromu Üzerine Oyun Teorisi Modeli: Cam Tavanın Kırıldığı Oyun Dengesi", *Marmara Üniversitesi Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Dergisi*, 2/2, 85-95.
- Ayman-Güler, B. (2013). *Kamu Personeli: Sistem ve Yönetim*. 2. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi.
- Barnet-Verzat, C. and Wolff, F. C. (2008). "Gender Wage Gap and the Glass Ceiling Effect: A Firm-Level Investigation", *International Journal of Manpower*, 29/6, 486-502.
- Bartol, K.M.; Martin, D.C., and Kromkowski, J.A. (2003). "Leadership and The Glass Ceiling: Gender and Ethnic Group Influences on Leader Behaviors at Middle and Executive Managerial Levels", *Journal of Leadership & Organizational Studies*, 9/3, 8-19.
- Barutçugil, İ. (2002). *İş Hayatında Kadın Yönetici*, İstanbul, Kariyer.
- Bayhan, V. (2002). "Demokrasi ve Sivil Toplum Örgütlerinin Engelleri: Patronaj ve Nepotizm", *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26/1, 1-13.
- Billingsley, A. (1995). "The Concrete Wall' African Americans", *Good for Business: Making Full Use of the Nation's Human Capital*, Washington, DC: U.S. Government Printing Office, 64-155, http://digitalcommons.ilr.cornell.edu/key_workplace/116/, E.T. 09.01.2019.
- Bingöl, D., Aydoğan, E., Şenel, G. ve Erden, P. (2011). "Cam Tavan Sendromu ve Kadınların Hiyerarşik Yükselmelerindeki Engeller: T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Ankara Merkez Teşkilatı Örneği", *İşletme Fakültesi Dergisi*, 12/1, 115-132.
- Blake, S. (1999). "At the Crossroads of Race and Gender: Lessons from the Mentoring Experiences of Professional Black Women", A.J. Murrell, F.J. Crosby, R.J. Ely (Edts). *Mentoring Dilemmas: Developmental Relationships within Multicultural Organization in (77-97)*, London: Lawrence Erlbaum Associates.
- Braddock, D. and Bachelder, L. (1994). *The Glass Ceiling and Persons with Disabilities*, The Glass Ceiling Commission U.S. Department of Labor, Washington DC.
- Burbridge, L.C. (1994). *The Glass Ceiling in Different Sectors of the Economy: Differences between Government, Non-Profit, and for-Profit Organizations*, Glass Ceiling Commission, US Department of Labor, Washington D.C.
- Burcu, E. (2011). "Türkiye'deki Engelli Bireylere İlişkin Kültürel Tanımlamalar: Ankara Örneği", *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 28/1, 37-54.
- Burke, R.J. (2005). "High-Achieving Women: Progress and Challenges", R.J. Burke and M.C. Mattis (Edts), *Supporting Women's Career Advancement: Challenges and Opportunities*, in (13-30), Cheltenham: Edward Elgar.

- Büyükyaprak, F. (2015). Çalışan Kadın Personelin Kariyer Gelişimi Engellerinden Cam Tavan Sendromu: Millî Eğitim Bakanlığı Merkez Teşkilatı Örneği, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Türk Hava Kurumu Üniversitesi SBE, İşletme Anabilim Dalı, Ankara.
- Catalyst (2001). *The Next Generation: Today's Professionals, Tomorrow's Leader*, Author, New York.
- Chen, Li-Yu (2005). *A Study of the Glass Ceiling and Strategies for Women's Career Advancement*, Unpublished Ph.D. Dissertation, Lynn University, Florida.
- Chernesky, R.H. (2003). "Examining the Glass Ceiling: Gender Influences on Promotion Decisions", *Administration in Social Work*, 27/2 13-18.
- Cotter, D.A., Hermsen, J.M. and Vanneman, R. (1999). "Systems of Gender, Race and Class Inequality: Multilevel Analyses", *Social Forces*, 78/2, 433-460.
- Creswell, J.W.; Shope, R., Clark, V.L. and Green, D.O. (2006). How Interpretive Qualitative Research Extends Mixed Research, *Research in the Schools*, 13/1, 1-12.
- Çalışkan, A. (2012). *Kamu Sektöründe İstihdam Edilen Kadınların Kariyer Engellerini ve Cam Tavan Sendromunu Algılamalarına İlişkin Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul.
- Çetin, M.ve Atan, E. (2012). "İlköğretim Okullarında Görev Yapan Kadın Okul Yöneticilerinin "Cam Tavan"a İlişkin Algılarının İncelenmesi", *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 35, 123-136.
- Davies, N. and Ann, S. (1998). "Women above the Glass Ceiling Perceptions on Corporate Mobility and Strategies for Success", *Gender & Society*, 12/3, 339-355.
- Deemer, C. ve Fredericks, N. (2006). *Cam Tavan Üstünde Dans*, Çeviren: Sinem Özer, İstanbul, Optimist.
- Demir, H. ve Kartal, N. (2018). "Sağlık Çalışanlarının Cam Tavan Algısı", *Genel Tıp Dergisi*, 28/2, 48-56.
- Denzin, N. K. and Lincoln, Y.S. (1994). "Introduction: Entering the Field of Qualitative Research", N.K. Denzin and Y.S. Lincoln (Edts) *Handbook of Qualitative Research*, Sage, Thousand Oaks, California.
- Doğru, A. (2010). *Kadın Çalışanların Cam Tavan Engelleri ve İş Tatminine Etkisi: Afyon Kocatepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Kütahya.
- Dreher, G.F. (2003). "Breaking the Glass Ceiling: The Effects of Sex Ratios and Work-Life Programs on Female Leadership at the Top", *Human Relations*, 56/5, 541-562.
- Erdirençelebi, M. ve Karakuş, G. (2018). "Kadın Çalışanların Cam Tavan Sendromu Algılarının İş Tatminleri ve Örgütsel Bağlılıkları Üzerindeki Etkisini Ölçmeye Yönelik Bir Araştırma", *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 10/3, 95-119.
- Ergeneli, A. ve Akçamete, C. (2004). "Bankacılıkta Cam Tavan: Kadın Ve Erkeklerin Kadın Çalışanlar ve Kadınların Üst Yönetime Yükseltilmelerine Yönelik Tutumları", *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22/2, 85-109.
- Ergül-Düz, H. (2015). Kadın Maarif Müfettişlerinin Cam Tavan Sendromuna İlişkin Görüşleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı Eğitim Yönetimi ve Denetimi Bilim Dalı, İstanbul.
- Erot, B. (2016). *Antalya Devlet Okullarında Görev Yapan Kadın Yöneticilerin Cam Tavan Sendromu Hakkında Görüşlerine İlişkin Nitel Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Antalya.
- Field, A. (2012). "Contrasts and Post Hoc Tests for One-Way Independent ANOVA Using SPSS", <http://www.statisticshell.com/docs/contrasts.pdf>, E.T. 01.07.2019.
- Goodman, J.S., Fields, D. L. and Blum, T.C. (2003). "Cracks in the Glass Ceiling: In What Kinds of Organizations do Women Make It to the Top?", *Group & Organization Management*, 28/4, 475-501.
- Goulding, C. (2002). *Grounded Theory: A Practical Guide for Management, Business and Market Research*, Sage, London.
- Gül, E. ve Çevik, B. (2015). *2013 Verileriyle Türkiye'de İllerin Gelişmişlik Düzeyi Araştırması*, Türkiye İş Bankası, https://ekonomi.isbank.com.tr/UserFiles/pdf/ar_07_2015.pdf, E.T. 20.06.2016.

- Gürbüz, S.ve Şahin, F. (2016). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri, Felsefe-Yöntem-Analiz*, Ankara, Seçkin.
- Hart, E.D. (2009). *The Experience of Women Aspiring to and Holding Executive Leadership Positions in the Public Sector: A Generic Qualitative Study*, A Dissertation Presented in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Doctor of Philosophy, Capella University, Minneapolis.
- Hoşgör, H., Gündüz-Hoşgör, D. ve Memiş, K. (2016). "Sosyo-Demografik Özellikler ile Cam Tavan Sendromu Arasındaki İlişki ve Farklılıkların İncelenmesi: Sağlık Çalışanları Örneği", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13/35, 345-362.
- İslamoğlu, A.H. ve Alniacık, Ü. (2014). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, İstanbul, Beta.
- İraz, R. (2009). "Çalışma Yaşamında Kadın ve Erkek Yöneticilerin Cam Tavan Sendromuna İlişkin Tutumlarının Karşılaştırılması", *17. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı*, Kahraman Neşriyat, İstanbul, 277-284.
- Jacobs, J.A. (1989). *Revolving Doors: Sex Segregation and Women's Career*, Stanford University Press, Stanford, California.
- Karaca, A. (2007). *Kadın Yöneticilerde Kariyer Engelleri: Cam Tavan Sendromu Üzerine Uygulamalı Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Kılıç, T. ve Çakıcı, A. B. (2016). "Sağlık ve Eğitim Sektöründeki Kadın Çalışanların Cam Tavan Algısının Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi", *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 19/3, 283-303.
- Küçüközkan, Y. ve Çetin, C. (2019). "Algılanan Cam Tavan Sendromu İle Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Şanlıurfa İlinde Sağlık Kurumlarında Çalışan Kadınlar Üzerine Bir Araştırma", (Edt. Işık, O. Yurtal, F. Vursavuş, K., Kantar Davran, M., Çelik, M., Akgül, M. Z. ve Karacan, O.), *Disiplinlerarası Kadın Çalışmaları II*, Adana: Çukurova Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi (KADAUM) Müdürlüğü, 356-367.
- Landau, J. (1995). "The Relationship of Race and Gender to Managers' Ratings of Promotion Potential", *Journal of Organizational Behavior*, 16/4, 391-400.
- Lee, S.M. (2002). "Do Asian American Faculty Face a Glass Ceiling in Higher Education?", *American Educational Research Journal*, 39/3, 695-724.
- Lockwood, N. (2004). "The Glass Ceiling: Domestic and International Perspectives", *Society for Human Resource Management, SHRM Research Quarterly*.
- Maume, D.J. (2004). "Is the Glass Ceiling a Unique form of Inequality? Evidence from a Random-Effects Model of Managerial Attainment", *Work and Occupations*, 31/2, 250-274.
- Mizrahi, R. ve Aracı, H. (2010). "Kadın Yöneticiler ve Cam Tavan Sendromu Üzerine Bir Araştırma", *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2/1, 149-156.
- Morgan, L.A. (1998). "Glass-Ceiling Effect or Cohort Effect? A Longitudinal Study of the Gender Earnings Gap for Engineers, 1982 to 1989", *American Sociological Review*, 60/4, 479-493.
- Morrison, A.M. and von Glinow, M.A. (1994). *Women are Minorities in Management*, Center for Effective Organizations School of Business Administration, University of Southern California, Los Angeles.
- Morrison, A.M.; Schreiber, C.T. and Price, K.F. (1995). *A Glass Ceiling Survey: Benchmarking Barriers and Practices*, Center for Creative Leadership, Greensboro, North Carolina.
- Nakip, M. (2013). *Pazarlama Araştırma Teknikleri*, 3. Basım, Ankara, Seçkin.
- Neuman, W.L. (2014). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri, Nitel ve Nicel Yaklaşımlar*, 7. Basım, Çeviren: Sedef Özge, Ankara, Siyasal Kitabevi.
- Nişancı, Z.N. (2012). "Toplumsal Kültür-Örgüt Kültürü İlişkisi ve Yönetim Üzerine Yansımaları", *Journal of Life Sciences*, 1/1, 1279-1293.
- O'Brien, D.H. (2013). *Women in the Public Sector Who Experience Feelings of Bumping Their Heads on the Glass Ceiling: A Grounded Theory Study*, Unpublished Ph.D. Dissertation, Capella University, Minneapolis.
- O'Brien, J. and Dempsey, I. (2004). "Comparative Analysis of Employment Services for People with Disabilities in Australia, Finland, and Sweden", *Journal of Policy and Practice in Intellectual Disabilities*, 1/3-4, 126-135.

- Örücü, E., Kılıç, ve Kılıç, T. (2007). "Cam Tavan Sendromu ve Kadınların Üst Düzey Yönetici Pozisyonuna Yükselmelerindeki Engeller: Balıkesir İli Örneği", *Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 14/2, 117-135.
- Özaydın, M.M. ve Han, E. (2014). "Sendika Üyesi Kamu Görevlilerinin "Sendika-Siyaset" İlişkinine Yönelik Yaklaşımları Üzerine Bir Alan Araştırması", *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBFD*, 19/2, 57-73.
- Öztürk, A. (2011). *Kadın Öğretim Elemanlarının Cam Tavan Sendromu Üzerine Bir Araştırma: Ankara Üniversitesi Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Öztürk, İ. ve Şimşek, A. (2019). "Systematic Review of Glass Ceiling Effect in Academia: The Case of Turkey", *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 13/19, 481-499.
- Özyer, K. ve Orhan, U. (2012). "Cam Tavan Sendromunun Çalışanların Korku Düzeylerine Etkisi Var mıdır? Eğitim Sektörü Üzerinde Bir Uygulama", *The Journal of Academic Social Science Studies*, 5/8, 971-987.
- Özyer, K. ve Azizoğlu, Ö. (2014). "İş Hayatında Kadınların Önündeki Cam Tavan Engelleri İle Algılanan Örgütsel Adalet Arasındaki İlişki", *AİBÜ-İİBF Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10/1, 95-106.
- Öztürk, Z. ve Bilkay, T. A. (2016). "Türkiye Kamu Hastaneleri Kurumunda Çalışan Kadınların Kariyer Engelleri ve Cam Tavan Sendromu Algıları", *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/6, 89-102.
- Porter, D.M. (2001). "Gender Differences in Managers' Conceptions and Perceptions of Commitment to the Organization", *Sex Roles*, 45/5-6, 375-398.
- Powell, G.N. and Butterfield, D.A. (1994). "Investigating the 'Glass Ceiling' Phenomenon: An Empirical Study of Actual Promotions to Top Management", *The Academy of Management Journal*, 37/1, 68-86.
- Powell, G.N. (1999). "Reflections on the Glass Ceiling: Recent Trends and Future Prospects", G.N. Powell (Edts), *Handbook of Gender and Work in (325-346)*, California: Sage Publications, Thousand Oaks.
- Sekaran, U. (2003). *Research Methods for Business: A Skill-Building Approach Fourth Edition*, New York: Wiley.
- Sezen, B. (2008). *Örgütlerde Kadın Çalışanların Karşılaştıkları Cam Tavan Engelleri: Orta ve Büyük Ölçekli Otel İşletmelerinde Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı, Çanakkale.
- Shultz, J.R., Jr. (1998). *Managerial Perceptions of Glass Ceiling Barriers*, Unpublished Ph.D. Dissertation, University of La Verne, California.
- Starks, G.L. (2009). "Minority Representation in Senior Positions in U.S. Federal Agencies: A Paradox of Underrepresentation", *Public Personnel Management*, 38/1, 79-90.
- Stout, C.J. (2007). "Postrepresentational Qualitative Research Writing". *Studies in Art Education*, 48/3, 227-230.
- Tahtaloğlu, H. (2016a). "Türkiye'de Yükseköğretim Kurumlarında Cam Tavan Sendromunun Kadınlar Üzerindeki Etkileri", *Niğde Üniversitesi İİBFD*, 9/2, 89-105.
- Tahtaloğlu, H. (2016b). *Yükselmeye Açık Kamu Personel Sistemine Sahip Türkiye'de 'Cam Tavan': Yükseköğretimde Kapalılık Eğilimleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Denizli: Pamukkale Üniversitesi SBE.
- Tahtaloğlu, H. & Özgür, H. (2020). Türkiye'de akademisyenlerin idari görevlerine dair "cam tavan" algısı ölçeği geliştirme. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(4), 809-823.
- Taşkın, E. ve Çetin, A. (2012). "Kadın Yöneticilerin Cam Tavan Algısının Cam Tavanı Aşma Stratejilerine Etkisi: Bursa Örneği", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33, 19-34.
- Tınar, M.Y. (1990). "Kurumsal Kültür Örgütlerin Yönetiminde Görünmeyen El?", *Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5/1-2, 78-90.
- U.S. Glass Ceiling Commission (Amerikan Birleşik Devletleri Federal Cam Tavan Komisyonu) (1995). *Good for Business: Making Full Use of the Nation's Human Capital*, Washington, DC: U.S. Government Printing Office. http://digitalcommons.ilr.cornell.edu/key_workplace/116/, E.T. 09.09.2019.
- Weyer, B. (2006). "Do Multi-Source Feedback Instruments Support the Existence of a Glass Ceiling for Women Leaders?", *Women in Management Review*, 21/6, 441-457.
- Witherspoon, D.A. (2009). *Burden of Leadership: Re-Envisioning the Glass Ceiling Based on Constructs of Race, Gender, and Ethnicity*, Unpublished Ph.D. Dissertation, University of Phoenix, Arizona.

- Woo, D. (1994). *The Glass Ceiling and Asian Americans*, Research Monograph for the Federal Glass Ceiling Commission, <http://www.ilr.cornell.edu>, E.T. 20.09.2019.
- Wood, R.G., Corcoran, M.E. and Courant, P.N. (1993). "Pay Differences among the Highly Paid: The Male-Female Earnings Gap in Lawyers' Salaries", *Journal of Labor Economics*, 11/3, 417-441.
- Wrigley, B.J. (2002). "Glass Ceiling? What Glass Ceiling? A Qualitative Study of How Women View the Glass Ceiling in Public Relations and Communications Management", *Journal of Public Relations Research*, 14/1, 27-55.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2005). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara, Seçkin.
- Yıldız, S. ve Çiçek, M. (2013). "Cam Tavan Sendromu Kariyer Yolunda Bir Engel Midir? Akademisyenler Üzerinde Bir Araştırma", 1. *Örgütsel Davranış Kongresi Bildiri Kitabı*, 137-142.
- Zeybek, E. (2010). *Kariyer Engelleri ve Cam Tavan: Ankara'da Faaliyet Gösteren 4 ve 5 Yıldızlı Otel İşletmelerinde Bir Uygulama*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimler Enstitüsü Turizm İşletme Eğitimi Anabilim Dalı, Ankara.
- <https://istatistik.yok.gov.tr/27.06.2016>.
- <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.657.pdf/14.09.2019>.

Ek: Türkiye’de Akademisyenlerin İdari Görevlerine Dair ‘Cam Tavan’ Algısı Ölçeği

Türkiye’de Akademisyenlerin İdari Görevlerine Dair ‘Cam Tavan’ Algısı Ölçeği		Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum
Akademisyenin üst düzey idari görev alma isteğini artırır						
1.	akademik yetkinliğe ulaşması	1	2	3	4	5
2.	Profesörlüğe atanma süreci içinde olması	1	2	3	4	5
3.	akademik tatminsizliği	1	2	3	4	5
4.	mobbing mağduru olması	1	2	3	4	5
Akademisyenin üst düzey idari görev alma isteğini azaltır						
5.	evli olması	1	2	3	4	5
6.	ailevi yükümlülüklerinin olması	1	2	3	4	5
7.	başarısızlık korkusu	1	2	3	4	5
8.	yalnız kalma (kişilerle ilişkilerinin bozulma) korkusu	1	2	3	4	5
9.	motivasyon kaybına uğraması	1	2	3	4	5
Kurumlarda (Türkiye’deki devlet üniversitelerinde) üst düzey idari görevler için						
10	liderlik vasıflarının olması aranır	1	2	3	4	5
11	yöneticilik vasıflarının olması aranır	1	2	3	4	5
12	deneyim önemli bir unsurdur	1	2	3	4	5
13	mezun olunan bölümün önemi vardır	1	2	3	4	5
14	istekli olan akademisyenlere rehberlik/mentorluk hizmeti verilir	1	2	3	4	5
15	eğitim alınan üniversitenin (etiketinin) önemi vardır	1	2	3	4	5
16	seçilebilecek akademisyenler adil şekilde değerlendirilir	1	2	3	4	5
17	seçilebilecek akademisyenin yöneticilik eğitimi alması gerekir	1	2	3	4	5
18	akademisyenin istekli olması aranır	1	2	3	4	5
19	atama/seçim yapılacağı informal yollarla duyurulur	1	2	3	4	5
20	akademisyenin siyasi tercihi önemlidir	1	2	3	4	5
Toplumumuzda üst düzey idari görevlere seçilecek/atanacak bireyin						
21	anadiline önem verilir	1	2	3	4	5
22	sosyal sınıfına önem verilir	1	2	3	4	5
23	ırkına/etnik kökenine önem verilir	1	2	3	4	5
24	dini inancına önem verilir	1	2	3	4	5
25	ekonomik sınıfına önem verilir	1	2	3	4	5
26	fiziksel engel durumuna önem verilir	1	2	3	4	5

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:20.02.2020 ✓Accepted/Kabul:12.05.2020

DOI: 10.30794/pausbed.691792

Araştırma Makalesi/ Research Article

Çiçekoğlu, H. (2020). "Psikolojik Sermayenin Lider Üye Etkileşimine Etkisi: Sağlık Sektöründe Bir Alan Araştırması" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 41, Denizli, s. 192-208.

PSİKOLOJİK SERMAYENİN LİDER ÜYE ETKİLEŞİMİNE ETKİSİ: SAĞLIK SEKTÖRÜNDE BİR ALAN ARAŞTIRMASI

Hüseyin ÇİÇEKLİOĞLU*

Özet

Bu araştırmanın amacı; sağlık kurumlarında çalışan hemşirelerin psikolojik sermaye algılarının lider üye etkileşimi düzeylerine olan etkilerini analiz etmektir. Aynı zamanda, iki araştırma değişkeni arasındaki ilişkilerin yönünün ve düzeyinin de belirlenmesi hedeflenmiştir. Bu doğrultuda, Mersin Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu tarafından ilgili çalışma ve ankete yönelik verilen "Etik Kurul Belgesi" ile çalışma başlatılmıştır. Kahramanmaraş ilinde faaliyette bulunan özel bir hastanede görev yapan 156 hemşireye anket uygulanmıştır. Anket sonucunda elde edilen verilere S.P.S.S. programı kullanılarak frekans, güvenilirlik, geçerlilik, korelasyon ve regresyon analizi testleri yapılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre; psikolojik sermayenin lider üye etkileşimini pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Psikolojik sermaye düzeyi arttıkça lider-üye etkileşiminin kalitesi de artmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Psikolojik sermaye, Lider üye etkileşimi, Sağlık kurumları.*

THE EFFECT OF PSYCHOLOGICAL CAPITAL ON LEADER MEMBER EXCHANGE: A FIELD RESEARCH IN HEALTH SECTOR

Abstract

The aim of this study is to analyze the effect of psychological capital perception of nurses working in health institutions on their leader member interaction. It is also aimed to determine the direction and level of relations between the two research variables. In this regard, the work was initiated with the "Ethics Committee Document" issued by the Social and Humanities Ethics Committee of the Rector's Office of Mersin University for the relevant study and survey. A questionnaire has been carried out on 156 nurses working in the private health institutions in Kahramanmaraş. The data obtained from the questionnaire were analyzed using SPSS software frequency, correlation and regression analysis tests. According to the result of the study, it has been determined that; psychological capital effects leader member exchange positively. The quality of leader-member interaction increases as the level of psychological capital increases.

Key Words: *Psychological capital, Leader member exchange, Health intuitions.*

*Öğr. Gör. Dr., Mersin Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği Anabilim Dalı, MERSİN.
e-posta:huseyinceklioglu@gmail.com (orcid.org/0000-0003-3922-6755)

1.GİRİŞ

Günümüz endüstriyel iş dünyasında rekabetin şiddetinin artışı göstermesi ve psikolojik sermayenin sürdürülebilir rekabetçi avantajı elde etme ve devamlılığını sağlaması sebebiyle örgütler psikolojik sermaye olgusunun üstünde önemle durmaktadır. Bunun temel sebebi ise sosyal, insan ve finansal sermayenin sürdürülebilir rekabet avantajını sağlayabilme konusunda yeterli olmamasıdır. Psikolojik sermaye, iyimserlik, dayanıklılık, umut ve öz yeterlilik alt boyutlarından meydana gelmekte, performans ve verimlilik artışı sağlamakta, geliştirilmeyi ve araştırılmayı temel alan bir olgu olarak ifade edilmektedir (Luthans, vd., 2007:28). Psikolojik sermaye düzeyi yüksek olan bireyler, kendilerini zorlayıcı görevleri başarabilmek adına güven sahibi olma (öz yeterlilik), zorluklarla karşılaştığında ısrarcı olma ve direnç gösterme (dayanıklılık), olumsuz nitelikli sonuçları şartlara ve olumlu nitelikteki sonuçları kendilerine atfetme, gelecekteki ve şimdiki kazanımlar için pozitif yönde adım atma (iyimserlik) ve amaçlara yönelik enerjiyi kontrol altında tutma ve görev tamamlamaya ilişkin alternatif yollar adına proaktif bir yaklaşım sergileme (umut) konusunda kendilerine inanmaktadırlar (Luthans, vd., 2007:51).

Faaliyetlerini sürdürdükleri çevre içerisinde paydaşlarına aktardığı hizmetlerin özelliği dolayısıyla sağlık kurumları, örgütün geneli baz alındığında liderliğe ciddi oranda ihtiyaç duyan kurumların başında gelmektedir. Günümüz diğer sektörlerine kıyasla nispeten daha kompleks, hassas ve farklı hizmetler sunan sağlık kurumlarında güçlü liderlerin mevcudiyeti ise, kurumlardaki lider ve astları arasındaki kurulan ve zamanla gelişim gösteren etkileşimin seviyesine bağlıdır. Aksi bir durumda liderler ve astları arasında gerçekleşebilecek herhangi bir iletişim ya da ilişki bozulması veya dolaylı yoldan karşılaşılabilecek çatışmalar sağlık hizmetlerinin kalitesini etkilemek suretiyle hizmetlerden faydalanacak bireylerin sağlık durumlarına etki edebilmektedir (Ürek, 2015:125).

Klasik liderlik teorilerinden farklı olarak, lider üye etkileşimi teorisi, liderin grup üyeleri (astlar) ile kurduğu ilişkilerin aynı olmadığını ifade etmektedir. Lider üye etkileşim teorisi doğrudan lider ve üyeleri arasındaki ilişkiler üzerinde durmaktadır. Söz konusu teori, liderlerin grup üyeleri ile arasında farklı bir bakış açısı yarattığı düşüncesinden ortaya çıkmaktadır. Bu düşünceye göre, liderlerin çalıştığı her bir ast ile farklı bir sosyal etkileşim içerisinde olduğunu, bütün astlarına karşı benzer davranış kalıplarını sergilemediği düşüncesi hâkimdir. Liderlerin astları ile kurduğu etkileşimin özel bir iletişim olduğu, ortaya konulan etkileşimin kendine özgü bir şekilde gelişim gösterdiği ifade edilmektedir. Kendine has bir şekilde gelişim gösteren bu etkileşim liderler ve astları arasında olumlu ya da olumsuz olarak ifade edilebilecek bir ilişki yardımıyla kendisini sergilemektedir. Lider üye ilişkisinin seviyesi sadece astların değil aynı zamanda örgütlerin de performansı noktasında oldukça büyük öneme sahiptir (Gürel, 2016:1736).

Araştırma amacı doğrultusunda, öncelikle lider üye etkileşimi ve psikolojik sermaye kavramları açıklanacak olup, araştırma yöntemi ve alan araştırmasıyla ilgili bulgular ortaya konulacak ve elde edilen sonuçlar yorumlanıp, öneriler getirilecektir.

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

2. 1. Lider- Üye Etkileşimi

Liderlik olgusu çeşitli şekillerde tanımlanmış olsa da yapılan tanımlamaların birçoğu liderlik olgusunun amaçlara ulaşmak için insan performansını artıran bir süreç olduğu noktasında karar kılmıştır. Örgütlerde farklı nedenlerden dolayı her bireyin ortaya koyduğu performans düzeyi farklılık göstermektedir. Böyle bir durumda liderler her çalışanıyla gösterdikleri performans doğrultusunda farklı iletişim kurmak ve ilgilenmek zorundadır. (Veli, 2019:3)

Liderler örgütlerde çeşitli sorumluluklar yüklenmektedirler ve bu sorumlulukları yerine getirmelerinin en etkili yolu ast pozisyonundaki çalışanlar ile kurulacak iletişim ve etkileşimdir. Bu yüzden, gerçekleştirilecek etkileşim örgütler adına son derece önemlidir (Çekmecelioğlu ve Ülker, 2014:36).

Liderlik konusuna yönelik yapılan araştırmaların çoğunluğu direkt olarak lider üzerine yoğunlaşmakta ve liderin etkin kılındığı davranış ve özellikleri incelemektedir (Zel, 2006:165). Liderin davranışlarının ya da özelliklerinin astlar üzerindeki etkisini araştıran çalışmaların birçoğu, astların çoğunun benzer niteliklere sahip olduğunu ve liderlerin astlarına benzer şekillerde davrandıklarının ifade etmektedirler (House ve Aditya, 1997:446). Liderlerin

astlar üzerindeki etkilerini anlayabilmenin bir diğer yolu da lider ve her bir astı arasındaki dikey ikili ilişkilere yoğunlaşmaktır (Dansereau vd., 1975:32). Alan yazınında ilk olarak “dikey ikili bağlantı” teorisi şeklinde ve ilerleyen süreçte “lider üye etkileşimi (LMX)” olarak ifade edilen bu yaklaşım, liderlerin astlarının her biri ile kurduğu ikili ilişkilere yoğunlaşması dolayısıyla diğer liderlik yaklaşımlarından farklı bir özellik sergilemektedir (Breukelen vd., 2006:295). Söz konusu ikili kavramı, lider/yönetici ile ast/çalışan/izleyici/üye olgularını tanımlamaktadır.

Lider üye etkileşimi teorisinin temelini, liderlerin astlarının her biri ile farklı ikili ilişkiler geliştirmesi ve geliştirilen bu ilişkilerin lider ve astların davranışlarını etkilemesi meydana getirmektedir (Breukelen vd., 2006:297). Lider üye etkileşimi teorisi, geleneksel liderlik yaklaşımlarının bir alternatifi olarak geliştirilmiş olup, sosyal etkileşim teorisi ve rol teorisinden etkilenerek ortaya çıkmıştır (Keçecioglu, 2003:197). Liderler, kimi astlar ile karşılıklı etkileşim, beğeni, saygı ve güven temelli ilişkiler dizayn etmektedir. Liderlerin bu tür ilişkiler içerisinde bulunduğu astlar grup içi (in-group) üyeler olarak adlandırılmaktadır. Liderler, kimi zaman da astları ile klasik yönetim yaklaşımlarını kullanarak iletişim ve etkileşim sağlamaktadır. Liderlerin bu tür ilişkiler içerisinde bulunduğu astlar ise grup dışı (out-group) üyeler olarak adlandırılmaktadır. Grup içerisindeki üyeler, grupların dışarısındaki üyelere oranla liderlerden çok daha fazla güven, etki, bilgi ve ilgi görüp, daha fazla iletişim kurmaktadır (Zel, 2006:167).

2.1.1. Lider Üye Etkileşim Teorisinin Gelişimi

Lider ile astları arasındaki beklenti ve roller nedeniyle gelişen iki taraflı süreç lider üye etkileşim teorisi olarak ifade edilmektedir (Yukl vd., 2009:289). Söz konusu teoriye göre, klasik bir lider-üye ilişkisi üç safhada meydana gelmektedir (Cevrioğlu, 2007:42). İlişkilerin gelişmesinin ilk aşaması oldukça kritik olup (Park vd., 2015:4; Nahrgang, 2009:264), daha önceden de ifade edildiği gibi lider ve üye arasındaki etkileşim tarafların bu ilişkiye sundukları demografik ve fiziksel özellikleriyle başlayacaktır. Etkileşim sürecinde bu kişisel özellikler son derece belirleyici bir unsur görevi görmektedir (Cevrioğlu, 2007:45). İlk adım olan rol alma aşamasında lider, kişisel motivasyonu, yetkinlikleri ve izleyicilerin potansiyel sınırlarını tespit etmeye çalışmaktadır (Nahrgang vd., 2009:257). Liderler tarafından bu bilgiler genellikle, izleyenlere işe yönelik belirli sorumluluk ve görevler verilmesi ile izleyenlerin bu sorumluluk ve görevlere verdikleri tepkilere göre edinilmektedir (Park vd., 2015:6). Lider bir sonraki safhada izleyenleri bu verilen görevleri ne şekilde karşıladığını işgörenlerin sergiledikleri davranışlar ve geribildirimlerle değerlendirir ve bu değerlendirme neticesinde bir sonraki görevleri tevdi edip etmemesi gerektiğine karar vermektedir (Nahrgang vd., 2009:257). Söz konusu ilişki doğal olarak rol yapma aşaması olan ikinci adıma geçer. Bu ikinci adım liderler ve izleyiciler arasındaki ilişkilerin başlaması ve karşılıklı beklentilerin şekillenmesiyle başlamaktadır. Rolün rutinleşmesi olan son aşamada ise, liderler ve üyeleri arasındaki ilişki çok daha net bir şekilde gözlemlenmektedir ve iki taraflı beklentiler çok daha belirgin ve istikrarlı bir hal almaktadır. (Park vd., 2015:7).

2.1.2. Lider Üye Etkileşiminin Temelleri

Lider üye etkileşiminin temelinde çeşitli teoriler yer almaktadır. Araştırma kapsamında incelenen bu teoriler; eşitlik teorisi, rol teorisi ve sosyal mübadele (değişim) teorisidir.

• **Eşitlik Teorisi:** Eşitlik teorisinin yapısal bileşenleri; astların kurulan etkileşime yönelik ortaya koyduğu katkılar (girdiler) ve buna karşılık elde edilen ödüller (çıkışlar) olarak ifade edilmektedir. Astların girdi olarak nitelendirilebilecek katkıları; yetenek, adanmışlık, sadakat, deneyim, eğitim, zaman vb. olgular şeklinde sıralanabilir. Çıktı olarak nitelendirilebilecek ödülleri ise; takdir, başarı hissi, sorumluluk, işgören menfaati, iş ve ödeme güvencesi vb. olgular şeklinde sıralanabilir (Cevrioğlu, 2007:26).

• **Rol Teorisi:** Graen tarafından 1976 yılında, “bir örgütün üyeleri; üstlendikleri roller aracılığıyla işlerini gerçekleştirir” ifadesinin kullanılmasıyla birlikte lider üye etkileşim teorisinin teorik tabanının aslında “müzakere edilmiş” ya da “geliştirilmiş” rol kavramınca meydana getirildiği kabul edilmiştir (Dienesch ve Liden, 1986:618-621). Katz ve Kahn tarafından 1978 yılında literatüre giren “rol teorisine” göre, rol yapma süreci; üyelerin yalnızca liderleri tarafından biçimsel olarak meydana getirilen rollerden meydana gelen bir süreç değildir. Söz konusu süreç aynı zamanda üyelerin örgütlerde iletişim içerisinde bulunduğu diğer bireylere karşı sergiledikleri biçimsel rol davranışlarını da içermektedir (Sparrowe ve Liden, 1997:523). Örnek verilecek olursa; Mintzberg’e göre (1973:21-22) bir lider örgüt içerisinde; kaynak dağıtıcısı, kriz çözümleyicisi, sözcü, girişimci, müzakereci ya da akıl

danışmanı gibi çeşitli rollere haiz olabilmektedir. Bu sebeple de; örgüt içerisinde ortaya çıkan farklı rollerin, farklı lider üye etkileşimlerini meydana getirmesi söz konusu olmaktadır.

• **Sosyal Mübadele Teorisi:** Sosyal mübadele teorisi genel olarak yüksek kalitedeki lider üye etkileşiminin pozitif nitelikli etki ve sonuçlarını ifade etmek için kullanılmaktadır (Rockstuhl vd., 2012:1097). Sosyal mübadele teorisinde; bireylerin arzu ettikleri ödülleri alma beklentileri temeli oluşturmaktadır (Nelson, 2000:40). Sosyal mübadele teorisine göre; bir bireyin sergilemiş olduğu pozitif nitelikli bir davranış, bu davranışın karşılığını verebilmek adına daha fazla pozitif biçimsel davranış meydana getirmek suretiyle bireyler için bir mecburiyet meydana getirmektedir (Piccolo vd., 2008:279). Sosyal mübadele teorisini temel alan lider üye etkileşim modellerindeki çoğu ifadede; bireylere kişisel çıkarlarını maksimum düzeyde elde edebilmeleri adına diğer bireylerle ilişki kurarken daha akılcı ve fayda-maliyet tabanlı bir yaklaşım ortaya koymalarına yer verilmektedir (Piccolo vd., 2008:280).

2.2. Psikolojik Sermaye

Psikoloji olgusu, zihinsel ve davranışsal süreçleri inceleyen bir bilim dalıdır. Psikoloji olgusuna ilişkin yapılan tanımlarda yer alan “zihinsel süreçler” ile doğrudan gözlemlenebilen eylemlerden anlaşılan duygu ve düşünceler kastedilirken; “davranış” ile de doğrudan ölçülebilen ve gözlemlenebilen eylemler kastedilmektedir (Özyakışır, 2011:2).

Psikoloji bilimi, çalışma hayatında bireylerin davranış ve tutumları ile bu eylemlerin nedenlerini kişisel özellik ve nitelikleri dikkate alarak incelemekte, insan kaynağına yönelik olarak ortaya koyduğu bilimsel tekniklerle, nitelikli personel seçimi ve terfi mekanizmasını kullanmak suretiyle örgüt yönetimine katkıda bulunmaktadır.

Pozitif psikoloji kavramı Seligman tarafından; psikoloji biliminin bireylerin anormal özelliklerine yoğunlaştığına, olumlu ve güçlü yönlerini geliştirmeye ve anlamaya çaba sarf etmediğine atıfta bulunarak, psikolojik sonuçların bireyleri nasıl daha mutlu, başarılı, normal ve iyi bireyler haline getirmek amacıyla kullanılması gerektiğini ifade ederek ortaya atılmıştır (Linley vd., 2006:4).

Günümüz iş hayatından meydana gelen teknoloji temelli gelişmeler, örgütlerin sürdürülebilir rekabetçi avantajı sağlayabilmeleri konusunda kendilerine fayda sağlayan kaynakların değişmesine sebebiyet vermiştir. Meydana gelen söz konusu değişimler sonucunda, klasik rekabet araçları olarak ifade edilen teknolojik, fiziksel ve finansal sermaye türleri rekabetçiliğin sürdürülebilmesi adına gerekli nitelikler olmakla birlikte, yeterliliğe yönelik niteliklerini de kaybetmişlerdir. Bunun aksine insan olgusuna yönelik olarak ifade edilen psikolojik, sosyal ve beşeri sermaye vb. yeni sermaye türlerinin önemi ise gün geçtikçe artmaktadır (Özyakışır, 2011:37).

Son dönemde modern örgüt yapılarında kendisine yer bulan psikolojik sermayenin nitelikleri incelendiğinde, bu kavramın günümüze değin ortaya konulan kavramlardan oldukça farklı bir içeriğe ve niteliği sahip olduğu gözlemlenmektedir. Psikolojik sermaye olgusu, özellikle sürdürülebilir rekabetçi avantaj ve örgütsel performans konularına yönelik yaptığı ciddi katkılar dolayısıyla ciddi bir öneme sahiptir (Polatçı, 2011:43).

İlk olarak 1938 yılında Chester Barnard psikolojik sözleşme kavramını; çalışan bireylerin örgütsel, psikolojik ve sosyal kazanımları elde edebilmek adına örgüte aidiyet duyma konusunda inandırılmaları olarak tanımlamıştır (Purvis vd., 2003:108). Örgütsel davranış alan yazını incelendiğinde 1960 yılında ilk olarak Argyris tarafından çalışan bireyler arasında meydana gelen gayri-resmi ilişkilerin gelişiminin ifade edilmesi için “Psikolojik İş Sözleşmesi” terimi tanımlaması yapılmıştır (Suazo, 2003:3). Argyris (1960) tarafından yapılan bu tanımlamada bireylerin ve örgütlerin aralarında bir etkileşim bulunduğu ifade edilmiş ve yönetim kademesinde bulunan bireylerin etkinliklerinin, örgüt içerisinde meydana getirilen psikolojik sözleşmenin içeriğine bağlamaktadır. Kurulan bu ilişkide işçinin ve ustabaşının karşılıklı fayda sağlama amacı içerisinde olduğunu ifade ederek çalışanın üretime katkı sağlayarak, ustabaşının da çalışanların iş güvenliğini sağlayarak, yeterli ücreti vererek, kültürel ve dini alışkanlıklarına saygı göstererek karşılılık verdiğini ifade etmiştir (Linley vd., 2006:4).

Bireylerin psikolojik sermaye düzeylerinin yüksek olması, lider üye etkileşimini, işgören devir hızını, işten ayrılma niyetini, çalışan devamsızlığını, iş arama davranışlarını, iş tatminini, örgütsel bağlılığı, örgütsel vatandaşlık davranışını, çalışan performansını, iş performansını, işyerindeki sapkın davranışları, stres belirtilerini, etkinlik ve

yoğun emek neticesinde meydana gelen yaratıcı performansı, nezaket dışı davranışları, öğrenilmiş çaresizlik ve işgücü üretkenliği gibi örgütsel sonuçları oldukça önemli olan unsurları olumlu şekilde etkilemektedir (Savur, 2013:32).

Örgütler bir yandan rekabetin ve değişimin üst düzeyde yaşandığı endüstriye ortamlarda maliyetleri düşürmeye çalışırken diğer yandan da kıt kaynaklar olarak ifade ettikleri işgörenleri de uzun süreli sözleşmelerle örgütte tutmaya çalışmaktadırlar (Jong vd., 2009:512). Değişimin hüküm sürdüğü ve esnekliğin hâkimiyet kurduğu günümüz iş hayatında psikolojik sözleşme işgörenlerin ihtiyaçlarının anlaşılmasını kolaylaştıracak imkanlar sunabilmesi adına ciddi öneme sahiptir. Bununla birlikte konu ile ilgili çalışan bazı araştırmacılara göre örgütsel yaşantının temel faktörü olarak işveren-çalışan arasındaki ilişkinin tekrardan incelenebilmesi adına da yeni bir pencere açmaktadır (Coyle-Shapiro ve Kessler, 2000:903). Aynı zamanda işgörenlerin karşılaştıkları bir olaya yönelik verdikleri tepkileri anlayabilmeyi ve işgörenlerin farklı durumlarla karşılaştıklarında ne tür tepkiler ortaya koyabileceklerine yönelik tahminlerde bulunmaya da yardımcı olan bir araç konumundadır (Anderson ve Schalk, 1998:640).

Diğer sermaye türlerine nazaran, psikolojik sermaye çok daha fazla katma değer ortaya koymaktadır. Bu yüzden psikolojik sermaye, sosyal ve beşeri sermayenin çok daha ötesinde yer alan bir sermaye türüdür. Bu bilgiler ışığında psikolojik sermaye olgusu; beşeri sermaye gibi sadece yetiştirme ve eğitim programları ya da tecrübe ile elde edilebilen yeterlilik, beceri ve bilgilerle ilişkili olmadığı gibi; sosyal sermaye gibi sadece çevreleri ile fonksiyonel ve faydalı ilişki ağları kuran toplulukların birbirleri arasındaki ilişkilerle de sınırlı değildir. Psikolojik sermaye düşünürleri daha dayanıklı, etkili, iyimser ve umutlu bireylerin bugünün zorlu iş yaşamındaki çetin şartların altından daha rahat kalkacaklarını ifade etmektedirler (Luthans ve Youseff, 2004:339). Bu yüzden sosyal, beşeri ve finansal sermayeye yatırım yapmak gerekli olmakla birlikte, çağın ihtiyaçlarını karşılayabilmek adına da örgütlere bu üç sermaye türünden çok daha fazlası gereklidir. Konuyla ilgili alan yazın incelendiğinde psikolojik sermayenin çalışan bireylerdeki olumlu davranışları sosyal ve beşeri sermayeden çok daha fazla açıkladığı tespit edilmiştir (Larson ve Luthans, 2006:48).

2.2.1. Psikolojik Sermayenin Boyutları

Psikolojik sermayeyi meydana getiren bileşenlerin (boyutların) tamamı birinci dereceden etkin faktörler olarak ele alınmaktadır. Bu bileşenler öz yeterlilik, iyimserlik, umut ve dayanıklılıktır. Söz konusu bileşenlerin her birisi durum temelli, ölçülebilir, sağlam bir kurama dayandırılmış, çalışan performans ve davranışlarına katkı sağlayan ve gelişime açık bir şekildedir (Luthans vd., 2008:211).

- **Umut:** Psikolojik sermayenin umut alt boyutuna yönelik alan yazınındaki çalışmalar 13.yy dönemlerine kadar dayanmaktadır. Kant, Hume ve Aquinas gibi düşünürler umut olgusunun bireylerin doğasının başlıca duyularından olduğunu ifade etmişlerdir (Snyder vd., 1991:570). Miller, umudun bireylerin duygu ve isteklerinden meydana geldiğini ifade etmekte ve bu görüşü destekleyen bir şekilde bireylerin iş yapısından geldiğini savunup, bireyi olumsuz durumlardan koruyan bir düşünce yapısı olduğunu belirtmiştir (Akman ve Korkut, 1993:193). Ve yine MacInnis ve Mello (2005:2) umut kavramını tanımlarken, geleceğe yönelik bakış açılarına vurgu yapmakta ve umudu gelecekte elde edilmek istenilen fakat henüz ulaşılamamış bir amaç ya da görev hakkında oluşturulan olumlu beklenti olarak ifade etmektedir.

- **Öz Yeterlilik:** Öz yeterlilik Bandura (2012:81) tarafından bireylerin iç dünyasının bir ürünü olarak ele alınmakta ve bireylerin yüksek düzeyde performans sergileyebilmek için harekete geçme isteğini, bilişsel kaynaklarını ve motivasyonunu kullanabilmesi olarak tanımlanmaktadır. Aynı zamanda bireylerin bir işi yerine getirirken kendi kapasitelerine yönelik yorumlarını da ele almaktadır. Bir işin başarıyla yerine getirilmesi konusunda sadece yeteneklerin değil bununla birlikte bireylerin yapılan işe yönelik zihninde başarılı olma konusundaki düşüncesini de önemsemektedir (Bandura ve Locke, 2003: 54).

- **İyimserlik:** Hefferon ve Boniwell (2014:95) tarafından iyimserlik kavramı “güçlendirici yapı” olarak ifade edilmektedir. Bunun sebebi ise; iyimserliğin başarı, sağlık ve mutluluk gibi çeşitli faktörlerle ilişki içerisinde olmasıdır. Psikolojinin ve felsefenin ilk dönemlerinde iyimserlik olgusu acıdan kaçma veya basit düşünme olarak ele alınırken sağlık alanında yapılan çalışmalarda pozitif ruh sağlığını ve gerçekleri reddedici fikirlerin olmaması

olarak ele alınmıştır. 1930 ve 1960'lı yıllarda Maslow, Froom, Erickson ve Allport gibi ruh sağlığı uzmanlarının bu düşüncelerinin temelinde yer alan düşünce, ruh sağlığının gerçekliğinin testi olduğu, bireylerin geleceğe ilişkin gerçek beklentiler içinde olmaları ve dengeli düşüncelere sahip olmaları gerektiği şeklindedir (Peterson, 2000:45).

• **Dayanıklılık:** Olumsuz durumlara karşı dayanabilme gücü olarak kabul edilse de dayanıklılık; temelde bireyi geliştirmesi adına pozitif bir olgu olarak ele alınmaktadır (Masten ve Reed, 2002:119). Ulusal alan yazında dayanıklılık kavramı; yılmazlık davranışı (Öğülmüş, 2001; Gürkan, 2006), kendini toparlayabilme gücü (Terzi, 2006), dayanıklılık (Taşgın ve Çuhadaroğlu Çetin, 2006) ve psikolojik sağlamlık (Gizir, 2007; Kararımak, 2006) vb. farklı şekillerde ele alınmaktadır. Çeşitli tanımlamalar olmasına rağmen ilgili alan yazında en çok tercih edilen "psikolojik dayanıklılık" terimidir. Psikolojik açıdan dayanıklılığı yüksek bireyler, daha az yalnız kalmak isterler, kendilerini toplumdaki çok daha az soyutlar ve geleceğe yönelik umut beslemektedirler (Güloğlu ve Kararımak, 2010:77). Dayanıklılık kavramı temel olarak bireylerin stres faktörlerine karşı verdikleri tepkileri ölçebilmek ve bireylerin sağlıklı olmaları adına araştırılmıştır (Kobasa, 1979:413).

3. METODOLOJİ VE BULGULAR

3.1. Araştırmanın Amacı, Önemi ve Kısıtları

Bu araştırmanın amacı; sağlık kurumlarında çalışan hemşirelerin psikolojik sermaye düzeylerinin lider üye etkileşimi algılarına olan etkilerini analiz etmektir. Bu amacın yanı sıra; araştırma değişkenleri arasındaki ilişkilerin yönünün ve düzeyinin de belirlenmesi amaçlanmıştır.

İnsanlar arasında işbirliğinin gerçekleştirilmesi, örgütsel hedeflere ulaşılması ve örgütlerin daha etkin ve başarılı olabilmesi adına son derece önemlidir. Dünyanın varoluşundan bu güne söz konusu işbirliğinin gerçekleştirilmesini sağlamak ve hedeflerin gerçekleştirilebilmesi noktasında bireyleri çalışma kabiliyetine sahip liderlere gereksinim duyulmaktadır (Cevrioğlu, 2007:1). Aynı zamanda örgüte yönelik eylemlerinin temelinde insan olmasından, insan olgusunun var olduğu her noktada etkileşim ve iletişimin göz ardı edilemez olmasından ve gündelik yaşamda insanlar arasındaki iletişim ağının ne şekilde başladığı ve sürdürüldüğünün belirlenmesi adına büyük önem taşımaktadır. Çünkü söz konusu bu etkileşim ve iletişim döngüsü, çalışan bireylerin örgütün verimliliğini doğrudan etkileyecek davranışlarına, tutumlarına ve algılarına etki etmektedir (Erdem, 2008:1).

Araştırma evrenini, Kahramanmaraş il merkezinde faaliyet gösteren bir özel hastanedeki sağlık kurumu çalışanları (hemşireler) oluşturmaktadır. Söz konusu hastanede 214 hemşire istihdam edilmektedir. Araştırmanın evreni ne denli büyürse o kadar ulaşılması zorlaşmakta ve soyutlaşmaktadır. Araştırmanın evrenini oluşturan çalışanların sayılarının fazla olması dolayısıyla gözlem, mülakat, anket ve deney gibi veri toplama yöntemlerinden yalnızca anket yönteminden yararlanılmıştır. (Karasar, 2005:110-127). Araştırma evreninde örneklem belirlenirken şu formül kullanılmıştır: (Ural ve Kılıç, 2013:38).

$$n = \frac{N \cdot z^2 \cdot \sigma^2}{(N - 1) \cdot H^2 + z^2 \cdot \sigma^2}$$

İlgili formülde; 0,05 örneklem hatası, 1,96 anlamlılık düzeyi teorik değeri ve 0,5 standart sapma değeri ilgili formüle yerleştirildiğinde elde edilmesi gereken örneklem sayısının 138 olduğu tespit edilmiştir. Kolayda örnekleme yöntemi ile bu çalışanlardan 180 anket toplanmış olup, eksik ya da hatalı doldurulmuş olan anketlerin elenmesinden sonra 156 anket analize tabi tutulmuştur.

Bu araştırma, araştırmanın yürütüldüğü dönemdeki (Temmuz 2020) Kahramanmaraş ilinde yer alan sağlık kurumunda ve bu kurumda görev yapan kişilerin görüşleri ve ankette yararlanılan ölçekten toplanan verilerle sınırlandırılmıştır. Araştırma evrenini oluşturan çalışanların sayılarının fazla olması dolayısıyla gözlem, mülakat, deney ve anket gibi veri toplama yöntemlerinden yalnızca anket yöntemi kullanılmıştır.

3.2. Veri Toplama Aracı ve Kullanılan Ölçekler

Araştırmada 156 kişiye anket uygulaması yapılmış olup, bu anketler birebir görüşmeler vasıtasıyla toplanmıştır. Anketler sağlık kurumlarında hemşirelere uygulanmıştır. Araştırmada uygulanan ankette katılımcılarla ilgili

demografik sorulara (6 adet), psikolojik sermaye boyutlarını (24 ifade) ve lider üye etkileşimi boyutlarını (12 ifade) ölçen ifadelerle yer verilmiştir.

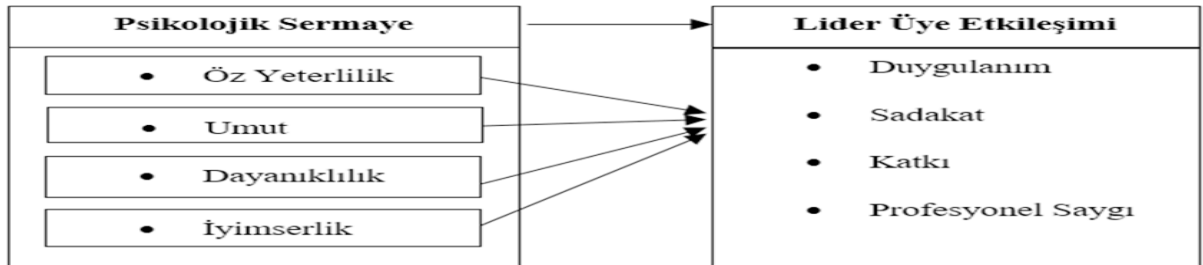
Psikolojik sermayeyi ölçmek adına, Luthans vd. (2007) tarafından geliştirilen ve Erkuş ve Fındıklı (2013) tarafından Türkçe'ye uyarlaması yapılan "psikolojik sermaye ölçeği" kullanılmıştır. Bu ölçekte, psikolojik sermaye dört alt boyut olarak ele alınmıştır. Bu boyutlar; öz yeterlilik, umut, dayanıklılık ve iyimserliktir. Ölçek toplam 24 ifade (öz yeterlilik ile ilgili 6, umut ile ilgili 6, dayanıklılık ile ilgili 6 ve iyimserlik ile ilgili 6 ifade) içermektedir. Ölçeğin orijinaline sadık kalınarak 13., 20. ve 23. maddeler ters kodlanmıştır. Lider üye etkileşimi algısını ölçmek adına Lidern ve Maslyn (1998) tarafından geliştirilen ve Baş vd. (2010) tarafından Türkçe'ye uyarlaması yapılan "lider üye etkileşimi ölçeği (LMX-12)" kullanılmıştır. Bu ölçekte lider üye etkileşimi dört alt boyut olarak ele alınmıştır. Bu boyutlar; Duygulanım (Duygusal Etkileşim), Sadakat/Vefakârlık, Katkı ve Profesyonel/Mesleki Saygıdır. Ölçek toplam 12 ifade (duygulanım ile ilgili 3, sadakat ile ilgili 3, katkı ile ilgili 3 ve profesyonel saygı ile ilgili 3 ifade) içermektedir. Araştırmada kullanılan ölçeklerin tamamında 5'li Likert derecelemesinden yararlanılmıştır. Elde edilen verilerin analizi için S.P.S.S. programından yararlanılmıştır. Programda araştırmaya katılan bireylerin demografik özelliklerinin tespiti adına frekans, psikolojik sermaye ve lider üye etkileşimi arasındaki ilişki için korelasyon ve etki için regresyon analizlerinden faydalanılmıştır.

Bununla birlikte araştırmaya yönelik anket formları ve içerikler Mersin Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulunun 03/07/2020 tarihli toplantısında görüşülmüş ve etik kurul onayı 03/07/2020-35 sayılı evrak ile tarafımıza iletilmiştir.

3.3.Araştırma Modeli ve Hipotezler

Luthans ve arkadaşlarına (2014:193) göre; hedeflerine ulaşabilme noktasında umutlu olanlar, pozitif yönde sonuçlar elde edebilmek adına rasyonel bir iyimserliğe sahip olanlar, yeni amaçlar edinebilme konusunda yeterlilik ve yeteneklerine yüksek düzeyde inananlar, karşılıklarına çıkan engeller ile başa çıkma konusunda başarılı olan bireylerin psikolojik sermaye düzeyleri yüksektir. Söz konusu bireyler arzuladıkları başarıya ulaşma noktasında vazgeçmeden, gerek gördüklerinde alternatif yollar da denemek suretiyle hedeflerine ulaşacaklarına yönelik inanışlarını kaybetmeden liderlerinin yakın çevresi içerisine girmek arzusunda dırlar. Liderlerin iç gruplarına dahil olan bu bireyler özellikli grup içerisinde yer aldıkları için liderleriyle daha kaliteli etkileşimler kurabilmektedirler. Bolat (2011) ve Hu ve Liden (2013) tarafından gerçekleştirilen araştırmalar da, psikolojik sermaye alt boyutu olan öz yeterlilik ile lider üye etkileşimi arasında pozitif yönlü ilişkiler tespit edilmiştir. Bu çalışmalara göre; psikolojik sermayenin boyutlarından birisinin artış göstermesi diğer boyutları da pozitif yönde etkilediği için, psikolojik sermaye düzeyi yüksek olan bireylerin liderleriyle kurdukları etkileşimin de daha kaliteli olacağı ifade edilmektedir.

Örgütlerde çalışan bireylerin psikolojik sermaye düzeyi algılarının lider üye etkileşimini pozitif yönde etkileyeceği düşünülmektedir. Bu araştırmanın ana amacı; hemşirelerin psikolojik sermaye düzeyi algılarının lider üye etkileşimi üzerindeki etkilerini tespit etmektir.

Şekil 1: Araştırma modeli

Araştırmanın modeline dayanarak oluşturulan hipotezler şu şekildedir:

H1: Psikolojik sermaye, lider üye etkileşimi pozitif yönde etkilemektedir.

H1a: Öz yeterlilik (psikolojik sermaye boyutu) lider üye etkileşimi boyutlarını (duygulanım, sadakat, katkı, profesyonel saygı) olumlu yönde etkilemektedir.

H1b: Umut (psikolojik sermaye boyutu) lider üye etkileşimi boyutlarını (duygulanım, sadakat, katkı, profesyonel saygı) olumlu yönde etkilemektedir.

H1c: Dayanıklılık (psikolojik sermaye boyutu) lider üye etkileşimi boyutlarını (duygulanım, sadakat, katkı, profesyonel saygı) olumlu yönde etkilemektedir.

H1d: İyimsenlik (psikolojik sermaye boyutu) lider üye etkileşimi boyutlarını (duygulanım, sadakat, katkı, profesyonel saygı) olumlu yönde etkilemektedir.

3.4. Araştırma Bulguları

3.4.1. Demografik Bulgular

Yapılan frekans analizi sonucu 156 adet katılımcının; %85,9'u kadın, %14,1'i erkek, %30,1'i bekâr ve %69,9'u evli olup söz konusu hemşirelerin %8,3'ü 1960-1980 yılları arasında, %91,7'si ise 1981-2000 yılları arasında doğmuştur. Eğitim durumları gözlemlendiğinde; %24,4'ü lise, %41,0'i ön lisans, %30,1'i lisans ve %4,5'i lisansüstü düzeyde eğitime sahiptir. Katılımcı bireylerin mevcut kurumda çalışma süreleri incelendiğinde; %30,1'i 1 yıldan az, %38,5', 1-3 yıl arası, %18,6'sı 4-6 yıl arası ve %12,8'i ise 7 yıl ve daha uzun sürelerdir çalışmaktadır. Söz konusu bireylerin toplam çalışma süreleri incelendiğinde; %20,5'i 1 yıldan az, %28,2'si 1-3 yıl arası, %19,9'u 4-6 yıl arası ve %31,4'ü 7 yıl ve daha uzun sürelerdir çalışmaktadır.

Tablo 1: Demografik Bulgular

<i>Demografik Özellikler</i>	<i>(N)</i>	<i>(%)</i>	<i>Demografik Özellikler</i>	<i>(N)</i>	<i>(%)</i>
<i>Cinsiyet</i>			<i>Medeni Durum</i>		
Kadın	134	85,9	Bekâr	47	30,1
Erkek	22	14,1	Evli	109	69,9
Toplam	156	100	Toplam	156	100
<i>Yaş</i>			<i>Eğitim Durumu</i>		
1960-1980	13	8,3	Lise	38	24,4
1981-2000	143	91,7	Ön Lisans	64	41,0
			Lisans	47	30,1
			Lisansüstü	7	4,5
Toplam	156	100	Toplam	156	100
<i>Toplam Çalışma Süresi (yıl)</i>			<i>Kurumda Çalışma Süresi (yıl)</i>		
0-1	32	20,5	0-1	47	30,1
1-3	44	28,2	1-3	60	38,5
4-6	31	19,9	4-6	29	18,6
7 ve üzeri	49	31,4	7 ve üzeri	20	12,8
Toplam	156	100	Toplam	156	100

N= Katılımcı Sayısı; %= Yüzde

3.4.2. Güvenilirlik ve Geçerlilik

Psikolojik sermaye ölçeğinin maddelerinin doğrulayıcı faktör analizi ve yapısal geçerlilik analizinin gerçekleştirilebilmesi için, öncelikle verilerin faktör analizine uygun olup olmadığının belirlenmesi için Barlett's Testi ve KMO katsayısı değerleri incelenmiştir. Barlett's Küresellik Testi Ki-Kare değeri 1128,719 ve KMO katsayısının %79,6 (,796) olduğu belirlenmiştir (p<0,05). Psikolojik sermaye ölçeğinin faktör analizi sonucuna göre

dört faktörlü bir yapıda olduğu ve toplam varyansın %52,261'inin faktörler tarafından açıklandığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte, lider üye etkileşimi ölçeğinin KMO katsayısının %68,4 (,684), Barlett's Küresellik Testi Ki-Kare değerinin 2162,118 olduğu belirlenmiştir ($p < 0,05$). Lider üye etkileşimi ölçeğinin faktör analizi sonucuna göre dört faktörlü bir yapıda olduğu ve toplam varyansın %64,8'inin faktörler tarafından açıklandığı tespit edilmiştir.

Psikolojik sermaye ve lider üye etkileşimi ölçeğine ait iç tutarlılıkları değerlendirmek amacıyla Cronbach's Alfa değerlerine bakılmıştır.

Tablo 2: Güvenilirlik Analizi

<i>Kullanılan Ölçekler</i>	<i>İfade Sayısı</i>	<i>Alpha Katsayıları</i>
Psikolojik Sermaye	24	,889
Öz Yeterlilik	6	,846
Umut	6	,798
İyimserlik	6	,779
Dayanıklılık	6	,768
Lider Üye Etkileşimi	12	,893
Duygulanım	3	,858
Sadakat	3	,800
Katkı	3	,719
Profesyonel Saygı	3	,827

Tablo 2 incelendiğinde; psikolojik sermaye ve alt boyutları ile lider üye etkileşimi ve alt boyutlarına ilişkin katsayı değerlerinin (α) 0,70 üzerinde olduğu gözlenmiştir. İlgili alan yazın incelendiğinde sosyal bilimler alanında 0,70 veya üzerinde bir (α) değerine sahip araştırma ölçeği güvenilir olarak ifade edilmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2014).

3.4.3. Korelasyon ve Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımsız ve bağımlı değişkenler arasındaki ilişkilerin varlığını test etmek için korelasyon analizi yapılmıştır (Tablo 3). Psikolojik sözleşme ile lider üye etkileşimi arasında ($r = ,346$; $p < 0,01$) düşük düzeyde pozitif anlamlı ilişki gözlenmiştir. Ayrıca psikolojik sözleşme ölçeği alt boyutlarının kendi arasında yaklaşık olarak orta düzeyde pozitif anlamlı ilişkiler ve lider üye etkileşimi ölçeği alt boyutlarının da kendi arasında yaklaşık olarak orta düzeyde pozitif anlamlı ilişkiler gözlenmiştir.

Tablo 3: Psikolojik Sermaye ve Lider Üye Etkileşimi İlişkisi

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Psikolojik Sözleşme (1)	1									
Öz Yeterlilik (2)	,777** ,000	1								
Umut (3)	,801** ,000	,602** ,000	1							
Dayanıklılık (4)	,822** ,000	,539** ,000	,527** ,000	1						
İyimserlik (5)	,681** ,000	,206** ,000	,357** ,000	,523** ,000	1					
Lider Üye Etkileşimi (6)	,346** ,000	,275** ,001	,312** ,000	,302** ,000	,183* ,022	1				
Duygulanım (7)	,309** ,000	,234** ,003	,207** ,010	,327** ,000	,196* ,014	,817** ,000	1			
Sadakat (8)	,223** ,005	,161* ,044	,198* ,013	,180* ,024	,150 ,012	,813** ,000	,565** ,000	1		
Katkı (9)	,384 ,000	,330** ,000	,371** ,000	,338** ,000	,156 ,002	,728** ,000	,458** ,000	,428** ,000	1	
Profesyonel Saygı (10)	,197* ,014	,165* ,040	,240** ,003	,122 ,130	,081 ,313	,824** ,000	,519** ,000	,597** ,000	,505** ,000	1

**p<0,01, *p<0,05; n=156

Araştırma hipotezlerini test etmek amacıyla yapılan regresyon analizi (Tablo 4 ve Tablo 5) sonuçları aşağıda tablo olarak sunulmuştur.

Tablo 4: Psikolojik Sermayenin Lider Üye Etkileşimine Etkisi

	BAĞIMLI DEĞİŞKEN
BAĞIMSIZ DEĞİŞKEN	Lider Üye Etkileşimi
R ²	,114
F	20,890
Psikolojik Sermaye	β ,346 p ,000

Yapılan regresyon analizi sonuçlarına göre; lider üye etkileşimindeki değişkenliğin %11,4'ünün (R²=0,114) bağımsız değişken psikolojik sermaye tarafından açıklandığı görülmektedir. Bulgulara göre, lider üye etkileşimi istatistiksel olarak anlamlı düzeyde psikolojik sermayeden etkilenmektedir (F=20,890). "B" değerlerine (regresyon katsayısı) göre; psikolojik sermayede meydana gelen bir birimlik artışın lider üye etkileşimi üzerinde 0,346 birimlik bir artış sağladığı görülmektedir (p<0,05). Bu bulgular neticesinde, "psikolojik sermaye, lider üye etkileşimi pozitif yönde etkilemektedir" ifadesiyle test edilmeye çalışılan H1 kabul edilmiştir.

Tablo 5: Psikolojik Sermaye Alt Boyutlarının Lider Üye Etkileşimi Alt Boyutlarına Etkisi

BAGIMLI DEĞİŞKENLER				
BAĞIMSIZ DEĞİŞKEN	Duygulanım	Sadakat	Katkı	Profesyonel Saygı
R²	,048	,020	,103	,027
F	8,883	4,120	18,790	4,294
Öz Yeterlilik	β ,234	β ,161	β ,330	β ,165
	p ,003	p ,044	p ,000	p ,040
R²	,037	,033	,132	,051
F	6,896	6,272	24,615	9,406
Umut	β ,207	β ,198	β ,371	β ,240
	p ,010	p ,013	p ,000	p ,003
R²	,101	,033	,108	,008
F	18,391	5,186	19,836	2,316
Dayanıklılık	β ,327	β ,180	β ,338	β ,122
	p ,000	p ,024	p ,000	p ,130
R²	,032	,016	,024	,000
F	6,125	3,524	3,821	1,023
İyimserlik	β ,196	β ,150	β ,156	β ,081
	p ,014	p ,062	p ,052	p ,313

Yapılan regresyon analizi sonuçlarına göre; lider üye etkileşimi alt boyutları olan duygulanımdaki değişkenliğin %4,8'inin ($R^2=0,048$); sadakatteki değişkenliğin %2,0'sinin ($R^2=0,020$); katkıdaki değişkenliğin %10,3'ünün ($R^2=0,103$) ve profesyonel saygıdaki değişkenliğin %2,7'sinin ($R^2=0,027$) bağımsız değişken öz yeterlilik tarafından açıklanabildiği görülmektedir. Bulgulara göre, lider üye etkileşimi boyutları istatistiksel olarak anlamlı düzeyde öz yeterlilikten etkilenmektedir ($F=8,883$; 4,120; 18,790; 4,294). "B" değerlerine (regresyon katsayısı) göre; öz yeterlilikteki bir birimlik artışın duygulanım üzerinde 0,234, sadakat üzerinde 0,161, katkı üzerinde 0,330 ve profesyonel saygı üzerinde 0,165 birimlik bir artış sağladığı görülmektedir ($p<0,05$). Bu bulgular neticesinde, "Öz yeterlilik, lider üye etkileşimi boyutlarını (duygulanım, sadakat, katkı, profesyonel saygı) olumlu yönde etkilemektedir" ifadesiyle test edilmeye çalışılan H1a kabul edilmiştir.

Yapılan regresyon analizi sonuçlarına göre; lider üye etkileşimi alt boyutları olan duygulanımdaki değişkenliğin %3,7'sinin ($R^2=0,037$); sadakatteki değişkenliğin %3,3'ünün ($R^2=0,03$); katkıdaki değişkenliğin %13,2'sinin ($R^2=0,132$) ve profesyonel saygıdaki değişkenliğin %5,1'inin ($R^2=0,051$) bağımsız değişken umut tarafından açıklanabildiği görülmektedir. Bulgulara göre, lider üye etkileşimi boyutları istatistiksel olarak anlamlı düzeyde öz yeterlilikten etkilenmektedir ($F=6,896$; 6,272; 24,615; 9,406). "B" değerlerine (regresyon katsayısı) göre; umuttaki bir birimlik artışın duygulanım üzerinde 0,207, sadakat üzerinde 0,198, katkı üzerinde 0,371 ve profesyonel saygı üzerinde 0,240 birimlik bir artış sağladığı görülmektedir ($p<0,05$). Bu bulgular neticesinde, "Umut, lider üye etkileşimi boyutlarını (duygulanım, sadakat, katkı, profesyonel saygı) olumlu yönde etkilemektedir" ifadesiyle test edilmeye çalışılan H1b kabul edilmiştir.

Yapılan regresyon analizi sonuçlarına göre; lider üye etkileşimi alt boyutları olan duygulanımdaki değişkenliğin %10,1'inin ($R^2=0,101$); sadakatteki değişkenliğin %3,3'ünün ($R^2=0,033$); katkıdaki değişkenliğin %10,8'inin ($R^2=0,108$) ve profesyonel saygıdaki değişkenliğin %0,8'inin ($R^2=0,008$) bağımsız değişken dayanıklılık tarafından

açıklanabildiği görülmektedir. Bulgulara göre, lider üye etkileşimi boyutları (duygulanım, sadakat, katkı) istatistiksel olarak anlamlı düzeyde dayanıklılıktan etkilenmektedir ($F=18,391; 5,186; 19,836$). Lider üye etkileşim alt boyutlarından profesyonel saygı bağımsız değişken dayanıklılıktan etkilenmemektedir. “B” değerlerine (regresyon katsayısı) göre; dayanıklılıktaki bir birimlik artışın duygulanım üzerinde 0,327, sadakat üzerinde 0,180, katkı üzerinde 0,338 birimlik bir artış sağladığı görülmektedir ($p<0,05$). Bu bulgular neticesinde, “Dayanıklılık, lider üye etkileşimi boyutlarını (duygulanım, sadakat, katkı, profesyonel saygı) olumlu yönde etkilemektedir” ifadesiyle test edilmeye çalışılan H1c kısmen kabul edilmiştir.

Yapılan regresyon analizi sonuçlarına göre; lider üye etkileşimi alt boyutları olan duygulanımdaki değişkenliğin %3,2’sinin ($R^2=0,032$); sadakattaki değişkenliğin %0,16’sinin ($R^2=0,016$); katkıdaki değişkenliğin %2,4’ünün ($R^2=0,024$) bağımsız değişken iyimserlik tarafından açıklanabildiği görülmektedir. Lider üye etkileşim alt boyutlarından profesyonel saygı bağımsız değişken dayanıklılık tarafından açıklanamamaktadır. Bulgulara göre, lider üye etkileşimi boyutlarından sadece duygulanım istatistiksel olarak anlamlı düzeyde iyimserlikten etkilenmektedir ($F=6,125$). Lider üye etkileşiminin alt boyutlarından olan sadakat, katkı ve profesyonel saygı bağımsız değişken iyimserlik tarafından etkilenmemektedir. Bu bulgular neticesinde, “İyimserlik, lider üye etkileşimi boyutlarını (duygulanım, sadakat, katkı, profesyonel saygı) olumlu yönde etkilemektedir” ifadesiyle test edilmeye çalışılan H1d kısmen ret edilmiştir.

4. SONUÇ

Bugünün endüstriyel şartlarında çalışan örgütler içerisinde takım temelli ve karşılıklı etkileşimi yüksek yapılarak geçişe yönelik eğilimlere rağmen, çok az örgüt mevcut hiyerarşik yapılarını terk edebilmektedir. Mevcut hiyerarşik yapılar yöneticilere faaliyetlerini gerçekleştirme konusunda çeşitli sınırlılıklar getirmektedir. Sınırlı kaynak, enerji ve zaman ile hiyerarşik örgüt yapılarında sınırlandırılmış olan yöneticiler astları ile eşit ilişkiler ve etkileşimler kuramamaktadır. Bu noktada lider üye etkileşimi teorisi, söz konusu sınırlılıkların ortadan kaldırılması adına son derece faydalı kuramlardan teorilerden birisidir. Lider üye etkileşimi teorisine göre, örgüt içerisinde liderlerin kendilerine yardımcı olacak güvenilir ve küçük bir grup meydana getirmeleri, sahip olunan sınırlı kaynak, enerji ve zamanı daha etkin kullanmalarını sağlamak ve örgütsel amaçların yerine getirilmesi noktasında en verimli ve etkin yol olarak ifade edilmektedir (Hooper ve Martin, 2008:21).

Gohel (2012:35) tarafından psikolojik sermaye, bireylerin verimliliğine katkı sağlayan kişilik özellikleri şeklinde ifade edilmektedir. Öz yeterlilik, iyimserlik, dayanıklılık ve umut alt boyutlarıyla ele aldığımız psikolojik sermaye olgusu, iş hayatına yönelik yönetilebilirlik (Güler, 2009:119) ve ölçülebilir olma (Avey vd., 2010:437) niteliklerine sahiptir. Psikolojik sermaye boyutlarının herhangi biri (öz yeterlilik) etkilendiği takdirde diğer boyutlarında (dayanıklılık, iyimserlik, umut) zamanla etkilenecekleri ifade edilmektedir. Böylece psikolojik sermaye düzeyinin zaman içerisinde azalma ve artma eğilimi göstereceği söylenebilmektedir (Peterson vd., 2011:431-432). Örgüt içerisinde psikolojik sermaye düzeyleri yüksek olan bireylerin işlerinde daha mutlu oldukları (Erkuş ve Fındıklı, 2012) ve iş yaşam kalitelerinin daha üst seviyelerde (Tho vd., 2014) olduğu gözlemlenmektedir. Bununla birlikte, ilgili alan yazını incelendiğinde (Baron vd., 2013; Choi ve Lee, 2014), psikolojik sermaye düzeyleri yüksek olan bireylerin öznel iyi oluş düzeylerinin de daha üst seviyelerde olduğu belirtilmiştir.

Bu araştırmada psikolojik sermayenin hemşirelerin lider üye etkileşim düzeyleri üzerindeki etkilerinin incelenmesi amaçlanmış olup, bu doğrultuda özel bir hastanede görev yapan 156 hemşireye anket uygulanmıştır. Psikolojik sermaye ve lider üye etkileşimini ölçebilmek adına 36 ifadeden ve iki ölçekten meydana gelen güvenilirliği ve geçerliliği onaylanmış anket formu kullanılmıştır. Aynı zamanda katılımcıların demografik özelliklerinin tespitinin sağlanması adına 6 soru anket formunda yer almaktadır.

Araştırma sonuçlarına göre, psikolojik sermaye ile lider üye etkileşimi arasında düşük düzeyde pozitif yönlü anlamlı ilişki gözlenmiştir. Ayrıca psikolojik sermaye ölçeği alt boyutlarının kendi arasında yaklaşık olarak orta düzeyde pozitif anlamlı ilişkiler ve lider üye etkileşimi ölçeği alt boyutlarının da kendi arasında yaklaşık olarak orta düzeyde pozitif anlamlı ilişkiler gözlenmiştir.

Psikolojik sermayenin tüm alt boyutları (iyimserlik, dayanıklılık, umut ve öz yeterlilik), toplam lider-üye etkileşim düzeyi ve lider-üye etkileşiminin tüm alt boyutları (etki, sadakat, katkı, mesleki saygı) ile pozitif ilişkilidir. Dolayısıyla, psikolojik sermayeleri yüksek olanların liderleriyle daha kaliteli etkileşim kurdukları söylenebilir.

Araştırma hipotezlerini test etmek amacıyla gerçekleştirilen regresyon analizi sonuçlarına göre; lider üye etkileşimi istatistiksel olarak anlamlı düzeyde psikolojik sermayeden etkilenmektedir. Bu bulgu neticesinde; “Psikolojik sermaye, lider üye etkileşimi pozitif yönde etkilemektedir” ifadesiyle test edilmeye çalışılan H1 kabul edilmiştir. Lider üye etkileşimi boyutları olan “duygulanım”, “sadakat”, “katkı” ve “profesyonel saygı” istatistiksel olarak anlamlı düzeyde psikolojik sermaye alt boyutları olan “öz yeterlilik” ve “umut” tarafından etkilenmektedir. Bu bulgu neticesinde; “Öz yeterlilik, lider üye etkileşimi boyutlarını olumlu yönde etkilemektedir” ifadesiyle test edilmeye çalışılan H1a ve “Umut, lider üye etkileşimi boyutlarını olumlu yönde etkilemektedir” ifadesiyle test edilmeye çalışılan H1b kabul edilmiştir. Lider üye etkileşimi boyutları olan “duygulanım”, “sadakat” ve “katkı” istatistiksel olarak anlamlı düzeyde psikolojik sermaye alt boyutu olan “dayanıklılık” tarafından etkilenmektedir. Lider üye etkileşim alt boyutlarından profesyonel saygı bağımsız değişken dayanıklılıktan etkilenmemektedir. Bu bulgular neticesinde, “Dayanıklılık, lider üye etkileşimi boyutlarını olumlu yönde etkilemektedir” ifadesiyle test edilmeye çalışılan H1c kısmen kabul edilmiştir. Ve yine lider üye etkileşimi boyutlarından sadece “duygulanım” istatistiksel olarak anlamlı düzeyde psikolojik sermaye alt boyutu olan “iyimserlik” tarafından etkilenmektedir. Bu bulgular neticesinde, “iyimserlik, lider üye etkileşimi boyutlarını olumlu yönde etkilemektedir” ifadesiyle test edilmeye çalışılan H1d kısmen ret edilmiştir.

Psikolojik sermaye alt boyutları olan öz yeterlilik, umut, iyimserlik ve dayanıklılığın lider üye etkileşiminin alt boyutları üzerinde pozitif bir etkisi olduğu gözlenmiştir. Çalışan bireylerin değişimlerle, engellerle ve zorluklarla mücadele edebilme, iyimserlik, amaca odaklı olma, ikame seçenekler geliştirme yetilerinin yükselmesi liderleri ile kuracakları etkileşimin düzeyinin olumlu yönde etkilemektedir.

Araştırma sonucu elde edilen bulgular ilgili alan yazın ile paralellik göstermektedir. Söz konusu ilgili alan yazınındaki çalışmalardan örnek verilecek olursa; Paterson vd., (2014) psikolojik sermaye ve lider üye etkileşiminde lider desteğinin işte çaba göstermeyle ilişkili olduğunu; Avey vd., (2010) psikolojik sermaye düzeyi yüksek olan çalışanların, liderlerce belirlenen “finansal performanslarının” daha üst seviyelerde olduğunu; Luthans vd., (2008) psikolojik sermaye ile lider üye etkileşimi, örgütsel bağlılık, iş tatmini ve performans arasında pozitif yönde anlamlı ilişkilerin olduğunu; Schyns vd., (2005), Şahin (2011), Bolat (2011), Hu ve Liden (2013), Turgut vd., (2015) tarafından yapılan araştırmalarda pozitif psikolojik sermayenin alt boyutu olan öz yeterlilik ile lider üye etkileşimi arasında pozitif yönlü anlamlı ilişkilerin olduğunu ve yine TÜRESİN vd., (2017) ve Wang vd., (2014) tarafından yapılan çalışmalarda psikolojik sermayenin lider üye etkileşimi üzerinde pozitif yönde anlamlı bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Sonuç olarak, psikolojik sermaye düzeyi artış gösterdikçe lider üye etkileşiminin ve dolayısıyla da lider üye arasındaki etkileşimin kalite düzeyi de artış göstermektedir.

İlerleyen dönemlerde gerçekleştirilecek araştırmalara yol göstermesi adına, konuyla ilişkili araştırmacılara çeşitli davranış ya da algı değişkenleri ile ilgili konuları ilişkilendirmek suretiyle söz konusu tutumların sonuç ya da nedenleri belirlemeleri ve çözüm önerileri sunmaları tavsiye edilmektedir. Bu araştırmanın sadece iki olgu arasındaki etki ve ilişkiyi incelemesi ve söz konusu olguların neden-sonuçlarına yönelik bilgi vermemesi araştırmanın sınırını oluşturmaktadır. Araştırmaya yönelik bir diğer sınırlılık ise, bu çalışmanın kesitsel (cross-sectional) bir araştırma olmasıdır. Nedensel ilişkilerin daha net açıklanabilmesi adına ilerleyen dönemlerdeki araştırmaların söz konusu ilişkiyi boylamsal (longitudinal) araştırma tasarımında ele alması tavsiye edilmektedir. Bunlara ek olarak sağlık sektörü çalışanları (hemşireler) üzerinde yapılan bu araştırmanın sonuçları Kahramanmaraş ilindeki 156 hemşire ile sınırlıdır. Dolayısıyla araştırma sonuçlarının geniş örneklem kitleleri ve diğer sektör çalışanları açısından bir genelleme iddiası yoktur. Bu bağlamda gelecek araştırmacıların farklı meslek ve sektörlerden kişilerin dâhil edilmiş olduğu örneklem üzerinde araştırmalar yapması gelecek araştırmacılara önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Akman, Y. ve Korkut, F. (1993). "Umut Ölçeği Üzerine Bir Çalışma", *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (9), 193-202.
- Anderson, N. ve Schalk, R. (1998). "The Psychological Contract in Retrospect and Prospect", *Journal of Organizational Behavior*, 19, 637-647.
- Avey, J.B., Luthans, F. ve Youssef, C.M. (2010). "The Additive Value of Positive Psychological Capital in Predicting Work Attitudes and Behaviors", *Journal of Management*, (36)2, 430-452.
- Bandura, A. (2012). "On The Functional Properties of Perceived Self-Efficacy Revisited", *Journal of Management*, 9-44.
- Bandura, A. ve Locke, E. (2003). "Negative Self-efficacy and Goal Effects Revisited", *Journal of Applied Psychology*, 87-99.
- Baron, R.A., Franklin, R.J. ve Hmieleski, K.M. (2013). "Why Entrepreneurs Often Experience Low, Not High, Levels of Stress: The Joint Effects of Selection and Psychological", *Journal of Management, Advance Online Publication*.
- Baş, T., Keskin, N. ve Mert, İ.S. (2010). "Lider-Üye Etkileşimi(LÜE) Modeli ve Ölçme Aracının Türkçe' de Geçerlik ve Güvenilirlik Analizi", *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 10(3), 1013-1039.
- Bolat, O.İ. (2011). "Öz Yeterlilik ve Tükenmişlik İlişkisi: Lider-Üye Etkileşiminin Aracılık Etkisi", *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 11(2), 255-266.
- Breukelen, W., Schyns, B. ve Blanc, P.L. (2006). "Leader-Member Exchange Theory and Research: Accomplishments and Future Challenges", *Journal of Leadership*, 2(3), 295-316.
- Cevrioğlu, E. (2007). *Lider-Üye Etkileşimi ile Bireysel ve Örgütsel Sonuçlar Arasındaki İlişki: Ampirik Bir İnceleme*, Doktora Tezi, Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi.
- Choi, Y. ve Lee, D. (2014). "Psychological Capital, Big Five Traits and Employee Outcomes", *Journal of Managerial Psychology*, 29(2), 122-140
- Coyle-Shapiro, Jacqueline, Kessler, I. (2000). "Consequences of the Psychological Contract for the Employment Relationship: A Large Scale Survey", *The Journal Of Management Studies*, 37(7), 903-930.
- Çekmecelioğlu, H.G. ve Ülker, F. (2014). "Lider-Üye Etkileşimi ve Çalışan Tutumları Üzerindeki Etkisi: Eğitim Sektöründe Bir Araştırma", *KOSBED*, 28,35-58.
- Dansereau, F., Graen, G.B. ve Haga, W. (1975) "A Vertical Dyad Linkage Approach to Leadership in Formal Organizations" *Organizational Behavior and Human Performance*, 13, 46-78.
- Dienesch, R. M. ve Liden, R. C. (1986). "Leader-Member Exchange Model of Leadership: A Critique and Further Development", *Academy of Management Review*, 11(3), 618-634.
- Erdem, F., S. (2008). *Organizasyonlarda Lider-Üye Etkileşiminin Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Üzerindeki Etkilerinde, İzlenim Yönetimi Davranışının Rolü: Kayseri'de Hizmet Sektöründe Bir Araştırma*, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi.
- Erkuş A. ve Afacan Fındıklı M. (2013). "Psikolojik Sermayenin İş Tatmini, İş Performansı ve İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkisine Yönelik Bir Araştırma", *Journal of the School of Business Administration*, 42(2), 302-318.
- Gizir, C. A. (2007). "Psikolojik Sağlık, Risk Faktörleri ve Koruyucu Faktörler Üzerine Bir Derleme Çalışması", *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3(28), 113-128.
- Gohel, K. (2012). "Psychological Capital As a Determinant of Employee Satisfaction" *International Referred Research Journal*, 3(36), 34-37.
- Graen, G.B. ve Uhl-Bien, M.U. (1995). "Relationship-Based Approach to Leadership: Development of Leader-Member Exchange(LMX) Theory of Leadership Over 25 years: Applying a Multi-Level Multi-Domain Perspective". *Leadership Quartely*, 6(2), 219-247.
- Güler, B.K. (2009). *Çalışma Yaşamında Davranış: Güncel Yaklaşımlar*, Umuttepe Yayıncılık, Kocaeli.
- Güloğlu, B. ve Kararımak, Ö. (2010). "Üniversite Öğrencilerinde Yalnızlığın Yordayıcısı Olarak Benlik Saygısı ve Psikolojik Sağlık", *Ege Eğitim Dergisi*, 11(2), 73-88.

- Gürbüz, S. ve Şahin, F., (2014). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri Felsefe-Yönetim-Analiz*, Seçkin Yayın, Ankara.
- Gürel, E.B. (2016). "Lider-Üye Etkileşiminin Çalışanların Tutumları Üzerindeki Etkisi: Ampirik Bir Araştırma", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9 (43), 1736-1743
- Gürgeç, U. (2006). "Yılmazlık Ölçeği: Ölçek Geliştirme, Güvenirlik ve Geçerlik Çalışması", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 39(2), 45-74.
- Hefferon, K. ve Boniwell, I. (2014). *Pozitif Psikoloji Kuram, Araştırma ve Uygulamalar, (Positive Psychology Theory, Research And Applications)*, (Çev: T. Doğan), Nobel Yayınları, Ankara.
- Hooper, D. T. ve Martin, R. (2008). "Beyond Personal Leader-Member Exchange (LMX) Quality: The Effects of Perceived LMX Variability on Employee Reactions", *The Leadership Quarterly*, 19, 20-30.
- House, J.H. ve Aditya, R.N. (1997). "The Social Scientific Study of Leadership: Quo Vadis?" *Journal of Management*, 23(3), 409-473.
- Hu, J. ve Liden, R.C. (2013). "Relative Leader-Member Exchange Within Team Contexts: How and When Social Comparison Impacts Individual Effectiveness", *Personnel Psychology*, 66, 127-172.
- Jong Jeroen de, S.R. ve Croon M. (2009). "The Role of Trust in Secure and Insecure Employment Situations: A Multiple Group Analysis", *Economic and Industrial Democracy*, 30(4), 510-538.
- Kararır, Ö. (2006). "Psikolojik Sağlık, Risk Faktörleri ve Koruyucu Faktörler", *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3(206), 129-142.
- Karasar, N. (2005). *Bilimsel Araştırma Yöntemi (Kavramlar-İlkeler-Teknikler)*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Katz, D. ve Kahn, R. L. (1978). *The Social Psychology of Organizations*, John Wiley & Sons, Inc., USA.
- Keçecioglu, T. (2003). *Lider ve Liderlik: Değişim Yolunda İyi Bir Öğrenci ve İyi Bir Öğretmen*, Okumuş Adam Yayıncılık, İstanbul.
- Kobasa, S. C. (1979). "Personality and Resistance to Illness", *American Journal of Community Psychology*, 7(4), 413-423.
- Larson, M. ve Luthans, F. (2006). "Potential Added Values of Psychological Capital in Predicting Work Attitudes", *Journal of Organizational Studies*, 13(1), 45-62.
- Lidern, R.C. ve Maslyn, J.M. (1998). "Multidimensionality of Leader-Member Exchange: An Empirical Assessment Through Scale Development", *Journal of Management*, 24(1), 43-72.
- Linley, P. A., S. Joseph, S. Harrington ve M. A. Wood. (2006). "Positive Psychology: Past, Present, and (Possible) Future", *The Journal of Positive Psychology*, 1(1), 3-16.
- Luthans, B.C., Luthans, K.W. ve Avey, J.B. (2014). "Building the Leaders of Tomorrow: The Development of Academic Psychological Capital" *Journal of Leadership and Organizational Studies*, 21(2), 191-199.
- Luthans, F. and Youssef, C. M. (2004). "Human, Social, and Now Positive Psychological Capital Management: Investing in People for Competitive Advantage", *Organizational Dynamics*, 33(2), 143-160.
- Luthans, F., Avey, J., ve Patera, J. (2008). "Experimental Analysis of a Web-Based Intervention to Develop Positive Psychological Capital", *Academy of Management Learning and Education*, 209-221.
- Luthans, F., Bruce, A., Avey, J. ve Norman, S. (2007). "Positive Psychological Capital: Measurement and Relationship with Performance and Satisfaction", *Personnel Psychology*, 541-572.
- MacInnis, D. J. ve G. E. de Mello (2005), "The Concept of Hope and its Relevance to Product Evaluation and Choice", *Journal of Marketing*, 69, 1-14.
- Masten, A. S. ve Reed, M.J. (2002). *Resilience in Development. The Handbook of Positive Psychology*, Oxford University Press, New York.
- Mintzberg, H. (1973). "A New Look at the Chief Executive's Job", *Organizational Dynamics*, 1, 20-31.
- Nahrgang, J. D., Morgeson, F. P. ve Ilies, R. (2009). "The Development of Leader-Member Exchange: Exploring How Personality and Performance Influence Leader and Member Relationships Over Time", *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 108, 256-266.

- Nelson, H. W. (2000). "Injustice and Conflict in Nursing Homes: Toward Advocacy and Exchange", *Journal of Aging Studies*, 14(1), 39-61.
- Öğülmüş, S. (2001). "Bir Kişilik Özelliği Olarak Yılmazlık", *1. Ulusal Çocuk ve Suç Sempozyumu: Nedenler ve Önleme Çalışmaları*, Ankara, 29-30 Mart 2001.
- Özyakışır, D. (2011). "Beşeri Sermayenin Ekonomik Kalkınma Sürecindeki Rolü: Teorik Bir Değerlendirme", *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 6 (1), 46-71.
- Park, S., Sturman, M. C., Vanderpool, C. ve Chan, E. (2015). "Only Time Will Tell: The Changing Relationships Between LMX, Job Performance and Justice", *Journal of Applied Psychology*, 100, 660-680.
- Paterson, T.A., Luthans, F. ve Jeung, W. (2014). "Thriving at Work: Impact of Psychological Capital and Supervisor Support", *Journal of Organizational Behavior*, 35, 434-446.
- Peterson, C. (2000). "The Future of Optimism", *American Psychologist*, 55(1), 44-55.
- Peterson, S.J., Luthans, F., Avolio, B.J., Walumbwa, F.O. ve Zhang, Z. (2011). "Psychological Capital and Employee Performance: A Latent Growth Modelling Approach", *Personnel Psychology*, 64, 427-450.
- Piccolo, R. F., Bardes, M., Mayer, D. M. ve Judge, T. A. (2008). "Does High Quality Leader- Member Exchange Accentuate the Effects of Organizational Justice?", *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 17(2), 273-298.
- Polatçı, S., (2011). *Psikolojik Sermayenin Performans Üzerindeki Etkisinde İş Aile Yayılmı ve Psikolojik İyi Oluşun Rolü*, Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi.
- Purvis, L.J., Cropley, M. (2003). "The Psychological Contracts of National Health Service Nurses", *Journal of Nursing Management*, 11, 107-120.
- Rockstuhl, T., Ang, S., Dulebohn, J. H. ve Shore, L. M. (2012). "Leader-Member Exchange (LMX) and Culture: A Meta-Analysis of Correlates of LMX across 23 Countries", *Journal of Applied Psychology*, 97(6), 1097-1130.
- Savur, N. (2013). *Otantik Liderlik ve Çalışanların Psikolojik Sermayeleri Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma*, Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi.
- Schyns, B., Paul, T., Mohr, G. ve Blank, H. (2005). "Comparing Antecedents and Consequences of Leader-Member Exchange in A German Working Context to Findings in The US", *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 14(1), 1-22.
- Snyder, C. R., Harris, C., Anderson, J. R., Holleran, S. A. ve Irving, L. M. (1991). "The Will and The Ways: Development and Validation of An Individual-Differences Measure of Hope", *Journal of Personality and Social Psychology*, 60(4), 570-585.
- Sparrowe, R. T. ve Liden, R. C. (1997). "Process and Structure in Leader-Member Exchange", *Academy of Management Review*, 22(2), 522-552.
- Suazo, M. M. (2003). "An Examination Of Antecedents And Consequences Of Psychological Contract", *Kansas University Press*, Kansas.
- Şahin, F. (2011). "Lider-Üye Etkileşimi İle İşten Ayrılma Niyeti Arasındaki İlişki Üzerinde Cinsiyetin Etkisi", *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 11(2), 277.
- Taşğın E, ve Çuhadaroğlu Çetin F. (2006). "Ergenlerde Major Depresyon: Risk Etkenleri, Koruyucu Etkenler ve Dayanıklılık", *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, 13(2), 87-94.
- Terzi, Ş. (2006). "Kendini Toparlama Gücü Ölçeğinin Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışmaları", *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 206(3), 77- 86.
- Tho, N.D., Phong, N.D. ve Quan, T.H.M. (2014). "Marketers' Psychological Capital and Performance: The Mediating Role of Quality of Work Life, Job Effort and Job Attractiveness", *Asia-Pacific Journal of Business Administration*, 6(1), 36-48.
- Turgut, H., Tokmak, İ. ve Ateş, M.F. (2015). "Lider-Üye Etkileşiminin İşgören Performansına Etkisinde Çalışanların Örgütsel Adalet Algılarının Rolü", *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5(2), 417-442.
- Türesin, T. H. ve Köse S. (2017). "Psikolojik Sermayenin Lider-Üye Etkileşimi Üzerindeki Etkisinin Hizmet Sektöründe Araştırılması", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(2), 341-378.

- Ural, A. ve Kılıç, İ. (2013). *Bilimsel Araştırma Süreci ve SPSS İle Veri Analizi*, Detay Yayıncılık, Ankara.
- Ürek, D. (2015). *Sağlık Kurumlarında Lider-Üye Etkileşim Düzeyi İle Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Arasındaki İlişkinin Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi.
- Veli, M.F. (2019). *Tekstil Sektöründe Lider Üye Etkileşiminin Çalışanların Örgütsel Bağlılık ve Performansları Üzerine Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi.
- Wang, H., Sui, Y., Luthans, F., Wang, D. ve Wu, Y. (2014). "Impact of Authentic Leadership on Performance: Role of Followers' Positive Psychological Capital and Relational Processes", *Journal of Organizational Behavior*, 35(1), 5-21.
- Yukl, G., O'Donnell, M. ve Taber, T. (2009). "Influence of Leader Behaviors on The Leader -Member Exchange Relationship", *Journal of Managerial Psychology*, 24(4), 289-299.
- Zel, U. (2006). *Kişilik ve Liderlik*, Nobel Yayınları, Ankara.

Etik Kurul izni: Bu araştırma verilerinin elde edilmesi için kullanılan anket formu Mersin Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulunun 03/07/2020 tarihli toplantısında görüşülmüş ve etik kurul onayı 03/07/2020-35 sayılı evrak ile yazara bildirilmiştir. Araştırmaya ilgili kurumlardan gelen onay belgesi neticesinde başlanılmıştır.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:04.06.2020 ✓Accepted/Kabul:12.06.2020

DOI:10.30794/pausbed.748134

Araştırma Makalesi/ Research Article

Kadioğlu, İ. A. (2020). "Zeytin Dalı Harekâtı: Türkiye'nin Suriye'ye Sınır Ötesi Operasyonu ve Meşru Müdafaa Hakkı" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 41, Denizli, s.210-227.

ZEYTİN DALI HAREKÂTI: TÜRKİYE'NİN SURİYE'YE SINIR ÖTESİ OPERASYONU VE MEŞRU MÜDAFAA HAKKI

İ. Aytaç KADIOĞLU*

Özet

Suriye iç savaşı başladığından bu yana savaşın şiddetinden en çok etkilenen ülkelerden biri Türkiye olmuştur. Bu makale, Türkiye'nin iç savaş sürerken DEAŞ ve PYD/YPG terör örgütlerinin hedefi haline gelmesi nedeniyle Suriye'ye yapmış olduğu en kapsamlı harekâtlardan biri olan Zeytin Dalı Harekâtı'nı sınır ötesinde meşru müdafaa hakkı bakımından analiz etmektedir. Uluslararası toplumda operasyonun meşru olup olmadığının sorgulanmasına rağmen, akademik literatürde bu konuda yeterli çalışma bulunmamaktadır. Bu makale, BM Antlaşması ve uluslararası hukuk normlarında belirtilen meşru müdafaa hakkına ilişkin kurallar bir araya getirerek sistematik bir çerçeve sunmaktadır. Buna göre değerlendirmeye alınan meşru müdafaa hakkının unsurları şunlardır: silahlı saldırı olması, BMGK'nın bilgilendirilmesi, orantılılık ölçütü, zorunluluk ve aciliyet ilkeleri. Bu prensipler birincil kaynaklar yoluyla BM ve BMGK'nın sınır ötesinde terörle mücadele ve Suriye iç savaşına yönelik kararlarıyla analiz edilecektir. Bu araştırma, Türkiye'nin Zeytin Dalı Harekâtı'nda DEAŞ ve PYD/YPG ile mücadele etmek ve sınırlarını güvence altına almak için meşru müdafaa hakkına uygun şekilde hareket ettiği sonucuna varmıştır.

Anahtar Kelimeler: Suriye iç savaşı, Zeytin Dalı Harekâtı, Türkiye, meşru müdafaa hakkı, Birleşmiş Milletler, PYD/YPG, DEAŞ.

THE OPERATION OLIVE BRANCH: TURKEY'S CROSS-BORDER OPERATION IN SYRIA AND THE RIGHT OF SELF-DEFENCE

Abstract

Turkey has been one of the most affected countries by the Syrian civil war since the beginning of the conflict. This article analyses Turkey's major cross-border operations in Syria, the Operation Olive Branch, which was organised to stop the attacks of DEASH and PYD/YPG terrorist organisations on Turkey. The Operation Olive Branch is assessed in regards to the right to self-defence beyond the borders. Although the international society has questioned whether the operation is legitimate, the scholarly literature has paid little attention to this topic. The article systematically gathers the rules designated by the UN and international law with regards to the inherent right of self-defence. It assesses five major principles of the right to self-defence: an existing armed attack, notification to the UNSC, proportionality, necessity and urgency principles. These principles are analysed through primary sources, namely the UN and UNSC decisions on the Syrian civil war and cross-border operations against terrorist organisations. The research concludes that the Operation Olive Branch has been performed in accordance with the right to self-defence for countering DEASH and PYD/YPG and securing Turkey's borders.

Keywords: Syrian civil war, Operation Olive Branch, Turkey, the right to self-defence, United Nations, PYD/YPG, DEASH.

*Dr. Öğr. Üyesi, Adıyaman Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, ADIYAMAN.
e-posta: aytac@aytackadioglu.com (orcid.org/0000-0001-7957-0900)

GİRİŞ

Arap Baharı ayaklanmaları II. Dünya Savaşı'ndan beri Ortadoğu'nun yaşadığı en şiddetli iç savaş ortamına neden olmuştur. Tunus'ta bir seyyar satıcı olan Muhammed Bouazizi 17 Aralık 2010 tarihinde zabita tarafından ürünlerine zarar verilmesi ve dövülmesi nedeniyle belediye önünde kendini yakmıştır. Arap Baharı'nın sembolü haline gelen bu olay, ekonomik zorluklar, yolsuzluk ve adaletsizlik nedeniyle sıkıntıda olan halkın protesto eylemlerine ve ayaklanmalarına neden olmuştur. Hızla birçok ülkeye yayılan olaylar Mart 2011'de Suriye'de protesto eylemleriyle başlamıştır. Demokrasi, özgürlükler ve ekonomik taleplerde bulunan göstericilere Suriye rejiminin şiddet uygulaması sonucu Suriye iç savaşı başlamış ve devlet dışı silahlı örgütlerin dâhil olmasıyla çatışma daha da şiddetlenmiştir.

Suriye'deki savaşın şiddetinden en çok etkilenen ülkelerin başında Türkiye gelmektedir. Aslında PKK terör örgütü ilk saldırısını yaptığı 1984 yılından bu yana Suriye rejiminin PKK'nın Suriye'deki varlığına göz yumması ve terör örgütünün Suriye topraklarını kullanarak Türkiye'ye saldırılar düzenlemesi nedenleriyle Türkiye ve Suriye arasında uzun süre gerginlik yaşanmıştır (Kadioğlu, 2019: 48). Türkiye, Suriye iç savaşının başlamasıyla birlikte DEAŞ (Irak Şam İslam Devleti) ve PKK'nın Suriye kolu olan PYD/YPG terör örgütünün birçok kez hedefi haline gelmiştir. Bunun yanında 2011'den bugüne yoğun bir sığınmacı akınına uğrayan Türkiye hem güvenlik hem de göçmenlik sorunlarının üstesinden gelmeye çalışmaktadır. Sınır güvenliğini sağlamak, DEAŞ ve PYD/YPG terör örgütlerinin tehditlerini bertaraf etmek, sınırlarında bir terör örgütü kurulmasını engellemek ve savaş nedeniyle maruz kaldığı yoğun sığınmacı akınına durdurmak için Suriye'ye askeri operasyonlar düzenlemiştir.

Bu operasyonlardan en kapsamlıları Fırat Kalkanı, Zeytin Dalı ve Barış Pınarı Harekâtlarıdır. Fırat Kalkanı DEAŞ terör tehdidinin Türkiye ve dünyada sürmesi nedeniyle uluslararası toplum nezdinde kabul görünken, Barış Pınarı yalnızca sekiz gün sürmüş ve Rusya ile varılan mutabakat ile sona ermiştir. Zeytin Dalı Harekâtı ise DEAŞ tehdidinin azaldığı ve kontrol altına alındığı kanısının oluşmaya başladığı bir dönemde, PYD/YPG tehdidini merkeze alan bir operasyon olarak görüldüğü için küresel ve bölgesel güçlerin kaygı ve tepkilerine neden olmuştur. Dolayısıyla, Zeytin Dalı Harekâtı'nın Türkiye'nin güvenliği ve barış için meşru müdafaa hakkına uygun bir operasyon olup olmadığı önemli bir sorun teşkil etmektedir. Bu makale, bu soruya cevap vermeyi amaçlamaktadır. Aynı zamanda Türkiye'nin sınır ötesi harekâtlarının meşruluğuna yönelik, özellikle Zeytin Dalı Harekâtı bakımından yeterli akademik çalışmanın olmaması dikkat çekicidir. Uluslararası hukuk normlarından faydalanarak devletlerin sınırlarını ve vatandaşlarını koruma hakkının çerçevesi beşli bir analizle ortaya konacaktır: silahlı saldırının olması, BMGK'nın bilgilendirilmesi, orantılılık ölçütü, zorunluluk ilkesi ve aciliyet durumu. Bu beş prensip Zeytin Dalı Harekâtı'nın sınır ötesinde meşru müdafaa hakkı kapsamına girip girmediği bakımından değerlendirilecektir.

Bu makalede BM ve BMGK'nın sınır ötesinde terörle mücadeleyle ilişkin genel kararlarını ve Suriye'de devam eden iç savaşa yönelik spesifik kararlarını birincil kaynak olarak detaylı şekilde incelenecektir. Uluslararası ilişkilerde barış ve güvenliğin sağlanmasından sorumlu temel kuruluş olan BM'nin kararları bu konuda bağlayıcı olduğundan bu kararlar çalışmanın temelini oluşturmaktadır. Bu kararlar Türkiye'nin resmi raporları, Türkiye, ABD, Rusya ve Avrupa ülkelerinin resmi söylemleri yoluyla zenginleştirilecektir. Bu sayede detaylı bir analiz yapma imkânına kavuşulacaktır.

Makale dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm Suriye iç savaşının genel seyrini Türkiye'yi etkileyen yönleriyle ve Türkiye'nin müdahaleleri açısından değerlendirecektir. Amaç Suriye iç savaşını tüm yönleriyle tartışmak olmadığı için, bu makale Suriye iç savaşının Türkiye'yi ilgilendiren güvenlik, çatışma ve barışa yönelik yönlerini inceleyecektir. İkinci bölüm sınır ötesi harekât ve meşru müdafaa hakkına ilişkin yasal ve teorik kapsamı ortaya koyacaktır. Üçüncü bölüm Türkiye'nin Suriye'deki en önemli ve kapsamlı operasyonlardan biri olan Zeytin Dalı Harekâtı'nı meşru müdafaa hakkının beş temel prensibi yönünden analiz edecektir. Son bölümde ise, Zeytin Dalı Harekâtı'nın sınır ötesinde devletin sınırlarını ve vatandaşlarını müdafaa hakkının meşru olup olmadığı tartışılacaktır.

TÜRKİYE'NİN SURİYE İÇ SAVAŞI'NDAKİ MÜDAHALELERİ

Suriye iç savaşı Mart 2011'de Esad rejimi askerlerinin siyasi baskı, temel hak ve hürriyetlerin ihlali, yolsuzluk ve işsizlik nedenleriyle gösteri yapan sivillere ateş açması nedeniyle başlamıştır. Ancak, Suriye'deki çatışmalar

Arap Baharı ayaklanmalarındaki diğer devletlerden çok daha şiddetli olmuş, iç savaş Suriye'nin tamamına çok hızlı bir şekilde yayılmıştır. Türkiye Suriye ile sahip olduğu 911 km'lik sınır nedeniyle savaşın başladığı ilk zamanlardan bugüne hedef haline gelmiştir. Suriye'den Türkiye tarafına 2012'den itibaren atılan top mermileri toplumda korkuya neden olmuş, can kaybının yaşandığı ilk saldırı Şanlıurfa'nın Akçakale ilçesinde gerçekleşmiştir. 3 Ekim 2012'de Suriye tarafından atılan top mermisi nedeniyle 5 kişi hayatını kaybetmiş, 13 kişi de yaralanmıştır (Milliyet, 2012). Bunu Hatay'ın Yayladağı kırsalına 6 Ekim'de atılan top mermileri izlemiş, Türkiye bu saldırılara mütakabiliyet ilkesi gereği karşılık vermiştir (AlJazeera, 2012).

Savaşın ilk yılında Suriye rejimi ile rejim ordusundan ayrılan askerler ve ılımlı muhalifler arasında süren savaş, silahlı grupların ve terör örgütlerinin de dâhil olmasıyla şiddet kazanmıştır. PKK'nın Suriye kolu olan PYD/YPG terör örgütü ve diğer devlet dışı silahlı örgütlerin Suriye rejimi güvenlik güçlerine savaş ilân etmesiyle iç savaşın şiddeti daha da artmıştır (van Wilgenburg, 2013). 2013 yılının temmuz ayında DEAŞ'ın ortaya çıkmasıyla savaşta başka bir cephe daha açılmıştır. DEAŞ Irak ve Suriye'yi içine alan bir şeriat devleti kurmayı hedeflemektedir. DEAŞ, dış desteğin de etkisiyle, kurulduktan kısa bir süre sonra başta Azez, Atme, Rakka, İdlib ve Halep'in stratejik noktaları olmak üzere Suriye'de birçok önemli bölgeyi hâkimiyeti altına almıştır. Suriye'nin kuzeyindeki bölgeler DEAŞ ve diğer terör örgütlerinin birbirlerine saldırıları sonucu defalarca el değiştirmiştir (Lawson, 2014: 1355). Bu durum Türkiye'nin sınır güvenliğine ilişkin endişeleri arttırmıştır. DEAŞ'ın elde ettiği finansal, lojistik ve militan desteğine karşılık, başta PYD/YPG terör örgütü olmak üzere birçok silahlı grup 'vekâletler savaşı' (proxy warfare) yoluyla bölgesel ve küresel güçler tarafından desteklenmiştir (Kadioğlu, 2018). Başta ABD olmak üzere birçok küresel güç Suriye'ye doğrudan askeri müdahalede bulunmak yerine, asker kaybını, siyasi baskıları ve uluslararası kamuoyundaki ve kendi ülkelerindeki tepkileri önlemek için PYD/YPG terör örgütünün omurgasını oluşturduğu Demokratik Suriye Güçleri'ne (DSG) silah, lojistik, eğitim ve hava desteği ile DEAŞ terör örgütünü ortadan kaldırmayı hedeflemiştir (Cockburn, 2016). Rusya ise PYD/YPG'nin bölgedeki faaliyetlerine göz yummuş, asıl hedefini ise Esad rejiminin iş başında kalması olarak belirlemiştir. Türkiye de DEAŞ terör örgütünün ortadan kaldırılması için yürütülen DEAŞ karşıtı koalisyonunda yer almıştır. Bunun en açık örneği; ABD ve Türkiye'nin ortaklaşa Irak peşmergesini eğit-donat sistemiyle eğitip, Türkiye sınırlarını kullanarak DEAŞ'a karşı savaşıma göndermesidir (Martin, 2018: 549). Ancak, Türkiye DEAŞ'ı ortadan kaldırmak için PYD/YPG terör örgütünü desteklemek yerine, Suriye ordusundan ayrılan askerlerden oluşan Özgür Suriye Ordusu'nu (ÖSO) desteklemektedir. Bu durum aslında ABD ve Türkiye'nin Suriye'deki stratejilerinin farklılaşmaya başladığını göstermektedir.

2014 yılıyla birlikte DEAŞ Suriye'nin büyük bölümünü kontrolü altına almış, Türkiye'nin güney sınırını da tehdit etmeye başlamıştır. Bu dönemde DEAŞ'a karşı ABD'nin başını çektiği Batı koalisyonu ile birlikte ortak operasyonlar yapan Türkiye DEAŞ'ın hedeflerinden biri haline gelmiştir. DEAŞ saldırıları nedeniyle 2014 ve 2017 yılları arasında 315 vatandaşımız hayatını kaybetmiş, 1345 kişi de yaralanmıştır (T.C. İçişleri Bakanlığı, 2017). Dolayısıyla, Türkiye hem sınır güvenliğini sağlamak hem de vatandaşlarını korumak için önlemler almak durumunda kalmıştır. Türkiye'nin ilk sınır ötesi harekâtı olan Şah Fırat Harekâtı, DEAŞ saldırı tehdidi nedeniyle yıkılma tehlikesi altında olan Süleyman Şah Türbesi ve Saygı Karakolu'nun taşınması amacıyla 22 Şubat 2015'te düzenlenmiştir. Türbenin Türkiye açısından önemi; Suriye topraklarındaki tek Türk toprağı olması ve bunun da uluslararası anlaşmalarla garanti altına alınmasıdır. Süleyman Şah Türbesi Osmanlı İmparatorluğu kurucusu Osman Bey'in dedesi olan Süleyman Şah'ın Fırat Nehri'ni geçerken hayatını kaybettiği yer olan Fırat Nehri kıyısındaki Caber Kalesi'nde yapılmıştır. Türbe Türkiye sınırına 37 kilometre mesafedeki Münbiç ilçesinin Karakozak köyünde iken, iç savaşın başlamasıyla birlikte DEAŞ terör örgütünün tehdidi nedeniyle Türkiye sınırına 200 metre mesafedeki Suriye Eşmesi köyünün kuzeyine taşınmıştır (Akşam, 2019).

DEAŞ'a karşı koalisyonda ABD, İngiltere, Almanya ve Fransa'nın başını çektiği Batı ülkeleri PYD/YPG'nin de içinde olduğu SDG'yi destekleyince, PYD/YPG Suriye'nin kuzeyinde stratejik bölgeleri hâkimiyeti altına almaya başlamıştır. Bu durum, Türkiye'nin sınırında bir terör devleti kurulacağına ilişkin endişesini arttırmış, bölgede ÖSO ile daha sıkı bir işbirliğine gitmesine neden olmuştur. Buna rağmen Türkiye Suriye'ye doğrudan müdahalede bulunmamıştır. ABD'nin savaşa doğrudan müdahalesi bu dönemde, Eylül 2014'te DEAŞ'ı Rakka'dan çıkarmak için PYD/YPG'ye hava desteği vererek gerçekleşmiştir. Rusya'nın müdahalesi ise; diğer ülkelerden farklı olarak Esad rejiminin çağrısıyla meydana gelmiştir. Rusya, Esad rejiminin isteğiyle, Eylül 2015'te hem DEAŞ hem de onunla savaşan ÖSO'ya hava saldırısı düzenlemiştir (NYT, 2014). ABD ve Rusya'nın Suriye'yi domine etme yarışı ülkedeki çatışmaların daha da şiddetlenmesine ve daha da fazla Suriyeli sivilin hayatını kaybetmesine neden olmuştur.

Türkiye bu dönemde DEAŞ terör örgütünün birçok kez hedefi olmuştur. DEAŞ Türkiye’de 2014-2017 yılları arasında toplumda korku yaratmaya yönelik sansasyonel eylemler yapma amacı gütmüştür. DEAŞ terör örgütünün Haziran 2015’te HDP’nin Diyarbakır il mitingine yaptığı bombalı saldırıda dört kişi hayatını kaybederken, 8’i güvenlik görevlisi olmak üzere 287 kişi yaralanmıştır. Bundan yaklaşık bir ay sonra, Suriye’de süren iç savaşa yönelik toplanan yardımları Ayn el-Arab bölgesine götürmek üzere Şanlıurfa’nın Suruç ilçesinde bir araya gelen gruba intihar saldırısı düzenlemiştir. Terör saldırısında 33 kişi hayatını kaybetmiş, 86 kişi de yaralanmıştır. Ekim 2015’te ise DEAŞ terör örgütü en kanlı eylemini gerçekleştirmiştir. Çeşitli sivil toplum örgütlerinin yürüyüş yapmak üzere hazırlandığı esnada, toplanma noktası olan Ankara Tren Garı’na yapılan eşzamanlı iki bombalı saldırıda 100 sivil hayatını kaybetmiş, 417 kişi de yaralanmıştır (T.C. İçişleri Bakanlığı, 2017: 40-42). Terör örgütünün bu şekilde Suriye’de kendisiyle savaşan Türkiye’ye gözdağı verme amacı taşıdığı ve toplumda infial yaratmayı amaçladığı söylenebilir. Ancak, Türkiye Süleyman Şah’ın türbesini Türkiye sınırına çekmek için yapmış olduğu operasyon haricinde o tarihlerde Suriye’ye doğrudan müdahalede bulunmamıştır. Bunun nedeni olarak Türkiye’nin Suriye iç savaşına müdahale etmesi halinde yaşanabilecek kayıplar gösterilebileceği gibi, ABD ve Rusya’nın Suriye’ye doğrudan müdahalesi neticesinde Türkiye’nin bölgede istenmemesinin etkisi olduğu da söylenebilir.

2016 yılında DEAŞ’ın terör eylemleri Türkiye’yi hedef almaya devam etmiştir. İstanbul Sultanahmet’te 2016’da turistlere yönelik intihar saldırısında 12 Alman turist ve bir Türk vatandaşı olmak üzere 13 kişi hayatını kaybetmiştir. En çok ses getiren eylemlerinden biri aynı yıl İstanbul’un en işlek caddelerinden biri olan İstiklal Caddesi’ndeki intihar saldırısıdır. Bu saldırı neticesinde dört kişi hayatını kaybederken, 45 kişi de yaralanmıştır. Terör örgütünün hem Türkiye hem de dünyada en ses getiren eylemlerinden biri İstanbul Atatürk Havalimanı’na yaptığı terör saldırısıdır. 28 Haziran 2016’daki saldırı neticesinde 48 kişi hayatını kaybederken, 240 kişi de yaralanmıştır. DEAŞ terörünün sivillere yönelik saldırıları Ağustos 2016’da Gaziantep’te bir sokak düğününü hedef almasıyla devam etmiş, intihar saldırısı nedeniyle 56 vatandaş hayatını kaybederken, 94 kişi yaralanmıştır (T.C. İçişleri Bakanlığı, 2017: 36-37). Bu terör saldırılarına karşın, Türkiye uzunca bir süre Suriye’deki DEAŞ varlığına müdahale etmemiştir. Ulutaş ve Duran (2017) bunu üç nedene bağlamıştır: Birincisi; Suriye’de yapılacak bir harekâtın meşruiyet krizine yol açacağına ilişkin kaygıdır. Gerçekten de Esad rejimi Türkiye’nin olası operasyonlarını Suriye’nin toprak bütünlüğüne saldırı olarak nitelendireceğini ilan etmiştir. İkincisi; Musul’daki Türkiye Başkonsolosluğu’nun DEAŞ tarafından işgal edilmesi, orada çalışan 49 personelin hayatını kurtarmak için daha temkinli davranmayı gerekli kılmıştır. Sonuncusu; hükümet ile askeri yapı arasındaki uyumsuzluk ve o dönem askeri bürokrasinin kilit noktalarında bulunan Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ) üyelerinin hamleleri nedeniyle Türkiye’nin Suriye’de harekete geçmesi engellenmiştir (Ulutaş ve Duran, 2017: 15-16). Bu dönemde DEAŞ’a karşı mücadele ancak vekâletler savaşı ve ÖSO ile ABD’nin başını çektiği Batı koalisyonu yoluyla olmuştur.

Türkiye yoğunlaşan terör saldırılarına karşı sınırlarını korumak için Ağustos 2016’da harekete geçmek zorunda kalmıştır. Hem DEAŞ’ın Suriye’deki varlığına hem de sınırlarında kantonlar ilan eden PYD/YPG terör örgütüne karşı ilk doğrudan müdahaleyi Fırat Kalkanı Harekâtı ile 24 Ağustos’ta gerçekleştirmiştir (Ulutaş ve Duran, 2017: 14). Operasyonda Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) ÖSO ile birlikte harekete geçmiş, sınırlarında terör örgütlerinin varlığını sona erdirmeyi ve Türkiye’ye yoğun göç hareketini durdurmayı hedeflemiştir. Türkiye böylece Suriye sınırları boyunca bir güvenli bölge oluşturmayı amaçlamıştır. Operasyon sona erdikten sonra DEAŞ’ın Türkiye’ye saldırıları devam etmiştir. Bu saldırılardan en büyüğü 1 Ocak 2017’de bir gece kulübüne yapılan saldırıdır. DEAŞ üyesi bir terörist tarafından uzun namlulu bir silahla yapılan saldırı neticesinde 39 vatandaş hayatını kaybetmiş, 95 vatandaş da yaralanmıştır (T.C. İçişleri Bakanlığı, 2017: 38). Türkiye’yi asıl harekete geçiren husus ise; YPG’nin ABD desteğiyle Menbiç’i DEAŞ’tan alarak Fırat’ın batısına yerleşmesiydi. Türkiye’nin iddiası; YPG’nin Menbiç’le yetinmeyip batıya yönelmesi ve Türkiye sınırları boyunca Akdeniz’e kadar uzanan 911 km’lik sınırdaki bir PYD/YPG terör devleti oluşturma amacı taşımasıydı. YPG’nin Menbiç’ten sonra Fırat’ın batısına ilerleyişinin durmaması Türkiye’nin iddiasını doğrular nitelikteydi. Buna müteakiben Türkiye yedi ay süren Fırat Kalkanı Harekâtı’nı başlattı. Operasyon sonucunda dönemin Başbakanı Binali Yıldırım harekâtın bilançosunu açıkladı: 216 günlük operasyon sonucunda 67 Türk askeri şehit olurken, 600 ÖSO personeli hayatını kaybetmiş, 3.000’den fazla terörist de etkisiz hale getirilmiştir (Milliyet, 2017).

Fırat Kalkanı sona erdikten on ay sonra, 20 Ocak 2018 tarihinde Zeytin Dalı Harekâtı başlatılmıştır. Bu operasyonun amacı; Fırat Kalkanı’nda olduğu gibi sınırlarımızı DEAŞ ve YPG terör örgütlerinden temizlemektir. İki ay süren operasyon sonunda TSK verilerine göre 54 askerimiz şehit olurken, 320 Suriye Milli Ordusu (çoğunluğu

ÖSO'nun oluşturduğu askeri muhalif birlikler) personeli hayatını kaybetti. Suriye İnsan Hakları Gözlemevi ise operasyonun bilançosunu 85 TSK personeli ve 604 ÖSO üyesi yaşamını yitirdi şeklinde paylaşırken, 1584 PYD/YPG ve SDG üyesi ve 91 Suriye Silahlı Kuvvetleri mensubunun öldüğünü bildirdi (Evrensel, 2019). Zeytin Dalı Harekâtı'nın meşruluğu sorunu sonraki bölümde detaylı şekilde analiz edilecektir.

2019 yılında gerçekleştirilen Barış Pınarı Harekâtı'nda ise DEAŞ tehdidi ortadan kalktıktan sonra bu kez Suriye'nin kuzeyinde tek taraflı özerk bölgeler ilan eden PYD/YPG'nin sınırlarımızdaki varlığını sona erdirmek amaçlanmıştır. Bununla birlikte, Türkiye sınırları boyunca 30 km derinliğinde bir güvenli bölge oluşturmak ve Türkiye'deki Suriyelileri bu bölgeye yerleştirmeyi amaçlamıştır. Uluslararası toplumun baskısı ve Rusya'nın Türkiye ile müzakereleri neticesinde operasyon başladıktan sekiz gün sonra ateşkes ilan ederek duraklatılmış, sonrasında ise Rusya ile varılan Soçi Mutabakatı ile Tel Rifat ve Menbiç'i de kapsamak üzere 30 km'lik sınır boyunca YPG'nin bölgeyi terk etmesi kararlaştırılarak operasyon durduruldu (AA, 2020a). TSK, operasyon boyunca dört Türk askeri ve 74 SMO askerinin hayatını kaybettiğini, etkisiz hale getirilen YPG'li terörist sayısının ise 750 olduğunu açıklamıştır. Buna karşılık Suriye İnsan Hakları Gözlemevi'ne göre operasyonda 9 Türk askeri, 183 SMO mensubu ve 224 YPG üyesi hayatını kaybetmiştir (Euronews, 2019).

Türkiye'nin Suriye'de gerçekleştirdiği son büyük operasyon ise 27 Şubat 2020 tarihinde başlatılan Bahar Kalkanı Harekâtı'dır. TSK ile SMO'nun ortaklaşa düzenlediği operasyon 27 Şubat'taki Rusya destekli Suriye Silahlı Kuvvetleri'nin İdlib kentinde intikal halindeki TSK birliğine yaptığı hava saldırısı neticesinde 34 askerimiz şehit olmuştur. Türkiye bu saldırıya Bahar Kalkanı Harekâtı'nı hayata geçirerek karşılık vermiştir. Türkiye harekâtın amacını "meşru müdafaa hakkı ile Adana, Astana ve Soçi mutabakatları çerçevesinde ateşkesi sağlamak, göçü önlemek, bölgede yaşanan insanlık dramını sona erdirerek, birliklerimizin, halkımızın ve hudutlarımızın güvenliğini sağlamak" olarak açıklamıştır (Akar, AA, 2020a). Sekiz gün süren operasyon sonucunda dört Türk askeri şehit olurken 3138 rejim askeri öldürülmüştür (AA, 2020b; 2020c).

Savaşın başlangıcından kısa bir süre sonra ise, barış çalışmaları önce bölgesel, sonra küresel aktörler tarafından başlatılmıştır. İlk barış girişimi Arap Birliği tarafından başlatılmış, birliğin almış olduğu karar gereği Suriye'deki savaşın durumunu yerinde tespit etmek ve insan hakları ihlallerini sona erdirmek amacıyla Arap Birliği İzleme Grubu (ABİG) oluşturulmuştur (Lundgren, 2016: 275-276). Ancak ABİG amacına ulaşamamış ve Suriye rejimi, terör örgütleri ve muhalif güçler arasında savaşın şiddeti artarak devam etmiştir (Arab League, 2012). Bunun akabinde Birleşmiş Milletler (BM) nezdinde barış girişimleri başlatılmış, BM Güvenlik Konseyi'nde Suriye'de iç savaşın seyrine müdahaleyi öngören tasarı Rusya ve Çin'in vetosu nedeniyle reddedilmiştir. BM'nin barışı sağlamaya yönelik girişimleri ise BM Suriye özel temsilcisi ve eski genel sekreteri Kofi Annan ve BM arabulucusu sıfatıyla atanan Lakhdar Brahimi savaşan tarafları bir araya getirerek iç savaşın şiddetini düşürmeyi hedeflemiş, ancak başarılı olamamışlardır (Kadioğlu, 2020: 16).

Birleşmiş Milletler girişimleri başarısızlığa uğradıktan sonra, Türkiye'nin de üyesi olduğu girişimlerle bölgesel ve küresel güçler bir araya gelip Suriye ve muhalif güçler üstünde barış yönünde baskı uygulamışlardır. Cenevre Barış Konferansı'yla başlayan bu görüşmeler devlet başkanlarını bir araya getirmiştir. BM bu kez barış planı önermese de dünya liderlerini tek amaçla bir araya getirerek önemli bir adım atmıştır. Ancak, görüşmelerde Suriye rejimi ve muhalif güçlerin ortak bir zeminde buluşmak istememesi nedeniyle görüşmeler tıkanmıştır. Bunun yanında, toplantıya gözlemci ya da arabulucu sıfatıyla katılan ülkeler bile görüşmeler süresince birbirleriyle anlaşmamıştır. ABD Beşar Esad'ın yönetimi bırakması gerektiğini savunurken, Rusya çözümsüzlüğün nedeninin muhalif güçlerin uzlaşmaz tutumu olduğunu iddia etmiştir (Reuters, 2014; RT, 2016). Görüşmeler esnasında Türkiye de Esad rejiminin sona ermesi ve yerine bir geçiş hükümeti kurulması gerektiğini savunmuştur. Ancak, Rusya'nın desteğini arkasına alan Esad rejimi varlığını sürdürmüştür. 2015'te başlayan Viyana barış görüşmelerinde de benzer bir sonuç ortaya çıkmıştır. ABD, İngiltere, Rusya, Çin ve Türkiye'nin de içinde bulunduğu yirmi ülkenin organize ettiği görüşmeler savaşı sona erdirecek bir uluslararası konferans olmaktan öte, çatışan tarafları bir araya getirmeyi hedefleyen bir işlev görmüştür. Cenevre görüşmelerine benzer bir şekilde sonuç alınmadan bu görüşmeler sona ermiştir (Kadioğlu, 2020). Çözüm yolunda barışı getirmese de en büyük adım Türkiye, Rusya ve İran tarafından organize edilen Astana görüşmelerinde atılmıştır. Bu görüşmelerde dönemlik ateşkesler, şiddetin azaltılması ve çatışmadan arındırılmış bölgeler ilan edilmiştir (Astana Calling, 2017). 2020 yılına gelindiğinde, Suriye iç savaşı şiddetli bir şekilde devam etmektedir.

SINIR ÖTESİ HAREKÂT VE MEŞRU MÜDAFAA HAKKI

Devletlerin hangi durumlarda sınırlarını ve vatandaşlarını koruma hakkı olduğu uluslararası hukuk ve uluslararası ilişkilerde önemli bir tartışma konusudur. Özellikle saldırı ya da saldırı tehdidinin devlet dışı örgütlerden gelmesi durumu BM Antlaşması ve diğer uluslararası antlaşmalar nezdinde çerçevesi çizilmesi gereken bir husustur. Terörle mücadelede hangi hallerde sınır ötesi harekâtlar meşru olarak görülür? Terörü sona erdirmek ve teröristlerle mücadele etmek için ülke sınırları dışında devletlerin meşru müdafaa hakkının şartları nelerdir? Bu sorulara cevap verebilmek için BM Antlaşması ve uluslararası hukukta sınır ötesinde meşru müdafaa hakkının temelleri incelenmelidir.

Meşru müdafaa hakkını düzenleyen en kapsamlı ve kabul gören sözleşme Birleşmiş Milletler (BM) Antlaşması'dır. BM Antlaşması'nda ülkelerin kendilerini savunmaları sözleşmenin imzalandığı 1945 yılındaki zamanın ruhuna uygun olarak başka devletlere karşı belirlenen bir haktır. Ancak özellikle Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte savaşın tanımı değişmiş ve bir tarafı devlet, diğer tarafı devlet dışı silahlı aktörler olan asimetrik savaş dünyada hâkim savaş türü olarak yerini almıştır. Soğuk Savaş sonrası bu durum göz önüne alındığında, meşru müdafaa hakkının terör örgütlerinin saldırılarından kaynaklanması da haklı bir sebep ortaya koyabilir.

"Barışın Tehdidi, Bozulması ve Saldırı Eylemi Durumunda Alınacak Önlemler" başlıklı dördüncü bölümde BM Güvenlik Konseyi'nin (BMGK) barışı tesis etmedeki sorumluluğu ve yetkileri incelenmektedir. Bu kapsamda, saldırı eylemini sona erdirmek ya da önlemek için BMGK tüm üyeleri bağlayan silahsız ya da silahlı kuvvet kullanımını içeren önlemler alınmasına karar verebilir. 41. maddede belirtildiği üzere, BMGK öncelikle ekonomi, ulaşım ve haberleşmeyle ilgili alanlar olmak üzere şiddet içermeyen yöntemler uygular. Bu yöntemlerin işe yaramaması halinde 42-47. maddelerde belirtilen silahlı önlemlere tüm üyeleri kapsayacak şekilde koordineli bir şekilde geçilir (BM, 1945).

BMGK uluslararası barış ve güvenliğin korunması için önlemleri alana kadar BM üyelerinin kendilerini savunma hakları ise 51. madde ile güvence altına alınmaktadır:

Bu Antlaşma'nın hiçbir hükmü, Birleşmiş Milletler üyelerinden birinin silahlı bir saldırıya hedef olması halinde, Güvenlik Konseyi uluslararası barış ve güvenliğin korunması için gerekli önlemleri alıncaya dek, bu üyenin doğal olan bireysel ya da ortak meşru savunma hakkına halel getirmez. Üyelerin bu meşru savunma hakkını kullanırken aldıkları önlemler hemen Güvenlik Konseyi'ne bildirilir ve Konsey'in işbu Antlaşma gereğince uluslararası barış ve güvenliğin korunması ya da yeniden kurulması için gerekli göreceği biçimde her an hareket etme yetki ve görevini hiçbir biçimde etkilemez (BM, 1945).

Bu kapsamda Türkiye, Suriye sınırlarından gelen PYD/YPG ve DEAŞ terör tehdidini durdurmak için aldığı tedbirleri 51. maddeye dayanarak yapmaktadır. Bu maddede belirtilen meşru müdafaa hakkının hayata geçirilmesi için ön şart ise silahlı bir saldırı ile hedef haline gelmesi durumudur. Bu durumun Türkiye'nin Suriye'deki operasyonlarındaki meşru müdafaa hakkına sahip olup olmadığı sorunsalı sonraki bölümde analiz edilecektir.

Genel uluslararası hukuk normları açısından ise devletlerin bütünlüğüne, bağımsızlığına ve egemenlik hakkına yöneltilen bir saldırı nedeniyle, saldırıya maruz kalan devlet saldırıyı ortadan kaldırmak için kuvvet kullanma hakkına sahip olmaktadır (Bozkurt, 1996: 61). Genel kural BM Antlaşması'nın 2/4. Maddesinde belirtilen kuvvet kullanma yasağı iken, meşru müdafaa hakkının gerçekleşmesi durumu hukuka uygunluk sebebi oluşturmaktadır (Bozkurt, Poyraz ve Erdal, 2018: 324).

Bu çalışma BM Antlaşması ve uluslararası hukuk normlarına dayanarak uluslararası hukukta meşru müdafaa hakkının doğabilmesi için beş temel prensibin gerçekleşmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu prensipler; silahlı saldırı olması, BMGK'nın kendini savunacak ülke tarafından bilgilendirilmesi, orantılılık ölçütü, zorunluluk ilkesi ve aciliyet durumudur. Birinci prensip olan "silahlı saldırı olması" durumuna göre, BM Antlaşması'nın 51. maddesinde açıkça belirtildiği üzere, meşru müdafaa hakkının doğması için bir silahlı saldırıya maruz kalınmış olması gereklidir (BM, 1945). Bu durum yakın ya da gerçekleşmesi muhtemel saldırıyı kapsamaz. Yakın tehlike saldırı ihtimalinin varlığı olarak yorumlanabilecek bir durumdur ve BM Antlaşması'yla açıklanan bir unsur değildir. Bununla ilgili olarak Bakircioğlu (2009) yakın tehlike halinin tek başına meşru müdafayı gerektirecek bir unsur

olarak değerlendirilemeyeceğini belirtmektedir. Bunun yerine bu unsurun orantılılık ve zorunluluk ölçütleriyle birlikte ve ancak ulusal ve uluslararası otoritelerin müdahale edecek durumda olmadığı durumlarda savunma hakkını doğuracağını savunmaktadır (Bakırcıoğlu, 2009: 1). Yine aynı maddeden çıkartılabilecek ikinci temel prensip ise saldırıya uğrayan devletin kendini müdafaa ederken “BMGK’yı bilgilendirmesi”dir. Bu prensip BMGK harekete geçene kadar devletlerin kendilerini korumalarını meşru kılmaktadır.

Meşru müdafaa ile ilgili üçüncü prensip ise “orantılılık ölçütü”dür. Bu ölçüt “kuvvet kullanımında tarafların düşmana zarar vermek için kullanacakları araçların sınırsız olmayacağı” anlamına gelir (Bozkurt vd., 2018: 325). Burada hedef diğer devleti ya da düşmanı yok etmek değildir. Asıl amaç düşmanın saldırısını sona erdirmek olmalıdır. Saldırıya uğrayan tarafın kendini korumak için kullanacağı kuvvet saldırıya sona erdirecek ölçüyle sınırlı olmalıdır. Saldırının şiddetinden çok daha ağır ve kapsamlı bir şekilde başvurulmuş kuvvet kullanımı durumunda saldırının ölçülü olduğu sonucuna varılamaz. Aynı zamanda saldırının sona ermesinden sonra saldırıya uğrayan tarafın kuvvet kullanımını sürdürmesi orantılılık prensibine aykırılık teşkil etmektedir. Bu ilke saldırıya uğrayan tarafın kitle imha silahları gibi telafisi olmayan ve çok sayıda sivil kayıplara yol açabilecek yöntemlere başvurmalarının önüne geçebilecek etkili bir meşru müdafaa hakkı prensibidir.

Gereklilik yani “zorunluluk” ilkesi saldırının durdurulması için kuvvet kullanmaktan başka bir çare kalmaması durumudur (Toluner, 1993: 411). Zorunluluk halinde saldırıya sona erdirmek için haklı ve gerekli nedenler oluşmuş ve bunun için kuvvet kullanmaktan başka daha hafif alternatif yöntemler yoktur (Bozkurt vd., 2018: 325). Örneğin; bir devletin başka bir devlet ya da terör örgütü tarafından saldırıya uğraması, BMGK’nın üye devleti zamanında ve gerekli ölçüde savunabilecek durumda olmaması ve saldırıya uğrayan devletin güç kullanmadan saldırıya sona erdirmeye şansına sahip olmaması durumunda zorunluluk şartı gerçekleşmiştir. Son temel prensip olan “aciliyet” durumu ise; kuvvet kullanımının derhal yapılmasını gerektirmekte ve saldırı ile savunma arasında süre bakımından mesafe bulunmaması gerekmektedir (Terzioğlu, 2018: 635). Bu prensiplere Zeytin Dalı Harekâtı’nda uyulup uyulmadığı sonraki bölümde araştırılacaktır.

BM Genel Kurulu’nun 2625 Sayılı Dostça İlişkiler Bildirisi devlet dışı silahlı aktörlerin (irregular forces) de başka bir ülkede kuvvet kullanmasını BM Antlaşması’nın 2/4. Maddesine aykırı kabul etmektedir. Bu konuda Uluslararası Adalet Divanı’nın aldığı 1986 tarihli Nikaragua Kararı ise devlet-dışı silahlı örgütlerin başka devlet sınırları içinde kuvvet kullanmasının aynı maddeye aykırı olduğu kararını vermiştir (Pazarıcı, 2008: 511). BM Genel Kurulu’nun 3314 Sayılı kararına göre bir devlete silahlı saldırıda bulunan silahlı çetelerin, grupların ya da düzen dışı kuvvetlerin saldırıları da kuvvet kullanma yasağına girmektedir (BM, 1974).

Bu beş temel prensip tarafından farklı şekillerde yorumlanabilmektedir. Örneğin; 11 Eylül saldırıları sonrasında ABD meşru müdafaa hakkının kapsamını geniş biçimde yorumlayarak Bush Doktrini denilen saldırı tehdidi nedeniyle kendini koruma hakkı olduğunu savunarak Afganistan ve Irak’a saldırmıştır. Dolayısıyla Türkiye’nin Zeytin Dalı Harekâtı ile ilgili başka bir husus da Türkiye’nin meşru müdafaa hakkını ne şekilde yorumladığıdır. Bu bakımdan harekâtın süresi, kapsamı ve hedefi analiz edilerek meşru müdafaa sınırlarını aşmış olmadığı bu prensipler çerçevesinde tartışılacaktır.

ZEYTİN DALI HAREKÂTI VE SINIR ÖTESİNDE MEŞRU MÜDAFAA

Uluslararası kamuoyu Fırat Kalkanı Harekâtı’na karşı ciddi bir tepki geliştirmezken, Zeytin Dalı Harekâtı özellikle Batı devletleri tarafından kaygıyla karşılanmıştır. Bunun nedeni olarak Fırat Kalkanı’nın gerçekleştirildiği 2016-2017 yıllarında DEAŞ ile mücadelenin dünya çapında yoğun bir şekilde devam etmekte olduğu ve operasyonun DEAŞ’ı hedef aldığına yönelik genel algı olarak değerlendirilebilir (Yeni Şafak, 2016). Zeytin Dalı Harekâtı’nın ise öncelikle PYD/YPG’ye yönelik bir operasyon olarak görüldüğü için uluslararası düzeyde bazı tepkilerle karşılaştığı söylenebilir. Bu bölümde BM Antlaşması ve uluslararası hukukta özünü bulan meşru müdafaa hakkı, Türkiye’nin terör örgütlerine karşı sınır ötesinde meşru müdafaa hakkı özelinde analiz edilecektir. Bunun için önceki bölümde belirtilen beş temel prensip birbirleriyle ilişkili bir şekilde üç başlık halinde incelenecektir: silahlı bir saldırının olması ve BMGK’nın bu konuda bilgilendirilmesi, orantılılık ölçütü ve zorunluluk ve aciliyet ilkeleridir.

Silahlı Saldırı Olması ve BMGK'nın Bilgilendirilmesi

Türkiye, Suriye iç savaşı başladığından beri terör örgütlerinin saldırısına maruz kalmaktadır. Fırat Kalkanı başladıktan sonra DEAŞ terör örgütü kanlı saldırılarını devam ettirmiştir. İçişleri Bakanlığı'nın resmi raporuna göre kendi propaganda araçları eliyle üyelerini Türkiye'ye saldırı yapması için organize eden terör örgütünün; "2017 yılbaşı gecesinin ilk saatlerinde Fırat Kalkanı Harekâtı'nın (sözde) intikamını almak gerekçesiyle İstanbul/Ortaköy'de bulunan bir eğlence mekânına yönelik olarak gerçekleştirdiği silahlı saldırıda 39 kişi yaşamını yitirmiştir" (T.C. İçişleri Bakanlığı, 2017a: 64). PYD/YPG terör örgütü de iç savaş başladığından bu yana Suriye topraklarını kullanarak pek çok saldırıda bulunmuştur. Zeytin Dalı Harekâtı'nın öncesinde ise Hatay'ın Reyhanlı ilçesinde bulunan Bükülmez Hudut Karakolu'na 22 Mart 2017'de PYD/YPG tarafından yapılan saldırıda bir asker şehit olmuştur (T.C. İçişleri Bakanlığı, 2017b: 44). Bunun dışında aynı yıl Suriye'den Türkiye'ye sayısız silahlı saldırı ve taciz atışı gerçekleştirmiştir. Dönemin Genelkurmay Başkanı Hulusi Akar operasyonla ilgili olarak "Zeytin Dalı Harekâtı meşru müdafadır. Harekâtın hedefinde sadece ve sadece teröristler vardır. Alnımızın da aklıyla çıkacağız" açıklamasını yapmıştır (Akar, BBC, 2018). Operasyonun başlangıcında TSK tarafından yapılan resmi açıklamada da Zeytin Dalı Harekâtı'nın BM Antlaşması'nın 51. maddesine uygun bir şekilde meşru müdafaa hakkı kapsamında icra edildiği duyurulmuştur (Sözcü, 2018a). Dolayısıyla Türkiye'nin resmi açıklaması, teröristlere karşı sınırlarını korumaya yönelik ve BM Antlaşması'na dayanarak silahlı saldırı halinin varlığına yönelik olmuştur. Bu durum, Türkiye'nin uluslararası hukuk ve düzene uygun hareket etme amacını göstermektedir. Ancak, teröristlere yönelik operasyonlarda 51. maddenin gündeme getirilmesi tek başına yeterli değildir. Bunun yanında terörlü mücadeleyle yönelik diğer kararları da incelemek gereklidir.

BMGK'nın 1624 sayılı kararı terörlü mücadeleye yönelik olarak devletlerin terör eylemlerine ve teröristlere karşı koordineli bir şekilde hareket etmesi gerektiğini belirtmektedir. Teröre destek vermek, teröristlere güvenli alan sağlamak, teröre göz yummak ya da teröristlerle mücadele etmemek de BMGK'nın yasakladığı unsurlar arasındadır (BMGK, 2005a). BMGK'nın 2005 tarihli 1624 sayılı ve 2010 tarihli 1963 sayılı kararları teröre karşı devletlerin uluslararası hukuk çerçevesinde haklarını koruyabileceklerini öngörmektedir (BMGK, 2005a; 2010). Dolayısıyla BMGK'nın bu iki kararı da Türkiye'nin terör örgütlerine karşı kendini koruma hakkı olduğu sonucunu belirten temel kararlardandır.

Çok fazla gündeme getirilmese de terör örgütleri tarafından yapılan silahlı saldırıya karşı, saldırıya maruz kalan devletin desteklenmesi uluslararası güvenlik ve barışı sağlamanın temel koşullarından biridir. BM Genel Kurulu 2006 yılında yayınladığı 60/288 sayılı Global Düzeyde Terörlü Mücadele Stratejisi kararında uluslararası terörizmi ortadan kaldırmak için üye devletlerin birlikte hareket etmelerini temel bir şart olarak kabul etmektedir (BM, 2006). Dolayısıyla, BMGK'nın yalnızca bilgilendirilmesi değil, bunun yanında bir üye devletin terörizme maruz kalmasının önünün kesilmesi de BM'nin temel görevlerinden biri olarak kabul edilmiştir. BMGK özellikle Suriye iç savaşında terörlü mücadeleye ilişkin olarak devletleri bir arada çalışmaya teşvik etmekte ve DEAŞ'a karşı yapılan mücadelenin meşru olduğunu deklare etmektedir. BMGK'nın 2396 sayılı kararı DEAŞ tehdidine karşı ülkelerin kendi savunmalarını garanti altına alabilmek için kapsamlı önlemler alması gerektiğini belirtmektedir (BMGK, 2017a). Özellikle 2017 yılında alınan kararlarla, DEAŞ'ın uluslararası üyeleri ve Irak ve Suriye dışında yapabileceği terör eylemlerine karşı BMGK, tüm BM üyelerini uyarmıştır (BMGK, 2017b; 2017c). Bu kararlar doğrudan Türkiye'ye yönelik kararlar olmasa bile, Türkiye'nin Suriye kaynaklı terör örgütleriyle mücadele etmesinin meşru zeminini oluşturmaktadır denebilir.

Türkiye'nin uluslararası hukuka uygun bir şekilde meşru müdafaa hakkını kullanabilmesi için BMGK'yı operasyona ilişkin bilgilendirmesi de gereklidir. Ancak bu konuda Uluslararası Adalet Divanı'nın (UAD) aldığı karar bu bilgilendirmenin bir zorunluluk olmadığını ortaya koymaktadır. UAD'nın Nikaragua Davası kararında bir devletin meşru müdafaa kapsamında alacağı tedbirleri BMGK'ya bildirmesi esasa ilişkin değil, prosedürel bir zorunluluktur. Dolayısıyla saldırıya maruz kalan devlet BMGK'ya bildirimde bulunmasa bile meşru müdafaa hakkını yitirmiş olmayacaktır (Özkan, 2002: 247). Buna rağmen, Türkiye BM ve BMGK'yi bilgilendirme yolunu seçmiştir. Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü İbrahim Kalın CNN International'a verdiği röportajda Türkiye'nin operasyonla ilgili BM ve BMGK daimi üyelerini bilgilendirdiğini açıkladı (Kalın, Sözcü, 2018b). Türkiye'nin saldırıya uğrayan bir devlet olarak BMGK'yı bilgilendirme koşuluna uyduğu görülmektedir. Buna rağmen BMGK daimi üyelerinden olan Fransa BMGK'yı acilen toplantıya çağırmıştır. Toplantı gündemi Türkiye'nin Afrin'deki Zeytin Dalı Harekâtı ve Suriye'deki

insanlık krizidir. Toplantı sonucunda Türkiye'ye karşı herhangi bir kınama ya da operasyonu sona erdirmeye şeklinde bir talep çıkmadı. Bunun yanında, Fransa Türkiye'nin topraklarına ve güvenliğini sağlama yönündeki adımlara saygı duyduğunu ve Suriye'deki önceliğin DEAŞ'ı ortadan kaldırmak olduğunu belirtmiştir (DW, 2018a). BMGK'nın diğer üyelerinin bu operasyona verdiği tepkileri irdelemek de oldukça önemlidir. Diğer BMGK üyesi ABD, Türkiye'nin sınır güvenliği konusunda haklı endişeleri olduğunu belirtmiştir. ABD Savunma Bakanı Mattis, Türkiye'nin kendilerini harekâttan önce bilgilendirdiğini ve topraklarında saldırı yaşayan tek NATO ülkesi olan Türkiye'nin güvenlik kaygılarının meşru olduğunu söylemiştir. Rusya ise operasyonun ABD'nin Suriye'de attığı tek taraflı adımların sonucu olduğunu belirtirken Türkiye'yi eleştiren herhangi bir demeçte bulunmadı (BBC, 2018). Dolayısıyla, Türkiye'nin Zeytin Dalı Harekâtı'nın BMGK nezdinde meşru müdafaa hakkına aykırı görülmediği sonucunu çıkarılabilir.

Türkiye operasyon öncesinde Suriye rejimini bilgilendirdiğini açıklamıştır. Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Zeytin Dalı Harekâtı ile ilgili Suriye rejiminin yazılı olarak bilgilendirildiğini açıklayarak, operasyonun uluslararası hukuka uygun olarak gerçekleştirildiğini belirtti (DW, 2018b). Ancak Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad Türkiye'nin Afrin'deki operasyonunu saldırganlık olarak yorumlamış, Türk hükümetinin politikasını teröristleri desteklemek şeklinde değerlendirmiştir (BBC, 2018a). Suriye rejiminin bu suçlaması, Türkiye'nin ÖSO'yu desteklemesinden kaynaklanmaktadır. Ancak, ÖSO uluslararası toplum tarafından terör örgütü olarak değil, muhalif grup ya da isyancı olarak görülmektedir (Lister, 2016: 3-5). Komşu ülkelere İran ise; Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Kasım aracılığıyla Türkiye'ye Suriye'nin toprak bütünlüğüne uyması çağrısında bulundu (BBC, 2018). Bunda İran'ın Suriye rejimini desteklemesinin yanında, Türkiye'nin Ortadoğu'daki çıkarlarının İran'la çatıştığı gerçeğinin etkisi olduğu yadsınamaz. Türkiye'nin temel amacı sınır güvenliğini sağlamak ve sınırlarında bir terör devleti kurulmasına engel olmak iken; İran'ın ise Esad'ın iktidarda kalmasını ve Suriye'de İran yanlısı rejimin devamlılığını sağlamayı hedeflediği söylenebilir. İran bu sayede Ortadoğu'daki stratejik hedeflerinden uzaklaşmayacak ve İsrail gibi bir ideolojik düşmana karşı Suriye rejimi ile birlikte hareket edebilecektir. Bu bakımdan Suriye iç savaşının bölgesel ve küresel güçler açısından Ortadoğu'nun geleceğini kendi lehlerine şekillendirmek için bir araç olarak görüldüğü söylenebilir.

Silahlı saldırı olması ve BMGK'nın bilgilendirilmesi unsurları sınır ötesinde meşru müdafaa hakkının temelini teşkil etmektedir. Bu bölümde Zeytin Dalı Harekâtı'ndan önce Türkiye'nin Suriye kaynaklı terör saldırılarına maruz kalması ve bu saldırıların sürekli bir hâl alması nedenleriyle silahlı saldırının varlığı şartını yerine getirdiği tespit edilmiştir. Türkiye'nin harekât öncesinde BMGK üyelerini bilgilendirmesi, BM Antlaşması'nın 51. maddesine uygun hareket ettiğini göstermektedir. Buna rağmen BMGK'nın daimi üyelerinden Fransa'nın BMGK'yı Suriye gündemiyle toplantıya çağırması operasyona ilişkin olumsuz bir izlenim yaratsa da, toplantı sonrasında Türkiye'ye yönelik herhangi bir yaptırım uygulanmasına gerek görülmemiştir. BMGK'nın terörle mücadele ve Suriye iç savaşına yönelik aldığı kararlarla birlikte Zeytin Dalı Harekâtı'nın meşru müdafaa hakkının bu iki temel prensibine uygun icra edildiği söylenebilir.

Orantılılık Ölçütü

Meşru müdafaa hakkı için temel koşullardan biri olan orantılılık ölçütü Türkiye'nin uğradığı zararlar, Suriye'deki operasyonunun orantılı olup olmadığını değerlendirme açısından önemlidir. Bunun için öncelikle harekâtın amacını irdelemek gereklidir. TSK Zeytin Dalı Harekâtı'nın amacını sınırlarımızda ve bulunduğumuz coğrafyada güvenliği sağlama maksadıyla Suriye'nin kuzey batısındaki Afrin bölgesine yönelik gerçekleştirilen ve hedefi PKK/PYD-YPG ve uzantıları ile DEAŞ'ın varlığını sona erdirmek olarak açıklamıştır. Bu amaçtan hareketle, Şekil 1'de görüldüğü üzere Türkiye'nin sınırlarındaki Afrin'in teröristlerden arındırılması ve Türkiye'ye bölgeden yöneltilen terör tehditlerini bertaraf etme amaçları göze çarpmaktadır. Operasyonun tüm kuzey Suriye yerine yalnızca Afrin bölgesiyle sınırlı tutulmasıyla Türkiye'nin hedefinin işgal değil, spesifik hedefleri ortadan kaldırmak olduğu anlaşılmaktadır. Türkiye bunun yanında Afrin'de yaşayan sivillerin hayatını garanti altına almak için bu operasyonu gerçekleştirdiğini açıklamıştır. Afrin 2011 yılında 125.000 kişilik bir nüfusa sahipken, 2012 yılında iç savaşın etkisiyle nüfusu 750.000'in üstüne çıkmıştır. Dolayısıyla bölgede yaşayan çok sayıda sivil vatandaş olduğu söylenebilir. Bunun yanında bölgeyi ele geçirmek için PYD/YPG'li teröristlerle DEAŞ üyesi teröristler arasında uzun süredir çatışmalar sürmekteydi. Türkiye'nin bu argümanı, bölgede yaşayan sivillerin hayatını koruma amacı

gütmesinden dolayı da önemlidir. Bu konuda Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü İbrahim Kalın operasyonun Afrin’de yaşayan Kürtlere yönelik bir operasyon olmadığı, aksine Kürtleri temsil ettiğini iddia eden terör örgütlerine yönelik olduğunu belirtmiştir (Kalın, Sözcü, 2018b).

Şekil 1: Zeytin Dalı Harekâtı Öncesi Suriye’de Durum (BBC, 2018d)

Türkiye’nin operasyonu ne şekilde yürüttüğü ve ne kadar süre sürdürdüğü orantılılık ölçütünü kavrayabilmek için gerekli diğer önemli göstergelerdendir. Zeytin Dalı Harekâtı’nı ÖSO ile birlikte yürüten TSK, operasyonun ilk gününde ÖSO’ya havadan 72 savaş uçağıyla destek vermiş, önceden tespit edilmiş PYD/YPG’ye ait sığınak, eğitim alanları ve depo gibi yerler imha edilmiş, karadan da çok namlulu roket atarlar ile operasyon desteklenerek kara kuvvetlerinin önü açılmıştır (Kibaroglu, 2018: 12). Dönemin Başbakanı Binalı Yıldırım ise harekâtın amacının Türkiye’nin 30 kilometre sınırında bir güvenli bölge inşa ederek Türkiye’nin sınırlarındaki bölgelerin Suriye tarafından yapılacak bir havan topu ve füze saldırısının hedefi olmaktan çıkarılması olduğunu belirtmiştir (Yıldırım, BBC, 2018b). Bu açıklamaya bakıldığında aslında operasyonun hedefinin oldukça geniş olduğu düşünülebilir. Ancak operasyon alanı Afrin bölgesiyle sınırlı tutulmuştur. Aslında Türkiye’nin Suriye’deki ilk kapsamlı harekâtı olan Fırat Kalkanı Harekâtı da benzer bir hedefle başlatılmış, 216 gün süren operasyon sonucunda Cerablus, el Bab ve Çobanbey DEAŞ teröristlerinden temizlenmiş ve YPG’nin bölgede yayılması durdurulmuştu (Milliyet, 2017). Harekâtın sonunda 90 kilometre sınır hattında ve 40 kilometre derinliğindeki alan temizlenmiş, ancak YPG’li teröristlerin Fırat’ın doğusuna gönderilme hedefi gerçekleştirilememiştir (Yeşiltaş, Seren ve Özçelik, 2017: 32). Zeytin Dalı Harekâtı’nın kapsamı ise daha dar tutulmuştur. Afrin’in 2012 yılında PYD/YPG tarafından işgal edildiği ve Suriye’deki merkezi olarak seçildiği göz önüne alındığında Türkiye’ye yöneltilebilecek potansiyel tehdidin önüne geçmenin hedeflendiği görülmektedir. Bu açıdan, terörist oluşumları durdurmak için kullanılan araçlar kara ve hava kuvvetleri araçları olmakla birlikte Afrin merkezinde TSK-ÖSO ile PYD/YPG teröristleri arasında ciddi bir çatışma yaşanmaması operasyonda sivil kaybın aşırı artmamasını sağlamıştır (BBC, 2018c). Bozkurt’un (2018) da belirttiği gibi, orantılılık ilkesine uygun olmanın koşulu; düşmanı tamamen yok etme amacı olmaması durumudur. Bu ilkeye Zeytin Dalı Harekâtı’nda uyulduğu gözlenmiştir.

Orantılılık ölçütü Türkiye’nin terör örgütlerinin saldırıları sonucu uğradığı zarar ile operasyonun şiddeti arasında orantı olması gerektiğini belirten temel meşru müdafaa prensiplerinden biridir. Operasyonun kapsamının Afrin ile sınırlandırılması, geniş bölgeler yerine spesifik noktaların hedef alınması ve Suriye’de kalıcı bir TSK varlığının hedeflenmemesi orantılılık ilkesinin bu harekât açısından gözetildiğini ortaya koymaktadır. Operasyonun süresinin iki ayla sınırlı tutulması Türkiye’nin Suriye’de uzun süre kalma gibi bir hedefinin olmadığını da göstermektedir. Bu nedenle terör örgütlerinin Türkiye sınırlarından uzaklaştırılması ve sınır güvenliğinin sağlanması hedefi

bölgesel düzeyde gerçekleştirilmiştir. Operasyon Suriye'nin kuzeyinde sivillerin yaşadığı en büyük şehir olan Afrin merkezinde çatışma olmadan, yani sivillerin yaşam alanı gözetilerek gerçekleştirilmiştir.

Zorunluluk ve Aciliyet İlkeleri

Harekâtın zorunluluk arz etmesi için Nikaragua Davası'nda olduğu gibi, saldırının durdurulması için silahlı operasyondan başka bir şansın kalmaması gerekmektedir (Toluner, 1974). Zeytin Dalı Harekâtı açısından bakıldığında saldırının durdurulabilmesi için Türkiye'nin karşısında müzakerede bulunabileceği bir taraf olup olmadığı tartışmalıdır. Ayrıca Türkiye'nin sürekli bir şekilde saldırıya maruz kaldığı Türk yetkililer tarafından belirtilmektedir. Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü İbrahim Kalın'ın CNN International'a verdiği röportajda yalnızca 2017 yılı içinde PYD/YPG kontrolündeki Afrin bölgesinden Türkiye'ye 700'den fazla saldırı düzenlendiği belirtilmiştir (Kalın, CNN International, 2018). Benzer açıklamalar dönemin Başbakanı Binalı Yıldırım ve Başbakan Yardımcısı Bozdağ tarafından da yapılmıştır (BBC, 2018c). Ancak BBC Reality Check'in yaptığı araştırmada Suriye iç savaşına yönelik açık veri kaynaklarında Suriye'den Türkiye'ye yönelik 2017 yılı başından operasyonun başladığı 20 Ocak 2018 tarihine kadar 26 saldırı ve taciz atışının yapıldığı belirtilmektedir. Bu saldırılardan 15'inin ise PYD/YPG'nin kontrolü altındaki Afrin'den yapıldığı belirlenmiştir (Köker, 2018). İki açıklama arasında büyük bir fark olduğu göze çarpmaktadır. Fakat saldırı sayısı 26 olarak kabul edilse bile Türkiye'nin uluslararası hukuka göre kendini koruma hakkı saklı kalmaktadır.

Zorunluluk prensibiyle ilgili başka bir unsur; Suriye'nin terör örgütlerini durdurma gücünün olup olmadığıdır. İç savaş sürerken 2018 yılında Suriye rejimi kendi başına ülkeyi kontrol edebilme gücüne sahip değildi. Özellikle Suriye'nin kuzeyi neredeyse tamamen terör örgütlerinin kontrolü altına girmişti. Bu şartlar dâhilinde, Suriye rejiminin Türkiye'ye yönelik saldırıları durdurma gücü ya da böyle bir önceliği olmadığı ortadadır. Bu durum, Türkiye'nin kendi sınırlarını korumak için sınır ötesi harekât gerçekleştirilmesi gerektiği tezini haklı çıkarmaktadır. BMGK 2014 tarihli 2170 sayılı kararında Suriye rejiminin sınırları içindeki terör örgütlerini etkisiz hale getirmede yetersiz olduğunu dolaylı yoldan dile getirmektedir. İlgili kararda IŞİD (DEAŞ) terör örgütüyle mücadele etmenin uluslararası barış ve güvenliği sağlamak için temel gereklilik olduğunu belirtilmiştir. Ayrıca özellikle DEAŞ'ın Irak ve Suriye'de neden olduğu sivil kayıplara dikkat çekilmiştir. BMGK üyeleri DEAŞ'ı ortadan kaldırmanın ancak bütün devletlerin katılımı ve ortak çalışması ile mümkün olacağını altını çizmiştir (BMGK, 2014a). Türkiye de bu kararı dile getirerek Suriye iç savaşındaki müdahalesinin DEAŞ terör örgütünü ortadan kaldırmaya yönelik bir adım olduğunu uluslararası toplum nezdinde belirtmektedir.

Zeytin Dalı Harekâtı zorunlu bir operasyon olarak kabul edilebilmekle birlikte, bu operasyonun uluslararası hukuk nezdinde aciliyet içeren bir harekât olup olmadığı da meşru müdafaa hakkının önemli bir parçasıdır. Terzioğlu (2018) kuvvet kullanmanın derhal yapılmasını gerektirecek, saldırı ile savunma arasında ciddi bir süre boşluğu barındırmayacak halini aciliyet prensibinin kullanılması olarak nitelendirmektedir. Zeytin Dalı Harekâtı'nda ise AK Parti hükümeti ve Cumhurbaşkanlığı'nın açıklamaları doğrultusunda tek ve büyük bir terör saldırısına bir cevap taşımadığı söylenebilir. Türkiye'nin belirttiği 700 saldırı sayısı, BBC Reality Check'in 26 saldırı olduğu iddiası arasındaki farkın Türkiye'nin Suriye'den yöneltilen taciz atışlarını da saldırı olarak nitelemesinin etkisi olduğu ortaya atılmaktadır (BBC, 2018c). Saldırı ya da taciz atışı sayısı ile ilgili verilen rakamlarda büyük farklılık olsa da, her iki durum da sınır güvenliğini tehdit etmeye yetecek boyuttadır. Zeytin Dalı Harekâtı öncesinde bir yıl boyunca Suriye sınırından Türkiye'ye yöneltilen saldırılar Türkiye'nin savunma hakkını kullanmasını gerekli kılmaktadır. Hali hazırda uzun süredir devam eden saldırı ya da taciz atışları Türkiye'nin reaksiyonel olarak DEAŞ ve YPG terör örgütlerinin saldırılarına anında cevap verdiği bir durumu göstermemektedir. Buna karşılık aciliyet ilkesine göre uluslararası hukuk gereği her bir saldırıya misliyle anında karşılık verme ve Suriye tarafından saldırının yapıldığı bölgeye havan topu ve çok namlulu roket atarlar ile karadan yapılan karşılık atışları aciliyet ilkesi çerçevesinde değerlendirilebilir.

Aciliyet ilkesi kapsamına girebilecek ve Türkiye'nin uluslararası ilişkiler düzeyinde BM ve uluslararası örgütler aracılığıyla ve kamuoyu açıklamalarıyla sık sık dile getirdiği husus Afrin'deki PYD/YPG varlığıdır. Türkiye'nin bu konudaki endişeleri birkaç kısımda değerlendirilebilir. Birincisi; Afrin bölgesinin PKK'nın Suriye kolu olan PYD/YPG terör örgütünün merkezi olarak seçilmesidir. Fırat Kalkanı'nın devamı olarak görülen Zeytin Dalı Harekâtı, Türkiye'nin sınırının hemen ötesindeki Afrin şehri ve çevresinden terör örgütlerini temizlemeyi amaçlamaktadır

(BBC İzleme Servisi, 2018). İkincisi; PYD/YPG Suriye iç savaşında rejimin bıraktığı boşluktan faydalanarak Afrin'i 2012 yılında ele geçirmiştir. Üçüncüsü; PYD/YPG 2014 yılında Afrin'i kanton ilan ederek otonom yönetiminin bir parçası haline getirdiğini duyurmuştur. Türkiye bu üç gelişmeden hareketle Fırat Kalkanı ile başlayarak Zeytin Dalı ile devam eden operasyonlarla, PYD/YPG'nin ilan ettiği sözde iki Kürt bölgesi Afrin ve Kobani arasında tampon bölge oluşturmuştur. Bu sayede Türkiye sınırı boyunca bir Kürt devleti oluşmasını engellemiştir. Zeytin Dalı Harekâtı ile birlikte Azez'den Cerablus'a kadar uzanan bölgede bir Kürt devleti oluşmasını engelleyecek tampon bölge TSK'nın korumasında ÖSO'nun denetimi altındadır (BBC, 2018d). Bunun yanında ABD'nin Irak'ı işgali sırasında 2003'te ve sonrasında Kuzey Irak'ta PKK varlığının kuvvetlendiği ve terör örgütü kontrolündeki Kandil Dağı'nda ve Kuzey Irak'taki birçok bölgede PKK'nın daha fazla kamplaştığı düşünülmektedir. Türkiye, bunun nedeni olarak TBMM'den 2003 Irak tezkeresinin geçmemesini görmektedir. Türkiye, Irak'taki sınır güvenliğini korumak için harekete geçmeme durumunun sonucu olarak Kürt federe bölgesi kurulması olduğunu değerlendirmekte, aynı durumun Suriye'de yaşanmasını engellemek için çabalamaktadır.

Acil bir durumun varlığıyla ilgili diğer önemli bir unsur ise özellikle ABD'ye yapılan 11 Eylül terör saldırılarıyla gündeme gelen ve Bush Doktrini olarak literatürde yer alan saldırı tehdidinin bir meşru müdafaa hakkı doğurması ve bunun aciliyet içerdiğine yönelik anlayıştır. BMGK 1373 sayılı kararı bireysel ve kolektif bir şekilde devletlerin saldırı tehdidine karşı kendilerini koruma haklarına sahip olduğunu belirtmektedir (BMGK, 2001). Burada kast edilen saldırı oluşabileceğine ilişkin bir öngörüdür. Meşru müdafaa hakkının oldukça geniş bir yorumu olduğu söylenebilecek bu durum, ABD'nin Afganistan ve Irak'ı işgalinde kullandığı bir argümandır. BMGK'nın 2005 yılında Irak Savaşı'yla ilgili olarak aldığı 1618 sayılı kararda ise; Irak'ın birliği, toprak bütünlüğü ve bağımsızlığının korunması kaydıyla Irak'taki terör örgütleriyle mücadele etmenin yasal ve meşru olduğu dile getirilmiştir (BMGK, 2005b). Türkiye'nin Suriye iç savaşına müdahalesi ise uluslararası barış ve güvenlik arayışının geniş bir yorumu olarak görülemez. Bunun nedeni; Türkiye'nin artan ve sürekli bir şekilde Suriye kaynaklı terör örgütlerinin saldırısına maruz kalması ve kendisini korumanın zorunluluk ve aciliyet içeren bir durum olmasıdır.

BM Antlaşması devlet dışı silahlı örgütlere yönelik spesifik düzenlemeler getirmese de bu bölümde bahsedildiği gibi BMGK aldığı pek çok kararlar terörle mücadelenin global bir sorun olduğunu ve saldırıya maruz kalan devletlerin meşru müdafaa haklarını tanıdığıdır. BMGK DEAŞ'la ilgili olarak da pek çok karar almıştır. 2249 ve 2368 sayılı kararlarında DEAŞ'ın insan hakları ihlallerine, uluslararası hukuku çiğnemesine, dini ve etnik temaları kullanarak Irak ve Suriye merkezli olarak yayılmasına yer vermiştir. Dolayısıyla, DEAŞ'a cevap verebilecek kapasiteye sahip devletlerin uluslararası hukuk çerçevesinde insan hakları ihlalleri, sığınmacı akınını kontrol altına alma gerekçeleriyle, uluslararası hukuka dayanarak silahla karşılık vermesini uygun bulmuştur (BMGK, 2015b; 2017a). BMGK'nın 2178 sayılı kararı ise yabancı terörist savaşçılara ilişkin olarak BMGK'nın kaygılarını yansıtmaktadır. Karara göre yabancı terörist savaşçılar Suriye iç savaşının şiddetinin daha da artmasına ve savaşın daha karmaşık bir hal almasına neden olmaktadır. Bu kararda da önceki kararlar gibi DEAŞ'a karşı tüm BM üyesi devletlerin birlikte hareket etmelerine yönelik bir çağrı bulunmaktadır (BMGK, 2014b). Türkiye BMGK'nın bu kararına uygun şekilde Batı koalisyonundaki devletlere birlikte DEAŞ'a karşı mücadele etmiştir. 2178 sayılı karara ilişkin daha sonra 'BMGK'nın Yabancı Terörist Savaşçılardan Etkilenen Devletlerin BMGK'nın 2178 Sayılı Kararını Uygulamaları' başlıklı detaylı rapora göre 1300 DEAŞ üyesi Türkiye yoluyla Irak ve Suriye'ye geçerek DEAŞ saflarında savaşmaya başlamıştır (BMGK, 2015a: 22). Dolayısıyla DEAŞ'ın insan hakları ihlallerini durdurmak ve savaşın şiddetini arttıracı ve süresini uzatabilecek yabancı savaşçıların terör örgütüne katılmaları da BMGK kararlarında acilen müdahale edilmesi gereken bir husus olarak görülmektedir. Türkiye'nin Zeytin Dalı Harekâtı DEAŞ'ın terör saldırılarının önüne geçebilmek, yayılmasını ve militan desteği sağlanmasını engellemek için önemli bir adım olarak görülebilir.

Dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta ise BMGK ve BM Genel Kurulu'nun Suriye iç savaşı ve terörle mücadeleyle ilgili aldığı kararların hemen hepsinin DEAŞ'a yönelik kararlar olmasıdır. DEAŞ dışında BM'nin gündemine Suriye savaşıyla ilgili gelen tek örgüt el Nusra ve uzantılarıdır. BMGK Suriye iç savaşı ile ilgili 2019'da almış olduğu kararlarla yine DEAŞ'ın faaliyetlerine yoğunlaşmış ve Suriye'deki diğer terör örgütlerini göz ardı etmiştir (BMGK, 2019a; 2019b). Bu durum, zorunluluk ve aciliyet ilkelerinin yalnızca DEAŞ'a yönelik uygulanabilecek meşru müdafaa prensipleri olarak görülmesine neden olmamalıdır. Batı koalisyonu DEAŞ ile mücadelede PYD/YPG'yi "local partner" (yerel ortak) olarak seçmiş olsa da, daha önce de bahsedildiği gibi PYD/YPG, ABD ve birçok Avrupa devleti tarafından PKK terör örgütünün Suriye kolu olarak kabul edilmektedir. Terör

örgütlerinin saldırılarını durdurmaya yönelik faaliyetler BMGK'nın 1373 sayılı kararıyla güvence altına alınmıştır (BMGK, 2001).

Zeytin Dalı Harekâtı'nda zorunluluk ve aciliyet ilkeleri prensiplerine uyulup uyulmadığı Suriye rejiminin terör örgütlerini etkisiz hale getirme gücüne sahip olup olmamasıyla, Türkiye'nin savunmaya başvurmadan saldırıyı durdurmasının başka bir yolunun kalıp kalmadığıyla ve operasyonun aciliyet gerektirip gerektirmediği unsurlarıyla incelenmiştir. Sonuçta Suriye rejiminin terör örgütlerini etkisiz hale getirme gücünün olmadığı, terör örgütlerinin sürekli bir şekilde Türkiye'nin güvenliğini ve huzurunu tehdit ettiği görülmüştür. Bu nedenlerle operasyonun zorunluluk prensibine uygun olarak gerçekleştirildiği söylenebilir. Aciliyet ilkesinin Türkiye'nin sınırlarında bir terör devleti kurulmasını engellemek ve DEAŞ ve PYD/YPG saldırılarını durdurmak amacıyla gündeme getirildiği görülmüştür. Bu bölümde BMGK kararlarıyla Türkiye'nin meşru müdafaa hakkına sahip olup olmadığı analiz edilmiş, zorunluluk ve aciliyet ilkelerine riayet edildiği gözlenmiştir.

SONUÇ

Bu makalede Zeytin Dalı Harekâtı'nın sınır ötesinde meşru müdafaa hakkı, BM Antlaşması ve uluslararası hukuk normları yoluyla incelenmiştir. Araştırmada harekâtın düzenlenmesi için silahlı saldırının olması şartı incelendiğinde harekât öncesinde Türkiye'nin Suriye kaynaklı terör örgütlerinin pek çok kez silahlı saldırılarına maruz kaldığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte Türkiye'nin taraf olduğu BM Antlaşması'na uyararak savunma hakkını kullanacağını BMGK'ya bildirdiği, BMGK toplantı ve kararları aracılığıyla anlaşmıştır. Bu durum Türkiye'nin meşru müdafaa hakkını kullanabilmesi için uluslararası hukuka uygun bir yol izlediğini göstermektedir. Ancak makalede bu iki şartın gerçekleşmesinin meşru müdafaa hakkı için yeterli olmadığı ortaya konmuştur. Bunun yanında zorunluluk ve aciliyet ilkelerinin de gerçekleşmesi gerekmektedir. Bunu analiz edebilmek için silahlı operasyondan başka bir seçenek kalıp kalmadığı ve Türkiye yerine Suriye rejiminin herhangi bir müdahalede bulunup bulunmayacağı incelenmiştir. Türkiye'nin sürekli bir şekilde hedef haline geldiği resmi açıklamalardan anlaşmıştır. Suriye rejiminin ise sınırlarında faaliyet gösteren terör örgütlerini ortadan kaldırma gücünün olmadığı değerlendirilmiştir. Terör örgütleri iç savaş süresince Suriye'nin kuzeyinde kritik bölgeleri kontrolleri altına almış, işgal ettikleri topraklarda hâkimiyetlerini ilân etmişlerdir. Suriye rejiminin PYD/YPG'nin otonom bölge ilânlarını durdurmaya ve işgalini sona erdirmeye yönelik aksiyon almaması terör örgütlerinin saldırılarını durdurma gücünün olmadığını göstermektedir. Aynı zamanda DEAŞ ile mücadelede çaresiz kalması ve Rusya ve Batı koalisyonunun desteğini alması da terör örgütlerini tek başına ortadan kaldırma kuvvetinin olmadığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, bu makale Türkiye'nin Suriye rejiminden terör örgütlerini Türkiye'ye yönelik saldırılarını durdurmasını beklemesinin gerçekçi olmadığı kanaatine varmıştır.

Zorunluluk ilkesi kabul edilmekle birlikte operasyonun aciliyet gerektirip gerektirmediği saldırı ile savunma arasındaki süre bakımından değerlendirilmiştir. Saldırının süreklilik arz etmesi ve Türkiye'nin her taciz atışı ya da saldırıya askeri harekât ile karşılık vermemesi nedeniyle Zeytin Dalı Harekâtı'nın reaksiyonel bir harekât olmadığı sonucuna varılmıştır. Bunun yerine aciliyet ilkesi ile ilgili Türkiye'nin üç tez ortaya koyduğu söylenebilir: PYD/YPG'nin Afrin'i Suriye'deki merkezi olarak ilan etmesi, terör örgütünün Türkiye'nin Suriye sınırlarının tamamını kapsayan ve Akdeniz'e kadar uzanan bir hat boyunca uzanan bir Kürt devleti kurma hayali ve Fırat'ın batısına geçerek bu hayali gerçekleştirmeye yaklaşması. Türkiye bu durumu ulusal güvenlik meselesi olması dolayısıyla kırmızı çizgisi olarak ilan etmekte ve böyle bir duruma izin vermeyeceğini defaten dile getirmektedir. Bu bakımdan Türkiye harekâtın aciliyet arz eden bir durum teşkil ettiğini belirtmektedir. Son olarak, yapılan saldırıya karşı Türkiye'nin spesifik bir bölgeye operasyon yapması, sivillerin yaşamını korumaya özen göstermesi ve operasyonun süresini gerektiği ölçüyle kısıtlı tutması nedenleriyle operasyonun orantılılık ölçütüne uygun olduğu kanaatine varılmıştır. Türkiye harekât sonrasında bölgede kalıcı üs kurmayı ve askerlerini bölgeye konuşlandırmayı tercih etmemiştir. Bunun yerine, ÖSO güçlerini bölgede desteklemeye devam edeceğini duyurmuştur. Bu nedenle Suriye rejiminin Türkiye'nin Suriye'nin kuzeyini işgal ettiği yolundaki açıklamalarının gerçeği yansıtmadığı anlaşılmaktadır. Türkiye'nin harekât boyunca Suriye rejiminin güvenlik güçleriyle herhangi bir çatışmaya girmemiş olması ve yalnızca sınırlarındaki güvenlik tehdidini bertaraf etmeye yönelik operasyon yürütmesi orantılılık ölçütünün bir tezahürü olarak sayılabilir.

Zeytin Dalı Harekâtı ile ilgili başka bir sorun ise başta ABD ve AB olmak üzere birçok ÷lke ve kuruluş tarafından terör örgütü olarak ilan edilen PKK'nın, Suriye kolu olan PYD/YPG terör örgütüne karşı tavır alınmamasıdır. Bunda ABD'nin başını çektiği Batı koalisyonunun savaşa doğrudan müdahale etmek yerine Suriye'deki bir silahlı grubu Esad rejimini düşürmek ve DEAŞ terör örgütünü ortadan kaldırmak için desteklemeyi uygun görmesinin etkisi büyüktür. PYD/YPG'nin Batı koalisyonu tarafından yerel ortak olarak görülmesi, yapılan büyük miktardaki silah ve mühimmat desteği, eğitim ve lojistik yardımı, girdiği çatışmalara hava desteği vermesi ve Suriye'deki yayılmacı politikalarına göz yumulması, Suriye'nin toprak bütünlüğüne yönelik endişeleri arttırmaktadır. Türkiye hem bu endişeyi paylaşmakta hem de terör örgütüne verilen silahların Türkiye'ye karşı kullanılabileceğine ilişkin kaygı duymaktadır. Aynı zamanda sınırlarında bir terör örgütü kurulması tehdidi artarak devam etmektedir. Bu şartlar altında PYD/YPG'nin Suriye'deki yayılmasını durdurmaya yönelik karar ve aksiyonlar sınır güvenliğini sağlamaya yönelik gerekli tedbirler olarak gör÷lebilir.

DEAŞ açısından duruma bakılacak olursa, Türkiye'nin 2014-2018 yılları arasında terör örgütünün saldırıları sonucu yüzlerce vatandaşını kaybetmesinin haklı bir meşru müdafaa sebebi olduğu gör÷lmektedir. DEAŞ'ın 2017 yılında Türkiye'ye yönelik en kanlı saldırılarından birini gerçekleştirmesi terör tehdidinin sürdüğünü göstermektedir. Terör örgütünün Suriye'nin kuzeyindeki varlığının da Türkiye'nin güvenliğini tehdit etmekte olduğu dönemde, BMGK'nın Türkiye'nin sınırlarını güvence altına almaya ve Türkiye-Suriye sınırında bir tampon bölge ilan etmeye sıcak bakmaması Türkiye'yi sınır güvenliğini sağlamak için harekete geçmeye zorlamıştır.

Sonuçta Türkiye'nin Zeytin Dalı Harekâtı'nın meşru müdafaa hakkı kapsamına girdiği ortaya konmuştur. Bununla birlikte Suriye iç savaşı başladığından beri Türkiye dış politikasının Ortadoğu'ya dönük bir politika benimsemesi gerektiği hususu da son yıllarda tartışılmaktadır. Özellikle, Türkiye'nin neo-Osmanlıcı dış politikayı benimseyerek bir cihan devleti olması ve Suriye'nin savaş sonrasında yeniden yapılanmasında rol oynaması gerektiği düşünceleri Suriye iç savaşında Türkiye'nin başat aktör olma amacıyla paralellik arz etmektedir. Türkiye dış politikasının Ortadoğu'nun geleceğini şekillendirmede etkin bir güç olma ideali mevcudiyetini korusa da, Zeytin Dalı Harekâtı'nın sınır güvenliği ve terörle mücadeleye yönelik gerekli, orantılı ve aciliyet içeren bir operasyon olduğu sonucuna varılmıştır.

KAYNAKLAR

- AA. (2020a). Bakan Akar: İdlib’de başlatılan Bahar Kalkanı Harekâtı Başarıyla Sürdürülmekte. *Anadolu Ajansı*. (01.03.2020) aa.com.tr/tr/bahar-kalkani-harekati/bakan-akar-idlibde-baslatilan-bahar-kalkani-harekati-basariyla-surdurulmekte/1750603 (Erişim: 12.05.2020).
- AA. (2020b). MSB: Bahar Kalkanı Bölgesinde 299 Rejim Askeri Etkisiz Hale Getirildi. *Anadolu Ajansı*. (03.03.2020) <https://www.aa.com.tr/tr/bahar-kalkani-harekati/msb-bahar-kalkani-bolgesinde-299-rejim-askeri-etkisiz-hale-getirildi/1753604> (Erişim: 13.05.2020).
- AA. (2020c). MSB: Harekât alanında Esed Rejiminin Açtığı Ateş Sonucu 2 Asker Şehit Oldu. *Anadolu Ajansı*. (04.03.2020) <https://www.aa.com.tr/tr/bahar-kalkani-harekati/msb-harekat-alaninda-esed-rejiminin-actigi-ates-sonucu-2-asker-sehit-oldu/1753976> (Erişim: 12.05.2020).
- Akşam. (2019). Süleyman Şah Türbesi nerede? Süleyman Şah kimdir? (14.04.2019) <https://www.aksam.com.tr/guncel/suleyman-sah-turbesi-nerede-suleyman-sah-kimdir/haber-722457> (Erişim: 03.05.2020).
- Aljazeera. (2012). Mermilerin Yeni Adresi Hatay. (06.10.2012) <http://www.aljazeera.com.tr/haber/mermilerin-yeni-adresi-hatay> (Erişim: 02.05.2020).
- Arab League. (2012). *Report of the Head of the League of Arab States Observer Mission to Syria for the period from 24 December 2011 to 18 January 2012*, Report No: 259.12D.
- Astana Calling. (2017). 6th Astana Process Talks Produce De-escalation Zone Agreement. (27.09.2017) <https://www.astanacalling.com/6th-astana-process-talks-produce-de-escalation-zone-agreement> (Erişim: 11.11.2017).
- Bakırcıoğlu, Ö. (2009). “The Right to Self-Defence in National and International Law: The Role of the Imminence Requirement”, *Ind. Int’l & Comp. L. Rev.*, 19/1, 1-48.
- BBC. (2018a). Zeytin Dalı Harekâtı için Suriye’deki Aktörler Ne Diyor? (22.01.2018) <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-42769930> (Erişim: 18.05.2020).
- BBC. (2018b). Zeytin Dalı Harekâtı’nda 3. Gün: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Suriye Gündemiyle Toplandı. (22.01.2018) <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-42770007> (Erişim: 20.12.2019).
- BBC. (2018c). Zeytin Dalı Harekâtı Öncesi Afrin’den Türkiye’ye Kaç Saldırı Düzenlendi? (21.03.2018) <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-43469338> (Erişim: 20.12.2019).
- BBC. (2018d). Zeytin Dalı Harekâtı: Türkiye, Afrin’e Operasyon Başlattı. (20.01.2018) <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-42758889> (Erişim: 20.12.2019).
- BBC İzleme Servisi. (2018). Zeytin Dalı Harekâtı: Türkiye’yi Afrin’de Ne Bekliyor? (20.01.2018) <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42702911> (Erişim: 10.11.2019).
- BM. (1945). Birleşmiş Milletler Antlaşması ile Milletlerarası Adalet Divanı’nın Statüsünün Onanması Hakkında Kanun. T.C. Resmi Gazete. (24.08.1945). <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/3-30.pdf> (Erişim: 14.05.2020).
- BM. (1974). BM Genel Kurulu’nun 14 Aralık 1974 tarihli 3314 Sayılı Kararı. Birleşmiş Milletler.
- BM. (2006). Resolution Adopted by the General Assembly on 8 September 2006 60/288. The United Nations Global Counter-Terrorism Strategy (Genel Kurul’un 8 Eylül 2006 Tarihinde Yaptığı Toplantıda Benimsediği 60/288 Sayılı Karar: Birleşmiş Milletler Terörle Mücadele Stratejisi). Birleşmiş Milletler Genel Kurulu.
- BMGK. (2001). Resolution 1373 Adopted by the Security Council at Its 4385th Meeting, on 28 September 2001 (Güvenlik Konseyi’nin 28 Eylül 2001 Tarihinde Yaptığı 4385. Toplantısında Almış Olduğu 1373 Sayılı Kararı). Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi.
- BMGK. (2005a). Resolution 1624 Adopted by the Security Council at Its 5261st Meeting, on 14 September 2005 (Güvenlik Konseyi’nin 14 Eylül 2005 Tarihinde Yaptığı 5261. Toplantısında Almış Olduğu 1624 Sayılı Kararı). Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi.
- BMGK. (2005b). Resolution 1618 Adopted by the Security Council at Its 5246th Meeting, on 4 August 2005 (Güvenlik Konseyi’nin 4 Ağustos 2005 Tarihinde Yaptığı 5246. Toplantısında Almış Olduğu 1618 Sayılı Kararı). Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi.

- BMGK. (2010). Resolution 1963 Adopted by the Security Council at Its 6459th Meeting, on 20 December 2010 (Güvenlik Konseyi'nin 20 Aralık 2010 Tarihinde Yaptığı 6549. Toplantısında Almış Olduğu 1963 Sayılı Kararı). Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi.
- BMGK. (2014a). Resolution 2170 Adopted by the Security Council at Its 7242nd Meeting, on 15 August 2014 (Güvenlik Konseyi'nin 15 Ağustos 2014 Tarihinde Yaptığı 7242. Toplantısında Almış Olduğu 2170 Sayılı Kararı). Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi.
- BMGK. (2014b). Resolution 2178 Adopted by the Security Council at Its 7272nd Meeting, on 24 September 2014 (Güvenlik Konseyi'nin 24 Eylül 2014 Tarihinde Yaptığı 7272. Toplantısında Almış Olduğu 2178 Sayılı Kararı). Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi.
- BMGK. (2015a). Implementation of Security Council Resolution 2178 by States Affected by Foreign Terrorist Fighters (Yabancı Terörist Savaşçılardan Etkilenen Devletlerin BMGK'nın 2178 Sayılı Kararını Uygulamaları). Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Terörle Mücadele Komitesi.
- BMGK. (2015b). Resolution 2249 Adopted by the Security Council at Its 7565th Meeting, on 20 November 2015 (Güvenlik Konseyi'nin 20 Kasım 2015 Tarihinde Yaptığı 7565. Toplantısında Aldığı 2249 Sayılı Kararı). Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi.
- BMGK. (2017a). Resolution 2368 Adopted by the Security Council at Its 8007th Meeting, on 20 July 2017 (Güvenlik Konseyi'nin 20 Temmuz 2017 Tarihinde Yaptığı 8007. Toplantısında Aldığı 2368 Sayılı Kararı). Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi.
- BMGK. (2017b). Resolution 2396 Adopted by the Security Council at Its 8148th Meeting, on 21 December 2017 (Güvenlik Konseyi'nin 21 Aralık 2017 Tarihinde Yaptığı 8148. Toplantısında Almış Olduğu 2396 Sayılı Kararı). Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi.
- BMGK. (2017c). Resolution 2379 Adopted by the Security Council at Its 8052nd Meeting, on 21 September 2017 (Güvenlik Konseyi'nin 21 Eylül 2017 Tarihinde Yaptığı 8052. Toplantısında Almış Olduğu 2379 Sayılı Kararı). Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi.
- BMGK. (2019a). Resolution 2462 Adopted by the Security Council at Its 8496th Meeting, on 28 March 2019 (Güvenlik Konseyi'nin 28 Mart 2019 Tarihinde Yaptığı 8496. Toplantısında Almış Olduğu 2462 Sayılı Kararı). Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi.
- BMGK. (2019b). Resolution 2482 Adopted by the Security Council at Its 8582nd Meeting, on 19 July 2019 (Güvenlik Konseyi'nin 19 Temmuz 2019 Tarihinde Yaptığı 8582. Toplantısında Almış Olduğu 2482 Sayılı Kararı). Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi.
- Bozkurt, E. (1996). *Birleşmiş Milletler Sisteminde Kuvvet Kullanımı ve Körfez Krizi Örneği*. Konya: Atlas Kitabevi.
- Bozkurt, E.; Poyraz, Y. ve Erdal, S. (2018). *Devletler Hukuku*, 10. Baskı, Ankara, Legem Yayıncılık.
- Pazarıcı, H. (2008). *Uluslararası Hukuk*, 6. Baskı, Ankara, Turhan Kitabevi.
- CNN International. (2018). Turkish Official: Why US Should Partner with Turkey in Syria. (01.02.2018) <https://edition.cnn.com/2018/02/01/opinions/turkish-official-why-us-should-partner-with-turkey-in-syria-opinion-kalin/index.html> (Erişim: 15.01.2020).
- Cockburn, P. (2016). Turkish Threats of Intervention after Ankara Bombing Taken Seriously by Obama. (20.02.2016) <https://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/syria-conflict-isis-turkey-barack-obama-ankara-bombing-a6886466.html> (Erişim: 21.02.2016).
- DW. (2018a). BM Güvenlik Konseyi Afrin'i Görüştü. (23.01.2018) <https://www.dw.com/tr/bm-g%C3%BCvenlik-konseyi-afrini-g%C3%B6r%C3%BCst%C5%9Ft%C3%BC/a-42265604> (Erişim: 18.05.2020).
- DW. (2018b). Afrin'e "Zeytin Dalı Harekatı" Başladı. (20.01.2018) <https://www.dw.com/tr/afrine-zeytin-dal%C4%B1-harekat%C4%B1-ba%C5%9Flad%C4%B1/a-42236447> (Erişim: 10.03.2020).
- Euronews. (2019). Farklı Kaynaklara Göre Barış Pınarı Harekâtı'nın Bilançosu. (18.10.2019) <https://tr.euronews.com/2019/10/18/farkli-kaynaklara-gore-120-saat-ara-verilen-baris-pinari-harekatinin-bilancosu> (Erişim: 12.05.2020).
- Evrensel. (2019). Fırat Kalkanı ve Zeytin Dalı Harekâtlarının Bilançosu. (09.10.2019) <https://www.evrensel.net/haber/388574/firat-kalkani-ve-zeytin-dali-harekatlarinin-bilancosu> (Erişim: 12.05.2020).

- Kadioğlu, İ. A. (2018). "The Proxy Warfare in Syria", *Political Reflection*, 4/4, 10-15.
- Kadioğlu, İ. A. (2019). "Not Our War: Iraq, Iran and Syria's Approaches towards the PKK", *The Rest: Journal of Politics and Development*, 9/1, 44-57.
- Kadioğlu, İ. A. (2020). "International Peace Efforts in the Syrian Civil War: The "Inevitable" Failure?", *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi [Turkish Journal of Middle Eastern Studies]*, 7/1, 13-44.
- Kibaroglu, M. (2018). "Zeytin Dalı Harekâtı'nın Siyasi, Diplomatik ve Askeri Açından bir Değerlendirmesi", *Stratejist*, 9, 10-19.
- Köker, İ. (2018). Zeytin Dalı Harekâtı öncesi Afrin'den Türkiye'ye kaç saldırı düzenlendi? BBC. (21.03.2018) <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-43469338> (19.04.2019).
- Lawson, F. H. (2014). "Syria's Mutating Civil War and Its Impact on Turkey, Iraq and Iran", *International Affairs*, 90/6, 1351-1365.
- Lister, C. (2016). *The Free Syrian Army: A Decentralized Insurgent Brand*, Washington, D.C., Brookings Institution.
- Lundgren, M. (2016). "Mediation in Syria: Initiatives, Strategies, and Obstacles, 2011–2016.", *Contemporary Security Policy*, 37/2, 273-288.
- Martin, N. (2018). "The AK Party and the Kurds since 2014: A Discourse of Terror", *British Journal of Middle Eastern Studies*, XLV/4, 543-558.
- Milliyet. (2012). Suriye'den Atılan ve Türkiye Akçakale'ye Düşen Top Mermisi Bir Mesaj Mı? (03.10.2012) <https://www.milliyet.com.tr/gundem/suriyeden-atilan-ve-turkiye-akcakaleye-dusen-top-mermisi-bir-mesaj-mi-suriyeden-atilan-bomba-turkiye-akcakaleye-dustu-1606249> (Erişim: 02.05.2020).
- Milliyet. (2017). Fırat Kalkanı Harekâtının 216 Günlük Bilançosu. (30.03.2017) <https://www.milliyet.com.tr/gundem/firat-kalkani-harekatinin-216-gunluk-bilancosu-2423279> (Erişim: 11.05.2020).
- Özkan, A. (2002). "Uluslararası Hukukta Birleşmiş Milletler ve Afganistan Operasyonu", *Avrasya Dosyası (BM Özel)*, 8/1, 238-257.
- Reuters. (2014). Factbox - What They Said on Syria at Montreux. (22.01.2014) <https://uk.reuters.com/article/uk-syria-crisis-talks-quotes/factbox-what-they-said-on-syria-at-montreux-idUKBREA0L1J120140122> (Erişim: 05.07.2019).
- RT (2016). Syria Crisis Plan: Cessation of Hostilities, Humanitarian Airdrops, Peace Talks Laid Out in Munich. (12.02.2016) <https://www.rt.com/news/332211-munich-lavrov-kerry-un-syria> (Erişim: 19.02.2016).
- T.C. İçişleri Bakanlığı. (2017a). *Türkiye'nin DEAŞ ile Mücadelesi*. Temmuz 2017. Ankara, T.C. İçişleri Bakanlığı.
- T.C. İçişleri Bakanlığı. (2017b). *PKK/KCK Terör Örgütünün Suriye Kolu: PYD-YPG*. Mayıs 2017. Ankara, T.C. İçişleri Bakanlığı.
- Terzioğlu, S. S. (2018). "Uluslararası Hukuk Açısından Fırat Kalkanı Harekâtının Meşruluğu Sorunu". *TBB Dergisi*, 134, 587-638.
- Toluner, S. (1973). *Nikaragua'ya Karşı Askeri ve Benzeri Faaliyetler Davası'ndaki Yargı ve Meşru Müdafaa Hakkı*, Mahmut R. Belik'e Armağan, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi.
- Sözcü (2018a). TSK: 'Zeytin Dalı Harekâtı' Başladı. (20.01.2018) <https://www.sozcu.com.tr/2018/gundem/tskdan-afrin-icin-son-dakika-aciklamasi-zeytin-dali-harekati-basladi-2182728/> (Erişim: 01.11.2019).
- Sözcü (2018b). İbrahim Kalın: Erdoğan Trump ile Görüşecek. (24.01.2018) <https://www.sozcu.com.tr/2018/dunya/ibrahim-kalin-erdogan-trump-ile-gorusecek-2187373/> (Erişim: 17.05.2020).
- van Wilgenburg, W. (2013). Kurdish Forces Clash with Main Syrian Opposition in Syria, Reports Say. (17.01.2013) <http://www.rudaw.net/english/news/syria/5666.html> (Erişim: 06.04.2016).
- Yeni Şafak (2016). Dünya 'Fırat Kalkanı'na Ne Dedi. (24.08.2016) <https://www.yenisafak.com/dunya/firat-kalkanina-ne-dedi-2516723> (Erişim: 14.02.2020).
- Yeşiltaş, M.; Seren, M. ve Özçelik, N. (2017). *Fırat Kalkanı Harekâtı: Harekâtın İcrası, İstikrarın Tesisi Ve Alınan Dersler*, SETA, İstanbul.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:15.05.2020 ✓Accepted/Kabul:14.07.2020

DOI:10.30794/pausbed.738120

Araştırma Makalesi/ Research Article

Kıldıroğlu, M. (2020). "XII. Yüzyıldan Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Gürcistan Kıpçakları" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 41, Denizli, s. 228-245.

XII. YÜZYILDAN OSMANLI HÂKİMİYETİNE KADAR GÜRCİSTAN KIPÇAKLARI

Mehmet KILDIROĞLU*

Özet

Kıpçakların Gürcistan'a Kral IV. Davit tarafından 1118-1120 yılları arasında getirildikleri, Gürcülerin, Selçuklularla ve feodallerle olan mücadelelerinde Gürcü ordusuna büyük destek sağladıkları bilinmektedir. Kıpçakların özellikle 1268'den sonraki tarihi, Fahrettin Kırzioğlu tarafından "Kıpçak Atabekler Hükümeti" olarak görülmektedir. Ancak Gürcü tarihçiler bunu şiddetle reddetmekte, Kıpçakların eski yurtlarına yani Kafkasların kuzeyine döndüklerini, burada kalanların ise Gürcü'leşmiş Kıpçaklar olduklarını iddia etmektedirler. Oysa Moğolların bölgeye gelmelerinden sonra bunun böyle olmadığı tarih kaynaklardaki bilgilerden anlaşılmaktadır. Hiçbir tarihi belgede Kıpçak Atabekler Hükümeti diye bir tabir geçmemekte ancak Hârizmşahlar, Moğollar, Timurular, Akkoyunlular, Karakoyunlular ve Safeviler zamanında yaşanan gelişmeler gerçekten de bölgede ayrı bir hükümetin veya beyliğin olduğunu göstermektedir. Bu durumu ilk defa Fahrettin Kırzioğlu ortaya koymuş, o dönemde bunun üzerinde pek fazla durulmamış, hatta bazı araştırmacılar bunu ciddiye almamıştır. Yaptığımız araştırmada özellikle Safeviler dönemindeki Kıpçak Gürcü ilişkileri üzerine yeni bulgular elde ettik. Bu bulgularla Gürcistan'da bir "Kıpçak Atabekler Hükümeti" veya Kıpçak Atabek Beyliği'nin olduğu kanaatine ulaştık. Bu çalışmada amacımız Kıpçakların Karadeniz'in kuzeyindeki durumlarından başlayarak Gürcistan'a gelmeleri, Gürcü ordusuna destek sağlamaları, bunun neticesinde Gürcüler tarafından önemli mevkilere getirilmeleri, sonraları aralarının açılıp ayrı düşmelerini ele almakla birlikte 1268 yılından sonra Kıpçakların bölgeye hâkim olan devletlerin tabisi olarak kendi başarılarına bir hâkimiyet kurduklarını ortaya koymak, bir bakıma Fahreddin Kırzioğlu'nun ileri sürdüğü "Kıpçak Atabekler Hükümeti" tezini güçlendirmek, Gürcü, Rus, Arap, Fars ve Türk kaynakları ile bu görüşün ispatına katkı sağlamaktır.

Anahtar Kelimeler: Gürcü, Kıpçak, Safeviler, Tao vadisi, Atabek, Kral IV. Davit, Moğollar

GEORGIAN KIPCHAKS FROM THE 12TH CENTURY TO OTTOMAN DOMINION

Abstract

It is known that Kipchaks who were brought to Georgia by Davit IV of Georgia between years of 1118 and 1120, provided great support to the Georgian army in their struggles against the Seljuks and feudal lords. The history of the Kipchaks, especially after 1268, is shown by Fahrettin Kırzioğlu as the "Kipchak Atabekler Hükümeti (the Government of Kipchak Atabeks)". However, Georgian historians strongly deny this, claiming that the Kipchaks returned to their old homeland, the north of the Caucasus, and the rest became Georgianized Kipchaks. However, after the arrival of the Mongolians in the region, it is understood from the information in the historical sources that this was not the real case. There is no mention of the Government of Kipchak Atabeks in any historical document, but the developments that took place during the time of the Charismatic Shahs, the Mongols, the Timurids, the Akkoyunlus, the Karakoyunlus and the Safavids really show that there was a separate government or principality in the region. This situation was first revealed by Fahreddin Kırzioğlu, there was not much emphasis on it at that time, and even some researchers did not take it seriously. In our research, we obtained new findings, especially on Kipchak-Georgian relations during the Safavid period. According to these findings, we came to the conclusion that there was a Kipchak Atabek Government and a Kipchak Atabek Beyliği (principality) in Georgia. In this study, our goal is to show how Kipchaks came

*Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, KASTAMONU.
e-posta: mralpturk@gmail.com (orcid.org/0000-0002-7467-939X)

to Georgia from the beginning of their situations in the north of the Black Sea, their support provided to Georgian army, and as a result of that how they brought to important positions by the Georgians, later on how they fall apart and after 1268 how Kipchaks established a domination on their own as a subject of the states dominating the region, to put forward what they have established, to strengthen the thesis of the Kipchak Atabeks Government led by Fahreddin Kırzioğlu, and to contribute to the proof of these with views of Georgian, Russian, Arabic, Persian and Turkish sources.

Keywords: *Georgian, Kipchak, Safavids, Tao valley, Atabek, David IV of Georgia, the Mongols.*

1. Giriş

Kıpçak-Gürcü ilişkileri Gürcü kaynağı Kartlis Çovreba'ya göre eski zamanlara dayanıyor. Bu kaynağa göre Kıpçaklar bölgede M.Ö. IV. asırda görünmektedir. Ancak başka bir kaynakla teyit edilemediği için bu bilgi şüphelidir. Bu eserin 1212 yılına kadar olan kısmı Gürcistan Tarihi adı altında Hrant D. Andreasyan tarafından Türkçe'ye çevrilmiş ancak bu âlimin sağlığında yayınlanamamış, daha sonra ise Erdoğan Merçil notlar ekleyerek söz konusu eseri yayınlamıştır (Brossset, 2003). 1212 yılından sonraki bilgileri içeren kaynaklar ise henüz Türkçeye çevrilmemiştir. Biz bu çalışmayı yaparken 1212'den sonraki bilgileri içeren M.F. Brossset tarafından Fransızca olarak yayınlanmış Histoire de la Géorgie I ve II adlı eserden geniş ölçüde yararlandık. Gürcü-Selçuklu, Gürcü Hârizmşah ve Gürcü-Moğol ilişkileri ise İbnü'l-Esîr, Cuveynî, Bündarî, Reşîdüddin, Ermeni yazarları Vardan, Genceli Kirakos, Gürcü-Timurlular ilişkileri Mîrhând, Şerefeddin Ali Yezdî, Nizameddin Şamî, Gürcü-Akkoyunlu, Karakoyunlu ve Safevi ilişkileri de Ebû Bekr-i Tıhrânî, Müneccimbaşı, Anonim Târih-i Âl-i Selçuk, İbnü'l Erzak, Hasan-ı Rûmlû, Celâlzade Mustafa gibi Arap, Fars ve Osmanlı dönemi yazarlarının eserlerinde ele alınmıştır. Günümüzde ise Türk-Gürcü ilişkileri üzerine üniversitelerimizde yüksek lisans ve doktora tezleri yapılmış, bu çalışmalarda Kıpçak-Gürcü ilişkilerinden de söz edilmiştir. Kıpçakların Gürcistan'daki varlığı ve burada oluşturdukları hükümet veya beylikle ilgili ilk derli toplu çalışmayı Fahrettin Kırzioğlu yapmıştır. Daha sonra Gürcü-Selçuklu ilişkileri, Osman Turan, Ergin Ayan, Ömer Subaşı, Gürcü-Timurlu, Kazım Paydaş tarafından, Akkoyunlu-Karakoyunlu ilişkileri Ahmet Toksoy tarafından makale bazında ele alınmış, Gürcü-Safevi münasebetleri üzerine ise müstakil bir çalışma yapılmamıştır. Mehmet Coğ, Erhan Ateş yapmış oldukları çalışmalarda Kafkasya tarihi kapsamında bu konuya da değinmişlerdir. Genel Gürcü-Türk ve Kıpçak ilişkileri konusunda ise Ahmet Gökbel, G. Alasania ve İbrahim Tellioglu'nun çalışmaları önemlidir. Çalışmamızda Kartlis Çovreba'nın Rusça çevirisi ile Gürcistan Tarihi I-II adlı M.F. Brossset'in Fransızca eserlerinden ve Şengeliya, Berezdneşvili, Canaşiya, Takayşvili gibi bazı Gürcü yazarların eserlerinden de yararlandık. Adı geçen yazarların eserlerinden ve özellikle Safeviler dönemi üzerine Gürcü kaynaklarındaki bilgilerden yararlanarak Kıpçak-Gürcü ilişkisini ve bunun içinde Kıpçakların rolünü ortaya koymaya çalıştık.

Kıpçaklar Türk halklarının çoğunun etnik teşekkülünde yer almışlar, tarihte iki devlet kurmuşlar¹, değişik milletlerin tarihlerinde, etnik ve kültürel yapılanmasında önemli rol oynamışlardır. Saka (Yakut)² (Uşnitskiy, 2001), Uygur (Gömeç, 2013: 251-166), Kazak (Argınbaev vd., 2000: 187-193; Ahincanov, 2009), Özbek (Şaniyazov, 1975:103-158), Kırgız (Abramzon, 1999:717-718; Kıldıroğlu, 2013), Azerbaycan Türkleri (Guseynov, 1980:352-355; Alyılmaz, 2016:691 s.), Türkmen (Ataniyazov, 1994:102), Kazan, Kırım Tatarları, Başkurt (Kuzeev, 1960:93-101), Nogay (Kereytov, 2009:43-55), Karakalpak (Jidanko, 1950:169), Gürcü, Kumuk, Karaçay-Balkar (Ançabadze, 1960), Gagauz (Guboglo,2018:74-76) ve Kuzey Türkleri (Altaylılar, Tuvalar, Hakaslar) (Potapov, 1969; Butanayev, 1990) Bulgar (Alp, 2012) gibi Türk boylarının yanı sıra aslında Türk olmayan sonradan Türkleşen veya Türklerle tarihinin bir döneminde ilişki içinde bulunan Macar (Evsstigneyev, 2009; Çoban, 2014), Ukrayn (Markov, 2016:56-67), Belarus, Rus (Aleksyuk, 1973; Baskakov, 1984), Ermeni (Aynakulova, 2007:21-28), Sırp (Sardelić, 2015:247-274), Romenlerin (Rasony, 1939:420-422) etnik oluşumlarında Kıpçak boy, oymak ve cemaatleri yer almışlardır.

Kıpçaklar, Gürcü kaynaklarında M.Ö. IV. Asırda zikredilmiştir³. M.Ö. 336 yılında İskender'in Kur Nehri boylarında

1 Mısır'da "Mısır Memlûk Sultanlığı" ve Hindistan'da "Delhi Türk Sultanlığı" devletlerini kurmuşlardır. Bu devletlerden Mısır Memlûk Devleti Altın Ordu ve Harizm bölgesinde Moğollar tarafından esir alınıp Eyyubi Sultanlarına köle olarak satılan Kıpçaklar tarafından kurulmuştur. Hindistan'da kurulan Delhi Türk Sultanlığı da Kıpçakların Elbörli oymağına mensup kişilerce kurulmuştur (Bkz: (Yiğit,1994:90-97; Konukçu, 2007:134-138).

2 Rusların Yakut adını verdikleri Türkler kendilerine Saha demektirler. Saha aslında Saka'dır. Sakalar da bilindiği gibi batıda İskitler olarak bilinen Türklerdir (Durmuş, 2008: 13-30)

3 "Moktsevay Kartlisay" (Kartli'nin Din Değiştirmesi) ve Leonti Mroveli'nin kroniğinde (Mepeta Tskhovreba) adlı kroniklerde geçer. Bkz: Koç, 2016:27-34) Bun-Türkler - Kartli'nin eski sakinleri eski Gürcü kaynaklarında böyle adlandırılır. Tarihte Mroveli, "Kartli'nin Adresi'nden ödünç alındı. Bununla ilgili birkaç yorum vardır: M. F. Brossset bu ifadeyi *ilkel türkler* olarak tercüme etmiştir; E. S. Takayshvili, S. S. Orbeliani ve D.

gerçekleştirdiği seferlerde karşılaştığı Bunturkî ve Kıpçak adlı iki Türk kavminden Gürcü kaynağı Kartlis Çovreba'da bahsedilmiştir (Brosset, 2003:16; Gippert, 2015:25-42). Ancak Gürcü tarihçisi Alasania, Kartlis Çovreba'nın içindeki bilgilerin çelişkiler taşıdığı için şüpheli olduğunu söyler (Alasania, 2002, 1398). Kıpçaklar diğer milletlerin kaynaklarında M.S. IX. yüzyıldan sonra görünmeye başlamıştır. Kıpçakların yazılı kaynaklarda somut olarak ilk kaydedildikleri ileri sürülen Kartlis Çovreba'dan sonra görüldükleri diğer bir eser de 846-847 yıllarında Fars yazarı İbn Hurdâzbih (öl.892) tarafından yazılan "Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-memâlik"tir (Şeşen, 2001:186). Kartlis Çovreba'nın Kıpçaklardan milattan önce bahsetmesi çok ilginçtir. Çünkü yukarıda zikrettiğimiz 846-847 tarihlerine ait bilgilerden başka ne Yenisey, ne Orhun kitabelerinde ne de Çin kaynaklarında, kısacası o dönemde hiçbir kaynakta Kıpçak adına rastlanmaz. Ancak onların daha önceki tarihî kayıtlarda geçtiğine dair A.N. Bernştam ve S.G. Klyaştorny'nin tahminleri vardır. A.N. Bernştam (Bernştam, 1947:154) onların Çin kaynaklarında M.Ö. 203-201 yıllarına ait Çin tarihçiliğinin atası sayılan Sima Çıyan'ın (Sıma Çıyan, 2002:331; Biçurin,1851 (Almatı, 1998:51) "Tarihî Hatıralar" adlı eserinde bahsettiği Hunların hâkimiyet altına aldığı Tsyueşe/Kyueşeler olduğunu iddia eder. İkincisi de ilk önce Ramsted (1909) daha sonra da S.G. Klyaştorny tarafından Şine Usu, Bayan-Çor (Moyen-Çor) ve Selenga Yazıtı olarak bilinen M.Ö. 759 yılında Ötügen Uygur Devleti Kağanı Bayan-Çor adına dikilen kitabede geçen ve her iki âlimin de Kıpçak olarak okudukları addır. Bu kitabede "Türk Kıpçaklar üzerimizde 50 yıl hâkim olduğu zaman" (Ramstedt), "Türkler ve Kıpçaklar üzerimizde 50 yıl hâkim oldukları zaman" (Klyaştorny) biçiminde geçen cümlelerdeki tahrif edilmiş bir iki harfi okunabilen sözü Kıpçak olarak yeniden inşa etmeleridir. Bu iki okuyuş sadece tahmindir. Hatta A.N. Bernştam'ın Kıpçakların Sima Çıyan'ın eserindeki Kyueşe'lerin Kıpçaklar olduğu yönündeki iddiasının Sinologlardan S. E. Yahontov tarafından eleştirildiği ve bunun mümkün olamayacağı bilinmektedir. Eğer bunlar ispat edilebilirse A.N. Bernştam'a göre Kıpçak adı ilk defa Hunlar zamanında (M.Ö. 203-201), S.G. Klyaştorny'e göre ise ilk defa Şine Usu (Bayan-Çor) Yazıtında 759 yılında geçmiş olacak (Bernştam, 1947:154; Klyaştorny, 1986:153-154). Onların tarihi Arap, Fars kaynaklarında IX. asrın ortasından sonra daha iyi takip edilebilmektedir. Bu tarihten sonra onları başta Arap, Fars, Rus, Ukrayn, Bizans, Moğol, Macar, Gürcü, Romen, Bulgar, Mısır, Çin, Hindistan ve Türk kaynaklarında daha çok görüyoruz. M.S. 916 yılında gerçekleşen ve Kara Kıtayların sebep olduğu ikinci büyük göç dalgası onların batıya ve güneye inmelerine sebep olur. Fars yazarı Mervezî'nin verdiği bilgilere göre Kara Kıtaylar Kun, Kay ve Şarı adlı toplulukları yerlerinden etmiş, onların batıya ve güneye inmelerine sebep olmuşlardır (Hrakovsky, 1959:212; Şeşen, 2001:102-106). B.E. Kumekov Kıpçakların göçünü şöyle izah etmektedir:

"Kay ve Kunlar Kuzeydoğu Yedisu'da cereyan eden sosyal çekişmeler ve iç kavgalardan dolayı zayıf düşen Kimek Devletine saldırmışlar ve Kimek boy birliğini (Kıpçaklar dâhil) bu topraklardan çıkarmışlardır. Sonuç olarak da Kay boyu bağımsız hale gelmiştir ve Orta İrtiş bölgesinden batıya doğru göç etmişlerdir. Bununla Kaylar, Kimeklerin batı kolu olan Kıpçakları da harekete geçirmişler. Kıpçaklar Sırderya havzasındaki Oğuzlara doğru hareket etmişler ve onları Güney Rusya ve Karadeniz bozkırlarına sürmüşlerdir. Oğuzların topraklarını işgal ettikten sonra Kıpçak hanları ve Kimek-Kıpçak boyları yaşadıkları bölgelerde üstünlüğü ele geçirmişlerdir. Bu olaylar sırasında Kimek boyları siyasi hâkimiyetlerini kaybetmişler ve Kıpçaklara boyun eğmişlerdir. Kimeklerin bir kısmı eski vatanında İrtiş'te kalmış, diğer kısmı da Kıpçaklarla birlikte Güney Rusya bozkırlarına göç etmişlerdir" (Kumekov, 2013:135).

Batıya göç edenler veya gitmek zorunda kalanlar Sırderya boylarında bir süre Oğuzların bir kısmı ile birlikte yaşamışlar daha sonra da otlak darlığı ve iç mücadeleler gibi bazı sebeplerden dolayı Oğuzların Karadeniz'in kuzeyine gitmelerine (1034) sebep olmuşlardır. Kısa bir süre sonra da kendileri Oğuzların peşinden (1054) Karadeniz'in kuzeyine geçmişlerdir. Kıpçakların buradaki hayatları yaklaşık bir buçuk asır devam etmiştir (Yücel Uydu, 2007:57). Karadeniz'in kuzeyi veya Doğu Avrupa dediğimiz bölgedeki ve Balkanlardaki birçok etnik grubun başta Ukraynalılar olmak üzere, Rus, Macar, Bulgar, Romen, Gürcü hatta Sırp gibi halkların yeniden şekillenmesine Kıpçak-Kumanlar sebep olmuşlardır.

Chubinov'un sözlerine atıfta bulunarak, bun - "mızrak kabzası" (?) anlamına gelen bu terimin Ermenilerden ödünç alındığını düşündü. Bu nedenle terimi Bun-Türkler - "Mızrak taşıyan Türkler" olarak yorumladı. Aslında, Farsçadan (Ermenice olduğu gibi) ödünç alınan çalı sözü N. Ya. Mar tarafından "yerli", dolayısıyla Bun-Türkler - "yerli, gerçek Türkler" anlamına gelir. Bun-Türkler muhtemelen kaynağımızda Helenistik öncesi dönemin Kartli nüfusunu karakterize etmek için kullanılan aşağılayıcı bir terimdir. Ek olarak, Bun-Türklerle Kıpçaklara olumsuz bir tutumun aktarılması, kronikleştiricinin ikincisine karşı tutumuna tanıklık eder (Mroveli, 1979:27; Brosset, 1849:17; Takayşvili, 1900: 1-2; 1901:1-XII; Abuladze, 1973:37).

2. KIPÇAK-RUS İLİŞKİLERİ VE KARADENİZ'İN KUZEYİNDEKİ KIPÇAKLAR

Kıpçaklar, Hazarların tarih sahnesinden çekilmesiyle Karadeniz ve Kafkasya'nın kuzeyindeki geniş düzlüklerin yeni sahibi oldular. Rusların Kıpçaklarla ilk tanışmaları 1055'te Pereyaslavl Knezi ile anlaşma yapan Boluş sayesinde olmuştur (İpatyev s. 106; Lavrentev s. 114). Bu tarihten sonra yukarıda adlarını zikrettiğimiz birçok halkın etnik teşekkülünde rol oynamışlardır. Özellikle Rus knezlikleri kendi aralarındaki iktidar mücadelesinde Kıpçaklarla yakınlık kurmak için can atıyorlardı. Nitekim birçok Rus knezi Kıpçak hanlarının güzellikleri ile ünlü kızları ile evlenmişler, onlarla akrabalık kurarak kendi aralarındaki mücadelelerinde birbirlerine üstünlük sağlamaya çalışmışlardır. Bu nedenle Kıpçak-Rus ilişkileri her zaman düşmanlık üzerine olmamış, birbirleri ile dost geçindikleri zamanlar da olmuştur. Ancak Moğolların Karadeniz'in kuzeyine gelmeleri ile durum değişmiştir. Moğollar 1206 yılında Onon Nehri kıyısında yaptıkları büyük kurultaydan sonra kendilerine yeni hedefler belirlemişler, Moğol birliğini sağlamalarına da güvenerek cihan devleti olma yoluna girmişlerdir (Temir, 1986:133-134). Çin'e Tangutlara ve Kara Kıtaylara karşı yaptıkları seferlerde başarılı olarak Hârizmşahlar Devletinin kapısına dayanmışlar, Hârizmşahları çetin bir mücadeleden sonra dize getiren Moğollar gözünü bugünkü Rus topraklarına veya bir kısmını bugünkü Rusya ve Ukrayna topraklarının oluşturduğu Deşt-i Kıpçak dediğimiz Kıpçakların hâkim olduğu coğrafyaya dikmişlerdir. Kıpçaklar Deşt-i Kıpçak'ta başta Ruslar olmak üzere, Alanlar, Macarlar gibi birçok kavimle iç içe yaşamışlardır. Moğollarla Kıpçakların ilk karşılaşması Hârizmşahlar zamanında ikinci karşılaşmaları da bu coğrafyada yani Gürcistan'da olmuştur. Moğollar önce Alanları sonra Kıpçakları, sonra da Rus-Kıpçak ittifakını dağıtarak Karadeniz'in kuzeyine veya Deşt-i Kıpçak'a sahip oldular (Temir,1986:195; Uydu Yücel, 2007:18-19).

Kıpçakların Gürcülerle karşılaşması ise (1118) Moğolların Deşt-i Kıpçak'a gelmesinden yüz yıl önce olmuştur. 1091'de Macaristan'a, 1092'de Lehistan'a giren Kıpçaklar 1093'te Bizans topraklarında görünürler. Ruslar 1103'te Kıpçaklara karşı büyük bir başarı kazandılar, Kıpçaklar da buna 1105-1111 yılları arasında kısa aralıklarla şiddetli akınlar halinde cevap verdiler (Kırzioğlu, 1992:108-111; Uydu Yücel, 2002: 421).

Kıpçakların Gürcistan'a gelmelerinin sebeplerinden biri Ruslarla aralarında olan mücadeledir. Ruslar Kıpçaklara karşı zaferler kazanmaya başladıktan sonra onlar üzerinde baskı kurarak onların hem Gürcistan'a hem de Doğu Avrupa ve Balkanlara gitmelerine sebep olmuştur. Son zamanlarda yapılan çalışmalarda Çeklerin, Lehlerin (Polonyalılar) ve Sırp, Hırvat gibi halkların etnik teşekkülünde veya tarihlerinin bir devrinde etkili oldukları ortaya konulmuştur.

3.KIPÇAKLARIN GÜRCİSTAN'A GELİŞİ

Kıpçaklarla Gürcülerin ilk temasları 1095-1106 tarihleri arasında Kıpçaklardan bir bölüğün Atrak liderliğinde Karadeniz'in kuzeyinde bulunan diğer Kıpçak grubundan ayrılarak 740 km ötede bulunan Osetlerin (Alanlar) yanına gelmesiyle başlamıştır (Alasania, 2002:1398). Gürcü tarihçisi Guili Alasania Kıpçakların Gürcistan'a tam olarak hangi tarihte geldiklerinin hiçbir kayıta yer almadığını belirterek 1118-1120 yılları arasında geldiklerinin kabul edildiğini yazmıştır. Gürcü tarihçiler Kıpçakların Gürcistan'a çağrılmalarının bir sebebinin Kral IV. Davit'in genişleme hırsı politikasıyla ilgili olduğunu yazarlar (Alasania, 2002:1400). Ömer Subaşı ise Kıpçakların Gürcistan'a geliş sebebinin Kral'ın, Kafkasya'da Gürcü hâkimiyetini kurmak ve ülke içerisinde yönetimini sağlamlaştırmak olarak görmektedir (Subaşı, 2013: 720).

Bu Kıpçakların Karadeniz'in kuzeyindeki hayatları maalesef Rus kaynaklarında pek fazla yer almıyor. Fakat şunu biliyoruz ki, o zaman Kıpçakların başında Şaruhan'ın oğlu Atrak adlı bir hanları vardı ve bu han kızı Tamara'yı Gürcü Kralı IV. Davit'le (1118-1125) evlendirmiştir. Bu evlilikle birlikte Kıpçaklarla Gürcüler arasında bir akrabalık bağı kurulmuştur (Brosset, I, 1849:362). Türklerin İslâmiyet'i kabulünden sonra bu bölgeye Türk akınları devam ettiği gibi, Selçuklular, Hârizmşahlar ve Ahlatşahlar zamanında da Gürcistan'a akınlar yapılmasına devam edilmiştir (Bala,1997:837). Aynı dönemde Selçuklular Gürcistan topraklarında seferlerde bulunuyor. Gürcülerin ellerinde bulunan bazı yerleri ele geçiriyor, Gürcü ordusuna büyük zayıt verdiriyordu. Kral IV. Davit'in⁴ dönemini Gürcü kaynakları Altın Çağ olarak kabul ederler. Telliöğlü bu dönemi yükseliş devrinin başlangıcı olarak görür (Telliöğlü, 2018:153). Kral IV. Davit, Selçuklu akınlarından bunalır ve Selçuklulara karşı ordusunu güçlendirmek, onlara karşı başarılar kazanmak ve içte her zaman sorun olan derebeylerin gücünü kırmak için Kıpçaklarla bağlantı kurarak bu durumu kendi lehine avantaja dönüştürür. Kayınpederi Atrak'a başvurarak onun ve ordusunun

4 Gürcü kaynaklarında Kurucu David / David Agmashenebeli olarak geçer.

Gürcistan'a gelmelerini talep eder. Kaynaklar bu talebi Atrak'ın kabul ettiğini ve 40⁵ bin seçkin savaşçının Gürcü Kralının emrine girdiklerini yazar (Brosset, I, 1849:363). Kafkasların kuzeyinde kalan Kıpçaklar ise Altın Ordu Devleti kurulduktan sonra onların hâkimiyeti altında bulunurlar. Kral IV. Davit Kıpçakların Kafkasların güneyine geçebilmesi için Alanlardan izin alır. Çünkü o zamanlar Kafkasların güneyine inmek için Alanların sahip olduğu topraklarda bulunan geçitten geçmeleri gerekiyordu. Kıpçaklar Daryal Geçidi'ni (Brosset, I, 1849:362; Kırzioğlu, 1992:107) geçerek Gürcistan topraklarına gelirler. Gürcistan'a gelmeden önce Rus, Alan, Bizans gibi toplulukların etkisiyle Hristiyanlaşma sürecini yaşıyorlardı. Bu süreç Gürcistan'a gelmeleriyle birlikte hızlanmış olabilir. Gürcü kaynakları 1118'de başlayıp 1120 yılına kadar devam eden bu göçün sonucunda Kıpçakların büyük bir kısmının Çoruk boyları ile Tao Vadisi denilen ve Ardahan'dan başlayıp Göle, Oltu, Tortum, Erzurum ve İspir'e kadar uzanan bir alanı kapsayan araziye yerleştiklerinden bahsetmektedir. Kral IV. Davit 5000 kadar Kıpçak çocuğunu da Tiflis'teki merkezine alıp muhafız alayında istihdam etmiştir (Turan, 2003:232). 1121'de Tiflis'in alınmasında Kıpçakların desteği olmuştur. Bölgeye yerleşen Kıpçaklar Gürcü ordusu ile birleşerek kısa süre sonra Selçuklulara karşı zaferler kazanmaya başlar. Kıpçak birliklerinin desteği ile güçlenen Gürcüler, Selçukluların eline geçen birçok yeri geri alırlar, hatta Selçuklu topraklarına akınlara başlarlar. Kısa sürede Gürcüler bölgenin hâkimi olur, başarıdan başarıya koşarlar. Gürcüler, IV. David devrinde Kıpçaklardan aldıkları destekle yeniden bağımsızlıklarını elde etmiş, Gürcü Krallığının gelişimi bununla sınırlı kalmamış. özellikle Davit ve Tamara zamanlarında Kafkasya'nın en mühim siyasi gücü haline gelmişlerdir. Bütün bu gelişmelerde Kıpçakların askerî katkısı büyüktür (Tellioglu, 2018:155).

4.SELÇUKLU DÖNEMİNDE GÜRCİSTAN'DA KIPÇAKLAR

Tiflis Müslümanları 1121 tarihinde Irak Selçuklu Sultanı Mahmud'un kardeşi Nahçıvan ve Arran çevresinin hâkimi Melik Tuğrul'a haber göndererek kendilerini Kral IV. Davit'in baskılarından kurtarmasını ve Tiflis'e hâkim olmasını isterler. Bunun üzerine Melik Tuğrul Ordusuyla birlikte Şirvân'a varıp Gürcü kralına mektup göndererek onu savaşmak için kışkırtır. Ancak bilinmeyen bir sebeple Kıpçaklar ile Gürcü Kralı arasında anlaşmazlık çıkması üzerine Kral IV. David savaşa girmez geri çekilir. Melik Tuğrul da onları takip etmekten vazgeçer (Çovreba, 2014:324-325; İbnu'l-Esîr, X, 1991:486-487; Bundari, 1943:132-133; Minorsky, 1987: 267). Bununla birlikte Kıpçaklar Kral IV. Davit'i öldürmek için ona birkaç defa daha kılıç, kargı ve ok kullanarak suikast düzenlerler ancak Kral IV. Davit bu suikastlardan kurtulur ve eceliyle 1125 yılında vefat eder (Kırzioğlu, 1992:121; Ayan, 2009: 118). Kırzioğlu Kral IV. Davit ile Kıpçaklar arasındaki bu gerginliğin yerleşme yüzünden olduğunu yazar (Kırzioğlu, 1992:122-123). Kıpçaklarla Kral IV. Davit'in arasının açılmasının bu kadar erken olmasının sebebi verilen sözlerin yerine getirilmemiş olmasından dolayı olabilir.

1177'de Gürcistan Kralı III. Giorgi (1156-1184), Orbelyan hanedanının isyanını Türkler sayesinde bastırır, yerini sağlamlaştırmak için de Gürcistan'a Kıpçak göçlerini artırır. Kraliçe Tamara (1184-1214) döneminde Gürcistan'da on binlerce Kıpçak iskân edilir. Bu göç Gürcistan'a yapılan ikinci Kıpçak göçüdür. Tamara kendisinin kraliçe olmasında en büyük rolü oynayan Kıpçak Kubasar'ı ordusunun başkumandanlığına getirir ve Kubasar III. Giorgi'nin ölümüne kadar bu görevde kalır. Oğlu olmadığı için 1178 yılında kızı Tamara'yı kraliçe ilan eder, Kubasar'ın ve diğer devlet ileri gelenlerinin ona biat etmesini ister. Kral III. Giorgi öldüğünde, Kutluğ Arslan adında başka bir Kıpçak beyi Tiflis yakınlarındaki İsan Ovası'nda çadırlarını kurarak isyan eder. Bunun üzerine Kraliçe Tamara onu derhal tutuklatır. Fakat Kıpçak oldukları anlaşılan Kutluğ'un askerleri ve işbirlikçileri ayaklanınca, kraliçe onu affetmek ve serbest bırakmak zorunda kalır. Bu olaydan sonra Kutluğ Arslan devlet işlerine daha da hâkim olur (Kırzioğlu, 1992:131; Ayan, 2009:120). Kaynaklar Tamara zamanında gelen Yeni Kıpçakların sayısının 30 bine yakın olduğunu ve Kıpçaklardan başka Osetlerin de Gürcistan'a geldiğini bildiriyorlar. Bu yıllara ait kayıtlarda Kıpçakların yaşadıkları yerlerde Akuran, Kökuran gibi isimlerin geçtiği görülüyor, bu isimler tamamen Türkçe kökenlidir. Nitekim Türkiye'de Akören ya da benzeri biçimlerde pek çok köy ismi bulunmaktadır (Coğ, 2015:62). Uran aynı zamanda Kıpçakların büyük boylarından biridir (Köprülü, 1943-227-243). Buradan Uran boyunun mensuplarının Gürcistan'a gelen Kıpçaklar arasında olduğu sonucu da çıkabilir. "Ak" ve "Gök" de Uran boyunun yerleştiği yönü⁶ gösteriyor olmalıdır. Hârizmşahların peşinden Azerbaycan'a gelen ve Mugan Ovasında

5 1962 yılında yayınlanmış olan "Eski Zamanlardan XIX. Asrın 60'lı Yıllarına Kadar Gürcistan Tarihi" adlı eserde bu sayı 45 bin aile olarak geçmektedir. Bkz: İstoriya Gruzii, I, 1962:80.

6 Eski Türklerden beri Türk boy, oymak ve cemaatlerinin yerleşmeleri yön bildiren sözlerle ifade edilmiştir. **Gök** doğuyu, **ak** batıyı, **kızıl** güneyi, **kara** da kuzeyi göstermiştir. Türk yerleşmeleri buna göre yapılmıştır. Mehmet Coğ bu adı ören sözü ile ilişkilendirmiştir. Aslında ören sözü veran veya vıran yani çevre, etraf, yıkıntı sözü ile eş anlamlıdır. Hatta bugünkü Kazak ve Kırgız Türkçelerinde bu söz çevre anlamında

kışlayan Moğollar 1221 yılında Sübidey Bahadur'un idaresinde Tiflis'e doğru hareket etmiş IV. Giorgi Laşa ve Başkomutan İvane'nin ordularıyla savaşıp onları bozmuş ve kaçmaya mecbur etmişlerdir. Bunun akabinde Moğol ordusu Kür boylarını vurarak Şirvan'a girmiştir.

5.HÂRİZMŞAHLARIN HÂKİMİYETİNDEKİ GÜRCİSTAN KIPÇAKLARI

Celâleddin Hârizmşah Gürcüler üzerine üç sefer yapmış, ilk sefer 1125 yılında olmuş, Hârizmşahlar Gürcü ordusunu bozmalarına rağmen bu savaştan tam bir sonuç elde edememişlerdir. Çünkü Tebriz'de bulunan Atabek Özbek'in isyan haberi gelince Celâleddin Azerbaycan'a dönmek zorunda kalmıştır. Bununla birlikte bu savaşta Gürcü komutanlarından⁷ Şalva esir alınmış İvane ise bir mağaraya sığınmak zorunda kalmıştır (Raşid ad-Din, 1952:243; Cuveynî, 2013: 360). Gürcistan topraklarına Celâleddin'in yapmış olduğu bu ilk seferde kaynaklar bahsetmese de Gürcülerin oluşturduğu orduda Kıpçakların da olduğu sanılmaktadır. 1226 yılı başında 3000 süvari ile Gürcistan'a tekrar bir sefer düzenlenmiş, Tiflis önlerine gelindiğinde Gürcüler bu az sayıdaki askeri görünce hemen saldırıya geçmiş Celâleddin'in tuzağına düşmüştür. Ordunun gizlenen asıl kütlesi savaşa girince Gürcüler ne yapacağını bilememişler, Hârizmşahlar tarafından kılıçtan geçirilmişlerdir. Bu savaşı Hârizmşahlar kazanmış hatta Tiflis'i bile ele geçirmişlerdir (İbn al-Athir, JA, 1849:486-489). Gürcülerle Hârizmşahlar arasında meydana gelen üçüncü savaş ise Celâleddin Ahlat'tayken vezirinin Gürcülerin Tiflis'e saldırmak niyetinde olduklarına dair mektuplar göndermesi üzerine olmuştur. Ancak Tiflis'e geldiğinde Gürcülerin çekilmiş ve şehrin yanmakta olduğunu görmüş, bunun üzerine 1228 yılı sonlarında Lori şehrini zapt etmiş, yağmalamış, etrafını harap etmiştir. Gürcülerin de Alan, Sabir, Laz, Ermeni ve Kıpçaklardan oluşan 40.000 kişilik bir ordu oluşturduğunu öğrenince ordusuna savaş düzenine geçmeleri emrini verir, Mindar civarında ordugâhını kurar, ileri gelen adamlarını toplar ve savaş kararı alır. Batpak Gölü civarında iki ordu karşılaştığında Sultan düşmanın ordusunun mevzilerini görebilmek için bir tepeye çıkar (Cuveynî, 2013:361-362). Sağ tarafta 20 bin kişilik seçkin adamlardan meydana gelen Kıpçak ordusunun sancak ve bayraklarını görünce Kaşgar sultanını yanına çağırır, ona bir ekmek ve bir miktar tuz verip Kıpçaklara⁸ götürmesini ve onlara esir olup zincire vuruldukları sırada babasının onları o beladan nasıl kurtardığını hatırlatmasını ve o iyiliğe karşı "Yoksa onunla savaşarak mı cevap vereceksiniz?" diye sormasını söylemiştir. Kıpçak ordusunun komutanları bu durum karşısında buldukları mevkileri terk ederek Sultan'ın yanında yerlerini almış, savaş Hârizmşahların zaferiyle sonuçlanmıştır (Cuveynî, II, 2013: 369). Adı geçen bu ikinci savaş Kraliçe Rusudan ile Celâleddin arasında olur. Sultan bu savaşta Kıpçakları yanına çekerek⁹ Gürcüleri yenilgiye uğratar (Cuveynî, 2013:360-363). Celâleddin Mengübirdi'nin elde ettiği bu galibiyet Hârizmşahların Gürcistan'daki hâkimiyetini devam ettirdiği gibi Gürcüler ile Kıpçaklar arasındaki ayrılığı da gün yüzüne çıkarır. Kıpçaklar ile

"öröön" biçiminde kullanılmaktadır. Buradaki Uran ise tamamen Kıpçakların bir oymağı veya cemaatini bildirir. Yer adlarının büyük bir kısmı boyların yerleştikleri yere verdikleri isimden oluşmuştur. Çünkü eski Türkler çoğunlukla yerleştikleri yere kendi boy, oymak veya cemaatinin adını vermiştir. Mesela Anadolu'da birçok yerin Oğuz/Türkmen boylarının adını taşıması eski Türk ad verme geleneği ile ilgilidir. Bu gelenek sadece Anadolu için geçerli değildir. Türk Dünyasının hemen her yerinde boy, oymak ve cemaat adını taşıyan yer adları mevcuttur. Fuad Köprülü Uran kabilesinin Harizmşah Muhammed'in annesinin mensup olduğu Kanglı-Kıpçak kabilelerinden biri olduğunu kabul eder. Bu kabilenin Hârizmşah devletinin önemli bir kısmını oluşturduğu biliniyor (Bkz: Köprülü,1943: 227-243). Uran bugünkü Başkurt Kıpçaklarının büyük gruplarından biridir. (İstoriya Başkirsikh rodov, VII, 2015).

7 Zakaria ve İvane, Şalva ve İvan bazı araştırmacılar tarafından Kıpçak olarak gösterilmiştir. Ancak Atabeg veya Atabek unvanı ya da Atabeglik, Atabeklik, Atabeylik müessesesi ilk defa Selçuklular zamanında Nizâmül Mülk'e verilmiştir. İran coğrafyasında ve Anadolu'da kurulan Selçuklu devlet ve beyliklerinde de bu unvan yaygındır. Büyük ihtimalle Gürcüler bu unvanı İran coğrafyasında hüküm süren çeşitli Selçuklu beyliklerinden aldılar. Bu müessese veya unvan yukarıda belirttiğimiz gibi ilk defa Türkler tarafından Türk olmayan şehzadelerin hocası ve eğiticilerine verilmiştir. Hatta Moğollar da bu unvanı kullanmış şehzadelerinin hocaları olan Uygurlara vermiştir. Atabek unvanının Gürcistan'da Kıpçaklara verilmesi İlhanlılar zamanındadır. Zamanın ne Gürcü kaynaklarında ne de Fars veya Arap kaynaklarında Moğollardan önce bu unvanı kullananların Kıpçak oldukları yönünde bilgi yoktur. Ama İlhanlıların Samsthe Valisi Sargis'e ele geçirdikleri toprakları iktâ olarak verdikleri ve bundan sonra bölgenin adının Gürcü kaynaklarında Sa-Atabago (Kıpçak yurdu) olarak geçtiği bilinmektedir. Bu tarihten önceki atabek unvanlarını alanların kökenleri tartışmalıdır. Onların, Yahudi, Kürt, Ermeni ve Gürcü oldukları yönünde değişik görüşler vardır (Brosset, 1851: 267; Kirzioğlu, 1992:125; Margarian, 1997:25-46). Bunlardan Sargis Mirkhargrdzeli'dze'nin Karabağ Kürt Babirakan/Babirgil oymağından olduğunu Fahrettin Kirzioğlu yazmıştır. Fakat Kirzioğlu bu atabekten başlayarak bütün atabekleri Kıpçaklardan göstermektedir. Bunun nedeni Kirzioğlu'nun Kürtleri Türklerin bir boyu olarak kabul etmesinden ileri gelmektedir (Kirzioğlu, 1953:304-305; A.y., 1963:29-53; A.y., 1984:1-56). Adı geçen kişinin Kirakos tarafından verilen şeceresinde Türkçe isimlere rastlanmaktadır. Brosset'in naklettiği şecerede II. Hasan'ın çocukları ve torunları Seiti, Seti, Tursun (Dursun), Ugubek, Aydın, Hasan ve Altun gibi isimler taşımaktadır (Brosset,1851: 265). O zamanlarda Kürtlerin Türkçe isimler taşıdığı bilinmediği için Kirzioğlu haklı olarak böyle bir kanaate varıyor. İsimlere dikkat edilirse Hasan ve Seiti (Seyit olabilir) dışındaki Ugubek, Aydın, Dursun, Altun gibi isimler yüzde yüz Türkçe'dir. Hatta Ugu/Ükü Kırgızlarda bir cemaatin adıdır (Karataev, 2003:190). Ükü Kırgızca'da Puhu (Puhu Kuşu yani Baykuş) anlamına geliyor. Osmanlı belgelerinde de cemaat adı olarak geçmektedir. (Türkey, 2001:641)

8 Kıpçak sözünün etimolojisi ve tarihî kaynaklarda görünüşü için bkz: Kıldıroğlu, 2013: 41-48.

9 Yukarıda geçen dostluk ve akrabalık Celâleddin'in dedesi Tekiş'in Kıpçak Terken Hatunla evlenmiş olmasına ve babası Alaaddin Muhammed'in bu hatunun oğlu olmasına dayanıyordu. Ancak Celâleddin ana tarafından Terken Hatun'un soyundan değildir onun annesi başka birisidir. Celâleddin'in annesi Hintli bir cariye olan Ayçiçek Hatun'dur (Taneri, DİA, VIII, 1993: 249).

ilişkilerini geliştirmeyi başaran Celâleddin Harizmşah, o zamana kadar Gürcülerle iş birliği yaparak Müslümanlara karşı savaşı bu topluluğu yanına çekmeyi başarır (Ateş, 2015:151). Bu durumdan da anlaşıldığı gibi Kıpçaklarla Gürcüler arasındaki ilişkiler başlangıçtaki gibi olmamış, Kıpçaklar soydaşları veya akrabaları söz konusu olduğu zaman ittifakı çok kolay bir şekilde bozmuştur. Kıpçaklarla Gürcüler arasındaki anlaşmazlıklar Gürcü halk şiiirine de yansımıştır. Bu şiiirlerde Kıpçak olumsuz bir kişilik, çok fazla ve hiç bitmeyen istekleri olan yabancı olarak yansıtılır (Alasania, 2002:797). Gürcülerle Harizmşahlar arasında vuku bulan savaşı kaynaklar farklı farklı anlatmaktadır (Cüveynî, 2013: 359-364; Kiragos, 2005: 42). Gürcü kaynakları Celâleddin'in beş yıllık yönetiminin Ortadoğu ve Transkafkasya halklarının güçlerini kırdığını ve Moğolların askerî ve siyasî başarılarına katkıda bulunduğunu yazar (İstoriya Gruzi, I, 1962:111).

Tiflis'in Celâleddin Hârizmşah tarafından zapt edilmesiyle Gürcistan Hârizmşahların idaresine geçmiş haliyle de Kıpçak-Gürcü münasebetleri de siyasî olarak sona ermiştir (Gökbel, 2000:60). Harizmşahlar, Moğolların Azerbaycan'a geldiğini haber alınca da bir başka sefer yapmaya fırsat bulamamışlardır (İstoriya Gruzi I, 1962:110).

6.MOĞOLLARIN GÜRCİSTAN HÂKİMİYETİNDE KIPÇAKLAR

Moğollar Gürcistan'a geldikleri zaman Gürcülerin başında Gürcü Kraliçesi Tamara'nın oğlu ve halefi III. Giorgi Laşa (1212-1223) bulunuyordu ve Gürcüler bu kralın hâkimiyetinde en parlak dönemini yaşıyorlardı. Bu dönemde Gürcüler Erzurum, Ahlat (Ateş, 2019:127-160), Nahçıvan ve Gence gibi şehirlerdeki yönetimlerden haraç alıyordu. Cebe ve Subitay Noyan'ın Derbent üzerinden Kafkasya ve Kıpçaklar üzerine sefere çıkmasıyla işler değişmiş, Moğollar Hârizmşah hükümdarı Celâleddin'i takip ederken Gürcistan topraklarına girmiştir.

Ermeni yazarlarından Müverrih Vardan Moğolların Gürcülerle ilk karşılaşmasını "Gürcistan kralı "Laşa" ve başkumandanı "İvane" bütün askerlerini toplayıp bir düşman ordusunun toplandığı Honan / Khounan ovasına ilerledi. İlk çarpışmada onları bozgunluğa uğrattı. Fakat Tatarlar pusu kurduklarından Gürcülere arkadan hücum ettiler ve onları doğradılar" ifadeleriyle anlatmaktadır (Solmaz, 2000:217).

Müverrih Vardan Moğolların ilk saldırısından hemen sonra Hunların arasında ortaya çıkan ve Kotcak/ Khoutchovah (Kıpçak) adını taşıyan başka kabilelerin Gürcistan'a girdiklerini ve Kral Laşa ile General İvane'nin yanına gidip sadıkane hizmet edeceklerine dair söz verip yerleşmeleri için arazi istediklerini ama ne kralın, ne de İvane'nin bunların yerleşmelerine müsaade etmediklerini, hatta Kıpçakların üzerine ordu gönderdiğini ve bu ordunun da Kıpçaklar tarafından yenildiğini yazmıştır (Vardan, 1937:223; Solmaz, 2000:217). Yaklaşık yüz yıldır Gürcistan'ın sakinlerinden olan Kıpçakların bu çatışmaya karışıp karışmadığı tam olarak bilinmez. Fakat Ermeni tarihçiler 1222/1223 arasındaki Moğol akını sırasında Moğollarla birlikte hareket ettiklerini kaydetmişlerdir. Bu savaş Gürcülerle Kıpçaklar arasındaki ilk fiili çatışmaydı. Bütün bu olanlardan Kıpçaklarla Gürcülerin arasının Moğollar geldikten sonra da iyi olmadığı anlaşılıyor.

1256 yılına kadar Altın Ordu hakimiyetinde olan, 1256-1344 yılları arasında İlhanlı devletin sınırları içinde kalan Kafkasya coğrafyası Moğollar hakimiyetinde Gürcistan ve Abaza adı ile sıradan birer vilayet haline gelmiştir (Bala, 1997: 840-841; Berdzenişvili vd., 2000:175).

Gürcü tarihçilerine göre Samtshe Beyliğinin Gürcistan'dan ayrılması ve Ulu-Siani Moğol idaresinin kurulması kötü niyetli kimselerin Ulu Davit'e giderek Samtshe Başkomutanı Sargis Cakeli'nin kendisine karşı ayaklanma hazırlığı içinde olduğunu bildirmeleri üzerine 1266 yılında Moğollara karşı çarpışmak için Tiflis'e gelen Sargis Cakeli, Ulu Davit tarafından yakalanıp zindana atılmış, bundan dolayı Cakeli'nin askerleri Moğol Kağanı'na giderek bu duruma çözüm istemişler, İlhanlı kağanı Abaka da Ulu Davit'e haber göndererek Sargis'i serbest bırakıp kendi yanına göndermesini istemiştir. Serbest bırakılan Sargis Cakeli, Abaka Kağan'a giderek artık Davit Ulu ile bir arada yaşayamayacağını, kendi bölgesi Samtshe'nin Gürcistan'dan ayrılıp buraya bağımsızlık verilmesini, Moğolların deyimiyle Samtshe'ye 'Hasincu' statüsü verilmesini istemiştir. Gürcülerin "Ulusian" adı verdikleri bu statü ülkenin doğrudan doğruya Kağan emrine verilmesi anlamı taşıdığından artık Gürcistan burada hiçbir tasarruf yetkisine sahip olamayacaktı. Gürcistan doğu-batı olmak üzere ikiye ayrılmış, Samtshe'nin de ayrılmasıyla ülke üç parçaya bölünmüştür. Ancak artık bu üçüncü parça Gürcistan olmaktan çıkmış, Moğol toprağı halini almış, Sargis Cakeli kaprisleri yüzünden ülke bütünlüğünün parçalanmasına neden olmuştur (Berdzenişvili, vd., 2000:180). Aslında burada Sargis'in herhangi bir kapris yapma durumu yoktur. O daha önceleri hep Gürcülerin yanında yer almıştır.

Yaşanan olaylardan Gürcülerin Sargis Cakeli'ye yanlış yaptıkları açıkça görülmektedir. Daha önceki olumsuzluklar da bir araya gelince Kıpçakların Gürcülere karşı tavrı bu olayla daha da değişmiştir.

İlhanlı hükümdarı Abaka Han tarafından Samsthe 1268'de Kıpçak Türk'ü olan Samsthe valisi Sargis'e iktâ olarak verilmiş, bunun üzerine de I. Sargis, Atabey unvanını almış ve bu tarihten itibaren başkenti Ahıska (Ahaltsikhe) olan topraklar Sa-Atabago diye anılmıştır (Kılıç, 2019:73). Bunun üzerine Samtshe Mtevarı (prensi) Samtshe'de ayrıcalıklı hâkim pozisyonunu elde etmiş ve 80'li yıllarda Tashiskari'den Basimi'ye kadar uzanan toprakları kolayca birleştirmiştir. 1279-1280 yıllarında Samtshe'de Moğollar tarafından verginin artırılması üzerine Beka Cakeli (1285-1312) başkanlığında Abaka Han'a karşı bir komplo düzenlenmiş, Samtshe'ye bir ordu gönderen Abaka söz konusu komployu bastırmıştır (Mamistvalishvili,2019: 63).

XIII. yüzyılda bu Sa-Atabago denilen ve Kıpçak yurdu anlamına gelen beyliğin toprakları Borcomi vadisi, Ahıska, Acara, Savşat, Ardahan, Kars, Yusufeli, Göle, Oltu, Olur, Tortum, Erzurum ve İspir'i içine alıyordu (İstoriya Gruziya I, 1962:121).

Moğolların Gürcistan'ı işgaliyle İlhanlı Sultan'ı Abaka Han Tao-Klarceti bölgesini de Tebriz Eyaletine bağlamıştır (Tellioglu, 2009:124-127). Kıpçaklar Moğolların bölgeye gelmesiyle Moğol hâkimiyetini kabul etmişler, Moğollar da bunun karşılığı olarak Kıpçak beylerini kendilerine tabi olmak ve vergi vermek şartıyla yerlerinde bırakmıştır. Yani bu dönemde hem Gürcüler hem de Kıpçaklar Moğollara tabi olmuşlardır. Hatta Moğollarla Kıpçaklar arasındaki ilişkilerden Kıpçakların Gürcülerden ayrı bir beylik halini aldığını açıkça görüyoruz. İleride göreceğimiz gibi Moğollardan sonra bölgenin hâkimi olan Timurular da Kıpçaklara aynı muameleyi yapmıştır.

Kırzioğlu "Gürcü kaynaklarında geçen bu Kıpçaklı Atabeklerin Yukarı Kür ve Çoruk ırmakları boylarındaki ülkesine daima Sa-Atabago yani Atabag Yurdu denildiğini yazmıştır (Kırzioğlu, 2008:12-17).

II. Demetrius (1270-1289)'un atabegi olarak atanan ve epey bir süre Gürcistan devleti yönetiminde söz sahibi olan Sadun Mankaberdeli'nin Sasun Ermenilerinden olduğu gösterilse de oğlunun adının Kutlu Buga olması etnik kökeninin Kıpçak veya Kıpçaklardan önce Gürcistan'a gelen Türkmenlerden olması da mümkündür¹⁰. Kırzioğlu Mankaberdeli soyadını Mangu-Berdi (Tanriverdi, Allahverdi) olarak izah etmektedir (Brosset, I, 1849: 554-555; Kırzioğlu, 1992:149). Moğollar Moğolistan'dan çıktıktan sonra çeşitli Türk boyları ile birlikte olmuş Moğol devletlerinin asıl kütlesini değişik Türk boy, oymak ve kabileleri oluşturmuştur. Özellikle Uygurların Moğollar üzerindeki etkisi çok iyi bilinmektedir. Moğollar Uygurları kurdukları devletlerde kâtiplik ve atabeklik¹¹ gibi önemli görevlere getirmişler, Uygurlar da bu görevleri başarı ile yerine getirerek Moğol devletlerinin hem yönetim hem de dilleri üzerinde çok etkili olmuşlardır. Uygurlar sayesinde Türkçe özellikle Cengiz Han'ın torunları zamanında adeta Moğolca üzerinde hâkim olmuştur. Sargis Cakeli İlhanlılarla ilişkilerini iyi tutarak Samsthe'nin bağımsızlığını sağlamıştır. Bu dönemde Sargis, Kvarkvare, Kay-Husro, Beka gibi Kıpçak beylerinin Moğollarla iyi ilişkiler içinde olduğu, Gürcü kralları ile de zaman zaman mücadele ettikleri biliniyor (Brosset, I, 1849:15-16, 25).

7.TIMURLULARIN GÜRCİSTAN HÂKİMİYETİNDE KIPÇAKLAR

Timur'un Türklüğü meselesi uzun zaman tartışılmıştır. Çünkü onun mensup olduğu boy Barulas veya Barlas'ın bazı kaynaklar Türk bazı kaynaklar da Moğol olduğunu yazmıştır. Bundan dolayı tarihçiler ihtilafa düşmüş Türk, Moğol ve Türkleşmiş olduklarını ileri sürmüşler, bazı araştırmacılar ise bu konuda sessiz kalmıştır. Ancak genel kanaat Timur'un Türk olduğu yönündedir (Şimşirgil, 2017:23-29) Türklerle Moğollar arasında ırkî bir yakınlık yoktur, ancak sosyal yapı ve kültür bakımından birbirlerine çok yakınlardır. Timur'un ömrü Moğolların elinden Maveraünnehr'i almak ve Türkistan'a sahip olmak için mücadelelerle geçmiştir. Timur 1375'ten itibaren yeni bir güç olarak ortaya çıkar ve doğuyu ele geçirir. Altın Ordu hanı Toktamış'la başlangıçta dost olur. Onun Altın Ordu iktidarını ele geçirmek için verdiği mücadelede ona yardım eder fakat sonradan Toktamış'ın bu dostluğa karşı ihanet etmesi üzerine ona karşı harekete geçer. Bir görüşe göre Toktamış'ın yolunu kesmek yani Kafkaslardan kendisine yapılabilecek bir saldırıyı önlemek için diğer bir görüşe göre de Gürcistan'da İslâm'ı yaymak için 1387'de

¹⁰ Ermeni müellifi Vardan da İvane ve Zakare kardeşlerin kökenini Kürtlere dayandırmaktadır (Solmaz, 2000:217).

¹¹ Atabeklik makamı Gürcülere Moğollar tarafından verilmiş ancak bu unvan Türkler tarafından kullanılmıştır. İki sözden oluşmaktadır. Birincisi **ata** baba yerine kullanılır, ikincisi de **bek** sözüdür, bey yerine kullanılır. Bek sözü bugün bile Kırgız, Kazak, Özbek ve kuzey Türklerinde **bay, bek, bey, biy, bi** biçimlerinde kullanılmaktadır. Bay sözü lehçelerde zengin, değerli anlamındadır. Bugünkü Türkçe ile söylersek Beybaba, değerli, kıymetli baba anlamına gelir. Bu unvan Selçuklular ve Moğollarda çok sık kullanılmıştır. Moğollar bu unvanı şehzadelerinin hocalığına getirdikleri Uygurlara vermiştir (M.K.)

Tiflis'e sefer düzenler ve şehri ele geçirir. Kral Bagrat'ı ile Kraliçe Anna'yı bir kalede yakalar ve tutsak eder. Bu olay üzerine Bagrat'ın oğlu İmeret'te kral olur (Brosset, I, 1849:16). Yukarıda adı geçen ve Gürcistan tarihinde önemli rol oynayan Atabek Beka 1391'de ölür ve yerine Kral Giorgi'nin izniyle oğlu İvane geçer. Timur'un Gürcistan'daki bu ilk hâkimiyeti çok uzun sürmez. 1393 yılında Kral Didi-Bagrat Timur'un yokluğundan istifade ederek onun Tiflis'te bıraktığı askeri birliği yok ederek Tiflis'i geri alır. Bu durum üzerine Timur hızla Gürcistan topraklarına girer ve Kral Didi-Bagrat'la savaşı. 1394'te gerçekleşen savaşı Timur kazanır. Gürcülerin Kartli dedikleri topraklar Timur tarafından fethedilir. Bütün kiliseler, kaleler, barınaklar yok edilir. Bundan bir yıl sonra yani 1395'te Kral Didi-Bagrat ölür ve yerine oğlu Giorgi geçer. Bu sefer Timur Kral Giorgi ile mücadele eder ve 1396'da gerçekleşen bu savaşı da kazanan Timur olur. Parçalanmış bir vaziyette bulunan Gürcistan'da Dadian Wamiq'in ölümü üzerine yerine oğlu Mamia geçer. Kral Giorgi'nin kardeşi olan Kostantine de İmeret'in kralı olur (Brosset, I, 1849:17).

Timur, 1401 yılı sonunda Kafkasya'ya geri döner ve memurlarını Giorgi'den haraç istemeye gönderir (Minorsky, 1997:270). Bu arada kardeşi Kostantine ile birlikte birçok hediye göndermiş olan Giorgi yapmış olduğu kötülüklerden dolayı pişman olduğunu, Timur'un kendisine merhamet etmesi durumunda cizye ve haracı her yıl divan memurlarına vereceğini; bununla birlikte istenildiği zaman asker hazırlayacağını kardeşi vasıtası ile bildirir (Mirhand, 391). Gürcü Meliki'nin yalvarışları karşısında Timur, onun kardeşine lütufta bulunarak hil'at giydirdi. Daha sonra da onu Giorgi'ye Müslümanlara iyi muamelede bulunması şartıyla aman verdiğini bildirmesi için gönderir. Bu hadiseden sonra Samtshe Atabek'i Gürcü İvane'nin ülkesi Müslümanlığı kabul eder. (Paydaş, s.431)

1387-1403 yılları arasında Timur'un Gürcistan topraklarına altı defa¹² girdiği ve Gürcistan'ı çok zor durumda bıraktığı biliniyor (Bala, İA. 4. Cilt. 841).

Yukarıda görüldüğü gibi Timur'un Gürcistan seferi Bagrat döneminde (1360-1395) olmuştur. Kazım Paydaş'a göre "Timur'un bu seferlerdeki amacı Gürcülerin mal ve can güvenliğine zarar vermek değil, onlara İslam dinini öğretmekti ve Toktamış Han Gürcülerle anlaşış işbirliği yapmadan İran'a karşı saldırı gerçekleştiremezdi. Timur'un Toktamış'ın geçit yollarını kapatabilmesi için Gürcistan'daki Kafkas geçitlerini kontrol altına alması gerekti ve bu amaçla o Gürcistan'a sefer düzenlemiştir" (Paydaş, 2006:422).

Timurlular zamanında Gürcü Kralları ile Atabekler arasında bazı mücadeleler olur. Bu mücadelelerden 1415'te vuku bulan Kral Aleksandr ve Atabek İvane arasında Çokhtis bozkırında gerçekleşir. Kral, Atabek İvane'yi esir alır ancak sonradan serbest bırakır.

Kıpçaklar Timurlular döneminde de ayrı bir topluluk statüsünde oldukları için sık sık Gürcü kralları ile mücadele ederler. Gürcü yazarlarının "Timur Bingöl'e geldiğinde Samsthe Beyi İvane ve Akbuga ile VII. Giorgi'nin kardeşi Kostantine, Gürcistan'daki iç çekişmelerden dolayı krala karşı tavır almış olduklarından Timur'un huzuruna çıkarak hediye verdiler" tespiti bunu ispatlamaktadır (Berdzenişvili, vd. 2000: 200) Burada Gürcü krallarının amacı Gürcistan birliğini sağlamaktır. Ancak bunda başarılı oldukları söylenemez.

Timur'un ölümünden sonra da Gürcü Timurlu ilişkileri devam eder ancak bu ilişkiler savaş biçiminde değildir. 1435'te Kral Aleksandr oğlu Dimitri'yi hediyelerle Şahruh'a gönderir. Şahruh Dimitri'yi iyi karşılar ve hediyelerle onu geri gönderir (Brosset, I, 1849:18). Şahruh zamanında Gürcülerle Timurlular arasında herhangi bir savaşın olmaması Şahruh'un doğuda rakipleriyle mücadele etmesinden dolayı Gürcistan'a gelememesindedir. Şahruh 1140'ta hayata veda eder, yerine oğlu Uluğ Bey han olur (Brosset, I, 1849:18). Onun zamanında batıya herhangi bir sefer yapılmaz. Timur'un da seferleri sonunda Kıpçakları yerinde bıraktığı anlaşılıyor.

8.KARAKOYUNLU VE AKKOYUNLULAR HÂKİMİYETİNDE KIPÇAKLAR

Akkoyunlu Uzun Hasan da Atabek ülkesine ve Gürcülere sefer yapmıştır. Akkoyunluların yaptığı beş seferden ilki 1458'de gerçekleşmiş on bin kişilik kuvvetle yapılan bu seferde Tortum ilçe merkezinde bulunan kale yağmalanmıştır. Bu sefer sonunda Atabek Akbuga oğlu II. Kvarkvare Akkoyunluların hâkimiyetini kabul etmiştir. Akkoyunlular Kutlu Bey zamanında da Ahıska Kıpçak Atabekleri üzerine sefer düzenlemiş, Atabekler Kutlu Bey'in hâkimiyetini kabul etmişlerdir (Toksoy, 2008:123). Bundan başka 1458 ve 1462 yıllarında da iki sefer daha düzenlemişlerdir. İkinci sefer II. Kvarkvare'nin VIII. Giorgi'ye vergi vermek istememesi üzerine olmuş, bundan dolayı Atabek II. Kvarkvare Uzun Hasan'ı Atabek ülkesine davet etmiştir. Bu savaş sonucunda Atabeklerin

¹² Gürcü tarihçisi.

Gürcülere olan bağımlılığı kalmamıştır. Uzun Hasan Gürcü seferlerine devam etmiş ve en sonunda Bahadır'ın yerine oğlu Boğa Oğlu III. Kvarkvare'yi atamıştır (Toksoy, 2008:124). Bu mücadeleler kronolojik olarak şöyle gerçekleşmiştir:

Karakoyunlu Beyi Kara Yusuf Ahıska'daki Müslümanların Hıristiyan (Ortodoks) ahaliden şikâyetleri üzerine 1414 yılı ilkbaharında Gürcistan'ı ve Atabek İvane/Yuvan'ı yeniden itaat altına alır. Son Karakoyunlu Padişahı Cihan Şah da (1438-1467), kendi hâkimiyetini tanımayan Gürcistan'ı 1444 yılında itaat altına alarak Tiflis ve çevresini yağmalatır ve Ahıska'ya gelerek rehin aldığı İvane'yi öldürtür. Yerine İvane'nin oğlu Akbuğa /Ağbuğa'yı Atabek tayin eder (1444-1451). 1447'de de Atabek Akbuga ve Kvarkvare birbirleriyle savaşır; savaşı Kvarkvare kazanır (Brosset, 1849: 18-19).

Akkoyunlular ve Karakoyunlular zamanında Gürcistan'da özellikle de Samsthe'de buraya hâkim olmak için Gürcü liderlerinin sık sık Atabeklerle mücadele ettikleri ve Atabeklerin bunlara isyanları görülüyor. 1478 yılına kadar bu isyan ve mücadeleler aralıksız devam eder. Bölge bir Gürcü krallarının bir Atabeklerin eline geçer. Bu mücadelelerde Atabekler de zaman zaman birbiriyle savaşır (Brosset, I, 1849:19,20)

1478'de Uzun Hasan bölgeye gelir ve Tianet, Kartli ve Ertso'yu birbirinden ayırır. Bundan kısa bir süre sonra Konstantine Tiflis, Gori, Kartli ve İmeret'i alır, 1481 yılında Cavahet'e girer Atabek'le savaşır ve onu yener. 1483'te Atabek Kvarkvare ile Konstantine arasında yapılan savaşı ise Kvarkvare kazanır (Brosset, I, 1849:21). Diğer bölgelerde Krallar arasındaki Gürcistan'ı birleştirme mücadelesi devam eder. Uzun Hasan'dan sonra 1486 yılında Şah Yakub'un bölgeye geldiğini Ahalkiste ve Atsgur'u yağmalayıp harabeye çevirdiğini, sonra da ordusunu Atsgur üzerinden Kartli ve Dbanis vadisine gönderdiğini biliyoruz. Bu seferlerde Atabek Manuçer Şah Yakub'la birlikte hareket etmiştir. Bütün bunlar Kıpçakların Gürcülerle yaşamak istemediklerini, Samsthe ve çevresine sahip olmak, orada hâkimiyet kurmak istediklerini gösteriyor. Şah Yakub döneminde Kıpçak, Karakoyunlu ilişkilerinin çok iyi olduğu görülüyor. Bunun bir delilini 1488'de Şah Yakub'un Ağca Kale ve Kaozian'ı inşa etmek için birlikler göndermesinden anlıyoruz. Karakoyunlular Kıpçaklara Gürcülerle olan mücadelesinde büyük destek sağladılar. Şah Yusuf Tiflis'i kuşatmak için yeniden birlikler gönderir, Bağratlıları parçalara böler (Brosset, I, 1849:21-22). Atabek Kvarkvare Şeki'de Kartlileri yenerek intikamını alır. Karakoyunlular döneminde Kıpçak-Karakoyunlu ilişkisi iyi seyretmiş buna karşılık Gürcülerle mücadele daha da artmıştır. Moğollar döneminde başlayan Samsthe bölgesine hâkim olma düşüncesi daha da kuvvetlenmiştir. Yaşanan olaylardan artık hiçbir şeyin eskisi gibi olmadığı Kıpçakların Samsthe bölgesinde ayrı bir güç olduklarını gösteriyor. Bu da bize Kırzioğlu'nun Kıpçak Atabek Hükümeti veya Beyliği hakkındaki tezlerinin doğru olduğunu gösteriyor.

Dikkat edildiği gibi hem Karakoyunlular hem de Akkoyunlular Gürcistan üzerine yaptıkları seferlerde Atabekleri daima yerlerinde bırakmıştır. Bu da Gürcü tarihçilerin "Atabekler her zaman Gürcülere bağımlı kaldılar ayrı bir hükümetleri olmadı ve bunlar Gürcüleştirmiş Kıpçaklar gibi" tezlerini çürütmektedir. Yukarıda da değindiğimiz gibi aslında 1268'den sonra Kıpçak Gürcü ilişkisi hiçbir zaman eskisi gibi olmamıştır. Görüldüğü gibi tıpkı Hârizmşahlar, Moğollar, Timurular gibi Akkoyunlular ve Karakoyunlular da Kıpçakları yerlerinde bırakmıştır.

9.SAFEVİLERİN GÜRCİSTAN HÂKİMİYETİNDE KIPÇAKLAR

Safevilerin ortaya çıktıkları dönemde Gürcistan krallıklara bölünmüştü, bu bölünmeden dolayı birlik oluşturamıyorlardı. İran'da ise Şiilik ön plana çıkmış, Şah İsmail de Şiiliğin hamisi durumundaydı. 1500 yılına doğru Şah İsmail Azerbaycan'ı ele geçirdi, oradan Şirvan'a geçti. Şah İsmail'in Şirvan'da bulunduğu sırada Gürcistan'ın Caketi bölgesi kralı oğlu Dimitri'yi hediyelerle birlikte Şah İsmail'i karşılamaya gönderir. Dimitri'nin bu hareketi Şah İsmail'i çok mutlu eder, o Dimitri'yi çok iyi karşılar. Kendisine değerli hediyeler vererek ülkesine geri gönderir. Caketi kralı bunu yaparak diğer Gürcü krallıklarına karşı üstünlük sağlamayı amaçlamış olmalıdır. Şah İsmail'in Azerbaycan'da olduğu sırada Samsthe Atabegi Kvarkvare vefat eder ve yerine de oğlu Key-Husro (Keyhüsrev) geçer. Ancak onun hâkimiyeti çok kısa sürer, iki yıl sonra hayata gözlerini yumar (Brosset, I, 1849:22). Keyhüsrev adını taşımasından Kıpçaklar arasında İran etkisinin de arttığı söylenebilir. Bunu sebebi şu olabilir: Kaynaklar yazmasa da Savefi hanedanı ile Kıpçak Atabekleri arasında evlilikler yapılmıştır. Gürcüler de geçmişte Fars isimleri almışlardır. Ama Ortaçağ'ın ikinci yarısından sonra Safevilerin Gürcistan'a gelişine kadar Fars isimleri kullanmadıkları görülüyor. Kıpçakların Fars isimleri alması da onların Gürcülerden ayrı bir kültür çevresine girmek istemelerinin sebeplerinden biri olabilir.

Keyhüsrev'in ölümü üzerine yerine Mze-Çabuk geçer. Mze-Çabuk Çoruh Havzası, Artvin, Şavşat, Ardanoç, Yusufeli, İspir, Oltu, Narman, Göle, Ardahan, Çıldır, Ahılkelek bölgelerinin hâkimidir. 1512'de Osmanlının bir seraskeri gelir. Bu seraskeri Mze-Çabuk karşılar ve birlikte İmeret'e girerler (Brosset, I, 1849:22-23). Böylece Osmanlı ile Kıpçak Atabekleri arasında bir yakınlaşma tesis edilir. Bundan sonraki dönemlerde Osmanlı-Atabekler ilişkisi daha da gelişir. Mze-Çabuk'un Osmanlı ile temasını Celâl-zade Mustafa Selim-nâme adlı eserinde şöyle anlatıyor:

"Yanya sancağı Mustafa Bey ve Trabzon sancağı Mehmed Bey, Rumeli ve Anadolu ma'zulleri ile Acem ülkelerinden olan kalelerden sağlam Bayburt kalesini almak için gönderildiler. Adı geçen ayın on sekizinde Söken adlı köy yakınına konulmuştu. Gürcistan emirlerinden ve Osmanlı saltanatının eski samimi bağlarından Mze-Çabuk'un adamları geldiler. Türkmen valisi olan Alau'd-Devle'nin kardeşi oğullarından iki yiğit asker önce Acem şahına varıp, sonra kaçarak Mirza Çabuk'a varmışlarmış. Onları göndermiş, gelip, hünkârın (Selim'in) aşırı ihsanından nasib almışlar." (Celâl-zade Mustafa, 1990:372-373).

Selim-nâme'deki bu ifadelerden Mze-Çabuk'un Gürcülere karşı hâkimiyetini korumak için müttefik aradığı bunun için de Yavuz Sultan Selim'le dostluk kurduğu sonucunu çıkarmak mümkündür. Mze-Çabuk'la birlikte İmeret'e giren Türkler Kutais'i ve Gelat'ı yakarlar. Diğer krallıklarda da önemli gelişmeler olur. Bagrat Vahtang'ı yener, Giorgi ölür ve oğlu Mamia onun yerine geçer. Dadian Liparit'in ölümüyle de yerine Mamia geçer (Brosset, I, 1849:23). Mze-Çabuk'un 1516'da ölümü ile Samsthe'de iktidar mücadelesi başlar. Atabek Mze-Çabuk'un yerine geçen oğlu Kvarkvare (Brosset, I, 1849:24) bu yılın sonbaharında rakibi Manuçehr tarafından yenilgiye uğratılır. Bunun üzerine IV. Kvarkvare'de Nahçıvan'da bulunan Şah İsmail'in kışlık sarayına gelerek ondan kendisini korumasını ister. Bu dönemde Kıpçakların Gürcülere yaklaşmak yerine Osmanlı ve Safevilere yaklaşmaları ilgi çekicidir. Çünkü yaklaşmak istedikleri iki millet de Müslümandır. Kendileri Hristiyan olmalarına rağmen Müslüman Osmanlı ve Safevilerle ilişki kurmaları da Gürcülerle birlikte olmak istemediklerini göstermektedir. Eğer Gürcü tarihçilerin ileri sürdüğü gibi Samsthe bölgesinde oturan Kıpçaklar Türkleşmiş Gürcü olsalardı, Osmanlı ve Safevilere yaklaşmayı tercih etmezlerdi. Şah İsmail kendisinden korunmasını isteyen Atabek IV. Kvarkvare'ye yardım etmek için Div Sultan Rumlu'nun başlarında bulunduğu Çirkin Hasan Tekeli, Narin-bek veya Nazenin-bek Kaçar, Kazan-bek Rumlu, Hasan-bek Şota gibi Kızılbaş liderleri Gürcistan'a gönderir. Bunlar Şüregel yolundan ilerleyerek Ağşehir (Ahalkalaki)'e saldırırlar, Manuçehr yenilir köyüne çekilmek zorunda kalır. Köyünden Div (Dev) Sultan'a elçiler göndererek onunla barış yapmak ister, Div (Dev) Sultan bu teklifi reddettiği gibi elçileri de öldürür. Bunun üzerine Manuçehr Türkiye'ye kaçır. Birliklerinden bir kısmı Tumuk kalesinde (Tmogvi) direnmeye devam ederler. Ancak Kızılbaşlar kaleyi kuşatırlar on dört günlük savaştan sonra kaleyi ele geçirmeyi başarırlar (Efendiyev-Musalı, 2010:201-203). Bunun sonucunda Kvarkvare tahtına sahip olur.

1517'de Şah İsmail'in Nahçıvan'da bulunduğu sırada Manuçehr'in Bayburt Beyi Kızıl Ahmedoglu'nun komutasında bir Osmanlı müfrezesiyle Türkiye'den döndüğü ve yine Kvarkvare'nin mallarını istila ettiği haberi gelir. Yüce sultan Rumlu tekrar Samsthe'ye gönderilir. Savaş Davili bölgesinde (Karaca-Ardahan kasabasında) gerçekleşir ve tekrar Kızılbaşlar kazanır. Kızıl Ahmedoglu öldürülür ve Manuçehr ormana kaçır (Efendiyev-Musalı, 2010:201-203; Efendiyev, 1981: 63; Kırzioğlu, 1993:116,118)

Safevi tarihçisi Hasan Bey Rumlu'ya göre, Div (Dev) Sultan Rumlu'nun Gürcistan'a üçüncü seferi 1518'de gerçekleşir: "Bu yıl, Gürcü (Kıpçak) hükümdar Kvarkvare dünyanın sığınağına geldi. İskender onu muhteşem kağan Div-Sultan Rumlu ile birlikte Gürcistan'a gönderdi ve Div Sultan Lori ve Surem (Zulem) kalelerini aldı" (Hasan Bey Rumlu, 2017: 438). Surem Kalesi, Kartli'nin batı kesiminde bulunuyordu (Kırzioğlu, 1993:528). 1518'de, Kızılbaşlar sadece Samsthe'de değil, aynı zamanda Kartli'de de operasyonlar gerçekleştirirler.

1520'de Osmanlılar Samsthe'yi geçerek Kartli'ye girerler. Bu sırada Kral Davit, Levan ve Guriya Mamia ile yaptığı savaşlarda yenilir (Brosset, I, 1849:24).

Div Sultan Rumlu liderliğindeki Kızılbaşların bir sonraki seferi 1521'de gerçekleşir. Bu sefer sonucunda Levan ve Gürcistan'ın diğer yöneticileri (Kvarkvare, David ve Manuchehr) Div-Sultan'a itaat ederler. Onunla birlikte Nahçıvan'da kışlayan Şah İsmail'e gelirler ve her yıl haraç ödemeye söz verirler (Efendiyev-Musalı, 2010:201-203).

1522 yılında Safevilerin Div Sultan (metinde Deval olarak geçmektedir) liderliğinde Gürcistan'a bir sefer daha yaptıklarını ve Kartli ile Samsthe'yi tahrip ettiklerini görüyoruz (Brosset, I, 1849:24). Bu seferde Atabek Kvarkvare'nin yardım etmesi üzerine, Safeviler Samsthe'yi de harap ederler. Tiflis dâhil bazı Kartli kalelerine, Kızılbaş garnizonları yerleşir. 1524'te Şah İsmail'in ölümü üzerine yerine oğlu Şah Tahmasp geçer. Bundan altı yıl sonra da Kanuni Sultan Süleyman Revan seferine çıkar. İmeret kralının Samsthe'ye girmesi ve Atabek Kvarkvare ile savaşıması sonucunda Atabek yenilir ve esir düşer, esareti sırasında hayata veda eder. Kral Samsthe'yi ele geçirir. Bunun üzerine Kvarkvare'nin oğlu Keyhüsrev İstanbul'a gider. Osmanlı ve Atabek 1541'de Kral Bagrat'la savaşıp onu yenerler. Bunun üzerine de Keyhüsrev Samsthe'ye sahip olur. Bu sefer Lursab ve Bagrat kralları Atabek'e karşı birleşirler, ancak yenilirler. Samsthe yeniden Keyhüsrev'in hâkimiyetine girer. Bu olanlardan sonra Şah Tahmasb Karabağa girer, onu karşılayan Levan'ı bertaraf eder, sonra da Şirvan'ı ele geçirir. Tiflis üzerine yürüyerek bu şehri ele geçirir. Kızını Atabek'le evlendirerek Tiflis'ten ayrılır (Brosset, I, 1849:26).

Gürcü krallarının Samsthe atabekleri ile olan mücadeleleri 1546, 1552 yıllarında da tekrarlanır. 1552'de Osmanlılar Ardanuç'tan Arsian'a kadar olan bölgeyi ele geçirirler, hatta Ardahan'ı alırlar ama Samsthe'ye girmezler(Brosset, I, 1849:27)

1553'te Şah–Tahmasp'ın Kartli'ye girip birçok şehri ve kaleyi ele geçirmesi sırasında da yanında Atabek Keyhüsrev vardır (Brosset, I, 1849:27). 1562'de İmeret kralı Giorgi ve Atabek aralarında ittifak kurarlar; kral Atabek'e Atsqur İkon Sainte Vierge'yi verir (Brosset, 1849:29). 1564, 1570, 1571, 1572, 1573 ve 1574 yıllarında Samsthe bölgesi Safevilerin elinde mahvolur. Kıpçak Atabeklerinden bazıları bu yıllarda Safevilerle ilişki kurarken bazıları da Gürcü kralları ile evlilik yoluyla akrabalık kurarlar (Brosset, I, 1849: 30).

Kanuni döneminde Gürcülerin yaptığı saldırıların intikamını almak için Kanuni Sultan Süleyman'ın Erzurum Beylerbeyini bir miktar askerle Gürcistan'a gönderdiğini bunların Gürcülerin elinde bulunan Perakan, Günye, Benak, Bertak, Germek Samava Aha kalelerini aldıklarını Münecçimbaşı yazmıştır (Münecçimbaşı Ahmed Dede, (tarihsiz): 561). Bu bilgilerden Osmanlı'nın Sultan Selim'den sonra bu bölgedeki faaliyetlerini artırdığını görüyoruz. Bu adı geçen yerler o zamanki taksimata göre Kıpçakların hâkim olduğu Samsthe bölgesi içindeydi. Sultan Süleyman'ın 1549 yılı Haziran ayının altısında Halep'ten ayrılıp Anadolu'ya girdiğinde sağlığı bozulur ve Karadağ Yaylağına çıkar. Burada Gürcülerin yine azdıkları haberi kendisine ulaşınca üçüncü veziri Ahmet Paşa'yı Erzenirum (Erzurum), Dulkadir, Karaman askerleri ve bir miktar Yeniçeri ile Gürcistan'a gönderir. Ahmet Paşa Gürcülerin en sağlam kalelerinden biri olan Tortum Kalesini şiddetli bir kuşatmadan sonra ele geçirir. Buranın yanı sıra Nihac, Emirahur, Akçakale, Eşkesor, Kanlıd kaleleriyle birlikte başka Gürcü kalelerini de fetheder (A.g.e., 561). Şah Tahmasb zamanında Osmanlı'nın elinde olan kalelere Safevilerin saldırdıkları ancak Ahmet Paşa tarafından bu saldırılara cevap verildiği ve bundan sonra Şah Tahmasb'ın barış istemek zorunda kaldığı biliniyor(A.g.e.,568). Onun ölümüne kadar herhangi bir saldırı olayı gerçekleşmiyor. Ancak III. Murat zamanında Osmanlı-Safevi anlaşmazlığının çıkması üzerine 1 Ağustos 1578'de Lala Paşa Ahıska'ya gelir. Atabek Manuçer kaleyi ona kendisi teslim ederler. Sonra da Kartli, İmeret ve Caketi kralları da Lala Paşa'ya sahip oldukları toprakları ve malları verirler. Bazı yerleri yağmaladıktan sonra Lala Paşa krallara eski yerlerini ve mallarını geri verir. Suçlular cezalandırılır. Bunun üzerine Davit Han İstanbul'a gider. 1579'da ise Atabek Manuçehr Erzurum'a götürülür (Brosset, I, 1849:31). Böylece Ahıska ve çevresi Osmanlı'nın eline geçmiş olur.

Osmanlı Rusların Astarhan'ı ele geçirmesiyle bölgedeki ticaret yollarını tehdit altında görmüş, bundan dolayı bölgeye (Kafkaslara) ilgi duymuştur. Bu amaçla 1569'da Astarhan seferi yapmış ancak sonuç elde edememiştir. Şah Tahmasb'ın ölümünden sonra Safevi Sarayındaki mücadelelerden istifade etmek isteyen Osmanlı 1578'de Azerbaycan ve Gürcistan topraklarına ordu sevk eder. On iki yıl süren savaş sonunda 1590'ta yapılan barışla Azerbaycan, Gürcistan, Şirvan ve Dağıstan toprakları başta olmak üzere Kafkasya'nın büyük kısmı Osmanlılara bırakılırken Safeviler Tebriz'in güneyine çekilmek zorunda kalırlar (Küpeli, 2015:97).

Gürcü tarihçileri XVI. yüzyılda kralla Samsthe Atabeği arasındaki anlaşmazlığın çok ileriye gittiğini Atabeğin kilise yönetimini bile Gürcü Katalikosluğundan ayırıp bağımsız hale getirmeyi planladığını böylece XVI. yüzyıl içinde Gürcistan'ın Kartli, Klarjeti, İmereti krallıkları ile Samsthe Atabeğliği olarak dört parçaya bölündüğünü yazmışlardır (Berdzenişvili, vd., 2000: 213).

Gürcistan Kıpçaklarının 1268'den sonraki hayatını Fahrettin Kırzioğlu'nun Kıpçak Atabekler Hükümeti olarak adlandırdığını zikretmiştik (Kırzioğlu,1992:148). Bu tarihten 1578'e kadar yani Osmanlının bölgeyi fethine kadar 310 yıllık süre içinde Kıpçakların kendi hükümetleri olduğunu yazar. Maalesef Gürcü kaynaklarında bununla ilgili bir bilgiye rastlanmaz. Onlar bir hükümetten ya da beylikten bahsetmezler. Hal böyle olunca Kıpçaklar sanki Osmanlı fethine kadar Gürcülerin hâkimiyetinde yaşamış bir topluluk gibi ortaya çıkar. Hâlbuki 1268'den sonra Gürcü-Kıpçak ilişkisi eskisi gibi hiçbir zaman olmamıştır. Türk Gürcü ilişkileri genellikle din mücadelesi şeklinde olmuştur (Tellioğlu, 3084). Kıpçaklar Gürcülerle birlikte Selçuklu, Harizmşah, Timurlu, Akkoyunlu, Karakoyunlu, Safevi gibi Müslüman topluluklara karşı özellikle Akkoyunlu, Karakoyunlu ve Safevi devrine kadar büyük bir mukavemet göstermişlerdir. Ancak adını zikrettiğimiz devletler zamanında bu mukavemetin azaldığı da görülmektedir. Zaten Osmanlı idaresine girdikten sonra yüz, yüz elli yıl gibi bir süre içinde tamamen Müslüman olmuşlardır.

Ahıska atabekleri 1268-1578 tarihleri arasında 310 yıl İlhanlı, Timurlu, Akkoyunlu ve Karakoyunlu, devletlerine bağlı olarak bölgenin yönetimini ellerinde tuttular. Bölgeye son gelen Safeviler de Kıpçaklarla iyi ilişkiler kurarak Kıpçakları yerlerinde bırakmış onları dağıtmamıştır. Osmanlıların bölgeyi fethine kadar Gürcistan'da hâkim olan topluluklara tabi olma politikası uygulamışlar ve bunda başarılı olmuşlardır.

10.SONUÇ

Don ve Kuban Kıpçaklarından oldukları sanılan Gürcistan Kıpçakları Selçuklular döneminden başlayarak Gürcü ordusunun güçlenmesine ve başarılarına büyük katkı sağlamıştır. Ancak derebeylerin rahatsızlığına sebep olmuştur. Çünkü Kıpçakların Gürcistan'a gelmeleriyle derebeylerin tahakkümü sona ermiştir. Kral IV. Davit'in Gürcistan'ın birliğini sağlamasında da Kıpçakların rolü büyüktür. 1177'de meydana gelen Orbelyan isyanında Kıpçaklar Giorgi'nin yanında yer alarak ona destek sağlamıştır. Gürcülerin Altınçağ dedikleri dönem Kıpçakların bölgeye gelmesinden sonra yaşanmıştır. Kıpçaklar Gürcistan'a gelmekle eski dinlerini tamamen terk edip Hristiyan kültür çevresine girmiştir. Hristiyan dünyasının da önemli bir üyesi olduklarını zamanın Papa'sına gönderdikleri elçilerden anlıyoruz. Özellikle Ahıska bölgesi dışında kalan Kıpçaklar Hristiyanlığın ve tabi oldukları milletlerin etkisiyle hem asimile olmuş hem isimlerinde değişiklik olmuştur. Buna karşılık Ahıska ve çevresinde yaşayan Kıpçaklar Osmanlı hâkimiyetine kadar Hristiyan olmalarına rağmen Osmanlı döneminde hızla Müslümanlaşma sürecine girmiştir. 1268 yılından itibaren başta Harizmşahlar olmak üzere Moğollar, Timurlular, Akkoyunlular, Karakoyunlular ve Safeviler döneminde Gürcülerle ilişkileri çok iyi olmamış adeta bağımsız bir beylik durumunda olmuşlardır. Gürcistan'ın Borcomi bölgesinden İspir'e kadar uzanan bölgede ve Çoruk boylarında yaşayan Kıpçaklar günümüzde de hemen hemen aynı yerlerde yaşamaktadırlar. Kıpçaklar 1268'den sonra önce Hârizmşahlar, Moğollar, sonra Timurlular, Karakoyunlular, Akkoyunlular daha sonra da Safevilerin Gürcistan topraklarını işgal etmesiyle bu devletlerin hâkimiyetini kabul etmişler, onlara vergi vererek kendi varlıklarını devam ettirmişlerdir. İşte bu dönemlerde yani Harizmşah, Moğol, Timur, Akkoyunlu, Karakoyunlu ve Safeviler hâkimiyetinde onlar Gürcülerden ayrı bir hükümet tesis ettiler. Fahrettin Kırzioğlu'nun Kıpçak Atabekler Hükümeti olarak adlandırdığı bu hükümet veya beylikten Gürcü kaynakları zikretmezler. Hatta bunlar üzerine yapılan çalışmalarda Kıpçakları Gürcüleştirmiş ve ihanet eden hain bir topluluk olarak görmektedirler. Ancak o dönemde gelişen olaylardan anlaşıldığına göre Kıpçakların 1268 yılından 1578 yılına kadar yani üçyüz on yıllık bir dönemde beylik veya hükümet olarak yaşadıkları yukarıda geçen topluluk ve milletlerle olan ilişkilerden görülmektedir. Gürcistan Krallığı'nın bir parçası olan Samsthe de İlhanlı hükümdarı Abaka Han tarafından 1268'de Kıpçak Türk'ü olan Samsthe valisi Sargis'e iktâ olarak verilerek bu beyliğin veya hükümetin temelleri atılmıştır. I. Sargis, Atabey unvanını almış ve başkenti Ahıska (Akhalsikhe) olan topraklar bu tarihten itibaren Sa-Atabago (Atabek Yurdu) olarak anılmaya başlanmıştır. Özellikle Safeviler döneminde Kıpçakların diğer topluluklarla ilişkilerine bakarsak adeta Osmanlı ile Safeviler arasında mekik dokudukları görülüyor. Zamanın bu iki gücünün de Kıpçaklara karşı büyük ilgi duydukları yukarıda kronolojik olarak verdiğimiz olaylardan anlaşılmaktadır. Ancak Kıpçak-Gürcü yakınlaşmasının hiç olmadığı da söylenemez. Nitekim kardeşler arasındaki iktidar mücadelelerinde Gürcü krallarına yaklaşan Kıpçaklar da olmuştur. Özellikle Safevilerin son dönemlerinde Kıpçak-Gürcü ittifakını çok az görüyoruz. Bu onların Gürcülerden ayrı bir hükümet ya da beylik olarak yaşamak istediklerini açıkça gösteriyor. Safeviler hâkimiyetinin son zamanlarında Gürcülerle Kıpçaklar arasında yapılan siyasi evlilikler bile başlangıçtaki yani Kral IV. Davit zamanındaki birliği tesis edememiştir. Osmanlıya çabuk bağlanmalarının sebebini de onlardaki

büyük kavmiyet duygusuna bağlamak mümkündür. Moğollar ve Hârizmşahlarla ilgili bölümlerde gördüğümüz gibi onlar Hârizmşahlar ve Moğollar tarafından akrabalıkları öne sürülerek kolayca kandırılmışlardır. Bu aslında onlardaki kavmi bağlılığın ve akrabalığın ne kadar güçlü olduğunu göstermektedir.

Bütün bunlardan onlarda yüksek bir bağımsızlık isteği olduğunu görüyoruz. Tarihî kaynaklarda adı açıkça yer almasa da Ahıska ve çevresinde bir hükümetleri veya beylikleri olduğu da açıktır.

Yukarıda sözü edilen olaylardan da açıkça görüldüğü gibi Kıpçaklar sanıldığı gibi ne Gürcüleşmiş bir topluluk ne de tamamen Gürcü hâkimiyetini kabul etmiş bir etnik gruptur. Sadece dinden dolayı bazı Kıpçak atabeklerinin Gürcülere yakın olduğu görülmektedir.

KAYNAKLAR

- Ahincanov, S. (2009). *Türk Halklarının Katalizör Boyu Kıpçaklar*, Çev. Kürşad Yıldırım, İstanbul.
- Ala ad-din Ata Melik Cuveyni, (1996). *Tarih-i Cihangüşa*, Çev. M. Öztürk, Ankara.
- Alekseyuk, M. İ. (1973). Polovetskiye poseleniya na Brestçine.//Etnogenez belarusov. Moskva.
- Alp, İ. (2012). Pomak Türkleri (Kumanlar-Kıpçaklar), İkinci Baskı, Trakya Üniversitesi, Edirne: Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Alasania, G. (2002). Gürcü Kıpçakları, Türkler 2, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul.
- Alyılmaz, C. (2016). "Gobustan'ın Gizemi ("Kıpçaklar"a Giden Yol) Ankara.
- Ançabadze, Z.V. (1960). Kıpçaki Severnogo Kavkasa po dannim gruzinskih letopisey XI-XIV vv.//Proishojdeniye balkartsev i karaçaevtsev. Materialı nauçnoy sessii po problemam proishojdeniye balkarskogo i karaçayevskogo narodov. Nalçik.
- Ateş, E. (2015). XII-XIII. Yüzyıllarda Güney Kafkasya'da Kıpçaklar, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi.
- Ayan, E. (2009). Selçuklu-Kıpçak İlişkileri, SAÜ Fen Edebiyat Dergisi (II)
- Aynakulova, Gülnisa (2009). Ermeni Kıpçaklar mı, Gregoryen Kıpçaklar mı?. Millî Folklor Üç Aylık Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi. C. 11. S. 84. Kış.
- Bala, M. (1997) "Gürcistan", İA, c. IV, Eskişehir.
- Baskakov, N.A. (1984). Imena polovtsev i nazvaniya polovetskih plemyon v russkih letopisah//Tyurkskaya onomastika. Alma-Ata.
- Berdzenişvili, N. Canaşıa, (Cavahişvili, İ). (2000). *Gürcüstan Tarihi (Başlangıçtan 19. Yüzyıla Kadar)*, (Çev. Hayri Hayrioğlu), Sorun Yayınları, İstanbul.
- Bernştam, A.N. (1947). Drevneyşiyе tyurkskiye elementı v etnogeneze SredneyAzii//SE, No:6-7.
- Biçurin, N.Y. (1851/1998) Sobraniye svedeniy o narodah obitavşich v sredney Azii v drevne vremena, T.I-III, Saint-Petersbourg, Almatı.(Almatı'da 1998 yılında 1851 baskısı tıpkıbasım yapılmıştır).
- Brosset, M. F. (1849). Histoire de la Géorgie, depuis de l'antiquité jusqu'au XIX siècle, I, S-Petersborg.
- Brosset, M. F. (1856). Histoire de la Géorgie, depuis de l'antiquité jusqu'au XIX siècle, II, S-Petersborg.
- Brosset, M. F. (1841). Materiaux pour servir à l'histoire de la Géorgie, depuis l'an 1221 jusqu'en 1755, St.-Pétersbourg.
- Brosset, M. F. (1851). Additions et éclaircissements à l'histoire de la Géorgie depuis l'antiquité jusqu'en 1469 de J.-C., St.-Petersbourg,
- Brosset, M.F. (2003). Gürcistan Tarihi –Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar-(Çev: Hrant Andreasyan, Haz: Erdoğan Mercil), TTK Yayınları,Ankara.
- Butanayev, V. Y. (1990). Etničeskaya istoriya hakasov XVII - XIX vv., Moskva.
- Celâl-zade Mustafa, (1990), Selim-Nâme, (Çev: Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Çoban, E. (2014). Ortaçağ'da Kumanlar ve Macarlar, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
- Coğ, M. Ortaçağ'da Kafkasya Havzasında Kıpçaklar, Karadeniz İncelemeleri Dergisi, 2015; (19).
- Efendiyev, O.A. (1981). Azerbaycanskoye gosudarstvo Sefevidov v XVI veke. Baku.
- Durmuş, İ. (2008). İskitler (Sakalar), Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Efendiyev, O., Musalı, N. (2010). Vzaimootnoşeniya Azerbaycanskogo gosudarstva Sefevidov s gruzinskimi knyajestvami v pervoy çetverti XVI veka. Aktualniye problemı istorii Kavkaza (Materialı mejdunarodnoy konferentsii, posvyaşçennoy 100-letiyu so dnya rojdeniya professora R.M. Magomedova). Mahaçkala: izdatelstvo DGU.
- El-Bundarî, (1943). Zubdeu'n-Nusra ve Nuhbetu'l-Usra, çev. K. Burslan, Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi, İstanbul.
- Evstigneyev, Yu. A. (2009). Vengerskiye polovtsi // Lavrovskiye çteniye. St. Peterburg.

- Galstyan, (2005). "Sebastatsi Vakayinamesinden Bir Bölüm" "Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar, Çev. İlyas Kamalov, İstanbul.
- Genceli Kiragos, (1928). "Ermeni Müelliflerine Nazaran Moğollar", E. Daulaurie, Türkiyat Mecmuası, C.II.
- Gippert, J. (2015). The "Bun-Turks" in Ancient Georgia, Studies on Iran and The Caucasus, Boston,
- Gökbel, A. (2000). Kıpçak Türkleri, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Gömeç, S. (2013). Türk Tarihinde Kıpçaklar, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi 53, 1.
- Guboglo, M.N. (2018). Gagauzların Etnik Aidiyeti, (Çev: Bülent Hünerli), TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi 2018, Yıl:6, Sayı:12.
- Guseynov, R.A. (1980). Oguzi, kıpçaki i Azerbaycan XI-XII vv. (K voprusu ob etniçeskih protsessah v Azerbaycane v XI-XII vv). –V Kn.: Problemi sovremennoy tyurkologii. Alma-Ata.
- Hasan Bey Rumlu, (2017). Ahsenüt-tevarik (Tarihlerin En Güzeli), Uzanlar, Kastamonu.
- İbn al-Athir, (1849). Fragments de Géographies et d'historiens arabes et persans inédits, relatifs aux anciens peuples du Caucase et de la Russie méridionale; traduits et accompagnés de notes critique par M. Defremery, second articles de notes suite des extraits, Journal Asiatique, Novembre-Décembre.
- İbnu'l Esir, (1987). el-Kâmil fi't-Târîh, çev. A. Özyayın, A. Ağırakça, İslâm Tarihi, İbnu'l-Esîr, el-Kâmil fi't-Târîh Tercümesi, 12 cild, İstanbul.
- İpatyevskaya Letopis, (1926-1928) Polnoye sobraniye Russkix letopisey. T.I, Leningrad İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR.
- İstoriya başkirskih rodov. Uran. (2015). T.VII/S.İ. Hamidullin, Yu.M. Yusupov, R.R. Asılgujin, R.R. Şayheev, İ.R. Saitbattalov, F.F. Gaysina, R.M. Riskulov, A.Y. Gumerova, G.Yu. Galeeva, G.D. Sultanova.-Ufa:GUP RB Ufimskiy poligrafkombinat.
- İstoriya Gruzi, s drevneyşih vremen do 60-godov 19 veka, I. (1962). (Heyet: N.A. Berdzenişvili (Başredaktör), V.D. Dondua, G.A. Melikişvili).
- Jidanko, T. A. (1950). Oçerki istoričeskoy etnografii karakalpakov, Moskva-Leningrad.
- Karataev, O. (2003). Kırgız etnonimder sözdüğü, KTMU Yayınları, Bişkek.
- Kartlis Tskhovreba, (2014). A History of Georgia, Edit. Roin Met'reveli and Stephen Jones, Tbilisi.
- Kereytov, R.H. (2009). Nogaytsi, Osobennosti etniçeskoy istorii i bitovoy kulturi, Stavropol.
- Kıldıroğlu, M. (2013). Kırgızlar ve Kıpçaklar, TTK Yayınları, Ankara.
- Kıldıroğlu, M.(2018). Kişi, Boy, Oymak ve Kabile Adlarına Göre Ahıska ve Çevresinde Kıpçaklar, Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi Volume: 40, Winter.
- Kılıç, O. (2019). From the relationship of Georgia with the Empire of Trebizond (The second half of the XIII. Century), Ortaçağda Türk-Gürcü İlişkileri, Editörler: Prof. Dr. İbrahim Tellioglu-Prof. Dr. Roin Kavrelişvili, Gori.
- Kırzioğlu, M. F. (1953). Kars Tarihi i, İstanbul.
- Kırzioğlu, M.F.(1963). Şerehnâme ile Dede-Korkut Oğuznâmelerine göre: Kürtlerin Kökü Oğuzların Bogduz ile Becen Boylarından, TKAE Türk Kültürü Dergisi, Sayı:6, Nisan.
- Kırzioğlu, M.F.(1984). Dağıstan, Aras-Dicle-Altay ve Türkistan Türk Boylarından Kürtler, TKAE Yayınları Ankara.
- Kırzioğlu, M.F. (2008), Ahıska-Ardahan-Artvin ve Oltu'da Hristiyan Atabekler Hükümeti-I (1268-1578), Yıl:4, Sayı:10, Ankara.
- Kırzioğlu, M.F. (1992). Fahrettin, Yukarı Kür ve Çoruh Boylarında Kıpçaklar, TTK Yay., Ankara.
- Kırzioğlu, M. F. (1993), Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi (1451- 1590), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Klyashorny, S.G. (1986). Kıpçaki v runiçeskih pamyatnikah//Turcologia, Leningrad.
- Klyashorny, S.G. (1994). Drevne tyurkskie plemennie soyuzi i gosudarstva Velikiy Stepı, Sank-Peterburg.
- Koç. A. (2016). "Bun-Türkler", BAL-TAM Türklük Bilgisi Dergisi, sayı: 24,Eylül, Prizren-KOSOVA.
- Konukçu, E. (2007). Hindistan'daki Türk Devletlerinin Kuruluş ve Yıkılışları, Kuruluş ve Çöküş Süreçlerinde Türk Devletleri Sempozyumu Bildirileri, 5-6 Kasım 2007.

- Köprülü, F. (1943). "Türk Etnolojisine Ait Notlar: Uran Kabilesi" (TTK Belleten, VII, nr. 26, Nisan.
- Kumekov, B.E. (2008). Kazahı i vengrı: obşçıye istoričeskiye korni // Ulu Dalanın Birtuaruları: (Altı Alaştın Ardaktısı, körnekti türkitanuşı, madeniyet kayratkeri, Macarstan galımı Mandoki Konır İştvağa arnaladı).1944-1992. Almatı:OGK, 2.
- Kuzeev, R.G. (1960). Başkirskiye şecere, Ufa.
- Küpeli, Ö. (2015). Transkafkasya'da Güç ve Rekabet: 97 XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Güney Kafkasya'da Osmanlı-Safevi Mücadelesi, Cihannüma, Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi Sayı: I / 1 – Temmuz.
- Lavrentskaya Letopis, (1997), (Polnoye sobraniye russkih letopisey), T.I. Moskva.
- Mar, N.Y. (1901). İppolit. Tolkovaniye Pesni Pesney. SPb.
- Mamistvalishvili, E. (2019). From the relationship of Georgia with the Empire of Trebizond (The second half of the XIII. Century), Ortaçağda Türk-Gürcü İlişkileri, Editörler: Prof. Dr. İbrahim Tellioglu-Prof. Dr. Roin Kavrelışvili, Gori.
- Margarian, H. (1997). Autour des Hypotheses de l'Origine Kurde de la Maison Princiäre Arménienne des Zakarides, Iran & the Caucasus, Vol. 1.
- Minorsky, V. (1987). "Tiflis", İA, XII/1,
- Moğolların Gizli Tarihi I, (1986). Manghol-un Niuça Tobça'an (Yüan-Ch'ao Pi-Shi) / Çev. Ahmet Temir, TTK, Ankara.
- Mroveli, L. (1979) Jizn Kartliykıh Tsarey, Nauka, Moskova.
- Müneccimbaşı Ahmed Dede, (tarihsiz), Müneccimbaşı Tarihi (Sahâifü'l-ahbâr) (Çev: İsmail Erünsal), Cilt:2, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul
- Müverrih Vardan, (1937). "Türk Fütuhâtı Tarihi" (nşr. H. D. Andreasyan), Tarih Semineri Dergisi, I-II.
- Öztuna, Y. (1996), Devletler ve Hanedanlar: Türkiye (1074-1990), c. II, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Paydaş, K. (2006). Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türkmenlerinin Gürcistan'a Yaptıkları Seferler, Tarih İncelemeleri Dergisi, Cilt:21, Sayı:2.
- Potapov L. P. (1969). Etničeskiy sostav i proishojdenie altaytsev,istoriko-etnografičeskiy oçerk, Leningrad.
- Ramstedt G.İ. (1913/1918). "Zwei Uigurische Runeninschriften in der NordMongolei", Journalde la Societe Finno-Ougrienne, Vol. 30, Helsinki.
- Rasony, L. (1939). Tuna Havzasında Kumanlar, Belleten, Cilt:III, Sayı:11/12, Ankara.
- Raşid ad-Din, (1952). Sbornik letopisey. M.;L., T. I.
- Sardelić M. (2015), Kumani-Kipćaci između Azije i Europe u razvijenoj kasnoj srednjem vijeku, Migracijske i etničke teme, 31, 2:247-274
- Sima Tsyau, (2002). Istoričeskie zapiski (ŞiTszei), T.VIII, Perevod s kitayskogoR.V. Viyatkina i A.M. Karapetyan stvavstup. ct. R.V.Viyatkina.- Moskva. Vost. lit.
- Subaşı Ö. (2013). XI. Yüzyılda Tao-Klarjeti Bölgesinde Türk Hâkimiyeti, Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/5 Spring.
- Şaniyazov, K.Ş. (1975). K etničeskoy istorii Uzbekskego naroda, (istoriko-etnografičeskoye isledovaniye na materialah kıpçakskego komponenta).Taşkent.
- Şimşirgil, A. (2017), Otağ II:Emir Timur, Timaş Yayınları, İstanbul
- Takayşvili, E. S. (1900). İstočniki gruzinskih letopisey- Sbornik materialov dlya opisaniya mestnostey i plemen Kavkaza, Vıp.28.
- Taneri, A. (1993). Celâleddin Harizmşah, DİA, VIII.
- Tellioglu, İ. (2018). Kıpçak-Gürcü İlişkileri, Ortaçağda Türk-Gürcü İlişkileri, Ed. İ. Tellioglu, R. Karaveşvili, Gori, Gürcistan.
- Tellioglu, İ. (2009). "Orta Çağ'da Türk-Gürcü münasebetlerini şekillendiren faktörler", 38. İcanas Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi (10-15 Eylül 2007 Ankara), Doğubilim Çalışmaları, Bildiriler, VI, Ankara.

- Toksoy, A. (2007). Celâleddin Harzemşah'ın Gürcistan'daki Faaliyetleri, Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi Cilt-Sayı: 9-1.
- Toksoy, A. (2008). Dede Korkut Destanlarında Tav-Eli ve Çevresi, Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature 35 Hinz, Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd, s. 120 and History of Turkish or Turkic Volume 3/1 Winter.
- Turan, O. (2003). Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti, İstanbul 2003.
- Türkay, C. (2001). Başbakanlık Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşiret ve Cemaatler, İstanbul.
- Uşnitskiy, V.V. (2001). Kıpçakskiy komponent v etnogeneze saha//Vremya v etnologii i etnologiya vremeni: Materialı IV Kongressa etnografov i antropologov Rossii.-Nalçik.
- Uygur, S. (2017). 1595 Tarihli Defter-i Mufassal-ı Livâ-i Ahışa'da Geçen Türkçe Kökenli Kişi Adları Üzerine, VAKANÜVİS- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi/ International Journal of Historical Researches, Yıl/Vol. 2, Kafkasya Özel Sayısı/ Special Issue on Caucasia ISSN: 2149-9535,
- Yiğit, İ. (1994). Memlûkler Maddesi, T.D.V.İ.A., C. 29, İstanbul.
- Yücel Uydu, M.(2002). Kıpçak Maddesi, DİA, Cilt:25, İstanbul, 2002.
- Yücel Uydu, M. (2007). İlk Rus Yıllıklarına Göre Türkler, TTK Yayınları, Ankara.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:15.05.2020 ✓Accepted/Kabul:17.06.2020

DOI:10.30794/pausbed.740378

Araştırma Makalesi/ Research Article

Koçdemir, M. (2020). "Mali Bilgi Sunumu Açısından Türkiye'deki Kamu İdareleri Faaliyet Raporlarının Analizi" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 41, Denizli, s. 246-272.

MALİ BİLGİ SUNUMU AÇISINDAN TÜRKİYE'DEKİ KAMU İDARELERİ FAALİYET RAPORLARININ ANALİZİ

Mehmet KOÇDEMİR*

Özet

Kamu mali yönetimi, temelde vekâlet ilişkisi çerçevesinde yönetilir. Dolayısıyla devredilen yetkinin nasıl kullanıldığının yetkiyi devredenlere açıklanarak hesap verilmesi gerekir. Faaliyet raporları, bir "yıl sonu" raporu olarak, hesap vermeye katkı sağlar. Bu raporların, hem kuramsal hem düzenlemeler gereği, kamu idarelerinin yıllık faaliyet ve performansıyla ilgili yeterli mali bilgi sunması gerekir. Bu çalışmada, Türkiye'de mali mevzuatın kapsamında yer alan kamu idarelerinden oluşan örnekleme ait faaliyet raporları, belge incelemesi yoluyla araştırılmıştır. Elde edilen sonuçlar, bu kamu idarelerinin çoğunluğunun, faaliyet raporlarında yeterli mali bilgi sunulmadığını göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: *Kamu mali yönetimi, Faaliyet raporu, Mali bilgi, Hesap verme.*

ANALYSIS OF PUBLIC ADMINISTRATIONS ACTIVITY REPORTS IN TURKEY IN TERMS OF FINANCIAL INFORMATION PRESENTATION

Abstract

Public financial management is mainly managed within the framework of the agency theory. Therefore, for the accountability purposes, it is necessary to account for how the delegated power is used. Activity reports, as a "year-end" report, are to contribute to accountability system. In terms of both theoretical and regulation, these reports should provide sufficient financial information regarding the annual activity and performance of public administrations. In this study, activity reports, in the sample of public administrations that are in the context of the financial legislation in Turkey, were observed by document review. The findings showed that the majority of public administrations did not provide sufficient financial information in their activity reports.

Keywords: *Public financial management, Activity reports, Financial information, Accountability.*

*Dr., Hazine ve Maliye Bakanlığı, Atılım Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Maliye Bölümü Yarı Zamanlı Öğretim Görevlisi, ANKARA.
e-mail:mehmetkocdemir@hotmail.com, (orcid.org/0000-0002-5046-4730)

1. GİRİŞ

Kamusal mal ve hizmet üretiminin temel finansörü halktır. Günümüzün modern devletlerinde halk kendisine ait kaynağın, yetkiyi devrettikleri kamu otoritelerince nasıl kullanıldığını daha fazla bilmek istemektedir. Bu istek kamu otoritelerinin de daha fazla hesap verir olmalarını gerektirmektedir. Bu itibarla, bütçeler ile verilen yetkilerin, mali dönem sonunda nasıl kullanıldığının, yetki kullanıcılarınca açıklanması mali bir gereklilik haline gelmiştir.

Mali literatürde, bir yetki devretme aracı ve politika belgesi olan bütçeler yoluyla verilen yetkinin nasıl kullanıldığının dönem sonlarında analiz edilmesini sağlayan önemli araçlardan biri de yıl sonu raporlarıdır. Yıl sonunda, yayınlanan raporlar ile hem kamu idarelerinin taahhüt ettiklerini yerine getirme potansiyelleri yani performansları ölçülür hem de bu veriler ile yıllar ya da kurumlar arasında karşılaştırma olanağı sağlanır. Dolayısıyla mali dönem sonlarında yayınlanan raporların bir bütün olarak kamu idaresinin mali potansiyeli hakkında fikir vermesi gerekir. Yani bu raporlar, sadece bütçe bilgilerini¹ değil, idarenin faaliyetlerini hangi maliyetlerle edindiğini, hangi varlıkları aldığını ve yükümlülük altına girdiğini, nakit akışlarının yapısı, öz kaynaktaki değişim gibi tüm mali bilgileri yansıtmalıdır.

Türkiye’de, faaliyet raporları bir yıl sonu raporu olarak mali yönetim yasasında tanımlanmıştır. Yasada ve ilgili yönetmeliğinde, faaliyet raporlarının kamu idarelerinin mali bilgilerini de içermesi gerektiği şeklinde düzenlemelere de yer verilmiştir. Mali bilgiler ise en başta bilanço olmak üzere temel mali tablolarda yer alır.

Bu çalışma, örnek olaylar incelemesi yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Bunun için Türkiye’de kamu mali yönetim uygulamaları kapsamında yer alan kamu idarelerine ait faaliyet raporları evreni daraltılarak genel bir tarama gerçekleştirilmiş, örneklem olarak belirlenen 265 idare faaliyet raporu internet üzerinden elde edilmeye çalışılmış, verisine ulaşılabilen 246 kamu idaresi faaliyet raporu doküman analizine tabi tutulmuştur.

Çalışmada, kamu idarelerinin, faaliyet raporlarında, herhangi bir “temel mali tablo” bilgisine yer verip vermediği ölçme kriteri olarak belirlenmiş, herhangi bir temel mali tablo sunulmayan faaliyet raporlarının yetersiz mali bilgi sunduğu kabul edilerek bulgulara ulaşılmıştır.

Bu çalışmada, daha önceki araştırmalardan farklı olarak, örneklem, kamudaki tüm alt sektörleri kavrayacak şekilde genişletilmiş ve mali bilgi konusuna odaklanılmıştır. Elde edilen bulgular ile Türk kamu mali yönetim sisteminde ve farklı adlarla da olsa uluslararası uygulamalarda bir hesap verme aracı olarak kullanılan faaliyet raporlarında, idarelerin yeterli mali bilgi sunup sunmadığı belirlenerek, literatüre katkı sağlanması amaçlanmıştır.

2. LİTERATÜR BİLGİSİ

Kamu yönetimi genel olarak vekalet ilişkisine göre faaliyetlerini yürütür. Yani yetkinin asıl sahibi olan vatandaşlar, kendi yetkilerini öncelikle vekillerine devreder. Yetkiler oradan mal ve hizmet üretiminin gerçekleştiği seviyeye kadar, en üstten başlamak üzere devredilmeye devam olunur. Başta vatandaşlar olmak üzere yetki sahiplerinin devrettikleri yetkilerin nasıl kullanıldığını bilme hakları vardır. Bu da yetkiyi devralanların, o yetkiyi nasıl kullandıkları konusunda açıklama yapmaları yani hesap vermeleri ile mümkündür. Aksi durumda, vekalet ilişkine dayalı yönetimlerde, gizlenmiş bilgi altında sorunlar daha da artmaktadır (Storm, 2000:270).

Demokrasilerde, kamu gücü kullananlar bir hesap verebilirlik sistemi içerisinde (Bovens, Schillemans, Hart, 2008:229). Bu sistem, hesap verenle hesap sorandan oluşan aktörler arasında (Pollitt, 2003:89) bilgi-tartışma-sonuçlar/yaptırımdan oluşan bir ilişki ağı içinde işler ve bu ilişkide bilginin kalitesi ve fazlalığı, hesap verme ilişkisini de güçlendirir (Brandsma ve Schillemans, 2012:961). Bilgi özgürlüğünün hesap vermenin ön koşullarından biri olduğu paylaşılrken (Bovens, 2007:457), hesap vermenin en temel şeklinin raporlama faaliyeti olduğu ifade edilmektedir (Dubnick, 2005:383).

Hesap verme sisteminin söz konusu olmadığı bir yetki devri ilişkisinde, devredilen yetkilerin nasıl kullanıldığının bilinmesi güçleşir. Dahası yetkiyi devralanların kişisel tercihlerine bağlı olarak, kaynaklarla, hedefler arasındaki bağın kurulması da zorlaşabilir. Zira yetki devreden ile yetki devralan arasında asimetrik bilgi² söz konusudur ve

1 Çalışmada bütçe bilgisi, bütçe gelir ve giderlerine ilişkin tahmin, gerçekleşme ve ödenek bilgileri olarak kullanılacaktır.

2 Burada asimetrik bilgi, iki taraf arasında homojen olmayan bilgi seviyesini anlatmak için kullanılmıştır.

çoğunlukla yetki devralanlar yürüttükleri faaliyetler konusunda daha fazla bilgiye sahip olacaklarından, yetkiyi devredenleri aldatma olanağına sahip olabilmektedirler. Asimetrik bilginin ortadan kaldırılması için en pratik yol ise bilginin kalitesini arttırarak, taraflar arasında sağlıklı biçimde dolaşımının sağlanmasıdır. Raporlamalar, bunu sağlayan ve yönetimleri hesap verir kılan araçlardır (USAID, 2014:63).

Kamu tarafından üretilen bilginin vatandaşlara ulaşması konusunda çabalar sürekli devam etmiş ve bu çabalar, ülkelerin bilgi özgürlüğü konusunda düzenlemeler yapmasını sağlamıştır. Bu düzenlemeler, Avrupa'da 18. yy'da başlamış ve neredeyse tüm dünyaya yayılmıştır. Dahası, 1990'lar sonrasında, Avrupa'da bilgi özgürlüğü konusundaki düzenlemeler, demokrasilerin ayrılmaz bir parçası durumuna gelmiştir (Meijer, 2014:509).

Diğer taraftan, OECD (The Organisation for Economic Co-operation and Development), IMF (The International Monetary Fund), PEFA (The Public Expenditure and Financial Accountability), IBP (International Budget Partnership) gibi uluslararası kuruluşlar, ülkelerin mali yönetim sistemlerini belli standartlara göre yapılandırması ve yönetmesi için prensipler geliştirme çabası içerisinde olmuş (IMF, 2018; OECD 2017; PEFA 2016; IBP 2019) ve ülkeleri belirledikleri prensiplere uyma konusunda yönlendirmişlerdir. Bu bakımdan çoğu ülkenin mali yönetim sistemlerinde ortak kavramların hakim olduğu görülür. Bunun tam tersine, mali yönetim sistemlerinin her ülkenin ihtiyaçları dikkate alınmak suretiyle yapılandırılması gerektiği de paylaşılmaktadır (Schick, 1998/USAID, 2014:65). Her iki anlayışın birlikte oluşturduğu fiili durum nedeniyle, genel amaçların ortaklığı olsa da bu amaca hizmet edecek araçların isim ya da sayılarında zaman zaman farklılıklar meydana gelmiştir. Faaliyet raporu da ülkelere göre ismi ya da uygulama çerçevesi farklılaşan raporlardan biridir. Bu kavrama her ülkenin mali yönetim uygulamasında rastlamak mümkün değildir ancak faaliyet raporlarının hizmet ettiği mali hesap verme sistemine katkı sunan, farklı adlarda da olsa raporlar söz konusudur (EU, 2014).

IMF ve PEFA daha çok mali nitelikteki raporlar (financial report) üzerinde dururken (IMF, 2018, PEFA, 2016), OECD bütçe raporlarından (budget reports) söz etmektedir (OECD, 2017). IBP ise açık bütçe endeksinin araştırma sorularında, yıl sonu raporlarından (year-end report) bahsederken, bu raporların hesap verme için kilit öneme sahip olduğunu ve performans ile mali tablo bilgileri içerdiğini paylaşmaktadır (IBP 2019:102). Benzer şekilde, ülkelerin kamu mali yönetim sistemleri kapsamında yayınlanan raporlar, amaçlarına, sıklıklarına, güvencelerine ve parlamentoda yer alıp almamalarına göre değişiklik göstermektedir (HM Treasury:16). Örneğin, Avrupa ülkelerindeki uygulamalarda bu tür raporlar genellikle yıllık rapor (annual report) ya da faaliyet raporu (activity report) şeklinde kavramlaştırılmış (EU, 2014:43, 63, 69, 96, 104, 207), Amerika'da ise GAO (Government Accountability Office) tarafından yayınlanan raporun adı performans ve hesap verme raporu (Performance and Accountability Report) olmuştur (GAO, 2019). İngiltere hazine bakanlığının devletin mali raporlama kapsamındaki incelemesini içeren dokümanında ise yıllık raporların, performans raporu, hesap verme raporu ve mali tablolar gibi raporlardan oluşacağı paylaşılmaktadır (HM Treasury, 2019:25).

Özetle, ulaşılmak istenen ortak hedef, kamuda yetki kullananların kullandıkları yetkiler konusunda saydam ve hesap verir olmalarını sağlamaktır. Buna hizmet eden en önemli araçlar, devlet organlarıncı yapılan raporlamalardır. Dolayısıyla faaliyet raporları ya da başka adlarla yayınlanan diğer yıl sonu raporları, hem yasama organlarına hem de kamuoyuna, faaliyet, performans ve mali bilgiler sunarak, kamuda yetki kullananların ve dolayısıyla devletin daha fazla görünür olmasını sağlamaktadır.

Öte yandan, yasama organları, kamu mali yönetiminin önemli bir aktörü olarak mali uygulamaları gözlemleyebilmek için güvenilir bilgiye ihtiyaç duyarlar (Johnson ve Staphenurst, 2007:359). Geleneksel olarak yasama organları, genellikle bütçe odaklı harcama tahsisi ve sonuçların izlenmesi ile değerlendirilmesi görevlerini yürütmüşlerdir (Brazier, Ram, 2006/Aktaran: Bacon:233). Ancak günümüzde bu kapsam genişlediğinden, birçok ülke, mali konuları değerlendirmek üzere, yasama organlarında kamu hesapları komisyonları kurmuş durumdadır ve bu komisyonların bütçeyi aşan geniş bir kapsama sahip olması önerilmektedir (Sahgal, 2008:176). Bu tür komisyonlar kamu idarelerince iletilen mali nitelikli tüm raporların görüşüldüğü komisyonlardır. Mordacq (2008), yasama organlarının mali konulardaki görevlerini değerlendirirken, yasama komisyonlarının yetkilerinin, sadece bütçeler üzerinde inceleme yapmak olmadığını ve kamu maliyesinin tamamını içine alacak boyutlara geldiğini ifade etmektedir. Özetle, kamusal iyi yönetişimin önemli bir parçası hesap verme ile saydamlık haline gelmiş (Matheson, 2002:38) ve bu alanda yasama organları önemli bir fonksiyonu icra etmeye başlamıştır.

Behn (2001), kamu yöneticilerinin mali durum, dürüstlük ve performans konusunda daima hesap verir olmaları gerektiğini ve kavramsal köklerinden dolayı, hesap verme ile ilgili konuların mali muhasebeye odaklandığını dile getirir. Zira muhasebe paranın nerelerde ve nasıl kullanıldığını açıklayan mekanizmalar sunar (Behn, 2001:7) ve bu mekanizmaların başında da mali bilgilerin yer aldığı mali tablolar gelmektedir. Türkiye’de ise temel mali tabloların kamu idareleri faaliyet raporlarında yer alması gerektiği düzenlenmiştir.

Öte yandan, Türkiye’de faaliyet raporları konusunda bazı araştırmalar yapılmıştır. Büyük (2019) tarafından yapılan çalışma, örnek bir yerel idare ölçeğinde, kurumsal başarı ve gelecekle ilgili stratejik hedeflerin belirlenmesinde, bir performans değerlendirme aracı olarak faaliyet raporlarının kapasitesini araştırırken Uyrul (2019), büyükşehir belediyeleri faaliyet raporlarında yer alan verilerden hareketle, yaşlanma konusundaki girişimleri analiz etmiştir. Yüksel (2018) ise Türkiye’de kamu idarelerince hazırlanan faaliyet raporları hakkındaki düzenlemeleri inceleyerek, bu düzenlemelerin Uluslararası Entegre Raporlama Çerçevesi’ndeki ilkelere ve kapsama uyumluluğunu karşılaştırmış, kamu idarelerinde entegre raporlamanın uygulanabilirliğini incelemiştir

Sinik tarafından yapılan çalışma ise devlet üniversitelerince hazırlanan faaliyet raporlarını kapsamına alarak, bu raporların raporlama ilkeleri ve diğer açılardan incelenmesini hedeflemiştir (Sinik, 2019). Çalışmada hipotezler arasında yeni mali yasanın yürürlüğünden önce ve sonra kurulan üniversitelerin, faaliyet raporlarında mali bilgi sunumu açısından bir farklılık olup olmadığı da araştırılmış, üniversitelerin, yasa öncesi ve sonrası kurulmasına bağlı bir farklılık gözlemlenmemiştir.

Demirbaş ve Engin (2016) sadece faaliyet raporlarını değil, Sayıştay’ın belediyelerde yaptığı performans denetimlerini analiz ettikleri çalışmalarında, faaliyet raporlarını da değerlendirmeye tabi tutmuşlardır. Yaptıkları araştırmada, Sayıştay denetimlerinde, “mali bilgilerde yeterli ayrıntıya yer verilmemesi” de sunumla ilgili bir eksiklik olarak yapılan tespitler arasında gözlemlenmiştir.

Sonuç olarak, mali sistemi finanse eden halka ve onun temsilcisi yasama organlarına mali hesap verme kapsamında tüm mali bilginin kapsamlı olarak sunulması bir gerekliliktir. Dolayısıyla hesap vermeye hizmet eden raporlarda mali bilgi olarak mali tablolara da yer verilmektedir (GAO, 2019:95), ya da mali tablo raporları ayrıca sunulmaktadır (HM Treasury, 2019:25). Türk kamu mali sisteminde bu sunumu sağlayan araçlardan biri de “faaliyet raporu”³ olarak tanımlanmıştır ve bu raporların mali bilgi içermesi gerektiği düzenleme altına alınmıştır. Ancak geleneksel-dar mali yönetim anlayışının hakim olduğu mali yönetim sistemlerinde bütçe bilgisi yeterli mali bilgi olarak değerlendirilebilmektedir. Bu çalışma, Türkiye’de kamu idareleri faaliyet raporlarında, sınırlı bütçe bilgisi mi yoksa kapsamlı mali bilgi mi sunulduğunu geniş bir örneklem içinde ve devletin tüm alt sektörlerini kavrayacak şekilde araştırarak literatüre katkı sağlayacaktır.

3. KAVRAMSAL ÇERÇEVE: TÜRK MALİ SİSTEMİNDE FAALİYET RAPORLARI VE MALİ BİLGİ

Uluslararası uygulama örneklerinde mali yıl sonlarında kamu idareleri tarafından, yıllık rapor, yılsonu raporu, faaliyet raporu, hesap verme raporu, mali rapor gibi farklı adlarla da olsa mali hesap vermeye hizmet edecek raporların hem kamuoyu ile hem de yasama organları ile paylaşıldığı bilinmektedir (EU, 2014; HM Treasury, 2019, GAO, 2019). Türkiye’de ise aynı amaçla yayınlanan yıl sonu raporlarından birinin adı faaliyet raporu olarak, mali sistemi düzenleyen 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu’nda (KMYKK) belirlenmiştir. Bu Kanun, Türkiye’de 1930’lardan başlayarak mali sisteme yön veren Genel Muhasebe Kanunu yerine, 2003 yılına gelindiğinde yasallaşmış ve bu tarihten sonra Türkiye’de mali sistemde teorik ve uygulama olarak önemli değişimler yaşanmıştır.

Amaçlarından biri kamu kaynaklarının performansla dayalı olarak elde edilmesi ve kullanılması olan yeni mali yasanın diğer amaçları saydamlık ve hesap verme olarak belirlenmiş, Kanunun 7 inci maddesi ile saydamlık ve 8 inci maddesi ile de hesap verme anlayışına yapılan güçlü vurgular yasanın öne çıkan yaklaşımları olmuştur.

Kamu mali yönetim sisteminde, saydamlık ve hesap vermenin gereklerinin yerine getirilmesinde en önemli araçlar raporlamalardır ve ilgili yasada faaliyet raporları bu araçlardan biri olarak sisteme dahil edilmiştir. Kanunun 41 inci maddesi ile tüm kamu idarelerinin, idareleri ile ilgili olarak faaliyet raporu hazırlayacağı ve raporların içeriğinde, idareler ile ilgili genel bilgilere, malî bilgilere, faaliyet ve performans bilgilerine yer verileceği 3 Türkiye’de İngilizce çevirilerinde bu raporlar hesap verme raporu (accountability report) şeklinde tercüme edilmiştir.

düzenleme altına alınmıştır. Ayrıca aynı madde gereği faaliyet raporları dış denetim organı olarak Sayıştay'a gönderilecek, Sayıştay, faaliyet raporları üzerinde, kamu idareleri nezdinde yaptıkları denetim sonuçlarındaki bulguları da dikkate almak suretiyle görüş oluşturacak ve Türkiye Büyük Millet Meclisine (TBMM) sunacaktır. TBMM, bu raporlar ve değerlendirmelere göre, kamu idareleri tarafından elde edilen kaynaklar ve bu kaynakların kullanılmasına ilişkin olarak ilgili idarelerin yönetim ve hesap verme sorumluluklarını görüşmektedir. Kanunun 42 inci maddesine göre raporlar, TBMM komisyonlarında öncelikle görüşülecektir. Bu düzenlemelere göre yeni sistem, faaliyet raporlarını, yetkiyi vatandaşın devralan yasama organına hesap verilmesinde en önemli araçlarından biri olarak düzenleme altına almıştır. Nitekim 5018 sayılı Yasa'nın İngilizce çevirilerinde⁴ bu raporlar "faaliyet raporu (activity report)" şeklinde değil "hesap verme raporu (accountability report)" şeklinde tercüme edilmiştir.

Faaliyet raporları ile ilgili hazırlanan yönetmelikte⁵, uygulama çerçevesi hakkında daha detaylı bilgilere yer verilmiştir. Buna göre, raporların süresi içinde basın açıklaması yoluyla kamuoyu ile paylaşılacağı, kamu idarelerinin internet sayfaları yoluyla duyurulacağı, dahası internet sayfasına sahip olmayan kurumların ise kamuoyunun bu raporlara ulaşmasını sağlayacak tedbirleri alacağı, şeklinde düzenlemelere yer verilmiştir. Dolayısıyla yapılan düzenlemeler, yetkinin asıl sahibi olan vatandaşların da kamu idarelerinin faaliyetlerini bilmelerini sağlayacak şekilde raporların ulaşılabilir olmasını arzulamış ve hesap verme sisteminin vatandaşlara kadar açıklama yapılacak bir sistem içerisinde gerçekleşmesine imkan veren mekanizmalar öngörülmüştür.

Öte yandan ilgili yönetmelikte, faaliyet raporlarının şekli de gösterilmiştir. Buna göre faaliyet raporları aşağıdaki ana bölümlerden oluşacaktır;

- Genel Bilgiler
- Amaç ve Hedefler
- Faaliyetlere İlişkin Bilgi ve Değerlendirmeler
- Kurumsal Kabiliyet ve Kapasitenin Değerlendirilmesi
- Öneri ve Tedbirler (Yönetmelik, Madde 18).

Yukarıda yer alan ana başlıklardan "Faaliyetlere İlişkin Bilgi ve Değerlendirmeler" ise mali bilgiler ve performansa ait bilgilerden oluşmaktadır. Bu çerçevede, Türk kamu mali yönetim sisteminde, kamu idarelerinin mali performanslarını ve bilgilerini de ortaya koyan bir yıl sonu raporu olarak tanımlanmış olan faaliyet raporlarında ne tür mali bilgiler bulunması gerektiği önemli hale gelmektedir.

Uluslararası Muhasebeciler Federasyonu (International Federation of Accountants; IFAC) kamu sektörü el kitabında, birçok devletin gerçekleştiren sonuçlarla ilgili iki tip mali bilgi ürettiğini paylaşmaktadır. Bunlardan biri, makro ekonomik analiz ve karar verme amaçlarına hizmet eden, genel devlet sektörü ile ilgili devlet mali istatistikleri, diğeri de hesap vermeye hizmet eden genel amaçlı mali tablolardır (IFAC, 2018:23). Genel amaçlı mali tablolar, tarafların özel nitelikteki bilgi taleplerini sağlamak üzere hazırlanmayıp, kullanıcıların genel mali bilgi ihtiyaçlarını karşılamak üzere hazırlanan mali raporlardır (IFAC, 2018:26). Genel amaçlı mali raporlama, paydaşlar ve devlet görevlileri arasındaki bilgi asimetrisini azaltır (Toudas, Poutos, Balios, 2013:48). Böylece kamu yönetiminde asimetrik bilginin sebep olduğu, yetkinin kötüye kullanılması ya da yolsuzluklar da azalacaktır.

IFAC mali tablolar yoluyla sunulan bilgiler sayesinde, varlık ve borçların yönetimi konusunda kamuya hesap verilebileceğini, varlıkların olası bakım ve yenilenme ihtiyacı için gelecekteki fon ihtiyaçlarının planlanabileceğini, borç yönetim planlarının yapılabileceğini, nakit pozisyonlarının ve finansman ihtiyaçlarının yönetilmesinin sağlanabileceğini paylaşmaktadır (IFAC, 2003:8). Sadece bütçe bilgilerinin raporlandığı bir sistemde ise bu kapsamda bilgi sunulması mümkün değildir.

Türkiye, IFAC tarafından yayınlanan kamu sektörü muhasebe standartlarını uyarlayarak kendi ulusal standartlarını yayınlayan bir ülke olarak (IFAC, CIPFA, 2018:3), devlet muhasebe standartları (DMS) yayınlamaktadır.

⁴ Bkz. <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/sites/2/2019/09/53735018pdf.pdf>

⁵ Kamu İdarelerince Hazırlanacak Faaliyet Raporları Hakkında Yönetmelik.

Yayınlanan DMS 1 numaralı standartta, genel amaçlı malî tabloların, kaynak tahsisi ile ilgili kararların verilmesi ve değerlendirilmesi süreçlerinde, idarenin malî durumu, performansı ve nakit akışları gibi geniş kullanıcı kitlesi için yararlı olan bilgileri sağlayacağı ifade edildikten sonra, malî tabloların kamu idareleriyle ilgili aşağıdaki bilgileri sunacağı paylaşılmaktadır;

- Kaynak dağılım ve kullanımı,
- Faaliyetlerinin finansman şekli ile nakit ihtiyaçlarının karşılanma şekli,
- Faaliyetlerinin finansmanı ile sorumluluk ve taahhütlerini yerine getirme yeteneği,
- Malî durumları ve bu durumdaki değişiklikler,
- Faaliyetlerindeki performans, etkinlik ve başarısı,
- Kaynaklarını bütçe ve yasalara uygun kullanıp kullanmadıkları,
- Malî işlemlerinde saydam olup olmadıkları ve hesap verilebilirliği (DMS1, 4).

Öte yandan, faaliyet raporları ile ilgili yönetmeliğin 18 inci maddesinde, faaliyet raporlarında yer alması gereken mali bilginin tanımı yapılmıştır. Buna göre, faaliyet raporlarında; kamu idaresince kullanılan kaynaklar, bütçe hedefleri ile bunlara ilişkin uygulama sonuçları, hedef ve sonuçlar arasındaki farklılıkların kaynakları, kuruma ait varlıklar ve üstlenilen yükümlülükler, varsa idare tarafından yardım yapılmış olan kurumların faaliyetleri hakkında bilgiler, “temel mali tablolar” ile bunların açıklamaları ve mali denetim sonuçları ile ilgili özet bilgilere yer verilmelidir.

Türkiye’de faaliyet raporlarında yer alan mali bilgilerin bir bütün olarak yer aldığı “temel mali tabloların” tanımı ise Genel Yönetim Muhasebe Yönetmeliği’nde gösterilmiştir. Yönetmeliğin 313 üncü maddesinde, faaliyet raporları ile ilgili yönetmelikte de adı geçen temel mali tabloların neler olduğu gösterilmiştir. Buna göre aşağıda yer alan raporlar temel mali tabloları oluşturmaktadır;

- Bilanço
- Faaliyet Sonuçları Tablosu
- Nakit Akış Tablosu
- Öz Kaynak Değişim Tablosu
- Bütçelenen ve Gerçekleşen Tutarların Karşılaştırma Tablosu.

Yukarıdaki değerlendirmeler çerçevesinde, faaliyet raporlarındaki bilgilerin, sadece bütçe gelir-gider bilgileri ile bütçe ödeneklerine ilişkin mali bilgiler olmayacağı, bunlara ilave olarak raporlarda, idarelerin varlık, yükümlülük, faaliyet, nakit ve öz kaynak bilgilerine yer verilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Böylece tam açıklama, hesap verme bağlamında önemli olduğundan (Allen, 2002:11) bu geniş kapsamlı bilgi sunumu, mali saydamlık ve hesap vermeye daha fazla hizmet edecektir.

4. YÖNTEM

Mali bilgi sadece bütçe gelir ve giderleri ile bütçe ödeneklerine ilişkin bilgiler değildir. Ancak mali yönetim, geleneksel-dar yaklaşımlarda bütçe odaklı şekilde ele alındığından, raporlar zaman zaman bütçe sonuçlarını esas alacak şekilde sunulmaktadır. Öte yandan, tahakkuk esaslı muhasebe gibi modern kamu muhasebesi uygulamaları, bütçeyi aşacak şekilde varlık ve yükümlülük bilgilerini de içeren temel mali tabloların üretimini sağlamaktadır. Dolayısıyla bir faaliyet dönemi sonucunda üretilen mali bilgiler, bütçe dışında, varlık ve yükümlülük bilgilerini de içerecek şekilde raporlanmalıdır. Söz konusu raporlar, Türkiye’de faaliyet raporları ile ilgili yönetmeliğin 18 inci maddesinde “temel mali tablo” şeklinde tanımlanmış ve Genel Yönetim Muhasebe Yönetmeliğin 313 üncü maddesinde de temel mali tabloların, bilanço, faaliyet sonuçları tablosu, nakit akış tablosu, öz kaynak değişim

tablosu, bütçelenen ve gerçekleşen tutarların karşılaştırma tablosundan oluşturduğu belirlenmiştir. Dolayısıyla faaliyet raporlarında söz konusu tablolara ilişkin bilgilerin de bulunması gerekir.

Bu araştırma, faaliyet raporlarında, yukarıda konu edilen geleneksel anlayış çerçevesinde, genellikle bütçe bilgilerinin sunulduğu iddiasını, Türkiye’de kamu idarelerinin faaliyet raporlarındaki mali bilgileri analiz ederek açıklama çabasıdır. Özetle, araştırmada iddia hipotezi; “Türkiye’de kamu idarelerinin çoğunluğunda, faaliyet raporları, yeterli temel mali tablo bilgisi içermemektedir” şeklindedir.

Araştırma, örnek olay araştırması yöntemiyle gerçekleştirilmiş, Türkiye’de kamu mali yönetim uygulamaları kapsamında yer alan tüm kamu idarelerinin faaliyet raporları araştırma evrenini oluşturmuştur. Söz konusu evren, nedenleri ve yöntemi aşağıda açıklanacağı üzere daraltılmış ve genel tarama gerçekleştirilmiştir. 265’e düşürülen kamu idareleri örnekleme ait faaliyet raporları internet üzerinden taranmış ve incelenecek faaliyet raporları toplanmıştır. Ancak 19 kamu idaresinin faaliyet raporuna internet üzerinden ulaşılamadığından, verisine ulaşılabilen 246 idarenin doküman analizi gerçekleştirilmiştir.

Araştırmanın evreni, uluslararası tanımlarına uygun olarak “genel yönetim” (IMF, 2014:20) içinde yer alan Türkiye’deki tüm kamu idareleridir. Bu kapsamdaki idareler ise;

- Merkezi yönetim,
- Sosyal güvenlik kurumları,
- Mahalli idarelerdir.

Merkezi yönetim kapsamındaki idareler ise genel bütçe, özel bütçe ve düzenleyici denetleyici kurumlardan oluşmaktadır. Bu çerçevede, araştırma örnekleminin belirlenmesinde, genel yönetim içerisinde yer alan üç ana sınıflandırmadaki kurumlar esas alınmıştır. Ancak merkezi yönetim içerisindeki genel bütçeli idareler, devlet tüzel kişiliği altında toplandıklarından, bunların kendilerine ait nakit ya da diğer varlıkları bulunmamakta, kendi adlarına borçlanmamakta, tüm varlık ve borç yönetimleri hazine adına gerçekleştirilmektedir. Dolayısıyla faaliyet raporlarındaki bütçe dışındaki varlık ve yükümlülük bilgileri bir bütün olarak hazineye ait olduğundan, araştırma kapsamında bu idarelerin faaliyet raporları incelenmemiştir.

Diğer yandan genel yönetim içinde bulunan mahalli idarelerin sayıları oldukça fazla⁶ olduğundan, faaliyet raporu incelenen mahalli idare örnekleme daraltılmış ve ortak bir zümre olarak il belediyelerine (büyükşehirler dahil) ait faaliyet raporları incelenmiştir.

Genel yönetim kapsamındaki diğer kurumlardan, üniversitelerin de içinde bulunduğu özel bütçeli idarelerden, 2019 yılı ve öncesinde hem yeni kurulduklarından hem de 2019 yılı ve öncesi bütçe kanunlarında kendilerine ödenek tahsis edilmemiş olduğundan, Türkiye Uluslararası İslam, Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, Gaziantep İslam Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, Sivas Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, Türkiye Uzay Ajansı, Kapadokya Alan Başkanlığı, Türkiye Enerji, Nükleer ve Maden Araştırma Kurumu ile aynı durumdaki düzenleyici denetleyici kurum olarak Sigortacılık ve Özel Emeklilik Düzenleme ve Denetleme Kurumu evrenden çıkarılmış, sosyal güvenlik kurumlarının tamamı örneklem içinde faaliyet raporları araştırılan kurumlar olmuştur.

Özetle, Ek 1’de ayrıntısı ve aşağıda Tablo 1’de kurumsal detayı gösterilen 265 kamu idaresinin, mevzuat gereği internet sitelerinde yayınlanması gereken faaliyet raporları (2017, 2018 ya da 2019 yılları⁷) incelenmek üzere araştırma kapsamına dahil edilmiş, kamu idarelerine ait internet sayfaları üzerinden tarama yöntemiyle elde edilen 246 idare faaliyet raporunun doküman analizi gerçekleştirilmiştir.

⁶ Bkz. <https://www.tbb.gov.tr/belediyelerimiz/istatistikler/genel-istatistikler/>

⁷ Hangi yıl raporuna ulaşılabilmiş ise o yıl araştırma kapsamında incelenmiştir.

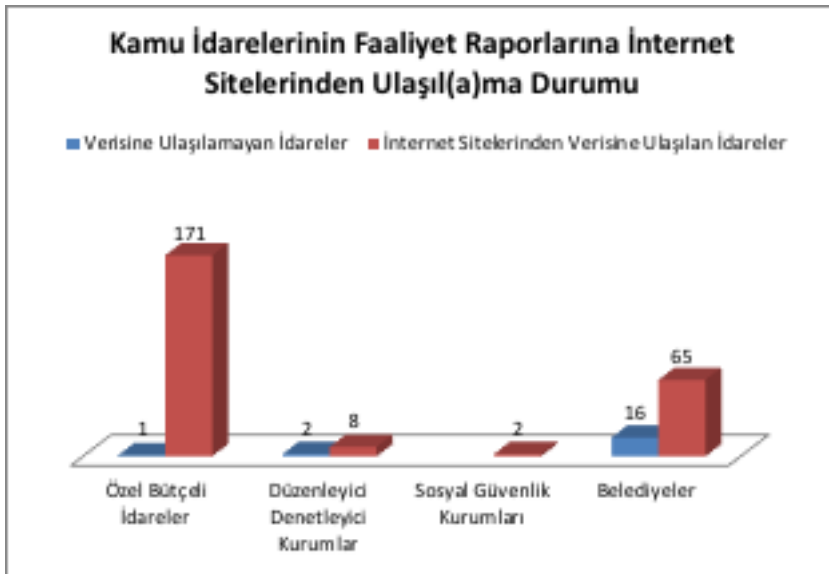
Tablo 1: Faaliyet raporları araştırılan kamu idareleri

Kurum Türü	İdare Sayıları
Özel Bütçe (Yüksek Öğretim Kurumları)	128
Özel Bütçe (Diğer Kurumları)	44
Düzenleyici Denetleyici Kurumlar	10
Sosyal Güvenlik Kurumları	2
Belediyeler	81
Toplam	265

Yeterliliği belirlemek sadece mali tabloların varlığına bağlanabilecek bir durum olmamakla birlikte, araştırmada mali tabloların varlığı üzerinden hareket edilmiştir. Dolayısıyla mali bilgilerin kalitesi ile ilgili olan uygunluk, doğruluk, güvenilirlik, tutarlılık, zamanlılık, erişilebilirlik, açıklık gibi veri kalitesi ile ilgili konular araştırmanın kısıtı olmuş, araştırma ve değerlendirmelerin dışında bırakılmıştır. Bu çerçevede, ölçme kriteri olarak, faaliyet raporlarında bulunması gereken “temel mali tablo” bilgisi esas alınmış, faaliyet raporunda bütçe bilgisi dışında, herhangi bir temel mali tablo (bilanço, faaliyet sonuçları, nakit akış, özkaynak tablosu vb.) bilgisine sahip olan ya da bu tabloların elde edilebileceği mizan bilgisi bulunan kamu idareleri, yeterli mali bilgiye sahip kabul edilmiştir. Bu bilgilerden herhangi birini taşımayan ve sadece bütçe gelir-giderleri ile bütçe ödenek bilgisi içeren faaliyet raporları ise mali bilgi sunumu açısından yetersiz kabul edilmiştir.

5. BULGULAR VE TARTIŞMA

Bu çalışmada, Türkiye’de kamu mali yönetim düzenleme ve uygulamalarının kapsamında yer alan 265 adet kamu idaresinin faaliyet raporları araştırılmış ve kamu idarelerinin internet siteleri üzerinden faaliyet raporlarına ulaşılmaya çalışılmıştır. Araştırmada, Şekil 1’de yer alan idarelerden toplam 19 adet kamu idaresinin verisine internet üzerinden ulaşılamamıştır. Bu rakam, araştırmaya dahil toplam idare sayısının yaklaşık %7’sini oluşturmaktadır. İdare bazında değerlendirildiğinde, düzenleyici ve denetleyici kurumlar ile mahalli idarelerin (belediyeler) yaklaşık %20’si, özel bütçeli idarelerin %0,6’sının faaliyet raporuna ulaşılamamıştır. Oysa kamu idarelerinin faaliyet raporlarını internet üzerinden yayınlama ve erişim hem Türkiye’de yasal düzenleme altına alınmıştır hem de uluslararası uygulamalarda bu tür raporların kolayca erişilebilir olması genel bir prensip olarak kabul edilmiştir (IBP, 2019:3). Bu itibarla idarelerin verilerine internet üzerinden kolaylıkla erişilememesi, saydamlık ve hesap verme açısından önemli bir eksiklik olarak değerlendirilebilir.

Şekil 1: Kamu idarelerinin faaliyet raporlarına internet sitelerinden ulaşıl(a)ma durumu

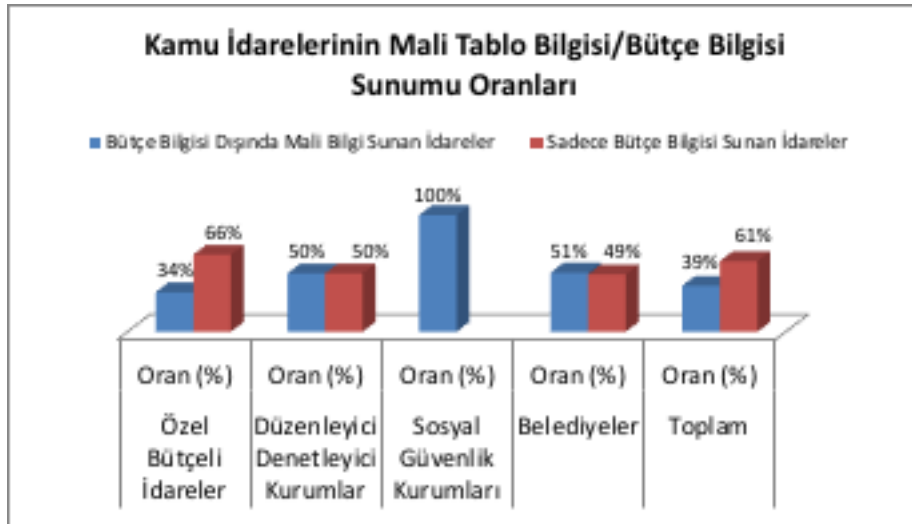
Öte yandan, araştırmaya kapsamında olan ve faaliyet raporuna ulaşılan yüksek öğretim kurumları dahil toplam 171 özel özel bütçeli idare, 8 düzenleyici denetleyici kurum, 2 sosyal güvenlik kurumu ve 65 mahalli idarenin (belediye), faaliyet raporları incelenmiş, bütçe bilgisi dışında mali bilgiler bulundurup bulundurmamalarına bağlı olarak genel görünümüleri Tablo 2’de özetlenmiştir.

Tablo 2: Faaliyet raporları incelenen kamu idarelerinin mali bilgi sunumu açısından görünümüleri

	Özel Bütçeli İdareler		Düzenleyici Denetleyici Kurumlar		Sosyal Güvenlik Kurumları		Mahalli İdareler (Belediyeler)		Toplam	
	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)
Bütçe Bilgisi Dışında Mali Bilgi Sunan İdareler	58	34%	4	50%	2	100%	33	51%	97	39%
Sadece Bütçe Bilgisi Sunan İdareler	113	66%	4	50%	-	-	32	49%	149	61%
Toplam	171	100%	8	100%	2	100%	65	100%	246	100%

Tablo 2’de yer alan genel sonuçların oransal görünümüleri Şekil 2’de gösterilmiş olup, buna göre toplam 265 kamu idaresinin %7’sinin verisine ulaşılamamış, %91’inin verisine ulaşılabilmektedir. Faaliyet raporu verisine ulaşılan toplam 246 kamu idaresinin %61’inin faaliyet raporunun mali bilgiler kısımlarında sadece bütçe bilgisine yer verildiği, kalan %39’unun ise bütçe bilgisi dışında bilanço, faaliyet sonuçları tablosu vb. en az bir temel mali tablo bilgisine yer verdiği gözlemlenmiştir.

İdare bazında değerlendirildiğinde ise özel bütçeli idarelerin yaklaşık %66, düzenleyici denetleyici kurumların %50, mahalli idarelerin (belediyelerin) %49’unun faaliyet raporlarında sadece bütçe gelir ve giderleri ile ödenek bilgileri gibi bütçe bilgilerine yer verdiği görülmüştür.

Şekil 2: Faaliyet raporlarındaki mali bilgilerine göre kamu idarelerinin görünümü (faaliyet raporuna ulaşılabilenler)

Yukarıda elde edilen araştırma sonuçları, araştırma hipotezini doğrulamaktadır. Yani “Türkiye’de kamu idarelerinin çoğunluğunda, faaliyet raporları, yeterli temel mali tablo bilgisi içermemektedir” şeklindeki iddia hipotezi araştırma sonuçlarına göre doğrulanmıştır. Zira örneklem olarak alınan 265 idareden faaliyet raporu bilgilerine ulaşılabilen 246 idarenin faaliyet raporlarının %61’inde sadece bütçe gelir, gider ve ödenekler gibi bütçe bilgilerine sahip olduğu, temel mali tablolardan herhangi birine sahip olmadığı gözlemlenmiştir.

Elde edilmiş olan bulgular, daha önce yapılmış olan bazı araştırmalarda elde edilen sonuçlarla da uyumludur. Örneğin, amacı devlet üniversitelerinde faaliyet raporlarının raporlama ilkeleri ve diğer açılardan incelemesi olan Sinik (2019) tarafından yapılan çalışmada, sadece devlet üniversitelerinden oluşan sınırlı örneklem sonuçları elde edilse de yeni mali yasa öncesi ve sonrasında bazı mali tabloların sunumu açısından bir fark olmadığı ve temel mali tablolardan bazılarının sınırlı olarak sunulduğu gözlemlenmiştir. Benzer şekilde, Demirbaş ve Engin (2016) tarafından yapılan araştırmada ise belediyelerde mali bilgilerde yeterli ayrıntıya yer verilmediğinin de bir eksiklik olarak Sayıştay'ca yapılan denetim tespitleri arasında yer aldığı gözlemlenmiştir.

Bu çalışma ise daha geniş kapsamlı (265 kamu idaresi) bir araştırma olarak, genel yönetim denilen devlet kurumlarından oluşan tüm alt sektörleri (özel bütçe, düzenleyici denetleyici kurum, sosyal güvenlik kurumu ve mahalli idareler) araştırma kapsamına almış ve münhasıran faaliyet raporlarındaki mali bilgileri araştırma konusu olarak incelemiş ve daha önce yapılan araştırma sonuçlarını da desteklemiştir.

Kamu idarelerince yetersiz mali bilgi sunumu birçok nedene bağlanabilir. İdarelerin kurumsal kapasitelerinin yetersizliği, Hazine ve Maliye Bakanlığı'nın yönlendirme konusundaki yetersizliği, idare düzeyinde yönetsel isteksizlik ya da sunulan bilgilere olan üçüncü taraf talebinin sınırlı kalması gibi birçok neden bunlar arasında sayılabilir. Ancak yetersiz mali bilgi sunumu konusunda geleneksel-dar mali yönetim bakış açısı da en önemli nedenlerden biridir. Zira birer kurum olarak yasal düzenlemeler (North, 1991:97), oyunun kurallarını belirlemektedir (North, 1990:3) ve Türkiye'de mali yönetim yasasının düzenlemelerinde, tanımlamalarında bu geleneksel anlayışın izleri sürmektedir.

Kamu tarafından yapılan raporlamalarla ilgili olarak, kime hangi bilgilerin raporlanacağıyla ilgili geçmişte var olan sorun (Mansfield, 1979:159), günümüzde kısmen de olsa devam etmektedir. Zira geleneksel-dar kamu mali yönetim anlayışı merkezine bütçeyi almaktadır ve bugün zaman zaman düzenleme ve uygulamalarda bunun izine rastlanılmaktadır. Nitekim, uluslararası kuruluşların, kamu mali yönetimini, zaman zaman bütçe döngüsünü merkezine alacak şekilde yaptığı tanımlara (OECD, 2003:53) bilim insanlarının da eşlik ettiği görülmektedir. Örneğin, Allen ve arkadaşları (2013), kamu mali yönetiminin ana odak alanının, kamu bütçelemesi bağlamında harcama yönetimi olduğunu dile getirmektedir. Mali yönetimle ilgili benzer bütçe odaklı anlayış, Türkiye'de 5018 sayılı Kanun'da da görülmektedir.⁸

Diğer taraftan, kamu mali yönetimi konusunda evrensel olarak kabul edilmiş bir tanım olmadığı değerlendirilmekte birlikte (Pretorius C., Pretorius N., 2009:2), birçok uluslararası kuruluşun ortak kavramsal çerçeve oluşturmak için çaba içerisinde olduğu, geleneksel bütçe odaklı anlayış yerine mali yönetimin bileşenlerini esas alarak, kamu mali yönetimini, bütçeleme, muhasebe, iç kontrol, fon akışı, finansal raporlama ve denetim bileşenlerini de kavrayan bir kapsamda tanımladıkları bilinmektedir (CIPFA, 2009:6). Dahası günümüzde, kamu mali yönetimi, devletin (hükümetlerin) tüm faaliyetleri ile ilişkilendirilmektedir (Simson, Sharma, Aziz, 2011:iv). Bu itibarla bütçeler, kamu idarelerinin mali yönetim kapsamındaki tüm mali bilgilerini açıklamaktan uzaktır. Nitekim Schick (2013), bütçeyi bir "sözleşme" olarak tanımlarken, Renzio (2013) onu, kamu kaynaklarının kullanımı konusunda çıkarları uzlaştıran bir araç olarak değerlendirmektedir. Dahası günümüzde OECD gibi kuruluşlar bütçeyi bir raporlama belgesi değil, bir politika belgesi olarak tanımlamaktadır (OECD, 2002:8). Bu itibarla, modern mali yönetim sistemlerinde, mali bilgiden söz edildiğinde bütçe değil, mali raporlar akla gelmektedir. Zira bütçeler çoğunlukla nakit esasına dayanırlar (Brusca Alijarde ve Montesinos Julve, 2014:108) ve nakit esasına dayalı uygulamaların, devletin mali şeffaflığı ve hesap verilebilirliği açısından bazı zayıflıklara sahip olduğu değerlendirilmektedir (Cavanagh, Flynn, Moretti, 2016:2). Oysa tahakkuk esasına dayalı olarak üretilen mali raporlar ise kapsamlı bilgi sunduğundan hem hesap verebilirlik hem de karar alma süreçleri için daha kullanışlıdır (IFAC, 2003:7). Zira mali raporlar, paydaşların tamamına bilgi sunar ve bu itibarla mali yönetim sisteminin merkezinde muhasebe yer almalıdır (USAID, 2014:62). Dolayısıyla kamu mali yönetim sistemlerinde, modern uygulamaların teşvik edilmesi, raporlamalarda muhasebe ve mali tablo esaslı yaklaşımların desteklenmesi gerekir. Bu bağlamda, kamu idarelerinin sürekli gelişimlerine hizmet edecek şekilde, Hazine ve Maliye Bakanlığı yönlendiriciliğine daha fazla ihtiyaç vardır.

8 Bkz. 5018 sayılı KMYKK, madde 3.

6. SONUÇ

Genel yönetim denilen devlet sektöründe elde edilen kaynaklar genel olarak halka ait olan kaynaklardır. Halktan elde edilen kaynaklar, halkın ihtiyacı olan mal ve hizmetlerin üretimi amacıyla halk adına kullanılır. Bu kullanım yetkisini de halk verir. Zira modern devletlerde, vatandaşlar seçimler yoluyla belirlediği temsilcilerine yetkilerini devreder ve onlar da bu yetkilerini yürütmeye aktarır. Özetle, kamu sektörü vekalet dayanan bir asıl-vekil ilişkisi içerisinde yönetilir. Bu itibarla, halktan başlayarak yapılan yetki devirlerinin, yetkiyi devralanlar tarafından belirlenen yetki sınırları içerisinde kullanılması beklenir ve bu durum yetkiyi devralanlar tarafından yapılan raporlamalar yoluyla, yetki devredenlere açıklanmalıdır.

Türk kamu mali yönetim sisteminde, faaliyet raporları adıyla, bir “yıl sonu raporu” şeklinde kamu idareleri faaliyetlerini ortaya koyan raporlar da bu nevi raporlar arasındadır. Hatta Türkiye’de mali mevzuatı düzenleyen yasal düzenlemenin İngilizce çevirilerinde bu rapor, faaliyet (activity) değil, hesap verme (accountability) raporu olarak tanımlanmıştır.

Öte yandan, literatürde mali bilgilerin, genel amaçlı mali tablolar ile raporlanması gerektiği fikrine uygun olarak, Türkiye’deki düzenlemelerde de paralellik sağlanmış ve ilgili mevzuatta faaliyet raporlarında mali bilgi olarak, temel mali tablo bilgilerin yer alması gerektiği ifade edilmiştir. Ancak kamu sektörü tarafından üretilen mali bilgilerin mali raporlarda gösterilmesi gerekirken, geleneksel olarak bütçe bilgileri ile yetinildiği yönünde bir anlayış oluşmuştur. Bunun ana sebebi kamu mali yönetiminin de zaman zaman geleneksel olarak bütçeyi merkezine alacak şekilde tanımlanmış olmasıdır.

Benzer bütçe odaklı tanımlama Türkiye’de mali sistemini düzenleyen yasada da yapılmıştır. 5018 sayılı KMYKK 3 üncü maddesinde “kamu mali yönetimi”; “*Kamu kaynaklarının tanımlanmış standartlara uygun olarak etkili, ekonomik ve verimli kullanılmasını sağlayacak yasal ve yönetsel sistem ve süreçler*” şeklinde tanımlanmıştır. Kanunun bu tanım ile kamu mali yönetimini, sadece performans dayalı kaynak kullanımı olarak kavramsallaştırdığı anlaşılmaktadır. Yani tanım, mali yönetimin sadece harcama boyutunu ele almaktadır. Oysa mali yönetim sadece kamu adına harcamaların yapılması ile ilgili değildir. Kamu mali yönetimi aynı zamanda bu harcamaları finanse edecek gelirlerin toplanması ile ilgilidir. Dahası, harcanan kaynaklarla oluşmuş olan varlıkların yönetimi ve gelirler yetmediğinde kamunun finansmanı amacıyla ortaya çıkan yükümlülüklerin (borç) yönetimi ile nakit ve öz kaynak yönetimi de kamu mali yönetiminin kapsamına dahildir.

Bu çalışma, faaliyet raporlarında mali bilgi sunma gerekliliğinin fiili uygulamalar ile uyumlu olup olmadığını araştırmayı hedeflemiştir. İnceleme daha önceki araştırmalardan farklı olarak konusuna sadece faaliyet raporlarındaki mali bilgileri almış ve kapsamına da belli kurum ya da sektör değil, genel yönetimin tamamını dahil ederek, tüm kamu idarelerini kapsayan geniş bir örneklem üzerinden, faaliyet raporlarında yeterli mali bilgi bulunup bulunmadığını araştırmıştır.

Örnek olay olarak belirlenen kamu idarelerinin faaliyet raporlarının doküman analizine dayanan çalışmada, genel bütçeli idareler devlet tüzel kişiliği altında⁹ faaliyet yürüttüğünden ayrı ayrı araştırma kapsamına alınmamış ve mahalli idareler ise bir zümre olarak sadece il belediyeleri (büyükşehir dahil) ile sınırlanarak, 265 kamu idaresinin faaliyet raporları araştırılmıştır. Ayrıca çalışmada, kamu idarelerinin bütçe bilgisi dışında, temel mali tablolardan “herhangi birine” ya da bu bilgilere ulaşılabilecek mizan bilgisine ait ilave bilgiye sahip olması karar ölçeği olarak belirlenmiş ve ilave herhangi bir temel mali tablo ya da mizan bilgisini faaliyet raporlarında sunan kamu idareleri yeterli mali bilgi sunuyor olarak kabul edilmiştir.

Çalışmaya dahil olan, özel bütçeli idareler, düzenleyici denetleyici kurumlar, sosyal güvenlik kurumları ve mahalli idarelerden oluşan toplam 265 kamu idaresinin faaliyet raporlarının araştırılması sonucunda özetle aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır;

- Faaliyet raporlarının idarelerin internet sayfalarına konulması ve erişilebilir olması ulusal¹⁰ ve uluslararası

⁹ Yani kendilerine ait nakit ya da diğer varlıkları ile borç yönetimleri olmayıp, bunları hazine adına gerçekleştirmektedirler. Dolayısıyla genel bütçeli idarelerin tümü devlet tüzel kişiliği altında tek bir idare görünümündedirler ve mali verileri ancak konsolide olarak değerlendirildiğinde anlamlılık bulmaktadır.

¹⁰ Bkz. Türkiye’deki Kamu İdarelerince Hazırlanacak Faaliyet Raporları Hakkında Yönetmeliğin 20 nci maddesi.

düzye (IBP, 2019:3) bir prensip olarak belirlenmişken, örneklem içinde yer alan 265 idareden, 172 özel bütçeli idarenin 1'inde, 10 düzenleyici denetleyici kurumun 2'sinde, 81 mahalli idarenin ise 16'sında, internet üzerinden faaliyet raporu bilgisine ulaşılammıştır¹¹. Bu durum, toplamda örneklemin yaklaşık %7'sini oluşturmaktadır.

• Faaliyet raporu bilgisine ulaşılabilen 246 idarenin yaklaşık %61'nin faaliyet raporunda mali bilgi olarak sadece bütçe gelir ve gider bilgileri ile ödenek bilgilerine yer verildiği, bunun dışında, idarenin varlık ve yükümlülükleri, nakit akışları gibi bilgilerini içeren herhangi bir "temel mali tablo" bilgisine yer verilmediği gözlemlenmiştir. Bu durum idare düzeyinde ise özel bütçeli idarelerin yaklaşık %66, düzenleyici denetleyici kurumların %50, mahalli idarelerin (belediyelerin) %49'unu oluşturmaktadır.

Özetle, daha önce yapılan çalışmaların bazı sonuçları ile de uyumlu olan (Sinik, 2019:30; Demirbaş, Engin, 2016:51) araştırma sonucunda, "Türkiye'de kamu idarelerinin çoğunluğunda, faaliyet raporları, yeterli temel mali tablo bilgisi içermemektedir" şeklindeki iddia hipotezi, faaliyet raporu bilgisine ulaşılan toplam 246 kamu idaresinin ise %61'inde gözlemlenmiş ve doğrulanmıştır. Bunun kaynağında kurumsal ve yönetsel birçok unsur olmakla birlikte, önemli nedenlerinden biri Türk kamu mali yönetim sisteminde geleneksel-dar bakış açısını içeren bütçe odaklı kavramlaştırma¹² ve uygulamaların halen mali yönetim sisteminde sürüyor olmasıdır. Bu anlayışın, kamu mali yönetim sisteminde dönüşümü için kamu idarelerinin farkındalığının ve kurumsal kapasitelerinin sürekli biçimde gelişimi gerekir ve bu açıdan Hazine ve Maliye Bakanlığı'nın daha fazla yönlendiriciliğine ihtiyaç vardır.

11 İdarelerin, kamuoyunun bu raporlara ulaşmasını sağlayacak tedbirleri alma sorumluluğu olduğu yine Yönetmeliğin 20 nci maddesinde belirtilmektedir. İnternet siteleri bulunduğu halde, diğer idarelerde olduğu gibi bu idarelerde söz konusu verilere kolay biçimde bir erişim sağlanamamıştır.

12 Bkz. KMYKK 3 üncü maddesi.

KAYNAKLAR

- Allen, R., Hemming, R., Potter, H.B. (2013). "Introduction: The Meaning, Content and Objectives of Public Financial Management". NY, USA: *The International Handbook of Public Financial Management*, (Ed: Allen, R., Hemming, R., & Potter, B. H) Palgrave Macmillan, doi:10.1057/9781137315304, 1-16.
- Brandsma, G. J. and Schillemans, T. (2013). "The Accountability Cube: Measuring Accountability", *Journal of Public Administration Research and Theory*, Volume 23, Issue 4, October 2013, Pages 953–975
- Brusca Alijarde, I. & Montesinos Julve, V.. (2014). Accrual Financial Reporting in the Public Sector: Is it a Reality?. *Innovar*, 24(54), 107-120. <https://dx.doi.org/10.15446/innovar.v24n54.46458>
- Bovens, M. (2007). *Analysing and Assesing Public Accountability*, A Conceptual Framework *European Law Journal*, Vol. 13, No. 4, July 2007, pp. 447–468
- Bovens, M., Schillemans, T., Hart, P.T., (2008). "Does Public Accountability Work? An Assessment Tool". *Public Administration*, 86, 1, 225-242.
- Brazier, A., Ram, V. (2006). *The Fiscal Maze: Parliament, Government and Public Money*, Hansard Society [Aktaran; Bacon R. (2008), Parlamentonun Denetim ve İzleme Fonksiyonları: İngiltere Deneyimi, Uluslararası Sempozyum, *Bütçe Sürecinde Parlamentonun Rolü, Bildiri ve Makaleler*, 8-9 Ekim 2008, TBMM Basımevi, Ankara, s.229-246]
- Büyük, K. (2009). *Stratejik Performansın Ölçülmesi Ve Geliştirilmesinde Kurumsal Başarı Karnesi İle Faaliyet Raporlarının Karşılaştırılması: Tepebaşı Belediyesi Örneği*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi
- Cavanagh J., Flynn S., Moretti D. (2016). *Implementing Accrual Accounting in the Public Sector*, IMF, Fiscal Affairs Department
- CIPFA (2009). *Public Financial Management and the PFM International Architecture*. UK: A Whole System Approach, Consultation Draft
- Demirbaş, T. ve Engin, R. (2016), Sayıştayın Belediyeler Üzerindeki Performans Denetimlerinde Ulaştığı Bulguların Analizi, *Sayıştay Dergisi*, Sayı:100 Ocak-Mart 2016
- Dubnick, M. (2005) Accountability and The Promise Of Performance: In Search of the Mechanisms, *Public Performance & Management Review*, 28:3, 376-417, DOI: 10.1080/15309576.2005.11051839
- EU (2014). *Compendium of the public internal control systems in the EU Member States*, Publications Office of the European Union, Luxembourg
- GAO (2019). *Performance and Accountability Report Fiscal Year 2019*, , GAO-20-1SP
- HM Treasury (2019). *The Government Financial Reporting Review*, HM Treasury, UK
- IBP (2019). *Guide To The Open Budget Questionnaire: An Explanation Of The Questions And The Response Options*, Washington
- IFAC (2003). *Transition to the Accrual Basis of Accounting: Guidance for Governments and Government Entities (Second Edition)*, Public Sector Committee, NY
- IFAC (2018). *International Handbook of Public Accounting Pronouncement*, Public Sector Accounting Standards Board, 2018 Edition I
- IFAC, CIPFA (2018), *International Public Sector Financial Accountability Index*, 2018 Status Report
- IMF (2014), *Government Finance Statistics Manual 2014*, International Monetary Fund, Washington, D.C.
- IMF (2018). *Fiscal Transparency Handbook*, International Monetary Fund, Publication Services, Washington, DC
- Johnson, K.J, Stapenhurst, F.R. (2007). "The Growth of Parliamentary Budget Offices". 359-378, Anwar Shah, *Performance Accountability and Combating Corruption*, The World Bank, Washington
- Mansfield, R. (1979). The Financial Reporting Practices of Government: A Time for Reflection. *Public Administration Review*, 39(2), 157-162. doi:10.2307/3110471
- Matheson A. (2002). "Better Public Sector Governance: The Rationale For Budgeting And Accounting Reform In Western Nations, Models of Public Budgeting and Accounting Reform", *OECD Journal on Budgeting*, Volume 2/Supplement 1, Paris, 37-50

- Meijer, A. (2014). "Transparency", *The Oxford Handbook of Public Accountability*, Oxford University Press, UK 507-524
- Mordacı, F. (2008). "Bütçe Reformu ve Parlamento: Fransa Deneyimi", *Uluslararası Sempozyum, Bütçe Sürecinde Parlamantonun Rolü*, Bildiri ve Makaleler, 8-9 Ekim 2008, Ankara, 135-150
- North, D.C. (1990). *Institutions, Institutional Change, And Economic Performance*, St Louis: Cambridge University Press.
- North, D.C. (1991). "Institutions". *Journal of Economic Perspectives*, 5, 97-112.
- OECD (2002). *OECD Best Practices for Budget Transparency*, OECD, Paris
- OECD (2003). *Harmonising Donor Practices for Effective Aid Delivery*, Good Practice Papers A DAC Reference Document, Paris
- OECD. (2017). *Budget Transparency Toolkit, Practical steps for supporting openness, integrity and accountability in Public Financial Management*, OECD Public Governance Directorate
- PEFA. (2016). *Framework for Assessing Public Financial Management*. Washington DC, USA: PEFA Secretariat.
- Pollitt, C. (2003). *The Essential Public Manager*, Open University Press/McGraw-Hill, Maidenhead, Philadelphia
- Pretorius, C. ve Pretorius, N. (2009). *Public Financial Management Reform Literature Review*, Evaluation Working Paper/Evaluation Report EV698, DFID, London
- Renzio de, P. (2013). "Assessing and Comparing the Quality of Public Financial Management Systems: Theory, History and Evidence", *The International Handbook of Public Financial Management*, NY, USA: Palgrave Macmillan, 137-160
- Sahgal, V. (2008). "Parlamantonun Rolü: Bütçenin Hazırlanması & Uygulanması ve Dış Denetim & Kontrol", *Uluslararası Sempozyum, Bütçe Sürecinde Parlamantonun Rolü*, Bildiri ve Makaleler, Ankara, 165-180
- Schick, A. (1998). *Why Most Developing Countries Should Not Try New Zealand Reforms*. Washington: The World Bank Research Observer, 123-131 [Aktaran; USAID (2014), *Guide to Public Financial Management*, Bureau of Economic Growth, Education and the Environment, Washington, D.C.]
- Schick, A. (2011). "Repairing the Budget Contract between Citizens and the State", *OECD Journal On Budgeting*, Volume 2011/3
- Simson R., Sharma N., Aziz I. (2011). *A Guide To Public Financial Management Literature - For Practitioners in Developing Countries*, Overseas Development Institute, London, UK
- Sinik, N. (2019). *Üniversitelerde Hazırlanan Faaliyet Raporlarının Karşılaştırılabilirliğinin İncelenmesi*, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi)
- Storm, K. (2000), Delegation and accountability in parliamentary democracies, *European Journal of Political Research*, 37: 261-289. doi:10.1111/1475-6765.00513
- Toudas K., Poutos E., Balios D. (2013) "Concept, Regulations and Institutional Issues of IPSAS: A Critical Review", *European Journal of Business and Social Sciences*, Vol. 2, No. 1, pp.43-54
- USAID (2014), *Guide to Public Financial Management*, Bureau of Economic Growth, Education and the Environment, (Ed: Hyman, E., Kambour, F.P. ve Daum, L.K.), Washington, D.C.
- Uyral, E. (2019). *Yerel Yönetimlerin Aktif Yaşlanma Stratejileri: Büyükşehir Belediyelerinin Faaliyet Raporları Üzerinden Aktif Yaşlanma Stratejilerinin İncelenmesi*, Akdeniz Üniversitesi, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi)
- Yüksel, F. (2018). Kamu Kurumlarında Entegre Raporlama ve Uygulanabilirliği: Türkiye Örneği, *Journal of Accounting, Finance and Auditing Studies*, 4/2 (2018) 139-157

Diğer Kaynaklar

- 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu, 24.12.2003 tarih ve 25326 sayılı Resmi Gazete
- Kamu İdarelerince Hazırlanacak Faaliyet Raporları Hakkında Yönetmelik, 17.03.2006 tarih ve Sayısı: 26111 sayılı Resmî Gazete
- Genel Yönetim Muhasebe Yönetmeliği, 23.12.2014 tarih ve 29214 sayılı Resmî Gazete
- Devlet Muhasebesi Standardı 1, 22.2.2008 tarih ve 26795 sayılı Resmî Gazete

EK 1: 5018 sayılı Kanun Eki 2, 3, 4 sayılı Cetvelde Yer Alan Kurumlar ile Büyükşehir ve Diğer İl Belediyeleri Faaliyet Raporları (Erişimler;16.7.2019, 13.4.2020, 14.4.2020, 17.4.2020, 24.4.2020)

Sıra	Sayılar	Kurum	Mali Tablo Bilgisi	İdare Faaliyet Raporları Linkleri (Erişimler;16.7.2019, 13.4.2020, 14.4.2020, 17.4.2020, 24.4.2020)
Üniversiteler				
1	1	İstanbul Üniversitesi	Bütçe gelir ve gider bilgileri yanında mizan bilgileri bulunmakta (2019)	https://cdn.istanbul.edu.tr/FileHandler2.ashx?f=2019-yili-idare-faaliyet-raporu-(24.03.2020)--son-revize-.pdf
2	2	Kocaeli Üniversitesi	Bütçe gerçekleştirmeleri dışında bilanço bulunmakta (2018)	http://www.kocaeli.edu.tr/hakimizda/plan-rapor-genelge/dosyalar/2018%20YILI%20%C4%B0DARE%20FAAL%C4%B0YET%20RAPORU.pdf
3	3	Adıyaman Üniversitesi	Bütçe gerçekleştirmeleri dışında bilanço bulunmakta (2018)	http://sgdb.adiyaman.edu.tr/Files/sgdb/Sayfalar/Raporlar/faaliyet_raporu_2018_webe_atilacak.pdf
4	4	Kilis 7 Aralık Üniversitesi	Bütçe gerçekleştirmeleri dışında bilanço bulunmakta (2018)	http://www.kilis.edu.tr/dosyalar/plan%20ve%20program/idare%20Faaliyet%20Raporlar%C4%B1/idare_faaliyet_raporu_2018.pdf
5	5	Çankırı Karatekin Üniversitesi	Bütçe gerçekleştirmeleri dışında bilanço bulunmakta (2018)	https://krtnadmn.karatekin.edu.tr/files/strateji/2019/2018%20Y%C4%B1%C4%B1%20%C4%B0dare%20Faaliyet%20Raporu%20-%20Copy%201.pdf
6	6	Ondokuz Mayıs Üniversitesi	Bütçe gerçekleştirmeleri dışında bilanço bulunmakta (2019)	http://sgdb.omu.edu.tr/wp-content/uploads/sites/14/2020/01/2019omuifr.pdf
7	7	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi	Bütçe gerçekleştirmeleri dışında bilanço bulunmakta (2019)	https://strateji.ogu.edu.tr/Storage/Strateji/Uploads/ESOG%C3%9C-2019-YILI-FAAL%C4%B0YET-RAPORU.pdf
8	8	İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi	Bütçe gerçekleştirmeleri dışında bilanço bulunmakta (2019)	https://www.ikcu.edu.tr/Share/D6C61332CBB2933180322DF42F1D1881
9	9	Tarsus Üniversitesi	Bütçe gerçekleştirmeleri dışında bilanço bulunmakta (2019)	http://strateji.tarsus.edu.tr/Files/ckFiles/strateji-tarsus-edu-tr/Faaliyet%20Raporlar%C4%B1/TARSUS%20%C3%9CN%C4%B0VERS%C4%B0TES%C4%B0%202019%20YILI%20%C4%B0DARE%20FAAL%C4%B0YET%20RAPORU.pdf
10	10	Boğaziçi Üniversitesi	Bütçe gerçekleştirmeleri dışında bilanço ve faaliyet sonuçları tablosu bulunmakta (2018)	https://sgdb.boun.edu.tr/sites/sgdb.boun.edu.tr/files/sgdbfiles/faaliyet_raporu/2018/2018_BU_IDARE_FAALİYET_RAPORU_VOL17_0.pdf
11	11	Fırat Üniversitesi	Bütçe gerçekleştirmeleri dışında bilanço ve faaliyet sonuçları tablosu bulunmakta (2018)	http://strateji.db.firat.edu.tr/tr/node/27
12	12	Mersin Üniversitesi	Bütçe gerçekleştirmeleri dışında bilanço ve faaliyet sonuçları tablosu bulunmakta (2018)	http://www.mersin.edu.tr/bulut/birim_1383/Faaliyet_Raporlar/Mersin_Universitesi_2018_Yili_Idare_Faaliyet_Raporu.pdf
13	13	Mardin Artuklu Üniversitesi	Bütçe gerçekleştirmeleri dışında bilanço ve faaliyet sonuçları tablosu bulunmakta (2018)	http://www.artuklu.edu.tr/dosyalar/strateji_gelistirme/Faaliyet%20Raporlar%C4%B1/2018%20YILI%20KURUM%20FAAL%C4%B0YET%20RAPORU.pdf
14	14	Orta Doğu Teknik Üniversitesi	Bütçe gerçekleştirmeleri dışında bilanço ve faaliyet sonuçları tablosu bulunmakta (2019)	http://sgdb.metu.edu.tr/sites/sgdb.metu.edu.tr/files/ODTU2019YILIDAREFAALİYETRAPORU.pdf
15	15	Çukurova Üniversitesi	Bütçe gerçekleştirmeleri dışında bilanço ve faaliyet sonuçları tablosu bulunmakta (2019)	http://sgdb.cu.edu.tr/tr/Belgeler/PlanProgramveRaporlar/CU2019FR.pdf
16	16	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Bütçe gerçekleştirmeleri dışında bilanço ve faaliyet sonuçları tablosu bulunmakta (2019)	https://strateji.aku.edu.tr/wp-content/uploads/sites/29/2020/03/2019-Y%C4%B1%C4%B1-%C4%B0dare-Faaliyet-Raporu-2.pdf
17	17	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi	Bütçe gerçekleştirmeleri dışında bilanço ve faaliyet sonuçları tablosu bulunmakta (2019)	http://strateji.dpu.edu.tr/index/sayfa/3005/faaliyet-raporlari

18	18	Ordu Üniversitesi	Bütçe gerçekleştirmeleri dışında bilanço ve faaliyet sonuçları tablosu bulunmakta (2019)	http://sgdb.odu.edu.tr/files/other/2019_Yl_dare_Faaliyet_Raporu.pdf
19	19	Yalova Üniversitesi	Bütçe gerçekleştirmeleri dışında bilanço ve faaliyet sonuçları tablosu bulunmakta (2019)	http://strateji.yalova.edu.tr/tr/Page/Icerik/faaliyet-raporlari-39
20	20	Türk-Alman Üniversitesi	Bütçe gerçekleştirmeleri dışında bilanço ve faaliyet sonuçları tablosu bulunmakta (2019)	http://3fcampus.tau.edu.tr/uploads/cms/sgdb.tau/6284_3.pdf
21	21	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi	Bütçe gerçekleştirmeleri dışında bilanço ve mizan bulunmakta (2019)	https://dosyalar.nevsehir.edu.tr/64b875e36a6c0ae6edb36d3fa52a34b2/2019-idare-faaliyet-raporu.pdf
22	22	Karabük Üniversitesi	Bütçe gerçekleştirmeleri dışında bilanço ve özkaynak değişim tablosu (2019)	http://strateji.karabuk.edu.tr/yuklenen/dosyalar/12634202030256.pdf
23	23	Kayseri Üniversitesi	Bütçe gerçekleştirmeleri dışında bilanço, faaliyet sonuçları tablosu, özkaynak değişim tablosu, bulunmakta (2019)	https://stratejedb.kayseri.edu.tr/ckfinder/userfiles/files/2019_Faaliyet_Raporu_WEB(1).pdf
24	24	Selçuk Üniversitesi	Bütçe gerçekleştirmeleri dışında bilanço, faaliyet sonuçları tablosu, özkaynak değişim tablosu, nakit akış tablosu bulunmakta (2019)	http://www.selcuk.edu.tr/dosyalar/files/106/Sel%C3%A7uk_%C3%9Cniversitesi_%C4%B0dare_Faaliyet_Raporu2020.pdf
25	25	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi	Bütçe gerçekleştirmeleri dışında bilanço, mizan ve faaliyet sonuçları tablosu bulunmakta (2019)	http://w3.bilecik.edu.tr/strateji/wp-content/uploads/sites/53/2020/03/2019-Faaliyet-Raporu-s%C4%B1k%C4%B1%C5%9Ft%C4%B1r%C4%B1ld%C4%B1.pdf
26	26	Gümüşhane Üniversitesi	Bütçe gerçekleştirmeleri dışında bilanço, mizan ve faaliyet sonuçları tablosu bulunmakta (2019)	http://strateji.gumushane.edu.tr/media/uploads/strateji/files/2019-yl-idare-faaliyet-raporu-son-yaym.pdf
27	27	Bursa Teknik Üniversitesi	Bütçe gerçekleştirmeleri dışında bilanço, nakit akım tablosu, özkaynak değişim tablosu ve faaliyet sonuçları tablosu bulunmakta (2019)	http://depo.btu.edu.tr/dosyalar/sgb/Dosyalar/FR.2019.BTU.v04.pdf
28	28	Afyonkarahisar Sağlık Bilimleri Üniversitesi	Bütçe gerçekleştirmeleri dışında faaliyet sonuçları tablosu bulunmakta (2019)	https://strateji.afsu.edu.tr/wp-content/uploads/sites/8/2020/02/%C4%B0dare-Faaliyet-Raporu-2019.pdf
29	29	Pamukkale Üniversitesi	Bütçe gerçekleştirmeleri dışında mizan bulunmakta (2018)	http://www.sp.gov.tr/upload/xSPRapor/files/LYFl+2018_Yili_Idare_Faaliyet_Raporu.pdf
30	30	Galatasaray Üniversitesi	Bütçe gerçekleştirmeleri dışında mizan bulunmakta (2018)	http://dosya.gsu.edu.tr/Sayfalar/2019/5/2018-yili-faaliyet-raporu-287-494.pdf
31	31	Düzce Üniversitesi	Bütçe gerçekleştirmeleri dışında mizan bulunmakta (2018)	https://strateji.duzce.edu.tr/Dokumanlar/strateji/2018Faaliyet/html5forpc.html
32	32	Aksaray Üniversitesi	Bütçe gerçekleştirmeleri dışında mizan bulunmakta (2018)	https://strateji.aksaray.edu.tr/dosya/a157f019-dd71-44c4-a339-e24602ec791a.pdf
33	33	Giresun Üniversitesi	Bütçe gerçekleştirmeleri dışında mizan bulunmakta (2018)	https://www.giresun.edu.tr/Files/ckFiles/giresun-edu-tr/RAPORLAR/2018%20faaliyet%20raporu-Web%2028.02.2019.pdf
34	34	Munzur Üniversitesi	Bütçe gerçekleştirmeleri dışında mizan bulunmakta (2018)	https://www.munzur.edu.tr/birimler/idari/sgd/Pages/File/FR_2019_calismasi_1-118.pdf
35	35	Sağlık Bilimleri Üniversitesi	Bütçe gerçekleştirmeleri dışında mizan bulunmakta (2018)	http://www.sbu.edu.tr/FileFolder/Dosyalar/eb408a43/2019_9/2018sbuidarefaaliyetraporu-90d39327.pdf
36	36	Anadolu Üniversitesi	Bütçe gerçekleştirmeleri dışında mizan bulunmakta (2019)	https://sgdb.anadolu.edu.tr/sites/sgdb.anadolu.edu.tr/files/raporlar/2019%20C4%B0DARE%20FAAL%C4%B0YET%20RAPORU.pdf
37	37	Trakya Üniversitesi	Bütçe gerçekleştirmeleri dışında mizan bulunmakta (2019)	https://bys.trakya.edu.tr/file/open/94528987
38	38	Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi	Bütçe gerçekleştirmeleri dışında mizan bulunmakta (2019)	http://bhi.nku.edu.tr/basinyonetim/resim/images/edittorresimleri/2076/files/TNK%C3%9C%202019%20Y%C4%B1%C4%B1%20C4%B0dare%20Faaliyet%20Raporu.pdf
39	39	Hitit Üniversitesi	Bütçe gerçekleştirmeleri dışında mizan bulunmakta (2019)	http://cdn.hitit.edu.tr/sgdb/files/67877_2004161317132.pdf

40	40	Kırklareli Üniversitesi	Bütçe gerçekleştirmeleri dışında mizan bulunmakta (2019)	http://sgdb.klu.edu.tr/dosyalar/birimler/sgdb/dosyalar/dosya_ve_belgeler/kirklareli_universitesi_2019_yili_faaliyet_raporu.pdf
41	41	Şırnak Üniversitesi	Bütçe gerçekleştirmeleri dışında mizan bulunmakta (2019)	http://sirnak.edu.tr/idari/strateji/dosya/belgeler/2019-FAALİYET-sonn-donusturuldu.pdf
42	42	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	Bütçe gerçekleştirmeleri dışında mizan bulunmakta (2019)	https://www.aybu.edu.tr/stratejedb/contents/files/2019%20%c4%b0DARE%20FAAL%c4%b0YET%20RAPORU%20%c4%b0MZALI.pdf
43	43	Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi	Bütçe gerçekleştirmeleri dışında mizan bulunmakta (2019)	https://strateji.bandirma.edu.tr/Content/Web/Yuklemeler/Sayfa/Dosya/3470/ab92fc33-b2a8-f3cb-b83f-1e1b473fe2d4.pdf
44	44	İskenderun Teknik Üniversitesi	Bütçe gerçekleştirmeleri dışında mizan bulunmakta (2019)	https://iste.edu.tr/files/1756_files_1581078219.pdf
45	45	İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa	Bütçe gerçekleştirmeleri dışında mizan bulunmakta (2019)	https://cdn.istanbul.edu.tr/FileHandler2.ashx?f=iu-cerrahpasa_2019_mali_yili_ida_faaliyet_rap_2019_yili-calismasi_2020_volk.pdf
46	46	Trabzon Üniversitesi	Bütçe gerçekleştirmeleri dışında mizan bulunmakta (2019)	http://sgdb.trabzon.edu.tr/Files/Images/2019-yili-idare-faaliyet-...-25032020162851.pdf
47	47	İstanbul Medeniyet Üniversitesi	Bütçe gerçekleştirmeleri dışında, temel mali tabloları notu ve linki bulunmakta (2019)	https://strateji.medeniyet.edu.tr/tr/raporlar-ve-programlar/raporlar
48	1	Eskişehir Teknik Üniversitesi	Faaliyet raporuna ulaşılamadı	
49	1	Kırıkkale Üniversitesi	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2016)	https://panel.kku.edu.tr/Content/strateji/Raporlar/faaliyet%20raporlar%C4%B1/2016%20idare%20faaliyet%20raporu.pdf
50	2	İstanbul Teknik Üniversitesi	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2018)	https://kalite.itu.edu.tr/docs/librariesprovider211/dokumanlar/itu-faaliyet-raporu_2018.pdf?sfvrsn=6
51	3	Ege Üniversitesi	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2018)	http://sgdb.ege.edu.tr/files/sgdb/icerik/EU_2018%20faliyet%20raporu.pdf
52	4	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2018)	http://www.cumhuriyet.edu.tr/dosya/10_1097_1100_2018_mali_yili_idare_faaliyet_raporu90546ac30a107f7aca3b10f9ba7f64ab.pdf
53	5	Marmara Üniversitesi	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2018)	http://dosya.marmara.edu.tr/sgdb/raporlar/faaliyetraporlari/2018/2018_idare_faaliyet.pdf
54	6	Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2018)	https://www.msgsu.edu.tr/Assets/UserFiles/doc_birim_idari/2018_yili_faaliyet_raporu.pdf
55	7	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2018)	https://www.yyu.edu.tr/AkademikBirimler/sayfalar/555/2111
56	8	Gaziantep Üniversitesi	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2018)	http://strateji.gantep.edu.tr/upload/files/Gaziantep%20%C3%9Cniversitesi%202018%20Y%C4%B1%C4%B1%20%C4%B0dare%20Faaliyet%20Raporu.pdf
57	9	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2018)	http://www.idari.adu.edu.tr/db/strateji/webfolders/Aydin_Adnan_Menderes_Universitesi_2018_yili_idare_faaliyet_raporu.pdf
58	10	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2018)	http://sablon.mu.edu.tr/icerik/strateji.mu.edu.tr/Belge/52e938a6-e24.pdf
59	11	Sakarya Üniversitesi	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2018)	http://www.kalite.sakarya.edu.tr/dokuman/2019/SAU.FR.2018.pdf
60	12	Süleyman Demirel Üniversitesi	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2018)	http://kalite.sdu.edu.tr/uploads/dosyalar/2018-yili-idare-faaliyet-raporu-1556781247.pdf
61	13	Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2018)	https://w3.beun.edu.tr/hakkimizda/2018-faaliyetraporu.html

62	14	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2018)	http://dosyayukleme.ahievran.edu.tr/dosyalar/KIRSEHIR_AHI_EVRAN_UNIVERSITESI_2018_YILI_IDARE_FAALIYET_RAPORU.pdf
63	15	Kastamonu Üniversitesi	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2018)	https://egitim.kastamonu.edu.tr/images/dokumanlar/KALITE/2018_BRM_FAALIYET_RAPORU.pdf
64	16	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2018)	https://strateji.ebyu.edu.tr/wp-content/uploads/2019/03/EBY%C3%9C-2018-YILI-FAAL%C4%B0YET-RAPORU.pdf
65	17	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2018)	https://dosya.kmu.edu.tr/strateji/userfiles/files/Raporlar/2018%20Y%C4%B1%C4%B1%20%C4%B0dare%20Faaliyet%20Rapor.pdf
66	18	Sinop Üniversitesi	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2018)	http://oldsgdb.sinop.edu.tr/strateji_gelistirme_daire_baskanligi/dosyalar/2018YilidareFaaliyetRaporu.pdf
67	19	Bitlis Eren Üniversitesi	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2018)	http://www.sp.gov.tr/upload/xSPRapor/files/mGnc8+Faaliyet_Raporu.pdf
68	20	Ardahan Üniversitesi	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2018)	https://www.ardahan.edu.tr/dosyalar/icerik/sgdb/2018_idare_faaliyet_raporu.pdf
69	21	Abdullah Gül Üniversitesi	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2018)	http://www.agu.edu.tr/userfiles//AG%C3%9C_2018_Y%C4%B1%C4%B1_%C4%B0dare_Faaliyet_Rap%20-%20Copy%201.pdf
70	22	İzmir Demokrasi Üniversitesi	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2018)	http://www.idu.edu.tr/wp-content/uploads/2019/04/%C4%B0D%C3%9C-2018-Y%C4%B1%C4%B1-%C4%B0dare-Faaliyet-Raporu.pdf
71	23	Konya Teknik Üniversitesi	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2018)	http://ktun.edu.tr/Dosyalar/files/%C4%B0dare%20Faaliyet%20Raporu-2018.pdf
72	24	Kütahya Sağlık Bilimleri Üniversitesi	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2018)	http://strateji.ksbu.edu.tr/app/views/panel/ckfinder/userfiles/160/files/2018_Yili_dari_Faaliyet_Raporu.pdf
73	25	Malatya Turgut Özal Üniversitesi	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2018)	http://strateji.ozal.edu.tr/birim-faaliyet-raporu/
74	26	Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2018)	https://strateji.subu.edu.tr/sites/strateji.subu.edu.tr/files/2019-05/SUB%C3%9C%202018%20%C4%B0dare%20Faaliyet%20Raporu%2001.04.2018.pdf
75	27	Samsun Üniversitesi	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2018)	http://dosya.samsun.edu.tr/strateji/2018yilidarefaaliyetraporu/mobile/index.html
76	28	Kahramanmaraş İstiklal Üniversitesi	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2018)	https://www.istiklal.edu.tr/depo/duyuru_belge/%C4%B0ST%C4%B0KLAL%20%C3%9CNV.%202018%20%C4%B0DARE%20FAAL%C4%B0YET%20RAPORU_1902271529415829.pdf
77	29	Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2018)	https://sgdb.isparta.edu.tr/assets/uploads/sites/95/files/2018-idare-faaliyet-raporu-28022019.pdf
78	30	Yükseköğretim Kurulu	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2019)	https://www.yok.gov.tr/Documents/Kurumsal/strateji_dairesi/faaliyet_raporlari/2019_yok_idare_faaliyet_raporu.pdf
79	31	Ölçme, Seçme ve Yerleştirme Merkezi Başkanlığı	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2019)	https://dokuman.osym.gov.tr/pdfdokuman/2019/GENEL/2019faaliyetraporu12032020.pdf
80	32	Ankara Üniversitesi	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2019)	http://sgdb.ankara.edu.tr/files/2020/03/A.U. 2019_Yili_Idari_Faaliyet_Raporu.pdf
81	33	Karadeniz Teknik Üniversitesi	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2019)	http://www.ktu.edu.tr/dosyalar/sgdb_d9b27.pdf
82	34	Atatürk Üniversitesi	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2019)	https://atauni.edu.tr/yuklemeler/5352ed193aaff1a9cd8755965372e61e.pdf

83	35	Hacettepe Üniversitesi	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2019)	http://sgdb.hacettepe.edu.tr/sayfa_dosyaları/raporlar/faaliyet/2019faaliyetraporu.pdf
84	36	Dicle Üniversitesi	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2019)	http://www.dicle.edu.tr/Dosya/2020-02/d.u_7289.PDF
85	37	İnönü Üniversitesi	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2019)	http://www.inonu.edu.tr/media/cms/announcement/2157/2020/3/2019_Faaliyet_Raporu..pdf
86	38	Bursa Uludağ Üniversitesi	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2019)	https://uludag.edu.tr/dosyalar/sgdb/Duyuru_Dosyalar/asl_2019_faaliyet_raporu_strateji.pdf
87	39	Erciyes Üniversitesi	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2019)	https://strateji.erciyes.edu.tr/ckfinder/userfiles/files/ER%c3%9c%202018%20YILI%20c4%b0DARE%20Faaliyet_Raporu.pdf
88	40	Akdeniz Üniversitesi	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2019)	http://ww2.akdeniz.edu.tr/dosya/strateji/2019fr.pdf
89	41	Dokuz Eylül Üniversitesi	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2019)	http://strateji.deu.edu.tr/wp-content/uploads/2020/03/2019-YILI-%C4%BODARE-FAAL%C4%B0YET-RAPORU.pdf
90	42	Gazi Üniversitesi	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2019)	http://sgdb.gazi.edu.tr/posts/view/title/idare-faaliyet-raporlari-108237?siteUri=sgdb
91	43	Yıldız Teknik Üniversitesi	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2019)	http://www.stg.yildiz.edu.tr/images/files/Strateji_Gelistirme_Daire_Bsk_2019_Birim_Faaliyet_Raporu-v2.pdf
92	44	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2019)	http://www.ibu.edu.tr/template/contents/baibu-2019-faaliyet-raporu_4183505.pdf
93	45	Balıkesir Üniversitesi	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2019)	http://kutuphane.balikesir.edu.tr/dosya/faaliyetraporu/2019faaliyet.pdf
94	46	Manisa Celal Bayar Üniversitesi	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2019)	https://imid.mcbu.edu.tr/genel-bilgiler/faaliyet-raporlari.24470.tr.html
95	47	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2019)	https://cdn.comu.edu.tr/cms/strateji/files/626-2019-idare-faaliyet-raporu.pdf
96	48	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2019)	https://strateji.gop.edu.tr/dosya/26_02_YYYY_01_28_31.pdf
97	49	Gebze Teknik Üniversitesi	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2019)	http://www.gtu.edu.tr/Files/250220_IDARE_FAALİYET_RAPORU/2019_IDARE_FAALİYET_RAPORU.pdf
98	50	Harran Üniversitesi	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2019)	http://strateji.harran.edu.tr/assets/uploads/other/files/strateji/files/Harran_%C3%9Cniversitesi_2019_Y%C4%B1%C4%B1_%C4%B0dare_Faaliyet_Raporu.pdf
99	51	İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2019)	https://iyte.edu.tr/wp-content/uploads/2020/02/2019-Y%C4%B1%C4%B1-Faaliyet-Raporu.pdf
100	52	Kafkas Üniversitesi	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2019)	https://www.kafkas.edu.tr/dosyalar/sgdb/file/2019%20Y%C4%B1%C4%B1%20KA%C3%9C%20%C4%B0dare%20Faaliyet%20Raporu.pdf
101	53	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2019)	https://www.ksu.edu.tr/depo/belgeler/KS%C3%9C%202019%20Y%C4%B1%C4%B1%20%C4%B0dare%20Faaliyet%20Raporu_2002281550007177.pdf
102	54	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2019)	http://www.mku.edu.tr/files/70867f75-18bc-42a0-9369-ab152259de1c.pdf
103	55	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2019)	http://static.ohu.edu.tr/uniweb/media/portallar/sgdb/sayfalar/4026/z2hb2vtc.pdf

104	56	Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2019)	https://sgdb.mehmetakif.edu.tr/upload/sgdb/52-form-232-13633849-2019-yili-idare-faaliyet-raporu.pdf
105	57	Uşak Üniversitesi	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2019)	https://strateji.usak.edu.tr/upload/strateji/RCJp7w39mm_2019%20Mali%20Y%C4%B1%C4%B1%20Faaliyet%20RaporuLAST.pdf
106	58	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2019)	http://strateji.idari.erdogan.edu.tr/Files/Images/2019-yili-idare-faaliyet-...-27032020112100.pdf
107	59	Yozgat Bozok Üniversitesi	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2019)	http://bozok.edu.tr/upload/dosya/aj6w.pdf
108	60	Amasya Üniversitesi	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2019)	https://stratejedb.amasya.edu.tr/media/1264/2019-yili-idare-faaliyet-raporu.pdf
109	61	Ağrı Dağı Üniversitesi (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2019)	https://www.agri.edu.tr/upload/stratejigelistirmedairebaskanligi/2019%20FAL%C4%B0YET%20RAPORU-SON%20(1).pdf
110	62	Siirt Üniversitesi	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2019)	http://sgdb.siirt.edu.tr/detay/faaliyet-raporlari/552760.html
111	63	Artvin Çoruh Üniversitesi	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2019)	https://www.artvin.edu.tr/uploads/strj.artvin.edu.tr/userfiles/files/2019%20A%C3%87%20C3%9C%20Faaliyet%20Raporu-SON(2).pdf
112	64	Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2019)	http://depo.osmaniye.edu.tr/dosyalar/sgdb/Dosyalar/OK%C3%9C%202019%20YILI%20%C4%B0DARE%20FAAL%C4%B0YET%20RAPORU.pdf
113	65	Bingöl Üniversitesi	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2019)	http://strateji.bingol.edu.tr/media/8559/2019-yili-faaliyet-raporu.pdf
114	66	Muş Alparslan Üniversitesi	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2019)	http://www.sp.gov.tr/upload/xSPRapor/files/7pln2+Mus_Alparslan_Uni_FR_2019.pdf
115	67	Batman Üniversitesi	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2019)	https://batman.edu.tr/Files/Upload/2019%CC%87da reFaaliyetRaporu.pdf
116	68	Bartın Üniversitesi	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2019)	https://cdn.bartın.edu.tr/sgdb/a280348b-5016-4a13-8b52-0f2e56858116/2019-yili-idare-faaliyet-raporu_Sv7LuJW.pdf
117	69	Bayburt Üniversitesi	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2019)	https://www.bayburt.edu.tr/uploads/.global/af01d9aed75f6941d9f037ce617c4d5f.pdf
118	70	Hakkari Üniversitesi	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2019)	https://hakkari.edu.tr/Document/18/18-2822020171645207.pdf
119	71	Iğdır Üniversitesi	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2019)	http://www.igdir.edu.tr/Addons/Resmi/uploads/files/2019-faaliyet-raporu.pdf
120	72	Necmettin Erbakan Üniversitesi	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2019)	https://www.erbakan.edu.tr/storage/files/department/stratejigelistirme/Plan%20ve%20Raporlar/Faaliyet/Faaliyet%20Raporu-2019.pdf
121	73	Erzurum Teknik Üniversitesi	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2019)	https://www.erkurum.edu.tr/Content/etugeneldosyalar/e8d1c49f-ae7c-476d-8367-cee63bade1aa.pdf
122	74	Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2019)	https://strateji.atu.edu.tr/Upload/menu/doc/04032020_AdanaAlparslanTurkesBTU_2019_Yili_Faaliyet_Raporu.pdf
123	75	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2019)	https://sgdb.asbu.edu.tr/sites/idari_birimler/sgdb.asbu.edu.tr/files/inline-files/%C4%B0dare%20Faaliyet%20Raporu%202019%20v1_3.pdf
124	76	Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2019)	https://sgdb.alanya.edu.tr/ctrms/media/30/tmp//2019%20y%C4%B1%C4%B1%20%C4%B0DARE%20FAAL%C4%B0YET%20RAPORU.pdf

125	77	İzmir Bakırçay Üniversitesi	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2019)	https://strateji.bakircay.edu.tr/Yuklenenler/Dokumanlar/STRATEJ%C4%B0/BELGELER/2019_YILI_%C4%B0DARE_FAAL%C4%B0YET_RAPORU_.pdf
126	78	Yükseköğretim Kalite Kurulu	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2019)	https://www.yokak.gov.tr/Common/Docs/FinancialReports/2019_Mali_Yili_Idare_Faaliyet_Raporu.pdf
127	79	Ankara Müzik ve Güzel Sanatlar Üniversitesi	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2019)	https://www.mgu.edu.tr/idari_birimler/strateji/formlar/faaliyet_raporlari/2019_idare_faaliyet_raporu.pdf
128	80	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2019)	https://api.hacibayram.edu.tr/files/1/Hac%C4%B1bayram%20AHBV/sgdb(tr-TR)/HBV%C3%9C%202019%20Faaliyet%20Raporu-min%20(1)_compressed.pdf
Diğer Özel Bütçeli İdareler				
129	1	Türkiye Bilimler Akademisi	Bütçe gelir ve gider bilgileri yanında bilanço bilgisi bulunmakta (2018)	http://www.tuba.gov.tr/files/idari/2018-yili-faaliyet-raporu.pdf
130	2	Türk Akreditasyon Kurumu	Bütçe gelir ve gider gerçekleştirmeleri yanında bilanço bilgisi bulunmakta (2018)	http://www.turkak.org.tr/TURKAKSITE/reports/Turkak%20Faaliyet%202017_ICLER.pdf
131	3	Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu	Bütçe gerçekleştirmeleri dışında bilanço bulunmakta (2019)	https://www.tubitak.gov.tr/sites/default/files/18842/tubitak_2019_yili_faaliyet_raporu.pdf
132	4	Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü	Bütçe gerçekleştirmeleri dışında bilanço ve faaliyet sonuçları tablosu bulunmakta (2019)	http://web.shgm.gov.tr/documents/sivilhavacilik/files/pdf/kurumsal/faaliyet/2019.pdf
133	5	Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı	Bütçe gerçekleştirmeleri dışında bilanço ve faaliyet sonuçları tablosu bulunmakta (2019)	https://www.tika.gov.tr/upload/2020/02/T%C4%B0KA%20FAAL%C4%B0YET%20RAPORU%202019/TIKAFaaliyetRaporu2019Web.pdf
134	6	Özelleştirme İdaresi Başkanlığı	Bütçe gerçekleştirmeleri dışında bilanço ve faaliyet sonuçları tablosu bulunmakta (2019)	https://ms.hmb.gov.tr/uploads/sites/6/2020/02/2019-Faaliyet-Raporu.pdf
135	7	Nadir Toprak Elementleri Araştırma Enstitüsü	Bütçe gerçekleştirmeleri dışında bilanço ve faaliyet sonuçları tablosu bulunmakta (2019)	http://www.naten.gov.tr/uploads/galeri/858391-naten-2019-faaliyet-raporu.pdf (Erişim:13.4.2020)
136	8	Türkiye İlaç ve Tıbbi Cihaz Kurumu	Bütçe gerçekleştirmeleri dışında bilanço ve mizan bilgileri bulunmakta (2019)	https://titck.gov.tr/storage/Archive/2020/dynamicModulesAttachment/2019%20Y%C4%B1l%C4%B1%20%C4%B0dare%20Faaliyet%20Raporu.pdf_54a35735-d6f3-4bc7-968b-441e53e5ebde.pdf
137	9	Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü	Bütçe gerçekleştirmeleri dışında bilanço, mizan ve faaliyet sonuçları tablosu bulunmakta (2019)	http://www.dsi.gov.tr/docs/stratejik-plan/dsi-2019-faaliyet-raporu.pdf?sfvrsn=2
138	10	Vakıflar Genel Müdürlüğü	Bütçe gerçekleştirmeleri dışında mizan ve faaliyet sonuçları tablosu bulunmakta (2019)	https://cdn.vgm.gov.tr/genelicerik/genelicerik_216_260519/vgm-2019-faaliyet-raporu.pdf
139	11	Türkiye Sağlık Enstitüleri Başkanlığı	Bütçe gerçekleştirmeleri, bilanço ve mizan bilgileri bulunmakta (2018)	https://www.tuseb.gov.tr/uploads/genel/files/faaliyet_raporlari/tuseb_2018_idare_faaliyet_raporu.pdf
140	1	Türk Standartları Enstitüsü	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2018)	https://statik.tse.org.tr/upload/tr/dosya/dokumanyonetimi/107/11042019131530-1.pdf
141	2	Türkiye Su Enstitüsü	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2018)	https://drive.google.com/file/d/1qMJJC72TvQX_Eptu-IWtkhtG-CpFVfz5/view
142	3	Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2018)	https://www.tihek.gov.tr/upload/file_editor/2019/05/faaliyet_raporu_2018.pdf
143	4	Ulusal Bor Araştırma Enstitüsü	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2018) (Kaldırılan kurum)	https://boren.gov.tr/content/docs/BOREN_2018_Faaliyet_Raporu_BASILAN.PDF

144	5	Türkiye Atom Enerjisi Kurumu	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2018) (Kaldırılan kurum)	http://www.taek.gov.tr/tr/belgeler-formlar/sgm/faaliyet_raporlari/TAEK-2018-Y%C4%B1%C4%B1-Faaliyet-Raporu/lang.tr-tr/
145	6	Türkiye Hudut ve Sahiller Sağlık Genel Müdürlüğü	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2019)	https://www.hssgm.gov.tr/content/documents/belgeler/2019_HSSGM_Faaliyet.pdf
146	7	Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2019)	https://www.mta.gov.tr/v3.0/sayfalar/kurumsal/belgeler/faaliyet_raporu_2019.pdf
147	8	Türk Patent ve Marka Kurumu	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2019)	https://www.turkpatent.gov.tr/TURKPATENT/resources/temp/D6FF4D6E-9E17-4A27-876E-0C6A1D950CD8.pdf
148	9	Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2019)	https://www.kosgeb.gov.tr/Content/Upload/Dosya/Mali%20Tablolar/Faaliyet%20Raporlar%C4%B1/KOSGEB_2019_Y%C4%B1%C4%B1_Faaliyet_Raporu.pdf
149	10	GAP Bölge Kalkınma İdaresi	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2019)	http://yayin.gap.gov.tr/pdf-view/web/index.php?Dosya=84fca877f0
150	11	Kamu Denetçiliği Kurumu	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2019)	https://www.ombudsman.gov.tr/kdk-pdf/2019-faliyet-raporu/mobile/index.html
151	12	Ceza ve İnfaz Kurumları ile Tutukevleri İş Yurtları Kurumu	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2019)	https://iydb.adalet.gov.tr/Resimler/BilgiBankasi/28220202750Faaliyet%20Raporu%202019.pdf
152	13	Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2019)	https://ytwbweb1.blob.core.windows.net/files/2020/2020Raporlar/2019%20FAAL%C4%B0YET%20RAPORU_WEB_-5e60b9bf7136e.pdf
153	14	Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2019)	http://www.strateji.yek.gov.tr/Content/UploadFile/Doc/FAALIYET_RAPORU.pdf
154	15	Doğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2019)	http://www.dap.gov.tr/IMG_CATALOG/dosya/dap-idaresi-2019-yili-faaliyet-raporu.pdf
155	16	Konya Ovası Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2019)	http://www.kop.gov.tr/upload/dokumanlar/233.pdf
156	17	Doğu Karadeniz Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2019)	https://www.dokap.gov.tr/Upload/Genel/dokap-bki-2019-yili-faaliyet-raporupdf-182403-rd_40.pdf
157	18	Yükseköğrenim Kredi ve Yurtlar Kurumu	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2017)	http://yurtkur.gsb.gov.tr/Public/Edit/images/KYK/FaaliyetRaporlar%C4%B1/2017_faaliyet_raporu_son.pdf
158	19	Spor Genel Müdürlüğü	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2017)	https://sgm.gsb.gov.tr/Public/Edit/images/SGM/faaliyet%20Raporlar%C4%B1/FAAL%C4%B0YET%20RAPORU_2017.pdf
159	20	Türk Tarih Kurumu	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2018)	https://drive.google.com/file/d/18tFevpKtnfaaBwpwXOUhQlqUeTF7Npn/view
160	21	Meslekî Yeterlilik Kurumu	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2018)	http://www.sp.gov.tr/upload/xSPRapor/files/WHaxk+MYK_2018_Faaliyet_Raporu.pdf
161	22	Savunma Sanayi Başkanlığı	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2019)	https://www.ssb.gov.tr/Images/Uploads/MyContents/V_20200324162051501815.pdf
162	23	Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2019)	https://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2011/05/2019_FAAL%c4%b0YET_RAPORU_28.02.2020.pdf

163	24	Atatürk Araştırma Merkezi	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2019)	https://www.atam.gov.tr/wp-content/uploads/ATAM-2019YILI-FAAL%20YET%20RAPORU-%203%87AL%205%9eMA-SON.pdf
164	25	Atatürk Kültür Merkezi	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2019)	http://www.akmb.gov.tr/userfiles/files/Mali%20Raporlar/FAAL%20YET%20RAPORU/2019%20AKM%20Faaliyet%20raporu.pdf
165	26	Türk Dil Kurumu	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2019)	http://tdk.gov.tr/wp-content/uploads/2016/11/2019-Y%20C4%B1%20C4%B1-%20C4%B0dare-Faaliyet-Raporu.pdf
166	27	Karayolları Genel Müdürlüğü	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2019)	https://www.kgm.gov.tr/SiteCollectionDocuments/KGMdocuments/Kurumsal/FaaliyetRaporu/2019Faaliyet.pdf
167	28	Devlet Tiyatroları Genel Müdürlüğü	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2019)	http://www.devtiyatro.gov.tr/uploads/pdfs/largePdfs/2019%20Faaliyet%20Raporu.pdf
168	29	Devlet Opera ve Balesi Genel Müdürlüğü	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2019)	https://www.operabale.gov.tr/Lists/Strateji/Attachments/29/DOBGM-2019-Y%20C4%B1%20C4%B1-Faaliyet-Raporu.pdf
169	30	Orman Genel Müdürlüğü	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2019)	https://www.ogm.gov.tr/ekutuphane/FaaliyetRaporu/Orman%20Genel%20M%20C3%BCd%20C3%BCr%20C3%BC%202019%20Y%20C4%B1%20C4%B1%20Faaliyet%20Raporu.pdf
170	31	Helal Akreditasyon Kurumu	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2019)	https://www.hak.gov.tr/data/5d80e66013b87656dcbe666f/Helal%20Akreditasyon%20Kurumu%202019%20Y%20C4%B1%20C4%B1%20Faaliyet%20Raporu.pdf
171	32	Maden ve Petrol İşleri Genel Müdürlüğü	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2019)	http://www.mapeg.gov.tr/maden_raporlar_formlar.aspx
172	33	Türkiye Adalet Akademisi	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2019)	https://www.taa.gov.tr/yuklenenler/dosyalar/dosyalar_strateji-faaliyet-raporu-2019.pdf
Düzenleyici Denetleyici Kurumlar				
173	1	Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu	Bütçe bilgileri ve özet bilanço bilgisi bulunmakta (2018)	https://www.bddk.org.tr/ContentBddk/dokuman/hakinda_0003_10.pdf
174	2	Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu	Bütçe gerçekleştirmeleri dışında bilanço ve faaliyet sonuçları tablosu bulunmakta (2018)	https://www.epdk.org.tr/Detay/Icerik/3-0-56/faaliyet-raporlari
175	3	Kamu İhale Kurumu	Bütçe gerçekleştirmeleri dışında bilanço ve faaliyet sonuçları tablosu bulunmakta (2018)	https://dosyalar.kik.gov.tr/genel/IhaleGovTr/Kamu_ihale_kurumu_2018_yili_faaliyet_raporu.pdf
176	4	Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu	Bütçe gerçekleştirmeleri dışında bilanço, mizan ve faaliyet sonuçları tablosu bulunmakta (2018)	https://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/DynamicContentFiles/YillikFaaliyetRaporlari/KGK_Faaliyet_Raporu_2018.pdf
177	1	Kişisel Verileri Koruma Kurumu	Faaliyet raporuna ulaşılamadı	
178	2	Nükleer Düzenleme Kurumu	Faaliyet raporuna ulaşılamadı	
179	1	Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2018)	https://www.btk.gov.tr/uploads/pages/faaliyet-raporlari/faaliyet-raporu-2018.pdf
180	2	Sermaye Piyasası Kurulu	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2018)	https://www.spk.gov.tr/Sayfa/Dosya/1299
181	3	Radyo ve Televizyon Üst Kurulu	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2019)	https://www.rtuk.gov.tr/assets/rtuk2019yilifaaliyetraporu.pdf
182	4	Rekabet Kurumu	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2019)	https://www.rekabet.gov.tr/Dosya/faaliyet-raporlari/2019-yillik-rapor-20200306140804136-pdf

Sosyal Güvenlik Kurumları				
183	1	SGK	Bütçe bilgileri dışında bilanço bilgisi bulunmakta (2018)	http://www.sgk.gov.tr/2018FaaliyetRaporu.pdf
184	2	Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü	Bütçe bilgileri dışında bilanço bilgisi bulunmakta (2019)	https://media.iskur.gov.tr/37553/2019-yili-faaliyet-raporu.pdf
Belediyeler				
185	1	Kars	Bütçe gerçekleştirmeleri dışında bilanço bulunmakta (2018)	https://kars.bel.tr/faaliyet-raporu
186	2	Kocaeli	Bütçe gerçekleştirmeleri dışında bilanço bulunmakta (2018)	https://www.kocaeli.bel.tr/webfiles/userfiles/files/faaliyet-raporlari/2018_Faaliyet_Raporu.pdf
187	3	Amasya	Bütçe gerçekleştirmeleri dışında bilanço bulunmakta (2017)	http://amasya.bel.tr/Files/stratejik-yonetim/AMASYA%20%20BELED%20C4%B0YES%20C4%B0%20FAAL%20C4%B0YET%20%20RAPORLARI/2017%20YILI%20C4%B0DARE%20FAAL%20C4%B0YET%20RAPORU.pdf
188	4	Afyonkarahisar	Bütçe gerçekleştirmeleri dışında bilanço bulunmakta (2018)	https://www.afyon.bel.tr/upload/tr/dosya/dokumanyonetimi/534/30042019143731-1.pdf
189	5	Bolu	Bütçe gerçekleştirmeleri dışında bilanço bulunmakta (2018)	https://issuu.com/bolubelediyesi/docs/bolubelediyesi.2019fr.12mart2019
190	6	Bursa	Bütçe gerçekleştirmeleri dışında bilanço bulunmakta (2018)	https://www.bursa.bel.tr/dosyalar/yayinlar/190430085758_2018_faaliyet_RAPORU-web.pdf
191	7	Çorum	Bütçe gerçekleştirmeleri dışında bilanço bulunmakta (2018)	http://95.0.0.91/download/corum_belediyesi/2018_faaliyet_raporu.pdf
192	8	Gaziantep	Bütçe gerçekleştirmeleri dışında bilanço bulunmakta (2018)	https://www.gaziantep.bel.tr/files/2018_faaliyet_raporu_kitapcik.pdf
193	9	İstanbul	Bütçe gerçekleştirmeleri dışında bilanço bulunmakta (2018)	https://www.ibb.istanbul/Uploads/2019/4/IBB-FAALIYET-RAPORU-2018-new.pdf
194	10	Sivas	Bütçe gerçekleştirmeleri dışında bilanço bulunmakta (2018)	http://sivas.bel.tr/Files/PDF/2018%20FR_Meclis.pdf
195	11	Tekirdağ	Bütçe gerçekleştirmeleri dışında bilanço bulunmakta (2018)	http://www.tekirdag.bel.tr/content/WebSource/file/faaliyet_raporu/2018_yili_idare_faaliyet_raporu.pdf
196	12	Eskişehir	Bütçe gerçekleştirmeleri dışında bilanço ve faaliyet sonuçları tablosu bulunmakta (2018)	http://www.eskisehir.bel.tr/dosyalar/faaliyet_raporlari/2018.pdf
197	13	Samsun	Bütçe gerçekleştirmeleri dışında bilanço ve faaliyet sonuçları tablosu bulunmakta (2018)	https://www.samsun.bel.tr/uploads/dokumanlar/c55da58933dadf65138cee2fe9a4169e5cc.pdf
198	14	İzmir	Bütçe gerçekleştirmeleri dışında bilanço ve faaliyet sonuçları tablosu bulunmakta (2019)	https://www.izmir.bel.tr/YuklenenDosyalar/Dokumanlar/43_03052019_022539_2018-yili-faaliyet-raporu.pdf
199	15	Edirne	Bütçe gerçekleştirmeleri dışında bilanço ve mizan bulunmakta (2017)	http://www.edirne.bel.tr/images/Mevzuat%20ve%20Raporlar/2017_faaliyet_raporu.pdf
200	16	Adana	Bütçe gerçekleştirmeleri dışında bilanço ve mizan bulunmakta (2018)	http://www.adana.bel.tr/panel/uploads/yillikfaaliyetraporlari_v/files/2018-yili-faaliyet-raporu-hk-Onihai.pdf
201	17	Antalya	Bütçe gerçekleştirmeleri dışında bilanço ve mizan bulunmakta (2018)	https://antalya.bel.tr/Content/UserFiles/Files/Raporlar%20FaaliyetRaporlari%20FABB%202018%20Y%20C4%B1%20C4%B1%20Faaliyet%20Raporu%20(Web%20Mini).pdf
202	18	Denizli	Bütçe gerçekleştirmeleri dışında bilanço ve mizan bulunmakta (2018)	https://www2.denizli.bel.tr/userfiles/file/2018_Faaliyet_Raporu.pdf
203	19	Erzincan	Bütçe gerçekleştirmeleri dışında bilanço ve mizan bulunmakta (2018)	https://erzincan.bel.tr/upload/faaliyetraporlari/2019_04_25_519511112.pdf
204	20	Giresun	Bütçe gerçekleştirmeleri dışında bilanço ve mizan bulunmakta (2018)	https://giresun.bel.tr/tema/genel/uploads/faaliyet_raporlari/dosya/2018_faaliyet_raporu.pdf
205	21	Karaman	Bütçe gerçekleştirmeleri dışında bilanço ve mizan bulunmakta (2018)	https://www.karaman.bel.tr/Genel/Evrak/Fr2018.pdf

206	22	Kastamonu	Bütçe gerçekleştirmeleri dışında bilanço ve mizan bulunmakta (2018)	https://www.kastamonu.bel.tr/v2/kurumsal/faaliyet-raporu/
207	23	Konya	Bütçe gerçekleştirmeleri dışında bilanço ve mizan bulunmakta (2018)	https://www.konya.bel.tr/dosyalar/2018FaaliyetRaporu.pdf
208	24	Kütahya	Bütçe gerçekleştirmeleri dışında bilanço ve mizan bulunmakta (2018)	http://www.kutahya.bel.tr/pdf/2018_YILI_FAALİYET_RAPORU.pdf
209	25	Muğla	Bütçe gerçekleştirmeleri dışında bilanço ve mizan bulunmakta (2018)	https://www.mugla.bel.tr/uploads/sayfatr/mali_hizmetler/faaliyet_raporu_2018.pdf
210	26	Ordu	Bütçe gerçekleştirmeleri dışında bilanço ve mizan bulunmakta (2018)	https://www.ordu.bel.tr/uploads/fa-da40580a-36e2-43b2-a770-1f400a9fb8a1.pdf
211	27	Sakarya	Bütçe gerçekleştirmeleri dışında bilanço ve mizan bulunmakta (2018)	https://www.sakarya.bel.tr/uploads/stratejik/5K4u7TA59.pdf
212	28	Trabzon	Bütçe gerçekleştirmeleri dışında bilanço ve mizan bulunmakta (2018)	https://www.trabzon.bel.tr/uploads/FCK_PDF/82.pdf
213	29	Van	Bütçe gerçekleştirmeleri dışında bilanço ve mizan bulunmakta (2018)	https://van.bel.tr/Strateji.html
214	30	Mersin	Bütçe gerçekleştirmeleri dışında bilanço, mizan ve faaliyet sonuçları tablosu bulunmakta (2018)	https://www.mersin.bel.tr/upload/dokumanlar/MBB%202018%20Mali%20Y%C4%B1%C4%B1%20Faaliyet%20Raporu.pdf
215	31	Çanakkale	Bütçe gerçekleştirmeleri dışında bilanço, mizan ve faaliyet sonuçları tablosu bulunmakta (2019)	https://www.canakkale.bel.tr/file/332/pRs0684ZK9zHIHbWixiFkCbnPTSm8Rzi.pdf
216	32	Yalova	Bütçe gerçekleştirmeleri dışında mizan bulunmakta (2018)	http://www.yalova.bel.tr/Content/images/faaliyet-raporu-2018.pdf
217	33	Aydın	Bütçe gerçekleştirmeleri dışında sınırlı bilanço bilgisi bulunmakta (2018)	http://aydin.bel.tr/Content/files/Faaliyet_Raporlari/2018%20faaliyet%20raporu%20web%20sitesi.pdf
218	1	Ağrı	Faaliyet raporuna ulaşılamadı	
219	2	Ardahan	Faaliyet raporuna ulaşılamadı	
220	3	Batman	Faaliyet raporuna ulaşılamadı	-
221	4	Bitlis	Faaliyet raporuna ulaşılamadı	
222	5	Burdur	Faaliyet raporuna ulaşılamadı	
223	6	Çankırı	Faaliyet raporuna ulaşılamadı	
224	7	Gümüşhane	Faaliyet raporuna ulaşılamadı	
225	8	Hakkâri	Faaliyet raporuna ulaşılamadı	
226	9	İğdır	Faaliyet raporuna ulaşılamadı	
227	10	Muş	Faaliyet raporuna ulaşılamadı	
228	11	Siirt	Faaliyet raporuna ulaşılamadı	
229	12	Şırnak	Faaliyet raporuna ulaşılamadı	
230	13	Tokat	Faaliyet raporuna ulaşılamadı	
231	14	Tunceli	Faaliyet raporuna ulaşılamadı	
232	15	Yozgat	Faaliyet raporuna ulaşılamadı	
233	16	Zonguldak	Faaliyet raporuna ulaşılamadı	
234	1	Bayburt	Yok (Formata uygun olmayan veri bulunmakta) (2017)	http://www.bayburt.bel.tr/faaliyetraporlari/11/Bayburt+Belediyesi+2017+Y%C4%B1%C4%B1+Y%C4%B1%C4%B1k+Faaliyet+Raporu
235	2	Bilecik	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2017)	http://www.bilecik.bel.tr/Files/pdf/Bilecik%20Belediyesi%20Faaliyet%20Raporu%202017.pdf
236	3	Diyarbakır	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2017)	http://www.diyarbakir.bel.tr/kurumsal/faaliyet-raporlari
237	4	Osmaniye	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2017)	http://osmaniye-bld.gov.tr/wp-content/uploads/2018/06/2017_faaliyet_raporu.pdf
238	5	Adıyaman	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2018)	http://www.adiyaman.bel.tr/Files/Faaliyet_Raporlari/2018.pdf

239	6	Aksaray	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2018)	https://www.aksaray.bel.tr/files/faliyet_rapor/2018_falyet.pdf
240	7	Ankara	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2018)	http://www.ankara.bel.tr/files/4615/5842/4943/2018faaliyet_raporu.pdf
241	8	Artvin	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2018)	file:///C:/Users/Admin/Downloads/FAAL%C4%B0YET RAPORU2018-2019_20200108103905%20(1).pdf
242	9	Balıkesir	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2018)	https://www.balikesir.bel.tr/documents/file/bb_AnnualReports/BBB%20Faaliyet%20Raporu%202018-f2fa9f59-3de3-4d15-b3f4-58e6125ee90b.pdf
243	10	Bartın	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2018)	https://bartin.bel.tr/dosyalar/2019/04/2018_faaliyet_raporu.pdf
244	11	Bingöl	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2018)	https://www.bingol.bel.tr/resimler/yayinlar/dosyalar/40.pdf
245	12	Düzce	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2018)	http://www.duzce.bel.tr/resim/upload/8894a.pdf
246	13	Elazığ	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2018)	https://www.elazig.bel.tr/img/files/yayinlar/Faaliyet_Raporlari/Faaliyet_Raporu_2018.pdf.pdf
247	14	Erzurum	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2018)	https://www.erzurum.bel.tr/DOSYA/faaliyet2018.pdf
248	15	Hatay	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2018)	https://www.hatay.bel.tr/media/5731/hbb-2018-yili-faaliyet-raporu.pdf
249	16	Isparta	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2018)	http://www.isparta.bel.tr/uploads/ef86011e-27b8-4223-9c63-35cc83fe5ea9.pdf
250	17	Kahramanmaraş	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2018)	https://kahramanmaraş.bel.tr/fs/fields/attachments/2018_yili_faaliyet_raporu.pdf
251	18	Karabük	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2018)	https://www.karabuk.bel.tr/faaliyet-raporlari.asp
252	19	Kayseri	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2018)	https://www.kayseri.bel.tr/uploads/pdf/faaliyet_raporu_2018.pdf
253	20	Kilis	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2018)	http://www.kilis.bel.tr/ext_dosyalar/2018%20Kilis%20Belediyesi%20Faaliyet%20Raporu.pdf
254	21	Kırklareli	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2018)	https://kirkclareli.bel.tr/resmi-duyurular/
255	22	Kırşehir	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2018)	https://www.kirsehir.bel.tr/storage/files/rmz0gYdDrTzGpnLtgYdpV7shP19jtPgOs7fFnh3.pdf
256	23	Malatya	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2018)	http://www.malatya.bel.tr/yayin/2018_faaliyet_raporu/faaliyet_raporu_2018.pdf
257	24	Manisa	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2018)	http://www.manisa.bel.tr/upload/teskilat/dosya/938331b5ecf147b0890a9bdf0e217fe6.pdf
258	25	Mardin	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2018)	https://docplayer.biz.tr/105017350-Faaliyet-raporu.html
259	26	Nevşehir	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2018)	http://nevsehir.bel.tr/images/dosyalar/2018_Faliyet_Raporu.pdf
260	27	Niğde	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2018)	http://nigde.bel.tr/kategori/472/1/faaliyet-raporlari.aspx
261	28	Rize	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2018)	http://www.rize.bel.tr/raporlar-ve-planlar/faaliyet
262	29	Şanlıurfa	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2018)	https://www.sanlıurfa.bel.tr/files/1/bsb_sonra/2018_faaliyet_raporu.pdf
263	30	Sinop	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2018)	https://dosya.sinop.bel.tr/dosyaarsivi/faaliyet_2018.pdf
264	31	Uşak	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (2018)	https://www.usak.bel.tr/dosya/files/faaliyetraporlari/2018faaliyetraporu.pdf
265	32	Kırıkkale	Yok (Sadece bütçe gelir ve gider bilgileri bulunmakta) (ulaşılabilen 2015)	https://www.kirikkale-bld.gov.tr/Yuklemeler/Dosyalar/V5WT3OR2015%20FAAL%C4%B0YET%20RAPORU.pdf

Yeni Kurulmaları Nedeniyle 2019 Yılı ve Öncesi Bütçelerde Yer Verilmeyen Kurumlar (Araştırma Evreni Dışında Kalan Kurumlar)

1	Türkiye Uluslararası İslam, Bilim ve Teknoloji Üniversitesi
2	Gaziantep İslam Bilim ve Teknoloji Üniversitesi
3	Sivas Bilim ve Teknoloji Üniversitesi
4	Türkiye Uzay Ajansı
5	Kapadokya Alan Başkanlığı
6	Türkiye Enerji, Nükleer ve Maden Araştırma Kurumu
7	Sigortacılık ve Özel Emeklilik Düzenleme ve Denetleme Kurumu

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).

2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).

3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:19.02.2020 ✓Accepted/Kabul:11.06.2020

DOI: 10.30794/pausbed.691082

Araştırma Makalesi/ Research Article

Karahan, M. O. ve Şahin, F. (2020). "Mağaza Ortamının Ve Anlık Satın Alma Eğiliminin Anlık Satın Alma Davranışına Etkisi" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 41, Denizli, s. 274-292..

MAĞAZA ORTAMININ VE ANLIK SATIN ALMA EĞİLİMİNİN ANLIK SATIN ALMA DAVRANIŞINA ETKİSİ

Mehmet Ozan KARAHAN* , Fatih ŞAHİN**

Özet

Bu çalışmanın amacı mağaza ortamının (koku, ışık, satış personeli, müzik ve vitrin) ve satın alma eğiliminin anlık satın alma davranışı üzerindeki rolünü anlamak ve değerlendirmektir. Ayrıca anlık satın alma davranışlarının satın alma sonrası pişmanlık üzerindeki etkilerini araştırmaktır. Veriler 18 yaş ve üzeri tüketicilerden yapılandırılmış anket kullanılarak toplanmıştır. Toplam 390 geçerli veri elde edilmiştir. Yapısal modelin test edilmesinde AMOS 23 kullanılmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre, mağaza ortamı unsurlarından vitrin düzenlemesi ve müzik anlık satın alma davranışını etkilerken, diğer üç unsurun etkilemediği görülmektedir. Anlık satın alma eğilimi anlık satın alma davranışını etkilerken, son olarak anlık satın alma davranışının satın alma sonrası pişmanlığı etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Mağaza ortamı unsurlarının bireylerin anlık satın alma davranışları üzerindeki etkisinin; anlık satın alma eğilimi aracılığıyla açıklanmaya çalışılmasının ve anlık satın alma sonrası pişmanlık faktörünün de modelde yer almasının literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Anlık satın alma, Mağaza ortamı, Satın alma sonrası pişmanlık.*

THE EFFECTS OF STORE ENVIRONMENT AND IMPULSIVE BUYING TENDENCY ON IMPULSIVE BUYING BEHAVIOR

Abstract

The purpose of this study was to understand and assess the roles of store environment (scent, light, sales personnel, music, and store display) and impulsive buying tendency on impulsive buying behavior. Also investigating whether impulsive buying affects post-purchase regret. The data were collected using a structured questionnaire from 18 years and older consumers. A total of 390 valid data obtained. AMOS 23 employed in testing the structural model. The findings of the study suggested that while the store display and music which are one of five store environment elements, influence impulse buying behaviors, it appears that the other three elements do not affect. Results also show that impulsive buying tendencies affect impulsive buying behaviors. Finally, the research findings indicate that impulsive buying behavior affects post-purchase regret. It's thought that explaining the effect of store environment elements on impulsive buying behaviour with the mediator effect of impulsive buying tendency and having the post purchase regret factor in the research model will contribute to the literature.

Keywords: *Impulsive Buying, Store Environment, Post-Purchase regret.*

*Öğr. Gör. Dr., Uşak Üniversitesi Eşme Meslek Yüksekokulu, UŞAK
e-posta: mozan.karahan@usak.edu.tr, (orcid.org/0000-0001-7287-5904)

** Dr. Öğr. Üyesi, Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi Gönen Meslek Yüksekokulu, BALIKESİR
e-posta: fsahin@bandirma.edu.tr, (orcid.org/0000-0002-4760-4413)

1. GİRİŞ

Alışveriş günlük yaşantımızın bir parçasıdır. Bu gündelik alışveriş faaliyetleri esnasında müşterilerin birçoğunun zaman zaman anlık satın alma eylemlerinde bulunduğu düşünülmektedir (Rook ve Fisher, 1995: 312; Hausman, 2000: 404; Kwak vd., 2006: 62). Bu tarz satın alma faaliyeti süreçleri ürünü görür görmez güçlü bir dürtü ile başlamakta, heyecan ve büyük bir haz duygusunun ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Bu şekilde gerçekleşen satın alma faaliyetleri ise genel olarak anlık satın alma olarak adlandırılmaktadır (Rook ve Hoch, 1985: 23; Rook, 1987: 191). Bu alanda gerçekleştirilen bir araştırmada anlık satın alma planlanmamış satın alma olarak ele alınmış (Cobb ve Hoyer, 1986: 384) ve mağazalarda gerçekleşen satışların yaklaşık olarak %27 ile %62'sinin anlık satın almalarından kaynaklandığı öne sürülmektedir (Bellenger vd., 1978: 17). Hatta bazı ürün kategorilerinde ise bu rakamın %80-90'lara kadar çıktığı düşünülmektedir (Welles, 1986; Heilman vd., 2002: 249; Dawson ve Kim, 2010: 235).

Genel olarak anlık satın alma davranışları bir sorun olarak görülmemekte ve neredeyse her bireyin bu tarz satın alma davranışlarında bulunduğu düşünülmektedir (Billieux vd., 2008: 1433). Fakat bazı müşterilerin bu tarz anlık satın alma faaliyetlerini diğerlerine göre çok daha fazla sayıda gerçekleştirmekte olduğu görülmektedir (Flight vd., 2012: 453). Özellikle anlık satın alma davranışlarının tekrarlı ve kontrolsüz bir hal alması bir sorun olarak da değerlendirilmektedir (Billieux vd., 2008: 1433). Müşteri davranışları alanında anlık satın alma çalışmaları önemli bir yere sahiptir. Bunun nedeni çok geniş bir ürün yelpazesinde bu uygulamaların yaygın olarak kullanılmasıdır (Clover, 1950: 70; Applebaum, 1951: 172; West, 1951: 363; Rook, 1987: 191; Beatty ve Ferrell, 1998: 170; Kacen ve Lee, 2002: 163; Ramanathan ve Menon, 2006: 634; Vohs ve Faber, 2007: 546).

Anlık satın alma alanındaki çalışma ve uygulamaların oldukça eskiye dayandığı (Clover, 1950; Applebaum, 1951; West, 1951; Stern, 1962; Kollat ve Willett, 1967) görülmele birlikte, o zamandan günümüze kadar kendine çeşitli ürün kategorilerinde de uygulama alanı bulmuştur (Turley ve Milliman, 2000: 209; Coley ve Burgess, 2003: 282; Muruganatham ve Bhakat, 2013: 151). Özellikle kredi kartları, ATM'ler ve hızlı kredi gibi pazarlama uygulamaları müşterilerin anlık satın alma faaliyetlerinde bulunmalarını sağlamaktadır (Rook, 1987: 189; Rook ve Fisher, 1995: 312; Kwon ve Armstrong, 2002: 151; Pradhan, 2016: 216). Günümüzde anlık satın almanın yaygınlaşmasına bağlı olarak bu alandaki çalışmaların da hızla arttığı görülmektedir (Jones vd., 2003: 505).

Anlık satın alma, bireyin çekici bir objenin çekim alanına fiziksel olarak yaklaşması ile birlikte hissedilen yüksek derecede duygusallık, düşük bilişsel kontrol, doğal olarak ve kendiliğinden gelişen davranış ile ilgilidir (Sharma vd., 2010: 277). Bu açıdan bakıldığında planlı olsun ya da olmasın; müşterilerin ürünleri satın aldıkları pazarları genel olarak mağazalar oluşturmaktadır (Tirmizi vd., 2009: 522; Orel ve Kara, 2014: 118). Bu mağazalarda yüzlerce hatta binlerce ürün satılmakta ve tüketiciler gelirleri ölçüsünde bir pay ayırarak bu ürünleri satın almakta ve tüketmektedirler. Perakende satışlar genellikle anlık ve plansız satın alma davranışlarına bağlı olduğundan (Prashar vd., 2015: 216), bu alandaki uygulamacılar olan mağaza yöneticileri uzun zamandır birçok alışveriş faaliyetinin temel taşlarından birisi olan anlık satın almanın sahip olduğu gücün de farkındadırlar (Parsad vd., 2017: 1). Dolayısıyla mağaza yöneticilerinin sürekli olarak anlık satın alma rakamlarını mağaza tasarımı, ürün teşhiri, ambalaj tasarımı ve satış teknikleri gibi farklı teknikler kullanarak arttırma çabası içerisinde oldukları görülmektedir (Hoyer ve MacInnis, 2008: 268). Pazarlama literatüründe bu alandaki çalışmalar oldukça dikkat çekici olmasına rağmen (Rook ve Fisher, 1995: 305; Beatty ve Ferrell, 1998: 169; Jones vd., 2003: 505), anlık satın alma süreci hakkında bilinenler ve bunu etkileyen değişkenlerin neler olduğu (Beatty ve Ferrell, 1998: 170) ve mağaza ortamının anlık satın alma üzerindeki etkisi ile ilgili sahip olunan bilgilerin kısıtlı oluşu da görülmektedir (Mohan vd., 2013: 1713).

İlgi çekici vitrin düzeni, ürün teşhiri, uygun aromalı koku ve müzik, yardımsever ve arkadaş canlısı satış personeli gibi faktörler müşterinin mağazada daha fazla vakit harcamasını (Beatty ve Ferrell, 1998: 188) ve daha fazla ürün incelemesini (Areni ve Kim, 1994: 124; Bone ve Ellen, 1994: 248) sağlamaktadır. Dolayısıyla anlık satın alma eğilimini olumlu yönde etkilemektedir. Psikologlar bireyler arasında anlık satın alma davranışı eğilimlerinde farklılık olduğunu düşünmektedirler (Hilgard, 1962: 477). Bu bakış açısıyla, Rook ve Fisher (1995: 311) anlık satın alma eğilimlerinin de müşteriler arasında farklılık göstereceğini ve bu anlık davranışların aynı zamanda müşterilerin yaşam biçiminin bir özelliği olarak ele alınması gerektiğini de ortaya atmışlardır. Diğer taraftan,

anlık satın alma kişilik özelliği tek başına tüketicileri doğrudan anlık satın almaya yöneltmek için yeterli değildir. Mağaza ortamı faktörleri gibi anlık satın alma eğilimini uyaracak bazı güdüleyiciler gerekmektedir (Parsad vd., 2017: 1; Gültekin ve Özer, 2012: 180).

Anlık satın almada, kişinin dikkati daha önce mevcut olan bir problemin çözümü veya önce belirlenmiş bir ihtiyacı giderecek bir ürünü bulmaktan daha çok, anlık olarak ortaya çıkan satın alma dürtüsünün doyumuna odaklanmaktadır (Jones vd., 2003: 506). Anlık tatmin hissi ile yapılan satın almalar sonrası pişmanlık gibi bazı negatif etkilerin bulunduğunu düşünülmektedir (Hausman, 2000: 413; Jones vd., 2003: 506; Wood, 2005: 275). Bunun nedeni ise anlık hareket eden bireyler, uzun dönemli potansiyel olumsuz etkilere sahip olabilmelerine rağmen, genel olarak anlık ödüllendirmeleri tercih etme ve riskli kararlar alma eğilimindedirler (Moeller vd., 2001: 1789). Tüketiciler anlık satın alma sonrası aynı gün veya daha sonraki zamanlarda pişmanlık hissedebilmektedirler (Mattila ve Wirtz, 2008: 566). Bunun en önemli nedeni ise anlık satın almayı tetikleyen uyarıcılara karşı koyamamalarıdır (Baumeister, 2002: 675). Tüketici davranışları açısından özdenetim, özellikle anlık satın alma ve pişmanlığa neden olabilecek diğer muhtemel harcamalar ile ilgili uyarıcılara karşı direnme kapasitesi olarak tanımlanmaktadır. Bireylerin daha fazla para harcamalarına neden olması sebebiyle bugüne kadar yapılan çalışmalar daha çok özdenetimi zayıflatan faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır (Baumeister, 2002: 675; Liao vd., 2017: 656).

Bu araştırmada mağaza ortamı ve anlık satın alma eğilimi değişkenlerinin; tüketicilerin anlık satın alma davranışları ile satın alma sonrası pişmanlık üzerindeki etkileri incelenecektir. Mağaza ortamının anlık satın alma eğilimi üzerindeki etkisini araştırmaya yönelik olarak gerçekleştirilen çalışmalarda eksiklik (Beatty ve Ferrell, 1998: 186; Parsad vd., 2017: 1) bulunması, anlık satın alma sonrası tüketici pişmanlığını etkileyen faktörleri ele alacak araştırma çalışmalarına da ihtiyaç duyulması (Ozer ve Gultekin, 2015: 76), bu araştırmayı önemli hale getirmektedir.

2. LİTERATÜR

2.1. Anlık Satın Alma Kavramı

Tüketici davranışlarında en yaygın olarak görünen kavramlardan birisi anlık satın almadır ve pazarlama faaliyetlerinin de büyük bir kısmında önemli role sahiptir (Rook, 1987: 189). Anlık satın almanın uzun bir tarihi geçmişe sahip olduğu görülmektedir (Clover, 1950; Applebaum, 1951; Stern, 1962; Sharma vd., 2010: 277). Bazı pazarlama araştırmalarında anlık satın alma plansız satın alma olarak ele alınmıştır (Cobb ve Hoyer, 1986; Mattila ve Wirtz, 2008). Fakat genel olarak bu yaklaşım yetersiz görülmüş ve literatürde eleştirilmiştir (Stern, 1962: 59; Rook ve Hoch, 1985: 23; Rook, 1987: 191; Rook ve Gardner, 1993: 3). Rook (1987: 191) tarafından anlık satın alma bir müşterinin ani, genel olarak çok güçlü ve sürekli bir satın alma dürtüsüyle bir şeyleri hemen satın alması durumu olarak tanımlanmaktadır. Beatty ve Ferrell (1998: 170)'e göre bir satın almanın anlık olarak tanımlanabilmesi için plansız satın almanın yanı sıra, satın alma dürtüsünü de kapsamı gerekmektedir. Bu alanda gerçekleştirilen çalışmalarda pek çok zorluklarla karşılaşılmasına rağmen, çalışmalara ilginin önemli seviyelerde olduğu görülmektedir (Stern, 1962: 60; Kollat ve Willett, 1967: 21; Bellenger vd., 1978: 59; Cobb ve Hoyer, 1986; Rook ve Fisher, 1995: 305).

2.2. Mağaza Ortamı

Anlık satın alma davranışı sergileyen müşteriler, satın alma kararlarını uyarıcı ürünlere karşı olumlu bir his geliştirmektedirler (Sharma vd., 2010: 282). Dolayısıyla bir ürüne fiziksel olarak yakınlık ve ürünle birlikte geçirilen zaman anlık satın almayı olumlu yönde etkileyen önemli faktörlerdir (Peck ve Childers, 2006: 765; Mafini ve Dhurup, 2015: 1305). Mağazalar bu açıdan bakıldığında müşteriler ve ürünleri fiziksel olarak birbirlerine yakınlaştıran pazarlardır (Orel ve Kara, 2014: 118) ve anlık satın alma faaliyetlerinin uyarılmasında önemli bir rol oynamaktadırlar (Tendai ve Crispin, 2009: 102; Mohan vd., 2013: 1726; Sun ve Yazdanifard, 2015: 1052). Perakende mağazacılık sektöründeki rekabet giderek yoğunlaşmakta ve satışların ise büyük bir çoğunluğu anlık satın alma kaynaklı gerçekleşmektedir (Chan vd. 2017: 204). Bu açıdan değerlendirildiğinde, mağaza ortamı değişkeni perakendeciler açısından bir rekabet avantajı yaratma kaynağı olarak değerlendirilmektedir (Kotler, 1973: 64; Sun ve Yazdanifard, 2015: 1052).

Mağaza yöneticileri sürekli olarak müşterilerin kendilerini rahat hissetmelerini sağlamak amacıyla mağazanın atmosferi veya fiziksel çevresini; uygun vitrin düzeni, ilgi çekici mağaza içi faaliyetler, arkadaş canlısı mağaza personeli, uygun aromalı koku, müzik, ışık ve tutundurmaya yönelik faaliyetler ile fiyat gibi bileşenleri (Zhou ve Wong, 2004: 49; Levy vd., 2011: 489; Badgaiyan ve Verma, 2015: 155; Chan vd., 2017: 205) kullanarak iyileştirmeye ve böylelikle müşterilerin mağazada daha fazla zaman harcamalarını sağlayarak anlık satın alma davranışlarını uyarıya çalışmaktadırlar (Beatty ve Ferrell, 1998: 188; Harmancıoğlu vd., 2009: 37; Cohen vd., 2015: 1449).

Mağaza ortamlarının az gelişen noktalarından birisinin koku olduğu tartışılmaktadır (Spangenberg vd., 1996: 67). Özellikle fırın, pastane ve restoran gibi dükkanlar uzun bir süredir (Borowsky, 1987: 50; Simmons, 1988: 255) müşterilerini çekmek amacıyla satmış oldukları ürünlerin kokusunu kullanmaktadırlar (Bone ve Ellen, 1994). Mağazada kullanılan koku doğrudan müşterilerin duyguları ve ruh halleri üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir (Levy vd., 2011: 491). Günümüzde ise hizmet sağlayıcılar ve kendine has bir kokuya sahip olmayan ürünleri satan mağaza yöneticileri, müşteri deneyimini zenginleştirmek amacıyla mağazalarda kullanılmak üzere koku geliştirmeleri için koku danışmanlığı hizmeti satın almaktadırlar (Miller, 1993: 1).

Bone ve Ellen (1999: 248)'e göre hoş kokulu bir mağaza ortamı müşterilerin ürünleri incelemek için daha fazla vakit harcamasına ve böylelikle anlık satın almaya neden olmaktadır. Spangenberg vd. (1996: 77) bireylerin kokulu ortamlarda kokusuz ortamlara kıyasla daha olumlu değerlendirme ve davranışlarda bulduklarını öne sürmektedir. Baker vd. (1992: 445) ve Mattila ve Wirtz (2001: 286) müşteri deneyimini zenginleştirmek amacıyla müzik ve kokunun uyumlu bir şekilde kullanılmasının önemli olduğunu öne sürmektedirler. Chebat ve Michon (2003: 537), Mattila ve Wirtz (2001: 285) ve Mattila ve Wirtz (2008: 564) mağaza kokusunun anlık satın alma üzerinde olumlu etkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır. İlgili literatür bağlamında oluşturulan araştırma hipotezi aşağıdaki gibidir;

H₁: Mağaza kokusu, müşterilerin anlık satın alma eğilimini olumlu yönde etkilemektedir.

Baker vd. (1992: 445) ve Eroglu ve Machleit (1993: 34) mağazada kullanılan müzik ve ışığın müşterilerin mağaza ortamında bulunmaktan zevk almalarını sağladığı ve anlık satın alma dürtüsünü tetikleyici etki oluşturduğu öne sürmektedir. Mehrabian (1980: 21) farklı ışıklandırma seviyelerinin bireylerde farklı biyolojik tepkilere neden olduğunu, bu sebeple ışığın çevresel faktörlerin en önemli belirleyicilerinden birisi olduğunu vurgulamaktadır. Birren (1969: 15) bireyi uyarıcı etkisi nedeniyle yüksek seviyeli ışıkların, Markin vd. (1976: 43) ise müşterilerin uyarılma seviyelerinin düşürülerek mağazadaki ürünleri incelemek amacıyla daha fazla zaman harcayacaklarını düşündüğü için düşük seviyeli ışıkların kullanılmasının anlık satın almayı teşvik edeceğini öne sürmektedirler. Areni ve Kim (1994: 124)'in araştırmalarına göre ise yüksek seviyeli ışıklandırma müşterilerin ürünleri daha fazla incelemelerini sağlamakta, fakat müşterilerin mağazada harcadıkları zaman ile kullanılan ışık düzeyi arasında bir ilişkinin olmadığı öne sürülmektedir. Yakın zamanda gerçekleştirilen araştırmalarda ışığın müşterilerin mağazada içerisinde harcadıkları zaman (Summers ve Hebert, 2001: 149) ve müşteri satın alma davranışı üzerinde önemli etkilerinin bulunduğu ifade edilmektedir (Harris ve Ezeh, 2008: 409; Mohan vd., 2013: 1726; Spence vd., 2014: 481). İlgili literatür çerçevesinde oluşturulan araştırma hipotezi aşağıdaki gibi oluşturulmuştur:

H₂: Mağaza ışığı, müşterilerin anlık satın alma eğilimini olumlu yönde etkilemektedir.

Mağaza yöneticileri müşterilerin hoş bir alışveriş deneyimi yaşamaları ve onlara rehberlik hizmeti sağlamak amacıyla mağazalarda satış personelleri görevlendirmektedirler (Tendai ve Crispin, 2009: 104). Bu alanda gerçekleştirilen daha önceki çalışmalar, satış personelinin arkadaş canlısı davranışlarının müşterileri harcamaya yapmaya teşvik edici bir etkisinin bulunduğu yönündedir (Yu ve Bastin, 2010: 112; Pornpitakpan ve Han, 2013: 90).

Satış personelinin müşteri ile arasında geliştirdiği kişisel ilişki sayesinde güven ve bağlılık hissi uyanmakta, böylelikle müşteriler anlık satın alma davranışı gerçekleştirebilmektedir (Chang vd., 2011: 247). Mağaza satış personeli genellikle müşteriler ile arkadaşlık ilişkileri geliştirme eğilimindedir ve bu ilişkinin anlık satın alma eğilimine olumlu bir etkisinin olduğu görülmektedir (Pelham ve Kravitz, 2008: 416). Diğer taraftan satış personelleri geçmişteki müşterilerin memnuniyetleri hakkında mevcut müşterileri bilgilendirirler. Bu uygulama sonucu mevcut müşteriler, geçmişteki memnun müşteriler ile bir aidiyet duygusu geliştirerek, satın alma kararını verirler (Wanjugi, 2012: 17). Satış personelleri ürünün kıtlığı; ürünün sağlayabileceği konfor, para iade

garantisi ve ücretsiz deneme fırsatları hakkında müşterileri bilgilendirmek suretiyle, onların ilgilerinin artmasını ve böylelikle anlık satın alma davranışı içerisine girmesini sağlayabilmektedir (Park ve Lennon, 2006: 64). İlgili literatür çerçevesinde oluşturulan araştırma hipotezi aşağıdaki gibi oluşturulmuştur:

H₃: Satış personeli, müşterilerin anlık satın alma eğilimini olumlu yönde etkilemektedir.

Alışveriş merkezlerinde anlık satın alma davranışını uyarmak amacıyla fon müziği kullanmanın yaygın hale geldiği görülmektedir (Mirabi ve Samiey, 2015: 171). Mağaza yöneticileri fon müziklerini olumlu müşteri duyguları oluşturmak ve anlık satın almayı uyarmak amacıyla kullanmaktadır (Milliman, 1982: 87). Müziğin ritmi, ses seviyesi, uyumu ve melodisi fon müziği kapsamında ele alınmaktadır (Mirabi ve Samiey, 2015: 172). Kullanılan fon müziğinin ritminin de müşterilerin anlık satın alma davranışını etkilediği bu alanda gerçekleştirilen araştırma çalışmaları tarafından öne sürülmektedir (Morrison vd., 2011: 558; Panda ve Kumar, 2014: 55). Hızlı ritimli fon müzikleri müşterilerin mağazada daha az zaman geçirmelerine ve dolayısıyla daha az harcama yapmalarına; yavaş tempolu fon müzikleri ise müşterilerin satın alma hızlarını yavaşlatarak mağazada daha fazla zaman geçirmelerine ve böylelikle daha fazla satın alma eğilimine girmelerine neden olabilmektedir (Milliman, 1982: 90; Morrison vd., 2011: 560; Sen ve Srivastava, 2016). Ayrıca mağaza içinde kullanılan fon müzikleri müşterilerin satın alma deneyimlerini daha keyifli hale getirmekte ve olumlu duyguları da uyarmaktadır (Milliman, 1982: 87; Dubé ve Morin, 2001: 111). İlgili literatür çerçevesinde oluşturulan araştırma hipotezi aşağıdaki gibi oluşturulmuştur:

H₄: Mağaza müziği, müşterilerin anlık satın alma eğilimini olumlu yönde etkilemektedir.

Mağaza yöneticileri açısından vitrin düzeni, müşteri çekmek amacıyla kullanılan etkin stratejiler arasında yer almaktadır. Vitrin düzeni ile müşteri alışveriş davranışları arasında pozitif yönde bir ilişki olduğunu destekleyen bazı araştırmalar (Tendai ve Crispin, 2009: 102; Karbasivar ve Yarahmadi, 2011: 180; Prashar vd., 2015: 228; Merugu ve Vaddadi, 2017: 926) bulunmaktadır. Vitrin düzeninin ayrıca mağaza yöneticileri tarafından konumlandırma stratejilerinde de kullanıldığı görülmektedir (Turley ve Milliman, 2000: 197). Mağazalarda temel gıda ürünlerini en uzak noktalara yerleştirilerek diğer ürünlerin satışı arttırılmaya çalışılmaktadır (Abratt ve Goodey, 1990: 117; Cohen vd., 2015: 1446; Prashar vd., 2015: 219). Heyecan verici ve hoş bir alışveriş ortamı yalnızca müşterilerin morallerini yükseltmekle kalmaz, anlık satın alma davranışlarını da harekete geçirir (Gandhi vd., 2015: 4). İlgili literatür çerçevesinde oluşturulan araştırma hipotezi aşağıdaki gibi oluşturulmuştur:

H₅: Vitrin düzeni, müşterilerin anlık satın alma eğilimini olumlu yönde etkilemektedir.

2.3. Anlık Satın Alma Eğilimi

Jones vd. (2003: 506) anlık satın alma eğilimini bireyin istemsiz, anlık ve düşüncesizce satın alma olasılık derecesi olarak tanımlamaktadır. Anlık satın alma eğilimi ile ilgili müşteri davranışları alanındaki araştırmalar genel olarak; kendi kendini izleme yeteneği ve çeşit arayışı (Sharma vd., 2010), ortamsal ve çevresel uyarıcılar (Mattila ve Wirtz, 2008), müşteri karar alma (Martin ve Potts, 2009) ve sosyal etkileşim (Luo, 2005) şeklinde sıralanabilmektedir.

Rook ve Fisher (1995: 306) anlık satın alma eğiliminde bulunan bireylerin arzuları ile hareket ettiklerini ve anlık satın alma dürtülerine yönelik anında ve olumlu bir şekilde tepki verdiklerini belirtirlerken, anlık satın alma davranışının uyarıcılara odaklı olduğunu vurgulamışlardır. Öyle ki, bireylerin satın alma dürtüleri anlık, sonuç odaklı ve fiziksel tepkiye dönüşebilmektedir. Bununla birlikte anlık satın alma kişilik özelliğine sahip olan tüketicilerin diğer tüketicilere oranla daha fazla ve daha güçlü bir şekilde anlık satın alma davranışlarını deneyimleme ve eğilim gösterme ihtimallerinin yüksek olduğunu ortaya koymuşlardır. Anlık satın alma eğilimi yüksek olan tüketiciler böyle bir dürtü halinde genel olarak tüm ürün kategorilerindeki ürünlere karşı satın alma eğilimi sergilemektedirler (Beatty ve Ferrell, 1998: 170). Bu sebeple genel anlık satın alma eğilimi tanımı bağlamında daha önceki çalışmalar tüketici anlık satın alma eğiliminin belirli bir ürün kategorisi göz önüne almak yerine genel olarak tüm ürün grupları açısından ele alınarak değerlendirilmiştir (Rook ve Gardner, 1993; Rook ve Fisher, 1995; Puri, 1996; Beatty ve Ferrell, 1998; Seungoo vd., 1998).

Psikologlar bireylerin kendi arasında anlık satın alma davranışı eğilimlerinde farklılık gösterdiklerini düşünmektedirler (Hilgard, 1962: 477). Buradan yola çıkarak, bireylerin anlık satın alma eğilimlerinin müşteri

özelliği olarak ele alınabileceği düşünülmektedir. Rook ve Fisher (1995: 311) gerçekleştirmiş oldukları çalışmada anlık satın alma eğilimlerinin kişiler arasında farklılık gösterdiklerini ve müşterilerin bu anlık davranışlarının aynı zamanda müşterilerin yaşam biçiminin bir özelliği olarak ele alınması gerektiğini de ortaya atmışlardır. Aynı şekilde tüketici davranışları araştırmacıları da tüketicilerin anlık satın alma eğilimlerinde farklılıklar gösterdiklerine inanmaktadırlar (Rook, 1987; Rook ve Gardner, 1993; Puri, 1996; Beatty ve Ferrell, 1998; Seungoo vd., 1998). Beatty ve Ferrell (1998:175) anlık satın alma eğiliminin bireyden bireye farklılık gösterebilmesine ve hissedilen karşı konulamaz bir dürtü ile anlık satın alma davranışına neden olduğunu ifade etmiştir. İlgili literatür çerçevesinde oluşturulan araştırma hipotezi aşağıdaki gibi oluşturulmuştur:

H₆: Anlık satın alma eğilimi, anlık satın alma davranışını olumlu yönde etkilemektedir.

2.4. Anlık Satın Alma Davranışı ve Pişmanlık

Anlık satın alma davranışı ise içsel ve dışsal faktörler tarafından tetiklenen bir süreç olarak görülmektedir. İçsel faktörler kişilik ve psikolojik değişkenleri kapsamaktayken, dışsal faktörler ise fiziksel çevre, tutundurma faaliyetleri ve vitrin düzenlemesi gibi faktörleri içermektedir (Muruganatham ve Bhakat, 2013: 156). Anlık satın alma genel bir sorun olarak ele alınmakta (Billieux vd., 2008: 1433) ve perakende satış mağazalarının yaygınlaşmasının da bir katkısının olduğu yaygın olan görüşler arasındadır (Pradhan, 2016: 216). Bu alandaki geçmiş çalışmalarda (Rook, 1987: 191; Rook ve Gardner, 1993: 3; Rook ve Fisher, 1995: 312; Beatty ve Ferrell, 1998: 170) anlık satın alma; bir bireyin istemsiz, amaçsız ve anlık satın alma derecesi olarak tanımlanmaktadır. Araştırmacılar (Verplanken ve Herabadi, 2001: 71; Verplanken ve Sato, 2011: 206) bazı bireyler için bir şeyler satın almanın öz dengeleme mekanizması olarak görüldüğünü ve olumsuz duyguların azaltılmasını (üzüntü, yalnızlık, hayal kırıklığı, vb.) sağladığını öne sürmektedirler.

Anlık satın alma düşünmeden gerçekleştirilir; çünkü satın alma esnasında detaylı bir değerlendirme yapılmadan gerçekleştirildiği için düşünmeden yapıldığı kabul edilir. Anlık satın alma yapan bir birey oldukça düşük bir ihtimalle satın almayı gerçekleştirmeden önce sonuçlarını da hesaba katarak dikkatlice düşünmektedir (Rook, 1987: 196). Anlık satın almada, kişinin dikkati daha önce mevcut olan bir problemin çözümü veya daha önce belirlenmiş bir ihtiyacı giderecek bir ürünü bulmaktan daha çok anlık olarak ortaya çıkan satın alma dürtüsünün tatminine odaklanmaktadır (Jones vd., 2003: 506). Sonuç olarak, genel manada anlıklık ile benzer şekilde anlık satın alma da anlık gerçekleşmektedir (Barratt, 1985: 137; Rook, 1987: 190). Bu sebeple anlık satın alma davranışı bireyin istemsiz, amaçsız ve anında yapmış olduğu satın almalar olarak tanımlanmaktadır (Rook, 1987: 193; Beatty ve Ferrell, 1998: 170).

Anlık satın alma sürecinde; bir ürünü görme ve satın alma arasında geçen süre oldukça kısa bir zaman diliminde gerçekleşmekte ve satın alma kararı alelacele meydana gelmektedir. Çünkü, ortaya çıkan dürtüye bir cevap olarak birey hızlı bir şekilde anlık satın alma gerçekleştirmek suretiyle karşılık verir ve bu kararı mümkün olabildiğince zaman harcamadan ürün satın alma kararı vererek gerçekleştirir. Bu sebeple bireyler daha fazla bilgi edinmek, tavsiye almak, karşılaştırma yapmak, basitçe bu kararı tekrar gözden geçirmek ve bu dürtünün geçmesi maksadıyla satın alma kararlarını ertelemezler (Rook, 1987: 193; Jones vd., 2003: 506). Anlık hareket eden bireyler uzun dönemli potansiyel olumsuz etkilere sahip olabilmesine rağmen, genel olarak anlık ödüllendirmeleri tercih etme ve riskli kararlar alma eğilimindedirler (Moeller vd., 2001: 1789). Bu alanda yapılan çalışmalar anlık tatmin hissi ile yapılan satın alma sonrası pişmanlık gibi negatif etkileri bulunduğunu öne sürmektedir (Hausman, 2000: 413; Jones vd., 2003: 506; Wood, 2005: 275).

Rook (1987) tüketicilerin bazı durumlarda ürünlere karşı hayranlık duydukları ve bakışlarını yakaladıklarını böylelikle de anlık satın alma gerçekleştirdiklerini gözlemlemiştir. Bu çerçevede tüketicilerin eğlence, fantezi, sosyal ve duygusal doyum gibi ekonomik olmayan çeşitli nedenlerle satın alma faaliyetlerinde bulunmaktadır (Hausman, 2000: 414). Duygusal olarak bir ürüne bağlanan müşteriler anlık satın alma davranışında bulunarak anlık doyumlar aramaktadırlar (Hoch ve Loewenstein, 1991: 498). Müşterilerin bu anlık doyum arzusu bazı olumsuz sonuçlara neden olabilmektedir. Bu olumsuzluklar aşırı harcama gibi finansal sorunlar, suçluluk hissi, toplumsal dışlanma (Rook, 1987) ve satın alma sonrası pişmanlıktır (Hausman, 2000: 413; Wood, 2005: 270). Rook ve Fisher (1995: 309) anlık satın alma davranışında bulunan tüketicilerin yaklaşık yüzde sekseninin satın alma sonrası olumsuz bir davranış olarak hatırlamakta ve ilişkilendirmektedir. Yi ve Baumgartner (2011: 458)'in gerçekleştirdiği araştırmaya göre tüketicilerin deneyimledikleri suçluluk hissini yoğunluğuna bağlı olarak anlık

satın alma davranışlarını azaltmaya yönelik ileriye dönük planlar yapmalarını olumlu yönde etkilemekte olduğu ortaya konmuştur. Tüketicilerin anlık satın alma davranışı sonucu deneyimledikleri suçluluk ve pişmanlık hisleri nedeniyle anlık satın alma deneyimlerini azaltmayı istedikleri görülmektedir (Verplanken ve Sato, 2011: 207). İlgili literatür çerçevesinde oluşturulan araştırma hipotezi aşağıdaki gibi oluşturulmuştur:

H₇: Anlık satın alma davranışının pişmanlık üzerinde olumlu etkisi vardır.

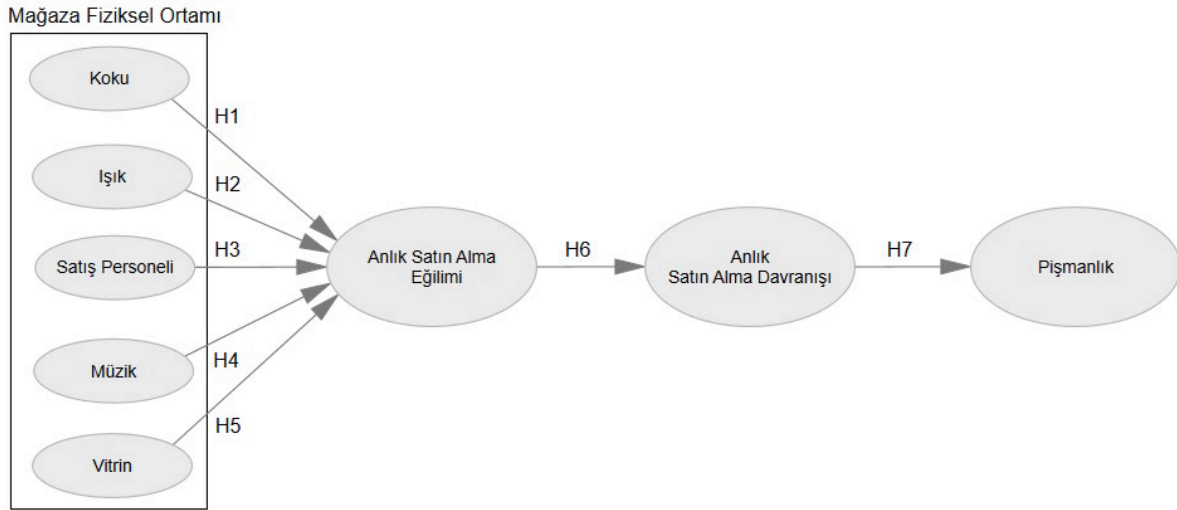
3. METODOLOJİ

3.1. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı tüketicilerin anlık satın alma davranışlarının belirlenmesi, anlık satın alma davranışı üzerinde mağaza ortamı ve anlık satın alma eğilimi etkisinin değerlendirilmesidir. Bununla birlikte bireylerin anlık satın alma davranışlarının, satın alma davranışı sonrası ortaya çıkan pişmanlık üzerinde rolünün saptanması da araştırılacak konulardan birisidir.

3.2. Araştırmanın Modeli

Araştırmanın amacına uygun olarak oluşturulan modelde anlık satın alma, mağaza ortamı (Koku, ışık, müzik, vitrin ve satış personeli), anlık satın alma eğilimi ve satın alma sonrası pişmanlık değişkenleri yer almaktadır. Araştırma modelinde yer alan değişkenler ve bu değişkenler arasındaki ilişki ilgili literatür incelenerek oluşturulmuştur. Araştırma modeli Şekil 1’de gösterilmektedir.

Şekil 1. Araştırma Modeli

3.3. Araştırmanın Ana Kütlesi, Örneklem ve Verilerin Toplanması

Araştırmanın ana kütlesini 18 yaşından büyük bireyler oluşturmaktadır. Ana kütle içinde yer alan unsurların sayısına ait kesin bir bilgi olmadığı durumlarda, araştırılmak istenen durum hakkında tahminlerde bulunabilmek için tesadüfi olmayan örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme tercih edilebilir (Robson, 2002: 48). Dolayısıyla bu çalışmada örnekleme yöntemi olarak kolayda örnekleme kullanılmıştır. Veri toplama amacıyla hazırlanan 420 adet anket formu tüketicilere uygulanmıştır. Ancak, katılımcıların bazılarının anket formlarını eksik ve hatalı olarak cevaplamalarından dolayı 390 tüketiciden veri toplanmıştır. Ana kütle 100.000’ den büyük olduğu durumlarda 0,05 anlamlılık düzeyinde elde edilen bu örneklem büyüklüğü yapısal eşitlik modellemesi için yeterlidir (Altunışık vd., 2007). Beşli likert (1-Kesinlikle Katılmıyorum, 5-Kesinlikle Katılıyorum) kullanılan veri seti, Amos 23.0 ve SPSS 21.0 paket programları kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırma modeli kapsamında öne sürülen araştırma değişkenlerinden anlık satın alma davranışına ilişkin 3 ifade Hausman (2000), mağaza ortamına ait toplam 13 ifadeden 10 ifade Mohan vd. (2013), 3 ifade Nishanov ve Ahunjonov (2016), satın alma sonrası pişmanlığa yönelik 3 ifade Tsiros ve Mittal (2000) ve anlık satın alma eğilimine yönelik 4 ifade Weun vd. (1998) çalışmalarından uyarlanarak çalışmaya dahil edilmiştir.

4. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

4.1. Tanımlayıcı İstatistikî Bulgular

Araştırmaya katılan bireylerin cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi ve gelir duruma yönelik elde edilen bulgular Tablo 1’de sunulmaktadır.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Demografik Özellikler		Frekans	%
Cinsiyet	Kadın	208	53,3
	Erkek	182	46,7
	TOPLAM	390	100
Yaş	18-30	219	56,0
	31-44	105	26,9
	45 ve üzeri	66	17,1
	TOPLAM	390	100
Eğitim Düzeyi	İlköğretim	46	11,8
	Lise	75	19,2
	Ön lisans	65	16,6
	Lisans	180	46,1
	Lisansüstü	24	6,3
	TOPLAM	390	100
Aylık Gelir Düzeyi	2020 TL ve altı	201	51,5
	2021-3600 TL	57	14,6
	3601-4800 TL	69	17,7
	4801 TL ve üzeri	63	16,2
	TOPLAM	390	100

Tablo 1’e göre, araştırmaya katılan bireylerin yaklaşık %53,3’ü kadın ve %46,7’si erkeklerden oluşmaktadır. Katılımcıların %56’sı 18-30 yaş aralığında yer almaktadır. Eğitim düzeylerine bakıldığında ise 180 katılımcının lisans, 24 katılımcının ise yüksek lisans mezunu olduğu anlaşılmaktadır. Araştırmaya katılım sağlayan bireylerin gelir düzeylerine bakıldığında %51,5’inin asgari ücret ve altında, %16,2’sinin ise 4801 TL ve üzerinde gelire sahip olduğu elde edilen bulgular arasındadır.

4.2. Yorumlayıcı İstatistikî Bulgular

4.2.1. Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) Bulguları

Araştırma modelinin güvenilirliğini ve geçerliliğini sınamak için doğrulayıcı faktör analizinden yararlanılmıştır. DFA, araştırma kapsamında elde edilen verilerle teorik olarak oluşturulan yapının doğruluğunu analiz edilebilmek için gerçekleştirilmektedir (Çokluk vd., 2016: 177). Tablo 3’te ölçüm modeline ilişkin doğrulayıcı faktör analizi sonucunda elde edilen standardize edilmiş yol katsayıları (SEYK), t değerleri, yapı güvenilirliği (composite reliability-CR), ortalama açıklanan varyans (average variance extracted-AVE), Maksimum Paylaşılan Varyansın Karesi (Maximum Squared Variance- MSV) ve Cronbach’s Alpha (α) değerleri gösterilmektedir.

Ölçme modeline ilişkin olarak uyum geçerliliğinin sağlanabilmesi için ölçek maddelerinin standardize edilmiş faktör yüklerinin 0,70’in üzerinde olması istenmektedir (Kline, 2011). Tablo 3’de ortaya çıkan değişkenlere ilişkin standardize faktör yüklerinin 0,70 değerinden büyük olduğu görülmektedir. Yapısal eşitlik modeli kullanılan çalışmalarda kompozit geçerlilik değerinin 0,70’den ve ortalama açıklanan varyans değerlerinin de 0,50’den büyük olması gerekmektedir (Hair vd., 2010). Tabloda hesaplanan kompozit geçerlilik (CR) değerlerinin 0,70’den, ortalama açıklanan varyans (AVE) değerlerinin 0,50’den ve α güvenilirlik katsayılarının da 0,70 değerinden

büyük olduğu anlaşılmaktadır. Ayırt edici geçerlilikten söz edebilmek için $MSV < AVE$ ve AVE'nin karekökünün faktörler arası korelasyondan büyük olması koşullarının sağlanması gerekir (Yaşlıoğlu, 2017: 83). Dolayısıyla, elde edilen verilere göre uyum geçerliliğinin sağlandığını ifade etmek mümkündür. DFA gerçekleştirildikten sonra, incelenmesi gereken bir başka değer değişkenlere ilişkin t değerlerinin anlamlılık düzeyleridir. Ortaya çıkan değerlerin 2,56 değerinden büyük olması gerekmektedir (Çokluk vd., 2016). Tabloda M3, I3, KO3, SP2, V2, S3, E4 ve P3 analiz sırasında referans değeri olarak 1'e eşitlendiğinden t değeri bulunmamaktadır. Tablo 3'de elde edilen t değerlerinin 0,01 düzeyinde anlamlı olduğu ifade edilebilir.

Tablo 2. Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Faktörler	SEYK	t değeri	CR	AVE	MSV
Müzik					
M1	0,86	14,60	0,86	0,76	0,12
M2	0,88	14,76			
M3	0,81				
Işık					
I1	0,80	13,68	0,88	0,71	0,27
I2	0,89	15,18			
I3	0,83				
Koku					
KO1	0,89	18,16	0,92	0,79	0,28
KO2	0,91	18,67			
KO3	0,87				
Satış Personeli					
SP1	0,82	8,16	0,82	0,70	0,21
SP2	0,86				
Vitrin					
V1	0,96	14,21	0,92	0,85	0,21
V2	0,89				
Anlık Satın Alma					
S1	0,90	15,60	0,91	0,76	0,17
S2	0,93	15,84			
S3	0,79				
Anlık Satın Alma Eğilimi					
E1	0,80	15,29	0,90	0,69	0,18
E2	0,81	15,36			
E3	0,83	16,13			
E4	0,89				
Pişmanlık					
P1	0,87	16,26	0,91	0,78	0,10
P2	0,95	17,60			
P3	0,83				
* p<0,01					

Ayırt edici geçerliliğin tespiti amacıyla faktörler arasındaki ilişkiyi temsil eden korelasyon matrisi ve AVE değerlerinin karekökleri hesaplanarak Tablo 3'te gösterilmiştir. Açıklanan varyans değerlerinin karekökünün boyutlar arası en yüksek korelasyon değerinden büyük olduğu ve bu kriterin de sağlandığı görülmektedir.

Tablo 3. Korelasyon Katsayıları ve Açıklanan Varyansların Karekök Değerleri

		1	2	3	4	5	6	7	8	
1	Pişmanlık	0,88								
2	Müzik	0,26	0,87							
3	Işık	0,19	0,10	0,84						
4	Koku	0,27	0,28	0,19	0,89					
5	Satış Personeli	0,13	0,20	0,29	0,28	0,84				
6	Vitrin	0,13	0,35	0,24	0,25	0,46	0,92			
7	Anlık Satın Alma	0,27	0,30	0,18	0,17	0,20	0,27	0,87		
8	Anlık S. Eğilimi	0,32	0,31	0,04	0,05	0,22	0,38	0,42	0,83	

Not: AVE karekökleri köşegen (diagonal) ve koyu olarak verilmiştir.

Doğrulamalı faktör analizine ilişkin olarak ölçme modelinin uyum iyiliği değerlerine de bakılmıştır. Tablo 4'te doğrulamalı faktör analizi uyum iyiliği değerleri gösterilmektedir. Elde edilen sonuçlara göre ölçme modelinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu söylenebilir.

Tablo 4. DFA Uyum İyiliği Değerleri Sonucu

Uyum İndeksi	DFA Sonucu Elde Edilen Değer	Sonuç	Kaynak
χ^2/df	1,42	Mükemmel Uyum	Kline, 2011; Çokluk vd., 2016
RMSEA	0,04	Mükemmel Uyum	Kline, 2011; Çokluk vd., 2016
GFI	0,91	Kabul Edilebilir Uyum	Kline, 2011; Çokluk vd., 2016
CFI	0,98	Mükemmel Uyum	Kline, 2011; Çokluk vd., 2016
NFI	0,93	Kabul Edilebilir Uyum	Kline, 2011; Çokluk vd., 2016
NNFI	0,97	Mükemmel Uyum	Kline, 2011; Çokluk vd., 2016

4.2.2. Yapısal Analiz ve Hipotez Testi Sonuçları

Yapısal eşitlik modellemesi kapsamında araştırmaya ilişkin ölçme modeli doğrulandıktan sonra teorik olarak oluşturulan araştırma modelinin analizi ve hipotezlerin testine geçilmiştir. Yapılan analiz sonucunda örtük değişkenlerin gözlenen değişkenleri açıklama durumlarına ilişkin t değerlerinin anlamlı olduğu anlaşılmaktadır. Yapısal modelin uyum iyiliği değerlerinin literatürde istenen aralıklarda olduğu Tablo 5'de gösterilmektedir.

Tablo 5. Yapısal Model Uyum İyiliği Değerleri

Uyum İndeksi	YEM Sonucu Elde Edilen Değer	Sonuç	Kaynak
χ^2/df	1,40	Mükemmel Uyum	Kline, 2011; Çokluk vd., 2016
RMSEA	0,04	Kabul Edilebilir Uyum	Kline, 2011; Çokluk vd., 2016
GFI	0,91	Kabul Edilebilir Uyum	Kline, 2011; Çokluk vd., 2016
CFI	0,98	Mükemmel Uyum	Kline, 2011; Çokluk vd., 2016
NFI	0,92	Kabul Edilebilir Uyum	Kline, 2011; Çokluk vd., 2016
NNFI	0,97	Mükemmel Uyum	Kline, 2011; Çokluk vd., 2016

Yapısal modelin uygunluğu kanıtlandıktan sonra, araştırma modelinde öngörülen nedensel ilişkileri ortaya koyabilmek ve araştırma hipotezlerini test edebilmek amacıyla standardize edilmiş yol katsayıları ve t değerlerinden yararlanılmıştır. Tablo 6'da araştırma modelinde öngörülen ilişkilere ait bulgular gösterilmektedir.

Tablo 6. Yol Analizi Sonuçları ve Hipotezler

Hipotezler	Standardize Edilmiş Yol Katsayısı	t değeri	R ²
H ₁ : Müzik→Eğilim	0,26	3,45	0,22
H ₂ : Işık→Eğilim	0,07	0,88	
H ₃ : Koku→Eğilim	0,06	0,80	
H ₄ : Personel→Eğilim	0,10	1,22	
H ₅ : Vitrin→Eğilim	0,29	3,55	
H ₆ : Eğilim→Anlık S. Alma	0,44	6,33	0,20
H ₇ : Anlık S. Alma→Pişmanlık	0,27	4,00	0,08
*p<0,01 düzeyinde anlamlı			

Tablo 6’da yer alan bulgulara göre; mağaza ortamı unsurlarından ışık, koku ve satış personeli faktörlerinin bireylerin anlık satın alma eğilimleri üzerindeki etkisi p<0,01 düzeyinde anlamlı değildir. Buna karşın, H₁, H₅, H₆ ve H₇ hipotezlerinin desteklendiği görülmektedir. Yani, mağaza ortamı unsurlarından müzik ve vitrinin anlık satın alma eğilimi üzerinde anlamlı bir etkisi varken; aynı şekilde anlık satın alma eğiliminin anlık satın alma davranışı üzerinde ve anlık satın alma davranışının da pişmanlık üzerinde anlamlı etkisinin olduğu görülmektedir. Tabloya göre; mağazanın fiziksel ortamı anlık satın almanın %22’sini (R²); anlık satın alma eğilimi anlık satın almanın %20’sini (R²); ve son olarak anlık satın alma da anlık satın alma sonrası pişmanlık davranışının %8’sini (R²) açıklamaktadır.

5. BULGULAR VE TARTIŞMA

Anlık satın alma ile ilgili literatüre bakıldığında, birçok araştırmacının (Dubé ve Morin, 2001; Park ve Lennon, 2006; Pelham ve Kravitz, 2008; Merugu ve Vaddadi, 2017) mağaza ortamı unsurlarının tüketicilerin anlık satın alma davranışları ile ilgili ilişkisi üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Bu araştırmaların temel dayanak noktası, tüketicilerin herhangi bir ürüne fiziksel olarak yakın olmalarının ve ürünle birlikte geçirdikleri zaman diliminin artmasının; anlık satın alma davranışı sergilemeleri olasılığını artırdığı yönündeki yapılan araştırmalardır (Peck ve Childers, 2006; Mafini ve Dhurup, 2015). Psikologlar bireylerin kendi aralarında anlık satın alma davranışı eğilimlerinde farklılık gösterdiklerini düşünmektedirler. Dolayısıyla, araştırma modeli oluşturulurken mağaza ortamı unsurlarının anlık satın alma davranışına olan olası etkileri anlık satın alma eğilimi kullanılarak açıklanmaya çalışılmış, aynı zamanda da bireylerin anlık satın alma eğilimlerinin de anlık satın alma davranışlarını etkileyebileceği düşünülerek modele eklenmiştir. Satın alma sonrası pişmanlık faktörü, genellikle kompulsif satın alma davranışlarında incelenen faktörlerden birisidir (Mcelroy vd., 1994; Faber ve Vohs, 2004; Bushra ve Bilal, 2014). Ancak, anlık satın alma ile ilgili literatürde satın alma sonrası pişmanlık durumu ile ilgili yeterli sayıda araştırmanın olmadığı görülmektedir. Bütün bu faktörler göz önünde bulunarak araştırma modeli kurgulanmıştır.

Araştırmada yapısal eşitlik modelinde yer alan yol analizi yardımıyla test edilen toplam 7 hipotezden 3 hipotez reddedilirken, dört hipotez kabul edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre, mağaza ortamı unsurlarından vitrin düzenlenmesinin ve ortamda duyulan müziğin, bireylerin anlık satın alma eğilimi üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu tespit edilirken; ışık, koku ve satış personeli gibi unsurların bireylerin anlık satın alma eğilimi üzerinde anlamlı etkisinin olmadığı görülmüştür. Bireylerin anlık satın alma eğilimlerinin bireylerin sergiledikleri anlık satın alma davranışlarında ve anlık satın alma davranışlarının anlık satın alma sonrası pişmanlık faktörü üzerinde anlamlı etkisinin olduğu elde edilen bulgular arasındadır.

Araştırma bulgularına bakıldığında, özellikle mağaza ortamı unsurlarından sadece vitrin düzenlenmesinin ve mağaza ortamında çalan müziğin anlık satın alma eğilimine etki etmesi dikkat çekicidir. Pazarlama iletişim faaliyetlerinin tüketicilerin anlık satın alma eğilimine göre düzenlenmesi, mağaza unsurları ele alınırken vitrin düzenlemelerinin çekici hale getirilmesi ve mağaza ortamında çalan müziğin satılan ürüne göre dikkate alınması, tüketicilerin anlık satın alma davranışlarını olumlu yönde etkileyecektir.

6. SONUÇ

Tüketiciler yalnızca ihtiyaç duydukları için değil, ruh hallerini değiştirmek ya da iyi zaman geçirmek için de anlık satın alma davranışında bulunabilmektedirler. Bu nedenle birbirlerinden farklı anlık satın alma eğilimine sahip tüketicilerin, mağaza ortamının fiziksel unsurları (Müzik, koku, ışık, satış personeli) etkisi ile anlık satın alma davranışında bulunmaları ve sonrasında hissedilen pişmanlık duygusunun doğru şekilde değerlendirilmesi araştırmacılar, pazarlama profesyonelleri ve işletmeler açısından çok önemlidir.

Araştırmamız sonucunda, mağaza ortamı unsurlarından vitrin düzenlemesinin tüketicilerin anlık satın alma eğilimi üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu görülmektedir. Tendai ve Crispen (2009), Mehta ve Chugan (2014) ve Merugu ve Vaddadi (2017) yaptıkları çalışmalarda mağazada yer alan ürünlerin dikkat çekici şekilde sergilenmesinin doğru ve yaratıcı vitrin düzenlemeleri ile mümkün olduğunu ve vitrin düzenlemesinin de çalışmamıza paralel şekilde tüketicilerin anlık satın alma eğilimleri üzerinde anlamlı ve pozitif etkisi olduğunu belirtmişlerdir. Aghazadeh (2005) ve Hultén ve Vanyushyn (2011) vitrin düzenlemelerinin hem tüketicilerin satın alma dürtüsü (Urge to buy) hem de anlık satın alma eğilimi üzerinde anlamlı etkisinin olduğunu ifade etmişlerdir. Dolayısıyla, satışlarını artırmak isteyen perakendeciler akılcı, yaratıcı vitrin düzenlemeleri kullanarak ürün ya da marka hakkında bilgi sahibi olmayan tüketicileri bile planlı alışveriş dışına iterek anlık ve spontane olarak gerçekleşen alışverişe sevk edebilirler.

Mağaza ortamında tüketiciler alışveriş yaparken çalan müziğin, tüketicilerin anlık satın alma eğilimi üzerinde etkisini sorgulayan hipotezimiz literatürdeki benzer çalışmalara (Milliman, 1982; Dubé ve Morin, 2001; Mirabi ve Samiey, 2015) paralel şekilde kabul edilmiştir. Morrison vd. (2011) yaptıkları çalışmada, mağaza içerisinde çalan hızlı ve sert müziğin tüketicilerin daha az para harcamasına; yavaş ritimli müziğin ise tüketicileri rahatlatarak anlık olarak daha fazla satın almaya neden olduğunu belirtmiştir. Buna karşın, Abimnwi ve Njuguna (2015) Kenya'da büyük şehirlerde yer alan alışveriş merkezlerinde yaptıkları çalışmada çalınan müziğin anlık satın alma eğilimi üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığını ifade etmişlerdir.

Mağaza ortamını oluşturan unsurlardan olan ışık, araştırma sonucuna göre tüketicilerin anlık satın alma eğilimini anlamlı düzeyde etkilememektedir. Araştırmamızdan farklı olarak Areni ve Kim (1994), Babin ve Kim (2001) mağazalardaki ışıkların aydınlatma derecesinin, anlık satın alma eğilimi üzerinde anlamlı etkisinin olduğunu ifade ederlerken; Mohan vd. (2013) mağazalardaki aydınlatmanın müşterilerde alışveriş stresini azalttığını, aksine rahatlık yaratarak anlık satın alma eğilimine neden olduğunu belirtmiştir.

Araştırmamızın mağaza ortamında hissedilen kokunun anlık satın alma eğilimi üzerindeki etkisini irdeleyen hipotezi reddedilmiştir. Beverland vd. (2006), Chebat ve Michon (2003) ve Mohan vd. (2013) araştırmamızın aksine rahatlatıcı ve güzel kokunun yüksek derecede olmasa da tüketicilerin anlık satın alma eğilimi üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğunu belirtmişlerdir.

Chandon vd. (2000), Park ve Lennon (2006), Pelham ve Kravitz (2008) ve Wanjugi (2012) yaptıkları çalışmalarda müşterilerin satış personeli ile ilişkilerinde güven hissettiklerinde aralarında bir bağ oluştuğunu ve bu etkinin de anlık satın alma eğilimine neden olduğunu ifade etmişlerdir. Araştırmamızda ise mağazalardaki satış personelinin anlık satın alma eğilimi üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı ortaya çıkmıştır. Bunun sebebi, mağazada görevli satış personellerinin müşterilere belirli kurallar çerçevesinde alışılmış şekilde yaklaşmaları ya da satış personellerinin iş stresi, zaman kısıtı ya da işletme normları gereği müşterilere sadece belirli ölçülerde yardım edebilmeleri olabilir.

Anlık satın alma eğiliminin, anlık satın alma davranışı üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu araştırmanın bulgularından birisidir. Mohan vd. (2013), Parsad vd. (2017), araştırmamıza benzer şekilde, anlık satın alma eğilimi yüksek olan tüketicilerin daha fazla anlık satın alma davranışında bulunduğunu belirtmişlerdir. Dolayısıyla pazarlamacılar hedef kitlelerini seçerken, müşterilerin yaşam biçiminin bir özelliği olarak görülen ani satın alma eğilimi yüksek kişileri seçmeli, stratejik pazarlama planlaması hazırlarken onlara göre kampanyalar düzenlenmelidir.

Anlık satın alma davranışının satın alma sonrası pişmanlık üzerinde etkisi ile ilgili olan son hipotezimiz kabul edilmiştir. Tüketiciler, çoğunlukla anlık satın alma davranışı sergilerken hedonik fayda aramaktadırlar. Satın alma sırasında anlık şekilde ürüne bağlanarak büyük bir haz ve memnuniyet duymaktadırlar (Hoch ve Loewenstein, 1991). Ancak satın alma sonrasında belirli bir süre geçtikten sonra da hissedilen haz ve memnuniyet yerini pişmanlık ve suçluluk duygusuna bırakmaktadır (Hausman, 2000; Wood, 2005). Tüketicilerin anlık şekilde hareket ederek satın alma davranışı sergilememeleri ve sonrasında da pişmanlık duygusu hissetmemeleri için tüketici derneklerinin bilgilendirici ve eğitici etkinlikler düzenlemeleri gerekmektedir. Anlık satın alma tüketiciler için büyük maddi kayba ve sosyal çevreleri tarafından dışlanmaya sebebiyet verebilmektedir. Ayrıca mağazalar açısından kısa vadede kazanç anlamına gelirken, satın alma sonrası pişmanlık yaşayan tüketiciler için uzun dönemde aynı mağazadan alışveriş yapmak ya da alınan markaya sadakat göstermek zor hale gelebilmektedir.

Literatüre ve uygulamacılara katkı sağlamanın yanında araştırmanın bazı kısıtları bulunmaktadır. Araştırma kapsamında elde edilen veriler kolayda örnekleme yöntemiyle toplandığı için ortaya konulan sonuçların genelleme yapılarak değerlendirilmesi mümkün olmamaktadır. Ayrıca, zaman ve maliyet bakımından çok fazla sayıda tüketiciye erişebilmek mümkün olmamıştır. Gelecekte yapılacak araştırmalarda, tüketicilerin cinsiyeti, gelir grubu, yaşadıkları şehir gibi demografik faktörleri göz önünde bulundurularak anlık satın alma eğilimleri ve sergiledikleri davranışlar karşılaştırılabilir. Odak grupları ile ürün grupları seçilerek tüketicilerin belirlenen bu farklı ürün gruplarına olan anlık eğilimleri ve satın alma davranışları araştırılabilir.

KAYNAKÇA

- Abimnwi, N. P., ve Njuguna, R. K. (2015). "An Analysis of in Store Environment Ambience Factor Influence on Consumer Behaviour", *International Journal of Sales, Retailing and Marketing*, 4(6), 31-44.
- Abratt, R., ve Goodey, S. D. (1990). "Unplanned Buying and in-Store Stimuli in Supermarkets", *Managerial and Decision Economics*, 11(2), 111-121.
- Aghazadeh, S. M. (2005). "Layout Strategies for Retail Operations: A Case Study", *Management Research News*, 28(10), 31-46.
- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S., ve Yıldırım, E. (2007). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri: Spss Uygulamalı*, Sakarya Yayıncılık, Sakarya.
- Applebaum, W. (1951). "Studying Consumer Behavior in Retail Stores", *Journal of Marketing*, 16(2), 172-178.
- Areni, C. S., ve Kim, D. (1994). "The Influence of in-Store Lighting on Consumers' Examination of Merchandise in a Wine Store", *International Journal of Research in Marketing*, 11(2), 117-125.
- Babin, B. J., ve Kim, K. (2001). "International Students' Travel Behavior: A Model of the Travel-Related Consumer/Dissatisfaction Process", *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 10(1), 93-106.
- Badgaiyan, A. J., ve Verma, A. (2015). "Does Urge to Buy Impulsively Differ from Impulsive Buying Behaviour? Assessing the Impact of Situational Factors", *Journal of Retailing and Consumer Services*, 22(2015), 145-157.
- Baker, J., Levy, M., ve Grewal, D. (1992). "An Experimental Approach to Making Retail Store Environmental Decisions", *Journal of Retailing*, 68(4), 445-460.
- Barratt, E. S. (Ed.) (1985). *Impulsiveness Subtraits: Arousal and Information Processing* (Vol. 99). North Holland: Elsevier.
- Baumeister, R. F. (2002). "Yielding to Temptation: Self-Control Failure, Impulsive Purchasing, and Consumer Behavior", *Journal of consumer Research*, 28(4), 670-676.
- Beatty, S. E., ve Ferrell, M. E. (1998). "Impulse Buying: Modeling Its Precursors", *Journal of Retailing*, 74(2), 169-191.
- Bellenger, D. N., Robertson, D. H., ve Hirschman, E. C. (1978). "Impulse Buying Varies by Product", *Journal of Advertising Research*, 18(6), 15-18.
- Beverland, M., Lim, E. A. C., Morrison, M., ve Terziovski, M. (2006). "In-Store Music and Consumer-Brand Relationships: Relational Transformation Following Experiences of (Mis) Fit", *Journal of Business Research*, 59(9), 982-989.
- Billieux, J., Rochat, L., Rebetez, M. M. L., ve Van der Linden, M. (2008). "Are All Facets of Impulsivity Related to Self-Reported Compulsive Buying Behavior?", *Personality and Individual Differences*, 44(6), 1432-1442.
- Birren, F. (1969). *Light Color and Environment*, Van Nostrand Reinhold Company, New York, NY.
- Bone, P. F., ve Ellen, P. S. (1994). "Olfaction and Marketing: Does It Make Sense to Use Scents?", *Unpublished Working Paper, Department of Marketing, West Virginia University, West Virginia*.
- Bone, P. F., ve Ellen, P. S. (1999). "Scents in the Marketplace: Explaining a Fraction of Olfaction", *Journal of Retailing*, 75(2), 243-262.
- Borowsky, M. (1987). "What's Best Advertising for a Peanut Shoppe", *Memphis Business Journal*, November 30, 50.
- Bushra, A. and Bilal, A. (2014). "The relationship of compulsive buying with consumer culture and postpurchase regret", *Pakistan Journal of Commerce and Social Sciences (PJCSS)*, 8(3), 590-611.
- Chan, T. K., Cheung, C. M., ve Lee, Z. W. (2017). "The State of Online Impulse-Buying Research: A Literature Analysis", *Information & Management*, 54(2), 204-217.
- Chandon, P., Wansink, B., ve Laurent, G. (2000). "A Benefit Congruency Framework of Sales Promotion Effectiveness", *Journal of Marketing*, 64(4), 65-81.

- Chang, H.-J., Eckman, M., ve Yan, R.-N. (2011). "Application of the Stimulus-Organism-Response Model to the Retail Environment: The Role of Hedonic Motivation in Impulse Buying Behavior", *The International Review of Retail, Distribution and Consumer Research*, 21(3), 233-249.
- Chebat, J.-C., ve Michon, R. (2003). "Impact of Ambient Odors on Mall Shoppers' Emotions, Cognition, and Spending: A Test of Competitive Causal Theories", *Journal of Business Research*, 56(7), 529-539.
- Clover, V. T. (1950). "Relative Importance of Impulse-Buying in Retail Stores", *Journal of Marketing*, 15(1), 66-70.
- Cobb, C. J., ve Hoyer, W. D. (1986). "Planned Versus Impulse Purchase Behavior", *Journal of Retailing*, 62(4), 384-409.
- Cohen, D. A., Collins, R., Hunter, G., Ghosh-Dastidar, B., ve Dubowitz, T. (2015). "Store Impulse Marketing Strategies and Body Mass Index", *American Journal of Public Health*, 105(7), 1446-1452.
- Coley, A., ve Burgess, B. (2003). "Gender Differences in Cognitive and Affective Impulse Buying", *Journal of Fashion Marketing and Management*, 7(3), 282-295.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G., ve Büyüköztürk, Ş. (2016). *Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik: Spss Ve Lisrel Uygulamaları*, 4. Baskı, Ankara.
- Dawson, S., ve Kim, M. (2010). "Cues on Apparel Web Sites That Trigger Impulse Purchases", *Journal of Fashion Marketing and Management: An International Journal*, 14(2), 230-246.
- Dubé, L., ve Morin, S. (2001). "Background Music Pleasure and Store Evaluation: Intensity Effects and Psychological Mechanisms", *Journal of Business Research*, 54(2), 107-113.
- Eroglu, S. A., ve Machleit, K. A. (1993). "Atmospheric Factors in the Retail Environment: Sights, Sounds and Smells", *ACR North American Advances*, Vol. 20, Leigh McAlister and Michael L. Rothschild, eds. Provo, UT: Association for Consumer Research., 34.
- Faber, R. J., and Vohs, K. D. (2004). To buy or not to buy?: Self-control and self-regulatory failure in purchase behavior. In R. F. Baumeister & K. D. Vohs (Eds.), *Handbook of self-regulation: Research, theory, and applications* (pp. 509-524). New York, The Guilford Press.
- Flight, R. L., Rountree, M. M., ve Beatty, S. E. (2012). "Feeling the Urge: Affect in Impulsive and Compulsive Buying", *Journal of Marketing Theory and Practice*, 20(4), 453-466.
- Gandhi, A., Vajpayee, A., ve Gautam, D. (2015). "A Study of Impulse Buying Behavior and Factors Influencing It with Reference to Beverage Products in Retail Stores", *SAMVAD International Journal of Management*, 8(1), 1-17.
- Gültekin ve Özer (2012); "The Influence of Hedonic Motives and Browsing on Impulse Buying", *Journal of Economics and Behavioral Studies*, Cilt: 3, Sayı: 4, Sayfa: 180-189
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., ve Anderson, R. E. (2010). *Multivariate Data Analysis*, Seventh Edition Baskı Vol. 5, Prentice Hall, NewYork.
- Harmancıoğlu, N., Finney, R. Z., ve Joseph, M. (2009). "Impulse Purchases of New Products: An Empirical Analysis", *Journal of Product & Brand Management*, 18(1), 27-37.
- Harris, L. C., ve Ezech, C. (2008). "Servicescape and Loyalty Intentions: An Empirical Investigation", *European Journal of Marketing*.
- Hausman, A. (2000). "A Multi-Method Investigation of Consumer Motivations in Impulse Buying Behavior", *Journal of Consumer Marketing*, 17(5), 403-426.
- Heilman, C. M., Nakamoto, K., ve Rao, A. G. (2002). "Pleasant Surprises: Consumer Response to Unexpected in-Store Coupons", *Journal of Marketing Research*, 39(2), 242-252.
- Hilgard, E. R. (1962). "Impulsive Versus Realistic Thinking: An Examination of the Distinction between Primary and Secondary Processes in Thought", *Psychological Bulletin*, 59(6), 477-488.
- Hoch, S. J., ve Loewenstein, G. F. (1991). "Time-Inconsistent Preferences and Consumer Self-Control", *Journal of Consumer Research*, 17(4), 492-507.

- Hoyer, W. D., ve MacInnis, D. J. (2008). *Consumer Behavior*, 5. Baskı, South-Western College Pub, Natorp Boulevard Mason, OH, USA.
- Hultén, P., ve Vanyushyn, V. (2011). "Impulse Purchases of Groceries in France and Sweden", *Journal of Consumer Marketing*, 28(5), 376-384.
- Jones, M. A., Reynolds, K. E., Weun, S., ve Beatty, S. E. (2003). "The Product-Specific Nature of Impulse Buying Tendency", *Journal of Business Research*, 56(7), 505-511.
- Kacen, J. J., ve Lee, J. A. (2002). "The Influence of Culture on Consumer Impulsive Buying Behavior", *Journal of Consumer Psychology*, 12(2), 163-176.
- Karbasivar, A., ve Yarahmadi, H. (2011). "Evaluating Effective Factors on Consumer Impulse Buying Behavior", *Asian Journal of Business Management Studies*, 2(4), 174-181.
- Kline, R. B. (2011). *Principles and Practice of Structural Equation Modeling*, T. Edition Baskı, Guilford publications, London.
- Kollat, D. T., ve Willett, R. P. (1967). "Customer Impulse Purchasing Behavior", *Journal of Marketing Research*, 4(1), 21-31.
- Kotler, P. (1973). "Atmospherics as a Marketing Tool", *Journal of Retailing*, 49(4), 48-64.
- Kwak, H., Zinkhan, G. M., DeLorme, D. E., ve Larsen, T. (2006). "Revisiting Normative Influences on Impulsive Buying Behavior and an Extension to Compulsive Buying Behavior: A Case from South Korea", *Journal of International Consumer Marketing*, 18(3), 57-80.
- Kwon, H. H., ve Armstrong, K. L. (2002). "Factors Influencing Impulse Buying of Sport Team Licensed Merchandise", *Sport Marketing Quarterly*, 11(3), 151-163.
- Levy, M., Weitz, B. A., ve Beitelspacher, L. S. (2011). *Retailing Management*, 8th Baskı, McGraw-Hill/Irwin, New York, NY.
- Liao et al. (2017). Factors influencing online shoppers' repurchase intentions: The roles of satisfaction and regret. *Information & Management*, 54(5), 651-668.
- Luo, X. (2005). "How Does Shopping with Others Influence Impulsive Purchasing?", *Journal of Consumer Psychology*, 15(4), 288-294.
- Mafini, C., ve Dhurup, M. (2015). "Drivers of Customer Loyalty in South African Retail Stores", *Journal of Applied Business Research (JABR)*, 31(4), 1295-1310.
- Markin, R. J., Lillis, C. M., ve Narayana, C. L. (1976). "Social-Psychological Significance of Store Space", *Journal of Retailing*, 52(Spring 1976), 43-55.
- Martin, L. E., ve Potts, G. F. (2009). "Impulsivity in Decision-Making: An Event-Related Potential Investigation", *Personality and Individual Differences*, 46(3), 303-308.
- Mattila, A. S., ve Wirtz, J. (2001). "Congruency of Scent and Music as a Driver of in-Store Evaluations and Behavior", *Journal of Retailing*, 77(2), 273-289.
- Mattila, A. S., ve Wirtz, J. (2008). "The Role of Store Environmental Stimulation and Social Factors on Impulse Purchasing", *Journal of Services Marketing*, 22(7), 562-567.
- McElroy, S. L., Keck, P. E., Pope, H. G., Smith, J. M., and Strakowski, S. M. (1994). Compulsive buying: a report of 20 cases, *The Journal of clinical psychiatry*, 55(6), 242-248.
- Mehrabian, A. (1980). *Public Places and Private Spaces: The Psychology of Work, Play, and Living Environments*, Basic Books.
- Mehta, N., ve Chugan, P. K. (2014). "Impact of Visual Merchandising on Consumer Behavior: A Study of Furniture Outlets", *Universal Journal of Management, Horizon Research Publishing Corporation, Alhambra, CA, USA*, 2(6), 207-217.
- Merugu, P., ve Vaddadi, K. M. (2017). "Visual Merchandising:(a Study on Consumer Impulsive Buying Behaviour in Greater Visakhapatnam City)", *International Journal of Engineering Technology Science and Research (IJETSR)*, 4(7), 915-927.

- Miller, C. (1993). "Scent as a Marketing Tool: Retailers—and Even a Casino—Seek Sweet Smell of Success", *Marketing News*, 27(2), 1-2.
- Milliman, R. E. (1982). "Using Background Music to Affect the Behavior of Supermarket Shoppers", *Journal of Marketing*, 46(3), 86-91.
- Mirabi, V. R., ve Samiey, E. (2015). "Factors Influencing Store Environment Perception (Evidence from Iranian Chain Stores)", *Journal of Scientific Research and Development*, 2(6), 171-177.
- Moeller, F. G., Barratt, E. S., Dougherty, D. M., Schmitz, J. M., ve Swann, A. C. (2001). "Psychiatric Aspects of Impulsivity", *American Journal of Psychiatry*, 158(11), 1783-1793.
- Mohan, G., Sivakumaran, B., ve Sharma, P. (2013). "Impact of Store Environment on Impulse Buying Behavior", *European Journal of Marketing*, 47(10), 1711-1732.
- Morrison, M., Gan, S., Dubelaar, C., ve Oppewal, H. (2011). "In-Store Music and Aroma Influences on Shopper Behavior and Satisfaction", *Journal of Business Research*, 64(6), 558-564.
- Muruganatham, G., ve Bhakat, R. S. (2013). "A Review of Impulse Buying Behavior", *International Journal of Marketing Studies*, 5(3), 149-160.
- Nishanov, B., ve Ahunjonov, U. (2016). "The Influence of Store Characteristics on Consumers' Impulse Buying Behaviour", *Journal of International Business Research and Marketing*, 1(3), 20-26.
- Orel, F. D., ve Kara, A. (2014). "Supermarket Self-Checkout Service Quality, Customer Satisfaction, and Loyalty: Empirical Evidence from an Emerging Market", *Journal of Retailing and Consumer Services*, 21(2), 118-129.
- Ozer, L., ve Gultekin, B. (2015). "Pre-and Post-Purchase Stage in Impulse Buying: The Role of Mood and Satisfaction", *Journal of retailing and consumer services*, 22, 71-76.
- Panda, A., ve Kumar, B. (2014). "Factors Determining Retail Customer Satisfaction: A Study of Organized Retail Outlets in an Indian Capital City", *International Journal of Management and Development Studies*, 3(11), 47-56.
- Park, J., ve Lennon, S. J. (2006). "Psychological and Environmental Antecedents of Impulse Buying Tendency in the Multichannel Shopping Context", *Journal of Consumer Marketing*, 23(2), 56-66.
- Parsad, C., Prashar, S., ve Sahay, V. (2017). "Impact of Impulsive Personality Traits and Store Environment on Impulse Buying Behavior", *Journal of Business & Management*, 23(1/2), 1-24.
- Peck, J., ve Childers, T. L. (2006). "If I Touch It I Have to Have It: Individual and Environmental Influences on Impulse Purchasing", *Journal of Business Research*, 59(6), 765-769.
- Pelham, A. M., ve Kravitz, P. (2008). "An Exploratory Study of the Influence of Sales Training Content and Salesperson Evaluation on Salesperson Adaptive Selling, Customer Orientation, Listening, and Consulting Behaviors", *Journal of Strategic Marketing*, 16(5), 413-435.
- Pornpitakpan, C., ve Han, J. H. (2013). "The Effect of Culture and Salespersons' Retail Service Quality on Impulse Buying", *Australasian Marketing Journal (AMJ)*, 21(2), 85-93.
- Pradhan, V. (2016). "Study on Impulsive Buying Behavior among Consumers in Supermarket in Kathmandu Valley", *Journal of Business and Social Sciences Research*, 1(2), 215-233.
- Prashar, S., Parsad, C., Tata, S. V., ve Sahay, V. (2015). "Impulsive Buying Structure in Retailing: An Interpretive Structural Modeling Approach", *Journal of Marketing Analytics*, 3(4), 215-233.
- Puri, R. (1996). "Measuring and Modifying Consumer Impulsiveness: A Cost-Benefit Accessibility Framework", *Journal of Consumer Psychology*, 5(2), 87-113.
- Ramanathan, S., ve Menon, G. (2006). "Time-Varying Effects of Chronic Hedonic Goals on Impulsive Behavior", *Journal of Marketing Research*, 43(4), 628-641.
- Robson, C. (2002). *Real World Research: A Resource for Social Scientists and Practitioner-Researchers*, Vol. 2, Blackwell Oxford.
- Rook, D. W. (1987). "The Buying Impulse", *Journal of Consumer Research*, 14(2), 189-199.

- Rook, D. W., ve Fisher, R. J. (1995). "Normative Influences on Impulsive Buying Behavior", *Journal of Consumer Research*, 22(3), 305-313.
- Rook, D. W., ve Gardner, M. P. (1993). "In the Mood: Impulse Buying's Affective Antecedents", *Research in Consumer Behavior*, 6(7), 1-28.
- Rook, D. W., ve Hoch, S. J. (1985). "Consuming Impulses", *ACR North American Advances*, 23-27.
- Sen, A., ve Srivastava, A. K. (2016). "Students' Purchase Intention for Apparels an Empirical Study on Atmospheric of Selected Organized Retail Outlet of Bilaspur City", *Sumedha Journal of Management*, 5(3), 21-34.
- Seungoog, W., Jones Michael, A., ve Beatty Sharon, E. (1998). "The Development and Validation of the Impulse Buying Tendency Scale", *Psychol Rep*, 82, 1123-1133.
- Sharma, P., Sivakumaran, B., ve Marshall, R. (2010). "Impulse Buying and Variety Seeking: A Trait-Correlates Perspective", *Journal of Business Research*, 63(3), 276-283.
- Simmons, A. (1988). "It May Sound Corny, but Sales Keep Popping Up", *Cincinnati Business Courier*, 1(July25), 255-256.
- Spangenberg, E. R., Crowley, A. E., ve Henderson, P. W. (1996). "Improving the Store Environment: Do Olfactory Cues Affect Evaluations and Behaviors?", *Journal of Marketing*, 60(2), 67-80.
- Spence, C., Puccinelli, N. M., Grewal, D., ve Roggeveen, A. L. (2014). "Store Atmospheric: A Multisensory Perspective", *Psychology & Marketing*, 31(7), 472-488.
- Stern, H. (1962). "The Significance of Impulse Buying Today", *Journal of Marketing*, 26(2), 59-62.
- Summers, T. A., ve Hebert, P. R. (2001). "Shedding Some Light on Store Atmospheric: Influence of Illumination on Consumer Behavior", *Journal of Business Research*, 54(2), 145-150.
- Sun, T. R., ve Yazdanifard, R. (2015). "The Review of Physical Store Factors That Influence Impulsive Buying Behavior", *International Journal of Management, Accounting and Economics*, 2(9), 1048-1054.
- Tendai, M., ve Crispin, C. (2009). "In-Store Shopping Environment and Impulsive Buying", *African Journal of Marketing Management*, 1(4), 102-108.
- Tirmizi, M. A., Rehman, K.-U., ve Saif, M. I. (2009). "An Empirical Study of Consumer Impulse Buying Behavior in Local Markets", *European Journal of Scientific Research*, 28(4), 522-532.
- Tsiros, M., ve Mittal, V. (2000). "Regret: A Model of Its Antecedents and Consequences in Consumer Decision Making", *Journal of Consumer Research*, 26(4), 401-417.
- Turley, L. W., ve Milliman, R. E. (2000). "Atmospheric Effects on Shopping Behavior: A Review of the Experimental Evidence", *Journal of Business Research*, 49(2), 193-211.
- Verplanken, B., ve Herabadi, A. (2001). "Individual Differences in Impulse Buying Tendency: Feeling and No Thinking", *European Journal of personality*, 15(S1), S71-S83.
- Verplanken, B., ve Sato, A. (2011). "The Psychology of Impulse Buying: An Integrative Self-Regulation Approach", *Journal of Consumer Policy*, 34(2), 197-210.
- Vohs, K. D., ve Faber, R. J. (2007). "Spent Resources: Self-Regulatory Resource Availability Affects Impulse Buying", *Journal of Consumer Research*, 33(4), 537-547.
- Wanjugi, E. K. (2012). *Factors Influencing Impulse Buying in the Supermarkets in Nairobi*. (PhD Thesis). Kenyatta University, Nairobi.
- Welles, G. (1986). "We're in the Habit of Impulsive Buying", *USA Today*, 21(1).
- West, C. J. (1951). Results of Two Years of Study into Impulse Buying. In: SAGE Publications Sage CA: Los Angeles, CA.
- Weun, S., Jones, M. A., & Beatty, S. E. (1998). Development and validation of the impulse buying tendency scale. *Psychological reports*, 82(3_suppl), 1123-1133.
- Wood, M. (2005). "Discretionary Unplanned Buying in Consumer Society", *Journal of Consumer Behaviour: An International Research Review*, 4(4), 268-281.

Yi, Sunghwan ve Baumgartner, Hans (2011), "Coping with Guilt and Shame in the Impulse Buying Context", *Journal of Economic Psychology*, 32(3), 458-467.

Yu, C., ve Bastin, M. (2010). "Hedonic Shopping Value and Impulse Buying Behavior in Transitional Economies: A Symbiosis in the Mainland China Marketplace", *Journal of Brand Management*, 18(2), 105-114.

Zhou, L., ve Wong, A. (2004). "Consumer Impulse Buying and in-Store Stimuli in Chinese Supermarkets", *Journal of International Consumer Marketing*, 16(2), 37-53.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).

2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).

3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:25.11.2019 ✓Accepted/Kabul:15.04.2020

DOI: 10.30794/pausbed.650746

Araştırma Makalesi/ Research Article

Kartal, A. ve Zambak M. (2020). "Kadın Yoksulluğunun Çok Boyutlu Analizi: Antalya Alt Bölgesi Örneği" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 41, Denizli, s. 294-315.

KADIN YOKSULLUĞUNUN ÇOK BOYUTLU ANALİZİ: ANTALYA ALT BÖLGESİ ÖRNEĞİ*

Ahmet KARTAL **, Mehmet ZANBAK***

Özet

Bu çalışmanın temel amacı Antalya, Burdur ve Isparta illerinden oluşan TR61 Bölgesi'nde yaşayan kadınların yoksulluklarını, gelir temelli yaklaşımlardan ziyade, literatürde Alkire-Foster Yöntemi olarak yer alan çok boyutlu bir yaklaşımla ölçmektir. Bu amaçla ölçüm için gerekli olan veri seti TÜİK'in 2017 yılına ait Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması anket verilerinden elde edilmiştir. Çalışmanın yapılmasındaki temel motivasyonlarından birisinin, özellikle ulusal literatürde kadın yoksulluğunun çoğunlukla parasal yaklaşımlarla ele alınmış olması nedeniyle oluşan boşluğu gidermek olduğu belirtilebilir.

Yapılan hesaplamalar sonucunda TR61 Bölgesi kadınlarına ait çok boyutlu yoksulluk oranının %2,9 olduğu görülmektedir. Ayrıca bu bölgede yer alan kadınların en fazla yoksunluk yaşadığı göstergelerin başında, kronik rahatsızlıklar ve hane fiziki şartları elverişsiz olan konutlarda yaşama göstergelerinin geldiğini söylemek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: *Yoksulluk, Çok boyutlu yoksulluk endeksi, Kadın yoksulluğu, TR61 Bölgesi, Alkire-Foster yöntemi.*

MULTIDIMENSIONAL ANALYSIS OF WOMEN POVERTY: THE CASE OF ANTALYA SUBREGION

Abstract

The main purpose of this paper is to measure the poverty of women in TR61 Region (Antalya, Burdur, and Isparta) by using Alkire-Foster Method rather than income-based approaches. For this purpose, the data required for the measurement was obtained from TURKSTAT 2017 Income and Living Conditions Survey. One of the main motivations of this study is that women's poverty has been handled mostly by monetary approaches so far.

As a result of the calculations, it is seen that the multidimensional poverty rate of women in TR61 Region is 2.9%. In addition, it is possible to say that the main indicators of deprivation among women in this region are women with chronic illnesses and women living in houses with poor physical conditions.

Keywords: *Poverty, Multidimensional poverty index, Women's poverty, TR61 Region, Alkire-Foster method.*

*Bu çalışma, Doç. Dr. Mehmet ZANBAK danışmanlığında Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ekonometri Anabilim Dalı'nda Ahmet KARTAL tarafından hazırlanan "TR61 Bölgesi'nde Yaşayan Kadınların Çok Boyutlu Yoksulluğu Üzerine Ekonometrik Bir Analiz" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

**Arş. Gör., Doğu Akdeniz Üniversitesi İşletme ve Ekonomi Fakültesi Bankacılık ve Finans Bölümü, GAZİMAĞUSA, K.K.T.C.
e-posta: ahmet.kartal@emu.edu.tr (orcid.org/0000-0002-4318-6242)

***Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Ekonometri Bölümü, ANTALYA.
e-posta: mehmetzambak@akdeniz.edu.tr (orcid.org/0000-0002-9838-9063)

GİRİŞ

Konularına göre yoksulluk çeşitleri incelendiğinde; mutlak, görel, subjektif gibi türlerin yanında *kadın yoksulluğunun* varlığından da bahsedilebilir ki bu noktada kadın yoksulluğu kavramının ilk olarak Diane Pearce (1978) tarafından kullanıldığına değinilebilir. Pearce (1978) bu kavramı o dönemde Amerika’da bulunan kadınların çok büyük bir çoğunluğunun yoksul olduğuna dikkat çekmek için kullanmıştır. Pearce’nin çalışmalarından sonra, 1995 yılında Birleşmiş Milletler tarafından Pekin’de düzenlenen 4. Dünya Kadın Konferansı’nda kadın yoksulluğu teması işlenmiş ve söz konusu yoksulluğu önleme adına strateji çalışmaları ve politika önermeleri yapılmıştır (UN, 1996). Ulusal ve uluslararası ölçekte mücadele edilmesi gereken bir konu haline gelen kadın yoksulluğuna ilişkin literatür incelendiğinde ise konuya ilişkin ekonomik, siyasi, sosyal bakış açılarıyla yapılan çalışmalar göze çarpmaktadır.

Bu çerçevede kadın yoksulluğunun TR61 Bölgesi’nde çok boyutlu olarak değerlendirilmesini hedefleyen bu çalışmanın başlıca amacı, geliri temel alan tek boyutlu ölçümlerin açığı, sosyoekonomik ve sosyokültürel göstergelerin de eklendiği bir yaklaşımla kapatmaktır. Bu doğrultuda test edilecek hipotezler şu şekilde sıralanabilir;

- Kadın yoksulluğu çok boyutlu bir kavramdır,
- Kadın yoksulluğu, gelirin yanında diğer sosyoekonomik ve sosyokültürel faktörler tarafından da etkilenmektedir,
- Sosyokültürel etmenler kadın yoksulluğu üzerinde belirleyicidir.

Kadınlara yönelik özellikle ulusal literatürde “çok boyutlu ölçüm yöntemiyle” bir yoksulluk analizinin henüz yapılmamış olması, bu çalışmanın kaleme alınmasının temel nedenleri arasında belirtilebilir. Söz konusu boşluğu gidermek amacıyla kaleme alınan çalışma, yukarıda değinilen hipotezlerin testi amacıyla dört bölüm üzerine inşa edilmiştir. Bu doğrultuda birinci bölümde yoksulluğun tanımı ile kadın yoksulluğu başlıkları ele alınmış ve detaylarıyla anlatılmış, ikinci bölümde Alkire-Foster yönteminin kavramal çerçevesine değinilmiş ve bu yöntem sayesinde çok boyutlu yoksulluğun nasıl hesaplandığı belirtilmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde ulusal ve uluslararası literatürde farklı yaklaşımlarla kadın yoksulluğunu analiz eden çalışmalara yer verilmiştir. Devamında ise TR61 Bölgesi’nde yaşayan kadınların çok boyutlu yoksulluğunun ölçümünde kullanılacak boyut, gösterge ile ağırlıkları temsil eden noktalar açıklanmış ve bölüm sonunda çok boyutlu yoksulluk endeksi (ÇBYE) hesaplanmıştır. Çalışmanın sonuç kısmında bulgular yorumlanmış ve bu doğrultuda politika yapıcılara birtakım öneriler sunulmuştur.

1. YOKSULLUĞUN TANIMI VE KADIN YOKSULLUĞUNA BAKIŞ

1.1 Yoksulluk Kavramı

Yoksulluk kavramı insanlık tarihi kadar eski bir geçmişe sahiptir ve toplumların yüzleştiği en önemli sosyoekonomik problemlerden birisine karşılık gelmektedir. Marshall (1999: 683) yoksulluğu; genellikle maddi kaynaklardan kimi zaman da kültürel kaynaklardan mahrum olma durumu olarak tanımlarken, Bircan (2002: 119) elde edilen gelirin yaşamı idame ettirebilmek için asgari ihtiyaçları karşılayamaması olarak tanımlamaktadır. Bu çerçevede özellikle 1980’li yıllara gelindiğinde yoksulluk daha ziyade insani gelişme ekseninde ele alınmaya başlarken, insani gelişmenin eğitim, sağlık gibi unsurları kapsadığı üzerinde durulmuştur. Dünya Bankası tarafından 1980 yılında yayınlanan Dünya Kalkınma Raporu’nda büyüme-yoksulluk ilişkisi üzerinde durulmuş, büyümenin yoksulların gelirini arttırması yoluyla, insani gelişmenin ise hem doğrudan hem de gelir dışı belirleyenlere odaklanarak yoksulluğu dolaylı olarak azalttığı ifade edilmiştir (World Bank, 1980). Yapısal uyum politikaları neticesinde ortaya çıkan kayıp on yılın ardından, 1990’lı yıllardaki uluslararası gelişmeler, yoksulluk kavramına odaklanmanın yanında yoksullukla mücadeleyi yeniden ana gündem maddesi yapmış ve özellikle Dünya Bankası tarafından hazırlanacak raporların yoksulluk odaklı olmasına karar verilmiştir (Uzun, 2003). Dünya Bankası 1990 raporunda yoksulluğu minimum yaşam standartlarına ulaşabilmedeki yetersizlik olarak görürken, bunun göstergesinin söz konusu standardı yakalayabilecek seviyedeki *gelir* olduğunu öne sürmüştür. Dünya Bankası’nın yoksulluk odaklı bu çalışmasına paralel olarak yapılan diğer bir önemli çalışma da Birleşmiş Milletler’in insani gelişmeyi ele aldığı 1997 yılı raporudur. Bu raporda refah odaklı insani gelişme, bireylerin

seçeneklerinin artırılması ile sağlık, eğitim ve gelir temelinde tanımlanırken; yoksulluk ise insani gelişme için zorunlu olan fırsatlardan yoksun olma şeklinde ifade edilmiştir. Raporda bireylerin yaşam süresi beklentilerinin 40 yılın altında olduğu ve sosyoekonomik kaynaklara erişimde önlerinde engellerin yer almasının bir yoksulluk göstergesi sayılması gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca yetişkinlerin okuryazar olmaması da bu bireylerin yoksul olarak belirlenmesindeki diğer bir gösterge olmuştur (UNDP, 1997). Yoksulluk kavramına bakış 2000’li yıllara gelindiğinde gelişimini sürdürmüş ve özellikle Dünya Bankası’nın hazırladığı 2000/01 raporunda yoksulluk, parasal yetersizliğin yanında eğitim ve sağlık olanaklarının mahrum olma şeklinde tanımlanmıştır. Bu rapor sonucunda bireylerin yoksullukları konusundaki düşüncelerine özellikle vurgu yapılmış ve parasal bir refahın ötesinde, risk ve güçlenmeyi barındıran sosyal boyutlara da yer verilmiştir (World Bank, 2000).

Kalkınma iktisadının öncüleri arasında gösterilen Amartya Sen (1976: 221) ise yoksulluğa kapasite/ yapabilirlik açısından yaklaşmıştır. Peter Townsend’e (1979: 914) göre bu durum kaynak yetersizliği olarak değerlendirilmektedir. Tüm bu tanımları birleştirmek gerekirse yoksulluk; beslenme, giyinme, barınma, sağlık, eğitim gibi daha çok fiziki ve beşeri ihtiyaçlardan ve utanma hissetmeden toplumda yer alma gibi sosyal-toplumsal ihtiyaçlardan kişinin mahrum olma durumudur. Zira yaşam kalitesinin yansıtılabilmesi için sadece gelir seviyesinin değil, gelir dağılımının, boş zaman süresinin, eğitim ve sağlık imkanlarının, iş ve iş kalitesinin, politik seçim özgürlüğünün, yönetişimin, yaşam kalitesinin eşit dağılımının, cinsiyet ve etnik eşitliğinin de artırılması gerektiği düşüncesinde birleşmiştir. Çünkü insanın yeteneklerinin¹ gelişmesi olarak değerlendirilen insani gelişme; mutluluğu, herhangi bir şeyi özgürce yapabilmeyi, özgürlüklerin genişlemesini ve hayatın çoklu beklentilerini de kapsamaktadır (Krueger ve Schkade, 2008). Dolayısıyla yoksulluğun sadece gelire dayalı olmadığına farkına varılmasıyla birlikte yoksulluk ve yoksulluğa ilişkin kavramlar literatürde yerini almış ve yoksulluğun içindeki kayıp boyutlar yani yoksunluklara odaklanılmaya başlanmıştır (Zambak, 2014).

Yoksulluk türleri bir arada değerlendirildiğinde, kadınların, yoksunluğun ve dolayısıyla yoksulluğun yıkıcı etkilerini en derinden ve şiddetli yaşayan kesimlerin başında geldiği görülmektedir. Zira kadınlar ve beraberinde çocuklar yoksulluğun sadece ekonomik değil, aynı zamanda sosyal, kültürel, psikolojik etkilerine de maruz kalmaktadır. Bu çeşitlilik, kadınların yoksulluğunun çok boyutlu bir kavram çerçevesinde ele alınmasını gerekli kılmaktadır.

1.2. Kadın Yoksulluğu

Birleşmiş Milletler Gelişim Programı raporuna göre dünyada mutlak yoksulluk sınırı altında yaşayan 1,5 milyar bireyin %70’i kadınlardan meydana gelmektedir (UNDP, 1995). Bu rapor üzerinden geçen süre zarfında, nüfusla birlikte yoksul kadın sayısının arttığını söylemek mümkündür. Oranın bu kadar yüksek olması, yoksulluk kavramının evrilerek yoksulluğun özel bir alt dalı olan “kadın yoksulluğu” ya da “yoksulluğun kadınlaşması” kavramlarının tanımlanmasının gerekliliğine ve üzerinde durulması gereken önemli bir konu olduğuna işaret etmektedir. Peterson (1987) bu evrimi yoksul kesimler içinde cinsiyetleşmiş dezavantajlı bir grubun meydana gelmesine bağlamıştır. Bu grubun dezavantajının ise doğuştan gelen annelik (bebek ve çocuk bakımı) içgüdüğü olduğunu belirtmiştir (Peterson, 1987: 330). Yoksulluğun dezavantajlı kesimler içinde çocuklarla birlikte en çok kadınları etkilemesiyle birlikte 1970’li yıllardan itibaren “kadın yoksulluğu” yazın hayatında kendine yer etmeye başlamıştır. Kadın yoksulluğunu ifade eden kavramların en başında ise “yoksulluğun kadınlaşması” (Moghadam, 2005) ve “yoksulların en yoksulu” kavramları gelmektedir (Chant, 2003, akt. Topgül, 2013: 289). Yoksulluğun kadınlaşması kavramı ise ilk defa Diane Pearce (1978) tarafından kullanılmıştır. Pearce bu kavramı 1950-1970 yılları arasında Amerika’da yoksulların %66’sının kadınlardan oluşması, kadınların işgücüne katılımının artmasına rağmen ekonomik durumlarının giderek kötüleşmesine dikkat çekmek için kullanmıştır (Pearce, 1978: 28-36).

Bunun yanında 4. Dünya Kadın Konferansı’nda “yoksulluğun kadınlaşması” kavramına yer verilmiş ve kadınların yoksulluklarının önlenmesi için politika ve stratejilerin geliştirilmesi gerekliliği vurgulanmıştır (Şener, 2012: 54; Topgül, 2013: 289; Gerşil, 2015: 162). Konferansta kabul edilen kadın yoksulluğu sorunu şu şekilde özetlenebilir (Ecevit, 2003: 85; Bayır, 2018: 33);

¹ Yetenek, bireyin yapabileceği barınma, beslenme, eğitim alabilme gibi eylemlerin farklı kombinasyonlarını elde etme kapasitesini göstermesi anlamında kullanılmaktadır (Sen, 1999).

- Cinsiyetler açısından karşılaştırıldığında kadınların erkeklere nazaran yoksulluğu tecrübe etme olasılıkları daha yüksektir.
- Erkekler ile karşılaştırıldığında kadın yoksulluğu erkeklere oranla daha ciddi boyutlara ulaşmıştır ve bu sorun gün geçtikçe derinleşmektedir.

Konferansta odaklanılan konulardan da görüldüğü üzere kadınlar karşı cinsleriyle mukayese edildiğinde yoksulluğu daha şiddetli yaşamaktadır. Yazın hayatında konuyu destekler nitelikte farklı çalışmalar bulunmaktadır ki bunlardan Kümbetoğlu (2002: 129) yaptığı bir çalışmada; kadınların erkeklere göre yoksulluğu farklı biçimde yaşadığı, farklı biçimde algıladığı ve farklı stratejiler geliştirdiği, bu nedenledir ki cinsiyet açısından ele alındığında erkeklere göre daha derin ve şiddetli yaşadığı bulgularını elde etmiştir. Benzer şekilde Arpacı (2010: 6) kadın yoksulluğunun çok boyutlu bir kavram olduğuna, farklı zaman ve mekanlarda farklı yaşanan biçimleri içerisinde süregeldiğine değinmiştir. Bu tespitler akıllara kadınları birden fazla boyutta yoksulluğa sürükleyen, yoksul sayılmasına sebep olan etmenlerin neler olduğuna ilişkin soruları getirmektedir. Bunların ortaya koyulabilmesi adına kadın yoksulluğuna sebep olan faktörler özetlenebilir:

Kadın Yoksulluğunun Başlıca Nedenleri:

Yoksulluğu ele alan çalışmaların çoğunda kadın yoksulluğu cinsiyete dayalı bakış açısıyla açıklanmaya çalışılmıştır (Parr, 1999: 100). Ancak kadın yoksulluğunun çok boyutlu bir kavram olması ve bu kavrama etki eden birden fazla faktörün varlığı, kadın yoksulluğunun daha geniş bir perspektiften değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Çünkü kadın yoksulluğuna neden olan, yoksulluğun cinsiyetleşip kadınlaşmasına sebep olan çok sayıda faktör vardır. Bu konuda bazı önemli otoritenin görüşlerine yer verilecek olursa, sıralamaya Moghadam'dan başlanılabilir. Moghadam (2005: 1) kadın yoksulluğunun üç sebebe bağlamaktadır ki bunlar; kadın hane reisleri sayısındaki artış; hane içinde kadınlara karşı eşitsiz tutumlar, hane içi eşitsizlikler; kültürel, politik ve işgücü piyasasındaki engeller yüzünden sosyo-ekonomik kısıtlamalar şeklinde sıralanabilir. Benzer şekilde Goldberg ve Kremen (1990: 6-7)'e göre kadın yoksulluğu dört temele dayandırılmaktadır: yarı zamanlı kadın istihdamı, renkli tene sahip olma, kadın emeğinin karşılığının erkeklere göre daha az olması ve cinsiyet gibi işgücü piyasasında yaşanan ayrımcılıklar; kadınların işgücü piyasasında maruz kaldıkları eşitsizlikler, fırsat yoksunlukları gibi politik eksiklikler; kadınlara verilecek sosyal yardımlar ve hükümet gelir transferlerinde eksiklikler; boşanma, tekrar evlenme, bekar annelik gibi demografik etmenler.

Kadın yoksulluğu Wilson (1987: 21) tarafından ise üç nedene dayandırılmaktadır. Araştırmacıya göre söz konusu nedenleri; kadının ev içi sorumluluklarından dolayı gelir elde edecek imkanının kısıtlı olması; kadın herhangi bir şekilde gelir elde ettiğinde bu gelirden kendi kazancı olmasına rağmen karar verme ve söz hakkına sahip olmaması; kadınların aldığı kararlarda şahsi menfaat gözetmek yerine hanede yaşayan diğer bireylerin -özellikle bebek ve çocuklar- menfaatini gözetici kararlar alması şeklinde sıralamak mümkündür. Bir diğer araştırmacı Buvinic (1998: akt. Büyükyörük, 2019: 35-36)'e göre kadın yoksulluğunu etkileyen iki temel sebep vardır ki bunlardan ilki kadının işgücü piyasasında ikincil konumda olması ve bu sebepten daha emek yoğun işlerde daha düşük ücrete çalışmak zorunda kalması, ikincisi ise kadının eğitim olanaklarından faydalanamamasına bağlı olarak eğitimsiz kalması ve enformel sektörlerde çalışmak zorunda kalmasıdır. Son olarak Peterson (1987: 330) ise kadın yoksulluğunu etkileyen üç sebebi şöyle vurgulamaktadır: Boşanma oranlarında artış ve evlilik dışı doğumlar; iş gücü piyasasındaki çifte standart ve kadının daha az ücretle kötü çalışma koşulları altında çalışması; kadınların yaşam standartlarını yükseltmeye yönelik uygulanan eksik politikalar.

Bu çalışmalarda bahsi geçen konular incelenip tekrar edilme sıklıklarına göre tek bir çatı altında birleştirildiğinde, genel hatlarıyla kadın yoksulluğuna etki etmenlerin; eğitim, kadının işgücü piyasasındaki durumu ve hane reisinin kadın olması şeklinde öne çıktığı söylenebilir.

2. ÇOK BOYUTLU YOKSULLUK YAKLAŞIMI: KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE ÖLÇÜM YÖNTEMİ

2.1. Çok Boyutlu Yoksulluk

Yoksulluk farklı boyutları olan karmaşık bir makroekonomik sorundur ve dolayısıyla ölçümü de bir o kadar güçtür. Yoksulluk üzerine çalışma yapan araştırmacılar, bireylerin hayat standartlarının nasıl ölçüleceği,

biyey ya da hanehalkının neye göre yoksul sayılacağı, yoksulluğu belirten sınırın nasıl belirleneceği gibi ölçüme dayalı problemlerle karşı karşıya kalmaktadır (Ravallion ve Huppi, 1991: 6). Yoksulluk ölçümünde en önemli unsur yoksulluk profilinin doğru bir biçimde oluşturulması ve kimlerin yoksul sayılacağına belirlenmesidir (Aktan ve Vural, 2002: 18; Kumar vd., 1996: 43). Kimlerin yoksul olduğuna karar verilebilmesi için ise bir yoksulluk sınırın belirlenmesine ihtiyaç vardır (Çelik vd, 2017: 45; Uzun, 2003: 156). Yoksulluk sınırı bireylerin geçimlerini sağlayabilmeleri için gerekli bir eşik değerin altında gelir ya da harcama seviyesidir (Erdem, 2006: 327). Mutlak, görel, subjektif, çok boyutlu yoksulluk endeksi gibi yaklaşımlara göre farklılaşan yoksulluk sınırı belirleme ve ölçüm yöntemleri ise bu noktada sadece “çok boyutlu” bir bakış açısıyla ele alınacak ve sınırlandırılacaktır. Bir başka ifadeyle günümüzde yoksulluk genellikle gelire dayalı parasal açıdan açıklanmaya çalışılan bir sorundur. Ancak yoksulluk sadece gelire ya da tüketime indirgenemeyecek kadar karmaşık bir yapıya sahip olmasının yanı sıra, çok boyutlu da bir kavramdır (Özdemir ve Kaşıkçı, 2018: 83; Temiz, 2008: 61).

Birleşmiş Milletler İnsani Gelişim Programının yayınladığı İnsani Gelişim Raporu (UNDP, 1995)’nda, 2000 yılında Dünya Bankasının yayınladığı Dünya Gelişim Raporu (World Bank, 2000)’nda ve Milenyum Kalkınma Hedefleri’nde (MDG) yoksulluğun çok boyutlu bir kavram olduğu açıkça ortaya konmuştur. Bunun anlaşılmasıyla araştırmacılar yoksulluğa çok boyutlu olarak yaklaşmışlar ve ardından konu kendine literatürde geniş yer bulmuştur. Bu ivmeye Foster, Greer ve Thorbecke öncülük ederek yoksulluğu hesaplayabilmek adına FGT endeksi adını verdikleri ve yoksulluğu tek boyutta inceleyecek bir endeks geliştirmişlerdir (Foster vd., 1984). Bu çalışmada ise yoksulluğun çok boyutlu olarak ölçümünde kullanılacak yöntem olan Alkire ve Foster’ın 2007 yılında temellerini attıkları ve 2011 yılında tam anlamıyla nihayete erdirdikleri Alkire ve Foster Yaklaşımı (2011a; 2011b), literatürde geline önemli bir noktaya karşılık gelmektedir.

Yoksulluğun ölçülmesi adına katedilen mesafe ve özellikle Alkire ve Foster’ın 2011 yılında gelişimini tamamlayan ölçüm metodu ile yapılan çalışmalar göstermektedir ki yoksulluk çok boyutlu bir kavramdır. Ancak yoksulluğun çok boyutlu olması kişinin sadece biyolojik varlığını idame ettirebilecek asgari gelir düzeyinden veya birtakım kaynaklardan mahrum olması anlamını taşımamaktadır. Aynı zamanda kamu hizmetlerinden imkanlar dahilinde azami ölçüde yararlanabilme, eğitim alma ve sağlıklı yaşayabilme, iş bulabilme, özgürce yaşayabilme, hür irade ile karar verebilme (güçlenme), din-dil-ırk- cinsiyet ayrımı gözetilmeksizin toplumda yer alabilme, insanca ve onurlu bir hayat sürme adına maruz kaldığı mahrumiyetlerde bir yoksulluk etkenidir ve yoksulluğun çok boyutlu olarak ele alınması gerekliliğini gözler önüne sermektedir (Aktan ve Vural, 2002: 3).

2.2 Çok Boyutlu Yoksulluk Ölçüm Yöntemi

Tek boyutlu yoksulluk ölçümlerinde gözlem grubunun incelenen zaman döneminde maruz kaldığı yoksulluk genelde parasal olmakla birlikte, tek boyutlu bir mahrumiyet söz konusudur. Çok boyutlu yoksulluk ölçümlerinde ise gözlem grubunun yine incelenen aynı zaman döneminde yüz yüze geldikleri birden fazla mahrumiyet hali göz önüne alınmaktadır. Bir başka ifadeyle çok boyutlu yoksulluk ölçüm yöntemleri, boyutların ve sınırların belirlenmesi gibi zorluklar içerir ancak tek boyutlu yoksulluk ölçümlerinden üstün olarak yoksulluğun derinliğini ve şiddetini göstermede oldukça kullanışlıdır. Bu nedenle işlevsel olmaları açısından günümüzde araştırmacılar tarafından artan oranda tercih edilmektedir.

Çok boyutlu yoksulluğu ölçmede literatürde kullanılan bir takım yöntemler bulunmaktadır. Bunlardan sıklıkla kullanılanları; Gösterge Paneli ve Kompozit Endeksler Yöntemi (Ravallion, 2011), Venn Şeması Yöntemi (Naga ve Bolzani, 2006), Bulanık Küme Yöntemi, Aksiyomlara Dayalı Yöntemler (Tsui, 2002; Atkinson, 2003) şeklinde sıralanabilir. Bu yöntemlere ek olarak bu çalışmanın da yoksulluğu belirlemede temel yöntemi olan Alkire-Foster Yöntemi de çok boyutlu yoksulluk ölçüm metodları arasında yer almaktadır. Bu yöntem, sezgisel ve tatmin edici kullanışlı özelliklere sahip oluşuyla gözleme dayalı gerçek verilere uygulanışının etkili sonuçlar vermesi ve buna ek olarak yoksulluğun derinliğini/şiddetini etkili bir biçimde ortaya çıkarması sebebiyle diğer yöntemlere kıyasla sıkça kullanılır olmuştur.

Alkire-Foster Metodu ile Yoksulluğun Çok Boyutlu Ölçümü:

Sabina Alkire ve James Foster tarafından geliştirilen, temellerini Foster-Greer-Thorbecke’in FGT endeksi (FGT, 1984) adını verdikleri yoksulluk ölçüm yönteminden alan, Amartya Sen (1976)’in “yapabilirlik/yetenekler

yaklaşımı” ekseninde yoğunlaşan ve yazın hayatında Alkire-Foster Metodu (Alkire ve Foster, 2011a; 2011b) olarak bilinen (kısaca AF Metodu) bu yöntem, 2011 yılında literatürde kendine yer edinmiş ve çok boyutlu yoksulluk ölçümlerinde sıklıkla kullanılmaya başlanmıştır². Yoksulluk ölçümlerinde bireyin yoksul olup olmadığına karar verebilmek için yoksunluk ve yoksulluk sınırlarının doğru belirlenmesi büyük önem arz etmektedir. Sayma temelli ölçüm yapan Alkire-Foster metodu; “çift sınır” yaklaşımı olarak bilinen yoksunluk ve yoksulluk sınırlarının etkin şekilde belirlenebildiği, yoksulluğu alt gruplara ayırarak yoksulluğun derinliğini, şiddetini ve hatta grup içi yoğunluğunu dahi gösterebildiği bir sınır belirleme yöntemini kullanmaktadır.

Gelinen noktada AF yaklaşımını temel alan ve gözlemlere dayalı bir “çok boyutlu yoksulluk endeksi” tasarımı için çeşitli parametrelerin sağlıklı ve doğru seçimi şart olduğu da vurgulanmalıdır. Aşağıda tanımlanan beş aşama, doğru sonuçlar verecek sağlıklı birçok boyutlu yoksulluk endeksinin nasıl tasarlanması gerektiğini göstermektedir. Bu tasarım için parametre seçim aşamaları ise şu şekilde ifade edilebilir (Alkire, 2018: 4; Alkire vd., 2015: 1-2; Song ve İmai, 2018: 8);

Boyutlar: Boyut seçimi doğru bir ölçümün en önemli aşamasıdır. Boyutlar örneklem grubuna yönelik sağlıklı sonuçları alacak şekilde seçilmeli, herkesi kapsamalı ve hiçbir gözlem saf dışı bırakılmamalıdır (Alkire ve Jahan, 2018: 4).

Göstergeler: Boyutlara ait çıkarımların yapılabileceği, birey ya da hanehalkının sosyal-ekonomik-kültürel gibi alanlarda yoksunluklarını ortaya çıkarmak adına gözlemlerin içinde buldukları durumları gösteren unsurlardır.

Yoksunluk Sınırları: Birey ya da hanehalkının her bir gösterge için yoksun sayılıp sayılmayacağına belirlenmesi adına asgari bir yapabilirlik düzeyinin belirlenmesidir. Bu sınırın doğru belirlenmesi nispetinde endeks de bir o kadar doğru ölçüm yapmış olacaktır.

Ağırlıklandırma: Seçilen boyut ve alt göstergelerin endeksi ne oranda etkileyeceği bağlı ağırlıklandırma ile belirlenir. Söz konusu ağırlıklandırmalar subjektif olarak yazar tarafından seçilir. Genelde her bir boyut ve göstergenin endeksi etkileme oranı eşittir. Fakat gözlem ve çıkarım yapılacak örneklem grubuna göre alternatif ağırlıklandırma yöntemleri de mevcuttur (Seth ve McGillivray, 2018: 660-661).

Yoksulluk Sınırları: Birey ya da hane halklarının yoksul sayılabilmesi için her bir göstergeden ağırlıklandırma ile hesaplanmış asgari sınır değerleridir. Üzerinde çalışılan örneklem grubu ile ilgili önemli ölçüde bilgili olmayı gerektirir. Çünkü bu sınır çoğunlukla araştırmacı tarafından beklentilerine yönelik belirlenir (Alkire ve Foster, 2011b: 6).

Bu noktada AF yaklaşımı çerçevesinde gerekli olan boyut, gösterge, yoksunluk sınırı ve ağırlıkların belirlenmesinin ardından ilk aşamada hanehalkından anket yoluyla elde edilen veriler ile kazanımlar matrisi oluşturulur. Ardından hangi bireyin hangi boyutta/göstergede yoksun olduğunu gösteren yoksunluk matrisi elde edilir. Yoksunluk matrisi oluşturulurken ilk önce boyutlardaki/göstergelerdeki birey yoksunlukları belirlenmelidir. Gelinen aşamada AF metodunun *matrisler* yardımıyla yoksulluk ölçümü yapıldığı vurgulanabilir. Sayma temelli olan bu yöntemde ilk önce matrisler tanımlanır, ardından sansürlenmiş matris yardımıyla çok boyutlu yoksulluk ve buna bağlı çok boyutlu yoksulluk endeksleri hesaplanır (Alkire ve Foster, 2011b: 5). Matematiksel olarak adımlar şu şekilde ifade edilebilir;

İlk olarak; kazanımlar matrisi adı verilen, n adet gözlem (birey) ve d adet boyuttan/göstergeden oluşan $Y=[Y_{ij}]$ olarak ifade edilen $n \times d$ boyutlu ve gözlemlerden elde edilen ham verilerin yazıldığı matris tanımlanır. Bu $[Y]_{n \times d}$ matriste sütunlar boyutları ve varsa boyutlara ait alt göstergeleri temsil etmektedir. Her bir satır ise her bireyin

² Yoksulluk ölçümünün günümüzdeki biçiminin öncüsü olan Sen’e göre önemli olan, bireylerin istedikleri hayatı sürdürebilmelerine ya da istedikleri kişi olabilmelerine sağlayan “yetenekleri” (barınma, eğitim, sağlık vb.) kendilerinde barındırabilmeleridir. Dolayısıyla da bu yaklaşım çerçevesinde yoksulluk yetenek odağından hareketle tanımlanmaktadır. Temeli Sen’in (1976) aksiyomlarla yoksulluk hesaplamasına dayanan çok boyutlu yoksulluk ölçüm modeli bazı yönleriyle ise yetenekler yaklaşımından ayrılmaktadır. Sen’in yaklaşımında aksiyomlar eşitsizlik, refah endeksi ve bunların farklarının ortaya çıkarılması için kullanılırken, çok boyutlu yaklaşımda ölçüm, aynı anda birden fazla boyutta yapılabilmektedir. Ayrıca *gelir ve tüketim değişkenleri ile yapılan yoksulluk hesaplamasının, dar kalıptan çıkarılıp, farklı sosyal boyutları da içinde barındıran bir yapıya dönüştürülmesi* de temel farklılıklar arasında sıralanabilir (Alkire ve Foster, 2011b). Tek boyutlu olarak ele alınan ilk yaklaşımlarda bir sınır belirlenip, kişinin gelirinin ya da tüketim harcamalarının bu sınırın altında olup olmadığına bakılarak bir tespit yapılıyor iken, çok boyutlu yaklaşım ile birden fazla boyutta analiz yapılabilmektedir (Zambak, 2014).

boyutlarda/göstergelerde aldığı değerleri yansıtmaktadır. Örneğin birinci satır ile birinci sütunun kesiştiği nokta (eşitlik 1’de a_{11} olarak ifade edilen değer) birinci bireyin birinci boyutta/göstergede aldığı değeri göstermektedir.

$$Y = \begin{matrix} \text{Gösterge} \\ \left[\begin{array}{cccc} a_{11} & a_{12} & a_{13} & \dots & a_{1j} \\ a_{21} & a_{22} & a_{23} & \dots & a_{2j} \\ a_{31} & a_{32} & a_{33} & \dots & a_{3j} \\ a_{41} & a_{42} & a_{43} & \dots & a_{4j} \\ \dots & \dots & \dots & \dots & \dots \\ a_{i1} & a_{i2} & a_{i3} & \dots & a_{ij} \end{array} \right] \\ \text{Birey} \end{matrix} \quad (1)$$

İkinci adımda “yoksunluk sınırı” vektör matrisi tanımlanır.

$$Z = [Z_{11} \ Z_{12} \ Z_{13} \ \dots \ Z_{1j}] \quad (2)$$

Eşitlik 2’de ifade edilen $1 \times d$ boyutlu bir matristir ve araştırmacı tarafından belirlenen her bir boyuta/göstergeye ait değer, ait olduğu boyuttaki/göstergedeki sınır değerleri ile karşılaştırılır. Boyutun/göstergenin öz yapısına göre bu değerlerin altında/üstünde kalan bireyler o boyutta yoksun olarak nitelendirilir. Söz konusu matris hangi bireyin hangi boyutta/göstergede yoksun olduğunun ortaya çıkarılmasında önemli bir rolü üstlenmektedir.

Üçüncü adımda yoksunluk sayıları matrisi tanımlanır.

$$C = [C_{11} \ C_{21} \ C_{31} \ \dots \ C_{N1}]' \quad (3)$$

Eşitlik 3’te gösterilen $n \times 1$ boyutlu bir matristir (*eşitliğin transpozunun alındığına dikkat edilmelidir*). Her bir bireyin yoksun olduğu boyutlar sayılır, bu boyutlar kaç tane ise toplanır ve toplamı bu matris içine yazılır. Böylece n’inci bireyin toplam kaç boyutta yoksun olduğu ortaya çıkarılmış olur. Bu, bir bireyin yoksunluğunun derinliğini yansıtmaması bakımından önemli bir göstergedir (Alkire ve Foster, 2011: 296).

Dördüncü adımda yoksulluk sınırı tanımlanır. k ile ifade edilen bu değer sıfırdan büyük ve araştırmada kullanılan toplam boyut sayısından küçük olmalıdır ($0 < k < d$). AF metodunda genelde 2 ($k=2$) olarak alınır. Üçüncü adımda bahsedilen toplam yoksunluk sayısını gösteren eşitlik 3’te C matrisindeki değerler ile karşılaştırılan bu k değeri, eğer C matrisinin her bir satırında bulunan değer ile kıyaslandığında küçük olarak bulunmuş ise, o satırdaki birey yoksul olarak adlandırılır. Bu gözlem grubunda k eşik değerinin altında kaç kişinin kaldığı ve gözlem grubunda kaç adet yoksul olduğunu göstermesi açısından oldukça önemli bir değerdir ve seçiminde olabildiğince titiz davranılmalıdır. Aksi takdirde k eşik değeri olması gerekenden büyük alınırsa gözlem grubunda yoksul sayısı beklenenden daha düşük çıkacak yahut tersi durumda gözlem grubunun çoğunluğu yoksulluk sınırının üstünde çıkacaktır. Böyle olması sonucunda ise ölçüm isabetli sonuç vermeyecek ve isabetli politikalar üretilmeyecektir.

Bahsedilen bu dört adım AF yöntemiyle yapılan bir ölçüm için tanımların ne olduğundan bahsetmektedir. Tanımlama aşamaları yapıldıktan sonra sansürlenmiş yoksunluk matrisi oluşturulabilir. Bu sansürlenmiş yoksunluk matrisi hangi bireyin yoksul olduğuna ve toplamda ele alınan gözlem grubu içinde kaç adet yoksul bulunduğu işaret etmektedir. Bir başka ifadeyle yoksul olmayan bireylere ait tüm veriler bu matriste 0 değerini alırken, bu, örneklerdeki yoksul bireylerin toplam sayısının elde edilmesinde gerekli olmaktadır.

2.3 Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksinin Hesaplanması (M_p , Multidimensional Poverty Index)

Yoksulluğun çok boyutlu değerlendirilmesine karar verildikten sonra çok boyutlu yoksulluk endeksi hesaplanabilir. Endeksinin hesaplanmasında kullanılan bir takım yöntemler vardır. Ancak burada sadece önceki başlıklarda da detaylı olarak ele alınan ve Alkire-Foster metodu kullanılarak yapılan çok boyutlu yoksulluk endeksinin oluşturulma aşamaları gösterilecektir. Alkire-Foster yaklaşımı kullanılarak yoksulluk ölçümü yapılarak sayısal veriler elde edildikten sonra, yoksulluğun ne ölçüde yaşandığı, nüfus içinde yoksulların oranı gibi yoksulluğa ait oransal çıkarımlar yapılabilir. Politika önermelerine kaynak teşkil edecek, yoksulluk hakkında derin ve detaylı bilgiler sunacak bu bu endeksler aşağıdaki başlıklar altında anlatılabilir.

2.3.1 Kafa Sayım Oranı (H, Headcount Ratio)

Yoksulluk ölçümlerinde sıklıkla kullanılan ve elde edilen bu değer *yoksulluk oranı*, *kişi sayısı oranı* gibi çeşitli isimlerle adlandırılmaktadır. Seebhom Rowentree'nin yoksulluk ölçümünde de kullandığı kafa sayım oranı, yoksulluk sınırı altında kalan nüfusun toplam nüfusa oranıdır ve nüfusun içindeki yoksul kişi oranını göstermektedir (Kumar vd. 1996: 56; Sen, 1997: 168). Bir başka ifadeyle q toplam nüfus içinde yoksul birey sayısını, n toplam nüfusu temsil ediyor iken, H kafa sayım oranı eşitlik 8'de gösterildiği gibi hesaplanmaktadır.

$$H = \frac{q}{n} \quad (4)$$

Eşitlik 4'te elde edilen bu oran 0 ile 1 arasında değer almaktadır ve söz konusu oran 0 değerini alırsa nüfusun içinde hiç yoksul olmadığını, 1 değerini alırsa bütün nüfusun yoksul olduğunu göstermektedir (Haughton ve Khandker, 2009: 69). Yoksulluk hakkında yüzeysel bilgi veren bu endeksin önemli ölçüde eksik yanları da mevcuttur. Örneğin yoksulluğun şiddeti ve yoğunluğu hakkında bilgi vermemesi, yoksulluk sınırı altında kalan bireylerin gelir dağılımlarına ve yoksullar arasında gelir transferlerine duyarsız olması, bu oran kullanılarak yapılan ölçümlerin eksik taraflarının bir kısmıdır (Kakwani, 1980: 441).

2.3.2 Ortalama Yoksunluk Oranı (A, Avarage Deprivation Ratio)

Bu oranın yoksulluğun derinliğini göstermesi ve yoksul kişilerin boyut/gösterge başına maruz kaldıkları yoksunluğu göstermesi açısından önemli bir niteliği bulunmakta, kafa sayım oranında olduğu gibi 0 ile 1 arasında değerler almakta ve oranın 1 olması gözlem grubu içinde tüm kişilerin yoksul olduğunu belirtmektedir. Bir diğer ifadeyle ortalama yoksunluğun, boyut/gösterge başına karşılığı A ile yansıtılmaktadır. *Yoksunluklar toplamı*; her bir bireyin maruz kaldığı toplam yoksunluk sayılarının toplamı, q kafa sayım oranında da bahsi geçen toplam nüfus içinde yoksul birey sayısını, d eşitlik 1'de kazanımlar matrisinde yer alan boyutların toplam sayısını temsil etmekte iken ortalama yoksunluk oranı, matematiksel olarak eşitlik 5'ta ifade edildiği gibi hesaplanmaktadır (Zambak, 2014: 34).

$$A = \frac{\text{Ortalama Yoksunluk}}{\text{Boyut Sayısı}} = \frac{\frac{\text{Yoksunlukların Toplamı}}{\text{Yoksul Birey Sayısı}}}{\text{Boyut Sayısı}} = \frac{\sum^d c}{q} \quad (5)$$

2.3.3 Düzeltilmiş Kafa Sayım Oranı (M_0 , Adjusted Headcount Ratio)

Düzeltilmiş kafa sayım oranı, Alkire-Foster yönteminde en sık kullanılan endekstir ki bu endeks yoksulluğun hangi seviyede yaşandığını göstermesi bakımından büyük önem arz etmektedir. Bu önemi, gözlem grubunu alt gruplara ayrıştırarak yoksulluk endeksinde etki eden birim, kesim, bölge vs.'nin ortaya çıkarılmasına olanak sağlaması ve endeksin alt gruplara ayrıştırılabilir olması özelliğinden gelmektedir. Bunun yanında endekse etki eden boyutların görülmesine fırsat vermesi ise boyutsal ayrıştırılabilirlik özelliğinden kaynaklanmaktadır (Alkire ve Foster, 2011b: 9-11). Belirtilen özelliklere ek olarak boyutsal tekdüzelik özelliği de mevcuttur, ki bu özellikte her hangi bir bireyin yoksunluk sayısında artış olursa ortalama yoksunluk oranı (A) artar ve buna bağlı olarak yoksulluk oranı da artmış olur.

M_0 iki farklı şekilde hesaplanabilir. Birinci yolda bu değer, eşitlik 6'da görüldüğü üzere kafa sayımı oranı (H) ile ortalama yoksunluk oranının (A) çarpılmasıyla elde edilir. İkinci yolda ise, eşitlik 7'de gösterilen " $g^0(k)$, sansürlenmiş yoksunluk matrisi"nin aritmetik ortalamasının (μ :aritmetik ortalama fonksiyonu) alınması ile hesaplanır (Alkire ve Foster, 2011b: 298).

$$M_0 = H \times A \quad (6)$$

$$M_0 = \mu [g^0(k)] \quad (7)$$

3. KADIN YOKSULLUĞUNA İLİŞKİN LİTERATÜR ÖZETİ

Günümüzde kadın yoksulluğu her bilim dalının ortak ilgi alanı haline gelirken, iktisattan sosyolojiye, tarihten felsefeye kadar birçok alanda bu konudaki çalışmalara rastlamak mümkün olmuştur. Dolayısıyla kadın yoksulluğu araştırmalarının sayısı her geçen gün artmış ve yazın hayatına çok miktarda kaynak sunulmuştur. Çalışmanın bu başlığı altında söz konusu kaynakların bir kısmı ulusal ve uluslararası ölçekte özetlenmiş olup (Tablo 1), iki başlık halinde ortaya konulmuştur³.

3.1 Ulusal Ölçekte Kadın Yoksulluğu Çalışmaları

Ulusal ölçekte kadın yoksulluğunu “çok boyutlu analiz yöntemi” çerçevesinden ele alan çalışmalara rastlanmamaktadır⁴ ki mikro verilerin kısıtlı olması çalışma yetersizliğinin olası sebepleri arasında gösterilebilir. Bu nedenle bu bölümde, ele alış yöntemine bakılmaksızın kadın yoksulluğunu konu edinen çalışmalar incelenmiştir.

Söz konusu çalışmaların ilki Duyan Çamur’a (2010) aittir ve araştırmacı yaptığı analizi sonucunda kadınların yoksulluğunu etkileyen unsurları, kadınların gelirden mahrum olmaları, ailelerinden yoksulluk dışında bir miras kalmaması, gelin olarak geldikleri evin şartlarının evlenmeden önceki ailesinin şartlarıyla aynı ve her ikisinde yoksul olması sebebiyle eşlerinden ayrılıp geri dönememeleri şeklinde sıralamıştır. Kadın yoksulluğuna odaklanan bir diğer çalışma Arpacı (2010) tarafından ele alınmıştır. Arpacı (2010) yaptığı bu çalışmada kadın yoksulluğunun başlıca sebebinin gelirden mahrumiyet şeklinde özellikle vurgulamıştır. Bunun yanında kadın yoksulluğuna odaklanan bir başka çalışma Uçar (2011) tarafından kaleme alınırken, araştırmacı, kadın yoksulluğu ile mücadelede sosyal politika araçlarının etkinliğine değinmiş ve analiz sonucunda sosyal yardımların biyolojik varlığı devam ettirebilmek adına hayati bir öneme sahip olduğunu fakat bu yardımların kadınların sosyal konumlarında iyileştirici bir etkiye sahip olmadığı vurgulanmıştır. Kadına yönelik yapılan çalışmalardan bir diğeri Güzel’e (2011) aittir ve Güzel (2011) yaptığı bu çalışmada yetersiz eğitimin, istihdam olanaklarının ve kadının enformel sektörlerde düşük ücret karşılığı çalışmaya razı olmasının, kadın yoksulluğunu etkilediğini belirtmiş ve kadın yoksulluğunun önlenmesinde Türkiye geneli için mikro kredi uygulamalarının önemine vurgu yapmıştır.

Kadın yoksulluğunu ele alan diğer çalışmalar ise Zambak (2014), Özaydınlık (2014) ve Gerşil (2015) tarafından ele alınmaktadır. Zambak (2014), Mersin ve Erzurum illeri için anket verisi kullanarak çok boyutlu yoksulluk endeksi hesaplamış olup, yevmiyeli ve kendi hesabına çalışma ile eğitimsiz olmanın kadın yoksulluğunu arttırdığı sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca, kendi hesabına çalışan kadınlarda yoksulluk oranının daha yüksek olduğuna ilişkin bulguya Karadeniz ve Durusoy (2013)’un “Türkiye’de Yaşlı Yoksulluğu” çalışmalarında da rastlanmaktadır. Özaydınlık (2014) da kadınların doğumdan itibaren erkeklere nazaran daha dezavantajlı bir konumda olduğunu ve bu dezavantajlardan birinin de eğitim alanında olduğunu belirtmiş, eğitimsizliğin yahut düşük eğitim seviyesinin kadın yoksulluğunu arttırdığını vurgulamıştır. Gerşil (2015) ise kadın yoksulluğunun sebeplerini kırdan kente göç eden kadının eğitim düzeyinin düşük olması sebebiyle kentte iş bulamamasına, ücretsiz aile işçisi olarak çalışmasına ya da istihdama katılamamasına bağlamıştır.

Kadın yoksulluğuna odaklanan bir diğer çalışma Uysal ve Köksal (2017), TÜİK 2015 yılı Gelir ve Yaşam Koşulları Anketi verileri üzerinden bir değerlendirme yaparken, bu doğrultuda Türkiye’deki hane reislerinin %18’inin kadın, kadın aile reislerinin yarısından fazlasının dul, çoğunun düşük eğitimli olduğunu ortaya çıkarmış ve reisi kadın olan hanelerin %40’ının maddi yoksunluk çektiği sonucuna ulaşmıştır. Bu çalışmalara ek olarak Topalhan ve Yeşilkaya (2017), Türkiye, İngiltere, İrlanda, Danimarka, Slovenya, Çek Cumhuriyeti, Almanya, İspanya, Yunanistan ve Avrupa Birliği ülkelerine ait 2007-2015 yılları arası verileri kullanarak ve panel veri yöntemiyle bir regresyon analizi yapmışlardır. Analiz sonucunda, kadın yoksulluğu ile istihdam oranı ve eğitim arasında negatif yönlü bir ilişki bulunduğunu, istihdam ve eğitim artışının kadın yoksulluğunu azalttığını, gelirin ise kadın yoksulluğuna ilişkin bir çıkarımda bulunmak için net sonuçlar vermediğini vurgulamıştır. Kadın yoksulluğunu ele alan bir diğer çalışma ise Yalçın’a (2018) aittir. Yalçın’ı (2018), Şahin ve Şahin’in (2018) yaptığı çalışmalar takip etmektedir.

3 “Kadın yoksulluğu” literatürü incelendiğinde, ulusal ve uluslararası alanda çok sayıda çalışmanın var olduğu söylenebilir. Ancak ulusal literatüre bakıldığında kadın yoksulluğunu “çok boyutlu yoksulluk endeksi” ekseninde ele alan çalışmanın bulunmadığı ve konunun daha çok parasal göstergelerle ele alındığı söylenebilir. Buna karşın çok boyutlu kadın yoksulluğu odağında uluslararası literatür bir hayli zengindir. Bu çalışmada ise, ulusal literatürdeki mevcut açığı ortaya koyabilmek ve güncelliğin yakalanabilmesi adına 2010 yılı sonrasında atf alma bakımından öne çıkan ulusal ve uluslararası çalışmalara odaklanılmıştır.

4 Zambak ve Çağatay’ın (2013) kaleme aldıkları çalışmada, pür cinsiyet temelli bir analiz yapılmamış olsa da, kadın yoksulluğuna ilişkin çok boyutlu çıkarımlarda bulunulduğu görülmektedir.

Yalçın (2018) hane içinde yaşanan eşitsizliklerin, yetersiz eğitimin, kötü evlilik sonucu boşanmaların, kadının düşük ücretle çalışmasının, kadının hane reisi olmasının, kırsal kesimde ücretsiz aile işçisi olarak çalışmasının kadın yoksulluğunu etkileyen unsurlar olduğunu belirtmiştir. Şahin ve Şahin (2018) ise kadın yoksulluğunun uzun vadede çözülebilecek bir sorun olduğunu, çözüm olarak ise hükümet politikalarının iyileştirilmesi ve bu alanda hizmet veren kuruluşların kapasitelerinin artırılmasına işaret etmiştir. Bu çalışmalara ek olarak ve farklı bir bakış açısı ile Zacharias vd. (2014) özellikle alt gelir gruplarında yer alan kadınların hanedeki bakım yükleri nedeniyle “zaman yoksulluğuna”⁵ maruz kaldıklarına odaklanmış ve bunun en aza indirilmesine yönelik çözüm önerilerini sıralamıştır. Diğer bir ifadeyle araştırmacılar 2006 yılı verileri altında Türkiye’deki tüketim harcamalarıyla zaman açığı olarak adlandırdıkları yoksulluk göstergelerini (LIMTCP) ele almıştır. Çalışmaya göre bireyin (18-70 yaş) hanehalkı üretimine ve faaliyetlerine (ev işleri, çocuk bakımı vb.) ya da kişisel bakımına *zaman ayıramaması*, zamansal bakımdan yoksulluğuna karşılık gelmektedir. Bu faaliyetler için gerekli zamanın ayrılamaması ise fazla çalışma sürelerinden kaynaklanmaktadır. Araştırmacılar sadece tüketim harcamalarını ele alarak yapılan ölçümlerin yoksulluğu gizlediğine, bu nedenle zamanın harcama boyutunun da hesaplamalara dahil edilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Tüketim harcamalarını temel alan resmi ölçümlere göre %30 olan yoksulluk oranı, zaman açığının da göz önüne alındığı bir durumda %40 olmaktadır, ki bu da yaklaşık %10’luk bir gizli yoksulluk oranına karşılık gelmektedir. Çalışmanın önemli bir vurgusu ise, kadınların istihdam imkan ve koşullarının iyileştirilmesinin, düşük çalışma sürelerinin ve yüksek kazançlı istihdam alanlarının yaratılmasının, kayıtlı istihdamın artırılmasının, sosyal güvenlik sisteminin iyileştirilmesinin ve aktif bir sosyal yardım sisteminin oluşturulmasının, bireylerin zaman açıklarını azaltarak hem kendilerine hem de ailelerine ayıracakları zamanın süresini ve kalitesini arttıracaktır, ki bu da toplumda daha mutlu bireylerin yer almasını sağlayacaktır.

3.2 Uluslararası Ölçekte Çok Boyutlu Kadın Yoksulluğu Çalışmaları

Ulusal ölçekte kadın yoksulluğuna çok boyutlu olarak yaklaşan çalışmaya her ne kadar rastlanamıyor olsa da, uluslararası literatür incelendiğinde bu konuya odaklanan çok sayıda çalışmayla karşılaşmak mümkündür. Bunların bir kısmı Bastos vd. (2009), Batana (2013), Wu ve Qi (2017) ve Maduekwe (2018) şeklinde sıralanabilir. Bu noktada başlangıçta Bastos vd.’nin (2009) çalışmasına değinilebilir. Araştırmacılar, Portekiz için 1995-2001 yılları arası hanehalkı panel verilerini kullanarak kadın yoksulluğunu çok boyutlu çerçevede değerlendirmeye aldığı çalışmada toplamda 10.184 adet gözlemi analize dahil etmiştir. Ölçüm sonucu yaşlı kadınların, yalnız yaşayan kadınların ve aile reisi kadın olan hanelerin gelir yoksulluğu çektiği tespit edilmiştir. Ayrıca Portekiz toplumsal yaşam kültüründe kadınların işgücü piyasasında ve diğer cinsiyet temelli olgularda ayrımcılığa maruz kaldığı da, kadının yoksul şekilde yaşamasına sebep olan etmenler arasında sayılmıştır. Yoksulluğu bu çerçevede ele alan bir diğer çalışma Batana’ya (2013) aittir. Batana (2013), yaptığı bu çalışmada kadın yoksulluğunu Alkire - Foster ölçüm yöntemini kullanarak hesaplamıştır. Çalışmada kadın yoksulluğuna en büyük etkiye yaşam boyutundan sonra eğitim boyutunun sebep olduğu vurgulanmıştır. Benzer şekilde yapılan çalışmalardan biri de Wu ve Qi (2017) tarafından kaleme alınmıştır. Wu ve Qi’nin (2017) Çin’de yaşayan kadın ve erkekler arası cinsiyet eşitsizliği üzerinden kadın yoksulluğuna ve kadının yoksullaşmasına sebep olan etkenlere odaklandıkları bu çalışmada kadın yoksulluğunu etkileyen faktörleri ortaya çıkarmak için sabit etkili lojistik regresyonu tercih etmişlerdir. Ölçümlere göre analiz bölgesinde kadınların yoksulluğuna %33 oranında temel eğitimin tamamlanamaması sebep olmaktadır. Ayrıca kırsal kesimde yaşayan kadınlar kaynaklara erişim sıkıntısı çekmekte, sağlık, eğitim gibi kamu hizmetlerinden yeterince faydalanamamaktadır.

Son olarak Maduekwe (2018)’nin tarafından yapılan yoksulluk analizine değinilebilir. Araştırmacı, Sahra altı Afrika ülkesi olan Malavi için yaptığı çalışmada kadın yoksulluğunu Alkire-Foster metodunu kullanarak, çok boyutlu olarak ölçmüştür ki ele aldıkları endeks, kabul görme ve şiddet ana boyutlarına bağlı bireysel karar alabilme, öz yönetim, maruz kalınan şiddet türleri gibi alt göstergelerden oluşmaktadır. Sonuçların en çarpıcı yanı kadın yoksulluğuna en fazla etki eden boyutun bireysel karar alabilme yani güçlenme boyutu olduğudur. Bu boyuta bağlı olan, kadının bireysel sağlığı konusunda kendisinin karar veremiyor olması alt göstergesi kadın yoksulluğuna %80 oranında etki etmektedir.

5 Kadınların “zaman yoksulluğuna” odaklanan diğer çalışmalar arasında, Özateş (2015) ve Öneş vd. (2013) de öne çıkmaktadır.

Tablo 1: Kadınlara Yönelik Yapılan Seçilmiş Yoksulluk Çalışmalarının Genel Görünümü

Araştırmacı	Analiz Yılı	Analiz Bölgesi	Veri Seti	Analiz Yöntemi	Bulgular
<i>Duyan Çamur (2010)</i>	2010	Ankara	Anket	Gelir Temelli Yaklaşım	Kadın yoksulluğu, gelir yetersizliği ve kronik yoksulluktan kaynaklanmaktadır.
<i>Arpacı (2010)</i>	2010	TR	TÜİK	Çok Boyutlu Yaklaşım	Geliri artırma ve güçlenme konularında kadınlara yönelik politikalar uygulanmalıdır.
<i>Uçar (2011)</i>	2011	Ankara	Anket	Gelir Temelli Yaklaşım	Kadınlara yönelik sosyal transfer harcamaları daha etkin kullanılmalıdır.
<i>Güzel (2011)</i>	2011	TR	International Labor Organisation	Gelir Temelli Yaklaşım	Mikrokredi uygulamalarının artması kadın yoksulluğunu azaltmaktadır.
<i>Kızılgöl (2012)</i>	2008	TR	TÜİK	Gelir Temelli Yaklaşım	Kadın yoksulluğunu hanehalkı reisi olmak artırırken, 10 yılın üzerinde eğitim almış olmak azaltmaktadır.
<i>Özaydınlık (2014)</i>	2011	TR	TÜİK	Gelir Temelli Yaklaşım	Eğitimsizlik veya erkeklere nazaran daha az süre eğitim görmek kadın yoksulluğunu tetiklemektedir.
<i>Zambak (2014)</i>	2014	Mersin ve Erzurum	Anket	Çok Boyutlu Yaklaşım	Yevmiyeli ve kendi hesabına çalışma ile eğitimsiz olmak kadın yoksulluğunu arttırmaktadır.
<i>Gersil (2015)</i>	2009	TR	TÜİK	Gelir Temelli Yaklaşım	Kırdan kente göç ve ücretsiz aile işçiliği kadın yoksulluğunu artırıcı faktörlerdir.
<i>Uysal ve Köksal (2017)</i>	2015	TR	TÜİK	Gelir Temelli Yaklaşım	Hanehalkı reisi olan kadınların yoksulluğu artmaktadır.
<i>Topalhan ve Yeşilkaya (2017)</i>	2007-2015	Türkiye, İngiltere, İrlanda, Danimarka, Slovenya, Çekya, Almanya, İspanya, AB	EUROSTAT	Gelir Temelli Yaklaşım	Kadın yoksulluğu ile istihdam oranı ve eğitim arasında negatif yönlü bir ilişki bulunmaktadır.
<i>Yalçın (2018)</i>	2009	TR	TÜİK	Gelir Temelli Yaklaşım	Hane içi eşitsizlikler ve enformel sektörde çalışma durumu kadın yoksulluğunu olumsuz etkilemektedir.
<i>Topgül (2018)</i>	2018	Tokat	Anket	Gelir Temelli Yaklaşım	Eğitim seviyesi yetersizliği ve enformel sektörde çalışma durumu kadınların yoksulluğunu artırıcı yönde etkilemektedir.
<i>Bastos vd. (2009)</i>	1995-2001	Portekiz	European Community Household Panel	Çok Boyutlu Yaklaşım	İşgücü piyasasında ayrımcılığa maruz kalma ve ileri yaşta olma kadın yoksulluğunu arttırmaktadır.
<i>Batana (2013)</i>	2003-2006	Sahra Altı Ülkeler	Demography and Households Survey	Çok Boyutlu Yaklaşım	Kırsal alanda yaşam ve yetersiz eğitim kadın yoksulluğunu artırıcı etmenlerdir.
<i>Wu ve Qi (2017)</i>	2008-2012	Çin	Chinas Family Panel Studies	Çok Boyutlu Yaklaşım	Kırsal kesimde yaşayan ve kamu hizmetlerinden yeteri kadar faydalanamayan kadınlar yoksuldur.
<i>Maduekwe (2018)</i>	2004, 2010-2015	Malavi	Malavi Demography and Households Survey	Çok Boyutlu Yaklaşım	Güçlenme boyutunda yetersiz kalan kadınların yoksulluğu artmaktadır.
<i>Zacharias vd. (2014)</i>	2006	TR	Anket	LİMTCP, Zaman Açığı	Zaman açığının artması, özellikle kadınların parasal yoksulluk oranını daha da artmasına neden olmaktadır.

4. TR61 BÖLGESİ'NDEKİ KADIN YOKSULLUĞUNUN ÇOK BOYUTLU ÖLÇÜMÜ

Önceki başlıklarda da vurgulandığı üzere bu çalışmanın temel amacı literatürde sıklıkla başvurulan gelir temelli ve parasal yoksulluk ölçümlerinin aksine çok boyutlu ölçüm yöntemleri kullanılarak TR61 Bölgesi'nde yaşayan

kadınların yoksulluğunu ortaya çıkarmak ve yoksulluğu etkileyen faktörleri analiz etmektir. Bu doğrultuda Antalya, Burdur ve Isparta'dan oluşan TR61 Bölgesi'nde yaşayan kadınların yoksunluk yaşadığı alanlar incelenmiştir. Kadın yoksulluğunu hesaplamak ve hangi göstergelerin öne çıktığını belirlemek için "Avrupa 2020; Akıllı, Sürdürülebilir ve Kapsayıcı Büyüme Stratejisi"⁶ esas alınmış olup, Alkire vd.'ye (2014) ait çalışmada belirtilen boyut, gösterge ve ağırlıklar kullanılmıştır^{7,8}.

4.1 Örneklem

Çalışmada hesaplanması planlanan ÇBY endeksinin elde edilmesi için gerekli veriye, TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması'nın 2017 yılı kesit verilerinin açıklanması sonucunda ulaşılmıştır. Söz konusu ham veriler incelendiğinde TR61 Bölgesi'nde 903 hane bulunduğu ve bu hanelerde toplam 2757 hanehalkının yaşadığı görülmektedir ki bu hanehalkının 1391'ini "kadınlar" oluşturmaktadır. Gözlemlerin Avrupa İstatistik Ofisi (EUROSTAT) yoksulluk çalışmaları ile uyum göstermesi adına gözlem grubunun 16 yaş ve üzeri kadınlardan oluşmasına dikkat edilmiştir. Bu doğrultuda açıklanan gözlem sayısı 1112 kadını kapsamakta ve ampirik analiz bu veri setine uygulanmaktadır.

4.2 Tanımlayıcı İstatistikler

Bu başlık altında Antalya, Burdur ve Isparta'dan oluşan TR61 Bölgesi'ndeki 16 yaş ve üzeri 1112 kadından oluşan gözlem grubunun yaş, eğitim, çalışılan sektör, hane reisi, medeni hal durumları sınıflandırılmaktadır. Bu noktada 0 ve 14 yaş arasının çocuk kabul edildiği durumda TR61 Bölgesi hane başı çocuk sayısının 1,6 olduğu söylenebilirken, hane başına düşen fert sayısının 3 olduğu belirtilebilir. Bu sayı TR61 Bölgesi'nin daha çok çekirdek aile şeklinde nitelendirilebilecek ailelerden oluştuğuna işaret etmektedir. Ayrıca 25-49 yaş grubunda yer alan kadınların örneklem grubu içindeki payının %46,5 olması ise TR61 Bölgesi'nde yaşayan kadınlar ile ilgili demografik bilgiler sunmaktadır.

Tablo 2: TR61 Bölgesi'ndeki Kadınlara Ait Tanımlayıcı İstatistikler

		Kişi	%
Yaş	15-24	169	15,2
	25-49	517	46,5
	50-64	266	23,9
	64+	160	14,4
Çalışılan Sektör	Tarım	271	24,4
	İmalat Sanayi	96	8,6
	İnşaat	57	5,1
	Hizmet	309	27,8
	İşsiz veya çalışmayanlar	379	34,1
Eğitim	Okur-Yazar Değil	121	10,9
	İlkokul	483	43,4
	İlköğretim	81	7,3
	Ortaokul ve Dengi	115	10,3
	Genel Lise	102	9,2
	Mesleki veya Teknik Lise	89	8,0
	Yüksekokul	48	6,6
	Lisans, Yüksek Lisans, Doktora	80	7,0

6 EUROSTAT: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52010DC2020&from=EN>

7 Bu çalışmada Alkire ve Foster (2011a, 2011b) ile Alkire ve Jahan'ın (2018) çalışmalarında ele aldıkları boyut ve göstergeler değil, Alkire vd.'nin 2014 yılında kaleme aldıkları çalışmada kullanılan ve Tablo 3'te yansıtılan boyut, gösterge, yoksunluk koşulu ve ağırlıklar kullanılmıştır.

8 Hesaplamalar E-views programı kullanılarak yapılmıştır.

Medeni Hal	Evli	786	70,7
	Hiç Evlenmemiş	211	19,0
	Eşi Öldü	76	6,8
	Boşandı	39	3,5
Hanehalkı Reisi	Kadın (Kendisi)	182	16,4
	Erkek (Eşi)	661	59,4
	Diğer (Anne, baba, kardeş vb.)	269	24,2
Genel	Örneklem Toplamı	1112	100

Yaş istatistiklerinin yer aldığı Tablo 2'ye göre başlangıçta, yüzdesel olarak gözlem grubu içindeki payı %15 olan 15–24 yaş arası genç nüfusun azlığı göze çarpmaktadır. Genç nüfus payına yakın bir oranda olmak üzere 65 yaş üstü kadınların azlığı da tablodan çıkarılabilecek bir başka sonuçtur. Bunun yanında gözlem grubu içinde minimum yaşın 16, medyan yaşın 43 ve maksimum yaşın ise 94 olduğu da söylenebilir. Ek olarak yaş grubu bakımından bölge kadınlarının neredeyse yarısının 24-49 yaş grubundan oluştuğu vurgulanabilir.

Çalışılan sektörler ele alındığında hizmetler sektörünün %27,8 ile başı çektığı görülmektedir. Buna karşın hizmetler sektörünü %24,4 ile tarım sektörü takip etmektedir. TR61 Bölgesi'nde geniş tarımsal alanlar ve çok sayıda otel bulunmaktadır. Bu durum göz önüne alındığında çalışılan sektörler ile bölgenin karakteristik özelliklerinin bire bir örtüştüğü de söylenebilir. Eğitim durumuna bakıldığında ise %43,4 ile ilköğretim düzeyinde eğitim alanların gözlem grubu içinde çoğunlukta olduğu görülmektedir. Okuma yazma bilmeyen %10,9'luk bir kesimin olması ise ülkenin batısında yer alan bir bölge için eğitimde alınması gereken mesafeye işaret etmektedir. Örneklemdeki kadınların medeni hallerine bakıldığında, %70,7'lik bir oran ile çoğunluğun evli olduğu söylenebilir. Bunun yanında hiç evlenmemiş 211 kişi ve eşi ölen 76 kişi, gözlem grubu içinde yer almaktadır. Boşanma oranları incelendiğinde ise 2017 yılı gözlem grubunda yer alan 1112 kadından sadece 39 tanesi boşanmış olduğunu beyan etmiştir ki bu sayı ile boşanmış kadınların gözlem grubu içindeki payı %3,5 olmaktadır. Hanehalkı reisi ise bu bölgede çoğunlukla erkeklerden oluşmaktadır. Bir başka ifadeyle örneklem içerisinde hanehalkı reisi kadın olan 182 hane var iken, bu sayı erkekler için 661'dir.

4.3 Çalışmada Kullanılan Boyut, Gösterge, Yoksunluk Koşulu ve Ağırlıklar

Önceki başlıklarda da vurgulandığı üzere, bu çalışmada kullanılan boyut, gösterge ve ağırlıklar Alkire vd. (2014)'nin analizinden uyarlanmıştır ki söz konusu çalışma *Avrupa 2020, Eğitim, Sağlık ve Çevresel Faktörlerin yer aldığı 4 ana boyuttan ve bu boyutlara bağlı 12 alt göstergeden oluşmaktadır.*

Alkire vd. (2014)'nin ele aldığı 4 boyuttan ilki olan *Avrupa 2020 Boyutu "Gelir", "Çalışma Yoğunluğu" ve "Aşırı Maddi Yoksunluk"* alt göstergelerini içermektedir. Bu noktada gelir alt göstergesinin yoksunluğunun belirlenmesinde eşdeğer fert başına gelirin, medyan gelirin %60'ından az olup olmadığı esas alınmaktadır. Eşdeğer fert büyüklüğü OECD ölçeği kullanılarak hesaplanırken, bireyin medyan gelirin %60'ından daha az bir gelire sahip olması, yoksun kabul edilmesine karşılık gelmektedir. Çalışma yoğunluğunun belirlenmesinde, çalışma çağında olan bireylerin çalıştıkları toplam ay sayısının çalışmaya uygun oldukları toplam ay sayısına oranı kullanılmaktadır. Eğer fert başı oran 0,2'den küçük ise birey bu göstergede yoksun sayılmaktadır. Gelir boyutuna bağlı bir diğer gösterge ise aşırı maddi yoksunluk göstergesidir. Aşırı maddi yoksunluğun belirlenmesinde Eurostat normları kullanılmaktadır ve Eurostat, bireyin yoksun kabul edilebilmesi için, belirlenen 9 maddenin en az 4'ünde yoksun olma durumunun varlığını gözetmektedir. Bu dokuz madde şu şekilde sıralanabilir: Beklenmeyen harcamaları karşılayamama; evden uzakta tüm aile fertleri ile bir haftalık tatil yapamama; kira, fatura, konut kredisi vs. borçların ödenmesinde çekilen zorluk; iki günde bir et, tavuk, balık yiyememe; evin ısınma ihtiyacını karşılayamama; çamaşır makinesi, renkli televizyon, mobil telefon ve araba sahibi olmama.

Alkire vd. (2014)'nin çok boyutlu yoksulluk endeksini elde etmek için ele aldığı bir diğer boyut eğitim boyutudur ve bu boyut tek bir alt göstergeden oluşmaktadır. Bu göstergede bireyin temel eğitim almamış olması yoksun kabul edilmesinin ön şartı olarak öne sürülmüştür.

Endeksin hesaplanmasında kullanılan 3. boyut olan *sağlık* boyutunda 4 alt gösterge yer almaktadır. Bu alt göstegelerden ilki bireyin sağlık durumu hakkındadır. Birey sağlık durumunu kötü ya da çok kötü olarak tanımlamışsa bu göstergede yoksun kabul edilir. İkinci alt gösterge bireyin kronik bir hastalığa sahip olup olmadığı ile ilgilidir ki kişinin kronik bir hastalığı var ise yoksundur. Sağlığa ilişkin üçüncü alt gösterge ferdin sağlık problemleri nedeniyle gün içi aktivitelerinde bir sınırlama olup olmadığına yoğunlaşmaktadır. Yaklaşımına göre birey sağlık sorunları yüzünden gün içi faaliyetlerini sürdüremiyorsa yoksundur. Dördüncü ve son gösterge ise bireyin ihtiyaç halinde doktora başvurabilme olanağını ele alır. Birey sağlık sorunu nedeniyle doktora başvuramada yetersiz kalıyor ve herhangi bir sağlık kuruluşuna başvuramıyorsa yoksun olarak ifade edilmektedir.

Çok boyutlu yoksullukta Alkire vd. (2014)'nin odaklandığı ve *çevresel faktörlerin* ele alındığı son boyut ise dört alt göstergeden oluşmaktadır ki bu alanda ilk olarak hanehalkının yaşadığı hanenin fiziksel şartları ele alınır. Eğer bireyin oturduğu evin çatısından su akıyor, duvarları rutubet alıyor ve pencere profilleri çürümüş halde bulunuyorsa birey bu gösterge için yoksun kabul edilir. Çevreye ilişkin ikinci gösterge çevre kaynaklı ses kirliliğine değinmektedir. Eğer birey hanesinde komşularından veya sokaktan gelen rahatsız edici seslere maruz kalıyorsa bu gösterge için yoksundur. Bu boyuta ilişkin ikinci gösterge ses kirliliğine odaklanırken, üçüncü gösterge çevre kirliliğine dikkat çekmektedir. Bireyin yaşadığı çevrede endüstri bazlı hava kirliliği, yoğun trafik, çevresel faktörlerde bozulma ve kirlenme var ise birey bu göstergede yoksun kabul edilir. Dördüncü ve son gösterge ise bireyin içinde bulunduğu çevrede suç olaylarıyla karşı karşıya gelme ihtimaline vurgu yapar. Birey bulunduğu çevrede suç veya şiddet olaylarıyla yoğun olarak karşılaşılıyor ise birey bu göstergede yoksundur. Bu noktada çok boyutlu yoksulluğun hesaplanmasında kullanılan tüm boyut ve göstergeler ağırlıklar da dahil edilerek Tablo 3'teki şekliyle gösterilebilir.

Tablo 3: Çok Boyutlu Yoksulluk Ölçümünde Kullanılan Boyut, Gösterge ve Ağırlıklar

Boyut	Gösterge	Yoksunluk Durumu	Ağırlıklar
Avrupa 2020	Gelir	Eşdeğer fert başına gelir medyan gelirin %60'ından az ise	1/12
	Aşırı Maddi Yoksunluk	Eurostat tarafından belirlenen 9 maddenin en az 4'ünden mahrum ise	1/12
	Çalışma Yoğunluğu	Çalışma çağındaki fertlerin çalıştıkları toplam ay sayısının çalışmaya elverişli oldukları toplam ay sayısına oranı 0,2'den az ise	1/12
Eğitim	En Son Mezun Olunan Okul	Fert ilköğretim eğitimi almamış ise	1/4
Sağlık	Sağlık Durumu	Birey sağlık durumunu kötü ya da çok kötü olarak tanımlıyor ise	1/16
	Müzmin Sağlık Problemi	Ferdin kronik/müzmin bir rahatsızlığı var ise	1/16
	Faaliyetlerde Sınırlılık	Fert gün içi aktivitelerini yerine getirmekte güçlük çekiyor ise	1/16
	Doktora Başvuramama	Fert tıbbi muayene ve doktora ihtiyaç halinde başvuramıyor ise	1/16
Çevresel Faktörler	Hane durumu	Ferdin yaşadığı hanenin çatısı akıyor, duvarı rutubetli, penceresi çürük ise	1/16
	Gürültü Kirliliği	Ferdin yaşadığı hane sokaktan veya komşularından gelen seslerden rahatsızlık duyuyor ise	1/16
	Çevre Kirliliği	Ferdin yaşadığı çevrede trafik problemi, endüstri kaynaklı hava kirliliği ve çevresel kirlilik var ise	1/16
	Suç	Fert yaşadığı çevrede suç olayları ve şiddet problemleri ile yoğun karşılaşılıyor ise	1/16

Gerekli olan boyut, gösterge, yoksunluk koşulları ve ağırlıkların tespitinin ardından, TR61 Bölgesi'nde yaşayan 16 yaş ve üzeri kadınlar için çok boyutlu yoksulluk analizinin yapılması mümkün hale gelmiştir. Önceki başlıkta da vurgulandığı üzere analize başlarken boyut, gösterge ve ağırlıklar belirlenirken Alkire vd. (2014)'nin çalışması temel alınmış ve ondan yararlanılmıştır. Farklı ağırlıklar denenmiş olup son karar aşamasında en doğru ağırlıkların Alkire vd. (2014)'de kullanılan ağırlıklar olduğuna karar verilmiştir. Bu belirlemelerin ardından çok boyutlu yoksulluk endeksi ölçüm aşamasına geçilmiştir. Bu takip eden başlıkta değinilecek olan gerekli matrislerin oluşturulmasının ardından ilk aşamada Kafa Sayım Oranı (H) ve Ortalama Yoksunluk Oranı (A) hesaplanmıştır. Bu iki hesaplamadan sonra ise Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi (M_0) elde edilmiştir.

4.4 Matrislerin Oluşturulması

TR61 Bölgesi kadınları için çok boyutlu yoksulluk ölçümünün yapılabilmesi için gerekli olan ilk matris “kazanımlar” matrisidir. Kazanımlar matrisi bireyin her bir boyut ve gösterge için sahip olduğu ham verilerin yer aldığı matristir (Alkire ve Foster, 2011a: 6; Batana, 2013: 341) ki bu çalışmada ele alınan ve eşitlik 12’de gösterilen kazanımlar matrisi 1112 satır ve 12 sütundan oluşmaktadır. Bunun anlamı, matriste 1112 kadın ve 4 boyuta bağlı 12 göstergenin olduğudur. Y kazanımlar matrisi ve takip eden diğer tüm matrisler bu satır ve sütun sayılarına sahiptir. Eşitlik 8’deki matristen TR61 kadın örnekleminde kadının hangi boyutta/göstergede hangi değeri aldığı açıkça görülebilmektedir.

$$Y = \begin{matrix} & \text{Gösterge} \\ \begin{matrix} \text{Birey} \\ \vdots \\ \text{Birey} \end{matrix} & \begin{bmatrix} 38571 & \dots & 1 \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ 86632 & \dots & 2 \end{bmatrix} \end{matrix} \quad (8)$$

Eşitlik 8’de gösterilen kazanımlar matrisinin oluşturulmasının ardından yoksunluklar matrisi elde edilebilir. Eşitlik 9’da ifade edilen yoksunluklar matrisi, bireyin her bir gösterge için yoksun olma ya da olmama durumunu ifade etmektedir. *Eğer kadın bir göstergede yoksun ise “1”, değilse “0” değerini almaktadır.* Bu matrisin oluşturulmasında Tablo 3’te gösterilen yoksunluk koşulları büyük önem arz etmektedir. Kazanımlar matrisindeki her bir göstergeye ait değer, kendi yoksunluk koşulu (yoksunluk sınırı da denebilir) ile karşılaştırılarak g^0 değerleri elde edilir ve yoksunluklar matrisi elde edilir.

$$g^0 = \begin{matrix} & \text{Gösterge} \\ \begin{matrix} \text{Birey} \\ \vdots \\ \text{Birey} \end{matrix} & \begin{bmatrix} 1 & \dots & 0 \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ 0 & \dots & 1 \end{bmatrix} \end{matrix} \quad (9)$$

Söz konusu yoksunluklar matrisinin (eşitlik 9) elde edilmesinin ardından “ağırlıklandırılmış matris”in oluşturulma aşamasına geçilebilir⁹. Ağırlıklandırılmış matris, yoksunluk matrisindeki değerlerin önceden belirlenmiş ağırlık katsayıları ile çarpılmış halidir ki eşitlik 10’da verilmiştir. Ağırlıklandırma işlemi ile boyutlara/göstergelere verilen önem seviyeleri farklılaştırılmakta ve bu durumda ağırlıklandırılan boyutların yoksulluğa katkıları da farklı seviyelerde olmaktadır.

$$g^0 = \begin{matrix} & \text{Gösterge} \\ \begin{matrix} \text{Birey} \\ \vdots \\ \text{Birey} \end{matrix} & \begin{bmatrix} 0.6 & \dots & 0 \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ 0 & \dots & 0.125 \end{bmatrix} \end{matrix} \quad (10)$$

Ağırlıklandırılmış matrisin elde edilmesinin ardından yoksunluk sayılarının toplamını veren C matrisi oluşturulur. Her bir satırdaki değerlerin toplamından oluşan ve eşitlik 11’de ifade edilen C matrisi, “bir bireyin toplam yoksunluk sayısını” vermektedir. Örneğin C matrisinin birinci satırındaki 0,41 değeri, TR61’de yer alan birinci sıradaki kadının yaşadığı toplam yoksunluk sayısını göstermektedir. Bir başka ifadeyle örneklemin ilk sırasındaki bu kadının toplam 12 gösterge içerisinde yoksunluk yaşadığı gösterge sayısı 0,41’dir ki bu sonuç söz konusu kadının 1 göstergede bile yoksun olmadığına karşılık gelmektedir.

$$g^0 = \begin{matrix} & \text{Gösterge} \\ \begin{matrix} \text{Birey} \\ \vdots \\ \text{Birey} \end{matrix} & \begin{bmatrix} 0.6 & \dots & 0 \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ 0 & \dots & 0.125 \end{bmatrix} \end{matrix} \quad C = \begin{bmatrix} 0.41 \\ \vdots \\ 0.92 \end{bmatrix} \quad (11)$$

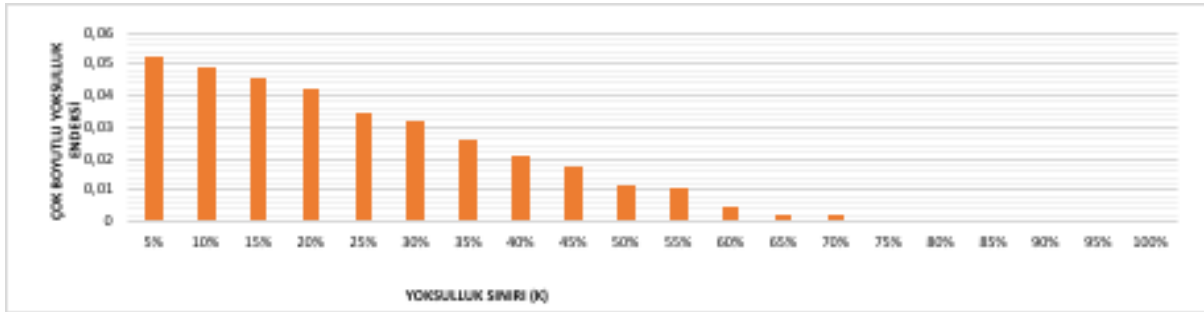
Kazanımlar (eşitlik 8), yoksunluklar (eşitlik 9), ağırlıklandırılmış yoksunluklar (eşitlik 10) ve yoksunluk sayıları matrislerinin (eşitlik 11) oluşturulmasının ardından, yoksunluk sınırlarının belirlenmesi aşamasına geçilebilir.

⁹ Göstergelere yönelik ağırlıklar Tablo 3’te sunulmuştur.

4.5 Yoksulluk Sınırlarının Belirlenmesi

Yoksunluk sınırı, bireyin yoksunluklar toplamı ile karşılaştırılacak bir değeri ifade eder ve Alkire-Foster yöntemine göre ağırlıklı yoksunluklar toplamı önceden belirlenmiş yoksulluk sınırından büyük olan bireyler yoksul kabul edilmektedir (Alkire ve Foster, 2011a: 5; Batana, 2013: 341; Delgado ve Klasen, 2018: 470). Yoksulluk sınırı büyük bir değer seçilirse yoksulların sayısı gözlem grubu içinde az, küçük bir değer seçilir ise olduğundan daha fazla çıkabilmektedir (Mishra, 2014: 1397).

Yoksulluğa yaklaşım olarak Alkire vd. (2014)'nin çalışmasının temel alındığı bu çalışmada yoksulluk sınırları belirlenirken "aşamalı sınır yöntemi" tercih edilmiştir. Yoksulluk sınırı, yani "k" adı verilen değer, %5'ten başlayarak 5'er birimlik artışlar ile %100'e kadar her bir yoksulluk sınırı için kafa sayım oranı (H), ortalama yoksunluk oranı (A) ve çok boyutlu yoksulluk endeksi (M_0) hesaplanmaktadır. Hesaplanan bu değerlerden hareketle hesaplanan çok boyutlu yoksulluk endeksi (M_0) Şekil 1'de gösterilmiştir. Örneğin yoksulluk sınırını ifade eden k değeri %5 kabul edildiğinde kafa sayım oranı yaklaşık %80 civarında çıkmaktadır. Bu da demek oluyor ki, gözlem grubu içinde her 10 kadından 8'i yoksuldur. Yoksulluk sınırı büyüdükçe yoksulların sayısında bir azalma da görülmektedir. Sınırın k değeri %5 kabul edildiği durumda ortalama yoksunluk oranı ise yaklaşık olarak %6 olarak elde edilmektedir. Son olarak bu çalışmanın ulaşmaya çalıştığı değer olan çok boyutlu yoksulluk endeksinin (M_0) yoksulluk sınırına göre aldığı değerleri görebilmek adına Şekil 1'e bakılabilir ki bu şekilde göre yoksulluk sınırı k=%5 iken çok boyutlu yoksulluk endeksinin %5'in biraz üstünde değer aldığı görülebilmektedir. k=%10 iken TR61'deki kadınların çok boyutlu yoksulluk endeksi, diğer bir deyişle düzeltilmiş kafa sayım oranı %5'ten biraz daha küçük bir değer almaktadır. Yoksulluk sınırı k=%25 kabul edildiğinde ise düzeltilmiş kafa sayım oranındaki düşüş sertleşmekte ve %3 dolaylarında bir değere sahip olmaktadır. Daha önce de belirtildiği üzere yoksulluk sınırındaki artışlar endeksi tersi yönde etkilemektedir. Bu çalışmada kullanılacak olan yoksulluk sınırını ifade eden k değeri, Alkire vd. (2014)'nin çalışmasına paralel olarak %25 şeklinde kabul edilmektedir. Bir başka ifadeyle bu TR61 kadın örneklemini yoksulluk analizi için k=0,25'tir.

Şekil 1: Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi (M_0)

4.6 TR61 Bölgesi'ndeki Kadınların Çok Boyutlu Yoksulluk Endeks Değerleri

Bu çalışmanın yapılmasındaki başlıca motivasyonlardan birisi, geliri temel alan tek boyutlu parasal yaklaşımların aksine, sosyoekonomik ve sosyokültürel değişkenlerin de yer aldığı bir yaklaşım ile TR61 Bölgesi'ndeki kadınların çok boyutlu yoksulluğunu ölçmektir. Bu amaçla gerekli matrislerin oluşturulmasının ardından bölgedeki kadınların yoksul sayılabilmesi adına yoksulluk sınırı k=%26 olarak belirlenmiştir. Bir başka açıdan değerlendirildiğinde, yoksunluk sayılarının toplamını (C) gösteren matrisin her bir satırına ait değer 0,26 ve üzeri ise o satırdaki kadının yoksun kabul edildiği söylenebilir. Bu doğrultuda TR61 kadın örneklemini için eşitlik 11'deki matrisler yardımıyla; eşitlik 12'de kafa sayım oranı (H), eşitlik 13'te ortalama yoksunluk oranı (A) ve eşitlik 14'te çok boyutlu yoksulluk endeksinin (M_0) hesaplamaları gösterilmiştir.

$$H = \frac{\text{Yoksul Kişi Sayısı}}{\text{Toplam Gözlem Sayısı}} = \frac{q}{n} = \frac{327}{1112} = 0,29 \quad (12)$$

$$A = \frac{\text{Ortalama Yoksunluk}}{\text{Boyut Sayısı}} = \frac{\frac{\text{Yoksunlukların Toplamı}}{\text{Yoksul Birey Sayısı}}}{\text{Boyut Sayısı}} = \frac{\frac{\sum_1^d C}{q}}{d} = \frac{132}{327 \cdot 4} = 0,10 \quad (13)$$

$$M_0 = H \times A = 0,29 \times 0,10 = 0,029 \quad (14)$$

Bu hesaplamalar neticesinde yoksulluk sınırı $k=26$ iken kafa sayım oranı $H=0,29$ olarak bulunmuştur. Eşitlik 12 yardımıyla yapılan bu hesaplamada 327 değeri örneklemdaki yoksul kadın sayısını ifade etmekte ve yoksul kadın sayısı eşitlik 11’de belirtilen yoksunluklar matrisinden elde edilmektedir. Söz konusu değer toplam gözlem sayısına bölünerek örnekleme yer alan kadınların kabaca yoksulluk oranına ulaşılmaktadır. Ancak elde edilen bu değer, çalışmanın ulaşmaya çalıştığı çok boyutlu yoksulluk endeksinin sadece bir parçasını oluşturmaktadır. Elde edilen sonuçtan hareketle gözlem grubu içinde yer alan her 100 kadının 29’u kafa sayım oranı yöntemi ile yapılan hesaplamaya göre yoksuldur, değerlendirmesini yapmak mümkündür.

Çok boyutlu yoksulluk oranına ulaşmak için gerekli olan bir diğer yoksulluk değeri ortalama yoksunluk oranıdır ve A ile ifade edilen bu ölçüm yöntemi de eşitlik 11’deki yoksunluklar matrisini kullanarak hesaplanmaktadır. Önceki başlıklarda da değinildiği üzere, bu oranın elde edilmesi için hesaplamaya ilk olarak yoksunluklar toplamının, yoksul birey sayısına bölünmesi ile başlanmaktadır ve bu yöntemin uygulanması sonucu eşitlik 13’te ifade edilen 132 değeri “yoksunlukların toplamını” göstermektedir. Bu değer, 327 ile ifade edilen ve yoksunluklar matrisinden elde edilmiş olan yoksul birey sayısına bölünerek ilk adım olan pay kısmı elde edilmiş olur. Ardından hesaplanan pay değeri çalışmada kullanılan toplam boyut sayısına bölünür. Eşitlik 13’te yansıtılan ve hesaplamaların payda kısmında yer alan 4 değeri, bu çalışmada kullanılmış olan “Avrupa 2020, Eğitim, Sağlık ve Çevresel Faktörler” boyutlarına karşılık gelen boyutları ifade etmektedir. Gelineen noktada yapılan hesaplamaya göre ortalama yoksunluk oranı $A=0,10$ şeklinde elde edilmiştir ki bu da, gözlem grubu içerisinde boyut başına ortalama yoksunluk oranının 0,10’a eşit olduğuna karşılık gelmektedir.

Son olarak, bu çalışmanın hesaplamayı hedeflediği temel değer olan çok boyutlu yoksulluk endeksinden şu şekilde bahsedilebilir. Eşitlik 14’te ifade edilen çok boyutlu yoksulluk endeksine, eşitlik 12 ve 13 yardımıyla hesaplanan iki değer çarpımı sonucunda ulaşılmaktadır ve bu eşitlikte de görüldüğü üzere çok boyutlu yoksulluk endeksi $M_0=0,029$ olarak bulunmuştur. Bu sonuçla, TR61 Bölgesi’nde yaşayan 16 yaş ve üzeri kadınlar için ($k=26$ iken) çok boyutlu yoksulluk oranının $\%2,9$ olduğuna dair bir çıkarımın yapılması mümkündür.

Ayrıca bulgular incelendiğinde, Tablo 4’te de aktarıldığı üzere TR61 Bölgesi’nde yaşayan kadınların en fazla yoksunluk yaşadığı göstergenin kronik rahatsızlık olduğu görülmektedir. Örneklem grubu içinde kronik rahatsızlıkları olan kadınların sayısı 430 olarak elde edilmiştir. Kronik rahatsızlık göstergesini 405 kadın ile oturlan konutta sızdıran çatı, nemli duvarlar ve çürümüş pencereleri olan evlerde yaşayan kadınların olduğu hanenin fiziksel durumu göstergesi takip etmektedir. Yoksunluk sıralamasında üçüncü sırada yer alan gösterge ise aşırı maddi yoksunluktur ki örneklem grubu içinde yer alan 377 kadın aşırı maddi yoksunluk yaşamaktadır. Günlük faaliyetlerini yerine getirme esnasında güçlük çeken kadınları ifade eden, faaliyetlerde sınırlılık göstergesi ise 359 yoksun kadın ile dördüncü sırada yer almaktadır. Beşinci sırayı 210 kadın ile gelir göstergesi oluşturmakta, bunun yanında, en son mezun olunan okulu gösteren ve çalışmada $\frac{1}{4}$ ile ağırlıklandırılmış olan eğitim boyutunda 182 yoksun kadın yer almakta ve sıralamada altıncı basamakta bulunmaktadır. Eğitim boyutunu 156 yoksunluk ile gürültü kirliliği ve 153 yoksunluk ile çevre kirliliği göstergeleri takip etmektedir.

Kronik rahatsızlıkları olduğunu beyan eden ve buradan hareketle yoksunluğun en şiddetli yaşandığı gösterge olan kronik rahatsızlıkların yanında, genel sağlık durumunun kötü ya da çok kötü olarak tanımlandığı sağlık durumu göstergesinde 119 yoksun kadın yer aldığı söylenebilir. Ayrıca çalışma yoğunluğunu ifade eden göstergede 109 kadın bulunmakta iken, onu 81 yoksun kadın sayısı ile suç göstergesi izlemektedir. Son olarak 55 kadın sayısı ile ferdin tıbbi muayene hizmetlerine erişemiyor oluşunu ifade eden gösterge, örneklem grubu içinde yer alan kadınların en az yoksunluk yaşadığı göstergesi yansıtmaktadır. Kadınların yoksunluğu en yoğun hissettikleri gösterge olan kronik hastalıklar yanında, sağlık imkanlarına erişimde nispeten daha az yoksunluğun yaşanıyor olması hastalığın gerçekleşmeden önce önlemlerin alınması gerekliliğine işaret etmektedir. Bir başka ifadeyle TR61’deki kadınlar, ele alınan göstergeler içinde sağlık hizmetlerine erişimde görece olarak bir sorun yaşamamaktadır ancak

kronik hastalıkla mücadele eden de büyük bir kadın grubu bulunmaktadır. Bu sonuç da bölgede önleyici sağlık hizmetlerinin ön planda tutulması gerekliliğine ışık tutmaktadır. Benzer şekilde, yoksunluğun yoğun yaşandığı aşırı maddi yoksunluk ile hanenin fiziksel durumu göstergeleri birlikte düşünüldüğünde, söz konusu alanlara ilişkin iyileştirmelerin yapılması bölge kadınlarının çok boyutlu yoksulluğunu bir nebze de olsa hafifletecektir.

Tablo 4: Göstergelere Göre Yoksun Kadınların Sayısı, Yoksunlukların Yüzdesi ve Yoksunluk Sıralaması

	Gelir	Aşırı Maddi Yoksunluk	Çalışma Yoğunluğu	Son Mezuniyet	Sağlık Durumu	Müzmin/Kronik Sağlık Problemi	Faaliyetlerde Sınırlılık	Doktora Başvuramama	Hane Durumu	Gürültü Kirliliği	Çevre Kirliliği	Suç
Yoksun Kişi Sayısı	210	377	109	182	119	430	359	55	405	156	153	81
Örneklemin %'si	19	34	10	16	11	39	32	5	36	14	14	7
Yoksunluk Sıralaması	5.	3.	10.	6.	9.	1.	4.	12.	2.	7.	8.	11.

SONUÇ

Bu çalışma, sosyoekonomik ve sosyokültürel değişkenlerin bir arada değerlendirilmesinin kadın yoksulluğunu ortaya çıkarmada daha sağlıklı sonuçlar vereceği düşüncesiyle, TR61 Bölgesi'nde yaşayan kadınların "çok boyutlu yoksulluğuna" odaklanmıştır. Bir başka ifadeyle kadın yoksulluğuna gelir temelli yaklaşan çalışmaların aksine, çalışma yoksulluğu, parasal olmayan göstergelerin de dahil edilmesiyle çok boyutlu olarak ele almaktadır. Gelir temelli yaklaşımlarda birey belirli bir gelirden mahrum ise yoksun ve dolayısıyla yoksul olarak kabul edilmektedir. Çok boyutlu yoksuluk analizinde ise bireyin, bizim çalışmamızda kadının yoksul olarak sınıflandırılabilmesi için ele alınan boyutlarda normatif seçimler ışığında belirlenmiş yoksunluk sınırlarının altında/üstünde kalıyor olması gerekmektedir, ancak bu durumda yoksul kabul edilebilmektedir. Buna ek olarak çok boyutlu yaklaşımlar, yoksulluğun şiddetini ve dolayısıyla yoğunluğunu göstermesi bakımından tekdüze yaklaşımlardan üstün nitelikler de taşımaktadır.

Çok boyutlu yoksulluğun ölçümünde, Oxford Yoksulluk ve İnsani Gelişme İnsiyatifi (OPHI) bünyesindeki araştırmacılar Sabina Alkire ve James Foster tarafından geliştirilen ve literatürde "Alkire-Foster Yöntemi" olarak bilinen ölçüm yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemin uygulanması sonucu elde edilen Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi (ÇBYE), boyut veya göstergelerde yaşanan yoksunluğun derinliğini ve şiddetini görmeye de olanak tanımaktadır. Söz konusu ölçüm için veri seti, TÜİK'in 2017 yılı Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması anketinden, TR61 Bölgesi'nde yaşayan 16 yaş ve üzeri kadınları kapsamaktadır. Bu noktada TR61 Bölgesi'nin Antalya, Burdur ve Isparta illerinden oluştuğu da vurgulanabilir. Çalışmanın ayırtedici özelliklerinden birisi, ülke geneli ve bölge kadınlarına yönelik çok boyutlu bir yoksulluk analizinin henüz yapılmamış olması ve bu çalışmanın söz konusu boşluğu doldurmasıdır.

Yapılan hesaplamaların ardından bu bölgede yaşayan kadınların çok boyutlu yoksulluk oranının %2,9 olduğu tespit edilmiştir. Yoksunlukların yoğun yaşandığı göstergeler incelendiğinde ise, bölge kadınların yoksulluğuna en büyük etkiyi kronik rahatsızlık göstergesinin yaptığı görülmektedir. Bir başka ifadeyle ele alınan örneklemden kadınların yaklaşık %40'nın kronik bir hastalığı bulunmaktadır ki bu oldukça yüksek bir orandır. Bu göstergeyle birlikte kadının günlük faaliyetlerinde özellikle sağlık sebepleri nedeniyle kısıtlamalar yaşıyor olması da bölge kadınlarının önceliklerine işaret etmekte ve politika yapıcılara uyarı niteliği taşımaktadır. Bir başka ifadeyle, bölgede kadınlara yönelik önleyici sağlık hizmetlerinin iyileştirilmesi gerekliliğinden bahsedilebilir. TÜİK'in (2017) verilerine göre bölgede 68 sağlık kuruluşununun, 6000'in üzerinde hekimin, 6500'ün üzerinde hemşirenin ve 7000 civarında sağlık memurunun olduğu düşünüldüğünde, kadınların yoksulluğuna ilişkin elde edilen bulgular, bu sayıların iyileştirilmesine yönelik olan ihtiyacı ortaya koymaktadır. Her ne kadar bölge kadınlarının en az doktora erişimde yoksunluk yaşadığı görülse de, 1112 kadının 430'unun kronik bir rahatsızlığının bulunuyor

olması, hastalığa neden olan faktörlerin tespitini zorunlu kılmaktadır. Bu noktada, yoksulluk endeksini büyük oranda etkileyen bir diğer göstergenin, hane fiziki şartlarının elverişsizliğini temsil eden; sızdıran çatı, nemli duvar ve çürümüş pencere çerçeveleri olan evde yaşayan kadınları belirten gösterge olduğu da vurgulanabilir. Bu iki yoksunluk bir arada değerlendirildiğinde söz konusu elverişsizliğin giderilmesi adına konut sosyal yardımlarının etkin ve verimli şekilde uygulanması, bölge kadınları lehine sonuçlar doğuracaktır. Benzer şekilde, aşırı maddi yoksulluğun azaltılması için aynı ve maddi desteklerin TR61'e daha fazla yönlendirilmesi, bu konudaki yoksunluğu hafifletecektir.

Tüm bu sonuçlar göz önüne alındığında ilk aşamada TR61 Bölgesi'nde ve devamında ülke genelinde kadına yönelik sağlık hizmetlerinin iyileştirilmesi ve daha önemlisi önleyici sağlık hizmetlerinin arttırılması gerekliliği öne çıkmaktadır. Zira bölge kadınlarının daha çok kırsal sayılabilecek bölgelerde yaşıyor ve genelde tarım ile uğraşılıyor olması, sağlık hizmetlerine erişimi kısıtlayan nedenler arasında sayılabilir. Mobil sağlık hizmetlerinin ulaşım ağı, verilen hizmetin niteliği ve kalitesi geliştirilerek kadın yoksunluğunun önüne geçilebilir ve önemli bir mesafe alınabilir. Ayrıca bulgular göstermektedir ki kadın yoksunluğuna etki eden en önemli unsurlardan birisi de eğitim konusundadır. Gözlem grubu içerisinde okur-yazar olmayan ve örneklemin neredeyse %11'ini oluşturan 121 kadın bulunmaktadır. Günümüz şartları göz önüne alındığında bu oranın bir hayli yüksek olduğu söylenebilir. Ayrıca örneklemin %70,4'ünü 25-64 yaş aralığına sahip olanlar ve yalnızca %14,4'ünü 64 yaş ve üzeri kadınlar oluşturmaktadır. Genç ve orta yaşlı sayılabilecek kadınların sayısı bu denli fazla iken, okur-yazar oranının gelişmiş ülkeler seviyelerinin gerisinde olması, üzerine düşünülmesi ve acil planlamanın yapılması gereken bir konu olarak kendini göstermektedir.

KAYNAKLAR

- Alkire, S. ve Foster, J. (2011a). "Counting And Multidimensional Poverty Measurement", *Journal Of Public Economics*, 95/7, 476-487.
- Alkire, S. ve Foster, J. (2011b). "Understandings And Misunderstandings of Multidimensional Poverty Measurement", *The Journal Of Economic Inequality*, 9/2, 289-314.
- Alkire, S. vd. (2014), "Multidimensional Poverty Measurement for EU-SILC Countries", *Oxford Poverty And Human Development Initiative Working Paper Series*, 36, 1-49.
- Alkire, S. ve Jahan, S. (2018). "The New Global MPI 2018: Aligning With The Sustainable Development Goals", *Oxford Poverty And Human Development Initiative Working Paper Series*, 121, 1-21.
- Alkire, S. (2018) "The Research Agenda On Multidimensional Poverty Measurement: Important And As-Yet Unanswered Questions", *Oxford Poverty And Human Development Initiative Working Paper Series*, 119, 1-24.
- Arpacı, F. (2010) "Yoksulluk Ve Kadın Yoksulluğu", *Üçüncü Sektör Kooperatifçilik*, 45/4, 1-9.
- Atkinson, A. B. (2003). "Multidimensional Deprivation: Contrasting Social Welfare And Counting Approaches", *Journal Of Economic Inequality*, 1, 2003, s. 51-65.
- Bastos, A. vd. (2009). "Women And Poverty: A Gender Sensitive Approach", *The Journal Of Socio-Economics*, 38/2009, 764-778.
- Batana, Y. M. (2013). "Multidimensional Measurement Of Poverty Among Women In Sub-Saharan Africa", *Social Indicators Research*, 111/2, 337-362.
- Bayır, M. (2018) "Kadın Yoksulluğunun Sosyo-Ekonomik Önemi: Türkiye-Avrupa Birliği Karşılaştırması", Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilecik (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Bircan, İ. (2002). *Türkiye'de Yoksulluk Ve Kadınlar* (Ed. Y. Özdek), TODAİ, Ankara.
- Büyükyörük, N. (2019), "Kadınların Yoksulluk Deneyimlerinin Temellendirilmiş Kuram Yaklaşımıyla Analizi", Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Çelik, K., Vural, İ. ve Tuncer, G., (2017). "Dünya'da Ve Türkiye'de Yoksulluğun Genel Görünümü: 2002 Sonrası Döneme İlişkin Bir Değerlendirme", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2017/5, 41-79.
- Delgado, J.E. ve Klasen, S. (2018). "Gender and Multidimensional Poverty in Nicaragua: An Individual Based Approach", *World Development*, 110/2018, 466-491.
- Duyan Çamur, G. (2010). "Yoksulluğun Kadınlaşması: Altındağ Örneği". *Aile Ve Toplum*, 11/6, .19-29.
- Erdem, T. (2006), *Yoksulluk, Feodaliteden Küreselleşmeye Temel Kavramlar*, Lotus Yayınevi, Ankara.
- Eurostat, (2019) "A Strategy for Smart, Sustainable and Inclusive Growth". <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52010DC2020&from=EN> (Erişim Tarihi: 20.06.2019).
- Foster, J. vd. (1984)"A Class Of Decomposable Poverty Measures", *Econometrica*, 52/3, 761-766
- Gerşil, G. (2015) "Küresel Boyutta Yoksulluk Ve Kadın Yoksulluğu", *Celal Bayar Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, 22/1, 165-187.
- Goldberg, G. S. ve Kremen E. (1990). *The Feminization Of Poverty Discovered In America*, Greenwood Press, New York.
- Güzel, S. (2011) "Kadın Yoksulluğu İle Mücadelede Dünya Bankası Ve Mikro Kredi Uygulaması: Türkiye Açısından Bir Değerlendirme" . *Azerbaycan Vergi Haberleri*, 8, 76-96.
- Haughton, J. ve Khandker, S. R., (2009). *Handbook On Poverty And Inequality*, The World Bank, Washington.
- Karadeniz, O. ve Durusoy, Ö. (2013). "Türkiye'de Yaşlı Yoksulluğu", *Çalışma ve Toplum*, 2013/3, 77-102.
- Kakwani, N. (1980)., "On A Class Of Poverty Measurement", *Econometrica*, 48/2, 437-446.
- Kızılgöl, A.Ö. (2012), "Türkiye'de Eğitimde Cinsiyet Eşitsizliğinin Yoksulluk Üzerindeki Etkisi", *Yönetim Ve Ekonomi*, 19/1, 179-191.
- Krueger A.B. ve Schkade D. A., (2008), "The Reliability of Subjective Well-Being Measures", *Journal of Public Economy*, Volume 92, No 8-9, , 1833-1845.

- Kumar, T. K. vd., (1996). "Some Conceptual And Statistical Issues On Measurement of Poverty", *Journal Of Statistical Planning And Inference*, 49/1, 53-71.
- Kümbetoğlu, B. (2002). *Afetler Sonrası Kadınlar Ve Yoksulluk*, (Ed. Y. Özdek), TODAİE, Ankara.
- Maduekwe, E. (2018). "Women In Agriculture: Application Of Alkire–Foster Method Of Counting Multidimensional Deprivation Towards Building A Human Recognition Index For Women In Malawi", *30th International Conference Of Agricultural Economists*, Vancouver, Canada, 28 Temmuz – 2 Ağustos 2018, s. 1-39.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. (Çev. O. Akinhay ve D. Kömürçü), Bilim Ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Mishra, A. (2014). "Multidimensional Measures of Female Empowerment", *Social Indicators Research*, 119/3, 1393-1410.
- Moghadam, V. (2005), "The Feminization of Poverty and Women's Human Rights", *SHS Papers in Women's Studies/Gender Research*, 2, 1.
- Naga, A. R. ve Bolzani, E. (2006). "Poverty And Permanent Income: A Methodology For Cross-Section Data", *Annales d'Economie et de Statistique*, 81, 195-223.
- Öneş, U., Memiş, E. ve Kızıllırmak, B., (2013). Poverty And Intra-Household Distribution Of Work Time In Turkey: Analysis And Some Policy Implications, *Women's Studies International Forum*, 41, 55–64
- Özateş, Ö. S., (2015). *Malumun İlanı – Kadın Emeğinin Saklı Yüzü: Ev İçi Bakım Emeği*, Nota Bene Yayınları, İstanbul.
- Özaydınlık, K. (2014). "Toplumsal Cinsiyet Temelinde Türkiye'de Kadın Ve Eğitim". *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 14/33, 93-112.
- Özdemir, A. ve Kaşıkçı, G. (2018). "Geçiş Ekonomilerinde Yoksulluk Sorunu", *Sosyal Bilimler Dergisi*, 5/20, 79-98.
- Parr, S. F. (1999). "What Does Feminisation Of Poverty Means? It Is Not Just Lack Of Income", *Feminist Economics*, 5/2, 99-103.
- Pearce, D. (1978). "The Feminization Of Poverty: Woman, Work and Welfare", *Urban And Social Change Review*, 11/1, 28-36.
- Peterson, J. (1987), "The Feminization of Poverty", *Journal Of Economic Issues*, 21/1, 329-337.
- Ravallion, M. ve Huppi, M. (1991). "Measuring Changes In Poverty:A Methodological Case Study Of Indonesia During An Adjustment Period", *The World Bank Economic Review*, 5/1, 57-82.
- Ravallion, M. (2011), "On Multidimensional Indices Of Poverty", *Journal Of Economic Inequality*, 9/2, 235-248.
- Sen, A., (1976). "Poverty: An Ordinal Approach To Measurement", *Econometrica*, 44/2, 219-231.
- Sen, A., (1997). *On Ethics An Economics*, Basil Blackwell, Oxford
- Seth, S. ve McGillivay, M. (2018) "Composite Indices, Alternative Weights And Comparison Robustness", *Social Choice And Welfare*, 51, 657-679.
- Song, S. ve Imai, K. (2018). "Does The Hunger Safety Net Programme Reduce Multidimensional Poverty? Evidence From Kenya", *Oxford Poverty And Human Development Initiative Working Paper Series*, 124, 1-26.
- Şahin, E. ve Şahin, N. (2018) "Kadın Yoksulluğu İle Mücadele Yöntemleri". *Journal Of Current Researches On Health Sector*, 8/2, 209-220.
- Temiz, H.E. (2008), "Dünyada Kronik Yoksulluk Ve Önleme Stratejileri", *Çalışma Ve Toplum Ekonomi Ve Hukuk Dergisi*, 2008/2, 61-100.
- Topalhan, T. ve Yeşilkaya, F. (2017). "Kadın Yoksulluğunu Etkileyen Faktörlerin Panel Veri Analizi İle Belirlenmesi". *Karatahta İş Yazıları Dergisi*, 9/3, 55-82.
- Topgül, S. (2013). "Türkiye'de Yoksulluk Ve Yoksulluğun Kadınlaşması", *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, 14/1, 277-296.
- Topgül, S. (2018), "Kadın Yoksulluğu: Yoksulluğun Kadınlaşmasının Tokat İli Üzerinden Değerlendirilmesi", *Karatahta İş Yazıları Dergisi*, 10/1, 1-23.
- Townsend, P. (1979). *Poverty in UK:A Survey Of Household Resources And Standarts Of Living*, Penguin Books, London.

- Tsui, K.Y. (2002). "Multidimensional Poverty Indices", *Social Choice And Welfare*, 2002/19, 69-93.
- TÜİK, (2017), Türkiye İstatistik Kurumu Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması, Ankara.
- Uçar, C. (2011). *Kadın Yoksulluğu İle Mücadelede Sosyal Politika Araçları Ve Etkinlikleri*, T.C. Aile, Çalışma Ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, Ankara.
- UN, (1996), *Report of the Fourth World Conference on Women*, Beijing, 4-15 September 1995, New York.
- UNDP, (1995). *Human Development Report*, Oxford University Press, New York.
- UNDP, (1997), *Human Development Report 1997*, Oxford University Press, New York.
- Uysal, G. ve Köksal, S. (2017). "Reisi Kadın Olan Hanelerde Yoksulluk Artıyor", *BETAM*, 17/206, 1-7.
- Uzun M.A., (2003). "Yoksulluk Olgusu ve Dünya Bankası", *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 4/2, 155-173.
- Wilson, J.B. (1987). "Women And Poverty: A Demographic Overview", *Women and Health*, 12/3, 21-40.
- World Bank, (1980), *World Development Report*, Oxford University Press, Washington.
- World Bank, (1990). *World Development Report, World Bank WDR 1990: Poverty, World Development Indicators*, Oxford University Press, Washington.
- World Bank, (2000). *World Development Report, Attacking Poverty*. Oxford University Press, New York.
- Wu, Y. ve Qi, Di. (2017). "A Gender – Based Analysis Of Multidimensional Poverty In China". *Asian Journal Of Women's Studies*, 23/1, 66-88.
- Yalçın, Z. (2018). *Kadın Yoksulluğu*. Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)
- Zacharias A., Masterson T., ve Memiş E., (2014), *The Levy Institute Measure of Time and Consumption Poverty for Turkey*, Levy Economics Institute of Bard Collage, No.46, New York.
- Zambak, M. (2014), *"Yetenekler Yaklaşımı Perspektifi İle Yoksulluğun Ölçülmesi: Yoksulluğun Kayıp Boyutları Üzerine Ampirik Bir Uygulama"*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya, (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Zambak, M. ve Çağatay, S. (2013). "Yetenek Yaklaşımı Temelinde Yoksulluğun Ölçülmesi: Mersin Ve Erzurum İllerinde Yoksulluğun Kayıp Boyutları". *İktisat İşletme Ve Finans*, 28/327, 67-104.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:06.05.2020 ✓Accepted/Kabul:29.05.2020

DOI: 10.30794/pausbed.733264

Araştırma Makalesi/ Research Article

Günenç, M. ve Gültekin H. (2020). "Exploited Identities (Products) After 9/11: Mark Ravenhill's Product (2005)" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 41, Denizli, s. 316-324.

EXPLOITED IDENTITIES (PRODUCTS) AFTER 9/11: MARK RAVENHILL'S PRODUCT (2005)

Mesut GÜNENÇ*, Hakan GÜLTEKİN**

Abstract

This paper focuses on a radical dramatist Mark Ravenhill's political style and his play *Product* (2005) which represents Western society after 9/11 and the Iraq War. On the surface, the play has a distinctive form in which the action occurs inside the play. The structure of the play is confusing because the spectator/actor has to follow two actions as post 9/11 and the horror that the characters have to deal with. In the play, James, as a director, speaks with Olivia, the actress, about shooting a Hollywood film and playing Amy. James plans a long monologue which forms the root of the film and portrays a passionate love-affair between Amy and Mohamed during the post-9/11 period. Ravenhill, criticizing the manners of the UK's and the United States' governments, tries to reflect both terrorists' and victims' memories. From various perspectives, *Product* is a script that reveals how identity and self-presence are exploited and reconstructed by dominant media culture and religious fundamentalism.

Keywords: *Product, Exploited Identities, Mark Ravenhill, 9/11.*

11 EYLÜL'DEN SONRA SÖMÜRÜLEN KİMLİKLER (ÜRÜNLER): MARK RAVENHILL'İN PRODUCT (2005) ADLI OYUNU

Özet

Bu makale radikal bir oyun yazarı olan Mark Ravenhill'in politik üslubuna ve 11 Eylül'den sonra Batı toplumunu ve Irak Savaşı'nı resmeden *Product* (2005) adlı oyuna odaklanmaktadır. Anlaşılır bir şekilde, oyun, eylemin oyun içinde gerçekleştiği ayırt edici bir yapıya sahiptir. Oyunun yapısı kafa karıştırıcıdır, çünkü seyirci / aktör 11 Eylül sonrası dönemi ve karakterlerin mücadele etmesi gereken korku gibi iki eylemi takip etmek zorundadır. Oyunda, yönetmen olarak James, çekeceği Hollywood filminde Amy karakterini oynayan aktris Olivia ile konuşur. James, filmin temelini oluşturan uzun bir monolog planlar ve 11 Eylül sonrası dönemde Amy ve Muhammed arasında tutkulu bir aşk ilişkisini tasvir eder. İngiltere ve ABD hükümetlerinin tutumlarını eleştiren Ravenhill, hem teröristlerin hem de kurbanların anılarını yansıtmaya çalışmaktadır. *Product* (2005), çeşitli açılardan, baskın medya kültürü ve dini köktendincilik tarafından kimliğin ve varlığın nasıl sömürüldüğünü ve yeniden nasıl yapılandırıldığını ortaya koyan bir senaryodur.

Anahtar Kelimeler: *Product, Sömürülen Kimlikler, Mark Ravenhill, 11 Eylül.*

*Assistant Prof. Aydın Adnan Menderes University, Faculty of Science and Letters, Department of English Language and Literature, AYDIN.
e-posta: mesut.gunen@gmail.com, (orcid. org/0000-0002-7077-1914)

**Assistant Prof. Artvin Çoruh University, Faculty of Science and Letters, Department of English Language and Literature, ARTVİN.
e-posta:hagultekin@gmail.com, (orcid. org/0000-0001-7802-7009)

Introduction

1990s were the second revolutionary period for the British Stage. One of the pioneer playwrights of the 'in-yer-face' movement, Sarah Kane inaugurated a new theatrical sensibility with her debut *Blasted* (1996). The other innovative, unconventional and provocative British playwright Mark Ravenhill belongs to the 'in-yer-face' movement and contributes to the interrogation of traditional dramatic concepts and represents social and political circumstances of the twentieth century. He could also extremely hold and cooperate with the exact soul of the period. With the help of 'in-yer-face' aesthetics and experiments, "there was more new writing in British theatre than ever in its history" (Sierz, 2005, p. 56). Ravenhill, "one of his generation most provocative playwrights" (Svich, 2003, p. 81), started his career with *Close to You* in 1993. The reason why he started his writing in 1993 has been explained by Ravenhill (2004) himself in his article "A tear in the Fabric: The James Bulger Murder and The New Theatre Writing in the Nineties":

How could I have never spotted before that I was someone who had never written a play until the murder of James Bulger? And it was the Bulger murder that prompted me to write? And that I've been writing ever since the murder (2004: 308).

Two ten-year-old boys kidnapped three-year-old James Bulger and "abused and left him to die near a railway station" (Güneç & Biçer, 2016, p. 36). The play "constituted a fundamental, indeed a formative, tear in the fabric of his consciousness. Not only did images associated with the murder and its representation in the media resonate in his personal life, and reshape him both as person and as writer" (Paget, 2015: 13). It is evidently seen that at the very early stage of his dramatic career, he chooses to raise the consciousness of the society. This murder knocked Ravenhill sideways and he started to write and continued with his shocking and famous plays *Shopping and Fucking* (1996), *Faust Is Dead* (1997), *Some Explicit Polaroids* (1999), *Mother Clap's Molly House* (2000), *The Product* (2005), *The Cut* (2006), *Shoot/Get Treasure/Repeat* (2008), *The Experiment* (2009), *Ten Plagues* (2011) and *The Cane* (2018). While Ravenhill's earliest plays concentrate on amoral and narcissistic culture, he deals with contemporary reality, war, terrorism, crime, violence, democracy, freedom, punishment, power and absence of reliable political ideologies, in the plays previously mentioned where the characters struggle with consumption and reality or locate themselves within fictional reality. The general features of the plays are explained by Caridad Svich:

His mannerist plays examine gender, class, and the political-social climate in which his characters live, and how the transactions of daily life (present and past) shape a British culture. The schemas which his characters inherit and try to live up to, embody or destroy and the intersection of commerce and sex are the central concerns of his texts (2003: 81).

Like the playwrights in 'in-yer-face' perception, which aims at shocking the spectator and setting off their response, "Ravenhill's subject matter is to emphasize the pyrotechnics of shock and provocation" (Güneç & Biçer, 2016: 37). In this context, Wallace clarifies that "Ravenhill provokes with a view to generating on awareness, in his audience/readers" (2005: 270). Ravenhill, forming a telescope that observes private and public lives, focuses on the alienation of contemporary individuals. While trying to create awareness among spectators, Ravenhill investigates identities beyond the basic details in his play *Product* (2005). In the play, two identities, losing their inner control after 9/11, turn into products of commercial media culture. This paper, by discussing the manners of the UK's and the United States' governments in Ravenhill's play, tries to reflect both terrorists' and victims' identities exploited by dominant media culture.

Identity Construction with 9/11

Once the history of humanity is reviewed from past to present, the September 11 attacks are among the most traumatic and bloody political events in the world. According to Matthew J. Morgan (2009), on September 11, 2001, nineteen militants who were found to be rooted in religious terrorist organizations kidnapped four United States aircraft and targeted the World Trade Center, the Pentagon and Washington DC, commonly known as the Twin Towers organized suicide attacks. As a result of the attacks, nearly three thousand people died and \$ 10 billion of damage occurred. As a result of the researches carried out by the American intelligence units, it was

understood that the attacks were carried out by the terrorist organization called Al-Qaeda. The leader of the organization, Osama Bin Laden, initially did not assume responsibility for the attack, but in 2004 admitted that

The suicide attacks were terrible. Those horrible experiences caused serious financial losses and individual traumas of daily life. On the other hand, the attacks marked the beginning of a new political era for the United States. A doctrine called 'Global War on Terrorism', formulated by the George W. Bush government and supported by NATO member states, came into force. After this doctrine, a militarist process officially began, and international armed coalition forces carried out military operations and occupations in Afghanistan in 2001 and Iraq in 2003. The George W. Bush government implemented the 'preventive war' doctrine to legitimize the Iraqi occupation, as well as the Global War doctrine against terrorism.

In an interview with journalist James Robinson (2003), George W. Bush claims that God chose him as the American President and he was serving a sacred purpose; however, David Harvey (2007) claims that the Bush government's purpose is different:

US neoconservatives favour corporate power, private enterprise, and the restoration of class power. Neo-conservatism is therefore entirely consistent with the neoliberal agenda of elite governance, mistrust of democracy, and the maintenance of market freedoms (82)

David Harvey states that the Bush cabinet has existed following the doctrine of Neoliberalism, which has been pursuing developed capitalist states since the 1970s. The Neoconservatist ideology constructed by Bush's Republican Party was already a form of government that was quite in line with the Neoliberalism. In this context, Neoconservatism, which advocated the principles of freedom and competitive free market in its political discourses, actually implemented a militarist internationalization and a biased economic program.

As David Harvey (2003) underlines, there are good freedoms and bad freedoms in terms of American foreign policy and he also claims that the neoliberal utopia led by the United States will eventually end in violence and totalitarianism. To support his argument, Harvey refers to the words "as the greatest power on earth we [the US] have an obligation to help the spread of freedom" (2004), which George W. Bush said before the invasion of Iraq. To him, the Neoconservatist doctrine had already begun to prepare for the intercontinental militarist intervention to spread freedom. In this context, Harvey argues that the United States used the 9/11 attacks as a means of public persuasion tool for intercontinental military interventions. A similar view was expressed by Naomi Klein. Klein (2014) argues that shocked societies will endorse even the most frightening political manoeuvres and anti-democratic application performed by authoritarian governments will somehow "prepare the ground for the introduction of radical free-market reforms" (3).

The United States occupied Afghanistan and Iraq within two years of the September 11 attacks. These military operations, which radically changed the lives of millions of people, were carried out by international coalition forces led by the United States. In accordance with Noam Chomsky's theory of "manufacturing consent" (2011), the September 11 attacks were used as a tool to allow the world public opinion to consent to the Afghanistan and Iraq attacks with the great support of the Western media. Consent production, particularly the United States and Europe, had been largely successful; however, as time passed, critical approaches to occupations began to strengthen. Hundreds of books, magazines, articles, and papers were produced, examining the relationship between the September 11 attacks and the occupations. Moreover, an official document, *The Report of the Iraq Inquiry*, was published in 2017, examining the role of the United Kingdom in the occupation of Iraq. According to the report, a military operation was not urgently required at that time. Instead of trying peaceful ways to disarm Iraq, Tony Blair's Labour government, which supported the war hastily in the very beginning or resolutions, followed a wrong policy.

After the 2000s, the British playwriting also depicts brutality related to war on terror in the aftermath of the 9/11. Publicized, cruel videos and photographs associated with abusing and torturing in Afghanistan and Iraq were started to be shown onstage. Of the second angry playwright generation in Britain, Ravenhill directed his attention to contemporary political events, obscurities and exploited identities created by governments' policies

because many nations and many identities were affected by terrorist attacks. The words of Stephen E. Atkins (2011) illustrates his idea that

Although the terrorist attacks on September 11, 2001, targeted the United States, many other countries throughout the world were also affected. In addition to the 2,567 Americans killed, 316 foreign national from 84 different countries also died in the attacks, including 67 Britons, 28 South Koreans, 26 Japanese, and 25 Canadians. The shock and horror engendered by the attacks were truly international in scope.

The effects of the war in Afghanistan and Iraq have been extremely disruptive not only in the United Kingdom but also in the rest of the world. Many enormously opposing thoughts about the congruity and acceptability of wars in Afghanistan and Iraq have come into view and the consequences of post 9/11 for the contemporary world started to be discussed. The terrorist attacks on and after September 11 obliged to make provision for this debate. On the other hand, fundamentalist, radical views catalyse the need for battle and blood because these radical views impose jihadification upon Arab and Muslim identity. Michael Doran indicated that

Bin Laden is a participant in a profoundly serious civil war over Arab and Muslim identity in the modern world. The United States is also a participant in that war, because whether it realizes it or not, its policies affect the fortunes of the various belligerents (2002: 40).

Policies of both Bin Laden and the U.S. have affected not only Arab and Muslim identity but also Western identity. The terrorist attacks of 9/11 have not just affected identities and the relationship between images and grieving, but also essentially changed our relationship to factual images and the concealing of the distinction between truth and fiction. In different parts of the world, ethics communities and clans decide how an individual and group identity behave and these behaviours constitute political behaviours and reaction against the invasion. In the world, wars and revolutions are foremost progress which change the policy in a region or country more to the point Western and the U.S. policies have determined these policies and shaped the world. At the same time Western and the U.S. policies dominate media which organizes stereotyped Hollywood scenarios that certainly contain victimized identities.

In response to his recognition of the necessity to represent the condition of the exploited identities and to reflect contemporary reality, Mark Ravenhill writes *Product*. He uses the stage as a forum for revealing lies and various other realities related to identity. Honing in on narration and performance Ravenhill structures his play.

Exploited Identities in *Product*

Product, a play in a play, focuses upon two perspectives. In the first perspective Ravenhill reflects himself completely to the service of reflecting Hollywood narratives. In the second he portrays how thoughts and feelings are systematically exploited after the 9/11. Concerning the play, Caridad Svich states that “the author is writing about the kind of narratives that have taken hold in the consciousness of the Western society after 11 September 2011” (2011: 413). *Product* presents two characters-James, as a movie maker, and Olivia, a popular artist. However, Olivia never speaks all through the play, she only attends to James’ sayings about the movie. James “pitches the film to her, describing its dramatic narrative in detail” (Grachola, 2011:180). While he is trying to sell his project to Olivia, he forces her to agree with him.

With the off-the-rails scenes, James’ film is certainly a Hollywood cliché that portrays the contemporary reality of the film industry. “Ravenhill’s speaker” (Grachola, 2011: 180), James’s long monologue also represents the root of the film and portrays a passionate love-affair between Amy and Mohammed during the post-9/11 period. On the plane Amy meets with Mohammed, a man of Arab origin. After arriving in London, they have sex in Amy’s apartment and Amy understands that Mohammed will attack the Disneyworld. However, it is difficult to follow the structure of the play because Ravenhill disorders the theatrical narration by complicating it for the readers/audiences to effectively understand the story of the play from the narration. To create any particular clear form of the narration, the readers/audiences are forced to focus on the whole story of the plot. Applying a difficult form, Ravenhill attempts to make his audiences aware of the events and keep their participation active.

In the play, Ravenhill depicts plan within the plan, that is to say both readers and spectators hone in on the structure of the play and attempts to form a structure which portrays the events on 9/11 and the hysteria and post 9/11. What is remarkable about the play is that it portrays both an irony aftermath of 9/11 manners to terrorism, and also a thoroughly witnessed testimony of identity under the control of media besides a formula to captivate modern authenticity. The form of the play represents the exploited identities of a terrorist and a Western woman after 9/11 and James, the narrator “adds a Western socio-psychological narrative to the figure of the suicide bomber” (Grachola, 2011: 181). Jenny Spencer enumerates the main reasons behind the play:

The *Product* provides a withering send-up of the American culture industry’s crude but effective exploitation of the post-9/11 obsession with Jihadist terrorism. In it, Ravenhill himself plays a Hollywood director pitching the “perfect product” to an unspeaking onstage actress who is trying to restart her career. The proposal involves a sultry romance between a “dusky man” and a Western woman who meet on an airplane. It has everything needed for a commercially successful film: an East-West encounter with Orientalizing themes, terrorist suspense, death-defying stunts, thrilling plot twists, nudity, catastrophic explosions, a woman who dies for love (2012: 64).

Spencer’s explanation about the play helps us recognise otherness and different personality traits. Ravenhill, playing a Hollywood director, commences the incidents which happened after 9/11 and produces a different identity Amy, who entirely loses her senses about 9/11 and portrays a passionate love-affair between Amy and Mohamed. Mohamed is a member of Al-Qaeda which has become the signifier for all terrorist organizations.

As a satirical monologue, the play indicates Ravenhill’s intention which seamlessly discerns the “satire of Hollywood’s worst clichés spikily undercuts the producer’s sycophantic pitch” (Drama Online). While writing *Product*, Ravenhill focuses on the emergence of identities that care about brands and appearances, the hysteria after the attack on the Twin Towers and the continued exploitation of identities transformed into suicide bombers. In the shadow of 9/11, Ravenhill introduces Olivia, a starlet who is the right person and can be transformed into a product for film industry. Olivia is later transformed into another product, Amy, a Western woman, “aching sexuality finally ‘filled’ with Mohammed, with a penchant for Gucci handbags, Versace suits, Jimmy Choos and yoga” (Wilkinson, 2011: 189). In the play, James ridicules Amy by making her talk about brands:

Your Luggage is Gucci, Gucci are in, it is going to be fabulous, you open the luggage container and (...) It’s Versace, Versace are on board, It’s a Versace suit-his dusky head is on the fabulous shoulder of your fabulous Versace suit (2008: 156-7).

Amy is keen on brands and appearances, that is to say Ravenhill portrays addicted identities. In the following part of the play, Amy’s identity loses its control and transforms into another identity who brings to account from his dusky fellow aiming to stab him: “This for the towers. This is for civilisation. This is for all of us, you bastard” (2008, p. 157). More to the point, Amy’s transformation and rhetoric speech suggest how much the play concentrates its potential on changing identity. James changes the scenario like identities and partly adds improvisation:

I get a lot of scripts. Its my job. I get ... there are hundreds of thousands of stories and they’re sitting on my desk and mostly they are, they are, they are ...

The effluent of the soul.

Nobody understands the basic, the truth, the wound.

But this script, this story, I - I have been touched, I have been moved by this. When I - I have lain on the floor in my office and wept when I read this script, you see? You see? (161).

To James, this scenario reflects the emotional intensity and reality of the media culture for that reason, it should consist of hope, love, violence wound and sex which are the set of clichés to create a good movie as media culture demands: “... . They should never meet again but ... this is the world of the heart, this is the screen, the dream, this is movie land, so, so, so...” (157). As a consumer and creator, commercial media culture produces characters and directs them. In this movie land, Amy’s feeling is shown as her own desire for sexuality instead

of destiny because the aim of James (Hollywood) is to reflect personal desire between a Western woman and Mohammed, in other words exploited identities is crucial for Western narrative.

Beside commercial media culture, terrorist groups, like Al-Qaeda, create docile products. This is the most blatantly expressed in the play by the character Mohammed, dusky fellow, the terrorist, who desires to attack Disneyworld where “one of the seats of Western capitalist culture” (Deligani, 2017: 154). Remarkably, Ravenhill shows another identity shift within Mohammed:

And you, what about you? Who gives you your orders? The Imam? The Dictator? Allah? Oh, open your eyes, open your eyes. What would you like to do to me eh? Given half a chance. Cover me up? Stone me? But you’d like to.

...

How can you, how dare you feel superior to me? I am freedom, I am progress, I am democracy-and you are fear and darkness and evil and I hate you (2008: 160).

Amy has lost her beloved, Troy, in the towers for that reason Amy’s feelings transform into hatred. However, Mohammed’s strong arm makes her forget everything, which is directly related to 9/11 and the fall of Troy, and opens Amy’s house to terrorists “day by day-she is drawn into Mohammed’s world, moment by moment, day by day, and other men begin to gather at her apartment” (p. 163). Because of her love, Amy does not betray Mohammed and even accept a meeting with Osama in her apartment: “you should revenge but you don’t and you are kissed-you are kissed, a warm breathy kiss on the forehead from Osama” (163). Though Amy knows well that they are all evil men, she succumbs and patronises herself to suicide bombing Disneyland Europe: “Let me go with him. Strap me and stuff me with explosives and let me go with him and let me die with my man in the middle of the day, in the middle of the continent, at Disneyworld Europe” (164).

She tells Osama that she wants to die with Mohammed. The identity of a modern career woman is exploited by the authority of the movie industry and her exploitation goes on with Mohammed’s words: “But I fear. When my body is blown apart at the beat of twelve I will go to paradise. It will be easy to leave this world and go to Paradise. Where will you go?” (p. 165). After suicide bombing, Mohammed certainly believes that he will go to paradise however he is exploited by religious fundamentalism. Within this context, Ravenhill defines the play as:

“Bridget Jones goes Jihad” and juxtaposes the stock-in-trade stereotypes of Islamist terrorist and western victim, with staples from mainstream movies, including product placements like Disneyworld and Eurostar trains, a mandatory sex scene, stunts and explosions (Delijani, 2017: 154).

The important issue discussed in this part of the play indicates that both identities are exploited. However, Amy is immediately reminded that she belongs to Western society and she, warning Mohammed about good people around Disneyworld, eventually betrays suicide jihadist. More to the point, Mohammed emphasizes that this betrayal also means the betrayal of the jihad:

I am the weakness. I am the flaw. I was the lust that drove me to woman. I have betrayed to jihad.

(...).

Please, Allah, admit me to Paradise, please Allah. I failed jihad, but please, Allah

(Ravenhill, 2008: 169).

Because of the betrayal, Mohammed wants to commit suicide and an ashamed Amy chooses to die with him “by embracing the burning Mohammed, but they fall through the window into a pool below. The police have arrived and take Mohammed with them” (Wilkinson, 2011, p. 190). However, Amy’s life become meaningless with Mohammed’s leaving, she thus does not abandon him: “Please I love him. You have to-love will conquer this. I know it. Yes there is terror and horror and he’s done wickedness, yes-but we have found love here tonight” (p. 171). Amy is confused and has already lost consciousness because she both falls in love with Mohammed

and betrays him. Amy's confusion shows that her life is void of meaning because of Mohammed's capture. She searches Mohammed's scent by horsing around the coach station where Amy first realises the image of Mohammed:

They've been smuggled out of the offshore prison. It's a blurry image-nothing more than a grey shadow moving across the TV screen. But you know straight away. You know the man you love as he is dragged across screen, the hair torn from his scalp (Ravenhill, 2008: 173).

Amy deduces from the news that Mohammed is in prison in Cuba related to United States therefore she is determined to rescue Mohammed and towards the end of the film, Amy transforms into a heroine by the help of montage:

The icy lake where you swim for hours before even the ducks are awake. The Tibetan monastery where you learn to breathe and kick and chop. The mountain state where your Kalashnikov is slung across your breast ready to fire as the targets go flying into the sky (174).

Instead of a heroine, Amy's transformation actually represents consumed identity. In this prototypical movie, James, as a mentor, replicates character models on Amy and exploits her own identity who listens to James all the time and presents prearranged personification of the story designed by the producer. Producer, declaring Amy "you are hero. Before you, we are nothing. Before you, we — oh saviour, oh saviour, oh saviour" (p. 174), designs and uses her for the purpose of the film industry. Grochala (2011) evokes that

In the picture of Amy as a member of the mujahedeen, the mention of her exposed breast adds a sexual perspective which is out of step with Fundamentalist Islam. The Western dramatic narrative Ravenhill presents us with absorbs, appropriates and commodifies everything in its path (183).

This view shows a certain parallel with Western colonist narrative after 9/11 that while Western countries invade on the purpose of colonising the Middle East, producer deconstructs values and abuses identities. In the play, Amy rescues prisoners "I'm coming to fucking find you,' you scream, blasting at the guards who come running toward you. Your bullets tear into them and hurtle them against the walls and the blood begins to run in rivers down the corridors of Uncle Sam's detention centre" (Ravenhill, 2008: 175) except Mohammed because he needs to be exploited, too. Burned and bruised Mohammed appears on the scene and declares that he does not want to see Amy:

Western bitch who destroyed my bond to Allah.

Mohammed.

Western bitch who defiled my body and tore at my heart.

Mohammed.

Western bitch who cannot see Paradise (176).

Towards the end of the play, it appears that Amy rejects her super powers to win Mohammed again. Mohammed, as a Jihadist, describes that spectacles of Islam had previously conjured associations with religion, they now evoke jihad or Holy War. Ravenhill seems to evoke that Western capitalist policies support religious fundamentalism which exploit victimized identities. On the other hand, Western capitalist culture exploits media and it is at the same time exploited by the media. Delijani states concerning *Product* that "Ravenhill clearly prevents Olivia in *Product*, who will be starring in a film openly criticizing jihadism, from uttering a single word. The hypocrisy of the secular world condemning Islam for its ill-treatment of women while perpetuating gender inequality is evident" (2017: 155).

Contrary to what is believed Mohammed did not murder innocent people in Disneyworld instead of this, Mohammed is murdered: "... slow, slow, slow motion drills its way into Mohammed's head. He crumples slow-and-slow-the blood stutters from his mouth and ears" (Ravenhill, 2008: 177). Mohammed is killed in the course of

the rescue operation, for that reason Amy swears to take revenge upon the society which ruined their relations: "... you kneel down, you kneel down upon the mat and-she's a great character: 'Allah? I will revenge, Allah'" (p. 178). In the end of the play, James instructs his product how to behave:

Thank you for listening. Thank you for coming here. It's been a privilege to tell the story. And you, if you want to go back to your, you know, manager and agent and PR and your people and, you know, take the piss, use the script to ... then fine, fine, because at least I've told you, I have told you (178).

After Olivia leaves, her being consumed continues with James's deceit: "Hey! Loved it. Loved it. She loved it" (p. 178). It seems that Amy's exploitation continues even at the end of the play. It is remarkable that Ravenhill juxtaposes different forms of deceit and representation in the play.

Conclusion

Portraying the character of the suicide bomber in *Product*, Ravenhill intends that when the actions of identities are represented by the help of narrative, they can only be evaluated within the limited cultural context. "Product interrogates society's desperate need for narrative and for closure, an intelligent and immediate discussion of the media's response to terrorism" (Drama Online). After the September 11 attacks consent production has been extensively successful with the great effort of the Western media. Instead of comprehending the perception of identities, narration of modern drama restructures identities in the image of dominant media and war.

Within this context, the play represents the sensationalization of the so-called terrorists by the dominant media. On the other hand, it enables the spectator to witness the fabrication of images, be they products on stage and products in the dominant media (Delijani, 2017: 155). Both Amy and Mohammed are transformed into products by the same society. Svich points out that it is rather a clear evidence of "whenever you think Ravenhill has presented an easy moral argument, the work has a wonderful habit of pivoting itself on its point and unearthing something darker and less definable at its core" (2003, p. 89). Ravenhill represents an archetypal outline of Britain in the 1990s: it was "a bleak place where families were dysfunctional, individuals rootless and relationships acutely problematic" (Sierz, 2005: 238). The most prominent concern of this postmodern condition is the objectification of the identity and exploitation. Thoroughly connected with this, objectification is the theme of consumption which transforms everything into product, even relationships and love are vulnerable to objectification. From this point of view, both Amy and Mohammed are prototypical characters. Focusing on the challenges of contemporary life, Ravenhill's play represents individual traumas just as much as exploited bodies, and it creates a discourse on Western media and how it uses dominant media to exploit individual's thoughts, certainties, values, feelings and social identity and creates victimized individuals.

References

- Atkins, Stephen E. (2011). "International Reactions to September 11." *The 9/11 Encyclopedia: Second Edition*. Santa Barbara, CA: ABC-CLIO. Credo Ebrary.
- Bush, G. W. (2004, April 14). *Text of President Bush's Press Conference*. The Observer, The New York Times. <https://www.nytimes.com/2004/04/13/politics/text-of-president-bushs-press-conference.html>.
- Delijani, Clare F. (2017). *Watching War on the Twenty-First Century Stage: Spectacles of Conflict*. UK: Bloomsbury.
- Doran, Michael S. 2002. Somebody Else's Civil War, *Foreign Affairs*, 81(1), 22-42.
- Grochala, S. (2011) A Form of Ethics: The Disrupted and Misappropriated Story in the Monodramas of Mark Ravenhill. In Merle Tönnies, Christina Flotmann (eds.), *Narrative in Drama* (pp. 141-154). Contemporary Drama in English.
- Güneç, M. and Biçer A. G. (2016). The Paradox of Contemporary Life and War in Mark Ravenhill's Shoot/Get Treasure/ Repeat. *International Journal of Humanities and Social Science*, 6 (3), 36-43.
- Harvey, D. (2003). *The New Imperialism*. Oxford: OUP
- Harvey, D. (2007). *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford: OUP.
- Klein, N. (2014). *The Shock Doctrine: The Rise of Disaster Capitalism*: Penguin Books Limited.
- Morgan, M. J., & Woolsey, R. J. (2009). *The Impact of 9/11 on Politics and War: The Day that Changed Everything?* : Palgrave Macmillan.
- The Report of the Iraq Inquiry: Executive Summary (9781912454303). (2017). <https://www.gov.uk/government/publications/the-report-of-the-iraq-inquiry>
- Herman, E. S., & Chomsky, N. (2011). *Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media*: Knopf Doubleday Publishing Group.
- Paget, Derek. 2015. Ways of Showing, Ways of Telling. In Stephen Lacey and Derek Paget (Eds.), *The War on Terror: Post-9/11 Television Drama, Docudrama and Documentary*, (pp. 11-33), University of Wales Press.
- Ravenhill, M. (2004). A Tear in the Fabric: the James Bulger Murder and New Theatre Writing in the 'Nineties, *New Theatre Quarterly*, 20 (4), 305-314. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0266464X0400020X>.
- Ravenhill, M. (2005). *Plays Two*. London: Methuen Drama.
- Robison, J. (2003). Interview with author, tape recording, Dallas, Texas.
- Sierz, A. (2005). Beyond Timidity?? The State of British New Writing, *PAJ A Journal of Performance and Art*, 27 (3), 55-61.
- Spenser, J. (2012). Terrorized By The War on Terror: Mark Ravenhill's Shoot/Get Treasure/ Repeat. In Jenny Spencer (Ed.) *Political and Protest Theatre after 9/11: Patriotic Dissent*, (pp. 63-78), Routledge.
- Svich, C. (2003). Commerce and Morality in the Theatre of Mark Ravenhill, *Contemporary Theatre Review*, 13 (1), 81-95.
- Wilkinson, N. (2011). Ravenhill's Pool of Narrative Products: Theatre in the Conflict Area of Pretension and Presumption. In Merle Tönnies and Christina Flotmann (Ed.) *Narrative in Drama*, (pp. 187-202), Contemporary Drama in English.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:28.01.2020 ✓Accepted/Kabul:16.06.2020

DOI: 10.30794/pausbed.681381

Araştırma Makalesi/ Research Article

Özdağoğlu, A., Özdağoğlu, G. ve Keleş, M. K. (2020). "Yök İzleme ve Değerlendirme Ölçütlerine Göre Üniversite Sıralamaları: Farklı Yöntemler Sıralamaları Ne Kadar Etkileyebilir?" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 41, Denizli, s. 326-350.

YÖK İZLEME VE DEĞERLENDİRME ÖLÇÜTLERİNE GÖRE ÜNİVERSİTE SIRALAMALARI: FARKLI YÖNTEMLER SIRALAMALARI NE KADAR ETKİLEYEBİLİR?

Aşkın ÖZDAĞOĞLU*, Güzin ÖZDAĞOĞLU**, Murat Kemal KELEŞ***

Özet

Üniversitelerde görev yapan öğretim elemanlarının bilgisi ve yetkinlikleri, yapılan araştırmalar, üniversitenin teknik altyapısı, üniversitede düzenlenen sosyal ve kültürel etkinlikler gibi unsurlar, verilen eğitim ve öğretime etki etmekte ve üniversitenin üretkenliği ve başarısında önemli rol oynamaktadır. Bu ölçütlerin farklı kırılımları, uluslararası ve ulusal kapsamda yayınlanan üniversite sıralama sistemlerine girdi oluşturmaktadır. Böylece, herbir kurum kendisinin konumunu değerlendirmekte ve daha üst sıralara çıkabilmek için gerekli strateji ve hedefleri tanımlamaktadır. Ulusal kapsamda, ayrıca belirlenen performans göstergeleriyle de bağlı oldukları üst kurumlara raporlama yapılmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın amacı, YÖK'ün belirlemiş olduğu bu ölçütlere göre, 2018 yılı raporları yayınlanmış 172 devlet ve vakıf üniversitesinin değerlendirilmesi ve sıralanması ve bu sıralamaların yöntemlerden ne kadar etkilendiğinin ortaya konmasıdır. Elliden fazla ölçüt, seçilen altı farklı çok ölçütlü karar verme yöntemi ile değerlendirilmektedir. Herbir yöntemin uygulamasıyla elde edilen sıralamaların arasındaki ilişkiler de uygun istatistiklerle sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Üniversite Sıralamaları, Üniversite İzleme ve Değerlendirme Raporları, Değer Aralığı (ROV), Ortalama Çözüm Uzaklığına Göre Değerlendirme (EDAS), Çok Nitelikli Fayda Teorisi (MAUT), İdeal Çözüme Yakınlığa göre Tercih Tekniği (TOPSIS), Oran Analizine göre Çok Amaçlı Optimizasyon (MOORA), Çok Faktörlü İdeal- Gerçek Karşılaştırmalı Analizi (MAIRCA).

UNIVERSITY RANKINGS ACCORDING TO YÖK'S MONITORING AND EVALUATION CRITERIA: HOW CAN DIFFERENT METHODS AFFECT RANKINGS?

Abstract

The knowledge and competencies of the academic staff working in universities, researches, technical infrastructure of the university, social and cultural activities organized at the university affect the education and training, and play an important role in the productivity and success of the university. Different dimensions of these criteria constitute input for university ranking systems published internationally and nationally. Thus, each institution evaluates its position and defines the necessary strategies and targets to be better. Within the national scope, reporting is also made to the upper institutions that they are affiliated with the determined performance indicators. In this context, the aim of the study is to evaluate and rank the 172 public and foundation universities whose 2018 reports have been published according to the related criteria determined by YÖK and to reveal how these rankings are affected by the selected ranking methods. More than fifty criteria are evaluated by

*Doç.Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, Tınaztepe Yerleşkesi, İZMİR.
askin.ozdagoglu@deu.edu.tr, (orcid.org/0000-0001-5299-0622)

**Doç.Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, Tınaztepe Yerleşkesi, İZMİR.
guzin.kavrukkoca@deu.edu.tr, (orcid.org/0000-0003-3055-3055)

***Dr., Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Keçiörsü Meslek Yüksekokulu, Tasarım Bölümü, İSPARTA.
muratkeles@isparta.edu.tr, (orcid.org/0000-0003-0374-6839)

K. Keleş

six different multi-criteria decision making methods. The relationships between the rankings obtained by the application of each method are also presented with the relevant statistics.

Keywords: *University Rankings, Monitoring and Evaluation Reports of Universities, Range of Value (ROV), Evaluation based on Distance from Average Solution (EDAS), Multi-Attribute Utility Theory (MAUT), Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solution (TOPSIS), Multi-Objective Optimization by Ratio Analysis (MOORA), MultiAtributive Ideal-Real Comparative Analysis (MAIRCA).*

1. GİRİŞ

Üniversite kavramı, genel anlamda, birliği, birleştiriciliği, bütün bilim dallarında evrensel olarak bilgi üretmeyi ve bunları yaymayı; birlikte öğrenme, araştırma ve geliştirme zihniyeti temelinde birlikte çalışma anlayışını ifade etmektedir (Bolay, 2011: 105). Bir başka deyişle üniversiteler, bilimsel düşüncenin yeşerdiği, harmanlandığı ve toplum faydası yaratmak için kullanıldığı kurumlar olup, toplumsal gelişimin merkezinde, toplumda önemli ve saygın bir yeri olan yapılardır. Eğitim-öğretim, bilimsel araştırma, toplum hizmetleri olmak üzere üç ana başlıkta görevleri olan üniversiteler; yöresel, bölgesel ve küresel olarak toplumların sosyal ve ekonomik refahı için gerekli olan bilgiyi yaratır, korur ve yayarlar (Erdem, 2013: 110-111). Bireylerin yaşam düzeyini de yükseltmekte, buldukları şehirlere, bölgelere, sosyal, fiziksel ve ekonomik fayda sağlayarak o bölgenin demografik yapısının iyileştirilmesi yönünde pekçok katkı sunmaktadır (Gündüz, 2017: 56, 61-62).

Üniversitelerin sağladıkları hizmetlerin kalitesi, başarısı ve performansı gerek ulusal gerekse de küresel ölçekte takip edilmekte, ölçülmekte ve bu bilgiler herkesin ulaşabileceği şekilde yayınlanmaktadır. Türkiye'deki üniversiteler de hem dünyada hem de ulusal ölçekte en iyi üniversiteler sıralamalarında üstlerde yer bulmaya çaba göstermektedirler (Saka ve Yaman, 2011: 72-73). Bu anlamda, üniversite sıralama sistemleri, ilgili karar vericiler tarafından önemsenmekte olup, ülkelerin yükseköğretim politikalarının belirlenmesinde ve ilgili stratejilerin geliştirilmesi sürecinde oldukça etkili bir referans grubunu oluşturmaktadır. Üniversite sıralama sistemleri; üniversitelerin sıralamalarının pazarlama amaçlı kullanımı, birimlerin sıralama sonuçlarını kullanarak üst yönetimlerden destek sağlamaya çalışmaları, kurumların kendilerini çeşitli ölçüklere göre nerede olduğunu görme isteği, sıralama sonuçlarının tercih edilme konusuna yapacağı etki gibi unsurlarca oldukça popüler hale gelmiştir (Doğan ve Al, 2018: 584). Örneğin, Amerikan üniversitelerinin performansını değerlendirmek amacıyla ülkenin en iyi okulları 1983 yılından beri yayınlanmaktadır ve bu olgu sıralama sistemlerinin gelişimini tetiklemiştir (Alma vd., 2016: 129). Çeşitli ülkeler, akreditasyon kuruluşları ve yükseköğretim kurumları performanslarını değerlendirmek için kendi sistemlerini geliştirmişlerdir. Bu sistemlere Almanya'da CHE, Avusturya'da AQA, Meksika'da CIEES, CACEI, CNEIP ve CONEVET, Hindistan'da ise NAAC ve NBA örnek olarak verilebilir (Hazelkorn, 2007: 3). Farklı sıralama sistemlerinin etkileri de yükseköğretime yönelik dergilerde sıklıkla tartışılan bir konudur (Dill ve Soo, 2005: 495). CWTS, SRC, THE, QS gibi farklı sıralama sistemlerinin temel ölçütlerinin neler olduğu, bu ölçütlerin nasıl ağırlıklandırıldığı ve sonuçların zamanla hangi yönde bir değişim gösterdiği dönemsel olarak ilgili alandaki araştırmalara konu olmaktadır (Rauhvargers, 2014; Taylor ve Braddock, 2007). Türkiye'deki üniversitelerin uluslararası sıralamalardaki konumu, geliştirilen bu tür sistemler üzerinden izlenmekte olup, ayrıca ulusal düzeyde geliştirilmiş URAP da gelişimin takibinde gözetilen öncelikli sıralama sistemleri arasındadır. URAP sadece ulusal ölçekte değil, diğer sistemlerin sunduğu gibi, dünya üniversite sıralamalarını da yayınlamaktadır (URAP, 2020).

Üniversiteler, sıralama sistemlerinin yanı sıra, ulusal kapsamda, ayrıca belirlenen performans göstergeleriyle de bağlı oldukları üst kurumlara raporlama yapmaktadır (YÖK, 2018a). Yükseköğretim Kurulu (YÖK)'nin üniversitelerden talep ettiği "Üniversiteleri İzleme ve Değerlendirme Raporu" da bunlardan biri olup, "Eğitim ve Öğretim", "Araştırma-Geliştirme, Proje ve Yayın", "Uluslararasılaşma", "Bütçe ve Finansman" ve "Topluma Hizmet ve Sosyal Sorumluluk" gibi ana ölçütler çerçevesinde hazırlanmaktadır (YÖK, 2018b). Bu çalışmanın amacı, YÖK'ün çevrimiçi yayın organlarında paylaştığı 172 İzleme ve Değerlendirme Raporu ile sunulan veriler üzerinden, çok ölçütlü karar verme teknikleriyle yapılan analizler çerçevesinde, üniversitelerin performans sıralamasını elde etmektir. İkincil olarak da, çalışma, seçilen sıralama yöntemlerinin sıralamalarda ne kadar etkili olduğunu istatistiksel olarak ortaya koymaktadır. Bu amaçlar doğrultusunda, farklı algoritmik yapılarla çalışan ROV (Range

K. Keleş

of Value), EDAS (Evaluation based on Distance from Average Solution), MAUT (Multi-Attribute Utility Theory), TOPSIS (Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solution), MOORA (Multi-Objective Optimization by Ratio Analysis), MAIRCA (MultiAtributive Ideal-Real Comparative Analysis) teknikleri ile hesaplamalar yapılarak sıralamalar elde edilmiş ve bu yöntemlerin ürettiği sıralamalar, aralarındaki korelasyonlar baz alınarak değerlendirilmiştir. Farklı yapı ve tekniklerle gerçekleştirilen bu çalışmanın, üniversitelerin kendi konumlarını görebilecekleri farklı bir bakış açısı sunması adına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışmanın izleyen bölümlerinde, öncelikle benzer kapsamda yapılan çalışmaları derleyen bir literatür özeti sunulmakta, yöntem bölümünde yapılan hesaplama ve uygulamaların ayrıntısına değinildikten sonra, elde edilen bulgulara yer verilmektedir.

2. ÜNİVERSİTE SIRALAMALARI VE ÇOK ÖLÇÜTLÜ KARAR VERME TEKNİKLERİNİN ROLÜ

Üniversitelerdeki öğretim elemanlarının bilgi ve yetkinlik düzeyleri ve bu kapsamda yapmış oldukları araştırmalar, teknik ve fiziksel altyapı, sosyal ve kültürel etkinlikler, öğretim içerikleri gibi bileşenler, sunulan hizmetin kalitesine doğrudan etki etmekte ve üniversitenin üretkenliği ve başarısında önemli rol oynamaktadır. Bu ölçütlerin farklı kırılımları, uluslararası ve ulusal kapsamda yayınlanan üniversite sıralama sistemlerine girdi oluşturmaktadır. Böylece, herbir kurum kendisinin konumunu değerlendirmekte ve daha üst sıralara çıkabilmek için gerekli strateji ve hedefleri tanımlamaktadır. Sıralama sistemlerinin bileşenleri ve bu sistemlerden elde edilen veriler, pekçok bilimsel çalışmaya ilham kaynağı olmuştur.

Dill ve Soo (2005), yükseköğretim stratejilerinin belirlenmesinde önemli rol oynayan üniversite sıralama sistemlerinin, Avustralya, Kanada, İngiltere ve ABD ülkelerindeki özel üniversiteler kapsamındaki uygulamalar açısından karşılaştırmalı analizini sunmuştur. Yapılan incelemelerde, sıralamaların kurumlardaki akademik kalitenin yansıması olduğu düşüncesi hâkimken, bu sonucun derinliğinin daha kapsamlı ve küresel analizler sonucunda ortaya çıkabileceği ifade edilmiştir. Taylor ve Braddock (2007) uluslararası üniversite sıralama sistemlerinin teorik ve metodolojik alt yapılarını, mükemmellik kavramı temel ölçütü ile araştırmışlardır. “Times Yükseköğretim Eki-Dünya Üniversite Sıralaması” ve “Şangay Jiao Tong Dünya Üniversitelerinin Akademik Sıralaması” sistemleri üzerinde yapılan karşılaştırmalar sonucunda, teorik olarak mükemmel olmasa da, Şangay Jiao Tong sisteminin üniversite kalitesinin daha iyi bir göstergesi olduğu çıkarımına ulaşmışlardır.

Marginson (2014) üniversitelerin sıralamalarının kaçınılmaz olduğunu ve bu sıralamaların sosyal bilimler açısından konumunun da değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Ayrıca mevcut sistemlerin karşılaştırmalı olarak ele alınması gerektiği önemli bir nokta olarak vurgulanmış ve yeni sıralama sistemlerinin de sürekli geliştirildiği gerçeğinin göz ardı edilmemesi gerektiğini ifade etmiştir. Çakır vd. (2015), ulusal ve uluslararası sıralama sistemlerini, göstergeleri, kapsamı ve sıralamaları açısından karşılaştırmışlardır. Sonuçlar, ulusal sıralamalarda eğitim ve kurumsal göstergelerin; uluslararası sıralamalarda ise daha çok araştırma odaklı göstergelerin baskın olduğunu ortaya koymuştur. Ahmadi vd. (2017) mevcut üniversite sıralama sistemlerini ve bu kapsamdaki ölçüt ve göstergeleri inceleyerek, üniversitelerin akademik sıralaması ile eğitimin küreselleşmesi arasındaki ilişkileri açıklamaya çalışmışlardır.

Ulusal literatürde de bu konu, farklı perspektif ve yaklaşımlarla ele alınmıştır. Saka ve Yaman (2011) dünya üniversiteleri arasında yapılan sıralama sistemlerini tanıtmak adına bir derleme çalışması yapmışlardır. Sıralama sistemlerinin özellikleri ve ölçütlerinden bahsederek dünyada ilk yirmi içerisinde kabul edilen üniversitelerin farklı sıralama sistemlerinde, sıralamalarını ortaya koymuşlardır. Konan ve Yılmaz (2017) dünya genelinde üniversiteleri sıralayan kuruluşların sıralama ölçütlerinde tercih ettikleri göstergeleri bütüncül olarak incelemek ve Türkiye’deki üniversiteler için öneriler geliştirmek amacıyla nitel desende bir durum çalışması yapmışlardır. Veriler dünya genelinde üniversiteleri sıralayan 10 üniversite sıralama kuruluşundan alınmış ve beş kategoride değerlendirme yapılmıştır.

Yolsal ve Yorulmaz (2019), URAP-TR’nin makale ve atıf puanı, bilimsel doküman puanı, doktora öğrenci puanı, öğrenci sayısı / öğretim üyesi ve toplam puan ölçütlerini baz alarak 2010-2018 yılları arasında Türkiye’deki 121 üniversite için yapmış olduğu sıralamaların her biri için ayrı ayrı Gini katsayısı hesaplamıştır. Çalışmada, Gini katsayısı ve Lorenz eğrisi kullanarak yıllar bazında üniversitelerin sıralamaları karşılaştırılmıştır. Doğan ve Al

K. Keleş

(2018) çalışmalarında, üniversite sıralama sistemlerindeki standardizasyon problemini ele almışlardır. Çalışmada, URAP'ın (University Ranking by Academic Performance) ilk ortaya çıktığı yıl olan 2010 ile 2015 tarihleri arasındaki altı ayrı sıralama listesini incelenmişler ve bu listelerde yer alan üniversite adlarının farklı yıllarda farklı şekilde geçtiğini saptamışlardır. 2010-2015 yılları arasında URAP'ta adı standart olmayan 779 üniversite bulunduğunu tespit etmişlerdir.

Er ve Yıldız (2018) yaptıkları çalışmada, TÜBİTAK tarafından 2016 ve 2017 yıllarına ait Türkiye Girişimci ve Yenilikçi Üniversite Endeksi verilerini ORESTE ve Faktör analizi yöntemleriyle analiz etmişlerdir. Çalışmada 50 üniversite, beş kategorideki ölçütlere göre değerlendirilmiştir. Uslu (2018) yapmış olduğu çalışmada, dört farklı (ARWU, QS, THE ve URAP) uluslararası üniversite sıralamalarına ait puanların karşılaştırmasını yapmıştır. Karşılaştırmada, "atıf, yayın, ün/saygınlık, ödül, öğretim çıktıkları, uluslararasılaşma ve gelir" göstergeleri esas alınmıştır.

Üniversite sıralamalarında gözetilen pekçok ana ve alt değerlendirme ölçütünün varlığı ve bu ölçütlerin farklı tipte verilerle desteklenmesi, bu konuyu çok ölçütlü karar verme problemi biçiminde tanımlamaya olanak sağlamaktadır. Giannoulis ve Ishizaka (2010) İngiltere'de faaliyet gösteren üniversiteleri öğrenci memnuniyeti, araştırma değerlendirme ve giriş standartları ölçütlerine göre ELECTRE III yöntemiyle sıralamışlardır. Lukman vd. (2010) çalışmalarında, üniversitelerin kalitesi hakkında basitleştirilmiş bilgi sağlayan üç boyutlu indeks geliştirmişlerdir. Ölçütlerin ağırlıkları analitik hiyerarşi süreci (AHP) kullanılarak belirlenmiştir ve sonuçlar, en önemlilerinin araştırma odaklı göstergeler olduğunu ve bunu sosyal ve çevresel göstergelerin izlediğini göstermiştir. Krawczak vd. (2016) Polonya'da üniversite sıralamaları üzerine yaptıkları çalışmada, ICDM (InterCriteria Decision Making) yöntemini uygulamışlardır. Bu uygulamada amaçlanan, hâlihazırda kullanılan ölçütler ile en ilişkili ölçütleri ortaya çıkarmak ve bu ilişkileri ölçütlerin davranışsal eğilimini açıklamak için kullanmaktır. Ömürbek ve Karataş (2018) çalışmalarında, TÜBİTAK Girişimci ve Yenilikçi Üniversite Endeksi 2016 verilerini baz alarak Türkiye'de bulunan Girişimci ve Yenilikçi 50 üniversitenin 2016 yılı performanslarını sıralamışlardır. Beş ölçütün ağırlığını Entropi yöntemiyle bulmuşlar, 50 üniversiteyi de MAUT ve SAW yöntemleri ile sıralayıp sonuçları karşılaştırmışlardır. Kunscha ve Ishizakab (2018) geliştirmiş oldukları PROSE isimli çok ölçütlü karar verme yaklaşımını İngiltere'de yer alan araştırma birimleri üzerinde yayınlanan 2014 raporundaki profiller üzerinde test etmişlerdir.

Sunulan bu çalışmada, diğerlerinden farklı olarak, YÖK tarafından yayınlanan izleme ve değerlendirme raporları incelenmiş, orada yer alan ana ve alt ölçütler üzerinden yöntem bölümünde ayrıntıları verilen teknikler üzerinden yapılan analizler çerçevesinde sıralamalar elde edilmekte ve bu sıralamalardaki farklılıklar tartışılmaktadır.

3. YÖNTEM

Bu çalışmada, "Üniversite İzleme ve Değerlendirme Raporu" kapsamında yayınlanan ölçütlerden 52 tanesi değerlendirme kapsamına alınarak, seçilen çok ölçütlü karar verme yöntemleri ile sıralamalar oluşturulmuştur. Yöntemin akışı izleyen alt başlıklar halinde açıklanmaktadır.

Araştırma Soruları

Bu çalışmada iki farklı araştırma sorusu yanıtlanmaya çalışılmıştır:

- "Üniversiteleri İzleme ve Değerlendirme Raporu" ile sunulan veriler kapsamında bir üniversite sıralaması yapılırsa, ilk sıralarda hangi kurumlar yer almaktadır?
- Aynı ölçüt grubu farklı yöntemlerle değerlendirilirse, sıralamalar seçilen yöntemden ne kadar etkilenmektedir?

Veri Kaynağı ve Veri Seti

2008 yılı sonrasında hızla büyüyen Türkiye'nin yükseköğretim sistemi, bir yandan yarışın kıyasıya olduğu uluslararası arenada diğer ülkelerle rekabet ederken, diğer yandan büyümeyle birlikte gelen zorluklarla mücadele etmektedir. Başka bir deyişle, Türkiye hem kaliteyi artırarak rekabet gücünü yükseltmeye çalışmakta hem de erişimi artırarak çok daha fazla kişinin yükseköğretimden faydalanmasını sağlamaktadır. Türkiye'nin gösterdiği

K. Keleş

bu çabaların büyük zorluklar içerdiği ve bu durumun da yükseköğretim politikalarına yansıdığı görülmektedir. Yükseköğretime ilişkin verilerin bağımsız bir şekilde izlenmesi, yükseköğretim politikalarının sağlıklı bir şekilde değerlendirilmesi açısından son derece önemlidir (Gür vd., 2019: 19).

Çalışmanın veri kaynağı, Üniversite İzleme ve Değerlendirme Raporları (YÖK, 2018c) olup, bu raporlar YÖK resmi web sitesinde yer verilen ayrı bir sayfada, indirilebilir dosyalar şeklinde yayınlanmaktadır. Raporla Türkiye'deki üniversiteler 5 ana başlık ve bu ana başlıklara bağlı olarak 45 alt başlıkta değerlendirilmiştir. Sözkonusu 5 ana başlık; "eğitim ve öğretim", "araştırma geliştirme proje ve yayın", "uluslararasılaşma", "bütçe ve finansman", "topluma hizmet ve sosyal sorumluluk" alanlarıdır. YÖK, raporda adı geçen ana ve alt başlıklara ilişkin verileri toplayabilmek adına üniversitelerin elektronik ortamda veri girişlerini yapabilecekleri bir sistem kurmuştur. Rapor internet aracılığıyla herkes tarafından ulaşılabilir durumdadır. Rapordan özellikle akademisyenler, üniversite yöneticileri, öğrencilerin faydalanması hedeflenmiştir. Amaç, üniversiteleri birbiriyle yarıştırmak değil, kendine özgü şartlar dâhilinde faaliyetlerini sürdüren her bir üniversiteyi kendi gelişme şartları içerisinde değerlendirerek ve kendisiyle yarıştırmak o üniversitenin raporda belirlenen ölçütler çerçevesinde her yıl daha iyiye gitmelerini destekleyip gelişimini sağlamaktır. Böylece üniversiteler raporda belirlenen ölçütler çerçevesinde ilerlemeye çalışacak ve belirli bir seviyeye ulaşmış olacaklardır (Basın YÖK, 2018).

Veri seti olarak, 2018 yılı için 172 üniversite tarafından sunulan bu raporların içeriğindeki ana ölçütler ve alt ölçütlerde tanımlanan değerlendirme puanları ele alınmıştır. Bu kapsamda sıralama analizlerine 52 ölçüt dahil edilmiş olup, aşağıdaki ölçütler, boş verilerin bulunması nedeniyle değerlendirme dışında bırakılmıştır:

- B.13.1 Üniversitenin Times Higher Education'a (THE) göre dünya sıralaması
- B.13.2 Üniversitenin Times Higher Education'a (THE) göre bölgesel sıralaması
- B.13.3 Üniversitenin Times Higher Education'a (THE) göre ulusal sıralaması
- B.13.4 Üniversitenin QS World University Rankings'e göre dünya sıralaması
- B.13.5 Üniversitenin QS World University Rankings'e göre bölgesel sıralaması
- B.13.6 Üniversitenin QS World University Rankings'e göre ulusal sıralaması
- B.13.7 Üniversitenin Academic Ranking of World Universities'e (ARWU) göre dünya sıralaması
- B.13.8 Üniversitenin Academic Ranking of World Universities'e (ARWU) göre bölgesel sıralaması
- B.13.9 Üniversitenin Academic Ranking of World Universities'e (ARWU) göre ulusal sıralaması

Raporlama sürecinde de herhangi bir ağırlık bildirilmediğinden, sıralamalar kapsamında analizlere dahil edilen ölçütlerin eşit ağırlığa sahip olduğu varsayılmıştır.

Çok Ölçütlü Karar Verme Yöntemi Seçimi

Üniversite sıralamalarında gözetilen pekçok ana ve alt değerlendirme ölçütünün varlığı ve bu ölçütlerin farklı tipte verilerle desteklenmesi, bu konuyu çok ölçütlü karar verme problemine dönüştürmektedir. Eğitim faaliyetleri, araştırma geliştirme faaliyetleri, projeler gibi çeşitli ölçütler açısından değerlendirmeler farklı ölçeklerde tanımlandığı için bunları birleştirmek amacıyla çok ölçütlü karar verme tekniklerinden faydalanılmalıdır.

Veri tipi ve ölçütlerin özellikleri, tercih edilebilecek yöntem ya da yöntemler üzerinde etkili olmaktadır. Bu aşamada kullanılacak pekçok yöntem mevcuttur. Uygun yöntemleri seçerken; ölçüt ve alternatif sayısı, değerlendirme ölçütlerinin nitel ya da nicel olması, karar matrisindeki değerlerin yönü (küçük olması mı daha iyi, büyük olması mı), gibi koşulların net olarak belirlenmesi gerekmektedir. Alternatif sayısının fazla olmasından dolayı, ikili olarak bütün alternatiflerin incelenmesini gerektiren yöntemler tercih edilmemiştir. Karar matrisinde negatif değerler mevcut olduğu için bu tür verilerin işlenemediği yöntemler alternatiflerden elenmiştir. Çünkü bu yöntemler, vektör normalizasyonunu kullanarak değerleri 0 ile 1 arasında birimi olmayan standart sayılara çevirmeyi amaçlamaktadır. Bu değerlendirmeler ışığında, yöntemlerin algoritmik farklılıklarından dolayı

K. Keleş

oluşabilecek farklı sıralamaları da görebilmek adına altı yöntem seçilmiştir. Karar matrisini oluşturan değerler üzerinde ondan fazla yöntem denenmiştir. Ancak karar matrisinde bazı hücreler 0 değeri içermektedir. Bu durum bazı yöntemlerin içeriğindeki normalizasyon işleminin uygulanmasına izin vermemektedir. Bazı yöntemlerde ise normalizasyon işlemleri yapılabilmekte iken yöntemin ilerleyen adımlarda bir sayının sıfır değerine bölünmesi şeklinde bir sorun ortaya çıkarmaktadır. Bu problemler nedeniyle bazı yöntemler ile işlemler gerçekleştirilememiş ve çalışma kapsamındaki altı yöntem ile işlemler yapılarak sonuçlar karşılaştırılmıştır. Bu yöntemler, MAUT, EDAS, ROV, TOPSIS, MOORA ve MAIRCA yöntemleridir. Özellikle MAUT, ROV ve MAIRCA yöntemlerinin temel avantajı karar matrisinde negatif değerler bulunsa bile bunları 0 ile 1 arasında birimi olmayan standart sayılara çevirmeye imkan tanınmalarıdır.

MAUT beklenen fayda teorisini (von Winterfeldt ve Edwards, 1986) temel alır ve seçilen ölçütleri veya alternatifleri aynı anda önceliklendirmek için ağırlıklı toplam modelini kullanır. MAUT, belirsizliği göz önünde bulundurarak hem nitel hem de nicel ölçütleri değerlendirebilir (Zietsman vd., 2006: 265; Shanmuganathan, vd., 2018: 699; Zhu vd., 2017: 429). ROV yöntemi, yoğun matematiksel işlemlerin yapılması açısından kısıtların bulunduğu karar verme ortamlarında, sadece sıralama değerleri üzerinden ölçüt ağırlıklarını bulabilen pratik bir yöntemdir (Madić vd., 2016: 247). EDAS ise ismini de aldığı ortalama çözüme uzaklık temelli bir çok ölçütlü karar verme yöntemidir. Ortalama çözüm değerinden pozitif ve negatif uzaklıklar değerlendirilerek alternatiflerin incelenmesine olanak sağlamaktadır (Keshavarz Ghorabae, 2015: 435; Özbek ve Engür, 2018: 420). MAUT ve ROV yöntemlerinin kullandığı normalizasyon yöntemi aynıdır ve bu yöntemlerde karar matrisi içindeki negatif değerler için de işlem yapılabilmektedir. TOPSIS ve MOORA yöntemleri vektör normalizasyonu ile işlem yapmaktadır. EDAS tekniğinde ise işlem belirli bir ölçüt açısından tüm alternatiflerin sahip olduğu değerlerin ortalaması negatif çıkmadığı sürece düzenleme yapılabilmektedir.

Çalışma kapsamında kullanılan bu yöntemlerin pek çok farklı alanda seçim problemleri için kullanıldığı görülebilmektedir. Bu kapsamda bazı uygulama alanları kullanılan yöntemlerle birlikte izleyen kısımda verilmiştir.

Literatürde, farklı uygulama alanlarında pekçok farklı seçim ve sıralama probleminin çözümünde bu tekniklerden tekil ya da karma modelin bileşeni olarak yararlanıldığı görülmektedir. Bulğurcu (2019) çalışmasında çok ölçütlü karar verme yöntemlerinden CRITIC ve MAUT yöntemlerini kullanarak akıllı saat seçimi yapmıştır. On iki adet değerlendirme ölçütünün ağırlığını CRITIC yöntemiyle bulmuş, beş adet akıllı saat markasının sıralamasını MAUT yöntemiyle yapmıştır. Kaplanoğlu (2019) yaptığı çalışmada, Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu'nun on adet fabrikasının 2015 ve 2016 yılları arası performansını sıralamıştır. Ölçüt olarak belirlenen yedi adet finansal rasyonun ağırlığını Entropi yöntemiyle bulmuş, on adet fabrikayı da MAUT yöntemiyle sıralamıştır. Ömürbek vd. (2016) çalışmalarında, BİST'de (Borsa İstanbul) işlem gören otomotiv sektöründe faaliyette bulunan firmaların 2014 yılı raporlarını baz alarak sıralamasını yapmışlardır. 10 adet ölçütün Entropi yöntemiyle ağırlıkları bulunmuş, 6 adet otomotiv firması da MAUT ve SAW yöntemine göre sıralanmıştır.

Özbek (2019) yaptığı çalışmada, Türkiye'deki 81 ili, yaşanabilirlik faktörüne göre Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) 2015 yılında yayımlamış olduğu Türkiye'deki İllerde Yaşam Endeks değerlerini kullanarak EDAS, WSM, WPM, WASPAS yöntemlerine göre sıralamıştır. Ulutaş (2019) çalışmasında, 2018 yılı Fortune 500 listesindeki lojistik sektöründe faaliyet gösteren yedi adet firmanın 2017 yılına ait performanslarını değerlendirmede Entropi ve EDAS yöntemlerini kullanmıştır. Dört ölçütün ağırlığını Entropi yöntemiyle bulmuş, firmaları da EDAS yöntemiyle sıralamıştır. Gök Kısa ve Ayçin (2019) çalışmalarında, Dünya Bankası (2018) raporunda yer alan 2012, 2014, 2016 ve 2018 yıllarındaki verilere göre OECD ülkelerinin lojistik performanslarını değerlendirmişlerdir. Altı adet ölçüt ağırlığı SWARA yöntemiyle bulunmuş, 36 adet OECD ülkesi de EDAS yöntemine göre sıralanmıştır. Kiracı ve Bakır (2019) yapmış oldukları çalışmada, 2005-2012 dönemi kapsamında havayolu şirketlerinin performansını CRITIC ve EDAS yöntemlerini kullanarak ölçmüşlerdir. 5 adet değerlendirme ölçütünün ağırlığını CRITIC yöntemi ile bulmuşlar, 13 adet havayolu firmasının performans sıralamasını da EDAS yöntemi ile yapmışlardır. Akbulut (2019), İş Bankası'nın 2009-2018 yıllarına ait finansal performansını CRITIC ve EDAS yöntemlerini kullanarak değerlendirmiştir. 10 adet ölçütün ağırlığı CRITIC yöntemiyle bulunmuş, 2009-2018 tarihleri arasındaki 10 yılın performansı da, EDAS yöntemine göre sıralanmıştır.

K. Keleş

Madić vd. (2015) yaptıkları çalışmada, lazer kesimin çok amaçlı optimizasyonunda ROV tabanlı Taguchi yöntemini uygulamışlardır. Tuş Işık ve Aytaç Adalı (2017) yapmış oldukları çalışmada, elma suyu konsantresi üreten bir gıda firması için en uygun elmanın seçilmesinde Entropi ve ROV yöntemlerini kullanmışlardır. Entropi yöntemi ile beş değerlendirme ölçütünün önem derecesi belirlenmiş, ROV yöntemi ile de dört farklı elma alternatifi sıralanmıştır. Mkhalet vd. (2018) yaptıkları çalışmada Fas'ta otomotiv tedarikçilerinin sıralanmasında Entropi-ROV ve AHP yöntemlerini kullanmışlardır. Altı adet performans ölçütünün ağırlığını Entropi ve AHP ile ayrı ayrı bulmuşlar, üç adet otomotiv tedarikçisini ROV ve AHP yöntemleriyle sıralamışlar ve sonuçları karşılaştırmışlardır. Guo vd. (2019), turizm sektöründe ROV yöntemini uygulamışlardır. Doğal turistik yerler için yatırım projeleri değerlendirmesinde belirsizlik ortamında en doğru yatırımın seçilebilmesi için ROV yönteminin etkili olduğunu vurgulamışlar ve ROV yönteminin bu tür seçimlerde kullanılmasını tavsiye etmişlerdir. Akın (2019) çalışmasında, yatak ve uyku ürünleri üreten bir işletme için yatak kenarı bordür dikim makinesi seçimi problemini ele almıştır. Sekiz adet ölçütün ağırlığını Entropi ve CRITIC yöntemleri ile ayrı ayrı bulmuştur. İki ayrı yöntemle bulunan ağırlıklar kullanılarak ROV yöntemiyle iki ayrı sıralama yapıp sonuçlar karşılaştırılmıştır. Nanayakkara vd. (2019), çalışmalarında üniversiteye hazırlanan öğrencilerin, istedikleri üniversite bölümü için izleyecekleri en uygun üniversite hazırlık kursu seçimi yapmışlardır. Çalışmada on adet değerlendirme ölçütü baz alınarak beş adet kurs TOPSIS yöntemiyle sıralanmıştır. Das vd. (2013), Hindistanda'ki yedi teknik enstitünün performanslarını karşılaştırmışlar ve enstitüleri sıralamışlardır. Çalışmalarında SOWIA ve MOORA yöntemlerini bütünlük olarak kullanmışlardır. Gigovic vd. (2016), çalışmalarında coğrafik bilgi sisteminden yararlanarak mühimmat depoları için yer seçimi problemini ele almışlardır. Dokuz adet değerlendirme ölçütünün ağırlığını DEMATEL ve ANP yöntemleri ile bulmuşlar, altı adet bölgeyi de MAIRCA yöntemi ile sıralamışlardır.

İster seçim problemi, isterse değerlendirme problemi olsun, çok ölçütlü karar verme yöntemleri kapsamında yapılan hesaplamalar sonucunda, her bir ölçüt ya da alt ölçüt için ağırlıklar hesaplanmakta ve bu ağırlıklara göre de sıralamalar elde edilmektedir. Dolayısıyla, çözülen temel problem bir sıralama problemidir. Bu çalışmada da, üniversitelerin YÖK tarafından belirlenen izleme ve değerlendirme ölçütleri açısından sıralamaları, MAUT, EDAS, ROV, TOPSIS, MOORA ve MAIRCA yöntemleri ile sunulmaktadır. İzleyen bölümde, seçilen tekniklerin teorik alt yapısı ve işleyiş adımları verilmektedir.

MAUT, EDAS, ROV, TOPSIS, MOORA ve MAIRCA Yöntemlerinin İşleyişi

MAUT, EDAS, ROV, TOPSIS, MOORA ve MAIRCA yöntemlerinin hesaplama süreçleri ayrı tablolarda denklemler eşliğinde aşağıda açıklanmıştır. Tablo 1 MAUT yönteminin işleyişini göstermektedir.

- i: karar verme problemindeki alternatif; i=1,2,3,...,m*
- j: karar verme problemindeki ölçüt; j=1,2,3,...,n*
- x_{ij}: i. alternatifi j. kritere göre performans değeri*
- U_i: i. alternatifi ağırlıklı fayda değeri*
- w_j: j. ölçütün ağırlık değeri*
- x_{ij}: i. alternatifi j. kritere göre normalize performans değeri*

Tablo 1: MAUT Süreci

Adım	Denklem
Karar matrisinin hazırlanması	$D = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix} \quad (1)$
Normalizasyon (Fayda ölçütü)	$\bar{x}_{ij} = \frac{x_{ij} - \min_{i=1}^m(x_{ij})}{\max_{i=1}^m(x_{ij}) - \min_{i=1}^m(x_{ij})} \quad (2)$
Normalizasyon (Maliyet ölçütü)	$\bar{x}_{ij} = \frac{\max_{i=1}^m(x_{ij}) - x_{ij}}{\max_{i=1}^m(x_{ij}) - \min_{i=1}^m(x_{ij})} \quad (3)$
Ağırlıklı normalize değerlerin bulunması	$U_i = \sum_{j=1}^n \bar{x}_{ij} w_j \quad (4)$

Kaynak: Zhu vd., 2017: 429-430

K. Keleş

Tablo 1’deki son adım tüm ölçütler birarada incelendiğinde alternatifin değerini göstermektedir. Bu değerlerin en büyüğü en iyi alternatifi göstermektedir. Tablo 2 ROV yönteminin işleyişini göstermektedir.

j : fayda ölçütü; $j = 1, 2, 3, \dots, g$; j : maliyet ölçütü; $j = g + 1, g + 2, g + 3, \dots, n$

u_i^+ : i . alternatifin en iyi fayda değeri

u_i^- : i . alternatifin en kötü fayda değeri

u_i : i . alternatifin orta noktası

Tablo 2: ROV Süreci

Adım	Denklem
Karar matrisinin hazırlanması	$D = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix} \quad (5)$
Normalizasyon (Fayda ölçütü)	$\bar{x}_{ij} = \frac{x_{ij} - \min_{i=1}^m(x_{ij})}{\max_{i=1}^m(x_{ij}) - \min_{i=1}^m(x_{ij})} \quad (6)$
Normalizasyon (Maliyet ölçütü)	$\bar{x}_{ij} = \frac{\max_{i=1}^m(x_{ij}) - x_{ij}}{\max_{i=1}^m(x_{ij}) - \min_{i=1}^m(x_{ij})} \quad (7)$
En iyi fayda değerlerinin bulunması	$u_i^+ = \sum_{j=1}^g \bar{x}_{ij} w_j \quad (8)$
En kötü fayda değerlerinin bulunması	$u_i^- = \sum_{j=g+1}^n \bar{x}_{ij} w_j \quad (9)$
Orta noktaların bulunması	$u_i = \frac{u_i^+ + u_i^-}{2} \quad (10)$

Kaynak: Madić vd., 2016: 247-248

ROV yöntemine göre en yüksek orta nokta değeri en iyi alternatifi ifade etmektedir. Tablo 3 EDAS yönteminin işleyişini göstermektedir.

PD_{ij} : i . alternatifin j . ölçüt açısından ortalamadan pozitif uzaklık değeri

ND_{ij} : i . alternatifin j . ölçüt açısından ortalamadan negatif uzaklık değeri

SP_i : i . alternatifin ağırlıklı toplam pozitif uzaklık değeri

SN_i : i . alternatifin ağırlıklı toplam negatif uzaklık değeri

NSP_i : i . alternatifin normalize ağırlıklı toplam pozitif uzaklık değeri

NSN_i : i . alternatifin normalize ağırlıklı toplam negatif uzaklık değeri

AS_i : i . alternatifin değerlendirme puanı

Tablo 3: EDAS Süreci

Adım	Denklem
Karar matrisinin hazırlanması	$D = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix} \quad (11)$
Fayda ölçütleri için ortalamadan pozitif uzaklık değerlerinin bulunması	$PD_{ij} = \frac{\max\left\{0; x_{ij} - \frac{\sum_{i=1}^m x_{ij}}{m}\right\}}{\frac{\sum_{i=1}^m x_{ij}}{m}} \quad (12)$
Fayda ölçütleri için ortalamadan negatif uzaklık değerlerinin bulunması	$ND_{ij} = \frac{\max\left\{0; \frac{\sum_{i=1}^m x_{ij}}{m} - x_{ij}\right\}}{\frac{\sum_{i=1}^m x_{ij}}{m}} \quad (13)$
Maliyet ölçütleri için ortalamadan pozitif uzaklık değerlerinin bulunması	$PD_{ij} = \frac{\max\left\{0; \frac{\sum_{i=1}^m x_{ij}}{m} - x_{ij}\right\}}{\frac{\sum_{i=1}^m x_{ij}}{m}} \quad (14)$
Maliyet ölçütleri için ortalamadan negatif uzaklık değerlerinin bulunması	$ND_{ij} = \frac{\max\left\{0; x_{ij} - \frac{\sum_{i=1}^m x_{ij}}{m}\right\}}{\frac{\sum_{i=1}^m x_{ij}}{m}} \quad (15)$
Ağırlıklı toplam pozitif uzaklık değerlerinin hesaplanması	$SP_i = \sum_{j=1}^n w_j PD_{ij} \quad (16)$

K. Keleş

Ağırlıklı toplam negatif uzaklık değerlerinin hesaplanması	$SN_i = \sum_{j=1}^n w_j ND_{ij}$ (17)
Ağırlıklı toplam pozitif uzaklık değerlerinin normalize edilmesi	$NSP_i = \frac{SP_i}{\max_i(SP_i)}$ (18)
Ağırlıklı toplam negatif uzaklık değerlerinin normalize edilmesi	$NSN_i = 1 - \frac{SN_i}{\max_i(SN_i)}$ (19)
Her bir alternatife değerlendirme puanının hesaplanması	$AS_i = \frac{NSP_i + NSN_i}{2}$ (20)

Kaynak: Özbek ve Engür, 2018: 421-422

Tablo 4 TOPSIS yönteminin işleyişini göstermektedir.

- r_{ij} : *i. alternatifin j ölçütü açısından normalize değeri*
- v_{ij} : *i. alternatifin j ölçütü açısından ağırlıklı normalize değeri*
- v_j^+ : *j ölçütü pozitif ideal çözüm değeri*
- v_j^- : *j ölçütü negatif ideal çözüm değeri*
- S_i^+ : *i. alternatifin pozitif ideal çözümden uzaklığı*
- S_i^- : *i. alternatifin negatif ideal çözümden uzaklığı*
- C_i : *i. alternatifin ideal çözüme yakınlık değeri*

Tablo 4: TOPSIS Süreci

Adım	Denklem
Karar matrisinin hazırlanması	$D = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix}$ (21)
Değerlerin normalize edilmesi	$r_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sqrt{\sum_{i=1}^m x_{ij}^2}}$ (22)
Ağırlıklı normalize değerlerin bulunması	$v_{ij} = w_j * r_{ij}$ (23)
Fayda ölçütleri için pozitif ideal çözümlerin belirlenmesi	$v_j^+ = \max_i v_{ij}$ (24)
Maliyet ölçütleri için pozitif ideal çözümlerin belirlenmesi	$v_j^+ = \min_i v_{ij}$ (25)
Fayda ölçütleri için negatif ideal çözümlerin belirlenmesi	$v_j^- = \min_i v_{ij}$ (26)
Maliyet ölçütleri için negatif ideal çözümlerin belirlenmesi	$v_j^- = \max_i v_{ij}$ (27)
Pozitif ideal çözümden uzaklıkların hesaplanması	$S_i^+ = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^+)^2}$ (28)
Negatif ideal çözümden uzaklıkların hesaplanması	$S_i^- = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^-)^2}$ (29)
İdeal çözüme yakınlık değerlerinin hesaplanması	$C_i = \frac{S_i^-}{S_i^- + S_i^+}$ (30)

Kaynak: Genç vd., 2017: 22-24

TOPSIS yöntemine göre en yüksek ideal çözüme yakınlık değeri tüm ölçütler birlikte incelendiğinde en iyi alternatifi göstermektedir. Tablo 5 MOORA yönteminin işleyişini göstermektedir.

- j : *fayda ölçütü; j=1,2,3,...,g*
- j : *maliyet ölçütü; j=g+1,g+2,g+3,...,n*
- y_i : *i alternatifinin performans değeri*

K. Keleş

Tablo 5: MOORA Süreci

Adım	Denklem
Karar matrisinin hazırlanması	$D = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix} \quad (31)$
Değerlerin normalize edilmesi	$r_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sqrt{\sum_{i=1}^m x_{ij}^2}} \quad (32)$
Ağırlıklı normalize değerlerin bulunması	$v_{ij} = w_j * r_{ij} \quad (33)$
Her bir alternatifin performans değerinin hesaplanması	$y_i = \sum_{j=1}^g v_{ij} - \sum_{j=g+1}^n v_{ij} \quad (34)$

Kaynak: Genç vd., 2017: 26

MOORA yöntemine göre en yüksek performans değeri en iyi alternatifi göstermektedir. Tablo 6 MAIRCA yönteminin işleyişini göstermektedir.

i: alternatif; i=1,2,3,...,m

P_A: tercih önceliği

t_{pj}: j. ölçüt için teorik derecelendirme

t_{rij}: i. alternatif j. ölçüt için gerçek derecelendirme değeri

g_{ij}: i. alternatif j. ölçüt için boşluk değeri

Q_i: i. alternatif için toplam boşluk değeri

Tablo 6: MAIRCA Süreci

Adım	Denklem
Karar matrisinin hazırlanması	$D = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix} \quad (35)$
Tercih önceliğinin hesaplanması	$P_A = \frac{1}{m} \quad (36)$
Teorik derecelendirme değerlerinin bulunması	$t_{pj} = P_A w_j, \forall j \text{ için} \quad (37)$
Fayda yönlü ölçütler için gerçek derecelendirme değerlerinin hesaplanması	$t_{rij} = t_{pj} \left(\frac{x_{ij} - \min x_j}{\max x_j - \min x_j} \right) \quad (38)$
Maliyet yönlü ölçütler için gerçek derecelendirme değerlerinin hesaplanması	$t_{rij} = t_{pj} \left(\frac{x_{ij} - \max x_j}{\min x_j - \max x_j} \right) \quad (39)$
Gerçek ve teorik değerler arasındaki boşlukların hesaplanması	$g_{ij} = t_{pj} - t_{rij}, \forall i, j \text{ için} \quad (40)$
Her bir alternatif için toplam boşluk değerinin hesaplanması	$Q_i = \sum_{j=1}^n g_{ij}, \forall i \text{ için} \quad (41)$

Kaynak: Pamucar vd., 2018, 1646-1649

En küçük toplam boşluk değeri MAIRCA yöntemine göre tüm ölçütler birarada incelendiğinde en iyi alternatifi göstermektedir.

4. İZLEME VE DEĞERLENDİRME RAPORLARINA GÖRE ÜNİVERSİTELERİN DURUMU

Çizilen teorik çerçeve ve yöntemsel akış kapsamında yapılan uygulama çalışması, raporların ilgili bağlantı adresinden edinilerek, ölçüt puan değerlerinin karar matrislerine aktarılmasıyla başlamıştır. Ana ölçütler ve alt ölçütler Ek 1’de gösterilmektedir:

K. Keleş

Bu ölçütler içerisinde dünya sıralamalarıyla ilgili olanlarda daha önce veri kaynağı ve veri seti başlığında madde madde belirtilen B.13.1'den B.13.9'a kadar olan ölçütler, kayıp veriler bulunduğu için hesaplama kapsamına alınmamıştır. Raporlar üzerinden elde edilen puanlar, elektronik hesap tablolarına aktararak tekniklerin adımları uygulanmış ve elde edilen değerlere göre sıralama yapılmıştır. Kullanılan altı yöntemle göre tüm ölçütler bir arada incelendiğinde bulunan değerler ve sıralamalar Ek 2'de gösterilmiştir.

Sıralamalar üniversite bazında değerlendirildiğinde, ilk sırada Ortadoğu Teknik, Hacettepe, Ankara, İstanbul, İstanbul Teknik, Bilkent, Boğaziçi, Sabancı, Ege gibi köklü üniversitelerin yanı sıra, Karabük Üniversitesi gibi çok daha genç bir kurumun yer aldığı görülmektedir. Yöntemlere ilişkin karşılaştırmalı tablolarda verildiği gibi, MAUT ve ROV yöntemlerinin hesaplama adımlarında benzerlikler fazladır. Normalizasyon yöntemleri de birbir aynı olduğundan, sıralama değerleri, her bir üniversitenin ağırlık değeri farklı olduğu halde aynı çıkmıştır. EDAS yöntemindeki sıralamalarda ise MAUT ve ROV yöntemlerine göre bazı farklar mevcuttur. Çünkü yöntem ortalama değere uzaklığa göre düzeltme işlemi yapmaktadır. Karabük Üniversitesi'nin, Times Higher Education (THE)'in güncel sıralamasına göre dünyada ilk 1000'e giren on Türk üniversitesi içerisinde yer alması ile bu çalışmada elde edilen sıralamalarda da üst sıralarda çıkması birbiriyle tutarlıdır. Ölçüt ağırlıklarının farklılaştırılması ile araştırma ana ölçütünün yüksek ağırlıklı olduğu sıralama sistemleriyle daha paralel sonuçlar verebilir.

Daha önce de vurgulandığı gibi, uygulanan yöntemlerin matematiksel kurgularındaki farklılıklar, aynı veriler üzerinde farklı sıralamaların ortaya çıkmasına da neden olmaktadır. Dolayısıyla bu tür araştırmalarda, farklı yöntemlerin de devreye alınması ve farklılıkların analiz edilmesi de kritik önem arz etmektedir. Sıralamalar arasında anlamlı ilişkilerin olup olmadığını incelemek amacıyla, sıra değerleri üzerinden Spearman sıra korelasyon katsayıları ve bunların anlamlılık düzeyleri hesaplanmıştır. Altı farklı yöntemden elde edilen sıra korelasyonları Tablo 7'de sunulmaktadır.

Tablo 7: Spearman Sıra Korelasyon Katsayıları

Yöntem Adı	ROV	MAUT	EDAS	TOPSIS	MOORA	MAIRCA
ROV	1	1,000 **	0,425 **	0,862 **	0,961 **	0,992 **
MAUT	1,000 **	1	0,425 **	0,862 **	0,961 **	0,992 **
EDAS	0,425 **	0,425 **	1	0,361 **	0,442 **	0,412 **
TOPSIS	0,862 **	0,862 **	0,361 **	1	0,924 **	0,855 **
MOORA	0,961 **	0,961 **	0,442 **	0,924 **	1	0,965 **
MAIRCA	0,992 **	0,992 **	0,412 **	0,855 **	0,965 **	1

**Bu değer, 0,01 düzeyinde anlamlı bir korelasyona işaret etmektedir.

Spearman sıra korelasyon katsayılarına göre, yöntemler arasındaki ilişkilerin tümü pozitifdir, dolayısıyla, yöntemlerin herhangi birinde ters yönlü bir sıralama elde edilmemiştir. MAUT ve ROV yöntemlerinden elde edilen sıralamalar birbir örtüşmektedir. Bu durum çalışmada ölçüt ağırlıklarının eşit kabul edilmesinden kaynaklanmaktadır. Ölçüt ağırlıklarının farklılaşması durumunda korelasyon değeri bir olmayacak ancak her durumda bire yakın bir değer çıkacaktır. EDAS yöntemi haricinde tüm yöntemlerden elde edilen sıra korelasyon değerleri oldukça yüksektir. EDAS yönteminden elde edilen korelasyon değerleri ise anlamlı bir ilişkiye işaret etse de orta seviyenin altında kalmaktadır. Bu durum EDAS yönteminin normalizasyon işleminin farklı yapısından kaynaklanmaktadır. EDAS yönteminde doğrusal normalizasyon yerine ortalamadan pozitif ve negatif uzaklık değerleri dikkate alınmaktadır. Karar matrisinde herhangi bir ölçüt açısından alternatiflerin sahip olduğu değerler arasında aşırı uç değerlerin olması durumunda, ortalamadan pozitif ve negatif uzaklık değerleri 1'den yüksek çıkabilmekte ve sonuçları etkilemektedir. Bu nedenle aşırı uç değerlerin gözlemlendiği bir karar matrisinde kullanılmasının tercih edilmemesi gerektiği düşünülmektedir.

Sıralamada daha sağlıklı bir sonuca ulaşmak adına mezun sayısı gibi ölçütlerin ağırlık değerlerinin düşürülmesi ya da diğer sıralama sistemlerinde olduğu gibi öğretim üyesi sayısına oranlanarak kullanılması, yayın sayısı gibi ölçütlerin ise ağırlıklarının yükseltilmesi daha etkin bir değerlendirme ile İstanbul Üniversitesi gibi kurumların sıralama değerlerinin diğer sıralama sistemlerine daha yakın olmasını sağlayacaktır.

K. Keleş

5. SONUÇ

Üniversiteler, toplumda nitelikli ve kaliteli insan yetişmesinde büyük oranda pay sahibi olan, faaliyet gösterdikleri bölge ve ülkenin sosyal ve ekonomik refahı için gerekli olan bilgiyi üretip, geliştirip yaygın kurumlardır. Üniversitelerin başarısı ve performansı çeşitli kurumlar tarafından ölçülmekte, üniversitelerin sıralamaları yapılmaktadır. Söz konusu sıralamalar yapılırken çok farklı ölçütler kullanılmaktadır. YÖK de, Türkiye’deki üniversitelerin faaliyetlerini izlemek ve değerlendirmek için bir takım ölçütler belirlemiştir. YÖK’ün web sayfasında yayınladığı en yeni rapor olan 2018 yılı “Üniversite İzleme ve Değerlendirme Raporu”nda; “Eğitim ve Öğretim”, “Araştırma-Geliştirme, Proje ve Yayın”, “Uluslararasılaşma”, “Bütçe ve Finansman” ve “Topluma Hizmet ve Sosyal Sorumluluk” ölçütleri olmak üzere, toplam beş ana ölçüt ve bu ana ölçütlere bağlı olan alt ölçütlere göre üniversitelerin puanları bulunmaktadır.

Bu çalışmada, bu puan değerleri kullanılarak Türkiye’de faaliyet gösteren üniversiteler, Çok Ölçütlü Karar Verme yöntemlerinden MAUT, ROV, EDAS, TOPSIS, MOORA ve MAIRCA yöntemleriyle sıralanmıştır. Sıralamalar, ölçüt ağırlıkları eşit kabul edilerek, her yöntem için ayrı ayrı yapılmıştır. MAUT ve ROV yöntemlerinin hesaplama adımlarında benzerlikler, doğal olarak benzer sıralama değerleri elde edilmesiyle sonuçlanmıştır. Bu nedenle, ağırlık ya da önem düzeyi olarak elde edilen sayılar farklı olsa da, bu değerlerin sıralamaları aynı doğrultuda çıkmıştır. EDAS yönteminden elde edilen sıralamalarda ise MAUT ve ROV yöntemlerine göre bazı farklar mevcuttur. Çünkü yöntem düzeltme işlemini, ortalama değere uzaklığa göre yapmaktadır. Bu durum, hem ağırlık hem de sıralamalarda farklı sonuçlara ulaştırmıştır. Yöntemler arasındaki farklılıklar, ölçüt ağırlıklarının farklı olduğu durumlarda daha belirgin olarak ortaya çıkacaktır. Bu farklılık ve benzerlikleri istatistiksel bir tabana dayamak amacıyla Spearman sıra korelasyon değerleri hesaplanmıştır. Sıra korelasyon değerleri de MAUT ve ROV yöntemlerindeki birebir örtüşmeyi desteklemiş aynı zamanda EDAS sonuçlarındaki farklılığı da gözler önüne sermiştir.

Yapılan sıralamalarda, ilk 10 üniversite incelendiğinde, genelde üst sıralarda gördüğümüz, Ortadoğu Teknik, Bilkent, Boğaziçi, Sabancı, Ankara, İstanbul Üniversitesi gibi kurumlar, burada sunulan tablolara da yansımakla birlikte, Karabük Üniversitesi gibi görece olarak genç bir kurumun da ilk üçte yer alması da dikkati çeken bir bulgu olmuştur. Kurumsal bilgiler incelendiğinde, bu kurumun THE sıralamasına giren ilk on Türk üniversitesi içerisinde yer aldığı görülmüştür.

Uluslararası ve ulusal kapsamda uygulanan pekçok sıralama sistemi, üniversiteler gibi yükseköğretim kurumlarının özdeğerlendirme yapabilmeleri, güçlü ve zayıf, gelişmeye ve iyileştirmeye açık yönlerini belirleyerek, gelecek stratejilerini ve hedeflerini somut olarak tanımlayabilmeleri açısından kritik önem arz etmektedir. Farklı yöntemlerle yapılan farklı sıralamalar ise kurumların kendilerini farklı perspektiflerden değerlendirmelerine de yardımcı olacaktır. Bu çalışma, bu bakış açısıyla değerlendirilirse, üniversitelerin izleme ve değerlendirme ölçütleri açısından konumlarını görmelerine yardımcı olabilecektir. Yöntemsel açıdan bakıldığında ise geniş bir alan çalışmasıyla ölçütlerin gerçekçi ağırlıkları belirlenerek, sıralamaların da o ağırlıklara yönelik güncellemesi yapılabilir. Raporların birincil amacı sıralama yapmak değildir, ancak sıralamalar, üniversitelerin diğer eşdeğer kurumlar arasındaki konumlarını görmeleri açısından kullanışlı olabilir. Bu doğrultuda, yapılan bu raporlamanın işlevi genişletilerek, YÖK bünyesinde bu raporlardan da üretilmiş bir sıralama sistemi geliştirilebilir ve diğer sıralama yöntemlerine ek olarak kullanılabilir.

Ayrıca, bu tür ölçütlerin karşılığının bulunabilmesi, üniversitelerde etkin bir veritabanı yönetim sisteminin varlığı ile mümkündür. Olabildiğince kişilerden bağımsız ve otomasyona dayalı bir raporlama sisteminin kurgulanması, bu tür kurum dışı veri ve rapor gereksinimlerine hızlı ve doğru yanıt verebilme becerisini de beraberinde getirecektir. Aksi durumda oluşabilecek veri kayıpları, kurumun hakettiği sıra değerinin altına düşmesine neden olabilir. Üniversitelerin bu tür sistemleri kurgulamasına ön ayak olacak sayısal modelleme, algoritma ve bilgi sistemi modüllerinin geliştirilmesine ilişkin bilimsel araştırmalara önem verilmelidir. Bu araştırmalar farklı uzmanlık alanları gerektirdiğinden, bunların disiplinlerarası kurulmuş bir ekibin gerçekleştirdiği bütünlük bir projenin ürünü olması gerektiği ifade edilebilir.

K. Keleş

KAYNAKÇA

- Ahmadi, A., Taghavinia, M., Soltani Arabshahi, K. ve Ghasemi, M.S. (2017). "The Interacting Role of University Ranking and Globalization of Education", *sdmej*, 14 (2), e64084. 1-6.
- Akbulut, O. (2019). "CRITIC ve EDAS Yöntemleri İle İş Bankası'nın 2009-2018 Yılları Arasındaki Performansının Analizi", *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 4 (2) , 249-263. DOI: 10.30784/epfad.594762.
- Akın, N.G. (2019). "Makine Seçimi Probleminde ENTROPİ-ROV ve CRITIC-ROV Yöntemlerinin Karşılaştırılması", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 62, 20-39.
- Alma, B., Coşkun, E ve Övendireli, E. (2016). "University Ranking Systems and Proposal of A Theoretical Framework for Ranking of Turkish Universities: A Case of Management Departments", *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 235, 128 – 138. DOI: 10.1016/j.sbspro.2016.11.008
- Basın YÖK (2018). "Üniversite İzleme ve Değerlendirme Raporlarını bugün erişime açıyoruz", https://basin.yok.gov.tr/InternetHaberleriBelgeleri/%C4%B0internet%20Haber%20Belgeleri/2019/308_univ_karne_verildi.pdf, erişim tarihi: 4 Kasım 2019.
- Bolay, S.H. (2011). "Çağdaş Üniversitede Neler Önem Kazanmaktadır?", *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 1 (3), 105-112. DOI: 10.5961/jhes.2011.016.
- Bulğurcu, B. (2019). "Çok Nitelikli Fayda Teorisi ile CRITIC Yöntem Entegrasyonu: Akıllı Teknoloji Tercih Örneği", *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 13 (19), 1930-1957. DOI: 10.26466/opus.584123.
- Çakır, M. P., Acartürk, C., Alaşehir, O. ve Çilingir, C. (2015). "A Comparative Analysis of Global and National University Ranking Systems", *Scientometrics*, 103 (3), 813-848.
- Das, M. C., Sarkar, B. ve Ray, S. (2013). "On The Performance of Indian Technical Institutions: A Combined SOWIA-MOORA Approach". *Opsearch*, 50(3), 319-333. DOI 10.1007/s12597-012-0116-z.
- Dill, D.D ve Soo, M. (2005). "Academic Quality, League Tables, and Public Policy: A Cross-National Analysis of University Ranking Systems", *Higher Education*, 49, 495–533 DOI 10.1007/s10734-004-1746-8.
- Doğan, G. ve Al, U. (2018). "Üniversite Sıralama Sistemlerindeki Üniversite Adlarının Standardizasyon Sorunu: "University Ranking by Academic Performance (URAP)" Örneği", *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 8 (3), 583-592. DOI: 10.5961/jhes.2018.299.
- Er, F. ve Yıldız, E. (2018). "Türkiye Girişimci ve Yenilikçi Üniversite Endeksi 2016 ve 2017 Sonuçlarının ORESTE ve Faktör Analizi ile İncelenmesi", *Alphanumeric Journal*, 6 (2), 293-310, DOI: 10.17093/alphanumeric.431034.
- Erdem, A. R. (2013). "Bilgi Toplumunda Üniversitenin Değişen Roller ve Görevleri", *Yükseköğretim Dergisi*, 3 (2), 109-120. doi:10.2399/yod.13.013.
- Genç, A., Avcı, T. ve Sevgin, H. (2017). "Karadeniz Ekonomik İşbirliği Üye Ülkelerine İlişkin Etkinlik Analizi: TOPSIS, ARAS ve MOORA Yöntemleriyle Bir Uygulama", *Pamukkale Journal of Eurasian Socioeconomic Studies*, 4 (2), 15-40.
- Giannoulis, C. ve Ishizaka, A. (2010). "A Web-Based Decision Support System with ELECTRE III For A Personalised Ranking of British Universities", *Decision Support Systems*, 48 (3), 488-497.
- Gigović, L., Pamučar, D., Bajić, Z. ve Milić, evič., M., (2016). "The Combination of Expert Judgment and GIS-MAIRCA Analysis for the Selection of Sites for Ammunition Depots", *Sustainability*, 8(4), 372. 1-30. doi:10.3390/su8040372
- Gök Kısa, C. ve Ayçin, E. (2019). "OECD Ülkelerinin Lojistik Performanslarının SWARA Tabanlı EDAS Yöntemi ile Değerlendirilmesi", *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi*, 9 (1), 301-325.
- Gündüz, A.Y. (2017). "Ülke Kalkınmasında Üniversitelerin Rolü: Doğu ve Güneydoğu Anadolu Üniversiteleri Örneği", *Sakarya İktisat Dergisi*, 6 (1), 2017, 56-69.
- Guo, C., Huang, X. ve Jia, F. (2019). "Investment Valuation of Natural Tourist Attractions under The Uncertainty of Multiple Unexpected Events: An ROV Method", *Current Issues in Tourism*, 1-21, DOI: 10.1080/13683500.2019.1637402.
- Gür, B.S., Çelik, Z. ve Yurdakul, S. (2019). "Yükseköğretime Bakış 2019: İzleme ve Değerlendirme Raporu", Ankara: Eğitim-Bir-Sen Stratejik Araştırmalar Merkezi, Eğitim-Bir-Sen Yayınları: 96.

K. Keleş

- Hazelkorn, E. (2007). "The Impact of League Tables and Ranking Systems on Higher Education Decision Making". *Higher Education Management and Policy*, 19 (2), OECD. ISSN 1682-3451.
- Kaplanoğlu, E. (2019). "ENTROPİ Tabanlı MAUT Yöntemiyle Performans Ölçümü: MKEK Fabrikalarının Sıralanması", *İşletme Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 1, 7-18.
- Keshavarz Ghorabae, M., Zavadskas, E. K., Olfat, L. ve Turskis, Z. (2015). "Multi-Criteria Inventory Classification Using A New Method of Evaluation Based on Distance from Average Solution (EDAS)", *Informatica*, 26 (3), 435-451.
- Kıracı, K. ve Bakır, M. (2019). "Critic Temelli Edas Yöntemi ile Havayolu İşletmelerinde Performans Ölçümü Uygulaması", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 35, 157-174.
- Konan, N. ve Yılmaz, S. (2017). "Üniversitelerin Sıralanma Ölçütleri ve Türkiye Üniversiteleri için Öneriler", *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*. 7 (2), 200-210. DOI: 10.5961/jhes.2017.199.
- Krawczak, M., Bureva, V., Sotirova, E. ve Szmidt, E. (2016). "Application of the Intercriteria Decision Making Method To Universities Ranking", In *Novel Developments in Uncertainty Representation and Processing* (pp. 365-372). Springer, Cham.
- Kunsch, P. L. ve Ishizaka, A. (2018). "Multiple-Criteria Performance Ranking Based on Profile Distributions: An Application To University Research Evaluations", *Mathematics and Computers in Simulation*, 154, 48-64.
- Lukman, R., Krajnc, D. ve Glavič, P. (2010). "University Ranking Using Research, Educational and Environmental Indicators", *Journal of Cleaner Production*, 18 (7), 619-628.
- Madić, M., Radovanović, M. ve Miodrag, M. (2016). "Application of the ROV method for the selection of cutting fluids", *Decision Science Letters*, 5 (2), 245-254. doi: 10.5267/j.dsl.2015.12.001.
- Madić, M., Radovanović, M., Coteata, M., Janković, P. ve Petković, D. (2015). "Multi-Objective Optimization of Laser Cutting Using ROV-Based Taguchi Methodology", *Applied Mechanics and Materials*, 809-810, 405-410.
- Marginson, S. (2014). "University Rankings and Social Science", *European Journal of Education*, 49 (1), 45-59.
- Mkhalet, M.E., Aziz, S. ve Saidi, R. (2018). "The Application of ENTROPY-ROV Methods to Formulate Global Performance for Selecting The Automotive Suppliers in Morocco", *Journal of Theoretical and Applied Information Technology*, 96 (16), 5522-5536.
- Nanayakkara, C., Yeoh, W., Lee, A., ve Moayedikia, A. (2019). "Deciding Discipline, Course and University through TOPSIS", *Studies in Higher Education*, 1-16. <https://doi.org/10.1080/03075079.2019.1616171>.
- Ömürbek, N. ve Karataş, T. (2018). "Girişimci ve Yenilikçi Üniversitelerin Performanslarının Çok Kriterli Karar Verme Teknikleri ile Değerlendirilmesi", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10 (24), 176-198.
- Ömürbek, N., Karaatlı M. ve Balcı, H.F. (2016). "Entropi Temelli MAUT ve SAW Yöntemleri İle Otomotiv Firmalarının Performans Değerlemesi", *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 31 (1), 227-255.
- Özbek, A. (2019). "Türkiye'deki İllerin EDAS ve WASPAS Yöntemleri İle Yaşanabilirlik Kriterlerine Göre Sıralanması", *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (KÜSBD)*, 9 (1), 177-200.
- Özbek, A. ve Engür, M. (2018). "EDAS Yöntemi ile Lojistik Firma Web Sitelerinin Değerlendirilmesi", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 21 (2), 417-429.
- Pamucar, D. S., Tarle, S. P., ve Parezanovic, T. (2018). "New Hybrid Multi-Criteria Decision-Making Dematel Mairca Model: Sustainable Selection of A Location for The Development of Multimodal Logistics Centre". *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 31 (1), 1641-1665. Doi:10.1080/1331677X.2018.1506706.
- Rauhvargers, A. (2014). "Where Are the Global Rankings Leading Us? An Analysis of Recent Methodological Changes and New Developments", *European Journal of Education*, 49 (1), 29-44. DOI: 10.1111/ejed.12066
- Saka, Y. ve Yaman, S. (2011). "Üniversite Sıralama Sistemleri; Kriterler ve Yapılan Eleştiriler", *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 1 (2), 72-79. DOI: 10.5961/jhes.2011.012.
- Shanmuganathan, M., Kajendran, K., Sasikumar, A. N. ve Mahendran, M. (2018). "Multi Attribute Utility Theory- An Over View", *International Journal of Scientific & Engineering Research*, 9 (3), 698-706.

K. Keleş

- Taylor, P ve Braddock, R. (2007). "International University Ranking Systems and the Idea of University Excellence", *Journal of Higher Education Policy and Management*, 29 (3), 245-260. DOI: 10.1080/13600800701457855.
- Tuş Işık, A. ve Aytaç Adalı, E. (2017). "The Decision-Making Approach Based on the Combination of Entropy and Rov Methods for the Apple Selection Problem", *European Journal of Interdisciplinary Studies*, 3 (3), 80-86.
- Ulutaş, A. (2019). "Entropi Tabanlı Edas Yöntemi İle Lojistik Firmalarının Performans Analizi", *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (23), 53-66. DOI: 10.18092/ulikidince.458754.
- URAP (2020). "University Ranking by Academic Performance", <http://tr.urapcenter.org/2019/>, erişim: 8 Haziran 2020.
- Uslu, B. (2018). "Dünya Üniversiteler Sıralaması: Genişletilen Gösterge Setine Göre Sıralamada Oluşan Farklılıklar", *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 8 (3), 457-470. DOI: 10.5961/jhes.2018.287.
- von Winterfeldt, D. ve Edwards, D.W. (1986). "Decision Analysis and Behavioral Research", *chapter 10*, Cambridge University Press, New York, 604, 6-8, ISBN: 9780521273046.
- YÖK (2018a). "YÖK-2018 Yılı Üniversite İzleme ve Değerlendirme Raporları", <https://www.yok.gov.tr/universiteler/2018-izleme-ve-degerlendirme-raporlari>, erişim tarihi: 5 Kasım 2019.
- YÖK (2018b). "Üniversite İzleme ve Değerlendirme Kriterleri ve Açıklamalar", https://www.yok.gov.tr/Documents/Universiteler/izleme-ve-degerlendirme-kriteri/universite_izleme_ve_degerlendirme_kriterleri_ve_aciklamalari.pdf, erişim tarihi: 5 Kasım 2019.
- YÖK (2018c). "YÖK-Üniversite İzleme ve Değerlendirme Raporları", <https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/Universiteler/izleme-ve-degerlendirme-kriterleri.aspx>, erişim tarihi: 5 Kasım 2019.
- Yolsal, H. ve Yorulmaz, Ö. (2019). "Gini Katsayısı ile Türkiye'deki Üniversitelerin Araştırma Çıktıları Arasındaki Farkın Değerlendirilmesi", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19 (3), 59-82. DOI: 10.18037/ausbd.631974.
- Zhu, H. Ou, C.X.J. van den Heuvel, W.J.A.M. ve Liu, H. (2017). "Privacy Calculus and Its Utility for Personalization Services in E-Commerce: An Analysis of Consumer Decision-Making", *Information & Management*, 54, 427-437.
- Zietsman, J., Rilett, L. R. ve Kim, S. J. (2006). "Transportation Corridor Decision-Making with Multi-Attribute Utility Theory", *International Journal of Management and decision making*, 7 (2-3), 254-266.

K. Keleş

Ek 1: Değerlendirme Ölçütleri
A. Eğitim ve Öğretim
A.1 Mezun olan doktora öğrenci sayısı
A.2.1 Kamu Personel Seçme Sınavlarında (KPSS) üniversitenizin ilk %10'a giren ilk beş programı ve bu programların kendi içindeki sıralaması
A.2.2 Akademik Personel ve Lisansüstü Eğitimi Giriş Sınavlarında (ALES) üniversitenizin ilk %10'a giren ilk beş programı ve bu programların kendi içindeki sıralaması
A.3 Uluslararası sempozyum, kongre veya sanatsal sergi sayısı
A.4 Öğrencilerin yaptığı sosyal veya endüstriyel proje sayısı
A.5 Teknokent veya Teknoloji Transfer Ofisi (TTO) projelerine katılan öğrenci sayısı
A.6 Üniversitenin bölüm ve programlarındaki genel doluluk oranı
A.7 Erişilebilen ders bilgi paketi oranı
A.8 Mezun takip sistemindeki mezunların oranı
A.9 Öğrencilerin kayıtlı oldukları program dışındaki diğer programlardan alabildikleri ortalama seçmeli ders oranı
A.10.1 Akademik huzuru bozmaya yönelik, akademik ve idari personel ile öğrencilere ait açılan disiplin soruşturması dosya sayısı
A.10.2 Akademik huzuru bozmaya yönelik, akademik ve idari personel ile öğrencilere ait sonuçlandırılan disiplin soruşturması dosya sayısı
A.11 Yükseköğretim Kurumları Sınavı (YKS) kılavuzunda akredite olduğu belirtilen lisans programı sayısı
A.12.1 Üniversite kütüphanesinde öğrenci başına düşen basılı kitap sayısı
A.12.2 Üniversite kütüphanesinde öğrenci başına düşen e-yayın sayısı
B. Araştırma-Geliştirme, Proje ve Yayın
B.1 Ulusal hakemli dergilerde yayımlanmış öğretim elemanı başına düşen yayın sayısı
B.2 SCI, SCI-Expanded, SSCI, AHCI ve ESCI endeksli dergilerde yayımlanmış öğretim elemanı başına düşen yayın sayısı
B.3 Üniversite adresli bilimsel yayınlara açık erişim oranı
B.4 Başvurulan patent, faydalı model veya tasarım sayısı
B.5 Sonuçlanan patent, faydalı model veya tasarım sayısı
B.6 En yüksek %10'luk dilimde atf alan yayın sayısı
B.7 Yükseköğretim Kurulu (YÖK), Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA), Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) bilim, teşvik ve sanat ödülleri sayısı
B.8 YÖK 100/2000 projesi kapsamındaki öğrenci sayısı
B.9 YÖK-YUDAB bursiyeri sayısı
B.10 TÜBİTAK tarafından öğrenci ve öğretim elemanlarına verilen ulusal ve uluslararası araştırma bursu sayısı
B.11 TÜBİTAK tarafından öğrenci ve öğretim elemanlarına verilen ulusal ve uluslararası destek programı sayısı
B.12 Ulusal ve uluslararası özel veya resmi kurum ve kuruluşlar tarafından desteklenen Ar-Ge niteliği taşıyan proje sayısı
C. Uluslararasılaşma
C.1 Üniversitedeki yabancı uyruklu doktoralı öğretim elemanı sayısı
C.2 Üniversitedeki yabancı uyruklu öğrenci sayısı
C.3.1 Uluslararası değişim programları kapsamında gelen öğretim elemanı sayısı
C.3.2 Uluslararası değişim programları kapsamında gönderilen öğretim elemanı sayısı
C.4.1 Uluslararası değişim programları kapsamında gelen öğrenci sayısı
C.4.2 Uluslararası değişim programları kapsamında gönderilen öğrenci sayısı
C.5 Üniversite öğretim elemanlarının aldığı uluslararası fonlara dayalı proje sayısı
D. Bütçe ve Finansman
D.1 Merkezi bütçe dışı öz gelir, döner sermaye, fon vb. gelirlerin yıllık bütçeye oranı
D.2 Sağlık Uygulama ve Araştırma Merkezinin kâr ya da zararının toplam ciroya oranı

K. Keleş

Ek 1: Değerlendirme Ölçütleri
D.3.1 Ar-Ge'ye harcanan bütçe oranı
D.3.2 Ar-Ge'ye harcanan yatırım bütçesi oranı
D.4.1 Endüstri ile ortak yürütülen proje sayısı
D.4.2 Endüstri ile ortak yürütülen projelerin toplam bütçesi
D.5 Teknopark yıllık ciro artış oranı
D.6 Üniversiteye kazandırılan bağış miktarı
D.7 Öğrenci başına yapılan harcama miktarı
D.8 Yayın alımının bütçeye oranı
D.9 Üniversitenin sağladığı eğitim burslarından faydalanan öğrenci oranı
E. Toplama Hizmet ve Sosyal Sorumluluk
E.1 Sosyal sorumluluk projesi sayısı
E.2 Sürekli Eğitim Merkezi (SEM) ve Dil Merkezi (DİLMER) tarafından mesleki eğitime yönelik verilen sertifika sayısı
E.3 Kariyer Merkezi çalışmaları kapsamında öğrenci ve mezunlara yönelik gerçekleştirilen faaliyet sayısı
E.4 Diğer kamu kurumları ile birlikte yürütülen proje sayısı
E.5.1 Dezavantajlı gruplara yönelik sosyal entegrasyon ve kapsayıcılığa ilişkin yapılan faaliyet sayısı
E.5.2 Üniversitenin aldığı engelsiz üniversite ödülü, engelsiz bayrak ödülü, engelsiz program nişanı ve engelli dostu ödülü sayısı
E.6.1 Üniversitenin sıfır atık, yeşil kampüs ve çevrecilik alanlarında aldığı ödül sayısı

Ek 2: Tüm Ölçütlere Göre Sıralamalar						
Üniversite kodu	ROV Değer	ROV Sıra	MAUT Değer	MAUT Sıra	EDAS Değer	EDAS Sıra
Üniversite 1	0,0716	39	0,1431	39	0,4720	19
Üniversite 2	0,0508	105	0,1016	105	0,4617	53
Üniversite 3	0,0514	101	0,1027	101	0,4528	81
Üniversite 4	0,0556	81	0,1112	81	0,4596	61
Üniversite 5	0,0564	75	0,1129	75	0,4515	89
Üniversite 6	0,0463	119	0,0927	119	0,4475	118
Üniversite 7	0,0932	19	0,1864	19	0,0054	172
Üniversite 8	0,0524	94	0,1048	94	0,4527	82
Üniversite 9	0,0535	88	0,1070	88	0,4548	75
Üniversite 10	0,0278	168	0,0556	168	0,4445	126
Üniversite 11	0,0535	87	0,1070	87	0,4604	58
Üniversite 12	0,0458	123	0,0917	123	0,4474	119
Üniversite 13	0,1215	12	0,2429	12	0,4858	10
Üniversite 14	0,0513	102	0,1026	102	0,4477	116
Üniversite 15	0,1388	5	0,2777	5	0,2078	155
Üniversite 16	0,0646	50	0,1292	50	0,4628	44
Üniversite 17	0,0239	171	0,0477	171	0,4348	145
Üniversite 18	0,0454	126	0,0908	126	0,4541	78
Üniversite 19	0,0319	163	0,0638	163	0,4481	111
Üniversite 20	0,0356	149	0,0712	149	0,4435	131
Üniversite 21	0,0860	23	0,1719	23	0,3377	152
Üniversite 22	0,0623	55	0,1245	55	0,4684	30

K. Keleş

Ek 2: Tüm Ölçütlere Göre Sıralamalar						
Üniversite kodu	ROV Değer	ROV Sıra	MAUT Değer	MAUT Sıra	EDAS Değer	EDAS Sıra
Üniversite 23	0,0202	172	0,0404	172	0,4310	146
Üniversite 24	0,0541	84	0,1083	84	0,2039	157
Üniversite 25	0,0714	40	0,1429	40	0,4717	22
Üniversite 26	0,0526	93	0,1052	93	0,4567	72
Üniversite 27	0,0278	169	0,0555	169	0,4436	130
Üniversite 28	0,0442	130	0,0883	130	0,4513	91
Üniversite 29	0,0724	36	0,1448	36	0,4644	38
Üniversite 30	0,0331	159	0,0662	159	0,4426	136
Üniversite 31	0,0477	115	0,0955	115	0,4463	122
Üniversite 32	0,0343	152	0,0685	152	0,4433	132
Üniversite 33	0,0278	167	0,0556	167	0,4430	134
Üniversite 34	0,0522	98	0,1043	98	0,4571	69
Üniversite 35	0,0440	132	0,0880	132	0,4513	92
Üniversite 36	0,0412	137	0,0824	137	0,4511	95
Üniversite 37	0,0510	103	0,1021	103	0,4517	87
Üniversite 38	0,0339	155	0,0678	155	0,4409	140
Üniversite 39	0,1256	10	0,2513	10	0,4892	7
Üniversite 40	0,0648	49	0,1295	49	0,4622	47
Üniversite 41	0,0694	43	0,1389	43	0,4670	33
Üniversite 42	0,0555	82	0,1110	82	0,4623	46
Üniversite 43	0,0898	21	0,1795	21	0,4925	4
Üniversite 44	0,0402	139	0,0803	139	0,4493	104
Üniversite 45	0,0666	48	0,1332	48	0,4641	40
Üniversite 46	0,0570	73	0,1139	73	0,4620	49
Üniversite 47	0,0384	143	0,0769	143	0,4538	80
Üniversite 48	0,0757	32	0,1515	32	0,3511	150
Üniversite 49	0,0343	151	0,0687	151	0,4438	129
Üniversite 50	0,0579	69	0,1158	69	0,0066	171
Üniversite 51	0,0444	129	0,0888	129	0,4517	88
Üniversite 52	0,0958	18	0,1916	18	0,1702	161
Üniversite 53	0,0749	34	0,1497	34	0,3512	149
Üniversite 54	0,1302	6	0,2604	6	0,2014	158
Üniversite 55	0,1184	13	0,2368	13	0,1273	162
Üniversite 56	0,0470	117	0,0940	117	0,4508	98
Üniversite 57	0,0389	142	0,0779	142	0,4480	112
Üniversite 58	0,0723	37	0,1447	37	0,3182	153
Üniversite 59	0,0522	96	0,1045	96	0,4614	54
Üniversite 60	0,0755	33	0,1510	33	0,1964	159
Üniversite 61	0,0693	44	0,1386	44	0,4660	35
Üniversite 62	0,0889	22	0,1777	22	0,4711	24
Üniversite 63	0,0973	17	0,1946	17	0,4906	5
Üniversite 64	0,0617	59	0,1233	59	0,4695	28

K. Keleş

Ek 2: Tüm Ölçütlere Göre Sıralamalar						
Üniversite kodu	ROV Değer	ROV Sıra	MAUT Değer	MAUT Sıra	EDAS Değer	EDAS Sıra
Üniversite 65	0,0435	134	0,0869	134	0,4470	120
Üniversite 66	0,0454	125	0,0908	125	0,4461	124
Üniversite 67	0,1419	3	0,2839	3	0,1060	165
Üniversite 68	0,0316	164	0,0632	164	0,4406	142
Üniversite 69	0,0380	145	0,0760	145	0,4492	106
Üniversite 70	0,0560	80	0,1120	80	0,3611	148
Üniversite 71	0,0462	120	0,0923	120	0,4579	67
Üniversite 72	0,0515	100	0,1030	100	0,4477	115
Üniversite 73	0,0531	91	0,1062	91	0,4643	39
Üniversite 74	0,0854	24	0,1708	24	0,4628	43
Üniversite 75	0,0340	154	0,0679	154	0,4427	135
Üniversite 76	0,1284	7	0,2567	7	0,4740	16
Üniversite 77	0,0721	38	0,1442	38	0,4700	27
Üniversite 78	0,0564	76	0,1127	76	0,4619	51
Üniversite 79	0,0369	147	0,0738	147	0,4493	105
Üniversite 80	0,0615	60	0,1230	60	0,4526	83
Üniversite 81	0,0435	133	0,0870	133	0,4489	109
Üniversite 82	0,0680	47	0,1360	47	0,4618	52
Üniversite 83	0,0334	157	0,0668	157	0,4462	123
Üniversite 84	0,0643	53	0,1286	53	0,4633	42
Üniversite 85	0,0336	156	0,0672	156	0,4424	137
Üniversite 86	0,0402	138	0,0805	138	0,4509	97
Üniversite 87	0,0520	99	0,1039	99	0,4543	77
Üniversite 88	0,0282	166	0,0563	166	0,4370	144
Üniversite 89	0,0540	85	0,1081	85	0,4583	65
Üniversite 90	0,0534	89	0,1068	89	0,4523	85
Üniversite 91	0,0621	56	0,1241	56	0,4701	25
Üniversite 92	0,0527	92	0,1053	92	0,4590	62
Üniversite 93	0,0326	161	0,0653	161	0,4422	138
Üniversite 94	0,0643	52	0,1287	52	0,4669	34
Üniversite 95	0,0560	78	0,1120	78	0,4588	63
Üniversite 96	0,1391	4	0,2782	4	0,4900	6
Üniversite 97	0,0508	104	0,1016	104	0,4581	66
Üniversite 98	0,1259	9	0,2517	9	0,0226	170
Üniversite 99	0,0449	127	0,0897	127	0,4513	93
Üniversite 100	0,0605	64	0,1210	64	0,2068	156
Üniversite 101	0,0330	160	0,0661	160	0,4439	128
Üniversite 102	0,0560	79	0,1120	79	0,4620	48
Üniversite 103	0,0628	54	0,1257	54	0,4675	31
Üniversite 104	0,0846	25	0,1693	25	0,4791	14
Üniversite 105	0,0644	51	0,1288	51	0,4650	36
Üniversite 106	0,0445	128	0,0891	128	0,4578	68

K. Keleş

Ek 2: Tüm Ölçütlere Göre Sıralamalar						
Üniversite kodu	ROV Değer	ROV Sıra	MAUT Değer	MAUT Sıra	EDAS Değer	EDAS Sıra
Üniversite 107	0,0610	62	0,1221	62	0,4610	55
Üniversite 108	0,1467	2	0,2934	2	0,9500	1
Üniversite 109	0,0776	30	0,1552	30	0,2450	154
Üniversite 110	0,0472	116	0,0944	116	0,4598	60
Üniversite 111	0,1027	16	0,2053	16	0,4721	18
Üniversite 112	0,0324	162	0,0647	162	0,4465	121
Üniversite 113	0,0617	58	0,1235	58	0,1924	160
Üniversite 114	0,0479	113	0,0958	113	0,4522	86
Üniversite 115	0,0501	108	0,1002	108	0,4505	100
Üniversite 116	0,1227	11	0,2453	11	0,4854	11
Üniversite 117	0,0782	29	0,1565	29	0,4670	32
Üniversite 118	0,0486	112	0,0973	112	0,4495	102
Üniversite 119	0,0456	124	0,0912	124	0,4512	94
Üniversite 120	0,0507	106	0,1013	106	0,4525	84
Üniversite 121	0,0570	71	0,1140	71	0,4567	71
Üniversite 122	0,0605	65	0,1209	65	0,4609	56
Üniversite 123	0,0463	118	0,0927	118	0,4510	96
Üniversite 124	0,1109	14	0,2218	14	0,4884	8
Üniversite 125	0,0478	114	0,0955	114	0,4568	70
Üniversite 126	0,0685	46	0,1371	46	0,4691	29
Üniversite 127	0,0549	83	0,1099	83	0,4586	64
Üniversite 128	0,0619	57	0,1237	57	0,4608	57
Üniversite 129	0,0354	150	0,0708	150	0,4476	117
Üniversite 130	0,0368	148	0,0736	148	0,4507	99
Üniversite 131	0,0504	107	0,1007	107	0,4544	76
Üniversite 132	0,0434	135	0,0868	135	0,4513	90
Üniversite 133	0,0605	63	0,1211	63	0,4648	37
Üniversite 134	0,0531	90	0,1062	90	0,4552	73
Üniversite 135	0,0384	144	0,0768	144	0,4432	133
Üniversite 136	0,0841	27	0,1683	27	0,3742	147
Üniversite 137	0,0497	109	0,0994	109	0,4489	110
Üniversite 138	0,1635	1	0,3270	1	0,4961	2
Üniversite 139	0,0418	136	0,0835	136	0,4479	113
Üniversite 140	0,0691	45	0,1381	45	0,4700	26
Üniversite 141	0,0708	41	0,1416	41	0,0559	167
Üniversite 142	0,0563	77	0,1126	77	0,4620	50
Üniversite 143	0,0524	95	0,1048	95	0,4829	13
Üniversite 144	0,1259	8	0,2519	8	0,4927	3
Üniversite 145	0,0703	42	0,1406	42	0,4549	74
Üniversite 146	0,0845	26	0,1690	26	0,4719	21
Üniversite 147	0,0918	20	0,1836	20	0,4831	12
Üniversite 148	0,0399	140	0,0798	140	0,4439	127

K. Keleş

Ek 2: Tüm Ölçütlere Göre Sıralamalar						
Üniversite kodu	ROV Değer	ROV Sıra	MAUT Değer	MAUT Sıra	EDAS Değer	EDAS Sıra
Üniversite 149	0,0341	153	0,0683	153	0,4495	103
Üniversite 150	0,0333	158	0,0665	158	0,4490	108
Üniversite 151	0,0570	72	0,1139	72	0,4720	20
Üniversite 152	0,0725	35	0,1449	35	0,0494	168
Üniversite 153	0,0488	111	0,0976	111	0,4539	79
Üniversite 154	0,0522	97	0,1044	97	0,1079	164
Üniversite 155	0,0573	70	0,1145	70	0,4599	59
Üniversite 156	0,0539	86	0,1077	86	0,4634	41
Üniversite 157	0,0269	170	0,0539	170	0,4399	143
Üniversite 158	0,0612	61	0,1224	61	0,0419	169
Üniversite 159	0,0488	110	0,0977	110	0,4491	107
Üniversite 160	0,0440	131	0,0881	131	0,4459	125
Üniversite 161	0,0376	146	0,0752	146	0,4415	139
Üniversite 162	0,0599	66	0,1199	66	0,3432	151
Üniversite 163	0,0590	68	0,1181	68	0,4626	45
Üniversite 164	0,0567	74	0,1134	74	0,4783	15
Üniversite 165	0,0460	121	0,0921	121	0,4504	101
Üniversite 166	0,0767	31	0,1535	31	0,4714	23
Üniversite 167	0,0805	28	0,1610	28	0,4728	17
Üniversite 168	0,1074	15	0,2149	15	0,4869	9
Üniversite 169	0,0460	122	0,0920	122	0,0599	166
Üniversite 170	0,0290	165	0,0581	165	0,4407	141
Üniversite 171	0,0592	67	0,1184	67	0,1092	163
Üniversite 172	0,0398	141	0,0796	141	0,4478	114

Ek 2: Tüm Ölçütlere Göre Sıralamalar						
Üniversite kodu	TOPSIS Değer	TOPSIS Sıra	MOORA Değer	MOORA Sıra	MAIRCA Değer	MAIRCA Sıra
Üniversite 1	0,1998	48	0,0332	43	0,0050	45
Üniversite 2	0,1953	58	0,0256	66	0,0052	108
Üniversite 3	0,1886	95	0,0142	114	0,0052	105
Üniversite 4	0,1893	88	0,0212	82	0,0051	74
Üniversite 5	0,1937	65	0,0251	69	0,0051	54
Üniversite 6	0,1859	139	0,0108	140	0,0053	119
Üniversite 7	0,2178	24	0,0570	21	0,0047	18
Üniversite 8	0,1862	131	0,0138	120	0,0052	102
Üniversite 9	0,1851	151	0,0153	109	0,0052	94
Üniversite 10	0,1864	125	0,0090	156	0,0055	170
Üniversite 11	0,1852	147	0,0183	93	0,0052	98
Üniversite 12	0,1857	142	0,0101	148	0,0053	125
Üniversite 13	0,2459	15	0,0776	13	0,0044	13
Üniversite 14	0,2080	33	0,0215	80	0,0052	107
Üniversite 15	0,2562	11	0,0919	8	0,0042	5

K. Keleş

Ek 2: Tüm Ölçütlere Göre Sıralamalar						
Üniversite kodu	TOPSIS Değer	TOPSIS Sıra	MOORA Değer	MOORA Sıra	MAIRCA Değer	MAIRCA Sıra
Üniversite 16	0,1936	66	0,0265	58	0,0051	55
Üniversite 17	0,1845	153	0,0027	171	0,0055	171
Üniversite 18	0,1867	117	0,0142	116	0,0053	128
Üniversite 19	0,1861	134	0,0104	146	0,0054	160
Üniversite 20	0,1859	138	0,0080	164	0,0054	153
Üniversite 21	0,2091	30	0,0510	22	0,0047	21
Üniversite 22	0,1892	91	0,0230	73	0,0051	65
Üniversite 23	0,1837	162	0,0000	172	0,0056	172
Üniversite 24	0,1868	114	0,0156	107	0,0052	92
Üniversite 25	0,1930	71	0,0308	48	0,0050	46
Üniversite 26	0,1879	103	0,0184	92	0,0052	83
Üniversite 27	0,1859	137	0,0085	159	0,0055	165
Üniversite 28	0,1860	135	0,0122	130	0,0053	134
Üniversite 29	0,2113	28	0,0351	39	0,0050	41
Üniversite 30	0,1829	166	0,0081	162	0,0054	150
Üniversite 31	0,1862	130	0,0111	138	0,0052	111
Üniversite 32	0,1836	163	0,0159	106	0,0053	120
Üniversite 33	0,1833	165	0,0063	167	0,0055	169
Üniversite 34	0,1921	74	0,0210	86	0,0052	99
Üniversite 35	0,1855	144	0,0122	126	0,0053	135
Üniversite 36	0,1865	124	0,0122	129	0,0053	140
Üniversite 37	0,1913	79	0,0175	99	0,0052	109
Üniversite 38	0,1823	169	0,0089	157	0,0054	145
Üniversite 39	0,2382	17	0,0819	12	0,0043	10
Üniversite 40	0,2045	39	0,0278	52	0,0050	50
Üniversite 41	0,1970	55	0,0302	49	0,0050	47
Üniversite 42	0,1843	159	0,0178	98	0,0052	85
Üniversite 43	0,2114	27	0,0499	24	0,0047	22
Üniversite 44	0,1875	109	0,0122	127	0,0053	139
Üniversite 45	0,1979	51	0,0357	38	0,0050	40
Üniversite 46	0,1902	82	0,0217	79	0,0051	73
Üniversite 47	0,1886	97	0,0161	104	0,0054	148
Üniversite 48	0,1983	49	0,0340	42	0,0049	37
Üniversite 49	0,1879	105	0,0096	152	0,0054	155
Üniversite 50	0,1896	86	0,0184	91	0,0051	75
Üniversite 51	0,1852	148	0,0119	134	0,0053	124
Üniversite 52	0,2209	21	0,0605	19	0,0046	16
Üniversite 53	0,2059	36	0,0403	34	0,0049	34
Üniversite 54	0,2520	13	0,0903	9	0,0042	7
Üniversite 55	0,2871	3	0,1010	5	0,0042	6
Üniversite 56	0,1860	136	0,0120	133	0,0053	115
Üniversite 57	0,1855	143	0,0106	143	0,0054	144

K. Keleş

Ek 2: Tüm Ölçütlere Göre Sıralamalar						
Üniversite kodu	TOPSIS Değer	TOPSIS Sıra	MOORA Değer	MOORA Sıra	MAIRCA Değer	MAIRCA Sıra
Üniversite 58	0,2084	32	0,0394	35	0,0049	35
Üniversite 59	0,1934	68	0,0240	70	0,0052	100
Üniversite 60	0,2060	35	0,0503	23	0,0048	26
Üniversite 61	0,1942	62	0,0293	50	0,0050	48
Üniversite 62	0,2171	25	0,0488	25	0,0048	24
Üniversite 63	0,2322	18	0,0601	20	0,0047	19
Üniversite 64	0,1945	59	0,0277	54	0,0051	64
Üniversite 65	0,1843	156	0,0108	141	0,0053	123
Üniversite 66	0,1855	145	0,0107	142	0,0053	129
Üniversite 67	0,2731	7	0,1068	3	0,0040	2
Üniversite 68	0,1835	164	0,0058	168	0,0054	164
Üniversite 69	0,1877	107	0,0135	121	0,0053	142
Üniversite 70	0,1921	75	0,0232	72	0,0052	86
Üniversite 71	0,1936	67	0,0211	83	0,0053	126
Üniversite 72	0,1868	113	0,0140	118	0,0052	101
Üniversite 73	0,1979	50	0,0267	57	0,0052	93
Üniversite 74	0,2830	4	0,0628	18	0,0048	27
Üniversite 75	0,1861	132	0,0076	165	0,0054	156
Üniversite 76	0,2757	5	0,1033	4	0,0041	3
Üniversite 77	0,1972	53	0,0343	41	0,0050	43
Üniversite 78	0,1894	87	0,0199	88	0,0052	80
Üniversite 79	0,1851	150	0,0104	144	0,0054	147
Üniversite 80	0,2013	44	0,0252	68	0,0051	67
Üniversite 81	0,1865	120	0,0118	135	0,0053	133
Üniversite 82	0,2019	41	0,0369	37	0,0049	38
Üniversite 83	0,1879	104	0,0112	137	0,0054	161
Üniversite 84	0,1878	106	0,0269	56	0,0050	51
Üniversite 85	0,1883	100	0,0094	154	0,0054	159
Üniversite 86	0,1870	112	0,0127	125	0,0053	141
Üniversite 87	0,2199	22	0,0264	61	0,0052	89
Üniversite 88	0,1826	168	0,0030	170	0,0055	168
Üniversite 89	0,1907	80	0,0207	87	0,0052	88
Üniversite 90	0,1881	101	0,0153	110	0,0052	95
Üniversite 91	0,1971	54	0,0293	51	0,0051	56
Üniversite 92	0,1845	155	0,0162	103	0,0052	96
Üniversite 93	0,1864	126	0,0082	161	0,0054	163
Üniversite 94	0,1941	64	0,0278	53	0,0051	59
Üniversite 95	0,1924	72	0,0210	85	0,0052	79
Üniversite 96	0,2530	12	0,0952	6	0,0041	4
Üniversite 97	0,1897	85	0,0180	95	0,0052	104
Üniversite 98	0,2578	10	0,0929	7	0,0042	8
Üniversite 99	0,1851	149	0,0121	131	0,0053	131

K. Keleş

Ek 2: Tüm Ölçütlere Göre Sıralamalar						
Üniversite kodu	TOPSIS Değer	TOPSIS Sıra	MOORA Değer	MOORA Sıra	MAIRCA Değer	MAIRCA Sıra
Üniversite 100	0,1943	60	0,0261	63	0,0051	70
Üniversite 101	0,1858	140	0,0085	160	0,0054	162
Üniversite 102	0,1901	83	0,0222	75	0,0051	72
Üniversite 103	0,1919	77	0,0219	78	0,0051	62
Üniversite 104	0,2086	31	0,0462	28	0,0048	29
Üniversite 105	0,1919	76	0,0271	55	0,0051	57
Üniversite 106	0,1855	146	0,0156	108	0,0053	127
Üniversite 107	0,1955	57	0,0259	64	0,0051	58
Üniversite 108	0,4760	1	0,1862	1	0,0043	9
Üniversite 109	0,2003	46	0,0372	36	0,0049	33
Üniversite 110	0,1889	93	0,0184	90	0,0053	114
Üniversite 111	0,2740	6	0,0699	15	0,0046	17
Üniversite 112	0,1863	129	0,0104	145	0,0054	157
Üniversite 113	0,1972	52	0,0265	60	0,0051	61
Üniversite 114	0,1819	170	0,0133	122	0,0052	110
Üniversite 115	0,1870	111	0,0144	112	0,0052	97
Üniversite 116	0,2495	14	0,0862	10	0,0043	11
Üniversite 117	0,2065	34	0,0470	27	0,0048	25
Üniversite 118	0,1998	47	0,0213	81	0,0053	117
Üniversite 119	0,1827	167	0,0122	128	0,0053	132
Üniversite 120	0,1843	158	0,0161	105	0,0052	87
Üniversite 121	0,1890	92	0,0182	94	0,0052	78
Üniversite 122	0,1932	69	0,0320	45	0,0050	49
Üniversite 123	0,1865	122	0,0140	117	0,0053	122
Üniversite 124	0,2607	8	0,0761	14	0,0045	14
Üniversite 125	0,1892	89	0,0171	100	0,0053	118
Üniversite 126	0,1962	56	0,0331	44	0,0050	42
Üniversite 127	0,1864	127	0,0170	102	0,0052	90
Üniversite 128	0,1879	102	0,0210	84	0,0051	66
Üniversite 129	0,1863	128	0,0102	147	0,0054	154
Üniversite 130	0,1865	121	0,0110	139	0,0054	151
Üniversite 131	0,1867	116	0,0180	96	0,0052	84
Üniversite 132	0,1867	118	0,0118	136	0,0053	136
Üniversite 133	0,1916	78	0,0225	74	0,0051	69
Üniversite 134	0,1866	119	0,0193	89	0,0052	82
Üniversite 135	0,1861	133	0,0087	158	0,0054	146
Üniversite 136	0,2111	29	0,0488	26	0,0048	23
Üniversite 137	0,1875	108	0,0138	119	0,0052	106
Üniversite 138	0,2970	2	0,1255	2	0,0038	1
Üniversite 139	0,1841	160	0,0095	153	0,0053	138
Üniversite 140	0,2051	37	0,0348	40	0,0050	44
Üniversite 141	0,2188	23	0,0455	29	0,0049	32

K. Keleş

Ek 2: Tüm Ölçütlere Göre Sıralamalar						
Üniversite kodu	TOPSIS Değer	TOPSIS Sıra	MOORA Değer	MOORA Sıra	MAIRCA Değer	MAIRCA Sıra
Üniversite 142	0,2018	42	0,0263	62	0,0052	81
Üniversite 143	0,1886	96	0,0171	101	0,0052	91
Üniversite 144	0,2458	16	0,0860	11	0,0044	12
Üniversite 145	0,2008	45	0,0314	47	0,0050	39
Üniversite 146	0,2165	26	0,0449	31	0,0048	28
Üniversite 147	0,2584	9	0,0653	16	0,0047	20
Üniversite 148	0,1843	157	0,0097	151	0,0053	137
Üniversite 149	0,1845	154	0,0101	149	0,0054	152
Üniversite 150	0,1906	81	0,0143	113	0,0054	158
Üniversite 151	0,2016	43	0,0318	46	0,0050	52
Üniversite 152	0,2021	40	0,0445	33	0,0049	31
Üniversite 153	0,1809	172	0,0128	124	0,0053	113
Üniversite 154	0,1883	99	0,0142	115	0,0052	103
Üniversite 155	0,1931	70	0,0222	76	0,0051	76
Üniversite 156	0,1874	110	0,0179	97	0,0052	77
Üniversite 157	0,1840	161	0,0056	169	0,0055	167
Üniversite 158	0,1922	73	0,0265	59	0,0050	53
Üniversite 159	0,1885	98	0,0150	111	0,0052	112
Üniversite 160	0,1816	171	0,0092	155	0,0053	130
Üniversite 161	0,1865	123	0,0081	163	0,0054	149
Üniversite 162	0,1941	63	0,0258	65	0,0051	60
Üniversite 163	0,1942	61	0,0252	67	0,0051	71
Üniversite 164	0,1897	84	0,0240	71	0,0051	63
Üniversite 165	0,1867	115	0,0120	132	0,0053	121
Üniversite 166	0,2303	19	0,0447	32	0,0049	36
Üniversite 167	0,2049	38	0,0453	30	0,0048	30
Üniversite 168	0,2224	20	0,0642	17	0,0046	15
Üniversite 169	0,1850	152	0,0100	150	0,0053	116
Üniversite 170	0,1858	141	0,0065	166	0,0055	166
Üniversite 171	0,1886	94	0,0222	77	0,0051	68
Üniversite 172	0,1892	90	0,0129	123	0,0054	143

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:22.05.2020 ✓Accepted/Kabul:20.06.2020

DOI: 10.30794/pausbed.741285

Araştırma Makalesi/ Research Article

Atgür, M. (2020). "Türkiye'de Kamu Harcaması Davranışı ve Hanehalkı Tüketim Harcaması Davranışı İlişkisi (2006-2019)" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 41, Denizli, s. 352-365.

TÜRKİYE'DE KAMU HARCAMASI DAVRANIŞI VE HANEHALKI TÜKETİM HARCAMASI DAVRANIŞI İLİŞKİSİ (2006-2019)

Musa ATGÜR*

Özet

Bu çalışma, Türkiye'de kamu harcaması davranışları ile hanehalkı tüketim harcaması davranışları arasındaki ilişkiyi 2006-2019 dönemi için incelemeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda çalışmanın, ekonometrik model ve uygulama açısından Türkiye literatüründeki boşluğu dolduracağı beklenmektedir. Bu kapsamda, üçer aylık veriler kullanılmış olup öncelikle, yapısal kırılmasız ve yapısal kırılmalı birim kök test yöntemleri kullanılarak değişkenlere ait serilerin birim kök testleri yapılmıştır. Birim kök testlerinin ardından, Johansen eşbütünleşme testi ve sonrasında hata düzeltme modeline dayalı Granger nedensellik test yöntemi uygulanmıştır. Ekonometrik sonuçlar, Türkiye'de 2006-2019 dönemi için kamu harcaması davranışlarının hanehalkı tüketim harcaması davranışları üzerinde hem kısa hem uzun dönemde etkili olduğunu göstermektedir. Bulgular, Keynesyen yaklaşımı desteklemekte olup, maliye politikasının ve kamu harcamaları politika aracının Türk ekonomisi üzerinde oldukça etkili olduğuna işaret etmektedir. Dolayısıyla, maliye politikası karar vericilerinin böyle bir durumun varlığını bilerek politika uygulamalarını gerçekleştirmesi önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Türkiye, Kamu Harcaması Davranışı, Hanehalkı Tüketim Harcaması Davranışı.*

PUBLIC EXPENDITURE BEHAVIOR AND HOUSEHOLD CONSUMPTION EXPENDITURE BEHAVIOR RELATION IN TURKEY (2006-2019)

Abstract

This study aims to review the relationship between public expenditure behavior and household consumption expenditure behavior in Turkey during the period 2006-2019. Thus, it is expected that it will fill in the gap in Turkish literature in terms of the econometric model and application of the study. In this context, quarterly data set has been employed, firstly, unit root tests were applied series of variables using the unit root test methods structural break and without structural break. After unit root tests, Johansen cointegration test method and Granger causality test method based on the error correction model were applied. Econometric results show that public expenditure behavior is effective on household consumption expenditure behavior both in short run and long run in Turkey during the period 2006-2019. The findings support the Keynesian approach and point out that fiscal policy and public expenditure policy instruments are highly effective in Turkish economy. Therefore, fiscal policy makers need to implement policy implementations knowing that such a result exists.

Keywords: *Turkey, Public Expenditure Behavior, Household Consumption Expenditure Behavior.*

*Dr. Öğr. Üyesi, Balıkesir Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, BALIKESİR.
e-posta: musa.atgur@balikesir.edu.tr (orcid.org/0000-0003-0429-4619)

1. GİRİŞ

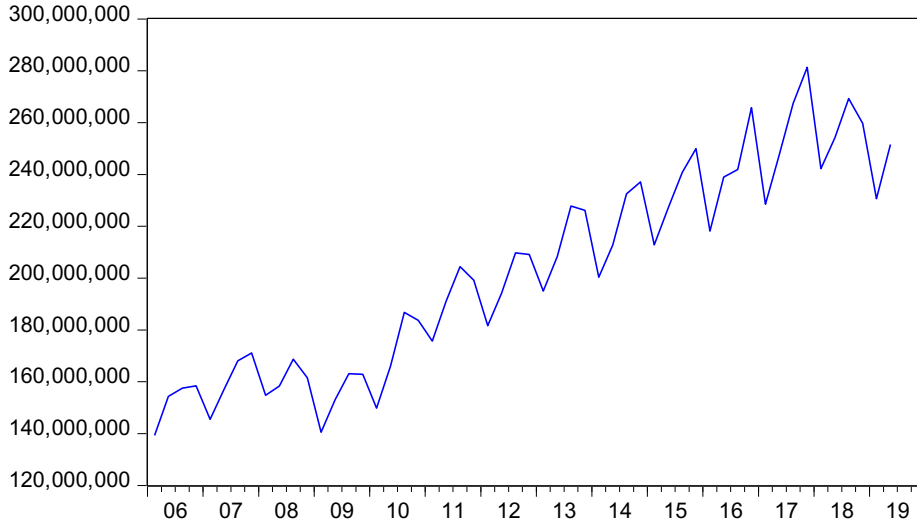
Kamusal ihtiyaçları karşılamaya dönük devlet tarafından yapılan harcamaları ifade eden kamu harcamaları, cari harcamalar, yatırım harcamaları ve transfer harcamaları olmak üzere farklı harcama bileşenlerinden oluşmaktadır. Kamu harcaması bileşenlerindeki artışlar ve azalışlar, hanehalkları ve firmalar olmak üzere ekonominin karar birimlerinin davranışları üzerinde etkili olabilmektedir. Bu nedenle, kamu harcaması bileşenlerinin hanehalkı tüketim harcaması davranışları üzerindeki muhtemel etkilerinin incelenmesi gerekmektedir. Bu etkilerin sonuçlarının kestirilebilmesi maliye politikalarının etkinliği açısından önem arz etmektedir.

Öte yandan, devletin ekonomik hayattaki rolü, işlevi ve hangi ölçüde var olması gerektiği ekonomistler arasında önemli bir tartışma konusu olmuştur. Başta, Klasik ve Keynesyen olmak üzere iktisadi düşünce sistemleri bu konuda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu durumda, devlet ekonomik hayata doğrudan müdahale etmeli midir? Yoksa düzenleyici ve denetleyici bir konumda mı bulunmalıdır? Sorularına verilecek yanıtlar, kamu harcamaları ile hanehalkı tüketim harcamaları arasında hangi yönde ilişkinin var olması gerektiği ile ilgili tartışmaları da beraberinde getirmektedir. Sözkonusu ilişkinin varlığı durumunda, bu tamamlayıcılık ilişkisi midir yoksa ikame ilişkisi midir? Sorularına tutarlı yanıtların verilmesi gerekmektedir.

Günümüzde, devletin rolü giderek farklılaşmakta, devletin ekonomideki rolü bağlamında önemli bir dönüşüm gerçekleşmektedir. Önceleri, ekonomiye doğrudan müdahale eden bir yönetim anlayışından, düzenleyici ve denetleyici konumda olan aynı zamanda sosyal devlet yönünün de ihmal edilmediği rolleri öne çıkan bir yönetim anlayışına doğru bir dönüşüm gerçekleşmektedir.

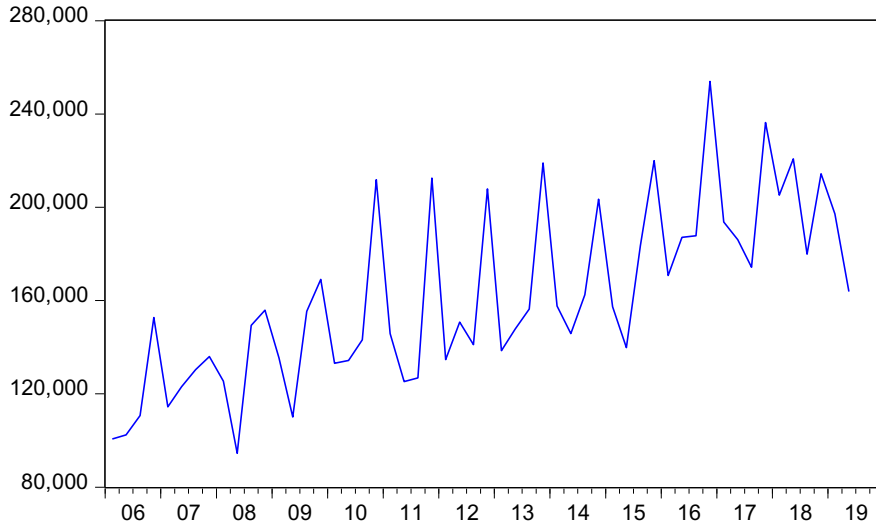
Yukarıda ifade edilen ve tüm dünyada devlet anlayışındaki temel ilkeleri etkileyen gelişmeler Türkiye'yi de etkilemekte, özellikle de son çeyrek yüzyılda devletin ekonomik hayattaki rolünü giderek farklı biçimde konumlandırmaktadır. Bu çerçevede, Türkiye'de doksanlı ve ikibinli yılların başında, siyasal istikrarsızlığın da etkisi ile kamu harcamalarındaki hızlı artış ve farklı nedenler sonucunda ortaya çıkan kamu açıklarının, iç borçlanma yoluyla finanse edilmesi iç borç stokunu ve borçlanma faiz oranlarını hızla arttırmış, bu durum artan iç borç stokunun sürdürülemez noktaya gelmesine yol açarak ekonomiyi istikrarsız hale getirmiştir. Ekonomik istikrar arayışlarının devam ettiği doksanlı ve ikibinli yıllarda, uygulanan ekonomik istikrar programlarında para politikaları ile birlikte maliye politikalarına da vurgu yapılmış, kamusal disiplin ekonomik istikrarın sağlanabilmesi için gerekli bir koşul olarak görülmüştür. 2006 yılından itibaren, farklı bir para politikası rejimi olarak resmi enflasyon hedeflemesinin de kullanılmaya başlanması ile birlikte, fiyat istikrarına öncelik veren politikaların da etkisi ile, bu dönemden itibaren geçmiş döneme göre göreceli olarak politika yapıcılar ekonomik istikrara ve bunun sürdürülebilir hale getirilmesine öncelik vermektedir.

Öte yandan, Türkiye'nin 2006-2019 dönemine ait reel hanehalkı tüketim harcamaları ve reel kamu harcamaları verileri Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) internet sitesindeki Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS)'nden temin edilmiş olup, bu veriler grafiğe dönüştürülmüş, Grafik 1'de ve Grafik 2'de gösterilmektedir. Grafik 1'e göre, reel hanehalkı tüketim harcamaları 2006-2008 döneminde ılımlı bir artış göstermiş, 2009 ve 2010 yıllarında yavaşlama eğilimi göstermektedir. Dolayısıyla Grafik 1, genel olarak Türkiye'de reel hanehalkı tüketim harcamalarında 2006-2019 döneminde artış trendinin meydana geldiğini ortaya koymaktadır.

Grafik 1: Reel Hanehalkı Tüketim harcamaları (2006:Q1-2019:Q2)

Öte yandan Grafik 2, Türkiye’de 2006-2019 döneminde reel kamu harcamalarını göstermektedir. Söz konusu dönemde, reel kamu harcamaları genel olarak yavaş bir artış trendi göstermesine rağmen zaman zaman dalgalı bir seyir izlemektedir. Reel kamu harcamalarını temsil eden Grafik 2, reel hanehalkı tüketim harcamaları grafiğini temsil eden Grafik 1’e göre biraz daha dalgalı bir eğilim göstermekle birlikte, daha ılımlı bir artış eğilimi göstermektedir. Reel kamu harcamaları, 2006-2009 döneminde hızlı bir artış trendi göstermiş, 2010 yılından itibaren yavaşlamıştır. 2017 yılından itibaren de düşüş trendi içine girmiştir. Grafik 1 ve Grafik 2 karşılaştırıldığında, bu iki grafik birbiriyle benzer bir eğilim göstermekte ve her iki seride de mevsimsel etkilerin var olduğu görülmektedir.

Grafik 2: Reel Kamu harcamaları (2006:Q1-2019:Q2)

Grafik 1 ve Grafik 2, genel olarak birbiriyle benzerlik göstermiş olsa da, reel hanehalkı tüketim harcamalarının, reel kamu harcamalarına oranla daha istikrarlı bir trendde geliştiği ve reel kamu harcamalarının oynaklık düzeyinin daha fazla olduğu görülmektedir.

Öte yandan bu çalışmada, kamu harcaması davranışı ve hanehalkı tüketim harcaması davranışı ilişkisi hangi teorik yaklaşımlara dayanmaktadır? Türkiye’de kamu harcaması davranışı ile hanehalkı tüketim harcaması davranışı arasında ilişki var mıdır? Eğer var ise, bu ilişkinin yönü ve boyutu nedir? Sorularına yanıtlar aranmaktadır.

Ayrıca, çalışmanın literatür kısmında da görüleceği üzere Türkiye’de kamu harcaması davranışı ve hanehalkı tüketim harcaması davranışı ilişkisinin incelendiği çalışmalar sayıca yeterli görülmemekte, bu çalışmanın Türkiye literatüründeki boşluğu doldurması bakımından literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Türkiye’de, kamu harcaması davranışı ile hanehalkı tüketim harcaması davranışı ilişkisinin incelendiği bu çalışmada, ilk kısımda kamu harcaması davranışı ve hanehalkı tüketim harcaması davranışı ilişkisinin teorik yönü ile birlikte yazındaki çalışmalar incelenmiştir. İkinci kısımda, Türkiye’de kamu harcaması davranışı ve hanehalkı tüketim harcaması davranışı ilişkisinin varlığını tespit etmek üzere, üçer aylık veriler kullanılarak 2006-2019 dönemi için ekonometrik uygulama yapılmıştır. Son olarak, çalışma boyunca elde edilen bulgular tartışılmıştır.

2. TEORİ VE YAZIN İNCELEMESİ

Bu kısımda, kamu harcaması davranışı-hanehalkı tüketim harcaması davranışı ilişkisi üzerine teorik yaklaşımlar ve önceden yapılan Türkiye ile birlikte farklı ülke uygulamalarını içeren yazındaki çalışmalar incelenmiştir. Kamu harcaması davranışı ve hanehalkı tüketim harcaması davranışı ilişkisi tartışmalarının kuramsal boyutu ile ilgili olarak Keynesyen iktisadi düşünce, kamu harcamalarındaki artışın etkilerinin varlığı ile ilgili olarak olumlu yönde değerlendirmelerde bulunmaktadır. Buna göre Keynesyenler, kamu harcamalarındaki artışın hanehalkı tüketimini ve toplam talebi pozitif yönde etkilediğini savunmaktadır. Öte yandan Klasikler, Keynesyenlerin savunduğu kamu harcaması artışlarını enflasyonu arttırıcı etkisinden dolayı eleştirmişlerdir.

Keynesyen yaklaşım, kamu harcamalarında meydana gelen artış durumunda bu artışın toplam harcamalar üzerinde çarpan etkisi ortaya çıkaracağını savunmaktadır. Çarpan etkisi, hanehalklarının ilâve harcamaları devlet harcamaları tarafından finanse edilen iş fırsatlarında harcamaya başlanıldığında harekete geçmektedir (Mahmud ve Ahmed: 2012: 2). Dolayısıyla, kamu harcamaları çarpan etkisi oluşturarak hanehalkı tüketim harcamalarını pozitif yönde etkilemektedir.

Öte yandan Keynes’in mutlak gelir hipotezi, hanehalkının mevcut tüketiminin mevcut harcanabilir gelire cevap olduğunu, devlet harcamalarındaki artışın, hanehalkının toplam tüketimini daha da etkileyen üretim ve istihdam düzeyini arttırdığını ifade etmektedir. Daha sonra, Neoklasik tüketim teorileri hanehalklarının gelirlerinde düzeltme yaparak ve mevcut gelir yerine, beklenen gelire cevap vermek ile ilgilendiğini savunmaktadır (Khan vd., 2015: 240). Beklenen gelirden artış olması durumunda hanehalkları, kamu harcamalarındaki değişme olursa bu yeni duruma tepki verebilmektedir.

Standart reel iş çevrimi modeli, genel olarak devletin mal ve hizmet alımlarındaki artışlara yanıt olarak tüketim harcamalarında düşüşün olacağını öngörmektedir. Buna karşılık IS-LM modeli ise, böyle bir durumda tüketimin artması gerektiğini öngörmekte, bu nedenden dolayı kamu harcamalarındaki artış ile birlikte üretimin de artacağını savunmaktadır. Reel iş çevrimi modeline göre, Ceteris Paribus varsayımı geçerli iken kamu harcamalarındaki artış, vergilemedeki artış sonrasında gelirin bugünkü değerini düşürmekte ve böylece tüketimde bir düşüşe neden olan negatif bir servet etkisi meydana getirmektedir. Buna karşılık IS-LM modelinde tüketiciler, Ricardian olmayan bir biçimde davranış sergilemekte, tüketim harcamaları, hayat boyu kullandıkları kaynakların değil, mevcut harcanabilir gelirlerinin bir fonksiyonu olarak ortaya çıkmaktadır (Galí vd., 2007: 228).

Kormendi (1983), maliye politikası uygulamaları sonucunda özel sektörün tüketimini koruma davranışını gerçekleştireceğini ifade eden konsolide yaklaşımı ileri sürmüştür. Kormendi (1983)’nin konsolide yaklaşımı çerçevesinde, kamu harcamaları özel tüketimi etkiler iken, vergiler, kurum kazançları ve kamu faiz ödemeleri özel tüketimi etkilememektedir (Carrasco, 1998: 5).

Öte yandan, gelişmiş ve az gelişmiş ülkelerde kamu harcaması ve hanehalkı tüketim ilişkisinin incelendiği çalışmalarda farklı sonuçlar elde edilmektedir. Bu çalışmalardan Herrou-Aragón ve Utrera (2001), Arjantin’de 1915-1985 döneminde, maliye politikalarının hanehalkı tüketim harcamaları üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Sıradan En Küçük Kareler (OLS) tahmin yönteminin uygulandığı çalışmada ekonometrik model için, özel tüketim, reel GSYİH ve reel kamu harcaması değişkenleri kullanılmıştır. Ekonometrik sonuçlar, Arjantin’de 1952-1985 döneminde kamu harcamalarının hanehalkı tüketim harcamalarını negatif yönde etkilediğini göstermektedir.

Bouakez ve Rebei (2003), ABD’de 1952-2001 döneminde, kamu harcaması şoku karşısında tüketim harcaması tepkisini incelemişlerdir. Maksimum olabilirlik yönteminin kullanıldığı çalışma sonuçlarına göre, tüketim harcamalarının, kamu harcaması şokuna karşı pozitif yönde tepki verdiği tespit edilmektedir.

Berument ve Dogan (2004), Türkiye’de kamu harcaması şoklarının 1987-2004 dönemindeki asimetrik etkilerini incelemişlerdir. Sıradan En Küçük Kareler (OLS) ve Üç Aşamalı En Küçük Kareler (3SLS) tahmin yöntemlerinin uygulandığı çalışmanın ekonometrik modeli için, kişi başına reel GSYİH, Toptan Eşya Fiyat Endeksi (TEFE) enflasyon oranı, toplam özel tüketim harcaması, toplam özel yatırım harcaması ve kamu harcaması değişkenleri belirlenmiştir. Çalışma sonuçları, genişletici maliye politikası çerçevesinde uygulanan kamu harcamalarının, özel tüketim harcamalarını ve özel yatırım harcamalarını negatif yönde etkilediğine işaret etmektedir.

Ramajo vd. (2007), İspanya’da 1970-1997 döneminde, kamu harcamaları ile hanehalkı tüketim harcamaları arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmada, Genelleştirilmiş Momentler (GMM) ve Görünürde İlişkisiz Regresyon (SUR) modeli tahmin yöntemleri kullanılmış olup elde edilen sonuçlar, İspanya’da 1970-1997 döneminde, kamu harcamaları ile hanehalkı tüketim harcamaları arasında anlamlı bir ilişkinin var olduğunu göstermektedir.

Javid ve Arif (2009), Pakistan’da kamu harcamalarındaki değişimin, tüketim ve çıktı üzerindeki etkisini 1970-2008 dönemi için incelemişlerdir. Çalışmada Vektör Ardışık (VAR) modeli kullanılmış olup, ekonometrik model için, kişi başına kamu harcaması, kişi başına özel tüketim harcaması, uzun dönem faiz oranı, reel döviz kuru ve borç/Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) oranı değişkenleri belirlenmiştir. Vektör Ardışık (VAR) modeli tahmin sonuçları, Pakistan’da 1970-2008 döneminde tüketim ve çıktının kamu harcaması şokuna karşı negatif tepki verdiğini ortaya koymaktadır.

Marattin ve Salotti (2009), Birleşik Krallık’ta farklı kamu harcaması bileşenleri karşısında özel tüketim harcamalarının tepkisini 1981-2005 dönemi için incelemiştir. Yapısal VAR modeli yönteminin uygulandığı çalışmanın ekonometrik modeli için, özel tüketim harcaması, net vergiler, Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE), kamu tüketim harcaması, sosyal güvenlik harcaması, kamu ücret harcaması, kamunun finansal yükümlülükleri ve kişi başına reel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) değişkenleri belirlenmiştir. Elde edilen bulgular, özel tüketim harcamalarının devletin mal ve hizmet alımları karşısında negatif yönde ve sosyal harcamalar karşısında ise pozitif yönde tepkiler verdiğini göstermektedir.

Onodje (2009), Nijerya’da maliye politikası şoklarının özel tüketim üzerindeki etkilerini 1980-2004 dönemi için, hata düzeltme modeli yöntemi ile incelemişlerdir. Ekonometrik model için, özel tüketim harcaması, kamu harcaması ve vergi geliri değişkenleri belirlenmiştir. Bulgular, kamu tüketim harcaması şokları ile vergi geliri şoklarının özel tüketim üzerinde etkili olduğuna işaret etmektedir.

Kraipornsak (2010), Tayland’da 1993-2009 döneminde, kamu harcamalarının GSYİH büyümesi ve özel tüketim harcamaları üzerindeki etkisini Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) yöntemi ile incelemiştir. Çıktı düzeyi, özel tüketim harcaması, yatırım, ihracat ve ithalat değişkenleri kullanılarak ekonometrik modelin belirlendiği çalışmada, kamu harcamalarının, GSYİH büyümesi ve özel tüketim harcamaları üzerinde bir etkisinin bulunmadığı tespit edilmektedir.

Mahmud ve Ahmed (2012), Bangladeş’te, 1973-2008 döneminde, kamu tüketim harcaması ile hanehalkı tüketim harcaması arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmada ekonometrik yöntem olarak, eşbütünleşme testi, Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) ve Granger nedensellik test yöntemleri kullanılmış olup, elde edilen bulgular, kamu tüketimi ile hanehalkı tüketimi arasında bir ilişkinin bulunmadığını göstermektedir.

Durkaya (2012), Türkiye’de 1980-2010 döneminde, kamu harcamaları ile hanehalkı tüketim harcamaları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Engle-Granger eşbütünleşme test ve VECM yöntemlerinin uygulandığı çalışmanın ekonometrik modeli için, reel kamu harcaması ve reel özel tüketim harcaması değişkenleri kullanılmıştır. Elde edilen bulgular, kamu harcamaları ile hanehalkı tüketim harcamaları arasında tamamlayıcılık ilişkisinin var olduğunu göstermekte ve Keynesyen yaklaşımı desteklemektedir.

Ercolani ve Pavoni (2012), İtalya’da 1995-2002 döneminde, kamu harcamalarının hanehalkı tüketim harcamaları üzerindeki etkisini incelemişlerdir. OLS tahmin yönteminin kullanıldığı çalışmadaki tahmin sonuçları,

sağlık harcamalarının hanehalkı tüketim harcamalarını negatif yönde etkilediğine işaret etmektedir.

Dada (2013), Nijerya’da, kamu harcamaları ile tüketim ve çıktı ilişkisini VECM yöntemini kullanarak incelemiştir. Çalışma sonuçları, Nijerya’da kamu harcamalarının çıktı düzeyini etkilediğini göstermektedir.

Ferreira (2015), Brezilya’da 1996-2014 döneminde, kamu harcamaları ile hanehalkı tüketim harcamaları arasındaki ilişkiyi Değişir Zaman Parametrelili VAR Modeli yöntemini kullanarak incelemiştir. Ekonometrik modelleme için, kamu harcaması, özel tüketim harcaması, GSYİH ve kısa vadeli faiz oranı değişkenleri belirlenmiştir. Değişir Zaman Parametrelili VAR Modeli tahmin sonuçları, maliye politikasının GSYİH ve hanehalkı tüketim harcamalarını uyarmada etkili olduğunu ve pozitif Keynesyen çarpan etkisinin var olduğunu göstermektedir.

Khan vd. (2015), Çin’de 1985-2013 döneminde, kamu harcamalarının hanehalkı tüketim harcamaları üzerindeki etkisini incelemiştir. Gecikmesi Dağıtılmış Ardışık (ARDL) Model ve VECM yöntemlerinin uygulandığı çalışmanın ekonometrik modelinin belirlenmesinde, özel tüketim harcaması, kamu harcaması ve emek arzı değişkenleri kullanılmıştır. Bulgular, kamu harcamalarının hanehalkı tüketim harcamaları üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğuna işaret etmektedir. Buna göre, kamu harcamalarının ekonomiyi geliştirme ve toplam talebi arttırmada çok önemli bir role sahip olduğu tespit edilmektedir.

Akinci ve Tuncer (2016), Türkiye’de kamu harcamalarının hanehalkı tüketim harcamaları üzerindeki etkisini, uzun dönem açısından 2006-2016 dönemi için incelemiştir. Ekonometrik modelleme için, kamu harcamaları/Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH), özel tüketim harcamaları/Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) oranları ile kukla değişkenleri belirlenmiş, Johansen eşbütünlük ve Granger nedensellik test yöntemleri kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlar, Türkiye’de belirtilen dönemde, kamu harcamaları ile hanehalkı tüketim harcamaları arasında uzun dönemli bir ilişkinin bulunmadığını göstermektedir. Ayrıca, uygulanan mali politikaların Keynesyen mali etkiye sahip olmadığı ve kamu harcamalarının özel tüketim harcamaları üzerinde dışlama etkisine neden olduğu tespit edilmektedir.

3. VERİ SETİ VE EKONOMETRİK YÖNTEM

Çalışmanın ekonometrik uygulamasında kullanılan değişkenler ve veri seti ile ilgili ayrıntılı açıklamalar Tablo 1’de yapılmaktadır. Tablo 1’in ilk sütununda denklem (1)’de verilen çalışmanın modeline ait değişkenler belirtilmiş, ikinci sütunda ise bu değişkenlere ait açıklamalar verilmektedir. Çalışmada kullanılan veri seti üçer aylık olup, 2006-2019 dönemini kapsamaktadır. Veri setinde 2006 yılının başlangıç olarak alınması, bu dönemde Türkiye ekonomisinde önemli bir gelişme olmuş, bu kapsamda resmi enflasyon hedeflemesi rejimi uygulanmaya başlanmıştır. Ekonometrik uygulama için belirlenen veri seti, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) internet sitesindeki Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS)’nden temin edilmiş olup, değişkenler ve veri seti hakkında ayrıntılı bilgiler Tablo 1’de verilmektedir.

Tablo 1: Ekonometrik Uygulama İçin Belirlenen Değişkenler ve Veri Seti Bilgileri

Değişken	Açıklama	Dönem	Kaynak
RHTH	Reel Hanehalkı Tüketim Harcamaları	2006:Q1-2019:Q2	TCMB
RKH	Reel Kamu Harcamaları	2006:Q1-2019:Q2	TCMB
ENF	Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE) Yıllık Enflasyon Oranı (%)	2006:Q1-2019:Q2	TCMB
RFO	Reel Faiz Oranı	2006:Q1-2019:Q2	TCMB
REK	Reel Efektif Döviz Kuru	2006:Q1-2019:Q2	TCMB

Tablo 1’de açıklamaları verilen RHTH ve RKH değişkenleri olmak üzere her iki serideki mevsimsel etkiler, Hareketli Ortalamaya Oran yöntemi ile çıkarılmaktadır. Sonrasında RHTH, RKH ve REK değişkenlerinin öncelikle logaritmik dönüşümleri yapılmakta, ENF ve RFO değişkenleri oran değişkenleri olduğu için logaritmik dönüşümleri yapılmamaktadır. Çalışmanın ekonometrik uygulaması için belirlenen beş değişkenli regresyon modeli denklem (1)’de gösterilmektedir.

$$LRH_{tH_t} = \beta_0 + \beta_1 LRKH_t + \beta_2 ENF_t + \beta_3 RFO_t + \beta_4 LREK_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

Denklem (1)'de gösterilen, bağımlı değişken LRH_{tH} değişkeni; logaritmik dönüşümü yapılmış reel hanehalkı tüketim harcamalarını ifade etmektedir. Bağımsız değişkenler, LRKH, logaritmik dönüşümü yapılmış reel kamu harcamalarını, ENF, yıllık Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE) enflasyon oranını, RFO, reel faiz oranını ve LREK, logaritmik dönüşümü yapılmış reel efektif döviz kurunu temsil etmektedir. ε_t hata terimini ifade etmektedir.

Öncelikle, çalışmada kullanılan değişkenlere ait serilerin yapısal kırılmasız ve yapısal kırılmalı birim kök test yöntemleri kullanılarak durağanlık analizi yapılmaktadır. Çalışmada, yapısal kırılmasız birim kök test yöntemleri olarak Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) (1979) ve Phillips-Perron (PP) birim kök test yöntemleri kullanılmaktadır. Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) (1979) ve Phillips-Perron (PP) birim kök test yöntemleri, zaman serilerine en çok uyum sağlayan ve yaygın olarak tercih edilen birim kök test yöntemleri olarak görülmektedir. Her iki birim kök test yönteminin uygulanmasında, test istatistik değerinin belirli bir anlamlılık düzeyine göre, mutlak değer olarak kritik değerden büyük olması durumunda ilgili serinin durağan olmadığını diğer bir ifade ile, ilgili seride birim kökün var olduğunu iddia eden temel hipotez (H_0) reddedilmektedir. Yapısal kırılmasız birim kök testlerinin ardından, Lumsdaine ve Papell (1997) ile Lee ve Strazicich (2003) iki yapısal kırılmalı birim kök testleri kullanılarak durağanlık analizi tamamlanmaktadır.

Lumsdaine ve Papell (1997), Zivot ve Andrews (1992), birim kök testindeki modelleri iki yapısal kırılmaya izin verecek biçimde geliştirerek iki yapısal kırılmalı birim kök testini önermektedir. Lumsdaine ve Papell (1997) iki kırılmalı birim kök testi, düzey değerinde iki kırılmayı dikkate alan model AA ile hem eğimde hem düzeyde iki kırılmayı dikkate alan model CC'ye dayanmaktadır. Model AA ve model CC, denklem (2)'de ve denklem (3)'te gösterilmektedir (Arı ve Özcan, 2015: 32-33).

$$\Delta y_t = \mu + \beta t + \alpha y_{t-1} + w_1 DU1_t + \phi_1 DT2_t + \sum_{i=1}^k c_i \Delta y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (2)$$

$$\Delta y_t = \mu + \beta t + \alpha y_{t-1} + w_1 DU1_t + w_2 DU2_t + \phi_1 DT2_t + \phi_2 DT1_t + \sum_{i=1}^k c_i \Delta y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (3)$$

TB1 ve TB2 sırasıyla, birinci kırılma dönemi ve ikinci kırılma dönemi olmak üzere, (2) ve (3) nolu denklemlerde $DU1_t$, $t > TB1$ iken 1 değerini almaktadır, diğer durumlarda ise sıfır değerini alan gölge değişken durumundadır. $DU2_t$, $t > TB2$ olması durumunda 1 değerini alır, diğer durumlarda ise sıfır değerini almaktadır. $DT1_t$, $t < TB1$ iken ($t - TB1$) olur, diğer durumlarda sıfır değerini alan gölge değişkendir. $DT2_t$, $t > TB2$ iken ($t - TB2$) değerini alan, diğer durumlarda ise sıfır değerini alan bir gölge değişkendir.

Lumsdaine ve Papell (1997) ile Zivot ve Andrews (1992) birim kök testleri, serilerde birim kökün var olduğunu ifade eden temel hipotezde (H_0) yapısal kırılmanın olmayacağını varsaymaktadır. Lee ve Strazicich (2003) ise, birim kök testlerinde alternatif hipotezin yapısal kırılmalı ve durağan olamayacağını varsaymaktadır. Bu çerçevede temel hipotezin (H_0) reddilmesi, birim kökün varlığını reddetmeyi gerektirmemekte ve yapısal kırılmanın olmadığı birim kökün reddini ifade etmektedir. Buna göre, Lee ve Strazicich (2003), Schmidt ve Phillips (1992)'in önerdiği Lagrange Çarpanı birim kök testine dayanan, Lumsdaine ve Papell (1997)'e alternatif olarak iki kırılmalı Lagrange Çarpanı (LM) birim kök testini önermektedir. Buna göre bu test için, (4) nolu regresyon denklemi esas alınmaktadır (Yılancı, 2009; 329-330; Lee ve Strazicich, 2003: 1084).

$$y_t = \delta Z_t + e_t \quad e_t = \beta e_{t-1} + \varepsilon_t \quad (4)$$

Denklem (4)'te gösterilen Z_t , dışsal değişkenler vektörü olarak ifade edilmekte ve ε_t , iid $N(0, \sigma^2)$ özelliklerine sahip olan artıklardır. Düzeyde kırılmaya izin veren birim kök testinde model AA, D_t , $t \geq TB+1$ olması durumunda 1 olur, diğer durumlarda ise sıfır değerini alan gölge değişkenini göstermekte olup, denklem (2)'de Z_t yerine $[1, t, D_t]'$ yazılarak elde edilmektedir. TB, kırılma dönemini ifade etmektedir. düzey değerlerinde iki yapısal kırılmaya izin veren birim kök testi için model AA, D_{jt} , $j=1,2$ için $t \geq TB_j + 1$ olur, diğer koşullarda sıfır değerini alan gölge değişkenini göstermekte olup Z_t yerine $[1, t, D_{1t}, D_{2t}]'$ yazılarak elde edilebilmektedir. Model CC ise, hem sabit terimde ve hem

trendde iki yapısal kırılmaya izin vermekte olup, $j=1,2$ olmak üzere, DT_{jt} , $t \geq TB_j + 1$ iken $t - TB_j$ 'dir. Diğer durumlarda sıfır değerini alan gölge bir değişkeni ifade etmekte, Z_t yerine $[1, t, D_{1t}, D_{2t}, DT_{1t}, DT_{2t}]$ konulmaktadır.

Birim kök testlerinin ardından, seriler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığını tespit etmeye dönük yöntem olarak Johansen (1988; 1991) eşbütünleşme test yöntemi kullanılmaktadır. Johansen (1988; 1991) eşbütünleşme test yönteminde eşbütünleşik vektör sayısının varlığı, test sonucunda bulunan İz Test ve Maksimum Özdeğer Test istatistik değerlerinin istatistiksel olarak anlamlı olup olmamasına bağlı bulunmaktadır. Bu değerlerin istatistiksel olarak anlamlı olması durumunda, buna karşılık gelen ve sözkonusu vektör sayısının eşbütünleşik olmadığını iddia eden temel hipotez (H_0) reddedilmektedir.

Çalışmada, eşbütünleşme testinin ardından çalışmadaki bulguların teorik beklentiler ile uyumlu olup olmadığını tespit etmek amacıyla son olarak VECM Granger (1969) nedensellik test yöntemi uygulanmaktadır. Granger (1969) nedensellik testinde, ilgili değişkenlerin arasındaki tek veya çift yönlü nedensellik ilişkisinin varlığı incelenmektedir. Granger (1969) nedensellik test sonuçları, ilgili değişken ikilisine karşılık gelen Ki-kare test istatistik değerinin anlamlı olmasına bağlıdır. Ki-kare test istatistik değerinin anlamlı olması durumunda, iki değişken arasındaki nedensellik ilişkisinin var olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Bu durumda, "X değişkeni, Y değişkeninin Granger nedeni değildir" olarak ifade edilen temel hipotez (H_0) reddedilmektedir.

4. BULGULAR

Çalışmanın ekonometrik uygulaması için temin edilen serilerin, öncelikle kendi ortalamaları etrafında dağılıp dağılmadığını kontrol etmek için, yaygın olarak kullanılan birim kök test yöntemleri olarak kullanılan Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) (1979) ve Phillips Perron (PP) Birim Kök Test yöntemleri kullanılarak sabitli olarak durağanlık analizi yapılmaktadır. ADF (1979) Birim Kök Testinin uygulanmasında, en yüksek gecikme uzunluğu beş değeri olarak belirlenmekte, uygun gecikme uzunluğu değerinin tespit edilmesinde Schwarz Bilgi Kriteri esas alınmaktadır. Bunun yanı sıra, PP Birim Kök Testinin uygulanmasında en yüksek gecikme uzunluğu değeri beş olarak alınmaktadır. Elde edilen ADF (1979) ve PP Birim Kök Test sonuçları Tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2: Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) (1979) ve Phillips Perron (PP) Birim Kök Test Sonuçları

Değişken	ADF		PP	
	Düzye	Birinci Fark	Düzye	Birinci Fark
LRHTH	-0.782(0)	-9.477(0)*	-0.749(2)	-9.266(2)*
LRKH	-1.528(3)	-7.566(2)*	-2.819(3)	-15.352(0)*
ENF	-1.411(4)	-6.303(3)*	-1.003(5)	-5.510(5)*
RFO	-1.794(1)	-5.807(0)*	-2.129(2)	-5.820(3)*
LREK	-0.942(0)	-8.952(0)*	-0.809(1)	-8.923(1)*

*: %1 Anlamlılık düzeyine göre temel hipotezin (H_0) reddedildiğini gösterir.

Not: Parantez içindeki sayısal değerler uygun gecikme uzunluklarını göstermektedir.

Tablo 2'de verilen, tüm serilerin düzey değerleri esas alınarak ve sabitli olarak yapılan ADF (1979) ve PP birim kök test sonuçlarına göre, seriler durağan olarak sonuçlanmamakta ve serilerin kendi ortalamaları etrafında dağılım göstermedikleri tespit edilmektedir. Serilerin, birinci fark değerleri alınarak ve yeniden sabitli olarak yapılan birim kök test sonuçlarına göre, tüm serilerin bu defa yüzde bir anlamlılık düzeyine göre durağan oldukları yani birim kök içermedikleri tespit edilmektedir. Her iki yöntemle yapılan birim kök test sonuçlarına göre, "Seri durağan değildir, birim kök içermektedir" temel hipotezin (H_0) reddedilmesine karar verilmektedir.

Yapısal kırılmasız birim kök testlerinin ardından çalışmada, ekonometrik uygulama için kullanılan seriler üzerinde iki yapısal kırılmanın varlığını dikkate alan Lumsdaine ve Papell (1997), Lee ve Strazicich (2003) birim kök testleri uygulanmaktadır. Bu kapsamda ilk olarak, Lumsdaine ve Papell (1997) iki yapısal kırılmalı birim kök testi uygulanmakta ve elde edilen test sonuçları tablo 3'te gösterilmektedir.

Tablo 3: Lumsdaine ve Papell (1997) İki Yapısal Kırılmalı Birim Kök Test Sonuçları

Değişken	Model AA			Model CC		
	Test İstatistik	Kırılma Dönemi	Gecikme Değeri	Test İstatistik	Kırılma Dönemi	Gecikme Değeri
LRHTH	-5.36	2008:Q3, 2010:Q2	2	-6.12	2010:Q2, 2015:Q4	2
LRKH	-5.83	2008:Q2, 2015:Q2	2	-5.44	2011:Q1, 2016:Q1	8
ENF	-5.81	2009:Q4, 2013:Q2	7	-6.68	2009:Q4, 2013:Q2	7
RFO	-6.06	2009:Q1, 2011:Q2	4	-6.69	2009:Q1, 2016:Q4	3
LREK	-5.26	2011:Q1, 2015:Q4	1	-6.19	2015:Q2, 2017:Q3	1

Tablo 3'te verilen, Lumsdaine ve Papell (1997) iki yapısal kırılmaya düzeyde izin veren model AA ve hem düzeyde hem eğimde izin veren model CC olmak üzere her iki modele ait iki kırılmalı birim kök test sonuçlarına göre, seriler düzey değerlerine göre durağan sonuçlanmamaktadır. Buna göre, serilerde yapısal kırılmalı birim kökün var olduğunu varsayan temel hipotez (H_0) kabul edilmektedir.

Lumsdaine ve Papell (1997) iki yapısal kırılmalı birim kök testinin ardından Lee ve Strazicich (2003) iki yapısal kırılmalı birim kök testi uygulanmakta ve elde edilen sonuçlar tablo 4'te gösterilmektedir.

Tablo 4: Lee ve Strazicich (2003) İki Yapısal Kırılmalı Birim Kök Test Sonuçları

Değişken	Sabitte Kırılma				Sabitte ve Trendde Kırılma			
	Test İstatistik	TB1	TB2	Gecikme Değeri	Test İstatistik	TB1	TB2	Gecikme Değeri
LRHTH	-3.53	2009:Q3	2016:Q1	6	-5.28	2008:Q3	2011:Q4	2
LRKH	-3.40	2009:Q2	2018:Q2	4	-5.81	2008:Q2	2016:Q2	2
ENF	-3.42	2014:Q4	2015:Q4	4	-6.13	2010:Q2	2013:Q3	3
RFO	-3.56	2012:Q1	2016:Q4	3	-5.86	2008:Q4	2011:Q4	4
LREK	-3.55	2010:Q3	2015:Q3	1	-6.19	2015:Q2	2017:Q3	8

Not: TB1 ve TB2, sırasıyla birinci ve ikinci kırılmanın gerçekleştiği dönemleri göstermektedir.

Tablo 4'te verilen Lee ve Strazicich (2003) iki yapısal kırılmalı birim kök test sonuçlarına göre, tüm serilerin düzey değerlerine göre sabitte kırılmayı ve hem sabitte hem trendde kırılmayı ifade eden her iki modele göre bulunan TB1 ve TB2 kırılma noktalarının istatistiksel olarak anlamlı olmadıkları tespit edilmektedir. Tablo 4'te verilen bu sonuçlara göre, seriler üzerinde yapısal kırılmalı birim kökün varlığı durumunu esas alan temel hipotez (H_0) kabul edilmektedir.

Yapısal kırılmalı birim kök testlerinin ardından, seriler arasında uzun dönemli ilişkiler Johansen (1988; 1991) Eşbütünleşme Test yöntemi ile incelenmekte ve elde edilen Johansen (1988; 1991) Eşbütünleşme Test sonuçları Tablo 5'te gösterilmektedir. Tablo 5'te verilen İz istatistik ve Maksimum Özdeğer Test İstatistik değerlerine göre ve yüzde 1 anlamlılık düzeyi esas alındığında, en az iki vektörün eşbütünleşik olduğu tespit edilmektedir. Buna göre, çalışmanın ekonometrik uygulamasında kullanılan serilerin uzun dönemde ilişkili oldukları ve beraber hareket ettikleri tespit edilmektedir.

Tablo 5: Johansen (1988, 1991) Eşbütünlüme Test Sonuçları

Hipotez		İz İstatistik	%5 Kritik Değer	P-Değeri
H ₀	H ₁			
r≤0	r>0	184.587*	88.804	0.000
r≤1	r>1	86.275*	63.876	0.000
r≤2	r>2	41.043	42.915	0.076
r≤3	r>3	17.440	25.872	0.383
Hipotez		Maks. Özdeğer İstatistik	%5 Kritik Değer	P-Değeri
H ₀	H ₁			
r≤0	r>0	48.313*	38.331	0.003
r≤1	r>1	45.231*	32.118	0.001
r≤2	r>2	23.603	25.823	0.096
r≤3	r>3	11.728	19.387	0.441

*: %1 Anlamlılık düzeyine göre temel hipotezin (H₀) reddedildiğini gösterir.

Tablo 5'te verilen Johansen (1988, 1991) eşbütünlüme test sonuçlarına göre, r≤1 temel hipoteze (H₀) karşılık gelen İz istatistik ve Maksimum Özdeğer istatistik değerlerinin yüzde 1 anlamlılık düzeyine göre anlamlı oldukları tespit edilmekte, temel hipotezin (H₀) reddedilmesine karar verilmektedir.

Johansen (1988, 1991) eşbütünlüme testinin ardından denklem (1)'de gösterilen regresyon modeli, hata düzeltme modeli (VECM) yöntemi kullanılarak tahmin edilmektedir. Hata düzeltme modeli (VECM) yöntemi tahmin sonuçları tablo 6'da gösterilmektedir.

Tablo 6: Hata Düzeltme Modeli (VECM) Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken: ΔLRHTH					
Bağımsız Değişken	Katsayı	Standart Hata	Test İstatistiği	Olasılık	Sonuç
ΔLRKH	-0.0225	0.0288	-0.7812	0.4386	Anlamlı Değil
ΔENF	-0.0023	0.0024	-0.9433	0.3503	Anlamlı Değil
ΔRFO	-0.0012	0.0057	-0.2189	0.8276	Anlamlı Değil
ΔLREK	-0.0732	0.0600	-1.2198	0.2286	Anlamlı Değil
Hata Terimi(-1)	-0.2330	0.1212	-1.9219	0.0607	Anlamlı
Sabit	0.0100	0.0041	2.4133	0.0198	Anlamlı
R ²	0.1697				
F İstatistiği	1.9206				
Olasılık (F İstatistiği)	0.1087				

Not: Δ Sembolü, ilgili değişkenin fark değerlerinin kullanıldığını göstermektedir.

Tablo 6'da verilen VECM tahmin sonuçlarına göre, ΔLRKH, ΔENF, ΔRFO ve ΔLREK değişkenlerinin katsayılarına ait test istatistik değerlerinin istatistiksel olarak anlamsız oldukları tespit edilmektedir. Hata teriminin katsayısına ait test istatistik değerinin, yüzde 10 anlamlılık düzeyine göre anlamlı olduğu tespit edilmektedir. Buna göre, hata terimi katsayısı -0.2330 olarak tahmin edilmiş olup bu değer 0 ile -1 arasında bir değer olması, hata düzeltme mekanizmasının çalıştığını göstermektedir. Tahmin edilen bu hata terimi katsayısı, önceki dönemde modelin dengesindeki bir birimlik sapmanın yüzde 23'ünün sonraki dönemde düzeltilebildiğini göstermektedir.

Çalışmada kullanılan diğer bir ekonometrik yöntem olan VECM tahmini sonrasında bu tahmine dayanan, VECM Granger (1969) nedensellik testi uygulanmaktadır. Granger (1969) nedensellik testinin uygulanmasında, uygun gecikme uzunluğu değerinin belirlenmesinde Schwarz Bilgi Kriteri esas alınmış olup bu değer 1 olarak belirlenmektedir. Elde edilen, VECM Granger (1969) nedensellik test sonuçları Tablo 7’de verilmektedir.

Tablo 7: VECM Granger (1969) Nedensellik Test Sonuçları

Temel Hipotez (H_0)	Ki-kare İstatistiği	Gecikme	Olasılık
LRKH, LRHTH’nin Granger nedeni değildir.	3.965*	1	0.047
LRHTH, LRKH’nin Granger nedeni değildir.	4.659*	1	0.031

*: %5 Anlamlılık düzeyine göre temel hipotezin (H_0) reddedildiğini gösterir.

Tablo 7’de verilen Ki-Kare Test İstatistik değerlerine göre ve yüzde 5 anlamlılık düzeyi esas alındığında, “LRKH, LRHTH’nin Granger nedeni değildir” ve “LRHTH, LRKH’nin Granger nedeni değildir” olarak ifade edilen temel hipotezlerin (H_0) reddedilmesine karar verilmektedir. Elde edilen bu sonuçlara göre, LRHTH değişkeni ile LRKH değişkenleri arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin bulunduğu tespit edilmektedir. Buna göre, reel kamu harcamaları, reel hanehalkı tüketim harcamalarının nedeni olmakta aynı zamanda reel hanehalkı tüketim harcamalarının da reel kamu harcamalarının nedeni olduğu tespit edilmektedir.

Ekonometrik sonuçlar genel olarak değerlendirildiğinde, Lumsdaine ve Papell (1997), Lee ve Strazicich (2003) iki yapısal kırılmalı birim kök test sonuçları, çalışmada kullanılan serilerin iki yapısal kırılmalı birim kök içermekte olduğuna işaret etmekte ve sahte birim kökün olmadığını göstermektedir. Johansen (1988; 1991) eşbütünlük test sonuçları, serilerin uzun dönemde ilişkili olduklarını göstermektedir. Çalışmada son olarak kullanılan ekonometrik yöntem olan VEC Granger (1969) nedensellik test sonuçları, reel kamu harcamaları ile reel hanehalkı tüketim harcamaları arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin bulunduğunu göstermektedir.

5. TARTIŞMA VE SONUÇ

Kamu harcaması davranışları ile hanehalkı tüketim harcaması davranışları ilişkisi farklı teorik temeller üzerinden tartışılmaktadır. Bu tartışmalarda Keynesyenler, kamu harcaması davranışları ile hanehalkı tüketim harcaması davranışları ilişkisi üzerine açıklamalarını çarpan mekanizmasına ve mutlak gelir hipotezine dayandırmışlardır. Bu çerçevede yapılacak olan kamu harcaması, toplam talep üzerinden çarpan etkisi meydana getirmekte ve hanehalkı tüketim harcaması davranışları üzerinde pozitif yönde etkili olmaktadır. Keynesyen Mutlak Gelir Hipotezi ise, kamu harcaması artışlarının hanehalklarının toplam tüketimi üzerinde etkili olan üretim ve istihdam düzeyini arttıracaklarını savunmaktadır. Neoklasiklere göre ise, hanehalklarının beklenen gelirlerinde artış olması durumunda kamu harcamasında da değişim olması durumunda hanehalkları bu duruma tepki vermektedir.

Öte yandan bu tartışmalarda, standart iş çevrimi modeli ise, devletin mal ve hizmet alımlarındaki artışla birlikte tüketimde de bir azalış olacağını savunmaktadır. IS-LM Modeli ise, bu durumun tersini savunmakta, devletin mal ve hizmet alımlarındaki artış sonucunda tüketimin de artacağını öngörmektedir. Bu tartışmalarda Reel İş Çevrimi Modelinde ise, kamu harcaması artışı ile birlikte vergilemenin de artması sonucunda cari gelirin değeri düşmekte ve bu durumda tüketimde azalışa sebep olan negatif servet etkisi ortaya çıkmaktadır.

Maliye politikasının önemli bir aracı olarak kullanılan kamu harcamalarının uygulanma biçimi, politika amaçlarına göre farklılıklar göstermektedir. Buna göre, politika yapımcıların öncelikli amacı ekonomik ve fiyat istikrarı olarak belirlenmiş olması durumunda kamu harcaması artışları daha temkinli ve kontrollü bir çerçevede gelişmektedir. Politika yapımcıların öncelikli amacının, ekonomik büyümenin ve istihdamın artırılması olarak belirlenmesi durumunda ise, kamu harcamalarındaki artışlar mutlak genişletici yönde gerçekleşmektedir.

Türkiye’de, özellikle doksanlı yıllarda siyasal koşulların da etkisi ile kamu harcamalarındaki hızlı artış iç borç stokunu arttırarak ekonomik istikrarın sağlanmasının önünde önemli bir engel teşkil etmiştir. Bu durum, Türkiye ekonomisinde önemli bir makroekonomik sorun haline gelmiş ve 1994 yılında önemli bir ekonomik krizin yaşanmasına neden olmuştur. Doksanlı ve ikibinli yılların başında uygulanan ekonomik istikrar programlarında maliye politikasının aktif bir biçimde kullanımı ve mali disiplinin sağlanması hedefi önemle vurgulanmıştır. Bu

bağlamda para politikasının yanında maliye politikası araçlarının da kullanılarak mali disiplin amacına yönelik önemli kararlar alınmıştır.

Öte yandan bu çalışmada, Türkiye üzerine yapılmış olan diğer çalışmalardan farklı olarak beş değişkenli regresyon modeli kullanılmıştır. Buna göre, regresyon modelinde reel hanehalkı tüketim harcamaları ve reel kamu harcamaları değişkenlerinin yanısıra TÜFE enflasyon oranı, reel faiz oranı ve reel efektif döviz kuru değişkenleri kullanılmıştır. Türkiye üzerine yapılmış olan diğer çalışmalarda ise sadece hanehalkı tüketim harcamaları ve kamu harcamaları değişkenleri kullanılmıştır. Ekonometrik modelleme için kullanılan bu değişkenlerin yanısıra farklı değişkenler de tercih edilebilmektedir.

Türkiye’de kamu harcaması davranışı ile hanehalkı tüketim harcaması davranışı arasındaki ilişkinin incelendiği bu çalışmadaki bulgular, kamu harcaması davranışlarının hanehalkı tüketim harcaması davranışları üzerinde etkili olduğunu ve her ikisi arasında iki yönlü bir nedensellik ilişkisinin var olduğunu göstermektedir. Bu çalışmadaki sonuçlar, teorik beklentiler ile uyumlu olup Keynesyen teorinin yaklaşımlarını desteklemekte bu kapsamda çalışmanın sonuçları, Durkaya (2012)’nin bulguları ile benzerlik göstermesine karşılık, Akıncı ve Tuncer (2016)’in bulunduğu sonuçlar ile farklılıklar göstermektedir.

Çalışmada elde edilen sonuçlar aynı zamanda, Türkiye’de maliye politikası araçlarından biri olan kamu harcamaları politika aracının etkili bir araç olduğu ve bu politika aracının hükümetler tarafından gerektiğinde hanehalkı tüketim harcaması davranışları üzerinde belirleyici bir unsur olarak kullanılabileceğini ortaya koymuştur.

Bu çalışmanın bulguları, her ne kadar ele alınan dönem için teorik beklentiler ile uyumluluk göstermiş olsa da, farklı dönemlerin incelenmesi durumunda sonuçlar da farklılıklar gösterebilmektedir. Bu çerçevede, kamu harcaması davranışı ile hanehalkı tüketim harcaması davranışı ilişkisi üzerine farklı ülkeler için yapılan çalışmalarda da farklı sonuçlar elde edilebilmekte ve bu kapsamda genelleme yapmak zorlaşmaktadır. Şüphesiz, her ülkenin sahip olduğu ekonomik ve finansal koşullar farklılık gösterebilmekte, maliye politikası araçları farklı saikler ile uygulanabilmektedir.

KAYNAKÇA

- Akıncı, A. ve Tuncer, G. (2016). "Kamu Harcamaları ile Özel Tüketim Harcamaları Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 8, 35-55.
- Arı, A. ve Özcan, B. (2015). "Tüketim-Gelir Oranının Durağanlığı: Türkiye Örneği", *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 33(3), 23-46.
- Berument, H. ve Dogan, B. (2004). "The Asymmetric Effects of Government Spending Shocks: Empirical Evidence from Turkey", *Journal of Economics and Social Research*, 6(1), 1-17.
- Bouakez, H. ve Rebei, N. (2003). "Why Does Private Consumption Rise After a Government Spending Shock?", *Working Paper 2003-43 Bank of Canada*.
- Carrasco, M. (1998). "Crowding Out and Government Spending", *University Avenue Undergraduate Journal of Economics*, 2(1).
- Dada, M. A. (2013). "Composition Effects of Government Expenditure on Private Consumption and Output Growth in Nigeria: A Single-Equation Error Correction Modelling", *Romanian Journal of Fiscal Policy (RJFP)*, 2/4, 18-34.
- Dickey, D.A. ve Fuller, W.A. (1979). "Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series With a Unit Root", *Journal of the American Statistical Association*, 74/336a, 427-431.
- Durkaya, M. (2012). "Türkiye’de Kamu Harcamaları ve Özel Tüketim İlişkisi", *Maliye Dergisi*, 163, 118-129.
- Ercolani, V. ve Pavoni, N. (2012). "The Precautionary Effect of Government Expenditures on Private Consumption", <https://www.bancaditalia.it/pubblicazioni/altri-atti-seminari/2012/paper-Pavoni.pdf>. (07.08.2019).
- Ferreira, D. (2015). "The Time-(in)Variant Interplay of Government Spending and Private Consumption in Brazil", *Economia Aplicada*, 3/19, 429-454.
- Galí, J., Vallés, J. ve López-Salido, J. D. (2007). "Understanding The Effects of Government Spending on Consumption", *Journal of European Economic Association*, 5/1, 227-270.
- Granger, C. W. (1969). "Investigating Causal Relations by Econometric Models and Crossspectral Methods", *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 424-438.
- Herrou-Aragón, A. ve Utrera, G. E. (2001). "Public Expenditure and Private Consumption in Argentina: Some Empirical Results", *Documento de Investigación DI-007-E*, 1-19.
- Javid, A. Y. ve Arif, U. (2009). "Dynamic Effects of Changes in Government Spending in Pakistan’s Economy", *The Pakistan Development Review*, 4/48, 973-988.
- Johansen, S. (1988). "Statistical Analysis of Cointegrating Vectors", *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12, 231-254.
- Johansen, S. (1991). "Estimation and Hypothesis Testing of Cointegration Vectors in Gaussian Vector Autoregressive Models", *Econometrica*, 59, 1551-1580.
- Khan, K., Fei, C., Kamal, M. A. ve Ashraf, B. N. (2015). "Impact of Government Spending on Private Consumption Using ARDL Approach", *Asian Economic and Financial Review*, 2015, 5/2, 239-248.
- Kormendi, R. (1983). "Government Debt, Government Spending and Private Sector Behavior", *The American Economic Review*, 73/5, 994-1009.
- Kraipornsak, P. (2010). "Impact of Government Spending on Private Consumption and on the Economy: The Case of Thailand", *International Journal of Economics and Management Engineering*, 3/4, 202-209.
- Lee, J. ve Strazicich, M. C. (2003). "Minimum Lagrange Multiplier Unit Root Test with Two Structural Breaks", *The Review of Economics and Statistics*, 85(4), 1082-1089.
- Lumsdaine, R. L. ve Papell, D. H. (1997). "Multiple Trend Breaks and The Unit Root Hypothesis", *The Review of Economics and Statistics*, 79(2), 212-218.
- Mahmud, M. N. ve Ahmed, M. (2012). "Government Expenditure and Household Consumption in Bangladesh Through the Lens of Economic Theories: An Empirical Assessment", *MPRA Paper No. 36035*, <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/36035/>. (03.08.2019).

- Marattin, L. ve Salotti, S. (2009). "The Response of Private Consumption to Different Public Spending Categories: VAR Evidence from UK", *Working Papers* 670, Dipartimento Scienze Economiche, Università di Bologna.
- Onodje, M. A. (2009). "An Insight in to the Behavior of Nigeria's Private Consumer Spending", *African Journal of Business Management*, 3(9), 383-389.
- Ramajo, J., Garcia, A. ve Ferre, M. (2007). "The Effects of Public Expenditure on Private Consumption: A Disaggregated Analysis for Spain (1970-1997)", *International Economic Journal*, 1/21, 115-131.
- Schmidt P. ve Phillips, P.C.B. (1992). "LM Tests for a Unit Root in the Presence of Deterministic Trends", *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 54(3), 257-287.
- Yılanç, V. (2009). "Yapısal Kırılmalar Altında Türkiye İçin İşsizlik Histerisinin Sınanması", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 10(2), 324-335.
- Zivot, E. ve Andrews, D. (1992). "Further Evidence On The Great Crash, The Oil Price Shock, and The Unit Root Hypothesis", *Journal of Business & Economic Statistics*, 10(3), 251-270.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:10.01.2020 ✓Accepted/Kabul:12.06.2020

DOI: 10.30794/pausbed.672998

Araştırma Makalesi/ Research Article

Tulum, S. (2020). "TFRS 16 Kiralamalar ve TMS 17 Kiralama İşlemleri Standartlarına Göre Sat-Geri Kirala İşlemlerinin Muhasebeleştirilmesi"
Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sayı 41, Denizli, s. 366-382.

TFRS 16 KİRALAMALAR VE TMS 17 KİRALAMA İŞLEMLERİ STANDARTLARINA GÖRE SAT-GERİ KİRALA İŞLEMLERİNİN MUHASEBELEŞTİRİLMESİ

Saadet TULUM*

Özet

İşletmelerin finansal kiralama şirketine satmış olduğu varlığı daha sonra finansal kiralama şirketinden kiralaması anlamına gelen sat-geri kirala yöntemi, Türkiye’de 6361 sayılı finansal kiralama, faktoring ve finansman şirketleri kanununun yayımlanması ile birlikte uygulama imkânı bulmuştur. 01.01.2019 tarihinden önce kiralama işlemlerine ilişkin muhasebe işlemleri TMS 17 Kiralama İşlemleri Standardı’na göre yapılmaktaydı. Bu tarihten itibaren TFRS 16 Kiralamalar Standardı geçerli olmaya başladı. TMS 17 ile TFRS 16 arasında kiralama işlemlerinin muhasebeleştirilmesi bakımından önemli farklılıklar bulunmaktadır. TMS 17’ye göre kiracılar, finansal kiralama işlemlerini bilançolarında raporlarken faaliyet kiralaması işlemlerini bilançolarında raporlamıyorlardı. Fakat TFRS 16’ya göre kiracı, finansal kiralama ve faaliyet kiralaması ayrımı yapmadan tüm kiralama işlemlerini bilançolarında raporlamaktadır. Bu bağlamda çalışmanın amacı, sat-geri kirala yöntemine ilişkin muhasebe işlemlerini kiracı işletmeler açısından yürürlükte olan TFRS 16 Kiralamalar Standardına ve yürürlükten kaldırılan TMS 17 Kiralama İşlemleri Standardı’na göre örnekler ile açıklamaktır.

Anahtar Kelimeler: *Sat-geri kirala yöntemi, TFRS 16, TMS 17.*

ACCOUNTING OF SALE AND LEASEBACK TRANSACTIONS ACCORDING TO TFRS 16 AND TAS 17 STANDARDS

Abstract

Businesses in Turkey are now able to apply the sell-and lease back method -which means the leasing of the assets sold to the leasing company- with the publication of the law numbered 6361 on leasing, factoring and financing companies. Before 01.01.2019, leasing transactions were being recognized in accordance with TAS 17 Leasing Transactions Standard. As of this date, TFRS 16 Leases Standard became effective. There are significant differences between TAS 17 and TFRS 16 in terms of accounting methodology of leases. According to TAS 17, lessees were reporting financial leasing transactions on their balance sheets, but not reporting operating leases on their balance sheets. However, in accordance with TFRS 16, the lessee reports all leases on their balance sheets without discriminating between financial leases and operating leases. In this context, the purpose of this study is to explain with examples the accounting transactions related to the sale and leaseback method in accordance with the TFRS 16 Leases Standard and the repealed TAS 17 Leases Transactions Standard.

Keywords: *Sale and Leaseback method, TFRS 16, TAS 17.*

*Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, Vize Meslek Yüksekokulu, KIRKLARELİ.
e-posta: soztas@klu.edu.tr (orcid.org/0000-0002-4693-2538)

1. GİRİŞ

Sat-geri kirala yöntemine 1985'te yayımlanan 3226 sayılı Finansal Kiralama Kanununda yer verilmezken 2012 yılında yayımlanan 6361 sayılı "Finansal Kiralama, Faktoring ve Finansman Şirketleri Kanunu"nda yer verilmiştir. Sat-geri kirala yönteminde işletmeler sahip oldukları varlıkları satıp daha sonra kiralamak suretiyle işletmeye alternatif finansman sağlayabilmektedirler. Bu yöntemde malın mülkiyeti finansal kiralama şirketindeyken malın kullanım hakkı satıcı firmada olmaktadır.

Sat-geri kirala yöntemi ile kanun koyucunun amacı, işletmelerin finansal ve sermaye yapısını güçlendirmek ve kaynak temin etmede sıkıntı yaşayan işletmelere daha kolay finansman sağlayacakları uygun ortamı sağlamaktır (Özperçin, 2016). Finansal raporlarda yer alan bilginin karşılaştırılabilirliği, ihtiyaca uygunluğu, şeffaflığı, ve gerçeğe uygun sunumunu sağlamak Uluslararası Finansal Raporlama Standartlarının temel amacı haline gelmiştir. Fakat IAS 17'ye göre sunulan bilgilerin bu amacı karşılamadığına dair yapılan eleştirilerden dolayı Uluslararası Muhasebe Standartları Kurulu (IASB), IFRS 16 kiralama standardını 1 Ocak 2019 tarihinden itibaren uygulanmak üzere, 2016 yılının Ocak ayında yayımlamıştır. Ülkemizde ise Kamu Gözetimi Kurumu, TFRS 16 standardını, 01.01.2019 tarihi ve sonrasında uygulamak amacıyla 16.04.2018 tarihinde yayımlamıştır (Marşap ve Yanık, 2019: 1).

01.01.2019 tarihinden itibaren TMS 17 uygulamadan kalkmış ve yerine bütün kiralama bünyesinde barındıran TFRS 16 uygulanmaya başlanmıştır. Yani 2019 yılından sonra işletmeler TMS 17 standardını uygulamayacaklardır.

TMS 17 Kiralama İşlemleri Standardı'na göre kiracı, finansal kiralama işlemlerini finansal durum tablosunda raporlarken faaliyet kiralama işlemlerini finansal durum tablosunda raporlamıyor ve bu durumda yatırımcılar işletmelerin mali durumunu tam anlamıyla göremiyordu. Diğer bir ifadeyle yatırımcılar, varlıklarını satın alma yoluyla elde eden işletmeler ile kiralarak elde eden işletmeleri kıyaslayamıyorlardı. Bunun sonucunda IASB ve FASB 2009 yılında başlattıkları projeye göre, kiracının kiralama işlemiyle bir varlık ve karşılığında bir yükümlülük elde ettiğine dair görüş birliğine vardılar. Ayrıca UMS 17'nin kiraya verenle ilgili hükümlerinin korunması konusunda mutabık kaldılar. Daha sonra IASB, 2009 yılında UFRS 16 Kiralamalar Standardı'nı yayımladı (TFRS 16 Kiralamalar Sunumu).

TFRS 16'nın eski standarttan en önemli farkı, TMS 17'de kiralama işlemlerinin gerek kiracı gerekse kiralayana açısından finansal kiralama ve faaliyet kiralaması olarak ayrılmasıydı. Fakat TFRS 16 kiracı açısından bu ayrımı ortadan kaldırmış ve bunun yerine "kiralama" ifadesini kullanmıştır (Kaval, 2018). Bu nedenle çalışmada öncelikle sat-geri kirala yönteminin tanımına, yöntemle ilişkin avantajlara ve TMS 17 ve TFRS 16 arasındaki farklara değinilecek daha sonra TMS 17 ve TFRS 16 açısından örnek muhasebe işlemlerine yer verilecektir.

2. KİRALAMANIN TANIMLANMASI

İşletmenin, öncelikle sözleşmenin bir kiralama sözleşmesi kapsamında ele alınıp alınmayacağını veya kiralama içerip içermediğini değerlendirmesi gerekir. Bu kapsamda kiralama, tanımlanan varlığın kullanımını kontrol hakkının bir bedel ile belirli bir dönem için devretme anlamına gelir. TFRS 16 Kiralamalar Standardının B9-B31 paragrafları sözleşmenin, kiralama içerip içermediğinin ya da kiralama sözleşmesi olup olmadığının değerlendirilmesine yardımcı olur (TFRS 16, md. 9). Bu tanımda ön plana çıkarılan varlığın kullanımını kontrol etme hakkına sahip olmaktır (Marşap ve Yanık, 2019: 4). Belirli süre, örneğin bir makine kullanmak suretiyle üretilen miktar gibi söz konusu varlığın kullanım miktarı üzerinden ölçülebilir (TFRS 16, md. 10). Ayrıca işletme, sözleşmenin şartları değiştirildiği zamanda da kiralama sözleşmesi kapsamında ele alınıp alınmayacağını veya kiralama içerip içermediğini tekrar değerlendirir (TFRS 16, md. 11).

İşletmelerin, bir sözleşmenin kiralama sözleşmesi olup olmadığını yani tanımlanan varlığın kullanımını kontrol etme hakkını belirli bir dönem için devredip devretmediğini değerlendirirken, müşterinin tanımlanan varlığı kullanım süresi boyunca aşağıda belirtilen hakların her ikisine sahip olup olmadığını da değerlendirmeleri gerekmektedir (TFRS 16 Ek md. 9):

- Tanımlanan varlığın kullanılmasından dolayı elde edilecek ekonomik yararların tamamına yakın bir kısmını elde etme hakkı ve

- Tanımlanan varlığın kullanımını yönetme hakkı

Müşteri, sözleşme süresinin sadece bir kısmı için tanımlanan varlığın kullanımını kontrol etme hakkını elde bulunduruyorsa bu durumda sözleşme, sadece sürenin bu kısmı için bir kiralama içermektedir (TFRS 16 Ek md. 10):

Özetlemek gerekirse TFRS 16'ya göre, bir sözleşmenin kira sözleşmesi olup olmadığından bahsetmek için öncelikle varlığın kullanımının kontrol hakkının belirli bir süre için kiracıya devredilmesi ve sonrasında kiracının varlığı yönetme hakkı ve ekonomik yararın tamamına yakın bir kısmını elde etme hakkına sahip olması gerekmektedir.

3. SAT-GERİ KİRALA YÖNTEMİ

6361 sayılı kanunda, sat-geri kirala yöntemi tanımlanmamış; fakat 18. maddede finansal kiralama sözleşmesinin tanımında sat-geri kirala işleminden söz edilmiştir. Buna göre finansal kiralama sözleşmesi, kiralayanın, kiracının talebi ve seçimi üzerine üçüncü bir kişiden veya bizzat kiracıdan satın aldığı veya başka suretle temin ettiği veya daha önce mülkiyetine geçirmiş bulunduğu bir malın zilyetliğini, her türlü faydayı sağlamak üzere belli bir kira bedeli karşılığında, kiracıya bırakmasını öngören sözleşmedir (Finansal Kurumlar Birliği, 2012). Tanımda geçen "bizzat kiracıdan satın aldığı" ibaresi ile 6361 sayılı kanunun sat-geri kirala yöntemine imkân tanıdığı anlaşılmaktadır.

Sat-geri kirala, firmaların amortismanına tabi varlıklarını bir finansal kiralama şirketine sattıktan sonra tekrar kiralaması işlemidir. Bu durumda malın mülkiyeti finansal kiralama şirketinde, kullanım hakkı ise satıcı firmada olmaktadır. Kiralama süresinin sonunda ise söz konusu iktisadi kıymetlerin mülkiyeti tekrar kiracıya geçmektedir (İstanbul Yeminli Mali Müşavirler Odası, 2019).

Sat-geri kirala yöntemi, işletmenin finansman ihtiyacının daha fazla olduğu dönemlerde sahibi olduğu iktisadi kıymeti finansal kiralama şirketine satması ve aynı iktisadi kıymeti belirli şartlarla kiralamasıdır. Bu yöntem ile işletmenin bilançosunda duran varlıklar azalırken dönen varlıklar artmaktadır (Tuğlu ve Atila, 2007: 28). Böylece kiralama konusu iktisadi kıymetin kullanım hakkını elde eden satıcı firma, ihtiyaç duyduğu nakde ulaşma olanağı elde etmektedir. Bu yöntemde, işletme bilançolarında yer alan varlıklarını güncelleyecek ve hem orta hem de uzun vadeli işletme sermayesi ihtiyacını karşılayacaktır (Finansal Kurumlar Birliği, 2019).

Sat-geri kirala yöntemini finansal kiralama yönteminden ayıran en önemli husus, kiralama konusu malın temin edildiği kişi olmaktadır. Sat-geri kirala yönteminde; finansal kiralama vaadi, satış ve finansal kiralama işlemi iç içe geçmiş durumdadır. Yani bu yöntemde kiracı ilk aşamada; sahibi olduğu kiralama konusu malı finansal kiralama şirketine satmayı ve sonrasında bu malı aynı finansal kiralama şirketinden kiralamayı; finansal kiralama şirketi ise kiralama konusu malı satın almayı ve sonrasında kiracı firmaya kiralamayı taahhüt emektedir. Son aşamada ise, kiralama süresinin sonunda söz konusu mal kiracı firma tarafından devralınmaktadır (Kasaroğlu Hukuk Bürosu, 2015).

3.1. Sat-Geri Kirala Yönteminin Avantajları

Leasing çeşitlerinden biri olan sat-geri kirala yönteminin birçok avantajı bulunmaktadır. 6361 sayılı "Finansal Kiralama, Faktoring ve Finansman Şirketleri Kanunu" ile 6495 sayılı "Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnemelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanunu"nda sat-geri kirala yöntemine ilişkin birtakım teşvik ve istisnalar bulunmaktadır. 6361 sayılı kanunda, sat-geri kiralamaya konu olan malın kiralayan firmaya devrinde binde 4,55 oranında bir harç ve söz konusu malın tekrar kiracıya devrinde tapu harcı istisnası yer almıştır. 6495 sayılı kanunda ise sat-geri kirala yapılacak mallar için KDV ve kurumlar vergisi istisnası getirilmiştir. Sonuç olarak söz konusu yöntem, nakit ihtiyacı olan işletmelerin nakit ihtiyacını giderirken aynı zamanda bu işletmelere vergi tasarrufu bakımından da önemli fırsatlar sunmaktadır. Bu nedenle sat-geri kirala yönteminin en önemli avantajı; işletmelerin makine, ekipman vb. diğer aktiflerini finansal kiralama şirketine satarak nakit elde etmelerini sağlaması ve böylece çalışma sermayesini artırmasıdır. Çalışma sermayesini artıran işletmenin kısa vadeli borçlarını ödeyebilmesi çok daha kolay olmaktadır.

İşletme, bu şekilde nakit girişi elde ederek finansal darboğazları aşip yeni yatırımlar yapabilir. İşletmenin sözleşme süresi sonunda malın mülkiyetini devralması, mülkiyet kaybı olmadan önemli bir finansal işlemi gerçekleştirmesini sağlayacaktır (Öğredik, 2014).

Sat-geri kirala, geleneksel finansman yöntemlerine alternatif bir yöntemdir. Satıcı bu yöntemde, geleneksel yöntemin ekstra maliyetleri ve diğer sorunları olmadan ilk kiralama dönemini ihtiyaçlarını karşılayan bir süre için yapılandırabilir (Voit Real Estate Services, 2016). Sat-geri kirala yöntemi ile borçlanmanın maliyeti banka kredilerine kıyasla çok daha düşük olmaktadır. Çünkü banka kredisi ile borçlanma durumunda yüksek faiz oranlarına katlanmak gerekmektedir. Ayrıca bu yöntemi kullanarak finans elde eden işletmeler, banka kredisi ile borçlanma limitini aşmadıklarından diğer işletmelere göre bankalardan çok daha kolay borç elde edebilmektedirler.

Bu yöntemle satılan taşınmazların, satış yapıldıktan itibaren 5. senenin sonuna kadar pasiflerde özel bir fon hesabına tutulması gerekmektedir. Bu şekilde pasiflerde özel fonlarda gösterilen satış rakamı, özkaynaklara alındığında özkaynakların varlıkları karşılama oranı yükselmektedir. Bunun yanı sıra varlıklarını bu yöntemle nakde çeviren işletmelerin mali oranlardan. Cari oran, kısa vadeli banka borçlarının özkaynaklara oranı ve özkaynak oranı olumlu yönde etkilenmekte ve bu durum da işletmelerin kredi kullanmasını kolaylaştırmaktadır. Ayrıca finansal kiralama şirketine ödenen faizler gider yazılır ve böylece vergi matrahı azaltılır (Vanlı, 2016).

Sat-geri kirala yönteminin yukarıda bahsedilen avantajlarının yanı sıra birtakım vergisel avantajları da bulunmaktadır. Söz konusu avantajlar aşağıda sıralanmıştır:

- Kiralama konusu malın finansal kiralama şirketine satılması durumunda elde edilen satış kazancının kurumlardan vergisinden istisna olması
- Kiralama süresi sonunda kiralama konusu malın kiracı adına kaydının tapu harcından istisna olması,
- Sat-geri kirala işleminin KDV'den istisna olması,
- Finansal kiralama sözleşmelerinin damga vergisinden istisna olması,

3.2. Sat-Geri Kirala Yönteminin İşleyişi

Sat-geri kirala işleminin ilk aşaması, gayrimenkulü olan fakat dış finansmana ihtiyacı olan bir işletmenin, imzalanan sözleşmeye dayanarak aktiflerindeki gayrimenkulü finansal kiralama şirketine satması yani devretmesi ile başlar. İşletme devir bedelini finansal kiralama şirketinden tahsil ettiğinde ihtiyacı olan finansmanı elde etmiş olur. İkinci aşama kiralama aşamasıdır. Gayrimenkulünü finansal kiralama şirketine satmış olan işletme bu sefer aynı gayrimenkulü finansal kiralama şirketinden geri kiralar. Son aşamada ise gayrimenkulün geri satışı yapılır. Kiralama süresi sonunda söz konusu gayrimenkul kiracıya tekrar devredilir (Köprü, 2015). Diğer bir anlatımla, sat-geri kirala yöntemiyle satıcı, varlığın satışı için finansal kiralama şirketine bir fatura hazırlar. Finansal kiralama şirketi, varlığı satıcıdan satın alır ve satıcıya finansal kiralama sözleşmesiyle tekrar kiralar. Sözleşme süresinin sonunda da varlığı satıcı firmaya tekrar satar.

4. KULLANIM HAKKI

Kiracının, kiralamanın fiili olarak başladığı tarih itibarıyla kullanım hakkı varlığını maliyeti üzerinden ölçmesi gerekmektedir (TFRS 16, md.23).

Kullanım hakkı varlığının maliyeti aşağıdakilerden meydana gelir (TFRS 16, md.24):

- Kira yükümlülüğüne ilişkin ilk ölçüm tutarı,
- Kiralamanın fiili olarak başladığı tarihte ya da öncesinde yapılan kira ödemelerinden, alınan kiralama teşviklerinin düşülmesi sonucu elde edilen tutar,
- Kiracının katlandığı başlangıç dönemine ilişkin doğrudan maliyetler ve
- Dayanak varlığın sökülmesi, taşınması, yerleştirildiği alanın restore edilmesi veya dayanak varlığın restore edilmesine ilişkin kiracının katlandığı tahmini maliyetler.

Kullanım hakkı varlığının sonraki ölçümünde ise, kiracı, gerçeğe uygun değer yöntemi ve yeniden değerlendirme yöntemini uygulamadığında kullanım hakkı varlığını maliyet yöntemini uygulamak suretiyle ölçer (TFRS 16, md.29).

Kiracı maliyet yöntemini uygulaması durumunda, kullanım hakkı varlığını (TFRS 16, md.30):

- Birikmiş amortismanla birlikte birikmiş değer düşüklüğü zararları düşülmüş ve
- Kira yükümlülüğünün yeniden ölçümüne göre düzeltilmiş maliyeti üzerinden ölçer.

Eğer kiralama işlemi, varlığın mülkiyetinin kiralama süresi bitiminde kiracıya devrediyor ya da kullanım hakkı varlığı maliyeti, kiracı firmanın satın alma opsiyonunu kullanacağını gösteriyor ise kiracının kullanım hakkı varlığını, kiralamanın başladığı tarihten itibaren başlayıp varlığın yararlı ömrü bitinceye kadar amortismanına tabi tutması gerekir. Bunun dışında kalan kiralamalarda kiracı, kullanım hakkı varlığını kiralamanın fiili olarak başladığı tarihten başlayarak varlığın yararlı ömrü ya da kira süresinden daha kısa olanına göre amortismanına tabi tutar (TFRS 16, md.32).

Özetlemek gerekirse, kiracı kullanım hakkını muhasebeleştirirken öncelikle varlığın maliyeti üzerinden ölçer. Kullanım hakkının sonraki ölçümünde ise kiracı yeniden değerlendirme yöntemi veya gerçeğe uygun değer yöntemini uygulamıyorsa kullanım hakkını maliyet yöntemine göre ölçer. Eğer kiralama süresi sonunda varlığın mülkiyeti kiracıya devrediliyorsa kiracı kullanım hakkını kiralamanın başlangıcından varlığın yararlı ömrü bitinceye kadar amortismanına tabi tutar. Bunun haricinde ise kiracının, kullanım hakkını kiralamanın başlangıcından varlığın kira süresi ya da yararlı ömründen hangisi daha kısaysa ona göre amortisman ayırması gerekir.

5. TFRS 16 KİRALAMALAR STANDARDINA GÖRE SAT-GERİ KİRALA İŞLEMLERİNİN MUHASEBELEŞTİRİLMESİ

Bir işletmenin diğer bir ifadeyle satıcı veya kiracı firmanın, bir varlığı diğer bir firmaya yani alıcı veya kiraya veren firmaya devretmesi ve aynı varlığı alıcı veya kiraya veren firmadan geri kiralaması durumunda, hem satıcı-kiracı hem de alıcı-kiraya veren, devir sözleşmesini ve kiralamayı TFRS 16'nın 99-103. paragraflarını uygulayarak muhasebeleştirilmesi gerekir (TFRS 16, md. 98). TMS 17'ye göre, sat-geri kirala işleminin muhasebeleştirilmesi kiralama çeşidinin türüne göre değişkenlik göstermekteydi. Yani TMS 17'ye göre kiralamanın faaliyet kiralaması mı yoksa finansal kiralama mı olduğu önemliydi. Fakat TFRS 16'da böyle bir sınıflandırma yapılmamıştır. TFRS 16'da sat-geri kirala yöntemine ilişkin ayırım, varlığın devrinin bir satış işlemi olup olmaması yönündedir.

5.1. Varlığın Devrinin Satış İşlemi Olup Olmadığının Değerlendirilmesi

İşletmenin, varlığın devrini satış olarak muhasebeleştirip muhasebeleştirmeyeceği konusunda karar verirken, TFRS 15'te yer alan edim yükümlülüğünün ne zaman yerine getirildiğinin tespitine yönelik hükümleri uygulaması gerekir (TFRS 16, md. 99).

5.1.1. Varlığın Devrinin Satış İşlemi olduğu Durumlar

Varlığın satıcı firma tarafından devrinin, satış olarak muhasebeleştirilmesi için TFRS 15'teki hükümleri karşılaması durumunda (TFRS 16, md. 100):

- Satıcı, geri kiralamadan dolayı ortaya çıkan kullanım hakkı varlığını, elde tuttuğu kullanım hakkı varlığının önceki defter değeri oranı üzerinden ölçer. Buna göre satıcı, sadece alıcıya devredilen haklarla ilişkili kazanç veya kayıp tutarını finansal tablosuna yansıtmalıdır.

- Alıcı, varlıkla ilgili satın alma işlemini ilgili Standartları uygulayarak, kiralamayı ise bu Standardın kiraya verene ilişkin muhasebeleştirme hükümlerini uygulayarak muhasebeleştirmelidir.

Diğer bir anlatımla TFRS 16'nın 100. Maddesine göre, varlığın satıcı tarafından alıcıya devri varlık satışı olarak muhasebeleştirildiğinde satıcı, varlığın alıcıya satış işlemini yapar ve söz konusu varlığı kayıtlarından çıkarır. Sonrasında kiracı kayıtlarından çıkardığı varlığı kullanım hakkı olarak muhasebeleştirir. Satıcı, kullanım hakkı varlığını daha önce elde tuttuğu varlığın önceki defter değeri oranı üzerinden ölçer. Kiracı, alıcıya devrettiği

haklarla ilgili kazanç ve kayıp tutarını kar veya zarar olarak gösterir.

Bir varlığın satışıyla ilgili bedelin gerçeğe uygun değeri, varlığın gerçeğe uygun değerine eşit olmadığında veya kiralama ile ilgili ödemeler, piyasa koşullarında olmadığında işletme, satıştan elde ettiği bedeli gerçeğe uygun değeriyle ölçmek için aşağıdaki düzeltmeleri yapmalıdır (TFRS 16, md. 101):

- Piyasa koşullarının altında ödenen bedellerin hepsini ön kira ödemesi olarak
- Piyasa koşullarının üstünde ödenen tüm bedelleri ise, alıcı tarafından satıcıya sağlanan ek finansman olarak muhasebeleştirilmelidir.

İşletme, 101'inci paragrafa göre yapması gereken tüm olası düzeltmeleri, aşağıdakilerden hangisini daha kolay tespit edilebiliyorsa onu esas almak suretiyle ölçmelidir (TFRS 16, md. 102):

- Satış tutarının gerçeğe uygun değeri ve varlığın gerçeğe uygun değeri arasındaki fark ve
- Kiralamaya ilişkin sözleşmeyle ilgili ödemelerin bugünkü değeri ve kiralamaya yönelik piyasa koşullarında yapılan ödemelerin bugünkü değeri arasındaki fark.

5.1.2. Varlığın Devrinin Satış İşlemi Olmadığı Durumlar

Varlığın satıcı firma tarafından devrinin, varlık satışı olarak muhasebeleştirilebilmesi için TFRS 15 Müşteri Sözleşmelerinden Hasılat Standardına ilişkin hükümleri karşılamaması durumunda (TFRS 16, md. 103):

- Satıcı firma, devredilen varlığı finansal tablolarında göstermeye devam ederken devir bedeline eşit tutarda bir finansal yükümlülüğü finansal tablolarına yansıtır ve söz konusu finansal yükümlülüğü TFRS 9 Finansal Araçlar Standardına göre muhasebeleştirir.
- Alıcı firma, devredilen varlığı finansal tablolarında göstermez ve devir bedeline eşit tutarda bir finansal varlığı finansal tablolarına yansıtır ve söz konusu finansal varlığı TFRS 9 Finansal Araçlar Standardına göre muhasebeleştirir.

Bu durum aşağıdaki tablo yardımıyla özetlenebilir.

Tablo 1. Sat-Geri Kirala İşlemlerinin Değerlendirilmesi

	Satıcı (Kiracı)	Alıcı (Kiralayan)
Varlığın Devrinin Bir Satış İşlemi Olduğu Durumlar	<ul style="list-style-type: none">➤ Varlık finansal tablo dışında bırakılır ve kiracının muhasebe modelini geri kiralama işlemine uygulaması gerekir.➤ Kullanım hakkı varlığını, elde tuttuğu kullanım hakkı varlığının önceki defter değeri oranı üzerinden ölçer.➤ Devredilen haklara ilişkin kazanç ya da kayıp tutarı finansal tabloya alınır.	Varlık finansal tabloya alınır ve kiralayan muhasebe modelini geri kiralama işlemine uygulaması gerekir.
Varlığın Devrinin Satış İşlemi Olmadığı Durumlar	<ul style="list-style-type: none">➤ Devredilen varlığın finansal tablolarda gösterilmesi gerekir.➤ Finansal yükümlülüklerin TFRS 9'a göre muhasebeleştirilmesi gerekir.	<ul style="list-style-type: none">➤ Devredilen varlık finansal tablolara alınmaz.➤ Finansal varlıkların TFRS 9'a göre muhasebeleştirilmesi gerekir.

Kaynak: Karataş, 2019: 91

6. TMS 17'YE GÖRE SAT-GERİ KİRALA İŞLEMLERİNİN MUHASEBELEŞTİRİLMESİ

Sat-geri kirala işlemlerinin muhasebeleştirilmesi, söz konusu kiralama işleminin çeşidine bağlı olarak değişmektedir (TMS 17, md. 58). Eğer sat-geri kirala işlemi, finansal kiralama ile sonuçlanırsa satış gelirlerinin defter değerini aşan kısmı satıcı firma tarafından hemen gelir olarak muhasebeleştirilmez. Söz konusu gelir ertelenir ve kiralama süresi boyunca itfa edilir (TMS 17, md. 59).

Eğer sat-geri kirala işlemi, faaliyet kiralaması ile sonuçlanırsa söz konusu işlem gerçeğe uygun değer üzerinden gerçekleştiğinde, kar veya zarar hemen muhasebeleştirilir. Satış fiyatı gerçeğe uygun değer altındayken, piyasa fiyatının altında yapılacak kira ödemelerinden dolayı karşılanacak zararlar haricinde her türlü kar ve zarar hemen muhasebeleştirilir. Piyasa fiyatının altında yapılacak kira ödemelerinden dolayı karşılanacak zararlar, ertelenir ve söz konusu varlığın kullanım süresi boyunca kira ödemeleriyle orantılı bir şekilde itfa edilir. Yani satış fiyatı gerçeğe uygun değerden fazla olduğunda, gerçeğe uygun değer üzerinde kalan kısım ertelenir ve varlığın kullanım süresi boyunca itfa edilir (TMS 17, md. 61). Sat-geri kirala işlemi, bir faaliyet kiralaması ve kira ödemeleri ile satış fiyatı gerçeğe uygun değerde olduğunda normal bir satış işleminden bahsedilir ve her türlü kar ve zarar hemen muhasebeleştirilir (TMS 17, md. 62).

Faaliyet kiralamaları için sat-geri kirala işleminin gerçekleştiği tarihte gerçeğe uygun değer, defter değerinden düşük olduğunda gerçeğe uygun değer ve defter değeri arasındaki fark hemen muhasebeleştirilir (TMS 17, md. 63).

7. SAT-GERİ KİRALA İŞLEMLERİNE İLİŞKİN ÖRNEK UYGULAMA

Bu başlık altında, sat-geri kirala işlemlerine ilişkin muhasebe işlemleri kiracı açısından hem TFRS 16 ve hem de TMS 17'ye göre anlatılmıştır. Kiraya veren açısından kiralama işlemlerinin muhasebeleştirilmesi bakımından bir değişiklik olmamakla birlikte söz konusu işlemler de bu başlık altında anlatılmıştır.

7.1. Sat-Geri Kirala İşlemlerinin TFRS 16'ya Göre Kiracı Açısından Muhasebeleştirilmesi

A Tekstil Firması, bir finansal kiralama şirketine makinesini 15.000.000 TL bedelle satmış ve 5 yıllığına geri kiralamıştır. Net defter değeri 10.000.000 TL olan tekstil makinesinin gerçeğe uygun değeri 16.000.000 TL'dir. Yıllık faiz oranı %15 ve kira ödemelerinin bugünkü değeri 13.000.000 TL'dir.

$$\text{Yıllık Taksit Tutarı} = \frac{\text{Anapara} \times \text{Yıllık Faiz Oranı}}{1 - \frac{1}{(1 + \text{Yıllık Faiz Oranı})^n}}$$

n = 5 yıl (Geri Ödeme Süresi)

$$\begin{aligned} \text{Yıllık Taksit Tutarı} &= \frac{13.000.000 \times 0,15}{1 - \frac{1}{(1 + 0,15)^5}} \\ &= 3.878.102,18 \text{ TL} \end{aligned}$$

Tablo 2. A Tekstil Firması Ödeme Planı

YIL	ANAPARA	FAİZ	KİRA	TOPLAM ANAPARA
2018	1.928.102,18	1.950.000,00	3.878.102,18	11.071.897,82
2019	2.217.317,51	1.660.784,67	3.878.102,18	8.854.580,31
2020	2.549.915,13	1.328.187,05	3.878.102,18	6.304.665,18
2021	2.932.102,40	945.699,78	3.878.102,18	3.372.562,78
2022	3.372.217,76	505.884,42	3.878.102,18	0
TOPLAM	13.000.000,00	6.390.555,92	19.390.510,90	

Örnekte görüldüğü gibi, varlığın gerçeğe uygun değeri satış bedelinin üzerindedir. TFRS 16'nın 101. Maddesine

göre satıcı, piyasa koşullarının altında yapılan ödemelerin tümünü ön kira ödemesi olarak muhasebeleştirmelidir.

$$\text{Kullanım Hakkı} = \text{Net Defter Değeri} \frac{\text{Kira Ödemelerinin Bugünkü Değeri}}{\text{Gerçeğe Uygun Değer}}$$

$$\text{Kullanım Hakkı} = 10.000.000 \frac{13.000.000}{16.000.000} = 8.125.000 \text{ TL}$$

Gerçeğe Uygun Değer – Satış Bedeli

$$16.000.000 - 15.000.000 = 1.000.000$$

Bu durumda kullanım hakkı 8.125.000 TL + 1.000.000 TL = 9.125.000 TL

2018 yılına ait muhasebe kayıtları

A Tekstil firmasının, 2018 yılına ait sat-geri kirala işlemlerini aşağıdaki örneklerde gösterildiği gibi muhasebeleştirmesi gerekmektedir.

Sat-geri kirala işleminin muhasebeleştirilmesi

TFRS 16'ya göre A firması, geri kiralama ile elde tuttuğu kullanım hakkını, varlığın önceki net defter değerine oranlayarak ölçer. Aşağıdaki yevmiye kaydında amortisman tutarı ihmal edilmiştir.

_____ // _____	
102 BANKALAR	15.000.000,00
25X KULLANIM HAKKI	9.125.000,00
253 MAKİNE	10.000.000,00
30X KİRA YÜKÜMLÜLÜĞÜ	13.000.000,00
SAT VE GERİ KİRALAMA KAZANCI	1.125.000,00
_____ // _____	

Sat-geri kirala işleminden doğan kira yükümlüğü ve finansman giderinin muhasebeleştirilmesi

Anapara 1.928.102,18 TL ve faiz 1.950.000 TL olmak üzere toplam 3.878.102,18 TL kira ödemesi örnekte görüldüğü gibi banka hesabından ödenmiştir.

_____ // _____	
780 FİNANSMAN GİDERİ	1.950.000,00
30X KİRA YÜKÜMLÜLÜĞÜ	1.928.102,18
102 BANKALAR	3.878.102,18
_____ // _____	

Sat-geri kirala işlemi için amortisman ayrılması

$$Amortisman = 9.125.000 \frac{12 \text{ ay}}{60 \text{ ay}} = 1.825.000 \text{ TL}$$

_____ // _____

770 GENEL YÖNETİM GİDERİ	1.825.000,00	
	257 BİRİKMİŞ AMORTİSMAN	1.825.000,00

_____ // _____

2019 yılına ait muhasebe kayıtları

A Tekstil firmasının, 2019 yılına ait sat-geri kirala işlemlerini aşağıdaki örneklerde gösterildiği gibi muhasebeleştirilmesi gerekmektedir.

Sat-geri kirala işleminden doğan kira yükümlülüğü ve finansman giderinin muhasebeleştirilmesi

_____ // _____

780 FİNANSMAN GİDERİ	1.660.784,67	
30X KİRA YÜKÜMLÜLÜĞÜ	2.217.317,51	
	102 BANKALAR	3.878.102,18

_____ // _____

Sat-geri kirala işlemi için amortisman ayrılması

$$Amortisman = 9.125.000 \frac{12 \text{ ay}}{60 \text{ ay}} = 1.825.000 \text{ TL}$$

_____ // _____

770 GENEL YÖNETİM GİDERİ	1.825.000,00	
	257 BİRİKMİŞ AMORTİSMAN	1.825.000,00

_____ // _____

7.2. Sat-Geri Kirala İşlemlerinin TMS 17'ye Göre Muhasebeleştirilmesi

B Tekstil Firması bilançosunda kayıtlı değeri 750.000 TL olan makinesini 1.600.000 TL bedelle satmış ve 3 yıllık süre ile tekrar kiralamıştır. Yıllık faiz oranı %10 ve taksit ödemeleri eşit miktardır. Birikmiş amortisman 375.000 TL ve faydalı ömür 10 yıldır. Kalan ekonomik ömür 5 yıldır.

Tablo 3. B Tekstil Firması Ödeme Planı

YIL	ANAPARA	FAİZ	KİRA	KALAN
1	483.383,69	160.000,00	643.383,69	1.116.616,31
2	531.722,06	111.661,63	643.383,69	584.894,25
3	584.894,25	58.489,43	643.383,69	0
TOPLAM	1.600.000,00	330.151,06	1.930.151,07	

$$\text{Yıllık Taksit Tutarı} = \frac{\text{Anapara} \times \text{Yıllık Faiz Oranı}}{1 - \frac{1}{(1 + \text{Yıllık Faiz Oranı})^n}}$$

n= 3 yıl (Geri Ödeme Süresi)

$$\text{Yıllık Taksit Tutarı} = \frac{1.600.000 \times 0,10}{1 - \frac{1}{(1 + 0,10)^3}}$$

= 643.383,69

7.2.1. Kiralama İşleminin Finansal Kiralama Şirketi Tarafından Muhasebeleştirilmesi

Finansal kiralama şirketlerinin, muhasebe işlemlerini yaparken Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu tarafından 17 Mayıs 2007 tarih ve 26525 sayılı resmi gazetede yayımlanan tebliğ kapsamında tek düzen hesap planını kullanmaları gerekmektedir.

Makinenin Satın Alınması

_____ //	
226 FİN. KİR. KONUSU YATIRIMLAR	1.600.000,00
	022 BANKALAR 1.600.000,00
_____ //	

Makinenin Kiralanması

_____ //	
150 FİNANSAL KİRALAMA ALACAKLARI	1.930.151,07
226 FİN. KİR. KONUSU YATIRIM.	1.600.000,00
150.01 KAZANILMAMIŞ FİN. KİR. GELİR	330.151,06
_____ //	

1. Yılın Taksit Ödemesinin Tahsili

_____ //	
150.01 KAZANILMAMIŞ FİN. KİR. GELİR	160.000,00
022 BANKALAR	643.383,69
582 FİNANSAL KİRALAMA GELİRLERİ	160.000,00
150 FİNANSAL KİRALAMA ALACAKLARI	643.383,69
_____ //	

Mülkiyetin Kiracıya Devri

Malın mülkiyetinin kiracıya devri sembolik bir bedelle gerçekleştirilmektedir.

_____ // _____

226 FİN. KİR. KONUSU YATIRIMLAR 1

790 DİĞER FAİZ DIŞI GELİRLER 1

_____ // _____

7.2.2. Kiralama İşleminin Kiracı Tarafından Muhasebeleştirilmesi

Satış Bedeli : 1.600.000

Birikmiş Amortisman : 375.000

Maliyet Bedeli : 750.000

Satış Karı : 1.225.000

_____ // _____

102 BANKALAR 1.600.000,00

257 BİRİKMİŞ AMORTİSMANLAR 375.000,00

253 TESİS MAK. VE CİHAZ. 750.000,00

679 DİĞER OL. DIŞI GELİR VE KAR. 1.225.000,00

_____ // _____

Görüldüğü gibi yukarıdaki satış kaydında KDV hesaplanmamıştır. Çünkü sat-geri kirala yönteminde ilk satış, kiralama ve devir işlemlerinin KDV'den muaf tutulduğu katma değer vergisi istisnası başlığı altında bahsedilmiştir.

Fona alınması gereken dönem net karının geçmiş yıllar karlarına aktarılması

_____ // _____

590 DÖNEM NET KARI 1.225.000,00

570 GEÇMİŞ YILLAR KAR. 1.225.000,00

_____ // _____

Geçmiş yıllar karlarının özel fonlara aktarılması

_____ // _____

570 GEÇMİŞ YILLAR KAR. 1.225.000,00

549 ÖZEL FONLAR 1.225.000,00

_____ // _____

Buna göre elde edilen 1.225.000 TL tutarındaki satış kazancı, 570 Geçmiş Yıllar Karları hesabından 549 Özel Fonlar hesabına aktarılmıştır. Söz konusu satış kazancı, Kurumlar Vergisinden istisna olacaktır.

Tapu Harcı Ödemesi

_____ // _____

770 GENEL YÖNETİM GİDERLERİ 7.280,00

900 KANUNEN KABUL EDİLMEYEN GİD. 7.280,00

100 KASA 7.280,00

901 KKEG HESABINDAN ALACAK. 7.280,00

_____ // _____

1.600.000*0,00455 = 7.280

Sat-geri kiralama yöntemi ile gerçekleştirilen kiralama sözleşmeleri kapsamında kiracı tarafından sözleşme süresi sonunda geri alınmak kaydıyla kiralanan taşınmazların kiralayana satışı sırasında devredenden binde 4,55 oranında tapu harcı alınır (Harçlar Kanunu, md. 20). Tapu harcı, vergi kanunlarına göre kanunen kabul edilmeyen gider olduğundan nazım hesaplarda izlenmiştir.

Kiralama İşleminin Gerçekleştirilmesi

_____ // _____

260 HAKLAR 1.600.000,00

302 ERTELENMİŞ FİN. KİR. BORÇ. MALİYETİ 160.000,00

402 ERTELENMİŞ FİN. KİR. BORÇ. MALİYETİ 170.151,06

301 FİN. KİR. İŞLEMLERİNDEN BORÇLAR 643.383,69

401 FİN. KİR. İŞLEMLERİNDEN BORÇLAR 1.286.767,38

_____ // _____

1. Yılın Sonunda Faiz Tutarının Muhasebeleştirilmesi

//

780 FİNANSMAN GİDERLERİ	160.000,00	
301 FİN. KİR. İŞLEMLERİNDEN BORÇLAR	643.383,69	
102 BANKALAR		643.383,69
302 ERTELENMİŞ FİN. KİR. BORÇ. MALİYETİ	160.000,00	

//

Amortisman Ayrılması

Satış bedeli: 1.600.000 TL

Faydalı ömür 10 yıl olduğundan amortisman oranı $1/10=0,10$ 'dur.

Amortisman Tutarı: $1.600.000 \times 0,10 = 160.000$ TL

Özel Fonlar: $1.225.000/10 = 122.500$ TL

//

730 GENEL ÜRETİM GİDERLERİ	37.500,00	
549 ÖZEL FONLAR	122.500,00	
268 BİRİKMİŞ AMORTİSMANLAR	160.000,00	

//

Sat-geri kirala yönteminde söz konusu varlıklarla ilgili olarak hem kira süresi boyunca hem de kira süresinin bitiminde varlıkların geri alınmasından sonra kiracılar tarafından hesaplanacak amortismanların, kiralayan kurumlara devrinden önce ilgili varlığın kiracıdaki net bilanço aktif değerine isabet eden kısmı kurum kazancının tespitinde dikkate alınabilecek, kalan kısmı ise sadece özel fon hesabından mahsup edilebilecektir (Kurumlar Vergisi Genel Tebliği (Seri No:1), md. 5).

Makinenin Mülkiyetinin Devralınması

//

253 TESİS MAKİNE VE CİHAZLAR	1.600.001,00	
268 BİRİKMİŞ AMORTİSMANLAR	750.000,00	
260 HAKLAR		1.600.000,00
257 BİRİKMİŞ AMORTİSMANLAR	750.000,00	
100 KASA		1,00

//

Kiracı, makinenin mülkiyetini devraldığı anda daha önce 260 Haklar hesabında izlediği makineyi 253 Tesis, Makine ve Cihazlar hesabına aktarmıştır.

Makinenin Satılması

_____ // _____	
102 BANKALAR	2.000.000,00
257 BİRİKMİŞ AMORTİSMANLAR	375.000,00
549 ÖZEL FONLAR	612.500,00
253 TESİS MAK. VE CİHAZ.	1.600.001,00
679 DİĞ. OL. DIŞI GELİR VE KAR.	1.387.499,00
_____ // _____	

Özel fonlar (1.225.000-612.500) = 612.500

Makinenin 600.000 TL bedelle satılması durumunda yapılması gereken aşağıdaki gibi olacaktır.

_____ // _____	
102 BANKALAR	600.000,00
257 BİRİKMİŞ AMORTİSMANLAR	375.000,00
549 ÖZEL FONLAR	612.500,00
689 DİĞ OL. DIŞI GİDER VE ZAR.	12.501,00
253 TESİS MAK. VE CİHAZ.	1.600.001,00
_____ // _____	

8. SONUÇ

İşletmelerin alternatif bir finansman elde etmelerini sağlayan sat-geri kirala yöntemine göre işletmeler, varlığın mülkiyetini devretmelerine rağmen aynı varlığı kiralamak suretiyle işletme faaliyetlerinde kullanmaya devam edebileceklerdir. Özellikle likidite sıkıntısı yaşayan işletmelerin tercih ettiği bir yöntem olan sat-geri kirala yöntemi; kurumlar vergisi, katma değer vergisi, damga vergisi ve tapu harcı gibi birtakım vergisel avantajlarının da olması sebebiyle çok daha cazip hale gelmiştir.

Kiralama işlemlerinde ihtiyaç duyulan bazı değişikliklerden dolayı TFRS 16 Kiralamalar Standardının uygulanmaya başlanması birtakım değişiklikleri beraberinde getirmiştir. TMS 17'ye göre finansal kiralama ve faaliyet kiralaması olarak ikiye ayrılan kiralama işlemlerinin, kiracı firmalar açısından en riskli yönü, finansal kiralama işlemlerinin bilançoda raporlanmasına rağmen faaliyet kiralamasından kaynaklanan varlık ve borçların bilanço dışında tutulmasıydı. Fakat finansal kiralama ve faaliyet kiralaması ayrımının yapılmadığı TFRS 16 Kiralamalar Standardında varlıklar kullanım hakkı varlıkları ve borçlar yükümlülük olarak kaydedilecek ve böylece borçlanmadan kaynaklanan riskler de bilançoda yer alacaktır.

Görüldüğü gibi TFRS 16 Kiralamalar Standardı, kiraya verenler açısından bir değişiklik getirmemiş olup kiraya veren firmalar kiralama işlemlerini yine finansal kiralama ve faaliyet kiralaması olarak sınıflandırmaya devam edeceklerdir. Ancak kiracı açısından böyle bir sınıflandırma olmayacak ve kiracılar, kiralama işlemlerinin tümünü bilançolarında göstereceklerdir. Faaliyet kiralamasının en önemli avantajlarından biri, kiracı firmaların borçlarının bilançoda gösterilerek riskin hem yatırımcılar hem de kiracılar açısından en aza indirilmiş olmasıdır. Faaliyet kiralamasının bilançoda gösterilmesi, daha şeffaf ve güvenilir bir raporlamaya imkân sağlayarak finansal bilgi kullanıcılarının en doğru kararları vermeleri konusunda yol gösterici olacaktır. TFRS 16; faiz, vergi, amortisman ve itfa payı öncesi karı (EBITDA) ve faiz ve vergi öncesi karı (EBIT) önemli ölçüde etkileyeceğinden bu konunun ve çok fazla çalışılmamış olan faaliyet kiralaması işlemlerinin muhasebeleştirilmesi konusunun ayrı bir çalışma konusu yapılmasının literatüre önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Finansal Kurumlar Birliği.* (2012, Aralık 13). Temmuz 26, 2019 tarihinde Finansal Kiralama, Faktoring ve Finansman Şirketleri Kanunu: https://www.fkb.org.tr/Sites/1/upload/files/Finansal_Kiralama,_Faktoring_ve_Finansman_Sirketleri_Kanunu-1791.pdf adresinden alındı
- Finansal Kurumlar Birliği.* (2019). Temmuz 30, 2019 tarihinde Finansal Kiralama, Faktoring ve Finansman Şirketleri Kanunu: <https://www.fkb.org.tr/Sites/1/upload/files/e-brosur-257.pdf> adresinden alındı
- Harçlar Kanunu.* (1964, Temmuz 17). Ağustos 22, 2019 tarihinde Mevzuat Bilgi Sistemi: <http://www.mevzuat.gov.tr> adresinden alındı
- İstanbul Yeminli Mali Müşavirler Odası.* (2019, 07 29). 07 29, 2019 tarihinde Finansal Kiralamada Sat Geri Kirala İşlemlerinin Vergi Uygulamaları Açısından Değerlendirilmesi I: <http://www.istanbulymmo.org.tr/Data/Platform/80.pdf> adresinden alındı
- Karataş, M. (2019). *TFRS 16 Kiralamalar: Yenilenen Kiralama Muhasebesi, Açıklama ve Örneklerle İşletmelere Olası Etkileri*. İstanbul: İstanbul Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odası.
- Kasaroğlu Hukuk Bürosu.* (2015, Haziran 17). Temmuz 31, 2019 tarihinde Sat Geri Kirala (Sale-LeaseBack) Yöntemiyle Akdedilen Finansal Kiralama Sözleşmeleri: <http://www.kasaroglu.av.tr/tr/27996/Sat-ve-Geri-Kirala-Sale-LeaseBack-Yontemiyle-Akdedilen-Finansal-Kiralama-Sozlesmeleri> adresinden alındı
- Katma Değer Vergisi Kanunu.* (1984, Kasım 02). Ağustos 19, 2019 tarihinde Mevzuat Bilgi Sistemi: <http://www.mevzuat.gov.tr> adresinden alındı
- Kaval, H. (2018, Kasım-Aralık). IFRS Kiralamalar Standardının Getirdikleri, İlk Uygulama ve Dönem Sonu Dönüştürme Çalışmaları. *Mali Çözüm*, s. 11-43.
- Köprü, M. F. (2015, Aralık 6). *Sat ve Geri Kirala'nın Avantajları*. Ağustos 28, 28 tarihinde Ekonomist Online: <https://www.ekonomist.com.tr> adresinden alındı
- Kurumlar Vergisi Genel Tebliği (Seri No:1).* (2007, Nisan 03). Ağustos 22, 2019 tarihinde Mevzuat Bilgi Sistemi: <http://www.mevzuat.gov.tr> adresinden alındı
- Kurumlar Vergisi Kanunu.* (2006, Haziran 21). Ağustos 9, 2019 tarihinde Mevzuat Bilgi Sistemi: <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5520.pdf> adresinden alındı
- Marşap, B., & Yanık, S. (2019, Ocak 21). Satış ve Geri Kiralama İşlemlerinin IFRS 16 ve BOBI FRS Çerçevesinde Değerlendirilmesi. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, s. 1-15.
- Öğredik, G. (2014, Şubat). *Sat ve Geri Kirala (Sell & Leaseback) İşleminin Finansal ve Vergisel Avantajları*. Ağustos 29, 2019 tarihinde Denge Akademi: <http://www.dengeakademi.com> adresinden alındı
- Özperçin, F. S. (2016, Kasım 23). *Sat ve Geri Al (Sell ans Leaseback) Uyumlamasıyla İlgili Son Değişiklikler*. Ağustos 7, 2019 tarihinde MuhasebeTR: <http://www.muhasebettr.com> adresinden alındı
- TFRS 16 Kiralamalar.* (2019, Ocak 01). Ağustos 29, 2019 tarihinde Kmau Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu: <https://www.kgk.gov.tr/> adresinden alındı
- TFRS 16 Kiralamalar Sunumu.* (tarih yok). Eylül 16, 2019 tarihinde Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu: <https://www.kgk.gov.tr/> adresinden alındı
- The Benefits of a Sale-lease back.* (2016). Ağustos 24, 2019 tarihinde Voit Real Estate Services: <https://nrev.com/> adresinden alındı
- TMS 17 Kiralama İşlemleri.* (2006, Şubat 24). Ağustos 7, 2019 tarihinde Kamu Gözetimi Muhasebe Denetim Standartları Kurumu: <http://www.kgk.gov.tr> adresinden alındı
- Tuğlu, A., & Atila, Ö. (2007). *Finansal Kiralama İşlemleri*. Ankara: Yaklaşım Yayıncılık.
- Vanlı, V. (2016, Ekim 12). *Sat-Geri Kirala İşlemlerinde Finansal ve Vergisel Avantajlar*. Ağustos 27, 2019 tarihinde MuhasebeTr: <http://www.muhasebettr.com> adresinden alındı

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:02.03.2020 ✓Accepted/Kabul:08.06.2020

DOI: 10.30794/pausbed.696867

Araştırma Makalesi/ Research Article

Kiraz, S. (2020). "Türk Dış Politikasının Bir Süreklilik unsuru Olarak Barış Operasyonlarının İncelenmesi" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 41, Denizli, s. 384-399

TÜRK DIŞ POLİTİKASININ BİR SÜREKLİLİK UNSURU OLARAK BARIŞ OPERASYONLARININ İNCELENMESİ

Samir KIRAZ*

Özet

Çok uluslu barış operasyonları, uluslararası barış ve güvenliğin sağlanması hususunda modern uluslararası sistemin izin verdiği ve en yaygın biçimde kullanılan araçların başında gelmektedir. 70 yılı aşkın süredir düzenlenmeye devam eden barış operasyonlarına yönelik, süreç içerisinde çatışmaların niteliğinde yaşanan dönüşümlere ve "barış" düşüncesinin geçirdiği evrime bağlı olarak bir dizi reform yapılmış ve bu operasyonlar, günümüzdeki çok amaçlı ve çok yöntemli haline gelmiştir. Operasyonlara BM ve diğer uluslararası ve bölgesel örgütler ile çok sayıda devlet katılım göstermiştir. Katılımcı ülkelerden bir tanesi olarak Türkiye de barış operasyonlarına önemli destek sağlamıştır. Bu çalışmada, Türkiye'nin barış operasyonlarına katılımı; tarihsel ve nedensel bağlamlarda analiz edilmektedir. Türkiye'nin, güvenlik stratejilerinde yaşanan değişimlere bağlı olarak, barış operasyonlarına katılımının hem içerik hem de yoğunluk bakımından farklılık gösterdiği çalışmanın temel iddiasıdır. Bu bağlamda, Türk dış politikasında bir süreklilik unsuru olarak görülen barış operasyonlarına katılımın realist bir bakış açısıyla açıklanabileceği ve Türkiye'nin çıkar odaklı bir anlayış benimsediği çalışmanın başlıca sonucudur.

Anahtar Kelimeler: Çatışma, Barış Operasyonu, Türkiye, Güvenlik Stratejisi, Çıkar Odaklılık.

ANALYZING THE PEACE OPERATIONS AS A CONTINUITY OF TURKISH FOREIGN POLICY

Abstract

Multinational peace operations are one of the most widely used tools allowed by the modern international system to ensure international peace and security. A series of reforms have been made regarding peace operations depending on the transformations in the nature of conflicts and the evolution of the idea of "peace". The UN and other international and regional organizations, and numerous states have participated in the operations. Turkey, which is one of the participating states, has also provided significant support to peacekeeping operations. In this study, Turkey's participation in peacekeeping operations is analyzed in historical and causal contexts. The main claim of the study is that Turkey's participation in peacekeeping operations, depending on the changes in its security strategy, has changed in terms of both content and density. In this context, the main result of the study is that due to adopt an interest-oriented strategy, Turkey's participation in peace operations, which is seen as a continuity factor in Turkish foreign policy, can be explained from the realist perspective.

Keywords: Conflict, Peace Operation, Turkey, Security Strategy, Interest-oriented.

* Dr. Öğr. Üyesi, Hitit Üniversitesi, İ.İ.B.F. Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi, ÇORUM.
e-posta: samikiraz@hitit.edu.tr, (orcid.org/0000-0002-6987-9856)

GİRİŞ

Modern uluslararası ilişkiler sistemi, İkinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan Birleşmiş Milletler'in Şartı'nda belirlenen esaslar ve kurallar üzerine inşa edilmiştir. Mevcut sistemin ve araçlarının temel hedefi olarak uluslararası barış ve güvenliğin korunması belirlenmiş ve bu husus, Şart'ın birinci maddesinde şu şekilde kaleme alınmıştır: "Uluslararası barış ve güvenliği korumak ve bu amaçla: barışın uğrayacağı tehditleri önlemek ve bunları boşa çıkarmak, saldırı ya da barışın başka yollarla bozulması eylemlerini bastırmak üzere etkin ortak önlemler almak ve barışın bozulmasına yol açabilecek nitelikteki uluslararası uyuşmazlık veya durumların düzeltilmesini ya da çözümlenmesini barışçı yollarla, adalet ve uluslararası hukuk ilkelerine uygun olarak gerçekleştirmek" (BM Şartı, 1. Md. 1. Fk.). Bununla birlikte, yeni sistemle getirilen en belirgin kural da "kuvvet kullanma yasağı" olmuştur. Söz konusu yasağın ikinci maddede "tüm üyeler, uluslararası ilişkilerinde gerek herhangi bir başka devletin toprak bütünlüğüne ya da siyasal bağımsızlığına karşı, gerek Birleşmiş Milletler'in Amaçları ile bağdaşmayacak herhangi bir biçimde kuvvet kullanma tehdidinde ya da kuvvet kullanılmasına başvurmadan kaçınırlar" (BM Şartı, 2. Md. 4. Fk.) şeklinde açıklanmıştır.

BM Şartı, yukarıda ifade edilen amaç ve kuralları itibarıyla yeni dünya düzeninin temel esaslarını ortaya koymakla birlikte, çatışmaların ortaya çıkmasını engelleyebilmiş değildir. Gerek Soğuk Savaş döneminde gerekse sonraki dönemlerde devletler arası ya da devlet içi çatışmalar varlığını devam ettirmiştir. Bu noktada, söz konusu çatışmaların durdurulması, önlenmesi ve tarafların bir araya getirilmesi gibi çeşitli amaçlarla üçüncü taraf müdahaleleri de zaman içerisinde düzenlenmeye ve geliştirilmeye başlanmıştır. BM, bu hususta öncü aktör olurken uluslararası barış ve güvenliğin korunması adına çeşitli yöntemler geliştirmiştir. Bunlar, genel hatlarıyla "önleyici diplomasi ve arabuluculuk", "barışı koruma", "barış inşası", "terörle mücadele" ve "silahsızlandırma" şeklinde sıralanabilir (UN, 01.02.2020).

Söz konusu yöntemlerden bilhassa barışı korumanın ayrıca ön plana çıktığı belirtilebilir. İlk operasyonun yapıldığı 1948 yılından itibaren 2020 yılı Ocak ayı itibarıyla 13 tanesi devam eden ve toplamda 71 kere düzenlenen barışı koruma operasyonları, BM bünyesinde yürütülen en etkin hareket tarzı konumundadır. Süreç içerisinde hem hukuksal dayanağı hem de kullandığı yöntemleri ve hedefleri değişip genişleyen barışı koruma operasyonları, uluslararası barış ve güvenliğin korunması hedefiyle reform edilmeye devam eden bir araç olarak varlığını sürdürmektedir.

Barışı koruma operasyonlarının düzenlenmesinde temel şart olan BM Güvenlik Konseyi'nin onayı, operasyonların oluşturulmasında bir engel yaratmakla birlikte, onaylanması durumunda katılımı artırmak gibi bir etkiye de sahiptir. Bu sayede meşru bir eylem haline gelen barışı koruma operasyonu, çatışmayla ilgili ya da ilgisi olmayan devletleri de içermekte ve çok aktörlü yapısı gereği uluslararası toplumun temsilcisi rolünü de üstlenmektedir. Bu bağlamda Türkiye de barış operasyonlarına katılımı ve sağladığı destekle ön plana çıkan ülkelerden birisi konumundadır. Başlangıçtan bu yana 30'un üzerinde operasyona katılan Türkiye, dış politika hedefleri ve imkanları ölçüsünde süreçlere dahil olan bir ülke konumundadır. BM haricinde NATO, AGİT ve AB misyonlarına da destek veren Türkiye, yakın çevresinden doğrudan bağlantısı olmadığı uzak coğrafyalara kadar yayılan pek çok çatışmada barış gücü unsurları içerisinde yer almaktadır. Türkiye, Dışişleri Bakanlığı üzerinden bu konudaki yaklaşımını şu şekilde açıklamaktadır: "Dış politikamızın esas hedeflerinden biri bölgemizde ve dünyada barış ve istikrarın tesis edilmesine ve güçlendirilmesine katkıda bulunmaktır. Barış Operasyonları da bu amacı gerçekleştirmenin meşru bir yöntemi olarak görülmektedir. BM sisteminin hemen her boyutuna aktif olarak katılmaya gayret eden ülkemiz, uluslararası barış ve istikrarın korunması bağlamında BM çerçevesinde yürütülen faaliyetlerde de rol oynamakta ve bu husus uluslararası politikadaki etkinliğimizin artmasına yardımcı olmaktadır" (Dışişleri Bakanlığı, 01.02.2020). Söz konusu ifade ile ön plana çıkartılan hedefler, bilhassa yakın çevrede sağlanacak istikrar ile uluslararası politikada etkinliğin artırılması şeklindedir.

Bu çalışmanın temel amacı da Türkiye'nin dış politika hedefleri ile barış operasyonlarına katılımı arasındaki ilişkiyi test etmektir. Ayrıca, katılım sağlanan operasyonların, Türkiye'nin güvenlik coğrafyası içerisinde yer alan çatışmalar olmasıyla bağlantılı olması ya da olmamasının analiz edilmesi de çalışmanın bir diğer amacı olarak belirlenmiştir. Türkiye'nin dış politikasında sıklıkla tercih ettiği bir araç olan barış operasyonlarına katılımın; zamansal, mekânsal ve nedensel bağlamda ele alınarak bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirilmesine yönelik

duyulan ihtiyaca binaen, bu çalışma hazırlanmıştır. Ayrıca yukarıda da bahsedildiği üzere, Dışişleri Bakanlığı'nın, resmi internet sayfasında da yer verdiği, barış operasyonlarının Türkiye'nin dış politika anlayışını yansıtan önemli bir araç olduğuna yönelik resmi söyleminin uygulamalar üzerinden incelenmesi de çalışmanın ortaya çıkmasında önemli amaçlardan birisini oluşturmuştur. Bu bağlamda çalışmanın başlıca araştırma sorusunun Türkiye'nin barış operasyonlarına katılım motivasyonunun uluslararası ilişkiler kuramlarının da temel ayrışma noktası olan değer temelli mi yoksa çıkar temelli mi olduğunun cevaplanması olduğu belirtilmelidir. Bununla birlikte, Türkiye'nin barış operasyonlarına katılımının dış politikaya etkileri bağlamında, başarı ya da başarısızlık kıstasları üzerinden değerlendirilmesi çalışmanın amaçları arasında yer almamaktadır.

Çalışmanın iki ana bölümünü oluşturan barış operasyonları ile Türkiye'nin bu operasyonlara katılımının; Birleşmiş Milletler, Dışişleri Bakanlığı, Türk Silahlı Kuvvetleri ve Kara Kuvvetleri Komutanlığı gibi kurumların resmi internet sitelerinden alınan veriler ve açıklamalar üzerinden incelenmesi ve sorgulanması çalışmanın temel usulünü oluşturmaktadır. Ayrıca başta uluslararası ilişkiler kuramlarında çok uluslu barış operasyonlarına dair yaklaşımları içeren yayınlar olmak üzere geleneksel ve güncel literatürden de faydalanılmak suretiyle ikincil bir okumanın yapılmasıyla çalışma içerik bakımından zenginleştirilmeye çalışılmıştır.

Burada bahsedilen temel çıkış noktalarından hareketle, çalışma iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde öncelikle barışı koruma ve destekleme operasyonlarının BM Şartı ve BM raporları üzerinden, kavramsal ve hukuksal yönü ele alınacak ve geçmişteki ya da halen devam eden operasyonlar hakkında bilgiler verildikten sonra süreç içerisinde yapılan reformlar aktarılacaktır. Özellikle BM bünyesinde girilen reform süreci ile barış operasyonlarının, yalnızca gözlem ya da taraflar arası güvenli bölge kurulmasının ötesinde, değişen barış anlayışına bağlı olarak çatışma sonrası sürdürülebilir barışın inşa edilmesi adına yeniden kurgulanmasının üzerinde durulacaktır. Sonrasında katılımcı devletlerin katılım gerekçelerine dair tartışmalarda ön plana çıkan uluslararası ilişkiler kuramlarının (liberalizm, İngiliz Okulu, realizm ve eleştirel kuram) bakış açıları incelenerek değerler ve çıkarlar üzerinden yapılan açıklamalar incelenecektir. Bu bölümde barış operasyonlarının hukuksal, tarihsel ve nedensel boyutlarla incelenmesi ile bu hususta Türkçe literatüre bir katkı sağlanması da amaçlanmıştır. İkinci ana bölümde ise Türkiye'nin operasyonlara katılımı tarihsel bağlamda incelenecek ve bunların Türk dış politikasının genel çerçevesi içerisindeki konumu tartışılacaktır. Bu anlatım da yine literatüre katkısı sağlamak adına Türkiye'nin BM, NATO, AGİT ve AB kapsamında katıldığı bütün operasyonlar hakkında kısa bir bilgilendirme içerecek şekilde hazırlanmıştır. Bu bağlamda, Türkiye'nin operasyonlara katılımında uluslararası politika koşullarındaki dönüşümün (iki kutuplu yapıdan, tek kutuplu yapıya geçiş gibi), Türkiye'nin güvenlik ihtiyaçlarının (NATO üyeliği gibi), yakın çevrede yaşanan çatışmaların (Balkanlar ve Kafkasya gibi), ulusal güvenliğin ancak uluslararası alanda kurulacak barış ve istikrar ile sağlanabileceğine yönelik pro-aktif anlayışın ve uluslararası alanda yüksek itibara sahip ve güvenilir aktör olma beklentilerinin etkili olduğu sonucu çalışmanın temel iddiasını oluşturmaktadır. Nihayetinde, Türkiye'nin tarihsel süreçte değişen güvenlik stratejileri ile uluslararası barışı koruma ve destekleme operasyonlarına katılımı arasında anlamlı bir ilişki olduğu ve Türkiye'nin operasyonlara aktif katılım gösterdiği süreçte güvenlik ihtiyacının böylesi düşük maliyetli ancak önemli getirileri olan bir araçla sağlanabileceği düşüncesinin etkili olduğu, dolayısıyla realist önermelerle uyum gösteren bir anlayışa sahip olduğu sonucuna varılarak çalışma tamamlanacaktır. Bununla birlikte, eleştirel kuramın önermelerinin Türkiye örneğinde de karşılık bulduğu tespitinden hareketle, esasında önemli bir çatışma coğrafyası içerisinde yer alan Türkiye'nin sosyal güçlerinin (akademik kadrolar gibi) değişim hareketine dair bir farkındalığa sahip olmasının önemine dair çıkarımlarda bulunulacaktır.

1. BARIŞI KORUMA VE DESTEKLEME OPERASYONLARI

Uluslararası sistemin temel organlarının başında gelen BM, kurucu şartı itibarıyla meşru savunma hakkı (51. md) hariç yasakladığı kuvvet kullanımı ya da tehdidinin gerçekleşmesi durumunda alınacak önlemleri belirlemiştir. "Barış operasyonları" söz konusu önlemlerden en yaygın biçimde kullanılanıdır. 1948 yılında başlayan barış operasyonları, içeriği, niteliği ve hedefleri zaman içerisinde değişim göstermekle birlikte BM'nin uluslararası barış ve güvenliğin korunması adına başvurduğu öncelikli araçlardan birisi olmaya devam etmektedir. Sonraki bölümlerde bu operasyonların hukuksal altyapısı, tarihsel arka planı, temel ilkeleri ve süreç içerisindeki dönüşümü ele alınacaktır.

1.1. Hukuksal Altyapı

BM Şartı, yukarıda da bahsedildiği üzere kuvvet kullanılmasını ve kuvvet kullanma tehdidinde bulunulmasını yasaklamıştır. Çeşitli çatışmalar bu yasağa karşı var olmuş ve var olmaya devam etmektedir. BM'nin bu durumla ilgili aldığı en etkin önlemse, üyelerin katılımıyla oluşturulmuş barış güçleridir. Barışı koruma operasyonları olarak tanımlanan bu güçlerin oluşturulmasının hukuksal altyapısı ise yine BM Şartı'nın ilgili hükümlerine dayandırılmaktadır. Esasında BM Şartı'nda barış güçleri ile ilgili net bir ifade bulunmamasıyla birlikte Şart'ın 6. ve 7. Bölümleri barış güçlerini işaret etmektedir (Yılmaz, 2015: 25). Her iki bölümün de barışı koruma operasyonları için hukuksal zemin oluşturması nedeniyle, literatürde barışı korumanın zaman zaman BM Şartı'nın 6 ½. Bölümü'ne dayandırılarak oluşturulduğu belirtilmektedir (Usden and Juergenliemk, 2012: 1).

Henüz ikinci maddede bahsedilen kuvvet kullanma yasağının gerçekleşmesi ve uluslararası barış ve güvenliğin bozulması durumlarında alınacak tedbirler "Uyuşmazlıkların Barışçı Yollarla Çözülmesi" başlıklı 6. Bölüm'de ve "Barışın Tehdidi, Bozulması ve Saldırı Eylemi Durumunda Alınacak Önlemler" başlıklı 7. Bölüm'de belirlenmiştir. Başlıklardan anlaşılacağı üzere ilkinde daha barışçıl yöntemler öngörülürken, ikincisinde kuvvet kullanımı dahil alınabilecek zorlayıcı önlemler açıklanmıştır. BM bünyesinde ya da BM'nin yetkilendirdiği diğer üçüncü taraflarca alınabilecek önlemler bu iki bölüm temelinde ortaya konmaktadır. Söz konusu önlemlerin hayata geçirilebilmesinin temel koşulu ise 33.¹ ve 39.² maddelerde belirtildiği üzere BM Güvenlik Konseyi'nin onay vermesidir.

BM barış güçleri, burada bahsedilen durumlar üzerine, Güvenlik Konseyi'nin kararlarıyla oluşturulmaktadır. 6. bölüm kapsamında oluşturulan barış güçleri meşru müdafaa dışında kuvvet kullanma yetkisi tanınmamış bir şekilde ve tarafların önerileriyle bir araya getirilirken; 7. bölüme dayandırılan barış güçleri, doğrudan Güvenlik Konseyi'nin tasarrufunda bulunan ve gerektiğinde zorlayıcı önlemlere de başvurabilecek yetkilerle donatılmış birlikler olarak oluşturulmaktadır (Findlay, 2002: 7-8). Çatışan tarafların uygulamada üçüncü taraf müdahalelerine genellikle sıcak bakmamaları, barış güçlerinin büyük ölçüde 7. bölüm kapsamında oluşturulması sonucunu doğurmaktadır (Yılmaz, 2015: 26).

1.2. Tarihsel Bağlam

2020 yılı Ocak ayı itibarıyla toplamda 71 kere düzenlenen barışı koruma operasyonları³, BM'nin kuruluşu itibarıyla uluslararası barış ve güvenliğin korunması adına başvurulan bir yöntem olarak ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda Birleşmiş Milletler Ateşkes Denetleme Gücü (UNTSO), 1948 yılında Güvenlik Konseyi'nin kararına istinaden İsrail ve Arap komşu ülkeler arasındaki ateşkes anlaşmasının esaslarını gözlemlemek adına kurulan ve halen görevine devam etmekte olan ilk barışı koruma operasyonudur. UNTSO'ya benzer yetkiler tanınmış bir diğer barışı koruma gücü de Hindistan ve Pakistan arasındaki BM Askerî Gözlem Gücü (UNMOGIP) olmuştur. Her iki misyon da silahlı birliklerden oluşturulmuş ve esas amacı gözlem ve raporlama olmuştur. İlerleyen süreçte silahlı barış güçleri oluşturulmuş, Süveyş Krizi'ne (UNEF I) ve Kongo'ya (ONUC) yönelik barışı koruma kuvvetleri görev yapmıştır. Gözlemci barış gücü uygulamasına da bir yandan devam eden BM; Kıbrıs, Lübnan, Dominik Cumhuriyeti gibi çeşitli bölgelerdeki çatışmalar için barışı koruma operasyonlarını sürdürmüştür (Peacekeeping, 01.02.2020).

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte, BM barışı koruma operasyonlarının düzenlenmesinde en temel engeli oluşturan Güvenlik Konseyi'nin işlemezliği ortadan kalkmış ve çok sayıda operasyon düzenlenebilmiştir. Bu operasyonlar, bir yandan geçirdiği değişimlerle birlikte daha da önemli bir araç haline gelmiştir. Sadece 1989-1994 yılları arasında 20 yeni operasyon düzenlenmiş ve Barışı Koruma'ya dahil olan personel sayısı 11.000'den 75.000'e çıkmıştır (Peacekeeping, 01.02.2020). Bu süreçte başlatılan büyük çaplı operasyonlar (Yugoslavya-UNPROFOR, Ruanda-UNAMIR ve Somali-UNOSOM II) ve operasyonların çatışmaların önlenmesinde etkisiz kalmaları, barışı korumaya yönelik eleştirileri ve bir takım reform hareketlerini beraberinde getirmiştir. Çatışmalarda yaşanan büyük çaplı kayıplar ve şiddetin dozu, BM'nin etkisizliği ile birlikte değerlendirilmiştir. Bu gelişmeler, NATO 1 " (1) Süreğitmesi uluslararası barış ve güvenliğin korunmasını tehlikeye düşürebilecek nitelikte bir uyuşmazlığa taraf olanlar, herşeyden önce görüşme, soruşturma, arabuluculuk, uzlaşma, hakemlik ve yargısal çözüm yolları ile, bölgesel kuruluş ya da anlaşmalara başvurarak veya kendi seçecekleri başka yollarla buna çözüm aramalıdır. (2) Güvenlik Konseyi, gerekli gördüğünde tarafları aralarındaki uyuşmazlığı bu gibi yollarla çözmeye çağırır."

2 "Güvenlik Konseyi, barışın tehdit edildiğini, bozulduğunu ya da bir saldırı eylemi olduğunu saptar ve uluslararası barış ve güvenliğin korunması ya da yeniden kurulması için tavsiyelerde bulunur veya 41. ve 42. maddeler uyarınca hangi önlemler alınacağını kararlaştırır."

3 Tarihsel süreç içerisinde gerçekleştirilen barışı koruma operasyonlarını gösterir tablo için bkz. (Peacekeeping, 02.02.2020).

ve AB'nin de çatışmalara yönelik etkin roller alma politikalarına yönelmelerine yol açarken; BM'de de barışı korumaya yönelik daha güçlü bir altyapı oluşturulması çalışmaları yürütülmüştür.

2000'li yıllarla birlikte başlayan küresel terörle mücadele evresi BM operasyonlarına da yansırken çatışmaların değişen doğası (Kaldor, 2012), devlet dışı aktörleri çatışma sahasının içerisine çekmiştir. Nihayetinde operasyonların daha yüksek katımlı ve daha geniş bir hedef yelpazesine yönelmesine neden olmuştur. 2010'lu yıllarda değişen koşullarla bağlantılı olarak oluşturulan barışı koruma güçleri oldukça geniş bir coğrafyada faaliyetlerini sürdürmekte, 2020 yılı Ocak ayı itibarıyla 13 aktif görevde 121 ülkeden katılımcıyla 71.358'i asker olmak üzere toplamda 97.620 personelle faaliyet göstermeye devam etmektedir (Peacekeeping, 03.02.2020).

1.3. 21. Yüzyılda Daha Etkin Bir Barışı Koruma İçin Gerçekleştirilen Reformlar

Uluslararası barış ve güvenliğin korunması adına BM Güvenlik Konseyi tarafından görevlendirilen barışı koruma misyonları zaman içerisinde önemli bir araç haline gelirken, 1990'lı yıllarla birlikte başarı ya da başarısızlık gibi çeşitli kıstaslar üzerinden yoğun bir eleştiri sürecine de girmiştir. Bilhassa, yukarıda da bahsedildiği üzere büyük çaplı ve karmaşık hedefli operasyonlara başlayan BM, "barışı koruma"dan (peace keeping) "barışa zorlama"ya (peace enforcement) doğru evrilen bir dönüşümü başlatmıştır (Usden and Juergenliemk, 2012: 2). Bununla birlikte, çatışmaların durdurulmasından sonra "barış inşası" (peacebuilding) çalışmaları da sürecin önemli bir parçası haline gelirken; artık yalnızca askerler değil, polis ve teknik uzmanlar da barış operasyonlarına dahil olmuştur. Dönemin BM Genel Sekreteri Boutros Boutros-Ghali (1992-1996) öncülüğünde oluşturulan BM Barış Operasyonları Dairesi (Department of Peace Operations-DPO), değişen çatışma nitelikleri, uluslararası koşullar ve barışa dair yeni hedefleri belirlemek ve bunun için gereken eğitimleri yürütmekle görevlendirilmiştir (Peacekeeping, 04.02.2020). DPO sayesinde çerçevesi belirlenmiş barış operasyonları sürecine başlayan BM, 1990'lı yılların karmaşık çatışmalarına etkin müdahalede bulunamamakla eleştirilmeye devam etmiş ve 2000'li yıllarla birlikte yeni reform süreci başlatılmıştır.

Henüz 2000 yılında BM Genel Sekreteri Kofi Annan (1996-2007) tarafından görevlendirilen Barışı Koruma Paneli Raporu ya da daha fazla bilinen ismiyle Brahimi Raporu'nda (UN, 2000) barış operasyonlarının eksiklerinin tespiti ve bunları iyileştirme yolları ile başarılı operasyonlara engel teşkil eden hedeflerin belirlenmesi ve uluslararası koordinasyon eksikliği gibi sorunları gidermek adına yeni yollar önerilmiştir (Hürsoy, 2006: 203-204). 20 başlıkta toplanan bu önerilerin ön plan çıkanları şu şekilde olmuştur: etkin kurumsal reformlar (operasyonları oluşturan unsurların uzmanlığının çeşitlendirilmesi gibi), artırılmış finansal destek, aktörler arası geliştirilmiş işbirliği ve entegrasyon, bölgesel aktörlerin/örgütlerin sürece katılmaları (UN, 2000: 54-58). Brahimi Raporu esas alınarak önemli bir reform süreci başlatılmış ve ciddi bir kapasite geliştirme evresine geçilmiştir. 2005 yılında düzenlenen BM Genel Kurulu'nda alınan kararla (UN, 2005) barışı koruma ve barış inşası faaliyetlerini desteklemek adına Barış İnşası Komisyonu kurulmuştur. 2006 yılında Genel Sekreterlik kararıyla hazırlanan Barış Operasyonları 2010 (UN, 2006) belgesi ile 2008 yılında Capstone Doktrini olarak da adlandırılan "BM Barışı Koruma Operasyonları: İlkeler ve Rehber" (Peacekeeping, 2008) belgesi değişen barışı koruma anlayışını yansıtan yeni metinler oluşturmuştur.

Barış operasyonlarına yönelik reform girişimleri 2010'lu yıllarda da devam etmiş hem Ban Ki-Moon (2007-2017) hem de António Guterres (2017-Devam Etmekte) dönemlerinde çeşitli adımlar atılmıştır. 2014 yılında oluşturulan "BM Barış Operasyonlarına Yönelik Yüksek Düzeyli Bağımsız Panel" (UN, 2014) ve "Gündem 2030" belgeleri bu süreçte, çatışmaların değişen doğasına dikkat çekerek reform gündemini ortaya koymaya çalışmıştır. Girişilen son reform hareketi ise mevcut Genel Sekreter Guterres'in başlattığı Barışı Koruma Hareketi (Action for Peacekeeping-A4P) olmuştur. Sekiz farklı alanda ("politika", "kadın, barış ve güvenlik", "sağlanan korunma", "sahadaki elemanların güvenliği", "tüm bileşenlerin etkili desteği ve hesap verebilirlik", "barış inşasına yönelik etkinin güçlendirilmesi", "barışı koruma partnerlerinin işbirliği ve planlamalarının geliştirilmesi" ve "operasyonların yürütülmesinin ve personelin güçlendirilmesi") iyileştirme öngörülen bu plana, 152 farklı üye ülke ve dört bölgesel örgüt onaylama açıklamasında bulunmuştur (UN, 02.02.2020).

BM, söz konusu planla birlikte, küresel çapta barışı koruma operasyonlarının meşruiyetini, içeriğini ve hedeflerini standart hale getirmeye çalışmaktadır. Süreçte, bilhassa çatışmaların değişen doğasına ve çatışmacı aktörlerin büyük kısmının artık devlet dışı aktörler oluşuna yapılan vurgu ile operasyonun nihai hedefinin şiddetin

önlenmesi olamayacağı ön plana çıkmaktadır. Artık hedef, kalıcı ve sürdürülebilir barışı inşa etmek ve bunu yaparken de uluslararası toplumun büyük çoğunluğunun operasyonlara dahil edilmesi şeklinde belirlenmiştir.

1.4.Devletlerin Barış Operasyonlarına Katılım Gereçlerine Yönelik Kuramsal Tartışmalar

Barış operasyonları, yukarıda da bahsedildiği üzere bir grup devletin bir araya gelmek suretiyle BM Güvenlik Konseyi'nden aldıkları yetkilerle çatışma bölgelerinde kuvvet kullanmak da dahil uluslararası barış ve güvenliği koruma eylemleridir. Bu noktada, operasyonların temel aktörleri olarak devletler ön plana çıkmaktadır. Dolayısıyla, bu operasyonların temel aktörlerinin yani devletlerin operasyonlara katılma motivasyonlarının ele alınması kapsamlı değerlendirmeler için önemli görünmektedir. Bu bağlamda, Uluslararası İlişkiler disiplininin temel kuramlarının açıklamaları ve bu suretle yürütülen tartışmalar, temel eğilimleri göstermesi bakımından önemlidir. Çalışmanın bu bölümünde literatürde diğerlerine kıyasla daha fazla ön plana çıkan dört temel kuramsal yaklaşımın barış operasyonlarına dair bakış açısı incelenecektir. Liberal yaklaşımlar ve İngiliz Okulu yaklaşımı barış operasyonlarına yönelik değer odaklı görüşleri; realizm ve eleştirel kuram ise çıkar odaklı bakış açıları nedeniyle seçilmiştir.

İlk olarak liberal yaklaşımlar incelendiğinde, devletlerin barış operasyonlarına katılımlarını açıklamak adına ilkelere önem verildiği görülmektedir. Liberal yazarlara göre ilerleme mümkündür ve hatta kazançlar eşit olmayan bir biçimde dağıldığında bile devletler karşılık kazanç için işbirliği yaparlar (Bellamy and Williams, 2013: 11). Bilhassa demokratik devletlerin barış operasyonlarına katılmaya diğer devletlere nazaran daha istekli olduğunun savunulduğu demokratik barış kuramına göre bir takım sebepler ön plana çıkmaktadır. İlk olarak demokratik devletler meşruiyetlerini liberal değerlerden alırlar ve bu nedenle bireylerin korunması gereken devredilemez hakları olduğuna dair belirgin bir eğilimleri vardır. Ayrıca demokrasi ve insancılığın yayılması ve yaygınlaştırılması gerektiği inancı da söz konusudur (Lebovic, 2004: 912-913). Bu nedenle, barış operasyonları demokratik devletler için hem amaç hem de araç niteliği taşımaktadır. Liberal Kurumsalcıların devletlerin barış operasyonlarına katılmalarına dair temel vurgusu ise uluslararası örgütler üzerinedir. Uluslararası örgütlerin barış operasyonları gibi çok taraflı işbirliği girişimleri sayesinde riskler ve maliyetler konusunda sağladığı paylaşım, verimlilik ve siyasi meşruiyet konularında yarattığı avantajlar devlet davranışlarında belirleyici olmaktadır. Bu alanda kurulan işbirliği mevcut uluslararası düzenin sürmesine ve karşılıklı refah için gereken koşulların oluşturulmasına yaramaktadır (Lebovic, 2004: 914). Dolayısıyla, devletler barış operasyonlarını hem gereklilik hem de değerli bir araç olarak görmektedir.

Son yıllarda barış operasyonları ve bilhassa koruma sorumluluğu gibi konularda literatürde ön plana çıkan bir diğer kuramsal yaklaşım ise İngiliz Okulu'dur. Wheeler (2002) tarafından belirtildiği üzere uluslararası toplumun devlet eylemleri üzerinde onları ahlaki olmaya zorlayan sınırlayıcı etkisi, barış operasyonlarına katılımın temelini oluşturmaktadır. Özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde barış operasyonlarının itici gücünün egemenliğin öncelenmesinden (düzenden), insani ihtiyaçlara (adalete) doğru kayması yaklaşımın ağırlığını arttırmıştır (Williams, 1999: 3). Dolayısıyla devletlerin uluslararası toplumun temel değerleri gereği büyük çaplı hak ihlallerine yol açan çatışmalara müdahil olmak gibi bir sorumluluğu olmakta ve bu da 1990'lı yıllardan itibaren barış operasyonlarına yönelik artan ilgiyi açıklamaktadır (Wheeler, 2002: 12-13).

Realist yaklaşımların devletlerin barış operasyonlarına katılımına dair açıklamalarında temel eğilim, çıkarların belirleyiciliği üzerinden olmaktadır. Neack (1995: 181) Soğuk Savaş dönemi boyunca gerçekleştirilen barışı koruma operasyonlarını incelediği çalışmasında, sistemin güçlü aktörlerinin statükoyu korumak ve bölgesel çıkarlarını geliştirmek gibi gereçlerle operasyonlara katıldığını savunmaktadır. Neack ayrıca, barış operasyonlarının, çatışma bölgesinden çıkarları olan devletlerin bu çıkarlarını BM aracılığıyla elde etmesi adına, araçsallaştırdığını belirtmektedir (1995: 189). Bu noktada, devletlerin prestij sağlamanın ucuz bir yolu olarak barış operasyonlarına katılım sağladığı da iddia edilmektedir (Findlay, 1996:8). Bununla birlikte, katılımcı ülkelerin edindikleri prestij sayesinde G8, G20 ve BM Güvenlik Konseyi üyeliği gibi çeşitli dış politika hedeflerine ulaşabildiğine dair analizler de bu iddiaları desteklemektedir (Berkok, 2006: 474). Nihayetinde, liberal yaklaşımlarda ve İngiliz Okulu'nda iddia edildiği üzere değerlerin ve ilkelerin belirleyiciliği realizmde tamamen reddedilmektedir.

Eleştirel kuramcıların devletlerin barış operasyonlarına katılımına dair değerlendirmeleri realist açıklamalarla önemli ölçüde örtüşmektedir (Bures, 2007: 424). Pugh (2004) Soğuk Savaş ve sonrası dönemde düzenlenen barış

koruma operasyonlarının siyaseten tarafsız bir biçimde belirlenmediği eleştirisiyle birlikte, katılımcı devletlerin çıkarları üzerinden hareket ettiklerini iddia etmektedir. Özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde “New York Ortodoksluğu” olarak adlandırdığı düzenlemelerle, hegemonun ve müttefiklerinin evrensellik vurgusu üzerinden tek tip bir barış ve gelişme profili çizdikleri, ayrıca artan maliyetleri paylaşmak adına bölgesel ve diğer uluslararası örgütleri inisiyatif almaya zorladıkları bir barış operasyonu modeli ortaya çıkardıklarını savunmaktadır (Pugh, 2004: 43-47). Debroix de benzer şekilde barışı korumanın esasında liberal değerlerden kaynaklanmadığını, liberal değerlerin hegemonik bir biçimde yaygınlaştırılması için gerçekleştirildiğini belirterek bu eleştirilere katılmaktadır (1999: 216). Pugh, eleştirilerini biraz daha ileri götürerek Cox’çu bir bakış açısından barış operasyonlarına yönelik sorun çözme kuramlarının yapmadığı dönüştürme/öztürme eylemini eleştirel kuramın yapmasını gerektiğini belirterek; bunun ancak sosyal güçler tarafından gerçekleştirilebileceğini önermektedir. Devletler, münferit çıkarları uyarınca meselenin normatif yönüne ağırlık vermediklerinden, bunu ancak sivil toplum yapabilecektir. Bunun için hem BM sisteminde hem de barışı koruma düzenlemelerinde birey merkezli bir reform süreci öngörmektedir (Pugh, 2004: 50-53).

Sonuç olarak, barış operasyonları, özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde yapılan düzenlemeler ve yoğun katılımlardan sonra uluslararası ilişkiler kuramlarının da araştırma gündeminin içerisine dahil edilmiştir. Literatür incelendiğine, değerler ve çıkarlar şeklinde ikili bir tartışmanın olduğu genellikle kabul edilmektedir. Bu bağlamda, bütün devletler için geçerli bir analizden ziyade ilgili devletin kendi uygulamaları bağlamında değerlendirilmesi ve ona yönelik analizin yapılmasının daha uygun olacağı düşünülmektedir. Çalışmanın bundan sonraki bölümünde, katılımcı ülkelerden birisi olarak Türkiye’nin barış operasyonlarına katkısı incelenecektir.

2. BARIŞ OPERASYONLARINA TÜRKİYE’NİN KATILIMI

Barış operasyonları, yukarıda da bahsedildiği üzere mevcut uluslararası sistemin uluslararası barış ve güvenliğin korunmasına yönelik başvurduğu başlıca araçlardan birisi olarak uzun yıllardır varlığını devam ettirmektedir. Süreç, Güvenlik Konseyi’nin öncülüğünde yürütülmekle birlikte, barış operasyonlarının en güçlü yanlarından birisi, çatışmayla ilgili ya da değil, üye devletlerin katkı sağlamasıdır. Çok aktörlü operasyonlar, sürecin meşruiyetini ve çatışmanın yönetilmesinde etkililiği sağlamakta önemli olabilmektedir. Bu bağlamda, Türkiye de bu operasyonlara başlangıcından itibaren katkı veren ülkelerden birisi olarak ön plana çıkmaktadır. Çalışmanın bu bölümünde Türkiye’nin katılımları tarihsel süreç üzerinden incelenerek, motivasyon kaynakları çıkar ve değer odaklılık üzerinden tartışılacaktır.

2.1. Tarihsel Bağlam ve Mevcut Durum

Türkiye, BM çalışmalarının aktif bir katılımcısı olarak uluslararası barış ve güvenliğin korunmasına dair gerçekleştirilen faaliyetlerde yer almayı genel bir dış politika yaklaşımı olarak benimsemiştir. Bununla birlikte, Türkiye’nin barış operasyonları olarak çerçeveselenebilecek olan üçüncü bölgelerdeki çatışmalara yönelik çok aktörlü askerî misyonlara dahil olması, bilhassa Soğuk Savaş’ın sonlarıyla birlikte daha fazla görünür olmuştur. Elbette ki bu anlayış, Türkiye’nin dış politikaya dair bakış açısıyla alakalı olduğu kadar uluslararası sistemdeki dönüşümlerle de yakından ilgilidir. Bu nedenle, Türkiye’nin dahil olduğu barış güçlerini iki ayrı dönem üzerinden incelemek gerekmektedir.

İlk olarak Soğuk Savaş dönemindeki katılımlar ele alındığında, başlangıç noktasının Kore Savaşı sırasındaki barışı destekleme/uygulama/zorlama operasyonu olduğu belirtilebilir. 1950-1953 yılları arasında dönüşümlü olmak üzere toplamda 15.000 askerî personel görevlendiren Türkiye, BM Güvenlik Konseyi’nin çağrısına (UN, 1950) uyarak koalisyon güçleriyle birlikte çatışmaya dahil olmuştur. Türkiye’nin sınır ötesi çatışma bölgesine ilk defa asker göndermesi olarak ön plana çıkan Kore Savaşı, aynı zamanda barış misyonlarına katılım noktasında da milat olarak kabul edilmektedir.

Kore Savaşı’ndan sonra uzunca bir süre herhangi bir barış misyonuna dahil olmayan Türkiye, Soğuk Savaş’ın son dönemlerinde bu anlayıştan yavaş yavaş uzaklaşmaya başlamıştır. Bu bağlamda Türkiye, 1988-1991 yılları arasında esasında bir gözlem misyonu olan UNIIIMOG’da (BM İran-İrak Askerî Gözlem Grubu) (Peacekeeping, 05.02.2020) görev almıştır. Türkiye’nin katıldığı bir diğer gözlem görevi ise Kuveyt’in Irak tarafından istilaya uğraması sonrasında kurulan UNIKOM (BM Irak-Kuweyt Gözlem Misyonu) bünyesinde olmuştur. UNIKOM,

1991 yılı Nisan ayı içerisinde görevine başlamış ve 6 Ekim 2003 tarihine kadar görev yapmıştır (Peacekeeping, 06.02.2020). UNIIMOG ve UNIKOM sonrasında Türkiye, Kore Savaşı sonrasındaki ilk sınır ötesi askerî harekâta katılımını gerçekleştirmiştir. Somali’de 1993-1995 yılları arasında görev yapan UNISOM II (BM Somali Operasyonu II) operasyonuna yaklaşık 1.000 kişilik bir birlikle katılmış ve 4 Mayıs 1993 ile 18 Ocak 1994 tarihleri arasında bu gücün komutasını yürütmüştür (Peacekeeping, 07.02.2020).

Dönemin en önemli uluslararası çatışmalarından birisini oluşturan Bosna Savaşı sonrası istikrarın ve barışın sağlanması amacıyla oluşturulan UNPROFOR’a (BM Koruma Gücü) dahil olan Türkiye, 4 Ağustos 1993-31 Aralık 1995 tarihleri arasında bölgede bir mekanize birlik görevlendirmiş; daha sonra yetkinin NATO’ya devredilmesiyle katılımını tugay seviyesine çıkarmış ve kuvvetlerini NATO bünyesindeki IFOR’a (Uygulama Gücü) tahsis etmiştir. İstikrarı inşa etmek üzere kurulan SFOR (İstikrar Gücü), IFOR’un yerini almış ve Türkiye de bu birliğin parçası olmayı sürdürmüştür. Türkiye, süreç içerisinde başlatılan ve bu operasyonlarla paralel bir biçimde yürütülen diğer NATO (“Deny Flight”) ve BM (“Sharp Guard”) operasyonlarına da değişen niteliklerde katkı vermiştir. Konu, 2004 yılında AB’ye devredilmiş ve Türkiye’nin de dahil olduğu barış gücü görevine devam etmektedir (TSK, 01.02.2020).

Türkiye’nin 1990’lı yıllarda ve 2000’li yılların başlarında katıldığı barış misyonlarının önemli bir bölümü gözlem misyonu şeklinde organize edilen görevlerdir. Bunlar, 1994-2009 yılları arasında UNOMIG (BM Gürcistan Gözlem Gücü), 1997-2008 yılları arasında TIPH (El-Halil’de Geçici Uluslararası Mevcudiyet), Mayıs-Eylül 1999 ayları arasında OSCE KVM (AGİT Kosova Denetim Misyonu), 2000-2009 yılları arasında OSCE BMO (AGİT Gürcistan Sınır Gözlem Operasyonu), 2000-2004 yılları arasında önce UNTAET (BM Doğu Timur Geçi Yönetimi), Doğu Timur’un bağımsızlığını kazanması sonrasında UNMISSET (BM Doğu Timor Destek Misyonu), 2001-2002 yılları arasında UNMIBH (BM Bosna-Hersek Misyonu) ve 2006-2007 yılları arasında EUPOL KINSHASA (Demokratik Kongo Cumhuriyeti’nde AB Polis Misyonu) operasyonlarıdır (TSK, 01.02.2020).

1990’lı yıllarda Balkanlar’da yaşanan istikrarsızlıklardan etkilenen Arnavutluk’a yönelik insani yardımın güvenle dağıtımı için BM Güvenlik Konseyi AGİT’e yetki devrinde bulunmuş ve İtalya liderliğinde ALBA Harekâtı düzenlenmiştir. Türkiye de bu harekâta toplamda 779 askerî personel ve deniz kuvvetlerine bağlı unsurlarla katılım sağlamıştır (Koçer, 2006: 53). Makedonya’da faaliyet gösteren silahlı güçlerin silahsızlandırılması ve uluslararası gözlemcilerle destek sağlanması adına 2001 yılından itibaren yürütülen bir dizi harekâta (“Essential Harvest”, “Amber Fox”, “Allied Harmony”, “Concordia” ve “Proxima” Harekâtları) da Türkiye hem NATO hem de AB bünyesinde aktif görevler almış ve önemli ölçüde personel desteği sağlamıştır. Bu harekâtlarda hem asker hem de polis misyonları görevlendiren Türkiye, barış inşası süreçlerinde de rol almıştır (TSK, 01.02.2020).

Türkiye’nin 2000’li yıllarda destek sağladığı ve tamamlanan BM, AB ve NATO bünyesindeki barış operasyonları ise şunlardır: 2004-2011 yılları arasında NTM-I (NATO’nun Irak’a Eğitim Desteği), 25 Nisan 2005 ve 27 Temmuz 2010 tarihleri arasında UNMIS (BM Sudan Misyonu), 30 Temmuz-30 Kasım 2006 döneminde dört ay süre ile MONUC (BM Kongo Demokratik Cumhuriyeti Misyonu), 24-29 Ekim 2006 tarihleri arasında UNAMID (BM-Afrika Birliği Darfur Misyonu), 29 Mart-31 Ekim 2011 tarihi arasında Libya’ya yönelik NATO Birleşik Koruyucu Harekâtı, 2008-2016 yılları arasında Aden Körfezi’ndeki deniz haydutluğu faaliyetlerine karşı NATO Okyanus Kalkanı Harekâtı, 2011-2016 yılları arasında Etkin Çaba Harekâtı ve 2012-2015 yılları arasında UNAMA (BM Afganistan Yardım Misyonu) (TSK, 01.02.2020).

2020 yılı Ocak ayı itibarıyla Türkiye’nin katkı sağlamaya devam ettiği 11 harekât bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi, 2004 yılından itibaren AB’nin gözetiminde yürütülen AB Althea Harekâtı’dır. Hâlihazırda personel katkısı bakımından en çok katkı yapan ülke konumundaki Türkiye, toplamda 183 personel görevlendirmiştir. Türkiye’nin önemli miktarda personel desteğiyle katıldığı bir diğer barış gücü de KFOR’dur (NATO Kosova Gücü). BM Güvenlik Konseyi’nin aldığı karara istinaden 12 Haziran 1999’da NATO’ya Kosova’da güvenliğin tesis edilmesi görevi tevdi edilmiş ve Türkiye de 13 Temmuz 1999 itibarıyla personel intikalini sağlamıştır (TSK, 01.02.2020). 368 personelin katılımıyla devam eden KFOR, Türkiye’nin özel önem verdiği barış operasyonları arasındadır. KFOR haricinde BM de Kosova’da bir misyon bulundurmaktadır. UNMIK (BM Kosova Misyonu) bünyesinde 2011 yılından itibaren bir Türk subayı görev yapmaktadır (UNMIK, 2020).

Türkiye’nin katıldığı barış gücü operasyonları arasında en yoğun ve kapsamlı mesainin harcandığı bölgelerin başında Afganistan gelmektedir. 5 Aralık 2001 tarihli Bonn Anlaşması ve BM Güvenlik Konseyinin 20 Aralık 2001

tarih ve 1386 sayılı kararı ile Güvenliğin sağlanmasında Afgan Geçici Yönetimi'ne destek sağlamak maksadıyla oluşturulan ISAF (Uluslararası Güvenlik Yardım Kuvveti) 16 Ocak 2002 tarihi itibarıyla göreve başlamış ve 2014 yılına kadar çok uluslu bir güç olarak operasyonlarına devam etmiştir (KKK, 01.02.2020). Türkiye ISAF bünyesinde yürütülen faaliyetlerin aktif katılımcılarından birisi olmuş ve önemli miktarda personel desteği sağlamıştır.⁴ Doğrudan çatışmalara dahil olmayan Türkiye, daha çok personel yetiştirme, yönetimi destekleme ve Afganistan halkına güvenlik, istikrar ve gelişme konusunda yardım etmek gibi görevleri yürütmüştür.

1 Ocak 2015 tarihinde oluşturulan ve temel amacı Afgan güvenlik güçlerine ve kurumlarına yardımcı olmak olan RSM (Kararlı Destek Misyonu) ise halen daha görevine devam etmektedir. Ekim 2019 itibarıyla 38 ülkenin katılımıyla toplamda 17.178 personelden oluşan RSM'ye Türkiye de 579 personelle destek vermektedir (NATO, 2019). Türkiye RSM çerçevesinde, Başkent (Kabil) Eğitim, Yardım ve Danışma Komutanlığı'nı, Hamid Karzai Uluslararası Havaalanı'nın kuvvet koruması dahil işletilmesini ve Kuzey Eğitim, Yardım ve Danışma Komutanlığı'na danışman katkısını sürdürmektedir (TSK, 01.02.2020).

Türkiye'nin BM bünyesinde yürütülen barış operasyonlarına katkısı da devam etmektedir. Bu bağlamda Türkiye, Lübnan'da 86 personelle UNIFIL'e (BM Lübnan Geçici Kuvveti), Somali'de 1 personelle UNSOM'a (BM Somali Yardım Misyonu) dahildir. Ayrıca Türkiye polis gücü ile de bir takım BM barış misyonuna katılmaktadır. Bunlar; Demokratik Kongo Cumhuriyeti'nde MONUSCO (BM Demokratik Kongo Cumhuriyeti'nde Stabilizasyon Misyonu), Darfur'da UNAMID (BM Darfur Karma Operasyonu) ve Güney Sudan'da UNMISS (BM Güney Sudan Cumhuriyeti Misyonu) operasyonlarıdır (Peacekeeping, 08.02.2020). Türkiye'nin katılmayı sürdürdüğü diğer harekâtlar ise şunlardır: CTF (Birleşik Görev Kuvveti-Aden), OSG (Deniz Muhafızı Harekâtı), DCB (Savunma Kapasitesi İnşası), NATO Erken İkaz ve Kontrol Kuvvetine Konya İleri Üs Desteği ve NMI (NATO Irak Misyonu) (TSK, 01.02.2020).

2.2. Türkiye'nin Barış Operasyonlarına Katılımlarının Değer Odaklılık ve Çıkar Odaklılık Bağlamında Analizi

Yukarıda bahsedildiği üzere devletlerin çok aktörlü barış operasyonlarına katılımlarının motivasyon kaynağı yaygın literatüre göre değerler ve çıkarlar olmak üzere iki temelden beslenmektedir. Dış politikasının bir ayağı olarak uzun yıllardır çok aktörlü uluslararası barış operasyonlarına katkı sağlayan ülkelerden bir tanesi olan Türkiye'nin katılım motivasyonu hususunda bir değerlendirmenin de yine bu temeller üzerinden yapılması uygun olacaktır. Bu noktada, bir süreklilik olup olmadığının ortaya konması adına katılımların dönemsel olarak incelenecek ve sonucunda genel bir değerlendirme yapılarak analiz tamamlanacaktır.

İlk olarak Soğuk Savaş dönemi incelendiğinde Türkiye'nin bu süreçte aktif bir katılımcı olmadığı gözlenmektedir. Bu durumun tek istisnası, 1950 yılında başlayan Kore Savaşı olmuştur. Yaygın görüşe göre, başta ABD olmak üzere Batı bloğu ile iyi ilişkiler içerisindeki Türkiye, NATO'ya katılmak dahil, blok içerisindeki konumunu güçlendirmek adına gerçekleştirdiği bu katılımın ertesinde NATO üyesi olmuş ve önemli bir güvenlik sorunsalını çözümlenmiştir. Türkiye, NATO askerî ittifakının bir parçası olduktan sonra, Soğuk Savaş'ın son dönemine kadar hiçbir barış operasyonuna katılmayarak, özünde oldukça pasif bir çatışma yönetimi evresi geçirmiştir (Parlar Dal, 2018: 2299). Bu süreçte, Soğuk Savaş'ın katı iki kutuplu ittifak yapıları ve BM Güvenlik Konseyi'nin yapısal sorunları da çatışmalara üçüncü tarafların olası müdahalelerinin önünde önemli bir engel teşkil etmiştir. Bununla birlikte, Sovyet tehdidi algısının Türkiye'yi kendi ulusal güvenlik sorunlarına yönlendirdiği ve bilhassa NATO üzerinden sağladığı güvenceden ötürü üçüncü bölgelerdeki çatışmalarla ilgili olmadığı da belirtilebilir (Oğuzlu and Güngör, 2006: 475-476).

Soğuk Savaş sonrası dönemde ise başta BM çatısı altında olmak üzere hatırı sayılır derecede uluslararası barış operasyonları düzenlenmiş ve Türkiye de bu operasyonların önemli katılımcılarından birisi olarak yerini almıştır. Bu süreçte Türkiye, gözlem misyonlarının neredeyse tamamına katılırken diğer barış misyonlarına (barış koruma/kurma/uygulama gibi) ise bir takım ayırt edici özelliklerine göre katılım göstermiştir. Balkanlar ve Ortadoğu gibi yakın coğrafyalara ya da NATO ve AGİT gibi üyesi olunan örgütlerin faaliyetlerine katılmayı daha fazla tercih eden Türkiye'nin bu dönemdeki motivasyon kaynağı incelendiğinde ise bir takım hususlar ön plana çıkmaktadır. Öncelikle, geleneksel karışmama politikasını terk eden Türkiye için yeni dönemde kaybedildiği düşünülen jeopolitik önemin telafi edilmesi ihtiyacı (Sezer, 1992) belirleyici olmuştur. Soğuk Savaş'ın hemen ertesinde peş

⁴ Türkiye'nin ISAF'a personel desteği ile ilgili ayrıntılı veriler için bkz. (NATO, 2017).

peşe gözlenmeye başlanan Balkanlar ve Kafkaslardaki çatışmalara, Türkiye aktif bir biçimde dahil olmaya çalışmış ve bunu da büyük ölçüde barış koruma operasyonları bünyesinde gerçekleştirmiştir. Böylece bölgesel ve küresel güvenlik meselelerine aktif bir katılım sağlamaya çalışan Türkiye, ilerleyen süreçte Somali’de icra edilen UNISOM II’ye de dahil olarak yeni dönemin güvenlik ortamında önemli bir oyuncu olabileceğini göstermeye çalışmıştır (Satana, 2013: 358). Bununla birlikte, NATO ve AGİT kapsamında gerçekleştirilen operasyonlara da katılım gösteren Türkiye, bu örgütler nezdindeki önemini artırma ve ittifakın değerli bir parçası olduğu mesajını verme gayreti içerisinde olmuştur. Esasında bu yaklaşım 21. yüzyılda da kendisini göstermiş ve Türkiye bütün NATO operasyonlarına aktif destek sağlayarak, kendi güvenlik problemlerinde ittifakın yanında olmasını sağlamayı da amaçlamıştır. Bu beklentinin en açık ifadesi Dışişleri Bakanlığı tarafından dile getirilmiştir:

“NATO operasyonlarına katılım noktasında ilk beş ülkeden birisi konumundaki Türkiye, PKK/YPG, DEAŞ, FETÖ ve diğer terör örgütleri başta olmak üzere, terörizm tehdidiyle ve ittifaka yönelen diğer bir sınımayı teşkil eden düzensiz göç akınıyla mücadelede cephe konumundaki bir ülkedir” (Dışişleri Bakanlığı, 02.02.2020: 8).

2000’li yıllardan itibaren barış operasyonlarının nitelik ve hedeflerinde gözlemlenen değişimlere bağlı olarak Türkiye’nin de yalnızca askerî personelle icra edilmeyen ve özünde eğitim, toplumsal yakınlaştırma, teknik ve idari destek gibi araçlarla barış inşasının sağlanmaya çalışıldığı operasyonlara katıldığı görülmektedir. Bu noktada, coğrafi yakınlık ölçütünü önemli ölçüde genişleten Türkiye; Kongo, Darfur, Aden Körfezi, Somali, Sudan, Libya ve Doğu Timur gibi oldukça geniş bir alana yayılmış operasyonlara destek sağlamaya başlamıştır. Bu süreçte Türkiye’nin yaşadığı siyasi dönüşümün ve 2002 yılında iktidara gelen AK Parti’nin dış politika anlayışının temel belirleyici unsurlardan birisi olduğu belirtilebilir. Bu bağlamda, başta yakın çevre olmak üzere her alanda etkin bir dış politika izlenmesi ve Türkiye’nin bölgesel ve küresel bazda her türlü gelişmede aktif olarak yer alması, AK Parti dış politikasının temel eğilimi olarak belirlenmiştir (AK Parti Seçim Beyannamesi, 2002: 91-93). Türkiye bu süreçte aktif bir dış politika izlemek suretiyle hem bölgesinde etkin hem de küresel boyutta önemli bir aktör olma hedefi ile hareket etmiştir. Bu politikanın ayaklarını ise artan ekonomik işbirliği, uluslararası örgütlerde etkinlik, komşu ülkelerle sıfır sorun, proaktif ve çok boyutlu dış politika oluşturmuştur (Öniş and Yılmaz, 2009: 8-10). Söz konusu ilkelerin öncüsü konumundaki Davutoğlu’na göre, Türkiye bölgesel güçten ziyade bir büyük güç olmalıdır. Bunu söylerken, Türkiye’nin tek bir bölge ile sınırlandırılmayacak şekilde Avrupalı olmasının yanı sıra Balkanlar, Ortadoğu, Kafkasya, Orta Asya, Hazar, Akdeniz ve Karadeniz ülkesi de olduğunu iddia etmektedir. Bu nedenle Türkiye, kendi tarih ve coğrafyasından kaynaklanan güç kaynaklarını harekete geçirmek suretiyle potansiyelini ortaya koymalıdır (Davutoğlu, 2011: 115-118). Bu yaklaşım Türk dış politikasında tarihsel ve coğrafi derinliğin bütünleştirilerek bir strateji geliştirmeyi gerektirmekte, bunu yaparken de etki alanını arttırabilmek adına barışçıl ve diplomatik yolları öne çıkartmaktadır (Davutoğlu, 2011: 115-118).

Bu hedef doğrultusunda dış politikasını “girişimci ve insani dış politika” olarak adlandıran Türkiye, yalnızca kendisini doğrudan ilgilendiren meselelere karışmayarak dış politikasının coğrafi ölçeğini bütün küreyi içine alacak şekilde genişletme hedefiyle hareket ettiğini ilan etmiştir. (Dışişleri Bakanlığı, 03.02.2020). Buna göre, Afrika, Asya ve Güney Amerika dahil olmak üzere dünyanın pek çok bölgesiyle geliştirilmiş diplomatik bağlar kurmaya çalışılmış; bu bölgelerdeki barış operasyonlarına da destek sağlamak suretiyle hem sahada hem de diplomasi masasında yer alarak yeni dış politika alanları açılmaya gayret edilmiştir. Oğuzlu bu dönüşümü, çevresinde ve küresel ölçekte barış ve istikrara katkı vermenin Türkiye’nin kendi içinde de istikrarı yakalamasında önemli olduğu düşüncesinin ortaya çıkmaya başlaması olarak açıklamaktadır (2015, 242-243). Koçer de benzer şekilde Türkiye’nin söz konusu operasyonlar aracılığıyla pro-aktif bir yaklaşım sergilediğini ve esasında ulusal güvenliği sağlamak için uluslararası güvenliğe katkı vermesi gerektiği inancıyla hareket ettiğini savunmaktadır (2006: 60-61). Dolayısıyla Türkiye’nin çok boyutlu dış politikasının ve hedeflerinin önemli ayaklarından birisi barış operasyonlarına katılım olurken bunun aynı zamanda devletin genel dönüşümünün de bir göstergesi olması amaçlanmıştır.

Türkiye’nin barış operasyonlarına katılımı resmi söyleme göre ilkesel bir bakış açısına da sahiptir. Türk Silahlı Kuvvetleri’nin internet sayfasında Türkiye’nin barışa dair yaklaşımının altyapısı şu şekilde ifade edilmektedir:

“Türkiye’nin dünya barışının sağlanmasına ve bu alandaki katkısına bakıldığında, barışa katkı sağlama yaklaşımının cumhuriyetin temelinde yatan en önemli ilkelerden biri olduğu görülür. Çünkü bu nitelik,

cumhuriyeti kuran kadronun, en başta da Ulu Önder Atatürk'ün kişisel özelliklerinden kaynaklanmakta, hayatının büyük bölümünü savaş meydanlarında geçirmiş olması ve savaşın vahşetine yakından ve bizzat şahit olmuş bir komutan olması, harpte kazandığı tecrübeleri barışın sağlanmasında kullanmasına yol açmıştır. Türkiye ve barış denildiğinde, ilk olarak Türk Dış Politikası'nın da temelini oluşturan 'Yurtta Sulh Cihanda Sulh' ifadesi akla gelmektedir" (TSK, 01.02.2020).

Bu ifadeyle barış operasyonlarına dair yaklaşımının temelini devlet geleneğine dayandıran Türkiye, ayrıca bölge barışı için de bu katılımların gerekliliğini vurgulamaktadır. Bilhassa Soğuk Savaş döneminden sonra ortaya çıkan ve etkileri her geçen gün daha da artan bölgesel ve küresel istikrarsızlıklar karşısında Türkiye'nin de yeni yaklaşımlar geliştirmek zorunda kalması vurgusuyla birlikte; Türkiye'nin "giderek daha fazla artan oranla askerî eğitim işbirliği, barış için ortaklık programı, çok uluslu barış gücü teşkili faaliyetlerine önem vermeye ve barışı destekleme harekâtına daha fazla katkı sağlamaya başladığı" belirtilmektedir (TSK, 01.02.2020).

Nihayetinde, Türkiye, dış politikasında ulusal güvenliğin, bölgesel barışın, kısa ve orta vadeli hedeflerin ve girişimci stratejilerinin sağlanabilmesi adına barış operasyonlarına katılım sağlamaktadır. Bununla birlikte, bu hususta genel bir değerlendirme yapılabilmesi adına Türkiye'nin katıldığı operasyonlardaki katılım yoğunlukları ve yöntemleri de incelenmelidir. Bu bağlamda, Türkiye'nin barış operasyonlarına katılırken aktif çatışma ortamının içinde olmamayı genellikle tercih ettiği belirtilmelidir. 1990'lı yıllarda istisnalar hariç çoğunlukla çatışmadan uzak nitelikleriyle gözlem misyonlarına dahil olmuştur. Bununla birlikte, yüksek personel desteği ile katıldığı bazı misyonlarda da Türkiye'nin çatışmadan uzak pozisyonlar tercih ettiği görülmektedir. Bunlardan bir tanesi Afganistan'da icra edilen misyondur. Süreç içerisinde isimleri değişmekle birlikte devam eden misyonlara Türkiye önemli katılımlar sağlamış ancak yukarıda da bahsedildiği üzere çatışma bölgesinde yer almamayı koşul olarak belirlemiştir. Benzer şekilde Lübnan'da UNIFIL'e de dahil olan Türkiye, misyona katılma kararının alınması sırasında hem meselenin İsrail'le ilgili olan kısmı hem de Türk askerinin Hizbullah'la karşı karşıya gelmesi endişeleri nedeniyle yoğun iç tartışmalar yaşamış, dönemin karar alıcıları Türkiye'nin yalnızca ateşkesin denetlenmesinde görevli olduğunu kamuoyuna açıklama ihtiyacı hissetmişlerdir (Gruen, 2006: 436-438). Yakın dönemde katılım gösterilen ve devam eden misyonlar düşünüldüğünde ise intikal eden personel sayısının azlığı dikkat çekerken, Türkiye'nin önceliğinin bu misyonlara katılım gösteren ülkelerden birisi olmak olduğu iddia edilebilir. Elbette ki bu eleştiri yalnızca Türkiye için geçerli bir durum olarak ortaya çıkmamakta, kendisi çatışma ortamının içerisindeki devletler (Pakistan gibi) haricinde kalanların benzer bir tutum takındığı görülmektedir (Peacekeeping, 03.02.2020).

Genel olarak değerlendirildiğinde, Türkiye'nin bir taraftan pek çok barış operasyonuna dahil olmasıyla aktif bir katılımcı ülke olduğu; diğer yandan da bu katılımların yoğunluk ve içerik bakımından etkinliğinin tartışma konusu olduğu ve dolayısıyla Türkiye'nin barış operasyonlarını dış politika hedefleri bağlamında araçsallaştırdığı düşünülmektedir. Bu bağlamda, yukarıda da bahsedildiği üzere esasında Türkiye'nin çıkar odaklı bir yaklaşımla bu operasyonlara katıldığı iddia edilebilir. Özellikle 2000'li yıllar düşünüldüğünde, Türkiye'nin değer odaklı tutuma en yakın hareket ettiği dönem olduğu görülmektedir. Ancak bu dönemde dahi Türkiye'nin bir takım dış politika hedeflerini gerçekleştirme adına uluslararası toplumun aktif bir üyesi olma stratejisi yürüttüğü ve bunun da bir ayağı olarak barış operasyonlarını kullandığı görülmektedir. Bu hususta bilhassa Lübnan misyonuna dair yapılan çalışmalarda bu yaklaşım vurgulanmaktadır. Türkiye'nin Kore Savaşı neticesinde NATO üyeliğini elde etmesi gibi bir durumun Lübnan için de geçerli olduğu ve Türkiye'nin bu sayede AB üyeliğine yönelik bir adım attığı sıklıkla tartışılmıştır (Gruen, 2006: 436). Aynı şekilde, Türkiye'nin AK Parti döneminde katıldığı geniş bir coğrafyaya yayılmış barış misyonlarının, dönemin diğer dış politika uygulamalarıyla birlikte değerlendirildiğinde 2009-2010 dönemi BM Güvenlik Konseyi geçici üyeliğine katkı sağladığı görülmektedir (Satana, 2013: 368). Bölgesinin ötesinde dünyanın çeşitli coğrafyalarında geliştirilmiş diplomatik ilişkiler ve uluslararası barış vurgusu Türkiye'yi diğer ülkeler nezdinde güvenilir aktör kimliğine taşımıştır. Dolayısıyla bu politikaların Neack'in devletlerin barış operasyonlarına katılımlarında temel motivasyonlardan birisinin uluslararası alanda prestij elde etmek olduğu (1995: 194) iddiasıyla örtüştüğü ve esasında Türkiye'nin çıkarları doğrultusunda bu operasyonları araçsallaştırdığı ortaya çıkmaktadır.

Türkiye'nin 2010'lu yıllardaki dış politika yaklaşımları incelendiğinde de bu benzer tutumun korunduğu ve hatta bu defa daha ulusal güvenlik odaklı bir politika benimsendiği görülmektedir. Halihazırda devam eden misyonlara katılımını benzer yoğunlukta sürdüren Türkiye, bu süreçte barış operasyonlarını dış politika gündeminin alt

sıralarına yerleştirmiştir. Elbette ki bu yaklaşımın altında yatan temel hususlardan bir tanesi, Türkiye'nin başta komşularında olmak üzere yakın çevresinde bilhassa Arap Ayaklanmaları süreciyle birlikte yaşanan çatışmaların, Türkiye'nin güvenliğini doğrudan tehdit eder bir hal almasıdır. Özellikle Suriye İç Savaşı ile alakalı olarak doğrudan ve dolaylı çok sayıda tehditle yüzleşmek zorunda kalan Türkiye, bu meselenin halledilebilmesi için bir dizi dış politika stratejisi izlemiştir. Özünde uluslararası sistem üzerinden çatışmanın yönetilmesi politikası belirleyen Türkiye, bu konuda başarılı olamayınca 2016 yılında itibaren tek taraflı barış operasyonlarına girişmeye başlamıştır. Bununla birlikte, Türkiye'nin Batı müttefikliği içerisindeki konumu tartışılmaya başlarken hem ABD ile hem de AB ile yaşanan sorunlar Türkiye'nin daha güvenlik odaklı bir yaklaşım benimsemesine yol açmıştır. 2000'li yıllarda bölge ülkeleriyle kurulan işbirliği temelli ilişkilerin ilerleyen süreçte yerini rekabet ve çatışma ortamına bırakması ile önceki on yılda inşa edilen güvenilir ve barışçıl ülke kimliğinin erozyona uğraması, Türkiye'nin uluslararası alanda etkin bir rol oynamasını engellemiştir. Türkiye, her ne kadar bir takım dış yardım politikalarıyla benzer bir strateji yürütmeye çalışsa da (Dışişleri Bakanlığı, 12.05.2020) bu dönemde çok uluslu barış operasyonlarındaki aktifliğini yitirmeye başlamıştır. Bu bağlamda, Türkiye'nin mevcut tablo üzerinden değerlendirildiğinde çıkar tanımı içerisinde barış operasyonlarına yoğun katılımın yer aldığını belirtmek yanlış olacaktır.

Sonuç olarak, Türkiye özellikle son 30 yıllık süreçte çok uluslu barış operasyonlarına katılmaya dış politikasında yer vermiş ve vermeye devam etmektedir. Bu katılımlarının analizi noktasında ise Türkiye'nin ulusal ve uluslararası güvenliğe dair stratejilerinin belirleyici olduğu görülmektedir. Çıkar tanımının, operasyonlara katılmayı gerektirdiği düşünüldüğü dönemlerde aktif bir katılım gerçekleştiren Türkiye, bunu realist bir yaklaşımla ele almakta ve dolayısıyla katılımını araçsallaştırmaktadır. Aynı zamanda, ciddi bir bedel ödeme durumundan kaçınmak adına da ya çatışma bölgesinden uzak görevler üstlenmekte ya da daha az ilgili bulunduğu misyonlara sınırlı bir destek vermektedir. Bununla birlikte, Türkiye katılımlarını barışçılık ve insanilik söylemi üzerinden inşa ederek esasında meşruiyet ve prestij hedeflerine de ulaşmaya çalışmaktadır.

SONUÇ

Bu çalışmada, çok uluslu barış operasyonlarına katılmak suretiyle sağlanacak uluslararası barış ve güvenliğin, dış politikasının temel amaçlarının en önemlilerinden birisi olduğu iddiasına sahip Türkiye'nin bu operasyonlara katılımı, tarihsel ve nedensel bağlamda incelenerek test edilmiştir. Çalışmada ulaşılan başlıca sonuç, Türkiye'nin çıkarları üzerinden barış operasyonlarını araçsallaştırdığı ve çıkarına hizmet edecek şekilde süreç içerisinde farklı tutumlar takındığı olmuştur. Dolayısıyla, Türkiye'nin realist yaklaşımlar temelinde açıklanabilecek bir barış operasyonu stratejisi benimsediği düşünülmektedir.

Buna göre Türkiye'nin temel çıkarları ve buna bağlı olarak stratejisi, Soğuk Savaş döneminde Batı güvenlik sistemi içerisindeki yerini sağlamlaştırmak ve başlıca tehdit unsuru olan, SSCB ve Doğu Bloku'na karşı kendi güvenliğini temin edebilmek olmuştur. Bu nedenle bu süreçte Türkiye yalnızca Kore Savaşı'na dahil olmuş ve ilerleyen dönemde genel olarak "karışmama" ilkesi üzerinden hareket etmiştir. Soğuk Savaş sonrası dönemde ise değişen iki kutuplu yapı ve ortaya çıkan belirsizlik halinin, Türkiye'nin uluslararası güvenlik bakımından önemini sorgulanmaya başlanmasını beraberinde getirmesiyle birlikte Türkiye, uluslararası çatışmalara daha fazla dahil olmak suretiyle yeni güvenlik perspektifini inşa etmeye çalışmıştır. Bu bağlamda, başta yakın çevresinde yaşanan çatışmalara yönelik olmak üzere önemli sayıda barış operasyonuna dahil olan Türkiye, 1990'lı yıllar boyunca operasyonların aktif katılımcı ülkelerinden birisi olmuştur. 2000'li yıllarla birlikte, değişen dış politika hedeflerinin uluslararası alanda aktif olmaktan geçtiğine dair bir düşünce ile hareket eden Türkiye yine 11 Eylül saldırıları ve AB üyeliği süreci gibi bir takım uluslararası gelişmelerin de etkisiyle hem BM hem de diğer uluslararası örgütler nezdinde barış operasyonlarına katılmayı öncelikli uygulamalardan birisi olarak benimsemiştir. Bu süreçte önemli operasyonlara yoğun bir destekle katılım sağlayan Türkiye, genel bir tutum olarak ise çatışma ortamından uzak kalma politikası yürütmüştür. Bu yaklaşım, eleştirileri beraberinde getirirken Türkiye'nin çıkar odaklı politikalarının da bir yansıması olmuştur. Ayrıca aynı dönemde Türkiye'nin elde ettiği prestij, uluslararası politikada daha etkin bir aktör olmasını beraberinde getirirken barış operasyonları bu sürece olumlu etki sağlamıştır. 2010'lu yıllar ise Türkiye'nin aktif katılım ve barış operasyonlarına yoğun ilgi döneminin bir anlamda sonlanması olarak kabul edilebilecek bir dönem olmuştur. Türkiye'nin daha fazla ulusal güvenlik temelli bir yaklaşıma girmesi, barış operasyonlarını daha az görünür hale getirirken; bu tutum Türkiye'nin çıkar odaklı anlayışının da önemli bir göstergesi olmuştur.

Çalışmada elde edilen bulgulardan bir diğeri ise Türkiye'nin barış operasyonlarına yönelik çıkar temelli politikasının esasında eleştirel kuramın açıklamalarıyla da benzerlik taşımasıdır. Yukarıda da bahsedildiği üzere, Türkiye çıkarlarına ulaşmak adına barış operasyonlarını araçsallaştırırken bir yandan da söylemleriyle barış operasyonlarını barış ve istikrar için önemli birer yöntem olarak ilan etmiştir. Ayrıca, başta ABD olmak üzere Batılı devletlerin operasyonların daha geniş katılımı ve geniş coğrafyalarda icra edilmesine yönelik başlattıkları reform çağrıları da Türkiye tarafından karşılık bulurken; bilhassa sivil ve polis personellerle yürütülen barış inşası faaliyetlerine önemli bir ağırlık verilmiştir. Bu hususta eleştirel kuramın temel itirazı olan bu yöntemin aslında bir New York Ortodoksluğu yarattığı iddiası düşünüldüğünde, Türkiye'nin de bu tek tip barış sürecine katkı sağladığı iddia edilebilir. Bununla birlikte, çatışma ortamında sorumluluk almak istememesiyle Türkiye'nin faaliyetlerinin eleştirilerle karşılaşması da olağandır. Bu bağlamda, bu bulgunun sonraki çalışmalar için bir temel oluşturması ve yeni çalışmalara yönelik eleştirel bir bakış açısının sağlanması, çalışmanın öncelikli beklentilerindedir. Türkiye gibi yakın çevresinde yoğun bir çatışma ortamı bulunan bir ülkenin ve o ülkenin akademik çevrelerinin bu hususta ciddi bir farkındalığa sahip olması ve müşterek barış güçleri noktasında mevcut uluslararası sistemin sınırlılıklarını aşan ve ideal bir anlayışa öncülük etmesi anlamlı olacaktır. Bu anlayışın, özellikle son dönemde yoğun bir güvenlik gündeminin içine dahil olan Türkiye'nin bu açmazdan çıkmasında önemli ve itici bir rol oynayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- AK Parti Seçim Beyanname. (2002). TBMM Kütüphanesi, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/954/200304063.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (12.05.2020).
- Bellamy, A. J. and Williams, P. D. (2013). "Introduction: The Politics and Challenges of Providing Peacekeepers", *Providing Peacekeepers: The Politics, Challenges, and Future of United Nations Peacekeeping Contributions*, (Ed: A. J. Bellamy and P. D. Williams), Oxford University Press, Oxford, 1-22.
- Berkok, U. G. (2006). "Third-Country Demand for Peacekeeping", *Defence and Peace Economics*, 17:5, 473-485.
- Bures, O. (2007). "Wanted: A Mid-Range Theory of International Peacekeeping", *International Studies Review*, 9: 3, 407-436.
- Davutoğlu, A. (2011). *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, 71. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul.
- Debrix, F. (1999). *Re-Envisioning Peacekeeping: The United Nations & the Mobilization of Ideology*, University of Minnesota Press, Minnesota.
- Dışişleri Bakanlığı. (2020). Birleşmiş Milletler Barış Operasyonlarına Yaklaşımımız Ve Katkılarımız. <http://www.mfa.gov.tr/birlesmis-milletler-baris-operasyonlari-yaklasimimiz-ve-katkilarimiz.tr.mfa> (01.02.2020).
- Dışişleri Bakanlığı. (2020). Türkiye ve NATO. <http://www.mfa.gov.tr/data/nato-bilgi--notu.pdf>. (02.02.2020).
- Dışişleri Bakanlığı. (2020). Türkiye'nin Uluslararası Acil İnsani Yardımları, http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin_insan_i-yaridimlari.tr.mfa (12.05.2020).
- Dışişleri Bakanlığı. (2020). Türkiye'nin Girişimci ve İnsani Dış Politikası. <http://www.mfa.gov.tr/dis-politika-genel.tr.mfa>. (03.02.2020).
- Findlay, T. (1996). "Introduction", *Challenges for the New Peacekeepers*, (Ed: T. Findlay), Oxford University Press, Oxford.
- Findlay, T. (2002). *The Use of Force in UN Peace Operations*, Oxford University Press, Oxford.
- Gruen, G. E. (2006). "Turkey's Role in Peacekeeping Missions", *American Foreign Policy Interests: The Journal of the National Committee on American Foreign Policy*, 28:6, 435-449.
- Hürsoy, S. (2006). "Birleşmiş Milletler Barış Operasyonlarının Yeniden Yapılandırılması Çerçevesinde Avrupa Birliği Ve Türkiye'nin Sivil Katkıları", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 61:1, 201-222.
- Kaldor, M. (2012). *New and Old Wars: Organized Violence in a Global Era*, Polity Press. Cambridge.
- KKK. (2020). Barışı Destekleme Harekatı. <http://www.kkk.tsk.tr/BDH/BDH.aspx>. (01.02.2020).
- Koçer, G. (2006). "Türkiye'nin Barışı Destekleme Harekatlarına Katkısı", *Uluslararası İlişkiler*, 3:11, 47-70.
- Lebovic, J. H. (2004). "Uniting for Peace? Democracies and United Nations Peace Operations after the Cold War", *The Journal of Conflict Resolution*, 48:6, 910-936.
- NATO. (2017). Archive ISAF Placemats. <https://www.nato.int/cps/en/natolive/107995.htm>. (02.01.2020).
- NATO. (2019). Resolute Support Mission (RSM): Key Facts and Figures. https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2019_10/20191022_2019-10-RSM-Placemat.pdf. (01.02.2020).
- Neack, L. (1995). "UN Peace-keeping: In the Interest of Community or Self?", *Journal of Peace Research*, 32:2, 181-196.
- Oğuzlu, H. T. and Güngör, U. (2006). "Peace Operations and the Transformation of Turkey's Security Policy", *Contemporary Security Policy*, 27:3, 472-488.
- Oğuzlu, T. (2015), "Güvenlik Kültürü ve Türk Dış Politikası", *Bilig*, 72, 223-250.
- Öniş, Z. and Yılmaz, Ş. (2009). "Between Europeanization and Euro-Asianism: Foreign Policy Activism in Turkey during the AKP Era", *Turkish Studies*, 10:1, 7-24.
- Parlar Dal, E. (2018). "Assessing Turkey's changing conflict management role after the Cold War: actorness, approaches and tools", *Third World Quarterly*, 39:12, 2291-2314.
- Peacekeeping. (2008). United Nations Peacekeeping Operations Principles and Guidelines. https://peacekeeping.un.org/sites/default/files/peacekeeping/en/capstone_eng.pdf. (01.02.2020).
- Peacekeeping. (2020). Data. <https://peacekeeping.un.org/en/data>. (03.02.2020).

- Peacekeeping. (2020). Department of Peace Operations. <https://peacekeeping.un.org/en/department-of-peace-operations>. (04.02.2020).
- Peacekeeping. (2020). List of Peacekeeping Operations 1948-2019. https://peacekeeping.un.org/sites/default/files/unpeacekeeping-operationlist_3_1_0.pdf. (02.02.2020).
- Peacekeeping. (2020). Our History. <https://peacekeeping.un.org/en/our-history>. (01.02.2020).
- Peacekeeping. (2020). Troop and Police Contributors. <https://peacekeeping.un.org/en/troop-and-police-contributors>. (08.02.2020).
- Peacekeeping. (2020). UNIIMOG. <https://peacekeeping.un.org/sites/default/files/past/uniimog.htm>. (05.02.2020).
- Peacekeeping. (2020). UNIKOM. <https://peacekeeping.un.org/sites/default/files/past/unikom/index.html>. (06.02.2020).
- Peacekeeping. (2020). UNOSOM II. <https://peacekeeping.un.org/sites/default/files/past/unosom2facts.html>. (07.02.2020).
- Pugh, M. (2004). "Peacekeeping and Critical Theory", *International Peacekeeping*, 11: 1, 39-58.
- Satana, N. S. (2013). "Turkey", *Providing Peacekeepers: The Politics, Challenges, and Future of United Nations Peacekeeping Contributions*, (Ed: A. J. Bellamy and P. D. Williams), Oxford University Press, Oxford, 355-375.
- Sezer, D. B. (1992). "Turkey's grand strategy facing a dilemma", *The International Spectator: Italian Journal of International Affairs*, 27:1, 17-32.
- T.C. Resmi Gazete. (1945). Birleşmiş Milletler Andlaşması, 24 Ağustos, Sayı: 6092. <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/3-30.pdf>. (01.02.2020).
- TSK. (2020). Türkiye'nin Barışı Destekleme Harekâtına Katkıları. <https://www.tsk.tr/Sayfalar?viewName=BarisiDestekleme>. (01.02.2020).
- UN. (1950). Resolution of 25 June 1950. [https://undocs.org/S/RES/82\(1950\)](https://undocs.org/S/RES/82(1950)). (01.02.2020).
- UN. (2000). Report of the International Civil Service Commission for the year 2000. General Assembly Official Records (A/55/30). https://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/55/305. (01.02.2020).
- UN. (2005). Resolutions adopted by the General Assembly at its 60th session, A/RES/60/1, <https://undocs.org/A/RES/60/1>. (02.01.2020).
- UN. (2006). "Peace operations 2010" reform strategy. <https://peacekeeping.un.org/sites/default/files/peacekeeping/en/po2010.pdf>. (01.02.2020).
- UN. (2014). Secretary-General's statement on appointment of High-Level Independent Panel on Peace Operations. <https://www.un.org/sg/en/content/sg/statement/2014-10-31/secretary-generals-statement-appointment-high-level-independent>. (01.02.2020).
- UN. (2020). Maintain International Peace and Security. <https://www.un.org/en/sections/what-we-do/maintain-international-peace-and-security/index.html>. (01.02.2020).
- UN. (2020). Secretary-General's Initiative on Action for Peacekeeping. <https://www.un.org/en/A4P/>. (02.02.2020).
- UNMIK. (2020). <https://unmik.unmissions.org/>. (01.02.2020).
- Usden, R. and Juergenliemk, H. (2012). History of UN Peacekeeping, *Global Governance Institute Factsheet*. <https://www.globalgovernance.eu/wp-content/uploads/2015/02/GGI-Factsheet-History-of-UN-Peacekeeping-October2012.pdf>. (01.02.2020).
- Wheeler, N. J. (2002). *Saving Strangers: Humanitarian Intervention in International Society*, Oxford University Press, Oxford.
- Williams, J. (1999). "The ethical basis of humanitarian intervention, the security council and Yugoslavia", *International Peacekeeping*, 6:2, 1-23.
- Yılmaz, M. E. (2015). *Toplumlar Arası Çatışmalarda Barışı İnşa Etmek BM Barış Güçleri ve Alternatif Uyuşmazlık Çözümü*, Dora, Bursa.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:13.01.2020 ✓Accepted/Kabul:09.06.2020

DOI: 10.30794/pausbed.674093

Araştırma Makalesi/ Research Article

Koşumcu, S. (2020). "Terceme-i Ravzatü'l-Muttağîn Adlı Eser Üzerine" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 41, Denizli, s. 400-408.

TERCEME-İ RAVZATÜ'L-MUTTAĞİN

ADLI ESER ÜZERİNE*

Selenay KOŞUMCU**

Özet

Klasik Osmanlı Türkçesi 16. yüzyıldan başlayıp 20. yüzyılın başlarına kadar uzanan dönemdir. Eski Anadolu Türkçesini takip eden bu dönemin başlarında dil özelliklerinde de devamlılık görülmektedir. 16. Yüzyılın sonlarında Arapça ve Farsça pek çok unsurun Türkçeye istilasının hızlanmış olması söz varlığının yanı sıra söz dizimini de etkilemiştir. Osmanlı yazı dilinde pek çok yabancı unsur varlık gösterirken 19. yüzyılın sonlarından 20. yüzyılın başlarına kadarki dönemde de dilde sadeleşme, yabancı kelimeleri Türkçeleştirme ve bugünkü Türkiye Türkçesine dönüşüm söz konusu olmuştur.

Hangi dönem olursa olsun dildeki sadelik veya ağırlık yazardan yazara değişiklik göstermektedir. Bu sebeple Osmanlı Türkçesi dönemine ait eserlerin çevriyazıyla aktarılmasının, söz varlığının ve dil bilgisel özelliklerinin tespit edilerek ortaya konmasının dil tarihimizin daha iyi anlaşılabilmesi için oldukça önemli olduğu düşünülerek 19. yüzyıla ait bir yazma eser örneği üzerinde inceleme yapılmasına karar verilmiştir.

Bu çalışma Klasik Osmanlı Türkçesi dönemine ait olan Terceme-i Ravzatü'l-Muttağîn adlı eseri tanıtmayı amaçlamaktadır.

Çalışmanın giriş bölümünde eserin müellifi; hayatı, eserleri yer almaktadır. Sonrasında Terceme-i Ravzatü'l-Muttağîn adlı eserin nüshaları ve çalışılan nüsha ile ilgili genel bilgiler bulunmaktadır. Eserin muhtevası ve eserden alınan orijinal metin örneklerine yer verilerek yapılan çalışmanın sonuçları özetlenmiştir. Son bölümde ise çalışma sırasında kullanılan belli başlı kaynak eserlere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Terceme-i Ravzatü'l-Muttağîn, 19. yüzyıl, Klasik Osmanlı Türkçesi.*

ON THE PUBLICATION NAMED AS

TERCEME-İ RAVZATÜ'L-MUTTAĞİN

Abstract

Classical Ottoman Turkish is the period starting from the 16th century to the beginning of the 20th century. At the beginning of this period following the Old Anatolian Turkish, the language features are continuing. The acceleration of many elements of Arabic and Persian into Turkish in the late 16th century affected the syntax as well as the vocabulary. Many foreign elements in the Ottoman language text showed the presence of the late 19th century until the early 20th century period in the language simplification, foreign words translating to Turkish and transformation into today's Turkey's Turkish.

*Bu çalışma Prof. Dr. Osman Yıldız danışmanlığında, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırlanan "Terceme-i Ravzatü'l-Muttağîn (Giriş-İnceleme-Metin-Dizinler-Tıpkıbasım)" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

**Dr. Selenay Koşumcu, Kazakistan-Almatı El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi, Şarkiyat Fakültesi-Türkoloji Bölümü, KAZAKİSTAN.
e-posta: selenayksmc@hotmail.com, (orcid.org/ 0000-0002-7969-9664)

Regardless of the period, language simplicity or language intensity varies from author to author. For this reason, it was decided to examine an example of a 19th century manuscript, considering that it is very important to translate the works belonging to the Ottoman Turkish with transliteration, to determine the vocabulary and grammatical features in order to better understand our language history.

This study aims to introduce *Terceme-i Ravzatü'l-Muttaḳîn*, which belongs to the Classical Ottoman Turkish period.

The author of the work in the introduction part of the study; his life and works. Afterwards, there are copies of *Terceme-i Ravzatü'l-Muttaḳîn* and general information about the studied copy. The results of the study are summarized by including the content of the work and original text samples taken from the work. In the last section, the main source works used during the study are included.

Key Words: *Terceme-i Ravzatü'l-Muttaḳîn, 19th Century, Classical Ottoman Turkish.*

GİRİŞ

Klasik Türk edebiyatının genel çerçevesinin İslam dini ile şekillendiği bilinen bir gerçektir. Edebiyatımızın hangi dönemine ait olursa olsun sanat kaygısıyla ya da doğrudan doğruya Kur'ân-ı Kerim ve hadis kaynaklı dinî konularda halkı bilgilendirmek amacıyla pek çok eser kaleme alınmıştır. Çalışmamıza konu olan *Terceme-i Ravzatü'l-Muttaḳîn* adlı eser de bunlardan biridir.

Eski Anadolu Türkçesi ve Klasik Osmanlı Türkçesi, Türkiye Türkçesinin atası olarak gösterilebilecek iki önemli tarihî devredir. Eski Anadolu Türkçesi üzerinde pek çok akademik çalışma ve döneme ait metin yayımlarının varlığına rağmen Klasik Osmanlı Türkçesi ve bu devre ait eserler üzerinde bu yoğunlukta ve verimlilikte çalışmaların yapıldığını söylemek mümkün değildir (Yıldız, 2002: Önsöz).

Klasik Osmanlı Türkçesi dönemine ilişkin yapılan çalışmalardan bazıları şunlardır: İbrahim Olgun-İsmet Parmaksızoğlu, *Firdevsî-i Rumî Kutubnâme* (1980); Yusuf Tepeli, Mustafa Özkan, *Cinânî Cilâü'l Kulûb (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük)* (1990); Zuhâl Kültürel-Latif Beyreli; *Şerîfî Şehnâme Çevirisi* (1999); Musa Duman, *Birgili Muhammed Efendi Vasiyyet-nâme* (2000); Zafer Önler, *Revnâk-ı Bustân* (2000); M. Mehdi Ergüzel, *Kitâb-ı Bâz-nâme-i Pâdişâhî (İnceleme- Metin-Dizin)* (2001); Dervîş Muhammed Yeminî *Fazîlet-Nâme I-II (Gramatikal Dizin)* (2002); Osman Yıldız, *Ahvâl-i Kıyâmet (Giriş-İnceleme-Metin-Dizinler)* (2002); M. Mehdi Ergüzel, *Bâz-Nâme-i İndî (Kitabü Bâz-Nâme-i İcâd-ı Mücerreb) (İnceleme-Karşılaştırmalı Metin-Dizin)* (2007); Abdurrahman Özkan, *Mehekkü'l-İlim Ve'l-Ulemâ* (2009); Özen Yaylagül, *Ebvâb-ı Şifâ* (2010); Abdurrahman Özkan, *Netâyicü'l-A'mâl ve Menâhicü'l-Ebrâr (Amellerin Neticeleri ve İyilerin Yolları) (Giriş-İnceleme-Metin-Dizinler-Tıpkıbasım)* (2015).

Bir yazma eser metninde, gerek Türkçenin tarihî gelişme koşullarından doğan zamana bağlı değişimler gerekse dilin yazı ve imlâsı ile fonolojisi arasındaki farklılıklar sebebiyle, öte yandan da orijinal metne ait dil özellikleri ile o metnin istinsah dönemine ait özelliklerin içi içe olmasıyla ortaya çıkan sorunlar biz dil araştırmacılarını çeşitli güçlüklerle karşı karşıya bırakmıştır. Hele, Osmanlı imlâsının bir klişe haline geldiği XVI. yüzyıldan sonraki dönemde bu durum daha da önem kazanmıştır (Korkmaz, 1995: 68).

Arapça ve Farsça kurallarla türemiş biçimlerin, söz diziminin ve söz varlığının yer aldığı Klasik Osmanlı Türkçesine ait eserlerin tamamının böyle bir dille yazılmadığı bilinmektedir. Dil özelliklerinin yazarlara, türlere ve eserlere göre değiştiği hatta aynı eser içinde bile farklılıkların görüldüğü tarihî metin çalışmaları aracılığıyla tespit edilmektedir. Bu sebeple bu eser üzerinde çalışmak suretiyle bu önemli dönemin gramer özelliklerinin ortaya çıkarılmasına bir nebze katkıda bulunmak amaçlanmaktadır.

A. MUHYİDDİN BİN ARABİ

Eserde yer alan bilgilerden hareketle eserin müellifinin Muhyiddin bin Arabî olduğu (2a/9) metnin Arap dilinde yazıldığı ve sonrasında Muhammed tarafından Türk diline tercüme edildiği (2a/12) bilinmektedir.

A.1. HAYATI

Muhyiddin bin Arabî'nin tam adı, Muhyiddin Ebu Abdullah Muhammed İbn-i Ali ibnü Arabî et-Tai el-Hatimi el-Endülüsî'dir. Daha çok *İbnü'l Arabî* adıyla bilinir. Muhyiddin bir lakap olup İslamiyet'i canlandıran manasındadır. Ataları Arabistan'dan Endülüs'e göç etmiştir. 7 Ağustos 1165'te Endülüs'te doğmuş, çeşitli seyahatlerde bulunmuş ve farklı hocalardan ders görmüştür. Yaşamının olgunluk döneminde (M.1205-1206) 40 yaşlarında iken Anadolu'ya gelmiştir. Musul'dan yola çıkmış, Diyarbakır-Mardin gibi yerleşim bölgelerinden geçip Anadolu içlerine kadar gitmiş, daha sonra Urfa, Erzincan, Erzurum, Sivas, Malatya gibi şehirlerimizde yaşamış; sonrasında Konya'ya gelmiştir. Anadolu'da yaşadığı yerler bilinmekle beraber ne kadar kaldığı belli değildir. Ne zaman ayrıldığı da kaynaklarda açık olarak belirtilmemiştir. Ancak 60'lı yaşlarında iken H. 627 (M. 1229-1230) yılında Şam'da yaşadığı kendisi tarafından belirtilmektedir.

İbnü'l Arabî H. 630'lu (M. 1232-1233) yıllarını *Fütuhat'ını* yazmak ve yazılmış bölümlerini düzenlemekle geçirmiştir. *Ölümünden kısa bir süre önce (1239), Fütuhat'ın ikinci nüshasına birinci nüshasından farklı olarak eklemeler yapmıştır.*

İbnü'l Arabî, Şam'da Kadı Muhyî'l-din el Zeki'nin evinde 22 Revî'l-Ahir 628 (M. 10 Kasım 1240) 'de 78 yaşında iken vefat etmiştir. Kâsiyûn dağı eteğinde bulunan Muhyî'l-din el Zeki ailesinin türbesine defnedilmiştir. İbnü'l Arabî ve iki oğlunun da bulunduğu bu türbeye uzun süre gereken önem verilmemiş, Mısır seferinden dönerken Şam'a gelen Yavuz Sultan Selim (1467-1520) tarafından yeniden yaptırılarak bugünkü görünümüne kavuşturulmuştur (Yıldırım, 1998: 30-35).

A.2. ESERLERİ

İbnü'l Arabî'nin, tahsil ettiği geniş ilmî miras ve manevi tecrübesini aksettirecek büyük bir külliyyatı arkasında bıraktığı görülmektedir. Onun telif ettiği eserler üzerinde kapsamlı bir araştırmayı kaleme alan Osman Yahya (Yahya, 2001: 61-62), İbnü'l-Arabî'nin kendi eserlerinden bahsettiği el-Fihrist ve el-İcâze gibi birincil kaynakların yanı sıra, İbnü'l-Arabî'nin eserlerinin listesinin verildiği ikincil kaynakları da içeren Müellefâtü İbn Arabî adlı eserinde dokuz yüz doksan dört adet kitabı incelemiştir. Ancak Osman Yahya zikrettiği eserler hakkında bilgi verirken, bu eserlerden bir kısmının İbnü'l-Arabî'ye ait olmadığına, bir kısmının da İbnü'l-Arabî'ye nispetinin şüpheli olduğuna yönelik tahlillerde bulunmuştur. Buna mukabil toplam sayıya oranla adedi az olan bu tür eserler bir tarafa bırakıldığında dahi Fıkıh, Kelâm, Tefsir, Hadis, Tasavvuf, Ahlâk ve Edebiyata dair kaleme alınmış muhtelif büyüklüklerde geniş bir külliyyatla karşı karşıya kalınmaktadır. Fakat İbnü'l-Arabî'nin bütün eserleri içerisinden toplam iki yüz kırk beşi günümüze ulaşmıştır (Ağbal, 2016: 12).

B. MUHAMMED BİN MUŞTAFÂ

B.1.HAYATI

Muhammed b. Muştafâ'nın tam adı Muhammed b. Mustafa b. Osman el-Hâdimî'dir. *Terceme-i Ravzatü'l-Muttaîn* adlı eserin mütercimidir. Hâdimî'nin hayatı ile ilgili yazılmış pek çok eser, yapılmış pek çok akademik çalışma bulunmaktadır.

Mustafa Kızmaz yüksek lisans tezinde hayatı ile ilgili olarak şunları söylemiştir:

Arap harflerinin yazılışı ve okunuşu ile ilgili bir özellik olarak bibliyografyalarda "Mehmed" şeklinde de yer almaktadır. Künyesi Ebû Saîd'dir. Saîd olan ilk çocuğundan dolayı kendisine Ebû Saîd el Hâdimî denilmiştir. Lakabı Mevlânâ Müftî'dir. Doğduğu yerin Hadim olması sebebiyle Hâdimî ismi de kullanılmaktadır. Ayrıca Hüseyinî, Nakşibendî ve Konevî gibi isimlerle de anılır. Hâdimî, H 1113/ M 1701 yılında Hadim'de doğmuştur. Hâdimî'nin soyunun Buhara'dan geldiği bilinmektedir (Kızmaz, 2009: 7-18).

Hadimî'nin eğitim hayatında babasının rolü büyüktür. Hadim'de babası Fahu'r-Rum Karahacı, Konya'da Karatay müderrisi İbrahim ve İstanbul'da Kazabadî ilk öğretmenleri olmuştur. Hadim Medresesi'nde babası ve kardeşiyle müderrislik yapmış, babasının ölümüyle Nakşi şeyhliğini ve Hadim müftülüğünü yürütmüş, başta kendi çocukları olmak üzere Osmanlı ilmiyesine pek çok talebe yetiştirmiştir. Ayrıca Ömer Nasuhi Bilmen'e göre

“*Mecāmiu’l-Hakāyık*” isimli eserindeki “*Ḳavā’id-i Külliye*”sinden *Mecelle*’ye 33 madde eklenmiştir. Araştırma eserlerinde, adına atfedilen Bursalı ve Bağdatlı’dan hareketle 25 ile 30 arasında değişen eser vardır. Berika ve Huzur dersi yanında *Besmele* şerhiyle tanınır. Şöhretinin yayılmasında hayatının menkıbeleşmiş olması etkilidir. Menkıbeleri yetiştirdiği öğrencileri aracılığıyla ilim dünyasına duyurulmuştur. Hadim’de vefat etmiş ve aynı şehre defnedilmiştir. Günümüzde Hadim’de düzenlenen şenliklerde, sempozyumlarda veya panellerde adına yer verilmekte, kabri ziyaret edilmektedir (Görkaş, 1997: 229).

“Hâdimî; tefsir, hadis, fıkıh vb. pek çok alanda eser vermiş seçkin âlimlerden biridir. Bunların önemli bölümü öğrencileri tarafından yazılmış ders notlarıdır. Öğrencisi Süleyman Kırkağaçî, Hâdim’in 80 civarında eserinin bulunduğunu söyler. Eserlerini Arapça olarak yazmıştır. Eserleri içerik olarak bugün bile güncelliğini koruyan, hayatın içinden meseleler üzerinde yoğunlaşmıştır. Eserlerini Kur’ân ve Tefsir, Hadis, Fıkıh ve Fıkıh Usulü, Kelâm/Akâid, Tasavvuf, İslâm Ahlakı, Mantık, Arap Dili ve Edebiyatı ana başlıklarında toplamak mümkündür.¹

C. TERCEME-İ RAVZATÜ’L-MUTTAḲİN

Muḥammed b. Muştafâ’nın *Terceme-i Ravzätü’l-MuttaḲîn* adlı eseri günümüz Türkçesine “Günahtan Sakınanların Bahçesi” olarak aktarılabilir. Dinî nitelikte bir eser olup İslam dini, tasavvuf ve tarikatlar hakkında bilgiler içermektedir. Allah’ın var ettiği her şeyden, yarattığı mahlûkatlardan, Âdem’in yaratılışından ve neslinin hallerinden, cennet ve cehennem hikâyelerinden, Kur’ân’ın öğütlerinden, rahmet ve azap ayetlerinden, bazı ayetlerin öneminden bahsedilmiştir. Hadislerle söz konusu İslam öğretileri desteklenmiştir.

C.1. Terceme-i Ravzätü’l-MuttaḲîn Nüshaları

Eserin Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu’nda iki ve İstanbul-Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi ile Kahire-Mısır Millî Kütüphanesi’nde birer nüshası bulunmaktadır.

C.1. 1. Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu

Terceme-i Ravzätü’l-MuttaḲîn adı, 06 Mil Yz A 8900 arşiv numarasıyla, 1788 DVD numarasında kayıtlıdır. Telif tarihi bilinmeyen bu eserin istinsah tarihi H 1220/ M 1805’tir. Her sayfa 13 satır olmak üzere toplam 107 varaktır ve eser 250x155-160x115 mm. ebatlarındadır. Eser harekeli nesih ile kaleme alınmıştır. Sırtı meşin kaplı, üzeri saman rengi kâğıt kaplı yeni cilttir. Satır başları ve kaşideler kırmızıdır.² Elimizde üç nüsha bulunmasına rağmen harekeli olması sebebiyle çalışmaya esas olan nüshadır.

Diğer nüshanın 06 Mil Yz A 8647 arşiv numarasıyla, 579 DVD numarasında *Terceme-i Ravzätü’l-MuttaḲîn fi Maşnū’ât-ı Rabbi’l-‘Âlemîn* adıyla kayıtlı olan Ebû Sa’îd Muḥammed b. Muştafâ tarafından tercüme edildiği belirtilmektedir. Müstensihî Aḥmet b. Yûsuf’tur. Telif tarihi bilinmeyen bu eserin istinsah tarihi H 1136/ M 1724’tür. Eser 155x110-125x75 mm. ebatlarında olup 127 varaktan oluşmaktadır ve her sayfada 17 satır bulunan metin harekesiz nesih ile yazılmıştır. Yeşil pandizot ciltle kaplanmış olup söz başları siyah çizgilerle belirlenmiştir. Acayip hayvanlardan, Âdem’in yaratılışından, cennet ve cehennemden, Kur’ân’daki bazı vaazlardan, rahmet ve azap ayetlerinden, bazı ayetlerin öneminden bahsedilmiştir.³

C.1. 2. İstanbul-Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi

Kitâb-ı Ravzätü’l-MuttaḲîn adıyla İstanbul-Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, 855 arşiv numarasıyla kayıtlıdır. Katalogda konusu İslam dini, tasavvuf ve tarikatlar olarak kaydedilmiş, 160x108-115x65 mm. ebatlarında olan bu eser 178 yaprak, 15 satır olarak belirtilmiştir. Mütercimi Muḥammed b. Muştafâ’dır ve telif tarihi bilinmemektedir. İstinsah tarihi H 1205/ M 1805 olan bu nüsha da harekesiz nesihle yazılmıştır.⁴

1 Bilgi için bkz. Özer, Hasan (2017). “Ebû Sa’îd Muhammed Hâdimî’nin (V. 1176/ 1762) Hayatı Ve Eserleri”. *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (İmad)*. C. 2, S. 3. s. 480-488.

2 [http://www.yazmalar.gov.tr/eser/terceme-i-ravzatul-muttak%C3%AEn/149126\(18.09.19\)](http://www.yazmalar.gov.tr/eser/terceme-i-ravzatul-muttak%C3%AEn/149126(18.09.19))

3 [http://www.yazmalar.gov.tr/eser/terceme-i-ravzatul-muttak%C3%AEn-f%C3%AE-masn%C3%BBati-rabbil-%C3%82lem%C3%AEn/126341\(18.09.19\)](http://www.yazmalar.gov.tr/eser/terceme-i-ravzatul-muttak%C3%AEn-f%C3%AE-masn%C3%BBati-rabbil-%C3%82lem%C3%AEn/126341(18.09.19))

4 [http://www.yazmalar.gov.tr/eser/terceme-i-ravzatul-mutte%C3%AEn-f%C3%AE-masn%C3%BBati-rabbil-alem%C3%AEn/120307\(18.09.19\)](http://www.yazmalar.gov.tr/eser/terceme-i-ravzatul-mutte%C3%AEn-f%C3%AE-masn%C3%BBati-rabbil-alem%C3%AEn/120307(18.09.19))

C.1. 3. Kahire-Mısır Millî Kütüphanesi

Terceme-i Ravzätü'l-Muttaķin fî Maşnū'ât-ı Rabbi'l-Ālemîn adıyla Kahire-Mısır Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Mecâmî Türkî Talat 33 arşiv numarasıyla kayıtlıdır. Konusunun İslam dini, tasavvuf ve tarikatlar olduğu öğrenilen, 155x210 mm. ebatlarında olan bu eser, 168-177 yaprak, 21 satır olarak belirtilmiştir. Telif ve istinsah tarihiyle ilgili bilgi bulunmayıp eserin müterciminin Muhammed b. Muştafâ olduğu kaydedilmiştir. Bu nüsha elimizde bulunmamaktadır.⁵

Elimizdeki üç nüsha karşılaştırıldığında Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 8900 arşiv numaralı hareketli nüshası (1b/1-11a/13) - (107b/-108b/4), Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 8647 arşiv numaralı harekesiz nüshası (1b/1-13b/3) - (126b/10-127a/13) İstanbul-Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, 855 arşiv numaralı hareketli nüshası (1b/1-4a/12) - (177b/6-178b/10) giriş ve bitiş sayfalarının aynı olduğu görülmektedir. Bunların dışında konuları benzer olsa da eserler arasında başka bir paralellik görülmemektedir. Bu bize eserlerin farklı zamanlarda istinsah edildiğini düşündürmektedir.

C.2. Terceme-i Ravzätü'l-Muttaķin Muhtevası

Giriş bölümü:

Bāb-ı Ravzätü'l-Muttaķin

Bismi'llāhi'r-raḥmāni'r-raḥīm

"*ḥamdu ṣābit ol Allāh ki kemāl-i ḳudretin bildürmeğičün 'ālem-i kā'ināti yaratdı*" cümlesiyle başlayan eserde Allāh'ın rahmeti, yeryüzünde ve gökyüzünde yarattığı mahlûkatları, insanları doğru yola iletmek için peygamberleri gönderdiği ve ona inananların ve inanmayanların sonunun ne olacağı anlatılmıştır.

Eserin Müslümanlara nasihat için "*Firîşte oğlı 'Abdullaṭîf oğlı Muḥammed*" tarafından telif edildiği (2a/3), yine aynı varakta Arap dili konuşmayan insanların yararlanması için "*Muḥyiddin Beg Ḥazretleri*" tarafından Türk diline tercümesini işaret ettiği (2a/9-10) yazılmıştır.

Toplam yedi meclisten oluşan eserde 2b/1 numaralı varaktan itibaren her mecliste ne anlatıldığına yer verilmiştir:

evvelki meclis: "*Ḥaḳ Ta'ālānuḡ evvel bu 'āleme ne yaratdı yirleri ve gökleri ve anlarda olan maḥlûḳāt ne vechile tertîb itdüğün biyān ider*"

(2b/2-4)

İlk bölümde, (3b/7) numaralı cümleden başlayarak, *Hak Ta'ālâ'nın her şeyden önce Muhammed'in ruhunu yaratması ve kalan tüm varlıkları onun ruhu için var etmesi* anlatılmaktadır.

ikinci meclis: "*Ḥaḳ Ta'ālānuḡ evvel bu 'āleme ne yaratdı ve Ādem yaratılmadın yirde gökde kimseler sākin idi Ḥaḳ Ta'ālā celle ve a'lā Ādemi yaratmaḳ isticāb ne vechile yaratdı ve melā'ike arḡa ne resme sicde kıldı İblis 'aleyhîll'ane secde itmeyüp dergāhdan nice sürüldi ve firîştehler Ādemi altun taḡt üzerine götürüp semāvāti seyir itdürüp cennete girdüklerini ve anuḡ şol iyegüsinden Ḥavvāyı yaratduğün Ḥaḳ Ta'ālā buğday ağacından nehy itdüğün ve anlar şeyṡān vesvesesiyle andan yiyüp cennetden sürüldüğün ve yiryüzinde Beyti'l-Ḥarām yapup Ādeme ol ṡavāf itmegi işāret itdüklerin ve ol evi Nuḡ ṡūfānından göge çekdüklerin ve Beyti'l-Muḳaddes yapılduğün Mekke ve Medīne fazīletin bildürür*" (2b/4-12)

İkinci bölümde, *Hak Ta'ālâ'nın evrende sırasıyla neleri yarattığı, ilk insan Ādem'in var olması; meleklerin İblis (şeytan) hariç tamamının ona nasıl secde ettiği; İblis'in Hak Ta'ālâ'nın huzurundan kovulması; Havva'nın Ādem'in kaburgasından yaratılışı ve her ikisinin yasaklanan buğday ağacından yiyerek cennetten yeryüzüne sürülmeleri; Beyti'l-Ḥarām (Kâbe)'in yapılması ve Ādem'e etrafında tavaf etmesinin emredilmesi; Beyti'l-Muḳaddes (Mescid-i Aksa)'in yapılması* anlatılmaktadır.

⁵ [http://www.yazmalar.gov.tr/eser/terceme-i-ravzatul-muttekk%C3%AEn-f%C3%AE-masn%C3%BBati-rabbil-alem%C3%AEn/118218\(18.09.19\)](http://www.yazmalar.gov.tr/eser/terceme-i-ravzatul-muttekk%C3%AEn-f%C3%AE-masn%C3%BBati-rabbil-alem%C3%AEn/118218(18.09.19))

üçüncü meclis: “*Haḳ Ta’ālā Ādemūḡ tevbesin kabūl itdūḡin Őonra dileklerin virdūḡin ve İblīs ne vechile and iĉdūḡin cehennemi aḡa ve uyanlara dūrlū zaḡmetlerin ve daḡı Őeyṡān Ādemile dūŐmānlıḡın bildūrlr*”

(2b/13-3a/2)

Üçüncü bölümde, *Hak Ta’ālā’nın Adem’in tövbesini kabul etmesi ve tüm dileklerini gerçekleştirmesi; İblis’in tüm insanlara olan düşmanlığını dile getirmesi ve onları yoldan çıkarmak için ant içmesi*, anlatılmaktadır.

dördüncü meclis: “*Ādemūḡ kerāmetin ve Haḳ Ta’ālā yirde ve gökde Ādemūḡ maŐlaḡatıĉun neler yaratmıŐdur anı bildūrlr*” (3a/2-3)

Dördüncü bölümde, *Adem’in olaḡanüstü niteliklerinden ve Hak Ta’ālā’nın onun iyiliḡi ve güzelliḡi için neler yaratıldıḡından* bahsedilmektedir.

beşinci meclis: “*Haḳ Ta’ālānuḡ raḡmetin ḡazabından sebĉat itmiŐdür ve āŐār-ı raḡmetinden cenneti ve hiŐmından cehennemi ve daḡı ḡayır ve Őer Allāhuḡ irādetiyle olur ve daḡı mü’minūḡ ve kāfirūḡ cennetde ve cehennemde ḡāllerin ve mertebelerin bildūrlr*” (3a/3-6)

Beşinci bölümde, *Hak Ta’ālā’nın baḡıŐlayıcılıḡının ve iyiliklerinin öfkesinden üstün geldiḡi; iyiliklerinden cenneti, öfkesinden cehennemi yarattıḡı, her Şeyin O’nun iradesiyle olduḡu; O’nun yolundan giden inananların ve O’nu inkar eden aldanmıŐların cennet ve cehennemde ne durumda ve hangi makamda oldukları* anlatılmaktadır.

altıncı meclis: “*Muḡammed MuŐtafānuḡ Őallā’İllāhu ‘aleyhi ve sellem nesebi ve cemī-i ḡalkuḡ ḡayırlusı idūḡin ve doḡduḡı zamānı ve fezā’ilin ve aḡvālin ve cemī-i ‘āleme raḡmet için gönderildūḡin ne vechile helāl olduḡın ve cehennemde nice ‘azāb itdüklerini ve daḡı cehennem ehlinūḡ za’İflerini re’İslerle nizā’ itdüklerin ve ‘amel-i Őāliḡ iŐleyenlerūn ve Haḳ yolına ḡazā idenlerūḡ Haḳ Ta’ālā katında mertebelerini ve ba’zi sūrenūḡ fezā’İlini ve biŐ vakit namāzuḡ faẓİletin ve ümmet-i Muḡammedūḡ sā’ir ümmetden faẓİletini ve emr-i ma’rūf nehıı münker itmek Őevābını ve āḡiret aḡvālini ve faĉİrlerūḡ ve Őabırlaruḡ cennetde mertebelerin ve zāhidlerūḡ keyfiyetini ve zikir tesbİḡ ve peyḡambere Őalavāt virmeḡüḡ Őevābını ve dūn namāzı faẓİletin bildūrlr*” (3a/6- 3b/2)

Altıncı bölümde, *Muhammed Mustafā’nın soyu, doḡduḡu yer ve zamanı; faziletleri ve tüm evrene merhamet için gönderildiḡi; helal ve haramın ne olduḡu; bazı sūrelerin ve beŐ vakit namazın faydaları; tüm Muhammed ümmetinin dinin emrettiḡi iyi ve güzel Őeyleri yapması, kötü ve yasak olan her Őeyden uzak durması; ahiret hayatı, sabretmenin önemi, zikirin faydaları ve gece namazı kılmanın sevapları* anlatılmaktadır.

yedinci meclis: “*Őol āyetler biyānındadır kim iŐbāt-ı kıyāmet için dūr ve daḡı kıyāmetūḡ aḡvālini ve ḡalāyıkūḡ ol ḡün ḡālını ve Muḡammed MuŐtafā Őallā’İllāhu ‘aleyhi ve sellemūḡ āŐİlere Őefā’at itdūḡını ve ‘amellerin Őutulmaḡ için terāzū kurulduḡın ve cehennem üzerinde Őirāĉ köprüsü ve ḡalkuḡ Őāḡına ve Őolına aĉ ve ĉara biti Őutulduḡını mü’minlerūḡ cennete ḡirmesini ve kāfirlerūḡ mü’ebbed ḡalmasını bildirir*” (3b/2-7)

Yedinci bölümde, *kıyametin işaretleri olarak gönderilen ayetlerden örnekler verilerek açıklanmakta; Muhammed Mustafā’nın asilere bile baḡıŐlayıcı olduḡu; ahrette yapılan iyilik ve kötülüklerin cezasız kalmayacaḡı; yaptıḡımız her Şeyin saḡımızda ve solumuzda olmak üzere biti’lere yazıldıḡı cennetin ve cehennemin ebedi olduḡu* belirtilmektedir.

Sonuç Bölümü:

Son sayfada eserin müstensihisi ve tamamlandıḡı tarih belirtilmiştir.

“*ḡarrerahu edafū’İ-İbād ve hüve Yazıcı-zāde Molla İsmā’İl ḡaferallahu velivelideyye*” (108b/10)

“*temmeti’İ-kitābü bi avni’İllāhi’İ-Meliki’İ-Vehḡāb sene-1220*” (108b/5-6)

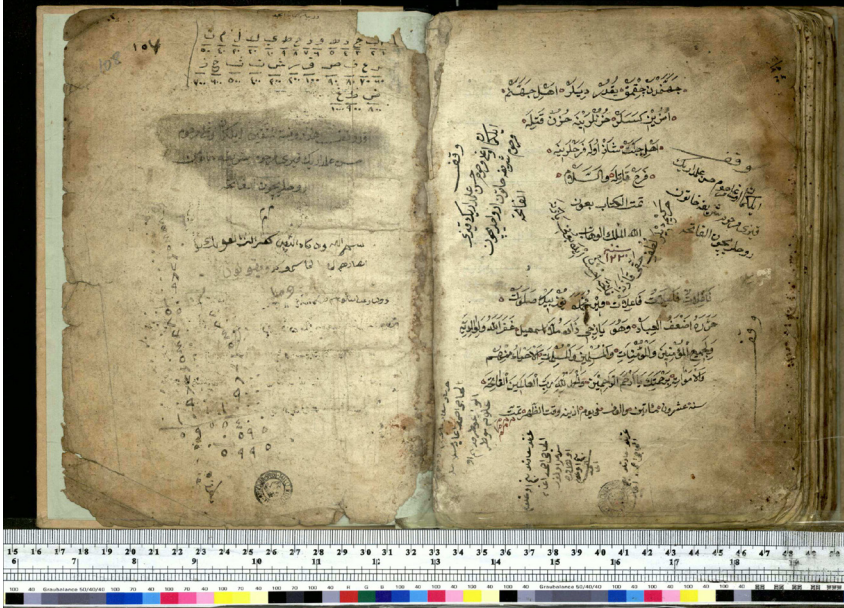
SONUÇ

Terceme-i Ravzatü'l-Muttaḥîn imlâ özellikleri, ses yapısı ve ekler sistemindeki eski ve yeni şekillerinin bir arada bulunmasıyla Klasik Osmanlı Dönemi özelliklerini yansıtmaları bakımından incelenmeye değer bir eserdir. Dönemin din anlayışını, dil yapısını görmemiz açısından bir kültür mirasıdır.

Bir dilin tarihî sürecinin incelenmesi ve bunların kayıt altında tutulması o dilin gelecekte ayakta kalabilmesi açısından son derece önemlidir. Yapılan tespitlerle dönemin dil özellikleri ile ilgili bakış açısı kazandıracağına inanılarak *GİRİŞ-İNCELEME-METİN-TIPKIBASIM-DİZİNLER* başlıklarından oluşan çalışmamız tarafımızca doktora tezi olarak hazırlanmaktadır.

Resim- 1: 06 Mil Yz A 8900 Arşiv Numaralı Eserin İlk Sayfası (1b-2a)

Resim- 2: 06 Mil Yz A 8900 Arşiv Numaralı Nüshanın Son Sayfası (108b)

KAYNAKÇA

- AĞBAL, Davud (2016). *Muhyiddin İbnü'l-Arabî'de İşârî Tefsir*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Fırat Üniversitesi.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (2003). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 20. Baskı, Aydın Kitabevi, Ankara.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (2004). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Akçağ Yayınları. Ankara.
- GÖRKAŞ, İrfan (1997). "Ebu Said Muhammed Hadimî'nin Hikmet Anlayışı ve Felsefeye Bakışı", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 25, s. 229-257.
- KIZMAZ, Mustafa (2009). *Ebu Said Muhammed Hadimî ve Mecâmiu'l-Hakâik Adlı Eseri Özelinde Usulcülüğü*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi.
- KORKMAZ, Zeynep (1995). "Anadolu Yazı Dilinin Tarihi Gelişmesinde Beylikler Devri Türkçesinin Yeri", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C. 1, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- (1995). "Eski Osmanlı Kaynaklarının Yayınında Transkripsiyonla İlgili Değerlendirmeler", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C.1, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ÖZER, Hasan (2017). "Ebû Saîd Muhammed Hâdimî'nin (v. 1176/ 1762) Hayatı ve Eserleri", *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (İMAD)*, Cilt:2, Sayı:3, s. 480-488.
- ÖZKAN, Mustafa (2009). *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, Genişletilmiş 3. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- Şemseddin Sâmî (2010), *Kamus-ı Türkî* (Haz. Paşa Yavuzarslan), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- TULUM, Mertol (2011). *XVII. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- (2014). *Osmanlı Türkçesine Giriş*, Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını, No: 3123.
- TUNA, Osman Nedim (1986). *Türk Dilbilgisi (Fonetik-Morfoloji)*, Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bölümü Ders Notları 3, İnönü Üniversitesi.
- YAHYA, Osman (2001). *Müellefâtü İbn 'Arabî Târihuhâ ve Tasnîfuhâ (trc. Ahmed Muhammed et-Tîyb), el- Hey'etü'l-Mısıryeti'l-Âmme li'l-Kitâb*. s. 61-62.
- YALKIN, Ali Osman (2014). "Abdu'r-rahmân-i Darîr'in Tafsîl-i Tarîk-i Mukarrebîn ve Sebîli'l-Müttebi'în Adlı Eseri Üzerine Bir Tanıtım", *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 2, Sayı: 4, s. 287-295.
- YILDIRIM, Kâzım (1998). "İbnü'l Arabî'nin Kültürümüzdeki Yeri ve Önemi", *PAÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı:4, s.30-35.
- YILDIZ, Osman (2002). *Orta Osmanlıca Dönemine Ait Bir Dil Yadiğârı Ahvâl-i Kıyâmet (Giriş-İnceleme, Metin, Dizinler)*, Şûle Yayınları, İstanbul.
- (1996). "Cemâl-i Karamanî ve Miftâhu'l-Ferec'i", *Isparta Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*. Sayı: 2.

Genel Ağ Bağlantıları:

<https://islamansiklopedisi.org.tr/>

<http://www.lugatim.com>

<http://www.tdk.gov.tr>

<http://www.yazmalar.gov.tr>

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:26.11.2019 ✓Accepted/Kabul:11.06.2020

DOI: 10.30794/pausbed.651379

Araştırma Makalesi/ Research Article

Baran, S. ve Şener, E. (2020). "Örgütlerde Bilgi Güvenliğini Etkileyen Bir Unsur:Örgütsel Bilgi Paylaşımı" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 41, Denizli, s. 410-427.

ÖRGÜTLERDE BİLGİ GÜVENLİĞİNİ ETKİLEYEN BİR UNSUR: ÖRGÜTSEL BİLGİ PAYLAŞIMI*

Selma BARAN**, Emine ŞENER***

Özet

Bu çalışma, özel öğretim kurumlarında, örgütsel bilgi paylaşımının, bilgi güvenliği sürecine etkisini incelemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Tanımlayıcı nitelikte, nicel araştırma modeli kullanılan çalışmada, üç bölümden (Kişisel Bilgi Formu, Bilgi Paylaşım Ölçeği, Bilgi Güvenliği Ölçeği) oluşan veri toplama formu kullanılmıştır. Özel öğretim kurs merkezlerinde ve özel okullarda görevli araştırmaya katılmayı kabul eden katılımcıların doldurduğu 374 adet anket değerlendirilmeye esas alınmıştır. Verilerin analizinde, SPSS 16.00 kullanılmıştır. Çalışmada, Kruskal Wallis, Mann-Whitney U testi ve Spearman Korelasyon analizi ile doğrusal regresyon analizi kullanılmıştır. Çalışmada örgütsel bilgi paylaşım düzeyi ile bilgi güvenliği değişkeni arasında pozitif yönde orta düzeyde anlamlı ($r= 0,406$, $p<0,01$) bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca örgütsel bilgi paylaşımı düzeyi ile bilgi güvenliği düzeyinin alt boyutları incelendiğinde, bütün boyutlarda anlamlı ilişki olduğu tespit edilmiştir. Örgütsel bilgi paylaşımının, bilgi güvenliği üzerinde düşük düzeyde anlamlı bir etkisi olduğu belirlenmiştir. Araştırma sonucunda, bilgi güvenliği ve bilgi paylaşımı ile ilgili gelecekte yapılacak araştırmalara yönelik çeşitli öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel bilgi, Bilgi güvenliği, Bilgi paylaşımı, Bilgi yönetimi.

A FACTOR AFFECTING KNOWLEDGE SECURITY IN ORGANIZATIONS: ORGANIZATIONAL KNOWLEDGE SHARING

Abstract

This study was conducted to examine the effect of organizational knowledge sharing on knowledge security process in private education institutions. The data collection form consisting of three parts (Personal Information Form, Knowledge Sharing Scale, Knowledge Security Scale) was used in the descriptive study. 374 questionnaires filled in by the participants who agreed to participate in the research in private education course centers and private schools were taken as basis for the evaluation. SPSS 16.00 was used for data analysis. Kruskal Wallis, Mann-Whitney U test and Spearman Correlation analysis and linear regression analysis were used in the study. In the study, it was found that there was a moderate positive correlation ($r = 0,406$, $p < 0,01$) between organizational knowledge sharing level and knowledge security variable. In addition, when the sub-dimensions of organizational knowledge sharing level and knowledge security level were examined, a significant relationship was found in all dimensions. It was determined that organizational knowledge sharing had a low significant effect on knowledge security. As a result of the research, various recommendations were made for future researches on knowledge security and knowledge sharing.

Keywords: Organizational knowledge, Knowledge security, Knowledge sharing, Knowledge management.

* Bu çalışma, Dr. Öğr. Üyesi Emine ŞENER'in danışmanlığında hazırlanan Selma BARAN'ın yüksek lisans tezinden uyarlanmıştır.

** Uzman, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, KIRŞEHİR.

e-mail: selma_baran137@hotmail.com (orcid.org/0000-0001-8285-789X).

*** Dr. Öğr. Üyesi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, KIRŞEHİR.

e-mail: esener@ahievran.edu.tr (orcid.org/0000-0002- 8903-1684).

1. GİRİŞ

Örgütlerin, değişen şartlara uyum sağlamaları ve rekabetçi bir tutum izlemeleri zorunluluk haline gelmiştir. Bunun yolu ise örgütsel bilgiyi etkin yönetmektir. Örgüt içi bilgi paylaşımı ile ihtiyaç duyulan bilgilere kolay erişim sağlanmasının, örgütlerin rekabet düzeyini artırdığı görülmektedir. Bu doğrultuda örgütler, örgüt içi bilgi paylaşımını geliştirmeye özen göstermek zorundadırlar. Ayrıca bilgi paylaşımını engelleyen faktörleri de en düşük seviyeye indirme çabası içinde olmalıdırlar.

Dijital dönüşümün yaşandığı günümüzde, bilgi paylaşımı ve bilgi güvenliği birlikte ele alınıp incelenmesi gereken örgütsel değişkenlerdir. Yasal düzenlemelerin yeterince olmadığı da eklenirse bu önem dikkate değerdir. Kişileri belirli bir davranışta bulunmaya teşvik eden bilgi paylaşımı, çalışanların örgütte bilgi güvenliğine yönelik tutumlarını etkileyen önemli faktörlerden biridir. Özel öğretim kurumlarında örgütsel bilgi paylaşımının, bilgi güvenliğine etkisinin incelendiği bu çalışmada, örgütsel bilgi paylaşımı, bilgi güvenliği kavramları açıklandıktan sonra değişkenler arasındaki ilişki, literatür bağlamında ele alınıp araştırmanın hipotezleri oluşturulmuştur.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Örgütsel Bilgi Paylaşımı

Bilgi paylaşımı, farklı kaynaklardan elde edilen bilginin ve enformasyonun değişim ve paylaşım sürecini ifade etmektedir. Bilgi paylaşımı resmi ve gayri resmi yollarla yapılmaktadır. Bilginin dağıtılması süreci olarak da adlandırılan bilgi paylaşımı, öğrenme sürecinin kapsamını da etkilemektedir. Örgüt içinde paylaşımın sağlıklı gerçekleştirilebilmesi, bilgi paylaşımının açık ve destekleyici mekanizmalar ilişkisine bağlıdır. Örgüt üyelerinin katılımını sağlayacak destek verilmesi, geri bildirim alınması, bilgi paylaşım sürecine bütünlük kazandırmaktadır (Öztürk, 2005:89-90). Bireysel ve örgütsel teknoloji bilgi düzeyi, örgüt kültürü, sosyal yapı, motivasyon, güven, bilgi paylaşımı sürecini etkilemektedir (Yang ve Wu, 2008:1130).

Örgütte paylaşılan bilginin, kişilerin rollerine bakılmaksızın transfer edilmesi olarak tanımlanan bilgi paylaşımı, kaynak ve alıcı arasındaki süreçleri içermektedir. Kaynaktan alınan bilgiler, alıcı tarafından değerlendirilerek bilginin değişimine sebep olmaktadır. Yeniden oluşturulan bilgi, örgütün başarısını tanımlamaya odaklanmaktadır. İletişim kanallarının açık olmasına bağlı olarak bilgi paylaşımı, sorunlara çözüm üretilmesini sağlamaktadır (Demirhan ve Bozkurt, 2010:3017).

Örgütlerin sürekliliğini sağlamak için hangi bilginin nerede, ne kadar, nasıl, ne zaman ve niçin paylaşılacağı önemlidir. Bilgiye sahip olmanın önemli bir ayrıcalık olduğu düşünüldüğünde, bilgi paylaşımı örgütsel gücün artırılması ya da kaybedilmesine neden olabilmektedir. Bu doğrultuda bilgi paylaşımını etkileyen faktörlerin bilinmesi önem arz etmektedir (Köseoğlu, Gider ve Ocak, 2011:220). *Motivasyon, kültür, örgüt yapısı, teknoloji, örgütsel iletişim, yönetici, lider, insan kaynakları* uzun vadede örgütün bilgi paylaşım sürecini derinden etkilemektedir (Altındiş ve Ağca, 2011:46). Bilgi paylaşım süreci çalışanların bilgilerini, deneyimlerini, uzmanlıklarının verimli şekilde uygulamaya konulması olarak ifade edilir. Örgüt içinde çalışanların birbirleriyle iletişime geçmeleri yani bilgi alışverişi içinde olmaları ve bilgi toplamaları, elde edilen bilginin kullanılması bilgi paylaşım sürecini kapsar (Lin, 2007:317). Bundan dolayı bilgi paylaşımı süreci ve iletişimin sağlandığı çalışma gruplarının örgüte faydaları bulunmaktadır. Örgüt üyelerinin yetenekleri, fikirleri ve olaylara yaklaşımları bireylere ve gruplara avantaj sağlar. Ayrıca bilgi paylaşımının örgüt dışında gerçekleşen durumlarla ilgili örgüt içi ortak bir anlayış geliştirmesini ve performansın artırılmasını olumlu etkilediği görülmektedir (Cummings, 2004:352).

Örgütsel Bilgi Güvenliği

Bilgi güvenliği; bilgilerin izinsiz kullanımından, erişiminden, kaybedilmesinden, ifşa edilmesinden ve değiştirilmesinden korunma işlemidir. İnternetin yaygınlaşması ile bilişim sistemlerindeki güvenlik açıkları artmaya başlamıştır. Bu amaçla bilginin gizliliğinin, bütünlüğünün ve erişilebilirliğinin sağlanması için bilgi güvenliği araştırmaları yapılarak projeler geliştirilmektedir (Baykara, Daş ve Karadoğan, 2013:231).

Çalışma hayatında, iş gereği deneyimler ile elde edilen bilgiler ve paylaşılan bilgiler değerlidir. Örgütlerin ve çalışanların ellerindeki değerli bilgileri korumak ve başarının sürekliliğini sağlamak amacıyla topluma, örgütlere ve

kamuya karşı yerine getirmesi gereken sorumlulukları bulunur. Örgütler bilgi güvenliğinin sağlanması konusunda çözümleri olmasına karşın risklerle de karşı karşıya kalabilirler. Bilgi güvenliği, elektronik ortamlar ve çeşitli ortamlardaki bilgilerin korunmasını sağlayarak örgütlerin devamlılığı için önem taşımaktadır (Eminağaoğlu ve Gökşen, 2009:2). Bilgiler pek çok ortamda iletilebilir, paylaşılabilir ve bulunabilir. Bulunduğu ortamlar (fiziksel ortamlar, elektronik ortamlar, sosyal ortamlar, tanıtım platformları) bakımından çalışanlara bilgilendirme yapılır.

Bilgi güvenliği unsurlarının herhangi birinin zarar görmesi sonucu güvenlik zafiyeti oluşur. Örgütler ve kişiler için önemli olan bilgi güvenliğinin korunması gerekmektedir. Ayrıca bilginin işlenmesi ve sürekli gelişmesini sağlayacak teknolojiler de riskler yaratabilmektedir (Keser ve Güldüren, 2015:1168). Bilgi güvenliği gizlilik, bütünlük ve kullanılabilirlik olmak üzere üç unsurdan meydana gelir (ISQ Group International, 2018). Bu temel unsurlar birbirinden ayrı düşünülmemektedir. Bilginin gizliliğinin sağlanması, bilginin gerekli durumlarda erişilebilirliğini engellememelidir. Ayrıca bilgi güvenliğinde gizliliğin ve erişilebilirliğin olması fakat bilginin kullanılamaz olması bilgi için bir değer ifade etmeyecektir. Bilginin erişilebilir olması bilgi bütünlüğünün sağlanmasını gerektirir. Bütünlüğün sağlanmadığı durumlarda, eksik ve yanlış bilgi olacaktır. Bu üç unsur birbirini tamamlayıcı niteliktedir (Doğantimur, 2009:7). Ancak bilgi güvenliği söz konusu olduğunda çalışanların normal işlevlerinin yanı sıra iyi bir bilgi güvenliği uygulamasına da sahip olmaları gerekir (Niekerk ve Solms, 2010:478).

Örgütler için bilgi güvenliği farkındalığı ise sorunları görebilmek ve çözüm önerisi sunmak bakımından bir zorunluluktur. Bilgi güvenliği çalışanları bazen herhangi bir tehditle karşılaşmadan farkındalık oluşturma eğilimi içinde değillerdir. Bilgi güvenliği farkındalığını oluşturmak için bir sorunla karşılaşmayı beklemektedirler. Fakat farkındalık hedeflerin betimlenmesini sağlar ve hedeflere farklı yollardan ulaşma imkânı sunar. Böylece her durumda kişiler farkındalık ile ilgili farklı yaklaşımlar elde eder (Siponen, 2000:36).

Bilgi Paylaşımı ile Bilgi Güvenliği İlişkisi ve Araştırma Hipotezleri

Literatürde bilgi paylaşımı ile bilgi güvenliği arasında pozitif bir ilişki olduğuna dair sonuçlar mevcuttur. Örneğin, Tamjidyamcholo ve diğerleri (2013) tarafından, bilgi güvenliği çalışanlarının bilgi paylaşım niyeti açısından tutum, öz yeterlik, güven, değer ve paylaşım yöntemini içeren faktörleri incelemek amacıyla yapılan çalışmada, güven ve değerler ile bilgi paylaşımı niyet arasında güçlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Malezya’da, sağlık kuruluşlarında bilgi güvenliği kültürüne yönelik bilgi paylaşımını etkileyen faktörlerin araştırıldığı başka bir çalışmada; davranış, güven eksikliği, iletişim eksikliği, düşük güvenlik bilinci, kişilik farklılıkları, kültürel farklılıklar, üst yönetimin yetkisi ve deneyim faktörleri tespit edilmiştir (Hassan ve diğerleri, 2013). Flores ve diğerleri (2014) tarafından dünyanın farklı ülkelerinden 578 bilgi güvenliği yöneticisi ile karma desende planlanan araştırma sonucuna göre bilgi güvenliği paylaşım mekanizmalarını koordine edecek süreçlerin örgütlerde bilgi güvenliği paylaşımını doğrudan etkilediği belirlenmiştir. Tamjidyamcholo ve diğerleri (2014) tarafından yapılan, LinkedIn bilgi güvenliği gruplarından 142 kişinin katılımı ile gerçekleştirilen araştırmanın sonucuna göre bilgi paylaşımının hem eğitim hem de iş sektörleri üzerinde olumlu etkileri olduğu kanıtlanmıştır. Bilgi paylaşımı davranışı ile bilgi güvenliği riskini azaltma beklentisi arasında pozitif yönde ve güçlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Ahmed ve diğerleri (2014)’nin yapmış oldukları çalışmada bilgi paylaşımı ve bilgi güvenliğinin algılanan paradoksal doğasına dikkat çekmekte ve bilginin korunmasını tehlikeye atabilecek veya bilgi paylaşımının azaltabilecek potansiyel farkındalığın nasıl artırılacağı amaçlanmıştır. Araştırmanın sonucunda, bilgi paylaşımı ve bilgi güvenliği uygulamalarının kendi içsel doğaları nedeniyle çatışma içinde olabildikleri görülmüştür. Sefa ve Solms (2016)’nin yapmış oldukları araştırmanın sonucuna göre çalışanların bilgi güvenliği ve bilgi paylaşımına karşı tutumunu motivasyon, merak ve memnuniyetin olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir. Ayrıca bu çalışma örgütsel desteğin bilgi paylaşımını olumlu yönde etkilediğini göstermiştir. Ortiz ve diğerleri (2017) bilgi güvenliği politikalarının bilgi paylaşım davranışını nasıl etkilediğini inceleyen çalışmada bilgi politikası bilincinin bilgi paylaşım davranışı üzerinde olumlu etkisi olduğu görülmüştür. Bu bilgiler ışığında Tablo 1’de çalışmanın hipotezleri verilmiştir.

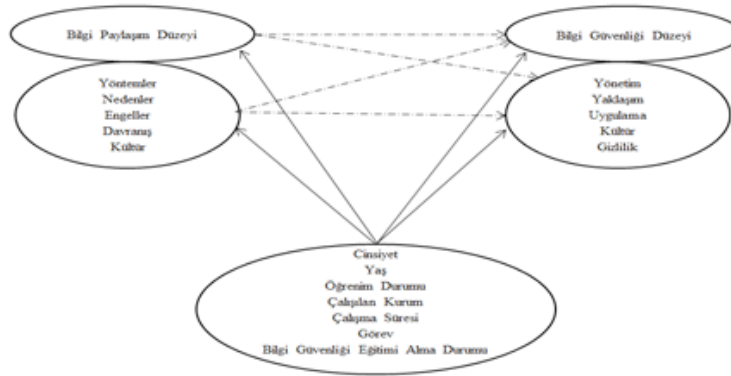
Tablo 1: Araştırmanın Ana Hipotezi ve Alt Hipotezleri

No	Hipotez türü	Hipotez
H1	H1	Örgütsel bilgi paylaşımı (ÖBP) düzeyi ile bilgi güvenliği düzeyi arasında ilişki vardır (Ana Hipotez).
H2	H1	Katılımcıların cinsiyeti ile ÖBP düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.
H3	H1	Katılımcıların yaşları ile ÖBP düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.
H4	H1	Katılımcıların öğrenim durumu ile ÖBP düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.
H5	H1	Katılımcıların çalıştığı kurum ile ÖBP düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.
H6	H1	Katılımcıların çalışma süresi ile ÖBP düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.
H7	H1	Katılımcıların görevi ile ÖBP düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.
H8	H1	Katılımcıların bilgi güvenliği eğitimi almaları ile ÖBP düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.
H9	H1	Katılımcıların eğitim sayısı ile ÖBP düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.
H10	H1	Katılımcıların cinsiyeti ile bilgi güvenliği düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.
H11	H1	Katılımcıların yaşları ile bilgi güvenliği düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.
H12	H1	Katılımcıların öğrenim durumu ile bilgi güvenliği düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.
H13	H1	Katılımcıların çalıştığı kurum ile bilgi güvenliği düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.
H14	H1	Katılımcıların çalışma süresi ile bilgi güvenliği düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.
H15	H1	Katılımcıların görevi ile bilgi güvenliği düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.
H16	H1	Katılımcıların bilgi güvenliği eğitimi almaları ile bilgi güvenliği düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.
H17	H1	Katılımcıların bilgi güvenliği eğitim sayısı ile bilgi güvenliği düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada, nicel araştırma modeli kullanılmıştır. Nicel araştırma, sayısal verileri kullanarak durum tespiti yapmayı farklılıkları ve ilişkileri ortaya koymayı ya da bir şeyin etkililiğinin belirlenmesi amacıyla yapılan araştırmalardır (Değirmençay ve Cin, 2016:307). Bilimsel bir yöntem olarak nicel araştırma yönteminin amacı, sayısal verilere dayalı modeller geliştirmek ve kullanmaktır. Nicel araştırma yöntemi veri toplama ile başlayan ve hipoteze dayanan çıkarımsal ifadeler olarak tanımlanır. Nicel araştırma olayların sistematik bir şekilde araştırılmasını sağlar (Perumal, 2014:88). Nicel araştırma planında evren, örneklem ve hipotezlerin bulunduğu; bilgilerin, görüşme, gözlem, test ve anketlerle toplandığı ve elde edilen bilgilerin istatistiksel ölçme ve değerlendirme teknikleri ile analiz edildiği araştırma yöntemidir (Arslanoğlu, 2016:78; Sönmez ve Alacapınar, 2017:79). Bu çalışmada, nicel araştırma yönteminin tercih edilmesinde araştırma probleminin özelliği önemli rol oynamaktadır. Araştırma deseni, örgütsel bilgi paylaşımının bilgi güvenliğine etkisinin belirlenmesi amacıyla oluşturulmuştur. Aşağıda Şekil 1’de araştırma modeli yer almaktadır.

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

3.2. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini Kırşehir’de faaliyet gösteren Milli Eğitim Müdürlüğü’ne bağlı özel öğretim kurumlarında görev yapan 611 personel oluşturmaktadır. Bu doğrultuda araştırmada, ayrıca bir örneklem seçim metodu kullanılmamış olup, özel öğretim kurs merkezinde görev yapan 218 çalışan ve özel okullarda görev yapan 387 çalışanın tamamı örneklem kapsamına alınmıştır. Araştırmaya katılmayı kabul eden kişi sayısı, özel öğretim kurs merkezlerinde 167, özel okullarda ise 224’tür. Gönüllü olarak doldurulan anketlerden 17 tanesi değerlendirilemeyecek düzeyde eksik ve hatalı olduğundan, 374 adet anket araştırmada değerlendirmeye alınmıştır. Böylelikle evrenin %61’ine ulaşılmıştır.

3.3. Veri Toplama Aracı

Araştırmada kullanılan veri toplama aracı, 3 bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, katılımcılara ait sosyo-demografik bilgiler; ikinci bölümde, Bilgi Paylaşım Ölçeği; üçüncü bölümde ise, Bilgi Güvenliği Ölçeği yer almaktadır. Bilgi Paylaşım Ölçeği, Kulaklıoğlu (2009)’nun “Örgütsel Vatandaşlık Davranışı ve Bilgi Paylaşımı İlişkisi: Bir Uygulama” adlı çalışmada kullanmış olduğu ölçek, Ipe (2003), Delaney (2003), Yi (2005) ve Barreto (2003)’nun çalışmalarından yararlanılarak oluşturulmuştur. Ölçekte (1, 2, 3, 4, 5) soruları bilgi paylaşımında kullanılan yöntemleri, (6, 7, 8, 9, 10, 11, 12) soruları bilgi paylaşımının nedenlerini, (13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21) soruları bilgi paylaşımının önündeki engelleri, (22, 23, 24, 25, 26, 27) soruları bilgi paylaşımı davranışına ilişkin değişkenleri, (28, 29, 30, 31, 32, 33, 34) soruları bilgi paylaşımı kültürüne ilişkin değişkenleri olmak üzere 5 boyuttan oluşmaktadır. Üçüncü bölümde, Gerçeker (2012)’in “Sağlık Kuruluşlarında Örgüt İklimi ve Bilgi Güvenliğinin İlişkisi” adlı çalışmada kullanmış olduğu Bilgi Güvenliği Ölçeği, TS ISO 27799’dan yararlanılarak çıkarılan sorularından oluşmaktadır. Ölçekte bulunan (1, 2, 3, 4, 5) soruları bilgi güvenliği kültürü, (6, 19, 21, 22, 23, 24, 25, 26) soruları bilgi güvenliği yönetimi, (14, 15, 16, 20) soruları bilgi güvenliği yaklaşımı, (7, 8, 9, 10, 11, 12) soruları bilgi güvenliği uygulaması, (13, 17, 18) soruları bilgi güvenliğinde gizlilik olmak üzere 5 boyuttan oluşmaktadır. Kulaklıoğlu, Bilgi Paylaşım Ölçeği boyutlarına göre yaptığı güvenilirlik analizinde araştırmanın hipotezleri ile ilgili olan ve analiz için bilgi paylaşımı davranışı ve bilgi paylaşımı kültürü kavramlarıyla ilişkili değişkenler kullanılmıştır. Bilgi paylaşımı davranışına ilişkin boyutun Cronbach Alpha (α) katsayısı 0,636 oranında; bilgi paylaşım kültürüne ilişkin boyutun Cronbach Alpha (α) katsayısı 0,816 oranında güvenilirlik aralığında olduğu belirlenmiştir. Gerçeker tarafından Bilgi Güvenliği Ölçeğinin geçerlilik güvenilirlik değerlerini tespit etmek amacıyla yapılan analiz sonucunda KMO örneklem değeri 0,87 ($p < 0,001$) olarak gerçekleşmiş ve açıklanan toplam varyans 70,09 olarak tespit edilmiştir. Geçerlilik analizi sonrasında bilgi güvenliği veri setine güvenilirlik analizi yapılmıştır. Güvenilirlik analizi sonucunda da genel Cronbach Alpha (α) katsayısı 0,94 oranında oldukça yüksek güvenilirlik aralığında yer aldığı belirlenmiştir.

3.4. Verilerin Analizi

Çalışmada, örgütsel bilgi paylaşımının, bilgi güvenliğine etkisinin incelenmesi amacıyla, anket yoluyla elde edilen veriler, SPSS 16.00 paket programına aktarılmıştır. Paket programına aktarılan bu veriler, araştırmanın problemlerine, alt problemlerine ve hipotezlerine göre analiz edilmiştir.

Tablo 2’de katılımcıların bilgi paylaşım ölçeğindeki sorulara verdikleri yanıtların tutarlılığını ölçmek amacıyla, güvenilirlik analizi yapılmıştır. Katılımcıların örgütsel bilgi paylaşımı ölçeğinde bulunan 34 maddeden oluşan ölçeğe verdikleri yanıtlar bakımından Cronbach’s Alpha katsayısı, 0,814 oranında oldukça yüksek güvenilirlik aralığında yer aldığı belirlenmiştir.

Tablo 2: Örgütsel Bilgi Paylaşımı Ölçeği Güvenilirlik Analizi

Boyutlar	Madde Sayısı	Cronbach's Alpha Katsayısı
Bilgi Paylaşımında Kullanılan Yöntemler	5	0,687
Bilgi Paylaşımının Nedenleri	7	0,797
Bilgi Paylaşımının Önündeki Engeller	9	0,881
Bilgi Paylaşımı Davranışına İlişkin Değişkenler	6	0,234
Bilgi Paylaşımı Kültürüne İlişkin Değişkenler	7	0,759
Bilgi Paylaşımı Ölçeği Toplam	34	0,814

Tablo 3'te katılımcıların bilgi güvenliği ölçeğindeki sorulara verdikleri yanıtların tutarlılığını ölçmek amacıyla, güvenilirlik analizi yapılmıştır. Bilgi güvenliği ölçeğindeki 26 maddeden oluşan ölçeğe katılımcıların vermiş oldukları yanıtların Cronbach's Alpha katsayısı 0,881 oranında yüksek derecede güvenilirlik aralığında yer aldığı belirlenmiştir.

Tablo 3: Bilgi Güvenliği Ölçeği Güvenilirlik Analizi

Boyutlar	Madde Sayısı	Cronbach's Alpha Katsayısı
Bilgi Güvenliği Kültürü	5	0,851
Bilgi Güvenliği Uygulaması	6	0,832
Bilgi Güvenliği Yaklaşımı	4	0,837
Bilgi Güvenliği Yönetimi	8	0,834
Bilgi Güvenliğinde Gizlilik	3	0,911
Bilgi Güvenliği Ölçeği Toplam	26	0,881

Tablo 4: Bilgi Paylaşımı Ölçeğinin KMO ve Bartlett Testi Sonuçları

KMO		0,809
	χ^2 (Approx Chi-Square)	5,871
Bartlett Testi	df	378
	Sig.	0,000

Tablo 4'te bilgi paylaşımı ölçeği KMO değerinin 0,60'ın üzerinde olması verilerin faktör analizi yapılmasına uygun olduğunu gösterir. Araştırmada bilgi paylaşım ölçeği KMO değerinin 0,809 olması sonucun çok iyi olduğunu gösterir. Bartlett Testi değerinin p (sig.)=0,000<0,05 olduğundan sonuç anlamlıdır. Elde edilen bulgular sonucu araştırmada kullanılan örneklem büyüklüğü yeterli düzeydedir.

Tablo 5: Örgütsel Bilgi Paylaşımı Ölçeği Faktör Analizi

No	Örgütsel Bilgi Paylaşımı Ölçeği	Yöntemler	Nedenler	Engeller	Kültür
1	Bilgi paylaşımında yüz yüze/birebir iletişim yöntemini tercih ederim.	0,857			
2	Bilgi paylaşımında telefon ile iletişim yöntemini tercih ederim.	0,698			
3	Bilgi paylaşımında bilgisayar teknolojileri ile iletişim yöntemlerini (e-posta, messenger, elektronik belge paylaşımı vb.) tercih ederim.	0,746			
4	Bilgi paylaşımında faks ile iletişim yöntemini tercih ederim.	0,664			
5	Bilgi paylaşımında yazışma (kâğıt, kalem ile dilekçe, mektup vb.) yöntemini tercih ederim.	0,735			
6	Bilgiyi paylaşım çünkü bilgi paylaşımı; örgütteki diğer arkadaşlarımla bireysel ilişki kurmamı sağlar.		0,668		

7	Bilgiyi paylaşırım çünkü bilgi paylaşımı; kendimi ifade etmemi sağlar.		0,796		
8	Bilgiyi paylaşırım çünkü bilgi paylaşımı; diğer arkadaşlarımla bana güven duymasını sağlar.		0,721		
9	Bilgiyi paylaşırım çünkü bilgi paylaşımı; örgütteki diğer arkadaşlarımla da benimle bilgi paylaşmasını sağlar.		0,804		
10	Bilgiyi paylaşırım çünkü bilgi paylaşımı; örgütteki işlerin daha kolay ve hızlı bir şekilde tamamlanmasını sağlıyor		0,668		
11	Bilgiyi paylaşırım çünkü bilgi paylaşmadığım zaman örgütte dışlandığımı hissediyorum.		0,779		
12	Bilgiyi paylaşırım çünkü bilgi paylaştığım zaman yöneticiler nezdinde değerimin arttığını düşünüyorum.		0,742		
13	Bilgi paylaşmak istemem çünkü bilgi paylaştığım zaman bana olan gereksinimin azalacağını düşünüyorum.			0,729	
14	Bilgi paylaşmak istemem çünkü bilgi paylaşmak için yeterli vaktim yok.			0,690	
15	Bilgi paylaşmak istemem çünkü bilgi paylaşımının hiçbir yararının olmayacağını düşünüyorum.			0,769	
16	Bilgi paylaşmak istemem çünkü örgütte bilgi paylaşımını kolaylaştıracak imkânlar / araçlar yeterli değil.			0,710	
17	Bilgi paylaşmak istemem çünkü bilgi paylaşmak sorunların çözümüne katkı sağlamıyor.			0,748	
18	Bilgi paylaşmak istemem çünkü yöneticiler de çalışanlarla bilgi paylaşmıyorlar/ paylaşmak istemiyorlar.			0,627	
19	Bilgi paylaşmak istemem çünkü bilgi paylaşmak için gerekli olan araçları kullanamıyorum / kullanmaktan çekiniyorum.			0,786	
20	Bilgi paylaşmak istemem çünkü örgütte bilgi paylaşımı için gerekli olan araçların kullanılması kısıtlanmaktadır.			0,790	
21	Bilgi paylaşmak istemem çünkü herkes zaten her şeyi biliyor.			0,732	
28	Bu örgütte çalışan herkes birbirinden mutlaka bir şeyler öğrenir.				0,685
29	Bu örgütte bilgi paylaşımı teşvik edilen ve özendirilen bir davranıştır.				0,762
30	Bu örgütte hiç kimse bilgisini paylaşmak istememektedir.				0,669
31	Bu örgütte bilgi paylaşan kişilere her zaman değer verilir.				0,678
32	Bu örgütte yöneticiler deneyimlerini çalışanlarla paylaşırlar.				0,622
33	Bu örgütte işe yeni başlayan bir kişi diğer arkadaşlarının yardımıyla kısa sürede örgüte uyum sağlar.				0,722
34	Bu örgütte çalışan herkes her zaman birbirleriyle bilgi paylaşımına açıktır.				0,717

Tablo 5'te örgütsel bilgi paylaşımı ölçeği AFA'ya ait sonuçlar yer almaktadır. Bilgi paylaşımı ölçeği faktörlerinden her birinin değişkenleri açıklama derecesini belirlemek amacıyla faktör analizi gerçekleştirilmiştir. Bilgi paylaşım ölçeğini 4 temel faktörde toplam varyans değeri % 72,560 ile açıklamıştır. Bilgi paylaşım ölçeği açılımlayıcı faktör analizinden elde edilen sonucun orijinal ölçekler ile uyumlu olduğu görülmüştür.

Tablo 6: Bilgi Güvenliği Ölçeğinin KMO ve Bartlett Testi Sonuçları

KMO		0,905
	x ² (Approx Chi-Square)	7,355
Bartlett Testi	df	325
	Sig.	0,000

Tablo 6’da bilgi güvenliği ölçeği KMO değerinin 0,905 olması sonucun mükemmel olduğunu gösterir. Barlet Testi değeri, p (sig.)=0,000<0,05 olduğundan sonuç anlamlıdır. Elde edilen bulgular araştırmada kullanılan örneklem büyüklüğünün yeterli düzeyde olduğunu göstermektedir.

Tablo 7: Bilgi Güvenliği Ölçeği Faktör Analizi

No	Bilgi Güvenliği Ölçeği	Kültür	Uygulama	Yaklaşım	Yönetim	Gizlilik
1	Kurumumuzda bilgi güvenliği hedefleri belirlenmiştir.	0,754				
2	Kurumsal bilgi güvenliği yönetim sistemi oluşturulmuştur.	0,721				
3	Kişisel bilgi güvenliğindeki tehditler ve güvenlik açıklıkları nettir.	0,770				
4	Korunacak kişisel bilgiler belirlenmiştir.	0,792				
5	Kurumsal bilgi güvenliği örgütsel izlenmektedir.	0,656				
7	Bilgi güvenliği komitesi bulunmaktadır.		0,699			
8	Sistemik risk yönetimi uygulaması bulunmaktadır.		0,504			
9	Yönetim, kaynakları etkin bir şekilde kullanır.		0,600			
10	Benzer kurumlarla bilgi güvenliği kıyaslaması yapılmaktadır.		0,428			
11	Bilgi güvenliği iç denetimi yapılmaktadır.		0,578			
12	Bilgi güvenliği yönetim sistemi, ilerlemeyi sağlar.		0,701			
14	Bilgi güvenliği politikası bulunmaktadır.			0,600		
15	Bilgi güvenliği sorumluları belirlidir.			0,586		
16	Kişisel verilerini korumak için kurallar bulunmaktadır.			0,497		
20	Kurumumuzda fiziksel ve çevresel güvenlik sağlanmaktadır.			0,684		
6	Kurumuzda bilgi güvenliği uygulamasında yönetim kararlıdır.				0,738	
19	Kurumdan ayrılan personelin kullanıcı erişim yetkileri hemen iptal edilir.				0,870	
21	Kişisel bilgiler şifreli bir formatta tutulmaktadır.				0,620	
22	Acil durumlarda erişim kontrol kuralları belirlidir				0,792	
23	Bilgi sistemleri edinmenin kuralları bulunmaktadır.				0,769	
24	Bilgi güvenliği güvenlik olayları etkili bir şekilde sonuçlanır.				0,738	
25	Kurumumuzda bilgi güvenliği gereklilik olarak kabul edilmiştir.				0,778	
26	Bilgi güvenliği yönetim sistemi sağlıklı uygulanmaktadır.				0,697	
13	Kişisel bilgilerin korunması gerekli değildir.					0,819
17	Tüm kişisel verileri gizli tutulmalıdır.					0,523
18	Kendi bilgilerimin arkadaşlarım tarafından görülmesini isterim.					0,600

Tablo 7’de bilgi güvenliği ölçeği AFA’ya ait sonuçlar yer almaktadır. Bilgi güvenliği ölçeği faktörlerinden her birinin değişkenleri açıklama derecesini belirlemek amacıyla faktör analizi uygulanmıştır. Bilgi güvenliği ölçeğini 5 temel faktörde toplam varyans değeri % 68,655 ile açıklamıştır. Bilgi güvenliği ölçeği açılımlı faktör analizinden elde edilen sonucun orijinal ölçekler ile uyumlu olduğu görülmüştür.

Tablo 8: Normal Dağılım Uygunluk Testi

	Kolmogorov- Smirnova			Shapiro- Wilk		
	Statistic	Df	p	Statistic	df	p
Örgütsel Bilgi Paylaşımı	0,089	374	0,000	0,936	374	0,000
Bilgi Güvenliği	0,073	374	0,000	0,983	374	0,000

Tablo 8’de normal dağılım uygunluk testi yer almaktadır. Çalışmada örneklem büyüklüğü 30’dan fazla olduğu için Kolmogorov-Smirnov testi kullanılmıştır. İstatistiksel anlamlılık düzeyi $p < 0,05$ değerinden küçük olduğu görülmüştür. Elde edilen sonuçlara göre bu çalışmada, veriler normal dağılıma uygunluk göstermediği için non-parametrik testler uygulanmıştır. Çalışmada ki-kare testi, Kruskal Wallis Varyans testi ve Mann-Whitney U testi analizi uygulanmıştır.

4. BULGULAR

Çalışmanın bu bölümünde, araştırmaya katılanlara ait demografik bulgular ile ölçeklerle elde edilen verilere ait ilişkisel analiz sonuçları yer almaktadır.

4.1. Araştırmaya Katılanların Sosyo-Demografik Özelliklerine İlişkin Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde, özel okul ve özel öğretim kurs merkezlerinde çalışanların sosyo-demografik özelliklerine yer verilmiştir.

Tablo 9: Araştırmaya Katılanların Sosyo-Demografik Özellikleri

Değişken	n	%	Değişken	n	%
Cinsiyet			Öğrenim Durumu Lisans		
Kadın	192	51,3	Yüksek Lisans/Doktora	318	85,0
Erkek	182	48,7		56	15,0
Yaş			Çalışılan Kurum		
20-24	29	7,8			
25-29	117	31,3	Özel Öğretim Kursu	161	43,0
30-34	92	24,6	Özel Okul	213	57,0
35-39	96	25,7			
40 ve Üzeri	40	10,6			
Kurumda Çalışma Süresi			Bilgi Güvenliği Eğitimi Alma Durumu		
1 Yılda Az	104	27,8	Evet	44	11,8
1-5 Yıl	180	48,1	Hayır	330	88,2
6-10 Yıl Üzeri	90	24,1			
Kurumdaki Görev					
Memur	43	11,5			
Öğretmen	331	88,5			
Toplam	374	100	Toplam	374	100

Tablo 9’daki verilere göre, araştırmaya katılanların %51,3’ünün kadın olduğu belirlenmiştir. Yaş oranları açısından bakıldığında; %31,3’nün 25-29 yaş grubunda olduğu görülmüştür. Öğrenim durumu açısından

incelendiğinde; %85,0'nin lisans mezunu olduğu saptanmıştır. Çalışılan kurum açısından incelendiğinde; araştırmaya katılanların %57'sinin özel okul çalışanı olduğu belirlenmiştir. Kurumda çalışma süreleri açısından incelendiğinde; %48,1'nin 1-5 yıl arası olduğu tespit edilmiştir. Çalışanların kurumdaki görevleri açısından incelendiğinde; %88,5'nin öğretmen olduğu tespit edilmiştir. Bilgi güvenliği eğitimi alma durumuna göre incelendiğinde; %88,2'nin bilgi güvenliği eğitimi almadığı belirlenmiştir.

Tablo 10: Ölçeklere Ait Tanımlayıcı Bilgiler

Değişken	n	Min	Maks	Ortalama	Standart Sapma
Örgütsel Bilgi Paylaşımı	374	1	5	3,07	1,132
Bilgi Güvenliği	374	1	5	3,23	1,199

Tablo 10'da katılımcıların örgütsel bilgi paylaşımı ölçek sorularına verdikleri yanıtlar incelendiğinde, ortalamanın $\bar{x}=3,07$ olduğu; bilgi güvenliği ölçek sorularına verdikleri yanıtlar incelendiğinde ortalamanın $\bar{x}= 3,23$ olduğu görülmüştür.

4.2. Örgütsel Bilgi Paylaşım Düzeyi İle Sosyo-Demografik Değişkenlerin İstatistiksel Analizi

Tablo 11'de katılımcıların örgütsel bilgi paylaşım düzeyi ve sosyo-demografik değişkenler açısından farklılığı test etmek amacıyla yapılan Mann-Whitney U testi sonucunda; cinsiyet, öğrenim durumu, çalışılan kurum ve görevleri açısından anlamlı farklılık göstermediği ($p>0,05$); fakat bilgi güvenliği eğitimi alma durumu açısından anlamlı farklılık gösterdiği ($p<0,05$) belirlenmiştir. Dolayısıyla kurulan H₂, H₄, H₅ ve H₇ hipotezleri reddedilmiş olup H₈ hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 11: Örgütsel Bilgi Paylaşımı Düzeyi ve Sosyo-Demografik Değişkenler Arasındaki Farka Ait Mann-Whitney U Testi Sonuçları

Hipotez	Değişken	Örneklem Büyüklüğü (n)	Ortalama	Mann-Whitney U	p	Sonuç
H ₂ : Katılımcıların cinsiyeti ile ÖBP düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.	Kadın	192	178,55			
	Erkek	182	196,95	15753,000	0,100	Ret
	Toplam	374				
H ₄ : Katılımcıların öğrenim durumu ile ÖBP düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.	Lisans	318	188,26			
	Lisansüstü	56	183,18	8662,000	0,745	Ret
	Toplam	374				
H ₅ : Katılımcıların çalıştığı kurum ile ÖBP düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.	Özel Öğretim Kursu	161	189,07			
	Özel Okul	213	186,31	16894,000	0,807	Ret
	Toplam	374				
H ₇ : Katılımcıların görevi ile ÖBP düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.	Memur	43	210,95			
	Öğretmen	331	184,45	6108,000	0,130	Ret
	Toplam	374				
H ₈ : Katılımcıların bilgi güvenliği eğitimi almaları ile ÖBP düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.	Evet	44	240,62			
	Hayır	330	180,42	4922,500	0,001*	Kabul
	Toplam	374				

* ($p<0,05$)

Tablo 12'de katılımcıların örgütsel bilgi paylaşım düzeyi ve sosyo-demografik değişkenler açısından farklılığı test etmek amacıyla yapılan Kruskal Wallis Varyans testi sonucunda; yaş ve çalışma süresi açısından anlamlı farklılık göstermekte iken ($p<0,05$); bilgi güvenliği eğitimi alanlar açısından anlamlı farklılık göstermediği ($p>0,05$) belirlenmiştir. Bu doğrultuda H₃ ve H₆ hipotezleri kabul edilmiş olup H₉ hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 12: Örgütsel Bilgi Paylaşımı Düzeyi ve Sosyo-Demografik Değişkenler Arasındaki Farka Ait Kruskal Wallis Varyans Testi Sonuçları

Hipotez	Değişken	Örneklem Büyüklüğü (n)	Ortalama	Ki-kare χ^2	Sd	p	Sonuç
H₃ : Katılımcıların yaşları ile ÖBP düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.	20-24	29	133,81				
	25-29	117	180,88				
	30-34	92	191,54	10,195	4	0,037*	Kabul
	35-39	96	200,74				
	40 ve Üzeri	40	204,71				
	Toplam	374					
H₆ : Katılımcıların çalışma süresi ile ÖBP düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.	1 Yılden Az	104	162,04				
	1-5 Yıl	180	179,66	22,410	2	0,000*	Kabul
	6 Yıl Ve Üzeri	90	232,59				
	Toplam	374					
H₉ : Katılımcıların bilgi güvenliği eğitimi sayısı ile ÖBP düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.	1 Kez	19	19,87				
	2 Kez	18	25,44	1,757	2	0,415	Ret
	3 Kez ve Üzeri	7	22,07				
	Toplam	44					

* (p<0,05)

4.3. Bilgi Güvenliği Düzeyi İle Sosyo-Demografik Değişkenlerin İstatistiksel Analizi

Tablo 13'te katılımcıların bilgi güvenliği düzeyi ve sosyo-demografik değişkenler açısından farklılığı test etmek amacıyla yapılan Mann-Whitney U testi sonucunda; cinsiyet, öğrenim durumu, çalışılan kurum, görevleri ve bilgi güvenliği eğitimi alma durumu açısından anlamlı farklılık göstermediği belirlenmiştir (p>0,05). Dolayısıyla H10, H12: H13: H15 ve H16 hipotezleri reddedilmiştir.

Tablo 13: Bilgi Güvenliği Düzeyi ve Sosyo-Demografik Değişkenler Arasındaki Farka Ait Mann-Whitney U Testi Sonuçları

Hipotez	Değişken	Örneklem Büyüklüğü (N)	Ortalama	Mann-Whitney U	p	Sonuç
H₁₀ : Katılımcıların cinsiyeti ile bilgi güvenliği düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.	Kadın	192	191,75			Ret
	Erkek	182	183,01	16655,500	0,434	
	Toplam	374				
H₁₂ : Katılımcıların öğrenim durumu ile bilgi güvenliği düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.	Lisans	318	190,82			
	Lisansüstü	56	168,66	7849,000	0,157	Ret
	Toplam	374				
H₁₃ : Katılımcıların çalıştığı kurum ile bilgi güvenliği düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.	Özel Öğretim Kursu	161	195,54			
	Özel Okul	213	181,42	15852,000	0,211	Ret
	Toplam	374				
H₁₅ : Katılımcıların görevi ile bilgi güvenliği düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.	Memur	43	206,36			
	Öğretmen	331	185,05	6305,500	0,224	Ret
	Toplam	374				
H₁₆ : Katılımcıların bilgi güvenliği eğitimi almaları ile bilgi güvenliği düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.	Evet	44	213,01			
	Hayır	330	184,10	6137,500	0,096	Ret
	Toplam	374				

* (p<0,05)

Tablo 14'te katılımcıların bilgi güvenliği düzeyi ve sosyo-demografik değişkenler açısından farklılığı test etmek amacıyla yapılan Kruskal Wallis Varyans testi sonucunda; yaş ve çalışma süresi açısından anlamlı farklılık göstermediği ($p>0,05$); bilgi güvenliği eğitimi alanlar açısından anlamlı farklılık gösterdiği ($p<0,05$) belirlenmiştir. Bu bağlamda H11 ve H14 hipotezleri reddedilmiş olup H17 hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 14: Bilgi Güvenliği Düzeyi ve Sosyo-Demografik Değişkenler Arasındaki Farka Ait Kruskal Wallis Varyans Testi Sonuçları

Hipotez	Değişken	Örneklem Büyüklüğü (N)	Ortalama	Ki-kare χ^2	Sd	p	Sonuç
H ₁₁ : Katılımcıların yaşları ile bilgi güvenliği düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.	20-24	29	170,31				
	25-29	117	211,08				
	30-34	92	176,34	8,241	4	0,083	Ret
	35-39	96	178,59				
	40 ve Üzeri	40	178,05				
	Toplam	374					
H ₁₄ : Katılımcıların çalışma süresi ile bilgi güvenliği düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.	1 Yıldan Az	104	193,29				
	1-5 Yıl	180	192,37				
	6 Yıl Ve Üzeri	90	171,07	2,745	2	0,253	Ret
	Toplam	374					
H ₁₇ : Katılımcıların bilgi güvenliği eğitimi sayısı ile bilgi güvenliği düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.	1 Kez	19	17,13				
	2 Kez	18	25,50				
	3 Kez ve Üzeri	7	29,36	6,306	2	0,043*	Kabul
	Toplam	44					

* ($p<0,05$)

4.4. Örgütsel Bilgi Paylaşımı Düzeyi ve Bilgi Güvenliği Düzeyi Arasındaki İlişkiye Ait Korelasyon Analizi ve Örgütsel Bilgi Paylaşımı Düzeyinin Bilgi Güvenliği Düzeyinin Etkisine Ait Regresyon Analizi

Tablo 15'te örgütsel bilgi paylaşım düzeyi ve bilgi güvenliği düzeyi arasındaki ilişkiyi test etmek amacıyla yapılan korelasyon analizine yer verilmiştir. Örgütsel bilgi paylaşımı düzeyi ile bilgi güvenliği düzeyi arasında pozitif yönde orta düzeyde anlamlı bir ilişki ($p<0,01$ ve $r= 0,406$) olduğu görülmektedir. Örgütsel bilgi paylaşım düzeyi ile bilgi güvenliği düzeyi arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki vardır sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 15: Araştırma Kapsamında Örgütsel Bilgi Paylaşım Düzeyi ve Bilgi Güvenliği Düzeyi Arasındaki İlişkiye Ait Korelasyon Analizi Sonuçları

		Örgütsel Bilgi Paylaşımı Toplam
Bilgi Güvenliği Toplam	r	0,406**
	p	0,000
	N	374

** ($p<0,01$)

Tablo 16'da örgütsel bilgi paylaşımının ve bilgi güvenliğinin açıklama düzeyini belirlemek amacıyla yapılan regresyon analizi sonucuna yer verilmiştir. Yapılan analiz sonucunda örgütsel bilgi paylaşım değişkeni, bilgi güvenliği değişkeninin % 5,6'sını açıklamaktadır ($R^2=0,056$). Bilgi paylaşım değişkeninin bilgi güvenliği üzerinde anlamlı bir etkisi görülmektedir ($F= 22,271$, $p<0,01$). Ayrıca, örgütsel bilgi paylaşımında meydana gelecek bir birimlik değişim, bağımlı değişkende 0,418 birim değişime yol açmaktadır.

Tablo 16: Örgütsel Bilgi Paylaşımının Bilgi Güvenliği Etkisine Ait Regresyon Analizi Sonuçları

R	R ²	Düzeltilmiş R ²	Standart Hata	F	Sig.
0,238 ^a	0,056	0,054	19,37958	22,271	0,000 ^a
Model 1	Standardize Edilmemiş Katsayılar	Standardize Edilmiş Katsayılar			
	B	Standart Hata	Beta	t	p
Sabit Değişken	48,140	7,696		6,255	0,000
Örgütsel Bilgi Paylaşımı	0,418	0,089	0,238	4,719	0,000

(Bağımlı Değişken: Bilgi Güvenliği: Durbin- Watson: 1,883)

Modelin tahmini sonucu: [Bilgi Güvenliği = 48,140+0,418x Örgütsel Bilgi Paylaşımı] şeklinde olacaktır. Tablo 16'da regresyon analiz sonucuna göre, R² değeri 0,05 olduğundan örgütsel bilgi paylaşım değişkeninin bilgi güvenliği değişkeni üzerinde düşük düzeyde anlamlı bir etkisi olduğu belirlenmiştir (R²=0,056).

5. TARTIŞMA ve SONUÇ

Araştırmanın bulgularına göre, örgütsel bilgi paylaşım düzeyinin bilgi güvenliğini olumlu yönde etkilediği belirlenmiştir. Çalışanların bilgi paylaşımı davranışı içinde olmalarının örgüt içi ilişkileri geliştirdiği ve bilgi paylaşımı ile örgüt kültürü arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu görülmüştür. Bilgi güvenliğinin nasıl uygulanacağı, nasıl hayata geçirileceği ve gerekli koşulların nasıl oluşturulacağına özgün bir yapıda değerlendirilmesi gerekliliği vurgulanmıştır. Bilgi paylaşımı ve bilgi güvenliğinin sağlanmasında çalışanların kişilik ve kültürel yapıları, eğitim ve deneyim farklılıkları dikkate alınarak bunun örgütsel destek ile mümkün olduğu görülmüştür. Çalışmanın bulgularıyla paralel şekilde Sari ve Prasetio (2017), bilgi paylaşımının genellikle güven duyulan ortamlarda meydana geldiğini belirtmektedir. Elde edilen bilgi netse ve başarılı bir şekilde uygulanırsa bilgi paylaşımı davranışı kazanılabildiği belirlenmiştir. Bilgi paylaşımının çalışanlar üzerinde bilgi güvenliği bilincinin oluşturulmasında önemli etkisi olmaktadır. Bu doğrultuda güvenlik bilincinin örgütte güvenlik risklerini en aza indiren faktör olduğu kabul edilmektedir. Aynı şekilde Safa ve diğerleri (2016) örgütlerde bilgi güvenliği ve bilgi paylaşımının sadece farkındalığı arttırmakla kalmayacağını aynı zamanda örgütsel bilgi güvenliği politika ve prosedürlerine uyumuda kolaylaştıracağını ifade etmektedirler. Bilgi paylaşımının eğitim kurumlarında pozitif etkileri olduğu fakat bilgi paylaşımı ve bilgi güvenliği etkilerinin örgütler için olası riskleri azaltıp azaltamayacağını tam olarak belirlenmemiş olduğu görülmüştür.

Araştırmada, cinsiyet açısından örgütsel bilgi paylaşım toplam puanlarının istatistiksel olarak ($p>0,05$) anlamlı farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Analizden elde edilen sonuca göre Hipotez 2 reddedilmiştir. Cinsiyet değişkenine bakılmaksızın araştırmaya katılım gösteren özel öğretim kurumu çalışanlarının benzer görüşlere sahip olduğu görülmektedir. Ayrıca bilgi paylaşım davranışı içerisinde olmayan bireyler, yeterli vakitlerinin olmadığı ve sorunların çözümüne katkı sağlamadığı düşüncesinde oldukları söylenebilir. Çalışmanın bulgularıyla paralel şekilde Gürdal (2013) yaptığı çalışmada, istatistiksel olarak bilgi paylaşım ölçeği ödül boyutunun kadın ve erkek çalışanlar arasında anlamlı farklılık göstermediği görülmüştür.

Araştırmada, yaş açısından örgütsel bilgi paylaşımı toplam puanlarının istatistiksel olarak anlamlı farklılık gösterdiği belirlenmiştir ($p<0,05$). Analizden elde edilen sonuca göre Hipotez 3 kabul edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre farklılığın bilgi paylaşımında 40 yaş ve üzerinin etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Eğitim kurumlarında görev yapan personelin meslek hayatları boyunca edindikleri tecrübeler arttıkça daha fazla bilgi paylaşımı davranışı içerisinde oldukları görülmüştür. Dolayısıyla tecrübenin artması, bilgi paylaşım düzeyini olumlu yönde etkilediği düşünülebilir. Çalışmanın bulgularından farklı olarak Yeniçeri ve Demirel (2007) yapmış oldukları çalışmada bilgi paylaşımı ve yaş değişkenlerine ait istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık görülmemiştir.

Araştırmada, öğrenim durumu açısından örgütsel bilgi paylaşım düzeyi toplam puanlarının anlamlı farklılık göstermediği tespit edilmiştir ($p>0,05$). Analizden elde edilen sonuca göre Hipotez 4 reddedilmiştir. Çalışmanın bulgularından farklı olarak Öneren vd., (2016) yapmış oldukları çalışmada bilgi paylaşım düzeyleri ile öğrenim durumu düzeyleri arasında anlamlı farklılık saptamıştır. Çalışmanın bulgularıyla paralel şekilde, Demirhan ve Bozkurt (2010) bilgi paylaşım düzeyi ile sosyo-demografik (cinsiyet, yaş, öğrenim durumu) özellikleri arasında anlamlı bir farklılık olmadığını tespit etmiştir. Araştırmada çalışılan kurum açısından örgütsel bilgi paylaşım düzeyi toplam puanlarının istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermediği tespit edilmiştir ($p>0,05$). Analizden elde edilen sonuca göre, Hipotez 5 reddedilmiştir. Çalışmanın bulgularıyla farklı olarak Güngör ve Celep (2016) çalışmalarında, örgüt içi bilgi paylaşım düzeyleri ile okul türü değişkeni arasında anlamlı fark olduğu tespit edilmiştir. Çalışılan kurum ve öğrenim durumu değişkenine bakılmaksızın araştırmaya katılım gösteren özel öğretim kurumu çalışanlarının benzer görüşlere sahip olduğu söylenebilir.

Örgütsel bilgi paylaşımı düzeyinin kurumda çalışma süresi açısından örgütsel bilgi paylaşım düzeyi toplam puanlarının istatistiksel açıdan anlamlı farklılık gösterdiği belirlenmiştir ($p<0,05$). Analizden elde edilen sonuca göre, Hipotez 6 kabul edilmiştir. Ölçek toplam puanlarına göre farklılığın 6 yıl ve üzeri çalışan gruptan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla çalışma süresi arttıkça, örgütsel bilgi paylaşım düzeyinin arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmanın bulgularıyla paralel şekilde Öneren vd., (2016)'nin yapmış oldukları çalışmada, bilgi paylaşım düzeyleri ve çalışma süresi arasında anlamlı farklılığa rastlanmıştır.

Araştırmada, kurumdaki görevleri açısından örgütsel bilgi paylaşım düzeyi toplam puanlarının istatistiksel açıdan anlamlı farklılık göstermediği tespit edilmiştir ($p>0,05$). Analizden elde edilen sonuca göre Hipotez 7 reddedilmiştir. Kurumdaki görevleri değişkenine bakılmaksızın araştırmaya katılım gösteren özel öğretim kurumu çalışanlarının benzer görüşlere sahip olduğu görülmektedir. Çalışmanın bulgularından farklı olarak Riege (2005) bilgi paylaşım düzeyi ile çalışanların görevi arasında pozitif yönde zayıf bir ilişki olduğunu tespit etmiştir.

Örgütsel bilgi paylaşım düzeyinin bilgi güvenliği eğitimi alma durumu açısından anlamlı farklılık gösterdiği görülmüştür ($p<0,05$). Analizden elde edilen sonuca göre Hipotez 8 kabul edilmiştir. Çalışmanın bulgularına göre, meydana gelen bu farklılığın bilgi güvenliği eğitimi alan gurubundan kaynaklandığı görülmüştür. Bilgi güvenliği eğitimi alan bireylerin daha çok bilgi paylaşımında buldukları söylenebilir. Bilgi güvenliği eğitimi alma sayısı açısından örgütsel bilgi paylaşımı toplam puanlarının anlamlı farklılık göstermediği belirlenmiştir ($p>0,05$). Analizden elde edilen sonuca göre Hipotez 9 reddedilmiştir. Bilgi güvenliği eğitimi alma sayısı değişkenine bakılmaksızın araştırmaya katılım gösteren özel öğretim kurumu çalışanlarının benzer görüşlere sahip olduğu belirlenmiştir.

Araştırmada, cinsiyet açısından bilgi güvenliği toplam puanlarının anlamlı farklılık göstermediği belirlenmiştir. Analizden elde edilen sonuca göre Hipotez 10 reddedilmiştir. Yaş açısından bilgi güvenliği toplam puanlarının farklılık göstermediği görülmüştür ($p>0,05$). Analiz sonucuna göre Hipotez 11 reddedilmiştir. Bilgi güvenliği düzeyi alt boyutları açısından ise farklılığın 25-29 yaş grubunun oluşturduğu belirlenmiştir. Çalışmanın bulgularıyla paralel şekilde Gerçeker (2012)'in yapmış olduğu çalışmada cinsiyet ve yaşlarına göre bilgi güvenliğinde gizlilik değişkenleri arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir. Cinsiyet ve yaş değişkenine bakılmaksızın araştırmaya katılım gösteren özel öğretim kurumu çalışanlarının benzer görüşlere sahip olduğu görülmektedir.

Araştırmada, öğrenim durumu açısından bilgi güvenliği toplam puanlarının anlamlı farklılık göstermediği belirlenmiştir ($p>0,05$). Elde edilen analiz sonucuna göre Hipotez 12 reddedilmiştir. Çalışmanın bulgularıyla paralel şekilde Mart (2012) yapmış olduğu çalışmada katılımcıların bilgi güvenliği farkındalıkları ile öğrenim durumları açısından anlamlı bir farklılık görülmemiştir. Araştırmada çalışılan kurum, çalışma süresi açısından bilgi güvenliği toplam puanlarının anlamlı farklılık göstermediği görülmüştür ($p>0,05$). Analizden elde edilen sonuca göre, Hipotez 13 ve Hipotez 14 reddedilmiştir. Çalışılan kurum ve çalışma süresi ve öğrenim durumu değişkenine bakılmaksızın araştırmaya katılım gösteren özel öğretim kurumu çalışanlarının benzer görüşlere sahip olduğu görülmektedir. Bilgi güvenliği kültür alt boyutuna göre bu farklılığı 1-5 yıl arası çalışan grubunun oluşturduğu belirlenmiştir. Çalışmanın bulgularıyla paralel şekilde Okul vd. (2018) örgüt yöneticileri ile yapmış oldukları çalışmada, bilgi güvenliği farkındalığı ile mesleki deneyim arasında anlamlı farklılık görülmemiştir.

Araştırmada, kurumdaki görevleri açısından bilgi güvenliği toplam puanlarının anlamlı farklılık göstermediği belirlenmiştir ($p>0,05$). Analiz sonucuna göre Hipotez 15 reddedilmiştir. Bilgi güvenliği gizlilik alt boyutuna göre bu farklılığın uzman grubundan kaynaklandığı belirlenmiştir. Çalışmanın bulgularıyla paralel şekilde Gerçekler (2012)'in yapmış olduğu çalışmada görevleri açısından bilgi güvenliği değişkenleri arasında anlamlı bir farklılık görülmemiştir.

Araştırmada, bilgi güvenliği eğitimi alma durumu açısından bilgi güvenliği toplam puanlarının istatistiksel açıdan anlamlı farklılık göstermediği görülmüştür ($p>0,05$). Elde edilen analiz sonucuna göre Hipotez 16 reddedilmiştir. Bilgi güvenliği uygulama ve yönetim alt boyutuna göre bu farklılığın bilgi güvenliği eğitimi alanlar grubundan kaynaklandığı belirlenmiştir. Bu çalışmanın bulgularından farklı olarak Fakeh vd., (2012), etkili bilgi güvenliğinin sağlanması için bilgi güvenliği eğitiminin önemine vurgu yapmışlardır. Bilgi güvenliği ile bilgi güvenliği eğitimi arasında anlamlı bir ilişki olduğunu belirtmişlerdir. Çalışmanın bulgularıyla paralel şekilde Karadağ ve Abuhanoğlu (2015) çalışmalarında bilgi güvenliği farkındalık düzeyinin bilgi güvenliği eğitimi alma durumu üzerinde anlamlı etkiye sahip olmadığını tespit etmişlerdir. Bilgi güvenliği eğitimi alanlar açısından bilgi güvenliği toplam puanlarının istatistiksel açıdan anlamlı farklılık gösterdiği belirlenmiştir ($p<0,05$). Analiz sonucuna göre Hipotez 17 kabul edilmiştir. Çalışmanın bulgularına göre meydana gelen bu farklılığın 3 kez ve üzeri bilgi güvenliği eğitimi alanlardan kaynaklandığı görülmüştür. Bilgi güvenliği eğitimi alma sayısı arttıkça bilgi güvenliği düzeyinin arttığı söylenebilir.

Araştırmada örgütsel bilgi paylaşımı değişkeni ile bilgi güvenliği değişkeni arasında pozitif yönde orta düzeyde anlamlı bir ilişki ($p<0,01$, $r= 0,406$) olduğu görülmüştür. Regresyon analizi sonucuna göre örgütsel bilgi paylaşım değişkeni, bilgi güvenliği değişkeninin % 5,6'sını açıkladığı tespit edilmiştir ($R^2=0,056$). Örgütsel bilgi paylaşım değişkeninin bilgi güvenliği değişkeni üzerinde düşük düzeyde anlamlı bir etkisi olduğu belirlenmiştir. Elde edilen sonuca göre, "Örgütsel bilgi paylaşımı (ÖBP) düzeyi ile bilgi güvenliği düzeyi arasında ilişki vardır" Hipotez 1 kabul edilmiştir. Bu durumda bilgi paylaşımı davranışındaki artış bilgi güvenliğinde de bir artış meydana getirmektedir. Çalışmanın sonuçlarına göre örgütsel bilgi paylaşımının yöntemi, nedeni ve kültürü bilgi güvenliğini doğrudan etkilemektedir. Dolayısıyla bilgi paylaşımının olduğu örgütlerde bilgi güvenliği düzeyinin daha fazla olabileceği söylenebilir. Çalışmanın bulgularıyla paralel şekilde Safa ve Solms (2016) yapmış oldukları çalışmada bilgi paylaşımı ve bilgi güvenliğinin arasında olumlu yönde bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Aynı şekilde Flores Antonsen ve Ekstedt (2014) uygulanmış olan bilgi güvenliği paylaşım mekanizmalarını koordine edecek süreçlerin örgütlerde bilgi güvenliği paylaşımını doğrudan etkilediğini belirtmektedirler. Benzer şekilde Tamjidyamcholo ve diğerleri (2014) bilgi paylaşımının hem eğitim hem de iş sektörü üzerinde olumlu etkisi olduğunu belirtmişlerdir. Bilgi paylaşımı davranışı ile bilgi güvenliği riskini azaltma beklentisi arasında pozitif ve güçlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Çalışmanın bulgularından farklı olarak Ortiz ve diğerleri (2017), bilgi politikası bilincinin bilgi paylaşım davranışını olumlu etkilediği fakat bilgi güvenliği bilincinin bilgi paylaşım davranışı üzerinde olumlu etkisinin olmadığını tespit etmişlerdir.

Bu sonuçlar doğrultusunda şu öneriler geliştirilmiştir:

Örgütsel bilgi paylaşım düzeyinin bilgi güvenliğine etkisi dikkate alındığında, örgüt içi bilgi güvenliğinin sağlıklı ilerlemesi için bilgi paylaşımının artırılması gerekmektedir. Bilgi güvenliğinin sağlanması için bilgi paylaşım düzeyinin örgütsel düzeyde neden gerekli olduğu ve ne amaçla yapılması gerektiği konusunda çalışanlar bilinçlendirilmeli ve eğitimler verilmelidir. Bilgi paylaşımının ve bilgi güvenliğine örgütsel düzeyde belirlenen en fazla etkiyi yönetimin oluşturduğu görülmektedir. Bu doğrultuda örgütsel bilgi paylaşımı ve bilgi güvenliğinin etkili uygulanmasında yönetim yönlendirici olmalıdır. Bilgi paylaşımında bulunan çalışanların yöneticiler nezdinde daha fazla değerlerinin artması sağlanmalıdır. Çalışanların örgütsel bilgi paylaşımı konusunda çekimserliği kaldırılmalıdır. Bilgi güvenliğinin sunulması, güvenli ortamlarda bilgi alış verişinin olması ve çalışanların bilgi paylaşım davranışı kazanmaları sağlanmalıdır. Yönetim, çalışanları destekleyerek ve motive ederek bilgi paylaşımını artırmayı amaçlamalıdır. Milli Eğitim Müdürlüğü'ne bağlı özel öğretim merkezlerinde görev yapanların bilgi güvenliği eğitimi alan sayısının yetersiz olması daha fazla bilgi güvenliği eğitimi verilmesi gerektiğini göstermektedir. Bilgi güvenliği eğitimi alma sayısı arttıkça bilgi güvenliği düzeyinin artması ayrıca bilgi güvenliği eğitimi alanların örgütsel bilgi paylaşım düzeyini artırmasından dolayı yeterli düzeyde eğitimler verilmelidir.

KAYNAKÇA

- Altındış, S., Ağca, V. (2011). Örgütsel Bilgi Paylaşımını Engellleyen Faktörler: Sağlık Sektöründe Bir Görgül Araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (26), 45-61.
- Arslanoğlu, İ. (2016). *Bilimsel Yöntem ve Araştırma Teknikleri*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Barreto, Charmaine (2003) "The Motivators and Effects of Formalized Knowledge Sharing Between Employees Through Knowledge Management Initiatives: A Multi-Case Study Approach", *Ph. D. Dissertation, Syracuse University*.
- Bartlett, J. E., Kotrlik, J. W., Higgins, C. C. (2001). Organizational Research: Determining Appropriate Sample Size in Survey Research. *Information Technology, Learning, and Performance Journal*, 19(1), 43-50.
- Baykara, M., Daş, R., Karadoğan, İ. (2013). Bilgi Güvenliği Sistemlerinde Kullanılan Araçların İncelenmesi. *International Symposium on Digital Forensics and Security*, 231-239.
- Büyüköztürk, Ş. (2013). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı*. Ankara: Pegem Akademi.
- Cummings, J. N. (2004). *Work Groups, Structural Diversity, and Knowledge Sharing in a Global Organization*. *Management Science*, 50(3), 352-364.
- Değirmençay, Ş. A., Cin, M. (2016). Türkiye'deki Deprem Eğitimi Araştırmaları: Betimsel İçerik Analizi. *YYÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(1), 301-313.
- Delaney, Joseph F. (2003) "Sharing Knowledge: Sharing and Managing Knowledge Among Department of Defense Consultants", *Ph. D. Dissertation, Southeastern University of North Texas*.
- Demirhan, A., Bozkurt, S. (2010). "Banka Çalışanlarının Bilgi Paylaşımı Davranışına Yönelik Tutumlarını Etkileyen Faktörler Üzerine Bir Araştırma". *Journal of Yasar University*, 18(5), 3016-3027.
- Doğantimur, F. (2009). "ISO 27001 Standardı Çerçevesinde Kurumsal Bilgi Güvenliği". Ankara: T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı.
- Eminağaoğlu, M., Gökşen, Y. (2009). Bilgi Güvenliği Nedir, Ne Değildir, Türkiye' de Bilgi Güvenliği Sorunları ve Çözüm Önerileri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(4), 1-15.
- Fakeh, S. K., Zulhemay, M. N., Shahibi, M. S., Zaini, J. A. (2012). *Information Security Awareness Amongst Academic Librarians*. *University Technology MARA*, 8(3), 1723-1735.
- Flores, W. R., Antonsen, E., Ekstedt, M. (2014). Information Security Knowledge Sharing In Organizations: Investigating The Effect Of Behavioral Information Security Governance and National Culture. *International Journal of Educational Research*, 90-110.
- Gerçeker, B. (2012). "Sağlık Kuruluşlarında Örgüt İklimi ve Bilgi Güvenliğinin İlişkisi". İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Güngör, G., Celep, C. (2016). "Ortaöğretim Öğretmenlerinin Örgüt İçi Bilgi Paylaşımı, Örgütsel Öğrenme ve Entelektüel Sermaye Düzeyleri Arasındaki İlişki". *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(3), 932-347. <http://ozel-okullar.com/> (Erişim Tarihi: 22.05.2019).
- ISQ Group International (2018). <http://www.belgelendirme.com.tr/belgelendirme-standartlari/iso-27001-standart/175-bilgi-guvenligi-nedir?> (Erişim Tarihi: 02.11.2018).
- Ipe, Minu (2003) "Knowledge Sharing in Organizations: A Conceptual Framework", *Human Resource Development Review*, Vol.2, No:4, pp.337-359
- Kalaycı, Ş. (2008). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*. Ankara: Asil Yayın.
- Karadağ, M., Abuhanoğlu, H. (2015). Sosyo-Kültürel Özelliklerin Bilgi Güvenliği Farkındalığı Üzerine Etkisi: Gülhane Askeri Tıp Fakültesi Eğitim Hastanesinde Bir Çalışma. *International Journal of Social Science* (36), 379-386.
- Keser, H., Güldüren, C. (2015). Bilgi Güvenliği Farkındalık Ölçeği (BGFÖ) Geliştirme Çalışması. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 23(3), 1167-1184.
- Köseoğlu, M. A., Gider, Ö., Ocak, S. (2011). Bilgi Paylaşımı Tutumunu Etkileyen Faktörler Nelerdir? Bir Kamu Hastanesi Örneği. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 215-243.

- Kulaklıoğlu, A. S. (2009). Örgütsel Vatandaşlık Davranışı ve Bilgi Paylaşımı İlişkisi: Bir Uygulama. Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi. Kütahya.
- Lin, H. F. (2007). Knowledge Sharing And Firm İnnovation Capability: An Empirical Study. *International Journal of Manpower*, 28(3), 315-332.
- Mart, İ. (2012). “*Bilişim Kültüründe Bilgi Güvenliği Farkındalığı*”. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi. Kahramanmaraş.
- Niekerk, J. V., Solms, R. V. (2010). *Information Security Culture: A Management Perspective*. *Computers ve Security*, 29, 476-486.
- Ortiz, J., Chang, S.-H., Chih, W.-H., Wang, C.-H. (2017). The Contradiction Between Self-Protection And Self-Presentation On Knowledge Sharing Behavior. *International Journal of Educational Research*, 406-416.
- Öneren, M., Çiftçi, G. E., Harman, A. (2016). Bilgi Paylaşımının Yenilikçi Davranışa ve Örgütsel Güvene Etkisi Üzerine Bir Araştırma. *Akademik Bakış Dergisi*, (56), 127-157.
- Öztürk, A. (2005). İşletmelerde Bilgi Yönetimi ve Bilgi Paylaşımı, Eskişehir Türk Telekomda Örnek Bir Uygulama. Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi. Kütahya.
- Perumal, T. (2014). Topic 8 Quantitative Research Methods. University Malaysia.
- Riege, A. (2005). Three-Dozen Knowledge-Sharing Barriers Managers Must Consider. *Journal Of Knowledge Management*, 9(3), 18-35.
- Safa, N. S., Solms, R. V. (2016). An Information Security Knowledge Sharing Model İn Organizations. *International Journal Of Educational Research*, 442-451.
- Safa, N. S., Solms, R. V., Furnell, S. (2016). *Information Security Policy Compliance*. *International Journal of Educational Research*, 70-82.
- Sari, P. K., Prasetio, A. (2017). *Knowledge Sharing and Electronic Word of Mouth to Promote Information Security Awareness in Social Network Site*. *Big Data and Information Security (IWBIS)*, 113-117.
- Siponen, M. T. (2000). *A Conceptual Foundation For Organizational Information Security Awareness*. *Information Management & Computer Security*, 8(1), 31-41.
- Sönmez, V., Alacapınar, F. (2017). *Örneklendirilmiş Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Şahinaslan, E., Kandemir, R., Şahinaslan, Ö. (2009). Bilgi Güvenliği Farkındalık Eğitim Örneği. *Harran Üniversitesi XI. Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri*, 189-194.
- Tamjidyamcholo, A., Baba, M. S., Shuib, N. L., Rohani, V. A. (2014). Evaluation Model For Knowledge Sharing İn Information Security Professional Virtual Community. *International Journal Of Educational Research*, 19-34.
- Uğur, S. S., Uğur, U. (2014). Yöneticilik Ve Liderlik Ayrımında Kişisel Farklılıkların Rolü. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 6(1), 122-136.
- Yang, H.-L., Wu, T. C. (2008). Knowledge Sharing İn An Organization. *Technological Forecasting & Social Change*, 75, 1128-1156.
- Yaşlıoğlu, M. (2017). Sosyal Bilimlerde Faktör Analizi Ve Geçerlilik: Keşfedici ve Doğrulayıcı Faktör Analizlerinin Kullanılması. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 46, 74-85.
- Yeniçeri, Ö., Demirel, Y. (2007). Örgüt İçi Bilgi Paylaşımına Yönelik Bireysel ve Örgütsel Engeller Üzerine Bir Araştırma. *Selçuk Üniversitesi Karaman İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (12), 221-234.
- Yi, Jialin (2005) “A Measure of Knowledge Sharing Behavior: Scale Development and Validation”, Ph. D. Dissertation, Indiana Universty.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:25.02.2020 ✓Accepted/Kabul:08.06.2020

DOI: 10.30794/pausbed.694565

Araştırma Makalesi/ Research Article

Doğan, S. ve Demirtaş, Ö. (2020). "Palyatif Bakım Hizmetlerinin Değerlendirilmesi: Kayseri İli Örneği" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 41, Denizli, s. 428-436.

PALYATİF BAKIM HİZMETLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ: KAYSERİ İLİ ÖRNEĞİ*

Sermed DOĞAN**, Özgür DEMİRTAŞ***

Özet

Palyatif bakım kavramının ne olduğu, hangi hastalık türlerini kapsadığı konusunda ortak bir görüş birliği bulunmamaktadır. Palyatif bakım kavramı üzerindeki görüş, genel olarak ölümüne kesin gözle bakılan ve özellikle kanser hastası olarak nitelendirilen bireyler tasvir edilirken günümüzde bireyin hayatını tehdit altına alan tüm hastalıkları ifade etmektedir. Palyatif bakım çerçevesinde sunulan hizmetlere, bireylerin adil ve eşit bir biçimde ulaşabilmesi aynı zamanda kaliteli hizmet alımı palyatif bakım hizmeti sunan birimlerin varlığı ve niteliği ile ilgilidir. Bu nedenle Sağlık Bakanlığı, palyatif bakım merkezlerinin kurulması, ihtiyaç duyulan personelin görevlendirilmesi ve donanımsal standardın tüm sağlık kurumlarında oluşturulmasını hedeflemektedir. Araştırmada Kayseri ili Sağlık Bakanlığı hastanelerinde palyatif bakım hizmeti sunan birim sayısı, yatak sayısı ve doluluk oranı bakımından mevcut durumunu değerlendirmek amacı ile ikinci veriler kullanılmıştır. Kayseri ili, Sağlık Bakanlığı'na bağlı kurumlarda genel yatak sayısı bakımından oldukça iyi bir konumda olması ve şehir hastanesi gibi kompleks yapıya sahip hastanelerin varlığından dolayı seçilmiştir. Araştırma sonucunda palyatif bakım hizmeti için tahsis edilen yatak sayısı (48) ile hastaların hizmetten yararlanma oranlarının düşük olduğu (%18) belirlenmiştir. Bu durumun, palyatif bakım hizmeti için hastaların farklı illeri tercih ettiklerini ya da hastalara palyatif bakım birimleri yerine diğer poliklinik servislerde hizmetlerin sunuluyor olabileceği ihtimalinden kaynaklanabilir.

Anahtar Kelimeler: *Palyatif bakım, Sağlık hizmetleri, Kayseri ili.*

EVALUATION OF PALLIATIVE CARE SERVICES: THE CASE OF KAYSERİ PROVINCE

Abstract

There is no common consensus on what the concept of palliative care is and which types of disease it covers. The view on the concept of palliative care refers to all diseases that threaten the life of the individual today, while individuals whose deaths are generally considered and who are described as cancer patients are depicted. The fair and equal access of individuals to the services offered within the framework of palliative care is also related to the quality of service purchase, the existence and quality of the units that offer palliative care. For this reason, the Ministry of Health aims to establish palliative care centers, assign the required personnel and establish the hardware standard in all health institutions. In the study, secondary data were used to evaluate the current status in terms of the number of units, the number of beds and the occupancy rate in the hospitals of the Ministry of Health in Kayseri province. Kayseri province has been chosen due to the fact that it is in a very good position in terms of the number of beds in institutions affiliated to the Ministry of Health and the presence of hospitals with complex structures such as city hospitals. As a result of the study, it was determined that the number of beds allocated for palliative care service (48) and the rate of patients benefiting from the service was low (18%). This may be due to the fact

*Bu çalışma 2. Uluslararası Erciyes Bilimsel Araştırmalar Kongresi'nde özet bildiri şeklinde sözel olarak sunulmuştur.

**Öğr. Gör. Sağlık Yönetimi, Kayseri Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Sağlık Kurumları İşletmeciliği Programı, KAYSERİ.
e-posta: sermeddogan@kayseri.edu.tr, (orcid.org/0001-0001-8782-7227)

***Doç. Dr. İşletme, Kayseri Üniversitesi Develi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Sağlık Yönetimi Bölümü, KAYSERİ.
e-posta: demirtasozgur@yahoo.com,(orcid.org/0000-0002-2495-2124)

that patients prefer different provinces for palliative care services or that patients may be offered services in other outpatient clinic services instead of palliative care units.

Keywords: *Palliative care, Health services, Kayseri province.*

1. GİRİŞ

Palyatif bakım kavramını genel çerçevede ele alındığında, insan sağlığını olumsuz etkileyen ve hayati tehlike yaratan komplikasyonlara neden olabilmesi bakımından sağlık hizmetlerinin geliştirilmesinde bir öncelik olduğu kabul edilmektedir (Bingley ve Clark, 2009: 288). Palyatif bakım hizmetlerinde tüm uygun tıbbi tedavi yöntemleri eş zamanlı olarak birlikte aynı anda sunulmakta (Hopkins, 2019) ve palyatif bakımın temel hedefi zamanında, onurlu ve huzurlu bir ölümden önce yaşam kalitesini optimize etmektir (Murray vd., 2005: 1008). Bu doğrultuda palyatif bakım kavramı, günümüzde “yaşamı tehdit eden hastalığa” ve “yaşamı uzatma amaçlı diğer tedavilerle birlikte” hastalığın tıbbi seyrine erken uygulanabilecek bir yaklaşım olarak tanımlanmaktadır (Philippa, 2014: 2). Palyatif bakım uzun bir süre tedavi edici yaklaşımların tükendiği (Ateş, 2013: 167-168) kanser hastalarına yönelik bir hizmet sunumu iken günümüzde insan yaşamını tehdit eden tüm hastalıklara yöneliktir. Bu nedenle palyatif bakım ünitelerinde sunulan hizmetler, sadece destekleyici terminal bakımı sağlamakla kalmayıp aynı zamanda ileri kötü huylu tümörleri ve diğer terminal koşulları olan hastaların rehabilitasyonunu da destekleyen birimler olarak kabul edilmektedir (Montagnini vd., 2003: 12). Kavram ile bireye yaşamın son evresinde olduğu düşünülerek sunulan hizmetin aksine, yaşamı tehdit eden hastalığın teşhisinden itibaren (Puchalski vd., 2009: 885) aktif tedavi ile birlikte verilmesi, hastanın ölümünden sonra da yakınlarının yas sürecinde desteklenmesi ile devam etmesi gerektiği ifade edilmektedir (Demir, 2016: 62; Meier, 2011: 345). Palyatif bakım kavramının daha net anlaşılabilmesi için ağrı ve diğer semptomların tedavi edilmesinin yanında hastaların, ailelerin ve bakıcıların da duygusal, ruhsal ve pratik gereksinimlerinin desteklendiği hizmetlerden meydana geldiği vurgulanmaktadır (NCP, 2018: 1; ASCO, 2017). Tedavi ve bakım süreci yoğun emek gerektiren palyatif hizmetlerine tüm bireylerin eşit ve adil bir şekilde ulaşılabilirliği ve kaliteli bakım hizmetlerinden yararlanabilme konusu önem arz etmektedir. Bu nedenle hastalara ve ailelerine kendilerine en yakın sağlık tesisinden hizmet alabilme fırsatının sunulabilmesinin yanında hastaların ve aile üyelerinin acil ihtiyaçları ve mevcut kaynakları üzerinde durulmalıdır (WHO, 2007: 16). Palyatif bakım hizmetlerine önem verilmesindeki en temel göstergelerden biri her yıl yaklaşık 20 milyon insanın yaşam sonu palyatif bakıma ihtiyaç duymasından kaynaklıdır (Güdük ve Güdük, 2017:513).

Türkiye’de palyatif bakım hizmeti için ayrılan yatak sayıları bölgeler arasında farklılık göstermekle birlikte bazı illerdeki yatak sayıları yok denebilecek kadar azdır. Bölgeler arasında en fazla (1427) palyatif bakım yatak sayısına sahip bölge Marmara Bölgesi iken en az (300) yatak sayısı Güneydoğu Anadolu Bölgesi’dir (Sağlık Bakanlığı, 2019b). Kayseri ilinin bağlı bulunduğu İç Anadolu Bölgesi’nde ise 658 palyatif bakım hizmeti sunulan yatak vardır (Sağlık Bakanlığı, 2019b). Bu farklılık palyatif bakım hizmetlerine erişim konusunda zorlukların yaşanabileceği muhtemelini ortaya çıkarmaktadır. Silbermann vd., (2015) palyatif bakım ihtiyaçlarının değerlendirilmesi konulu on beş ülkeyi kapsayan ve aralarında Türkiye’nin de bulunduğu araştırmada en büyük engeller arasında palyatif bakım yatakları ve hizmetlerinin eksikliği, personel eğitimi ve bakım hizmetlerine erişim olarak belirtilmiştir. Araştırmanın örneklemini oluşturan Kayseri ili ise hem sağlık tesisleri hem de coğrafi konum gibi avantajlara sahiptir. Kayseri iline yakın bölgelerdeki illerde palyatif bakım yatak sayılarının az olmasından kaynaklı olarak ilin mevcut palyatif bakım yatak sayısını artırarak coğrafi imkanları, sağlık tesisleri ve hizmet özellikleri bakımından bölgedeki iller arasında tercih merkezi haline gelebilme ihtimalini sergilemek araştırmanın önemini oluşturmaktadır. Bu doğrultuda araştırmanın örneğini oluşturan Kayseri ilinde palyatif bakım için ayrılan yatak sayısının incelenerek ilin coğrafi konumu ve bünyesindeki Sağlık Bakanlığı hastaneleri nezdinde durumunu ortaya koymak çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

2. Palyatif Bakım Kavramı ve Türkiye’deki Durum

Çağdaş, güncel ve modern tıptaki yaşanan gelişmeler, farklı uzmanlık bilgisi gerektiren hastalıkların tanı ve tedavisinde kolaylık yaratmaktadır. Fakat yaşanan teknolojik gelişmeler ışığında bazı hastalıklar hala tedavi edilememektedir (Özdemir ve Taşçı, 2013: 57). Hastalıkların tedavi sürecinde ise hastalık etkeni veya etkenlerine bağlı olarak tedavi sonrası ölüme kadar geçen süre hem hastayı hem de ailelerini (Oğuz vd., 2003: 281) oldukça

zorlamaktadır. Palyatif bakım hizmetlerine yönelik tedavilerde de hem hastayı hem de ailelerini etkileyebilen birçok semptom (Madenoğlu Kıvanç, 2017: 133) ile karşılaşılmaktadır. Bu doğrultuda palyatif bakım, hastaların karşı karşıya kaldıkları hastalıklarla ilgili problemlere karşı erken teşhis, kusursuz değerlendirme ve tedavi ile acı çekmenin önlenmesi ve azaltılması yoluyla hastaların ve ailelerinin yaşam kalitesini iyileştiren, ağrı ve diğer problem fiziksel, psikososyal ve manevi ihtiyaçları gideren bir yaklaşımdır (Sepúlveda vd., 2002: 94; WHO, 2007: 3). Dünya sağlık örgütü tarafından ifade edilen tanımda palyatif bakım, hastalığa sahip olan bireyi tedavi etmek ya da hastalık durumunu ortadan kaldırmanın yanında hastaların ailelerine palyatif bakım öncesinde ve sonrasında manevi ve ruhsal desteği de vurgulayarak kişi ve aile merkezli bir uygulama olduğu belirtilmiştir. Kısaca ifade edilmesi gerekirse hastalar ve aileleri için mümkün olan en iyi yaşam kalitesini sağlamaya odaklanan bakım hizmetleridir (Meier, 2011: 344).

Palyatif bakım, hastaların hastane acil servis ve polikliniklere sık başvurmalarını önlüyor olmasına rağmen ülkemizde ne yazık ki, palyatif bakım uzun yıllar boyunca göz ardı edilmiş ve çok sınırlı palyatif bakım hizmeti sunulmuştur (Bingley ve Clark, 2009: 292; Gültekin vd., 2010: 2). Ayrıca Türkiye nüfusunun önemli bir kısmının hala palyatif bakıma erişimi bulunmamakta ve hastaların profesyonel palyatif bakım hizmeti sunan sağlık çalışanlarından hizmet alımı yerine çoğu, ağrı uzmanları ve tıbbi onkologlarla destek birimleri olan üniversite hastanelerinde tedavi edilmektedir (Elçigil, 2011: 70). Bu nedenle Türkiye’de yaşam sonu bakımına yönelik psikososyal ihtiyaçları da içeren ulusal bir palyatif bakım programına ihtiyaç duyulmaktadır (Kömürcü, 2011:78). Dünyanın yaşlanan nüfusu, kanser ve diğer bulaşıcı olmayan hastalıklardaki yükseliş nedeniyle palyatif bakım ihtiyacı hiç bu kadar artmamıştır (Hacıkamiloğlu vd., 2015: 81). Yaşlı nüfusun artması ve yaşam süresinin uzaması ile birlikte kritik hastalıkların desteklenmesi tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de büyük oranda palyatif bakım gereksinimini beraberinde getirmiştir (Utlı, 2015: 16). Türkiye’nin 2023, 2040, 2060 ve 2080 yılı nüfus projeksiyonlarına bakıldığında yaşlı nüfus sayısının giderek artan seyir izlediği görülmektedir (TÜİK, 2019b). Öngörülen yıllarda yaşlı nüfusun genel nüfus içerisindeki sayısının artması nedeniyle hastalığa etken olan faktörlerin ortadan kaldırılması, koruyucu sağlık hizmetleri ve gelişen hastalık komplikasyonlarını önleme gibi hizmetler açısından Türkiye sağlık politikalarını artan yaşlı nüfusa göre yönlendirmek zorundadır. Türkiye’nin koşulları ve önceliklerine göre Sağlık Bakanlığı’nın hazırladığı yönergelerle palyatif bakımın tanımlanması ve kurumsallaşması, palyatif bakım bilincinin geliştirilmesi, palyatif bakım hizmetlerinin aşamalı olarak 2023 yılına kadar yaygınlaştırılması, palyatif bakım alanında eğitilmiş ve deneyimli profesyonel ekiplerin oluşturulması, palyatif bakım hizmetlerine gereksinim duyan hastaların bu hizmetlerden yararlandırılması amaçlanmaktadır (Madenoğlu Kıvanç, 2017: 134). 2015 yılında yürürlüğe giren “Palyatif Bakım Hizmetlerinin Uygulama Usul ve Esasları Hakkında Yönerge” ile de palyatif bakım merkezlerinin fiziki şartlar ve asgari donanımlar, personel görevlendirilmesi, çalışma esasları ve hizmet kapsamı belirlenmiştir (Sağlık Bakanlığı, 2015: 3-4).

3. YÖNTEM

Sağlık Bakanlığı tarafından 2015 yılında çıkarılan yönerge ile birlikte palyatif bakım hizmetleri sağlık hizmetleri kapsamında önem verilen bir alanı oluşturmaktadır. Bu nedenle araştırma Kayseri ilinde palyatif bakım hizmeti sunan kurumlar, yatak sayıları ve doluluk oranları açısından mevcut durumunu ortaya koymayı amaçlamaktadır. Kayseri ili Sağlık Bakanlığı’na bağlı hastanelerde genel yatak sayısı bakımından 1726 yatak ile İç Anadolu Bölgesi’nde dördüncü sırada yer almaktadır. Ancak il genelinde hastane yatak sayısının fazla olmasına rağmen palyatif bakım hizmetleri için ayrılan yatak sayısının az olmasından dolayı araştırmada Kayseri ili ele alınmıştır. Çalışma amaç bakımından tanımlayıcı araştırma niteliğinde olup, veriler Sağlık Bakanlığı Kamu Hastaneler Genel Müdürlüğü Palyatif Bakım sitesi, Sağlık Bakanlığı Kamu Hastaneleri Genel Müdürlüğü İstatistik Raporu ve Kayseri İl Sağlık Müdürlüğü kurumundan elde edilen ikincil veriler kullanılarak analizi gerçekleştirilmiştir. İl genelinde palyatif bakım hizmeti sunan kurumlar ve bu kurumlardaki palyatif bakım için ayrılan yatak sayıları Kamu Hastaneler Genel Müdürlüğü sitesinde (Sağlık Bakanlığı, 2019a) ve Sağlık Bakanlığı Kamu Hastaneleri Genel Müdürlüğü İstatistik Raporu’nda (Sağlık Bakanlığı, 2017: 69-73) illere ait verilere ulaşılarak oluşturulmuştur. Ayrıca araştırmanın gerçekleştirildiği tarihte 2018 yılına ait sağlık istatistik raporunun yayınlanmamasından dolayı Kayseri İl Sağlık Müdürlüğü kurumundan temin edilen veriler ile yatak doluluk oranı hesaplanmıştır. Elde edilen veriler Sağlık Bakanlığı tarafından yayınlanan veriler ve Kayseri İl Sağlık Müdürlüğü kurumundan alınan güncel veriler olmasından dolayı geçerli ve güvenilir olarak değerlendirilmektedir. Palyatif bakım kavramına yönelik

geliştirici ve düzenleyici konular üzerinde çalışmalar yapılmasına rağmen il bazında incelendiği bir çalışmanın literatürde yer almaması bakımından daha sonra yapılacak araştırmalara katkı sunması açısından önemlidir.

Türkiye’de Sağlık Bakanlığı bünyesinde 81 ilde 396 sağlık kuruluşunda toplam 5.302 yatak ile palyatif bakım hizmeti sunulmaktadır. Çalışmanın örneklemini oluşturan Kayseri ilinde ise 48 adet palyatif bakım yatağı bulunmaktadır. İç Anadolu Bölgesi’nde bulunan diğer illerde ise Ankara 215, Konya 126, Eskişehir 66, Karaman 28, Aksaray ve Kırıkkale 26, Yozgat ve Sivas 25, Kırşehir 22, Çankırı 18, Niğde 15 ve Nevşehir 23 palyatif bakım yatak sayısına sahiptir. Araştırmada Kayseri iline sınır olan iller ve coğrafi konum nedeniyle tercih edilme ihtimali doğrultusunda farklı bölgelerdeki bazı illere ilişkin veriler tablo 1, tablo 2, tablo 4 ve grafik 1’de aktarılmıştır.

4. BULGULAR

Palyatif bakım hizmetlerine yönelik kurum sayısı, palyatif bakım sunulan yatak sayısı ve il nüfusuna ilişkin veriler ilgili Tablo 1, Tablo 2 ve Tablo 4’te aktarılmıştır. Veriler Sağlık Bakanlığı istatistik raporu, resmi sitesi ve Türkiye İstatistik Kurumunun raporlarında elde edilerek yatak sayısı ve doluluk oranlarına ilişkin bulgular sunulmuştur.

Tablo 1. Bazı İllere Ait Palyatif Bakım Sunan Kurum Sayısı, Palyatif Bakım Yatak Sayısı ve Palyatif Bakım Yatak Doluluk Oranı

Yıl	İl	Palyatif bakım hizmeti sunan kurum sayısı	Palyatif bakım hizmeti sunulan yatak sayısı	Palyatif bakım yatak doluluk oranları (%)
2017	Adana	3	34	58
2017	Kahramanmaraş	5	53	70
2017	Kayseri	1	34	20
2017	Nevşehir	1	13	70
2017	Niğde	1	7	37
2017	Sivas	4	27	45
2017	Yozgat	1	25	28

Kaynak: Sağlık Bakanlığı, 2017: 69-73

Tablo 1’de Kayseri ili ve bu ile sınır komşusu olan illere ait sayısal değerler aktarılmıştır. 2017 yılı Kayseri ilinde palyatif bakım hizmeti sunan hastane sayısı 1 ve palyatif bakım hizmeti sunulan yatak sayısı 34 adettir. Kayseri ilinde palyatif bakım yatak doluluk oranını incelediğimizde çok düşük bir seviyede olduğu görülmüştür.

Araştırmanın yapıldığı tarihte Sağlık Bakanlığı Kamu Hastaneler Genel Müdürlüğü tarafından 2018 yılına ait istatistik raporu yayınlanmamıştır. Tablo 1’ de belirtilen illere ait verilere ulaşımın zor olmasından dolayı çalışmamızın örneğini oluşturan Kayseri iline ait 2018 yılı verileri Kayseri İl Sağlık Müdürlüğü’nden alınarak yatak doluluk oranı hesaplanmıştır. Bu doğrultuda yatak doluluk oranı aşağıda belirtilen formülle hesaplanmıştır (Sağlık Bakanlığı, 2019b: 53).

$$\frac{\text{Toplam Yatılan Gün Sayısı}}{\text{Dönemdeki Toplam Gün Sayısı} \times \text{Aktif Yatak Sayısı}}$$

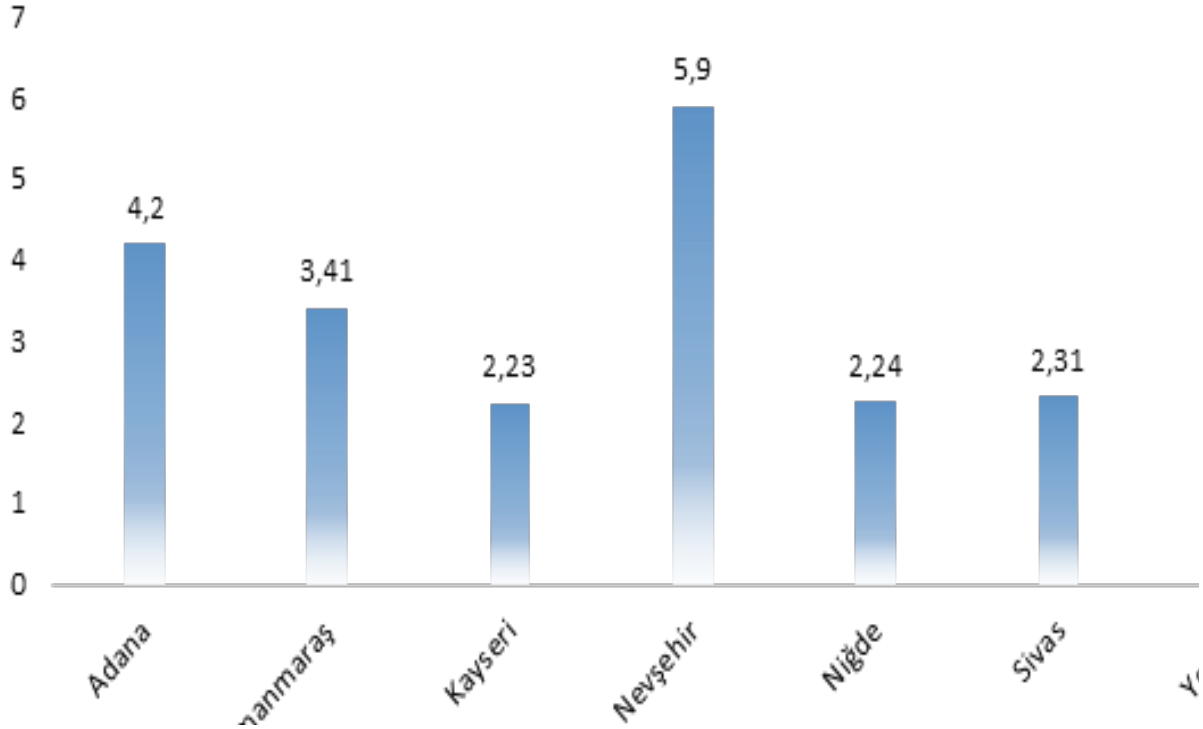
Hesaplama Kayseri Eğitim ve Araştırma Hastanesinin Kayseri Şehir Hastanesi bünyesine dâhil olmadan önceki ilk altı aylık dönemi ve sonrası için de son altı aylık Kayseri Şehir Hastanesi verileri dikkate alınarak hesaplama yapılmıştır. Ayrıca Eğitim ve Araştırma Hastanesinin taşınmasıyla boş kalan alanlara 300 yatak kapasitesi ile Kayseri Devlet Hastanesi hizmete başlamış ve burada sunulan palyatif bakım hizmeti verileri de hesaplama dâhil edilmiştir. Eğitim ve Araştırma Hastanesi için toplam yatılan gün sayısı 802, Kayseri Devlet Hastanesi 368 ve Kayseri Şehir Hastanesi için de 972 gün olarak gerçekleşmiştir. Hesaplama sonucunda Eğitim ve Araştırma Hastanesi yatak doluluk oranı %13, Kayseri Devlet Hastanesi %27 ve Kayseri Şehir Hastanesi %21’dir. İl geneli Sağlık Bakanlığı bünyesindeki sağlık kurumlarında palyatif bakım yatak doluluk oranı ise %18 olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 2. Kayseri İle Sınır Komşusu Olan İllere Ait Nüfus Sayısı, Hastane ve Yatak Sayısı ve Palyatif Bakım Sunan Kurum ve Palyatif Bakım İçin Ayrılan Yatak Sayısı

Yıl	İl	İl Nüfusu	İl Geneli Hastane Sayısı	İl Geneli Hastane Yatak Sayısı	Palyatif Bakım Sunan Kurum Sayısı	Palyatif Bakım Sunulan Yatak Sayısı
2019	Adana	2.220,125	11	3.766	7	136
2019	Kahramanmaraş	1.144,851	8	1.817	6	62
2019	Kayseri	1.389,680	9	2.152	4	48
2019	Nevşehir	298,339	2	560	2	23
2019	Niğde	364,707	4	815	2	15
2019	Sivas	646,608	9	1.255	6	29
2019	Yozgat	424,981	10	1.045	1	25

Kaynak: Sağlık Bakanlığı, 2019a; Türkiye İstatistik Kurumu, 2019a

2017 yılı verilerinde Kayseri ilinde mevcut 34 adet palyatif bakım yatak sayısı varken 2019 yılına ait güncel rakam 48 palyatif bakım yatağıdır. Tablo 1’de palyatif bakım yatak doluluk oranı %20 olmasına rağmen palyatif bakım yatak sayısında 14 adet artış meydana gelmiştir. Aynı zamanda Sağlık Bakanlığı hastane sayısı ve hastanelerdeki yatak sayısı bakımından Kayseri ilinin bazı çevre illere oranla iyi bir durumda olmasına rağmen palyatif bakım hizmeti sunan kurum ve ayrılan yatak sayısı da kısıtlılık göstermektedir.

Grafik 1. Toplam Yatak Sayısı İçerisinde Palyatif Bakıma Ayrılan Yatak Oranı

Grafik 1.’de illere ait toplam yatak sayısı içerisinde palyatif bakım için ayrılan yatak oranı gösterilmiştir. Oran belirlenirken 2019 yılına ait toplam yatak sayısı içerisinde kaç yatağın palyatif bakım hizmeti sunumunda kullanıldığı tespit edilmiştir. İllerin verileri doğrultusunda en fazla yatağa Adana ili sahipken bu ili 2.152 yatak

sayısı ile Kayseri ili takip etmektedir. Ancak tescil edilen yatak sayısı içerisinde palyatif bakım yatak oranı en az olan il Kayseri'nin olduğu görülmektedir.

Tablo 3. Kayseri İline Ait Palyatif Bakım Hizmeti Sunan Kuruluşlar ve Palyatif Bakım Yatak Sayıları

İl Merkezinde Palyatif Bakım Hizmeti Sunan Kuruluşlar ve Yatak Sayıları		İlçelerde Palyatif Bakım Hizmeti Sunan Kuruluşlar ve Yatak Sayıları	
Kurum Adı	Yatak Sayısı	Kurum Adı	Yatak Sayısı
Kayseri Şehir Hastanesi	25	Kayseri Pınarbaşı Devlet Hastanesi	4
Kayseri Devlet Hastanesi	15	Kayseri Yahyalı Devlet Hastanesi	4
Toplam	40		8

Kayseri şehir hastanesinde 1607 ve devlet hastanesinde 300 adet yatak sayısı bulunmaktadır. Şehir hastanesi mevcut olanaklarının fazla olması nedeniyle çevre illerden birçok hasta tarafından tercih edilme potansiyeline sahiptir. Bu bakımdan palyatif bakım hizmetleri için hem il bazında hem de çevre illerden gelecek olan hastalara cevap verilecek bir yatak kapasitesine sahip olması önem arz etmektedir.

Tablo 4. Bazı İllere Ait Hastane ve Yatak Sayısı ve Palyatif Bakım Sunan Kurum ve Palyatif Bakım İçin Ayrılan Yatak Sayısı

Yıl	İl	İl Geneli Hastane Sayısı	İl Geneli Hastane Yatak Sayısı	Palyatif Bakım Sunan Kurum Sayısı	Palyatif bakım sunulan yatak sayısı
2019	Aksaray	4	588	1	25
	Çorum	9	1.388	5	65
	Kırıkkale	2	725	1	26
	Kırşehir	2	438	2	22
	Malatya	7	1.338	5	46
	Osmaniye	4	680	3	23
	Tokat	8	1.493	6	36

Tablo 4'te Kayseri iline mesafe yakınlığı dikkate alınarak oluşturulmuştur. Palyatif bakım hizmetleri kapsamında Kayseri ilini tercihte bulunabilme olasılığı bulunan hastaneler vurgulanmaktadır. Tabloda görüldüğü üzere Kayseri iline yakın mesafede bulunan bazı illerde palyatif bakım hizmeti için ayrılan yatak sayısı düşük seviyededir. Kayseri ili çevre illerden gelen hastalara cevap verebilme donanımına ve niteliğine sahip şehir hastanesi olgusunu kullanarak, palyatif bakım hizmetleri bakımından tercihte bulunulma olasılığı fazla olan il konumunda yer alması muhtemeldir.

5. SONUÇ VE TARTIŞMA

Kayseri ili mevcut hastane sayısı ve hastanelerin sahip olduğu yatak sayısı bakımından birçok il bazında iyi bir durumda olmasının yanında, farklı bölgelerdeki iller için aracı özelliği nedeniyle coğrafik olarak avantajlı bir konumda yer almaktadır. Mevcut hastaneler bünyesinde özellikli sağlık hizmetleri bakımından da olanakların varlığı, ili sağlık üssü yapma yolunda önemli nitelikler arasındadır. Ancak ülke genelinde yeni bir oluşum gösteren şehir hastanesinin varlığı ve il genelinde 2.152 yatak sayısının olmasına rağmen palyatif bakım için ayrılan yatak sayısının az olması dikkat çekmektedir. Ayrıca Özçelik vd., (2010) Türkiye'de sağlık sistemine entegre edilmiş ve bu alanda eğitim almış uzman ekipler tarafından sağlanan palyatif bakım hizmetlerinin bulunmadığı ifade edilmektedir. Ancak palyatif bakım hizmetleri desteklenmekte ve sağlık sistemimiz içerisine entegre edilmeye çalışılmaktadır (Şahan Uslu ve Terzioğlu, 2015: 81). Oğuz vd., (2003) Türkiye'de yaşamların sonuna yaklaşan

insanlar için daha iyi bir sağlık alt yapı sisteminin kurulması gerektiği ve bunun için ise ölmekte olan hastaların bakımında tedavi felsefesi ekleyerek başlanması gerektiğini belirtilmektedir.

Kamu Hastaneleri Genel Müdürlüğü tarafından en son yayınlanan 2017 yılı Kamu Hastaneleri İstatistik Raporundaki veriler incelendiğinde palyatif bakım hizmeti için ayrılan yatakların doluluk oranı %20 olarak gerçekleşmiştir. Kayseri İl Sağlık Müdürlüğü tarafından elde edilen veriler doğrultusunda ve yapılan hesaplamalar neticesinde de 2018 yılına ait palyatif bakım yatak doluluk oranının %18 olacağı düşünülmektedir. 2017 yılına göre palyatif bakım yatak doluluk oranında düşüşün gerçekleşmesinde, Eğitim ve Araştırma Hastanesinin Şehir Hastanesine taşınma durumu ile ilgili olabileceği düşüncesinden dolayı hizmette kısmen aksaklıkların yaşandığı tahmin edilmektedir. Ancak burada üzerinde durulması gereken konu ise 2019 yılına kadar palyatif bakım hizmeti sunan hastane sayısında ve palyatif bakım yatak sayısında artışın meydana gelmesidir. Türkiye'nin de yer aldığı altı ülke arasında yapılan palyatif bakım gelişiminin karşılaştırılmasında, palyatif bakım hizmetlerinin gelişiminde tespit edilen engeller arasında hükümet ve mesleki düzeylerde palyatif bakım ihtiyaçlarının farkındalığının ve anlaşılmasının eksikliği yer almaktadır (Bingley ve Clark, 2009: 294-295). Tanrıverdi ve Kömürcü (2020) ülkemizde palyatif bakım hizmetlerini hem hasta hem de hasta yakınlarına olduğu kadar sağlık çalışanlarına yoğun bir şekilde tanıtılması palyatif bakım hizmetlerinde önemli gelişmeler sağlayacağı belirtilmektedir. Sağlık çalışanları tarafından hastaların palyatif bakım merkezlerine yönlendirilmesinde eksikliğin olduğu ya da palyatif bakım ihtiyacı duyan hastaların diğer servislere yatırılarak tedavilerinin yapıyor olabilmelerinden kaynaklanabilir. Bu düşüncelerin yanında hastaların palyatif bakım hizmetlerini başka bir ilden almayı tercihte buldukları yargısına da varmamızı destekler niteliktedir.

6. ÖNERİLER VE SINIRLILIK

Kayseri ili Sağlık Bakanlığı hastaneleri düzeyinde özellikle şehir hastanesi gibi birçok tedaviye olanak tanıyan bir hastaneye sahip olmasından dolayı avantajlı bir konumdadır. Bu avantajını sürdürme yolunda araştırmamızın konusu olan palyatif bakım hizmeti için ayrılan yatak sayılarında iyileştirmenin yapılması hem il için hem de hastaneler için önemli bir kazanım olacaktır. Palyatif bakım için ayrılan yatakların doluluk oranı bakımından çok düşük seviyede olması hastane hizmetlerinin sorgulanarak kalıcı çözümler üretilmesi yolunda adımlar atılmalıdır. Aynı zamanda palyatif bakım hizmetlerinin ulaşılabilirliğini artırmak adına ilçe hastanelere palyatif bakım için tahsis edilen yatak sayılarının artırılmasının da faydalı olacağı düşünülmektedir. Araştırma örneklemini Kayseri ilinin oluşturması ve sadece Sağlık Bakanlığı hastanelerinin dahil edilmesi bir sınırlılık oluşturmaktadır. Gelecek araştırmalarda bölgesel ya da Türkiye geneli palyatif bakım hizmetlerine yönelik hastanelerin yatak sayısı ve doluluk oranını değerlendirilebilir. Ayrıca araştırmaya üniversite hastaneleri ve özel hastaneler de dahil edilerek araştırma kapsamı genişletilebilir. Bu araştırma Kayseri ilini örneklem almasına rağmen dünyada önemi giderek artan palyatif bakım hizmetlerinin ülke genelinde değerlendirmesi ve gerekli adımların atılması konusunda yapılacak araştırmalara bir nebze ışık tutacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- American Society of Clinical Oncology (2017). *Palliative Care Impoving Quality of Life for People with Cancer and Their Families*. (08.10.2019) https://www.cancer.net/sites/cancer.net/files/palliative_care.pdf.
- Ateş, M. (2013). *Sağlık Hizmetleri Yönetimi*. 1. Baskı, Beta Yayıncılık, İstanbul.
- Bingley, A. ve Clark, D. (2009). "A Comparitive Review of Palliative Care Development in Six Countries Represented by the Middle East Cancer Consortium", *Journal of Pain and Symptom Management*, 37(3), 287-296.
- Demir, M. (2016). "Palyatif Bakım Etiği". *Yoğun Bakım Dergisi*. 7(2), 62-66.
- Elçigil, A. (2011). "The Current Status of Palliative Care in Turkey: A Nurse's Perspective", *Journal of Pediatric Hematology/Oncology*, 42(1), 70-72.
- Güdük, Ö. ve Güdük Ö. (2017). "Palyatif Bakım Üniteleri Performansının Topsis Yöntemi İle Değerlendirilmesi", *Adıyaman Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 3(2), 511-527.
- Gültekin, M., Özgül, N., Olcayto, E. ve Tuncer, A. M. (2010). "Türkiye'de Palyatif Bakım Hizmetlerinin Mevcut Durumu", *Türk Jinekolojik Onkoloji Dergisi*, 13(2), 1-6.
- Hacıkamiloğlu, E., Utku, E. Ş., Çukurova, Z., Keskinçilç, B., Topcu, İ., Gültekin, M. ve Silbermann, M. (2015). "Community Palliative Care in Turkey: A Collaborative Promoterto a New Concept in the Middle East", *Journal of Public Health Management and Practice*, 22(1), 81-88.
- Hopkins, J. (2019). *Palliative Care in the Care of Patients with Cancer*. Johns Hopkins Bloomberg School of Public Health. (09.11.2019) <http://ocw.jhsph.edu/courses/FundOnc/PDFs/Lecture6.pdf>.
- Kömürçü, Ş. (2011). "Current Status of Palliative Care in Turkey", *Journal of Pediatric Hematology/Oncology*, Vol. 33, 78-80.
- Madenoğlu Kıvanç, M. (2017). "Türkiye'de Palyatif Bakım Hizmetleri", *Sağlık Bilimleri ve Meslekleri Dergisi*, 4(2), 132-135.
- Meier, D. E. (2011). "Increased Access to Palliative Care and Hospice Services: Opportunities to Improve Value in Health Care", *A Multidisciplinary Journal of Population Health and Health Policy*, 89(3), 343-380.
- Montagnini, M.,Lodhi, M. ve Born, W. (2003). "The Utilization of Physical Therapy in a Palliative Care Unit", *Journal of Palliative Medicine*, 6(1), 11-17.
- Murray, S. C., Kendall, M., Boyd, K. ve Sheikh, A. (2005). "Illness Trajectories and Palliative Care", *BMJ*, Vol. 330, 1007-1011.
- National Consensus Project for Quality Palliative Care (2018). *Clinical Practive Guidelines for Quality Palliative Care*. 4thEdition, National Coalition for Hospice and Palliative Care, United States of America.
- Oğuz, N. Y., Miles, S .H., Büken, N. ve Civaner, M. (2003). "End-of-Life Care in Turkey", *Cambridge Quarterly of Health care Ethics*, 12(3), 279-284.
- Özçelik, H., Fadiloğlu, C., Karabulut, B., ve Uyar, M. (2010). "Palliative Care Activity in the Field of Oncology in Turkey", *Journal of Palliative Care*, 26(4), 305-310.
- Özdemir, Ü. ve Taşçı, S. (2013). "Kronik Hastalıklarda Psikososyal Sorunlar ve Bakım", *Erciyes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 1(1), 57-72.
- Philippa, H. (2014). "The Bow Tie Model of 21st Century Palliative Care", *Journal of Painand Symptom Management*, 47(1), 2-4.
- Puchalski, C.,Ferrell, B., Virani, R., Otis-Green, S., Baird, P., Bull, J. et al. (2009). "Improving the Quality of Spiritual Care as a Dimension of Palliative Care: The Report of the Consensus Conference", *Journal of Palliativ eMedicine*, 12(10), 885-904.
- Sağlık Bakanlığı (2015). *Palyatif Bakım Hizmetlerinin Uygulama Usul ve Esasları Hakkında Yönerge*, Sağlık Hizmetleri Daire Başkanlığı, 1-9.
- Sağlık Bakanlığı (2017). *Kamu Hastaneleri İstatistik Raporu*, Kamu Hastaneleri Genel Müdürlüğü, 1-249.
- Sağlık Bakanlığı (2019a). *Verimlilik Karne Gösterge Kartları Raporu*, Verimlilik ve Kalite Uygulama Daire Başkanlığı. (25.10.2019) <https://dosyamerkez.saglik.gov.tr/Eklenti/23318,verimlilik-karnesi-gosterge-kartlari-rv-05-14pdf.pdf?0>.

- Sağlık Bakanlığı (2019b). *Palyatif Bakım Hizmetleri*. Kamu Hastaneleri Genel Müdürlüğü. (13.10.2019) <https://khgmozellikli.saglik.gov.tr/svg/palyatif.php?plaka=12>.
- Sepúlveda, C., Marlin, A., Yoshida, T. ve Ullrich, A. (2002). "Palliative Care: The World Health Organization's Global Perspective", *Journal of Pain and Symptom Management*, 24(2), 91-96.
- Silbermann, M., Fink, R., Min, S. J., Mancuso, M., Brant, J. ve Hajjar, R. (2015). "Evaluating Palliative Care Needs in Middle Eastern Countries", *Journal of Palliative Medicine*, 18(1), 18-25.
- Şahan Uslu, F., ve Terzioğlu, F. (2015). "Dünyada ve Türkiye'de Palyatif Bakım Eğitimi ve Örgütlenmesi", *Cumhuriyet Hemşirelik Dergisi*, 4(2), 81-90.
- Tanrıverdi, Ö. ve Kömürcü, Ş. (2020). Palyatif Bakım Ünitelerinde Yapılanma. (31.05.2020) http://www.solunum.org.tr/TusadData/Book/472/176201612846-33_Bolum_32_Palyatif.pdf.
- Türkiye İstatistik Kurumu (2019a). *Nüfus İstatistikleri Raporu*, Nüfus ve Demografik İstatistikleri.
- Türkiye İstatistik Kurumu (2019a). *Nüfus Projeksiyonları Raporu*, Nüfus ve Demografik İstatistikleri.
- Utlü, G. (2015). *Kanser Hastalarında Palyatif Bakım ve Destek Servisinde Narkotik Analjezik Kullanımı*, Uzmanlık Tezi, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Atatürk Eğitim ve Araştırma Hastanesi Aile Hekimliği Kliniği, İzmir, 1-83.
- World Health Organization (2007). *Palliative Care, Cancer Control*, Library Cataloguing-in-Publication Data, 1-51.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:21.05.2020 ✓Accepted/Kabul:09.06.2020

DOI: 10.30794/pausbed.741146

Araştırma Makalesi/ Research Article

Aksoy Kürü, S. (2020). "Örgütsel Özdeşleşme ve Performans İlişkisi: Ulusal Yazında Bir Meta-Analizi Çalışması" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 41, Denizli, s. 438-459.

ÖRGÜTSEL ÖZDEŞLEŞME VE PERFORMANS İLİŞKİSİ: ULUSAL YAZINDA BİR META-ANALİZİ ÇALIŞMASI*

Seval AKSOY KÜRÜ**

Özet

Bu çalışmanın amacı, ulusal yazında örgütsel özdeşleşme ve performans arasındaki ilişkiyi incelemiş olan bireysel çalışmaların toplam etkisini meta-analizi yöntemi kullanarak tespit etmektir. 23 bireysel çalışmadan elde edilen veriler (n= 11060) Comprehensive Meta Analysis (CMA) yazılım programında rastgele etki modeliyle test edilmiştir. Sonuçlara göre, örgütsel özdeşleşme ve performans arasındaki ilişki düzeyini gösteren etki büyüklüğü orta düzeydedir (EB=0,412, p<0,005). Yayın türü, yayın yılı, performans ölçekleri, örgütsel özdeşleşme ölçekleri ve çalışmaların yapıldığı sektöre göre farklılık olup olmadığını test etmek için moderatör analizleri de yapılmıştır. Böylece ulusal yazında örgütsel özdeşleşme ve performans ilişkisi geniş perspektiften sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Örgütsel özdeşleşme, Performans, Meta-analizi.*

THE RELATIONSHIP BETWEEN ORGANIZATIONAL IDENTIFICATION AND PERFORMANCE: A META-ANALYSIS STUDY IN NATIONAL LITERATURE

Abstract

The aim of this study is to determine the total effect of individual studies that have examined the relationship between organizational identification and performance in the national literature using the meta-analysis method. Data from 23 individual studies (n = 11060) were tested in the Comprehensive Meta Analysis (CMA) software program with a random effect model. According to the results, the magnitude of the effect showing the level of relationship between organizational identification and performance is medium (ES= 0,412, p <0,005). Moderator analyses were also conducted to test whether there are differences according to the type of publication, publication year, performance scales, organizational identification scales and the sector in which the studies are conducted. Thus, the relationship between organizational identification and performance in the national literature is presented from a broad perspective.

Keywords: *Organizational Identification, Performance, Meta-Analysis.*

*Bu çalışma, Gebze Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme ABD'de Prof. Dr. Oya ERDİL danışmanlığında yürütülen ve Seval AKSOY KÜRÜ'nün 2020 yılında savunduğu Örgütsel Özdeşleşmenin Öncülleri ve Ardılları Üzerine Bir Meta-Analiz Çalışması başlıklı doktora tezinin bir bölümünü temsil etmektedir.

**Dr., Gebze Teknik Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, Gebze, KOCAELİ.
e-posta: drsevalaksoykuru@gmail.com, (orcid.org/ 0000-0003-1370-028)

1.GİRİŞ

Günümüz çalışma yaşamında örgütler tarafından sadece mamül üretmek ya da hizmet sağlamak yeterli olmamaktadır. Çünkü örgütler arasında kıyasıya ve çetin bir rekabet ortamı söz konusudur. Bu nedenle de mevcut durumdan daha düşük maliyetle daha yüksek kalitede ve çok daha yüksek performansla çıktılar elde ederek rekabete ayak uydurmak gerekli hale gelmektedir. Bunun için de belirleyici olan en etkili unsurun çalışanların tutum ve davranışları olduğu bilinmektedir (Ostroff, 1992). Burada esas olan ise, örgütler için eşsiz birer kaynak olan çalışanların örgütlerini benimseyip, içselleştirmesiyle yani örgütleriyle özdeşleşmesiyle (Cheney, 1983), performansta artış sağlayacak olmasıdır (Demirel, Derin ve Çakınberk, 2011: 93).

İnsanların sosyal birer canlı olmasından dolayı uzun bir süre boyunca tek başlarına kalıp hayatlarını memnuniyetle sürdürebilmeleri hem mümkün değildir hem de sağlıklı değildir. Çünkü, Maslow'un da belirttiği gibi insan çeşitli ihtiyaçlara sahiptir ve bu ihtiyaçlar er ya da geç kendini gösterecektir. Bu ihtiyaçların da muhakkak karşılanarak bireyi mahrumiyet hissinden kurtarmak gerekmektedir. Tajfel (1978) ve Tajfel ve Turner'ın (1986) öne sürdüğü Sosyal Kimlik Kuramıyla da önemle vurguladığı da esasında budur. Kuramın örgütsel yansıması ise, örgütsel özdeşleşme olarak karşımıza çıkmaktadır. Bireylerin ortak değerlere veya duygu ve düşünce yapısına sahip olan bireylerle bir araya gelerek formal olan ya da formal olmayan topluluklar oluşturup aidiyet ve kabul görme ihtiyacının karşılanması olan örgütsel özdeşleşme, bireyin kendisini adeta bir ailenin ayrılmaz bir mensubu gibi görmesini sağlamaktadır (Riketta, 2005: 361-362). Paylaşılan değerler ve deneyimler sayesinde çalışmada bilişsel ve duygusal bir adanma ve kalbi duygularla yüksek düzeyde bağlanma görülmektedir (Mael ve Ashforth, 2001: 199). Bu da örgütün iyi ya da kötü her sürecinde çalışanların örgütleri için canla başla mücadele ederek çaba göstereceği gerçeğini doğrulamaktadır. Çünkü örgütüyle özdeşleşme yaşayan bir çalışan, kendi varlık sebebinin örgütünün varlık sebebiyle örtüştürmektedir (Van Knippenberg ve Van Schie 2000: 139). Bu nedenle de elde edilen kazanımları ve erişilen performans düzeyini de sanki kendisinin gibi doğrudan benimsemektedir. Örgütle yaşanan özdeşleşme sayesinde çalışmada işe adanmışlık görülmektedir (Schaufeli vd., 2002: 469). Yaşanan adanma da çalışanın performansında artışa imkân sağlayacaktır.

Örgütsel özdeşleşme ve performans arasındaki ilişkiyi ortaya koymuş olan gerek ülkemizde gerekse uluslararası yazında nitel ve nicel çok sayıda bireysel çalışmanın yapılmış olduğu bilinmektedir. Ulusal yazına bakıldığında örgütsel özdeşleşme ve performans arasındaki ilişkiyi konu alan bireysel çalışma sayısının hatırı sayılır şekilde çok (k= 23) olduğu görülmektedir. Bahsi geçen bu kavramlar, birbirleriyle yakından ilişki içerisindedir. Özellikle de örgütlerin her zaman istedikleri yüksek performansa ulaşabilme hedefleri nedeniyle örgütsel özdeşleşmenin örgütteki varlığı çok önemlidir. Nitekim, örgütlerdeki yöneticilerin örgütlerin en değerli kaynağı olan çalışanlarının örgüt bünyesindeki tutum ve davranışlarını doğru ve uygun olarak yönlendirebilmelerini ve bu tutum ve davranışların kök nedenlerini çok iyi anlayabilmeleri gerekmektedir. Çalışanlar üzerinden yapılan araştırmalarda bu nedenlerin neler olduğu bazen doğrudan bazen de dolaylı olarak kendini göstermektedir. Güçlü bir metodolojiyle yapılmış olan bireysel çalışmalardaki değişkenler arasındaki ilişkilerin gerçeğe yakın ve güvenilir bir biçimde değerlendirilmesi bir sonraki çalışmalar için rehber olmaktadır. Fakat, örgütlerdeki yöneticiler ve gelecekteki bireysel araştırmacılar için bahsedilen değerli ve güvenilir bilgiler, ulusal yazında oldukça hâkim olan "törenselleşmiş" (Özen, 2002) anlayışıyla ve sınırlı bir örnekleme yapılmış bireysel çalışmaların sonuçlarına teker teker bakılmasıyla pek de mümkün olamamaktadır. Bu nedenle de bu denli önemli olan bu iki kavramın ilişkisini konu almış olan bireysel çalışmaların dikkatli bir şekilde bir araya getirilerek yeniden analize tabi tutulması yani meta-analizin yapılması önem arz etmektedir. Uluslararası yazında yapılmış olan birçok bireysel çalışmanın çelişkili olabilecek bulgularını ortadan kaldıran, bireysel çalışmaların oluşturduğu toplam etki büyüklüğünü veren meta-analizi çalışmaları (Riketta, 2005; Lee, Park ve Koo, 2015) mevcutken; bu iki kavrama ilişkin ulusal yazında şimdiye kadar hiç meta-analizi yapılmamış olması nedeniyle ayrıca bir gereklilik oluşmuştur. Bu çalışmanın temel amacını oluşturan bu durum sonucunda Türk örgütsel davranış yazınında birikmiş halde olan bireysel çalışmaların değerli sonuçlarının birleştirilerek özetlenmesi sayesinde örgütsel özdeşleşme ve performans arasındaki ilişkiye dair büyük resim ortaya konulabilecektir.

Verilen bu ifadelerden yola çıkarak, bu çalışmanın amacı, Türkçe yazında özellikle de sosyal bilimlerde (yönetim ve organizasyon, örgütsel davranış, vb.) bireysel araştırmacılar tarafından hemen hemen hiç tercih edilmeyen meta-analizi yöntemini kullanmak suretiyle Türkiye örnekleminde örgütsel özdeşleşme ve performans arasındaki

ilişkiyi ele alan bireysel çalışmaların toplam etki büyüklüğünü tespit edebilmektir. Sadece etki büyüklüğü değil yayın yılı ve türü, kullanılan ölçeklere bağlı olarak oluşabilecek olası moderatör etkilerini de test edebilmek de alt amaçları oluşturmaktadır. Yapılan meta-analizi çalışmasının değerli bulgularının Türk ulusal yönetim ve örgütsel davranış alanına önemli bir katkı sağlayarak Türkiye yazınındaki bilinen bu boşluğun doldurulması beklenmektedir. Ayrıca, bu çalışma sayesinde hem örgütsel özdeşleşmenin hem de örgütsel özdeşleşmenin yaşanabildiği bir örgütte performansın önemi daha da anlaşılır kılınacaktır. Bu sayede örgüt yöneticileri ve gelecekteki araştırmacılar için nitelikli bir rehber hazırlanmış olacaktır.

2.KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1.Örgütsel Özdeşleşme

Birey gerek özel yaşamında gerek çalışma yaşamında açık birer sistem içinde yer almaktadır. Bu nedenle de belli bir süre sonra çevreyi tanıma ve öğrenme ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Belirsizlikten kaçınarak kendine güven veren insanlar ve ortam arayışı kendini göstermektedir. Bu arayış hali, kuşkusuz ki çalışma yaşamında da rahatlıkla görülmektedir. Sosyal kimlik olarak da ifade edilen bireysel kimliğinin ötesinde, çalışmada örgütsel düzeyde de bir kimlik edinimi gerekli hale gelmektedir. Örgütsel özdeşleşme adı verilen örgütsel kimliklenme, Sosyal Kimlik Kuramı'nın içinde açıklanmaya çalışılan ve çalışanların örgüt içinde kimlik edinmelerine imkân veren bir kavramdır (İşcan, 2006: 161). Bireylerin birbirleriyle etkileşim içine girme ve iletişim kurma ihtiyaçlarının kendilerine benzeyen bireyler ve hatta gruplar arasında karşılanmasıyla bir üyelik kazanılmış olunmaktadır. Kazanılan bu üyelik o denli güçlüdür ki adeta çalışanı özel yaşamında sahip olduğu ailesinin bir mensubu gibi hissettirebilmektedir (Reade, 2001). Çalışanı kendi benliğinin ötesinde; örgütüyle bütünlük içinde birlik duygusuna kaptıran örgütsel özdeşleşme (Kreiner ve Ashforth, 2001: 4), çalışanı başlarda sorduğu "ben kimim?" sorusundan "biz kimiz?" sorusuna sevk etmektedir. Biz ifadesiyle anlatılmak istenen ise, ayrılmazlık, bölünmezlik ve yüksek aidiyeti ortaya koymaktır (Van Dick, vd. 2004). İfadelerden de anlaşılacağı üzere örgütsel özdeşleşme, örgütle çalışan arasındaki bağın varlığını ve gücünü açıklamaya yardım etmektedir (Tompkins ve Cheney, 1985: 126).

2.2.Performans

Performans, bir bireyin bir işi yapabilme, becerebilme, kapasite sahibi olma, o işin üstesinden gelebilme ve bireye düşen görev(ler)in etkin bir biçimde yerine getirilebilmesi anlamlarını taşımaktadır (Kesen, 2014). Kelime anlamının dışında performans kavramı, işlevsel olarak doğrudan iş ve kişiyle alakalıdır ve bir oranı ifade etmektedir. Bireyin icra etmekte olduğu ya da icra edeceği işin görev tanımına göre önceden belirlenen ölçütlere bağlı kalarak ulaşılan sonuçların oranlanmasıdır (Bingöl, 1997: 223). Benzer şekilde yine bir oranlamayı içeren başka bir tanımlama Yıldız, Dağdeviren ve Çetinyokuş (2008: 240) tarafından bireyin kapasitesini belli bir işi belirlenen süre içerisinde başarıyla bitirebilmesindeki kullandığı yüzdendir şeklinde yapılmıştır.

İfadelerden anlaşılacağı üzere performans, bir süreyi ve geçirilecek bu süre neticesinde de ulaşılmak istenen amaçlara ne ölçüde varıldığını kapsamaktadır. Bu nedenle de örgütün koyduğu amaçlara erişilebilmeye sergilenen performans arasında yakın bir ilişki vardır. Bu yakın ilişkinin varlığı, Başaran'ın (2000: 24) çalışanın işinde yapması gerekenlerin ne olduğuna dair beklentileri ile fiilen neler yapabildiğinin kıyaslanması; yani amaca ne kadar yaklaşıldığının tespit edilmesidir ifadesinden de anlaşılmaktadır. Örgütlerin varlığı ve sürdürülebilirliği ancak çalışanlarının ortaya koyduğu performansın düzeyine göre belirlenmektedir (Kaya ve Kesen, 2014: 107). Performans, doğası gereği azalıp artış gösterebilecek bir oluşumdur. Bu nedendir ki çalışanların performansının olumlu yönde seyredebilmesi için çalışanı motive edecek unsurlar da dikkate alınmalıdır. Ancak bu unsurların yalnızca maddi yani ekonomik unsurlar olduğu yanılgısına düşülmeden bunların yanı sıra sosyal ve psikolojik unsurlar da dikkate alınmalıdır (Turunç, 2010: 252). Sosyal motivasyon unsurlarından biri de kuşkusuz ki çalışanın örgütüyle yaşadığı özdeşleşmedir (Carmeli, Gilat ve Waldman, 2007). Çalışanın yani insanın sosyal bir canlı olmasından dolayı duygu, düşünce ve algısının olduğu, oluşan davranışlarının da bunlardan etkilenecek ortaya çıktığı bilgisiyle aidiyet, güven, bağlılık gibi değerler üzerinde durularak mevcut performansı iyileştirmek ya da artırabilmek mümkün olmaktadır.

2.3.Örgütsel Özdeşleşme İle Performans İlişkisi ve Hipotezler

Örgütsel özdeşleşmenin varlığı halinde örgüt için yapıcı ve olumlu yönde kazanımlar elde edileceği şüphesizdir (İşcan, 2006). Mael ve Ashforth'un (1995: 313) da belirttiği gibi, örgütsel özdeşleşmenin var olduğu bir örgütte her ne yaşıyorsa yaşasın ve/veya deneyimlesin çalışanın örgütünü daima savunacağı, sahipleneceği ve örgütüne yönelik yapıcı tavırlar sergileneceği bilinmektedir. Rotondi'nin (1974) de belirttiği gibi çalışanın sahip olduğu bireysel değerlerle örgütün değerlerinin uyumlaşması olan örgütsel özdeşleşme, çalışanların örgütün amaçlarını kendi amaçları gibi benimsemesini sağlamaktadır. Çalışanın benimsenen örgüt amaçlarının gerçekleştirilmesi için içten gelen bir çabayla gayret göstermesi öngörülmektedir. Yaşanan özdeşleşmeyle bağlı olarak çalışanın işine yönelimi ve işini sahiplenmesi de şekillenmektedir. Özdeşleşme düzeyinin yüksek seviyede seyretmesi halinde çalışanın ortaya koyacağı çaba ve buna bağlı elde edeceği performans da yüksek olmaktadır (Efraty ve Wolfe, 1988).

Örgütsel özdeşleşme yaşayan çalışanların, örgütsel özdeşleşmeye fayda sağlayacak olan eylemlerde bulunarak örgütsel amaç ve hedeflere katkı sağlamaları olasıdır (Haslam ve Ellemers, 2005). Çünkü örgütsel özdeşleşme için sergilenen davranışların neler olduğunu ifade edebilmenin bir yolu da örgütün iş hedeflerinin gerektirdiği, doğrudan doğruya örgütün amaçlarına hizmet eden performansı olabildiğince tam bir biçimde sergileyebilmektir (Foote, 1951; Van Knippenberg, 2000). Yani, örgütüyle yüksek düzeyde özdeşleşme yaşayan çalışanların örgütsel amaç ve hedefler için ciddi anlamda bireysel çaba göstermesi çok güçlü bir ihtimaldir. Gösterilen bu çabaların birey olarak çalışandan beklenen performansı göstermesi için çalışanı motive edeceği ve bunun da yüksek iş performansı ile kendini göstereceği bilinmektedir (Haslam ve Ellemers, 2005; Van Knippenberg, 2000; Van Knippenberg ve Van Schie, 2000).

Newman ve meslektaşlarının (2014) yapmış olduğu benzer bir anlatımdan örgütte yaşanan özdeşleşmenin, çalışanlara kendilerini psikolojik olarak güçlü hissettireceği bunun da örgütlerindeki üyeliklerini daimi kılabilmek yani örgütlerinin birer temsilcisi olarak kalabilmeyi sağlamak amacıyla yüksek performans için güdüleme oluşturduğu anlaşılmaktadır. Gönülden bağlı halde olan çalışanların örgütler için eşsiz bir fırsat olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu fırsatın rekabet avantajına çevrilebilmesi için örgüt yöneticilerine ciddi görevler düşmektedir. Çalışanların birer sosyal ve psikolojik canlı olduğu bilinciyle hareket edilerek Paek ve arkadaşlarının (2015: 13) ifade ettiği gibi, örgüt içinde iş ilişkilerini ve iş koşullarını çalışanlara tatmin sağlayacak hale getirilmesiyle istenen yüksek performans daha da hızlı erişilecektir (Walumbwa, Cropanzano ve Hartnell, 2009).

Performansı rol içi yani yaygın bilinen adıyla iş performansı ve rol dışı performans (örgütsel vatandaşlık davranışları) olarak inceleyen ve örgütsel özdeşleşme ile performans arasındaki ilişkiyi daha önceden ele almış olan Riketta'nın (2005) 16 bireysel çalışma kullanarak yaptığı meta-analizi çalışmasında araştırmaya dahil edilen çalışmaların oluşturduğu etki büyüklüğü 0,17 olarak tespit ederken; Lee, Park ve Koo'nun (2015) 41 bireysel çalışmayla yapmış olduğu meta-analizi çalışmasına bakıldığında elde edilen etki büyüklüğünün 0,27 olduğu anlaşılmaktadır. Yapılan her iki meta-analizi çalışmasına da ağırlıklı olarak bireysel kültüre sahip olan ülke ve coğrafyalardan elde edilen örneklemeler üzerinden yapılmış olan bireysel çalışmalar dahil edilirken Türkiye örneklemini kullanmış olan herhangi bir bireysel çalışmaya yer verilmediği bilinmektedir.

Türkiye örneklemiyle yapılmış ve örgütsel özdeşleşme ile performans arasındaki ilişkiyi daha önceden ele almış olan bireysel görgül çalışmaların sonuçlarına bakıldığında tamamının pozitif yönde anlamlı olduğu görülmektedir. Ancak beklenenin aksine elde edilen her bulgunun yüksek düzeyde olmadığı da açıktır. Örneğin; Turunç ve Çelik'in (2010a) savunma alanında faaliyet gösteren küçük işletmelerdeki çalışanlar üzerindeki çalışmasında örgütsel özdeşleşme ile performans arasındaki ilişki 0,410 bulunurken; yine Turunç ve Çelik'in (2010b) bankacılık sektöründe faaliyet gösteren özel bir bankanın çalışanları üzerinde yaptığı araştırmasında bu ilişki 0,270 olarak belirtilmiştir. Yaman'ın (2011) Bursa il merkezindeki özel bir hastanenin çalışanlarıyla gerçekleştirdiği çalışmasında örgütsel özdeşleşme ve performans arasındaki ilişki 0,350 olarak belirlenmiştir. Bulut (2015) katılım bankalarında yürüttüğü çalışmasında örgütsel özdeşleşme ile performans arasındaki ilişkiyi 0,139 olarak tespit ederken; Şantaş ve arkadaşlarının (2016) kamu sektöründe faaliyet gösteren sağlık çalışanlarını örneklem olarak seçtiği çalışmasındaki ilişkinin 0,555 olduğu görülmektedir. Cilasun'un (2016) yükseköğretim kurumlarındaki çalışanlar üzerinde yaptığı çalışmasında değişkenler arasındaki ilişki 0,610 bulunmuşken yine 2016 yılında Günalan'ın yaptığı

çalışmada ise bu ilişki değeri 0,316 olarak tespit edilmiştir. Kabadayı'nın (2018) Bodrum'daki otel işletmelerinde yürüttüğü çalışmasında ise örgütsel özdeşleşme ile performans arasındaki ilişki 0,218 olarak bulgulanmıştır. Kesen'in (2017) Aydın'da faaliyet gösteren 39 farklı perakende firmasındaki çalışanlar üzerinde yürüttüğü çalışmasında elde edilen korelasyon değeri 0,672'dir. Baykal, Zehir ve Köle'nin (2018) Marmara bölgesinde, üretim ve hizmet sektörlerinde faaliyet gösteren örgüt çalışanları üzerinde yaptıkları çalışmada örgütsel özdeşleşme ile performans arasındaki ilişki 0,221 olarak bulunmuştur. Yine aynı yıl içerisinde Dal'ın (2018) iş yeri rekreasyonu yaptırılan örgütlerdeki çalışanlar üzerinde yürüttüğü araştırmasında bu ilişki 0,419 olarak tespit edilmiştir. Saygılı, Özer ve Öke'nin (2019) bir kamu hastanesinin çalışanları üzerinde yapmış olduğu çalışmada örgütsel özdeşleşme ve performans arasındaki ilişki düzeyi 0,305 olarak belirlenmiştir. Aktaş'ın (2019) Ankara Büyükşehir Belediyesi, Eskişehir Odunpazarı Belediyesi ve Ankara AFAD Başkanlığı Merkez Binası çalışanları üzerinde yaptığı çalışmasında ise bu korelasyon değeri 0,569 olarak tespit edilmiştir.

Örgütsel özdeşleşmeyle performans arasındaki ilişkileri inceleyen bireysel çalışmaların nedensellik anlamında tartışmalı ve/veya çelişkili sonuçları ortaya koyduğunu söylemek mümkün değildir. Bu durumda örgütle özdeşleşmiş olan çalışanların sergileyecekleri performansları arasında etki düzeyleri farklılık gösterse de pozitif yönde bir ilişki olması beklenmektedir. Ancak, örgütünün değer ve amaçlarıyla uyumlu olmayan ve bunlardan memnuniyet duymayan bir çalışanın ortaya koyacağı performansın da düşük seviyede olması mümkündür. Bireysel çalışmaların yürütüldüğü çevredeki kültürün etkisi de göz önünde bulundurularak yorum yapmak daha sağlıklı olacaktır ki Türkiye'nin ağırlıklı olarak bireysel kültürden daha çok kolektif kültür özelliklerine sahip olduğu bilinmektedir. Bu durumda örgütsel özdeşleşmenin de yüksek seyrederek çalışanın performansına olumlu yönde etki etmesi yüksek bir ihtimaldir. Geçmişte yapılmış olan araştırma sonuçları ve kavramlar arasındaki ilişkiyi ele alan kuramsal temele bağlı kalarak yapılan bu meta-analizi çalışmasında test edilmek amacıyla geliştirilen hipotezler aşağıda sıralanmıştır.

H₁ .Örgütsel özdeşleşme ile performans arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır.

Yazında daha önceden yapılmış olan meta-analiz çalışmalarında (Riketta, 2005; Lee, Park ve Koo, 2015) incelenen örgütsel özdeşleşme ve performans değişkenleri arasındaki ilişkilere etki edebilecek bir takım moderatör (düzenleyici) değişkenlerin de ele alındığı görülmektedir. Moderatör değişkenlerin genellikle çalışmanın yapıldığı sektör, ilişkiye konu olan ölçekler, çalışmanın yılı, yayın yanlılığı gibi bazı yöntemsel değişkenlere bağlı olarak ortaya çıktığı ifade edilmektedir.

H_{1a} .Yayın yılı, örgütsel özdeşleşme ile performans arasındaki pozitif ilişkide moderatördür.

Meta-analizi çalışmalarının önemli bir konu da yayın yanlılığıdır. Yayın yanlılığı, istatistiksel olarak anlamlı sonuçlara sahip olan çalışmaların yayınlanmış olma ihtimallerinin yüksek olması (Dickersin, Min ve Meinert, 1992) ve bundan dolayı da örneklemin yanlı olması halidir (Hunter ve Schmidt, 2004). Yayın yanlılığının varlığı durumunda etki büyüklüklerinde sapma görülebilmektedir (Field ve Gillet, 2010), bu da doğal olarak elde edilecek sonuçları etkileyebilmektedir. Bu durumda da incelenen söz konusu değişkenler arasındaki ilişkilerde, bireysel çalışmanın yayınlanıp yayınlanmamış olmasının (yayın yanlılığı) moderatör etkisi olabilmektedir.

H_{1b} .Yayın türü, örgütsel özdeşleşme ile performans arasındaki pozitif ilişkide moderatördür.

Örgütsel özdeşleşme ve performans arasındaki ilişkileri konu almış olan bireysel çalışmalar incelendiğinde bu iki değişkenin ölçülmesinde çok sayıda ölçeğin kullanıldığı görülmektedir. Örgütsel özdeşleşmenin ölçülmesinde yazında oldukça yaygın olarak kullanılan Cheney (1983), Mael (1988), Mael ve Ashforth (1992), Ashforth ve Mael (1996), Miller, Allen, Casey ve Johnson (2000), Loğa (2003) ve Van Dick, Wagner, Stellmacher ve Christ (2004) tarafından geliştirilmiş ölçeklerin; performansın ölçülmesinde ise Arslan (2000), Cohen, Kamarck ve Mermelstein (1983), Bush, Bush, Ortinau ve Hair (1990), Siferd (1990), Li Ling (1996), Kirkman ve Rosen (1999), Okutan ve Tengilimoğlu (2002), Hochwarter, Kacmar, Perrewé ve Johnson (2003), Fuentes-Fuentes, Albacete-Sáez ve Lloréns-Montes (2004), Rahman ve Bullock (2005) ve Erdoğan (2011) ortaya koymuş oldukları ölçeklerin kullanıldığı görülmektedir. Bu meta-analizi çalışmasında ele alınmış olan bireysel çalışmalarda örgütsel özdeşleşmeyi ölçmek amacıyla ağırlıklı olarak Mael ve Ashforth'un (1992) geliştirdiği ölçek kullanılırken, performansı ölçmek amacıyla ise Kirkman ve Rosen'in (1999) geliştirdiği ölçeğin kullanıldığı görülmüştür.

Ölçeklerde farklı ifadelerin farklı yaklaşımlarla çeşitli biçimlerde katılımcılara yöneltilmesinin araştırmanın sonuçlarını etkilemesi muhtemeldir. Riketta'nın (2005) meta-analizi çalışmasında Mael ve Ashforth'un (1992) örgütsel özdeşleşme ölçeğinin moderatör etkisi tespit edilmiştir. Buna göre örgütsel özdeşleşmeyle performans arasındaki ilişkide kullanılan ölçeklerin moderatör etkisi olabilmektedir.

H_{1c} : Performans ölçekleri, örgütsel özdeşleşme ile performans arasındaki pozitif ilişkide moderatördür.

H_{1c'} .Örgütsel özdeşleşme ölçekleri, örgütsel özdeşleşme ile performans arasındaki pozitif ilişkide moderatördür.

Bir başka moderatör etki oluşturabileceği düşünülen değişken ise bireysel çalışmaların yürütüldüğü sektör türüdür. Kamu sektörü, özel sektör ve hatta karma sektördeki çalışanların çalışma koşulları farklılaşmaktadır. Bu nedenle de çalışanların hem yaptıkları işe hem de örgütlerine yönelik tutum ve davranışları da farklılık göstermektedir (Markovits, Davis, Fay ve VanDick, 2010). Özellikle de kamu sektörü ve özel sektörde örgütün, çalışanların bireysel ve profesyonel manada gelişimlerine sunulan imkanların olduğu çalışma ortamlarında çalışanlar bakımından özel sektörün kamu sektörüne nazaran çok daha iyi fırsatlar sunduğu düşünülmektedir. Bu durumda özel sektörde çalışanların yaptıkları işlerden daha fazla tatmin olup örgütleriyle daha fazla özdeşleşme yaşayabileceklerdir (Dutton, Dukerich ve Harquail, 1994; Van Dick vd., 2004; Popoola, 2005; Riketta, 2005). Başka bir bakış açısıyla ise ekonomik kriz veya durgunluk olması halinde kamu sektöründe çalışanların özellikle iş güvencelerinin devam ediyor ve edecek olması sayesinde örgütsel özdeşleşmeleri ve buna bağlı olarak da sergileyecekleri performans da yüksek olacaktır. Bunun yanı sıra, özel sektörün karlılık odaklı ve yoğun rekabet içeren bir çalışma ortamına sahip olması, çalışanlarını da yüksek performans sergilemeye teşvik ve hatta mecbur edecektir. Fakat başka bir bakış açısıyla da kamu sektöründeki çalışanların performansı her ne olursa olsun en baştan belirlenmiş olan ücret politikaları söz konusudur demek de mümkündür. Bu durum da çalışanların örgütsel özdeşleşmeleri ve performanslarına etki etmektedir. Bu meta-analiz çalışmasına dahil edilen bireysel çalışmalara (k= 23) bakıldığında Kesen'in (2017) özel sektörde gerçekleştirdiği çalışmasında elde ettiği korelasyon değeri 0,672 iken kamu sektöründe yürütülen çalışmalardan olan Şantaş ve arkadaşlarının (2016) ve Eşkin-Bacaksız'ın (2016) kamuda sağlık alanında gerçekleştirdiği çalışmalarında elde ettikleri ilişki düzeyleri sırasıyla 0,555 ve 0,357'dir. Fakat bilinmesi gerekir ki özel sektör her ne kadar rekabetçi bir yapıya sahip olup çalışanları yüksek performans göstermeye sevk etse de elde edilen performans değerinin illa örgütsel özdeşleşmeyle sağlandığını söylemek mümkün değildir. Örneğin Turunç'un (2010) özel bir bankanın İç Anadolu Bölge Müdürlüğü'ne bağlı şubelerindeki çalışanları üzerinde yaptığı çalışmasından elde ettiği 0,267 değeri ve otel işletmelerinde Kabadayı'nın (2018) yürüttüğü çalışmada elde ettiği 0,218 değerinde olduğu gibi.

H_{1d'} .Araştırmanın yapıldığı sektör, örgütsel özdeşleşme ile performans arasındaki pozitif ilişkide moderatördür.

3.YÖNTEM

3.1.Evren ve Örneklem

Meta-analizi çalışmaları, belirlenen bir konu ve ilişki üzerinden şimdiye kadar yapılmış olan ve ulaşılabilen tüm bireysel çalışmaların sonuçlarını aynı potada eriterek incelemektir. Yapılan inceleme sayesinde elde edilen verileri analiz ederek yorumlamayı ifade etmektedir. Belirlenen konunun farklı bölgeler (örgüt, faaliyet kolu, şehir, ülke, vd.), farklı zaman aralıklarında ve farklı bireyler üzerinde (beyaz ve/veya mavi yaka, vd.) ne ölçüde benzer şekilde ortaya çıktığını genellemeye yardımcı olmaktadır (Yücel, 2001). Böylelikle de birbirinden bağımsız durumdaki bireysel çalışmaların sonuçları geniş ve kapsayıcı bir özet şeklinde nicel veriler sunularak ortaya konulmaktadır. Bu sayede araştırmacılar, elde edilen genel etki büyüklüğü sayesinde konu üzerinden genel ve kapsayıcı bir yargıya ulaşabilmektedir (Lipsev ve Wilson, 2001).

Araştırmanın evren ve örnekleme, Türkiye örneklemini kullanmış olan çalışmalardan oluşmaktadır. Ulusal yazında şimdiye kadar örgütsel özdeşleşme ve performans arasındaki ilişki üzerine yapılmış olan bir meta-analizi çalışmasının olmayışı nedeniyle 2019 yılı Aralık ayı dâhil olmak üzere; Türkçe ve/veya İngilizce yayınlanmış ve/veya yayınlanmamış olan tüm çalışmalar, bu meta-analizi çalışmasının evrenini oluşturmaktadır.

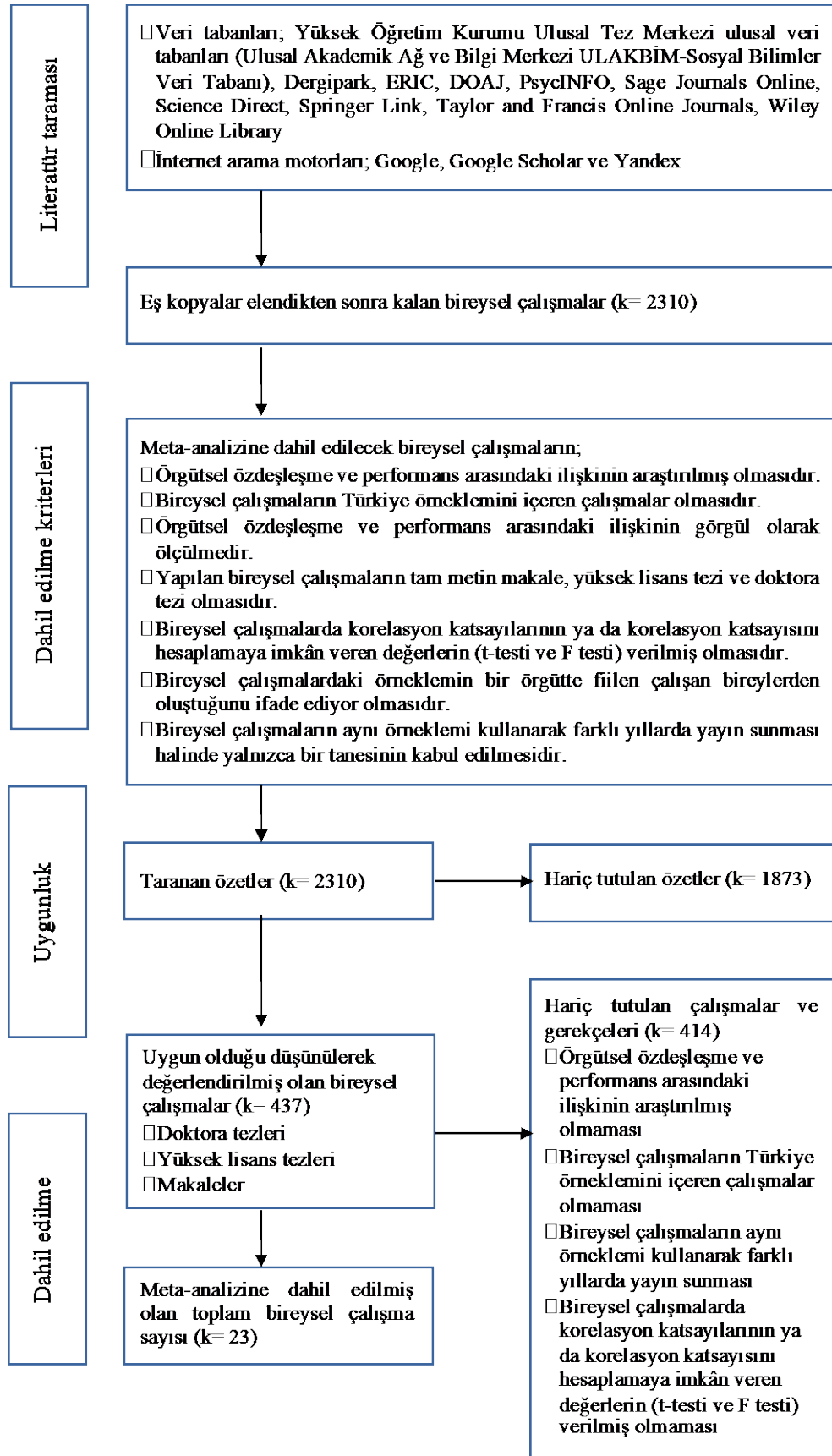
Yazın taraması yapmak için; Yüksek Öğretim Kurumu Ulusal Tez Merkezi, ulusal veri tabanları (Ulusal Akademik Ağ ve Bilgi Merkezi ULAKBİM-Sosyal Bilimler Veri Tabanı), Dergipark, ERIC, DOAJ, PsycINFO, Sage Journals Online,

Science Direct, Springer Link, Taylor and Francis Online Journals, Wiley Online Library veri tabanları kullanılmıştır. Bunların yanı sıra, internet arama motorları Google, Google Scholar ve Yandex de elektronik ortamda tarama yaparken kullanılmıştır. Bildiri metinler, makaleler ve lisansüstü tezlerde olduğu kadar hassas bir hakem değerlendirmesinden geçmediğinden dolayı meta-analizine dahil edilmemiştir. Bu nedenle de Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi, İşletmecilik Kongresi, Örgütsel Davranış Kongresi kitaplarına ayrıca bakılmamıştır. Yapılan tarama işlemlerinde örgütsel özdeşleşme, örgütle özdeşleşme, örgütsel özdeşim, örgütle özdeşim, örgütsel kimlik, örgütsel kimliklenme, organizational identification, organizational idendity, oi, öö, örg. özd., performans, performance anahtar kelimeleri kullanılarak gerekli taramalar yapılmıştır. Bulunan her bir bireysel çalışma ayrıntılı olarak incelenerek analiz için uygun olduğu düşünülenlerin özetleri ve yöntem kısımları okunmuştur. Yapılan okumalar esnasında özellikle örgütsel özdeşleşmenin örgütsel bağlılık, örgütsel vatandaşlık, örgütsel adanmışlık gibi kavramlarla karıştırıldığı bilinciyle örgütsel özdeşleşme dışında olanlar dikkate alınmayarak elenmiştir. Araştırmanın bu bölümünde, sıralanan çalışmalar ön elemeyden geçirildikten sonra meta-analizine dahil edilme ölçütlerine sahip olanlar ve potansiyel nitelikte olanlarla birlikte ikinci bir kontrol yapmak üzere meta-analizi kodlama formuna yazılmıştır.

Yayınlanmamış çalışmalara erişim sağlayabilmek için Yüksek Öğretim Kurumu Ulusal Tez Merkezi tez tarama sisteminde henüz erişimine izin verilmemiş olan doktora tez çalışmalarını meta-analizine dâhil edebilmek amacıyla yazarlara ve hatta tez danışmanına e-posta metni gönderilerek ilgili teze erişim talep edilmiştir. Öncelikle tezin yazarından cevap alınmak üzere 15 gün beklemenin ardından cevap gelmemesi halinde bağlı buldukları enstitülerine, üniversite kütüphanelerine ve tez danışmanlarına ulaşım sağlanarak tüm doktora tezlerine erişilmiştir. Erişime kapalı durumda olan yüksek lisans tezleri içinse sosyal medya aracı olan LinkedIn ve tıpkı doktora tezlerine erişebilmek için izlenen alternatif adımlardan biri olan enstitü sekreterliği, üniversite kütüphanesi ve tez danışmanı vasıtasıyla iletişim kurulması amaçlanmıştır. Doktora tez sahiplerine gönderilen e-posta metni yüksek lisans tezlerinin erişimi için uyarlanarak taraflara iletilmiştir. Böylece hem doktora hem yüksek lisans tezlerinin tamamına erişim sağlanmıştır. Aşağıdaki şekilde de (Bknz.: Şekil 1) izlenen adımların detaylı olarak gösterimi mevcuttur.

Yapılan yazın taraması neticesinde 26 bireysel çalışmaya ulaşılmıştır. Ulaşılan çalışmaların meta-analizine dahil edilme ya da analizden hariç tutulma kriterleri olarak bazı unsurlara dikkat edilmiştir. Bu unsurlardan ilki örgütsel özdeşleşme ve performans arasındaki ilişkinin araştırılmış olmasıdır. Bir diğer unsur, bireysel çalışmaların Türkiye örneklemini içeren çalışmalar olmasıdır. Türkçe yayınlanmış bile olsa Türkiye örneklemini içermeyen çalışmalar meta-analizine alınmamak üzere hariç tutulmuştur. Bunların yanı sıra, örgütsel özdeşleşme ve performans arasındaki ilişkinin görgül olarak ölçülmesi önemli bir diğer dahil edilme unsuru olarak belirlenmiştir. Yapılan bireysel çalışmaların tam metin makale, yüksek lisans tezi ve doktora tezi olması kabul edilirken bildiri metinler meta-analizine alınmamak üzere hariç tutulmuştur. Bireysel çalışmalarda korelasyon katsayılarının ya da korelasyon katsayısını hesaplamaya imkân veren değerlerin (t-testi ve F testi) verilmiş olması bir diğer unsur olarak belirlenmiştir. Bir başka dahil edilme ya da hariç tutma unsuru ise, bireysel çalışmalardaki örneklemin bir örgütte fiilen çalışan bireylerden oluştuğunu ifade ediyor olmasıdır. Sonuncu unsur ise, bireysel çalışmaların aynı örnekleme kullanarak farklı yıllarda yayın sunması halinde yalnızca bir tanesinin kabul edilmesidir.

Yapılan ayrıntılı incelemeyle örgütsel özdeşleşme veya örgütsel kimlik olarak belirtilmesine rağmen aslında örgütsel bağlılığı konu alan bireysel çalışmaların ve Demirci'nin (2010) örgütsel özdeşleşme ile performans arasındaki ilişkiye dair başlık ve anahtar kelimeleri olan yüksek lisans tez çalışmasında olduğu gibi; performansla ilişkin ölçek bilgisi ya da ilişkiye dair korelasyon, t-testi ve F testi değer bilgisi olmaması nedeniyle çıkarılan bireysel çalışmalar olmuştur. Bunun yanı sıra, Aktaş'ın (2019) doktora tezinden üretilmiş olan ve Aktaş ve Akdemir'in (2019) makalesine erişim daha geç olması ve zaten aynı örnekleme kullanılmış olmasından dolayı bu meta-analizi çalışmasında yer verilmemiştir. Yapılan değerlendirmeler sonucunda 26 çalışmadan meta-analizine dahil edilmenin temel kriteri olan örgütsel özdeşleşme ve performans arasındaki ilişkiye ilişkin korelasyon değeri ya da korelasyon değerinin belirtilmemiş olması halinde bu değeri hesaplamaya yardımcı olan t-testi ve F testi sonuçlarını sunmuş olan ve aynı örnekleme kullanmamış olan 23 bireysel çalışma meta-analizine alınarak sonuçları değerlendirilmiştir.

Şekil 1: Örgütsel özdeşleşme ile performans arasındaki ilişkiye ait alanyazın taraması ve erişilen bireysel çalışmaların meta-analizine dahil edilme sürecini gösteren akış diyagramı

3.2. Kodlama ve Araştırma Sonuçları

Örgütsel özdeşleşme ve performans arasındaki ilişkiyi ulusal kapsamda konu alan bireysel çalışmalar üzerinden meta-analizi yapmayı amaçlayan bu çalışmada Hunter ve Schmidt (2004) ve Card'ın (2012) da çalışmalarında kullanmış oldukları kodlama formları kullanılmıştır. Kodlama formları üç ana başlıkta toplanmaktadır. Birinci ana başlık, meta-analizine dahil edilecek olan bütün bireysel çalışmaların tam adı, yazar(lar)ı, yayın yılı, yayın türü ve örneklem sayısını, ikinci ana başlık; bireysel çalışmaların örnekleminin özelliklerini (cinsiyet) ve çalışmanın yapıldığı sektör bilgisini, üçüncü ana başlık ise, çalışmalardaki ölçek bilgisi, ölçeklere ait Cronbach alfa katsayıları, korelasyon katsayıları, ölçek ortalamalarını ve standart sapma değerlerini kapsamaktadır.

Örgütsel özdeşleşme ve performans arasındaki ilişkiyi daha önceden incelemiş olan ve bu meta-analizi çalışmasına dahil edilen 23 çalışmadaki toplam örneklem sayısı 11060'tır. Çalışmalardaki ortalama örneklem sayısı ise 480,870'dir. Bireysel çalışmalardaki örneklemlerde kadınların sayısının (n=4614) erkeklerin sayısından (n=4503) daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, meta-analizine dahil edilen 23 çalışmanın ikisinde toplamda 1943 kişilik örnekleme ilişkin herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.

3.3. İşlem (Meta-Analizi Uygulaması)

Meta-analizi, Hunter ve Schmidt' in (2004) yorumuyla; geçmişte yapılmış olan bireysel çalışmaların tekrar ele alınıp gözden geçirilerek yeniden incelemeye tabi tutulma işlemidir. Meta-analizinde asıl önemli olan nokta, araştırmaya konu olmuş değişkenler arasındaki ilişkileri mümkün olan en gerçek etki büyüklük değeriyle sunabilmektir. Bu da meta-analizin gücünü vurgulamaktadır. Bahsedilen bu gücü faydaya dönüştürmek üzere örgütsel özdeşleşme ile performans arasındaki ilişkiyi ele alan, çok sayıda (k= 23) bireysel çalışmanın sonucunu psikometrik meta-analizi yöntemiyle birleştirip, bireysel çalışmaların oluşturduğu toplam etki değerinin tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Araştırmacılar tarafından üç aşamalı ve kapsayıcı nitelikte özenle hazırlanmış olan kodlama formlarına özenli ve dikkatli bir biçimde kodlamalar yapılmıştır.

Örgütsel özdeşleşme ile performans arasındaki ilişkiyi incelemiş olan bireysel çalışmaların genel etki büyüklüğünün tespitinde yapılacak analizler için Comprehensive Meta Analysis (CMA) paket programı kullanılmıştır. Etki büyüklüklerinin yorumlanmasında ise Cohen, Manion ve Morrison'un (2007) korelasyon kat sayılarına ilişkin önerdiği etki büyüklüğü eşik değerleri rehber alınmıştır. Bu eşik değerler ise, 0,00<0,10 etki büyüklüğü değeri: çok zayıf seviyede etki; 0,11<0,30 etki büyüklüğü değeri: zayıf seviyede etki; 0,31<0,50 etki büyüklüğü değeri: orta seviyede etki; 0,51<0,80 etki büyüklüğü değeri: güçlü seviyede etki; 0,81 ve üzeri etki büyüklüğü değeri: çok güçlü seviyede etki olarak değerlendirilmektedir.

Araştırmaya dahil edilen 23 bireysel çalışmanın korelasyon katsayıları ve örneklem büyüklükleri, örgütsel özdeşleşme ve performans arasındaki ilişkide genel etki büyüklüğünü hesaplarken kullanılmıştır. Bireysel çalışmaların analizinde öncelikle homojenlik-heterojenlik testlerini yapılarak test sonuçlarının kritik değeri aşp aşmadığına bakılmıştır. Sonuçlara göre uygun etki büyüklüğü modeli (sabit etki modeli veya rastgele etki modeli) seçilmiştir. Elde edilen bulgular, ilişkiyi ele alan toplam çalışma sayısı (k), örneklem büyüklüğü (N), etki büyüklüğü (nokta tahmini) (r), alt-üst limitler, Fisher's z değeri, Q değeri, serbestlik derecesi ile p değerine bakılarak değerlendirilip yorumlanmıştır.

Meta-analizine dahil edilmiş olan 23 bireysel çalışmada herhangi bir yayın yanlılığı olup olmadığına bakmak için Begg ve Mazumdar'ın (1994) sıra korelasyon testi uygulanarak, Kendall Tau katsayısında ulaşılan sonuçların istatistiksel olarak anlamlı olmaması halinde yayın yanlılığının olmadığı belirtilmektedir (Field ve Gillett, 2010). Ayrıca, araştırmaya dahil edilen 23 bireysel çalışmanın yayın yılı ve türü, yapıldığı sektör, kullanılan ölçeklere bağlı olarak herhangi bir farklılığın olup olmadığına bakılmak üzere moderatör analizleri yapılmıştır.

4. BULGULAR

4.1. Meta-Analizine Dahil Edilen Çalışmaların Künyesi

Örgütsel özdeşleşme ile performans arasındaki ilişkiyi ele almış olan ve bu meta-analizi çalışmasına dahil edilen bireysel çalışmaların yıllara, yayın türüne, yapıldığı sektöre göre dağılımı ve çalışmaların tamamının künyesine sırasıyla Tablo 1, Tablo 2, Tablo 3 ve Tablo 4'te yer verilmektedir.

Tablo 1: Meta-Analizine dahil edilen çalışmaların yıllara göre dağılımı

Çalışmanın Yapıldığı Yıl	Frekans	Yüzde
2010	3	13,043
2011	1	4,348
2012	1	4,348
2015	1	4,348
2016	5	21,739
2017	1	4,348
2018	5	21,739
2019	6	26,087
Toplam	23	100

Tablo 1'e göre, örgütsel özdeşleşme ve performans arasındaki ilişkiyi ele alan ve meta-analizine dahil edilen 23 bireysel çalışmanın 2010-2019 yılları arasında yapılmış olduğu anlaşılmaktadır. En fazla çalışmanın yapıldığı yıl, 2019 yılı olmuştur.

Tablo 2: Meta-Analizine dahil edilen çalışmaların yayın türüne göre dağılımı

Çalışmanın Türü	Frekans	Yüzde
Doktora Tezi (Tez (D))	8	34,783
Yüksek Lisans Tezi (Tez (YL))	4	17,391
Makale	11	47,826
Toplam	23	100

Tablo 2'ye göre, örgütsel özdeşleşme ve performans arasındaki ilişkiyi ele alan ve meta-analizine dahil edilen 23 bireysel çalışmanın sekizi doktora tezi, dördü yüksek lisans tezi ve 11'i yayınlanmış makaleden oluşmaktadır.

Tablo 3: Meta-Analizine dahil edilen çalışmaların sektöre göre dağılımı

Çalışmanın Yapıldığı Sektör	Frekans	Yüzde
Kamu	5	21,739
Özel	14	60,870
Karma	4	17,391
Toplam	23	100

Tablo 3'e göre örgütsel özdeşleşme ve performans arasındaki ilişkiyi ele alan ve meta-analizine dahil edilen 23 bireysel çalışmanın beşi kamu sektöründe, 14'ü özel sektörde ve dördü kamu ve özel sektörün bir arada değerlendirilmesiyle karma sektörde yapılmıştır.

Tablo 4: Meta-Analizine dahil edilen çalışmaların künyesi

Çalışma	N	Yayın türü
Turunç (2010)	155	Makale
Turunç ve Çelik (2010a)	172	Makale
Turunç ve Çelik (2010b)	203	Makale
Yaman (2011)	296	Tez (YL)
Kaya (2012)	450	Tez (YL)
Bulut (2015)	273	Tez (YL)
Şantaş, Uğurluoğlu, Kandemir ve Çelik (2016)	492	Makale
Eşkin-Bacaksız (2016)	336	Tez (D)

Günalan (2016)	518	Tez (D)
Başaran (2016)	868	Tez (D)
Cilasun (2016)	1137	Tez (D)
Kesen (2017)	174	Makale
Ateş, Turgut ve Çelik (2018)	1356	Makale
Eşitti (2018)	545	Makale
Baykal, Zehir ve Köle (2018)	527	Makale
Dal (2018)	368	Tez (D)
Kabadayı (2018)	388	Tez (YL)
Saygılı-Özer ve Öke (2019)	406	Makale
Orçanlı, Bekmezci ve Fırat (2019)	105	Makale
Karaalioğlu (2019)	700	Tez (D)
Aktaş (2019)	843	Tez (D)
Aktan (2019)	232	Tez (D)
Polat ve Abaslı (2019)	516	Makale
	Toplam örneklem	11060
	Ortalama örneklem	480,870

Tablo 4'e bakıldığında örgütsel özdeşleşme ve performans arasındaki ilişkiyi inceleyen 23 bireysel çalışmanın meta-analizine dahil edildiği görülmektedir. Çalışma türlerinden biri olan makale çalışmaları, en az tek; en çok dört yazarlıdır. Bireysel çalışmaların örneklem sayılarına bakıldığında en küçük örneklem sayısının 105; en büyük örneklem sayısının ise 1356 olduğu anlaşılmaktadır. Toplam örneklem sayısının 11060 olduğu bilgisine bağlı olarak ortalama örneklem büyüklüğü ise; 480,870'dir. Değişkenler arasındaki ilişkiyi konu almış olan bireysel çalışmalar üzerinden yapılan meta-analizi çalışmalarından olan Rickett'nin (2005) 16 bireysel çalışmayla tamamladığı çalışmada toplam örneklem 3009, ortalama örneklem ise 188,063 iken; konuyla alakalı yapılmış olan bir başka meta-analizi çalışması olan Lee, Park ve Koo'nun (2015) 41 bireysel çalışmayı dahil ettiği çalışmada ise toplam örneklem 13870, ortalama örneklem ise 338,293'tür.

4.2.Heterojenlik Testi ve Analiz Modelinin Belirlenmesi

Meta-analizi yapılan çalışmaların analizinde öncelikli olarak homojenlik-heterojenlik testleri yapılmaktadır. Yapılan testlerin sonucuna göre kritik değeri aşmış olup olmamasına ve anlamlılık değerinin 0,005'ten küçük olup olmamasına bağlı olarak uygun analiz modeli (sabit veya rastgele etki modeli) seçilmelidir. Ellis'in (2010) belirttiğine göre, elde edilen etki büyüklükleri ortak bir etki büyüklüğünü paylaşıyor ve homojen dağılıyorsa sabit etki modeli tercih edilirken; gerçek etki büyüklüğünün tüm çalışmalarda aynı olmayacağından dolayı ortaya çıkan farklı etki büyüklüklerinde rastgele etki büyüklüğü tercih edilmektedir (Hedges ve Vevea, 1998). Ayrıca, Field ve Gillett'in (2010) de belirttiği üzere sosyal bilimlerdeki verilerin yapısı gereği rastgele etki modelinin kullanılmasının gerekliliği de göz önünde tutulmuştur. Örgütsel özdeşleşme ile performans arasındaki ilişkiye ait heterojenlik testi sonuçlarına Tablo 5'te yer verilmiştir.

Tablo 5: Örgütsel özdeşleşme ile performans arasındaki korelasyona ilişkin heterojenlik testi sonuçları

Model	Etki Büyüklüğünün %95 Güven Aralığı				Heterojenlik Testi			
	Çalışma sayısı	Nokta tahmini (r)	Alt sınır	Üst sınır	Q değeri x ²	Ser. Der. df	P	I ²
Sabit	23	0,435	0,420	0,450	327,301	22	0,000	93,278
Rastgele	23	0,412	0,348	0,471				

Tablo 5'e göre, analiz neticesinde elde edilen ki-kare (χ^2) değerinin 327,301 olduğu anlaşılmaktadır. Bu değer, ki-kare 0,05 anlamlılık düzeyi ve 22 serbestlik derecesine karşılık gelen değer (33,924) oldukça üstündedir. Kritik değeri aştığı anlaşılan tablo değerine ve anlamlılık değerinin $p < 0,005$ ($p = 0,000$) olmasına bağlı olarak işe örgütsel özdeşleşme ile performans arasındaki ilişkiyi konu almış olan ve meta-analizine dahil edilen 23 bireysel çalışmanın etki büyüklüklerinin homojen dağılmadıkları anlaşılmaktadır. Bu durumda homojenlik reddedilerek heterojenlik düzeyini belirlemek için Higgins değerine bakılmıştır. Tablo 5'te belirtilen değer 93,278 olduğu görülmektedir. Higgins ve Thompson'ın (2002) çalışmasında da ifade ettiği üzere, bu değer %30 düzeyinde olması düşük heterojenlik, %50 düzeyinde olması yüksek heterojenlik ve %70 düzeyinin üzerinde olması halinde oldukça yüksek bir heterojenlik olduğu bilinmektedir (Petticrew ve Roberts, 2006). Örgütsel özdeşleşme ile performans arasındaki ilişki için hesaplanmış olan değer oldukça yüksek düzeyde bir heterojenliği temsil ettiği anlaşılmaktadır.

4.3. Örgütsel Özdeşleşme ve Performans Arasındaki İlişkide Etki Büyüklüğü Bulguları

Örgütsel özdeşleşme ile performans arasındaki ilişkide etki büyüklüğünün hesaplanmasında Pearson korelasyon katsayısı kullanılmıştır. Sabit ve rastgele etki modellerine göre hesaplanmış olan etki büyüklüğü değerleri, %95 güven aralığı değerleri ve Fisher Z değerleri Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6: Örgütsel özdeşleşme ile performans arasındaki ilişki düzeyini gösteren etki büyüklüğü

Model	Study name	Statistics for each study					Correlation and 95% CI				
		Correlation	Lower limit	Upper limit	Z-Value	p-Value	-1.00	-0.50	0.00	0.50	1.00
	Turunç (2010)	0.267	0.114	0.407	3.374	0.001					
	Turunç ve Çelik (2010a)	0.410	0.277	0.527	5.663	0.000					
	Turunç ve Çelik (2010b)	0.270	0.137	0.393	3.915	0.000					
	Yaman (2011)	0.350	0.246	0.446	6.255	0.000					
	Kaya (2012)	0.328	0.243	0.408	7.201	0.000					
	Bulut (2015)	0.139	0.021	0.254	2.299	0.022					
	Santas, Ugurluoglu, Kandemir ve Çelik (2016)	0.555	0.491	0.613	13.834	0.000					
	Eskin-Bacaksız (2016)	0.357	0.260	0.447	6.815	0.000					
	Günalan (2016)	0.316	0.236	0.391	7.425	0.000					
	Başaran (2016)	0.575	0.529	0.618	19.263	0.000					
	Çilasun (2016)	0.610	0.572	0.645	23.873	0.000					
	Kesen (2017)	0.672	0.581	0.746	10.649	0.000					
	Ates, Turgut ve Çelik (2018)	0.350	0.302	0.396	13.442	0.000					
	Esilti (2018)	0.540	0.478	0.597	14.065	0.000					
	Baykal, Zehir ve Köle (2018)	0.221	0.138	0.301	5.144	0.000					
	Dal (2018)	0.419	0.331	0.500	8.530	0.000					
	Kabadayı (2018)	0.218	0.121	0.311	4.347	0.000					
	Saygılı-Özer ve Öke (2019)	0.305	0.214	0.391	6.324	0.000					
	Orçanlı, Bekmezci ve Fıral (2019)	0.533	0.380	0.657	6.002	0.000					
	Karaoğlu (2019)	0.350	0.283	0.413	9.648	0.000					
	Aktaş (2019)	0.569	0.522	0.613	18.724	0.000					
	Aktan (2019)	0.341	0.222	0.450	5.376	0.000					
	Polat ve Abası (2019)	0.520	0.454	0.580	13.054	0.000					
Fixed		0.435	0.420	0.450	48.895	0.000					
Random		0.412	0.348	0.471	11.614	0.000					

Tablo 6'da gösterilmiş olan bulgulara bağlı kalınarak, meta-analizine dahil edilen 23 çalışmanın rastgele etki büyüklüğüne göre örgütsel özdeşleşme ile performans arasındaki ilişki düzeyini gösteren etki büyüklüğünün $r = (0,412)$ olduğu anlaşılmaktadır. Çalışmaların %95 güven aralığında etki büyüklerinin alt ve üst limitleri ise $(0,348)$ ile $(0,471)$ arasındadır. Tablo 6'ya göre, meta-analizine dahil edilen 23 çalışma için yapılan Z testi sonucuyla genel etki büyüklüğü sonucunun anlamlı ($p < 0,005$) olduğu da görülmektedir.

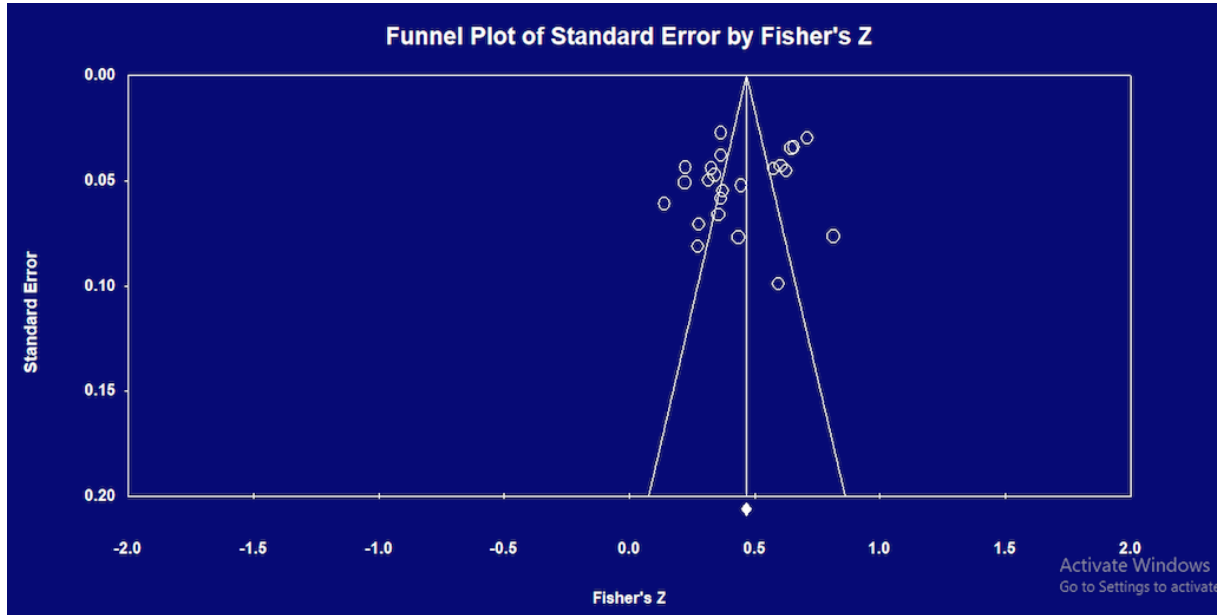
Meta-analizine dahil edilmiş olan her bir çalışmanın güven aralığını ve tahmin edilen sonuçları göstermek üzere elde edilen orman grafiğine (Forest plot) bakıldığında; sağ tarafta yer verilen çizime göre, Bulut'un (2015) yüksek lisans tezi ile Kesen'in (2017) makalesinin etki büyüklüklerinin uç noktaları temsil ettiği bilinmektedir.

Tablo 6'da yer verilen bulgulara göre, örgütsel özdeşleşme ile performans arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğuna dair kurulan H_1 hipotezi (Hipotez 1: Örgütsel özdeşleşme ile performans arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır.) desteklenmiştir. Elde edilen etki büyüklüğü değeri $r = (0,412)$, Cohen, Manion ve Morrison'a (2007) göre orta düzeyde bir etkiye sahiptir.

4.4.Örgütsel Özdeşleşme İle Performans Arasındaki İlişkide Yayın Yanlılığı

Meta-analizi çalışmalarında karşılaşılabilecek yanılığardan biri, mevcut olan çalışmaların konuyla alakalı bütün çalışmaların yanlı bir örneklemini temsil ediyor olması durumudur (Hunter ve Schmidt, 2004). Bu ifadeye göre, yayınlanmış olan bireysel çalışmaların sonuçlarının istatistiksel olarak anlamlı olan çalışmalar olduklarını yüksek bir olasılıktır (Dickersin vd., 1992). Bu durum da yayın yanlılığı olarak ifade edilmektedir (Rosenthal, 1979). Yayın yanlılığı olması halinde, meta-analizine dahil edilmiş olan bireysel çalışmaların etki büyüklükleri bundan etkilenerek sapma gösterebilecektir ve elde edilen sonuçlar da istatistiksel olarak anlamlı olmaktadır (Field ve Gillett, 2010).

Meta-analizi çalışmaları için önemli bir kısıt olan ve konuyla alakalı şimdiye kadar yapılmış bütün çalışmalara ulaşamama ihtimal ve riskinden ötürü yaşanan yayın yanlılığı sorununu aşmak ve yayın yanlılığı olup olmadığını tespit edebilmek amacıyla Kendall Tau katsayısının anlamlılığına bakılmıştır. Yapılan sıra korelasyon test sonucuna (Kendall's Tau=-0,063; $p= 0,673>0,05$) göre meta-analizine dahil edilen 23 bireysel çalışmanın yayın yanlılığı sorunu ve gözlenen değerlerle yayın yanlılığından doğabilecek etkiyi düzeltmek amacıyla belirtilen düzeltilmiş değerler arasında bir farklılık olmadığı anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra, yayın yanlılığının olasılığını gösteren huni saçılım grafiği sonucu da Şekil 2'de gösterilmiştir.

Şekil 2: Örgütsel özdeşleşme ile performans arasındaki ilişkiye ait huni saçılım grafiği

Şekil 2'ye göre, gözlenen değerlerle yayın yanlılığından doğabilecek etkiyi düzeltmek amacıyla belirtilen düzeltilmiş değerler arasında bir farklılık olmadığı söylenebilir. Bu durumda da merkez çizgisi etrafında kayıp bir veriye rastlanmadığı ve meta-analizine dahil edilen 23 bireysel çalışmanın bu çizginin iki tarafında yoğunlaşarak simetrik bir dağılım gösterdiği ifade edilebilmektedir.

4.5.Örgütsel Özdeşleşme İle Performans Arasındaki İlişkide Alt Grup veya Moderatör Meta-Analizi Bulguları

Meta-analizinde, alt gruplar arasında farklılık olup olmadığını, farklılık olması halinde bu farklılığın yönünü ve değişkenlerin ortalama etki büyüklükleri arasındaki farklılığı tespit etmeye yardımcı olan analiz, moderatör etki analizidir (Littel, Corcoran ve Pillai, 2008; Akt.: Ulubey ve Toraman, 2015: 197). Bireysel çalışmaların etki büyüklüklerinin homojenlik test sonucunu gösteren Q değeri (Hunter ve Schmidt, 2004), istatistiksel olarak anlamlı olması halinde moderatör etkinin varlığının bir göstergesi kabul edilmektedir. Ancak bilinmelidir ki, moderatör etki analizi sonucunda elde edilen değerlerde moderatör etkinin olması, bunun hangi değişkenden kaynaklandığını ortaya koymamaktadır (Whitener, 1990).

Örgütsel özdeşleşme ve performans arasındaki ilişkiyi ele alan ve meta-analizine dahil edilmiş olan 23 bireysel çalışmanın etki büyüklükleri, çalışmanın yayın türü, yayın yılı, performans ölçekleri, örgütsel özdeşleşme ölçekleri ve çalışmanın yapıldığı sektör bakımından farklılık gösterip göstermediğini tespit etmek için moderatör etki analizinin yapılmasında alt grup analizi kullanılmıştır. Unutulmamalıdır ki yapılan bu analiz, değişkenler arasındaki ilişkinin etki büyüklük değerinin istatistiksel olarak anlamlı olması halinde yapılmaktadır. Böylece, söz konusu moderatör değişkenin ele alınan iki değişken arasındaki ilişkiyi etkilemiş olduğu ifade edilebilir (Griffeth, Hom ve Gaertner, 2000). Moderatör etki analizi sonucunda elde edilen sonuçlar aşağıdaki tabloda (Tablo 7) belirtilmiştir.

Tablo 7: Örgütsel özdeşleşme ile performans arasındaki meta-analizi ve moderatör etki analiz bulguları

Değişken	k	N	r	CI (Güven Aralığı)		Z	Q	Q _b
				Alt Limit	Üst Limit			
Performans	23	11060	0,412	0,348	0,471	11,614	327,301*	
Yayın Türü								10,388*
Tez (D)	8	5002	0,453	0,356	0,541			
Tez (YL)	4	1407	0,263	0,169	0,352			
Makale	11	4651	0,432	0,344	0,512			
Yayın Yılı								56,064*
2010	3	530	0,316	0,237	0,391			
2011	1	296	0,350	0,246	0,446			
2012	1	450	0,328	0,243	0,408			
2015	1	273	0,139	0,021	0,254			
2016	5	3351	0,494	0,374	0,597			
2017	1	174	0,672	0,581	0,746			
2018	5	3184	0,357	0,237	0,465			
2019	6	2802	0,441	0,333	0,537			
Performans Ölçekleri								116,736*
Arslan (2000)	1	1137	0,610	0,572	0,645			
Bush, Bush, Ortinau ve Hair (1990)	1	105	0,533	0,380	0,657			
Cohen, Kamarck ve Mermelstein (1983)	1	172	0,410	0,277	0,527			
Erdoğan (2011)	1	336	0,357	0,260	0,447			
Fuentes, Saez, Montes (2004) Rahman ve Bullock (2005)	1	406	0,305	0,214	0,391			
Hochwarter, Kacmar, Perrewé ve Johnson (2003)	1	518	0,316	0,236	0,391			
Kirkman ve Rosen (1999)	12	5946	0,431	0,350	0,506			
Kirkman ve Rosen (1999) Fuentes-Fuentes, Albacete-Sáez ve Lloréns-Montes (2004) Rahman ve Bullock (2005)	3	1820	0,384	0,138	0,586			
Li Ling (1996) Minvielle vd. (2008) Siferd (1990)	1	232	0,341	0,222	0,450			
Okutan ve Tengilimoğlu (2002)	1	388	0,218	0,121	0,311			
Örgütsel Özdeşleşme Ölçekleri								12,891*
Loğa (2003)	1	388	0,218	0,121	0,311			
Mael (1988)	1	232	0,341	0,222	0,450			

Mael ve Ashforth (1992)	21	10440	0,423	0,359	0,484			
Sektör								0,392
Kamu	5	2118	0,438	0,338	0,528			
Özel	14	6564	0,415	0,334	0,490			
Karma	4	2378	0,364	0,122	0,566			

*p<0,01

Tablo 7'deki bulgulara göre; örgütsel özdeşleşme ve performans arasındaki ilişkiyi konu alan 23 bireysel çalışmanın doktora tezi (Tez (D)), yüksek lisans tezi (Tez (YL)) ve makale olmak üzere üç farklı yayın türünde yapılmış olduğu anlaşılmaktadır. Yayın türlerinin etki büyüklükleri, Tez (YL) =0,263; Tez (D) = 0,453 olarak geniş bir aralıkta yer almaktadır. Elde edilen Q_b değerinin (10,388) kritik değerin (5,991) üzerinde seyrettiği için yayın türünün örgütsel özdeşleşme ve performans arasındaki pozitif ilişkide moderatör olduğu sonucuna ulaşılarak H_{1a} hipotezi desteklenmektedir.

Bireysel çalışmaların yayın yıllarının 2010-2019 yılları arasında yapıldıkları görülmektedir. Çalışmaların yıllara göre etki büyüklüklerinin (2015=0,139; 2017= 0,672) arasında çok büyük bir farklılık vardır. Elde edilen Q_b değerinin (56,064) de kritik değerin (14,067) oldukça üstünde olduğu seyrettiği anlaşılmıştır. Bu durumda yayın yılı, örgütsel özdeşleşme ve performans arasındaki pozitif ilişkide moderatör olduğu anlaşılmakta olup H_{1b} hipotezi desteklenmektedir.

Örgütsel özdeşleşme ve performans arasındaki ilişkiyi konu almış olan 23 bireysel çalışmada araştırmacıların kullanmış oldukları performans ölçekleri, 10 farklı türdedir. Bu ölçeklerden en çok tercih edilenin ($k= 12$) ise Kirkman ve Rosen (1999) geliştirdiği ölçek olduğu Tablo 7'de görülmektedir. Kullanılan ölçeklerin etki büyüklükleri Okutan ve Tengilimoğlu (2002) = 0,218; Arslan (2000) = 0,610 aralığında yer almaktadır. Elde edilen Q_b değerinin (116,736) kritik değerin (16,919) oldukça üstünde olduğu görülmektedir. 23 bireysel çalışmanın araştırmacıları tarafından tercih edilmiş olan performans ölçeklerinin örgütsel özdeşleşme ve performans arasındaki pozitif ilişkide moderatör olduğu anlaşılmakta ve H_{1c} hipotezi desteklenmektedir.

Tablo 7'de bireysel araştırmalarda tercih edilen örgütsel özdeşleşme ölçeklerinin üç farklı ölçek türünde olduğu görülmektedir. En çok tercih edilen ($k= 21$) örgütsel özdeşleşme ölçeğinin Mael ve Ashforth'un (1992) geliştirdiği ölçek olduğu anlaşılmaktadır. Kullanılan bu ölçeklerin etki büyüklüklerinin ise Loğa (2003) =0,218; Mael ve Ashforth (1992) =0,423 arasında seyrettiği; elde edilen Q_b değerinin (12,891) kritik değerin (5,991) oldukça üstünde bir değere sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu durumda da araştırmacılar tarafından tercih edilen örgütsel özdeşleşme ölçekleri, örgütsel özdeşleşme ve performans arasındaki pozitif ilişkide moderatördür sonucuna ulaşılarak H_{1c} hipotezi desteklenmektedir.

Analize dahil edilen 23 bireysel çalışmanın 14 tanesinin özel sektörde, dört tanesinin karma sektörde ve beş tanesinin de kamu sektöründe yürütüldüğü görülmektedir. Bireysel çalışmaların yapıldığı sektör için hesaplanan etki büyüklüklerinin birbirine oldukça yakın (Karma=0,364; Kamu=0,438) olduğu görülmektedir. Hesaplanan bu etki büyüklüklerine bağlı olarak elde edilen Q_b istatistik değeri 0,392'dir ve kritik değerin (5,991) oldukça altındadır. Bu bulguya göre araştırmanın yapıldığı sektör, örgütsel özdeşleşme ve performans arasındaki pozitif ilişkide moderatör değildir sonucuna ulaşılarak H_{1d} hipotezi desteklenmemektedir.

5. SONUÇ VE TARTIŞMA

Yapılan bu çalışmanın amacı örgütsel özdeşleşme ile performans arasındaki ilişkiyi meta-analizi yöntemi kullanarak incelemektir. Bu amaç doğrultusunda toplamda 23 bireysel çalışma ($N= 11060$) ile meta-analizi gerçekleştirilmiştir. Bunun yanı sıra, örgütsel özdeşleşme ve performans arasındaki ilişki üzerinde çalışmanın yapıldığı tür (yayın yanlılığı), çalışmanın yapıldığı yıl, kullanılan ölçek türleri, çalışmanın yürütüldüğü sektör değişkenlerinin moderatör etkisinin olup olmadığına bakılmak amacıyla beş farklı meta-analizi yapılmıştır. Yapılan bu analizlerin sonucunda ilişkilerin yönü ve gücü ortaya konularak moderatör değişkenlerin etkisinin de anlamlı olup olmadığı ayrıca tespit edilmiştir.

Örgütsel özdeşleşme ve performans arasındaki ilişkiye bakılmak üzere Türkiye örneklemini kullanmış ve şimdiye kadar yapılmış olan tüm bireysel çalışmalardan analize uygun durumdaki 23 bireysel çalışmanın sonuçları meta-analizi yöntemiyle birleştirilerek etki büyüklüğü değeri $r = 0,412$ olarak hesaplanmıştır. Rastgele etki modeli kullanılarak elde edilen bu değer, Cohen, Manion ve Morrison'un (2007) sınıflandırmasına göre orta düzeyde kabul edilen bir etkiyi temsil etmektedir. Elde edilen bu genel etki büyüklüğü değerine göre; örgütsel özdeşleşmenin varlığının gücüne bağlı gözlemlenen performans arasında pozitif yönlü bir ilişki olacağını öne süren ifadenin daha önceki araştırma sonuçlarıyla (Rotondi, 1974; Efraty ve Wolfe, 1988; Turunç ve Çelik, 2010a; Eşkin-Bacaksız, 2016; Saygılı-Özer ve Öke, 2019; Polat ve Abaslı, 2019) paralellik gösterdiği bilinmektedir. Buna göre, birlik ve bütünlük içinde olup örgütünü içselleştirme olarak da ifade edilen örgütüyle özdeşleşmenin varlığı halinde, çalışanın göstereceği performansın da bundan orta düzeyde etkilendiğini söylemek mümkündür. Daha önce yapılmış olan meta-analizi çalışmalarına bakıldığında ise elde edilen etki büyüklüklerinin 0,17 (Riketta, 2005) ve 0,27 (Lee, Park ve Koo, 2015) olduğu görülmektedir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken bir husus ise çalışmaların yapıldığı kültürün özellikleridir. Lee, Park ve Koo'nun (2015) meta-analizi çalışmasında örgütsel özdeşleşmenin çıktılarına etkisinin kolektivist kültüre sahip olanlarda bireysel kültüre sahip olanlardan daha yüksek düzeyde olduğu ifade edilmiştir. Nitekim bu meta-analiz çalışmasının örnekleminin tamamı kolektivist kültürün baskın olduğu Türkiye örnekleminde oluşmaktadır. Wasti'nin (2003) de belirttiği gibi kolektivist kültürel değerleri baskın olan çalışanlarda örgütü bırakmama ve işten ayrılmamada en büyük etken örgütte geliştirmiş olduğu bireysel ilişkiler ve bu ilişkilere yaptığı yatırımlara bağlı olarak katlanmak istemediği maliyetlerdir.

Örgütsel özdeşleşme ve performans arasındaki ilişkide çalışmanın yapıldığı sektör dışında diğer dört değişken arasında moderatör etki görülmüştür. Meta-analizine dahil edilen bireysel çalışmaların yayınlanmış olup olmamasının örgütsel özdeşleşme ile performans arasındaki ilişkide moderatör etki oluşturduğu görülmektedir. Fakat beklenin tersine, yayınlanmamış çalışmalardan olan doktora tezlerinin (0,453) yayınlanmış çalışma olan makalelerden (0,432) daha yüksek bir etki büyüklüğüne sahip olduğu tespit edilmiştir. Bunun en belirgin sebebi ise, yayınlanmamış olan çalışmaların yayınlanmış olan bireysel çalışmalara kıyasla daha yüksek bir etki büyüklüğüne sahip olmasıdır. Elde edilen bu bulgulara göre meta-analizine dahil edilmiş olan bireysel çalışma türlerinin moderatör etkisi görülmektedir. Lee, Park ve Koo'nun (2015) meta-analiz çalışmasında çalışmamızın elde ettiği bulguların ($Q_b = 10,388$) aksine yayın türünün örgütsel özdeşleşme ve performans arasındaki ilişkide moderatör etkisine ($Q_b = 0,70$) rastlanmamıştır.

Çalışmaların yapıldığı yılın da söz konusu ilişkide moderatör etki oluşturduğu anlaşılmaktadır. Benzer bir moderatör etki, kullanılan ölçek türlerinde de görülmektedir. Bireysel çalışmalarda kullanılmış olan ölçeklerdeki ifadelerin cevap verenler tarafından beklenen düzeyde algılanıp cevaplandırılmasında çalışmaların yapılmış olduğu kültürün etkisi görülebilmektedir. Hem performans hem de örgütsel özdeşleşme ölçeklerinde bu farklılaşmayı Triandis'in (1996) ölçekler her ne kadar uygulanacak dile çok iyi bir şekilde çevrilmiş olsalar da ele alınmış olan kavramların farklı bir kültürdeki anlamını tam olarak ifade edememeleri söz konusu olabilmektedir anlatımıyla açıklamak mümkündür. Bu durumda farklı ölçeklerin farklı şekilde algılanarak sonuçlara yansımaları moderatör etki görülmektedir. Bu meta-analizi çalışmasına dahil edilen çalışmalarda kullanılan ölçeklere bakıldığında ise; özellikle örgütsel özdeşleşme ölçeği seçiminde, neredeyse çalışmaların tamamında ($k = 21$) araştırmacıların yazında da sıklıkla tercih edilen Mael ve Ashforth'un (1992) örgütsel özdeşleşme ölçeğine yöneldiği dikkat çekmektedir. Mael ve Ashforth'un ölçeğinin hem tek boyutlu hem de altı ifadeden oluşan kısa yapısı gereğince araştırmacılar için kolaylık sağladığı düşünülmektedir. Araştırmacılar tarafından sıklıkla tercih edilmiş olan bu ölçeğin örgütsel özdeşleşme ve performans arasındaki ilişkide moderatör etki oluşturduğu sonucu, Riketta'nın (2005) yaptığı meta-analiz çalışmasında da örgütsel özdeşleşme ölçekleri için elde ettiği sonuçla ($Q_b = 14,52$) benzerlik göstermektedir.

Performans ölçeklerine bakıldığında ise, Kirkman ve Rosen'in (1999) geliştirdiği ölçek ağırlıklı olarak ($k = 12$) tercih edilmiştir. Ancak ülkemizdeki araştırmacıların da (Arslan, 2000; Okutan ve Tengilimoğlu, 2002; Erdoğan, 2011) ölçek geliştirerek çalışmalarında kullandıkları bilinmektedir. İlişkilerin ölçümünde hangi ölçeğin kullanılacağına, özellikle de yabancı dilden çevirisi yapılan bir ölçek kullanılması durumunda ölçekte yer alan ifadelerin tam karşılığının bulunmasına ve en temel gereklilik olarak da ölçekteki ifadelerin çalışmanın yapılacağı kültüre uyumlu olmasına özellikle dikkat edilmelidir.

Araştırmaların yürütülmüş olduğu sektör farklılığının diğer bütün alt grupların aksine moderatör etkiye neden olmadığı tespit edilmiştir. Örgütlerin yer aldıkları sektörün türüne bağlı olarak çalışma koşullarının da farklılaşacağı bilinmektedir. Bu da çalışanların örgütlerine karşı sergileyebileceği tutum ve davranışları ve buna bağlı olarak ortaya çıkacak performansı da etkilemektedir (Markovits vd., 2010). Özel sektörün kamu sektörüne kıyasla çalışanlara sunduğu bazı imkanlarının (bireysel ve profesyonel gelişim, eğitimler, vb.) olduğu çok açıktır. Fakat öte yandan kamu sektörünün de ekonomik gerileme ya da beklenmedik ekonomik kriz durumlarında çalışanları için bir garantör olduğu da bir gerçektir. Özellikle Türkiye’de kamu sektöründe çalışanların iş güvencelerinin sağlanması, olağandışı bir durum olmadıkça çalışma yaşamının sonuna kadar aynı kurumda çalışma şansının olması, özel sektörün aksine performansa dayalı ücretlendirme sisteminin yerine sabit ücret politikasının yaygın olması da kamu sektörünün özellikleri arasındadır. Sektör farklılığına bağlı olarak çalışanlara sunulan bu imkanların çalışanların örgütsel özdeşleşme ve performans ilişkisinde bir farklılık oluşturması beklenmiştir. Ancak gerek özel sektör gerek kamu sektörünün çalışanlara sunmuş olduğu bu imkanların örgütsel özdeşleşme ve performans arasındaki ilişki de moderatör etki oluşturmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim sektörlerin sahip olduğu etki değerleri birbirine yakın seyretmektedir.

Yapılan bu meta-analizi çalışmasında hemen hemen her bilimsel çalışmada da olan çeşitli kısıtlar mevcuttur. Bu kısıtlardan ilki, yazarlar tarafından ulaşılabilen bireysel çalışmaların meta-analizine dahil edilebilmiş olmasıdır. Lisansüstü tezlerin tamamına erişim sağlanmış olsa da bilimsel dergilerin politikalarına göre makalelerin kabul edilme ve yayınlama tarihlerinin farklılık arz etmesi sebebiyle makalelerin yalnızca yayınlanmış ve okurlar için erişime açılmış olanlarına ulaşılabilmektedir. Bu meta-analizi çalışmasında kullanılmış olan bireysel çalışmalar, arama motorları ve veri tabanlarıyla elde edilmiştir. Her ne kadar oldukça geniş bir anahtar kelime havuzu kullanılmış olsa da yapılan arama sonucunda gösterilmemiş olan ya da ulaşılamayan çalışmaların da meta-analizi çalışmasına alınamaması önemli bir kısıt olarak görülmektedir. Bunların yanı sıra, analize dahil edilen çalışmaların sunduğu bilgilere bağlı kalarak örgütsel özdeşleşme için yalnızca örgütle yaşanan özdeşleşme kabul edilmiştir. Van Dick ve meslektaşlarının (2004) öne sürdüğü gibi alt boyutları olan bir örgütsel özdeşleşme sınıflandırılmasına gidilememiştir. Benzer şekilde performans da örgütsel performans, finansal performans, bireysel performans gibi sınıflandırmalar yapılamamıştır. Bu kısıtlar göz önünde tutularak; gelecekte yapılacak olan meta-analiz çalışmalarında kullanılacak olan bireysel çalışmaların verdiği imkanlar dahilinde hem örgütsel özdeşleşmenin hem de performansın ele alınmasında farklı sınıflandırmalar kullanılarak analizler yapılması, yapılan bu meta-analizi çalışmasının elde ettiği sonuçlarla karşılaştırma yapabileceği şansı da doğurabilecektir.

Yapılan bu meta-analizi çalışmasında da görüleceği üzere performans kavramı yalnızca örgütlerin değil bilim insanı olan araştırmacıların da odağındadır. Örgütlerin önemle üstünde durduğu performans kavramı mutlaka bazı öncüllerin varlığında daha da yüksek seyretmektedir. Performansın önemli bir öncülü de çalışanın örgütüne karşı gönülden bağlılık hissetmesini açıklamaya yarayan örgütsel özdeşleşmedir (Mael ve Ashforth, 2001). Örgütsel özdeşleşme ve performansın yönetim alanında önemli birer kavram olması, bu kavramların arasındaki ilişkinin sıklıkla ele alınıyor olmasına yol açmaktadır. Günümüze kadar bu ilişki üzerine çok sayıda lisansüstü tezler ve makaleler olmak üzere çeşitli yayın türlerinde görgül bireysel çalışmalar yapılmış olmasının yanı sıra yapılan bu bireysel çalışmalar üzerinden ilk defa bir meta-analizi çalışması yapılarak araştırma sonuçları özetlenmiştir. Bu sayede ulusal yazındaki bireysel çalışmalardan edinilmiş söz konusu ilişkilerin sonuçları net olarak ortaya konularak araştırmacılara uluslararası yazında yapılmış olan meta-analizi çalışmalarının sonuçlarıyla mukayese etme olanağı sunması olasıdır. Bu bakımdan Türk yönetim ve örgütsel davranış yazınına nazikane bir katkı sağlayabileceğinin dile getirilmesi mümkündür. Bu çalışmanın gelecekte örgütsel özdeşleşme ve performans arasındaki ilişkiyi konu olarak araştırma yapacak olan bireysel araştırmacılar için derli toplu ve bütünlük içinde geniş kapsamlı bir bakış açısı sağlaması ümit edilmektedir. Ayrıca, daha sonra yapılacak olan meta-analizi çalışmalarına temel teşkil etmesi ve kurama da katkı sunması beklenmektedir.

KAYNAKÇA

Meta-analizine dahil edilen çalışmaların başına * (asteriks) işareti konulmuştur.

- *Aktan, T. (2019). *Hastanelerin Performansı ve Kaynak Yönetimi İle Hastane Yöneticilerinin Örgütsel Özdeşleşme ve Bağlılık Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sağlık Yönetimi Anabilim Dalı, Sağlık Yönetimi Bilim Dalı, Ankara.
- *Aktaş, K. (2019). İşgörenlerin Adanmışlık Düzeyi ve Örgütsel Özdeşleşme İlişkinin Performans Algısına Etkisini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Aktaş, K. ve Akdemir, B. (2019). "İşgörenlerin Adanmışlık Düzeyi ve Örgütsel Özdeşleşme İlişkinin Performans Algısına Etkisini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma". *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 77, 307-348. <https://doi.org/10.26650/jspc.2019.77.0042>.
- Arslan, H. (2000). *Academic Quality Assessment in Turkish Undergraduate Institutions*. Ann Arbor, Michigan: Bell & Howell Information and Learning Company.
- Ashforth, B. E., ve Mael, F. A. (1996). "Organizational Identity and Strategy as a Context for the Individual". *Advances in Strategic Management*, 13, 19-64.
- *Ateş, F., Turgut, H. ve Çelik, M. (2018). "Psikolojik Sermayenin İş Performansına Etkisinde Örgütsel Özdeşleşmenin Aracılık Rolü". *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeleri Dergisi*, (17. ÜİK Özel Sayısı), 781-789. DOI: 10.18092/ulikidince.437901.
- Başaran, İ. E. (2000). *Örgütsel Davranış (İnsanın Üretim Gücü)*. Ankara: Feryal Matbaası.
- *Başaran, R. (2016). *Çalışanların Örgütsel Tutum ve Davranışlarının İş Performansı ve İşten Ayrılma Niyeti Üzerine Etkisi: Psikolojik Sözleşmelerin Aracılık Rolü*. (Yayımlanmayan Doktora Tezi). Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler, Enstitüsü İşletme Yönetimi, Anabilim Dalı İşletme Yönetimi Bilim Dalı, İstanbul.
- *Baykal, E., Zehir, C. ve Köle, M. (2018). "Hizmetkâr Liderlik Firma Performansı İlişkisinde Örgütsel Özdeşleşmenin Aracı (Mediator) Etkisi". *Akademik Hassasiyetler*, 5/9, 111-133.
- Begg, C. B. ve Mazumdar, M. (1994). "Operating Characteristics of A Rank Correlation Test For Publication Bias". *Biometrics*, 50/4, 1088-1101.
- Bingöl, D. (1997). *Personel Yönetimi*, 3. Baskı. İstanbul: Beta Yayınları.
- *Bulut, E. (2015). *Personel Güçlendirme, Örgütsel Özdeşleşme ve Çalışan Performansı Arasındaki İlişki: Katılım Bankalarında Araştırma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Yönetimi Anabilim Dalı, İşletme Yönetimi Bilim Dalı, İstanbul.
- Bush, R.P., Bush, A.J., Ortinau, D.J. ve Hair, J.F. (1990). "Developing A Behavior-Based Scale To Assess Retail Salesperson Performance". *Journal of Retail*, 66/1, 119-36.
- Card, N. A. (2012). *Applied Meta-Analysis For Social Science Research*. New York: The Guilford Press, New York, USA.
- Carmeli, A., Gilat G., Waldman, D.A. (2007). "The Role of Perceived Organizational Performance in Organizational Identification, Adjustment and Job Performance". *Journal of Management Studies*, 44/6, 972-992.
- Cheney, G. (1983). "On The Various Changing Meanings Of Organization Membership: A Field Study Of Organizational Identification". *Communication Monographs*, 50, 342-362.
- *Cilasun, A. (2016). *Yükseköğretim Kurumlarında Pozitif Psikoloji ve Örgütsel Özdeşleşmenin Performans Yönetimine Etkisi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı Eğitim Yönetimi ve Denetimi Bilim Dalı, Çanakkale.
- Cohen, L., Manion, L. ve Morrison, K. (2007). *Research Methods in Education* (6th ed.). New York, NY, US: Routledge/Taylor & Francis Group.
- Cohen, S., Kamarck T. ve Mermelstein R. (1983). "A Global Measure of Perceived Stres", *Journal of Health and Social Behavior*, 24, 385-396.
- *Dal, S. (2018). İşyeri Rekreasyonunun Çalışanların İş Performansı, Örgütsel Özdeşleşme ve İyilik Halı(Wellness) Üzerine Etkisi. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Spor Yönetimi Anabilim Dalı Spor Yönetimi Programı, İstanbul.

- Demirci, Ü. (2010). Örgütsel Özdeşleşme ve Örgütsel Güvenin Çalışan Performansı Üzerindeki Etkisi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Örgütsel Davranış Bilim Dalı, İstanbul.
- Demirel, E. T., Derin, N., ve Çakınberk, A., (2011). "Örgütsel Özdeşleşmenin Örgütsel Bağlılıkla Biçimlenmesi: Malatya ve Tunceli Özel Eğitim Kurumları Örneği", *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 3/1, 89-121.
- Dickersin, K., Min, Y. I. ve Meinert, C. L. (1992). "Factors Influencing Publication Of Research Results: Follow-Up of Application Submitted To Two Institutional Review Boards", *Jama*, 267/3, 374-378.
- Dutton, J. E. Dukerich, J.M. ve Harquail, C.V. (1994). "Organizational Images and Member Identification". *Administrative Science Quarterly*, 39 (2), 239-263.
- Efraty, D., ve Wolfe, D.M. (1988). "The effect of organizational identification on employee affective and performance responses", *Journal of Business and Psychology*, 3/1, 105-112.
- Ellis, P. D. (2010). *The Essential Guide to Effect Sizes: Statistical Power, Meta-Analysis, And The Interpretation of Research Results*, New York: Cambridge University Press.
- Erdoğan, E. (2011). *Etkili Liderlik Örgütsel Sessizlik ve Performans İlişkisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Gebze.
- *Eşitti, B. (2018). "Konaklama İşletmelerinde Psikolojik Sözleşme İhlali ve Örgütsel Özdeşleşmenin Sonuçları: Eşitlik Duyarlılığının Aracı Rolü", *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 29/1, 1-12.
- *Eşkin-Bacaksız, F. (2016). Örgütsel Erdemliliğin Hemşirelerin Örgütle Özdeşleşme Düzeylerine ve Performanslarına Etkisi: Algılanan Örgütsel Desteğin Aracı Rolü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Hemşirelikte Yönetim Anabilim Dalı, İstanbul.
- Field, A. P. ve Gillett, R. (2010). "How To Do A Meta-Analysis", *British Journal of Mathematical & Statistical Psychology*, 63/3, 665-694.
- Foot, N. N. (1951). "Identification As The Basis For A Theory of Motivation". *American Sociological Review*, 16, 14-21. <http://dx.doi.org/10.2307/2087964>
- Fuentes-Fuentes M. M., Albacete-Sáez C. A. ve Lloréns-Montes, F. J. (2004). "The Impact of Environmental Characteristics on TQM Principles and Organizational Performance", *Omega*, 32/6, 425-442.
- Griffeth, R. W., Hom, P. W. ve Gaertner, S. (2000). "A Meta-Analysis Of Antecedents and Correlates Of Employee Turn-Over: Update, Moderator Tests, And Research Implications For The Next Millennium", *Journal of Management*, 26/3, 463-488.
- *Günelan, M. (2016). *Kıskançlık, Güvencesizlik ve Algıların Ayrılma Niyeti ve Performans Üzerindeki Etkileri: Sağlık Sektöründe Bir Araştırma*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gebze Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Kocaeli.
- Haslam, S. A., ve Ellemers, N. (2005). "Social Identity in Industrial And Organizational Psychology: Concepts, Controversies, And Contributions". In G. P. Hodgkinson ve J. K. Ford (Eds.), *International Review Of Industrial And Organizational Psychology*, 20, 39-118. Sussex, UK: Wiley. <http://dx.doi.org/10.1002/0470029307.ch2>
- Hedges, L. V. ve Vevea, J. L. (1998). "Fixed-and Random-Effects Models in Meta-Analysis". *Psychological Methods*, 3/4, 486.
- Higgins, J. P. T. ve Thompson, S. G. (2002). "Quantifying Heterogeneity in a Meta- Analysis". *Statistics in Medicine*, 21/11, 1539-1558.
- Hochwarter, W. A., Kacmar, C., Perrewé, P. L. ve Johnson, D. (2003). "Perceived Organizational Support As A Mediator of The Relationship Between Politics Perceptions And Work Outcomes". *Journal of Vocational Behavior*, 63, 438-456.
- Hunter, J. E. ve Schmidt, F. L. (2004). *Methods of Meta-Analysis: Correcting Error and Bias in Research Findings* (2.Baskı), California: Thousand Oaks, Sage Publications.
- İşcan, Ö. F. (2006). "Dönüştürücü Etkileşimci Liderlik Algısı ve Örgütsel Özdeşleşme İlişkisinde Bireysel Farklılıkların Rolü". *Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6/11, 160-177.

- *Kabadayı, M. (2018). *Yönetmel Gücün Örgütsel Güven-Performans ve Özdeşleşme Etkileşimi Kapsamındaki Rolü: Bodrum'daki Otel İşletmelerinde Bir Uygulama*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı, Sakarya.
- *Karaaliolu, Z. F. (2019). *Algılanan Örgütsel Destek İle İş Performansı İlişkisinde Örgütsel Özdeşleşme, İş Tatmini ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışının Aracı Rolü*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı İşletme Doktora Programı, İstanbul.
- *Kaya, E. (2012). *Modern Liderlik Yaklaşımlarının Bazı Parametreler Işığında Çalışana ve Kuruma Etkileri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Kocaeli.
- Kaya, N. ve Kesen, M. (2014). "İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamaları ve Örgüt Kültürü Tiplerinin Çalışan Performansı Üzerindeki Etkilerini İncelemeye Yönelik Ampirik Bir Çalışma". *Ekev Akademi Dergisi*, 18/58, 97-122.
- Kesen, M. (2014). *İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamaları ve Örgüt Kültürünün Çalışan Performansı Üzerine Etkileri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Kocaeli.
- *Kesen, M. (2017). "Örgütsel Demokrasinin Çalışan Performansı Üzerine Etkileri: Örgütsel Özdeşleşmenin Aracılık Rolü". *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6/2, 535-562.
- Kirkman, B. L. ve Rosen, B. (1999). "Beyond Self-Management: Antecedents and Consequences of Team Empowerment". *Academy of Management Journal*, 42/1, 58-74.
- Kreiner G. E. ve Ashforth, B. E. (2004), "Evidence Toward an Expanded Model of Organizational Identification", *Journal of Organizational Behavior*, 25/1, 1-27.
- Lee, E. S., Park, T. Y. ve Koo, B. (2015). "Identifying Organizational Identification as a Basis for Attitudes and Behaviors: A Meta-Analytic Review". *Psychological Bulletin*. <http://dx.doi.org/10.1037/bul0000012>.
- Li Ling, X. (1996). *Capacity Resource Management and Performance in Hospitals*. (Unpublished Doctoral Dissertation). The Ohio State University.
- Lipsey, Mark ve Wilson, David B. (2001). *Practical Meta-Analysis*. London, New Delhi: SAGE Publications, Inc.
- Littel, J. H., Corcoran, J. ve Pillai, V. (2008). *Systematic Reviews and Meta-Analysis*, Oxford University Press, NY.
- Loğa, A. (2003). *Çalışanların Demografik Özelliklerinin Örgütsel Özdeşim, Örgütsel Bağlılık Ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışına Etkileri: Askeri Birimlerde Bir Araştırma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Başkent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Mael, F. A. (1988). *Organizational Identification: Construct Redefinition and a Field Application with Organizational Alumni*. (Unpublished Doctoral Dissertation). Wayne State University, Detroit.
- Mael, F. ve Ashforth, B. E. (1992). "Alumni And Their Alma Mater: A Partial Test Of The Reformulated Model Of Organizational Identification", *Journal of Organizational Behavior*, 13, 103-123.
- Mael, F. ve Ashforth, B. E. (1995). "Loyal From Day One: Biodata, Organizational Identification, And Turnover Among Newcomers", *Personnel Psychology*, 48/2, 309-333.
- Mael, F. ve Ashforth, B. E. (2001). "Identification In Work, War, Sports, And Religion: Contrasting The Benefits And Risks". *Journal for The Theory of Social Behavior*, 16/2, 197-222.
- Markovits, Y., Davis, A. J., Fay, D. ve VanDICK, R. (2010). "The Link Between Job Satisfaction And Organizational Commitment: Differences Between Public And Private Sector Employees" *International Public Management Journal*, 13/2, 177-196.
- Miller, V. D., Allen, M., Casey, M. K. ve Johnson, J. R. (2000). "Reconsidering The Organizational Identification Questionnaire". *Management Communication Quarterly*, 13, 626-658.
- Minvielle, E., Scotte, C., Champagne, F., Contandriopoulos, A., Jeantet, M., Preaubert, N., . . . Richard, C. (2008). "Hospital performance: Competing or shared values?" *Health Policy*, 87, 8-19.
- Newman, A., Ucbasaran, D., Zhu, F. ve Hirst, G. (2014). "Psychological Capital: A Review and Synthesis". *Journal of Organizational Behavior*, 35/1, 120-138.

- Okutan, M. ve D. Tengilimoğlu. (2002). "İş Ortamında Stres ve Stresle Başa Çıkma Yöntemleri: Bir Alan Uygulaması", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(3), 1-33.
- *Orçanlı, K., Bekmezci, M. ve Fırat, Z. M. (2019). "İş Güvencesizliğinin İş Performansına Etkisinde Örgütsel Kimliğin Aracılık Etkisi", *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 12, (18. ÜİK Özel Sayısı), 73-100. DOI: 10.26466/opus.584655.
- Ostroff, C. (1992). "The relationship between satisfaction, attitudes, and performance: An Organizational Level Analysis." *Journal of Applied Psychology*, 77/6, 963-974.
- Özen, Ş. (2002). "Türkiye'deki Örgütler/Yönetim Araştırmalarında Törenselleşme Sorunu". *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2/2, 5-31.
- Paek, S., Schuckert, M., Kim, T. T. ve Lee, G. (2015). "Why Is Hospitality Employees' Psychological Capital Important? The Effects of Psychological Capital on Work Engagement and Employee Morale", *International Journal of Hospitality Management*, 50, 9-26.
- Petticrew, M. ve Roberts, H. (2006). *Systematic Reviews in The Social Sciences*. Malden, MA: Blackwell Publishing.
- *Polat, Ş. ve Abaslı, K. (2019). "Öğretmen Algılarına Göre Örgütsel Özdeşleşme, İş Performansı ve Psikolojik Kırılganlık Arasındaki İlişki İlköğretim Çalışmaları Bütünsel Açıdan Çocuk", *Pegem Akademi*, 451-475.
- Popoola, J. K. (2005). *Organizational Identification and Commitment as Correlates of Job Satisfaction*. Yayınlanmamış Doktora tezi. Howard University, Washington D.C.
- Rahman S. ve Bullock P. (2005). "Soft TQM, Hard TQM, and Organizational Performance Relationships: An Empirical Investigation", *Omega*, 33/1, 73-83.
- Reade, C. (2001). "Antecedents Of Organizational Identification in Multinational Cooperation: Fostering Psychological Attachment To The Local Subsidiary And The Global Organization", *Journal of Human Resource Management*, 12/8, 1269-1291.
- Riketta, M. (2005). "Organizational Identification: A Meta-Analysis", *Journal of Vocational Behavior*, 66/2, 358-384.
- Rosenthal, R. (1979). "The "File Drawer Problem" And Tolerance for Null Results", *Psychology Bulletin*, 86, 638-641.
- Rotondi, T. Jr. (1974), "Creativity and Organizational Identification in Research and Development Environments", *Public Personal Management*, 3/1, 53-58.
- *Saygılı, M., Özer, Ö., ve Öke, P. (2019). "Örgütsel Özdeşleşme ve Çalışan Performansının İncelenmesi: Bir Kamu Hastanesinde Uygulama", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 35, 175-184. DOI:10.30794/pausbed.454150.
- Schaufeli, W. B., Martinez, I. M., Pinto, A. M., Salanova, M. ve Bakker, A. B. (2002), "Burnout And Engagement In University Students A Cross-National Study", *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 33/5, 464-481.
- Siferd, S. (1990). *Staffing and Scheduling Flexibility: A Study of Nursing Units*. The Ohio State University.
- *Şantaş, F., Uğurluoğlu, Ö., Kandemir, A. ve Çelik, Y. (2016). Sağlık Çalışanlarında Örgütsel Sınızm, İş Performansı ve Örgütsel Özdeşleşme Düzeyleri Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi", *Gazi Üniversitesi İ. İ. B. F. Dergisi*, 18/3, 867-886.
- Tajfel, H. (1978). "Social Categorization, Social Identity, And Social Comparison", *Differentiation Between Social Groups*. Studies in The Social Psychology of Intergroup Relations (Ed.: H. Tajfel), London, Academic Press, 61-76.
- Tajfel, H. ve Turner, J. C. (1986). "The Social Identity Theory Of Intergroup Behaviour", *Psychology of Intergroup Relations* (Ed.: S. Worchel & W. G. Austin), Chicago, IL, Nelson, 7-24.
- Tompkins, P. K. ve Cheney, G. (1983), "Account Analysis of Organization: Decision Making and Identification", *Communication and Organization: An Interpretive Approach* (Ed.: Putnam, L.L. ve Pacanowski, M.E.) Beverly Hills: CA: Sage, 123-146.
- Triandis, H. (1996). "The Psychological Measurement of Cultural Syndromes", *American Psychologist*, 51/4, 407-415. Doi: 10.1037/0003-066X.51.4.407

- *Turunç, Ö. (2010), "Organizasyonlarda Kontrol Algılamalarının Örgütsel Özdeşleşme ve İş Performansına Etkisi", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*,11/1, 251-269.
- *Turunç, Ö. ve Çelik, M. (2010a). "Çalışanların Algıladıkları Örgütsel Destek ve İş Stresinin Örgütsel Özdeşleşme ve İş Performansına Etkisi", *Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 17/2, 183-206.
- *Turunç, Ö. ve Çelik, M. (2010b). "Örgütsel Özdeşleşme ve Kontrol Algılamalarının, Çalışanların İşten Ayrılma Niyeti ve İş Performansına Etkileri", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24/3, 163-181.
- Ulubey, Ö. ve Toraman, Ç. (2015). "Yaratıcı Drama Yönteminin Akademik Başarıya Etkisi: Bir Meta-Analiz Çalışması", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12/32, 195-220.
- Van Dick, R., Wagner, U., Stellmacher, J. and Christ, O. (2004). The utility of a broader conceptualization of organizational identification: Which aspects really matter? *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 77, 171-191.
- Van Knippenberg, D. (2000). "Work Motivation And Performance: A Social Identity Perspective". *Applied Psychology*, 49, 357-371. <http://dx.doi.org/10.1111/1464-0597.00020>
- Van Knippenberg, D. ve Van Schie, E. C. M. (2000). "Foci And Correlates Of Organizational Identification", *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 73, 137-147.
- Walumbwa, F.O., Cropanzano, H. ve Hartnell, C.A., (2009), "Organizational Justice, Voluntary Learning Behavior, And Job Performance: A Test Of The Mediating Effects Of Identification And Leader-Member Exchange", *Journal of Organizational Behavior*, 30, 1103-1126.
- Wasti, S. A. (2003). "The Influence of Culture Values on Antecedents of Organizational Commitment: An Individual-Level Analysis." *Applied Psychology: An International Review*, 52/4, 533-554.
- Whitener, E. M. (1990). "Confusion Of Confidence Intervals And Credibility Intervals In Meta-Analysis" *Journal of Applied Psychology*, 75, 315-321.
- *Yaman, T. (2011). *Yöneticilerin Paternalist (Babacan) Lider Davranışlarının Çalışanların Örgütsel Özdeşleşmelerine, İş Performanslarına ve İşten Ayrılma Niyetlerine Etkisi: Özel Sektörde Uygulama*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü Savunma Yönetimi Ana Bilim Dalı, Ankara.
- Yıldız, O., Dağdeviren, M. ve Çetinyokuş, T. (2008), "İşgören Performansının Değerlendirilmesi için Bir Karar Destek Sistemi ve Uygulaması", *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 23/1, 239-248.
- Yücel, C. (2001). "An Illustration Of Meta Analytic Integration Of Previous Research Findings Using School Bureaucratization As An Example", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2/2, 71-87.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:26.05.2020 ✓Accepted/Kabul:15.06.2020

DOI: 10.30794/pausbed.742966

Araştırma Makalesi/ Research Article

Ertekin, Ş. (2020). "Savunma Harcamalarının Bütçe Açıkları Üzerindeki Etkisi: Seçilmiş Oecd Ülkeleri Üzerine Panel Veri Analizi" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 41, Denizli, s. 460-474.

SAVUNMA HARCAMALARININ BÜTÇE AÇIKLARI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: SEÇİLMİŞ OECD ÜLKELERİ ÜZERİNE PANEL VERİ ANALİZİ*

Şaban ERTEKİN**

Özet

Savunma sanayi tarafından ülke güvenliği ile ilgili araç ve gereçlerin temini, bakım ve onarımı, yeni teknolojilerinin geliştirilmesi ve askeri personelle ilgili giderler savunma harcamalarını oluşturmaktadır. Toplumların güvenlik ve savunma ihtiyaçlarına paralel olarak savunma harcamalarının bütçe içindeki payı da artmaktadır. Savunma harcamalarında gözlemlenen bu artış eğilimi siyasi ve askeri olduğu kadar ekonomik büyüme, işsizlik ve enflasyon gibi makro-ekonomik değişkenlerle birlikte, kamu bütçe üzerinde önemli bir yük oluşturmaktadır. Çünkü artan savunma harcamaları topluma ağır bir vergi yükü veya bütçe açığı olarak geri dönmektedir. Bu çalışmada seçilmiş 22 OECD ülkesinin 2000-2017 yılı verileri kullanılarak savunma harcamalarının bütçe açıkları üzerindeki etkisi olup olmadığı Panel Veri Analizi yöntemi ile analiz edilmiştir. Modelde öncelikli olarak serilere ait durağanlık testi yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda seçilmiş OECD ülkelerinde savunma harcamalarının toplam kamu harcamaları içerisinde çok önemli bir paya sahip olduğu, savunma harcamalarındaki %1 düzeyindeki bir artışın, bütçe açıklarında yaklaşık %0.43 oranında artışa sebep olduğu sonucu elde edilmiştir. Bu sonuç, seçilmiş OECD ülkeleri için savunma harcamalarının kamu harcamaların reel artış sebeplerinden birisi olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca bu çalışmanın, savunma harcamalarının literatürde yaygın olarak incelenen makroekonomik değişkenler üzerindeki etkilerden farklı olarak, bütçe açıkları üzerindeki etkilerini ortaya koyması açısından literatüre bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Savunma harcamaları, Bütçe açığı, Kamu harcamaları.*

Jel Kodları: *H56, H68, O47.*

THE EFFECT OF DEFENSE EXPENDITURES ON BUDGET DEFICITS: PANEL DATA ANALYSIS ON SELECTED OECD COUNTRIES

Abstract

The supply, maintenance and repair of vehicles and equipment related to country's security by the defence industry, development of new technologies and military personnel expenses constitute defence expenses. In line with the rise in security and defence needs of the communities, the share of defence expenditures in the budget is also increasing. This increase trend observed in defence expenditures, along with macro-economic variables such as unemployment and inflation as much as political and military growth creates a significant burden on the public budget. Because increasing defence expenditures return to society as heavy tax burden or budget deficit. In this study, using the data covering 2000-2017 period of 22 selected OECD countries, the issue of whether or not the defence expenditures have an effect on budget deficits is analysed by using Panel Data Analysis method. The results show that the defence expenditures in selected OECD countries are found

*Bu makale 8-9 Kasım 2018 tarihinde Antalya'da düzenlenen "International Congress of New Approaches and Trends in Social Sciences" kongresinde sunulan bildirinin gözen geçirilerek genişletilmiş ve yeniden düzenlenmiş halidir.

**Dr. Öğr. Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üni. Aydın İktisat Fakültesi, AYDIN.
e-posta:saban.ertekin@adu.edu.tr, (orcid.org/0000-0003-3438-3196).

to have a very significant share of public expenditure. The main result is that a 1% increase in defence expenditures causes an approximately 0.43% rise in budget deficits. This result demonstrates that the defence expenditure is one of the real reasons of increase in public expenditures for selected OECD Countries. Furthermore, it is thought that the focusing on budgetary side of defence expenditures can contribute to the literature, different from focusing on its effects on macroeconomic variables widely studied in the literature.

Keywords: *Defence Expenditures, Budget Deficit, Public Expenditures.*

Jel Codes: *H56, H68, O47.*

GİRİŞ

Savunma Hizmetleri insanların bir arada yaşam ihtiyacının doğduğu günden günümüze devlete atfedilen asli ve sürekli görevlerden birisi olarak kabul edilmektedir. Bu hizmetler sahip oldukları özelliklerden dolayı, gerek klasik maliyeciler ve gerekse günümüz modern maliyeciler tarafından kamu kesimi eliyle sunulması gereken tam kamusal nitelikli hizmetler olarak kabul edilmektedir. Devlet anlayışındaki çok önemli değişim ve gelişime rağmen, bugün bile savunma hizmetleri kamu kesimi tarafından sunulması gereken bir hizmet türü olmaya devam etmektedir (Tüğen, 1988:285). Savunma hizmetlerinin kamu kesimi tarafından sunulmasının en önemli gerekçelerinin başında tam kamusal özellik gelmektedir. Ülke sınırları içerisindeki tüm bireylerin ortak kullanımı için bir bütün olarak sunulan bu hizmetin tüketiminden hiçbir birey, grup ya da bölge yoksun bırakılamamaktadır. Doğal olarak, savunma hizmetlerinin tüketiminde hiçbir birey diğerinin rakibi değildir. Bu sebeple savunma hizmetleri fiyatlandırılmama ve pazarlanamama özelliğine sahip kamusal bir hizmettir. Bu özelliği nedeniyle de ayrıca bedavacılık sorununa (free rider) sebep olmaktadır.

Savunma hizmetlerinin iki ayrı temel amacı bulunmaktadır. İlki bir ülkeye yapılabilecek saldırı olasılığının ortadan kaldırılması diğeri ise fiili bir saldırı olması halinde saldırının püskürtülerek bertaraf edilmesidir. Yani savunma hizmetlerinin ülkenin milli birliğine ve anayasal düzenine ülke sınırları içerisinde veya dışında olabilecek herhangi bir saldırı olasılığının ortadan kaldırılması, aynı zamanda fiili bir saldırı durumunda bu saldırıya karşı konulması ve saldırının ortadan kaldırılarak bertaraf edilmesi şeklinde iki yönü bulunmaktadır (Öztürk, 2016: 119). Saldırı olma olasılığının ortadan kaldırılması daha çok ülkelerin sahip oldukları askeri güçle ya da saldırmayı veya savaşmayı göze alanların bundan daha büyük bir zarar veya kayıpla çıkacağı yönünde oluşturulacak algı ile yakından ilgilidir.

Günümüzde her ülke için 2945 sayılı Milli Güvenlik Kurulu ve Milli Güvenlik Kurulu Sekreterliği Kanununda ifade edilen “*devletlerin anayasal düzenleri, milli varlıkları ve milli bütünlüklerinin korunması ve devamlılığının sağlanması, uluslararası alanda politik, sosyal, kültürel ve ekonomik tüm çıkarlarının ve devletlerin ahdi hukukunun her türlü iç ve dış saldırılara karşı korunması ve kollanması*” büyük önem arz etmektedir. Bir ülkenin uluslararası düzeyde ekonomik, sosyal ve kültürel alanda gelişmesi ve varlığını sürdürebilmesi, ülkenin milli güvenliğini sağlayabilmesi ile yakından ilgili bir konudur. Bu noktada savunma harcamaları bir ülkenin ulusal güvenliğini sağlayarak özellikle ekonomik başarıya uygun zemin hazırlanması konusunda vazgeçilmez bir özelliğe sahiptir (Korkmaz ve Bilgin, 2016: 311). Kısaca savunma hizmetleri, bir devletin anayasal düzenine ve egemenlik hakkına yönelik ülke içinde veya dışında muhtemel ya da fiili saldırılara karşı konulması ve defedilmesi şeklinde tanımlanan çok önemli kamusal bir hizmet türüdür. Bu sebeple, idareler sahip oldukları kaynakların önemli bir kısmını savunma hizmetleri için kullanmaktadır. Kaynakların önemli bir kısmının savunma ve güvenliğe ayrılması kamu mali yapısı ve makroekonomik değişkenler üzerinde farklı etkilere sebep olmaktadır. Özellikle savunma sanayinde kullanılan araç ve gereçlerdeki modernizasyon ihtiyacı ve uluslararası rekabet ile personel giderleri, bütçe içindeki savunmaya ayrılan payı çıg gibi büyütmede, reel olarak kamu harcamalarının artışına ve bütçe açıklarına sebep olabilmektedir. Bu çalışmada özellikle son yıllarda ülkelerin milli gelirlerinden savunma hizmetlerine ayrılan kaynaklardaki artışlar göz önünde bulundurularak, savunma harcamalarının seçilmiş OECD ülkelerinin kamu bütçeleri üzerinde meydana getirdiği etki analiz edilmiştir.

Günümüz ekonomik problemlerinin veya devletin ekonomiye müdahale gerekçelerinin başında kıt kaynakların etkin kullanımı sorunu gelmektedir. Artan savunma harcamaları da özellikle kamu kesimi tarafından

kullanılan kıt kaynaklarla finanse edilmektedir. Kıt kaynakların etkin kullanımı sorunu, kamu kesimi tarafından yapılan harcamaların fırsat maliyetlerinin göz önünde bulundurularak analiz edilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu çalışmada savaş veya olası savaş ihtimaline karşı artan savunma harcamalarının seçilmiş OECD ülkelerinin bütçeleri üzerinde meydana getirdiği muhtemel etkiler analiz edilmiştir. Literatürde savunma harcamalarının makroekonomik değişkenler üzerindeki etkileri ile ilgili birçok çalışma bulunmasına rağmen, bütçe üzerinde sınırlı sayıda ampirik çalışma yapılmıştır. Savunma harcamalarının bütçe ve kamu harcamaları üzerindeki etkilerini inceleyen sınırlı sayıda ampirik çalışma yapılması bu çalışmanın en önemli gerekçelerinden birisidir. Bu çalışmada diğer çalışmalardan farklı olarak savunma harcamalarının bütçe açıkları üzerindeki etkileri analiz edilmiş ve seçilmiş OECD ülkelerinde savunma harcamaları ile bütçe açıkları arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu sonucu elde edilmiştir.

1. SAVUNMA HARCAMALARININ TEORİK ÇERÇEVESİ

Savunma harcamaları ülkelerin anayasal düzenlerinin korunmasını, egemenlik ve ulusal varlıklarının devamlılığını sağlayan rijit yapıda en önemli kamusal harcamalardan birisidir. Savunma harcamaları ile ilgili yapılan çalışmalarda karşılaşılan en önemli sorun, savunma harcamalarının tanımlanması ve kapsamının belirlenmesidir. Genel olarak savunma harcamaları askeri personelin her türlü giderleri, makine ve teçhizat ile silah üretim veya ithalatı, bakım, onarım ve modernizasyonu gibi ülke savunmasına dönük harcamaları ifade etse de, literatürde genel kabul görmüş ortak bir tanım bulunmamaktadır. Ancak savunma harcamaları için genel bir tanımlama yapmanın güçlüğüne rağmen her ülke savunma harcamalarını kendi kurumları, dolaylı ya da doğrudan maliyetleri ve faydaları göz önünde bulundurarak kendi istekleri ve hedefleri doğrultusunda tanımlamakta serbesttir. Bu durum savunma harcamalarının analizinde ve uluslararası karşılaştırmalarda bazı güçlükleri de beraberinde getirmektedir (Brzoska,1995: 46). Savunma harcamalarının standart bir tanımının yapılamamasının temelinde, bu harcamaların güvenlik amacıyla miktar ve kapsam olarak ülkelerin gizli tutma isteğinden ileri gelmektedir. Ayrıca savunma hizmetleri kapsamında alınan bir mal veya hizmetin, her ülkede farklı bütçe kalemleri içerisinde muhasebeleştirilmesi, uygulamada birliğin sağlanması ve harcamaların rasyonel bir şekilde analiz edilmesinin önünde önemli bir engeldir. Diğer bir deyişle, bir ülkenin savunma bakanlığı bütçesinde yer alan bir harcama kalemi, başka bir ülkede İçişleri bakanlığı veya başka bir bakanlığın bütçesi içerisinde muhasebeleştirilebilmektedir (Taş, vd. 2013: 661). Bu durum savunma harcamalarının ülkeler arasında karşılaştırılmasını ve savunma harcamalarının sosyal, siyasal, ekonomik ve mali etkilerinin analizini güçleştirmektedir. Yapılan analizlerde farklı sonuçlar elde edebilme riski söz konusu olabilmektedir. Kısaca savunma harcamalarının ekonomik ve mali etkilerine dönük literatürde ekonomik büyüme ve refah üzerinde pozitif veya negatif etkileri olduğu yönünde birçok çalışma bulunmakta, bu sonuçlardan yola çıkılarak savunma harcamaları verimli veya verimsiz kamu harcamaları olarak değerlendirilmektedir.

Savunma harcamalarına standart bir tanım yapılamasa da dar anlamıyla savunma hizmetinin ifasıyla görevli askeri ve sivil personel için yapılan harcamaları, bu alandaki araç, gereçlerin (silah ve mühimmat) üretimi veya ithalatını, söz konusu araç ve gereçlerin bakım ve onarım giderlerini, inşaat ve imar faaliyetleri ile araştırma geliştirme giderlerini ifade etmektedir. Dar anlamdaki savunma harcamalarına ilave olarak milis, bekçi, polis ve gümrük görevlileri gibi asker benzeri güçlere yapılan her türlü ödemeler ile sivil savunma, silah üretim ve depolama tesisleri, yabancı askeri organizasyonlara yapılan her türlü harcamaların toplamı ise geniş anlamda savunma harcamaları olarak kabul edilmektedir (Tüğen, 1988: 287).

Özet olarak bu harcamalar çoğu kez ülkelerin refahları pahasına milli gelirlerinden, ülke bütünlüğüne ve düzenine yönelik tehditlerin artan bir fonksiyonu olarak ayırdıkları kamusal nitelikteki pay olarak ifade edilebilir (Özbaran, 2004: 128) Hangi harcamaların savunma harcamaları olarak kabul edilebileceği konusunda ülkeler arasında farklılıklar olduğu gibi, Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Birleşmiş Milletler (BM) gibi bölgesel veya uluslararası kuruluşlar arasında da farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin askeri personelin kendisi ile eş ve çocuklarına yapılan her türlü ödemeler ile sosyal yardımlar askeri harcama olarak kabul edilirken, asker emeklilerine yapılan ödemeleri uluslararası para fonu askeri harcamalar kapsamında değerlendirilmemektedir. Aynı şekilde askeri ve stratejik amaçlı malların stoklanması ve muhafazası ile ilgili yapılan harcamalar NATO tarafından savunma harcaması olarak kabul edilirken, IMF ve BM tarafından savunma harcaması olarak kabul edilmemektedir. Sivil savunma ile ilgili harcamalara ise diğerlerinin aksine Birleşmiş Milletler ve Uluslararası Para Fonu tarafından

savunma harcamaları arasında yer verilirken, NATO tarafından savunma harcamaları arasında yer verilmemiştir (Giray, 2014: 185). Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Savunma harcamaları, kıt kaynakların eğitim ve sağlık gibi üretken alanlarda kullanılmasını engelleyerek milli geliri düşüreceği varsayılarak, çoğu çalışmada verimsiz harcamalar olarak kabul edilmektedir. Ancak doğrudan tüketim ve üretim kapasitesi yaratma anlamında verimsiz türden bir kamu harcama kalemi olarak kabul edilse de, savunma harcamaları toplumun varlığını sürdürebilmesi, anayasal düzenin korunması için zorunlu toplumsal ve siyasi istikrarın sağlamanın aracı, yani iktisadi faaliyetlerin önkoşulu olarak kabul edilmektedir (Şenesen, 1998: 280). Unutulmamalıdır ki milli güvenliğin tesisi ile kalkınma ve ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki bulunduğu hususu genel kabul görmektedir. Bir ülkenin iç ve dış tehditlere karşı savunma mekanizmasının güçlü olması, ekonomik kalkınma ve sosyal gelişim sağlamanın ön koşullarından birisidir. Bu sebeple savunma harcamalarının ekonomik ve mali etkileri konusunda farklı görüşler olsa da, savunma harcamalarının azami gerekliliği ve vazgeçilemez nitelikte olduğu çoğu araştırmacı tarafından kabul edilmektedir (Kılıç, vd. 2018: 145).

Savaş veya barış dönemlerinde hiçbir ülkenin vazgeçemeyeceği nitelikte bir kamusal harcama olan savunma harcamaları, inelastik yapısı nedeniyle kamu harcamalarının sürekli artışında önemli bir faktördür. Özellikle savaş dönemlerinde kamu harcamalarının yaklaşık %80'lik kısmını oluşturan savunma harcamaları, savaş sonrası dönemde de önemini korumakta, yok olan milli servetin yerine yenisinin konması, savaş tazminatları, şehit, gazi ve ailelerine yapılan yardımlar, alınan borç faiz ve anaparalarının geri ödenmesi şeklinde kamu harcamaları içerisindeki önemi artarak devam etmektedir (Edizdoğan vd, 2017:74).

Bir ülkenin güçlü ve donanımlı bir askeri güce sahip olması, bölgesel veya uluslararası ölçekte ayrı bir güven ve prestij sağlamaktadır. Bütçe içerisinde savunma harcamalarına ayrılan pay da ülkenin askeri gücü ve önemi konusunda fikir vermektedir. Ancak savunma harcamalarının gizlilik esasına dayanması nedeniyle, sadece bütçe içerisindeki harcamalarının toplumun ulusal güvenliğe ayırdığı kaynakların tümünü yansıttığı söylenemez. Diğer bir ifade ile savunma harcamalarının bütçe içerisinde gösterilen miktardan daha fazla olması muhtemeldir. Özellikle gelişmekte olan ve bir çatışmaya maruz kalan ülkelerin savunma harcamalarını gizlemek adına düşük beyan etme eğiliminde oldukları ve bu ülkelerde savunma harcamalarının daha çok bütçe dışı fonlardan karşılandığı görülmektedir (Sköns vd. 1999: 308). Sonuç olarak savunma harcamalarının genel kabul gören bir tanımı bulunmasa da, kapsam olarak genellikle milli güvenlikle ilgili personel giderleri, askeri teçhizat, bakım onarım ile altyapı harcamalarından oluşmakta olup, bu harcamaların sosyal ve ekonomik etkileri ise ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir (Brauer ve Hartley, 2013: 134).

Gerek gelişmiş ve gerekse gelişmekte olan ülkelerin kamu bütçeleri içerisinde çok önemli bir paya sahip olan savunma harcamaları ekonomik büyüme, gelir dağılımı, istihdam, cari açık gibi birçok makroekonomik değişkenle birlikte mali yapı üzerinde önemli etkileri bulunmaktadır. Savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerine etkileri üzerine iki tür yaklaşım mevcut olup, birisi savunma harcamalarının etkisini pozitif dışsallıklarla açıklayan Askeri Keynesçi yaklaşımdır. Buna göre savunma harcamalarının ileri teknolojilerinin kullanımı, insan kaynakları becerilerinin geliştirilmesi ve çarpan etkisiyle geleneksel yaklaşımların iddia ettiği aksine, toplam talebi ve kapasite kullanımını artırarak istihdam ve ekonomik büyüme üzerinde pozitif etki yaratacağı düşünülmektedir (Looney, 1993: 40). Ancak ekonomik büyüme ve genişleme nedeniyle pozitif katkı sağlayan savunma harcamaları kamu bütçeleri üzerinde oluşturacağı yük nedeniyle transfer harcamalarının kısılmasına, özellikle gelir dağılımını düzeltici etkiye sahip eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik harcamalara daha minimal düzeyde kaynak ayrılmasına sebep olabilecektir (Aksoğan ve Elveren, 2012: 266). İkinci olarak, neo-Klasik yaklaşıma göre ise kamu harcamaları içerisinde savunmanın payının artması, yatırımların fırsat maliyetini diğer kamu harcamaları açısından dışsallık yoluyla artırarak ekonomik büyüme üzerinde negatif bir etki gösterecektir (Kesgingöz ve Olcay, 2016: 588). Bu sebeple, artan savunma harcamalarının, özel tüketim ve yatırım, kamu altyapı yatırımları ve sosyal güvenlik gibi faaliyetlere ayrılan kaynakların azalmasına ve ekonomik büyümenin engellenmesine sebep olacağı düşünülmektedir (Gökbunar ve Yanıkkaya, 2004: 161).

Savunma harcamalarının ekonomik etkileri konusunda farklı yaklaşımlar olsa da kaynakların kıt olmasına rağmen, günümüzde devletler güçlü ordular kurmak için ülkelerin çok büyük bütçeler ayırdıkları dikkat çekmektedir. Bu kaynakların belirlenmesinde milli gelir düzeyi önemli yer tutmakla birlikte, ülkelerin gelişmişlik

durumuna göre (durum) farklılık arz edebilmektedir (Looney (1994: 63). Ayrıca politik ve stratejik unsurlar, terör gibi potansiyel tehditler, komşularla ilişkiler, komşu ülkelerin savunma harcamaları ve silahlanma yarışı gibi siyasal ve demografik unsurlar da savunma harcamalarının düzeyinin belirlenmesinde etkilidir. Günümüzde savunma harcamalarının etkinliği daha çok güvenlik tehdidiyle ölçülmekte ve güvenlikle ilgili kaygı ve tehdit yüksek olduğunda savunma harcamalarının olumlu, tehdit düşük olduğunda olumsuz bir etkiye sahip olacağı kabul edilmektedir. Yani bu harcamalar hakkındaki değerlendirmeler genellikle tehditlere karşı koymadaki etkinlik gibi koşullara bağlı olarak değişmektedir (Dunne, vd. 2005: 460).

2. SAVUNMA HARCAMALARININ GELİŞİMİ

Bütçe açıklarının gayrisafi milli hasılaya oranı yıllar itibariyle incelendiğinde, önemli bir artış trendi içerisinde olduğu görülmektedir. Kamu bütçelerinin sürekli biçimde açık vermesi sadece Türkiye ekonomisi için değil, tüm gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için geçerliliğini koruyan bir olgu olarak göze çarpmaktadır (Aslan, 2009: 228). Bu durum özellikle gelişmekte olan ülkelerde, bütçe açıklarının doğru tespit edilerek etkin bir iktisat ve maliye politikasının uygulanmasını zorunlu kılmaktadır. Bütçe açıklarının temel sebebi kamu kesimi tarafından cari yılda kamusal gelirlerinden daha fazla harcama yapılmasıdır. Kamu harcamalarının gerçekteki artış sebepleri arasında kabul edilen rijit yapıdaki savunma harcamalarının yıllar içerisindeki seyri incelendiğinde bütçe açıkları üzerinde etkili olduğu görülecektir.

Dünyada özellikle soğuk savaş sonrasında savunma sanayi ve silah teknolojilerindeki hızlı gelişim ve mükemmelleşme arayışları savunma harcamalarını hızlı bir şekilde artırmıştır. Daha güçlü orduların oluşturulması yönündeki rekabetle birlikte modern silahların yapımı veya ithalatı, bakım ve onarımı, konvansiyonel ve nükleer silahlanma yarışı gibi nedenlerle savunma harcamalarının bütçe içerisindeki payı çığ gibi büyümüştür (Türk, 1996: 40). Savaş sonrası dünyanın iki bloğa ayrılarak çift kutuplu hale dönüşmesi de yine bu artışta önemli oynamıştır. Savunma harcamalarındaki bu artış seyrinin 1990 yılların başında Sovyetler Birliğinin yıkılmasına kadar sürdüğü görülmektedir. Milli gelirlerden savunma için ayrılan ödeneklerdeki düşme eğilimi uzun sürmemiştir. 11 Eylül saldırıları ile birlikte ABD'nin Afganistan ve Irak'a müdahalesi, Arap Baharı, Ortadoğu'daki gelişen olaylar, etnik ya da dinsel temelli bölgesel ve küresel terör eylemlerindeki artışlar nedeniyle savunma harcamalarının bütçe içerisindeki payında yeniden bir artış trendi söz konusu olmuştur.

2018 yılında Dünyada yapılan savunma harcamaları toplamı 1.822 milyar dolara ulaşmış olup, bu rakam Dünya GSYH'sının %2.1'ni oluşturmakta ve kişi başına 239 dolara denk gelmektedir. NATO bu harcamaları GSYH'nın %2'si ile sınırlandırmıştır. Ortalama ekonomiye sahip Amerika kıtasındaki ülkelerin 2018 de askeri harcamaları GSYH'larının %1.4'üne eşittir. Söz konusu ortalamalar 2018 yılı sonunda Avrupa'da % 1.6, Afrika ve Okyanusya'da %1.7 ve Ortadoğu ülkelerinde ise %4.4 olarak gerçekleşmiş, aynı dönem içerisinde ABD, Çin, Suudi Arabistan, Hindistan ve Fransa dünyadaki toplam savunma askeri harcamaların % 60'ını yapmıştır (SIPRI, 2019: 6-7).

Tablo 1: Dünyada Askeri Malzeme İhraç ve İthal Sıralaması

İhracat	GSYH %		İthalat	GSYH %
ABD	36	1	Suudi Arabistan	12.2
Rusya	21	2	Hindistan	9.5
Fransa	6.8	3	Mısır	5.1
Almanya	6.4	4	Avustralya	4.6
Çin	5.8	5	Cezayir	4.4
İngiltere	4.2	6	Çin	4.2
İspanya	3.2	7	Birleşik Arap. Emirliği	3.7
İsrail	3.1	8	Irak	3.7
İtalya	2.3	9	G. Kore	3.1
Hollanda	2.1	10	Vietnam	2.9

Kaynak: SIPRI Yearbook 2019, <https://www.sipri.org/ET:21.01.2020>.

Savunma harcamaları gelişmiş veya gelişmekte olan ülkeler için bir maliyet unsuru olarak göze çarpmaktadır. Tablo 1’de görüldüğü gibi; ABD, Rusya, Fransa, Almanya ve Çin dünyada çok önemli birer silah ve askeri malzeme tedarikçisidir. 2000-2018 yılları arasında yaklaşık %7.8’lik artış gösteren bu pazarın %75’ine ABD, Rusya, Fransa, Almanya ve Çin gibi ülkeler sahiptir. ABD aynı dönemde yaklaşık 98 ülkeye silah satarak, %36’lık payla bu zaman dilimindeki en büyük silah tedarikçisi olmuştur. Aynı tabloda Dünyada milli gelirinden silah ithalatına en fazla pay ayıran ülkenin %12.2 ile Suudi Arabistan ve %9.5 ile Hindistan olduğu görülmektedir. Bölgesel olarak incelendiğinde ise dünyada en çok silah satılan bölgenin yaklaşık % 40 ile Asya ve Okyanusya olduğu, bunu ise %35 ile Ortadoğu’nun izlediği görülmektedir. Bu bölgelerin aksine diğer bölgelerde silah alımında bir azalma olduğu gözlemlenmiştir. 2009-2013 ile 2014-2018 arasındaki iki dönem karşılaştırıldığında Ortadoğu’daki silah alım miktarları %87 artış göstermiştir. Aynı dönemlerde Amerika kıtasında ülkeler ortalamasında %35, Avrupa’da %13 ve Okyanusya’da %6.5 azalma olduğu gözlemlenmiştir (SIPRI, 2019: 9). Arap Baharı sonrası yaşanan çatışmalar ve artan terör eylemleri-silah ithalatındaki artışın kuşkusuz başlıca sebebidir.

SIPRI tarafından yapılan çalışmaya göre Türkiye’deki savunma harcamaları, Milli Savunma Bakanlığı, Jandarma Genel Komutanlığı, Sahil Güvenlik Komutanlığı, Savunma Sanayi Müsteşarlığı, SSDF gibi kurumlar tarafından yapılan izlenebilir nitelikteki harcamalardan oluşmaktadır. Ayrıca Makine Kimya Enstitüsü, Köy Korucuları, Milli Güvenlik Amaçlı Örtülü Ödenekten yapılan harcamalar, TÜBİTAK’ın savunma ile ilgili AR-GE harcamaları ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetine savunma amaçlı yapılan harcamalar gibi sınırlı düzeyde izlenebilen askeri harcamalar da savunma harcamaları kapsamında değerlendirilmektedir (Yentürk, 2018: 146). Savunma harcamalarının yıllar içerisindeki seyri incelendiğinde ise, soğuk savaş sonrası dönemden günümüze genel olarak düşme eğilimi içerisinde olduğu görülmektedir. 1950 yılında GSYH’nın yaklaşık %6.2’si olarak gerçekleşen savunma harcamaları, 1988’de 2.9, 1991’de 3.8, 1993’de 3.9 ve 1994’de 4.1 olarak gerçekleşmiş ve 2000 yılında 3.6’ya 2014 yılında ise 1.4’e kadar azalmış, ancak 2018 yılında % 2.5 ile yeniden artış trendi izlenmiştir. 1991 yılından itibaren yeniden artış trendi izlenmesinde artan terör olaylarının etkili olduğu söylenebilir. 2002 yılından itibaren ise iktidara gelen hükümetin çevresindeki komşu ülkelerle siyasi, ekonomik ve güvenlik işbirliğini güçlendirme temeline dayalı “komşularla sıfır sorun” politikaları uygulaması ve yine bu dönemdeki demokratikleşmeye yönelik reformlar ile Türkiye’ye yönelik güvenlik tehditlerinin algılanmasındaki değişiklikler harcamaların azaltılmasında etkili olmuştur (Perlo, vd. 2010: 176). Ancak Türkiye’de savunma harcamalarının artışı üzerinde siyasi ve ekonomik etkenlerle birlikte jeostratejik konumu da etkilidir. Türkiye’nin coğrafik olarak dünya da tespit edilen en çok çatışmaların yer aldığı Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu gibi bölgelerin ortasında yer alması ve otuz beş yılı aşkın süredir PKK ve diğer bölücü terör unsurlarıyla mücadele etmesi Türkiye’nin de savunmaya harcadığı bütçenin artmasını kaçınılmaz kılmaktadır (Canbay ve Mercan, 2017: 88).

3. LİTERATÜR ÖZETİ

Savunma Harcamaları kamu harcamaları içerisinde önemli bir yere sahip olup gerek barış dönemlerinde ve gerekse savaş dönemlerinde kamu harcamalarının gerçekteki en önemli artış nedenlerinden birisi olarak kabul edilmektedir. İnelastik özellikteki savunma harcamalarının askeri, siyasi, ekonomik ve mali yapı üzerinde birçok etkiye sahip olduğu bilinmektedir. Artan savunma harcamalarının söz konusu etkileri üzerine literatürde çok sayıda ampirik çalışma bulunmaktadır. Yapılan ampirik çalışmaların büyük çoğunluğunun savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkileri üzerine yoğunlaştığı, ancak kullanılan yöntem ve seçilen örneklem nedeniyle farklı sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir. Arz yönlü ekonominin temelleri üzerine kurulu Keynesyen görüşe göre savunma harcamaları toplam talepte meydana getireceği artış ve çarpan etkisi ile ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etki yaratacaktır. Savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki pozitif etkisine dönük önemli çalışmaların başında Benoit Hipotezi gelmektedir. 44 az gelişmiş ülkenin 1950-1965 dönemine ait verileri ile yapılan analizde, gelişmekte olan ülkelerin savunma harcamalarındaki artış ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir korelasyon olduğu belirtilmiştir (Benoit, 1973: 271). Neo-Klasik görüşe göre ise, bütçedeki savunma harcamalarının artışı ancak sağlık, eğitim ve sosyal güvenlik gibi beşeri sermayenin verimliliğini artıracak nitelikteki harcamalardan vazgeçmek ile mümkün olacaktır. Bu durum doğrudan üretken yatırımları ve beşeri sermaye birikimini azaltacak ve sonuçta yüksek ekonomik büyümeyi sağlayacak olan kalkınma projelerine ayrılacak fonların alternatif alanlara aktarılmasına sebep olacaktır (Bekmez ve Destek, 2015: 94).

Frederiksen (1994) tarafından Pakistan'daki savunma harcamaları, bütçe açığı ve kamu borçları arasındaki ilişki kısa ve uzun dönemli etki modeli ile incelenmiştir. 1973-1986 arası dönemi kapsayan çalışmada kısa vadede savunma harcamaları ile sosyal güvenlik, barınma gibi sosyal koruma harcamaları ve altyapı harcamaları arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu, savunma bütçesindeki değişikliklerin ise altyapı harcamaları üzerinde geçici bir etkiye sahip olduğu sonucu elde edilmiştir. Ancak uzun dönemde aynı sonuçlar elde edilememiş ve Pakistan'daki artan savunma harcamaları, bütçe içerisindeki artan borç yükünün sebepleri arasında kabul edilmiştir. Yine Yıldırım ve Sezgin (2002) Türkiye'de Cumhuriyet dönemi savunma harcamaları ile sağlık ve eğitim harcamaları arasındaki olası dengeyi analiz ettikleri ve SUR tahmin yöntemi ile yapılan analiz neticesinde, savunma harcama kararlarının eğitim ve sağlık harcamalarından bağımsız olarak alındığı ve savunma harcamalarının refah harcamaları ile arasında bir değiş tokuş ilişkisi olduğu sonucu elde edilmiştir. Aynı çalışmanın sonucunda askeri harcamalar ile sağlık harcamaları arasındaki dengenin negatif, eğitim harcamaları ile pozitif yönlü olduğu elde edilmiştir. Dunne vd. (2004) 1980'lerdeki Güney Amerika'daki askeri harcamalar ile borç krizi ve ekonomik durgunluk üzerine yapmış oldukları ampirik çalışmada, Arjantin ve Brezilya ekonomilerinde askeri harcamaların borç yükü üzerinde bir etkisine rastlanılmazken, Şili'de savunma harcamalarının ağır borç yüküne sebebiyet verdiği ve bütçe açıklarını artırma eğiliminde olduğu tespit edilmiştir.

Sezgin (2004) ise Türkiye'nin 1979-2000 dönemi savunma harcamaları ile kamu borçları arasındaki ilişkiyi Engle ve Granger'ın Eşbütünlük analizi ile incelenmiş, uzun dönemde dış borç ve savunma harcamaları arasında negatif bir ilişki olduğu, ancak silah ithalatı ile ekipman harcamaları ayrı ayrı düşünüldüğünde katsayının anlamsız olduğu, kısa dönemde ise dış borcun silah ithalatıyla pozitif ilişki içinde olduğu ve silah ithalatının Türkiye'nin borç yükünü artırdığı sonucu elde edilmiştir. 1960-2001 dönemine ait Yunanistan savunma harcamalarının analizinde Kollias (2004) çalışmasında, harcamaların AB ve NATO ortalamalarının çok üzerinde artış seyrettiği ve bu artışın kamu mali yapısında özellikle kamu borçları üzerinde önemli etkiye sahip olduğu, ancak borçların sadece askeri harcamalardan değil, aynı zamanda iç siyasi çevreden olumsuz etkilendiğini ifade etmiştir. Yıldırım vd. (2005) ise 1989-1999 dönemine ait Ortadoğu ülkeleri ve Türkiye'nin savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini Dinamik panel veri analizi ile incelemiştir. Analiz sonuçlarına göre Ortadoğu ülkelerinin ve Türkiye'nin savunma harcamaları Benoit Hipotezine uygun olarak toplam talepte, üretim ve istihdamda artış ile ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği ifade edilmiştir. Özsoy (2008) 1965-2003 dönemine ait bütçe açıkları, savunma harcamaları ve gelir dağılımı arasındaki ilişkiyi VAR ve IRF modeliyle incelemiş ve GSMH'nin bir yüzdesi olarak savunma harcamaları ile GSMH'nin bir yüzdesi olarak bütçe açıkları arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu sonucunu elde etmiştir. Eryiğit vd (2012) ise Türkiye'nin 1950-2005 dönemine ait eğitim, sağlık ve savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki uzun dönemli etkilerini analiz etmişlerdir. Yapılan eşbütünlük analizinde, yapısal kırılmaların istatistiksel olarak anlamlı olduğu, eğitim ve sağlık harcamalarının ekonomik büyümeyi pozitif, savunma harcamalarının ise olumsuz etkilediği, ayrıca eğitim, sağlık ve savunma harcamaları arasında bütçe ödünleşimi olduğu sonuçları elde edilmiştir.

Samadi (2013) İran'daki 1972-2006 dönemine ait verileri kullanarak bütçe açıkları, savunma harcamaları ve transfer harcamaları arasındaki ilişkiyi ele alan VECM modeliyle yapmış olduğu analizde, uzun vadede savunma harcamaları, eğitim harcamaları ve transfer harcamalarının bütçe açıkları üzerinde pozitif, sağlık harcamalarının ise bütçe açıkları üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır. Töngür ve Elveren (2015)'de 1988-2003 arasında 37 ülkeyi kapsayan Dinamik Panel veri analizinde, gelir eşitsizliği ile savunma harcamalarının bütçe içindeki payları arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu, ayrıca terör olayları sayısının bütçe içindeki askeri harcama düzeyini etkileyen bir faktör olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Destek (2016) tarafından 14 NATO üyesi ülke için yapılan Panel Nedensellik Analizinde, ABD savunma harcamaları ile milli gelir arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu, Türkiye, Portekiz ve Danimarka için milli gelirden savunma harcamalarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucu elde edilmiştir. Ayrıca sonuçlar Türkiye'de askeri alandaki yatırımların ülkedeki alternatif sektörler üzerinde henüz pozitif dışsalığa yol açmadığını göstermektedir. Gelişmekte olan ülkelerdeki sağlık, eğitim ve savunma harcamalarının bütçe içerisindeki yerlerine ilişkin Saifur Rashid, (2016) tarafından yapılan Panel Veri Analizinde, askeri harcamalar ile eğitim harcamaları arasında pozitif, askeri harcamalar ile sağlık harcamaları arasındaki negatif bir değiş tokuş ilişkisi olduğu ortaya konmuştur. Ayrıca aynı çalışmadan edinilen sonuçlara göre, askeri harcamalar ile dış borçlar arasında negatif bir ilişki olduğu ve savunma harcamalarının daha çok iç kaynaklarla finanse edildiği,

ayrıca savunma harcamalarının büyümeyi olumsuz etkileyeceği ifade edilmiştir. Azam vd, (2017) ise 1990-2011 dönemine ait on Asya ülkesinin savunma harcamaları verilerine dayanarak yaptıkları Hausman Testi Rastgele Etkiler modelinde, askeri harcamaların dış borç üzerindeki etkisinin pozitif olduğunu ancak döviz rezervleri ve ekonomik büyümenin dış borç üzerindeki etkilerinin negatif olduğu sonucuna ulaşmıştır. Güvenlik ikilemindeki gelişmekte olan ülkelerin askeri harcamalarının ekonomik kalkınmayı olumsuz etkileyecek bir artış içinde olduğunu belirtmişlerdir. Fan vd. (2018) ise 2000-2013 arası 197 ülkenin sağlık ve askeri harcamalarını kullanarak yaptıkları Panel Veri Analizinde, savunma harcamalarının dışlama etkisinin düşük ve orta gelirli ülkelerde daha belirgin olduğu, yani savunma harcamalarındaki artışın bütçe içerisindeki sağlık ve diğer kamu harcamalarını olumsuz etkilediği belirlenmiştir. Artan savunma harcamalarının olumsuz etkilerine en duyarlı ülkelerin ise en düşük gelirli ülkeler olduğu gözlemlenmiştir.

4. EKONOMETRİK ANALİZ

4.1. Amaç

Kamu harcamalarının artışı çoğu kamu maliyesi yazınında gerçekte ve görünürde artış sebepleri şeklinde sınıflandırılarak incelenmekte, savunma harcamaları ise kamu harcamalarının gerçekteki artış sebeplerinden birisi olarak kabul edilmektedir. Ancak savunma harcamalarının savaş, terör veya muhtemel diğer saldırı olasılıklarına karşın son yüzyılda artarak devam etmesine rağmen bütçe açıkları veya kamu maliyesi üzerindeki etkilerini analize dönük ampirik çalışma sınırlı sayıda kalmıştır. Literatürde savunma harcamaları ile ilgili çalışmaların daha çok büyüme, işsizlik, enflasyon gibi değişkenler üzerindeki etkileri üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu çalışmada kamu harcamalarının gerçekte artış sebeplerinden birisi olarak kabul edilen savunma harcamalarının bütçe açıkları üzerindeki etkileri ampirik olarak analiz edilerek sonuçları itibarıyla literatüre katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

4.2. Veri Seti

Bu çalışmada; ABD, Almanya, Avustralya, Avusturya, Belçika, Birleşik Krallık, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Hollanda, İspanya, İtalya, İsveç, Kanada, Macaristan, Norveç, Polonya, Slovakya, Slovenya ve Yunanistan ülkelerine ait, 2000-2017 dönemine ait, yıllık veriler kullanılmıştır. Modelde tüm OECD ülkelerinin aynı döneme ait verilerine ulaşılamadığından dolayı, sadece seçilmiş 23 OECD ülkelerine ait verilerle analiz yapılmıştır. Modelde ilgili ülkelere ait bütçe açıkları, savunma harcamaları, ekonomik büyüme, kamu borçları ve faiz oranları değişken olarak kullanılmıştır. Değişkenlere ait kısaltmalar ve kaynakları Tablo 3'te verilmiştir. Bu çalışmada EViews 9 programı kullanılarak analiz yapılmıştır.

Tablo 2: Veri Seti

Değişken	Sembol	Temsil Eden Değişken	Kullanımı	Kaynak
Bütçe Açıkları	<i>BA</i>	Bütçe Açıkları/GSYH (Yıllık %)	Oran	OECD
Sav. Harcamaları	<i>SH+</i>	Savunma Harcamaları/GSYH (Yıllık %)	Oran	SIPRI
Ekonomik Büyüme	<i>GDP-</i>	GSYH (Yıllık %)	Oran	OECD
Kamu Borçları	<i>KB+</i>	Kamu Borçları/GSYH (Yıllık %)	Oran	OECD
Faiz Oranları	<i>FO+</i>	Faiz Oranları/GSYH (Yıllık %)	Oran	OECD

4.3. Model

Bu çalışmada OECD ülkelerinde savunma harcamalarının bütçe açıkları üzerindeki etkisinin araştırılması için modele ekonomik büyüme, kamu borçları ve faiz oranları değişkenleri de dahil edilmiştir. Buradaki amaç savunma harcamalarının bütçe açıkları üzerindeki etkileri araştırılırken diğer değişkenlerin de etkilerini gözlemlemektir. Bu çalışmadaki beklentimiz savunma harcamaları, kamu borçları ve faiz arttığında bütçe açığının artacağı, ekonomik büyüme arttığında ise bütçe açığının azalacağı yönündedir. Bu bağlamda aşağıdaki model tahmin edilmiştir:

$$\text{Model: } BA_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 SH_{1t} + \alpha_2 GDP_{2t} + \alpha_3 KB_{3t} + \alpha_4 FO_{4t} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

Burada

α_0 = Sabit; α_{it} = Eğim katsayısı; $T=1,2,\dots,18$; $i=1,2,\dots,22$ ülke ve ε_{it} =Hata terimini ifade etmektedir.

4.4. Yöntem

Geniş bir coğrafyaya dağılmış OECD ülkelerine ait veriler panel veri analizi yöntemi kullanılarak araştırılmıştır. Panel veri analizi (Gujarati, 1999; Baltagi, 2001):

$$Y_{it} = \alpha + X'_{it}\beta + u_{it} \quad (2)$$

Denklem 2'de; hata terimini, i ülkeleri, t de zamanı göstermektedir. Hata terimi ayrıştırıldığında:

$$u_{it} = \mu_i + \lambda_t + \vartheta_{it} \quad (3)$$

elde edilmiştir. Elde edilen bu son eşitliğe, hata bileşenleri modeli denir. Burada μ_i ; bireysel etkieri, λ_t ise zaman etkilerini göstermektedir. μ_i, λ_t ve $\vartheta_{it} \sim IID(0, \sigma^2)$ hata terimlerinin ortalamasının sıfır, varyansının sabit olduğu ve normal dağıldığı varsayılmaktadır. Analizde; modele alınan değişkenlerin durağanlığının tespit edilmesi amacıyla öncelikle panel birim kök testi sınaması yapılmıştır. Sonra bireysel ve zaman etkilerinin sabit mi rassal mı olduğu belirlenmiştir. Ayrıca modele alınan açıklayıcı değişkenler arasında, bağımlı değişkenle ilişkisi olduğu düşünülen değişkenler için içsellik sınaması yapılmalıdır. Sonrasında ise modelin tahmin edilmesi aşamasına geçilmiştir.

4.4.1. Panel Birim Kök Testi

Bir zaman serisi durağan değilse, ortalaması, varyansı ve kovaryansı zaman içerisinde değişmektedir. Bir dönemde meydana gelen şoklar, diğer dönemleri de etkilemekte ve şok kalıcı hale gelmektedir. Bu durumda yapılan analiz, sahte regresyonlar içermekte ve t ve f istatistikleri anlamlılığını yitirmektedir. Bu nedenle önce serilerin durağan hale getirilmesi gerekmektedir (Gujarati, 1999: 712). Modele alınan verilerin hem zaman hem de kesit boyutu hakkındaki bilgileri dikkate alan panel birim kök testleriyle daha çok gözlemle analiz fırsatı oluşmaktadır. Bu nedenle panel birim kök testlerinin, sadece zaman boyutu hakkındaki bilgileri dikkate alan zaman serisi birim kök testlerinden istatistiksel olarak daha güçlü olduğu kabul edilmektedir (Im, Pesaran ve Shin, 1997 ; Im, Pesaran ve Shin, 2003; Levin, Lin ve Chui 2002). Serilerin durağanlık dereceleri LLC ve IPS testleriyle araştırılmış ve panel birim kök testleri yapılmıştır.

Tablo 3: LLC Panel Birim Kök Test Sonuçları

Değişken	Düzy Değeri	Olasılık Değeri
BA	-2.743**	0.003
SH	-4.59**	0.000
GDP	-7.622**	0.000
KB	-1.657*	0.048
FO	-4.772**	0.000

Not: Panel birim kök sınaması t istatistiği kriterleri kullanılmıştır. * ve ** sırasıyla %10 ve %1 anlamlılık düzeyinde serinin durağan olduğunu ifade etmektedir.

Tablo 3'deki LLC Panel Birim Kök Test sonuçlarına bakıldığında tüm serilerin düzeyde durağan yani $I(0)$ oldukları görülmektedir. Tahmin edilecek serilerin etkileşim boyutu bu durumda panel EKK yöntemi kullanılarak yapılmaktadır. Bu bağlamda panel EKK yöntemi seçiminde etkilerin sabit ya da rassal olması veya etkilerin bulunmaması durumları göz önünde bulundurulmalıdır. Mevcut etkilerin test edilmesi için öncelikle LM testleri yapılıp ve bu test sonuçlarına göre hangi tahmincinin kullanılacağına karar verilecektir.

4.4.2.LM Testi

Panel EKK yöntemi uygulanırken serilerin bireysel ve zaman etkisinin türünün belirlenmesinde literatürde çoğunlukla Breush- Pagan Lagrange Multiplier (LM) Testi kullanılmaktadır. Bu çalışmada serilerin bireysel ve zaman etkilerinin belirlenmesinde bu nedenle LM Testi sinanmıştır. Bu amaçla bireysel ve zaman etkilerinin rassal olup olmadıklarına, LM testi ile karar verilebilmektedir (Baltagi, 2001: 15).

LM testi, LM1 ve LM2 olarak iki farklı şekilde ifade edilebilmektedir. LM=LM1+LM2'dir. LM1, bireysel etkileri; LM2, zaman etkilerini test etmektedir. LM test hipotezleri yapılırken, LM1 testinde; H_0 : Bireysel etkiler yoktur hipotezi, LM1 istatistiği ile test edilmektedir. LM1 istatistiği, şu şekilde hesaplanmaktadır;

$$LM_1 = \frac{N.T}{2.(T-1)} \left[\frac{\sum_{i=1}^N (\sum_{t=1}^T \hat{u}_{it})^2}{\sum_{i=1}^N \sum_{t=1}^T \hat{u}_{it}^2} - 1 \right]^2 \quad (4)$$

Denklem 4'te; \hat{u}_{it} , bireysel etkileri; N, yatay kesit sayısını; T, zaman boyutunu; \hat{u}_{it} , hata teriminin tahminini göstermektedir. Yapılacak test sonucu bulunan olasılık değeri, 0.05'ten küçük ise, H_0 reddedilir ve bireysel etkilerin rassal olduğuna karar verilir. LM₂ testi; H_0 : zaman etkileri yoktur hipotezi, LM₂ istatistiği ile test edilir. LM₂ istatistiği, şu şekilde hesaplanmaktadır;

$$LM_2 = \frac{N.T}{2.(N-1)} \left[\frac{\sum_{t=1}^T (\sum_{i=1}^N \hat{u}_{it})^2}{\sum_{i=1}^N \sum_{t=1}^T \hat{u}_{it}^2} - 1 \right]^2 \quad (5)$$

Denklem 5'te \hat{u}_{it} , bireysel etkileri; N, yatay kesit (ülke) sayısını; T, zaman boyutunu; \hat{u}_{it} , hata teriminin tahminini ifade etmektedir. Test sonucu ortaya çıkan olasılık değeri, 0.05'ten küçük olduğunda, H_0 reddedilir ve zaman etkilerinin rassal olduğuna karar verilir.

LM=LM1+LM2 formülünde;

$$H_0: \sigma_{\mu}^2 = \sigma_{\lambda}^2 = 0 \text{ (Bireysel etkiler ve zaman etkileri yoktur)}$$

$$H_1: \sigma_{\mu}^2 \neq 0 \text{ veya } \sigma_{\lambda}^2 \neq 0 \text{ ya da her ikisi de (Etkilerden ikisi ya da en az biri rassaldır).}$$

LM Testi olasılık değerinin 0.05'ten küçük çıkması durumunda, H_0 hipotezi red ve H_1 hipotezi kabul edilir ve bireysel ve zaman etkilerin rassal olduğuna karar verilir. Bu durumda modelin tahmini çift yönlü rassal etkiler modeli ile yapılır (Mercan vd. 2013: 9-10).

Tablo 4: LM Testleri: Model: BA=f(BA(-1), SH, GDP, KB, FO)

Test	Olasılık eğeri	Karar
LM ₁	0.6502	Bireysel Etkiler Rassal değildir.
LM ₂	0.0000	Zaman Etkileri Rassaldır.
LM	0.0000	Bireysel Etkiler ve Zaman Etkileri Rassaldır.

Modeldeki test sonuçlarını gösteren Tablo 4'e bakıldığında, bireysel etkilerin rassal olmadığı ve zaman etkilerinin rassal olduğu gözlenmektedir. Modelin genelinde bakıldığında bireysel etkiler ve zaman etkilerinin rassal olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Elde edilen bu sonuçlarla tahmin çift yönlü rassal etki modeli ile yapılmıştır. Ancak çift yönlü sabit etkiler model tahmin sonuçlarında da benzer sonuçlar elde edilmiştir.

4.4.3.Çift Yönlü Rassal Etkiler Modeli

LM Testi sınavasından sonra bireysel ve zaman etkilerinin rassal olduğuna karar verilmişti. Bu durumda modelin tahmini Çift Yönlü Rassal Etkiler Modeli ile yapılmıştır. Çift Yönlü Rassal Etkiler Modeli test sonuçları Tablo 5'de verilmiştir;

Tablo 5: Tahmin Sonuçları

Değişken	Katsayı	t-İstatistiği	Olasılık Değeri
BA(-1)	0.83	37.82	0.000
SH	0.43	3.10	0.002
GDP	-0.30	-9.20	0.000
KB	-0.01	-4.41	0.000
FO	0.11	3.83	0.000
Sabit Terim	0.58	1.90	0.057

Tanısal Testler

$R^2 = 0.83$

Düzeltilmiş $R^2 = 0.83$

$F = 377.14 (0.000)$

$DW = 2.060$

Jarque-Bera = 339.96 (0.000)

Tablo 5'deki sonuçlar incelendiğinde, modelde elde edilen sonuçların pozitif ve istatistiki olarak anlamlı olduğu sonucu elde edilmiştir. Ayrıca yapılan tanısal testlerin sonuçları da modeli doğrulamaktadır. Ekonomik büyüme %1 arttığında bütçe açığı %0.30, kamu borçları %1 arttığında bütçe açığı %0.01 azalmıştır. Ayrıca literatüre ve beklentiye uygun olarak savunma harcamalarındaki %1'lik bir artışın bütçe açığını %0.43 oranında, faiz oranlarındaki %1 artışın ise bütçe açığını %0.11 artırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Kamu borçları dışında değişkenlerin bütçe açığı üzerindeki muhtemel etkileri ve etkinin yönü beklentilere uygun çıkmıştır.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bütçe açıklarının en önemli sebeplerinden birisi artan kamu harcamaları olup, bu harcamalardaki artışın gerçek ve görünüşte olmak üzere iki temel sebebi bulunmaktadır. Savunma harcamaları tüm maliye yazınlarında kamu harcamalarının gerçek artış sebebi olarak kabul edilmektedir. Bu çalışmada seçilmiş 22 OECD ülkesine ait 2000-2017 verileri kullanılarak söz konusu yargı ampirik olarak analiz edilmeye çalışılmıştır. Savunma harcamaları bütçe içerisinde diğer kamusal harcamalardan farklı olarak anayasal düzenin korunması ve milli güvenliğin temini ve devamlılığı açısından vazgeçilmez nitelikte bir harcamadır. Bugün özellikle gelişmekte olan ülkelerin üretim ve tüketim kapasiteleri üzerinde katma değer yaratma anlamında verimsiz bir kamu harcaması olarak kabul edilse bile, her ülkenin ulusal bütçeleri içerisinde savunma harcamaları önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle savaş veya savaş olma olasılığının arttığı dönemler bu harcamaların bütçe içerisinde savunma harcamalarının en yüksek seviyelere ulaştığı dönemlerdir. Bu durum artan savunma harcamalarının özellikle savunma sanayisinde dışa bağımlı olan ülkelerin bütçe açıkları üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Savunma harcamalarının bütçe üzerindeki etkisi sadece ithalat dönemiyle sınırlı olmayıp, savunma sanayisindeki teknolojik gelişme ve ülkeler arasındaki artan silahlanma yarışına bağlı olarak artarak devam etmektedir. Bu durum kıt kaynakların etkin kullanımı açısından sürdürülebilir görülmeyle savunma harcamalarının bütçe açıkları üzerindeki olası etkisi analiz edilmiştir.

Bu çalışmada seçilmiş OECD ülkelerindeki artan savunma harcamalarının bütçe açıkları üzerindeki etkisi Panel Veri Analizi yöntemiyle test edilmiştir. Modelde tüm OECD ülkelerinin daha uzun zaman aralığındaki verilerine ulaşılamadığından, sadece seçilmiş OECD ülkelerinin 2000-2017 dönemi yıllık verileri kullanılarak analiz yapılmıştır. Modelde savunma harcamalarının GSYH içerisindeki payı bağımsız değişken, bütçe açıkları, kamu borçları, faiz oranları ve ekonomik büyüme bağımlı değişken olarak modele dahil edilmiştir. Analiz sonucunda savunma harcamaları ile bütçe açıkları arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu sonucu elde edilmiş ve savunma harcamalarındaki %1'lik bir artışın bütçe açığını %0.43 oranında artırdığı tespit edilmiştir. Ayrıca modelde ekonomik büyümenin ise bütçe açığı üzerinde negatif bir etki yaptığı ve ekonomik büyümedeki %1'lik bir artışın bütçe açığını %0.01 oranında azalttığı sonucu elde edilmiştir. Ampirik sonuçlar literatüre uygun olarak savunma harcamalarının kamu harcamalarının gerçekte artış sebepleri arasında kabul edilmesini doğrular

niteliktedir. Sonuçlar çalışmanın kapsamı ve kısıtları da göz önünde bulundurularak savunma harcamalarının kamu harcamalarını gerçekte artırdığını destekler niteliktedir.

Sonuç olarak savunma harcamalarının milli gelir içerisinde payı düşme eğilimi göstermektedir. Ancak uluslararası terörizm, nükleer ve konvansiyonel silahlanma yarışı gibi askeri veya siyasi sebeplerle askeri harcamalar hala kamu bütçeleri içerisinde çok önemli bir paya sahiptir. Artan savunma harcamaları toplumlara vergi yükü veya yeterli kaynağa sahip olmayan ekonomiler için borç yükü ve bütçe açığı olarak geri dönmektedir. Çünkü artan savunma harcamaları büyük oranda eğitim, sağlık ve sosyal koruma gibi harcamaların düşürülmesi pahasına yapılabilmektedir. Bu sebeple toplumların gelişmesi ve ilerlemesi, refah düzeyinin artırılması için daha çok silahlanma ve buna kaynak ayırma yerine sağlık ve eğitim gibi toplumun refah düzeyini artıracak özelliklere sahip kamu harcamalarının payının artırılmasının daha anlamlı olabileceği değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

- Aksoğan, G., Elveren, A. (2012). Türkiye’de Savunma, Sağlık ve Eğitim Harcamaları ve Gelir Eşitsizliği (1970-2008): Ekonometrik Bir İnceleme. *Sosyoekonomi*, 17(17), 263-280.
- Aslan, A. (2009). Bütçe Açığı Sürdürülebilirliğinin Dinamik Analizi: Türkiye Örneği. *Maliye Dergisi*, 157, 227-234.
- Ay, H. (2015), Kamu Maliyesi, Albi Yayıncılık, İzmir.
- Azam, M., Feng, Y. (2017). Does Military Expenditure Increase External Debt? Evidence From Asia. *Defence and Peace Economics*, 28(5), 550-567.
- Baltagi B. H. (2001). *Econometric Analysis Of Panel Data*. (2d ed). New York: John Wiley & Sons.
- Bekmez, S ve Destek, M.A. (2015). Savunma Harcamalarında Dışlama Etkisinin İncelenmesi: Panel Veri Analizi, *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, Yıl:3, 3(2), 91-110.
- Benoit, E. (1973). Defense and Economic Growth in Developing Countries. *Economic Development and Cultural Change* Vol. 26, No. 2 (Jan., 1978), 271-280.
- Brauer, J., Hartley, K. (2013). *The Economics of Regional Security: NATO, The Mediterranean and Southern Africa*. Routledge. London.
- Brzoska, M. (1995). World Military Expenditures. *Handbook Of Defense Economics*, 1, 45-67.
- Canbay, Ş., Mercan, D. (2017). Savunma Harcamalarının Ekonomik Büyüme Ve Cari İşlemler Dengesine Etkisi: Türkiye Örneği. *Journal of Emerging Economies and Policy*, 2(2), 86-104.
- Destek, M. A. (2016). Nato Ülkelerinde Askeri Harcamalar ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Yatay Kesit Bağımlılığı Altında Panel Veri Analizi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 12(28), 209-223.
- Dunne, J. P., Smith, R. P., Willenbockel, D. (2005). Models of Military Expenditure and Growth: A Critical Review. *Defence And Peace Economics*, 16(6), 449-461.
- Edizdoğan, N. Çetinkaya, Ö. Gümüş, E. (2017). Kamu Maliyesi 8. Baskı, Ekin Matbaası, Bursa.
- Eryigit, S. B., Eryigit, K. Y., Selen, U. (2012). The Long-Run Linkages Between Education, Health And Defence Expenditures And Economic Growth: Evidence from Turkey. *Defence and Peace Economics*, 23(6), 559-574.
- Fan, H., Liu, W., Coyte, P. C. (2018). Do Military Expenditures Crowd-Out Health Expenditures? Evidence From Around The World, 2000–2013. *Defence and Peace Economics*, 29(7), 766-779.
- Frederiksen, P. C. ve Looney, R. E. (1994). Budgetary Consequences Of Defense Expenditures in Pakistan: Short-Run Impacts And Long-Run Adjustments. *Journal of Peace Research*, 31(1), 11-18.
- Giray, F. (2004). Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(1), 181-199.
- Gökbunar, R. Yanıkaya, H. (2004). Savunma Harcamalarını Belirleyen Faktörler ve Ekonomik Büyümeye Etkileri. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 59(01), 159-179.
- Gujarati, D.N. (1999). Temel Ekonometri, Çev. Ümit Şenesen, Gülay Günlük Şenesen, Literatür Yayıncılık, 7. Basım, Eylül 2010, İstanbul.
- Im K., Pesaran H., Shin Y. (1997). Testing For Unit Roots In Heterogenous Panels. Mimeo, *Department of Applied Economics*, University of Cambridge.
- Im K., Pesaran H., Shin Y. (2003). Testing For Unit Roots In Heterogenous Panels. *Journal of Econometrics*, 115, 53-74.
- Kesgingöz, H., Olcay, T. (2016). Türkiye ve Seçilmiş Ortadoğu Ülkeleri için Benoit Hipotezinin Sınanması: Panel Veri Analizi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(1), 585-607.
- Kılıç, N. Ö., Açıoğuran, B., Beşer B, M. (2018). G-8 Ülkelerinde Askeri Harcamalar ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 13(2), 136-146.
- Kollias, C., Manolas, G., Paleologou, S. M. (2004). Military Expenditure And Government Debt In Greece: Some Preliminary Empirical Findings. *Defence and Peace Economics*, 15(2), 189-197.

- Korkmaz, Ö., Bilgin, T. (2017). Askeri Harcamalar İle Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri'nin Karşılaştırmalı Analizi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 18, 289-316.
- Levin, A., Lin, C., Chu J. (2002). Unit Roots Tests İn Panel Data: Asymptotic And Finite Sample Properties. *Journal of Econometrics*, 108: 1-24.
- Looney, R. E. (1993). Government Expenditures And Third World Economic Growth İn The 1980s: The İmpact Of Defense Expenditures. *Canadian Journal of Development Studies*,14 (1).
- Mercan, M., Göçer, İ., Bulut, Ş. ve Dam, M.M. (2013). The Effect of Openness on Economic Growth for BRIC-T Countries: Panel Data Analysis, *Eurasian Journal of Business and Economics*, 6 (11), 1-14.
- Özbaran, M.H. (2004). Türkiye'de Kamu Harcamalarının Son Beş Yılıın Harcamalarının Son Beş Yılıın Harcama Türlerine Göre İncelenmesi, *Sayıştay Dergisi*, 53, 115-138.
- Özsoy, O. (2008). Government Budget Deficits, Defence Expenditure And İncome Distribution: The Case of Turkey. *Defence and Peace Economics*, 19(1), 61-75.
- Öztürk, N. (2016), Kamu Maliyesi, 3. Baskı, Ekin Yayınevi, Bursa.
- Paul Dunne, A.J., Perlo-Freeman, S., Soydan, A. (2004). Military Expenditure and Debt in South America. *Defence and Peace Economics*, 15(2), 173-187.
- Perlo-Freeman, S., İsmail, O., Solmirano, C. (2010). Military expenditure. *SIPRI Yearbook*, 2009, 175-211.
- Saifur Rashid, A. K., Arif, M., Uddin, Z. (2016). Budgetary Trade-Offs between Military and Education/Health Expenditures in Developing Countries: A Panel Data Analysis. *International Journal of Research in Computer Application & Management*, 2, 1-7.
- Samadi, A. H., Behboodi, M. (2013). An Investigation İnto The Relationship Between Government Budget Deficits, Defense Expenditure And Transfer Payments İn Iran. *Journal Of Emerging Issues İn Economics, Finance And Banking An Online International Monthly Journal*, 1(1).
- Sezgin, S. (2004). An Empirical Note On External Debt And Defence Expenditures in Turkey. *Defence and Peace Economics*, 15(2), 199-203.
- SIPRI Yearbook (2019). Armaments, Disarmament and International Security, 2019. www.sipriyearbook.org (ET: 12.01.2020).
- Şenesen, G.G. (1998). Kamu Harcamalarının Ölçülmesi Üzerine Bir Deneme: Savunma Harcamaları, XII. Türkiye Maliye Sempozyumu, İstanbul Üni. İktisat Fakültesi Yayını, No:83. İstanbul.
- Sköns, E., Allebeck, A. C., Loose-Weintraub, E., Stålenheim, P. (1999). Military Expenditure. *SIPRI Yearbook*, 269-350.
- Taş, S., Örnek, İ., Aksoğan, G. (2013). Türkiye'de Savunma Harcamaları, Büyüme ve Gelir Eşitsizliği, 1970-2008: Ekonometrik Bir İnceleme. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 12(3), 659-682.
- Töngür, Ü., Elveren, A. Y. (2015). Military Expenditures, İncome İnequality, Welfare And Political Regimes: A Dynamic Panel Data Analysis. *Defence And Peace Economics*, 26(1), 49-74.
- Tüğen, K. (1988). Dünyada Ve Türkiye'de Savunma Harcamalarındaki Gelişmeler Ve Ekonomik Etkileri. *Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi*, 3(2), 285-302.
- Türk, İ. (1996). Kamu Maliyesi 2. Baskı, Turhan Kitabevi. Ankara.
- Yentürk, N. (2018). Sosyal Yardımlardan Güvenliğe Türkiye'nin Kamu Harcamaları (2006-2017), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. İstanbul.
- Yıldırım, J., Sezgin, S. (2002). Defence, Education and Health Expenditures in Turkey, 1924-96. *Journal of Peace Research*, 39(5), 569-580.
- Yıldırım, J., Sezgin, S., Öcal, N. (2005). Military Expenditure and Economic Growth in Middle Eastern Countries: A Dynamic Panel Data Analysis. *Defence and Peace Economics*, 16(4), 283-295.
- 1983 tarih ve 2945 sayılı Millî Güvenlik Kurulu ve Millî Güvenlik Kurulu Sekreterliği Kanunu.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:01.01.2020 ✓Accepted/Kabul:28.05.2020

DOI: 10.30794/pausbed.668822

Araştırma Makalesi/ Research Article

Yiğitler, Ş. Ş. (2020). "Üç Karakter, Üç Medeniyet: Abdülhak Şinasi Hisar'ın Romanlarında Doğu-Batı Meselesi" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 41, Denizli, s. 476-487

ÜÇ KARAKTER, ÜÇ MEDENİYET: ABDÜLHAK ŞİNASİ HİSAR'IN ROMANLARINDA DOĞU-BATI MESELESİ

Şener Şükrü YİĞİTLER*

Özet

Doğu-Batı meselesi, modernleşme sürecindeki Türk edebiyatının temel konularından biridir. Bu sorunu merkez alan romanlar, Osmanlı toplumunda yaşanan Batılılaşma sürecinden etkilenmiş karakterleri, Batılılaşmamış, başka bir ifadeyle, özgün kalabilmiş karakterlerin karşısına koyarak çoğu zaman ikincilerinin lehine bir karşılaştırma yoluna giderler. Bütün romanlarında, yoğunluğu değişmekle birlikte, Doğu-Batı meselesine değinen Abdülhak Şinasi Hisar'ın bu noktada farklı bir tutum izlediği görülür. Tanzimat ve Cumhuriyet yazarlarının Doğu ve Batı'yı karşıt kategoriler olarak sunan karakter figürasyonunu bir yana bırakarak Fahim Bey ve Biz, Çamlıca'daki Eniştemiz ve Ali Nizamî Beyin Alafrangalığı ve Şeyhliği adlı romanlarında işlediği üç karakter üzerinden bir Doğu-Batı sentezine ulaşmaya çalışır.

Bu yazıda, karakterlerinin 'yarımlık' şeklinde tezahür eden deliliklerini, anlaşılmasız yönlerini, toplumsal ilişkilerini ve birbirleriyle çatışmalarını odağa alarak bu temalar üzerinden bir medeniyet sentezine ulaşmayı amaçlayan Hisar'ın üç medeniyet şeklini temsil etme görevi verdiği Fahim Bey, Hacı Vâmık Bey ve Ali Nizamî Bey adlı roman karakterleri, Doğu-Batı meselesi bağlamında incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Abdülhak Şinasi Hisar, Doğu-Batı, Roman karakteri, Medeniyet, Yarımlık, Delilik, Sentez.*

THREE CHARACTERS, THREE CIVILISATIONS: EAST-WEST ISSUE IN ABDÜLHAK ŞİNASİ HİSAR'S NOVELS

Abstract

The East-West issue is one of the main subjects of Turkish literature in the modernization process. The novels which put this issue at the center often make a comparison in favor of the latter by putting the characters affected by the Westernization process in the Ottoman society against the characters that were not Westernized, in other words, that could remain original. In all his novels, although the intensity has changed, it is seen that Abdülhak Şinasi Hisar, who touched on the East-West issue, has a different attitude at this point. Leaving aside the character figuration of the authors of the Reform Era and Republican authors as opposing categories of East and West, Hisar tries to reach an East-West synthesis through three characters in his three novels called Fahim Bey and Biz, Çamlıca'daki Eniştemiz and Ali Nizamî Beyin Alafrangalığı and Şeyhliği.

In this article, novel characters named Fahim Bey, Hacı Vâmık Bey and Ali Nizamî Bey, whose mission is to represent the three civilizations of Hisar, who focuses on the insanity of his characters which manifest as 'halfness', their incomprehensible aspects, social relations and conflicts with each other so as to reach a synthesis of civilization through these themes are examined in the context of East-West issue.

Key Words: *Abdülhak Şinasi Hisar, East-West issue, Novel character, Civilization, Halfness, Insanity, Synthesis.*

*Arş. Gör. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, BİTLİS.
e-posta:ssyigitler@gmail.com, (orcid/org.0000-00002-7283-3621)

GİRİŞ

Batı'da olduğu gibi, toplumsal ve tarihsel gelişimin bir sonucu olarak ortaya çıkmamış bir tür olan roman, Türk edebiyatında Batılılaşma hareketinin hem aracı hem amacı olmak gibi zorlu bir görev yüklenir. Araçtır, çünkü Ahmet Mithat Efendi'nin öğretici içeriği ağır basan romanlarında olduğu gibi, romanlar yerli okurun bilim-teknik alanındaki son icatları, dünya siyasetindeki gelişmeleri, düşünce akımlarını öğrenmesinin, güncel modayı, sanatı takip etmesinin ve böylelikle 'muasır medeniyetler' seviyesine erişmesinin yolunu açacak vasıta olarak görülür. Amaçtır, çünkü Türk edebiyatında bir geleneği olmayan roman türündeki eserler, Batı'da verilen örneklerle edebi ve estetik bakımdan yetişmeli; Cervantes, Hugo, Defoe, Shelley ve Scott'ın romanlarında görülen düzeye erişilmelidir. Böylece edebi bir tür olarak kendini var etme çabasındaki Türk romanı aynı zamanda içinde serpilip gelişmesini sağlayacak toplumsal ortamı yaratmak gibi önemli bir görev üstlenmek zorunda kalır. İlk yıllarından başlayarak Türk romanının kadınların eğitimi, kölelik, evlilik, hürriyet gibi ciddi sosyal konuları ele almasının nedeni budur.

Moran, Ahmet Mithat Efendi'den Ahmet Hamdi Tanpınar'a Türk romanının ilk evresinin ana aksı olarak tespit ettiği Doğu-Batı meselesine genel bir giriş yaptığı "Türk Romanı ve Batılılaşma Sorunsalı" başlıklı yazısında Tanzimatçılara bir tepki olarak doğan Yeni Osmanlılar'ın düşüncelerini değerlendirirken ilk romancılardan Namık Kemal örneğinde durur. Avrupa'da uzun yıllar geçirmesine rağmen Batı'nın hangi sosyo-ekonomik şartlar ve tarihsel gelişmeler sonucu refaha ulaştığını analiz edemediğini kaydettiği Namık Kemal'in, "Batı'da teknolojinin ya da başka bir deyişle toplumsal yapının ürettiği ideolojinin bir parçasını alıp İslâm ideolojisine yamayarak Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme sorununa bir çözüm getirebileceğine" (2001: 16) inandığını tespit eder. Sonraki yıllarda Ziya Gökalp'ın *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak* (1918) eserinde kültür ve medeniyet arasında gözettiği ayrımla Batı'nın tekniğini alıp ahlakını almama şeklinde formüle edildiği görülen bu eklektik/pragmatist görüş, ilk dönem romancılar arasında temel bir ahlak sorunu olarak değerlendirilir. Osmanlı aydını, imrendiği Batılı toplumunda Osmanlı toplumu için aynı zamanda büyük tehlikeler görür. Örneğin, Batı'nın teknik ilerlemesinden, sanatsal üretiminden hayranlıkla söz eden Ahmet Mithat Efendi'ye göre Batı'nın bu alanlardaki üstünlüğüne ulaşmak için sarf edilen gayretin Osmanlı toplumuna manevi üstünlüğünü kaybettirmemesi gerekir (Okay, 2008: 327-328). Bilimsel ve ekonomik ilerlemesine hayran kaldığı ve her anlamda daha muhafazakâr ve ahlaklı bulduğu İsveç halkını, diğer Avrupa ülkeleriyle kıyaslarken Ahmet Mithat Efendi, bu düşüncesini zimnen ortaya koyar ve Osmanlılar gibi "henüz müteahhir bulunan milletler(in) tedenniyât-ı maneviyeden masuniyet" (Aktaran: Okay, 2008: 328) sayesinde Avrupalılardan ahlaken daha temiz ve mutlu kalabildiklerini savunur.

Görüldüğü üzere, Doğu-Batı meselesi, Batılılaşma sürecindeki Türk edebiyatının en önemli konularından biridir (Mutluay, 1976: 582-585; Naci, 1990: 28-82; Mardin, 1991: 23-78). Ancak Batılılaşma sorununu daha ilk yıllarından başlayarak zıt değerlerin/kültürlerin bir çatışması olarak ele alan Osmanlı aydını, 'Doğu-Batı meselesi' (Şark-Garb, Asya-Avrupa vb.) adını verdiği ve konuyu ele alırken oldukça basit ve elverişli gördüğü kategorik düşünme şeklini 'Batı'ya rağmen Batılılaşma' yolunda bir rehber olarak sunar. *Felâatun Bey ile Râkım Efendi*'den (Râkım-Felâatun) Şık'a (Şöhret-Mâşuk); *Kiralık Konak*'tan (Hakkı Celis-Seniha ve Cemil) *Fatih-Harbiye*'ye (Şinasi-Macit) farklı dönemlerde kaleme alınmış eserlerde Doğu'yu ve Batı'yı birbirine düşman değerlerin temsilcileri olarak gören bir medeniyetler çatışması benzer bir karşıtlık dizgesi üzerinden tekrar tekrar işlenir. Oysa Türk edebiyatının Batılılaşma ve Doğu-Batı meseleleri etrafında yoğun bir üretim içinde olduğu bu yıllarda, edebi eleştiriler kaleme alan ve Boğaziçi yalıları, mehtapları hakkında yazılar yazan Abdülhak Şinasi Hisar'ın kendine özgü bir sentez arayışında olduğu görülür.

1. ALATURKA BİR AVRUPA FİRARİSİ: ABDÜLHAK ŞİNASİ HİSAR

Hisar hakkında en kapsamlı çalışmalardan birini ortaya koyan Sermet Sami Uysal, bir tesadüf sonucu onun en yakın arkadaşlarından Salih Keramet'ten öğrendiği anekdotu "Paris'e Kaçışının Tuhaf Hikâyesi" başlığıyla aktarır. Buna göre bütün çevresinde uysal ve sakin biri olarak tanınan Hisar'ın, tıpkı Yahya Kemal'in yaptığı gibi bir Fransız vapuru ile Paris'e kaçıışı aile çevresinde büyük bir şaşkınlık yaratırken bu tür firar hareketlerini adım adım takip eden II. Abdülhamit yönetimince tepkiyle karşılanır (Uysal, 2016: 58-61). Yahya Kemal gibi, École Libre des Sciences Politique'e giren Hisar, Galatasaray'daki öğrenciler arasında her birinin adı birer efsane gibi dolaşan Jön Türklerle iletişime geçse de, "mizaç itibarıyla politikaya yatkın olmaması dolayısıyla" (Uçman, 2010: 674) kısa

sürede siyasi çevrelerden uzaklaşarak Türk ve Fransız edebiyatçıların edebiyat mahfillerini takip etmeye başlar. Hisar, buradaki hayatından son derece memnundur; genç yaşına rağmen türlü bedensel şikâyeti bulunan yazarın sağlığı çarpıcı biçimde düzelir. Burada kendini 'belle époque' (güzel çağ)'ın orta yerine düşmüş mutlu azınlıktan sayar. Eserlerine girmemiş Paris izlenimlerinde, bütün Batı edebiyatı bilgisini borçlu olduğu Paris'i çocukluğundan beri hayal ettiğini, firarından sonra hayatının "en iyi senelerini" orada geçirdiğini anlatır ve notlarını şöyle bitirir: "Paris'e âşık ve bahtiyarım." (Aktaran: Uysal, 2016: 65-67). Hisar'ın "Yahya Kemal'e Veda" adlı eserinde Yahya Kemal hakkındaki hatıralarının çoğuna Paris günlerinin güzel hatıralarının karıştığını da geçerken belirtelim (İleri, 1992: 134-146).

O yıllarda II. Abdülhamit'in baskısıyla soluğu yurtdışında alan pek çok isim gibi Hisar da II. Meşrutiyet'in ilanıyla yurda dönüş kararı alır. Ancak, 1870'te Almanya'ya karşı Sedan yenilgisinin ardından milliyetçi/maneviyatçı akımların gücünü sürdürdüğü Fransa'da A. Sorel'in dersleri, Bergson felsefesi, *Köksüzler*'in yazarı Maurice Barrés'le tanışıklığı ve en önemlisi, Proust'un geçmiş zaman arkeolojisinde bulunduğu hazinenin etkisiyle, bir Avrupa hayranı olarak gittiği Paris'ten 'modern bir alaturka' olarak geri döner. Yahya Kemal'in yerli tarih ve kültürde bulunduğu öz gibi, Hisar da kendi yazı evreni için geçmiş ve kayıp zamanın izinde bir "çağdaş muhafazakârlık" (Timur, 2002: 325) kozası örer. Hisar, yurda dönüşünden itibaren Paris yıllarında gördüğü türden bir sentez arayışı içindedir. Paris için yazdığı şiirde "Eski Paris / Bir kere daha güzeldi / Bir sentezdi / Biz daha naiftik / Yeni açılıyorduk / Perde arkamızda yeşil yeşil bütün Türkiye vardı / Vatan vardı, hülyalar içinde İstanbul vardı" (Aktaran: Uysal, 2016: 67) aklında bu dizelerin kurduğu uyum düşüncesiyle İstanbul'a gelir.

Yurda döndükten sonra edebiyat çevrelerinde büyük bir ilgiyle karşılanan Hisar, eserlerini çağdaşlarına göre oldukça gecikmeli verir. Mütareke devrinde yazdığı yazıları nedeniyle eleştirmen kimliği öne çıkan Hisar, 1933-1943 yılları arasında *Varlık* dergisinde mensur şiirler, edebiyat konulu yazılar ve geçmiş zamana dair anılar yayımlar. 1941'de ise ilk romanı olan *Fahim Bey ve Biz*'in Cumhuriyet Halk Partisi'nin düzenlediği roman yarışmasında üçüncülük almasıyla adını romancı olarak duyurur. (Cevdet Kudret, 1970: 381)

Hisar'ın ilk romanı Türk edebiyatında öncesiz bir metindir. Murat Belge *Fahim Bey ve Biz*' incelemesinin girişinde romanın Türk edebiyatında daha önce okuduğu hiçbir esere benzemediğini kaydeder (2009: 354). Hisar'ın Proust etkisiyle yaşanan zaman içinde özel anlara, anekdotlara odaklandığı *Fahim Bey ve Biz*'deki fragmanter anlatımı sonraki romanlarında da devam eder. Hisar roman karakterleri hakkında gerçeğin hep bir boyutunu vererek diğer boyutlarını kasıtlı olarak yarım bırakır. Hikâyesini anlattığı kişiler hakkında bütün gerçeğe sahip olma iddiası bulunmayan anlatıcı nedeniyle okur da roman karakterlerini tümüyle tanıyamaz. Hisar'ın ayrı ayrı romanlarda yer almalarına rağmen bir araya geldiklerinde bütüncül bir dünya görüşü ve medeniyet tasavvuru ortaya koydukları görülen roman karakterleri, bir yapbozun parçalarını andıran ontolojik bir eksiklik/ yarımlıkla malumdür. Aykırılıkları yüzünden toplum dışı kalmış, varla yok arası bu karakterler Türk edebiyatının Doğu-Batı meselesinde her biri bir tarafı temsil eden roman karakterlerinden oldukça farklıdır. Bir ara sonuç olarak, diyebiliriz ki, birbirinin hem karşıtı hem benzeri olan Fahim Bey ile Hacı Vâmık Bey ve bu ikisinin aynı öznde yer alan iki yüzü olarak Ali Nizamî Bey karakterleriyle Hisar, Türk edebiyatında Doğu-Batı karşıtlığına farklı bir açıdan yaklaşan ilk romancıdır.

2. BİR DELİLİK SEMPTOMU OLARAK 'YARIMLIK'

Hisar'ın eksik bir ontoloji üzerine kurduğu karakterlerinin epistemolojisi de bir yarımliğa işaret eder. Onları var eden bilgi de yarımıdır. Ali Nizamî Bey alafranga mirasyedilikten alaturka ruhbanlığa giden serüveninde bir rüya dışında hiçbir dayanağı olmadan, hiçbir düşünsel altyapıya yaslanmadan yolunu bulmaya çalışır; sonu hüsrana olur. Onun gibi, her şey hakkında yalan yanlış bilgilerle malumatfuruşluk eden yarım yamalak bir karakterdir Hacı Vâmık Bey. Hisar'ın bir diğer malumatfuruş karakteri Fahim Bey hakkında "Hazin bir vefat" başlığıyla haberler çıkmasının ertesi günü, gazetelerdeki vefat haberinde belirtildiği gibi "eski maslahatgüzarlardan" olmadığını tasrih edilmesi ise acı bir ironidir. Anlatıcının yarım bilgilerle hatırladığı, "Meşrutiyet'ten bilmem kaç sene evvel, Çetine'de mi nerede, o bilmem kaçınıcî kâtipken, oradaki maslahatgüzarımızın intiharıyla elçilik boş kalınca, bilmem kaç gün maslahatgüzarlık" (Hisar, 2013: 8) görevi, epistemolojik temelleri saraya dayanan Osmanlı toplumunun tipik bir bürokrati olarak Fahim Bey'in seneler sonra dahi "Ben Çetine'de maslahatgüzar iken..." diye övünmesini sağlar. Bütün bir hayata şeklini veren bu birkaç günlük geçici görevle ilgili yarım yamalak bilgi, Fahim Bey'i çocukluğundan

ölümüne kadar tanıyan anlatıcıya göre, ölümünden sonra ona son bir vefa borcu ödemek isteyen eş dost, akraba tarafından vefat haberine eklenir. Bir ömür hakkındaki gerçeğin hiçbir zaman bütün açıklığıyla bilinmeyeceğine inanan anlatıcı, Fahim Bey'in hayatına dair bildiklerini düşününce bir "muamma"yla (Hisar, 2013: 9) karşılaşır ve bu düşünsel uğraşının meyvesi olarak ortaya çıkan romanın sonunda şöyle sorar: "Kim bilir, kim diyebilir ki bir insanın hakikati nerede biter, rüyası, hülyası, yalanı nerede başlar?" (Hisar, 2013: 128).

Timur, yukarıda örneğini verdiğimiz değişken epistemolojiyi Hisar'ın "göreselci felsefesi"yle (2002: 327) açıklarken Fahim Bey'in, anlatıcının babasına göre "dünyanın en iyi adamlarından"; Çamlıca'daki enişteye göre "sadece bir Frenk mukallidi, dolayısıyla dinsiz ve tehlikeli bir adam"; kendisine bahşış vermediği kapıcıya göre "naletin biri"; evin hizmetçisine göre "bir nevi deli"; Reji hademesine göre "evliya"; anlatıcının kendisine göre ise, "geçmiş zamanın hoş görünüşlü, hoş sözlü, bir hayli vakit kaybettirici ve biraz safdil bir ihtiyarı" (Hisar, 2013: 126) olarak görmelerini örnek gösterir. Buradan hareketle de, bu farklı epistemolojilerden Hisar'ın bir ontoloji kurarak hayat hakkında düşüncelerini paylaştığını ekler (Timur, 2002: 327). Ancak bu farklı bakış açıları yalnızca birer yorum farkı değildir. Belge'ye göre, bu farklı bakış açıları Fahim Bey'e farklı açılardan bakılmasına, Fahim Bey'in kişiliğinin yeni yorumlarla zenginleştirilmesine katkı sağlamaz; yalnızca ona bakanların kendi özelliklerini yansıtır. (2009: 357). Tanıdıkların anlattıkları Fahim Bey'in okurun zihninde oluşacak imgesini dağıtır. Bir bakıma, hepsi gerçeği eksik verir; hepsinin algıladığı bütünü yalnızca bir parçasıdır. Belge'ye göre Fahim Bey'in kendisindedir tuhafılık; o, Don Kişot, Oblomov, Marmeladof gibi "ciddi-komik" edebiyat kişileri arasında yer alan, yanlış zamanda dünyaya gelmiş, ismi yanlış verilmiş ve yanlış işler yapa yapa yaşamış, "yanlış bir adam"dır (2009: 358). Onun bu ve Fahim Bey'de gördüğü bireysellik-yabancılaşma tespitine dayandırdığı çalışmasında Sazyek de Hisar'ın roman figürlerinin tamamında görülen 'delilik' ve 'yabancılaşma' etkilerini inceler (2008).

Hisar'ın roman karakterlerinin bir boyutunu açıkladığını düşündüğümüz bu kavram ve olgular, onun eserlerinin önemli ancak ihmal edilmiş bir boyutunu oluşturan Doğu-Batı meselesine bakışını çok az aydınlatır. 'Yanlış adamlık', 'delilik' ve 'yabancılaşma' Hisar'ın roman karakterlerinin iç dünyalarını tümüyle açıklamaya yetmediği gibi Hisar'ın Doğu-Batı medeniyetleri arasında öngördüğü senteze bizce olması gerektiği yerden yaklaşmaz (Oktay, 1993: 805-837; Kaplan, 2014: 135-140). Çünkü Hisar'ın karakterlerinin asıl belirleyici özelliği, onlar hakkında başkalarının kesin bir hükme varmalarını engelleyen bütün iş ve eylemlerine, bütün düşüncelerine ve duygularına egemen 'yarımlık'tır. Hisar'ın romanlarının biçimine ve içeriğine yaydığını gördüğümüz bu kavram, gerçekliğin algılanmasıyla ilgili olduğu kadar, karakterlerin hayatı yaşayış şekliyle de ilgilidir. Hisar tarafından bilinçli biçimde çizilmiş portreleriyle yarım yamalak birer eskizi andıran Fahim ve Hacı Vâmık Beyler yarım kalmış, anlaşılmamış işleri, türlü tuhaflikları nedeniyle kendileri hakkındaki gerçeğin bir bütün olarak anlaşılmasına izin vermezler; onlara 'deli' denmesinin nedeni budur. Bir tamlık kaybıyla malul olmayan, insanlar ve medeniyetler arası bir Araf'ta yaşamaktan hoşnut bu iki karakter, kendi dünyalarındaki huzuru ve dış dünyadaki uyumu yakalamış görünürler. Öte yandan, bir yekparelik arzusuyla hayatının ilk evresini tam bir Batılı, ikinci evresini tam bir Doğulu olarak yaşayan Ali Nizamî Bey feci bir kişilik bölünmesi yaşar.

İlerleyen bölümlerde, Hisar'ın karakterlerinin önemli özelliklerinden biri olduğunu düşündüğümüz 'yarımlık'ı akıl dışılık ve Doğu-Batı ikilemiyle ilişkili olarak daha ayrıntılı irdeleyeceğiz.

3. BİR YARI BATILI: FAHİM BEY

Hisar'ın ilk romanında anlattığı Fahim Bey bir alafrangadır. Ancak o, aşağıda gösterileceği üzere, sahip olduğu alaturka özellikleriyle Felâton Bey, Bihruz, Şöhret Bey, Meftun gibi tepeden tırnağa Batı özentisi roman karakterlerinden farklıdır. "Osmanlı devletinin son döneminde Bursa eşrafından bir beyin alafrangalık özentisi içinde oğlu" (Timur, 2006: 326) şeklinde kabataslak bir portresi çizilebilecek Fahim Bey'i "alafranga züppe" (Moran, 2001: 48) yapan özellikleri şöyledir: Devrin pek çok bürokrati/aydını gibi, Galatasaray'da eğitim görür. Bir süre Babiali'de çalışır. Kendisine cüzi bir maaş bağlanınca, babası kendisini İstanbul'da ziyarete geldiğinde hayal kırıklığına uğramasın diye gösterişli bir konak kiralatır. Kiralık konağın boş odaları içinde günlerini keman çalarak ve bir memuriyet açılmasını bekleyerek geçirir. Babasının vefatının ardından bir kumpanya aktristini âşık olur. Kumpanyanın İstanbul'dan ayrıldığı gün cebindeki bütün parayla tren kompartımanına giremeyecek kadar büyük bir buket yaptırır. Sefarethanenin üçüncü kâtibi olarak gittiği Londra'da yeni görevi gereği ünlü Pool terzisinde kıyafetler diktirir. Ancak gelen bir ambar dolusu kıyafeti ömrünün sonuna kadar giymek zorunda

kalır. Borcunu ödemekle bitiremediği, giymekle de eskitemediği kıyafetler yüzünden yeni kıyafetler alamaz ve bu nedenle de her zaman moda dışı ve gülünç görünür. Kıyafetlerin eskimeye yüz tutması ise maddi durumunun epeyce kötüleştiği günlerine denk geldiğinden, örneğin, sonbaharda yazlık bir kıyafetle gezdiği veya odasının içindeyken en sona dayanmış olan bir av takımıyla oturduğu görülür. Bu Anglo-Sakson kıyafetlerin hüviyeti üzerindeki etkisiyle memuriyetten istifa ederek teşebbüs-i şahsi hayatına atılan Fahim Bey, anlatıcıya göre, yine bu kıyafetlerin insanlar üzerinde uyandırdığı ağır izlenim yüzünden başarılı olamaz. Pek çok farklı konuda malumatfuruşluk yapan, Avrupa gazetelerini yakından takip eden Fahim Bey'in sahip olduğu bilgiler, falanca ülkenin başbakanının adı tarzında ilmî değeri olmayan bilgi kırıntılarından ibarettir aslında. Bursa'da pamuk ekimi gibi realiteye dayanmayan kişisel girişim projeleri de yabancı yatırımcıları ikna etmeye yetmez. Böylece, kendi kabuğuna çekilen Fahim Bey, bütün hayatını bu projeyi gerçekleştirmeye adar. Yoksulluk ve türlü sıkıntılar içinde yaşamasına rağmen büyük bir şirketin başında olmanın, servet ve güce kavuşmanın hayalini kurar. Bu hayallerle kurduğu şirket adına bir ofis tutar ve burada hayali icraatlarının kaydını tuttuğu defterleri düzenli biçimde doldurur, mektuplar yazar, yazdığı mektupları yine kendi cevaplar. Bu şirket kayıtlarının ortaya saçılmasıyla hakkında "deli" söylentileri şayi olur ve Fahim Bey'in hayatı bu söylentiler ve hayal kırıklıkları içinde son bulur.

"Her insan münasebette bulunduğu adamı hemen bir tek yüzüyle tanır." (Hisar, 2013: 127) diyen yazarın bu düşüncesine uygun olarak, başta anlatıcı olmak üzere farklı kişilerin bakış açılarıyla anlatılan Fahim Bey'le ilgili dikkat çeken en belirgin özellik, romanın biçimsel yapısını andıran Fahim Bey'in yarım kalan portresidir. Yukarıda değinildiği gibi, Fahim Bey'in portresi hiçbir zaman bütün ayrıntılarıyla ortaya çıkmaz; her zaman bir yanıyla eksik kalır. Bu bakımdan, hayat hikâyesi yukarıdaki gibi özetlenebilecek Fahim Bey'i Türk romanının akla ilk gelen alafranga züppeleri gibi budala, gösteriş meraklısı, karikatürü andıran bir karakter olarak tanımlamak mümkün değildir. Roman boyunca her yeni bölümle tamamlanan bir eksik parça Fahim Bey'in kişiliğine bir derinlik, dahası, onu Doğu-Batı çatışması içinde ele alınan 'tip'lerden daha gerçekçi kılan bir çelişki katar. Örneğin, Fahim Bey'in ev halleri hiç de tipik bir alafranganın alışkanlıklarına uymaz. Fahim Bey, eşi Saffet Hanım'la birlikte yaşadığı evinde asude ve dingin, dış dünyanın bütün keşmekeşinden uzak yaşar. Gerçekten de ikisinin yaşayışına bakıldığında okurun hayalinde, bir alafranganın evi değil, geleneksel yaşayışın egemen olduğu bir ev canlanır. Fahim Bey, yatma vakti gelince Londra'da diktirdiği kıyafetlerinden kurtulur: "(U)yuşmuş, gözleri süzölmüş bu karı koca kalkarlar ve memnun, sakin yatmaya hazırlanmış. Fahim Bey, günün zahmetlerinin üniforması olan esvaplarını çıkararak rahat, beyaz gecelik entarisini giyer ve başına da küçücük beyaz gecelik takyesini geçirirmiş." (Hisar, 2013: 127). Hacı Vâmık Bey'in "Frenk mukallitliğiyle" suçladığı Fahim Bey'in gecelik kıyafeti klasik bir Osmanlı efendisinin kıyafetidir. Bir sıkıntının ve resmiyetin kumaşa ve dikişe dökülmüş hali olan alafranga kıyafetlerini çıkarır ve rüya âleminin hazırlayıcısı olan alaturka gece kıyafetlerine bürünür.

Öte yandan, Fahim Bey'in evindeki hayat da tümüyle alafrangaliğe uymaz; yarı yarıya bir bileşim söz konusudur. "Bütün İstanbul evlerine benzeyen hasırlı, keçeli, halılı, mangallı, sobalı" (Hisar, 2013: 27) evinde akıp giden zaman, alaturka ve alafranga saatlerin ayrı şekillerde, ayrı tarzlarda işlediği bir hammaddeye dönüşür. "O zamanlarda evlerimizde..." şeklinde başlayan pasaj İstanbul'un eski zaman evlerini anlatırken Fahim Bey'in evini de içine alıp yoğurur. Bütün evlerde "namaz vakitlerini bildiren saatlerin mevkii pek büyüktü(r)." Evleri "bir muvakkıthane, bir cami uğultusuyla" dolduran bu saatlerin haricinde, evlerin diğer odalarında "yumurtlayacak tavukların gıgıdak diye haykıran telaşlı ve gürültülü seslerini duyurarak sanki daha hamaratmışlar gibi adeta koşarak" işleyen alafranga saatler bulunur (Hisar, 2013: 25). Evlerin muhtelif köşelerinde yer alan bu saatlerden başka, "kimi alaturka, kimi alafranga saati bildiren ve kimi iki yüzlü olan, bir tarafı ezani saati, diğer tarafı Avrupai saati gösteren hususi saatler" (Hisar, 2013: 26) de vardır. Ahmet Haşim'in "Müslüman Saati" yazısında "istilâların en gizlisi ve en tesirlisi" (1991: 15) diye andığı yabancı saatlerin ülkeye girişini ve bunların yaygın kullanımını Hisar memnuniyetle karşılamış görünür. Haşim'in iki medeniyetin zaman algısında gördüğü karşıtlığın tersine, aynı evde, aynı odada duran ve hatta iki farklı zaman sistemini aynı anda gösteren "iki yüzlü" saatlerden söz ederek hem Doğu'da hem Batı'da medeniyeti yapan, hayatı kuran evrensel/ortak zamana işaret eder; böylece iki medeniyet arasında organik bir bütünlük kurar. Zamanı mekânla kısıtlamaya gönlü el vermeyen bir kültür adamı ve bir estetik olarak, bütün bu saatlere aynı anda sahip olmaktan kıvanç duyan, onları özenle kurup tıkırtılarını dinleyen Osmanlı toplumunda gördüğü zamansal ahengin zevkini çıkarır.

Geçip giden, değişen saadet zamanlarını anlattısının merkezine koyan Hisar'ın mesajlarını en çarpıcı biçimde verdiği "Saatler" başlıklı bölüm, ikinci romanını renkli kişiliği üzerine bina edeceği Çamlıca'daki Enişte'nin de ilk kez

bir yan karakter olarak görüldüğü yerdir. Öteden beri Fahim Bey'e düşman olduğu bilinen enişte, Saffet Hanımın elleriyle kurduğu saatler özelinde "Esasen içinde namaz kılınmayan bir evin saatlerine itimat etmek caiz değildir!" (Hisar, 2013: 40) diye çatarak Fahim Bey'in evindeki düzene ait her şeyi toptan karalar. Çamlıca'daki eniştenin bu ağır eleştirilerine rağmen, her iki tarafa eşit uzaklıktan bakmaya çalıştığı anlaşılan anlatıcı ikisi arasında yaptığı karşılaştırmada tutarsızlıkları nedeniyle Hacı Vâmık Bey'le aynı fikirde olmadığını ima eder:

"Eniştem Fahim Beyin bütün âdet ve tabiatlarını tezyif ediyordu. Kendisi deli diye tanılmışken, ona 'Delinin biri!' diyordu. Kendisi etrafına hep bir allâme tesiri yapmak isterken onun için 'Malumat paralamadan konuşamaz. Elfünunu cünun!' diyordu. Kendisi Arabistan'dan getirdiği janjan renkli birtakım ipekler, canfesler ve kumaşlarla giyinirken, onun esvaplarını fazla alafranga bularak 'Züppeliği giyiminden belli!' diyordu. Kendisi türlü türlü yemeklere düşkünken, onun kokulu birtakım peynirleri sevmesini gizli ve günah bazı temayüllere, maksatlara atfediyordu. Kendisinin hatır ve hayale gelmez hizmetçilerle birçok münasebetsiz münasebetleri duyulduğu ve bunlar ikide bir zavallı halamı çileden çıkardığı halde, onun her akşam Fransızca gazeteleri okumak bahanesiyle Beyoğlu'ndaki Gambrinüs birahanesine gitmekteki maksadının orada hizmet eden bir kıza 'kur yapmak' olduğunu söylüyordu. (Hisar, 2013: 38-39)

Bu karşılaştırma, henüz Çamlıca'daki Eniştemiz'le (1944) okur karşısına çıkmamış Hacı Vâmık Bey'le onun can düşmanı kabul ettiği Fahim Bey arasında iş ve ahlak bakımından büyük farklılıklar olmadığını gösterir. Ancak Hacı Vâmık Bey, Fahim Bey'i geride bırakan bazı akıl dışı huyları ve davranışlarıyla daha canlı ve zengin bir roman kişisidir. Onun Fahim Bey'e duyduğu düşmanlık bile akıl dışıdır. Meseleye objektif bir gözle bakmaya çalışan anlatıcı ikisi arasındaki nefretin, birinin "Şark kültüründen hiç ayrılmamış, ötekisinin ise Garp kültürüne bağlanmış" olmasıyla açıklanabileceğini söyler. Ancak bu tespit, gerçeği tam anlamıyla yansıtmaz. Tek başına yukarıda alıntılanan karşılaştırma bile, hangisinin tipik bir Batılı, hangisinin tipik bir Doğulu olduğu ayrımını zorlaştırır. Hisar bununla kalmaz; karşılaştırmayı kişisel zeminden çıkararak toplumsal düzeye çeker ve Doğu-Batı meselesine bakışını daha da derinleştirir: "Fihakika çocukluğumda ve ilköğretimimde gördüğüm bütün evler, mahalleler, mesireler ve buralarda rastgeldiğim çocuk, kadın ve erkek bütün insanlar benim daima –bir salıncağın verdiği lezzetle– birinden ötekine gidip gelmeye alışık olduğum Şark ve Garp âlemlerinden birinde kendiliklerinden birer yer alırlardı." diyen anlatıcı, çocukluk/ergenlik aklının etrafındaki olayları, durumları, kişileri hatalı bir dikotomi içine yerleştirdiğini ifade eder. Buna göre, bir şey ya Batılıdır ya Doğuludur ve Fahim Bey ile Hacı Vâmık Bey arasındaki düşmanlığın nedeni iki farklı dünyanın çarpışmasından ibarettir. Oysa anlatıcı biraz sonra "Bunun için ben de bu anlaşmazlıklarını uzun müddet bu sebebe, bu terbiye farklarına hamletmiştim." diyerek yanıldığını itiraf eder. Düşmanlığın asıl nedeninin, tümüyle kişisel olduğunu yıllar sonra öğrenir: "Evelce defterdar, sonra mutasarrıf, nihayet vali olarak her gittiği yerde rüşvet almak, ihtilas etmekle itham edilen eniştemin bu yüzden bir hayli servet biriktirmiş olduğu rivayet edilirdi. (...) Fakat Fahim Beyin güya bir mecliste kendisinden muhtelis diye bahsetmiş olmasını bir türlü hazmedemiyordu ve onun bu günahını artık ömrünün sonuna kadar affetmeyecekti." (Hisar, 2013: 39)

Fahim Bey ve Biz'in başarısı yazarın iki ayrı roman kahramanına ironik yaklaşımında saklıdır. Fahim Bey'i Hacı Vâmık Bey'in hem karşıtı hem benzeri kılan bu ironi, Osmanlı toplumunun farklı katmanları arasında Batılılaşma süreci üzerinden vehmedilen sınıfsal farklılıkları ortadan kaldırarak kişisel düzeye indirir. Fahim Bey'le Hacı Vâmık Bey, aslında aynı öznenin sürekli birbiriyle didişme halinde olan iki yüzünden ibarettir. Temsil ettikleri değerler, Doğu-Batı karşıtlığının zıt kutuplarında gibi görünse de ikisi de geleneksel Osmanlı yaşantısının farklı zevk ve inceliklerine sahip ideal örnekleridir.

4. BİR YARI DOĞULU: HACI VÂMİK BEY

Çamlıca'daki Eniştemiz'in başkahramanı Hacı Vâmık Bey'in kişiliği, yukarıda sözü edilen ironiyle, parça parça okura gösterilir. Onun Doğululuğu'na dair anlatılanlar aynı zamanda onun alafrangalığını gözler önüne serer: "İşte her bir anekdotta onun hep birbirine uzak düşen huyları, davranışları merkeze alınır. Yemek ve eğlence tutkusu, yalnızlıkları, hoşsohbetliği, korkuları, memuriyeti, rüşvetçiliği, dindarlığı, namusluluğu, kumarbazlığı, çapkınlığı... Her biri apayrı olmakla kalmayan, aynı zamanda birbiriyle uyuşmayan bir Vâmık Efendi yaratır." (Sazyek, 2008: 142). Hacı Vâmık Bey, kendine dönük bir ahlakın temsilcisidir. Bir önceki bölümde *Fahim Bey ve Biz*'den yapılan alıntıda gösterildiği gibi başkalarında ayıpladığı her şeyi fazlasıyla yaptığı halde, kendini ahlaken üstün ve lekesiz

görür. Özellikle Fahim Bey'e olan nefreti onun alafranga alışkanlıklarına yöneliktir. Ancak dikkatli bakıldığında Hacı Vâmık Bey'in alafranga yaşayışta Fahim Bey'den eksik kalmadığı, hatta çoğu zaman onu geçtiği görülür. Örneğin giyimi kuşamı nedeniyle kınadığı Fahim Bey gibi, o da alafranga giyinir. Ancak onun giyimine kuşamına bakıldığında "daha bir Avrupalı gibi giyinmesini adamakıllı öğrenememiş bir şarklı olduğu" söylenir. Hisar, üstündeki yeni ve alafranga her şeyin "âdi ve çirkin" durduğunu söylediği Vâmık Bey özelinde bütün bir kuşağın giyim kuşamının değerlendirilmesini yapar:

"Zira onlar bu şeylerin iyisini kötüsünden ayırt edemediklerinden şalvara benzeyen pantolonlar, cübbeyi andıran caketler, kürkü hatırlatan gocuklar, paltolar ve bu görgüsüz elbiselere hiç uymayan renkli boyun bağları giyinip kuşanmağa tâ o zamanlarda başlanılmıştı ve bu uygunsuzluk tâ Sultan Hamit devrinde bile yer yer devam ediyordu. Eniştemizin bu yadırganlık devresinde esvapları, biçimsiz, garip ve buruşuk kumaşlı, hülâsa gülünç, yanında bulunanları mahcup edecek şeylerdi." (Hisar, 1956: 16)

Buna rağmen Hisar, çocuksu ve ilkel bir gayret gördüğü karakterine şefkatle bakar. Onda imparatorluk günlerini arkasında bırakarak yeni yaşam şekillerine gocunmadan ayak uydurmaya çalışan bir nesli görür. Bu değişim içinde birer birer ortadan kaybolan kişisel günlük eşyalarda geçmiş parlak günlerin tesellisini bulur. Hacı Vâmık Bey'in tespih, sigaralık, enfiye kutusu, altın kapaklı saat, yüzük gibi kişisel eşyaları "mücevher değerinde"dir (Hisar, 1956: 17). Hacı Vâmık Bey bir zevk inceliğinin ve ihtişam devrinin kalıntıları olan bu eşyalara dokunmaktan haz duyar. Onunla arasındaki medeniyet ve zevk ayrılığının bilincinde olan anlatıcı, kendisinin ve etrafındakilerin bu eşyanın kıymetini ve değerini anlamaktan uzak olduğunu, bu kuşağın eşyadan aldığı zevki ve inceliği duyamadığını itiraf eder.

Kişisel kıyafeti ve eşyası arasındaki karşıtlık, Hacı Vâmık Bey'in evindeki eşyasına da sirayet eder. Bunlar da Hacı Vâmık Bey'in üzerindeki gibi "çirkin ve zevksiz"dir. Anlatıcı, ev bahsinde eniştesiyle evi arasında bir benzeşim kurmuş gibidir: "Bütün döşeme takımları, kanepeler, masalar, iskemleler, konsollar kaba ve bayağı(dır). Aralarında da çocukça biblolar, en âdi aynalar, sırçadan çiçeklikler, üstlerini kabartma ve boyalı saksılar, yıldız sürülmüş tahtadan yapılmış çerçeveler konmuş ve asılmıştı(r)." (Hisar, 1956: 28).

Hacı Vâmık Bey'e anlatıcı tarafından yakıştırılan "alaturka" niteliklerin tamamının kaynağı bu her eşyası ve her odası ayrı zevklerin mahsulü 'kitsch' evdir; özellikle de bu evin bir odasıdır. Bu odanın etkisiyledir ki, eniştenin evi, o dönemdeki benzer evlere kıyasla hem daha eski ve daha alaturkadır hem de "içindeki din havası" diğer evlerden daha koyu ve ağırdır (Hisar, 1956: 29). Eniştenin resmi görevle gidip geldiği yerlerden taşıdığı ve İstanbullulara nadide görülen eşyalarla doldurduğu bu oda, onun ruh atlasının merkezini oluşturan Arabistan'ı adeta tek bir odaya sığdırır. Ancak Hacı Vâmık Bey Arabistan sevgisinde tümüyle samimi değildir. Anlatıcı, eniştesinin babasından gördüğü usule uyarak uygulamaya koyduğu "mutaassıp şöhret"inden bir hayli fayda gördüğünü, buradan belli bir çıkar beklediğini ve buradan gelecek menfaatleri kolladığını söyler (Hisar, 1956: 31). Sonuçta, dinî olması gereken referansların da aslında son derece dünyevi olduğu ortadadır.

Hacı Vâmık Bey, bütün alafranga tipler gibi Beyoğlu'nun gece hayatına dadanmış biridir. Tünel'den Halep Çarşısı'na kadar Beyoğlu'ndaki bütün cambazhanelere, alafranga eğlence kültürünün merkezleri kabul edilen Concordia Tiyatrosu, Tokatlıyan Oteli, Palais de Cristal'e yanında götürdüğü çocuklarla beraber girip çıkar. Çocukça bir sevinçle oyunları, sirk gösterilerini izler. Bu gece gezmelerinden dönüşlerde, kendileriyle gelmeyecek çok şey kaçırdıklarını söylediği anlatıcının babası ve köşkün hanımları onun bu merakını cambaz kızlara hamlederek, "Ya öyle mi? Görülecek şeyler miydi?" (Hisar, 1956: 88) diyerek kıs kıs gülerler.

Hacı Vâmık Bey, kadınlarla olan ilişkilerinde de alafranga tipleri hatırlatır. Hala'dan ayrılmasının ardından Çamlıca'daki köşkünün tellâl Hüseyin efendinin getirdiği kadınlara açan Hacı Vâmık Bey "tamamen bir kadın delisi" olup çıkar. Komşuların kınamalarını "Ne derlerse desinler!" diyerek savuşturur (Hisar, 1956: 177-178). Ahir ömrünün tesellisini genç vücutları kucaklayıp sarmakta bulur. Böylece, bir tesadüf sonucu tanıştığı Hüseyin Efendi'yle arzularına aracılık etmesi için dostluğu ilerletir. Hüseyin Efendi'nin getirdiği kadınlarda bir zamanlar sevdiği kadınları bulur, onlardan eski zamanların dokunuşlarını duyarak mutlu olur (Hisar, 1956: 183).

Hacı Vâmık Bey'in bütün bu 'yarımlık'ları içinde onun edebiyat merakından özellikle söz edilmelidir. Anlatıcı, Fahim Bey'i malumatfuruşlukla suçlayan Hacı Vâmık Bey'in ironik durumunu sergilemek için çok sayıda örnek

verir. *Fahim Bey ve Biz*'de Fahim Bey'in gaipten haber verdiği inanan rüyasını yorumlayan enişteyi son gördüğü güne (Hisar, 2013: 65-69) Çamlıca'daki Eniştemiz'de de döner (Hisar, 1956: 192). "Eniştenin Bilgisi ve Bilgiçliği" başlıklı bölümde kendisinin de uzak olduğu için eniştenin kınamalarına maruz kaldığını anlattığı rüya tabiri ilmini "bütün şarklı bir bilgi yükü" olarak tanımlar (Hisar, 1956: 54). Anlatıcı aynı bölümün sonunda Hacı Vâmık Bey'in edebiyat zevkinden söz eder ve onun Ziya Paşa'dan sonra şair gelmediğine inandığını, Edebiyat-ı Cedidecilere "dekadan" dediğini nakleder. Oysa onun okumaları da son derece alafrangalaşmış bir edebiyat zevkine işaret eder. Anlatıcı, onun polisiye romanları tutkuyla okuduğunu, hatta kendi özel mütercimlerine tercüme ettirdiği kitaplar nedeniyle sıkı bir polisiye okuru olan II. Abdülhamit'i kıskandığını anlatır (Hisar, 1956: 58). Anlatıcıya göre, özellikle yeni edebiyat hakkındaki kanaatleri kulaktan dolma bilgilere dayanan, kötü bir edebiyat zevkine sahip eniştenin ilim adına tekrarlayıp durduğu şeylerin de olgularla ilgisi yoktur; bunlar "hep latifeyi andır(ır), (...) şarklı kafası için yapılmış, (...) beklenmedik ve fuzuli" (Hisar, 1956: 54) bilgi kırıntılarıdır. Hacı Vâmık Bey, bilgiyle kurduğu ilişkiyle edebiyattaki alafranga tipleri hatırlatır. Sahip olduğu yüzeysel bilgilerle "şaşırtmayı seven, çocukça huylu" biridir (Hisar, 1956: 54).

5. BİR TAM DOĞULU VE TAM BATILI: ALİ NİZAMÎ BEY

Birbirinin devamı olduğunu düşündüren ilk iki kitabına uzun bir ara verdikten sonra 1952'de yayımladığı *Ali Nizamî Bey'in Alafrangalığı ve Şeyhliği* (kapağındaki 'hikâye' ibaresine rağmen) Hisar'ın üçüncü romanıdır. Hisar'ın *Varlık* dergisinde çıkan hikâyesini genişletmesiyle ortaya çıkan roman (Turinay, 1988: 260), ilk iki romanla (anlatıcı dışında) metinlerarası bir bağ kurmaz. Burada da ilk iki romanda olduğu gibi, aynı çocuk anlatıcının zaman içinde hikâyesini anekdotlarla aktardığı renkli ve tuhaf bir karakter eserin odağındadır. Anlatıcı, Fahim ve Hacı Vâmık Beylerin aksine, "Bütün bu alafranga muhit içinde yaşayanların en alafranga olanlarından biri sayılan Ali Nizamî Bey" (Hisar, 1952: 10) sözleriyle tanımladığı karakterinin eksiksiz bir portresini çıkarmaya çalışır. Zengin bir ailenin iki oğlundan biri olan ve çevresindeki herkes tarafından şımartılan, sevilen Ali Nizamî Bey, rahata ve lükse düşkün, bohem bir yaşantı sürer. Pasajlar halinde verilen merakları arasında kumar, resim, çiçek, kuş, av ve balık avı, alafranga musiki, at, araba ve koşum takımları, kadınlar, giyim-kuşam, ayakkabı, kundura, potin, iskarpin, çizme ve terlikler özetle ayağa giyilen her türlü eşya sıralanır. Yaşadığı köşk hayatı içinde, "haremden sütnineler, bacılar, eski kalfalar ve selâmlıkta eski lâlalar, ayvazlar, uşaklar gibi emektarlar" tarafından her yaptığına göz yumulan Ali Nizamî Bey'in alafrangalıklarına ses çıkaran tek kişi Lala Hüseyin Ağa'dır. Önceki romanlarda vurgulanan 'göreceli gerçeklik'in tek örneği olarak, sadece Hüseyin Ağa, beyefendinin deli olduğunu iddia eder.

Romanın ikinci bölümünde anlatıcı uzun yıllar sonra Ali Nizamî Bey'le okul çıkışı köprü üstünde karşılaşır. İlk bakışta onu tanıyamaz; ancak "o alafranga, o züppe, o gösteriş meraklısı, o kibirli, o müsrif, o hoppa, o 'insolent' Ali Nizamî Bey" gitmiş; yerine Bektaşî kıyafetleri içinde bir şeyh efendi gelmiştir (Hisar, 1952: 74). Anlatıcı, gözlerinin önündeki değişimi her ne kadar inanılmaz bulsa da, içinde yaşanan zamanın bu türden örnekleri bol bol barındırdığını kaydeder: "Gerçi bu yaşadığımız zamanlar, bizim, bir tahtıravallı oynar gibi, bir hayli ilerlemiş bir alafrangalıktan bir hayli geri kalmış bir şarklılığa, lezzetle, bir gidip, bir geldiğimiz zamanlardı. Fakat, aynı bir adamın bu kadar az bir vakit içinde, o kadar gösterişli bir alafrangalıktan bu kadar koyu bir şarklılığa geçişine gerçekten hayretler içinde kalıyordum." (Hisar, 1952: 75). Burada, Ali Nizamî Bey'in durumundaki fevkaladelik, değişimin şiddetidir. İfade edildiği gibi, dönem itibarıyla bütün toplum bir uçtan bir uca bir salıncağa bağlıymış gibi savrulup durmaktadır. Ancak, ipin iki ucu arasındaki mesafe ne kadar uzun olursa olsun, salınım, başka bir deyişle değişim ve gelişim, sürekli ve dengelidir. Ali Nizamî Bey'in değişimde ise, Tanpınar'ın "devam ederek değişmek, değişerek devam etmek" (Tanpınar, 2001: 24) şeklinde formüle ettiği itidalle değişim ve devamlılık fikri yoktur. Fahim Bey ve Hacı Vâmık Bey gibi, onun hakkında da başlarda şayi olan "delilik" rivayetleri, çok geçmeden haklılık kazanır ve Ali Nizamî Bey gerçekten delirir. Bir bakıma, iki kutup arasındaki kopukluk ve deneyim farklılığı Ali Nizamî Bey'in, kelimenin gerçek anlamıyla, akıl sağlığını kaybedip çıldırmasına neden olur. Gerçi anlatıcı, yeni hâlinin Ali Nizamî Bey'e eski yaşantısında izine bile rastlanmayan "sükûna, rahata ve saadete" (Hisar, 1952: 94) kavuştuğunu, "kendisinin o kadar mahrum görüldüğü bir şarklı ve Müslüman tevekkül"ün (Hisar, 1952: 95) ona hem manen hem madden "şifa ve inşirah" olduğunu anlatır. Ancak bu yorum, anlatıcının ilk izlenimleriyle uyumsuz. Anlatıcı, Ali Nizamî Bey'le ilk karşılaştığında şöyle der:

"O zamanlarda yollardan gelip geçtiklerini gördüğümüz şeyh efendiler kendilerine göre bir 'ağır ezgi, fıstıkî makam' tuttururlar, hareketlerinde yavaş bir edaya uyarlardı. Onların bütün bir ağırbaşlı üslupları

vardı ki, Ali Nizamî Bey'e yakışmıyor ve zaten o da bu makama tâbi olmuyordu. Bu tezaadın tuhaflığı bir dakika içinde gözlerime bir felâket ve şeamet manzarası halinde çarptı." (Hisar, 1952: 76)

Anlatıcının, Ali Nizamî Bey'in çıldırışına bir öngörü olarak düşürdüğü "felâket ve şeamet" ifadeleri, romanın sonuna doğru kendini yalanlayan bir kehanetle pekiştirilir. Bu, Hisar'ın diğer romanlarında da başvurduğu rüya anlatısıdır. Ali Nizamî Bey de, diğer roman karakterleri gibi, rüyasında annesinin kendisinden bir şeyh olmasını istediğini görür: Anne hiç ölmemiştir ve oğlu ona isteğini yerine getireceğine dair söz verir. Anne hayattayken verilmemiş söz, o öldükten sonra verilmiş olur. Anlatıcının, "kendisinin ona vermiş olduğu sözü yerine getirmek ihtiyacını bir rüya yüzünden bir şeyh olabileceğini sanmış, bir şeyh olduğu hülyasına dalmıştı." (Hisar, 1952: 100) sözleriyle kaydettiği bu durum, sonradan yaratılan bu geçmiş ân, Ali Nizamî Bey'in ailesini kaybedişi ve hemen ardından gelen mali iflasına karşı geliştirdiği bir savunma mekanizmasıdır aslında. Romanın sonunda Ali Nizamî Bey'in bütün hayatını özetleyen pasajda bahsedilen teselli tam olarak budur:

"Ali Nizamî Bey bana ilk önce alafranga züppeliği zamanlarında insanların gülünç çocukluklarının parlak bir mümessili; sonra da, ölüm karşısındaki buhran zamanlarında insanların muhtaç kaldıkları büyük tesellinin feci bir nümunesi olarak görünmüştü." (Hisar, 1952: 117-118)

Önce babasını, ardından annesini kaybeden Ali Nizamî Bey, bunlardan kalan mirası uzakta olduğu söylenen ağabeyiyle paylaşmak zorunda kalır. Payına düşen parayı az zamanda tüketen Ali Nizamî Bey'i arka arkaya gelen felaketler hasta eder. "Apopleksi" olan Ali Nizamî Bey, delirdi zannedilir (Hisar, 1952: 81-82). Bir dönem kleptomani özellikleri gösteren Ali Nizamî Bey, çaldıkları nedeniyle dost kapılarından da uzaklaştırılır. Çamlıca'da kurduğu "hanıkah"ında tek müridi Lala Hüseyin Ağa olduğu halde çıldırarak ölür. Kimsesiz kalan Ali Nizamî Bey'in ölümü, Fahim Bey'in aksine, hiçbir gazeteden duyurulmaz.

6. İKİ DELİLİK VE BİR MEDENİYET YORUMU

Hisar'ın üç romanının başkarakterlerini "yabancılaşma" bağlamında ele alan Sazyek, bu değerlendirmenin bir boyutu olarak Hisar'ın karakterlerinin deliliğini de sorunsallaştırır. Ona göre, Fahim ve Hacı Vâmık Beyler deli görünürler; hatta ikincisi, birincinin bir adım önünde olduğu içindir ki roman boyunca "deli eniştemiz" diye anılır. İkisinin delilik niteliği de oldukça farklıdır: "Fahim Bey içe kapanmasının, daha önemlisi sanal ve hastalıklı bir yaşantı yaratmasının karşılığı olarak, bir olumsuzlama olarak 'deli' diye nitelendirilir. Vâmık Bey ise gerçeklikle daha bir iç içe olmakla birlikte toplumdaki genel kabullerin dışındaki kişiliğinden, aykırı davranışlarından ötürü biraz da hoşgörülle 'deli' diye adlandırılır." (Sazyek, 2008: 144). Hacı Vâmık Bey, aykırı ve geçimsiz yönlerine rağmen toplum içinde saygıdeğer bir bürokrat olarak görülmeye devam eder. Böylece, derin zıtlıkları bir arada toplayan kişiliği onu okurun gözünde 'ciddi-komik' bir karakter yapar. Bu özellikleriyle psikolojiden çok sosyolojinin alanına giren Hisar'ın bu iki "deli" karakteri, deliliği göreceli bir konuya dönüştürür. Her düşüncenin, davranışın öznelliğini savunan, böylece farklılığı, toplum-dışılığı olumlayan romanlarının bu evrensel yaklaşımıyla Hisar'ın delilik temasını mutlak doğrulara, genel geçer yargılara, değişmez ayrımlara karşı kullandığı iddia edilebilir. Fahim Bey ve Hacı Vâmık Beyler, çevrelerine 'delilik' şeklinde gözüken yarımlikları sayesinde sosyal ve psikolojik dengelerini sağlamayı, iç dünyalarında huzuru ve uyumu yakalamayı başarırlar. Çevrelerinde deli olarak anılmalarına neden olan bu 'yarımlik', Hisar'ın bilinçli bir tercihle karakterlerine biçtiği hayat gömleğidir; daha başka bir ifadeyle, bizzat yazarın gerçeği algılayış ve hayatı yaşayış şeklidir.

Oysa Ali Nizamî Bey'in deliliği gerçektir ve onun mahvına neden olur. Anlatıcı onun hastalığı hakkında "Zavallı Ali Nizamî Bey'in başına gelen, bir acıp muvazenesizlik içinde gene hususî bir muvazeneyle varmaktan ibaret değil, kıran, öldüren bir hastalıktı." (1952: 116) derken, Fahim ve Hacı Vâmık Beylerde gördüğümüz türden bir dengenin Ali Nizamî Bey'de bulunmadığına da işaret etmiş olur. Sazyek, bu iki delilik türü arasında şöyle bir ayırım yapar:

"Yazarın üç romanında da 'deli' olarak nitelendirilen figürlerin hayatını işlemesi, onun [Hisar'ın], modernitenin ve modernizmin yabancılaştırıcı ve salt akli yüceltici bir zeminde ilerleme zihniyetine dolaylı bir tepki olarak da yorumlanabilir. Fahim ve Vâmık Beylerin deliliği ölçülüdür, sınırlı birer nevroz yaşarlar değişik türleriyle. Ali Nizamî Bey ise bir psikotik, sonra da bir şizofren olarak finalde gerçekten delirecektir." (2008: 244)

Hisar'ın, Yahya Kemal ve Tanpınar'la beraber ilerici bir muhafazakârlığın temsilcisi olarak değerlendirildiğini yukarıda belirtmiştik. Hisar, özellikle işlediği konular ve bunları ele alış bakımından öncülü olduğu Tanpınar gibi (2011: 427-432) meseleyi karşıt iki kutbun çatışması olarak görmez. Batılılaşmak için geçmişin reddedilmesini onaylamaz. Eski zaman yalılarının, Boğaziçi mehtaplarının yazarı olarak bilinen Hisar, Osmanlı sanatı, Osmanlı mutfağı, Osmanlı tarz-ı hayatı gibi önem verdiği yerli medeniyet unsurlarının, evrensel bir kültürün parçaları olduğuna inanır. Osmanlı aristokrat kültürünün özlemini duyan bir aydın olarak, Paris'in ışıklı sokaklarından da, İstanbul'un Müslüman semtlerine akşam ezanıyla çöken hüzünlü karanlıktan ve Boğaz'ın yakamoz sağanaklarından da eşit derecede zevk alır. İki medeniyet arasında sanat, estetik güzellik ve hümanizm gibi evrensel değerlere dayalı bir denge kurulabileceğine inandığını gösterir. Hisar'ın romanlarında delilik, hem yarı Doğulu hem yarı Batılı olmanın simgesine dönüşür ve böylece ikisi arasında bir uyum kurulmuş olur. Onun romanlarında delilik Erasmus'un yüzyıllar öncesinden öngördüğü evrensel zihin dengesidir (2008: 64-66).

Hisar'ın 'deli' roman karakterlerinden yola çıkarak modernleşmenin vaz ettiği akılcılık karşısında deliliği bir imkân olarak değerlendiren isimler düşünülürken Türk edebiyatının en önemli isimleriyle karşılaşılır. Türk edebiyatında Doğu-Batı meselesine en fazla eğilen isimlerden biri Tanpınar'dır. Tanpınar'ın *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*'nün sonuna eklediği ancak sonradan çıkardığı bölümde, Hayri İrdal'ın romanda anlatılan her şeyi kendi dünyasında yaşamış bir deli olduğu anlaşılır. Tanpınar, bu bölümü metinden çıkarmakla romanını bazı muhtemel edebi kısıtlardan kurtarmıştır ancak roman, Doğu-Batı ve Batılılaşma meselelerinin delilik metaforu üzerinden değerlendirilebileceğini gösteren örneklerle doludur (Seyit Lütfullah'ın gerçeklikle ilişkisi, psikanaliz seansları, İspiritizma Cemiyeti'nin faaliyetleri vs.). Oğuz Atay, Batılılaşma ve Doğu-Batı çatışması meselelerini akıl-delilik ikiliği çerçevesinde ele alan bir diğer isimdir. *Tehlikeli Oyunlar*'da küçük burjuva yaşantısından kaçarak gecekonduya sığınan ve burada "Akıllı Kurallarına Karşı Öfkenin Savaşı" gibi yayımlanmamış denemeler kaleme alan Hikmet Benol, "gecekonduyu sanatoryumuna dinlenmeye gelmiş"tir (Atay, 1973: 73). Gürbilek'e göre, *Bir Bilim Adamının Romanı*'nın (1975) yazarı "Oğuz Atay için Kemalizm, bugünün çoğu aydını için olduğu gibi, mesafe alınabilecek düşünsel bir proje ya da resmi bir hamasetten ibaret değildi(r). (...) Kemalizm Atay için, Doğunun systemsizliğinden ve kaderciliğinden, kendi kendine bırakılmış taşradan, acemilikten ve çocukluktan kurtulmaktır aynı zamanda." (2010: 35) Bununla birlikte, bir modernleşme projesi olarak Kemalizm, katı akılcılığı ve pragmatist kalkınmacılığıyla, Atay'ın eleştirel bakışından, ironik dilinden payını alır. Gürbilek'in işaret ettiği Doğu'nun 'pratik zekâsı' veya Atay için 'şark kurnazlığı' şeklinde görünen özelliklerini Hikmet şu sözlerle eleştirir: "Bir de Batılıları aptal buluruz, değil mi albayım?' (...) Onların acelesizliğini, meselenin esasını öğrenmek isteyen durgunluğunu, aptallıkla nitelendiririz. Oysa acele etmek yüzünden, kendimizi bir kere daha ele veririz. Aptal olmalıyız albayım, aptal! Bütün kurtuluşumuz buna bağlı." (Atay, 1973: 437) diyerek Türk bürokrat-aydın sınıfının sıkı sıkıya sarıldığı pragmatist/pozitivist kurtuluş reçetelerine eleştirel bir bakış getiren Atay, böylece Tanpınar'ın önceki bölümlerde sözü edilen devamlılık düşüncesini destekler.

Tanpınar'dan ve Atay'dan önce bu konular üzerinde düşündüğü görülen Hisar, Timur'a göre, "Kemalizmde aradığını bulamayarak yeniden geçmişe döner ve kültürel bir sentez peşinde koşar." (2002: 332). Bu sentez, yazımının başında belirttiğimiz "göreselci felsefe"nin coğrafyaya uyarlanmış haliyle Hacı Vamık Bey'in ağzından sunulur:

"Bir memleketin, hattâ bir tarlanın garbı, şarkı, birbirinin yanındadır. Hattâ bir tarlanın garbı, ötekinin şarkına nisbetle, daha şarkta bulunduğu halde, yine garbı diye anılır. Bir memleketin şarkının bittiği yerde bitişik olan memleketin garp hudutları başlar! Demek ki şark, garp yoktur. Bütün bunlar indî ve itibarî şeylerdir!" (Hisar, 1956: 54).

Bu mantıksal çıkarım, Hacı Vâmık Bey'in çocukları güldürmek için uydurduğu, yarım yamalak bilgilerle vardığı bir hükümdür. Ancak bu pasaj, Hisar'ın savunduğu medeniyet sentezini uyumsuz ve "deli" bir karakterin ağzından ve en basit haliyle ortaya koyması bakımından edebi açıdan başarılıdır.

Doğu'yla Batı'nın iki karşıt değerler dizgesi anlamına gelmediğini, Avrupa'yla Çin, Hindistan ve geri kalan Doğu Asya ülkelerinin aynı kültürel mirasa dayandığını, ikisinin de kaynağını Yakın Doğu'dan, yani Mezopotamya'dan aldığını söyleyen çalışmalar medeniyetin evrensel bir yaratım olduğunu savunur. Said'in kolonyalist yaklaşımının aksine (2016), Goody Doğu ile Batı arasında yapısal ve entelektüel benzerlikler bulur. Ona göre, Doğu'da kolonyalist

düzenlen çok önce var olan ticari ilişkileri düzenleyen yazının bulunuşu, bankacılık ve üretim faaliyetleri, yenilik ve kapitalist girişimcilikle özdeşleştirilen Batılı akılcılığın tarih-dışı bir etno-sentrizmden ibaret olduğunun iyi bir kanıtıdır. Kapalı kutu gibi görülen Asyatik toplum imajı ise tümüyle bir yanılgıdır. Bütün medeniyet, Batı'daki Doğu'nun ve Doğu'daki Batı'nın ortak ürünüdür. Modern dünyanın politik ilişkileri ve ekonomik işleyişleriyle ilgilenmese de Hisar, bu çalışmalardan yaklaşık yüz yıl kadar önce iki medeniyet arasında, sanat, estetik güzellik ve hümanizm gibi evrensel değerlere dayalı bir denge kurulabileceğine inandığını ortaya koyar.

SONUÇ

Batılı büyük romancılarla Divan edebiyatının büyük şairlerine eşit mesafeden bakan Hisar, kendisi için zevk-i selim anlamına gelen Türk-İslam yaşantısını Proustvari bir geçmiş zaman algısıyla ele almayı başarır. Bu deneyiyle Doğu-Batı meselesini kendinden önce ele alındığı karşıtlık dizgesinden çıkarıp evrensel bir sentez kurar. Hisar, Doğu-Batı meselesini karşıtlıklar dizgesinde görmeye ve göstermeye alışkın kendinden önceki ve çağdaşı olan birçok Türk yazarının aksine, rasyonel aklın kategorizasyonlarını yadsır ve evrensel bir kültür arayışına girer.

Evrensel kültürün bir parçası olarak gördüğü Osmanlı'nın Doğu-Batı arasındaki melez yaşantısını ideal bir denge hali olarak gören Hisar, Fahim Bey ve Hacı Vâmık Bey örneklerinde olduğu gibi yarı Batılı ve yarı Doğulu karakterler yaratır. Birbirinin karşıt ikizleri oldukları söylenebilecek Fahim Bey ile Hacı Vâmık Bey, biri alafranga diğeri alaturka olarak vasıflandırılırsalar da birbirinden büyük farklar gösteren niteliklerle ayrılmazlar. Farklı uçlarda birbirinin ayna görüntüsü olurlar. İkisi de biraz Doğu'dan biraz Batı'dan beslenirler. İki medeniyeti yaşantılarına eşit derecede sokan bu iki karakter, kendi dünyalarında dengeyi yakalamış ancak dışarıdan bakıldığında 'deli' görülen kişilerdir. Ne var ki bu durum, yalnızca uyumsuzlukları, aykırılıkları nedeniyle onlara layık görülen bir yakıştırmadır ve toplumun hoşgörüsünü haizdir. Bu iki karakterin deliliği, Hisar'ın Türk modernleşmesi için önerdiği sentezin ve Doğu ile Batı'yı birleştiren evrensel bir zihin durumunun temsilidir. Öte yandan, keskin bir çizgiyle ikiye ayrılan hayatının birinci kısmını tam bir Batılı, ikinci kısmını tam bir Doğulu gibi yaşayan Ali Nizamî Bey ise iki yaşantısı arasındaki uzlaşmaz fark nedeniyle devamlılık zincirini yitirir ve gerçekten delirir.

Hisar, Doğu-Batı ikilemi içindeki Türk insanına yeni imkânları işaret eden sentezci bir yazardır. Yarattığı karakterlerden ya Doğulu ya Batılı olabilen Ali Nizamî Bey'in aksine, Fahim ve Hacı Vâmık Beyler gibi birbirine tümüyle zıt görülen 'yarımlık'ları aklın kurallarını yadsıyarak uzlaştırabilen insanın yaşanan medeniyet krizinden daha zararsız çıkabileceğini gösterir. Bu bakımdan Hisar, kendinden önce Doğu ve Batı'yı tümüyle karşıt dizgeler olarak ele alan yazarlardan ayrılır ve Tanpınar ve Atay gibi yazarların yürüyeceği yeni bir koridor açarak Doğu'daki Batı'yı, Batı'daki Doğu'yu görme sezgisine sahip, Türk edebiyatının ilk modern romancısı olma unvanını hak eder.

KAYNAKÇA

- Atay, O. (1973). *Tehlikeli Oyunlar*, 1. Baskı, Sinan, İstanbul.
- Ahmet Haşim, (1991). *Gurabahâne-i Laklakan/Diğer Yazıları*, 1. Baskı, Dergâh, İstanbul.
- Belge, M. (2009). *Edebiyat Üzerine Yazılar*, 3. Baskı, İletişim, İstanbul.
- Cevdet Kudret (1970). *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman 1859-1959*, 2. Baskı, Bilgi, Ankara.
- Goody, J. (1996). *The East in the West*, 1. Baskı, Cambridge, New York.
- Gürbilek, N. (2010). *Yer Değiştiren Gölge*, 3. Baskı, Metis, İstanbul.
- Hisar, A. Ş. (1952). *Ali Nizamî Beyin Alafrangalığı ve Şeyhliği*, 1. Baskı, Hilmi Kitabevi, İstanbul.
- Hisar, A. Ş. (1956). *Çamlıcadaki Eniştemiz*, 2. Baskı, Varlık, İstanbul.
- Hisar, A. Ş. (2013). *Fahim Bey ve Biz*, 7. Baskı, YKY, İstanbul
- İleri, S. (1992). *Seçmeler-Abdülhak Şinasi Hisar*, 1. Baskı, YKY, İstanbul.
- Kaplan, M. (2014). *Edebiyatımızın İçinden*, 3. Baskı, Dergâh, İstanbul.
- Mardin, Ş. (1991). *Türk Modernleşmesi-Makaleler 4*, 1. Baskı, İletişim, İstanbul.
- Moran, B. (2001). *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1*, 10. Baskı, İletişim, İstanbul.
- Mutluay, R. (1976). *50 Yılın Türk Edebiyatı*, 3. Baskı, İş Bankası Kültür, İstanbul.
- Naci, F. (1990). *100 Soruda Türkiye’de Roman ve Toplumsal Değişme*, 2. Baskı, Gerçek, İstanbul.
- Oğuzertem, S. (2018). *Eleştirirken-Modern Türkçe Edebiyat Üzerine Yazılar*, 1. Baskı, İletişim, İstanbul.
- Okay, O. (2008). *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Mithat Efendi*, 4. Baskı, Dergâh, İstanbul.
- Oktay, A. (1993). *Cumhuriyet Dönemi Edebiyatı 1923-1950*, Kültür Bakanlığı, Ankara.
- Said, E. (2016). *Şarkiyatçılık-Batı’nın Şark Anlayışları*, (Çev. B. Yıldırım), 9. Baskı, Metis, İstanbul.
- Sazyek, H. (2008). *Abdülhak Şinasi Hisar’ın Romanlarında Özel Yabancılaşma*, 1. Baskı, Akçağ, Ankara.
- Tanpınar, A. H. (2001). *Yahya Kemal*, 4. Baskı, Dergâh, İstanbul.
- Tanpınar, A. H. (2011). *Edebiyat Üzerine Makaleler*, 9. Baskı, Dergâh, İstanbul.
- Timur, T. (2002). *Osmanlı-Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik*, 2. Baskı, İmge, İstanbul.
- Turinay, N. (1988). *Abdülhak Şinasi Hisar*, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul.
- Uçman, A. (2010). “Geçmiş Zaman Peşinde Bir İstanbul Âşığı: Abdülhak Şinasi Hisar (1888-1963)”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 8/16, 673-690.
- Uysal. S. S. (2016). *Bir Abdülhak Şinasi Hisar Vardı*, 1. Baskı, Bilge Kültür Sanat, İstanbul.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:13.05.2019 ✓Accepted/Kabul:16.06.2020

DOI: 10.30794/pausbed.564806

Araştırma Makalesi/ Research Article

Arar, T., Arar, E. S., ve Öneren, M. (2020). "Yönetmel Bir Metafor: İsviçre Çakısı Personelde AHP Yöntemi ile Nitelik Önceliklendirilmesi" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 41, Denizli, s. 488-508.

YÖNETSEL BİR METAFOR: İSVİÇRE ÇAKISI PERSONELDE AHP YÖNTEMİ İLE NİTELİK ÖNCELİKLENDİRİLMESİ*

Tayfun ARAR**, Eda Sultan ARAR***, Melahat ÖNEREN****

Özet

Yaşamın farklı zamanlarında ve farklı mekânlarında üstlenmek zorunda kaldığı farklı rolleri başarı ile gerçekleştirebilen işgörenler için kullanılan "İsviçre Çakısı Personel" metaforu bu çalışmada, tek bir alan ya da yetkinlik üzerinde uzmanlaşmak yerine, farklı becerilere sahip olan, örgütlerin ve özellikle bazı iş kollarının ihtiyaç duyduğu işgörenler için kullanılmıştır. Bunlardan birisi de hem akademik hem sosyal hem de kişisel yetkinliklere sahip olması gereken öğretmenlerdir. Çakı denilince akla gelen ilk aparatın bıçak olması ve diğer aparatların bıçak kadar önemli olmaması düşüncesinden yola çıkarak öncelikle çoklu niteliğe sahip olan öğretmenlerdeki bu çakı aparatlarını belirlemek ve daha sonrasında "bıçak" derecesindeki öneme sahip olan yetkinliğini bulmak amacı ile Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP) tekniği ile ağırlıklandırmak çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Nihayetinde, işveren ya da amir pozisyonundaki kişinin çoklu beceriye sahip işgörenindeki "bıçağı" bileyip keskin tutması için ne tür yönetmel önlemler alması gerektiği tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *İsviçre Çakısı, Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP), Öğretmen, Nitelik.*

A MANAGERIAL METAPHOR: QUALIFICATION PRIORITIZATION BY AHP METHOD FOR SWISS ARMY KNIFE EMPLOYEES

Abstract

The metaphor of "Swiss Army Employee" generally used for employees who can perform different roles at different times and places of life is used for employees who have different skills rather than having a specialization in a single competence and for whom are needed by some specific job fields. One of them is teachers who need to have both academic, personal and social competencies. The aim of this study is to identify the apparatus of Swiss Knife by means of teachers who should have multi-qualifications and then by weighting them hierarchically with Analytic Hierarchy Process (AHP) technique, to determine which skill would be as important as knife which is the most important apparatus of Swiss Knife as it is the first one that comes to mind. Finally, it will be discussed what kind of administrative measures should be taken by the employer to keep the knife sharpen of the employee.

Keywords: *Swiss Army Knife, Analytic Hierarchy Process (AHP), Teacher, Qualification.*

*Bu çalışma 18-20 Nisan 2019 tarihinde Maltepe Üniversitesinde gerçekleşen 2nd International Business, Economics and Marketing Conference adlı kongrede sözlü olarak sunulmuş olup, bildiri kitabında özet olarak yer almıştır.

**Arş. Gör. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Fakültesi, KIRIKKALE.
e-posta: tayfunarar@kku.edu.tr (orcid.org/0000-0001-6132-1121)

***YL Mezun, Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Fakültesi, KIRIKKALE.
e-posta: edasultanarar@gmail.com (orcid.org/0000-0001-8154-0110)

****Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Fakültesi, KIRIKKALE.
e-posta: melahatonerenn@gmail.com (orcid.org/0000-0002-4255-9422)

1. GİRİŞ

Metaforlar, günlük konuşma dilini süslemekten öte, bir olgunun başka bir olguya benzetilerek açıklanması ve daha net bir şekilde anlaşılmasına olanak tanınması yönünden nispeten yüce bir amaca hizmet etmektedir (Saban, 2004: 131-132). Metaforlar sayesinde anlaşılması zor kavramlar daha basit nesnelere yardımı ile açıklanabilmektedir. Metaforik tanımlamalar insan zihninin sınırlarını zorlayarak diğer kavramsal örüntülerle bağ kuracak şekilde düşünmesine olanak tanır. Yönetimsel ve örgütsel alanda da pek çok metafor bulunmaktadır (Ertem, 2017: 214). Bunlardan birisi de yöneticilerin, yönetim alanında geçmişten günümüze gelen teori, yöntem, teknik ve yaklaşımları içerdiği yöneticinin alet çantası (manager's toolbox/toolkit) (Koçel, 2015: 6-7) metaforudur. Bu metafora göre yönetici durumsallık yaklaşımına uygun olarak o anki amaca ulaşmak için çantasında hangi yönetsel yaklaşım ya da metot varsa onu kullanmaktadır. Bu çalışmada bu metafor kavramı biraz daha genişletilmiştir. Yöneticinin ve yönetimin tanımından yola çıkılarak, yapılacak işlerin yöneticinin sahip olduğu bilgi ve becerisinin yanında, aynı zamanda yöneticinin işi yaptıracığı personele de sahip olması gerekmektedir. Böylece yöneticinin yönetebileceği bir durum söz konusu olmaktadır. Bu bağlamda yöneticinin alet çantasında olması gerekenler yukarıda sayılan unsurlara ek olarak nitelikli işgücüdür. Burada ayrıca bir parantez açmak yerinde olacaktır. Bir alet çantasında çekiç vardır; çiviye çakmakta o ustadır. Bu çantada tornavida vardır; vidayı sıkmakta yine o ustadır. Çünkü bu iki aletin özellikleri tek bir iş uğruna dizayn edilmiştir. Bunlar dışında birden çok özelliğe sahip olması gereken aletlere ihtiyaç duyulan işler de bulunmaktadır. Bu alete örnek olarak çakı verilebilir. Bir yeri kesmek için bıçağı, mantar açmak için tribüşonu, kağıt kesmek için makası, şişe açmak için açacağı vb. farklı aparatları bulunmaktadır. Tıpkı çakı örneğinde olduğu gibi, günümüz iş dünyasında da bazı meslekler tek bir özellik yerine, birden çok özelliğe sahip olan işgücüne ihtiyaç duymaktadır. Bunlar arasında akademisyenlik, politikacılık, doktorluk vb. çeşitli meslekler yer almaktadır. Bunlar dışında birden çok özelliği bünyesinde barındırması gereken mesleklerden biri de öğretmenliktir.

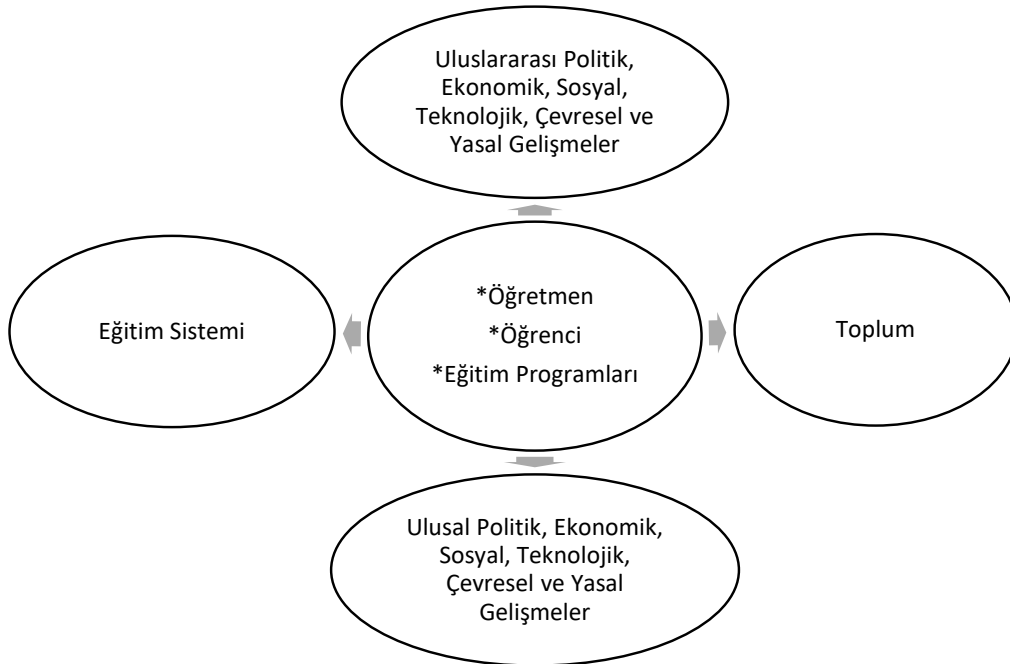
Ortaya çıkışı Fransız devriminin sonrası olarak kabul edilse de (Kuru ve Uzun, 2008, s.210; Demir ve Arı, 2013, s. 109) ilk çağda Yunanistan'da çocukların bakımı ve eğitimi ile ilgilenen pedagoglar sonraki yıllarda eğitimci olarak anılmaya başlanmasıyla öğretmenlik mesleğinin ilk örneğini oluşturmuşlardır (Ev, 2011, s.527). Türk tarihinde ise Osmanlı Devleti zamanında II. Mahmut, modern eğitim kurumlarına yönelik çalışmalar başlatmış olup; Rüşdiye Mekteplerine öğretmen yetiştirmek amacıyla açılan modern manada ilk öğretmen okulu "Darülmualimin-i Rüşdi" 1848'de faaliyete başlamıştır (Kuru ve Uzun, 2008: 210). Cumhuriyetin kuruluşu sırasında ve sonrasında da eğitimin önemine dair vurgulamalar devam etmiştir. Türk eğitim sisteminin amacı Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte "Fikri hür vicdanı hür nesiller yetiştirmek" (Ev, 2011: 525) olmuş ve bu doğrultuda Tevhid-i Tedrisat Yasasının kabulü, medreselerin kapatılması, yeni Türk harflerinin kabulü, Türk Dil Kurumunun kurulması gibi inkılaplar (Aksoy, 2010: 191) yapılmıştır.

1973 tarihli 1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu'nun 43. maddesinde öğretmenlik mesleği "Devletin eğitim, öğretim ve bununla ilgili yönetim görevlerini üzerine alan özel bir ihtisas mesleğidir" şeklinde tanımlanmıştır (Şahin, 2011: 240; Uyulgan ve Akkuzu, 2015: 918) ". TDK'ya göre öğretmen "Mesleği bilgi öğretmek olan kimse; bilgi, görgü ve yaşantısı ile belli dal ve alanlarda başkalarının yetişme ve gelişmesine yardım eden kimse" olarak tanımlanmıştır (www.tdk.gov.tr). Öğretmenler tam manasıyla bireylerin ailesi haricinde ihtiyacı olan tüm bilgi, beceri, ahlak ve edimlerini onlara öğretecek olan eğitim neferleridir. Öğretmenler eğitimli ve gelişmiş bir toplum yaratma konusunda önemli roller üstlenmektedir. Öğretmenler, eğitimi araç olarak kullanarak kişilerin bireysel ve toplumsal gelişmelerinin sağlanması ve onlara toplumsal normların kazandırılması konularında önemli görevlerde bulunmaktadır (Özkan ve Aslantaş, 2013: 312; Çelikten, Şanal ve Yeni, 2005: 207). İş tanımları gereği birçok farklı görev ve role sahip olmalarından dolayı bilim insanları, eğitim sistemlerinin biçimlenmesinde rol oynayan öğrenci, eğitim programları ve öğretmen gibi üç temel öğe arasında öğretmenlerin diğer iki öğeyi etkileme gücünün daha fazla olduğunu belirtmektedir (Kabak ve Kazançoğlu, 2012, s. 97).

1973 tarihli 1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu'nda "hangi kademedede olursa olsun öğretmen adaylarının yükseköğretimden geçmeleri esastır ve öğretmenlik mesleğine hazırlık; genel kültür, özel alan eğitimi ve pedagojik formasyonla sağlanır" hükmüyle bir öğretmende bulunması gereken özellikler yasa yoluyla belirlenmiştir (Şahin, 2011: 240). Literatürde etkili bir öğretmenin yeterli bilgi, meslek formasyonu, öğretmenlik becerisi (Özkan ve Aslantaş, 2013: 313) gibi özelliklere sahip olması gerekliliğinin yanında öğretmen iletişimi kuvvetli, çevresine ve

öğrencilere karşı sorumluluğunun ve onların bireysel farklılıklarının bilincinde olan (Can, 2004: 104), sorgulayan, eleştiren, kendini geliştiren ve mesleğini seven (Şen ve Erişen, 2002: 100) bir eğitim çalışanı şeklinde tasvir edilmektedir. Hart'ın 1986 yılında yaptığı çalışmada; lise son sınıfı öğrencilerinin ilgisini derse çekebilene, iyi plan yapabilene, ders ve ödevler konusunda açıklayıcılığı yüksek olan kişileri başarılı öğretmen olarak tanımlamışlardır (Şahin, 2011: 240). Bilgi çağı öğrencileri karşısında etkili öğretmen olabilmenin yolu teknolojik gelişmeleri takip ederek eğitime nasıl entegre edebileceği konusunda fikir yürüten, öğrencilerin beklenti ve ihtiyaçları doğrultusunda eğitim faaliyeti yürütmek için kendini sürekli yenileyen bir öğretmen olmaktan geçmektedir (Seferoğlu, 2004: 41; Kabak ve Kazançoğlu, 2012: 97). Sınıf yönetiminin en etkili ögesi olarak öğretmen sınıfın hazırlanması, sınıf kurallarının öğrencilerle belirlenip uygulanması, öğretim planının yapılması ve uygulanması gibi görevlerle bir yönetici rolü üstelenerek eğitimi planlamakta, uygulamakta ve değerlendirmektedir (Cerit, 2008: 694). Bununla birlikte öğretmenler açık sistemde faaliyetlerini gösteren işlemeler gibi çevrelerinden etkilenmekte ve çevrelerini etkilemektedir (Şahin, 2011: 240).

Bir ülkenin gelişip kalkınabilmesinin temel ayaklarından birisi olan eğitim; öğretmen, öğretim materyalleri, öğrenci vb. girdileri, ders işleniş sürecinden geçerek öğrenimin gerçekleşmesi ürününe ve yetişmiş insan (Azar, 2011: 37) sonucuna ulaştıran farklı etkinlikleri içermektedir (Ev, 2011: 524). Bu sürecin etkili sonuçlara ulaşabilmesi için eğitimin kalitesi önem arz etmektedir. Kaliteli eğitim vermenin yolu ise etkili öğretmenlere sahip olmaktan geçmektedir. Bu bağlamda öğretmen; bireyleri geleceğe hazırlayan, toplumun nitelikli yaşam standartlarına sahip olmaları için kendini ve dolayısıyla eğittiği bireyleri sürekli geliştiren rehberlerdir (Ev, 2011: 525). Ülkelerin gelişmesinde nitelikli insan ne kadar önemliyse, nitelikli insanın yetişmesinde kaliteli eğitim ve bunun içinde nitelikli ve etkili öğretmen gereklidir (Çelikten, Şanal ve Yeni, 2005: 207; Arslan ve Özpınar, 2008: 40; Şahin, 2011: 240; Uyulgan ve Akkuzu, 2015: 918; Kozikoğlu, 2017: 63). Nitelikli ve etkili öğretmen ise ancak birçok yeterliliğe sahip kişiler yetiştiren bir eğitim sisteminin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda nitelikli insan - nitelikli eğitim paradoksunun yegane çıktısı gelişmiş ülkeler olmaktadır.

Şekil 1: Eğitimde Rol Oynayan Faktörler

Şekil 1 de eğitimde rol oynayan faktörler belirtilmiştir. Dış faktörler, en dıştan içe doğru uluslararası, sonrasında ise ulusal alanda politik, ekonomik, sosyal, teknolojik, çevresel ve yasal gelişmelerin yer aldığı, sonrasında eğitim sistemi ve toplumun olduğu, en iç kısımda ise öğretmen, öğrenci ve eğitim programları gibi üç faktörün rol oynadığı görülmektedir. En içteki üç unsurdan sadece birisi olan öğretmenler, bu büyük sistemde ufak bir yere sahip gibi görünebilmektedir. Fakat öğretmenlerin önemini daha iyi kavrayabilmek için Türkiye'deki

eğitim durumunu sorgulamak yerinde olacaktır. UNESCO tarafından 2017 yılında yayımlanan Küresel Eğitim İzleme Raporu'nda Türkiye'deki eğitim durumunda dikkat çeken bazı sayısal veriler aşağıda maddeler halinde verilmektedir (ERG, 2017: 1-4):

- Temel matematik bilgi ve becerisinde öğrenci başarı oranı %70 tir.
- Seçilmiş 25 Avrupa ülkesi içinde engelli öğrencilerin eğitimi terk etme oranının en yüksek olduğu ülke %60 ile Türkiye'dir.
- Öğretmenlerin ders içeriğinde söz sahibi olduğu okulların oranı son 11 yılda azalarak %20 nin altına düşmüştür.
- Okul yöneticilerinin raporlarına göre %60'dan fazla okuldaki fiziksel altyapı yetersiz durumdadır.
- Eğitime duyulan güven puanı 10 üzerinden 4.5 iken öğretmene duyulan güven puanı 6.5 tur. Fakat burada dikkat edilmesi gereken husus güvenin saygı ile ilgili olmadığıdır.
- Özel okullara kayıt yapılan öğrenci sayısı her geçen yıl artmakta, bu bağlamda eğitim harcamaları da artmaktadır. Türkiye'de eğitim harcamaları GSYİH e oranı %6 iken; bu oran hane halkı içinde %4.5 tir.

Benzer şekilde OECD ülkelerinde yapılan "Education at a Glance 2017 – Bir Bakışta Eğitim 2017" raporuna göre ülkemiz ile ilgili dikkat çeken notlar aşağıdaki gibidir (OECD, 2017: 1-5):

- Ülkemizde eğitim harcamalarının giderek artmış olarak görünmesine karşın, bu miktar OECD ülkeleri ortalamasının altında kalıp; büyük payın YÖK için ayrıldığı görülmektedir.
- Eğitim seviyesi Türkiye'de genel olarak çok düşüktür. 25-64 yaş arasındaki insanların yarısına yakın bir kısmının (%43) en yüksek eğitim seviyesi olarak ilkökul mezunu olduğu, bu durumun OECD ve diğer ülkeler arasında Endonezya ile birinci sırada yer almamıza sebep olduğu izlenmektedir.
- Devlet okulları ile özel okullar arasında öğrenme ortamı kapsamında büyük dengesizlikler bulunmaktadır.

Bunlar dışında PISA 2015 raporuna göre de ülkemizin eğitim açısından durumu çok olumlu görünmemektedir (PISA 2015 Ulusal Raporu 2015: 17-40):

• Her ne kadar 2006 yılına göre gerek OECD ülkeleri (OECD-2006p=498; OECD-2015p=493) gerekse diğer tüm ülkelerin (Tüm ülkeler-2006p=478; Tüm ülkeler-2015p=465) Fen okuryazarlığında puanlarında düşüş yaşanırken; ülkemizin puanında yükseliş olsa da (Türkiye-2006p=424; Türkiye-2015p=425) genel olarak fen okuryazarlığında diğer ülkelerin ve OECD ülkelerinin ortalamasının altındayız (Türkiye = 425; Diğer ülkeler ort = 465; OECD ort = 498). Ayrıca fen okuryazarlığında öğrencilerimizin yarıya yakınının (%44.5) bilgi düzeyi I. düzey ve altında iken (*Düzeyler I den VI ya kadar yükselmektedir*), sadece %0.3'ü üst düzey bilgiye sahiptir.

• Fen okuryazarlığı ile ilgili sorgulanması gereken bir diğer husus ise, ülkemizdeki öğrencilerin fene ilgi ve motivasyonlarının OECD ülkelerindeki öğrencilere göre daha yüksek olmasına, dersten daha çok zevk almalarına fen ile ilgili kariyer hedefleri daha yüksek olmasına rağmen başarı testlerinde OECD ülkelerine göre daha düşük puan almalarıdır.

• Okuma becerilerine bakıldığında ülkemizin yine OECD ülkelerinin ve diğer ülkelerin ortalamasının altında olduğu görülmektedir (Türkiye = 428; Diğer ülkeler ort = 460; OECD ort. = 493). Fen okuryazarlığında olduğu gibi okuma becerilerinde de öğrencilerin yaklaşık üçte birinin (%30) bilgi düzeyi I. düzey ve altında iken; üst düzey bilgiye sahip öğrenci oranı %0.06 dir.

• Matematik okuryazarlığına bakıldığında ülkemizin diğer oranlarda olduğu gibi gerek OECD ülkelerinin gerekse diğer ülkelerin ortalamasının altında olduğu görülmektedir (Türkiye = 420; Diğer ülke ort = 461; OECD ort = 490). Bu bölümde de öğrencilerin yarısından fazlasının (%51.3) bilgi düzeyi I. düzey ve altında iken %2.01 lik kısmının üst düzey bilgi sahibi olduğu görülmektedir.

Eğitim durumumuzdaki tüm bu olumsuzluklar düşünüldüğünde, toplumların geleceği olan öğrencileri eğitecek ve onlara bilgi aktaracak olan öğretmenlere büyük sorumluluklar düşmektedir. Aslında yukarıdaki şekilde de anlatılmak istenen, eğitimin bir atom yapısı olarak düşünüldüğünde öğretmenlerin çekirdekte yani temelde yer aldığıdır.

Öğretmenlerle ilgili metaforlar üretmek, öğretmenlik mesleğinin özelliklerinin tanımlanması ve alakalı diğer faktörler ile arasındaki ilişkileri belirlemek için uygun nitelikte bir araçtır (Cerit, 2008: 695). Yazında “İsviçre Çakısı Personel – Swiss Army Knife Employee” kapsamında eğitim personelinin incelendiği bazı çalışmalara rastlanılmıştır. Başarır ve Sarı'nın çalışmasında (2015: 44) İsviçre Çakısı metaforu, kadın akademisyenlerin yaşamlarında üstlendikleri anne, eş, öğretmen, öğrenci gibi birden fazla rolden ve bu rolleri birbirine karıştırmamasından dolayı kullanılmıştır. Afacan'ın (2011: 1251) çalışmasında ise fen ve teknoloji öğretmenlerinin sadece tek branşta değil, birçok branşta bilgi sahibi olmalarından dolayı bu metafor kullanılmıştır. Dursun (2015: 72) çalışmasında, bilişim teknolojisi öğretmenlerinin işlerinin çok kapsamlı olmasından ve ders içi - ders dışı pek çok işinin olmasından dolayı bu metaforu kullanmıştır. Yener ve Atalay (2018: 1829) çalışmasında ise birleştirilmiş sınıf öğretmenlerinin çok yönlülüğüne ilişkin olarak İsviçre Çakısı metaforunu kullanmıştır. Bunlar dışında ilgili metaforun eğitim ile ilgili diğer çalışmalarda da kullanıldığı görülmektedir. Örneğin; Gültekin ve Gündoğan Çögenli'nin (2014: 15) çalışmasında hayat bilgisi dersinin öğretmen adaylarından bazıları, dersin günlük hayat ile baş ederken işlerine yarayan çok yönlü bir ders olmasından dolayı kullanıldığı, Merç ve Koç'un (2017: 35) çalışmasında özel eğitim dersinin kişiye özel farklı bir yaklaşım gerektirmesinden dolayı kullanıldığı, Duman ve Sargın'ın çalışmasında ise (2019: 517) modüler öğrenme programlarının esnekliğine ve program neticesinde elde edilen öğrenmenin çok fonksiyonlu olmasından dolayı İsviçre Çakısı metaforu kullanıldığı belirtilmektedir. Bu çalışmada ise metafor, yerine getirilmesi gereken birden çok rol, birden çok alanda bilgi sahipliği, işin çok kapsamlılığı ya da çok yönlülük yerine, sahip olunması gereken birden çok yeterlilik veya nitelik için kullanılmıştır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Literatürde öğretmenler ya da öğretmenlik mesleği ile ilgili çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Ele alınacak araştırmalar, bu çalışma ile paralellik gösteren konularla sınırlı olmakla birlikte, öğretmenlerin sahip olması gereken özellikler, öğretmenlerle ilgili metaforlar, etkili öğretmenler geliştirmek için neler yapılmalı gibi başlıklarla birlikte ayrıca öğretmenlik mesleğinin öneminden dolayı “Niçin öğretmenlik?” sorusuna yanıt verecek üç alt başlık altında da incelenecektir. Bunlar; öğretmen adaylarının motivasyonu, eğitim süreci ve öğretmenlerin genel sorunlarıdır.

Evers, Krejins ve Heijden'in çalışmasında (2016, s. 164) öğretmenlerin mesleki gelişimleri için gerekli olan ve Kwakman tarafından 2003 yılında geliştirilerek (akt. Evers vd., 2016, s. 164) dört başlık altında toplanan okuma, deneyimleme, aksettirebilme ve işbirliği içinde çalışabilmeyi genişleterek; güncel kalma, deneyimleme, bilgiyi aksettirebilme ve geribildirim isteme, derslerin geliştirilmesi için meslektaşları ile işbirliği yapma ile okulun geliştirilmesi için meslektaşları ile işbirliği yapma şeklinde beş başlık altında toplamıştır. Yetim ve Göktaş (2004: 541-550) çalışmasında öğretmenlerin mesleki ve kişisel niteliklerini tespit etmeyi amaçlamıştır. Bu bağlamda öğretmenlerin yeterlilik alanları; genel kültür, özel alan, pedagojik formasyon, mesleki ve kişisel nitelikler şeklinde sınıflandırılmıştır. Kızıltepe (2002: 10-14) çalışmasında iyi bir öğretmenin sahip olması gereken özellikleri incelemiştir. Bu özellikleri ise kişisel, entelektüel ve öğretim yöntemleri ile ilgili tutumları olarak üç başlık altında ele almıştır. Seferoğlu (2004: 40-45) çalışmasında benzer şekilde öğretmenlerin sahip olması gerektiği yeterlilikleri ve mesleklerinde nasıl gelişim gösterebileceklerini incelemiştir. Şen ve Erişen (2002: 99-116) çalışmasında ise etkili öğretmenlerin yetişebilmesi için bu kişileri yetiştirecek öğretim elemanlarının etkili olması gerekir düşüncesinden yola çıkılarak, öğretmen yetiştiren kurumlardaki öğretim elemanlarının etkili öğretmenlik özelliklerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda etkili bir öğretmenin sahip olması gerektiği özellikleri; genel kültür, alan bilgisi, plan yapma ve derse hazırlık, öğretme-öğrenme stratejileri, öğretim araç ve gereçleri, iletişim, sınıf yönetimi, ölçme ve değerlendirme ile kişisel özellikler olmak üzere toplamda dokuz boyut altında 95 davranış ile incelenmiştir. Çalışma sonucunda öğretmenlik mesleğinde birincil öneme sahip özelliğin alan bilgisi olduğu görülmüştür. Gökçe (2002: 111-119) ise çalışmasında öğretmenlerin ne kadar etkili olduğunu saptamak amacı ile öğrencilerin görüşlerine başvurmuştur. Eğitim gibi özellikle hizmet sektöründe faaliyet gösteren işletmelerdeki çalışanların performanslarını en objektif şekilde değerlendirecek olan müşteriler

misali öğrencilerin görüşlerine başvurulduğu bu araştırmada, Ankara ilindeki 426 ilköğretim öğrencisine göre etkili bir öğretmenin sahip olması gereken özellikler; sabırlı ve hoşgörülü olması, herkese eşit olması, öğrencileri sevmesi ve güler yüzlü olması şeklinde belirlenmiştir. Özabacı ve Acat'ın (2005: 211-236) Eskişehir Osmangazi Üniversitesi'ndeki öğretmen adayı olan öğrencilerle yaptığı çalışmalarında, öğrencilerin sahip olduğu özellikler ile ideal bir öğretmende olması gereken özellikler arasında cinsiyet bazlı bir karşılaştırma yapmıştır. Katılımcılara göre ideal bir öğretmenin sahip olması gereken özellikler, bilgilendiren, mesleğini seven, güvenilir, Türkçeye hakim, iletişim kurabilen, demokratik, objektif ve dürüst olmasıdır. Kadınlarda bilgilendiren özelliği, erkeklerde ise mesleğini sevmeye ilk sırada yer almıştır. Çalışkan, Işık ve Saygın (2013: 575-584) çalışmasında ise benzer şekilde Selçuk Üniversitesi'ndeki öğretmen adayı olan öğrencilerin görüşlerine göre ideal öğretmen özelliklerini belirlemeye çalışılmışlardır. Çalışma kapsamında MEB'in belirlediği 6 yeterlik alanı ve 31 alt yeterlik dikkate alınmıştır. Sonuçlara göre ideal öğretmenin kişisel ve mesleki değerlerde mesleki gelişim, öğrenciyi tanıma ile öğrenme ve öğretme süreci önemli bulunurken, öğrenmeyi izleme ve okul-aile-toplum ilişkisi ile program ve içerik bilgisi kapsam dışında kalmıştır. Aynı şekilde Kozikoğlu (2017: 63-76) çalışmasında öğretmen adaylarının etkili ya da ideal bir öğretmenin sahip olması gerektiği niteliklere ilişkin bilişsel yaklaşımlarını incelemiştir. Katılımcılar tarafından üretilen 356 bilişsel yapı; iletişim becerileri, öğrenci odaklılık, yenilikçilik, duyarlılık, insancılık, pedagojik beceri öğretimi, liderlik/rehberlik, mesleki alan bilgisi, kişisel ve mesleki değerler olacak şekilde 10 grupta toplanmıştır. Bu gruplar içerisinde en önemlileri ise pedagojik beceri öğretimi, insancılık ile kişisel ve mesleki değerler olmuştur. Özkan ve Arslantaş (2013: 311-330) çalışmasında etkili bir öğretmenin sahip olması gerektiği özellikleri öğretmenler ve yöneticiler nezdinde önem derecesine göre sıralamayı amaçlamıştır. Bu bağlamda Kilis il merkezinde görev yapan 229 öğretmene göre etkili bir öğretmenin sahip olması gerektiği en önemli özelliğin, öğrenciler için rol model oluşturması iken, 34 okul yöneticisine göre ise birinci öneme sahip bu özellik, eğitim-öğretimle ilgili konularda işbirliği içinde çalışabilmesi olmuştur. Kabak ve Kazançoğlu (2012: 95-11) ise çalışmasında, askeri okullarda görev yapacak öğretmenlerin seçiminde bazı kriterler belirlemiş ve bu kriterleri bulanık AHP yöntemi ile ağırlıklandırarak en iyi adayın seçimini yapmışlardır. Bu kapsamda kişisel faktörler, anlama ve anlatma yeteneği, liderlik özelliği, disiplin anlayışı, bilimsel yeterlilik, aile ve sosyal durumu ile psikolojik yapısı olacak şekilde toplamda yedi ana kriter ve bu kriterler altında toplamda 19 alt faktör hiyerarşik olarak sıralanmıştır. Anlama ve anlatma yeteneği en önemli kriter olarak belirlenmiş olup ($w_1=30\%$), bunu kişisel faktörler ($w_2=22\%$) ve bilimsel yeterlilik takip etmiştir ($w_3=18\%$). Şahin (2011, ss.239-259) çalışmasında, öğretmenlerin gözünde etkili bir öğretmenin sahip olması gereken özellikleri önem sıralarına göre sıralamayı amaçlamıştır. Kırşehir il merkezindeki öğretmenlerle yapılan bu çalışmada frekans ve yüzde alma yöntemleri kullanılmış olup, özellikler; kişilik, mesleki yeterlilik, öğrenciye karşı tutum ve alan bilgisi şeklinde dört ana başlık altında incelenmiştir. Dört başlık altında toplamda 46 alt özelliğin incelendiği bu çalışmada; alanda yeterli bilgiye sahip olma ile bildiklerini öğrenciye aktarabilme alan bilgisi başlığı altında, rol model olma ve güzel ahlaklı olma kişilik başlığı altında, derse planlı ve hazırlıklı gelme ve sınıfı iyi yönetme mesleki yeterlilik başlığı altında, öğrencileri her yönüyle tanıma ise öğrenciye karşı tutum başlığı altında en önemli özellikler arasında yer almıştır. Ayrıca çalışma sonucunda bazı önerilerde bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi de eğitim fakültelerinde, etkili öğretmen davranışlarının kazandırılması için ders içeriklerinin düzenlenmesi gerektiğidir. Benzer şekilde Arslan ve Özpınar (2008: 38-63) çalışmasında da bu durumu irdelemiştir. Çalışmada, arz-talep dengesini analiz edercesine, ilköğretim programlarının öğretmenlerin sahip olması gerektiğini düşündüğü yeterlilikler ile eğitim fakültelerindeki öğretmenlere kazandırılması amaçlanan yeterliliklerin örtüşüp örtüşmediğini incelemek amaçlanmıştır. Karadeniz Teknik Üniversitesi'nde gerçekleştirilen çalışma sonucunda arzu edilen yeterlilikler ile eğitim fakültesinde kazandırılan yeterliliklerin uyduğu gözlemlenmiştir. Işık, Çiltaş ve Baş (2010: 53-62) çalışmasında ise bunun aksine eğitim ve iş dünyasının ihtiyaçlarının altında öğretmen yetiştirilmesi sorunsalını temel almaktadır. Bu bağlamda eğitim ve iş dünyasının entegre bir biçimde hareket etmediğinden yola çıkılarak, öğretmenlik mesleğindeki problemler ve öğretmen yetiştirmedeki sorun niteliğindeki ana hatlar hizmet öncesi ve hizmet süreci şeklinde belirtilerek ideali yakalamak adına tavsiyelerde bulunulmuştur. Benzer şekilde Okçabol (2004: 1-13) çalışmasında lise öğrencilerinin genel itibarı ile öğretmenlerinin yeterli nitelikte olmadığını, bununla birlikte öğretmenlerin, öğretmen adaylarının ve öğretim elemanlarının da eğitim fakültelerini yeterli bulmadıkları ifade edilmektedir.

Öğretmenlerle ilgili "İsviçre Çakısı" dışındaki metaforları analiz etmek için yapılan araştırmalara bakıldığında iki ulusal, dört uluslararası çalışmaya rastlanılmıştır. Bunlardan ilki olan Saban'ın (2004: 131-155) çalışmasında

öğretmen adaylarının, öğretmenlikle ilgili algıları ile ortaya koydukları metaforları analiz etmiştir. Selçuk Üniversitesi'nde toplamda 151 öğrencinin katılım sağladığı ve totalde 54 adet metaforun üretildiği bu çalışmada öğretmen kavramı ile ilgili en yoğun frekansı alan metaforlar sırasıyla bahçıvan (n=12), su (n=11), güneş (n=9), heykeltraş (n=9), çiftçi (n=8) ve ağaçtır (n=7). Bunlardan ağaç, su ve güneş metaforları öğretmeni bilgi sağlayıcı olarak gören kategori altında; heykeltraş metaforu öğretmenin şekillendirici ve biçimlendirici özelliğinin olduğu kategori altında, bahçıvan ve çiftçi metaforları ise öğretmenin bireysel gelişimi destekleyicisi olarak kategorize edildiği grupta anılmaktadır. Cerit'in (2008: 693-712) çalışmasında benzer şekilde öğretmen olgusu ile ilgili öğrenci, öğretmen ve yöneticilerin görüşlerine dayanarak metaforlar belirlenmiştir. Bolu il merkezindeki 19 ilköğretim okulundaki 600 öğrenci, 203 öğretmen ve 51 yöneticiden elde edilen verilere göre öğretmenler ile ilgili en çok kabul edilen metaforlar; anne/baba, arkadaş, bilgi kaynağı ve dağıtıcısı, rehber ve çevresini aydınlatan kişi şeklinde belirlenmiştir. Brown, Dilworth ve Brown'ın (2018, s. 284-299) çalışmalarında öğretmenler için en sık kullanılan metaforların emtia, ikinci anne-baba, sihirli değnek, rol model ve yakın akraba olduğunu ve bu metaforların ırk ve kültüre bağlı olarak farklılaştığı ifade edilmektedir. Chin-Wen'in çalışmasında (2020, s. 41-58) ise Tayvan'daki sekiz İngilizce öğretmenin kendini ve mesleklerini metaforik olarak nasıl tarif edebileceği üzerine odaklanılmıştır. Farklı metaforların elde edildiği çalışmada, farklı öğretme ve öğrenme deneyimlerine göre öne çıkan metaforlar maceracı ve atlıkarınca olmuştur. Farrel tarafından (2016, s. 5) yapılan çalışmada ise Kanada'daki öğretmenlerin kendilerini metaforik olarak nasıl tanımladığı incelenmiştir. Toplamda 94 metaforun elde edildiği çalışmada öne çıkanlar; arkadaş, ebeveyn, hizmetli, yardımcı, anne, koç ve terapist öğrenci merkezli gelişme kategorisi içinde; sınır koruyucu, kral, rekabetçi, polis memuru, ordu generali ve yargıç toplumsal düzen kategorisi içinde ve son olarak asker ve arkeolog toplumsal reform kategorisi içinde yer aldığı görülmüştür. Hamilton'ın çalışmasında (2016, s. 38-41) çoğunluğunun İngilizce ve sosyal bilimler öğretmenlerinin oluşturduğu 52 öğretmen ile yapılan araştırma neticesinde öğretmenler için karanlıktaki ışık, çiftçi olmak, başarıya götüren köprü, çiçek ekmek ve gelişen eğitimci; öğretmek ya da öğretmenlik için ise kapuçino, basit ama stratejik, oldukça karmaşık gibi metaforlar kullanılmıştır.

Etkili öğretmenleri yetiştirmeye değinen çalışmalardan Can'ın (2004: 103-119) çalışmasında etkili öğretmenlerin geliştirilmesi ve örnek davranışlar sergileyebilmeleri için hizmet içi eğitim ile eğitim ve geliştirme programlarının önemi vurgulanmaktadır. Bununla birlikte Azar (2011: 36-38) çalışmasında ülkemizde öğretmen yeterliliklerinin belirlenmesi ve nitelikli öğretmenlerin yetiştirilmesi için çeşitli çalışmalar yapıldığını fakat, özellikle MEB'in pedagojik formasyon sertifika eğitimi ile öğretmenlik yeterliliklerine sahip olmayanların bile öğretmen olabilmesi ile, bu meslekteki niteliğin geri plana atıldığını eleştirmektedir.

Çelikten, Şanal ve Yeni (2005: 207-237) çalışmasında öğretmenlik mesleğini ve özelliklerini genel olarak kavramsal bir şekilde incelerken; Demir (2013: 107-126) ise çalışmasında öğretmenlerin sorunlarına değinmiştir. Çanakkale'de görev yapan öğretmenler ile yürütülen bu çalışma sonucunda en önemli sorunların, gelirin düşük olması, öğretmenlere karşı olan saygınlığın giderek azalması ve sürekli değişen program ve mevzuatlar olurken; öğretmenleri en az derecede rahatsız eden problemlerin ise norm kadro, çalışma saatlerinin fazlalığı ve performansın takdir edilmeyişi olduğu görülmektedir.

Tüm zorluklarına ve sorunlarına rağmen öğretmenlik mesleğini arzu eden kişilerin tutumlarını ve motivasyonlarını ölçen çalışmalar da yer almaktadır. Örneğin Ekinci (2017: 394-405) çalışmasında öğretmen adaylarının bu mesleği seçmelerinde kendilerini nelerin motive ettiğini belirlemeyi amaçlamıştır. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi'ndeki 449 öğrenci ile yapılan çalışma neticesinde öğretmenlik mesleğinin toplum için önemi ve çok yönlülüğü gibi alt maddelerin yer aldığı içsel meslek seçim nedenleri ile seçilen öğrenim dalındaki yeteneklerden bahseden alt maddelerin yer aldığı içsel alan seçim nedenlerini kapsayan içsel motivasyon faktörlerinin ağır bastığı görülmektedir. Baykara Pehlivan'ın (2008: 151-168) çalışmasında ise Hacettepe Üniversitesi'nde sınıf öğretmenliği okuyan öğrencilerin öğretmenliğe karşı tutumlarının ölçülmesi ve bu tutumların öğrencilerin sosyo-kültürel özelliklerine göre farklılık gösterip göstermediği incelenmiştir. Sonuçlara göre öğrencilerin genel olarak öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının yüksek olduğu, bu tutumların öğrencilerin sadece cinsiyetlerine ve babalarının eğitim durumuna göre farklılaştığı tespit edilmiştir. Diğer yandan Uyulgan ve Akkuzu (2014: 917-940) çalışmasında henüz öğretmen olmamış fakat bu meslek sahibi olma yolunda ilerleyen öğrenci adayların gözünde, öğretmen seçimi ve atamalarına yönelik görüşleri incelenmiştir. Çalışma Ege bölgesindeki bir üniversitenin eğitim fakültesinde 180 öğrenci ile gerçekleştirilmiş olup, çalışma sonucunda elde edilen verilere göre öğrencilerin

atama için yapılan sınava karşı, sınavın salt olarak bilişsel özelliklere yoğunlaşmasından dolayı olumsuz yaklaştığı; bu durumun kendilerini kaygılandığı ve yetersiz hissettirdiği ifade edilmektedir.

3. YÖNTEM

Bu çalışma kapsamında öğretmenlerin bir İsviçre Çakısı misali sahip olması gereken birden çok özelliklerinden hangisinin “çakının en önemli aparatı olan bıçağın” yerine geçeceğine karar verebilmek adına önem derecelerine göre sıralandıktan sonra okul yöneticilerinin bu bıçağı keskin tutmak adına ne tür adımlar atabileceği konusunda öneriler verilmesi amaçlanmaktadır. Bu bağlamda öncelikle literatür yardımı ile kriterler belirlenecek, ardından bu kriterler AHP tekniği yardımı ile hiyerarşik olarak bir sıraya konulacaktır.

3.1. Analitik Hiyerarşi Prosesi

1977 yılında Saaty tarafından literatüre kazandırılan AHP (Öneren, Arar ve Çelebioğlu, 2017: 44); duyarlılık analizine olanak tanıması (Ünal, 2011: 18), problem kapsamındaki karar vericilerin öznel yargılarının direkt etki edebilmesi (Saaty ve Zoffer, 2012: 218) ile nicel ve nitel değişkenleri bir arada değerlendirmeye fırsat sunması (Koyuncu ve Özcan, 2014: 200; Dong ve Cooper, 2016: 525) bu tekniği diğer Çok Kriterli Karar Verme teknikleri içinde tercih edilir kılmaktadır. AHP adından da anlaşılacağı üzere belirli öğeleri göz önünde bulundurarak sistematik bir düşünme tarzı ile olguları hiyerarşik bir sıraya göre koyma sürecidir. Temel unsurları; amaç, karar vericiler, kriterler, (varsa) alt kriterler ve (varsa) alternatiflerdir (Saaty, 1990: 259).

Yöntemin; x kriterinin y kriterine göre önem derecesinin $a_{xy} = i$ ise y kriterinin x kriterine göre önem derecesinin $a_{yx} = \frac{1}{i}$ olmasının gerektiği *karşılıklı*, sadece benzer özellik taşıyan olguların AHP ölçeğinin yer aldığı Tablo 1 deki değerlerin kullanılarak karşılaştırmasının yapılacağı *homojenlik*, yöntem dahilinde hiçbir kriterin birbiri ile ilişkili olmadığı varsayımının esas olduğu *bağımsızlık*, yöntem dahilindeki her bir kriter ve alternatifin hiyerarşik yapıda yer alacağı öngörüldüğü *beklenti* şeklinde aksiyomları bulunmaktadır (Saaty, 1991:2-4).

Tablo 1: AHP Ölçeği

Önemin Sayısal İfadesi	Önemin Sözel İfadesi	Açıklaması
1	Eşit Derecede Önemli	Eğer x. kriter y. kriter ile eşit derecede önemli ise
3	İlimli Derecede Önemli	Eğer x. kriter y. kriterine göre ilimli derecede önemli ise
5	Güçlü Derecede Önemli	Eğer x. kriter y. kriterine göre güçlü derecede önemli ise
7	Çok Güçlü Derecede Önemli	Eğer x. kriter y. kriterine göre çok güçlü derecede önemli ise
9	Kesinlik Derecesinde Önemli	Eğer x. kriter y. kriterine göre kesinlik derecesinde önemli ise
2, 4, 6, 8	Ara Değerler	Eğer karar verici üstteki değerler arasında kaldı ise

Kaynak: Wang vd., 2016: 4

Yöntemin ayrıca aşağıdaki belirtildiği üzere adımları yer almaktadır. Bunlar (Saaty, 2008: 85):

1. Adım: Öncelikle araştırmanın sorunsalını çözebilmek ışığında AHP'nin temel unsurları olan amaç, ana kriter, (varsa) alt kriter ve (varsa) alternatifler belirlenerek hiyerarşik bir yapı inşa edilir.

2. Adım: Hiyerarşik yapı kurulduktan sonra AHP'nin birinci aksiyomu (karşılıklı) kapsamında kriterler ve (varsa) alternatifler ikili olarak karşılaştırılır. Bu karşılaştırma yukarıdaki tabloda belirtilen AHP ölçeği esas alınarak gerçekleştirilir.

3. Adım: Crawford ve Williams (1985: 6) tarafından geliştirilen formül esas alınarak, yapılan ikili karşılaştırma neticesinde ana ve (varsa) alt kriterlerin ağırlıkları ya da öncelik vektörleri belirtilen eşitlik yardımı ile hesaplanır.

$$w_i = \frac{\prod_{j=1}^n a_{ij}^{1/n}}{\sum_{j=1}^n \left(\prod_{j=1}^n a_{ij}^{1/n} \right)} \quad (1)$$

4. Adım: Bu adımda, öncelik vektörlerinin hesaplandığı her bir matrisin tutarlılık oranları aşağıdaki eşitlikler ve Tablo 2 de belirtilen Rassal İndeks* Tablosu yardımı ile hesaplanır.

$$I_{\max} = \frac{\sum_{i=1}^n \frac{d}{w_i}}{n} \quad (2)$$

$$\text{Tutarlılık Göstergesi } (TG_A) = \frac{I_{\max} - n}{n - 1} \quad (3)$$

$$\text{Tutarlılık Oranı } (TO_A) = \frac{TGA}{RI_{n*}} \quad (4)$$

5. Adım: En nihayetinde global ağırlıklar belirlenir. Burada ana kriterlerin ağırlıkları (varsa) her bir alt kriterinin ağırlığı ile çarpılarak alt kriterlerin nihai küresel ağırlıkları hesaplanır ve hiyerarşideki yerini alır.

Tablo 2: Rassal İndeks (Ri) Tablosu

n	3	4	5	6	7	8	9
Ri*	0.58	0.9	1.12	1.24	1.32	1.41	1.45

Kaynak: Al-Harbi, 2001: 21

3.2. Kriterlerin Belirlenmesi

Yazında öğretmenlerin sahip olması gereken özellikler ile ilgili yapılan çalışmalar Tablo 3 de özetlenmektedir.

Tablo 3: Öğretmenlerin Sahip Olması Gereken Özellikler

Yazar	Etkili Öğretmenlik Özellik grupları
Şen ve Erişen (2002)	*Genel kültür *Alan bilgisi *Plân Yapma ve Derse Hazırlık *Öğretme-Öğrenme Stratejileri *Öğretim Araç ve Gereçleri kullanma *İletişim *Sınıf Yönetimi *Ölçme değerlendirme *Kişisel özellikler
Arslan ve Özpınar (2008)	*Kişisel ve Mesleki Gelişiminin Yeterliliği *Öğrenme-Öğretme Süreci Etkililiği *Ölçme ve Değerlendirme Yeterliliği *Öğretmen, Çevre, Veli ve Okul İlişkilerinin Gücü
Şahin (2011)	*Alan Bilgisi *Kişilik Özellikleri *Mesleki Yeterlilik *Öğrenciye karşı tutum
Uyulgan ve Akkuzu (2015)	*Kişilik özellikleri *Mesleğe bakış açısı, tutumu *İletişim becerileri
Yetim ve Göktaş (2004)	*Genel Kültür *Özel Alan *Pedagojik Formasyon *Kişisel Nitelikler

Saban (2004)	*Bilgi Sağlayıcı *Şekillendirici Ve Biçimlendirici *Tedavi Edici *Eğlendirici *Bireysel Gelişimi Destekleyici *Yol Gösterici Ve Yönlendirici
Ev (2011)	* Kişisel ve Mesleki Değerler-Mesleki Gelişim *Öğrenciyi Tanıma *Öğretme ve Öğrenme Süreci *Öğrenmeyi, Gelişimi İzleme * Okul, Aile ve Toplum İlişkileri *Program ve İçerik Bilgisi
Özkan ve Arslantaş (2013)	* Öğrenciler için ideal bir davranış modeli oluşturmaları *Yüksek düzeyde sorumluluk duygusuna sahip olmaları * Mesleki yönden sürekli gelişme arzusu içinde olmaları * Dersleriyle ilgili sürekli yeni yöntem ve teknikler bulma ve uygulama çabası içinde olmaları * Eğitim-öğretimle ilgili konularda, işbirliği içinde çalışmalarını * Öğrencilerinin akademik yönden gelişim düzeylerini sık sık kontrol etmeleri *Öğrencilerin öğrenebileceği ve başarabileceğine ilişkin yüksek beklentilere sahip olmaları

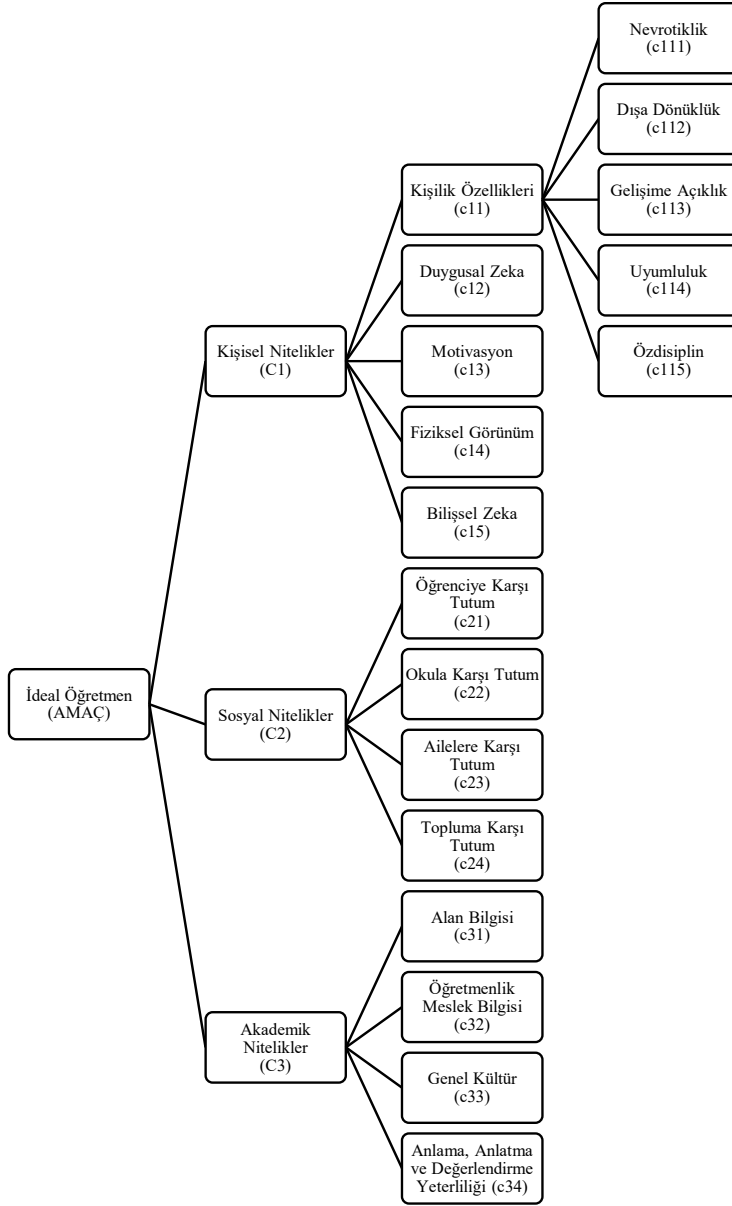
Arslan ve Özpınar (2008: 43) çalışmasında öğretmenlerden sahip olunması istenen nitelikleri kişisel ve mesleki gelişim ile ilgili nitelikler, öğrenme-öğretme süreci ile ilgili nitelikler, ölçme ve değerlendirme ile ilgili nitelikler ve öğretmen, çevre, veli ve okul ilişkileri ile ilgili nitelikler olarak gruplandırmıştır. Şahin (2011: 245-248) çalışmasında etkili bir öğretilerde bulunması gereken nitelikleri alan bilgisi, kişilik özellikleri, mesleki yeterlilik ve öğrenciyeye karşı tutum olarak gruplandırmıştır. Uyulgan ve Kuzu (2015: 935) çalışmasında nitelikli öğretmen seçiminde kişilik özellikleri, mesleğe bakış açısı, tutumu, iletişim becerileri gibi özelliklerin birlikte değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Kozikoğlu (2017: 65) ise çalışmasında ideal öğretmenin kişisel, sosyal ve akademik nitelikleri taşıması gerektiğini belirtmiştir. Bu çalışmada ise literatür göz önünde bulundurularak etkili bir öğretilerde bulunması gereken nitelikler Şekil 2 de de görüleceği üzere; kişisel özellikler, sosyal özellikler ve akademik özellikler olarak gruplandırılmıştır. Kişisel özellikler bağlamında alt boyut olarak kişilik özellikleri, duygusal zeka, motivasyon, bilişsel zeka ve fiziksel görünüm gruplarına yer verilmiştir.

Kişilik özellikleri kendi içinde gruplandırılırken 5 faktörlü kişilik kuramı baz alınmış olup; nevrotik (olmama), dışadönük (olma), gelişime açık (olma) ve uyumlu (olma) şeklinde kullanılmıştır. Söz konusu kavramlardan *nevrotiklik*; olumsuz duygulara eğilimli olmak, *dışadönüklük*; pozitif duygular kapsamında sosyal ve girişken olma, *gelişime açıklık*; yaratıcı, araştırmacı, sezgisel ve analitik olmak, *uyumluluk*; işbirlikçi ve anlayışlı olmak, öz disiplin ise davranışlarında sağduyulu, hırslı ve titiz olmak anlamına gelmektedir (Begenirbaş ve Yalçın, 2012: 5-6). Duygusal zeka, bireyin kendi duygularının ve çevresindeki kişilerin duygularının farkında olması, duygularını ifade edebilmesi (Ural, 2001: 210-211) ve duygularını amaçlarına ulaşabilmek için arzu edilen yönde kullanabilmesidir (Öneren, Çetiner, Arar ve Yurdakul, 2019: 577). Bilişsel zeka, soyutlama, öğrenme ve yeni durumlara uyma yeteneklerinin toplamı olarak ifade edilebilir. Motivasyon bireyleri amaçlarına ulaştıracak fiziksel ve psikolojik etkinlikleri bağlatma yönetme ve devam ettirmeyi kapsayan literatürde içsel ve dışsal motivasyon olarak iki şekilde yer alan kavramdır (Ekinci, 2017: 395). Fiziksel görünüm ise öğretmenlerin rol model olma özelliklerinden dolayı önemli olmakla birlikte öğrencilere ve işine olan saygıyı gösteren bir niteliktir.

Sosyal özellikler bağlamında alt kriterler öğretmenlerin sosyal çevrede etkileşimde buldukları alanlar göz önünde bulundurularak öğrenciyeye karşı tutum, okula karşı tutum, ailelere karşı tutum ve topluma karşı tutum olarak gruplandırılmıştır. Bu tutumlarda tarafsız, adil, yapıcı, eğitime destek verici nitelikte öğretmenlerin çevrelere rol model olmaları esastır. Öğrenciler çoğunlukla, öğretmenlerinin ne anlattığından çok nasıl anlattıklarına odaklandığından, öğrenmeleri ve kişilikleri (Şahin, 2011: 240) öğretmenlerinin düşünce ve duygu yapıları ile kendilerine karşı tutumlarından doğrudan etkilenmektedir (Uyulgan ve Akkuzu, 2015: 918). Bu bağlamda öğretmenin öğrenciyeye karşı; hoşgörülü, saygılı, sevgi dolu, adil, sabırlı, objektif ve tutarlı bir tutum sergilemesi

önem arz etmektedir. Şahin (2011: 247) çalışmasında etkili bir öğretmenin sahip olması gereken davranışlarından mesleki yeterlilik alt başlığında, “okulun her türlü etkinliğine katılma” ve “okuldaki meslektaşları ile takım ruhuna sahip olma” yer almaktadır. Cerit (2008: 45) çalışmasında ise öğretmenlerden okulun gelişimine katkı sağlayacak programlar ve etkinlikler düzenlemeye eğilimli olmasının beklendiği ifade edilmektedir. Ayrıca öğretmenlerin, meslektaşlarına karşı saygı, profesyonellik ve hoşgörü çerçevesinde yaklaşması, yaşanabilecek olumsuzlukları en aza indirgeyerek, sınıf içine olası aksettirme şansını da ortadan kaldıracaktır. Cerit (2008: 58) çalışmasına göre okul ile ailelerin etkileşim içinde olduğu vurgulanarak, öğretmenlerin, öğrencilerinin sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel düzeylerini ölçerek aileleri sınıf dışında bırakmadan aksine onlarla entegre bir şekilde işbirliği yapmaları gerektiği belirtilmektedir. Ayrıca Işık, Çiltaş ve Baş (2010: 58) a göre, öğretmenler öğrencilerin aileleri ile sürekli etkileşimde bulunarak öğrencilerin öğrenme zorluklarını minimuma indirgeyebilmektedir. Öğretmen bir lider vasfıyla, sorumluluğu altında olan sınıfını okulunu ve hizmet ettiği toplumu yönlendirmek ve aydınlatmakla görevlidir (Çelikten, Şanal ve Yeni, 2005: 222). Ayrıca öğretmenler toplumsal sorumluluklarının ve bu toplum içinde mesleklerinin öneminin farkında olan kişilerdir (Yetim ve Göktaş, 2004: 547). Öğretmenler, öğrencilerini topluma kazandıracak olan bireylerdir. Bunun neticesinde öğretmenlerin toplumun geleceğini inşa edecek kişiler olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu bağlamda öğretmenlerin, içinde yaşadıkları toplumun sorunlarını ve ihtiyaçlarını her yönüyle (ekonomik, siyasi, çevresel vb.) tarafsız bir şekilde değerlendirerek belirlemeleri ve öğrencilerini bu çerçevede yetiştirmeleri, toplumsal değerleri de bu bağlamda onlara kazandırmaları önem arz etmektedir.

Akademik özellikler literatürde yer alan çalışmalar ve MEB tarafından düzenlenen yeterlilikler baz alınarak alan bilgisi, öğretmenlik meslek bilgisi, genel kültür, anlama, anlatma ve değerlendirme yeteneği olarak gruplandırılmıştır. Alan bilgisi boyutu öğretmenin kendi alanı ile ilgili yeterliliğe sahip olma, bilgiyi üretebilme, aktarabilme ve alanı ile ilgili çağdaş gelişmeleri takip edip uygulayabilme özelliklerini içermektedir (Şen ve Erişen, 2002: 104). Öğretmenlik meslek bilgisi, öğretmenin sahip olduğu bilgiyi nasıl aktaracağı konusunda yeterli donanıma sahip olması (Çelikten, Şanal ve Yeni, 2005: 219) ve mesleki gelişmeleri ve yasaları takip ederek öğretim planlarını ve uygulamasını yapması, görev ve sorumluluklarını yerine getirmesi (Çalışkan, Işık ve Saygın, 2013: 577) şeklinde açıklanabilmektedir. Genel kültür kriteri geçmiş ve güncel toplumsal olaylardan ve farklı disiplinlerden yararlanarak öğrencilere katkı sağlama anlamına gelmektedir (Şen ve Erişen, 2002: 103). Anlama, anlatma ve değerlendirme yeteneği boyutu ana dili doğru kullanma, anlatım ifadelerinde açık olma, öğrencileri ilgi ile dinleme ve anlama (Şen ve Erişen, 2002: 109), alternatif ölçme-değerlendirme yöntemlerini kullanma, değerlendirmede adil olma, değerlendirme sonuçlarını öğrenciye geribildirimde bulunma (Arslan ve Özpınar 2008: 56) gibi davranışları içermektedir.

Şekil 2: İdeal Öğretmen Nitelikleri

4. UYGULAMA

Bu çalışma, Ankara ilinde eğitim faaliyetlerinde bulunan bir özel lisedeki daha önceden idari görev yapmış ya da mevcut durumda yapmakta olan 13 öğretmen ile gerçekleştirilmiştir. Burada değinilmesi gereken husus, AHP gibi Çok Kriterli Karar Verme teknikleri ile yapılan çalışmalarda, diğer nicel analizlerin gerektirdiği “sayısal üstünlük” mantığı yerine “nitelikli katılımcılar” mantığı ağır bastığıdır (Triantaphyllou ve Mann, 1995:37; Surapati ve Mukhopadhyaya, 2011: 26). Yani katılımcıların niceliğinden çok konu hakkında uzman ya da deneyimli olması esastır. Farklı branşlardan öğretmenler, kendilerine önceden belirlenmiş kriterleri anket formunda ikili karşılaştırma yaparak kıyaslamışlardır. Bu bağlamda ana kriterler olan kişisel, sosyal ve akademik kriterleri kendi arasında; birincil derecedeki alt kriterleri kendi grupları kapsamında ve ikincil derecedeki kişilik türlerini yine kendi içlerinde kıyaslamışlardır. Daha sonra, ikili karşılaştırmaların yapıldığı anket formlarındaki skorların geometrik ortalamaları alınmıştır. Nihayetinde, AHP tekniği kapsamındaki adımlar izlenerek uygulama sona ermiştir.

5. BULGULAR

Çalışma neticesinde toplanan anket formlarının geometrik ortalamaları alındıktan sonra aşağıdaki tablolar elde edilmiştir.

Tablo 4: Kişisel Nitelikler Faktörü Altındaki Niteliklerin İkili Karşılaştırmaları ve Faktör Ağırlıkları

<i>Kişisel Nitelikler (C1)</i>	c11	c12	c13	c14	c15	Geo. Ort.	ÖV (Ağırlıklar)
Kişilik Özellikleri (c11)	1,00	1,80	0,66	3,97	0,52	1,20	0,2088
Duygusal Zeka (c12)	0,56	1,00	0,91	2,49	0,42	0,88	0,1542
Motivasyon (c13)	1,53	1,10	1,00	4,89	1,60	1,67	0,2921
Fiziksel Görünüm (c14)	0,25	0,40	0,20	1,00	0,25	0,35	0,0610
Bilişsel Zeka (c15)	1,92	2,36	0,63	4,00	1,00	1,63	0,2839
TG	=	0,04098	Rİ	=	1,12	TO=0,04	≤0,1

Tablo 4’de ideal bir öğretilerde olması gereken özellikler sırasıyla kişilik özellikleri (c11), duygusal zeka (c12), motivasyon (c13), fiziksel görünüm (c14) ve bilişsel zeka (c15) olup, bu özellikler kişisel nitelikler (C1) başlığı altında toplanmıştır. 13 katılımcı tarafından yapılan ikili karşılaştırma neticesinde geometrik ortalamaları alınan özelliklerin ağırlıkları eşitlik (1) ile hesaplanmıştır. Tablonun tutarlılık oranı ise eşitlik (2, 3, 4) ile elde edilmiş ve 0,04 bulunmuştur. Bu kategorideki en önemli özellik % 29,21 ile motivasyon; takiben %28,39 ile bilişsel zeka olmuştur.

Tablo 5: Kişilik Özellikleri Alt Faktörü Altındaki Kişiliklerin İkili Karşılaştırmaları ve Faktör Ağırlıkları

<i>Kişilik Özellikleri (c11)</i>	c111	c112	c113	c114	c115	Geo. Ort.	ÖV (Ağırlıklar)
Nevrotiklik (c111)	1,00	0,39	0,22	0,22	0,23	0,34	0,0565
Dışa Dönüklük (c112)	2,57	1,00	0,44	0,33	0,34	0,66	0,1108
Gelişime Açıklık (c113)	4,65	2,27	1,00	0,93	0,75	1,49	0,2495
Uyumluluk (c114)	4,50	3,06	1,07	1,00	0,77	1,62	0,2723
Öz Disiplinlilik (c115)	4,29	2,93	1,34	1,31	1,00	1,86	0,3109
TG	=0,010834		Rİ	=1,12		TO=0,01	≤0,1

Tablo 5’de ise 5 Faktörlü Kişilik Kuramındaki kişilik türleri, kişilik özellikleri adı altında ikincil alt düzey faktörler olarak karşılaştırılmıştır. Bu kişilik türleri sırasıyla nevroitiklik (c111), dışa dönüklük (c112), gelişime açıklık (c113), uyumluluk (c114) ve öz disiplinlilik (c115). 13 katılımcı tarafından yapılan ikili karşılaştırma neticesinde geometrik ortalamaları alınan kişilik türlerinin ağırlıkları eşitlik (1) ile hesaplanmıştır. Tablonun tutarlılık oranı ise eşitlik (2, 3, 4) ile elde edilmiş ve 0,01 bulunmuştur. Bu kategorideki en önemli kişilik türü % 31,09 ile özdisiplinlilik olarak saptanmıştır.

Tablo 6: Sosyal Nitelikler Faktörü Altındaki Niteliklerin İkili Karşılaştırmaları ve Faktör Ağırlıkları

<i>Sosyal Nitelikler (C2)</i>	c21	c22	c23	c24	Geo. Ort.	ÖV (Ağırlıklar)
Öğrenciye Karşı Tutum (c21)	1,00	3,42	4,16	1,19	2,03	0,4411
Okula Karşı Tutum (c22)	0,29	1,00	0,94	0,52	0,62	0,1340
Ailelere Karşı Tutum (c23)	0,24	1,06	1,00	0,45	0,58	0,1266
Topluma Karşı Tutum (c24)	0,84	1,91	2,21	1,00	1,37	0,2982
TG=0,0101	Rİ	=0,9		TO	=0,01	≤0,1

Tablo 6’da ideal bir öğretmende olması gereken özellikler sırasıyla öğrenciye karşı tutum (c21), okula karşı tutum (c22), ailelere karşı tutum (c23), ve topluma karşı tutum (c24) olup, bu özellikler sosyal nitelikler (C2) başlığı altında toplanmıştır. 13 katılımcı tarafından yapılan ikili karşılaştırma neticesinde geometrik ortalamaları alınan özelliklerin ağırlıkları eşitlik (1) ile hesaplanmıştır. Tablonun tutarlılık oranı ise eşitlik (2, 3, 4) ile elde edilmiş ve 0,01 bulunmuştur. Bu kategorideki en önemli özellik % 44,11 ile öğrenciye karşı tutum olmuştur.

Tablo 7: Akademik Nitelikler Faktörü Altındaki Niteliklerin İkili Karşılaştırmaları ve Faktör Ağırlıkları

<i>Akademik Nitelikler (C3)</i>	c31	c32	c33	c34	Geo. Ort.	ÖV (Ağırlıklar)
Alan Bilgisi (c31)	1,00	0,84	1,73	0,76	1,02	0,2318
Öğretmenlik Meslek Bilgisi (c32)	1,19	1,00	3,63	1,47	1,59	0,3590
Genel Kültür (c33)	0,58	0,28	1,00	0,27	0,45	0,1026
Anlama, Anlatma ve Değerlendirme Yeteneği (c34)	1,31	0,68	3,77	1,00	1,36	0,3066
TG=0,0207	Ri	=0,9		TO	=0,02	≤0,1

Tablo 7’de ideal bir öğretmende olması gereken özellikler sırasıyla alan bilgisi (c31), öğretmenlik meslek bilgisi (c32), genel kültür (c33), ve anlama, anlatma ve değerlendirme yeteneği (c34) olup, bu özellikler akademik nitelikler (C3) başlığı altında toplanmıştır. 13 katılımcı tarafından yapılan ikili karşılaştırma neticesinde geometrik ortalamaları alınan özelliklerin ağırlıkları eşitlik (1) ile hesaplanmıştır. Tablonun tutarlılık oranı ise eşitlik (2, 3, 4) ile elde edilmiş ve 0,02 bulunmuştur. Bu kategorideki en önemli özellik % 35,9 ile öğretmenlik meslek bilgisi olmuştur.

Tablo 8: Temel Niteliklerin İkili Karşılaştırmaları ve Faktör Ağırlıkları

<i>Temel Nitelikler</i>	C1	C2	C3	Geo. Ort.	ÖV (Ağırlıklar)
Kişisel Nitelikler (C1)	1,00	1,33	0,41	0,82	0,264
Sosyal Nitelikler (C2)	0,75	1,00	0,83	0,85	0,275
Akademik Nitelikler (C3)	2,42	1,21	1,00	1,43	0,461
TG=0,054	Ri	=	0,58	TO=0,09	≤0,1

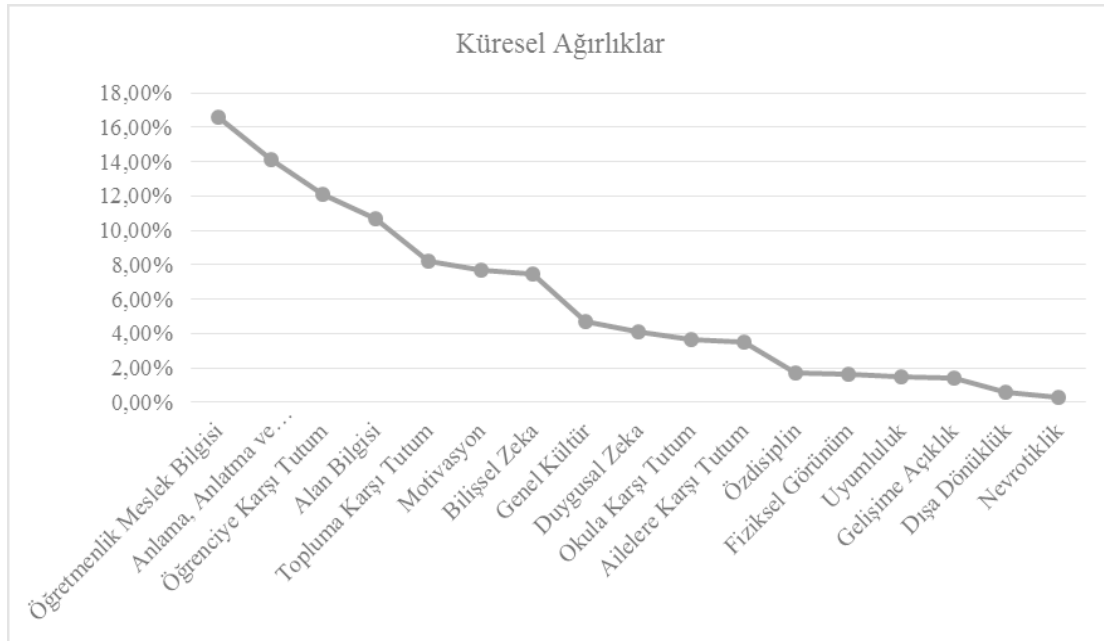
Tablo 8’de ideal bir öğretmende olması gereken temel özellikler olan kişisel niteliklerin (C1), sosyal niteliklerin (C2) ve akademik niteliklerin (C3) ikili karşılaştırması yer almaktadır. 13 katılımcı tarafından yapılan ikili karşılaştırma neticesinde geometrik ortalamaları alınan niteliklerin ağırlıkları eşitlik (1) ile hesaplanmıştır. Tablonun tutarlılık oranı ise eşitlik (2, 3, 4) ile elde edilmiş ve 0,09 bulunmuştur. Bu kategorideki en önemli özellik % 46,1 ile akademik nitelikler olmuştur.

Tablo 9: İdeal Öğretmeni Belirleyen Niteliklerin Küresel Ağırlıkları

Temel Nitelikler	Ağırlıklar	Alt Nitelikler	Ağırlıklar	İkincil Derecede Alt Nitelikler	Ağırlıklar	Küresel Ağırlıklar	Hiyerarşideki Yeri
C1	0,263949	c11	0,208844	c111	0,056457	0,003	17
				c112	0,110795	0,006	16
				c113	0,249534	0,014	15
				c114	0,272302	0,015	14
				c115	0,310911	0,017	12
		c12	0,154158	-	-	0,041	9
		c13	0,29211	-	-	0,077	6
		c14	0,060969	-	-	0,016	13
c15	0,283919	-	-	0,075	7		

C2	0,274983	c21	0,441147	-	-	0,121	3
		c22	0,13405	-	-	0,037	10
		c23	0,126644	-	-	0,035	11
		c24	0,298159	-	-	0,082	5
C3	0,461067	c31	0,231794	-	-	0,107	4
		c32	0,358988	-	-	0,166	1
		c33	0,102585	-	-	0,047	8
		c34	0,306633	-	-	0,141	2

Küresel ağırlıkların hesaplandığı Tablo 9'a göre ideal bir öğretmenin en önemli özelliği %16,6 ile öğretmenlerin meslek bilgisi olarak bulunmuştur. Çalışmanın başına dönecek olursak, öğretmenler nezdinde "öğretmenlerin meslek bilgisi" çakının bıçağını oluşturmaktadır. Bununla birlikte Şekil 3'de de ifade edildiği üzere %14,14 ile anlama, anlatma ve değerlendirme yeterliliği; %12,13 ile öğrenciye karşı tutum ve %10,69 ile alan bilgisi de "çakının" diğer önemli aparatlarını oluşturmaktadır.

Şekil 3: Küresel Ağırlıklar

6.TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışma, öğretmenlik mesleğinin, mesleği icra eden kişinin birçok özelliğe sahip olmasından yola çıkarak İsviçre Çakısı metaforu kullanılarak, sahip olduğu özelliklerin AHP tekniği ile hiyerarşik olarak önem sırasına göre sıralanması ve bunun neticesinde çakının en önemli aparatı olan bıçağın, hangi özellik olduğuna karar vermek amacıyla yapılmıştır. Bunun sonucunda ise "kriterlerin belirlenmesi" kısmında da belirtildiği üzere öğretmenin sahip olduğu bilgiyi nasıl aktaracağı konusunda yeterli donanıma sahip olması, mesleki gelişmeleri ve yasaları takip ederek öğretim planlarını ve uygulamasını yapması, görev ve sorumluluklarını yerine getirmesi gibi konuları kapsayan öğretmenlik meslek bilgisi, bir öğretmenin sahip olması gereken en önemli özellik olmuştur. Özer ve Gelen (2008: 43) çalışmasında belirtmiş olduğu gibi "...bilgileri öğrencilere en iyi şekilde aktarmak için öğretmenlik meslek bilgisine sahip olmak, bir öğretmen için gereklidir..." tümcesi, Kara ve Sağlam'ın (2014: 71) çalışmasında geçen "...bir uzmanının bildiği konuyu öğretebilmesi, ders verdiği öğrencilerin seviyesine inmek için öğrencilerin gelişim ve öğrenme özelliklerini kullanması; anlamalarını sağlayabilmek için çeşitli yöntemlerden yararlanması, öğrencilerini etkili bir şekilde öğrenme ortamına sokabilmesi gibi pek çok önemli öğe öğretmenlik meslek bilgisi ile gerçekleştirilmektedir..." bilgisi, Beşoluk ve Horzum'un (2011: 41) deki çalışmasında araştırmaya katılan

öğrencilerin %90,6 sınıfın pedagojik formasyon derslerini gerekli ve önemli bulması, Numanoğlu ve Bayır (2009: 199) çalışmasında “...öğretmenlerin meslek bilgisi konusunda...kendilerini sürekli yenileyerek.... Öğrencilerin değişen gereksinimlerini karşılama yeterliliklerine sahip olmaları gerekmektedir ki...gün geçtikçe öğretmenden daha fazla beklenti içerisinde giren toplumun isteklerini karşılayabilmeleri sağlanabilmelidir” tümcesi sonucu destekler niteliktedir. Yönetici pozisyonundaki kişinin bu konuda yapması gerekenlerden birisi öğretmenlik meslek bilgisi dahilindeki tüm bilgilerin hizmet içi eğitim programlarıyla öğretmenlere kazandırması ve etkili performans değerlendirme sistemleri ile başarılı olanları ödüllendirme (Şahin, 2011: 255) olurken, kariyer planlama ve geri besleme de öğretmenlerin mesleki bilgileri etkin bir şekilde edinmesi yönünden önem arz etmektedir (Özoğlu, 2011: 144). Hizmet içi eğitim programları, işyerlerinde çalışmakta olan kişilerin görevleri ile ilgili bilgi, tutum ve beceri kazandırmak amacıyla yapılan bir eğitim türü olup; oryantasyon eğitimi, temel eğitim, geliştirme eğitimi, tamamlama eğitimi, yükseltme eğitimi ve özel alan eğitimi şeklinde kurum içi ya da kurum dışı eğitim programları dahilinde yapılmaktadır (Can, 2004: 105-106). İdeal bir hizmet içi eğitim programının nitelikli rehber öğretmen ve yöneticilerin bulunması ve mesleğe başlayan yeni öğretmenlerin işleri ile ilgili duyacakları birincil nitelikteki ihtiyaç temelli bir oryantasyon programının olması önemlidir (Özoğlu, 2011: 150). Ayrıca Can (2004: 108-110) e göre işgörenin yaptığı işi örgütsel çerçevede değerlendirerek daha verimli olarak ortaya koyması amacıyla kendisine verilecek geliştirme programları da öğretmenlerin sorumlu oldukları sınıf içi etkinlikleri, bağlı buldukları okul etkinliği dahilinde benimseyerek etkili bir sınıf yönetimi için uygun liderlik davranışlarını sergilemesine olanak tanınmasına yardımcı olmakla birlikte bu geliştirme programlarında okul yöneticilerinin dikkat etmesi gerektiği kurallar şu şekilde belirtilmektedir:

- Geliştirme programları, öğretmenlerin ilgi, istek ve ihtiyaçlarına yönelik olup, değişim ve adaptasyonu sunabilmelidir.
- Geliştirme programları, tüm öğretmenlerin farklı görüş açılarını tek bir havuzda toplayacak şekilde birleştirici nitelikte olmalı ve öğretmenlerin gelişimsel aşama kaydetmelerine olanak tanınmalıdır.
- Geliştirme programları, öğretmenlerin her türlü duygusunu göz önünde bulundururken, merak ve heveslerini birleştirmelidir.
- Geliştirme programları, inceleme ve uygulama nitelikteki eylemlerden oluşan öğrenmeyi içermeli ve öğretmenlere üretici olmaları konusunda ilham aşılanmalıdır.

Öğretmenlerin çalıştıkları kurumlardaki yöneticiler dışında, soruna daha proaktif bir çözüm üretmek için öğretmen adaylarına öğretmenlik meslek bilgisinin kazandırılması amacıyla verilen; öğretmenlere mesleki deneyimin kazandırılması bakımından yeterli olmasa da John Dewey’in “öğrenen merkezli” öğretmen yetiştirme yaklaşımının temellerini oluşturduğu hizmet öncesi eğitimlerin (Kiraz, 2003: 387) önemli olduğu (Özoğlu, 2011: 148), fakat revize edilmesi gerektiği belirtilmelidir (Işık, Çiltaş ve Baş, 2010: 60).

Küresel ağırlıklara bakıldığında çakının ikinci en önemli aparatının anlama, anlatma ve değerlendirme yeterliliğinin olduğu görülmektedir. Bu sonuç Kabak ve Kazançoğlu (2012: 105) çalışmasındaki en önemli ana kriterin “anlama ve anlatma yeteneği” olması ile paralellik göstermektedir. Çakının üçüncü en önemli aparatının ise öğrenciye karşı tutum olduğu görülmektedir. Cerit (2008: 701-702)’in öğretmenleri metaforlarla açıklamaya çalıştığı araştırmasında öğretmenin “öğrencinin arkadaşı” olduğu yargısına öğrencilerin, öğretmenlerin, yöneticilerin ve tüm katılımcıların sırasıyla %56, %61,6, %52,9 ve %50,1 inin; öğretmenin “rehber olduğu” ifadeye ise yine aynı sıra ile %42, %72,4, %62,7 ve %50,5 inin tam düzeyde katıldıklarının tespiti ile Okçabol’un (2003: 49) çalışmasındaki öğretmenlerin sahip olması gereken niteliklerden frekansı en çok çıkan niteliğin “öğrenciye karşı olumlu tutuma sahip olması” , çalışmanın bu kısmı ile benzerlik göstermektedir. Bir diğer önemli aparat ise alan bilgisi olarak tespit edilmiştir. Şen ve Erişen (2002: 114) çalışmalarındaki bulgular neticesinde belirtmiş oldukları; “...öğretmenlik mesleği için öncelikle alan bilgisine sahip olunmasının şartı...” ve Karakelle (2005: 7) ye göre araştırma verilerine göre “...*etkili bir öğretmenin temel bilgi ihtiyacı konu alanı bilgisidir...*” sözü çalışmayı destekler niteliktedir.

Ana kriter bazında en önemli kriter %46 ile akademik yeterlilik bulunmuştur. Saban’ın (2004: 148) öğretmenleri metaforlar ile açıklamaya çalıştığı araştırmasında, öğrencilerin kullandığı metaforların gruplandırıldığında en

çok seçilen metaforların grubun “bilgi sağlayıcı olarak öğretmen” grubu olması ile Koç (2014: 67) çalışmasında öğretmen olgusuna en çok yüklenen metaforun “bilgi kaynağı olarak öğretmen” olması bu sonucu destekler niteliktedir. Bununla birlikte kişisel ve sosyal yeterlilikler benzer ağırlıklar almışlardır. Kriterleri kendi içinde kıyasladığımızda; kişisel ana kriteri altında en önemli alt kriter %29,2 ile motivasyon olurken, bunu %28,4 ile bilişsel zeka izlemektedir. Akbaba (2006: 343) çalışmasında belirtmiş olduğu “...motivasyonun bireyin öğrenme ve öğretme sürecinin etkililiğini ön plana çıkaran en önemli faktörlerden birisi olması...” bu sonucu destekler niteliktedir. Buradaki değinilmesi gereken bir başka nokta ise duygusal zekanın önem derecesinin %15,4 ile bilişsel zekanın altında kalmış olmasıdır. Öğretmen seçiminde yapılan sınavın, adayların sadece bilişsel özelliklerinin değerlendirilmesi konuya uygun nitelikte olsa da (Uyulgan ve Akkuzu, 2014: 917) bazı çalışmalara göre (Lam ve Kirby, 2002: 133; Tishler, Biberman ve McKeage, 2002: 205; Gül, İnce ve Korkmaz, 2014: 31; İnce, Gül ve Gözükar, 2015: 227); son yıllarda yapılan araştırmalar; özellikle insanlar ile iletişim kurmanın önemli olduğu hizmet sektöründeki çalışanların iş yaşamlarında daha mutlu ve başarılı olabilmeleri için bilişsel zekaya göre duygusal zekanın daha çok gerekli olduğu vurgulanmaktadır. Bununla birlikte yine yapılan son araştırmalara göre başarının %20 sinin genel zekaya kalan %80 ninin ise duygusal zekaya dayanması (Şahin, Aydoğdu ve Yoldaş, 2011: 976; İnce, Gül ve Gözükar, 2015: 230; Sadeghi, Kiani, Saeidi, Moghaddam, Ghodsi ve Hoseini, 2018: 6488) da bu sonucun neden şaşırtıcı olduğunu belirtmektedir.

Sosyal ana kriteri altında en önemli kriter %44 ile öğrenciye karşı tutum olurken, akademik ana kriteri altında en önemli kriter ise yaklaşık %36 ile öğretmenlik meslek bilgisi olmuştur. Tüm bunlar dışında kişisel ana kriteri içinde kişilik alt kriteri kapsamında 5 Faktörlü Kişilik Kuramındaki en önemli kişilik %31,1 ile özdisiplinli olma olarak bulunmuştur. Aslan ve Yalçın (2013: 173) çalışmasında 5 faktör kişilik tipleri ile öğretmenliğe karşı tutum arasındaki korelasyon analizinde ilgili tutum ile en yüksek ilişkinin özdisiplinlilik olması ve Demir, Demir ve Bolat (2017: 79)’ın araştırmadaki öğretmenlerin kişilik özelliklerine yönelik bulgularda katılımcıların cevaplarına göre en yüksek frekansı özdisiplinliliğin alması (ilgili çalışmalarda sorumluluk olarak geçmektedir) çalışmayı destekler niteliktedir.

Çalışmanın bazı kısıtları bulunmaktadır. Çalışma sadece tek bir özel lisede gerçekleştirilmiştir. Ayrıca kriterler arasında ilişki olmadığı varsayımı yapılmıştır. İlgili okuldaki öğretmenlere ideal bir öğretmen nedir sorusu sorulmamış olup; kendilerine verilen kriterler arasında ikili karşılaştırma yapmaları talep edilmiştir. Gelecekteki çalışmalarda öncelikle ideal öğretmen, katılımcılar ve literatür yardımıyla entegre bir şekilde belirlenerek kamu-özel okul karşılaştırılması yapılabilir. Konunun sosyal ve kültürel bağlamda farklılık gösterebileceği gerçeğinden yola çıkılarak farklı ülkelerde çalışma tekrarlanarak sonuçlar karşılaştırılabilir. Ayrıca kriterlerin ilişkililik durumu DEMATEL tekniği ile sorgulanıp, gerekli durumlarda ANP (Analytic Network Process) tekniği kullanılabilir. Bununla birlikte bu çalışmada tutarlılık oranlarının kontrol edilememesi ve problemin iyi tanımlanmış olmasından dolayı kullanılmayan Bulanık AHP yöntemi ile çalışma yürütülerek sonuçlar karşılaştırılabilir. Tüm bunlar dışında, daha sonraki çalışmalarda farklı metaforlarla diğer meslekler ele alınarak, salt olarak kriter ağırlıklandırmanın yanında, ilgili meslek için iş başvurularında aday değerlendirmede TOPSIS, VIKOR, ELECTRE III gibi teknikler de kullanılabilir.

KAYNAKÇA

- Afacan, Ö. (2011) "Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının "Fen" ve "Fen ve Teknoloji Öğretmeni" Kavramlarına Yönelik Metafor Durumları", *Education Sciences*, 6/1, 1242-1254.
- Akbaba, S. (2006) "Eğitimde Motivasyon", *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13, 343-361.
- Aksoy, İ. (2010). *Tarih Bilgi Bankası*, Gazi, Ankara.
- Al-Harbi, K. M. (2001) "Application of the AHP in Project Management", *International Journal of Project Management*, 19, 19-27.
- Arslan, S., Özpinar, İ. (2008) "Öğretmen Nitelikleri: İlköğretim Programlarının Beklentileri ve Eğitim Fakültelerinin Kazandırdıkları", *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi*, 2/1, 38-63.
- Aslan, S., Yalçın, M. (2013) "Öğretmenliğe İlişkin Tutumun Beş Faktör Kişilik Tipleriyle Yordanması", *Milli Eğitim*, 43/197, 169-179.
- Azar, A. (2011) "Türkiye'deki Öğretmen Eğitimi Üzerine Bir Söylem: Nitelik mi, Nicelik mi?", *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 1/1, 36-38.
- Başarır, F., Sarı, M. (2015) "Kadın Akademisyenlerin "Kadın Akademisyen Olma" ya İlişkin Algılarının Metaforlar Yoluyla İncelenmesi", *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 5/1, 41-51.
- Baykara Pehlivan, K. (2008) "Sınıf Öğretmeni Adaylarının Sosyo-Kültürel Özellikleri ve Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumları Üzerine Bir Çalışma", *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4/2, 151-168.
- Beğenirbaş, M. Yalçın, R. C. (2012) "Öğretmenlerin Kişilik Özelliklerinin Duygusal Emek Gösterimlerine Etkileri", *Çağ University Journal of Social Sciences*, 9/1, 1-19.
- Beşoluk, Ş., Horzum, M. B. (2011) "Prospective Teachers' Views Regarding Pedagogical Courses, Field Knowledge Courses and Willingness to Serve as a Teacher", *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences*, 44/1, 17-49.
- Brown, A. L., Dilworth, M. E., Brown, K. D. (2018) "Understanding the Black Teacher Through Metaphor", *The Urban Review*, 50, 284-299.
- Can, N. (2004), "Öğretmenlerin Geliştirilmesi ve Etkili Öğretmen Davranışları", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16/1, 103-119.
- Chin-Wen, C. (2020) "Creating Pathways to Developing a "Teacher Self" Through Metaphor Analysis", *Research in Education*, 106/1, 41-58.
- Cerit, Y. (2008) "Öğretmen Kavramı ile İlgili Metaforlara İlişkin Öğrenci, Öğretmen ve Yöneticilerin Görüşleri", *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 6/4, 693-712.
- Crawford, G., Williams, C. (1985) "The Analysis of Subjective Judgment Matrices", *Project AIR FORCE Report Prepared for the United States Air Force*, 1-34.
- Çalışkan, M., Işık, A. N., Saygın, Y. (2013) "Prospective Teacher's Perception of Ideal Teacher", *Elementary Education Online*, 12/2, 575-584.
- Çelikten, M., Şanal, M., Yeni, Y. (2005) "Öğretmenlik Mesleği ve Özellikleri", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19/2, 207-237.
- Demir, M. K., Arı, E. (2013) "Öğretmen Sorunları-Çanakkale İli Örneği", *OMÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, 32/1, 107-126.
- Dong, Q., ve Cooper, O. (2016). A Peer To Peer Dynamic Adaptive Consensus Reaching Model For The Group Ahp Decision Making. *European Journal of Operational Research*, 250/2, 521-530. <http://dx.doi.org/10.1016/j.ejor.2015.09.016> (12.02.2019).
- Duman, B., Sargın, B. (2018) "Modüler Öğretim Programına İlişkin Meslek Dersi Öğretmenlerinin Metaforik Algıları", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 27/2, 509-520.
- Dursun, F. (2015) "Bilişim Teknolojileri Öğretmenlerinin Kendi Branşlarına İlişkin Metaforik Algılarının İncelenmesi", *Asya Öğretim Dergisi*, 3/1, 66-77.
- Ekinci, N. (2017) "Öğretmen Adaylarının Öğretmenlik Mesleği ve Alan Seçiminde Etkili Olan Motivasyonel Etkenler", *Elementary Online*, 16/2, 394-405.

- ERG (2017). Küresel Eğitim Raporu ve Türkiye. (28.03.2019), http://www.egitimreformugirisimi.org/wp-content/uploads/2017/03/Kuresel-Egitim-Raporu-ve-Turkiye_ERG.pdf
- Ertem, M. (2017) "Yönetim ve Organizasyon Alanında Metaforlar", *International Journal of Academic Value Studies*, 3/9, 209-220.
- Ev, H. A. (2011) "The Qualities and Professional Competencies of the Teachers of Religious Culture and Ethics Course", *Elementary Education Online*, 10/2, 523-538.
- Evers, A. T., Kreijns, K., Van Der Heijden, B. I. J. M. (2016) "The Design and Validation of an Instrument to Measure Teachers' Professional Development at Work", *Studies in Continuing Education*, 38/2, 162-178.
- Farrel, T. S. C. (2016) "The Teacher is a Facilitator: Reflecting on ESL Teacher Beliefs Through Metaphor Analysis", *Iranian Journal of Language Teaching Research*, 4/1, 1-10.
- Gökçe, E. (2002) "İlköğretim Öğrencilerinin Görüşlerine Göre Öğretmenlerin Etkililiği", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 35/1-2, 111-119.
- Gül, H., İnce, M., Korkmaz, O. (2014) "Çalışma Yaşamında Duygusal Zeka ve Bireylerin Duygusal Zeka Düzeylerini Kullanabilme Becerileri Üzerine Bir Araştırma", *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11/1, 30-49.
- Gültekin, M., Gündoğan Çögenli, A. (2014) "Elementary Pre-Service Teachers' Metaphorical Perceptions Regarding Life Sciences", *Çukurova University Faculty of Education Journal*, 43 /1, 1-18.
- Hamilton, E. R. (2016) "Picture This: Multimodal Representations of Prospective Teachers' Metaphors About Teachers and Teaching", *Teaching and Teacher Education*, 55, 33-44.
- Işık, A., Çiltaş, A., Baş, F. (2010) "Öğretmen Yetiştirme ve Öğretmenlik Mesleği", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14/1, 53-62.
- İnce, M., Gül, H., Gözükar, M. Y. (2015) "Duygusal Zeka ile İşgören Performansı Arasındaki İlişkiler Üzerine Ampirik Bir Araştırma", *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, 12, 226-245.
- Kabak, M., Kazançoğlu, Y. (2012) "Bulanık Analitik Hiyerarşi Yöntemiyle Öğretmen Seçimi ve Bir Uygulama", *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, 14/1, 95-111.
- Kara, D. A., Sağlam, M. (2014) "Öğretmenlik Meslek Bilgisi Derslerinin Öğrenme-Öğretme Sürecine Yönelik Yeterlilikleri Kazandırması Yönünden Değerlendirilmesi", *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, 2/3, 28-86.
- Karakelle, S. (2005) "Öğretmenlerin Etkili Öğretmen Tanımlarının Etkili Öğretmenlik Boyutlarına Göre İncelenmesi", *Eğitim ve Bilim* 30/135, 1-10.
- Kiraz, E. (2003) "Uygulama Öğretmeni Yeterlilik Ölçeği: Ölçü Aracı Geliştirme Örneği", *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 1/4, 387-400.
- Kızıltepe, Z. (2002) "İyi ve Etkili Öğretmen", *Eğitim ve Bilim*, 27/126, 10-14.
- Koç, E. S. (2014) "Sınıf Öğretmeni Adaylarının Öğretmen ve Öğretmenlik Mesleği Kavramlarına İlişkin Metaforik Algıları", *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15/1, 47-72.
- Koçel, T. (2015). İşletme Yöneticiliği, 16. Baskı, Beta, İstanbul
- Koyuncu, O. ve Özcan, M. (2014) "Personel Seçim Sürecinde Analitik Hiyerarşik Süreci ve TOPSIS Yöntemlerinin Karşılaştırılması: Otomotiv Sektöründe Bir Uygulama", *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32/2, 195-218.
- Kozikoğlu, İ. (2017) "Prospective Teachers' Cognitive Constructs Concerning Ideal Teacher Qualifications: A Phenomenological Analysis Based on Repertory Grid Technique", *International Journal of Instruction*, 10/3, 63-78.
- Kuru, M., Uzun, H. (2008) "Türkiye'de Öğretmen Adaylarının Seçiminde 1954 Örneği", *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28/3, 207-232.
- Lam, L. T., Kirby, S. L. (2002) "Is Emotional Intelligence an Advantage? An Exploration of the Impact of Emotional and General Intelligence on Individual Performance", *The Journal of Social Psychology*, 142/1, 133-143.
- Merç, A., Koç, İ. (2017) "Psikolojik Danışman Adaylarının Özel Eğitim Dersine İlişkin Metaforik Algıları", *DPÜ Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 1/1, 28-39.

- Numanoğlu, G., Bayır, Ş. (2009) "Bilgisayar Öğretmen Adaylarının Öğretmenlik Mesleği Genel Yeterliklerine İlişkin Görüşleri", *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10/1, 197-212.
- OECD (2017). Bir Bakışta Eğitim: OECD Göstergeleri.(28.03.2019). <http://www.oecd.org/education/skills-beyond-school/EAG2017CN-Turkey-Turkish.pdf>
- Okçabol, R., Akpınar, Y., Caner, A., Erkin, E., Gök, F., Ünlühisarcıklı, Ö. (2003) Öğretmen Yetiştirme Araştırması, Eğitim-sen, Ankara.
- Okçabol, R. (2004) "Öğrenci, Öğretmen, Öğretmen Adayı ve Öğretim Elemanı Gözüyle Öğretmen Yetiştirme!", *XIII. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı*, 6-9 Temmuz 2004 İnönü Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Malatya, 1-13.
- Öğretmen Tanımı. (31.03.2019), www.tdk.gov.tr
- Öneren, M., Arar, T., Çelebioğlu, E. S. (2017) "Akademinin Temelini Güçlü Kılmak: Araştırma Görevlisi Alımındaki Faktörlerin AHP ile Belirlenmesi", *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 9/1, 39-50.
- Öneren, M., Çetiner, N., Arar, T., Yurdakul, G. (2019) "The Effect of Proactive Personality on the Relationship Between Emotional Intelligence and Burnout Syndrome: A Case Study on Academic Staff Working in Public Universities of Aegean and Central Anatolia Regions", *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11/1, 575-586.
- Özabacı, N., Acat, B. (2005) "Öğretmen Adaylarının Kendi Özellikleri ile İdeal Öğretmen Özelliklerine Dönük Algılarının Karşılaştırılması", *Eğitim Yönetimi*, 42, 211-236.
- Özer, B., Gelen, İ. (2008) "Öğretmenlik Mesleği Genel Yeterliklerine Sahip Olma Düzeyleri Hakkında Öğretmen Adayları ve Öğretmenlerin Görüşlerinin Değerlendirilmesi" *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5/9, 39-55
- Özgürlük, B., Ozarkan, H. B., Arıcı, Ö., Taş, U. E. (2015). PISA 2015 Ulusal Raporu. (27.03.2019) http://pisa.meb.gov.tr/wp-content/uploads/2014/11/PISA2015_UlusalRapor.pdf
- Özkan, M., Arslantaş, H. İ. (2013) "Etkili Öğretmen Özellikleri Üzerine Sıralama Yöntemiyle Bir Ölçekleme Çalışması", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15/1, 311-330.
- Özoğlu, M. (2011) "Türkiye'nin Öğretmen "Yetiştirme" Politikası", *21. Yüzyılda TÜRKİYE'nin Eğitim ve Bilim Politikaları Sempozyumu*. 10-11 Aralık 2011 Başkent Öğretmenevi, Ankara, 143-156.
- Saaty, T. L. (1990) "An Exposition of the AHP in Reply to the Paper Remarks on the Analytic Hierarchy Process", *Management Science*, 36/3, 259-268.
- Saaty, T. L. (2008) "Decision Making with the Analytic Hierarchy Process", *Int. J. Services Sciences*, 1/1, 83-98.
- Saaty, T. L. (1991) "Some Mathematical Concepts of the Analytic Hierarchy Process". *Behaviormetrika*, 18/29, 1-9.
- Saaty, T. L., Zoffer, H. J. (2012) "A New Approach to the Middle East Conflict: The Analytic Hierarchy Process". *Journal of Multi-Criteria Decision Analysis*, 19, 201-225.
- Saban, A. (2004) "Giriş Düzeyindeki Sınıf Öğretmeni Adaylarının "Öğretmen" Kavramına İlişkin İleri Sürdükleri Metaforlar", *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2/2, 131-155.
- Seferoğlu, S. S. (2004) "Öğretmen Yeterlikleri ve Mesleki Gelişim", *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, 58, 40-45.
- Sadeghi, T., Kiani, M. A., Saeidi, M., Moghaddam, T., Ghods, M. J., Hoseini, R. (2018) "The Relationship Between Emotional Intelligence with Administrators' Performance at Mashhad University of Medical Sciences", *Electronic Physician*, 10/3, 6487-6493.
- Surapati, P. ve Mukhopadhyaya, D. (2011) "Grey Relational Analysis Based Intuitionistic Fuzzy Multi-Criteria Group Decision Making Approach For Teacher Selection in Higher Education", *International Journal of Computer Applications*, 34/10, 21-29.
- Şahin, A. (2011) "Öğretmen Algılarına Göre Etkili Öğretmen Davranışları", *Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12/1, 239-259.
- Şahin, S., Aydoğdu, B., Yoldaş, C. (2011) "Duygusal Zeka ve İş Doyumu Arasındaki İlişkiler: Eğitim Müfettişleri Üzerinde Bir Araştırma", *İlköğretim Online*, 10/3, 974-990.
- Şen, H. Ş., Erişen, Y. (2002) "Öğretmen Yetiştiren Kurumlarda Öğretim Elemanlarının Etkili Öğretmenlik Özellikleri", *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22/1, 99-116.

- Tischler, L., Biberman, J., McKeage, R. (2002) "Linking Emotional Intelligence, Spirituality and Workplace Performance", *Journal of Managerial Psychology*, 17/3, 203-218.
- Triantaphyllou, E. ve Mann, S. H. (1995) "Using The Analytic Hierarchy Process For Decision Making in Engineering Applications: Some Challenges", *International Journal of Industrial Engineering: Applications and Practice*, 2/1, 35-44.
- Ural, A. (2001) "Yöneticilerde Duygusal Zekanın Üç Boyutu", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3/2, 209-219.
- Uyulgan, M. A., Akkuzu, N. (2015) "Öğretmen Adaylarının Gözünden Nitelikli Öğretmen Seçimi: Ortaöğretim Fen ve Matematik Alanları Eğitimi Bölümünde Okuyan Öğrencilerin Durumu", *K. Ü. Kastamonu Eğitim Dergisi*, 23/3, 917-940.
- Ünal, Ö. F. (2011) "Analitik Hiyerarşi Prosesi ve Personel Seçimi Alanında Uygulamaları", *Akdeniz Üniversitesi Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 3/2, 18-38.
- Wang, Z., Jiang, X., Bian, S., Ma, Y., Fan, B. (2016) "Accurate Load Modeling Based on Analytic Hierarchy Process". *Journal of Electrical and Computer Engineering*, 1-13.
- Yener, Y., Atalay, F. (2018) "Sınıf Öğretmeni Adaylarının Birleştirilmiş Sınıf ve Birleştirilmiş Sınıf Öğretmeni Kavramlarına Yönelik Metaforik Algıları", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18/3, 1822-1840.
- Yetim, A. A., Göktaş, Z. (2004) "Öğretmenin Mesleki ve Kişisel Nitelikleri", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 12/2, 541-550.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:05.12.2019 ✓Accepted/Kabul:18.06.2020

DOI: 10.30794/pausbed.655481

Araştırma Makalesi/ Research Article

Karaküçük, S., Ayyıldız Durhan, T. ve Çakır, M. (2020). "Türkiye'de Geçici Koruma Statüsündeki Suriyelilerin Boş Zaman Davranışlarına Etki Eden Faktörler" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 41, Denizli, s. 510-528.

TÜRKİYE'DE GEÇİCİ KORUMA STATÜSÜNDEKİ SURIYELİLERİN BOŞ ZAMAN DAVRANIŞLARINA ETKİ EDEN FAKTÖRLER

Suat KARAKÜÇÜK*, Tebessüm AYYILDIZ DURHAN**, Miyase ÇAKIR***

Özet

Bu çalışma Suriye'de iç savaş neticesinde göçe maruz kalan geçici koruma statüsündeki Suriyeli bireylerin kendileri için hazırlanan geçici barınma yerlerinde ki yaşamlarında boş zaman davranışlarını değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Araştırmada nitel araştırma veri toplama yöntemlerinden birisi olan görüşme yöntemi kullanılmıştır. Çalışma grubu Hatay'da bulunan barınma merkezlerinde yaşayan 24 Suriyeli katılımcıdan oluşmaktadır. Veriler; verileri adlandırma, kodlama, ayıklama, tema geliştirme ve raporlaştırma aşamaları ile analiz edilmiştir. Araştırmanın bulgularına göre savaş psikolojisi, işsizlik, yaşam alanlarındaki imkânların yetersizliğinin boş zamanlarında gösterilecek davranışları olumsuz etkilenmektedir. Kamplardaki boş zaman sürelerinin yeterince bulunmasına rağmen, boş zaman aktivitelerinin yetersizliği göze çarpmaktadır. Araştırma sonucunda, çalışma grubunda yer alan geçici koruma statüsündeki Suriyeli bireylerin boş zaman davranışını, işsizlik, dil problemi, uyum sorunu, gelir problemi, işsizlikten doğan boş zaman ve boş zamanın nitelikli değerlendirilmemesi hususlarının olumsuz etkilediği belirlenmiştir. Geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin her yaş grubu için moral ve sağlık bakımından boş zaman faaliyetlerine yönelik daha fazla planlama ve uygulamaya ihtiyaç duyulduğu söylenebilir.

Anahtar kelimeler: Geçici koruma, Boş zaman, Davranış.

FACTORS AFFECTING LEISURE BEHAVIOR OF SYRIANS HOLDING THE TEMPORARY PROTECTED STATUS IN TURKEY

Abstract

This study aims to evaluate the leisure behaviors of Syrian individuals who are under temporary migration status as a result of civil war in Syria in their lives in temporary shelters prepared for them. Interview method, one of the qualitative research data collection methods, was used in the research. The working group consists of 24 Syrian participants living in the accommodation centers in Hatay. Data; data were analyzed through naming, coding, extracting, theme development and reporting stages. According to the findings of the research, the behavior of war psychology, unemployment, and insufficiency of opportunities in living spaces in the spare time are negatively affected. Although there is enough free time in the camps, inadequate leisure activities are noticeable. As a result of the research, it was determined that the leisure behavior, unemployment, language problem, adjustment problem, income problem, leisure time arising from unemployment and not evaluating leisure time negatively affect the temporary protection status of Syrian individuals in the study group. It can be said that Syrians with

*Prof. Dr., Gazi Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi, Rekreasyon Bölümü, ANKARA.

e-posta:ksuat@gazi.edu.tr (orcid.org/0000-0001-9144-7307)

*Arş. Gör. Dr., Gazi Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi, Rekreasyon Bölümü, ANKARA.

e-posta: tebessum@gazi.edu.tr (orcid.org/0000-0003-2747-6933)

*Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Rekreasyon Yönetimi Bölümü, ANKARA.

miyasekargali@windowslive.com (orcid.org/0000-0002-0527-1614)

temporary protection status need more planning and implementation for leisure activities in terms of morale and health for each age group.

Key words: *Temporary protection, Leisure, Behavior.*

1. GİRİŞ

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 1951 Sözleşmesi'nin 1A maddesinin Mültecilerin Statüsüne istinaden, "ırkı, dini, uyruğu, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri nedeniyle zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve o ülkenin korumasından yararlanamayan, ya da söz konusu korku nedeniyle yararlanmak istemeyen; yahut uyruğu yoksa ve bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu zulüm korkusu nedeniyle dönmek istemeyen" kişiler olarak betimlenmiştir. Türkiye'de mülteci tanımını taşımak için bazı koşulları yerine getirmek gerekmektedir. Bu koşullar kapsamında Avrupadan göç eden sığınmacılara şartları taşıdığı takdirde mülteci denilirken, Avrupa dışındandan gelen sığınmacılara şartlı mülteci denilmektedir. Mülteci, şartlı mülteci, göçmen, sığınmacı ve geçici koruma statüsündeki bireylerin hukukuna dair uluslararası argümanlar, devletlerin çıkarları gözetilerek ve insan hakları korunarak ortak noktada buluşma çabalarından ileri gelmektedir (Ergüven ve Özturanlı, 2013). Ancak belirlenen yasalar ve anlaşmalar mülteci kavramı yerine geçici koruma statüsü ifadesinin kullanım gerekliliğini doğurmuştur. Buna göre; "Türkiye Cumhuriyeti 1951 Cenevre Sözleşmesi'ni coğrafi sınırlama ile imzalamıştır. Coğrafi sınırlamanın sonucu olarak Türkiye, Avrupa Konseyi üyesi ülkeler dışından gelen iltica etmek isteyen kişilere geçici uluslararası koruma sağlamaktadır. Coğrafi sınırlamadan dolayı ulusal ve uluslararası mevzuattaki kavramlar farklılık göstermektedir. Avrupa konseyi üyesi olmayan İran, Irak, Afganistan, Somali, Sudan gibi ülkelere iltica talebiyle Türkiye'ye sığınanlar coğrafi sınırlama nedeniyle mülteci statüsüne sahip olamazlar" (sgdd.org.tr). Dolayısıyla Türkiye'de kamplarda gerekli fiziki, sosyal ve insani hakları elde eden bireylerin uluslararası çerçevede geçici koruma statüsünde olduğu ifade edilebilir.

Türkiye'nin coğrafi konumu nedeniyle Suriye'deki savaştan etkilenen bireylerin sığınma noktası olmuştur. Suriye örneğini yakınımızdaki birçok coğrafyada görmek mümkündür. 1945 yılı sonrasında sığınmacılara birtakım haklar verilmesi amacıyla, ülkelerin sığınma prosedürlerini düzenlemek adına ortaya kuruluşlar ve sözleşmeler çıkmış, bu kurum ve kuruluşlar aracılığı ile sığınmacı hakları güvence altına alınmaya çalışılmıştır. Bu çalışmalar; ülkelerin sığınmacılara yönelik prosedür ve politikalarına katkı sunmak amacıyla bazı kurum, kuruluş ve sözleşmeler çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Bu doğrultuda sığınmacı hakları, sığınmacıların lehine revize edilmeye ve güvence altına alınmaya çalışılmıştır, aynı zamanda uluslararası korumanın çerçevesini belirlemede önemli bir işlevi yerine getirmektedir (Buz, 2008). Geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin çalışma, sağlık hizmeti alma, geri gönderilmeme, ikamet ve seyahatleri ve eğitim alma gibi hakları bulunmaktadır. Sığınmacıların karşılaştıkları güçlüklerin göz ardı edilemeyecek kadar fazla olması söz konusudur (Aslantürk ve Tunç, 2018). Bu sorunların başında eğitim, sağlık, barınma gibi çeşitli kamusal, sosyal hizmetler açısından yarattığı ekonomik külfet gelmektedir. Diğer taraftan sığınmacıların belli bölgelerde yoğunlaşmış olmalarının ulusal güvenlik açısından taşıdığı riskler, toplumsal etkileşimin artmasının arkasında yaşanan uyum problemleri gibi hususlar bulunmaktadır (Aygül, 2018).

Geçici koruma statüsündeki bireylerin karşısına çıkan engellerin başında psikolojik sorunlar gelmektedir. Savaş esnasında yaşanan travmatik durumların ve uyum problemleri sorunların kaynağını oluşturmaktadır. Bu sorunlar değerlendirildiğinde Özdemir (2016) psikolojik sorunların ana kaynağını üçe ayırmaktadır; aile ve arkadaşların sağladığı sevgi ve saygı kaybı, toplumsal statü kaybı, tanıdık sosyal çevrenin kaybı olarak nitelendirilmiştir. Sığınmacılar psikolojik sorunların yanı sıra ekonomik sorunlarla da karşı karşıya kalmaktadır. Diğer yandan barınma sorunu da yaşayan Suriyeli sığınmacıların; ülkeye yasal olmayan yollarla giren ve kayıt yaptırmayan ya da yaptırmak istemeyen bireylerin söz konusu olması, tesis edilen alanlarda ikamet etmeye başlamalarına karşın uyum sağlayamayan bireylerin dönmek istemeleri, gelir durumu iyi olan bireylerin belirli nedenlerle belirlenen tesisler dışında yaşamak istemeleri, tesislerin kapasitesinin dolması dolayısıyla bekleme durumlarının olması, aile yakınlarının belirlenen tesisler yerine başka alanları işaret etmesi ve bu alanların tercih edilmesi gibi çeşitli barınma problemleri meydana gelmektedir (ORSAM, 2014).

M. Çakır

Arapça konuşulan ülkelere sığınan Suriyeliler açısından dil bir sorun olarak görülmezken, Türkiye'ye iltica edenlerin günlük hayata, eğitime, iş ortamlarına ve diğer koşullara uyum ağlamalarında Türkçe ciddi bir engel oluşturmaktadır (Moralı, 2018). Dil sorunu ile karşı karşıya kaldıkları alanın başında iş sektörü gelmektedir. Konuşulan dilin farklı olması bu alanı en çok etkileyen sorun halini almıştır.

Birleşmiş Milletler Suriye sorununu, yalnızca bir göç krizi olarak değerlendirmemekte diğer yandan bölgenin barış ve istikrarını çöküntüye uğratan oldukça önemli problemlerden biri olduğunu belirtmektedir. Yaşanan sorunun çözülmesinin uzun yıllar alabileceğine ve oluşan göç dalgasının kalıcı hale gelmesinin kaçınılmaz olduğuna dair düşünceler güçlenmektedir (Tunç, 2015). Geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin devam eden süreçte, koruma statüsünden çıkarılarak ülkemizde kalıcı olarak ikamet etme durumuna doğru gitmelerinin yanı sıra, sonlanmayan savaşın insan göçünü de devam ettirdiği görülmektedir. Bu hareketin kaynağını oluşturan sığınmacıların, değişen yaşam koşulları paralelinde, boş zaman davranışlarında da önemli değişimler ortaya koyulduğu değerlendirilmektedir. Geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin yaşam koşullarının onların boş zamanlarını değerlendirme şeklini de etkilediği öngörülmektedir.

Yaşanan uyum problemleri ve diğer sorunlara bağlı olarak iş yaşamında gerekli rolü sağlayamamaları onların daha karamsar bir yapıya sahip olmalarına neden olmaktadır. Suriye'nin gelecekteki durumunun belirsizliğinin sığınmacıların yaşamlarında önemli bir etkiye sahip olduğu bilinmektedir. Türkiye'nin Suriye'ye sınır olması sonucu gerçekleşen insan göçlerinin büyük bir kısmına ev sahipliği yapması, Türkiye'nin insani politikaları ve jeopolitik konumu göç dalgasını etkilemektedir. 3.5 milyonu geçen sığınmacı sayısı, Türkiye büyük bir sığınmacı topluluğuna ev sahipliği yapmaktadır. Küreselleşme ile birlikte ortaya çıkan gelişmeler dünya üzerinde göçü ve nüfus hareketlerini arttırmıştır, ancak yeni eşitsizlikleri ortaya çıkarmıştır (Danış, 2018). Yaşanan bu olumsuzluktan en çok etkilenen, bu felaketlere maruz bırakılan insan gruplarından biri olan Suriyeli sığınmacıların, hayati bir ihtiyacı olarak geçici koruma statüsüne alınmaları yaşam hakları açısından son derece önemli bir aşama olmuştur. Bu bağlamda ülkemiz politikalarının insan yaşamının temel haklarını vermede önemli bir yol kat ettiği düşünülmektedir.

Yaşanan küresel felaketler ön planda olduğundan, temel bir insan hakkı olan boş zaman, göz ardı edilen, etkin ve verimli kullanılmayan bir kaynak halini almıştır. Fizyolojik ihtiyaçların ve güvenlik ihtiyaçların karşılanmasında yetersiz kalan sığınmacı gruplar boş zamanların kullanımında da problemler yaşamaktadırlar. Boş zaman insan hakları evrensel beyannamesinde de yer alan en temel haklardandır ve bu bağlamda boş zamanların etkin değerlendirilmesi önem teşkil etmektedir. Boş zaman özümseme, bütünleştirme ve zorluklarla başa çıkma gibi önemli faydalar sağlamakta ve merkezi bir alan oluşturmaktadır (Codesal, Peperkamp ve Tiesler, 2015). Geçici koruma statüsündeki bireylerin kendilerine yeni yaşam alanları kurmaları, çalışma hayatlarını düzenlemeleri, aile ilişkileri ve boş zaman deneyimleri yeni yerleşim alanlarındaki fiziksel ve sosyal ortamlar çerçevesinde analiz edilebilir (Stodolska, 2000).

Güvenceden uzak, olumsuz koşulların içinde bulunan geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin yaşam kalitelerinin artırılması açısından boş zamanın önemli bir rolü olduğu görülmektedir. Geçici koruma statüsündeki bireylerin ortaya çıkan kimlik karmaşıklığı ve dinamikleri söz konusu olduğunda, bireyler için boş zamanın anlamlılığı ve boş zamanla başa çıkma, uyum sağlama sorunlarının yanında kendini gerçekleştirme ve kendini ifade etme sorunları ile karşı karşıya kaldıkları görülmektedir. Durumun böyle olması geçici koruma statüsündeki Suriyeliler için boş zaman karmaşık bir yapı halini almıştır. Diğer bireylere nazaran daha çok sorunla karşı karşıya kaldıkları; aidiyet, sosyal statü, kendini algılama, işsizlik ve kültürel değişim gibi nedenlerin ortaya çıkması sonucunda, geçici koruma statüsündeki bireylerin üzerinde boş zaman ve değerlendirilmesinin geliştirilmesi ve gözlemlenmesi gerekliliği doğmuştur. Boş zaman davranışına odaklanarak yapılan bu çalışma "Suriyeli misafirlerin" daha moralli, sağlıklı ve sorunsuz yaşamaları adına betimsel bir analiz yaparak öneriler doğrultusunda gelecek uygulamalara katkı vermeyi amaçlamaktadır.

Boş zaman kullanımının bir hak olduğu insan hakları bildirgesinin 24. Maddesinde belirtilmiştir. Bu hak bütün insanlığı kapsarken geçici koruma statüsündeki Suriyeli bireylerin de bu haktan yararlanması gerekmektedir. Bu durumda geçici koruma statüsündeki Suriyeli bireylerin boş zaman davranışlarının belirlenmesi önem taşımaktadır. Bu nedenle geçici koruma statüsündeki bireylerin konakladıkları alanlarda boş zaman davranışları

ile ilgili görüşmeler yapılmıştır. Bulgular ve yorumlar kısmında kamplarda ikamet eden, geçici koruma statüsü altındaki Suriyeli bireylerin boş zaman davranışlarının görüşlerine yer verilmiştir ve bir durum değerlendirmesi yapılmıştır.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma modeli

Bu çalışma, Suriye’den zorunlu göçe maruz kalmış, Türkiye’de geçici koruma statüsünde, barınma kamplarında bulunma süreçlerinde, boş zaman davranışlarındaki değişimlerini ve bu duruma etki eden faktörleri ortaya koymak üzere, nitel araştırma yöntemiyle yapılmış ve durum çalışması olarak ortaya koyulmuştur. Sosyal olguları bağlı oldukları çevre içerisinde incelemeyi ve anlamayı benimseyen bir yaklaşımdır (Yıldırım, 1999). Durum deseni incelendiğinde; bir birey, bir kurum, bir grup, bir ortam çalışılacak durumlara örnek oluşturabileceği görülmektedir. Durum çalışmalarının en temel özelliği bir ya da birden daha fazla durumun derinliğinin araştırılmasıdır. Duruma ilişkin etkenler bütüncül bir yaklaşımla araştırılarak ilgili durumu nasıl etkiledikleri ve ilgili durumdan nasıl etkilendikleri üzerine odaklanılır (Yıldırım ve Şimşek, 2016, 73). Bu araştırma, yaşadıkları yeri terk etmek zorunda kalan geçici koruma statüsündeki Suriyeli bireylerin karşı karşıya kaldıkları güçlüklerin neler olduğu, boş zaman davranışlarına nasıl yansıdığı belirlenmesi yoluyla değerlendirme amaçlı durum çalışması olarak hazırlanmıştır.

2.2. Çalışma grubu

Çalışma grubu, Hatay ilinde bulunan ve İç İşleri Bakanlığından alınan izinle ve özel bir prosedürle girilen barınma merkezlerinde yaşamlarını sürdüren geçici koruma statüsündeki Suriyeli bireyler arasından araştırmaya ölçüt örneklem yöntemiyle seçilen ve araştırmaya gönüllü olarak katılan 24 bireyden oluşmaktadır. Araştırma katılan katılımcılardan yazılı ve sözlü izinler alınmıştır. Araştırma katılanların isimleri gizli tutulmuş “Kadınlar için K1, K2... Şeklinde kodlanırken, Erkekler için E1, E2... Şeklinde isimlendirilmiştir. Katılımcılara ilişkin bilgiler Tablo 1’de belirtilmektedir.

Tablo 1. Barınma merkezlerinde kalan geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin demografik bilgileri

Sayı	Kod	Yaş	Medeni Durum	Çocuk Sayısı	Eğitim Durumu	Gelir Durumu	Kaldığı Barınma Merkezi
1	K1	18	Bekâr	-	Öğrenci	Kötü	Apaydın Barınma Merkezi
2	E1	38	Evli	3	Lise	Kötü	Apaydın Barınma Merkezi
3	E2	39	Evli	3	Okumadım	Kötü	Apaydın Barınma Merkezi
4	E3	59	Evli	5	Üniversite	Kötü	Apaydın Barınma Merkezi
5	K2	32	Evli	4	Lise	Kötü	Apaydın Barınma Merkezi
6	K3	46	Dul	7	9. sınıf	Kötü	Apaydın Barınma Merkezi
7	K4	30	Evli	3	Lise	Kötü	Apaydın Barınma Merkezi
8	K5	39	Evli	6	Lise	Kötü	Apaydın Barınma Merkezi
10	K6	43	Evli	5	Okuma Bilmiyor	Kötü	Yayladağı Barınma Merkezi
11	E5	52	Evli	4	Ön Lisans	Kötü	Yayladağı Barınma Merkezi
12	E6	50	Evli	4	1. Sınıf	Kötü	Yayladağı Barınma Merkezi
13	E7	31	Evli	4	5. Sınıf	Kötü	Yayladağı Barınma Merkezi
14	E8	65	Evli	2	6. Sınıf	Kötü	Yayladağı Barınma Merkezi
15	K7	37	Evli	5	9. Sınıf	Normal	Yayladağı Barınma Merkezi
16	E9	38	Evli	5	7. Sınıf	Kötü	Yayladağı Barınma Merkezi
17	K8	37	Evli	5	Ön lisans	Normal	Boynuyoğun Barınma Merkezi
18	K9	30	Evli	2	3. sınıf	Normal	Boynuyoğun Barınma Merkezi
19	E10	30	Evli	-	Üniversite	Kötü	Boynuyoğun Barınma Merkezi
20	K10	35	Evli	3	Lise	Kötü	Boynuyoğun Barınma Merkezi

M. Çakır

21	K11	41	Bekâr	-	Üniversite terk	Normal	Boynuyoğun Barınma Merkezi
22	E11	29	Evli	2	Ön lisans	Kötü	Boynuyoğun Barınma Merkezi
23	K12	35	Evli	4	Üniversite Terk	Kötü	Boynuyoğun Barınma Merkezi
24	E12	45	Evli	-	Lise	Kötü	Boynuyoğun Barınma Merkezi

2.3. Verilerin toplanması ve çözümlenmesi

Araştırma katılan katılımcılardan yazılı ve sözlü izinler alınmıştır. Araştırma katılanların isimleri gizli tutulmuş “Kadınlar için K1, K2... Şeklinde kodlanırken, Erkekler için E1, E2... Şeklinde isimlendirilerek” isimlerin gizliliği sağlanmıştır. Görüşme yönteminin kullanıldığı bu çalışmanın temel yöntemi sözlü iletişimdir. Görüşme sonucunda verilerin kodlara ve temalara göre düzenlenerek analiz yapılmıştır.

Kullanılan görüşme formunda yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ve röportaj yöntemi yardımı ile soru, cevap şeklinde not alma yöntemi kullanılarak yapılmıştır. “*Görüşme yoluyla, deneyimler, tutumlar, düşünceler, niyetler, yorumlar ve zihinsel algılar ve tepkiler gibi gözlenemeyeni anlamaya çalışırız. Bu süreçte, sorulan sorulara, karşı tarafın rahat, dürüst ve doğru bir şekilde tepkide bulunmasını sağlamak görüşmecinin temel görevidir*” (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 130). Yarı yapılandırılmış görüşme tekniğinde yararlanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme, yapılandırılmış görüşmeden biraz daha esnektir. *Bu teknikte, araştırmacı önceden sormayı planladığı soruları içeren görüşme protokolünü hazırlar. “Buna karşın araştırmacı görüşmenin akışına bağlı olarak değişik yan ya da alt sorularla görüşmenin akışını etkileyebilir ve kişinin yanıtlarını açmasını ve ayrıntılandırmasını sağlayabilir”* (Yıldırım ve Şimşek, 2016:138).

Araştırma Hatay’da bulunan barınma merkezlerinde gerçekleşmiştir. Araştırmacı tarafından Hatay’da barınma kamplarında yaşayan, geçici koruma statüsü altındaki Suriyeli bireyler ile ilgili Hatay İl Göç İdaresi ile görüşülmüş gerekli protokoller uygulanmış ve izin alınmıştır. Araştırmada yer alan Suriyeli bireylerin kamplarda devam eden yaşam serüvenleri kapsamında her bir bireyden sözlü ve yazılı izin alınmıştır ve barınma merkezinde görüşmeler gerçekleşmiştir. Görüşmeler Hatay Valiliği’nin isteği doğrultusunda “kişisel verilen gizliliği ilkesi çerçevesinde, çalışmaya konu kişilerin ve/veya aile üyelerinden ad, soyad, din, mezhep, telefon ve adres bilgilerinin istenmemesi; çalışma esnasında fotoğraf, ses/video kaydı alınmaması” koşulu ile yapılmış olup, görüşmeler soru, cevap şeklinde not alma yöntemi doğrultusunda röportaj tekniği ile gerçekleştirilmiştir. Kamplarda ikamet eden Suriyeli bireylerin içinde buldukları güçlükler göz önünde bulundurularak onların Suriye’deki ve Türkiye’deki yaşama koşulları kıyaslanarak boş zaman davranışlarındaki değişimlerin açığa çıkarılmaya çalışılmıştır. Araştırmada Miles ve Huberman (1994)’in ortaya koyduğu uyum yüzdesi formülü yoluyla güvenilirlik sonuçları değerlendirilmiştir. Yapılan hesaplama sonucu $23/24 * 100 = 96$ sonucu elde edilmiştir. Formül aşağıda belirtilen yöntem ile hesaplanmaktadır.

$$\text{Güvenirlilik} = \frac{\text{Görüş Birliğine Varılan Form Sayısı}}{\text{Toplam Form Sayısı}} \times 100$$

Verilerin toplanması aşamasında ulaşılan barınma merkezlerinin genel yapısı ve veri toplama aşamalarına yönelik detaylara bulgular bölümünde yer verilmektedir.

3. BULGULAR

Çalışmanın bu bölümünde katılımcıların demografik verilerine, araştırma sorularına verdikleri yanıtlara yönelik metin ve tablolara ve temalara yer verilmektedir.

Araştırma Sorusu I. Geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin algılanan gelir düzeyi

Kod	Gelir Durumu
K1	Kötü
E1	Kötü
E2	Kötü
E3	Kötü
K2	Kötü
K3	Kötü
K4	Kötü
K5	Kötü
K6	Kötü
E5	Kötü
E6	Kötü
E7	Kötü
E8	Kötü
K7	Normal
E9	Kötü
K8	Normal
K9	Normal
E10	Kötü
K10	Kötü
K11	Normal
E11	Kötü
K12	Kötü
E12	Kötü

Araştırmanın ilk sorusundan elde edilen bulgulara göre Suriyeli bireylerin gelir algısı gelirin yetersiz ve normal şeklinde iki kategoriden oluşmaktadır. Araştırmaya katılan 24 katılımcıdan 19'u gelirinin yetersiz olduğunu vurgularken, 4'ü normal olduğunu söylemiştir. Araştırmanın bu sorusuna ilişkin kodlama ve ilgili bulgulara Tablo 1'de yer verilmiştir. Gelir fonksiyonunun iki temada işlemek mümkündür. Bunlar yetersiz ve normal şeklindedir. Çalışma grubu için gelir yetersizliğinin boş zaman etkinliklerine katılımı önemli bir kısıtlayıcı olarak değerlendirildiğini söylemek mümkündür.

Araştırma Sorusu II. Cinsiyet dağılımına göre gelir düzeyi

	N=24	
Cinsiyet	Yetersiz	Normal
Kadın	8	4
Erkek	12	0
Toplam	20	4

Araştırmaya katılan Suriyeli bireylerin öne çıkan cevaplarına aşağıda yer verilmiştir.

E3: Yetmiyor. Burada para mı var? Her kişiye 100 lira veriyor. Burada bir sistem var.

K2: Hayır yeterli değil işimiz yok nüfus kalabalık olduğu için yetmiyor. Eşim iki gün çalışıyor 10 gün evde giderlerimize yetmiyor.

K3: Eşim şehit oldu. Gelir düzeyim yeterli gelmiyor, zor geçiniyorum.

M. Çakır

K5: Yetmiyor, eşim çalışmıyor. Bazen tarlada çalışıyorlar ama burada bazen vermiyorlar. Tarlaya gittiği zaman günlük 40 liraya çalışıyorlar. Nüfusumuz fazla olduğu için kazanılan para yetmiyor.

E9: Yetmiyorsa da yetiriyok ne yapacağız yani 5 tane çocukla yetmiyor ama yetiriyok diyok.

K8: Elhamdulillah.

K12: Hayır yeterli değil vatandaşlık aldığım için devletten yardım alamıyorum.

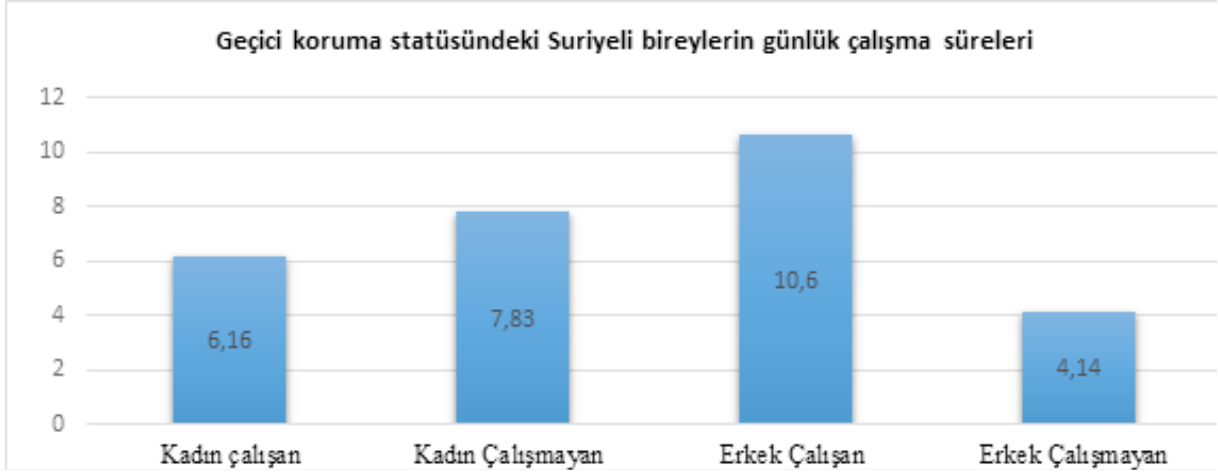
Araştırma Sorusu III. Göç etmeden ve göç ettikten sonraki mesleki bilgileri

Araştırmanın bulgularına göre Suriyeli bireylerin genel olarak mesleki bir değişime maruz kaldıkları görülmüştür.

Sayı	Kodu	Göç Etmeden Önceki Mesleği	Göç Ettikten Sonraki Mesleği
		<i>Kamu Personeli</i>	
1	E1	Subay	Esnaf
2	E3	Generaldim	İşsiz
3	E5	Devlet Memuru	İşsiz
4	K8	Resim Öğretmeni	Rehber Öğretmen
5	E9	Okul Öncesi Öğretmeni	Sınıf Öğretmeni
6	K10	Anasınıfı Öğretmeni	Rehber Öğretmeni
7	K11	Öğretmen	Öğretmen
8	E11	Öğretmen	Öğretmen
9	K12	Din Kültürü Öğretmeni	Rehber Öğretmen
10	E6	Çöpçü	İşsiz
		<i>Ev Hanımı</i>	
11	K2	Ev Hanımı	Kursta Çalışıyor
12	K3	Ev Hanımı	Ev Hanımı
13	K4	Ev Hanımı	Ev Hanımı
14	K5	Ev Hanımı	Ev Hanımı
15	K6	Ev Hanımı	Ev Hanımı
16	K7	Ev Hanımı	Ev Hanımı
		<i>Öğrenci</i>	
17	K1	Öğrenci	Öğrenci
18	K9	Öğrenci	Öğretmen
		<i>Çiftçi</i>	
19	E4	Çiftçi	İşsiz
20	E8	Çiftçi	İşsiz
		<i>İnşaat</i>	
21	E9	İnşaat	Tarımda Çalışıyor
22	E10	İnşaat	İnşaat
		<i>Esnaf</i>	
23	E12	Esnaf	Garson
		<i>Aşçı</i>	
24	E2	Aşçı	Aşçı

Yukarıdaki kategoride meslek grupları yedi kategoriden oluşmuştur. Bu temalar; kamu personeli, ev hanımı, öğrenci, çiftçi, inşaat, esnaf, aşçı şeklinde başlıklar altında toplanmıştır.

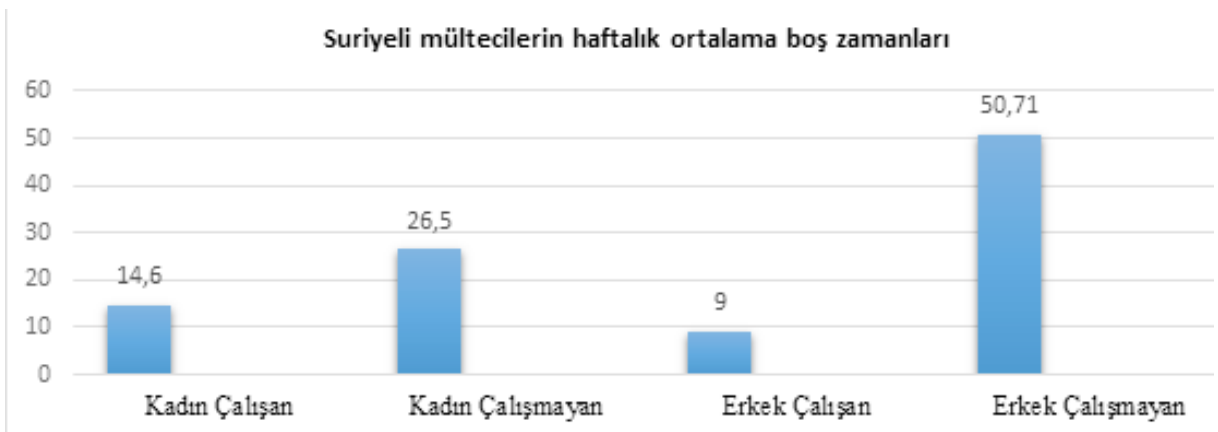
Araştırma Sorusu IV. Geçici koruma statüsü altındaki Suriyelilerin günlük işe ayrılan süreleri

Geçici koruma statüsü altındaki bireylerin günlük çalışma süreleri sorgulandığında 6 kadın çalışmayan görüşmecinin ortalama ev işlerine ve diğer işlere ayırdığı süre 6, 16 saat olurken 6 kadın çalışan görüşmecilerin ortalama işe ayırdıkları süre 7, 83 saattir. Erkeklerde çalışma sürelerinin fazla olmasının sonucunda 5 erkek çalışan görüşmecinin işe ayırdıkları ortalama süre 10, 6 saat iken 7 çalışmayan erkek görüşmecinin cevabı ortalama 4, 14 saat olarak belirlenmiştir.

Araştırma Sorusu V. Geçici koruma statüsü altındaki Suriyeli bireylerin kendilerine kalan haftalık boş zaman süreleri

Türkiye'deki barınma kamplarına yerleşen Suriyelilerin buradaki kendilerine ait zaman dilimini haftada boş zaman sürelerini öğrenmek için "haftada zorunlu ihtiyaçlarınızdan arta kalan boş zaman süreniz ne kadardır?" sorusunu sorulmuştur. Kampta yaşamaları sonucu ve Türkçe dilini bilmeyen Suriyelilerin kamp içinde iş bulanlar dışında önemli bir şekilde boş zaman süresine sahip oldukları görülmektedir. Sorunun cevaplarını 4 başlık altında toplanmıştır. Kadın çalışan, kadın çalışmayan, erkek çalışan, erkek çalışmayan şeklinde gruplar ve kodlara ayrılmaktadır.

Geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin haftalık ortalama boş zamanları sorgulandığında cinsiyetleri ve bir işte çalışma durumunun, ortalama boş zaman sürelerini etkilediği göze çarpmaktadır. Bu bilgiler doğrultusunda kadın çalışan haftalık ortalama boş zaman süresi 14, 6 saat iken kadın çalışmayan grubunun 26,5 saat olduğu belirlenmiştir. Bu doğrultuda erkek çalışan bireylerin ortalama haftalık boş zaman süresi 9 saat iken erkek çalışmayan bireyler için durum farklılaşarak 50,71 saat olarak dikkate değer oranda artmaktadır.

Araştırma Sorusu VI. Geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin boş zaman algıları

Suriye’de yaşanan savaşta yakınlarını kaybeden katılımcıların göç ettikten sonra boş zaman kavramına yaklaşımlarını öğrenmek için kendilerine “*boş zaman kavramı sizin için ne ifade ediyor*” sorusu yöneltilmiştir. Katılımcıların verdiği yanıtlar incelendiğinde farklı yanıtlar veren katılımcılardan savaş psikolojini hala üzerinden atamadığı gözlemlenen **K3** şu şekilde cevap vermiştir; *Ailemi düşünüyorum. Eşim savaşta şehit oldu onu düşünüyorum. Gelecekte bizi ne bekliyor, üzülüyorum, kızım çalışıyor, gelecek ile ilgili kaygılanıyorum*” benzer bir yanıt veren **K5** ise; *“Boş zaman deyince savaşı hatırlıyorum, kızlarıma bakmak istiyorum, hayatı düşünüyorum”* savaşla birlikte gelecek kaygısı taşıdığını söyleyerek boş zaman algısını dile getirmiştir.

Boş zamanı geçim sıkıntısı ile ilişkilendiren katılımcılardan **E5**’in cevabı; *“Sıkıntılık veriyor. Kendi şeyinde çalışmalı insan. Allah yarattı insan çalışmalı, sıkıntılık veriyor”* aynı doğrultuda yanıt veren diğer bir katılımcı olan **E4** ise; *“Boş zaman beni mutlu etmiyor, çalışmadığım için gücüm yetmiyor”* işsizliğin boş zamanı olumsuz etkilediğini söyleyen **E6** yorumu şu şekildedir; *“Valla hiç bir şey ifade etmiyor. Çünkü kafa yorgun can sıkıntılı cebinde para olursa gezmeye de gidersin ama cepte para olmayınca gidemezsin”* geçmişte boş zamanlarında daha fazla aktivite yaptığını söyleyen **K7**’nin cevabı şu şekildedir; *“Boş zamanda mutlu olmuyor insan. Bizim ailede büyük olduğu için gezmelere tozmalara gidiyoruz. Maddi durum kötü olduğu için insan bir ayak geride kalıyor”*.

Boş zamanı gelecek kaygısı ile ilişkilendiren görüşmecilerden **E3** cevabı; *“Canımız öldü, nefsimiz öldü, her şeyimiz öldü. Cumhurbaşkanından bir ev istiyoruz Benle eşime bir yardım etse Allah’a şükür ederim”* gelecek kaygısını yoğun yaşayan **K4** ise; *Ben düşünüyorum neler olacak nereye gideceğim eşim nerede çalışacak. Suriye’ye dönebilecek miyim? Çocuklarım nasıl yaşayacak”* şeklinde yanıt vermiştir.

Boş zamanı olumlu algılayan katılımcılardan **K8**’in cevabı; *“Dinlendiğimi düşünüyorum ama 5 çocuğum var, boş zaman düşünemiyorum”*. Olumsuz algılayan **E7**’nin verdiği cevap şu şekildedir; *“Elden ne gelen bir şey yok boşsan boşundur. Biz istemeyik ama boşuz”* şeklinde cevaplar verilerek boş zaman algılarını açığa çıkarmışlardır.

Araştırma Sorusu VII. Geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin boş zamanlarını geçirme alanları

Geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin göç ettikten sonra yeni yerleşim yerinde bulunmalarından dolayı değişen çevre koşulları, ekonomik koşulları vb. faktörleri dikkate alarak yeni bir yerde olmanın boş zaman değerlendirmeye etkilerini ortaya çıkarmak için onlara; *“İşinizden geriye kalan süre (boş zaman) içerisinde vaktinizi nasıl ve nerede değerlendirirsiniz?”* Sorusunu sorduk. Alınan cevaplar genellikle kamp içinde, evde, komşularıyla yanıtları olmuştur.

Öne çıkan cevaplar arasından **K1**’in verdiği cevap; *“Arkadaşlarımla vakit geçiriyorum internette giriyorum, yürüyüş yapıyorum, kitap okuyorum. Genellikle okuldayken kitap okuyorum ama şimdi okumuyorum”* başka bir katılımcı olan **K2**’nin cevabına göre; *“Boş vaktimi evde komşularıyla geçiriyorum, onlarla sohbet ediyorum, Bazen komşularıyla dans edip eğleniyoruz”* şeklinde cevap veren katılımcıdan farklı olarak cevap veren **K6**’ya göre; *“Ailemle, torunlarımla komşularıyla bazen çekişiyoruz. Komşularıyla pasta, börek yapıyoruz oturup sohbet ediyoruz”* şeklinde cevaplar alınmıştır. Katılımcıların çoğunluğu kamp içinde ailesi ile boş zamanlarını geçirmektedir. Kamp içinde yürüyüş yaparak, komşularını ve akrabalarını ziyaret ederek onlarla sohbet ettiklerini dile getirmişlerdir.

Araştırma Sorusu VIII. Geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin boş zamanlarını birlikte geçirdikleri gruplar

Suriye’de 2011 yılından beri devam eden iç savaşın sonucunda burada yaşayan insanların yaşadığı acıların en başında yakınlarını kaybetmişlerdir. Ülkelerinde kaçmak zorunda kalan Suriyeli bireylerin yaşadıkları güçlükler bununla sınırlı değildir. Başka bir ülkede yaşamak zorunda bırakılmış geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin burada boş zamanlarında kimlerle birlikte vakit geçirdiklerini öğrenmek için onlara; boş zamanlarında daha çok kimlerle beraber olursunuz? Sorusunu sorarak cevap aranmıştır. Alınan cevaplar doğrultusunda birinci sırayı aile alırken, akrabalarımla, komşularıyla ve arkadaşlarımla yanıtları alınmıştır. Öne çıkan cevaplardan **E3**’ün verdiği yanıtı göre; *“6-7 senedir insanoğlu burada iki tane yoldaş bulsa peygamber gibi adam oluyorsun. 6-7 senedir kimse kimseyi sevmiyor. Sıkıntı gelirse izin alırım okuyan çocuklarımın yanına giderim çocuklarımın yanında vakit*

M. Çakır

geçiriyorum” şeklinde cevap vermiştir. Genellikle katılımcılar aileleri ile boş zamanlarında birlikte geçirdiklerini dile getiren görüşmeciler akrabaları, komşuları ve arkadaşları ile de vakit geçirdiklerini belirtmişlerdir.

Araştırma Sorusu IX. Geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin ülkelerinde katıldıkları boş zaman etkinlikleri

Göç etmeden önceki yaşantılarında boş zamanlarında katıldıkları etkinlikleri öğrenmek adına Suriyeli katılımcılara; “ülkenizde spor, kültürel, sanatsal, oyun, eğlence vs. gibi faaliyetlerde bulunuyor muydunuz?” sorusu yöneltilerek göç etmeden önceki yaşantılarında katıldıkları aktivite çeşidini öğrenilmiştir. Öne çıkan cevaplar şu şekildedir; deniz kenarına yakın yerlerde ikamet edenler genellikle denize gittiklerini vurgulamıştır. Bu cevaplar arasında katılımcı **E2**’nin cevabı; “*Arkadaşlarla denize giderdik ve ailemle de giderdik, çok az futbol oynardık, nargile içerdik*” yanıtını verirken aynı doğrultuda cevap veren **K7** ise; “*Yazın denize giderdik, komşularıma ziyarete giderdim. Televizyon izlerdim, internete girerdim telefondan*” yanıtını veren katılımcının söylemi doğrultusunda **E12**’de; “*Evet uğraşıyordum. Piknik yapıyorduk, ailemle denize gidiyordum. Zaten Lazkiye’de yaşadığım için her gün denize gidiyordum.*” şeklinde cevap vermiştir.

Kendi ülkelerinde spor yaptıklarını ifade eden katılımcılardan **K11**’in yanıtına göre; “*Basketbol oynuyor, tiyatroya gidiyordum.*” bu yanıtı paralel olarak **E11** ise: “*Ülkemde futbol oynuyordum. Öğrencilik zamanlarımda sinemaya gidiyordum.*” şeklinde cevap vermiştir. Birçok faaliyeti yaptığını dile getiren **K5** ise; “*Medreseye gidiyordum, resim yapıyordum, Suriye de denize giderdim, parka giderdim, kitap okurdum. Komşularımıza ziyaret ederdim. Komşularımınla toplandığımız zaman dans eder eğlenirdik çay içer, kahve içerdik.*” şeklinde yanıt vermiştir.

Suriye’deki yaşantısında çiftçi olduğunu söyleyen **E4**’ün cevabına göre; “*Ülkemizde boş vaktimiz yoktu. Orada çiftçilik yapardık. Kışın evde geçirirdik. Yazın denize giderdik. Köyümüzdeki camiye giderdik.*” Cevap verirken aynı yaşantıya sahip olan **E5** ise; “*Tatil günleri bahçeye giderdik. Zeytin ağaçlarımız vardı sebze yapardık. Denize giderdik. Arkadaşlarımızla toplanırdık çay içerdik.*” şeklinde cevap vermiştir. Çiftçi olan bireylerin cevapları genellikle köyde, tarlada, bahçede zamanlarını geçirdiklerini dile getirmişlerdir.

Öğretmen olduğunu dile getiren katılımcı **E10**’nun yanıtı ise; “*Benim öğrencilerim vardı tiyatroya öğrenciler için katılırdım izci gibi, müzik, resim ama mesela dağda yapıyoruz.*” cevabını vererek katıldığı etkinlikleri dile getirmiştir. Hiçbir etkinliğe katılmadığını dile getiren **E3** ise; “*Aslında orada general olduğum için 24 saat doluydum boşluk yoktu.*” şeklinde cevap vererek Suriye’de hiçbir etkinliğe katılmadığını dile getirmiştir.

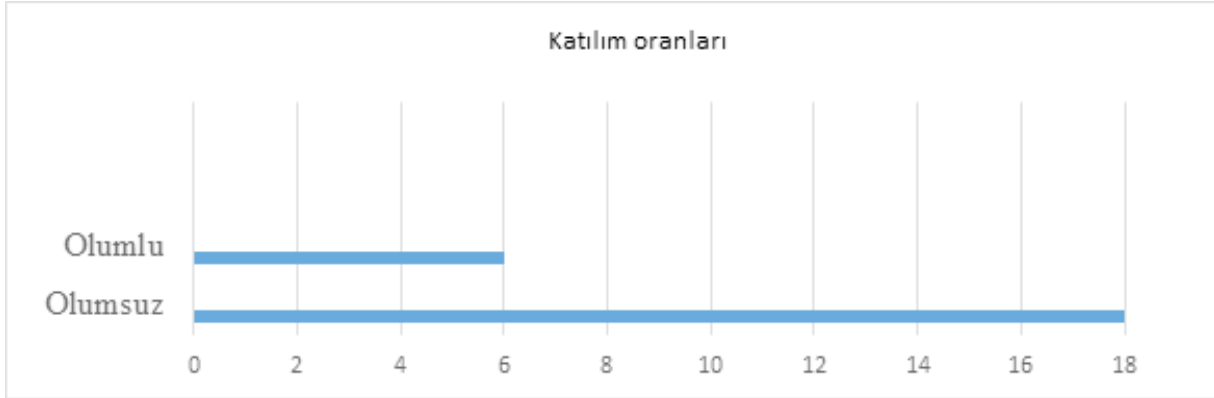
Araştırma Sorusu X. Geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin Türkiye’deki etkinliklere ve kültürel benzer etkinliklere katılma durumu

Maddi imkânsızlıkların yetersiz olduğunu söyleyen katılımcılar burada çok fazla aktiviteye katılmadıklarını dile getirmektedir. Katılımcıların geneli kendi kültürlerini Türk kültürüne benzettiklerini söylerken kamp içinde yaşadıkları boyutu göz önünde bulundurularak böyle bir kaniya vardıkları fark edilmiştir. Kamp dışına çıkanlar kültür farklılığının çok fazla olduğunu dile getirmiştir. Kültürümüzün benzediğini dile getiren **K22** aktivitelere maddi yetersizlik nedeniyle katılmadıklarını şu şekilde belirtmiştir; “*Burada yapamıyoruz. Paramız yok. Burada her şey pahalı, burada Hatay’da gördüğüm kadarıyla kültürlerimiz benziyor. Burada biraz daha düzenli çalışma saatleri düzenli, yemek saatleri düzenli.*” Kültürün benzemediğini savunan **K1** konuya şu şekilde değinmiştir; “*Hayır. Kültürümüz farklı Türk öğrencilerde mesela kız erkek yan yana oturuyor bu garip geldi.*” Hatay dışında başka illere gitme imkânı bulan **E1**’nin yorumu ise şu şekildedir; “*Hayır fark var Hatay ile benziyor İstanbul, İzmir benzemiyor. Burada bu aktivitelere katıldığını söyleyen K7’nin açıklaması ise; “Burada da gidiyoruz. Diğer faaliyetleri de yapıyoruz. Ayrıca burada dikiş nakış kursuna gitme imkânı buldum. Kültürümüzde farklılıklar var giyimimiz farklı, düşünlerimiz farklı, okul içinde çocuklar arasında ayrımcılık yapıyorlar.*” Yorumunda bulunmuştur.

Araştırma Sorusu XI. Geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin katıldıkları etkinlik çeşitleri

Suriyeli katılımcıların Türk kültüründe var olan hangi adet ve alışkanlıklarına göre katıldıkları etkinliklerin neler olduğunu öğrenmek amacıyla onlar; “Türk toplum adet ve alışkanlıklarına göre katıldığınız etkinlikler (spor, kültürel, sanatsal, oyun, eğlence vs.) nelerdir?” sorusu yöneltilmiştir.

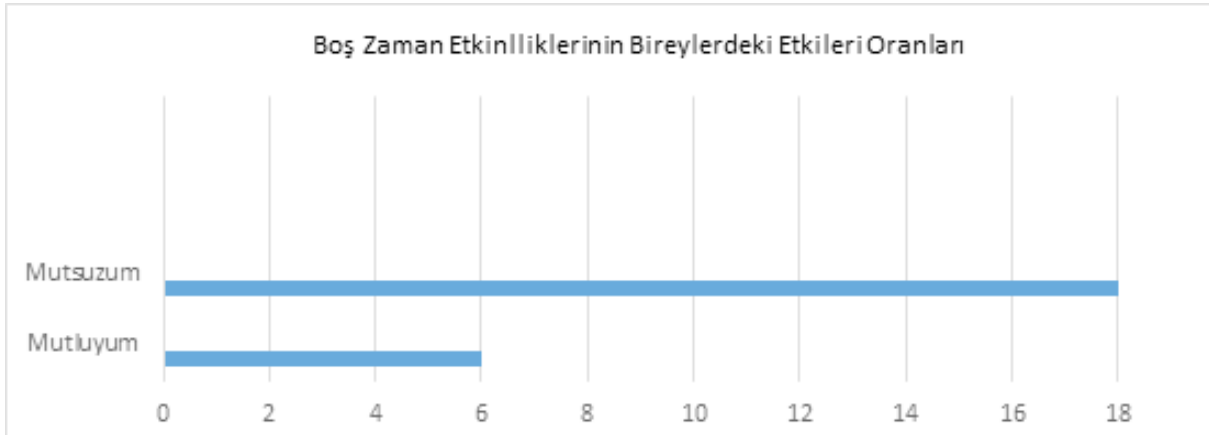
Bu sorunun cevabı iki şekilde ele alınarak olumlu ve olumsuz şekilde kodlanmıştır.

Olumlu cevap veren **K2**'nin cevabı şu şekildedir; *"Burada farklı olarak dikiş öğrendim, onu yapıyorum."* Aksini cevap veren **K6** ise olumsuz olmasının nedenini; *"Kamp dışına pek çıkmıyoruz. Buranın dışını çok bilmiyok."* Şeklinde yorumlamıştır.

Araştırma Sorusu XII. Geçici koruma statüsündeki Suriyelilerde boş zaman etkinliklerinin etkisi

Katılımcıların boş zamanlarını değerlendirdiklerinde ortaya çıkan etkilerini ortaya çıkarmak için kendilerine, *"Boş zaman etkinliklerinizin sizi yeterince dinlendirdiğini ve mutlu ettiğini düşünüyor musunuz?"* sorusu sorulmuştur. Cevaplara iki şekilde cevap verilmiş olup kodlama mutlu ve mutsuz şeklinde olmuştur.

Mutsuzum cevabı veren katılımcılardan **E4**'ün cevabı şu şekildedir; *"Bazen düşüncemiz artıyor. Arazimi ve evimi terk ettim bunları düşünüyorum ve zoruma gidiyor. Burada boş zamanı bazen iyi geçiriyorum. Ama hastalıklarım çok fazla tansiyonum var kalp ameliyatı oldum ayağımda sızı var."* Bu cevabın aksine mutlu olduğunu dile getiren **K6**'nin cevabı ise şu şekildedir; *"Burada boş zaman beni mutlu ediyor. Çocuklarım annem ve babam burada olduğu için mutluyum. Ama vatanımda olsaydım daha çok mutlu olurum. Allah razı olsun Erdoğan'dan."* Şeklinde cevap vermiştir. Genellikle mutsuz olduğunu ifade eden katılımcıların oranı mutlu olduğunu ifade eden katılımcılara nazaran oldukça fazladır. Dolayısıyla boş zaman davranışını değerlendirmede bireylerin kendilerini iyi ve mutlu hissedecekleri ortamların hazırlanması önemli bir alt yapı oluşturabilir. Araştırmanın diğer bölümünde çalışma bulguları alan ve alan yazın karşılaştırmalarına yer verilmektedir.

4. TARTIŞMA

Türkiye'de geçici koruma statüsündeki Suriyeli bireylerin kendileri için hazırlanan geçici barınma yerlerinde ki yaşamlarında boş zaman davranışlarını değerlendirilmesinin amaçlandığı araştırma bulgularına göre; Psikolojik değişkenlerin boş zaman davranışını etkileyen önemli bir unsur olduğunu öne süren Iso_ahola'nın (1986) araştırmasıyla benzer şekilde savaş psikolojisi, işsizlik, yaşam alanlarındaki imkânların yetersizliğinin boş zaman davranışlarını olumsuz etkilediği belirlenmiştir. Kamplardaki boş zaman sürelerinin yeterince bulunmasına rağmen, boş zaman aktivitelerinin yetersizliği göze çarpmaktadır. Diğer yandan işsizlik, dil problemi, uyum sorunu,

gelir problemi, işsizlikten doğan boş zaman ve boş zamanın nitelikli değerlendirilmemesi hususlarının boş zaman davranışını olumsuz etkilediği belirlenmiştir. Araştırma bulgularına paralel olarak Aydın Boylu ve Paçacıoğlu'nun (2016) yaptıkları araştırma kapsamında katılımcıların boş zaman aktivitelerinin yetersiz olmasının yanı sıra; kadın olmanın, yaşlı olmanın, dul veya boşanmış olmanın, düşük eğitim düzeyine ve gelir düzeyine sahip olmanın, sosyal destek algısının zayıf olmasının, ikamet edilen alandaki yetersizliklerin fazla olmasının, kronik bir hastalığa sahip olmanın ve iş doyumundaki eksikliklerin bireylerin yaşam kalitesini büyük oranda olumsuz etkilediğini ortaya koymaktadır. Bir diğer araştırmada; Rekreatif tercihlerin etnik gruplar içinde belirli değişkenlere göre farklılık gösterdiğinin ifade edildiği araştırmada; Ermeni erkeklerin boş zamanlarını genellikle çay bahçesinde ya da kahvehanede oyun oynayarak değerlendirmekte olduğu, kadın bireylerin ise araştırma bulgularıyla benzer şekilde, daha çok boş zamanlarını ev işleri yaparak ve televizyonda dizi izleyerek değerlendirdiği belirlenmiştir (Başkan ve Karaküçük, 2015). Rekreatif etkinliklerin kadın mültecilerin sosyal uyum sorununun aşılmasında önemli bir yer tuttuğu görülmektedir (Esentaş, Güven ve Güzel, 2020). Kül Avan ve Karaküçük 2019 yılında yaptıkları araştırmada farklı kültürlerde boş zaman davranışlarının aleviler örneklemini üzerinden yürütüldüğü araştırma bulguları incelendiğinde örneklem grubunun Alevi kültürüne yönelik dahil oldukları boş zaman değerlendirme etkinliklerinin şenliklere katılmak, dini sohbetlerde bulunmak, dini ziyaretler gerçekleştirmek ve ibadet yapmak olduğu saptanmıştır (Kül Avan ve Karaküçük, 2019). Etnik farklılıkların ve zamanda din faktörünün boş zaman davranışının önemli belirleyicisi olduğu bir diğer araştırmada da ortaya atılmıştır (Stodolska ve Livengood, 2006).

Toplumda etnik farklılıkların bir boş zaman davranışı kısıtlayıcısına dönüştüğünü ortaya koyan çalışmada 11 Eylül sonrası Amerika'da yaşayan Amerikalı müslümanların boş zaman davranışının ne doğrultuda değişim gösterdiği araştırılmıştır. Bulgular Amerika'da yalnızca Müslümanların değil diğer etnik gruplarında benzer ayrımcılıklara maruz kaldığı yönündedir. Nitel araştırma yöntemiyle gerçekleştirilen çalışmada Amerika'da yaşayan Ürdün, Filistin, Lübnan, Irak, Mısır, Tunus, Fas, Türkiye, Pakistan, Hindistan, Meksika ve Kore kökenli Müslüman 25 katılımcı ile yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmelerden elde edilen bulgulara göre katılımcıların tipik olarak Amerikalılarla benzer boş zaman davranışları gösterdiği (seyahat etme, oyun oynama, barbekü yapma, park yürüyüşleri ve koşuları, futbol oynama gibi) ancak boş zaman davranışlarına yönelik stilleri, boş zamanlarını geçirdikleri yerler ve kişiler farklı bağlamlarda göze çarpmaktadır. Yapılan derinlemesine analiz ile, Müslümanların boş zamanlarının güçlü aile bağlarına sahip olduğu, giyim kuşam konusunda, iletişim ve günlük davranışlarda tevazu gerekliliğine inandıkları belirlenmiştir. Ayrıca karşı cinsle etkileşim içine girme, flört etme, yemek seçimi ve alkol kullanımında belirli kısıtlamalara sahip oldukları ortaya koyuldu. Bununla birlikte, boş zaman davranışının ve uğraşlarının doğasını etkileyen ayrımcılık, değerlendirdikleri etkinlikler ile alakalı olmaktan öte onları boş zaman ortamlarında ayrımcı saldırıların hedefi haline getiren, ırksal / etnik farklılıkları olarak nitelendirilmekteydi (Livengood ve Stodolska, 2004). Bu durum farklı ülkelerde toplum içerisinde entegre olarak yaşamaya çalışan farklı din grupları üzerinde, dini ayrımcılığın getirdiği boş zaman davranışına yöneltilen olumsuz bir çıktı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Farklı kültürlerde boş zaman davranışının incelendiği çalışmada Türk, Amerikan ve İngiliz toplumunda, pasif rekreatif etkinlik olarak televizyon izleme düzeyinin farklı etkinliklere nazaran daha yüksek olması önemli bir bulgu sergilemektedir, bunun yanında araştırma örneklemini oluşturan kısıtlayıcılara sahip olan bireylerle benzer çıktılar ortaya koymaktadır. Diğer yandan Almanya ve Avustralya toplumunda açık alan rekreatif etkinliklerine ve rekreatif spor etkinliklerine ilginin ve katılımın yüksek olduğu diğer yandan Çin toplumunda geleneksel sporların ve kültürel etkinliklerin daha fazla ilgi gördüğü belirlenmiştir (Baştuğ ve ark., 2017). Türkiye'de boş zamanlar daha çok pasif etkinliklerle kendini göstermektedir (TÜİK, 2005). Geçici koruma statüsündeki Suriyeliler de kamplarda benzer biçimde boş zaman katılımı sergilemektedir. Bu durumun doğru yönetilmesi araştırmanın kayda değer önerileri arasında yerini almaktadır.

Geçici koruma statüsündeki bireylerin yanı sıra Türkiye'de de bireylerin boş zaman faaliyeti olarak sosyal etkinliklere zaman harcadıkları görülmektedir. Araştırma bulgularıyla benzer şekilde bireylerin yaş durumu, eğitim düzeyi, medeni hali, sağlık ve istihdam durumu, çocuk bakımı ve hane halkı geliri, Türkiye'de farklı boş zaman etkinliklerinde geçirilen zamanla anlamlı farklılıklar ortaya koymaktadır (Kızılırmak ve Köse, 2019). Göçün kimlik inşası üzerinde önemli bir etki yarattığı genel kabul görmüş bir gerçektir. Dolayısıyla boş zaman davranışını da derinlemesine etki ettiği söylemek doğru olacaktır. Bu duruma konu alan bir diğer araştırmada göçün etnik kimliğin ortaya çıkışı üzerindeki etkisinin yanı sıra Kore, Meksika ve Polonya'dan gelen ergen

göçmenler arasında boş zaman davranışlarındaki göç sonrası değişiklikler üzerinde odaklanmaktadır. Çalışma, Chicago ve Champaign-Urbana bölgelerinde yaşayan gençler ve genç yetişkinlerle yapılan 16 derinlemesine, yarı yapılandırılmış görüşmeye dayanmaktadır. Araştırma bulguları daha erken yaşlarda göç etmiş bireylerin boş zaman davranışlarının daha olumlu yapıda olduğunu ortaya koymakla beraber, katılımcılardan daha genç olanların boş zaman aktivitelerini organize etmenin yeni yollarını benimsemiş olduğunu ve göçten sonra aile ilişkilerini yeniden değerlendirmeye başladığını saptamıştır Yaş faktörünün boş zaman davranışı üzerinde önemli bir etken olduğu araştırma bulgularında ortaya koyulmuştur (Stodolska ve Yi, 2003). Aynı zamanda çocukluk döneminde açık havada yapılan rekreasyonel etkinliklerin yetişkinlikteki boş zaman davranışını önemli derecede etkilediği belirlenmiştir (Yoesting ve Burkhead, 1973). Dolayısıyla genç yaşta göçe maruz kalan bireylerin boş zaman davranışının şekillenmesinde yaş faktörü ve boş zaman değerlendirme kalitesi belirleyici olmaktadır.

Boş zaman davranışı ile ilgili olarak ırk, etnik köken, cinsiyet, yaş ve sosyal sınıfın ilişkisi incelemeye başlayan araştırmacılar; ırk, cinsiyet ve sınıfın Amerikan toplumundaki en önemli eşitsizlik kaynakları olmaya devam ettiğini ileri sürmektedir. Özellikle, boş zaman davranışları değerlendirildiğinde değişen sosyal yapı nedeniyle oluşan ve yeniden yapılanan topluluklar da dahil olmak üzere, topluma nasıl bir katkıda bulunulduğunu anlama ihtiyaç olduğu söylenebilir. Ayrıca bu çalışmaları Amerika gibi ırk çatışmalarının yaşandığı ülkelerde yapmanın zorluklarını ifade eden araştırmada etnik farklılıklar ve boş zaman arasındaki ilişkiler hakkında kilit soruların ele alınmasının önemi vurgulanmaktadır (Shinew ve diğ., 2006). Toplumla kaynaşma hususunda Türk toplumunun kucak açmış yapısı Amerika'da görülen ırk çatışmalarından oldukça uzak bir noktadadır. Ancak etnisitenin boş zaman davranışını etkilediği görülmektedir. Bir diğer araştırmada discriminant analizinden faydalanılmış, yaş, örgün eğitim yılı, boş zaman tutumu, boş zaman memnuniyeti ve rekreasyona katılım süresinin boş zaman davranışını etkilediği belirlenmiştir. Aynı zamanda boş zaman davranışını değişim, vazgeçme, ekleme ve devam etme olarak 4 kategoride inceleyen araştırma bulguları boş zaman davranışını açıklamada önemli bir tekrar çalışması ortaya koymuştur (Searle, Mactavish ve Brayley, 1993).

Boş zaman davranışlarını yordayan pek çok faktör olduğu gibi, araştırma bulgularından farklı olarak kişilik de bu faktörler arasında yerini almaktadır. Aydın ve Özel (2017) B tipi kişilikte olan kişilerin sosyal etkinliklere daha fazla katıldığı belirlenmiştir. B tipi bireylerin çoğunlukla sosyal dialogunu güçlendirmek açısından boş zaman etkinliklerine dahil olduklarını ortaya koymuşlardır. Bir diğer araştırmada bireylerin boş zaman davranışları üç genel yapı üzerinden incelenmektedir. Bunlardan ilki aktif yönelme, orta düzey aktivite gerektiren etkinliklere potansiyel ve son olarak da statü adı altında 3 faktör altında boş zaman davranışlarını tanımlamaktadır. Yapılan araştırma bulguları; aktif yönelme faktöründen daha yüksek puan alan kişilerin, yüksek sosyoekonomik statüye sahip olma eğiliminde oldukları, daha genç katılımcılardan ve çoğunlukla kadın katılımcılardan oluştuğu, aynı zamanda yüksek eğitime sahip olduğu ve topluma hizmet faaliyetlerine daha fazla zaman ayırdıkları belirlenmiştir. Dolayısıyla boş zamanlarını aktif olarak değerlendiren bireylerin yaşam kalitesi bulgularının da aynı paralellikte yüksek olduğu belirlenmiştir. Diğer yandan potansiyel kategorisinde olan bireylerin daha çok genç ve bekar erkeklerden oluştuğu belirlenmiştir. Statü faktöründe yer alan bireylerin ise az sayıda çocuğu olan genç, iyi eğitilmiş, nispeten varlıklı sosyoekonomik statüye sahip bireyler olduğu belirlenmiştir. Dolayısıyla bu noktada boş zaman davranışlarının demografik verilerle doğrudan ilişkili olduğunu söylemek doğru olacaktır (Bishop, 1970). Benzer araştırma da yaş ortalamaları 29 olan 484 İsrail askeri incelenerek, katılımcıların boş zaman davranışları sportif faaliyetler bağlamında değerlendirilmiştir. Katılımcıların boş zamanlarında spor yapma durumları, spora ilgi durumları, spora yönelik motivasyonları, sporla sosyalleşme durumları ve diğer boş zaman aktivitelerine katılımları araştırılmıştır. Araştırma bulguları spora olan ilgi ile katılımın aynı alt boyut altında değerlendirilmemesi gerektiğini aynı zamanda katılımcıların kültürel farklılıklarının boş zaman davranışını değiştirdiği öngörüsünü ortaya atmışlardır. Buna göre ortaya çıkan iki tip boş zaman davranışı elit olarak ayırt edilen katılımcıların aktif faaliyetlere yönelik boş zaman davranışı geliştirdiği, diğer grubun ise daha çok pasif etkinliklerle boş zamanlarını değerlendirdikleri araştırma sonucunda ortaya atılmaktadır (Shamir ve Ruskin, 1984). Munusturlar ve ark. (2017) yılında boş zaman davranışını açıklarken davranışın başlamasına, sürmesine ve tamamlanmasına sebep olan etmenleri bireylerin yaşadığı bilişsel ve duyuşsal süreçleri de içine alarak pek çok kuramsal yaklaşımla açıklanmasının mümkün olduğu belirtmişler, çalışan kuramsal yaklaşımların ayrı bir önemi olduğunu, boş zaman davranışını açıklamaya yönelik deneysel araştırmalara da yön gösterici olabileceğini belirtmişlerdir. Araştırma

kapsamında yararlanılan planlı davranış teorisi (Ajzen'in, 1985;1987;1991)bu düşünceyi destekler niteliktedir.

Tüm araştırmalar boş zaman davranışını yordayan pek çok faktörden söz edilebileceğini göstermektedir. Araştırma bulgularıyla benzer biçimde yaş, dil problemi, uyum sorunu, gelir problemi, işsizlikten doğan boş zaman ve boş zamanın nitelikli değerlendirilmemesi hususlarının olumsuz etkilediği farklı çalışmalarda da boş zaman davranışını etkileyen önemli unsurlardır. Bunun yanı sıra etnisite, din, ırk gibi faktörlerin de boş zaman davranışını ve tercih edilen etkinliklerin yönünü de değiştirdiği literatürde göze çarpmaktadır. Diğer yandan dünya üzerindeki genel durum değerlendirildiğinde dünya genelinde en çok göçmen alan ülkeler sıralamasında Türkiye 3.7 milyon ile başı çekerken, Pakistan 1.4 milyon, Uganda 1.2 milyon, Sudan 1.1 milyon ve Almanya 1.1 milyon ile en çok göçmen barındıran ülkeler arasında yerini almaktadır (unhcr.org). Geçici korumaya yönelik kamplar incelendiğinde ise; 17 Avrupa Birliği (AB) üye devletini (Avusturya, Belçika, Bulgaristan, Kıbrıs, Almanya, İspanya, Fransa, Yunanistan, Hırvatistan, Macaristan, İrlanda, İtalya, Malta, Hollanda, Polonya, İsveç, Birleşik Krallık) ve AB üyesi olmayan Avrupa ülkelerini görmek mümkündür (İsviçre, Sırbistan, Türkiye). (ec.europa.eu). Söz konusu ülkelere biri olan Türkiye, Dünya'daki son gelişmeler ve Türkiye'nin sosyal ekonomik gelişiminin meydana getirdiği yeni şartlar nedeniyle bir yandan göç alan diğer yandan başka ülkelere geçiş alanı görevini yapmaktadır (Ünal, 2014). Geçici koruma statüsündeki göçmenlerin barınma ihtiyacını karşılamaya yönelik oluşturulan kampların standartları her ülke özelinde farklılık göstermektedir. AB'nin en çok başvuru yapılan ve sığınmacıların temel hedefinde olan Almanya ile AB'ye girişte geçiş ülkesi olarak kullanılan İtalya, Yunanistan ve Macaristan'ın ulusal sığınma politikaları (Türkdoğan, 2018:81) ve yapıları farklılık göstermektedir. Aida'nın Yunanistan Raporu'na göre (2018) Yunan adalarında yer alan sığınmacı kabul tesisleri standart dışı kalmaktadır ve yaygın olarak belgelendiği gibi insanlık dışı ve aşağılayıcı muamele eşliğine ulaşabilmektedir. Aşırı kalabalık, tıbbi bakım, sınırlı sıhhi tesisler, şiddet ve güvenlik eksikliği gibi temel hizmetlerin eksikliği, önemli koruma riskleri doğurmaktadır. Başvuranların adalardaki zihinsel sağlıklarının ağırlaştığı bildirilmektedir. Bilinen 27 kamp yoğunluğu 2018 yılında ciddi boyutlara ulaşmaktadır. Dolayısıyla geçici koruma statüsü altında insani koşullarda hizmet verilemediği rapor edilen Yunanistan bu bağlamda Türkiye'de bulunan kampların oldukça gerisinde bir görüntü çizmektedir. BBC'nin 2018 yılında yaptığı araştırmaya göre 3 bin kişilik kamplarda 8 bin kişinin kaldığı ve her öğün için yaklaşık 4 saat sıra beklendiği, aynı zamanda hijyen şartlarının yerine getirilmediği belirtilmiştir. Yunan gazeteci Spyroloulou'nun yaptığı haberde ise "Türkiye kampları Yunanistan'dan bin misli daha iyi ve insani organize etmiş. Yunanistan'da insanların yerde, çamurda, çöpün yanında uyumasına izin verilmekte. Milyonlarca mülteci Türkiye'de iyi şekilde yaşıyor. Türkiye'deki kamplarda mutfak ve banyolu konteynırlar bulunmakta. Çok temiz. Ağaçlandırma bile yapılmış" ifadelerine yer vermiştir (sabah.com.tr). Bu bilgilere paralel olarak da yine Aida'nın Yunanistan'a dair raporunda geçici koruma statüsündeki bireylerin ciddi psikolojik sorunlar yaşadığını ortaya koymaktadır.

Diğer yandan 28 Avrupa ülkesi arasında Avrupa'daki tüm sığınma taleplerinin 3'te birinin gerçekleştirildiği Almanya, en büyük varış ülkesi ve Avrupa'daki en fazla göçmen talebi olan ülke olarak kayıtlara geçmiştir (Adam, 2015). Almanya diğer Avrupa ülkelerine nispeten sistemli bir kabul mekanizması ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda Almanya'da 1. ve 2. derecede kamplar bulunmaktadır. 1. derecedeki kamplara eğitim düzeyi yüksek, yabancı dili olan ve bir mesleği olan bireyler kabul edilirken, 2. dereceli kamplara genelde, vasıfsız, kişiler alınmaktadır. 2. dereceli kamplara kabul edilen bireyler, dil ve mesleki eğitim kurslara gönderilerek, entegre edilmeye çalışılmaktadır (Uluslararası Mülteci Hakları Derneği). Almanya'da bulunan sisteme göre öncelikle kayıt yapmak için yeni gelenlerin kabul edildiği başvuru merkezine gidilmesi ve burada Almanya genelini kapsayan Easy adındaki sistem ile kabul edilen bireylerin hangi bölgede konaklayacağı belirlenir. İki gün süren işlemler sonucunda konaklama ve tüm ihtiyaçların sağlandığı geçici koruma durumuna yönelik bir kabul tesisine alınarak burada 6 hafta ila 6 ay barınması sağlanmaktadır (www.berlin.de). Dolayısıyla Almanya kabul şartları ve sunulan tesis ve hizmet bakımından Avrupa'da tercih edilen bölge olma özelliğini korumaktadır. Türkiye'de durum kısmen iki ülke arasındadır. Söz konusu değerlendirme araştırma sonuçlarında irdelenmektedir.

5. SONUÇ ve ÖNERİLER

Suriye'de iç savaş neticesinde göçe maruz kalan geçici koruma statüsündeki Suriyeli bireylerin kendileri için hazırlanan geçici barınma yerlerinde ki yaşamlarında boş zaman davranışlarının değerlendirildiği araştırmada savaş psikolojisi, işsizlik, yaşam alanlarındaki imkânların yetersizliğinin boş zaman davranışlarını olumsuz etkilediği

M. Çakır

görülmektedir. Kamplardaki boş zaman sürelerinin yeterince bulunmasına rağmen, boş zaman aktivitelerinin yetersizliği göze çarpmaktadır. Araştırma sonucunda, çalışma grubunda yer alan geçici koruma statüsündeki Suriyeli bireylerin boş zaman davranışını, işsizlik, dil problemi, uyum sorunu, gelir problemi, işsizlikten doğan boş zaman ve boş zamanın nitelikli değerlendirilmemesi hususlarının olumsuz etkilediği belirlenmiştir. Geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin her yaş grubu için moral ve sağlık bakımından boş zaman faaliyetlerine yönelik daha fazla planlama ve uygulamaya ihtiyaç duyulduğu söylenebilir.

Bu bağlamda Türkiye’de bulunan kamplar Yunanistan ve Almanya ile kıyaslandığında kısmen iki ülke standartlarının ortalaması durumunda bir görüntü çizmektedir. Yapılan araştırma doğrultusunda edinilen gözlemler bunu gözler önüne sermektedir. Geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin temel ihtiyaçlarının karşılandığı ancak boş zaman değerlendirmeye yönelik spesifik ihtiyaçlarının geri planda tutulduğu gözlemlenmiştir. Öte yandan zor koşullarda kendi ülkelerinden kaçmak zorunda kalan Suriyeli sığınmacıların, başka bir ülkede yeni yaşantılar kurmaya çalışmışları konusunda Türkiye sığınmacı politikalarının Suriye halkına kucak açar nitelikte olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Ancak geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin kendi ülkelerindeki kargaşadan önce buldukları birçok imkânı burada tam anlamıyla karşılayamamış olmaları onları karamsarlığa sürüklemiştir. Söz konusu birçok olumsuzlukla (savaş psikolojisi, savaşta kaybedilen yakınlar, meslek kaybı, işsizlik, ekonomik yetersizlik vb.) karşı karşıya kalan bireylerin boş zaman davranışlarda da önemli değişiklikler olmuştur. Bu kapsamda ülkemizde geçici koruma statüsü altındaki Suriyelilerin kültürel özelliklerine katkısına yardımcı olan boş zaman katılımlarının onların, aidiyet, üyelik, sosyal statü, kişisel algı ve kültürel değişim sorunları ile yararlı olabileceği görülmektedir. Araştırma sonucunda;

- Görüşmeye katılan bireylerin göç ettikleri tarih itibari ile hep kampta kaldıkları tespit edilmiştir.
- Gelir düzeyini genellikle yetersiz bulan katılımcılar bu durumun kaynağının işsizlik ya da gelirin yeterli olmadığını düşünmektedir. Gelir düzeyini normal olduğunu düşünen diğer katılımcıların ise kamp içinde bir işte çalışma imkânı bulan katılımcılardan oluştuğu anlaşılmaktadır.
- Araştırmada yer alan Suriyeli bireylerin göç etmeden önceki mesleklerinin göç ettikten sonra büyük çoğunlukla değiştiği belirlenmiştir.
- Katılımcıların çalışma süreleri sorgulandığında çalışan erkeklerin, çalışan kadınlara oranla daha uzun süre çalıştığı anlaşılmaktadır. Çalışan kadınların, çalışmayan kadınlara oranla günlük çalışmaya ayırdıkları sürenin daha az olduğu görülmektedir. Çalışmayan kadınların çocuk sayısının fazla olması ve evde ev işlerine ayırdıkları sürenin fazla olması bu sonucu doğrulamaktadır.
- Haftalık boş zaman sorgulandığında çalışan kadınların çalışmayan kadınlara göre daha az boş zamanı olduğu, çalışmayan erkeklerin çalışan erkeklere oranla daha fazla boş zamana sahip oldukları belirlenmiştir. Çalışmayan erkeklerin bütün gruplara oranla boş zamanı fazlalığı göze çarpmaktadır.
- Katılımcılara boş zaman kavramına bakış açıları sorulduğunda geçici koruma statüsü altında buldukları durumun cevaplarına yansıtıldığı görülmektedir. Verilen cevaplar doğrultusunda savaş psikolojisini hala üzerlerinden atamadıkları tespit edilmiştir. Katılımcılar boş zamanı genellikle gelir yetersizliği ve gelecek kaygısı ile ilişkilendirilmiştir.
- Katılımcılar boş zamanlarını genellikle kamp içerisinde geçirmektedir. Kamp dışına çıkmayı çok tercih etmiyorlar çünkü gelir yetersizliği bir faktör olarak karşılımlarına çıkmaktadır. Kamp içiğinde yakın çevresi ile birlikte olan katılımcılar genellikle aile ve arkadaş çevresinde sohbet ederek ziyaretlerde bulunarak vakit geçirmektedir. Kamp içinde açılan kurslara giderek burada yeni şeyler öğrenmeyi tercih etmektedirler. Kursu katılanları genellikle kadınlar oluşturmaktadır.
- Katılımcıların boş zamanlarında vakit geçirdiği grupların başında aile gelirken bu grubun yanında akraba ve arkadaş grubu gelmektedir.

M. Çakır

• Geçici koruma statüsünde barınma merkezlerinde ikamet eden katılımcılar, ülkelerinde boş zamanlarında çeşitli aktivitelere katıldıklarını dile getirmişlerdir. Bu aktiviteler arasında spor, sosyal, sanatsal, kültürel, eğlence, hobi gibi etkinliklere katılmaktadırlar. Bunun yanında genellikle ibadet edip, eğitimleri ile ilgilenmektedirler.

• Katılımcıların büyük çoğunluğu kendi ülkelerinde yaptıkları aktiviteleri burada devam ettiremediklerini dile getirmiştir. Katılımcıların çok azı bu aktivitelere katıldıklarını söylemişlerdir. Nedeni burada aynı koşullara sahip olmamalarıdır. Kampın içerisinde yaşadıkları için kültürüne benzeyen aktivitelerin olmadığını söylemiştir. Hatay ilinde yaşamaları ve kampın içinde kalmalarından dolayı kültür farklılığının çok fazla farkına varamayan katılımcılara oranla, kamp dışına çıkan katılımcılar kültür farklılığının çok fazla olduğu dile getirmiştir.

• Katılımcıların büyük çoğunluğunun Türk adet ve alışkanlıklarına göre katıldıkları etkinliklerin yok denecek kadar az olduğunu dile getirmiştir. Nedenine bakılacak olursa maddi yetersizlik nedeniyle kamp dışına çok fazla dışarı çıkmadıkları için bu aktivitelere katılım göstermemektedirler. Kamp için küçük bir Suriye kasabası gibi olması Türk kültürü ile temaslarının çok az olmasına neden olmaktadır.

• Katılımcıların boş zaman etkinlikleri mutsuz etmektedir nedeni savaş psikolojisi geride bırakılan yakınlar kaldıkları yerde uyumu tam anlamı ile gösterememiş olmalarıdır. Sadece % 25'lik kısım mutlu olduğu dile getirmiş %75'lik kısım ise mutsuz olduğunu söylemiştir. Dolayısıyla boş zamana yükledikleri anlam olması beklenenin ötesindedir.

Katılımcıların boş zamanın fazla olması, maddi yetersizliğin fazlalığı onlara gelecek kaygısı yaşatmakta ve boş zamana yeterli şekilde odaklanamamaktadır. Suriye'deki belirsizlik onların psikolojisini kötü etkilemektedir. Gerekli iş imkânlarına sahip olamamaları ve çocuk sayısının fazla olması maddi yetersizliğe kaynak oluşturmaktadır. Bu bağlamda merkezi yönetim, yerel yönetimler ve akademik birimler koordinasyonu ile yapılacak boş zaman planlamaları ve politikalarının Suriyeli bireylerin yaşam standartlarını ve moral değerlerini yükseltmede önemli bir rol oynayacağı düşünülmektedir.

Sonuç olarak, geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin fizyolojik ihtiyaçlarını ve güvenlik ihtiyacının devletimiz tarafından sağlandığı Suriyeli sığınmacıların, yaşadığı bölgeden zorunlu olarak uzak olma ve dolayısıyla ait olma ihtiyacının karşılanmadığı görülmektedir. Bu durum kendini gerçekleştirme ihtiyacı arasında daha belirgin bir yere sahip olan boş zaman davranışının, geçici koruma statüsündeki Suriyeli bireylerde çalışma dışı zaman yerine işsizlikten doğan boş zaman, gelecek kaygısı, gelir yetersizliği ve boş zamanlara yönelik faaliyet yelpazesindeki eksiklikler gibi hususların boş zaman davranışını olumsuz yönde etkileyen parametreler oluşturduğu gözlemlenmiştir. Araştırma sonucunda geçici koruma statüsündeki Suriyelilerin barınma merkezlerinde geçirdikleri zamanı etkili ve verimli kullanmaları adına doğru planlanmış boş zaman faaliyetlerine ihtiyaç duyulduğu, boş zaman davranışının barınma merkezlerinde yaşayan bireylerin olumlu kazanımlar elde etmesine yönelik desteklenmesi gerektiği ifade edilebilir.

KAYNAKÇA

- Adam, H. (2015). Xenophobia, Asylum Seekers, and Immigration Policies in Germany. *Nationalism and Ethnic Politics*. 21(4), 446-464.
- Ajzen, I. (1985). From intentions to actions: A theory of planned behavior. In J. Kuhl & J. Beckmann (Eds.), *Action-control: From cognition to behavior* (pp. 11-39). Heidelberg: Springer.
- Ajzen, I. (1987). Attitudes, traits, and actions: Dispositional prediction of behavior in personality and social psychology. In L. Berkowitz (Ed.), *Advances in experimental social psychology* (Vol. 20, pp. 1-63). New York: Academic Press.
- Ajzen, I. (1991). The Theory at Planned Behavior, *Organizational Behavior And Human Decision Processes*, (50), 179 211.
- Ajzen, I., Driver, B.L.(1992). Application of the Theory of Planned Behavior to Leisure Choice. *Application of the Theory of Planned Behavior to Leisure Choice, Journal of Leisure Research*, 24:3, 207-224.
- Aslantürk, O., Tunç, Y. E. (2018). Türkiye’de Yabancıların Çalışma İzinleri; Suriyeliler Örneği. *Kamu Denetçiliği Kurumu*, 5(9), 141-180.
- Aydın, C., Özel, Ç.H. (2017). A ve B Kişilik Tiplerinin Boş Zaman Davranışlarının Kıyaslanması. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 21-41.
- Aydiner Boylu, A., Paçacıoğlu, B. (2016). Yaşam kalitesi ve göstergeleri. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 8(15), 137-150.
- Aygül , H. (2018, 02 01). Mülteci Emeğinin Türkiye İşgücü Piyasalarındaki Görünümü ve Etkileri. *Vizyon Dergisi*. 9(20), 68-82.
- Başkan, A.H., Karaküçük, S. (2015). Farklı Kültürlerde Boş Zaman Davranışları: Ermeniler Örnekleme. *Sportif Bakış: Spor ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2 (1), 10-22.
- Baştuğ, G., Zorba, E., Duyan, M., Çakır, Ö. (2017). Farklı kültürlerde rekreasyon: Serbest zaman aktivitelerinin incelenmesi. *International Journal of Human Science*.14(4), 3895-3904
- Bishop, D.W. (1970). Stability of the Factor Structure of Leisure Behavior: Analyses of Four Communities, *Journal of Leisure Research*, 2:3, 160-170.
- Boyraz, Z. (2015). Türkiye’de Göçmen Sorununa Örnek Suriyeli Mülteciler. *Journal of World of Turks*. 7(2), 35-58.
- Codesal, D., Peperkamp, E., Tiesler, N. (2015). Migration, migrants and leisure: meaningful leisure? *Article in Leisure Studies*. 34(1), 1-4.
- Danış, D. (2018, Aralık). *Türkiye’de Kent Mültecileri ve Misafirperverlik*. TESEV.
- Esentaş, M., Güven, R.G., Güzel, P. (2020). Kadın Mülteciler Sosyal Uyumu Rekreasyonla Aşıyor. *Spor Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 1-15.
- Ergüven, N., Özturanlı, B. (2013). Uluslararası Mülteci Hukuku ve Türkiye. *AÜHFD*, 62(4), 1007-1061.
- Iso-Ahola, S.E.(1986). A theory of Substitutability of Leisure Behavior. *Leisure Sciences*, 8(4), 367-389.
- Buz, S. (2008, 10 08). *multeci.net*. <http://multeci.net/?p=53>. 15.02.19
- BBC <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-45327658>. 04.12.19
- Sabah Gazetesi. <https://www.sabah.com.tr/galeri/dunya/turkiyedeki-multeci-kamplarini-goren-yunan-gazeteci-ulkemden-utaniyorum/3>. 04.12.19.
- Özdemir, E. (2016). *İHH İnsani Yardım Vakfı*. <https://www.ihh.org.tr/oradaydik/multecilerin-psikolojik-sorunlari>. 20.02.19.
- Türkiye’de İltica Süreci. <http://sgdd.org.tr/wp-content/uploads/2017/05/Turkiye-de-iltica-Sureci.pdf>. 22.07.2019.
- TC İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü. www.goc.gov.tr/icerik3/hak-ve-yukumlulukler_409_546_554. 27.02.19.
- Cenevre Sözleşmesi. <http://www.multeci.org.tr/wp-content/uploads/2016/12/1951-Cenevre-Sozlesmesi-1.pdf>. 06.07.2019.
- Karaküçük, S. (1999). *Rekreasyon, Boş Zamanları Değerlendirme*. Ankara: Seren Matbaacılık Yayınları.

- Kızılırmak, A., Köse, T. (2019). Determinants of Leisure Time Use in Turkey. *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, 5(1): 60-72.
- Kourkouta, L., Koukourikos, K., Iliadis, C., Ouzounakis, P., Tsaloglidou, A. (2018, 04). Leisure Time and Health. *International Journal of Health Administration and Education Congress (Sanitas Magisterium)*, 4(2), 17-22.
- Kül Avan, S., Karaküçük, S. (2019). Farklı kültürlerde boş zaman davranışları: Aleviler örnekleme. *Journal of Sport and Recreation Researches*,1(2), 9-20.
- Livengood, J. S., Stodolska, M. (2004) The Effects of Discrimination and Constraints Negotiation on Leisure Behavior of American Muslims in the Post-September 11 America, *Journal of Leisure Research*, 36:2, 183-208.
- Miles M. B., Huberman A. M. (1994). *An expanded sourcebook qualitative data analysis*. California: Sage Publications.
- Moralı, G. (2018). Suriyeli Mülteci Çocuklara Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Karşılaşılan Sorunlar. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 8(15), 1426-1449.
- Munusturlar, S., Kurnaz, B., Yavuz, G., Özcan,Ö., Kardeş, B. (2017). Boş Zaman Davranışını Açıklamaya Işık Tutan Kuramsal Yaklaşımlar. *Ulusal Spor Bilimleri Dergisi*, 1(1), 1-19.
- Omay, U. (2008). Boş Zamanın Manipülasyonu ve Çalışma. *"İş,Güç" Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*.10(03), 1-26.
- Öztürk, Y. (2018). A Comparative Analysis of the Relationship Between Leisure, Recreation and Tourism Concepts. *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*. 1(2), 31-42.
- Searle, M. S., Mactavish, J. B., Brayley, R.E. (1993) Integrating Ceasing Participation with Other Aspects of Leisure Behavior: A Replication and Extension, *Journal of Leisure Research*, 25:4, 389-404.
- Shamir, B., Ruskin, H. (1984) Sport Participation vs. Sport Spectatorship: Two Modes of Leisure Behavior, *Journal of Leisure Research*, 16:1, 9-21.
- Shinew, K. J., Stodolska, M., Floyd, M., Hibbler, D., Allison, M., Johnson, C., Santos, C. (2006). Race and Ethnicity in Leisure Behavior: Where Have We Been and Where Do We Need to Go?, *Leisure Sciences*, 28:4, 403-408.
- Stodolska, M. (2000). Changes in Leisure Participation Patterns. *Leisure Sciences*.22,39-63.
- Stodolska, M., Yi, J. (2003) Impacts of Immigration on Ethnic Identity and Leisure Behavior of Adolescent Immigrants from Korea, Mexico and Poland, *Journal of Leisure Research*, 35:1, 49-79.
- Stodolska, M., Livengood, J.S (2006) The Influence of Religion on the Leisure Behavior of Immigrant Muslims in the United States, *Journal of Leisure Research*, 38:3, 293-320.
- Tel, M. (2007). Bir Boş Zaman Aktivitesi Olarak Okuma Etkinliğinin Değerlendirilmesi (Öğretim Üyeleri Örneği). *e-Journal of New World Sciences Academy*, 3(1), 1-14.
- Tunç, A. (2015). Mülteci Davranışı ve Toplumsal Etkileri, Türkiye'deki Suriyelilere İlişkin bir Değerlendirme. *Tesam Akademi Dergisi*. 2(2), 29-63.
- TÜİK (2015). Zaman Kullanım Araştırması Haber Bülteni, Sayı:18627 URL: <http://www.webcitation.org/query?url=http%3A%2F%2Fwww.tuik.gov.tr%2FPreHaberBultenleri.do%3Fid%3D18627&date=2018-11-11>, Son Erişim Tarihi: 14.01.20
- Ünal, S. (2014). Türkiye'nin Beklenmedik Konukları:"Öteki" Bağlamında Yabancı Göçmen Ve Mülteci Deneyimi. *Zeitschrift Für Die Welt Der Türken / Journal Of World Of Turks*. 6(3). 68.
- Yıldırım, A. (1999). *Nitel Araştırma Yöntemlerinin Temel Özellikleri*. Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Bölümü. 7-17.
- Yıldırım, A., Şimşek, H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yoesting, D.R., Burkhead, D.L. (1973) Significance of Childhood Recreation Experience on Adult Leisure Behavior: An Exploratory Analysis, *Journal of Leisure Research*, 5:1, 25-36.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:22.05.2020 ✓Accepted/Kabul:11.06.2020

DOI: 10.30794/pausbed.741259

Araştırma Makalesi/ Research Article

Gül, T. (2020). "İşgörenlerin İş, Yaşam Doymumu ve Rekreatif Faaliyete Katılımı Etkileyen Çalışma Sosyolojisi Algılarının İncelenmesi" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 41, Denizli, s. 530-549.

İŞGÖRENLERİN İŞ, YAŞAM DOYUMU VE REKREATİF FAALİYETE KATILIMI ETKİLEYEN ÇALIŞMA SOSYOLOJİSİ ALGILARININ İNCELENMESİ*

Tolga GÜL**

Özet

Bu çalışmanın amacı insanların fiziksel, zihinsel ve sosyal iyi olma durumlarına etki eden; iş doymumu, yaşam doymumu ve rekreatif faaliyetlere katılımını etkileyen çalışma sosyolojisi etmenlerinin işgörenlerin demografik ve mesleki özellikleri bakımından incelenmesidir. Bu çalışma kapsamında demografik ve mesleki özellikleri ile işgörenlerin görüşleri arasındaki farklılıklar incelenmiştir. Kuşadası tatil bölgesinde otel çalışanları (11.355 kişi) araştırmanın evrenini oluşturmaktadır. Evreni temsil eden 747 anket kullanılmıştır. Araştırma yöntemi olarak nitel yöntem kullanılmış olup model olarak nicel araştırma yöntemlerinden karşılaştırma analizlerinden yararlanılmıştır. Veri toplama aracı olarak anket yöntemi kullanılmış ve anket iş doymumu, yaşam doymumu ve rekreatif faaliyetlere katılımı etkileyen çalışma sosyolojisi algı ölçeğinden meydana gelmektedir. Araştırma sonuçlarına göre işgörenlerin işyerinden en önemli beklentisi: yönetimin davranışlarının düzelmesidir. Elde edilen sonuçlar özetlenirse; evli olanların yaşam doymumlarının bekâr olanlar ise iş doymumlarının yüksek olduğu, akraba yanında ikamet eden ya da akrabasının evinde oturan işgörenlerin rekreatif faaliyete katılımı etkileyen çalışma sosyolojisi algılarının düşük olduğu görülmüştür. Günlük yasal çalışma süresinin üzerinde çalışan işgörenlerin, iş ve yaşam doymumları ile çalışma sosyolojisi algılarının da düşük olduğu belirlenmiştir. Son olarak çalıştığı işletmede yıllık izne sahip olmayanların da iş ve yaşam doymumlarının oldukça düşük olduğu, 1-5 gün izne sahip olanların ise çalışma sosyolojisi algılarının düşük olduğu gözlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Çalışma sosyolojisi, Rekreatif faaliyet, Yaşam doymumu, İş doymumu.*

ANALYSIS OF WORK SOCIOLOGY PERCEPTIONS AFFECTING EMPLOYEES' PARTICIPATION IN RECREATIONAL ACTIVITIES AND JOB SATISFACTION, LIFE SATISFACTION

Abstract

Job satisfaction, life satisfaction and participation in recreation activities are the most crucial motivation factors that affect human well-being. This study aims to examine the differences between the demographic and professional characteristics of the employees working in hotel businesses and the factors of work sociology affecting participation in work, life satisfaction and recreational activity. In this context, 11.355 people estimated to work in the holiday region of Kuşadası constitute the universe of the research. The analysis was made on 747 questionnaires that are thought to represent the universe. A qualitative method was used as a research method. The difference analysis, which is one of the quantitative research methods, was used as a model. Questionnaire method was used as a data collection tool. The questionnaire consists of job satisfaction, life satisfaction, and the sociology of work perception scale that affects participation in recreational activities. Significant findings from the study; the expectations of the employees are the improvement of the management's behavior. It has been observed that the life satisfaction of the married people and the job satisfaction of the singles are high. It has been determined that the

*Bu çalışma "İşgörenlerde İş ve Yaşam Doymumu İlişkisi: Çalışma Sosyolojisi Bağlamında Bir Araştırma (Konaklama işletmeleri üzerine, Kuşadası örneği)" (2016) adlı tez çalışmasından üretilmiştir.

**Dr. Öğr. Üyesi, Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, ANTALYA.
e-posta: tolga.gul@alanya.edu.tr, (orcid.org/0000-0002-5218-082X)

perception of working sociology affecting the participation of employees living in the relative's home in recreational activity is low. Employees working over the legal working hours were found to have low perception of work and life satisfaction and sociology of work. It is observed that those who do not have an annual vacation in their workplace have a low job and life satisfaction and those who have a 1-5 day off have low perception of working sociology.

Keywords: *Sociology of work, Recreative activity, Life satisfaction, Job satisfaction.*

1. GİRİŞ

Sanayi devrimi ile işveren ve işgören ilişkilerindeki yaşanan değişim, işin doğasının da değişmesine sebep olmuştur. Yaşanan değişimler neticesinde çalışma, hizmet ve mal üretmek üzere yapılan çabalar bütünü olmaktan çıkarak, istihdam ilişkileri, işçiler ve işverenler arasındaki dinamik, sosyal, ekonomik, psikolojik ve politik ilişkilerin bütünü haline dönüşmüştür (Kalleberg, 2009). Bu bakımdan M.Ö 535-475'te yaşamış İyonya'lı filozof Herakleitos'un "*Değişmeyen Tek Şey, Değişimin Kendisidir*" sözü, 2500 yıldan beri geçerliliğini halen korumaktadır. Tüm dünyada üretimi gerçekleştiren işgörenlerin durumu, sermaye sahipleri, siyasetçiler, üst düzey yöneticiler ve akademisyenler tarafından çok dikkate alınan önemli bir çalışma konusu haline gelmiştir. İşveren ile işgören arasındaki ilişkisinin geçirdiği evrim, ekonomik konuların dışında, işçilerin çalışma ile ilgili stres faktörlerini, boş zamanını, maruz kaldığı baskıyı ve bunlarla başa çıkma konularını inceler hale gelmiştir (Tausig, 2013). Bu bakımdan sosyologlar uzun zamandır işgörenlerin çalıştığı koşulları, yapılan işin türünü, hem bu koşulları yaratan hem de onlardan kaynaklanan sosyal ilişkileri araştırmaktadırlar. Yaşanan tüm bu durumlardan ötürü çalışma, sosyoloji biliminin ana problemi olmuştur. Bu durumu doğrulayan bir örnek ise Emile Durkheim, Karl Marx ve Max Weber gibi klasik sosyologların en temel araştırma alanı; çalışma sosyolojisi olmuştur. Çünkü 20. yüzyıl üretim anlayışı içerisinde gerekli şekilde fiziksel, zihinsel ve sosyal doygunluğa ihtiyaç duyan ve üretimin bir parçası olarak çalışan işgörenlerin hangi işi yaparken memnun oldukları veya memnun olmadıkları oldukça önemli bir hal almıştır. Sonuç olarak iş ve istihdam ilişkilerindeki değişiklikler sayesinde sosyal yaşamın dinamiklerinin çoğunu anlamak için işe, işçilere ve işyerine odaklanmak gerekliliği önemli hale gelmiştir. Ayrıca işgörenlerin, mal veya hizmet üretimindeki önemini fark edilmesi, emek faktörünün işletmelerin en temel sermayesi olduğu gerçeğini ortaya çıkarmıştır (Kalleberg, 2009). Ülkelerin turizmde iyi ve sürdürülebilir gelirler elde edebilmesi için işgörenlerin yalnızca iş doyum düzeylerinin değil, aynı zamanda yaşam kaliteleri için iş dışı zamanlarını da ne kadar kaliteli geçirdikleri araştırılmalıdır. Bu bağlamda çalışma sosyolojisi; işgörenlerin iş dışı zamanlarında yaptığı boş zaman aktiviteleri ve sosyal faaliyetleri ile ailesi, yakın arabaları ve arkadaş grupları ve bunlara bağlı olarak çalışma hayatında meydana gelen değişim ve gelişmeleri incelemektedir. Bütün bu ilişkiler işgörenin çalışma hayatını yakından ilgilendiren faktörleri beraberinde getirmekte ve elde edilen fayda ise işgörenlerin performanslarını olumlu yönde etkilemektedir. İş içi ve iş dışı yaşanan olumsuzluklar işgörenin iş ve yaşam doyumunu, işletme aleyhine ya da lehine etkilemektedir (Ören, 2013: 22). Sonuç olarak vahşi rekabet savaşlarının yaşandığı 21. yüzyılın birinci çeyreğinde, konaklama işletmeleri sundukları hizmetin kalitesini artırmaya çalışırken, diğer yandan sadık müşteriler kazanmak için önemli halkla ilişkiler çalışmaları, sosyal sorumluluk projeleri ve benzeri faaliyetler yürütmektedirler. Müşteri ile konaklama işletmesi arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi, yeni müşterilerin kazanılması ve bu müşterilerle kurulan ilişkinin sürdürülebilir olması ancak sunulan hizmet kalitesinin belli bir standartta tutulması ile mümkün olabilir (Temizel ve Garda, 2017: 162).

Emek yoğun bir sektör olan konaklama işletmeciliğinde işgörenlerin hizmet kalitesine olan katkılarının önemli olduğu, bunu sağlamak üzere işgörenlerin işinden yaşamından ne kadar doyum elde ettiği ayrıca işgörenlerin kendi boş zamanlarını değerlendirmelerinde çalışma sosyolojisi faktörlerin ne kadar etkili olduğunu belirlemek oldukça önemlidir. Bu kapsamda alanyazında yapılan konaklama işletmesi çalışanlarının iş ve yaşam doyumları konulu yerli alanyazında çalışmaların (Sürücü, 2016; Gökaya ve Türker, 2018; Uçkun vd., 2004; Akgündüz, 2013; Yılmaz vd., 2010; Şener ve Ballı, 2019) hem sınırlı olduğu ancak işgörelere rekreatif faaliyetlere katılımını etkileyen çalışma sosyolojisi faktörleri yönünden araştırmanın yapılmadığı gözlenmiştir. Bu yönüyle çalışma sosyolojisi faktörleri üzerinden işgörenlerin hem iş ve yaşam doyumları hem de rekreatif faaliyetlere katılımını inceleyen bir çalışma olarak, özgün bir çalışma olması hedeflenmektedir.

Bu çalışmada nicel araştırma yöntemleri izlenmiş ve veri toplama yöntemi olarak anket yöntemi uygulanmıştır. Kullanılan anket üç ayrı ölçekten ve katılımcıların demografik ve mesleki bilgilerini soran sorulardan meydana gelmektedir. Kuşadası ilçesinde insanların boş zamanlarını değerlendirmek üzere faaliyet gösteren konaklama işletmelerinde çalışan işgörenlerdeki iş doyum, yaşam doyum ve rekreatif faaliyetlere katılımı etkileyen çalışma sosyolojisi faktör algılarını belirlemek ve ortaya konan işgören algılarının demografik ve mesleki değişkenler bakımından farklılıkları karşılaştırma testine tabi tutularak belirlenmeye çalışılmıştır. İşgörenlerin görüşleri arasındaki farklılıkları belirlemeye yönelik olarak öncelikle verilere güvenilirlik analizine tabi tutulmuş ve verilerin güvenilirlik düzeylerinin Akgül ve Çevik, (2003: 430) ve Ural ve Kılıç, (2006: 290)'ın çalışmalarında belirttiği referans değerine göre ($\alpha > 0,600$) ise verilerin güvenilir olduğu tespit söylenebilir. Gruplar arasındaki karşılaştırma analizine karar vermek üzere veriler, normallik testine tabi tutulmuştur. Elde edilen bulgulara göre verilerin non-parametrik olduğu belirlenmiştir. Tüm bu tespitler neticesinde iki değişkenli değerlendirmelerde Man Withney U testi, en az üç değişkenli karşılaştırmalarda Kruskal Wallis testi uygulanmıştır. Ayrıca karşılaştırılan gruplar arasında, hangilerinin birbiri ile farklılaştığını bulmak üzere LCD testinden yararlanılmıştır. Özet olarak bu çalışma Kuşadası'nda faaliyet gösteren konaklama işletmelerinde çalışan işgörenlerin iş doyum, yaşam doyum ve rekreatif faaliyetlere katılımı etkileyen çalışma sosyolojisi faktör algılarını belirmesi demografik ve mesleki değişkenler arasındaki farklılıklar ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu bakımdan otel işletmelerinde çalışan işgörenlerin iş, yaşam doyum ve rekreatif faaliyetlere katılımını etkileyen çalışma sosyolojisi faktörleri bakımından algılarının incelenmesi oldukça önemlidir.

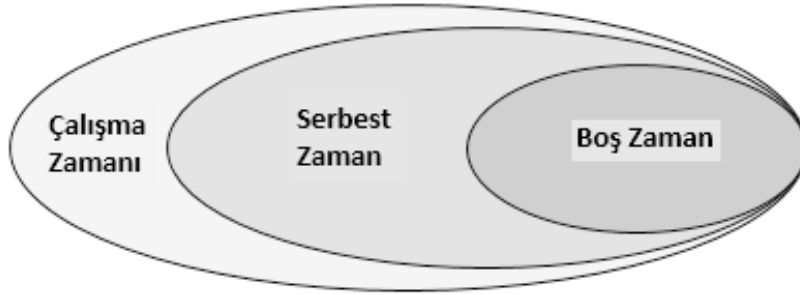
2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Aydınlanma çağı ile başlayan sanayi devrimi, insanlara iyi bir yaşam sağlama düşüncesi ile maddi gelirin yüksek olduğu rahat, varlıklı ve refah düzeyi yüksek ülkelerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Ancak refah devletinin ortaya koymuş olduğu bu argümanlar, 1980'lerin ortalarında maddi zenginliğin mutluluk satın alamayacağı, elde edilen sosyal göstergeler ile birlikte ortaya konulmuştur. Bu doğrultuda 20. yüzyılın sonlarına doğru entelektüeller, insanların sahip oldukları zenginliğe rağmen yaşamlarından doyum elde edip etmediklerini araştırmış, yaşam memnuniyetinin doğru bir tanımını bulmaya çalışmak üzere Yaşam Kalitesi (Quality of Life) kavramını ortaya çıkarmışlardır. Böylece yaşam doyumunu ekonomik refah, varlık ve memnuniyet kriterlerinin yerini almıştır. Yapılan tartışmalar ve araştırmalar, yaşam doyumunun maddi tatminden daha fazla anlamlar içerdiğini göstermiştir (Prasoon ve Chaturvedi, 2016: 25). Genel bir kavram olarak yaşam doyumunu, bireyin yaşamına karşı olumlu bir tutum sergilemesi anlamına gelir. Bu durumda yaşam doyumunu insanlığın yaygın hedefi olmalıdır (Haybron, 2007: 2). Ekonomik bakımdan her ne kadar yaşam doyumunu, bireylerin refah düzeyini artırma çabası ile gösterdiği kişisel bir faydayı temsil etse de yaşam doyumunda ekonomik ölçütlerin dışında öznel ölçütlerin gerçek mutluluğu yakalamak için değerlendirilmesi daha önemlidir (Thieme ve Dittrich, 2015). Kavramsal olarak ilk *Yaşam Doyumu* tanımı Neugarten (1961) tarafından yapılmıştır. Bireylerin, hayata karşı hem objektif hem de sübjektif olarak göstermiş oldukları toplumsal tepkileri, bireysel tutumları ve çalışma zamanı dışındaki duygusal tepkileri "*Yaşam Doyumu*"dur (Keser, 2005: 80). Şimşek, (2011)'e göre yaşam doyumunu, bireylerin sosyal hayat içerisinde yaşanan olumlu duyguların algılanmasıdır.

İş doyumunu tanımlamak için öncelikle "iş" kavramını tanımlamak gerekmektedir. İş sözlük anlamı olarak: bir amaca yönelik çabalar bütünüdür. Gerçek piyasa koşullarına göre iş; kişinin bir bedel karşılığında mal ve hizmet üretmeye yönelik faaliyetlerin bütünü olarak açıklanmaktadır. Elde bulunan tüm açıklamalar, işin temel doğasının gelir elde etmek için bir başvuru bir araç olarak tanımlar (Eichler ve Matthews, 2004: 1). Ancak iş, bunun dışında başka anlamlar da taşımaktadır. Beşeri bir varlık olarak insan, hayatındaki diğer sosyal etkinliklere kıyasla iş hayatına daha fazla zaman ayırmaktadır. Bu durum, işin bir başka boyutunun olduğunu da ortaya koymaktadır. Maddi gelirin dışında bireylerin işlerinden ne düzeyde doyum elde ettiği, işinden ne kadar mutlu olduğu, rahat veya memnun olduğu bu durumda önem kazanmaktadır. Bu yönüyle bireyler için mutlu ve acı duyulan hedonist bir olgu olarak iş, bireyin beklentileri, arzuları ve gereksinimleri doğrultusunda ortaya çıkan haz olarak tanımlanmıştır. Bu bağlamda işten doyum elde etmek mal veya hizmet üretiminin gerçekleşmesi düşünüldüğünde hem birey için hem de işletmeler ve organizasyonlar için önemli bir olgudur (Ali, 2016: 100). Çünkü iş doyumunun bireylerin güdülenmesinde ve işe yönelik davranışlar üzerinde doğrudan etkisi olduğu yadsınamaz bir gerçektir (Çivilidağ, 2010: 51). İş doyumunu, tıp, psikoloji, sosyoloji ve yönetim gibi çeşitli disiplinlerde geniş çapta incelenmiş ve tartışılmıştır (Ma, Samuels ve Alexander, 2003: 294). Ancak iş doyumunu kavramının tanımı kişiden kişiye ve

zamanda zamana değiştiği görülmüştür. Bu kapsamda en sade biçimiyle iş doyumu bir işgörenin işe ilişkin duyguları olarak tanımlanan memnuniyet, denetim, koşullar, ücret, fırsatlar ve yönetimin tutumu gibi unsurları içeren bir algıdır (McNeese-Smith, 1997: 47). Meier ve Spector (2015: 1)'e göre iş doyumu bir kişinin, yaptığı işi olumlu ya da olumsuz olarak değerlendirilmesidir. Harrison, Newman ve Roth, (2006) göre iş doyumu, bir çalışanın iş veya iş deneyiminden kaynaklanan zevkli veya olumlu duygusal durumunu ifade eden bir algıdır. Chin ve Rowley, (2018) iş doyumunu iş yapısı, yönetim kalitesi ve sosyal ilişkiler ve işyerindeki sosyal destek düzeyi gibi farklı kaynaklardan olumlu durum olarak tanımlamıştır. İş doyumu, işgörenlerin işine yönelik bir davranışlarının tümünü yansıtır. Bu nedenle duygusal, bilişsel ve davranışsal eğilimleri içerir. Sonuç olarak iş doyumu, alanyazında geniş çapta incelenmiş ve ağırlıklı olarak performans, üretken çalışma davranışı, ciro ve çalışan sağlığı gibi birçok faktörle ilgilidir (Meier ve Spector, 2015: 10)

Çalışma, insanlığın hayatta kalabilmek üzere yaptığı merkezi bir faaliyet olması ve ayrıca insanlık için temel bir kimlik kaynağıdır. Ama diğer taraftan da insan hayatı için şiddetli bir sıkıntı kaynağıdır. Çalışma, doğası gereği sosyal çevre, aile, zaman ve ücret dâhil olmak üzere işi iç ve dış koşullarından etkilenerek; insan hayatında sosyal ve psikolojik sonuçlar meydana getirmektedir. Bu durumu açıklamak üzere araştırmacılar tarafından ortaya konan çalışma sosyolojisi olgusunu açıklamak gerekmektedir. Çalışma sosyolojisinin genel çevresi belirlenirken Savcı (1999)'nın yapmış olduğu "zaman sınır çalışması" çok açıklayıcı olmuştur. Bireyler bir günlük sahip oldukları zaman dilimi içerisinde 24 saate sahipler ve bunun en az 8 saatini bir iş yerinde çalışarak geçirmektedirler, bir diğer 8 saatlik kısmını ise ortalama olarak uyuyarak geçirmektedirler geriye kalan son sekiz saatlik kısım içerisinde ise aile, akraba ve dostlarla geçirilen zaman olarak değerlendirmektedir. Bu durumda bireyin sosyal olarak var olduğu zaman, iş içi zaman ve iş dışı zaman olarak tanımlanabilir. Bu durumu Gül (2019a) çalışmasında bir şema ile açıklamaktadır:

Şekil 1. Zaman Algısı

Kaynak: Gül, 2019a

Şekil 1'e göre birey, sahip olduğu bir günlük zaman içerisinde fizyolojik, güvenlik ve sosyal ihtiyaçlarını karşılamak üzere maddi gelir elde etmek için çalışmak zorundadır ve bu zaman Çalışma Zamanı olarak tanımlanmaktadır. Bireylerin çalışarak elde ettiği gelir sayesinde çalışma zamanının dışında; fizyolojik (uyku, yemek yeme, boşaltım ve temizlik) ve güvenlik ihtiyaçlarını gidermek üzere kullandığı zorunlu zamana *Serbest Zaman* denir. Hem çalışma zamanı ve hem de serbest zaman içerisinde bireyin yaptığı tüm faaliyetlerde bireysel özgürlükten bahsedilemez. Bireyin sahip olduğu zaman içerisinde tam bir özgürlükten bahsedilebilen zaman; Boş Zaman'dır. Çalışma zamanı ve serbest zamanın dışında, bireyin tamamıyla iş içi yaşamından izole olarak ailesi, arkadaşları ve benzeri kimselerle ya da onlar olmadan yapmak istediği tüm fiziksel, zihinsel ve sosyal faaliyetler için ayırdığı zamana boş zaman denir. Bu süre içerisinde yapılan tüm faaliyetler rekreatif faaliyetler olarak değerlendirilmektedir (Gül, 2019a: 292). Sonuç olarak Savcı (1999)'nın belirlemiş olduğu iş içi zaman, maddi gelir elde etmek üzere bir iş yerinde geçirilen zamanı temsil ederken, boş zaman ise iş dışı zaman kavramını karşılamaktadır. Bu bağlamda rasyonel bir motivasyon sistemi, muhakkak sosyolojik ilkelere dayanmalıdır. Çünkü insanlar sosyal canlılardır. Bireylerin yaşamında büyük bir yere sahip olan çalışma hayatının sosyolojik temellerini anlamak için çalışma sosyolojisinin problemini oluşturan etmenler; "ücret, çalışma zamanı ve yaşamı" gibi çalışma hayatında meydana gelen değişimlerle, "eğitim" ve çalışma dışı zamanda yapılan faaliyetler; "yakın akrabalar ve aile ile olan sosyal ilişkiler" incelenmelidir (Savcı, 1999: 150). Gül (2019a)'e göre bireylerin iş

dışı zamanları iki gruba ayrılır; bunlardan biri *Serbest Zaman* bir diğeri ise *Boş Zaman*. Ancak bu ikisi içerisinde sosyolojik olarak bir araştırma sadece “Boş zaman” içerisinde yapılabilmektedir. Çünkü serbest zaman sadece bireylerin fizyolojik (uyku, yemek, temizli vb.) ihtiyaçlarını karşılamak üzere harcadığını zaman dilimidir. Ancak boş zaman tüm bunların dışında bireyin özgür bir şekilde harcadığı zamandır. Gulam (2016: 157)’da *Boş Zamanı*, insanın kendisi için kullandığı, istediğini yapma özgürlüğüne sahip olduğu zaman olarak tanımlamıştır. Gül (2014)’e göre boş zamanları içerisinde bireylerin yaptığı yalnız ya da toplu tüm faaliyetler, rekreatif faaliyetler olarak tanımlanmaktadır. Kavram olarak rekreasyon bireylerin zorunlu zamanlarının dışında fiziksel ve zihinsel olarak yenilenmek amacıyla gerçekleştirdiği; uyuma, yeme-içme ve tüm fizyolojik ihtiyaçlar dışında bize fiziksel ve zihinsel gerginlik, gerilim ve yorgunluk hissinden kurtulma sağlayan fiziksel ve zihinsel olarak yapılan etkin, edilgen ve ettirgen her türlü faaliyet olarak tanımlamıştır. Gulam (2016)’a göre rekreasyon, bireyin hayatını ve yaşamını iyileştirmek için seçtiği boş zaman etkinlikleri anlamına gelir. Hayatı devam ettirmek için çalışma ne kadar zorunlu ise bunun yanında, sosyalleşme, dinlenme ve tembellik etmek de bir o kadar zorunludur. İşte insanoğlunun tarih süreci içerisinde çalışma hakkının yanında, tembellik hakkının da var olduğunu vurgulamak ve çalışma yaşamından geri kalan zamanların boş zaman faaliyeti olarak rekreatif etkinliklere katılması önemlidir (Gül, 2014). Sonuç olarak çalışma sosyolojisi bireylerin sahip oldukları bir günlük toplam zaman içerisinde çalışma ve boş zamanları içerisinde yaşadıklarının kendisini ne kadar motive etti, elde edilen iş, yaşam doyum ve boş zaman algıları ve rekreatif davranışları üzerine araştırmalar yapan sosyoloji biliminin bir alanıdır.

Konaklama işletmelerinde çalışan işgörenlerin iş doyumunu, yaşam doyumunu ve rekreatif faaliyetlere katılımını etkileyen çalışma sosyolojisi faktörleri kapsamında inceleme yapılan bu çalışma için alanyazında yapılan bilimsel araştırmalara değinmek, bu araştırmanın hipotezlerinin geliştirilmesine yol gösterici olmuştur. İncelenen çalışmalardan biri olan; Gökkyaya ve Türker (2018) “İş Motivasyonu İle İş Tatmini Üzerine Otel İşletmelerinde Karşılaştırmalı Bir Araştırma” adlı çalışmada, Antalya ve Ankara ölçeğinde 737 otel çalışanı ile görüşülmüştür. Elde edilen verilere kapsamında işgörenlerin motivasyonları ile iş doyumları arasındaki farklılıkları kıyı ve kent bağlamında incelenmiştir. Yapılan karşılaştırma neticesinde sosyal güvence algısının kent otel yöneticilerinde kıyı yöneticilerine göre daha yüksek olduğu, yöneticilerin işgörenleri takdir etmeleri bakımından yine kent otellerinin kıyı otellerine göre daha iyi durumda olduğu ve son olarak iş yönetimi ile ilgili kararlar alınırken, işgörenlerin görüşüne kıyı otellerinde dikkat edilmediği görülmüştür. Saldamlı (2008)’nin “İstanbul ölçeğinde Otel İşletmelerinde Bölüm Yöneticilerinin İş Ve Yaşam Tatminini Belirlemeye Yönelik Bir Alan Araştırması” adlı çalışmada, 101 otel yöneticisi ile görüşülmüştür. Çalışma kapsamında işgörenler de gözlemlenen iş doyumunun yaşam doyumunu olumlu yönde etkilediği ancak işletme içerisindeki çalışan ilişkileri, ücret ve işin yapısı bakımından işgörenlerin görüşleri arasında anlamlı farklılığın olduğu belirlenmiştir. Akgündüz (2013)’ün “Konaklama İşletmelerinde İş Doyumu, Yaşam Doyumu Ve Öz Yeterlilik Arasındaki İlişkinin Analizi” adlı çalışması, Kuşadası bölgesinde çalışan toplam 233 işgören ile yapmıştır. Bu araştırma içerisinde iş doyumunu, yaşam doyumunu ve öz yeterlilik ölçekleri kapsamında etki ve ilişki analizini temel alan bir araştırma yapılmıştır. Elde edilen en önemli bulgular ise iş doyumunu ve yaşam doyumunu ve öz yeterlilik arasında anlamlı pozitif yönlü bir ilişki, yaşam doyumunu ve öz yeterlilik arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişkinin var olduğu, iş doyumunu ve yaşam doyumunu arasındaki ilişkide öz yeterliliğin kısmi aracılık etkisi olduğu belirlenmiştir. Yılmaz vd., (2010) “Konaklama İşletmelerinde Çalışan Sendika Üyelerinin İş Ve Yaşam Doyumunu Belirlemeye Yönelik Bir Alan Araştırma” adlı çalışmayı TOLEYİS sendikasına bağlı 5 farklı bölgedeki 28 konaklama işletmesinde çalışan 1298 işgören ile yapmıştır. İşgörenlerin işinden ve yaşamlarından kısmen memnun oldukları ve ayrıca işten ayrılma niyetlerinin oldukça düşük olduğu gözlenmiştir. İş doyumunun işten ayrılma niyetine anlamlı bir etki yaptığı ve iş doyumunu ve yaşam doyumunu arasında anlamlı bir ilişkili olduğu belirlenmiştir. Sürücü (2016)’nın “İş Yaşantısında İyimserlik, Yaşam Doyumu Ve Mutluluk; Otel İşletmelerinde Çalışan İş Görenlere Yönelik Bir Uygulama” adlı çalışmada konaklama işletmelerinde çalışan 397 işgören ile görüşülmüştür. Elde edilen verilere göre iyimserlik, yaşam doyum ve mutluluk düzeylerini belirlenmiş ve değişkenler arasındaki ilişki incelenmiştir. Yapılan analiz sonucu işgörenlerin yaşam doyumlarının orta düzeyde olduğu görülmüştür. Ayrıca iş görenlerin iyimserlik düzeyleri ile yaşam doyum ve mutluluk düzeyleri arasında yapılan ilişki analizinde pozitif yönlü bir ilişkinin var olduğu belirlenmiştir. Buna göre, iş görenlerin iyimserlik düzeyleri arttıkça yaşam doyum ve mutluluk düzeylerinin doğru orantılı olarak arttığı gözlenmiştir. Şener ve Ballı (2019)’nin yapmış olduğu “Çalışanların Yaşam Doyumları ile Duygusal Bağlılıkları ve İş Tatminleri Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi” adlı çalışma, Adana ve Mersin’de faaliyet gösteren konaklama işletmesi çalışanları üzerine yapılmış ve toplam 362 işgörenin yanıtı analiz yapmaya uygun

görülmüş ve elde edilen en temel sonuç; işgörenlerin yaşam doyumları ile iş doyumları arasında anlamlı pozitif bir ilişkinin var olduğudur.

YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Birçok insan için çalışmak ve iş yerinde bulunmak bir yaşam faaliyetidir (Rode, 2004). Emek yoğun bir sektör içerisinde çalışan işgörenlerin, otele gelen misafirlerin boş zamanlarını değerlendirmek üzere ürettiği rekreatif hizmete rağmen, boş zamanlarında rekreatif etkinliklere katılabildiği ve hem işinden hem de yaşamından doyum sağlayıp sağlayamadığının belirlenmesi oldukça önemlidir. Alanyazındaki konaklama işletmeleri özelinde yapılan çalışmaların ağırlıklı olarak iş doyum ve yaşam doyum arasındaki ilişkiyi ve birbirlerine olan etkiyi araştırmışlardır. Bu çalışma ile demografik ve mesleki özellikler bağlamında işgören görüşleri arasındaki farklılıkların incelenmesi alanyazın için bu çalışmayı ayrıca önemli kılmaktadır. Bu kapsamda araştırmanın amacı, konaklama işletmelerinde çalışan işgörenlerin demografik ve mesleki özellikleri bakımından iş ve yaşam doyum ile rekreatif faaliyete katılımını etkileyen çalışma sosyolojisi faktörleri bakımından algılarının incelenmesidir. Konaklama işletmesi çalışan tüm bölümlerdeki işgörenlerin işte geçirdikleri süre düşünüldüğünde sunulan hizmetin kaliteli olması (Temizel ve Garda, 2017: 170; Sevgi ve Paksoy, 2018: 75) bakımından iş, yaşam memnuniyeti ve rekreatif faaliyete katılımı etkileyen çalışma sosyolojisi algılarının araştırılması oldukça önemlidir. Elde edilen bulgular neticesinde araştırmanın amacına hizmet etmesi üzere aşağıdaki hipotezlere yanıt aranmıştır;

H1a işgörenlerin yaşam doyumları medeni durumlarına göre anlamlı şekilde farklılaşmaktadır.

H1b işgörenlerin iş doyumları medeni durumlarına göre anlamlı şekilde farklılaşmaktadır.

H1c işgörenlerin rekreatif faaliyetlere katılımını etkileyen çalışma sosyolojisi algısı medeni durumlarına göre anlamlı şekilde farklılaşmaktadır.

H2a işgörenlerin yaşam doyumları, çocuklarının aynı işi yapması ihtimali bakımından anlamlı şekilde farklılaşmaktadır.

H2b işgörenlerin iş doyumları, çocuklarının aynı işi yapması ihtimali bakımından anlamlı şekilde farklılaşmaktadır.

H2c işgörenlerin rekreatif faaliyetlere katılımını etkileyen çalışma sosyolojisi algısı çocuklarının aynı işi yapması ihtimali bakımından anlamlı şekilde farklılaşmaktadır.

H3a İşgörenlerin yaşam doyum algıları, çalıştığı departmana göre anlamlı şekilde farklılaşmaktadır.

H3b İşgörenlerin, iş doyum algıları, çalıştığı departmana göre anlamlı şekilde farklılaşmaktadır.

H3c İşgörenlerin rekreatif faaliyetlere katılımını etkileyen çalışma sosyolojisi algıları, çalıştığı departmana göre anlamlı şekilde farklılaşmaktadır.

H4a İşgörenlerin yaşam doyum algıları, ikamet durumlarına göre anlamlı şekilde farklılaşmaktadır.

H4b İşgörenlerin rekreatif iş doyum algıları, çalıştığı departmana göre anlamlı şekilde farklılaşmaktadır.

H4c İşgörenlerin rekreatif faaliyetlere katılımını etkileyen çalışma sosyolojisi algıları, çalıştığı departmana göre, anlamlı şekilde farklılaşmaktadır.

H5a İşgörenlerin yaşam doyum algıları, ikamet durumlarına göre anlamlı şekilde farklılaşmaktadır.

H5b İşgörenlerin iş doyum algıları, ikamet durumlarına göre anlamlı şekilde farklılaşmaktadır.

H5c İşgörenlerin rekreatif faaliyetlere katılımını etkileyen çalışma sosyolojisi algıları, ikamet durumlarına göre anlamlı şekilde farklılaşmaktadır.

H6a İşgörenlerin yaşam doyum algıları, kiminle yaşadığına göre anlamlı şekilde farklılaşmaktadır.

H6b İşgörenlerin iş doyum algıları, kiminle yaşadığına göre anlamlı şekilde farklılaşmaktadır.

H6c İşgörenlerin rekreatif faaliyetlere katılımını etkileyen çalışma sosyolojisi algıları, kiminle yaşadığına göre anlamlı şekilde farklılaşmaktadır.

H7a İşgörenlerin yaşam doyum algıları, işletmeden beklentilerine göre anlamlı şekilde farklılaşmaktadır.

H7b İşgörenlerin iş doyum algıları, işletmeden beklentilerine göre anlamlı şekilde farklılaşmaktadır.

H7c İşgörenlerin rekreatif faaliyetlere katılımını etkileyen çalışma sosyolojisi algıları, işletmeden beklentilerine göre anlamlı şekilde farklılaşmaktadır.

H8a İşgörenlerin yaşam doyum algıları, yıllık tatil sürelerine göre anlamlı şekilde farklılaşmaktadır.

H8b İşgörenlerin iş doyum algıları, yıllık tatil sürelerine göre anlamlı şekilde farklılaşmaktadır.

H8c İşgörenlerin rekreatif faaliyetlere katılımını etkileyen çalışma sosyolojisi algıları, yıllık tatil sürelerine göre anlamlı şekilde farklılaşmaktadır.

H9a İşgörenlerin yaşam doyum algıları, hafta tatili kullanımına göre anlamlı şekilde farklılaşmaktadır.

H9b İşgörenlerin iş doyum algıları, hafta tatili kullanımına göre anlamlı şekilde farklılaşmaktadır.

H9c İşgörenlerin rekreatif faaliyetlere katılımını etkileyen çalışma sosyolojisi algıları, hafta tatili kullanımına göre anlamlı şekilde farklılaşmaktadır.

3.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Uluslararası standartlar çerçevesinde, bir destinasyonda konaklama işletmelerinde çalışan mükemmel işgören sayısının belirlenmesinde postüla olarak Çetiner (1995)'in belirttiği formül kullanılmaktadır. Buna göre mükemmel işgören sayısı, sezon içerisinde faaliyet gösteren konaklama işletmelerin oda sayısına bağlı olarak belirlenir. Bu bağlamda Kuşadası destinasyonunda çalışan işgören sayısına uygulanacak formül: **Toplam Tesis Odası Sayısı*1,1 (işgören katsayısı)** (Çetiner, 1995: 16) ile konaklama işletmelerinin istihdam etmesi gereken mükemmel işgören sayısı belirlenmiştir. Bu formül neticesinde Kuşadası'nda Kültür ve Turizm Bakanlığına bağlı faaliyet gösteren otellerin toplam oda sayısı 10.323'dir. Bu kapsamda elde edilen oda sayısı çerçevesinde hesaplama yapıldığında: $10.323 * 1.1 = 11.355$ sayısı mükemmel işgören sayısı olarak belirlenmiştir. Kuşadası tatil bölgesi içerisinde yer alan konaklama tesislerinde çalışan işgören sayısının tümüne ulaşmak zaman, izinler, yönetsel kısıtlayıcılar, maliyet ve benzeri etmenlerden dolayı mümkün değildir. Bu kapsamda çalışmanın evrenini temsil edeceği düşünülen bir örneklem sayısı belirlenmiştir. Örneklem belirleme yöntemi olarak basit tesadüfî örneklem yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem göre, evrendeki tüm analiz birimleri araştırmaya katılmak için eşit ve bağımsızdır. Bu açıdan, araştırma yürütülürken tüm bireylerin araştırmaya katılım olasılığı eşit kabul edilmiştir (Altunışık vd. 2010: 137-139). Veri toplamak üzere 1200 anket dağıtılmıştır. Ancak mevcut kısıtlayıcılar ve engeller nedeni ile 747 ankete kullanılabilmiştir. Toplanan anketlerin tamamı evreni temsil etmesi için genel olarak kabul edilen 384 rakamının üzerinde gerçekleştirildiği için tekrardan anket çalışması yapılmamıştır. Bu kapsamda evreni temsil edeceği düşünülen 747 anket üzerinden analizler yapılmıştır.

3.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmaya veri toplamak üzere hazırlanan anket, otel çalışanlarının demografik ve mesleki bilgilerine ilişkin sorular dışında toplam üç adet ölçekten meydana gelmektedir. Birinci ölçek olarak ele alınan iş doyum ölçeği; Smith, Kendal ve Hulin (1969) tarafından geliştirilmiş, Johnson, Smith ve Tucker (1982) ile Schneider ve Dachler (1978) tarafından geçerlilik ve güvenilirlik analizleri yapılmıştır (Ergin, 1997). Ölçek ifadelerine yanıtlar beşli Likert skalasından yararlanılarak elde edilmiştir. Ölçeğin Türkçe uyarlaması Toker (2007)'in "Konaklama İşletmelerinde İş Doyumu: Demografik Değişkenlerin İş Doyumu Faktörlerine Etkisi Üzerine Bir Çalışma", adlı eserinden alınmıştır. Ancak çalışmasının amacına hizmet etmesi için boyutların sıralaması yeniden düzenlenmiş ve ifadelerin biçimleri değiştirilmiştir. Araştırmada kullanılan ikinci ölçek "Yaşam Doyum" ölçeğidir. Bu ölçek "The Satisfaction with Life Scale" Diener, vd. (1985) tarafından geliştirilmiştir. Sadece beş (5) ifadeden meydana gelmektedir. Ölçek ifadelerine yanıtların elde edilmesinde beşli (5) Likert skalasından faydalanılmıştır. Üçüncü ölçek, çalışma sosyolojisinin iki temel alt boyutu olan; iş içi zaman ve iş dışı zamanı açıklamak Ücret, Çalışma Zamanı Sosyal Çevre Eğitim Sosyal Çevre Boş Zaman temel boyutlarında oluşan ve toplam dokuz (9) ifadeden meydana gelen *Rekreatif Faaliyetlere Katılımı Etkileyen Çalışma Sosyolojisi Algı Ölçeği*'dir. Bu ölçek kapsamında işgörenlerin düşüncelerini almak üzere yine beşli (5) Likert skalasından faydalanılmıştır.

3.4. Geçerlilik

Araştırmada kullanılan ölçeklerin geçerlilik analizinin yapılmasının amacı, ölçek içerisinde yer alan ifadelerin, ölçek boyutları içerisinde doğru bir biçimde dağılıp dağılmadığının belirlenmesidir. Ölçekler vasıtasıyla elde edilen verilerin, faktör analizi (geçerlilik) için uygun olup olmadığını belirlemek amacıyla Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy testi yapılmıştır. Ayrıca bu verilere bağlı olarak, faktör analizi yapmanın doğru olup olmayacağını belirlemek için Barlett's Test of Sphericity testi yapılmıştır (Altunışık vd. 2010: 261).

Tablo 1: Araştırmada Kullanılan Ölçeklere İlişkin Faktör Analiz

	İfadeler	Yönetim	Yükselme Ve Güvence	Ücret	İş Arkadaşları	İşin Yapısı	Yaşam Doyumu	İş İçi Faktörler	İş Dışı Faktörler
	Yönetim4	0,783							
	Yönetim2	0,747							
	Yönetim5	0,713							
İŞ DOYUMU	Yönetim3	0,672							
	Yönetim1	0,425							
	Yükselme ve Güvence 1		0,793						
	Yükselme ve Güvence 2		0,586						
	Yükselme ve Güvence 3		0,479						
	Yükselme ve Güvence 4		0,417						
	Ücret1			0,827					
	Ücret2			0,799					
	Ücret3			0,768					
	İş Arkadaşları 2				0,848				
	İş Arkadaşları 3				0,796				
	İş Arkadaşları 1				0,779				
	İşin Yapısı 2					0,761			
	İşin Yapısı 3					0,695			
	İşin Yapısı 1					0,684			
	KMO Örneklem Yeterliliği: 0,884		x ² : 6313,183 / p: 0,000			Açıklanan Varyans: 37,360			
Yaşam Doyumu	Yaşam Doyumu 3						0,826		
	Yaşam Doyumu 2						0,812		
	Yaşam Doyumu 4						0,802		
	Yaşam Doyumu 1						0,800		
	Yaşam Doyumu 5						0,621		
	KMO Örneklem Yeterliliği: 0,834		x ² : 1378,748 / p: 0,000			Açıklanan Varyans: 60,222			
Rekreatif faaliyete Katılımı etkileyen çalışma sosyolojisi algısı	Ücret 2							0,895	
	Ücret 1							0,862	
	Çalışma Zamanı 2							0,655	
	Çalışma Zamanı 1							0,638	
	Sosyal Çevre 2								0,777
	Eğitim								0,770
	Sosyal Çevre 3								0,756
	Boş Zaman 1								0,742
	Boş Zaman 2								0,648
	Sosyal Çevre 1								0,561
	KMO Örneklem Yeterliliği: 0,840		x ² : 4045,163 / p: 0,000			Açıklanan Varyans: 49,346			

Yapılan faktör analizi ile iş doyum ölçeğinin Ki-kare değeri 6313,183 ve serbestlik derecesi olan $p:0,000$ olarak görülmüştür. Bu bağlamda elde edilen değer (p<0,05)'ten küçük olması, işdoyum ölçeği için faktör analizi yapılma kararının doğru olduğu ortaya koymaktadır. İşdoyum ölçeğine ilişkin olarak KMO test değerinin 0,884 (p>0,500) olarak hesaplanması, işdoyum ölçeği için seçilen örneklem büyüklüğünün, anlamlı bir geçerlilikte olduğu söylenebilir. Bu boyutların "yönetim", "yükselme ve güvence", "ücret", "iş arkadaşları", ve "işin yapısı" olarak faktör yüklerinin kendi boyutları içerisinde anlamlı bir şekilde dağıldığı görülmüştür. Ancak Faktör analizi sonucuna göre işdoyum ölçeğinin 'ücret' boyutunda yer alan "Aldığım ücret, işime göre azdır" ile iş arkadaşları boyutunda yer alan "İş arkadaşlarım sıkıcıdır" ifadesi boyut dışında kaldığından, analizler kapsamında değerlendirilmeye alınmamıştır. Yaşam doyum ölçeğine ilişkin olarak KMO test değerinin 0,834 (p>0,5) olması, araştırmanın geçerliliği açısından örneklem büyüklüğünün yeterli olduğunu göstermektedir. Hesaplanan ki-kare değeri 1378,748, Assimtonic Significancy değeri (sig) 0,000 olarak belirlenmiştir. Elde edilen değer (p<0,05)'da küçük olması, yaşam doyum ölçeği için faktör analizi uygulanmasının doğru olduğunu göstermektedir. Rekreatif Faaliyete Katılımı Etkileyen Çalışma Sosyolojisi Algısı ölçeğine ilişkin olarak Bartlett's testinde ki-kare değeri 4045,163 (sig) 0,000 olarak hesaplanmıştır. Elde edilen (Sig) değerin (p<0,05)'da küçük olması, Rekreatif Faaliyete Katılımı Etkileyen Çalışma Sosyolojisi Algısı ölçeği için analizi uygulanmasının doğru olduğu söylenebilir. KMO test değeri 0,840 olarak ölçülmüştür. Bu oranın (p>0,500)'ten büyük olması, araştırmanın geçerliliği açısından örneklem büyüklüğünün yeterli olduğunu göstermektedir.

4. Bulgular

Anket içerisinde kullanılan ölçeklerin güvenilirlik analizi ile ölçeklerin genel aritmetik ortalaması ve standart sapma değerlerine yer verilmiştir. Buna göre Tablo 2'de veriler incelendiğinde iş doyum ölçeğinden elde edilen sonuçlara göre bireylerin işlerinden aldıkları doyum ($\bar{x}:3,24$) olarak hesaplanmıştır. Bu durumda işgörenlerin işlerinden elde ettikleri doyum oldukça makul düzeydedir. İş doyum ölçeği boyutları bakımından incelendiğinde ise sadece ücret boyutunun ortalamasının diğer boyutlara göre en düşük olduğu görülmüştür. Bu bakımdan işgörenlerin iş doyumuna etki eden ücretin ($\bar{x}:2,52$) yeterli oranda iş doyumuna etki etmediği görülmektedir. Yaşam doyum ölçeği genel aritmetik ortalama incelendiğinde ise bireylerin tatmin edici bir yaşam doyumuna sahip olmadıkları ($\bar{x}:2,94$) gözlenmiştir. Rekreatif faaliyetlere katılımı etkileyen çalışma sosyolojisi algısı ölçeğinin genel aritmetik ortalaması ($\bar{x}:3,09$) olarak hesaplanmıştır. Bu bakımdan boş zamanların değerlendirilmesinde çalışma sosyolojisi algısının orta düzeyde bir etki sağladığı söylenebilir. Bu ölçek alt boyutları itibarıyla incelendiğinde işgörenlerin aldığı eğitim, rekreatif faaliyete katılımı etkilemede diğer etmenlere göre daha etkili olduğu söylenebilir. İşgörenlerin aldıkları ücretin, bireylerin rekreatif faaliyete katılmasına yeterli olmadığı görülmüştür.

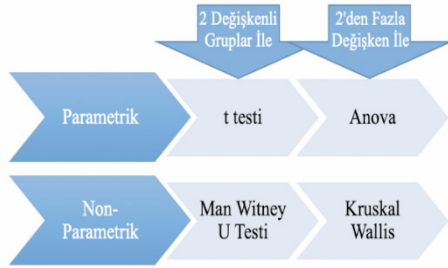
Tablo 2: Ölçek Ve Boyutlarına İlişkin Frekans Ve Güvenirlilik Analizleri

Ölçek	\bar{x}	s.s.	α	Boyut	\bar{x}	s.s.
İş Doyumu	3,24	0,682	0,840	Yönetim	3,51	0,894
				Yükselme ve Güvence	3,20	0,898
				Ücret	2,52	0,975
				İş Arkadaşları	3,60	0,891
				İşin Yapısı	3,20	0,974
Yaşam Doyumu	2,94	0,869	0,750	-	-	-
Rekreatif Faaliyetlere Katılımı Etkileyen Çalışma Sosyolojisi Algısı	3,09	0,808	0,885	Ücret	2,71	1,117
				Çalışma Zamanı	3,04	1,138
				Sosyal Çevre	3,13	0,9
				Eğitim	3,46	1,091
				Boş Zaman	3,28	1,059

İş Doyumu, Yaşam Doyum ve rekreatif faaliyetlere katılımı etkileyen çalışma sosyoloji faktör ölçeklerinin bu araştırma için güvenilir olduğu söylenebilir. Çünkü araştırmalarda Cronbach Alpha katsayısı temel alınarak elde edilen güvenilirlik analizlerinin katsayısı, ölçek türünden türüne göre değişebiliyor olsa da sosyal bilimlerde Cronbach Alpha değerinin $\alpha=0,600$ 'ün üzerinde olması, kullanılan ölçeğin güvenilir olduğuna ilişkin önemli bir kanıt sayılmaktadır (Akgül ve Çevik, 2003: 430; Ural ve Kılıç, 2006: 290). Bu bağlamda, araştırmada kullanılan iş doyum ölçeğinin genel güvenilirlik Cronbach Alpha değeri ($\alpha=0,840$), yaşam doyum ölçeğinin genel güvenilirlik

katsayısı ($\alpha=0,750$) ve rekreatif faaliyetlere katılımı etkileyen çalışma sosyolojisi algı ölçeğinin genel güvenilirlik düzeyi ($\alpha=0,885$) olarak hesaplanmıştır. Bu kapsamda kullanılan her üç ölçekten elde edilen verilerin, güvenilir olduğu (Sekaran, 2003: 225; Şencan, 2005: 128; Ural ve Kılıç, 2006: 290) yorumu yapılabilir.

Çalışma kapsamında işgörenlerden elde edilen demografik ve mesleki veriler ile ölçeklerden elde edilen verilerin karşılaştırılmasında yapılacak analize karar verirken şekil 2’den faydalanılmıştır. Şekil 2’den elde edilen sonuca göre normallik testine göre veriler parametrik, karşılaştırılacak değişken sayısı en fazla 2 ise T testi, normallik test sonucu veriler non-parametrik ise Man Witney U Testi uygulanabilir. Karşılaştırılan gruplarda değişken sayısı 2’den fazla ve değişkenlere uygulanan normallik testi sonucu parametrik ise Anova, non-parametrik ise Kruskal Wallis testleri uygulanmalıdır. Bu kapsamda yapılan normallik testi sonucunda araştırma verilerinin non-parametrik olduğu belirlenmiştir. Bu bulgu kapsamında en fazla iki değişkenli olan karşılaştırma testlerinde Man-Witney U testi, en az üç değişkenli olan karşılaştırma testlerin de ise Kruskal Wallis testi uygulanmıştır.

Şekil 2: Fark Analizine Karar Verme Skalası

Kaynak: Gül, 2019b

Tablo 3: Yaşam Doyumu, İş Doyum Ve Rekreatif Faaliyet Katılımı Etkileyen Çalışma Sosyolojisi Algısı Bakımından Gruplar Arası Fark Analizi

Medeni Duruma Göre Fark Analizleri		N	Sıra Ort.	Sıra Toplamı	Shapiro-Wilk	U	p
Yaşam Doyumu	Evli	429	375,96	161286	0,000	66513,00	0,661
	Bekâr	316	368,98	116599			
İş Doyumu	Evli	429	372,44	159778	0,001	67542,50	0,934
	Bekâr	316	373,76	118108			
Rekreatif Faaliyet Katılımı Etkileyen Çalışma Sosyolojisi Algısı	Evli	429	395,51	169675	0,000	58124,00	0,001
	Bekâr	316	342,44	108210			
Çocuklarının Aynı İş Yapması İstemesi Bakımından		N	Sıra Ort.	Sıra Toplamı	Shapiro-Wilk	U	p
Yaşam Doyumu	Evet	145	445,23	64558	0,000	33317,00	0,000
	Hayır	602	356,84	214820			
İş Doyumu	Evet	145	458,23	66444	0,001	31431,50	0,000
	Hayır	602	353,71	212935			
Rekreatif Faaliyet Katılımı Etkileyen Çalışma Sosyolojisi Algısı	Evet	145	469,80	68122	0,000	29753,50	0,000
	Hayır	602	350,92	211257			
İkamet Durumu Bakımdan Fark Analizi		n	Sıra Ort.	Shapiro-Wilk	x ²	p	Fark
Yaşam Doyumu	a) Yalnız	122	353,09	0,000	11,799	0,006	c,d
	b) Aile ile	549	372,30				c,d
	c) İş Arkadaşları ile	74	430,73				a,b,d
	d) Akraba ile	2	18,00				a,b,c
İş Doyumu	a) Yalnız	122	381,84	0,001	6,351	0,096	-
	b) Aile	549	375,44				-
	c) İş Arkadaşları	74	360,39				-
	d) Akraba	2	4,50				-
Rekreatif Faaliyetlere Katılımı Etkileyen Çalışma Sosyolojisi Algısı	a) Yalnız	122	370,32	0,000	6,011	0,111	-
	b) Aile	549	378,14				-
	c) İş Arkadaşları	74	358,93				-
	d) Akraba	2	19,50				-

İşgörenlerin yaşam doyumları bakımından elde edilen “Evli” ve “Bekâr” işgörenlerin algıları arasında anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır (p:0,661). Bu tablo içerisinde sıra ortalama puanları incelendiğinde evlilerin yaşam doyum algıları bekârlara göre daha yüksek olduğu görülmüştür (S.O. 375,96>368,98). İşgörenlerin medeni durumları bakımından iş doyumları arasındaki fark incelendiğinde ise gruplar arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı tespit edilmiş (p:0,934), sıra ortalama değeri incelendiğinde ise bekârların iş doyum algılarının evlilere göre daha yüksek olduğu söylenebilir (S.O.373,76>372,44). Rekreatif faaliyet katılımı etkileyen çalışma sosyolojisi faktörlerinin algılanmasında medeni durumları bakımından işgörenlerin görüşleri anlamlı farklılaşmaktadır (p:0,001). Çalışma sosyolojisi algısının bireylerin rekreatif faaliyete katılımında etkili olduğu, evli olanların algılarının bekârlara göre daha yüksek olduğu söylenebilir (S.O. 395,51>342,44). Yapılan analizler neticesinde medeni duruma göre yapılan karşılaştırmada yaşam doyumu, iş doyumu ve rekreatif faaliyet katılımı etkileyen çalışma sosyolojisi algısı bakımından H1a, H1b ve H1c hipotezleri kabul edilmiştir.

Araştırmaya katılan işgörenlerin büyük bir çoğunluğu, çocuklarının kendileri ile aynı işi yapmasını istemediklerini beyan etmişlerdir. Bu tablo kapsamında işgörenler yaptığı işi, çocuklarının yapmasını istemeyenler ile yapmasını isteyenlerin “Yaşam Doyum” algıları arasında anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir (p:0,000). İşgörenler içerisinde çocuklarının kendileri ile aynı işi yapmasını isteyenlerin yaşam doyum algıları, çocuklarının kendileri ile aynı işi yapmasını istemeyenlere göre daha yüksek çıkmıştır (S.O.:445,23>356,84). Çalışanların iş doyumları bakımından yapılan karşılaştırma analizi sonuçlarına göre çocuklarının aynı işi yapmasına “evet” diyenler ile “hayır” diyenlerin iş doyum algıları bakımından gruplar arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür (0,000). Yaşam doyumunda olduğu gibi evet diyenlerin iş doyum algıları “Hayır” diyenlere göre daha yüksektir (S.O: 458,23>353,71). Karşılaştırılan grupların görüşleri arasında üç hipotez bakımından anlamlı farklılıkların var olduğu görülmüştür. Bu bakımdan H2a, H2b ve H2c hipotezleri kabul edilmiştir. Verilen rakamlardan yola çıkıldığında bireylerin ikamet ettikleri yere göre işgörenlerin yaşam doyumu elde etmelerinde karşılaştırılan gruplar arasında anlamlı bir farklılığın var olduğu görülmüştür (p:0,006). Gruplar arasında akraba yanında konaklayanların (S.O: 18,00) yaşam doyumlarının oldukça düşük olduğu iş arkadaşları ile konaklayanların (S.O: 430,73) ise yaşam doyumlarının oldukça yüksek olduğu görülmektedir. İş görenlerin ikamet durumuna göre iş doyumu elde etmelerinde karşılaştırılan gruplar arasında anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır (p:0,096). Yine akraba yanında konaklayanların iş doyum algılarının oldukça düşük olduğu (S.O: 4,50), yalnız yaşayanlarda bu algının oldukça yüksek olduğu (S.O: 381,84) belirlenmiştir. Rekreatif faaliyet katılımı etkileyen çalışma sosyolojisi algısı bakımından karşılaştırılan gruplar arasında anlamlı bir farklılık yoktur (p: 0,111). Rekreatif Faaliyetlere Katılımı Etkileyen Çalışma Sosyolojisi Algısının akraba yanında (S.O.:19,50) kalanlarda oldukça düşük, ailesiyle (S.O: 378,14) kalanlar da ise oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Yapılan karşılaştırma içerisinde sadece yaşam doyum algısı bakımından gruplar arasında anlamlı bir farklılığın var olduğu, iş doyum ve çalışma sosyolojisi algısı bakımından anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmüştür. Bu bakımdan H4a hipotezi kabul, H4b ve H4c hipotezleri red edilmiştir.

Tablo 4'deki veriler kapsamında işgörenlerin yaşam doyum algılarının çalıştıkları departman bakımından gruplar arasında anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır (p:0,223). Yaşam doyum algı ortalaması en düşük (S.O.:263,50) olarak hesaplanmıştır. Ancak araştırmada hesaplanan algı sadece iki kişiye aittir. Bu kapsamda peyzaj departmanından sonra en az yaşam doyum algısına sahip departman Cankurtaran ve Ön büro çalışanları olmuştur. (S.O.: 327,80-330,19) en yüksek yaşam doyum algısı yönetim departmanında görülmüştür (S.O.:438,80). İşgörenlerin iş doyum algıları bakımından departmanlar arasında anlamlı bir farklılık görülmüştür (p: 0,020). Grupların iş doyum algıları incelendiğinde yine peyzaj çalışanların iş doyum algılarının en düşük değere sahip olduğu görülmektedir (S.O.:241,50). Ancak bu veriler sadece iki peyzaj çalışanına ait olduğu için bu değerden sonra gelen Sıra Ortalamaya bakıldığında Servis çalışanlarının iş doyum algısının diğer departman çalışanlarına göre en düşük olduğu görülmüştür (S.O.:335,01). Rekreatif faaliyetlere katılımı etkileyen çalışma sosyolojisi algısının değerlendirilmesinde, işgörenlerin görüşleri arasında departmanlar bazında anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır (p:0,139). Rekreatif faaliyetlere katılımı etkileyen çalışma sosyolojisi algısında “Mutfak”ta çalışanların sıra ortalaması grup içerisindeki diğer departmanlara göre oldukça düşük çıkmıştır (S.O.:343,05). Bölüm çalışanlarının çalışılan bölüm bazında yapılan karşılaştırmada sadece iş doyumunda anlamlı farklılığın var olduğu görülmüştür. Bu bakımından H3b hipotezi kabul, H3a ve H3c hipotezleri red edilmiştir.

Tablo 4: Yaşam Doymu, İş Doymu Ve Rekreatif Faaliyet Katılımı Etkileyen Çalışma Sosyolojisi Algısı Bakımından Gruplar Arası Fark Analizi

Çalışılan Departman Bakımından Fark Analizi		n	Sıra Ort.	Shapiro-Wilk	x ²	p	Fark
Yaşam Doymu	a) Ön büro	83	330,19	0,000	11,664	0,223	-
	b) Servis	196	378,32				-
	c) Mutfak	173	366,04				-
	d) Kat	114	396,17				-
	e) Yönetim	54	438,80				-
	f) Teknik	25	367,94				-
	g) Cankurtaran	23	327,80				-
	h) Muhasebe	55	374,46				-
	i) Peyzaj	2	263,50				-
	j) Güvenlik	22	353,50				-
İş Doymu	a) Ön büro	83	367,72	0,001	19,651	0,020	-
	b) Servis	196	335,01				a,e,j
	c) Mutfak	173	397,45				b
	d) Kat	114	372,25				j
	e) Yönetim	54	437,53				b,c
	f) Teknik	25	348,38				-
	g) Cankurtaran	23	343,35				c
	h) Muhasebe	55	378,76				-
	i) Peyzaj	2	241,50				-
	j) Güvenlik	22	475,14				-
Rekreatif Faaliyetlere Katılımı Etkileyen Çalışma Sosyolojisi Algısı	a) Ön büro	83	389,71	0,000	13,565	0,139	-
	b) Servis	196	367,74				-
	c) Mutfak	173	343,05				-
	d) Kat	114	357,37				-
	e) Yönetim	54	433,63				-
	f) Teknik	25	411,32				-
	g) Cankurtaran	23	441,00				-
	h) Muhasebe	55	405,65				-
	i) Peyzaj	2	450,50				-
	j) Güvenlik	22	355,14				-

Tablo 5'e göre ikamet edilen evin mülkiyeti bakımından yaşam doymu elde etmede grupların görüşleri arasında anlamlı bir farklılığın var olduğu (P:0,001), mülkiyeti akrabaya ait olan evde yaşanan işgörenlerin yaşam doyumlarının düşük olduğu gözlenmiştir (SO.233,63). İş doymu açısından bakıldığında gruplar arasında yine anlamlı farklılığın olduğu görülmüştür (p:0,036). Yine mülkiyeti akrabaya ait olan evde ikamet edenlerin iş doyumlarının düşük olduğu görülmüştür (S.O.205,70). Çalışma sosyolojisi algısı bakımından gruplar karşılaştırılmış ve anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmüştür (p:0,092). Yaşam ve iş doymunda olduğu gibi çalışma sosyolojisi algısının akraba evinde kalanlarda oldukça düşük olduğu görülmüştür. İş ve Yaşam doymu bakımından işgörenlerin görüşleri arasında farklılık oluşurken ve çalışma sosyoloji bakımından işgören görüşlerinde anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır. Sonuç olarak H5a ve H5b hipotezleri kabul, H5c hipotezi red edilmiştir. Günlük çalışma süresi bakımından tüm ölçekler içerisinde yapılan analizde, gruplar arasında anlamlı farklılığın olduğu görülmektedir. Ayrıca çalışma süresi arttıkça işgörenlerin yaşam doymu, iş doymu ve çalışma sosyoloji algılarının azaldığı görülmektedir. Çalışma süresi ile ilgili tüm hipotezlerde, gruplar arasında anlamlı farklılığa rastlanmıştır. Bu bakımdan H6a, H6b ve H6c hipotezleri kabul edilmiştir.

Tablo 5: Yaşam Doymu, İş Doymu Ve Rekreatif Faaliyet Katılımı Etkileyen Çalışma Sosyolojisi Algısı Bakımından Gruplar Arası Fark Analizi

İkametin Mülkiyeti Bakımından Fark Analizi		N	Sıra Ort.	Shapiro-Wilk	x ²	p	Fark
Yaşam Doymu	a) Kiracı	250	340,11	0,000	19,704	0,001	b,c,d,e
	b) Ev Sahibi	327	388,01				a,d
	c) Aile Evi	87	399,64				a,d
	d) Akraba Evi	15	233,63				a,b,c,e
	e) Lojman	68	429,40				a,d
İş Doymu	a) Kiracı	250	386,60	0,001	10,281	0,036	d
	b) Ev Sahibi	327	369,21				d
	c) Aile Evi	87	378,56				d
	d) Akraba Evi	15	205,70				a,b,c,e
	e) Lojman	68	382,00				d
Rekreatif Faaliyetlere Katılımı Etkileyen Çalışma Sosyolojisi Algısı	a) Kiracı	250	367,78	0,000	7,988	0,092	-
	b) Ev Sahibi	327	364,88				-
	c) Aile Evi	87	434,11				-
	d) Akraba Evi	15	338,03				-
	e) Lojman	68	371,76				-
Günlük Çalışma Süresi Bakımından Fark Analizi		n	Sıra Ort.	Shapiro-Wilk	x ²	p	Fark
Yaşam Doymu	a) 0-8 Saat	478	393,63	0,000	16,840	0,002	b,d
	b) 9-11 Saat	184	335,88				a
	c) 12-14 Saat	78	361,99				d
	d) 15-17 Saat	5	132,00				a,c
	e) 18 ve Üzeri	2	263,50				-
İş Doymu	a) 0-8 Saat	478	405,17	0,001	38,213	0,000	b
	b) 9-11 Saat	184	291,05				a,c
	c) 12-14 Saat	78	385,10				b
	d) 15-17 Saat	5	292,80				-
	e) 18 ve Üzeri	2	326,50				-
Rekreatif Faaliyetlere Katılımı Etkileyen Çalışma Sosyolojisi Algısı	a) 0-8 Saat	478	400,20	0,000	32,360	0,000	b,d
	b) 9-11 Saat	184	316,04				a,d
	c) 12-14 Saat	78	374,42				b,d
	d) 15-17 Saat	5	52,80				a,b,c
	e) 18 ve Üzeri	2	231,00				-

Tablo 6 kapsamında yaşam doymu (S.O:274,93), iş doymu (S.O:239,85) ve çalışma sosyolojisi algısı bakımından yapılan incelemede en düşük ortalamaya sahip beklentinin “Yönetimin tavrı” ifadesinde olduğu belirlenmiştir. Bu bölümde yapılan analizlerde gruplar arasında yapılan karşılaştırmada tüm gruplarda anlamlı farklılığa rastlanmıştır. Bu bakımdan H7a, H7b ve H7c hipotezleri kabul edilmiştir. İşgörenlerin yıllık izin sürelerine göre yapılan karşılaştırma neticesinde yıllık izin süresi “0” olanların iş doymu, yaşam doymu ve çalışma sosyolojisi algılarının yıllık izne sahip olanlara göre düşük olduğu gözlenmiştir. Yıllık izin süresi bakımından karşılaştırılan gruplar arasında anlamlı farklılık olduğu belirlenmiştir. Bu kapsamda H8a, H8b ve H8c hipotezleri kabul edilmiştir. Tablo içerisinde yapılan analizden elde edilen en anlamlı bulgu “haftalık izine sahip misiniz?” sorusuna hayır diyenlerin rekreatif faaliyet katılımını etkileyen çalışma sosyolojisi algılarının düşük olması (S.O:287,76)’dır. Ancak haftalık izin kullanmadığını belirten işgörenlerin yaşam doymu (S.O:398,67) ve iş doymu (S.O:388,77) algıları oldukça yüksektir. Bu bölüm için geliştirilen hipotezlerde anlamlı sonuçlar elde edilmiştir. Sonuç olarak H9a, H9b ve H9c hipotezleri kabul edilmiştir.

Tablo 6: Yaşam Doymu, İş Doymu Ve Rekreatif Faaliyet Katılımı Etkileyen Çalışma Sosyolojisi Algısı Bakımından Gruplar Arası Fark Analizi

İş Yerinden Beklenti Bakımından Fark Analizi		N	Sıra Ort.	Shapiro-Wilk	χ^2	p	Fark
Yaşam Doymu	a) Terfi Etmek	172	433,78	0,000	29,868	0,000	b,d,e,f,g
	b) Kardan Pay Almak	32	308,77				a,c
	c) İş Emniyeti	55	422,92				b,d,e
	d) Ücret Artışı	282	357,95				a,c
	e) Yönetimin Tavrı	36	274,93				a,c,g
	f) Çalışma Saatlerinin Düzeltilmesi	76	342,97				a
	g) İşten Çıkarılmamak	94	369,37				a,e
İş Doymu	a) Terfi Etmek	172	454,23	0,001	71,325	0,000	b,d,e,f
	b) Kardan Pay Almak	32	332,92				a,g
	c) İş Emniyeti	55	411,24				d,e,f
	d) Ücret Artışı	282	329,21				a,c,e,g
	e) Yönetimin Tavrı	36	239,85				a,c,d,g
	f) Çalışma Saatlerinin Düzeltilmesi	76	314,15				a,c,g
	g) İşten Çıkarılmamak	94	453,52				b,d,e,f
Rekreatif Faaliyetlere Katılımı Etkileyen Çalışma Sosyolojisi Algısı	a) Terfi Etmek	172	453,44	0,000	34,185	0,000	b,c,d,e,f,g
	b) Kardan Pay Almak	32	363,02				a
	c) İş Emniyeti	55	313,41				a
	d) Ücret Artışı	282	354,54				a
	e) Yönetimin Tavrı	36	309,21				a
	f) Çalışma Saatlerinin Düzeltilmesi	76	370,39				a
	g) İşten Çıkarılmamak	94	353,95				a
Yıllık İzin Süresi Bakımından Fark Analizi		N	Sıra Ort.	Shapiro-Wilk	χ^2	p	Fark
Yaşam Doymu	a) 0 gün	254	334,72	0,000	41,141	0,000	b,c,e
	b) 1-5 gün	75	457,01				a,d
	c) 6-10 gün	78	391,21				a,d
	d) 11-15 gün	187	335,10				b,e
	e) 16-21 gün	153	439,74				a,d
İş Doymu	a) 0 gün	254	340,86	0,001	24,437	0,000	b,e
	b) 1-5 gün	75	421,57				a,d
	c) 6-10 gün	78	361,12				e
	d) 11-15 gün	187	354,05				b,d
	e) 16-21 gün	153	436,65				a,c,d
Rekreatif Faaliyetlere Katılımı Etkileyen Çalışma Sosyolojisi Algısı	a) 0 gün	254	341,43	0,000	21,735	0,000	b,c,e
	b) 1-5 gün	75	407,11				a,d
	c) 6-10 gün	78	458,77				a,d,e
	d) 11-15 gün	187	356,43				b,c
	e) 16-21 gün	153	390,11				a,c
Haftalık İzin Kullanma		n	Sıra Ort.	Sıra Toplamı	Shapiro-Wilk	U	p
Yaşam Doymu	Evet	704	371,50	261540	0,000	13379,50	0,431
	Hayır	43	398,67	16346			
İş Doymu	Evet	704	372,08	261946	0,001	13785,50	0,629
	Hayır	43	388,77	15940			
Rekreatif Faaliyet Katılımı Etkileyen Çalışma Sosyolojisi Algısı	Evet	704	377,96	266087	0,000	10937,00	0,009
	Hayır	43	287,76	11798			

5. SONUÇ, TARTIŞMA ve ÖNERİLER

Bu çalışma konaklama işletmesinde çalışan işgörenlerin demografik ve mesleki özelliklerine göre; iş doyumunu, yaşam doyumunu ve rekreatif faaliyetlere katılımı etkileyen çalışma sosyolojisi algılarını incelemiştir. Çalışma neticesinde bireylere yöneltilen demografik ve mesleki sorular sonrasında ortaya çıkan bağımsız değişkenler üzerinden iş doyumları, yaşam doyumları ve çalışma sosyolojisi algılarındaki farklılıklar ortaya konularak önerilerde bulunulmuştur. Bu kapsamda yapılan analizler neticesinde ortaya çıkan sonuçlar, benzer çalışmalardan elde edilen bulgular ve öneriler şöyle sıralanabilir;

Temelde elde edilen en önemli bulgu; medeni durum bakımından “evli olanların yaşam doyumlarının daha yüksek olduğu, bunun sebebinin aile hayatının insan yaşamını daha anlamlı kılması şeklinde yorumlanabilir. İş doyumunda ise bekâr olanların algılarının daha yüksek olduğu görülmüştür. Bu durum ise yetişkin bir bireyin, ailesi dışında özellikle bekâr ise iş yerinde oluşturduğu ilişkilerin, evlilere göre daha anlamlı olduğu şeklinde yorumlanabilir. Bu sonuç bağlamında benzer bir sonuca Sönmez ve Sönmez (2018) “Life Satisfaction And Happiness With Regard To Human Capital And Religiosity in Turkey” adlı çalışmada ulaşmıştır: evli işgörenlerin yaşamlarından daha mutlu ve memnun olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca bekârların, evli ve çok çocuğu olan işçilere göre hayatlarından memnun olmadıklarını belirlemiştir. Mercanlioğlu (2012)’nin “Demografik Değişkenler Bazında İş Tatmini Boyutlarında Oluşan Farklılıklar: Okmeydanı Eğitim Ve Araştırma Hastanesi Personeline Yönelik Bir Araştırma” adlı çalışmasında medeni durum bakımından hastane çalışanlarının iş tatminlerinin farklılaştığı tespit edilmiştir. Son olarak Hanbay, Keskin ve Kanıbay (2017) “Spor Yapan Bireylerin Yaşam Doyumlarının Araştırılması” adlı çalışmasında spor yapan bireylerin yaşam doyumlarının medeni durum değişkenine göre anlamlı farklılık gösterdiğini belirlemiştir. Medeni durumlar bakımından farklı sonuçlar da elde edilen çalışma; Koç, Yazıcıoğlu ve Hatipoğlu (2009)’nin Öğretmenler üzerine yaptıkları çalışmada medeni durumlarına göre öğretmenlerin iş doyumlarının farklılaşmadığı belirlenmiştir. Sonuç olarak yapılan çalışmalarda hizmetler sektöründe çalışan işgörenlerin medeni durumları bakımından evli olmaları iş ve yaşam doyumlarına olumlu katkı sağladığı söylenebilir. Bu bakımdan konaklama işletmelerinin hizmet kalitesi için insan kaynakları departmanı, işgörenler arasında evlenmeyi teşvik edici, evli olanların durumlarını düzenleyen yardımlar ve benzeri çalışmalar yapması önerilmektedir.

İşgörelere yöneltilen “Çocuklarınızın Sizinle Aynı İşi Yapmasını İster Misiniz?” sorusuna katılımcıların %80,6’sı hayır demiştir. Bu çok önemli bir bulgudur. Ayrıca yaşam doyum, iş doyum ve rekreatif faaliyetlere katılımı etkileyen çalışma sosyolojisi algılarının evet diyenlere göre daha düşük olduğu görülmüştür. Bu durumda işgörenlerin büyük bir çoğunluğunun yaptığı işten doyum almadığı ve mutlu olmadığı yorumu yapılabilir. Sonuç olarak işgörenlerin yaptığı işin, aile bireyleri tarafından yapılmasının istenmemesi, işgörenler üzerinde mesleğe karşı oluşan bu olumsuz bir algının var olduğunu göstermektedir. Bu algının bir başka akademik çalışma içerisinde özellikle ele alınması önerilmektedir. İşgörenler içerisinde çocuklarının kendileri ile aynı işi yapmasını isteyenlerin yaşam doyum algıları, çocuklarının kendileri ile aynı işi yapmasını istemeyenlere göre daha yüksek çıkmıştır. Veenhoven, (2001)’in “What We Know About Happiness” ve Dockery, (2003)’in “Happiness, Life Satisfaction and the Role of Work” adlı çalışmalarından elde ettikleri bulgulara göre; gelir ve yaşam memnuniyeti arasındaki ilişkinin gelir ve mutluluk arasındaki ilişkiden daha yüksek olduğunu gözlenmiştir. Maddi varlık ile yaşam doyum arasındaki ilişkiye bakıldığında gelirin, mutluluk ve yaşam memnuniyeti üzerinde önemli bir etkisi olmadığını savunulmuştur. Easterlin (2001)’in “Income and Happiness:” ve Frey ve Stutzer (2002)’in “What Can Economists Learn from Happiness Research” adlı çalışmalarında, yoksul ülkeler için kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hâsıla ile refah arasında pozitif bir ilişki olduğunu ortaya konulsa da, daha zengin ülkeler için gelir ve mutluluk arasında anlamlı bir ilişkinin var olduğu söylenemeyeceği ifade edilmiştir (Sönmez ve Sönmez, 2018). Sonuç olarak “Gelir”in, insanların mutluluğunu ve yaşam doyumunu olumlu etkileyen önemli faktör olmadığı şeklinde yorum yapılabilir.

İşgörenlerin çalıştıkları departmanlar bazında yapılan karşılaştırmada, peyzaj, cankurtaran, önbüro bölümlerinde çalışanların yaşam doyum algılarının diğer bölümlerde çalışan işgörelere göre daha düşük, iş doyumunu bakımından peyzaj, servis ve teknik bölümlerinde çalışan işgörenlerin diğer departmanlarda çalışanlarına göre daha düşük olduğu belirlenmiştir. Rekreatif faaliyetlere katılımı etkileyen çalışma sosyolojisi bakımında mutfak ve kat hizmetleri bölümlerinde çalışan personelin algısı, diğer departmanlara göre en düşük çıkmıştır. Bu bakımdan çalışma sosyoloji algısını oluşturan ücret, çalışma zamanı, sosyal çevre, eğitim ve boş zaman bakımından

mutfak ve kat hizmetlerinde çalışan personelin rekreatif faaliyete katılımını etkileyen çalışma sosyolojisi algıları için insan kaynakları departmanları tarafından iyileştirme çalışmaları yürütülmesi önerilmektedir. Şimşek (2011) bu bağlamda çalışmasında şu örneği vermektedir; endüstri psikolojisini örgüt odaklı yaklaşımdan, birey odaklı hale dönüştürülmelidir. İş ve yaşam doyumu elde edilmesinde özellikle etkin bir çalışma yaşamına sahip, çalışanlar için olumlu psikoloji kuracak yaşam koşulları ve mutluluk yöneticisi gibi uygulamalar daha bilimsel hale getirilerek işgören merkezli uygulamalara başlanabileceğini önermiştir. İşletmelerde yapılan uygulamalarda bu işleri organize edenlere “mutluluk yöneticisi” (Chief Happiness Officer) unvanı kullanıldığını belirtmiştir. Bu anlamda Amerika’da “olumlu endüstri psikolojisi” alanında eğitim verilen lisansüstü programlar açılarak bu anlamda işgören odaklı ilk adımlar olmuştur (Şimşek, 2011).

Yaşanılan yerin mülkiyeti bakımından işgörenlerin yaşam doyumu incelendiğinde, ikamet edilen evin mülkiyetinin akrabalarına ait olanların yaşam doyum, iş doyum ve çalışma sosyolojisi algılarının oldukça düşük olduğu belirlenmiştir. Bu durumun işletme lojmanında ikamet eden işgörenlerde olması beklenen bir durum iken mülkiyeti akraba evi olanlarda olması, bu durumu oldukça anlamlı kılmaktadır. Buna karşılık ailesinin evinde kalan işgörenlerin tüm ölçeklerde algılarının oldukça yüksek olduğu görülmüştür. Sonuç olarak ikamet edilen yerin mülkiyetinin önemli olduğu belirlenmiştir. Bu bakımdan konaklama işletmesi çalışanlarının yaşadıkları yerin mülkiyeti bakımından bir çalışmalar yapılarak çözüm önerileri getirilmesi önerilmektedir. Hizmet kalitesi ve ülke turizm menfaatleri için çalışanların konaklama problemleri üzerine durulmalıdır. Yönetimlerin işgörenlerin sadece iş yaşamları değil ayrıca iş dışı yaşamları üzerine çalışma yapılması önerilmektedir.

Günlük çalışma süresi bakımından yapılan karşılaştırmalarda 15 saat ve üzeri çalışan iş görenlerin, yaşam doyum algılarının oldukça düşük olduğu gözlenmiştir. İş doyumları bakımından ise 9-11 saat ve 15-17 saat aralığında çalışanların iş doyum algılarının çok düşük olduğu belirlenmiştir. Sonuç olarak yüksek çalışma sürelerinin özellikle işgörenlerin iş ve yaşam doyumlarını olumsuz etkilediği şeklinde yorum yapılabilir. Ayrıca rekreatif faaliyete katılımı etkileyen çalışma sosyolojisi algısını 15 saat ve üzeri çalışanlarda oldukça düşük olması, çalışma saatlerinin iş görenlerin rekreatif faaliyete katılımını olumsuz şekilde etkilediği görülmektedir. Doğan ve Morali (1999) “Üniversite öğretim elemanlarının sporla ilgili tutumları ile yaşam ve iş doyum düzeylerinin spor yapma alışkanlıkları ile incelenmesi” adlı çalışmada, yaşam ve iş doyum düzeyleri yüksek olan öğretim elemanlarının, spor yapma yüzdelerinin de yüksek olduğu bulunmuştur. Bu bağlamda akademisyenlerin çalışma ve boş zaman süresi, otel çalışanları ile kıyaslandığında, sosyal faaliyetlere katılımında boş zaman süresinin ne kadar etkili olduğu ve bu durumun iş ve yaşam doyumunu olumlu yönde etkilediği gözlenmektedir. Ayrıca Polat (2014) yapmış olduğu tez çalışmasında, spor yapanların spor yapmayan personellere göre yaşam doyumunu, iş tatmini ve tükenmişlik düzeylerinin istatistiki manada anlamlı bir farklılık gösterdiği gözlenmiştir. Bu duruma sporun kişiye sağladığı fiziksel ve psikolojik faydalarından kaynaklandığı şeklinde bir yorum yapılmıştır. Bu kapsamda otel işletmelerinde çalışan işgörenlerin çalışma süreleri ile iş, yaşam doyumları ve bireysel mutluluklarını inceleyen bir çalışma yapılarak öznel bir araştırma yapılması önerilir. Bu önerme ile esasında turizm sektöründe çalışanlardan beklenen güler yüz felsefesi ile nesnel gerçeklik arasındaki fark ortaya konulabilir.

İşgörenlerin konaklama işletmelerinden beklentileri bakımından yapılan karşılaştırmada, yönetimin düzelmesini isteyenlerin, hem iş doyum hem de yaşam doyum algılarının en düşük düzeyde olduğu gözlenmiştir. Akşit Aşık (2010) yapmış olduğu çalışma Yöneticiler belirli aralıklarla çalışanların isteklerini ve örgütün aksayan yönlerini saptamak amacıyla çalışanlara anketler uygulayarak, çalışanın sorunları kısa sürede çözülebilir ve iş doyumunun artabilir olduğu görüşünü savunmuştur. Hizmet sektörü içerisinde işgörenlerin hizmet kalitesi üzerindeki etkisi yadsınamaz bir gerçektir. Bu bakımdan konaklama işletmesi yönetimlerinin işgörenler üzerinde oluşturmuş oldukları algıyı değiştirerek yeni bir yaklaşım biçimi yakalamaları önerilmektedir.

İşgörenler, rekreatif faaliyetlere katılımı etkileyen çalışma sosyolojisi algısı ölçümünde yönetimin düzelmesi ifadesinin üzerinde durmuşlardır. Bu bakımdan işgörenlerin konaklama işletmelerinden beklentilerinde, yönetimin tavrının daha fazla kapital düzeyden daha hümanist bir davranışa dönüşmesi gerektiği önerilebilir. Şimşek, (2011) Örgütsel İletişim Ve Kişilik Özelliklerinin Yaşam Doyumuna Etkileri, adlı çalışmasında bu duruma “İşletmelerin özellikle yönetim kademesi, işgörenleri yalnızca örgütün bir parçası olarak değil iş dışındaki yaşamıyla da, bir bütün olarak değerlendirmelidir. Örgütsel iletişimin, bireylerin yaşam doyumunu belirlemedeki güçlü etkisi, örgüt yaşamına ilişkin deneyimlerin ve iş doyum etkilerinin yalnızca örgütle sınırlı olmadığına işaret

etmiştir. İş yaşamı ve iş dışındaki yaşamının birbiri ile tam bir ilişki içinde olması yöneticilerin, işgörenlerin iş dışı yaşamına ve ihtiyaçlarına duyarlı olmasıyla sağlanabilir” (Şimşek, 2011) öneride bulunmuştur. Konaklama işletmesi yöneticilerinin işgörenlerin hizmet kalitesini en önemli bacağı olduğunu düşünerek, işgörenlerin genel iyilik hallerinin korunması için yönetimin işgörenlerin beklentilerini, görüşlerini, dileklerini ve şikâyetlerini dikkate alması önerilir.

Yıllık izine sahip olmayanlar için tahminleri doğrulayan sonuçlar elde edilmiştir. Yıllık izne sahip olmayanların yaşam doyumları, iş doyumları ve çalışma sosyolojisi algıları, 1-5 gün ve 16-21 gün izne sahip olanlara göre oldukça düşük olduğu gözlenmiştir. Ayrıca araştırma kapsamında 747 işgörenden 254 tanesinin yıllık izni olmadığını belirtmiştir. İnsanların tatil ihtiyacını karşılamak üzere kurulan konaklama işletmelerinde, işgörenlerin büyük bir çoğunluğunun yıllık izne sahip olmadığını belirtmesi önemli bir paradokstur. Çünkü hizmet kalitesi için iyi hizmet beklenen işgörende iş, yaşam doyumu ve rekreatif faaliyete katılımı etkileyen çalışma sosyolojisi algılarının oldukça yüksek olması beklenmektedir. Bu bakımdan yeni bir çalışma içerisinde bu durumun araştırılması önerilmektedir.

Haftalık izin kullanma durumuna göre gruplar arasında sadece çalışma sosyolojisi algısında anlamlı bir sonuç elde edilmiştir. Haftalık izin kullanmayanların rekreatif faaliyetlere katılımını etkileyen çalışma sosyolojisi algıları, haftalık izni olanlara göre daha düşük çıkmıştır. Ancak yaşam doyumu ve iş doyumundan elde edilen sonuçlar çok fazla anlamlı değildir. Haftalık izin kullanmayan işgörenlerin yaşam doyum ve iş doyum algıları, kullananlara göre çok yüksek çıkmıştır. Bu bağlamda bu bölümde verilen cevapların frekans değerlerinin eşit olmaması böyle bir sonuca neden olmuş olabilir. Konaklama işletmelerinin insanlara rekreatif hizmet sattığı düşünüldüğünde, işgörenlerinin rekreatif faaliyetlere katılımını önünde engel olarak izin kullanamıyor olduğunun belirlenmesi bir sorundur. Bu kapsamda toplumun genel iyilik halinin korunması için rekreatif faaliyetlerin önemli olduğu düşünüldüğünde, konaklama işletmelerinin işgörenlerin haftalık izin günlerine dikkat etmesi önerilmektedir.

Sonuç olarak konaklama işletmelerinde çalışan işgörenden elde edilen veri sonuçlarına göre, işle ilgili koşullar ile iş doyumunu, yaşam doyumunu ve rekreatif faaliyetlere katılımı etkileyen çalışma sosyolojisi algısı hakkında çok yönlü bilgi edinmek önemli olduğu görülmüştür. Çünkü bu durum insan kaynakları yönetim politikaları için, özellikle de giderek daha rekabetçi bir ortamla başa çıkmak zorunda olan konaklama işletmeleri için önemli olduğu söylenebilir. Bu çalışma dışında işgörenlerin iş ve yaşam doyumunun yorumlanmasında boş zaman olgusuna çalışma saati, haftalık izin süresi ve yıllık izin kullanma bakımından değinen başka bir çalışmaya rastlanmaması, bu çalışmayı özgün kılmaktadır. Dolayısıyla gelecek araştırmalarda Kuşadası dışındaki diğer turizm destinasyonlarına odaklanan çalışmalar bu doğrultuda mesleki bilgilere yer verilerek yapılır ise alanyazına katkı sağlayacağını göstermektedir. Çünkü insanların boş zamanlarını değerlendirmek üzere gittikleri konaklama işletmeleri de, hizmeti üreten kimselerin de boş zaman sahip olması kanuni haklarıdır. Bu durum hem birey için hem de konaklama işletmelerinin hizmet kalitelerini yükseltmesi açısından oldukça önemlidir.

Küresel düzeyde işgörenlerin işlerinden memnun olduğu algısı hâkim bir gerçekliktir. Ancak çok uluslu araştırmalar, iş doyumunu düzeylerinin ülkeler arasında aynı düzeyde olmadığını göstermektedir (Meier ve Spector, 2015: 1). Bu kapsamda özellikle büyük bir yüz ölçüme sahip Türkiye özelinde farklı sayfiye yerlerinde çalışan işgörenlerin boş zaman hakları, algıları ve uygulamaları kapsamında çalışmalar yapılması önerilir. Ayrıca birçok destinasyondan elde edilecek sonuçlar ile müşterek bir çalışma yapılması hem alanyazına hem de turizm sektörüne büyük katkı sağlayabilir. Bu çalışmadan elde edilen bulgular ve verilen öneriler ileride yapılacak çalışmalara yol göstermesi bakımından önemlidir.

KAYNAKÇA

- Akgül, A. ve Çevik, O. (2003). İstatistiksel Analiz Teknikleri, SPSS'te İşletme Yönetimi Uygulamaları, Ankara: Emek Ofset Ltd. Şti.
- Akgündüz, Y. (2013). Konaklama İşletmelerinde İş Doymu, Yaşam Doymu Ve Öz Yeterlilik Arasındaki İlişkinin Analizi, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 180-204.
- Akşit Aşık, N. (2010). Çalışanların İş Doymunu Etkileyen Bireysel Ve Örgütsel Faktörler İle Sonuçlarına İlişkin Kavramsal Bir Değerlendirme. *Türk İdare Dergisi*, 467, 31-51.
- Ali, W. (2016). Understanding The Concept Of Job Satisfaction, Measurements, Theories And Its Significance in The Recent Organizational Environment: A Theoretical Framework. *Archives of Business Research*, 4(1), 100-111
- Altunışık, R., Coskun, R., Bayraktaroğlu, S. ve Yıldırım, E., (2010). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Sakarya Yayıncılık.
- Chin, T. and Rowley, C. (2018). *The Future Of Chinese Manufacturing: Employment And Labour Challenges*. Elsevier.
- Çetiner, E. (1995). *Konaklama İşletmelerinde Yönetim Muhasebesi*, Ankara: Tutibay Yayınları.
- Çivilidağ, A. (2011). *Üniversitelerdeki Öğretim Elemanlarının Psikolojik Taciz (Mobbing), İş Doymu Ve Algılanan Sosyal Destek Düzeyleri*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı Psikolojik Danışmanlık Ve Rehberlik Bölüm Dalı, Konya.
- Diener, E., Emmons, R.A., Larsen, R.J. and Griffin, S. (1985). The Satisfaction With Life Scale. *Journal of Personality Assessment*, 49, 71-75.
- Dockery, A.M. (2003). *Happiness, Life Satisfaction and the Role of Work: Evidence from Two Australian Surveys*. In: Carlson, Ellen (Editor). Full Employment Imperative, The Callaghan, NSW: University of Newcastle, Centre of Full Employment and Equity, 77-95.
- Doğan, B. ve Morali, S. (1999). Üniversite Öğretim Elemanlarının Sporla İlgili Tutumları İle Yaşam Ve İş Doym Düzeylerinin Spor Yapma Alışkanlıkları İle İncelenmesi. *Celal Bayar Üniversitesi Beden Eğitimi Ve Spor Bilimleri Dergisi*, 3(1), 16-27.
- Easterlin, R.A. (2001), Income and Happiness: Towards a Unified Theory. *The Economic Journal*, 111(473), 465-484.
- Eichler, M. and Matthews, A. (2004). *What Is Work? Looking At All Work Through The Lens Of Unpaid Housework*. Manuscript. Retrieved from <http://wall.oise.utoronto.ca/events/WhatisWork>.
- Ergin, C. (1997). Bir İş Doym Ölçümü Olarak İş Betimlemesi Ölçeği: Uyarlama, Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması. *Türk Psikoloji Dergisi*, 12(39), 25-36.
- Frey, B.S. and Stutzer, A. (2002), What Can Economists Learn from Happiness Research?. *Journal of Economic Literature*, 40, 2, 402-435.
- Gökkaya, S. ve Türker, N. (2018). İş Motivasyonu İle İş Tatmini Üzerine Otel İşletmelerinde Karşılaştırmalı Bir Araştırma. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 3(5), 12-28.
- Gül, T. (2014). *Rekreasyon Olgusuna Genel Yaklaşım "Rekreasyona Giriş içinde"*, (Edt. Yaylı A.) Ankara: Detay Yayıncılık
- Gül, T. (2019a). Leisure Constraint, "in *Current Issues in Tourism And Hospitality Management*", (Edt.Yazıoğlu, İ. vd.) Strategic Researches Academy, 291-301.
- Gül, T. (2019b). Yaşam Doymunun Yordayıcısı Olarak Boş Zaman Tatmini. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 22(2), 914-930.
- Gulam, A. (2016). Recreation–Need And Importance in Modern Society. *International Journal of Physiology, Nutrition and Physical Education*, 1(2), 157-160.
- Hanbay, E., Keskin, B. ve Kahrıman, M. (2017). Spor Yapan Bireylerin Yaşam Doymularının Araştırılması. *Journal Of International Social Research*, 10(51), 1305-1313.

- Harrison, D.A. Newman, D.A. and Roth, P.L. (2006). How Important Are Job Attitudes? Meta-Analytic Comparisons Of Integrative Behavioral Outcomes And Time Sequences. *Academy Of Management Journal*, 49(2), 305-325.
- Haybron, D. (2007). Life Satisfaction, Ethical Reflection, And The Science Of Happiness. *Journal of Happiness Studies*, 8(1), 99-138.
- Johnson, S.M., Smith, P.C. and Tucker, S.M. (1982). Response format of the Job Descriptive Index: Assessment Of Reliability And Validity By The Multitrait-Multimethod Matrix. *Journal of Applied Psychology*, 67, 500-505.
- Kalleberg, A.L. (2009). Rethinking The Sociology Of Work, Workers And The Workplace. *Labour And Industry: A Journal Of The Social And Economic Relations Of Work*, 19(3), 29-48.
- Keser, A. (2005). İş Doyumu ve Yaşam Doyumu İlişkisi, Otomotiv Sektöründe Bir Uygulama, *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 4, 77-96.
- Koç, H., Yazıcıoğlu, İ. ve Hatipoğlu, H. (2009). Öğretmenlerin İş Doyum Algıları İle Performansları Arasındaki İlişkinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma. *Ondokuz Mayıs University Journal of Education*, 28(1), 13-22.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı (2015). *Kuşadası Bölgesi Yıldızlı Otel İstatistikleri ve Oda Sayıları*
- Ma, C.C. Samuels, M.E. and Alexander, J.W. (2003). Factors That Influence Nurses' Job Satisfaction. *JONA: The Journal of Nursing Administration*, 33(5), 293-299.
- McNeese-Smith, D.K. (1997). The Influence Of Manager Behavior On Nurses' Job Satisfaction, Productivity, And Commitment. *JONA: The Journal of Nursing Administration*, 27(9), 47-55.
- Meier, L.L. and Spector, P.E. (2015). Job satisfaction. *Wiley Encyclopedia of Management*, 1-3.
- Mercanlıoğlu, A.Ç. (2012). Demografik Değişkenler Bazında İş Tatmini Boyutlarında Oluşan Farklılıklar: Okmeydanı Eğitim Ve Araştırma Hastanesi Personeline Yönelik Bir Araştırma, 10(37), 121-138.
- Neugarten, B.L., Neugarten, B.L., Havighurst, R.J. and Tobin, S.S. (1961). The Measurement of the Life Satisfaction, *Journal of Gerontology*, 16,134-143.
- Ören, K. (2013). *Çalışma Sosyolojisi*, Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Polat, A. (2014). Egzersiz Yapan Ve Yapmayan Emniyet Mensuplarının Yaşam Doyumu İş Tatmini Ve Tükenmişlik Düzeylerinin İncelenmesi (Sakarya İli Örneği). Sakarya: Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Eğitim Bilimler Enstitüsü.
- Prasoon, R. and Chaturvedi, K.R. (2016). Life Satisfaction: A Literature Review. *The Researcher-International Journal of Management Humanities and Social Sciences*, 1(2), 25-32.
- Rode, J.C. (2004). Job Satisfaction And Life Satisfaction Revisited: A Longitudinal Test of An Integrated Model. *Human Relations*, 57(9), 1205-1230.
- Saldamlı, A. (2008). Otel İşletmelerinde Bölüm Yöneticilerinin İş Ve Yaşam Tatminini Belirlemeye Yönelik Bir Alan Araştırması. *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, 25(2), 693-719.
- Savcı, İ. (1999). Çalışma Yaşamı ile Çalışma Dışı Yaşam Alanlarının İlişkisi Üzerine Kuramsal Yaklaşımlar, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 54(4), 145-167
- Schneider, B. and Dachler, H.P. (1978). A Note On The Stability Of The Job Descriptive Index. *Journal Of Applied Psychology*, 63(5), 650.
- Sekaran, U. (2003). *Research Methods for Business*. New York: John Wiley.
- Sevgi, O.O. ve Paksoy, M. (2018). Otel İşletmelerinde Yabancı Turistlerin Hizmet Kalitesi Algısının Servqual Yöntemle Ölçülmesine Yönelik Bir Araştırma, *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 53-77.
- Smith P.C., Kendall L.M. and Hulin C.L. (1969). *The Measurement of Satisfaction In Work and Retirement*. Chicago: Rand McNally and Company.
- Sönmez, A. and Sönmez, Ö.A. (2018). Life Satisfaction And Happiness With Regard To Human Capital And Religiosity in TURKEY. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(16), 217-234.
- Sürücü, Ö. (2016). İş Yaşantısında İyimserlik, Yaşam Doyumu Ve Mutluluk; Otel İşletmelerinde Çalışan İş Görenlere Yönelik Bir Uygulama. *Journal Of International Social Research*, 9(43). 2170-2176
- Şencan, H. (2005). *Sosyal Ve Davranışsal Ölçümlerde Güvenilirlik Ve Geçerlilik*. Ankara.

- Şener, S. ve Ballı, Ö.Ü.E. (2019). *Çalışanların Yaşam Doyumları ile Duygusal Bağlılıkları ve İş Tatminleri Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi, Futoturizm Kongre*, 487-491
- Şimşek, E. (2011). *Örgütsel İletişim Ve Kişilik Özelliklerinin Yaşam Doyumuna Etkileri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Eskişehir.
- Tausig, M. (2013). *The Sociology Of Work And Well-Being. In Handbook of The Sociology Of Mental Health*, Dordrecht: Springer,
- Temizel, G. ve Garda, B. (2017). Konaklama İşletmelerinde Hizmet Kalitesi Kavramı Ve Hizmet Kalitesinin Ölçülmesinde Kullanılan Modeller. *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, 14, 161-171.
- Thieme, P. and Dittrich, D.A.V. (2015). *A Life-Span Perspective On Life Satisfaction*. Available at SSRN 2612397.
- Toker, B. (2007). Konaklama İşletmelerinde İş Doyumu: Demografik Değişkenlerin İş Doyumu Faktörlerine Etkisi Üzerine Bir Çalışma. *Journal Of Yaşar University*, 2(6), 591-615.
- Uçkun, C.G., Pelit, E. ve Emir, O. (2004). Otel İşgörenlerinin İş Doyumlarının Önemi Ve Akçakoca'da Yerleşik Yıldızlı Otel İşletmeleri İşgörenleri Üzerinde Bir Uygulama. *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1, 39-59.
- Ural, A. ve Kılıç, İ. (2006). *Bilimsel Araştırma Sureci ve SPSS ile Veri Analizi*, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Veenhoven, R. (2001). Quality-of-Life and Happiness: not quite the same. Retrieved from <http://hdl.handle.net/1765/8753>
- Yılmaz, G., Keser, A. ve Yorgun, S. (2010). Konaklama İşletmelerinde Çalışan Sendika Üyelerinin İş Ve Yaşam Doyumunu Belirlemeye Yönelik Bir Alan Araştırması. *Paradoks Ekonomi Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 6(1), 87-107.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:23.02.2020 ✓Accepted/Kabul:30.05.2020

DOI: 10.30794/pausbed.693214

Araştırma Makalesi/ Research Article

Derin, N., Demirtaş, Ö. ve Baynal Doğan, T. G. (2020). "Vizyoner Liderlik Davranışlarının Örgütsel Destek Aracılığıyla Örgütsel Vatandaşlık Davranışları Üzerindeki Etkisi: Psikolojik Rahatlığın Düzenleyici Rolü" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 41, Denizli, s. 550-562.

VİZYONER LİDERLİK DAVRANIŞLARININ ÖRGÜTSEL DESTEK ARACILIĞIYLA ÖRGÜTSEL VATANDAŞLIK DAVRANIŞLARI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: PSİKOLOJİK RAHATLIĞIN DÜZENLEYİCİ ROLÜ

Neslihan DERİN*, Özgür DEMİRTAŞ**, Tuğba Gül BAYNAL DOĞAN****

Özet

Bu çalışmanın amacı sağlık kurum yöneticilerinin vizyoner liderlik davranışlarının örgütsel destek aracılığıyla hemşirelerin örgütsel vatandaşlık davranışları üzerindeki etkisini incelemektir. Ayrıca bu ilişkide psikolojik rahatlığın da düzenleyicilik rolü incelenecektir. Bu amaca yönelik oluşturulan araştırma hipotezlerini test etmek amacıyla Kayseri merkezde faaliyet gösteren özel ve kamu hastanelerinde hemşire olarak çalışan 395 kişiden anket yöntemiyle yüz-yüze görüşmeler yoluyla veriler toplanmıştır. Araştırma sonuçları sağlık kurum yöneticilerinin vizyoner liderlik davranışlarının, hemşirelerin örgütsel vatandaşlık davranışı üzerinde anlamlı fakat zayıf düzeyde pozitif bir etkiye sahip olduğunu, bu ilişkide örgütsel desteğin kısmi aracı rolde yer aldığını ve ilave olarak da psikolojik rahatlığın bu ilişkide düzenleyici role sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Vizyoner liderlik, Örgütsel vatandaşlık davranışı, Psikolojik rahatlık, Örgütsel destek, Sağlık kurumları.*

THE EFFECT OF VISIONARY LEADERSHIP ON ORGANIZATIONAL CITIZENSHIP TREATMENT THROUGH ORGANIZATIONAL SUPPORT: MODERATE ROLE OF PSYCHOLOGICAL COMFORT

Abstract

The aim of this study is to examine the effects of the visionary leadership behaviors of health institution managers on the organizational citizenship behaviors of nurses via the mediating role of organizational support. In addition, the moderator role of psychological safety will be examined on this relationship. In order to test the research hypotheses that was created for this aim, the study data were collected through face-to-face interviews from 395 people working as nurses in private and public hospitals operating in the center of Kayseri. The results of the research revealed that the visionary leadership behaviors of healthcare institution managers have a significant but weakly positive effect on the organizational citizenship behavior of nurses in that organizational support has a partial mediating role in this relationship in addition it was found that psychological safety has a moderator role on this relationship.

Keywords: *Visionary leadership, Organizational citizenship behavior, Psychological safety, Organizational support, Health institutions.*

* Prof. Dr., İnönü Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, MALATYA.

e-posta:neslihan.derin@inonu.edu.tr, (orcid.org/0000-0001-8832-9393)

** Doç. Dr., Kayseri Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, KAYSERİ.

e-posta:demirtasozgur@yahoo.com, (orcid.org/0000-0002-2495-2124)

*** Doktora Öğrencisi, Kayseri Üniversitesi, Sağlık Yönetimi Anabilim Dalı, KAYSERİ.

e-posta:baynaltugba@gmail.com, (orcid.org/0000-0002-2832-3157)

1. GİRİŞ

Giderek artan rekabet ortamında, bilgiye dayalı yönetim yaklaşımları çerçevesinde insan faktörü daha da önemli hale gelmiştir. Yapılan araştırmalarla, çalışanların beklentilerinin karşılanarak tatmin edilmelerinin, örgütün başarısında önemli unsurlardan birisi olduğunun ortaya çıkarılması, örgüt içinde çalışanların duygularını, düşüncelerini, tutumlarını, davranışlarını önemsenmesi gereken faktörler haline getirmiştir. Günümüzde çalışanlar, ücret ve diğer ödemeler yanında hem iş hayatlarında hem de sosyal yaşamlarında örgütleri tarafından verilecek desteğe daha fazla ihtiyaç duymaktadırlar (Chalofsky, 2003, Rousseau vd., 2006; Shamir, 1991; İplik vd., 2014). Çalışanların ihtiyaçlarını giderici ortamların hazırlanmasında, ilk etapta sorumlu olan kişiler, lider yöneticilerdir.

Liderin öncelikli işlevi, örgütün temel amaçlarını ve gelecek için vizyonunu belirlemek, belirlediği vizyonu paylaşılar hale getirmek ve organizasyonu arzu edilen vizyona taşıyabilmektir. Hızlı değişimin yaşandığı ve her geçen gün karmaşıklığın arttığı sağlık sektöründe, geleceği doğru bir şekilde tahmin eden ve kurumlarının bu geleceğe hazırlanması için elinden geleni yapan vizyoner liderlere, günümüzde, geçmişte olduğundan daha fazla gereksinim duyulmaktadır.

Liderliğin temel fonksiyonu kurumun vizyonunu belirlemektir. Liderler vizyonu belirlemenin yanı sıra, vizyonun gerçekleşmesi için vizyonu uygun bir şekilde iletme, çalışanların vizyonu paylaşmasını sağlama ve kaybını önlemeye dönük çalışmalar yapması gerekir. Vizyoner liderin oluşturduğu vizyon, çalışanlarda bir amaç ve işlerinde bir anlam duygusunu geliştirir ve onları daha aktif, yenilikçi davranışları daha yüksek ve üretkenlikleri artmış bireyler haline getirerek çalışanların örgütsel vatandaşlık davranışını olumlu yönde etkileyebilir.

Sağlık kurumlarında, sürekli gelişmenin sağlanması, tedavi ve bakımın artan beklentileri karşılayacak şekilde gerçekleştirilmesi için çalışanlarda yaratıcılığın geliştirilmesi, yenilikçi davranışların artırılması gereklidir. Böyle bir ortamın oluşumu için ise paylaşılan bir vizyon ve etkili bir liderlik gereklidir. Böyle bir liderin varlığı ve bu liderin kurum içerisinde oluşturduğu atmosfer çalışanların örgütsel destek algılarını da olumlu yönde etkileyeceği düşünülmektedir. Algılanan örgütsel destek, çalışan ile çalıştığı örgütü arasında karşılıklı maddi manevi değişimlerden kaynaklanan sosyal değişim ilişkisi olarak tanımlanabilir (Baranik vd., 2010). Çalışanların örgütsel destek algısı, örgütün, çalışanların mutluluğuna önem verdiğinin, onların katkılarının değerlendirildiğine ilişkin inanışlarını yansıtmaktadır (Fu vd., 2013). Böyle bir inanış çalışanları işlerine karşı daha motive, daha enerjik kılarak örgütlerine karşı daha fedakârca tutumun bir yansıması olan örgütsel vatandaşlık davranışının oluşmasına yol açabilir. Bu bağlamda örgütsel destek, vizyoner liderlik ile örgütsel vatandaşlık davranışı arasında aracı role sahip olabilir.

Vizyoner lider, neden hedeflere ulaşılması gerektiğine yönelik mantıklı sebepler oluşturur ve sunduğu açık vizyonla takipçilerinde hedef çatışmasını azaltır. Çalışanlara vizyona uygun olarak açık bir hedef sunulması, kişilerin kendilerini güvende ve iyi hissetmelerini sağlayabilir. Neden çaba göstermeleri gerektiğini anlayan kişiler, daha özerk bir akıl yürütmeye kendisini daha rahat hisseder, daha rahat kendini ifade eder ve hedefler doğrultusunda korkmadan öneriler geliştirir. Bu durum, çalışanların düşüncelerini özgürce ifade etme hususunda kendilerine güven duymaları ve söylemlerinden dolayı negatif bir sonuçla karşılaşmadıkları durumlardaki deneyimlerini ifade eden “psikolojik rahatlıklarını” (Derin,2017) olumlu yönde etkileyebilir. Aynı zamanda kişinin kendisini güvende ve rahat hissetmesi durumu, psikolojik rahatlığın birçok örgütsel tutum ve davranış ilişkisinde farklı roller üstlenebileceğini düşündürmektedir. Dolayısıyla psikolojik rahatlık, ÖRGÜTSEL vatandaşlık davranışı ve vizyoner liderlik arasındaki ilişkide düzenleyici rol (ilişkinin yönünü ve şiddetini belirleyici) olabilir.

Yukarıdaki bilgilerden yola çıkarak, araştırmanın problem cümlesi, “Vizyoner liderliğin, örgütsel vatandaşlık davranışı üzerindeki etkisi nasıldır?”, “Vizyoner liderlik ve örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişkide örgütsel desteğin aracılık rolü, psikolojik rahatlığın düzenleyici rolü var mıdır?” şeklinde belirlenmiştir.

Araştırmanın sağlık sektöründe yapılması; literatürde diğer liderlik davranışları ile örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişki bolca işlenmesine rağmen vizyoner liderliğin yol açabileceği olumlu örgütsel davranışlar özellikle de örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişkiyi araştıran kısıtlı araştırmanın olması; bu iki değişken arasındaki

Baynal Doğan

ilişkide etkili olabilecek olan örgütsel destek ve psikolojik rahatlık değişkenlerinin rollerinin irdelenmemiş olması bu çalışmanın özgünlüğünü oluşturmaktadır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Sağlık Sektöründe Vizyoner Liderlik

Sağlık kurumları yöneticileri, insan hayatı için çok önemli bir konu olan sağlık hizmetlerini yönetmektedirler. Bu hizmetlerle, hastaların tedavisi ve bakımı gerçekleşmekte, hasta insanlar, tekrar sağlığına kavuşabilmektedirler. Bu hizmetlerin verildiği sağlık sektörü çok hızlı bir şekilde değişim dönüşüm geçirmektedir. Sağlık yöneticilerinin, bu değişim ve dönüşümü etkili bir şekilde yönetebilmeleri için liderlik becerilerinin olması ve her geçen günde de bu becerilerini geliştirmeleri gerekir. Etkili bir lider, sektördeki değişim ve dönüşümü göz önünde bulundurarak, kurumunu şimdiki durumundan, geleceğe, doğru bir şekilde taşımalıdır. Lider kurumunu geleceğe taşıırken, kurumun çevresinde oluşan potansiyel fırsatları ve tehditleri belirlemeli, bunlar doğrultusunda kurumunun gelecek resmini yani vizyonunu oluşturmalıdır. Vizyonun gerçekleşmesi için lider, çalışanları vizyona bağlı ve vizyonun gerçekleşmesi için elinden geleni yapan, enerjik bireyler haline getirmeli, yeni kaynakları, becerileri hareketlendirecek yeni bir örgütsel kültür ve stratejiler oluşturmalıdır (Derin, 2013). Sağlık yöneticilerinin, liderliğin, kurumun amaçlarına ulaşması için, grup ya da bireylerin çabalarını birleştiren yapının temel fonksiyonu olduğunu bilmeleri ve bu şekilde kurumlarını yönetmeleri gerekir.

Tüm bu ifadelerden sonra vizyoner lider, “kurum içinde gerçekçi, güvenilir, etkileyici bir gelecek yaratma, insanları topluca etkileyebilecek ve harekete geçirebilecek vizyonlar oluşturma yeteneğine sahip kişi” olarak tanımlanabilir (Derin, 2019). Vizyon sahibi lider, mevcut kurum için yapılanlarla, gelecekte yapılması gerekenler arasında köprü oluşturur ve takipçileriyle geleceğin hayalini paylaşır, bu hayal doğrultusunda onları nasıl motive edeceğine ve hedeflere nasıl ulaşacağına odaklanır.

Başarılı kurumlar, stratejik yönetim becerilerini geliştirmiş olan kurumlardır. Bu kurumlar stratejilerini değişen iç ve dış çevre koşullarına uyarlayabilirler ve gerçekleştirilebilecek vizyon, amaç ve hedefe sahip olurlar. Başarılı olmuş kuruluşların hikâyeleri incelendiğinde hepsinin bir vizyonu olduğu görülür. Kurum vizyonu çalışanları, hedefler doğrultusunda hareket ettirir ve çalışanların kuruma olan bağlılığını artırır (Parry ve Hansen, 2007:281-300). Çalışanlarda böyle bir tutum ve davranışın ortaya çıkması, çalışanların, kurumun vizyonunu ve kendisinin bu vizyondaki rolünü kavradığının göstergesidir. Kurumun performans artışı ortaklaşa paylaşılan ve hayata geçirilen vizyonla mümkündür. Performansı yüksek sağlık kurumları incelendiğinde, bu kurum yöneticilerinin vizyon oluşturma, oluşturdukları vizyonu paylaşılar hale getirme ve kurum vizyonunu gerçekleştirme kabiliyeti olan insanlar olduğu görülecektir. Böyle bir kişi, çalışanlarını, kurum tarafından istenilen olumlu tutum ve davranışlar yönünde motive ederek, onların performanslarını artırabilir. Konuyla ilgili farklı sektörlerde yapılan çalışmalardan vizyoner liderliğin çalışanlarda bir takım olumlu tutum ve davranışa yol açarken olumsuz tutum ve davranışlar üzerinde azaltıcı etkisinin olduğu gözlemlenmektedir. Vizyoner liderliğin yol açtığı olumlu tutum ve davranışlardan birisinin de örgütsel vatandaşlık davranışı olduğu düşünülmektedir.

2.2. Örgütsel Vatandaşlık Davranışı

Literatürde çeşitli araştırmalar, örgütsel vatandaşlık davranışı gibi farklı çalışan davranış biçimlerinin, bir kurumun başarısı için kritik öneme sahip olduğunu vurgulamaktadır (Podsakoff vd., 1990; Podsakoff vd.,2009). Örgütsel vatandaşlık davranışı terimi, başlangıçta Smith ve arkadaşları (1983) ve daha sonra, Organ (1988) tarafından tanımlanmıştır. Organ (1988)’a göre, örgütsel vatandaşlık davranışları, örgüt üyelerinin, kendi istekleri doğrultusunda gerçekleştirdikleri, bu davranışlarına ilişkin resmi bir ödül beklentisi içinde olmadıkları ve yalnızca örgütün etkili bir tarzda hayatını sürdürmesine katkı sunmak için yaptıkları davranışlardır. Örgütsel vatandaşlık davranışı, çalışanların iş tanımları arasına girmemiş ve daha çok kişisel istekler sonucunda meydana gelen davranışlardır (Çimen, 2016:11). Organ, örgütsel vatandaşlık kavramını, “çalışanların kendi yapmaları gereken görevlerinden daha fazlasını yaparak, örgüte daha yararlı olmayı hedefleyen davranışları” olarak tanımlamıştır (Oğuz, 2011).

Baynal Doğan

Zamanla, örgütsel vatandaşlığın tanımından çok bu davranışı açıklamaya yönelik boyutlar önem kazanmıştır (Kalkın vd., 2015). Örgütsel davranış teorisyenleri örgütsel vatandaşlık davranışını çoklu boyutlara göre kavramlaştırmışlardır (Podsakoff vd., 2009). Smith ve diğerleri (1983) konuyla ilgili çalışmalarında iki örgütsel vatandaşlık davranış faktörü olan fedakârlık ve genel uyum faktörlerini önermişlerdir. Organ (1988) ise örgütsel vatandaşlık davranışlarının beş boyutta genişletilmesini ve kategorize edilmesini önermiştir. Organ'ın önerdiği boyutlar ise fedakarlık (çalışanın işle ilgili bir problemde başkalarına yardım etme davranışını ifade eder); sorumluluk, (çalışanın gerekli standartların ötesine geçen davranışını ifade eder); sportmenlik, (çalışanın küçük sorunlardan şikayet etmekten kaçınması anlamına gelir); nezaket, (çalışanın ileri düzeyde bildirimde bulunarak diğer olası sorunları önleme davranışını ifade eder) ve sivil erdemdir (kurum içindeki siyasi sorunlara kişisel ve uygun katılımı ifade eder) (Van Dyne vd., 1995). Son faktör olan "sivil erdem" bazı araştırmacılar tarafından eleştirilmiş ve yerine, dile getirme davranışları olarak kavramsallaştırılan ve zorlu bir örgütsel vatandaşlık davranışı olarak sınıflandırılan "dile getirme" adlı başka bir boyut önerilmiştir (Lepine ve Dyne, 1998).

Bu davranışların en önemli özelliği resmi ödüllendirme sistemine gerek duyulmaması ve ödüllendirilmemesidir (Organ, 1988). Örgütsel vatandaşlık davranışının bireysel ve örgütsel performans ile ilişkili olduğunu gösteren çok sayıda kanıt olduğu gibi (Organ ve Ryan, 1995) başta liderlik olmak üzere örgütsel vatandaşlık davranışına yol açan birçok yönetsel ve örgütsel tutum ve davranışlarında olduğu söylenebilir.

2.3. Örgütsel Destek

İnsan, hayatının farklı kısımlarında, diğer insanlar tarafından desteklendiğini düşündüğünde, kendini olduğundan daha iyi hissedecektir. Bu durum çalışma hayatında da benzerdir. Buna bağlı olarak kişinin, bir çalışan olarak, iş yerinde de desteklendiğini hissetmesi önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır (Giray ve Şahin, 2012). Algılanan örgütsel destek, çalışan ile çalıştığı örgüt arasında karşılıklı maddi manevi değişimlerden kaynaklanan sosyal değişim ilişkisi olarak tanımlanabilir (Baranik vd., 2010). Örgütsel destek algısı; örgütün çalışanların mutluluğuna önem verdiği, onların katkılarının değerlendirildiğine ilişkin inanışlarını yansıtarak (Fu vd., 2013) bireyin ait olma, saygı görme ve onaylanma ihtiyaçlarını karşılamaktadır (Özdemir, 2015).

Çalışanlardan beklenen olumlu tutum ve davranışlar, öncelikle örgütün kişiye sunacağı motive edici unsurlarla oluşmaktadır. Örgütlerin çalışanlara sağlayacağı maddi ve manevi motive edici unsurlar, örgütsel desteği oluşturan faktörler olarak görülmektedir. Örgütün çalışana sunacağı adil, sürekli ve tatmin edici destek, örgütün, çalışanlardan beklentilerinin gerçekleşmesine ve dolayısıyla örgütün amaçlarına ulaşmasına, performans artışına, rekabet avantajı elde etmesine varan olumlu sonuçlara yol açacaktır. Bu sebeple çalışanların, örgüte ve işe yönelik istenilen tutum ve davranış geliştirmesi ve bunların olumlu performans çıktılarıyla sonuçlanması, onların örgütün verdiği desteği nasıl algıladığına bağlıdır (Eisenberger vd., 1986). Dolayısıyla örgütsel destek birçok örgütsel tutum ve davranış için öncül olabilirken aynı zamanda sonuçta olabilmektedir.

2.4. Psikolojik Rahatlık

Psikolojik rahatlık (Psychological Safety), grup içindeki kişiler arası ilişkilerde, iyi düşüncelerle alınmış risklerin negatif sonuç getirmeyeceğine dair güven duygusunu yansıtır. Grup içinde psikolojik rahatlık, çalışanların, özgürce düşüncelerini ifade etme hususunda kendilerine güven duymaları ve diğer insanların onların söylemlerini onaylamaması veya bu söylemlerinden dolayı negatif bir sonuçla karşılaşmadıkları durumlardaki yaşam tecrübelerini yansıtır. Kişilerin kendilerini psikolojik olarak rahat hissettikleri gruplarda, kişiler söylemlerinden dolayı ayıplanmaz, utandırılmaz, reddedilmez ve cezalandırılmazlar (Derin, 2017). Psikolojik olarak rahat olan insan iş çevresine güvenerek daha rahat risk alıp ve öneriler geliştirebilirken, psikolojik olarak rahat olmayan çalışan, iş çevresine güvenememekte, iş çevresiyle ilgili risk algısı arttığı için sessizliği tercih etmektedir.

3. DEĞİŞKENLER ARASI İLİŞKİLER

Bu bölümde, sosyal değişim teorisi ve literatürde yer alan önceki araştırma bulgularından hareketle araştırmanın modeli ve hipotezleri ortaya konacaktır.

Baynal Doğan

3.1. Vizyoner Liderliğin, Örgütsel Vatandaşlık Davranışı ve Algılanan Örgütsel Destek ile İlişkileri

Sağlık sektörü diğer bazı sektörlerin aksine, çalışanlar için düşük ücret, ağır iş yükü, rutin ve monoton işler ve rol stresi gibi bir takım negatif ortamların olduğu bir alandır. Sağlık kurumunun başarısı böyle bir ortamda çalışanlarının hastalara sunacağı kaliteli hizmetin en temel unsuru olan misafirperverliklerine bağlıdır. Sağlık sektöründe kaliteli hizmet, iletişimi iyi, olumlu düşünen, iyimser, yaptığı işe karşı istekli, nezaket sahibi, samimi çalışanları gerektirir. Misafirperverliğin benzersiz doğası göz önüne alındığında, duygusal emek ve ekstra çaba gerektirdiği görülmektedir (Qiu vd., 2019:78). Dolayısıyla sağlık sektöründe çalışanlarının görev tanımlarının dışında, gönüllü olarak fazladan hastalar için bir şeyler yapıyor olması oldukça önemlidir. Çalışanlarda böyle bir davranışın gelişmesi büyük ölçüde yöneticilerinin sergileyeceği liderlik stiliyle ilişkilidir. Takipçilerinde olumlu tutum ve davranışa yol açan önemli liderlik türlerinden birisi de vizyoner liderliktir.

Konuyla ilgili alanda yapılmış çalışmalar bu durumu destekler niteliktedir. Saba ve arkadaşları 2017 yılında Pakistan’da hizmet sektöründe uyguladıkları çalışmada, vizyoner liderliğin çalışan performansına pozitif bir etkisi olduğu ve bu ilişkide örgütsel vatandaşlık davranışının ise düzenleyici bir rolünün olduğu tespit edilmiştir. Dhammika (2014)’nın Sri Lanka’da kamu ve özel sektör çalışanları ile gerçekleştirdiği çalışmada örgütsel vatandaşlık davranışı ile vizyoner liderlik arasında pozitif anlamlı bir ilişki saptanmıştır (Derin, 2019). Bu araştırmaların sonucu ve literatürde yer alan lider üye etkileşimi gibi liderlikle ilgili teoriler sağlık sektöründe yöneticilerin sergiledikleri vizyoner liderlik davranışının çalışanlar üzerinde örgütsel vatandaşlık davranışına yol açabileceğini göstermiştir. Bu bilgiler doğrultusunda araştırmamızın birinci hipotezi şu şekilde oluşturulmuştur:

Hipotez 1: Sağlık yöneticilerinin vizyoner liderlik davranışı çalışanların örgütsel vatandaşlık davranışlarını pozitif yönde etkilemektedir.

Vizyoner lider yukarıda da belirtildiği gibi çalışanları ortak hedef ve amaçlar doğrultusunda hareket ettirebilen kişidir. Bu özelliğiyle vizyoner lider, kurumun belirlenmiş ve çalışanlar tarafından paylaşılmış olan vizyonuna ulaşılması için, çalışanlara elinden gelen desteği verecektir. Fettahoğlu ve diğerlerinin yaptığı Türkiye’de 384 öğretmen üzerine yürütülen çalışmada vizyoner liderlik davranışları ile alt boyutlarının örgütsel destek ve alt boyutları üzerinde pozitif bir etkisinin olduğu saptanmıştır. Bu durumda, yöneticilerin vizyoner liderlik davranışlarının astların örgütsel destek algısını ortaya çıkaracağı söylenebilir. Bu bilgiler ışığında araştırmanın ikinci hipotezi aşağıdaki gibi şekillendirilmiştir:

Hipotez 2: Sağlık yöneticilerinin vizyoner liderlik davranışı çalışanların örgütsel destek algılarını pozitif yönde etkilemektedir.

Örgütler, çalışanlarının psikolojik olarak kendilerini iyi hissetmeleri, mutlu olmaları için çaba gösterdikleri ve bu durumun çalışanlar tarafından doğru algılanmasını sağladıkları müddetçe sosyal değişimi başlatıp, sürdürebilirler (Turunç ve Çelik, 2010). Örgüt çalışanlarının sosyo-duygusal isteklerinin karşılanması ve meydana getirdikleri üstün performans için ödüllendirilmeleri, çalışanların yaptıkları işlere yönelik gösterdikleri gayretlerin giderek fazlaşmasına, örgütün onlara değer verdiği yönündeki düşüncelerinin pekişmesine, onların olumlu tutum ve davranışları karşısında örgütünde fedakârlık yaptığı inancının yerleşmesine katkı sunar (Yılmaz ve Görmüş, 2012). Kısacası, algılanan örgütsel destek, çalışanların sosyo-duygusal beklentileri karşılandığında, örgütün amaçlarına ulaşması için fazladan gayret gösteren çalışanların örgüt tarafından ödüllendirilmesinin gerçekleştirildiğinde ve örgütün, çalışanların işlerini daha üstün performansla yapabilmeleri için gerekli yardımı onlara temin ettiğinde gelişmektedir (Ötken, 2015).

Blau’nun (1964) sosyal değişim teorisi, başta güven olmak üzere; lider üye etkileşimi, dönüştürücü (transformational) liderlik, örgütsel adalet algısı gibi birçok örgütsel tutumun açıklanmasında kullanıldığı gibi örgütsel desteğin, açıklanmasında da kullanılmaktadır (DeConinck, 2010). Örgüt içi destek çalışanlara verilmeye başlandığı zaman çalışan-örgüt veya çalışan-yönetici ilişkisinde sosyal bir değiş-tokuş sürecinin başladığının işaretleri görülmektedir (Blau, 1964; Eisenberger vd., 1986; Eisenberger vd., 2002; Allen vd., 2003).

Algılan örgütsel destek ve iş çıktıları arasında yapılan çeşitli araştırmalarla, algılan örgütsel desteğin duygusal bağlılık, örgütsel vatandaşlık iş performansı ve iş tatmini gibi hem bireysel hem de örgütsel açıdan önemli olan iş

Baynal Doğan

tutumları üzerinde güçlü, pozitif bir etkiye sahip olurken, işten ayrılma niyeti ve rol çatışması üzerinde negatif etkiye sahip olduğu ortaya konulmuştur (Baranik vd., 2010; Fu vd., 2013; Wayne vd., 1999; Fuller vd., 2003; Harris vd., 2007; Orpen, 1994; Riggie vd., 2009). Yapılan araştırmalarda da görüldüğü gibi işyerindeki olumlu ya da olumsuz tüm faktörlerden doğrudan etkilenebilen çalışanlar, çalıştıkları örgüt tarafından yeterince desteklendiklerini algıladıkları takdirde, kendilerini örgüte daha kuvvetli bir şekilde bağlı hissedecekler ve kendilerinden beklenen performansı ortaya koyacaklardır (İplik vd., 2014). Daha da ötesi algılanan örgütsel desteğin yüksek olması standart iş aktivitelerinde performansı yükseltebilmekte ve belirlenen standartların üzerine çıkılmasında da etkili olabilmektedir. Belirli standartların üzerindeki davranışlar, rol dışı olarak nitelendirilmekte ve bu davranışlar örgütü risklerden koruyacak davranışlar, yapıcı tekliflerde bulunma ve örgüt için gerekli olan bilgi ve beceriyi artırma ve akranlara yardımı kapsamaktadır (Turunç ve Çelik, 2010). Görüldüğü gibi bu davranışlar örgütsel vatandaşlık davranışının boyutlarını çağrıştırmaktadır. Bu ifadelerden anlaşılacağı gibi algılanan örgütsel destek için başta liderin tutum ve davranışları olmak üzere bir takım unsurlar öncül olabileceği gibi, örgütsel vatandaşlık davranışı gibi bir takım tutum ve davranışlar sonuç olabilmektedir. Dolayısıyla algılanan örgütsel destek, vizyoner liderin gösterdiği tutum ve davranışların, örgütsel vatandaşlık davranışına olan ilişkisinde aracılık rolüne sahip olabilir. Bu bilgiler ışığında çalışmanın üçüncü hipotezi aşağıdaki gibi şekillendirilmiştir:

Hipotez 3: Algılanan Örgütsel Destek, vizyoner liderlik ve örgütsel vatandaşlık ilişkisinde aracılık rolüne sahiptir.

3.2. Vizyoner Liderliğin, Örgütsel Vatandaşlık Davranışı ve Psikolojik Rahatlık ile İlişkileri

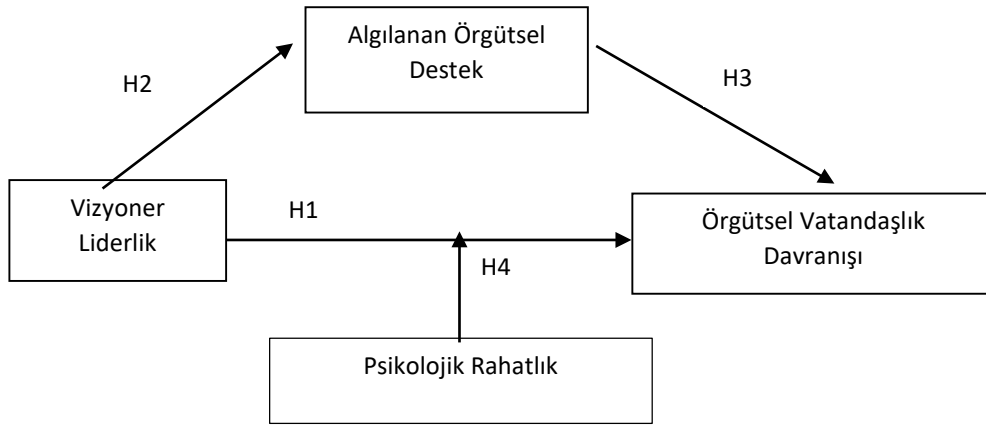
Vizyoner liderlik, dinamik ve karşılıklı etkileşimi gerektiren bir olgudur. Bu yüzden bu tarz liderin, organizasyon içerisindeki tüm insanları etkileyebilecek ve harekete geçirebilecek kişilik özelliklerine ve davranış yapısına sahip olmaları gerekir. Liderler davranışları ile astlarında geleceğe dair ümit ve güven oluşmasını sağlarken, örgütün amaçlarını ve vizyonunu; astların amaçları, hedefleri ve önemli değerleri ile bütünleştirici rol oynar. Buna ek olarak lider astlarının, rutin işlerinin gerçekleşecek vizyona katkısını göstermeye yardımcı olur (Derin, 2019). Böylece liderler çalışanların hayatlarına bir farklılık ve anlamlılık katar. Çalışanların hayatında meydana gelen bu anlamlılık yaratıcılıklarının artmasına, psikolojik rahatlama ve kendilerini daha enerjik hissetmelerine neden olabilir. Geçmişte yapılan araştırmalar, destekleyici ve pozitif liderliğin çalışanların psikolojik rahatlık algılarını olumlu yönde ve önemli oranda etkilediğini ortaya koymuştur (RaoJada ve Mukhopadhyay, 2018:228).

Daha önce yapılmış araştırmaların sonucu, sağlık sektöründe yöneticilerin sergiledikleri vizyoner liderlik davranışının çalışanların psikolojik rahatlık düzeyleri üzerinde olumlu pozitif etkisinin olabileceğini düşündürmektedir. Kendilerini psikolojik olarak rahat hisseden bireyler başta düşüncelerini dile getirme davranışı olmak üzere örgütsel vatandaşlık davranışının çeşitli boyutlarını yansıtan tavır ve davranışları sergileme olasılıklarının artacağı öngörülmektedir. Dolayısıyla psikolojik rahatlığın, vizyoner liderlik ve çalışanların örgütsel vatandaşlık davranışları ilişkisinde düzenleyici rol (ilişkinin yönünü ve şiddetini belirleyici) alabileceği düşünülmüştür. Bu bilgiler doğrultusunda araştırmamızın son hipotezi şu şekilde oluşturulmuştur:

Hipotez 4: Psikolojik rahatlık, sağlık yöneticilerinin vizyoner liderlik davranışları ve örgütsel vatandaşlık davranışları ilişkisinde düzenleyici role sahiptir.

Bu ilişkide psikolojik rahatlığın yüksekliği; vizyoner liderliğin örgütsel vatandaşlık davranışı üzerindeki etkisini artırırken, düşüklüğü ise söz konusu etkiyi azaltacaktır. Kısaca psikolojik rahatlık söz konusu iki değişken arasındaki ilişkiyi ayarlamaktadır. Yukarıda ifade edilen kavramsal çerçeve ve literatürdeki görgül araştırmalar ışığında araştırmanın hipotetik modeli Şekil 1'deki gibidir.

Baynal Doğan

Şekil 1. Araştırma Modeli

4. METODOLOJİ

Hipotezlerin test edilmesi amacıyla tam zamanlı olarak sağlık kurumlarında çalışanlar ile anket uygulaması gerçekleştirilmiştir. Çalışanlardan; vizyoner liderlik davranışları, örgütsel destek, örgütsel vatandaşlık davranışları ve psikolojik rahatlık düzeylerini belirlemeye yönelik değerlendirme formlarını doldurmaları istenmiştir. Çalışma kapsamında veri toplamak amacıyla kullanılan ölçekler, literatürdeki geçmiş çalışmalarda geçerlilik ve güvenilirliği onaylanmış ölçeklerdir. Evrenden seçilen örneklem grubuna anketlerin uygulanması esnasında bilgilerin gizli tutulacağı bildirilmiştir. Ayrıca çalışma kapsamında vizyoner liderlik davranışları ile ilgili maddeler, aracı ve bağımsız ölçeklerinden önce gelecek şekilde düzenlenerek ortak yöntem sapmasının minimum seviye de tutulması hedeflenmiştir (Podsakoff ve Organ, 1986: 531).

Çalışma kapsamında regresyon analizini ilgilendiren diğer bir önemli nokta ise artık (residual) değerler arasında oto korelasyon olmaması zorunluluğudur. Oto korelasyonun çok küçük olması veya hiç olmaması tercih edilen durumdur. Bilhassa regresyon analizinde oto korelasyon değerinin yüksekliği sonuçların yorumlanmasını güçleştirmektedir. Bu nedenle oto korelasyon katsayısı hesaplanarak önemliliği test edilmeli ve şayet önemli bir değer elde edildiyse bertaraf edilmelidir (Nakip, 2003:164). Bu sebeple regresyon modelinde hata terimlerinin dizi olarak birbiriyle bağlantılı olma durumu araştırılmalıdır. Bunu gerçekleştirmek için ise en sık kullanılan test Durbin Watson testidir (Groebner ve Shannon, 1993:103). Bu istatistik değer 0-4 aralığında değerler alabilmektedir. İki terimin birbirinden tamamen bağımsız olduğu durumlarda ise bu değer 2'ye yaklaşmaktadır (Nakip, 2003:166). Bu bağlamda mevcut çalışmanın regresyon analizlerinde Durbin-Watson istatistikleri yapılmış ve herhangi bir oto korelasyon sorunu saptanmamıştır. Buna binaen analizler ve yorumlamalar bağlamında herhangi bir sorun olmadığı ortaya koyulmuştur. Çalışma hipotezlerini test etmek için de hiyerarşik regresyon analizleri uygulanmıştır.

4.1. Örneklem

Araştırma Kayseri merkezde görev yapan hemşireler üzerinde gerçekleştirilmiştir. Yetkililerden alınan bilgiler doğrultusunda Kayseri merkezde faaliyet gösteren hemşire sayısının yaklaşık "4.500" olduğu tahmin edilmektedir. 500 adet form dağıtılmış olup bunların ancak 395'i değerlendirmeye alınmıştır. Belirtilen evren için %95 güven aralığında gerekli örneklem büyüklüğü "341" kişidir (Gürbüz ve Şahin, 2016:13) Bu bilgi doğrultusunda değerlendirmeye uygun bulunan form sayısının sonuçların evrene genellenebilmesi için yeterli olduğu varsayılmıştır.

Araştırmaya katılanların %41'inin kadın, %59'luk kısmının ise erkek olduğu, genel olarak eğitim düzeyinin %63 ile Lise veya dengi okul olduğu gözlenmiştir. Katılımcıların %73'ünün ise evli oldukları gözlenmiştir.

4.2. Ölçekler

Vizyoner liderlik davranışlarının, ölçümü için Rosenbach ve Sashkin (2007) tarafından geliştirilen, yazarlar tarafından Türkçeye çevrilen Vizyoner Liderlik Ölçeği kullanılmıştır. Ölçek kapsamında 1= "Kesinlikle

Baynal Doğan

Katılmıyorum”, 5= “Kesinlikle Katılıyorum” anlamına gelmektedir. Bu ölçekte “Yöneticim, bir vizyonu açıklarken insanları o vizyona bağlayacak şekilde anlatır.” gibi örnek bir ifade kullanılmıştır. Ölçekten elde edilen yüksek puanlı sorular vizyoner liderlik davranışlarının yüksek oranda olduğunu göstermektedir. Ölçeğin güvenilirliğinin testine yönelik yapılan analizde Cronbach’s Alfa değeri “0,739” olarak tespit edilmiştir.

Çalışanların algıladıkları örgütsel desteği ölçmek üzere Eisenberger ve arkadaşları (1986) tarafından geliştirilen 36 ifadeli ölçeğin Giray ve Şahin(2012) tarafından Türkçeye uyarlama ve geçerleme çalışması yapılan, toplam 12 ifadeden oluşan ölçek kullanılmıştır. Cevaplar 5’li likert ölçeğindedir (1=Kesinlikle Katılmıyorum, 5=Kesinlikle Katılıyorum). Bu ölçekte “Çalıştığım kurum bir sorunum olduğunda yardıma hazırdır.” gibi örnek bir ifade kullanılmıştır. Ölçeğin güvenilirliğinin saptamak amacıyla yapılan analizde Cronbach’s Alfa değeri “0,843” olarak sonuç vermiştir.

Örgütsel vatandaşlık davranışlarını ölçmeye yönelik Basım ve Şeşen tarafından (2006) geliştirilen, 19 ifadeden oluşan Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Ölçeği kullanılmıştır. Ölçekler 5’li likert olarak tasarlanmıştır. Bu ölçekte “Günlük izin alan bir çalışanın o günkü işlerini ben yaparım.” gibi örnek bir ifade kullanılmıştır. Ölçeğin güvenilirliğinin testine yönelik yapılan analizde Cronbach’s Alfa değeri “0,858” olarak tespit edilmiştir.

Psikolojik rahatlık düzeyini ölçmeye yönelik orijinali Edmondson(1999) tarafından geliştirilen ve Türkçeye uyarlaması Yener (2015) tarafından gerçekleştirilen toplam 7 maddeden oluşan Psikolojik Rahatlık Ölçeği kullanılmıştır. Ölçekler 5’li likert olarak tasarlanmıştır. Bu ölçekte “Bu kurumda bir hata yaparsanız, bu genellikle aleyhinizde kullanılır.” gibi örnek bir ifade kullanılmıştır. Ölçeğin güvenilirliğinin testine yönelik yapılan analizde Cronbach’s Alfa değeri “0,823” olarak tespit edilmiştir.

5. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Çalışmanın değişkenlerine ait ortalama, standart sapma (bireysel düzeyde) ve korelasyon değerleri Tablo 1’de; değişkenler arasındaki hiyerarşik regresyon analizi sonuçları da Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 1. Değişkenlere İlişkin Aritmetik Ortalamalar, Standart Sapmalar ve Korelasyonlar

	Ort	SS	VL	ÖD	ÖVD	PR
Vizyoner Liderlik	3.11	0.92	1			
Örgütsel Destek	3.47	1.13	0.529**	1		
Örgütsel Vatandaşlık Davranışı	3.07	0.81	0.385**	0.355**	1	
Psikolojik Rahatlık	2.98	0.83	0.415**	0.484**	0.341**	1

** p< 0.01 ve (Çift Yönlü)

Sonuçlardan görüleceği üzere, vizyoner liderliğin örgütsel destek, psikolojik rahatlık ve örgütsel vatandaşlık davranışları ile anlamlı düzeyde korelasyona sahip olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 2. Regresyon Analizi Sonuçları-Aracı Etki

Değişkenler	Örgütsel Destek		
	Model 1 (β) VL-ÖD	Model 2 (β) VL-ÖVD	Model 3 (β) VL/ÖD-ÖVD
Vizyoner Liderlik (VL)	0.529**	0.385**	0.187*
Örgütsel Destek			0.268**
F (df)	143.187*	187.740*	108.292*
Durbin-Watson	1.608	1.730	1.796

** p< 0.01; *p< 0.05

Baynal Doğan

Yukarıdaki Tablo 2 sonuçları örgütsel desteğin aracılık etkisini test etmeye yönelik yapılmıştır. Sonuçlar, kurulan hipotezleri destekler nitelikte bulunmuştur. Yani, vizyoner liderlik ile örgütsel vatandaşlık davranışları ilişkisinde ($\beta=0.529$), örgütsel desteğin aracı role sahip olduğu ($\beta=0.268$), sonucuna ulaşılmıştır.

Düzenleyici etkiyi test etmek amacıyla yapılan analizlerde aşağıdaki tablo sonuçları elde edilmiştir.

Tablo 3. Regresyon Analizi Sonuçları- Düzenleyici Etki

Model	Standardize Olmayan Katsayılar		Standardize Katsayılar	t	Anlamlılık	
	B	Std. Hata	Beta			
1	Vizyoner Liderlik-VL	,487	,039	,529	12,603	,000
2	Vizyoner Liderlik-VL	,365	,040	,396	9,131	,000
	Psikolojik Rahatlık-PR	,336	,046	,320	7,365	,000
3	Vizyoner Liderlik	,498	,137	,540	3,637	,000
	Psikolojik Rahatlık	,476	,145	,453	3,271	,001
	VL*PR	,246	,149	,357	1,014	,041

Bağımlı Değişken: Örgütsel Destek

Tablo 3’de sunulan ve düzenleyici etkinin değerlendirilmesine yönelik yapılan analizlerde ise psikolojik rahatlığın, vizyoner liderlik ve örgütsel destek ilişkisinde düzenleyici rolde ($\beta=0.36$; $p\leq 0.05$) yer aldığı tespit edilmiştir.

6. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Günümüzde eşitlik, sosyal adalet gibi mefhumların gündeme gelmesi ve insan merkezli yaklaşımların önem kazanması ile liderlik kavramı araştırmacılar ve uygulayıcılar tarafından sıklıkla bahsi geçen bir kavram haline almıştır. Örgütlerde çeşitli girdilere maruz kalma, insan ilişkilerindeki açmazlar, sosyal ortamın karmaşıklığı yönetici pozisyonundaki kişilere zorlu ve yeni görevler yüklemektedir. Bu zorlu görevler ile başa çıkmak için liderin, etik ilkeler ve inançlar sistemine uygun hareket etmesi gerekmektedir.

Bu çalışmada, örgütsel destek aracı rolde iken örgütsel vatandaşlık davranışları ile vizyoner liderlik davranışları arasındaki ilişki incelenmiş ve süreçte psikolojik rahatlığın düzenleyici rolü araştırılmıştır. Sonuçlar araştırma kapsamında kurulan hipotezleri destekler nitelikte bulunmuştur. Kısaca, vizyoner liderliğin örgütsel destek ve örgütsel vatandaşlık davranışları üzerinde pozitif bir etkide olduğu, örgütsel desteğin vizyoner liderlik ve örgütsel vatandaşlık davranışı ilişkisinde kısmi aracı role sahip olduğu, son olarak da psikolojik rahatlığın vizyoner liderlik ve örgütsel vatandaşlık davranışı ilişkisinde düzenleyici role sahip olduğu tespit edilmiştir.

Konuyla ilgili alanda yapılmış çalışmalar bu durumu destekler niteliktedir. Fettahoğlu ve diğerlerinin (2018) yaptıkları çalışmada, vizyoner liderlik davranışları ve alt boyutlarının, örgütsel destek ve alt boyutları üzerinde pozitif yönde bir etkisinin olduğu saptanmıştır. Bu bulgu, yöneticinin vizyoner liderlik davranışlarının, çalışanların örgütsel destek algısına yol açacağını ortaya koymaktadır. Saba ve arkadaşları 2017 yılında Pakistan’da hizmet sektöründe uyguladıkları çalışmada, vizyoner liderliğin çalışan performansına pozitif bir etkisi olduğu ve bu ilişkide örgütsel vatandaşlık davranışının ise düzenleyici bir rolünün olduğu tespit edilmiştir. Dhammika (2014)’nın Sri Lanka’da kamu ve özel sektör çalışanları ile gerçekleştirdiği çalışmada örgütsel vatandaşlık davranışı ile vizyoner liderlik arasında pozitif anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Ayrıca bu çalışmada özel sektörde örgütsel vatandaşlık davranışı ve vizyoner liderlik arasındaki ilişkinin, kamu sektöründeki ilişkiden daha güçlü bir pozitif ilişki olduğu tespit edilmiştir. Buna ek olarak örgütsel vatandaşlık davranışları ile vizyoner liderlik arasındaki ilişkide sektör farklılığının düzenleyici bir rol oynadığı saptanmıştır. Sonuç olarak, liderler vizyoner liderlik özelliği sergilerken çalıştıkları örgütsel bağlamı da göz ardı etmemelidir. Böylece liderlerin vizyoner liderlik davranışlarını bağlamın gereğine uygun olarak eşleştirmeleri durumunda astları üzerinde daha yüksek düzeyde örgütsel vatandaşlık davranışı meydana getireceği söylenebilir.

Baynal Doğan

Ayrıca, yapılan diğer bazı araştırmalar hemşirelerin örgütsel destek algılarının, örgütsel vatandaşlık davranışı göstermelerinde olumlu etkilerinin olduğunu ortaya koymuştur (Yu vd., 2018). Nitekim Chen ve diğerleri (2013) Tayvan'da 157 erkek hemşire üzerinde yaptıkları araştırmada algılanan örgütsel desteğin, hemşirelerin örgütsel vatandaşlık davranışları üzerinde olumlu etkisinin olduğunu ortaya koymuştur. Tayvan'da 231 halk sağlığı hemşiresi üzerinde yapılan araştırmada süpervizör desteğinin hemşirelerin örgütsel vatandaşlık davranışlarını olumlu etkilediği, örgütsel bağlılığın bu ilişkide aracı rolünde olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Chu vd., 2006).

Mevcut çalışmanın sağlık yönetimi literatürüne anlamlı bir kazanım sağladığı düşünölmektedir. Özellikle psikolojik rahatlık gibi son yıllarda yeni yeni araştırılmaya başlanan bir örgütsel davranış konusunun düzenleyici etkisinin ortaya konması çalışmanın önemli kazanımları arasındadır. Gelecek araştırmalarda mevcut modelin farklı sağlık örnekleminde veya yeni değişkenler ile (örneğin dile getirme davranışları, işe adanmışlık vb.) ele alınmasının literatüre anlamlı kazanımlar sağlayacağı düşünölmektedir.

Baynal Doğan

KAYNAKÇA

- Allen, D., Shore, L.M. ve Griffeth, R.W. (2003). "The Role of Perceived Organizational Support and Supportive Human Resource Practices in The Turnover Process", *Journal of Management*, 29, 99-118.
- Baranik L. E., Roling E. A. ve Eby Lillian T. (2010). "Why Does Mentoring Work? The Role of Perceived Organizational Support", *Journal of Vocational Behavior*, 76, 366–373.
- Basım, N. ve Şeşen H. (2006). "Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Ölçeği Uyarlama ve Karşılaştırma Çalışması", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 61(4), 83-101.
- Blau, P. (1964). *Exchange and Power in Social Life*. New York: Wiley.
- Chalofsky, N. (2003). "An Emerging Construct for Meaningful Work", *Human Resource Development International*, 6(1), 69-83.
- Chen, S. H., Yu, H. Y., Hsu, H. Y., Lin, F. C. Ve Lou, J. H. (2013). "Organizational Support, Organizational Identification and Organizational Citizenship Behaviour Among Male Nurses", *Journal of Nursing Management*, 21, 1072–1082.
- Chu, C. I., Lee, M. S. ve Hsu, H. M. (2006). "The Impact of Social Support And Job Stresson Public Health Nurses Organizational Citizenship Behaviours in Rural Taiwan", *Public Health Nursing*, 23(6), 496–505.
- Çimen, İ. (2016). "Öğretmenlerin Ruhsal Liderliğe İlişkin Algıları ile Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Gösterme Düzeyleri Arasındaki İlişki", *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 27, 9-19.
- Deconinck J. B. (2010). "The Effect of Organizational Justice, Perceived Organizational Support and Perceived Supervisor Support on Marketing Employees' Level of Trust", *Journal of Business Research*, 63, 1349–1355.
- Derin, N. (2013). "Vizyoner Liderliğin Sağlık İşletmelerinin Başarısındaki Rolü ve Bir Örnek Olay Çalışması", IV. Uluslararası Sağlıkta Performans ve Kalite Kongresi Bildiriler Kitabı, Ankara.
- Derin, N. (2017). "İşyerinde Kişiler Arası Güven İle İşgören Sessizliği Arasındaki İlişkide Psikolojik Rahatlığın Aracılık Rolü", *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi*, 15(30), 51-68.
- Derin, N. (2019). "Vizyoner Liderliğin Kavramsal Çerçevesi Ve İşletmeler İçin Önemi", *Kocatepe İİBF Dergisi*, 21(2), 114-125.
- Dharmika, K.S. (2014). "Visionary Leadership and Organizational Citizenship Behavior: An Assessment of Impact of Sectarian Difference", *Proceedings of the First Middle East Conference on Global Business, Economics, Finance and Banking Conference*, 10-12 October.
- Edmondson, A. (1999). "Psychological Safety and Learning Behavior in Work Teams Amy Edmondson". *Administrative Science Quarterly*, 44(2), 350-383.
- Eisenberger, R., Huntington R., Hutchison S. ve Sowa, D. (1986). "Perceived Organizational Support", *Journal of Applied Psychology*, 7, 500–507.
- Eisenberger, R., Stinglhamber, F., Vandenberghe, C., Sucharski, I.L. ve Rhoades, L. (2002). "Perceived Supervisor Support: Contributions to Perceived Organizational Support and Employee Retention", *Journal of Applied Psychology*, 87(3), 565-573.
- Fettahoğlu, O.Ö., Özay, E. ve Akdoğan, Z. (2018). "The Effect of Visionary Leadership Style on Organizational Support Segment", *Atlas International Referred Journal on Social Sciences*, 4(8), 183-199.
- Fu J., Sun W., Wang Y., Yang X. ve Wang, L. (2013). "Improving Job Satisfaction of Chinese Doctors: The Positive Effects of Perceived Organizational Support and Psychological Capital", *Public Health*, 127(10), 946-951.
- Fuller, J.B., Barnett T., Hester K. ve Relyea C. (2003). "A Social Identity Perspective on The Relationship Between Perceived Organizational Support and Organizational Commitment", *Journal of Social Psychology*, 143(6), 789-791.
- Giray M.D ve Şahin, D. N. (2012). "Algılanan Örgütsel, Yönetici ve Çalışma Arkadaşları Desteği Ölçekleri: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması", *Türk Psikoloji Yazıları*, 15(30), 1-9.
- Groebner, D. F., Shannon, P. W. ve Fry, S. (1993). *Study Guide to Accompany: Business Statistics: A Decision-making Approach*. Merrill Publisher, Macmillan.
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2016). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Baynal Doğan

- Harris, R.B., Harris, K.J. ve Harvey P. (2007). "A Test of Competing Models of the Relationships Among Perceptions of Organizational Politics, Perceived Organizational Support, and Individual Outcomes", *The Journal of Social Psychology*, 147(6), 631-655.
- İplik E., İplik F. N. ve Efeoğlu E. (2014). "Çalışanların Örgütsel Destek Algılarının Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Üzerindeki Etkisinde Örgütsel Özdeşleşmenin Rolü", *International Journal of Economic and Administrative Studies*, 6(12), 109-122.
- Kalkın, G., Erdem, H. ve Tikici, M. (2015). "Cam Tavan Algısı İle Örgütsel Vatandaşlık İlişkisi: Yükseköğrenim Kurumlarında Görev Yapan Kadın Çalışanlar Üzerinde Bir Araştırma", *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 7(13), 125-144.
- LePine, J. A. ve Dyne, L. V. (1998). "Predicting Voice Behavior in Work Groups", *Journal of Applied Psychology*, 83(6), 853-868.
- Nakip, M. (2003). *Pazarlama Araştırmaları Teknikler ve (SPSS Destekli) Uygulamalar*, Seçkin Yayıncılık, 1. Baskı, Ankara.
- Oğuz, E. (2011). "Öğretmenlerin Örgütsel Vatandaşlık Davranışları ile Yöneticilerin Liderlik Stilleri Arasındaki İlişki", *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 17(3), 377-403.
- Organ, D. W. (1988). *Organizational Citizenship Behavior: The Good Soldier Syndrome*. Lexington Books/DC Heath and Com.
- Organ, D. W. ve Ryan, K. (1995). "A Meta-analytic Review of Attitudinal and Dispositional Predictors of Organizational Citizenship Behavior", *Personnel Psychology*, 48(4), 775.
- Orpen, C. (1994). "The Effects of Exchange Ideology on the Relationship Between Perceived Organizational Support and Job Performance", *The Journal of Social Psychology*, 134(3), 407-408.
- Ötken A. B. (2015). "Algılanan Örgütsel Destek Ve Psikolojik Sahiplenme Arasındaki İlişki ve Bu İlişkide Örgütsel Adaletin Rolü", *Hacettepe University Journal of Economics and Administrative Sciences*, 33(2), 113-140.
- Özdemir Ö. (2015). "Lidere Duyulan Güven Üzerinde Hizmetkâr Liderliğin Katkısı, 3. Örgütsel Davranış Kongresi Bildiri Kitabı, 6-7 Kasım, Tokat, 474-481.
- ParryKen W. veHansen H. (2007). "The Organizational Story as Leadership", *Leadership*, 3(3), 281-300.
- Podsakoff, N. P., Whiting, S. W., Podsakoff, P. M. ve Blume, B. D. (2009). "Individual- and Organizational-Level Consequences of Organizational Citizenship Behaviors: A Meta-Analysis", *Journal of Applied Psychology*, 94(1), 122-141.
- Podsakoff, P. M., MacKenzie, S. B., Moorman, R. H. veFetter, R. (1990). "Transformational Leader Behaviors and Their Effects on Followers' Trust in Leader, Satisfaction, and Organizational Citizenship Behaviors", *The Leadership Quarterly*, 1(2), 107-142.
- Podsakoff, P. M. ve Organ, D. W. (1986). "Self-Reports in Organizational Research: Problems And Prospects", *Journal of Management*, 12(4), 531-544.
- Qiu, S., Alizadeh, A., Dooley, L.M. ve Zhang, R. (2019). "The Effects of Authentic Leadership on Trust in Leaders, Organizational Citizenship Behavior and Service Quality in The Chinese Hospitality Industry", *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 40, 77-87.
- RaoJada, U. ve Mukhopadhyay, S. (2018). "Empowering Leadership and Constructive Voice Behavior: A Moderated Mediated Model", *International Journal of Organizational Analysis*, 26(2), 226-241.
- Riggle R. J., Edmondson Diane R. ve Hansen J. D. (2009). "A Meta-Analysis of The Relationship Between Perceived Organizational Support and Job Outcomes: 20 Years Of Research", *Journal of Business Research*, 62, 1027-1030.
- Rosenbach, W. E. ve Sashkin, M. (2007). *Visionary Leadership*, TLP Booklet Draft, 2, 1-27.
- Rousseau, D. M. ve Ho, V. T., Greenberg, J. (2006). "Ideals: Idiosyncratic Terms in Employment Relationships". *Academy of Management Review*, 31(4), 977-994.

Baynal Doğan

- Saba, S., Tabish, A. ve Khan, A.B. (2017). "Role of Visionary Leadership in the Performance of the Employees at a Workplace: Moderating Effect of Organizational Citizenship Behavior", *Australasian Journal of Business, Social Science and Information Technology*, 3(2), 62-70.
- Shamir, B. (1991). Meaning, Self and Motivation in Organizations. *Organizational Studies* 12, 405-424.
- Smith, C. A., Organ, D. W., Near, J. P. (1983). Organizational Citizenship Behavior: Its Nature and Antecedents. *Journal of Applied Psychology*, 68(4), 653
- Turunç Ö., Çelik M. (2010). Çalışanların Algıladıkları Örgütsel Destek ve İş Stresinin Örgütsel Özdeşleşme ve İş Performansına Etkisi. *Yönetim Ve Ekonomi*, 17 (2), 183-206.
- Van Dyne, L., Cummings, L. L., McLeanParks, J. (1995). Extra-Role Behaviors: in Pursuit of Construct and Definitional Clarity. In L. L. Cummings & B. M. Staw (Eds.), *Research in Organizational Behavior*, Greenwich, CT: JAI Press Inc. 17, 215-285.
- Wayne S.J., Shore L.M, Liden R.C. (1997). Perceived Organizational Support and Leader-Member Exchange: A Social Exchange Perspective. *Academy of Management Journal*, 40, 82-112.
- Yener S. (2015). Psikolojik Rahatlık Ölçeğinin Türkçe Formunun Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması, *ODU Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 5(13), 280-305.
- Yılmaz H., Görmüş A. Ş. (2012). Stratejik Girişimciliğin, Algılanan Örgütsel Destek ve Örgütsel Öğrenme Üzerine Etkilerinin Araştırılması: Tekstil Sektöründe Ampirik Bir Çalışma. *Journal of Yasar University*, 26(7),4483 – 4504.
- Yu, H.Y., Lou, J.H., Eng, C.J., Yang, C.I., Lee, L.H. (2018). Organizational Citizenship Behaviour of Men in Nursing Professions: Career Stage Perspectives. *The Australian Journal of Nursing Practice, Scholarship and Research*, 25(1), 19–26.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:18.05.2020 ✓Accepted/Kabul:02.06.2020

DOI: 10.30794/pausbed.739423

Araştırma Makalesi/ Research Article

Yıldırım, U. T. (2020). "Laiklik ve Din-Devlet İlişkisi Bağlamında Türkiye, Fransa ve Mısır: Karşılaştırmalı Bir Analiz" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 41, Denizli, s. 564-579.

LAİKLİK VE DİN-DEVLET İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA TÜRKİYE, FRANSA VE MISIR: KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ

Umut Turgut YILDIRIM*

Özet

Laiklik, Türkiye ve Fransa'da siyasal, hukuki ve toplumsal düzende kayda değer değişimlere neden olmuştur. Bununla birlikte, Mısır'da bu etkiyi göstermemiştir. Bu gerçekten hareketle çalışma, Türkiye, Fransa ve Mısır'ın laiklik anlayışını ve pratiğini ülkelerin siyasal geçmişlerini dikkate alarak incelemektedir. Laiklikle kurulan ilişkide ülkelerin siyasal geçmişi, kültürü ve deneyimlerinin etkisiyle ortaya çıkan farklılıklar ve benzerliklerin ortaya konulması, çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır. Bu amaçla çalışma Türkiye, Fransa ve Mısır'da dinin siyasal sistem içindeki konumunu ve din özgürlüğü meselelerini, ülkelerin anayasalarına atıfla mukayese etmektedir. Ayrıca çalışmanın, Mısır'ın laiklik anlayışının ortaya konulması noktasında ilgili literatüre ciddi katkıda bulunacağı düşünülmektedir. Çalışma, Türkiye ve Fransa'da devlet kontrolü altında din anlayışının din-devlet ilişkilerini belirli noktalarda şekillendirdiğini, Mısır'da ise dinin, siyasal sistem üzerinde belirleyici değişkeni olduğunu göstermektedir. Laikliğin din ve devletin birbirinden ayrılması unsurunun üç ülkede de tam olarak gerçekleştirilmediği ve dini özgürlüklerin tümüyle garanti altına alınmadığı görülmektedir. Son olarak çalışma, Mısır'ın farklılaşan laiklik anlayışı, Batılı değerlerle kurulan ilişkinin sınırlılığıyla savlamaaktadır.

Anahtar Kavramlar: *Laiklik, Din-Devlet İlişkisi, Türkiye, Fransa, Mısır.*

A COMPARATIVE ANALYSIS OF TURKEY, FRANCE AND EGYPT: LAICISM AND RELIGION-STATE RELATION

Abstract

Laicism has led to significant changes over political, legal and social order in Turkey and France. However, it did not show that kind of effect in Egypt. The study considering this fact investigates that understanding and implementation of laicism in Turkey, France and Egypt bearing in mind that their political past. This study has a purpose to discuss the similarities and differences occurred under the influence of countries' own political history, culture and experiences in relationship with laicism. Thus, study makes a comparative analysis of the matters of position of religion political regime and freedom of religion by use of the countries' constitution. Hereby, Study also could contribute relevant literature by revealing Egypt's meaning of laicism. As a result, this study finds that the mentality meant religion under the control of state in Turkey and France forms religion-state relations in particular points. On the other hand, religion is determining variable over the political system in Egypt. In addition to that, this study shows that the principle of separation the state from religion of laicism and religious freedoms does not guaranteed in all three countries. Finally, this study advocates that Egypt's limited relations with Western values made Egypt's laicism difference.

Keywords: *Secularism, Religion-State Relations, Turkey, France, Egypt.*

*Arş. Gör., İnönü Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, MALATYA,
e-posta: umutturgut.yildirim@inonu.edu.tr, (orcid.org/0000-0003-2676-7157)

1. Giriş

Her ne kadar düşünsel gelişimi daha eski tarihlere dayansa da laiklik, XIX. yüzyıldan itibaren Batılı ülkeler başta olmak üzere çoğu ülkede din-devlet ilişkisini şekillendirmiştir. Din ve devlet alanının/işlerinin birbirinden ayrılması ve bireylerin din ve inanç özgürlüklerinin garanti altına alınması gibi temel esaslara dayanan laiklik, nüfuz ettiği ülkelerde bu doğrultuda değişim ve dönüşüme neden olmuştur. Bununla birlikte, laikliğin izlediği yol, tüm ülkelerde aynı değildir. Laiklik ülkelerin tarihleri, coğrafyaları, siyasi ve sosyal şartları ve ülkede mevcut bulunan din ya da inançların etkisinde kalarak, ülkeden ülkeye ya da toplumdan topluma farklı tezahürlerde var olmuştur. Bu doğrultuda, laikliğin Batı ve Doğu toplumlarında ifade ettiği anlam ve uygulama noktasındaki benzerlikler ve farklılıklar dikkat çeken hususlardandır. Öte yandan belirtilmesi gerekir ki; laikliğin bir siyasal değer olarak benimsendiği ülkelerde, dinin, devlet ve siyaset üzerindeki egemenliğinin tartışmalı hale geldiği, ayrı bir alan olarak görüldüğü ya da devletlerin –ulus-devletlerin- dinler üzerinde kontrol mekanizmaları kurduğu çoğu ülkedeki benzer gelişmelerdendir. Ek olarak laiklik ortaya çıkışının izlediği süreçte, istisnaları olmakla birlikte bireylerin dini özgürlüklere sahip olması ve bu özgürlüklerini kullanabilmesi anlamında da küresel çapta olumlu gelişmeleri doğurmuştur.

Laiklik, ülkeden ülkeye değişen formlar da üretmiştir. Dolayısıyla, farklı laiklik anlayışlarına neden olan gelişmeler merak konusudur. Türkiye, Fransa ve Mısır'ın laiklik anlayışlarında mevcut olan bu farklılık, araştırılmaya değerdir. Özellikle siyasal geçmişleri kesişen Türkiye ve Mısır'ın laikliği farklı yorumlaması, çalışmanın oluşturulmasının esas gerekçesidir. Fransa da laikliğin ortaya çıkıp geliştiği ülke olmasıyla, mukayesenin temel ölçütünü teşkil etmektedir.

Öte yandan, Ortadoğu'nun kadim medeniyetlerinden Mısır'ın laiklik anlayışını konu alan akademik çalışma sayısı da oldukça kısıtlıdır. Türkiye ve Fransa'ya referansla Mısır'ın laikliğini inceleyen bu çalışma, akademik literatüre hem bundan sonraki çalışmalara kaynak teşkil etme hem de mevcut durumdaki eksikliği giderme noktasında katkı sağlamaktadır. Akademik çalışmalar laiklik bağlamında ya Türkiye ve Fransa özelinde mukayeseye ağırlık vermekte ya Türkiye ile diğer Batılı devletleri karşılaştırmakta ya da yalnızca Türkiye'yi incelemektedir. Türkiye'de laikliğin anlamı ve konumu hakkındaki tartışmaları (Savcı, 1964; Daver, 1988; Narlı, 1994; Mert, 1994; Başgil, 2007; Erdoğan, 2000) ile laiklik pratiklerini analiz ederek güncel meselelere değinen (Arslan, 1996; Bekaroğlu, 2015); çalışmalar, literatürün önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Türkiye ile karşılaştırılan ülkeler, genellikle (Kuru, 2011; Kuru ve Stepan, 2013; Kazancıgil, 2010; Akgönül, 1992; Sesli, 2019) Fransa, Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Almanya vb. gibi Batılı değerleri benimseyen devletlerdir. Değinen çalışmalar, Türkiye ile Fransa'nın laikliğin ortaya çıkışı ve pratikleri bağlamında birbirine benzediğini ifade ederken, temel farklılığın ülkelerin siyasal geçmişinden kaynaklandığını iddia etmektedir. Buradan hareketle çalışma, laikliği doğu medeniyeti olarak sıfatlandırılabilir Mısır bağlamında tartışmayı hedeflemiştir.

Laikliğin, özellikle Batı-Doğu ekseninde ve ülkelerin siyasal ve sosyal geçmişi ile konjonktürel etkilere bağlı olarak ciddi farklılıkları barındırdığı iddiasından hareketle bu çalışma, din ve devlet ilişkileri ile dini özgürlüklerin sağlanıp sağlanamaması bağlamında Türkiye, Fransa ve Mısır'ı mukayese etmektedir. Üç ülkenin de laikliğe yaklaşımları, ülkelerin ilgili anayasa hükümleri çerçevesinde ele alınmaktadır. İlk olarak laikliğin tanımlanmasıyla, ülkeler arası karşılaştırmanın yapılacağı temel ölçütler belirtilmiştir. Türkiye, Fransa ve Mısır'ın siyasal hayatlarında laiklikle olan ilişkisinden önceki dönemlerde din-devlet ilişkisi ele alınarak, ülkelerin yaşadığı değişim ve dönüşüm karşılaştırmalı olarak açıklanmaya çalışılmıştır. Ek olarak, ülkelerin laiklikle ilgili tecrübeleri, din-devlet ilişkisi ile din özgürlüğünün gelişim seyri ve tartışmaları açısından tarihsel olarak da irdelenmiştir. Son olarak da Türkiye, Fransa ve Mısır'ın laiklik tartışmaları sonrasında siyasal rejimlerinde laikliği benimsemek ya da benimsememekle yaşadıkları değişimler analiz edilerek, ülkelerin yakın dönem laiklik pratiklerine değinilmiştir. Türkiye, Fransa ve Mısır'ın bu minvalerde mukayese edildiği çalışma, laikliğin anlamı, siyasal bir ilke olarak amacı ve uygulamalarını ülkelerde bıraktığı etkileri de dikkate alarak, genel anlamda bu ülkelerin laiklik profillerini çizmeye çalışmıştır.

Bu doğrultu çalışma, nitel araştırma olarak dizayn edilmiştir. İlgili literatür, laiklik kavramının tanımlanması, ülkelerin siyasal geçmişlerinin irdelenmesi ve laiklik uygulamalarının analizinin yapıldığı başlıklarda detaylıca incelenmiştir. Ayrıca Türkiye, Fransa ve Mısır'ın anayasaları, din ve devlet ilişkisini şekillendirme biçimleri ve vatandaşların dini özgürlüklerini tanıma düzeyleri hususlarında mukayese edilmiştir.

Yapılan mukayeseden hareketle, laikliğin gelişiminin Batı ve Doğu toplumlarında farklı seyirler izlediği, incelenen ülkeler özelinde tespit edilmiştir. Özellikle, toplumun çoğunluğu tarafından benimsenen dini inancın niteliklerinin, laikliğin gelişiminde ciddi rol oynadığı görülmektedir. İncelenen ülkelerin tümünde, yapısal-*rejim, aktör vb.-* ve tarihsel- *siyasal geçmiş, kültür vb.-* farklılıklara rağmen, laikliğin din ve devlet ayrımı ile dini özgürlüklerin sağlanması şartlarının yeterli düzeyde yerine getirilememesi problemi birbirine benzerdir. Bununla birlikte, laikliğin gelişimi ve pratiği farklılaşmaktadır. Bu anlamda, Türkiye ve Mısır'da laikliğin, ülkelerin yaşadığı modernleşme ve/veya Batılılaşma süreçlerinde etkili olmaya başladığı ve siyasal elitler tarafından reformlar aracılığıyla uygulandığı, Fransa'da ise uzun süren iç gerilimler ve fikri gelişmelere dayandığı belirtilebilir. Fransa ve Türkiye, laikliğin siyasal ve toplumsal hayatı düzenlemesi amacıyla birleşirken, Mısır'da bu amaç kabul görmemiştir. Türkiye'nin demokrasi, pozitif hukuk, çok-partili hayat vb. gibi Batılı değerleri benimseyen rejiminin laikliğin gelişimine uygun ortamı sağladığı, fakat bu değerlerle ilişkinin sınırlı olduğu Mısır'da laikliğin gelişiminin Türkiye'ye ye kıyasla zorlaştığı iddia edilebilir. Türkiye ve Fransa'da laik anlayışın, kendi ötekisini sindirebilme kapasitesine rağmen bir takım sorunların varlığı söz konusudur. Mısır'da da özellikle ulema ve İslami hareketlerin varlığı, laikliğin gelişimini engellemiştir. Bu aktörlerin Mısır'daki güçlü tarihsel ve toplumsal konumu, laik eğilimlerin etkisinden uzak kalmıştır. Son olarak belirtilmelidir ki; laikliğin Batılı siyasal bir ilke olarak ülkeler tarafından benimsenip benimsenmeme hususu, ülkelerin batılı değerlerle ilişkisinin düzeyi ve laik eğilimleri benimseyen siyasal aktörlerin ülke içindeki toplumsal konumuna bağlı olarak da tartışılmalıdır.

2. Laiklik: Hukuki ve Siyasal Bir İlke Olarak Anlamı ve Unsurları

Laiklik mevzu bahis olduğunda, onu tanımlamaya çalışan çabaların esas olarak karşılaştığı sorular şöyle sıralanabilir: Laiklik, dini otorite ile dünyevi otorite diğer ifadesiyle siyasal iktidar arasındaki egemenlik paylaşımını siyasal iktidar lehine değiştirmeyi mi amaçlamaktadır? Yoksa devletin tüm dinler karşısında tarafsızlığını güvence altına alan bir sigorta işlevi mi görmektedir? Laikliğin amacı, vatandaşların din ve inanç özgürlüğünün sağlanması mıdır? Yoksa laiklik, dini özgürlüklerin siyasal alan tarafından belirlenmesi ya da sınırlandırılması amacıyla hizmet etmektedir? Laikliğe yönelen bu sorulara verilen cevaplar mahiyetinde laikliğin anlamı ve dayandığı temel unsurlar açıklanabilir. Laikliğin tanım, amaç ve uygulamalarının çeşitliliği, kavramı tanımlamada belirli zorlukları da beraberinde getirir de azami düzeyde uyum gösteren yönleriyle analiz ederek kavramın tanımlanması daha doğru olacaktır.

Laikliğin anlamı hususundaki tartışmalardan önce, laiklik kavramı açıklanacak olursa; öncelikle laik sözcüğü, Fransızca "laïc", "laïque" ve "laicus" sözcüklerinden türemişken "*ruhani olmayan kimse, dini olmayan şey, fikir, müessesesi, sistem, prensip*" anlamına gelmektedir. Ayrıca İngilizcede "lay", Almancada "laie" şeklinde ifade edilmektedir (Başgil, 2007: 150). Laiklik de kelime manasıyla, "*devlet ve din işlerinin ayrılığı, devletin din ve vicdan özgürlüğünün gerçekleşmesi bakımından yansız olması*" anlamına gelmektedir. (TDK Sözlük, 2005: 1295). Dolayısıyla laikliğin tanımında öne çıkan iki unsur bulunmaktadır: din ve devletin birbirinden ayrılması ve bireylerin dini özgürlüklerinin hukuki dayanaklarla garanti altına alınması. Bu iki unsur da laikliğin, siyasi ve hukuki nitelikte bir ilke olduğu sonucunu doğurmaktadır.

Siyasi ve hukuki ilke olarak laiklik, sekülerizmden farklılaşmaktadır. Zira laiklik ve sekülerizm arasında çekilecek sınır, laikliğin tanımlanmasına da yardım edecektir. Bu doğrultuda, laiklik genellikle, bir ülkedeki siyasal ve hukuki alanların dinden arındırılmasını vurgulayan bir kavram; sekülerizm ise insan hayatının ekonomik, sosyal ve kültürel alanları başta olmak üzere tüm alanlarının dinin egemenliğinden kurtarılması süreci olarak tanımlanabilir (Arslan, 1996: 55). Dolayısıyla sekülerizm, dinin toplumun zihninde giderek özel alanla sınırlı kalması sürecini ifade ederken, laiklik bir süreçten ziyade mevcut olan durumun tahliline dayanan bir sonuç olarak tanımlanabilir. Sekülerizm ve laiklik arasındaki bu farklılık, aynı zamanda laikliğin sosyolojik mi yoksa siyasal ya da hukuki bir öge mi olduğuna da açıklık getirmektedir. Kazancıgil (2010: 188-189) sekülerizmi, dinin siyasal ve toplumsal yaşamdan geri bırakılmasının sosyolojik süreçlerle gerçekleştirilmesiyle, hukuki süreçleri gerekli kıldığı laiklikten ayırmaktadır. Ek olarak Subaşı (2017: 230) da laikliği siyasal ve hukuki kapsamda değerlendirirken, sekülerizmin sosyolojik vurgusuna dikkat çekmektedir.

Laiklik, bir siyasal ilke ya da siyasal alanla ilgili ise eğer, bu ilkenin dayandığı temel unsurlar nelerdir? Bu bağlamda laikliğin zihinlerde oluşturduğu ilk anlam, dayandığı temel unsurları da ortaya koymaktadır. İlk olarak

laiklik, din ve devletin birbirinden yapısal ve işlevsel anlamda ayrılması ve devletin tüm dinler karşısında tarafsız kalması anlamını taşımaktadır (Narlı, 1994: 23). Öte yandan din ile devletin ayrışmasının, birtakım nitelikleri de taşıması gerekmektedir. Buna göre, devletin ya da siyasal iktidarın meşruiyetinin dinden kaynaklanması ile din ve devletin iki ayrı egemenlik alanını ifade etmesi laikliğin gereklerindedir (Duman, 2010: 286). Ayrıca, devletin herhangi bir dini resmi anlamda devlet ile ilişkilendirmemesi, devletin dayandığı hukuk kurallarını pozitif hukukun gerektirdiği gibi dini kurallara değil rasyonel akla ve vatandaşların rızasına dayanması lazım gelmektedir (Erdoğan, 2000: 263-264). Bununla birlikte, din ve devletin birbirinden ayrılması unsuru laikliğin günümüzdeki anlamını açıklamada yetersiz kalmaktadır. Laiklik, günümüze gelene kadar farklı unsurları da benimseyerek gelişmiştir.

Laikliği ilkeleri ve uygulamaları bağlamında değerlendiren Maclure ve Taylor, “*saygıda eşitliği*” ve “*inanç özgürlüğünü*” laikliğin iki temel ilkesi, bu ilkelerin gerçekleşmesine katkıda bulunan kilise ile devletin birbirinden ayrılması ve dinlere karşı tarafsızlığı da temel uygulaması olarak belirtmektedir (2015: 28-30). Dolayısıyla, laikliğin din ve vicdan özgürlüğünün sağlanması bağlamında da anlaşılması gerekmektedir. Bu doğrultuda laiklik, bireylerin herhangi bir dine inanma ya da inanma özgürlüğüne sahip olması, inançlarının gerektirdiği ibadetleri hiçbir kısıtlama olmadan yapabilmesi, dini inançları doğrultusunda kendini geliştirebilme olanaklarına sahip olması ve dini özgürlüklerinin yasalarla garanti altına alınması gibi unsurları da ihtiva etmektedir (Kılıçbay, 1994: 21). Laik bir ülkede, farklı din ve inanca sahip olan bireylerin hak ve özgürlüklerinin aynı hukuki sisteme bağlı olması ve yasalar önünde eşit kabul edilmesi gerekmektedir (Ortaylı, 2007: 159). Laikliğin içerdiği bu unsurlar dikkate alınır; laiklik, hem din ve devletin birbirinden ayrılması ve devletin tüm dinlere karşı tarafsız olmasını hem de din ve inanç özgürlüğünü sağlayan siyasal ilke olarak tanımlanabilir.

Laiklik hususunda değinilmesi gereken bir diğer husus farklı laiklik anlayışlarıdır. Laikliğin ülkeler özelinde çeşitli uygulanma biçimleri mevcuttur. Ancak Fransız ve Anglo-Sakson tipi laiklik, diğerlerine nazaran daha popüler olanlardır. Fransız tipi laiklik *-laisizm olarak da adlandırılır-* dinin kamusal alandan silinmesi ve bireylerin şahsi alanına indirgenmesi anlamına gelir. Ayrıca laisizm, dinin siyasal iktidar tarafından kontrol altına alınmasını da gerektirmektedir. Türkiye’de özellikle tek parti döneminde ve Fransa’da ise 1789 İhtilali sonrasında belirli dönemlerde benimsenen laiklik modelidir. Anglo-Sakson tipi laiklik uygulamaları ise dinin ve dini özgürlüklerin devlet başta olmak üzere dış müdahalelerden korunması anlamına gelmektedir. Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere’deki uygulamadır (Sambur, 2009: 46-47). Laikliğin iki uygulaması değerlendirildiğinde; ilkinde devletin dinden bağımsızlaştırılması, ikincisinde ise dinin devletten bağımsızlaştırılması mantığının hâkim olduğu görülmektedir.

Son olarak da ifade edilmelidir ki; laikliğin her ne kadar toplumdan topluma çeşitli ortaya çıkış ve gelişim süreçleri izlediği bilinse de, çoğu ülkede benzer duraklardan geçerek var olduğu unutulmamalıdır. Bu anlamda çoğu ülkede laikleşme süreci, din ve siyasetin ayrışmasıyla siyasetin ayrılması; siyasetin egemenliğini dini alanlara yaymasıyla siyasetin genişlemesi; siyasal kültürün dinden arındırılmasıyla siyasi değerlerin dönüşmesi ve siyasetin dine hâkim olması gibi adımları izlemiştir (D. E. Smith’ten akt. Erdoğan, 2000: 328-329).

3. Laiklikle İlişkileri Öncesinde Türkiye, Fransa ve Mısır’da Din-Devlet İlişkisi

Laiklik bağlamında Türkiye, Fransa ve Mısır’ın karşılaştırılmasından önce bu ülkelerin laiklik tartışmaları öncesindeki siyasal ve toplumsal yaşamlarında din ve devlet ilişkisine değinilmesi elzemdir. Zira laikliğin siyasal sistemlerinde benimsenip benimsenmemesi, algılanışı ve pratiği meseleleri ülkelerin geçmişteki din-devlet ilişkisinden bağımsız olarak ele alınamamaktadır.

“Laiklik öncesi” sınıflandırması, üç ülke içinde farklı tarihleri tasvir etse de kavramsallaştırmanın ülkeler için oluşturulma mantığı aynıdır. Laikliğin siyasal gündeme girdiği ve ülkeler üzerinde az ya da çok etki yapmaya başladığı dönemden öncesi mantığıyla oluşturulan bu sınıflandırma şu şekilde açıklanabilir:

- Türkiye’de, XIX. yüzyılın,
- Fransa’da, XVIII. yüzyılın,
- Mısır’da, XIX. yüzyılın sonlarından öncesini ifade etmektedir.

XX. yüzyılın başları, Türkiye ve Mısır'ın modernleşme sürecinin dönüm noktalarına sahne olmakla birlikte, laikliğin de siyasal sistemlerinde yer almaya başladığı yıllardır. Dolayısıyla bu dönem, iki ülke bağlamında laiklik öncesi olarak tasvir edilebilir. Fransa, her ne kadar dinin siyasal alandaki konumunun sorgulanmaya başladığı ve laikliğin düşünsel temellerinin atıldığı XVI. yüzyıl ve devamındaki Aydınlanma sürecinden etkilenmişse de, 1789 Fransız İhtilali'yle laiklik alanında somut adımlar atmaya başlamıştır. Zira bu tarih, laikliğin de ortaya çıktığı tarihtir. Buradan hareketle de Fransa'da laiklik öncesi dönem, İhtilal öncesi döneme denk getirilebilir.

İlk olarak, Türkiye'de din-devlet ilişkisi ülkenin İslam ile ilişkisi üzerinden açıklanır; Türkiye'de İslam'ın din ve devlet ilişkisini belirlemeye başlamasının kökeni, Türklerin 751 yılındaki Talas Savaşı'yla Müslüman olması ve sonrasında Karahanlılar Devleti'nin (840-1212) İslam'ın etkisini siyasal alanda kuvvetlendirdiği tarihlere dayanmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun kurulmasıyla daha da belirginleşen din ve devlet arasındaki ilişki, İmparatorluğun yıkılışıyla beraber Kemalist reformların etkisiyle dinin siyasal gücünü yitirmesi sonrasında farklı bir boyut kazanmıştır. Lakin din, hiçbir zaman ne toplumsal ne de siyasal anlamda etkinliğini tam olarak kaybetmemiştir (Arpacı, 2018: 26). Osmanlı'da din ile devlet, İslam toplumlarının çoğunda olduğu gibi birbirinden ayrı değildir. Özellikle de hilafet makamının Osmanlı padişahı tarafından sahiplenilmesiyle, dini ve siyasal otorite padişahta toplanmıştır. Bu doğrultuda, din işleri de devlet işleri çerçevesinde değerlendirilmiş ve yürütülmüştür (Duman, 2010: 291). Dinin siyaset üzerinde egemenliğinin sorgulanmaya başladığı, diğer bir ifadeyle Osmanlı'da laikleşmeye hazırlık olarak adlandırılabilir dönem, Tanzimat (1839-) ve sonrasında yaşanmaya başlanmıştır. Bununla birlikte, laikleşme adımlarının doğurduğu ikircikli yapı, –*Kanun-i Esasi'de devletin dininin İslam olduğu sabit kalırken bazı hukuki normların laikleştirilmesinin neden olduğu*- bu dönemi, laikleşmenin gerçekleştirildiği süreç olarak tanımlamaya olanak vermemektedir. Bu dönem her ne kadar Nizamiye Mahkemeleri ve Mecelle Kanunu gibi laik gelişmelere sahne olsa da, 1876 Anayasası ve anayasada 1908'de gerçekleştirilen değişiklikler dikkate alındığında dönemi laikleşme süreci olarak okumak zorlaşmaktadır (Fırlı, 2016: 120). Dolayısıyla Cumhuriyet'e kadar olan süreç, laikliğe hazırlık dönemi olarak adlandırılabilir. Öte yandan, Cumhuriyet'in ilk yılları da Osmanlı'nın ikili yapısını muhafaza etmiş, laiklik anlamında radikal dönüşümler gerçekleşmemiştir. 1924 yılında kabul edilen Cumhuriyetin ilk anayasası, devletin dinini İslam olarak kabul etmiş, şeriat hükümlerinin icra edilmesini meclisin görevleri arasında saymıştır. Bununla birlikte anayasa, kimsenin inancından dolayı dışlanmayacağını da garanti altına almıştır¹. Buradan hareketle, Osmanlı'nın XX. yüzyılın ortalarından itibaren laikleşme adımları attığını, ancak teorik olarak laik bir ülke olarak tanımlanamadığını belirtmek gerekir.

Fransa'da, din-devlet arasındaki ilişki, Katolik Kilisenin Roma İmparatorluğu'nda siyasal iktidardan ayrı bir güç merkezi olarak ortaya çıktığı IV. yüzyıldan itibaren dinin siyasal iktidar üzerinde giderek güçlendiği bir seyir izlemiştir. Katolik Kilisesi, dünyayı Tanrı'nın imparatorluğu kendisini de bu ilahi hükümlerle yönettiği yeryüzündeki temsilcisi olarak değerlendirmiş, ruhban sınıfı adıyla bir yönetici sınıfı var etmiş, devlet yapılanmasına paralel şekilde hiyerarşisini kurmuş ve Avrupa'da siyasal nüfuzunu gün geçtikçe arttırmıştır. Bu nüfuz, papaların Tanrı'nın yeryüzündeki vekili –*Vicarius Dei*- olduğu anlayışıyla desteklenerek, kralları ve derebeylerini aforoz etmeye kadar genişlemiştir (Fırlı, 2016: 18-22). Kralları tahta çıkarma, diğer bir ifadeyle meşruyet kazandırma gibi güçlü yetkilere sahip olan kilise, Hıristiyanlığın devletin resmi dini olmasıyla Fransız İhtilali'ne kadar olan süreçte dinin devlet üzerinde egemenliğinin yürütücüsü olmuştur. Kilise, Fransa'da devlete ait olan işlerde etkin rol oynamış, karar alma mekanizmalarında yer almıştır (Çaha, 2011: 28-30). Dolayısıyla laiklik öncesi Fransa'da din ve devlet arasındaki ilişki, Osmanlı'nın aksine dinin devlet üzerindeki egemenliği üzerinden ilerlemiştir.

Fransa'da da laikliğin gelişiminin ya da kilisenin önemini yitirmesinin belirli dönüm noktalarını belirlemek mümkündür. Bu anlamda, XVI. yüzyıldan itibaren kapitalizmin düşünsel temellerinin atılması, Avrupa'da sosyal hayatın değişiminin ilk nüvelerini oluşturmaktadır. Rönesans'ın tahrir ettiği dini dogmalara olan bağlılığın, Reformasyon sonrası kilisenin sorgulanmasında önemli etkileri olmuş ve Aydınlanma felsefesi ile Sanayi Devrimi de pozitif bilimin insan hayatına yön vermesi gerektiği düşüncesinden hareketle kilisenin dogmalarının anti tezi olarak gelişme göstermiştir. Nihayet Fransa'da burjuvanın önderliğindeki hareket monarşi, aristokrasi ve kiliseye karşı 1789'da Fransız İhtilali'ni gerçekleştirerek, laikleşme sürecinin ilk somut adımlarını atmıştır (Fırlı, 2016: 25-26).

¹ İlgili hükümler için bkz. 1924 Anayasası Md. 2, 26, 75.

Mısır, milattan öncesine dayanan tarihiyle değerlendirildiğinde Ortadoğu'nun din, kültür ve kimlik bağlamında en eski medeniyetlerinden biridir. Antik Mısır'da firavunlar, sonrasında Berberiler, Persler, Romalılar, Araplar, Türkler, Fransızlar ve İngilizler Mısır'ın yönetiminde söz sahibi olmuş başlıca aktörlerdir. Bu aktörler, Mısır'da din ve devlet ilişkini belirlemişlerdir. Mısır, M.S IV. yüzyıla kadar din-devlet ilişkisi bağlamında firavunlar döneminin etkisi altındadır. Bu dönemde çok tanrılı dine inanılmakla beraber, firavunlar hem devletin hem de dinin lideri olarak kabul edilmiş, din ve devletin tek merkezde toplanması söz konusu olmuştur. Ancak Roma İmparatoru I. Theodosius M.S IV. yüzyılda Hıristiyanlığı devletin dini olarak kabul ettiğinde, Mısır da din-devlet ilişkisi, yukarıda Fransa'da olduğu şekliyle Hıristiyan öğretiye dayanmaya başlamıştır (Chadwick, 2001: 373). Yaklaşık olarak yedi yüz yıl din-devlet ilişkisini belirleyen Hıristiyan öğretisi, İslam Halifesi Ömer'in komutanı Amr ibn el-As'ın fethiyle son bulmuş ve Mısır, İslam'ın belirlediği esaslara göre yönetilmeye başlanmıştır. XVI. yüzyılın başlarında Osmanlı'nın fethiyle de imparatorluğun egemenliğine girmiş olan Mısır'da din ve devlet ilişkisi, Osmanlı'nın etkisiyle şekillenmiştir (Ortaylı, 2003). VII. yüzyıldan itibaren de günümüze kadar olan süreçte İslam, Mısır'da din-devlet ilişkisini belirleyen yegâne esas olarak kalmıştır.

Din ve devletin birbirinden ayrılmaması bağlamında üç ülke de tarihlerinde benzer profillere sahiptir. Bu ülkelerde İslam ve Hıristiyanlık, ülkelerin siyasal iktidarları ile sürekli etkileşim içinde olmuş, onu etkilemiş ve ondan etkilenmiştir. Ülkelerin yaşadığı laiklik süreçlerinden önce Türkiye ve Mısır'da dinin devlet teşkilatı içinde kamusal işlev taşıdığı; Fransa'da ise dinin devletten özerk bir egemenlik alanı oluşturarak devleti etkilediği ifade edilebilir. Üç ülkede de din ile yakın ilişki içinde olan devlet kurumu ve siyasal iktidar modeli dikkat çekmektedir.

4. Din-Devlet İlişkisi Temelinde Farklılaşan Laikleşme Süreçleriyle Türkiye, Fransa ve Mısır

Laikliğin ilk teorisyeni olan Ferdinand Buisson, Fransa'nın Avrupa'nın en laik ülkesi olduğunu düşünürken, laikliğin de kamu hayatının farklı işlevlerinin, kilisenin sıkı vesayetinden ayrıldığı ve özgürleştiği bir tarihsel süreç içerisinde ortaya çıktığını belirtmiştir (akt. Bauberot, 2008: 18). Ancak Buisson'un ifadesi, zaman geçtikçe evrensel doğruluğunu kaybetmiş, laiklik ülkeden ülkeye farklı süreçlerden geçerek gelişmiştir. Nitekim Türkiye, Fransa ve Mısır bağlamında düşünüldüğünde de laikliğin anlamı, gelişimi ve pratiği birtakım benzerlikleri ve farklılıkları içermektedir. Türkiye ve Mısır, laikliğin siyasal tartışmalara konu olduğu dönem açısından birbirleriyle benzerlik göstermektedir. Lakin Fransa, öncelikle zamansal açıdan farklılaşmaktadır.

Öte yandan, Türkiye ile Mısır'ın İslam toplumları olması, Hıristiyan toplumu Fransa'dan farklı laiklik serüvenini de beraberinde getirmiştir. Zira İslam'ın din olarak benimsendiği Türkiye ve Mısır'da laiklik, Hıristiyanlıkta olduğu gibi siyasal, ekonomik ve kültürel gelişmelere paralel olarak bir süreç içerisinde tedricen oluşmamış, siyasal elitler aracılığıyla modernleşme ve ulus-inşası dönemlerinde Batı'dan beslenerek gelişme göstermiştir (Küçükcan, 2005: 117). XIX. ve XX. yüzyılda sömürgecilik ve dağılma tehlikesi karşısında bağımsızlığı ve devleti koruma gayesindeki ideolojik hareketlerin referans aldığı laiklik, bu ülkelerin bağımsızlıklarını kazandıktan sonra siyasal ve toplumsal hayatı şekillendiren en belirgin öğelerden olmuştur (Mert, 1994: 11-12). Fransa'da ise laikliğin gelişiminde, yukarıda da değinildiği gibi özellikle XVI. yüzyıldan itibaren cereyan eden gelişmeler ve dinin toplumsal yaşamdaki egemenliğini sorgulayan akımlar etkili olmuştur. Fransa'da laiklik ülkenin kendi iç dinamikleri ile ilerlerken, Türkiye ve Mısır'da daha çok seçkin bir kesimin merkezi rol oynadığı süreçleri içermiştir. Ayrıca, Fransa'da laiklik dini ve dünyevi otoritenin –kilise ve siyasi iktidarın- mücadelesine dayanmaktadır. Türkiye ve Mısır'da bu şekilde bir gerilim yaşanmamıştır. İslam'da din ile devlet otoritesinin birbirinden ayrı olarak yapılanması da Türkiye ve Mısır'da laikliğin gelişiminin Fransa'dakinden farklı ilerlemesine yol açmıştır (Roy, 2007: 54-55; Duman, 2011: 292). İslam toplumlarının genelinde laiklik, Hıristiyanlıkta olduğu gibi çıkar ve yetki uyumsuzluğuna dayanan bir tarihe sahip değildir.

Laikliğin bir ülkedeki gelişiminde, vatandaşların çoğunun benimsediği dini inancın özellikleri de etkili olabilmektedir. Zira İslam toplumları ile Hıristiyan toplumları arasında laikliğin gerçekleşme düzeylerindeki farklılık ikincinin lehinedir. Hıristiyan toplumlar, laikliğin insan yaşamının her alanına yerleşmesi noktasında İslam toplumlarından ileridedir. Bu durumun literatürde yer alan oldukça fazla nedeni olmakla birlikte, farklı bir boyut daha tartışmaya açılabilir. İslam dini, inanılanlarla arasındaki ilişkisini Hıristiyanlıktan daha yoğun kurmaktadır. İslam, Fazlur Rahman'ın (1981: 206) da belirttiği gibi diğer dinlere nazaran insan hayatıyla daha fazla ilgili olan bir dindir. Dolayısıyla insan ile ilişkisinin yoğunluğunun azlığı ya da çokluğunun, din ve insan hayatının tüm

alanlarının birbirinden ayrılma düzeyini etkilediği ifade edilebilir. İlişki ne kadar yoğun ve bağlayıcı ise ayrışma da o kadar zor ve yavaş gerçekleşmektedir. Hıristiyan toplumlarının daha hızlı ve kapsamlı laikleşmesini bu açıdan değerlendirmek mümkündür. Ek olarak Müslüman toplumların, dini ve dünyevi yaşamları arasındaki aşılmaz birliktelik, bu toplumların laikleşme sürecini geciktiren bir takım sorunlarla karşılaşmasına neden olmuştur.

Türkiye’de laikliğin siyasal hayatı dönüştürmesi, Tanzimat Dönemi reformlarıyla başlasa da Cumhuriyet Dönemi, dönüm noktası olarak algılanabilir. Bu dönemde, laikleşme adına bir dizi reform gerçekleştirilmiştir. Bu reformlar genel olarak: şeyhülislamın yürütme işlerinden çıkartılması, hilafetin kaldırılması, egemenliğin kaynağının halka ait olduğunun kabul edilmesi, devletin dininin İslam olduğunu belirten ibarenin anayasadan çıkartılması, laik özel hukuk kanunlarının yürürlüğe girmesi, şer’iye mahkemelerinin Adliye Nezaretine bağlanması, Tevhid-i Tedrisat Kanunu ve kılık ve kıyafeti düzenleyen kanunların çıkartılması, dini tarikat, tekke ve zaviyelerin kapatılması ve laikliğin anayasal bir ilke haline gelmesi olarak sıralanabilir (Gülalp, 2002: 33; Zürcher, 2015: 185). Reformlar doğrultusunda Cumhuriyet laikliğinin iki merkezi inşa sürecini takip ettiği belirtilebilir: “ümmetten millete geçiş” ve “*kuldan yurttaşa geçiş*”. Bu iki sürecin devamında, millet ve yurttaş kimliklerinden dini vurguların çıkartılarak dinin özel alana indirgenmesi söz konusu olmuştur (Akgönül, 2010: 214). Bu sürecin devamında da laiklik, 1937 yılında siyasal rejimin niteliği olarak anayasa girmiştir.

Cumhuriyet Dönemi laiklik uygulamaları dikkate alınırsa, dönemin laiklik anlayışına dair bir takım özellikler tespit edilebilir. İlk olarak laiklik, Türkiye’de ulus-inşası dönemde merkezi rol oynamıştır. Reformların inşa edici mantığa ve bürokratik yürütücülere sahip olması, laikliğin tepeden-inmeci bir mantıkla oluşturulduğunu da doğrulamaktadır. Öte yandan, dine ve dini sembollere yönelik uygulamaları da dönemin laikliğinin İslam’ı kamusal hayattan soyutlamayı ve şahsi alana indirgemeyi de amaçladığını göstermektedir (Kazancıgil, 2010: 189, 191). Ek olarak, dini kurumların devlet teşkilatlanması içine alınması ve eğitimin devlet kontrolü altında yapılması, yönetici elitin dini kontrol altına alma gayesinin sonuçları olarak okunabilir (Toprak, 1992: 237). Yine bu dönemde laikliğin siyasal iktidar tarafından benimsenmesinin temelde üç amacı, Arpacı’ya (2018: 29-30) atfla ifade edilebilir. Buna göre yeni devletin din politikası, dinin siyasal meşruiyet sağladığı Osmanlı’dan ayrılmak; siyasal, kültürel ve toplumsal tabanın rızasını kazanmak gayesiyle dini millileştirmek ve yeni kurulan rejimin güvenliğini garanti altına almaktır.

Fransa, 1789 İhtilali öncesinde sağlam Hıristiyan temellere dayanan bir ülkedir. Din ve devlet arasında oldukça yakın bir ilişki bulunmaktadır. Laiklik bağlamında somut adımlar, Fransız İhtilali’nden sonra atılmaya başlanmıştır. İlk olarak kilisenin gelirleri, dinin giderlerini kilise adına karşılamakla yetkili olan ulusun kullanımına verilmiştir. 1790 tarihli Rahiplerin Medeni Yasası, kilisenin devlet kontrolünde kalmasını amaçlamakla birlikte, kilisenin varlıklarının devlet eliyle kullanılmasını, din adamlarının maaşlarının devlet tarafından ödenmesini ve medeni nikâhı hukuki güvenceye bağlamıştır (Price, 2017: 11-14). İhtilal’den sonra 3 Eylül 1791 tarihinde yayımlanan Fransız İnsan ve Yurttaş Haklar Bildirgesi’nin 10. maddesi, laikliğin din ve vicdan özgürlüğü anlamına atfla oluşturulmuş “*Hiç kimse inançları nedeniyle, bunlar dini nitelikteki inançlar olsa bile, tedirgin edilmemelidir; meğerki bu inançların yasayla kurulan kamu düzenini bozmuş olsun*” hükmü, kamu düzeninin bozulmaması şerhiyle dini özgürlükleri güvence altına almıştır. Bu hüküm, eşitliğe ve özgürlüğe yaptığı atfla, laikleşmenin din ve vicdan özgürlüğü olarak algılanmasının önünü açmıştır. 1791’deki Fransız Anayasası da, “*herkesin bağlı olduğu dinin öngördüğü ibadeti yapma (...) hürriyeti*”ni garanti altına almış, böylelikle laikleşme adına önemli bir yol kat edilmiştir. İlk laik cumhuriyet ise kilise ile devletin ayrıldığı 1795’te ilan edilmiştir (Bauberot, 2008: 57-58). Bununla birlikte, 1800’lerin başında Napolyon Bonapart iktidara geldiğinde kilise ile sözleşme imzalamış ve kilise-devlet ayırımına son vermiştir. Ruhban sınıfına devlet tarafından yeniden maaş bağlamıştır. Bu dönemde Katoliklik, devlet dini haline gelmese de Fransızların büyük çoğunluğunun dini inancı olarak nitelendirilmiştir (Kuru, 2011: 143). Din ve devlet arasındaki ayrımın ortadan kalktığı bu süreç, XX. yüzyılın başlarına kadar devam etmiştir. Kilise ile devletin ayrılmasını öngören 1905 tarihli Ayrılık Yasası, bütün resmi dinleri kaldırarak siyasal iktidar ile din arasındaki göbek bağına tekrar kesmiştir. Ek olarak, siyasal iktidara vicdan özgürlüğünü ve dinin özgürce yaşanmasını güvence altına alma yükümlüğünü getirmiştir (Bauberot, 2008: 14). Bununla birlikte, Ayrılık Yasası her ne kadar kilise ve devletin ayrılması mottosu üzerine inşa edilse de, dini cemaatlere tanıdığı dernek olma ve kamusal özerklik gibi fırsatlar düşünüldüğünde ayrımı sert ve kesin şekilde gerçekleştirilmemiştir (Messner, 2008: 117). Öte yandan Ayrılık Yasası, ulusal sınırların tümünü kapsamamış, bazı eyaletlerde geçerli olmamıştır. Fransız hukuk sisteminin tekdüze olmayışı ve coğrafi ve kültürel farklılıkların meydana getirdiği hukuki çoğulculuk, Ayrılık Yasası’nın tüm ülkeyi

kapsamasına engel teşkil etmiştir. Örneğin, Alsace-Moselle olarak bilinen bölgeler 1871-1918 yılları arasında Almanya'nın egemenliği altında bulunduğu için söz konusu yasaların sınırlı düzeyde etkilediği bölgelerdir. Dolayısıyla, din ile devlet arasındaki ayrım Fransa'dakinden farklı olmuştur (Gündüz ve Kılınç, 2019: 328). Sınırlı kapsayıcılık, diğer Fransız topraklarındaki farklı uygulamalar doğurmuştur. "Gallicanisme" olarak ifade edilen Fransa kralı ile Fransız Katolik kilisesi arasındaki anlaşmalar, bu farklılaşmanın bir diğer sebebinin oluşturmuştur. Ek olarak Fransa'da laiklik, Fransız Devrimi'nin bireyselliği önceleyen eğiliminin laikliğe yorulması ile ortaya çıkmış ve dini hürriyetleri bireyler üzerinden algılamaktadır. Toplumsal aidiyet düşüncesine karşı çıkan bu anlayış, dini bireysel alana indirgeme gayesini de gütmüştür (Messner, 2008: 114-115). Fransa'da IV. Cumhuriyet döneminde hazırlanan 1946 Anayasası, ilk kez cumhuriyetin niteliğini laik olarak belirtmiş ve laiklik Fransız Anayasası'nda yer almıştır.

Medeniyetlerin beşiği Mısır, günümüzde bölgenin siyasal ve toplumsal meselelerinde hâkim rol oynayan bir ülke olarak öne çıkmaktadır. Modern Mısır'ın temelleri, XIX. yüzyılda Osmanlı Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın başlattığı reform süreciyle atılmıştır (Turan, 2003: 126). Bu dönem, aynı zamanda Mısır'ın siyasal ve hukuki anlamda laikleşmeye de başladığı döneme denk gelmektedir. 1882 yılında İngiltere'nin Mısır'ı işgal etmesiyle siyasal gündemdeki etkinliğini arttıran laiklik, I. Dünya Savaşı sonrasında modern Mısır'ın oluşumunda ciddi rol oynamıştır (Küçükcan, 2005: 121). XX. yüzyılın başlarında Sa'ad Zaglul, I. Dünya Savaşı'na müteakip, bağımsızlık gayesiyle anti-empyralist tonlar taşıyan bir hareket başlatmış ve Mısır milliyetçiliğinin öncüsü haline gelmiştir. Kurduğu Vefd Partisi –ilk adıyla *hizb-i ilmani (laik heyet)*- savaş sonrası Mısır'ın siyasal hayatının belirgin şekillendiricisi olmuştur. 1922'de de İngiltere, Mısır'ın sınırlı bağımsızlığını kabul etmiştir (Turan, 2003: 129). Mısır'da laikliğin somut anlamda adımlarının atıldığı dönem, Zaglul ile başlayan XX. yüzyılın başlarıdır. Ancak laikliğin gelişimine teorik katkı sunan Batı'da eğitim almış ve Mısır'da önemli devlet hizmetleri yürüten düşünürlerin de etkisi unutulmamalıdır. Bu düşünürlerin önde gelenleri Ali Abdurrazık, Halit Muhammed ve Faraj Ali Fuda olarak belirtilebilir. İslam'ın aslında uhrevi olduğunu ve siyasetten ayrılması gerektiğini savunmuşlardır (Hatina, 2000: 35-36). Mısır'da laikliğin bir diğer dönüm noktası, 1952'de Hür Subaylar Darbesiyle başlamıştır. 1956'da Mısır Arap Cumhuriyeti'nin başına geçen Cemal Abdünnasır, izlediği Arap milliyetçiliği ve sosyalist ideoloji doğrultusunda ülkenin laikliğe bakış açısını şekillendirmiştir. İlk olarak Nasır, Mısır'da dini ve din adamlarını siyasetten arındırma politikasını gütmüştür. Din adamlarına yönelik Nasır'ın izlediği dışlayıcı politika 1950'lerden itibaren başlamıştır. Nasır, medyayı kullanarak ulemanın toplumsal yaşam içindeki rolünü erozyona uğratmak amacıyla bir dizi propagandayı iktidara geldikten hemen sonra yürütmüştür. 1960'lı yılların başında, dini devlet kontrolüne alma gayesiyle bir dizi reform yapmış, Mısır'da köklü bir tarihe sahip olan ve Arap dünyasında Sünni İslam'ın tartışmasız itibar sahibi kurumlarından El-Ezher Üniversitesi'ni –*ulemayı*-, yapısal ve işlevsel anlamda devletin otoritesi altına almayı amaçlamıştır. Üniversitenin İslam öğretisi ağırlıklı müfredatına doğa bilimleri, matematik ve coğrafya gibi pozitif bilimleri dâhil etmiş, üniversite yönetimini de Mısır devlet başkanına bağlı kılan hukuki altyapıyı oluşturmuştur (Zeghal, 1999: 374-375). Bu sayede, hem ülkenin önemli dini kurumlarından birini hegemonyası altına alma, hem de yeni rejimin ihtiyacı olan dini meşruiyeti garantileme amacı güttüğü anlaşılabilir.

XX. yüzyılın başlarından itibaren siyasal gündeme giren laiklik, Mısır'da Türkiye ve Fransa'da olduğu gibi radikal değişimler doğurmamıştır. 1953'te Cumhuriyet'in ilanından sonraki anayasa dâhil günümüze kadar olan tüm anayasalarında Mısır, İslam'ı devletin dini olarak saymış ve yasaların kaynağını şeriat hükümlerine dayandırmıştır. Hem siyasal hem de toplumsal yapı, laikliğe karşı muhalefetini güçlü tutmuş ve laikliğin siyasal sisteme entegrasyonu tam olarak gerçekleşmemiştir. Laikliğin bu yöndeki seyrinde, 1928'de dinin insan hayatının her anlamda temeli olmasını iddia eden İhvan-ı Müslim'in, 1970'lerde yükselişe geçen Selefi hareketin ve köklü tarihiyle El-Ezher'in engelleyici rolleri etkili olmuştur.

Laiklik, Türkiye ve Mısır'da XX. yüzyılın başlarında gerçekleştirilen devrimler sonrasında siyasal hayatın belirleyicisi olmuştur. Bu ülkelerde laiklik, milliyetçilik ve anti-empyralizm anlayışına sahip siyasi elitler tarafından benimsenmiş ve ülkenin modernleş(tiril)mesinde araç olarak algılanmıştır. Fransa'da ise milliyetçiliğin etkisinin yanında laiklik, daha çok kilisenin etkisini siyasal iktidardan uzaklaştırmak amacıyla ortaya çıkmıştır. Son olarak, laikliğin siyasal rejimleri etkilemesi ve dönüştürmesi, Türkiye ve Fransa'da belirginken, Mısır'da rejimin laikleşme süreci diğer iki ülkede olduğu kadarıyla gerçekleşmemiştir. Türkiye'de ve Fransa'da dinin devlet üzerinde egemenlik kurduğu laiklik süreçleri izlenirken, Mısır'da özellikle ulema ve toplumsal dinamikler, devlet kontrolünde din anlayışının gelişiminin önünde ciddi engeller oluşturmuştur.

5. Anayasaları Bağlamında Türkiye, Fransa ve Mısır'da Laiklik Üzerine Tartışma

Türkiye, Fransa ve Mısır'ın laikliğinin karşılaştırması şimdiye kadar, laiklik öncesi ve laikleşme dönemleri bağlamında tarihsel süreçlere odaklanarak yapıldı. Son olarak bahsi geçen ülkelerin günümüzdeki laiklik anlayışı, ülkelerin anayasalarına atıfla açıklanacaktır. Üç ülkenin karşılaştırılması yapılırken, laikliğin içerdiği unsurlar mukayesenin kıstaslarını oluşturacaktır. Bu doğrultuda Türkiye, Fransa ve Mısır'ın laiklik anlayışı aşağıdaki ölçütler bağlamında mukayese edilecektir:

- Din ve devlet ayrılığı,
 - Devletlerin resmi dininin olmaması,
 - Devletlerin tüm dinler karşısında tarafsızlığı,
 - Devletlerin tüm din mensuplarına eşit mesafede durması,
 - Hukuk kurallarının dini kurallardan etkilenmemesi,
 - Dini kurumlar ile devlet kurumlarının birbirinden ayrılması;
- Din özgürlüğü,
 - İnanma ya da inanmama özgürlüğü,
 - İbadet özgürlüğü,
 - Dini eğitim özgürlüğü,
 - Dini yayma özgürlüğü.

Üç ülkenin anayasaları, laikliğin din ve devlet ayrılığı ile din özgürlüğü unsurları dikkate alınarak karşılaştırılacak olursa;

Ülkelerin rejimlerinin nitelikleri, laik olma ya olmama bağlamında farklı ifade dilmiştir. Buna göre, Türkiye'nin 1982 Anayasası'nda Cumhuriyet rejiminin, laik bir hukuk devleti olduğunu ifade edilmektedir (Md.2). Fransa da anayasasında benimsediği cumhuriyet rejiminin laik niteliğini açıkça belirtmiştir (Md.1). Bununla birlikte, Mısır Arap Cumhuriyeti rejimi vatandaşlık ve hukuk devleti ilkelerine dayanan demokratik cumhuriyet olarak tanımlanmış, laiklik cumhuriyetin nitelikleri arasında sayılmamıştır (Md. 1).

Din ve devletin ayrılığı açısından devletin resmi dininin olmaması bağlamında üç ülkenin anayasalarına bakılacak olursa; Türkiye Devletinin dininin İslam olduğu hükmü, 1928 yılında anayasadan çıkarılmış, 1937 yılında laiklik anayasa girmiştir. 1982 Anayasasının başlangıç kısmında da laiklik ilkesinin gereği olarak kutsal din duygularının devlet ve politikayla ilişkisinin bulunmadığı ifade edilmiştir. Fransa'da anayasasında herhangi bir dinin adını zikretmemiştir. Mısır, bu konuda diğer iki ülkeden farklılaşmaktadır. İslam, Mısır'da devletin dini olarak kabul edilmektedir (Egypt's Constitution of 2014: Md.2). Dolayısıyla Türkiye ve Fransa anayasalarında din ve inançlar karşısında devletin tarafsızlığını vurgulanırken, Mısır, İslam'ı devletin dini olarak görmesiyle, laikliğin devletin resmi dininin olmaması şartını sağlamamaktadır. Dolayısıyla tüm dinler karşısında tarafsız kalma anlayışı da Mısır için geçerli değildir.

Bir diğer bağlamda, üç ülke de vatandaşlarını herhangi bir dine, etnisiteye, ırka, cinsiyete, siyasi ve felsefi inanca bağlı ayırım yapmadan kanun önünde eşit saymaktadır (Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası: Md. 10; France's Constitution of 1958: Md.1; Egypt's Constitution of 2014: Md. 53). Devletlerin, benimsenen dini inançtan bağımsızlaştırdığı kanun önünde eşitlik anlayışı, laiklik açısından üç ülke içinde olumlu bir gelişmedir.

Hukuk kurallarının dini kaynaklara dayanmaması bağlamında Türkiye ve Fransa, anayasanın üstünlüğünü ve hukuk devleti ilkelerini benimsemekle, yasaların kaynağını dünyevi otoritelere dayandırmaktadır. Bu ülkeler rejimlerinin meşruiyetini, diğer ifadeyle egemenliğin kaynağını halktan almaktadırlar (Türkiye Cumhuriyeti 1982

Anayasası: Md. 1, 2, 6; France's Constitution of 1958: Md.1, 3). Mısır'da ise hukukun temel kaynağını, İslam öğretisi ile şeriat oluşturmaktadır (Egypt's Constitution of 2014: Md. 2). Bu noktada, Türkiye'nin siyasal rejiminin model aldığı Batılı değerlerin etkisinin, laikliğin gelişimine olumlu katkı sağladığı ifade edilebilir. Fakat Mısır'ın bu konudaki Batılı değerlerle sınırlı ilişkisinin, rejimin demokratikleşmesini yavaşlattığı görüşünden hareketle, laikliğin de siyasal sistem tarafından benimsenmesini zorlaştırdığı düşünülebilir.

Ülkelerdeki dini otorite ve siyasal otorite arasındaki ilişki dikkate alınarak dini kurumların devlet kurumlarından ayrılması temelinde bir mukayese yapılacak olursa; üç ülkede de dini otoriteler, doğrudan ya da dolaylı olarak devlet idaresi teşkilatında yer almaktadır. Türkiye'nin idari teşkilatlanması dikkate alındığında dini üst-otoritenin devlet otoritesine bağlılığı söz konusudur. Zira Türkiye'de Diyanet İşleri Başkanlığı, genel idare içinde ve Cumhurbaşkanı'na bağlı bir kurumdur (Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası: Md. 136). Bununla birlikte, Fransa'da dini hizmetlerle ilgilenen ve dini talepleri karşılayan, Türkiye ve Mısır'da olduğu gibi, belirli bir üst kurum bulunmamaktadır. Din hizmeti konusundaki talepler ve bunların karşılanması, dar anlamda dini hizmeti yakinen ilgilendiren devlet kurumlarıyla görüşülerek yürütülmektedir. Öte yandan, dini grupların denetlenmesi ve devletle ilişkilerinin yürütülmesinden görevli Dini Cemaatler Merkez Bürosu, Merkez İbadet Ofisi ve Dernek ve Vakıflar Ofisi, İç İşleri Bakanlığının Genel Sekreterliği dâhilinde Kamu Özgürlükleri ve Hukuk İşleri Dairesi Başkanlığına bağlıdır². Bu kurumların dini kurumlar üzerinde idari denetim yetkisi bulunmaktadır. Bu durum, dini kurumlar ile devlet kurumları arasında ayrımı ifade eden laiklikle bağdaşmamaktadır. Türkiye'de din görevlileri, Diyanet İşleri Başkanlığının çalışanlarıdır ve bu çalışanların işe girme, tayin ve ilişik kesme gibi işlemleri, devlet tarafından yapılmaktadır (Davison, 2013: 41). Bununla birlikte Fransa'da devlet, dini yaşamı düzenleyen kurumlar oluşturmamıştır. Dini cemaatlerle vergi ya da hukuki konularda ilişkileri yürüten bürolar bulunmaktadır. Dolayısıyla Fransa, 1905 Ayrılık Yasası'ndan beri, Alsace-Moselle bölgesi hariç, kilise çoğu anlamda ilişkisini koparmıştır. Bu tarih öncesinde inşa edilmiş kiliselere maddi anlamda destek veren devlet, personelinin atanması hususunda da dini kurumlara belirli özgürlükler tanımıştır (Kuru ve Stepan, 2013: 92-93). Mısır'da ise dini otoriteler, Dini Cemaatler Bakanlığı/Evkaf Bakanlığı -*the Ministry of Awqaf*- ile El-Ezher olarak anayasada belirtilmiştir. Bu otoriteler hukuki olarak devlet teşkilatlanması içindedir (Brown, 2013: 15). Mısır Anayasası, El-Ezher'e İslam dininin öğretilmesi ve yüceltilmesi yetkileriyle birlikte bağımsız statü vermektedir. Öte yandan, devletin El-Ezher'e gerekli maddi yardımı yapacağı ve başkanının atanmasını da cumhurbaşkanı tarafından onaylanacağı belirtilmiştir (Egypt's Constitution of 2014: Md.7). Dolayısıyla dini otoriteler ile devlet otoritesi arasında yakın ilişki söz konusudur. Fakat her ne kadar Mısır'ın reformları ile devlete hukuki olarak bağlılığı sağlanmış olsa da ulema -*El-Ezher*- siyasal, sosyal ve ekonomik açıdan önemli özerkliklere sahiptir. Mısır başta olmak üzere tüm dünyada Sünni İslam'ın en önemli kurumlarından biri olan El-Ezher Üniversitesi, Mısır siyasetinde gerektiğinde iktidardan bağımsız olarak hareket eden, gerektiğinde de iktidara meşruiyet sağlayıcı işleviyle (Moustafa, 2000) öne çıkmaktadır. Bu bağlamda, Mısır'da dini kurumların devlet kurumlarından ayrılığı, El-Ezher özelinde düşünüldüğünde, kısmi bir bağımsızlığı işaret etmektedir. Öte yandan, Müslüman Kardeşler ve diğer dini gruplar -örneğin İslam Cemaati-, şeriatın Mısır'da hukukun kaynağı olduğu inancına sahiptir (Akhavi, 1992: 94). Böylece, Mısır'da yasal sınırların dışında da din ve devletin birlikteliğinin sürdürülmesine yönelik eğilimler bulunduğu görülmektedir.

Dini kurumların devlet ile ilişkisi özelinde karşılaştırmamızın yanı sıra din adamlarının statüleri de üç ülkedeki laiklik profili adına önemli belirtiler içermektedir. Fransa'da din adamlarının atanması genel olarak devlet kontrolü altında değildir. Kilise ve dini cemaatlerin yetkili kişileri, dini görevlilerin atanmasında merkezi rol oynamaktadır. Bununla birlikte, piskoposlar ve şapel papazları ile Guyana, Bas-Rhin ve Moselle'deki bazı din adamlarının atanmasında devlet etkili olmaktadır. Nitekim Vatikan merkezli Katolik Kilisesi, bölge piskoposlarını atamak için Fransa Devleti ile istişarede bulunmak zorundadır. Örneğin, yerel düzeyde devlet hizmeti yürüten kurumlarda görev alacak din adamlarının atanması, kurum yetkilileri ile dini yetkililerin mutabakatına dayandırılmıştır (Messner, 2008: 124). Ulusal hukuka göre çoğunlukla din adamlarının maaşları, Fransız Devleti tarafından ödenmemektedir. Bağlı olunan dini kurum ya da dernek, bünyesinde çalışan görevlilerin maaşını ödemektedir. Alsace-Moselle bölgesinde ise din adamlarının maaşları devlet tarafından ödenmektedir. Öte yandan 2013 yılında bu bölgedeki din adamlarının devlet tarafından maaş alma hususu Anayasa Konseyine taşınmış ancak bir gelişme olmamıştır (Haberler.com, 14 Şubat 2013). Fransa'da kiliselerden ayrı olarak çalışan ve maaşları çalıştıkları kurumlar aracılığıyla ödenenlerin dışında taahhüde dayalı çalışanlar da vardır. Bu tür çalışanlar, işverenin ideolojik hedeflerine uygun çalışma taahhüdünde

² İlgili ofislerin Fransa İç İşleri Bakanlığı organizasyondaki konumu için bkz. https://lannuaire.service-public.fr/gou_vernem_ent/adm_inistr_ation-centrale-ou-ministere_169611.

bulunmak koşuluyla çalıştırılırlar (Messner, 2008: 125). Bu kesimin maaşları, özel sektörde ödenmektedir. Mısır'da ise anayasa, El-Ezher'i bağımsız bir kuruluş olarak değerlendirse de yıllık bütçesine bir milyar dolara yakın transfer gerçekleştirmektedir. Din adamlarının gelir kaynağı kamu ve özel alandan gelen kaynaklarla sağlanmaktadır. Efkav Bakanlığı bünyesindeki görevliler, doğrudan devletten maaş almaktadır. Ek olarak Mısır, El-Ezher'deki görevlilerin de maaşını ödemektedir (Reid, 2002: 93-94). Türkiye bağlamında da yukarıda belirtildiği gibi din adamlarının devlet idaresine bağlılığı söz konusudur. Son olarak belirtilmesi gerekir ki; buraya kadar din adamlarının devlet ile ilişkisinde toplumun hâkim inancına mensup din adamları bağlamında değinildi. Fakat Türkiye, Fransa ve Mısır'da azınlık dinlerine mensup din görevlileri, ayrı bir inceleme alanı oluşturmaktadır. Bu görevlilerin özellikle atanmasında ve maaş işlemlerinde ülkeler, doğrudan değil dolaylı etkiye sahiptir. Türkiye'de azınlık dinine mensup bireyler, 1923 yılındaki Lozan Anlaşması'ndan beri, Türk vatandaşlarıyla medeni ve siyasi hakları bağlamında eşit kabul edilmiştir. Dini azınlıkların her türlü ibadethanesi ve kurumlarına da Türkiye, gerekli yardımı yapacağını ve bu kurumların açılması ve geliştirilmesinde kolaylık sağlayacağını kabul etmiştir (Md. 39-42). Dolayısıyla Türkiye, azınlık dini mensuplarının maddi anlamdaki taleplerine de destek vermektedir. Fransa'da ise Müslüman din adamlarının maaşları ordu, hastane vb. gibi devlet kurumlarında çalışanlar ile Alsace-Moselle, Guyana, Bas-Rhin ve Haut-Rhin bölgeleri istisna olmak üzere devlet tarafından ödenmemektedir. Mısır'da da azınlık dinine mensup din adamları devletten maaş alamamaktadır.

Üç ülkede de din ve inanç özgürlüğü, bireylerin bir dine inanıp inanması bağlamında anayasal garanti altındadır. Türkiye'de bireyler, dini inanç ve kanaat özgürlüğüne sahiptirler. Mısır Anayasasının 64. maddesi de inanç özgürlüğünün tanındığını ifade etmektedir. Fransa da Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi doğrultusunda inanç özgürlüğünü tanımıştır. Öte yandan, Türkiye ve Fransa'da bir dine inanıp inanmama özgürlüğü, ülkelerin uygulamalarıyla da sabitken, Mısır'da İslam'dan başka bir dine geçmek, hukuk kurallarında yer almasa da birtakım yaptırımlarla karşı karşıya kalma sonucu doğurabilmektedir. Zira Mısır Anayasası da inanç özgürlüğünü vatandaşlarının hakları arasında saymaktadır (Md. 64). Fakat belirtilmesi gerekir ki; Mısır tarihinde mahkemelerinin, İslam'dan vazgeçtiği iddiasıyla cezai yaptırım uyguladığı kişilerin sayısı az değildir.

İbadet özgürlüğünün sağlanması bağlamında Türkiye, Fransa ve Mısır, tüm dini inançlara özgürlükçü anlayışla yaklaşmaktadır. Ülkelerin anayasalarında bireylerin inançları doğrultusunda dini ibadetlerini ve ritüellerini yerine getirmesi ve ibadethane açılabilmesi garanti altına alınmıştır (Egypt's Constitution of 2014: Md. 64, 235; Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası: Md. 24; France's Constitution of 1958: Md. 1). Fakat Türkiye ve Fransa'da dini inancın gerektirdiği gibi yaşanması noktasında anayasada belirtilen özgürlüğün tam olarak sağlanmadığı örnekler de mevcuttur. Bu doğrultuda ilk dikkat çeken, başörtüsü hususudur. Başörtüsü sorunu, Türkiye ve Fransa'da oldukça ateşli tartışmaları ve katı uygulamaları doğurması açısından önem arz etmektedir. Başörtüsü sorunu, Türkiye'de 1980 yılındaki askeri darbeden sonra kamusal alanda yasaklanmasıyla patlak vermiştir. Bu süreç zarfında başörtüsü takanlar üniversitelere ve kamu dairelerine alınmamış, parlamentoya dahi girememiştir. Ancak XXI. yüzyılın başlamasıyla Türkiye'deki iktidarın değişimi sonrasında başörtüsü 2014 yılında kamusal alanda tam olarak serbestleştirilmiştir. Bu süreçte, ilk olarak üniversitelerde başörtüsü yasaklarının kaldırılması yönünde adımlar atılmıştır. Yüksek Öğretim Kurumunun üniversitelere gönderdiği talimatnameler, serbestleşmenin gerçekleşmesinde belirleyici rol oynamıştır. Sonrasında 2013 yılındaki Demokratikleşme Paketinin de öngördüğü gibi "Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Çalışan Personellerin Kılık ve Kıyafetlerine Dair Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına İlişkin Yönetmelik" ile hâkim, savcı ve Türk Silahlı Kuvvetleri ve emniyet mensupları dışındaki kamu personeline başörtüsü yasağı kaldırılmıştır (Akyüz, 2016: 81; Arpacı, 2018: 35; Bekaroğlu, 2015: 116). Günümüzde ise başörtüsü, tüm alanlarda serbesttir. Fransa'da 1989-2004 yılları arasında devlet okullarında başörtüsünün -ve bir dini aidiyeti açığa vuran diğer sembollerin- takılması "laiklikle bağdaşmaz" görülmemiştir. İlgili öğrencinin, eğitim programlarını ve disiplin kurallarını ihlal etmemesi ve okul binaları içerisinde başkalarına kendi dinini benimsetmeye çalışmaması şartıyla dini giysiler giyebilme hakkı tanınmıştır. Fakat 2004'te çıkarılan bir yasayla, devlet okullarında başörtüsü takılması yasaklanmış, ancak özel okullarda ve üniversitelerde serbestlik devam etmiştir (Bauberot, 2008: 15). Sonuçta dini semboller bağlamında Türkiye'nin, Fransa'dan daha demokratik adımlar attığı görülmektedir.

Dini özgürlükleri, ülkelerdeki azınlıklar bağlamında da ele almak gerekmektedir. Üç ülkede de azınlıkların laiklikle ilişkisi benzer tecrübe ve tepkiler üzerinden ilerlemiştir. Bu noktada ilk olarak, laikliğin inanç özgürlüğünün garantisi olarak görülmesi ki bu durumda laiklik ilkesi azınlık tarafından sıkı sıkıya korunur, çünkü varlığının garantisi

olarak algılanır. İkincisi, laikliğin kimliksel ifadeyi sınırladığının, başat dini kayırdığının düşünülmesi, bu durumlarda ise laiklik ilkesi eleştirilir. Bu her iki tip tepki, Türkiye’de –Hıristiyanlar içinde- Fransa’da –Müslümanlar içinde- ve Mısır’da –Kıptiler içinde- mevcuttur. Türkiye ve Fransa’da devletin laikleşmesi, çoğunluk dinini göz önünde bulundurarak gelişmiş, azınlık dinleri kurulan sisteme ayak uydurmaya zorlanmıştır. (Akgönül, 2010: 222). Özellikle Türk ve Fransız kimliğindeki millet unsuruna yapılan atıf, Fransa’da Müslümanların, Türkiye’de Hristiyan azınlığın hukuki güvenlerinin sağlanmasında problemler doğurmuştur. Bu bakımdan, Fransa’daki Müslümanların temel hak ve özgürlüklerinin tam olarak güvence altına alınmamış olması da günümüzün laiklik tartışmalarının merkezinde konumlanmıştır (Lahtili vd., 2020: 118-119). Mısır’da da Kıptiler, özellikle 1950’li yıllardan başlayarak günümüze kadar gelen süreçte azınlık olmanın negatif yönleriyle daha çok muhatap olmuşlardır. Yükselen Arap milliyetçiliği ve İslami uyanış, Kıptileri Mısır’da bir dizi tehlike ile karşı karşıya getirmiş, Kıpti kiliseleri tahrip edilmiş ve Kıptiler maddi ve manevi zarar görmüşlerdir. Bu noktada, Mısır’ın siyasal kültürünün çoğulculuğu reddeden yapısı ile Kıptilerin siyasal ve sosyal haklardan mahrum bırakılması arasındaki ilişkiyi göz ardı etmemek gerekmektedir.

Ülkelerin laiklik anlayışı dini eğitim özgürlüğü anlamında mukayese edilecek olursa; Türkiye ve Mısır, devletin dini eğitime müdahale ettiği, Fransa’nın ise meseleye daha özgürlükçü yaklaştığı ifade edilmelidir. Türkiye’de dini eğitimin devletin denetiminde olduğu anayasada belirtilmektedir. Kamu ve özel okullarda din kültürü ve ahlak bilgisi dersi, ilk ve ortaöğretim düzeyinde zorunlu ders olarak okutulmaktadır (Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası: Md. 24). Öte yandan din eğitimi, Diyanet İşleri Başkanlığının Kur’an kurları ve Milli Eğitim Bakanlığına bağlı İmam Hatip liseleri tarafından da verilmektedir. Ayrıca, ülkede dini azınlıkların eğitim kurumları açması da yasaktır (Kuru ve Stepan, 2013: 95). Fransa’da ise eğitim anlamında ciddi ayrışma söz konusudur. Fransa’da kamu okulları din eğitimi vermemektedir. Özel okullara ise bu konuda serbestlik tanınmıştır. Devlet okullarında dini meselelerde öğrencilere danışmanlık hizmeti yürüten din görevlileri bulunmaktadır (Messner, 2008: 120-121). Azınlıkların ülkede okul açması yasak değildir (Bennhold, 2008). Mısır’da Müslüman öğrenciler İslam’ın temel ilkeleri adıyla verilen dersi, Hıristiyanlar da Hıristiyanlığın temel ilkeleri dersini almak zorundadır. Ayrıca dini eğitim, üniversite öncesindeki düzeylerde zorunlu ders olarak okutulmaktadır (Egypt’s Constitution of 2014: Md. 24). Böylelikle, Türkiye ve Mısır’da dini eğitim özgürlüğünün bir takım problemler yaşadığı belirtilebilir.

Son olarak da dini yayma özgürlüğü bağlamında üç ülke karşılaştırılsa; Türkiye’de hukuki açıdan dini yayma özgürlüğünün herhangi bir kısıtlaması bulunmamaktadır. Fakat siyasal iktidarların ve toplumun, İslam dışındaki bir dini yayma amacı güden hareketlere yönelik olumsuz tutum takındığı belirtilebilir. Günümüz Türkiye’sinde misyonerlik faaliyeti, devlet tarafından tanınan yasal bir faaliyet olarak tanımlanmamıştır (Cilacı, 2005: 100). Fransa’da da rejimin dini yayma hürriyetine yaklaşımı, Türkiye ile benzer doğrultudadır. Mısır’da İslam dini haricindeki bir dinin toplumsal alanda savunusu yapmak diğer ifadeyle misyonerlik, hukuki anlamda açıkça belirtilmese de mahkemelerin uygulamaları dikkate alındığında yasaktır (Human Rights Watch, 1994). Dini yayma özgürlüğü, üç ülkede de benzer algılarla değerlendirilmiştir. Üç ülkenin de toplumun genelinin benimsediği dini inancı koruma refleksiyle azınlıkların dini özgürlüklerini kısıtlayabilmesi, demokratik özgürlük-güvenlik ikileminin sonrakinin lehine yorumlandığı bağlamında düşünülebilir.

6. Sonuç

Laiklik, ortaya çıktığı Batı toplumlarından farklı uygulamaları ve anlayışlarıyla Doğu toplumlarının siyasal ve toplumsal hayatında dinin yerini, işlevini ve statüsünü az ya da çok etkilemiştir. Batı’da kilise ve iktidar arasındaki egemenlik savaşımının dünyevi iktidar lehine değiştirmeyi amaçlayan laiklik, bu gaye doğrultusunda tedricen gelişme göstermiş, Doğu toplumlarında ise modernleşme, ulus-inşası ve anti-emperyalizm hareketleriyle iç içe gelişmiş ve daha radikal tutum takınmıştır.

Bu bağlamda Türkiye, Fransa ve Mısır’da da laikliğin anlamı, gelişimi ve pratiğini mukayese etme amacındaki çalışma şu sonuçlara ulaşmıştır:

Laiklik öncesi dönem olarak karşılaştırılırsa; Osmanlı ve Türkiye’nin ilk yıllarında din, devletin kontrolü altında kamu hizmeti olarak görülmüş ve dini kurumların ayrı bir egemenlik sahası var olmamıştır. Mısır’da da din ve devlet arasındaki ilişki, Türkiye ile benzer şekilde ilerlemiştir. Fransa’da ise devletin egemenliğini Katolik kilisesi ile paylaştığını ifade etmek mümkündür. Laikleşme adımlarından önce kilise, siyasal iktidardan ayrı bir güç olarak

siyasal ve toplumsal yaşamı şekillendirmiştir. Türkiye ve Mısır, laiklik öncesinde dinin devlet aygıtı içinde kontrol altında olduğu ülkeler iken, Fransa'da din devletten özerk şekilde yapılmıştır.

Ülkelerin sahip oldukları bu geçmiş, laikliğin gelişiminin de farklı mecralar üzerinde yürütülmesine neden olmuştur. Üç ülkede de laiklik, rejim değişikliklerinde rol oynayan aktörlerin vazgeçilmez ilkesi olarak yer almıştır. Türkiye'de Cumhuriyet'i kuran kadro, Fransa'da İhtilali yapan burjuva ve Mısır'da 1919 yılında Saad Zaglul önderliğinde gerçekleşen devrim sonrasında yönetim ile Nasır yönetimi, laikliğin siyasal hayatı dönüştüren uygulamalarını siyasal gündeme kanalize etmiştir. Bu doğrultuda laiklik Türkiye ve Mısır'da, modernleşme dönemi ile iç içe geçerek ulus-devletlerin kuruluşunda devleti ve toplumu dönüştürme noktasında anahtar öge olarak algılanmış ve bu ülkelerde kendi iç dinamiklerinden ziyade Batı'dan etkilenmiş siyasal elitler tarafından yukarıdan aşağıya reformlarla tatbik edilmiştir. Fransa'da ise kiliseye ve aristokrasiye karşı yürütülen tarihsel mücadelelerle tedrici şekilde ortaya çıkmıştır. Fransa'da yaşanan egemenlik gerilimi ne Osmanlı ne Türkiye ne de Mısır'da var olmamıştır. Türkiye'de laikliğin gelişiminde karşısına alacağı kurumsal anlamda yapılmış dini ötekinin devletten ayrı özerk alanının bulunmaması ve hilafet makamının sultanın şahsında olması, ayrı iki kurumun çatışmasını doğurmamıştır. Mısır'da ise laikliğin gelişimi dini ve siyasi otorite arasındaki gerilim bağlamında farklılaşmaktadır. Mısır'daki laik eğilimlerin ötekisinin dini otoriteden ziyade siyasal otorite olduğu ifade edilebilir. Halifelik Osmanlı padişahının elinde bulunmasının, Mısır'daki laikliğin din ve devletin ayrılmasını amaçlayan tarafına ek olarak, Osmanlı'nın ülke üzerindeki siyasal nüfuzundan da kurtulma gayesini taşımasına da neden olduğu belirtilebilir. Bu noktada Mısır'ın laikliğinin, siyasal otorite karşıtlığı da dikkat çeken hususlar arasındadır.

Türkiye'de Cumhuriyet Dönemiyle birlikte belirginleşen "devlet kontrolünde din" anlayışı günümüze kadar belirli dönüşümler geçirse de değişmemiş, ne din ne de devlet birbirlerinden ayrı özerk alanlara sahip olamamıştır. Din, geniş çaptaki toplumsal kabulü sayesinde siyasal alanı sürekli olarak etkilemiş, siyaset de önemli bir toplumsal nitelik olan dinle ilişkisini kopar(a)mamıştır. Öte yandan devlet kontrolündeki din anlayışı, siyasal iktidarın sahipliği bağlamında siyasal sistem ya da din lehine uygulamaları doğursa da, modern Türkiye'nin din-devlet ilişkisini belirlemiştir. Dinin devlet tarafından kontrol altına alınma eğilimi, Fransa'da da dönemsel olarak benimsenmiştir. Nitekim Türkiye'deki laiklik anlayışının Fransa'dan etkilendiğini belirten birçok görüş de bulunmaktadır. Mısır'da ise dinin siyasete ve devlete egemen olma eğilimi belirli dönemlerde azalsa da günümüzde hâlâ devam etmektedir.

Türkiye'de dini yaşam ve dini kurumlar üzerinde devletin belirleyiciliği söz konusu iken, Fransa ve Mısır'da devlet dini kontrol altına alma noktasında sorunlar yaşamaktadır. Bu durumun Fransa ve Mısır bağlamında farklı nedenleri tespit edilebilir. Fransa'da Katolik kilisesinin Fransa tarihindeki güçlü konumu dolayısıyla laikleşme dönemi, kilisenin siyasal ve toplumsal anlamdaki belirleyici rolünü kısmi derecede güç kaybına uğratmıştır. Bununla birlikte, Türkiye'de olduğu gibi dini üst-otorite –*halife*- tamamıyla ortadan kaldırılmamıştır. Hıristiyanlıktaki önemli konumuyla Papa, Fransa'da din ile ilgili meselelerde devlet üzerinde olamasa da özellikle bireyler nezdindeki etkisini sürdürmektedir. Mısır'da ise devlet, dini kurumlar üzerinde hukuki anlamda üstünlük kursa da, siyasal ve toplumsal hayatta bu hâkimiyet gerçekleştirilememiştir. Mısır'da El-Ezher öncülüğündeki ulema, Müslüman Kardeşler ve Selefi akım, laikliğin siyasal ve toplumsal kabulünü zorlaştırmıştır.

Laikliğin Türkiye ve Fransa'da, Mısır'a nazaran siyasal sistem üzerinde daha radikal değişimler üretmesi, iki ülkenin demokrasi tecrübesine de bağlanabilir. Zira din ve vicdan özgürlüğü savunusundaki laikliğin demokratik bir düzeni gerektirdiği de kuvvetli bir iddiadır. Demokratik olmayan rejimlerde de laik eğilimlerden söz edilebilir, ancak laikliğin sisteme entegrasyonu noktasında demokratik rejimlerin demokratik olmayanlara göre daha kolay olabileceği düşünülebilir. Bu bağlamda, Türkiye ve Fransa'nın demokrasi tecrübesinin ve demokratik kurumlarının işlerliğinin nispeten Mısır'dan ileri olması, laikliğin iki ülkedeki siyasal sistemi etkilemesine ve dönüştürmesine olumlu katkı sağladığı ileri sürülebilir.

Laikliğin anlamı ve unsurları kapsamında ülkelerin anayasalarına atıfla yapılan mukayesede, din ve devletin birbirinden ayrılması bağlamında Türkiye ve Fransa'nın, devletin resmi dininin olmaması ve hukuk kurallarının pozitif hukuka dayanması noktasında laiklik ile bağdaştığı, Mısır'ın ise laikliğin bu ilkelerini benimsemediği; din ve devlet ilişkisinde üç ülkenin de "*devlet kontrolü altında din*" anlayışına sahip olduğu; dini kurumların devlet kurumlarından ayrılmasının Türkiye ve Mısır'da işlevsel olmadığı, Fransa'da ise ciddi ayrımların mevcut olduğu tespit edilmiştir. Laikliğin dini özgürlüklerin sağlanması anlamıyla, bir dine inanıp inanmamanın Türkiye ve

Fransa'da hukuki güvence altında olduğu, Mısır'ın ise bu konudaki uygulamaların ülkenin anayasasında belirtilen din özgürlüğü hakkına aykırılık oluşturduğu; ibadet özgürlüğünün üç ülkede de garanti altına alındığı; dini eğitim özgürlüğü hususunda Fransa'nın, Türkiye ve Mısır'a nazaran daha özgür bir ortam sağladığı belirtilebilir.

Çalışma, Mısır'ın laiklik anlayışının analizini yaparak özellikle Türkçe literatüre kaynak sağlama amacındadır. Batılı bir ilke olarak laikliğin ülkelerce algılanışı ve uygulamasının, Batılı değerlerin bu ülkelerde siyasal sistem içindeki konumuyla yakından ilişkili olduğu iddiasından hareketle, Batı'yla daha yakın ilişkinin laikliğin gelişimine olumlu katkı sağladığı ifade edilebilir. Tam tersi durumda ise laikliğin sistem içinde gelişme alanı bulamama sorunuyla karşılaşmasının muhtemel olduğu belirtilmelidir. Ayrıca Batılı değerlerle ilişkinin, laikliğin gelişimindeki yegâne faktör olmadığı, fakat etkili olduğu düşünülmelidir. Sonraki çalışmaların bu ilişkiyi de göz önünde bulundurması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Akhavi, S. (1992). "The Clergy Concepts of Rule in Egypt and Iran", *Annals of the American Political and Social Sciences*, 524, 92-102.
- Akgönül, S. (2010). "Fransa'da ve Türkiye'de Laiklik: Kavramlar, Süreçler, Uygulamalar", *Avrupa Birliği, Demokrasi ve Laiklik (Semih Vaner'in Anısına)*, (Haz: C. Çağla ve H. Gülalp), İstanbul: Metis Yayınları.
- Akyüz, İ. (2016). "Türkiye'de Dışlayıcı Laiklikten Pasif Laikliğe Geçiş Sürecinde Başörtüsü Yasağının Kaldırılması", *Turkish Studies*, 11/7, 67-84.
- Arpacı, I. (2018). "Türkiye'nin Din Politikaları", *Türkiye'de Devlet Politikaları*, (Ed: I. Arpacı ve O. Ağır), Ankara: Nobel Yayınevi.
- Arslan, A. (1996). "Türk Laikliği ve Geleceği Üzerine Bazı Düşünceler", *Liberal Düşünce*, 1/1, 54-76.
- Başgil, A. F. (2007). *Din ve Laiklik*, İstanbul: Yağmur Yayınevi.
- Bauberot, J. (2008). *Dünyada Laiklik*, (Çev: E. C. Gürcan), Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Bekaroğlu, E. A. (2015), "Post-Laik Türkiye? AK Parti İktidarları ve Güncellenen Laiklik Sözleşmesi", *İnsan ve Toplum Dergisi*, 5/9, 103-122.
- Bennhold, K. (2008). "French Muslim Find Haven in Catholic Schools", *New York Times*, 29 Eylül.
- Brown, N. J. (2013). *Islam and Politics in the New Egypt (Carnegie Papers)*, MA: Carnegie Endowment for International Peace.
- Chadwick, H. (2001). *The Church in Ancient Society*, New York: Oxford University Press.
- Çaha, Ö. (2011). "Fransız laikliğinde yeni evre: Kato-Laisizmden İslam karşıtlığına laikliğin Fransa'daki Evrimi", *Liberal Düşünce*, 16/63, 29-58.
- Cilacı, O. (2005). *Hıristiyanlık Propagandası ve Misyonerlik Faaliyetleri*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Daver, B. (1988). "Secularism in Turkey", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 43/1, 29-40.
- Davison, A. (2013). "Laiklik ve Türkiye'nin Kültürel Modernitesi: Türkiye'yi Avrupa'nın Belirlediği Kavramsal Mekâna Yerleştirmek", *Türkiye'nin Yeniden İnşası: Modernleşme, Demokratikleşme, Kimlik*, (Ed: E. F. Keyman), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Duman, M. Z. (2010). "Türkiye'de laiklik sorununun siyasal temelleri", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 7/2, 284-303.
- Egypt Constitution of 2014, <https://www.constituteproject.org/constitution/Egypt?lang=en> .
- Erdoğan, M. (2000), *Demokrasi Laiklik Resmi İdeoloji*, Ankara: Liberte Yayınları.
- Fiğlalı, E. R. (2016), *Laiklik*, Ankara: Panama Yayınları.
- Fransa'da papazlara devlet tarafından ödenen maaş Anayasa Mahkemesine taşındı. (2013). *Haberler.com*, 14 Şubat, <https://www.haberler.com/fransa-da-papazlara-odenen-maas-anayasa-mahkemesi-4332859-haberi/>, (23.03.2020).
- France's Constitution of 1958, <https://www.constituteproject.org/constitution/France2008.pdf?lang=en>.
- Gülalp, H. (2002), *Kimlikler Siyaseti: Türkiye'de Siyasal İslam'ın Temelleri*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Gündüz, T. ve Kılınç, M. (2019). "Fransa'nın Alsace-Moselle Bölgesindeki Okullarında Din Eğitimi", *Amasya İlahiyat Dergisi*, 13, 323-355.
- Hatina, M. (2000). "On the Margins of Consensus: The Call to Separate Religion and State in Modern Egypt", *Middle Eastern Studies*, 36/1, 35-57.
- Human Rights Watch (1994). Egypt: Violations of Freedom of Religious Belief and Expression of the Christian Minority. (1.11.1994), <https://www.refworld.org/docid/3ae6a7ec0.html>
- Kazancıgil, A. (2010). "Alaturka Laiklik: Devletin Din ve Etnik Milliyetçilik ile Bulanık İlişkileri", *Avrupa Birliği, Demokrasi ve Laiklik (Semih Vaner'in Anısına)*, (Haz: C. Çağla ve H. Gülalp), İstanbul: Metis Yayınları.
- Kılıçbay, M. A. (1994). "Laiklik ya da Bu Dünyayı Yaşayabilmek", *Cogito*, 1, 15-21.
- Küçükcan, T. (2005). "Modernleşme ve Sekülerleşme Kuramları Bağlamında Din, Toplumsal Değişme ve İslam Dünyası", *İslam Araştırmaları Dergisi*, 13, 109-128.

- Kuru, A. (2011). *Pasif ve Dışlayıcı Laiklik ABD, Fransa ve Türkiye*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kuru A. T.ve Stepan A., (2013), Bir "İdeal Tip" ve Skala Olarak Laiklik: Türkiye, Fransa ve Senegal Karşılaştırması, *Türkiye'de Demokrasi, İslam ve Laiklik*, (der: A. T. Kuru ve A. Stepan), (Çev: H. Tatoğlu), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Lahdili, N. vd. (2020). "Construction Muslim Identity in France Public Discourse", *ATLAS Journal*, 6/26, 116-125.
- Lozan Barış Andlaşması. (1923). Metin, (24.07.1923), http://sam.baskent.edu.tr/belge/Lozan_TR.pdf (31.05.2020).
- Maclure J. ve Taylor C. (2015), *Laiklik ve İnanç Özgürlüğü*, (Çev. İ. Güllü), İstanbul: İskenderiye Kitap.
- Mert, N. (1994). *Laiklik Tartışmasına Kavramsal Bir Bakış*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Messner, F. (2008). "Fransa", *Avrupa Birliği Ülkelerinde Din-Devlet İlişkisi*, (Ed: A. Köse ve T. Küçükcan, İstanbul: İSAM.
- Moustafa, T. (2000). "Conflict and Cooperation Between the State and the Religious Institutions in Contemporary Egypt", *International Journal of Middle East Studies*, 32, 3-22.
- Narlı, N. (1994). "Türkiye'de Laikliğin Konumu", *Cogito*, 1, 23-31.
- Ortaylı, İ. (2003). "Mısır'ın Fatihleri", *Milliyet*, 1 Eylül.
- Ortaylı, İ. (2007). "Osmanlı Devleti'nde Laiklik Hareketleri Üzerine", *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme*, (Ed: E. Kalaycıoğlu ve A. Y. Sarıbay, İstanbul: Alfa Akademi Basın Yayın Dağıtım.
- Price, R. (2017). *The Church and the State in France (1789-1870)*, New York: Palgrave Macmillan.
- Rahman, F. M. (1981). *İslam*, İstanbul: Şelale Yayınları.
- Reid, D. M. (2002). *Cairo University and the Making of Modern Egypt*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Roy, O. (2007). *Secularism Confronts Islam*, (Trans. George Holoch), New York: Columbia University Press.
- Sambur, B. (2009). "Türkiye'de Din Özgürlüğü, Laisizm ve Resmi İdeoloji", *Liberal Düşünce Dergisi*, 14/55, 41-59.
- Savcı, B. (1964). "Laiklik Prensibinin Türkiye Şartları İçinde Mütalaası", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 19/2, 139-153.
- Service-Public.fr. (2020). Direction des libertes publiques et des affaires juridiques, (23.04.2020), https://lannuaire.service-public.fr/gouvernement/administration-centrale-ou-ministere_169611.
- Sesli, M. (2019). İngiltere, Fransa, Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye'de Laiklik Uygulamaları: Karşılaştırmalı Bir Analiz, İstanbul: Hiperayın.
- Subaşı, N. (2017), *Din Sosyolojisi*, İstanbul: Dem Yayınları.
- Toprak, B. (1992) "Dinci Sağ", *Geçiş Sürecinde Türkiye*, (Der: İ. C. Schick ve E. A. Toprak), İstanbul: Belge Yayınları,
- Turan, Ö. (2003) *Medeniyetlerin Çatıştığı Nokta: Ortadoğu*.
- Türk Dil Kurumu (TDK). *Türkçe Sözlük*, (2005), Ankara.
- Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası, Ankara.
- Zeghal, M. (1999). "Religion and Politics in Egypt: The Ulema of Al-Azhar, Radical Islam, and the State (1952-94)", *International Journal of the Middle East Studies*, 31/3, 371-399.
- Zürcher E. J. (2015). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, (Çev. Yasemin Saner), İstanbul; İletişim Yayınları.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:15.05.2020 ✓Accepted/Kabul:03.06.2020

DOI: 10.30794/pausbed.737866

Araştırma Makalesi/ Research Article

Gürsoy, Y. ve Göral, R. (2020). "Konaklama Tesisi Bölge Birimleri Sınıflamasına Göre Türkiye'deki Konaklama Kapasitesi Kullanım Verimliliğinin Analizi (2014-2017)" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 41, Denizli, s. 580-592.

KONAKLAMA TESİSİ BÖLGE BİRİMLERİ SINIFLAMASINA GÖRE TÜRKİYE'DEKİ KONAKLAMA KAPASİTESİ KULLANIM VERİMLİLİĞİNİN ANALİZİ (2014-2017)

Yüksel GÜRSOY*, Ramazan GÖRAL**

Özet

Bu çalışmada Kültür ve Turizm Bakanlığı Konaklama Tesisi Bölge Birimleri Sınıflamasına göre bölgelere ayrılan Turizm İşletme Belgeli konaklama tesislerinin kapasite kullanımını Toplam Faktör Verimliliği (TFV), Ölçek Etkinlik ve Saf Teknik Etkinlik değişimi incelenmiştir. Araştırma 2014-2017 arasındaki 4 yılı kapsamaktadır. Analizde Malmquist Toplam Faktör Verimliliği Endeksi yaklaşımı kullanılmıştır. Bulgular, 2014-2017 yıllarında konaklama sektörü kapasite kullanımını TFV'nde bir azalış eğiliminin olduğunu göstermektedir. Bu durumda politika yapımcıların ve yatırımcıların TFV artışına kaynaklık eden faktörlere odaklanması gerekmektedir. TFV artışı, konaklama sektöründe uygun üretim teknolojilerini iyileştirmek ve geliştirmek ile mümkün olabilecektir. Ayrıca TFV'ni artırmak için operasyonel verimliliği (yönetim ve organizasyon) iyileştirmek gerekmektedir. Çalışma kapsamında ele alınan 13 bölgenin %85'i TFV sınır değeri olan 1'in altındadır. Bu bölgeler için özellikle teknolojik gelişme, toplam faktör verimliliği büyümesini etkileyen baskın etkidir. Çalışmamız, konaklama sektöründe finansal olmayan girdi ve çıktı değişkenlerini kullanarak sektörün kapasite kullanım etkinliği ve verimlilik değerlendirmesinde farklı bir bakış açısı önermektedir.

Anahtar Kelimeler: Etkinlik, Kapasite, TFV, Verimlilik.

ANALYSIS OF ACCOMMODATION CAPACITY UTILIZATION PRODUCTIVITY IN TURKEY BY ACCOMMODATION ESTABLISHMENT REGIONAL UNITS CLASSIFICATION (2014-2017)

Abstract

In this study, capacity utilization of tourism business-certified accommodation facilities divided into regions according to the Classification of Accommodation Facilities Regional Units of the Ministry of Culture and Tourism has been examined by Total Factor Productivity (TFP), Scale Efficiency and Pure Technical Efficiency change. The research covers the four years between 2014 and 2017. The Malmquist Total Factor Productivity Index approach was used in the analysis. The findings show that in 2014-2017, the capacity utilization of the hospitality sector has a downward trend in TFP. In this case, policymakers and investors should focus on the factors that are driving the TFP increase. The increase of TFP will be possible in the hospitality sector by improving and developing appropriate production technologies. In addition, it is necessary to improve operational efficiency (management and organization) in order to increase TFP. 85% of the 13 regions taken in the study are less than 1 TFP limit value. For these regions, especially technological development is the dominant factor affecting total factor productivity growth. Our study proposes a different perspective in the sector's capacity utilization efficiency and productivity assessment by using non-financial input and output variables in the hospitality sector.

Keywords: Efficiency, Capacity, TFV, Productivity.

*Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, Beyşehir Ali Akkanat Turizm Fakültesi, KONYA.
e-posta: ygursoy@selcuk.edu.tr (orcid.org/0000-0002-4469-4572)

* Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, Beyşehir Ali Akkanat Turizm Fakültesi, KONYA.
e-posta: trgoral@selcuk.edu.tr (orcid.org/0000-0001-9886-017X)

1.GİRİŞ

Türkiye uluslararası turizm gelirleri sıralamasında 13., turist sayısı açısından ise 6. sırada yer almaktadır (UNWTO, 2019). Göreceli olarak kur avantajı, coğrafi yakınlık avantajı ve önemli turizm kaynaklarına sahip olması nedeniyle önümüzdeki yıllarda da küresel turizm endüstrisinin önemli bir parçası olmaya devam edeceği düşünülmektedir. 2019 yılında Türkiye'ye gelen ziyaretçi sayısı 51,7 milyona ve turizm geliri 34,5 milyar Dolara'ya ulaşmıştır. Aynı yıl toplam geceleme sayısı 637,070,000 olmuştur (TÜİK, 2020).

Türkiye'nin güçlü turizm performansını destekleyen ana itici güçlerden birisi, konaklama endüstrisinin, özellikle turizm bakanlığı işletme belgeli otel sayısının hızlı bir şekilde artmasıdır. 1998 yılında yaklaşık 2000 olan turizm işletme belgeli konaklama tesisleri sayısı 2017 yılına gelindiğinde %100 artışla 4000 sayısına ulaşmıştır. 1998 yılında yaklaşık 300.000 yatak kapasitesi 2017 yılına gelindiğinde %317 artışla 950.000 olmuştur (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017).

Yukarıdaki rakamlardan da anlaşılacağı üzere Türkiye'de Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletme Belgeli konaklama kapasitesi yıllar itibarıyla önemli ölçüde artmıştır. Ancak konaklama kapasitesi arz- talep dengesinin kurulamaması söz konusu olduğunda kapasitenin atıl kalması kaçınılmaz olacaktır. Bu durumda ulusal kaynakların verimsiz kullanılması söz konusu olacağı gibi sermaye yoğun konaklama sektöründeki tesislerin sermaye genişlemesi yoluyla beklenen büyümesi sürdürülebilir olamayacaktır. Bu nedenle konaklama endüstrisinde kapasite kullanım etkinlik değerlendirmeleri, arz talep analizleri yapılmalı, etkin yönetim stratejileri ve politikaları uygulanmalı, endüstrinin performansını değerlendiren çalışmalara ağırlık verilmelidir.

Bununla birlikte turizmin paydaşları, turizm endüstrisinin verimliliğine çok az önem vermektedirler (Sun, vd., 2015). Oysa turizm sistemini oluşturan alt sektörlerin her birinde verimlilik analizleri yapılarak, bu sektörlerle ilişkin çeşitli girdilerin ve çıktılarının verimliliği, turizm endüstrisinin büyümesine olan etkisi belirlenebilir ve böylece sektörü büyütme devam etmenin yolları tespit edilebilir (Fuentes, 2011;Sun, vd., 2015)

Verimlilik ölçümü, konaklama hizmetleri de dahil olmak üzere turizm faaliyetlerinin üretiminde önemli bir konudur. Özellikle Toplam Faktör Verimliliği (TFV), girdilerdeki büyümeye karşın toplam üretim artışının büyüklüğünü veya üretimde kullanılan girdi/çıktı oranını yansıtan kritik bir göstergedir (Liu ve Tsai, 2018). TFV ve bileşenleri açısından konaklama endüstrisi verimlilik ölçümünün doğru bir şekilde yapılması, yalnızca etkili endüstriyel ve ticari politika oluşturmak için değil, aynı zamanda ulusal ve bölgesel turizm planlaması ve gelişimi için de faydalıdır (Liu ve Tsai, 2018).

Geleneksel olarak bir konaklama tesisinin performansı, ortalama kalış süresi, ortalama doluluk oranı (Oses, vd., 2016), nispi verimlilik (Arbelo, vd., 2017) gibi tek boyutlu göstergeler / oranlar kullanılarak ölçülebilir. Bununla birlikte TFV ile bütünsel bir performans karşılaştırması yapılabilir. Çalışmada TFV yöntemi kullanılarak Kültür ve Turizm Bakanlığı Turizm İşletme Belgeli Konaklama Tesisleri Bölge Birimleri Sınıflamasına göre oluşturulan 13 bölgenin 2014- 2017 yıllarında sahip oldukları konaklama kapasitesi kullanım verimliliği değişimi ve bu değişime kaynaklık eden faktörler analiz edilmiştir.

Çalışmada şu sorulara cevap aranmıştır; 1) 2014'ten 2017'ye kadar olan dönemde yıllar itibarıyla konaklama kapasitesi kullanımının TFV, Teknolojik ve Teknik Etkinlik değişimi nasıl bir gelişme göstermiştir. 2) 2014'ten 2017'ye kadar olan dönemde konaklama tesisleri kapasitesine sahip bölgelerin TFV, Teknolojik ve Teknik Etkinlik değişimi nasıl bir gelişme göstermiştir. 3) 2014'ten 2017'ye kadar olan dönemde Türkiye'deki konaklama sektöründe TFV değişiminin kaynakları nelerdir.

Çalışma politika yapıcılara ve uygulayıcılara yıllar itibarıyla Türkiye'deki turizm işletme belgeli konaklama kapasitesinin etkinlik ve verimlilik değişimi hakkında bilgi sağlamakta, etkinlik ve verimliliğe kaynaklık eden nedenleri vurgulamakta ve kapasitenin verimli kullanılması noktasında öneriler sunmaktadır. Ayrıca şimdiye kadar ele alınmamış Türkiye'nin konaklama sektörü kapasite kullanımını verimliliği konusuna odaklanmak suretiyle bu konudaki literatüre katkı sağlamaktadır.

2. KONAKLAMA İŞLETMELERİNDE ETKİNLİK, VERİMLİLİK ÖLÇÜMÜ

Çalışmada bölgelerin konaklama tesisleri kapasite kullanımı performansları, etkinlik ve verimlilik ölçümü sonuçları üzerine inşa edilmiştir. Kapasitenin yaygın olarak kabul edilen tanımı, bazı temel amaçların (kar veya gelirleri en üst düzeye çıkarmak, vb.) elde edilmesi ve normal işletme prosedürleri altında faaliyet gösterilmesi ile uyumlu olarak üretilen çıktı seviyesi (Kirkley, vd., 1999) şeklindedir. Başka bir ifadeyle kapasite, üreticilerin amaç ve hedeflerini karşılayan çıktı seviyesi olarak tanımlanabilir.

Etkinlik, performans veya üretim fonksiyonu kavramını ifade eder. Üretim fonksiyonu, kullanılan girdilerden elde edilebilecek maksimum çıktıyı tasvir ederek, girdi grupları ve çıktı grupları arasındaki ilişkiyi tanımlamak için kullanılmaktadır. Etkinlik, üretim fonksiyonuna atıfla göreceli bir ölçüm olduğundan, performans fonksiyonu olarak içinde bir karşılaştırma ölçütü barındırmaktadır. Bu durumda, harici bir kriter gerekli değildir. Herhangi bir endüstrinin ekonomik etkinliği, bu endüstride yer alan çıktıdaki en etkin uygulamayla karşılaştırıldığında, çıktılarını elde etmek için girdileri gerçekte ne kadar iyi işlediğinin göreceli bir ölçüsüdür (Hadad, vd., 2012).

Verimlilik, çıktıların girdilere oranına karşılık gelir (Liu ve Tsai, 2018). Verimlilik, firma, endüstri veya ülke gibi bir üretim biriminin ekonomik performansını ve rekabet edebilirliğini ölçmek için kullanılan önemli bir araçtır. Sınırlı kaynaklar göz önüne alındığında, verimliliği artırmak, çıktıları artırmanın tek yoludur (Lai, 2015).

Üretim sürecinin verimlilik değerlendirmelerinde üretime katılan faktörleri içeren analiz yöntemi olan Toplam Faktör Verimliliği ilk akla gelen yöntemdir. Toplam Faktör Verimliliğindeki değişim, firmanın veya endüstrinin performansını karşılaştırmada kullanılabilir (Çalınışur, 2008). Toplam faktör verimliliği, teknik etkinliğin ve teknolojik ilerlemenin bir göstergesi olarak görülmelidir (Sun, vd., 2015).

Etkinlik değerlendirmelerinde yaygın olarak kullanılan bir yaklaşım belirli bir çıktı seviyesi için firmanın girdi kullanımını yansıtan parametrik olmayan Veri Zarflama Analizi (VZA)'dir. VZA teknikleri sadece konaklama işletmeleri etkinlik değerlendirme araştırmalarında uygulanmamakta, aynı zamanda verimlilik değişimlerinin ölçülmesinde de kullanılabilir. Bir firmanın verimlilik performansını tanımlamanın iki farklı yolu vardır: verimlilik düzeyi ve verimlilik değişimi. Verimlilik düzeyi, verimlilik periyodunu tek bir dönemle ölçerken, verimlilik değişimi, verimlilik seviyesindeki bir dönemden diğerine olan değişimi ölçer. Bir verimlilik değişim endeksi, zaman içindeki verimliliğin karşılaştırılmasını sağlar (Lee, vd., 2012).

Bir üretim biriminin verimlilik değişimini ölçmek için çeşitli yaklaşımlar kullanılabilir. Bunlardan birisi Malmquist Toplam Faktör Verimliliği (TFV) Endeksidir (Lee, vd., 2012). Malmquist TFV Endeksi, çok faktörlü verimliliği iki dönem boyunca karşılaştırmak için yaygın olarak kullanılan bir endekstir. Malmquist endeksi, bir üretim biriminin verimliliğini bir referans üretim sınırına göre iki farklı dönemde mesafe fonksiyonları kullanılarak hesaplar. Mesafe işlevi, çıktı odaklı veya girdi odaklı ölçülebilir. Çıktı odaklı mesafe fonksiyonu, referans teknoloji altında kullanılan belirli bir girdi vektörüyle mümkün olan maksimum çıktı vektörü olarak tanımlanır. Girdi odaklı mesafe fonksiyonu, referans teknoloji altında üretilen bir hedef çıktı vektörü tarafından üretimde kullanılan minimum gerekli girdi olarak tanımlanır (Lai, 2015).

Çalışmada bölgelerin konaklama kapasite kullanım etkinliğini analiz etmede VZA temelli Malmquist TFV Endeksi yaklaşımı kullanılmıştır. VZA ve Malmquist TFV Endeksi yaklaşımı birçok konaklama işletmeleri etkinlik araştırmalarında uygulanmıştır. Örneğin Barros (2005), Portekiz'de bulunan otellerin genel etkinliğini ve saf teknik etkinliğini araştırmıştır. Bulgular araştırmaya dahil edilen otellerin çoğunun etkin olduğunu göstermiştir. Etkin olmayan otellerin girdi ve çıktılarına ilişkin sorunlar ele alınmıştır. Bu sorunların giderilmesine yönelik operasyonel iyileştirmeler önerilmiştir.

Hwang ve Chang (2003) 45 zincir otelin genel etkinliklerini araştırmıştır. Bulgular, uluslararası franchise zincirlerine bağlı otellerin daha etkin olduğunu göstermiştir.

Chiang vd.(2004) Taipei'deki 25 otelin göreceli saf teknik etkinliğini araştırmışlardır. Çalışma sonucunda Franchise olan otellerin ve uluslararası operatörler tarafından yönetilenlerin bağımsız çalışanlardan daha etkin performans gösterdiğini tespit etmişlerdir.

Manasakis vd.(2013) Yunanistan'ın Girit adasında, bir marka altında faaliyet gösteren oteller ile bağımsız çalışan oteller arasında göreceli etkinliği araştırmak, verimsizlik nedenlerini tanımlamak ve Girit'teki ve diğer turizm bölgelerinde benzer özelliklere sahip otellerde etkinliği artırmak için ilgili işletme yöneticilerine önerilerde bulunabilmek amacıyla bir çalışma yapmışlardır. Çalışmanın bulgularına göre ulusal markalı oteller nispeten en etkin olanlardır; uluslararası markalı oteller, yerel bir marka altında faaliyet gösterenler ve bağımsız olanlar arasında en düşük etkinlik düzeyine sahiptirler. Bu etkinlik sıralaması, bir marka altında faaliyet göstermek ile yerel pazarın koşullarındaki değişikliklere karşı esnek olmak arasındaki etkileşimle açıklanmaktadır. Çalışmada otellerin etkin olamama nedeninin, esas olarak girdi / çıktı yapılandırmasından ve yönetim ekiplerinin üretim sürecindeki girdileri düzenleme performansından kaynaklandığı sonucuna ulaşılmıştır.

Zuo ve Bao (2008), 1992'den 2005'e kadar olan dönemde Çin turizm endüstrisi Toplam Faktör Verimliliğini analiz etmişlerdir. Sonuçlar, Çin turizm endüstrisinin çeşitli faktörlerden etkilendiği ve verimlilik değerlerinin farklı Çin destinasyonları arasında farklılık gösterdiği yönündedir.

Lee vd. (2012), VZA ve Mamquist verimlilik endeksini kullanarak Tayvan'daki uluslararası otellerin 2005-2009 dönemindeki verimlilik değişimini analiz etmişlerdir. Bulgular bu otellerin en uygun ölçekte çalışmadığını göstermiştir. Bu bağlamda otellerin üretim etkinliğini artırmak için girdi ve çıktı yönetimine ve ölçüğe uygun faaliyette bulunmalarına ilişkin önerilerde bulunulmuştur.

Sun vd. (2015) Çin turizm endüstrisinin 2001'den 2009'a kadar olan dönemde Toplam Faktör Verimliliğini ölçmek için Malmquist Endeksi ve panel veri modelini kullanmışlardır. Sonuçlar Çin turizm endüstrisinin Toplam Faktör Verimliliğinde bir büyüme eğilimi olduğunu göstermiştir. Bu dönemde teknolojik gelişmeler, TFV'yi etkileyen en önemli faktör konumundadır.

Xu ve Chi (2017), Window VZA yaklaşımını kullanarak 2007- 2014 yılları arasındaki etkinlik istikrarını ve eğilimini değerlendirerek çeşitli tiplerde, coğrafi konumlarda, boyutlarda ve oda sayılarında bulunan ABD otellerinin verimliliğini analiz etmişlerdir. Çalışmada en yüksek ve en düşük işletme verimliliğine sahip otel kategorileri tanımlanmış ve karşılaştırılmıştır. Ayrıca otel işletme etkinliğinin artırılmasına ilişkin yönetsel tavsiyelerde bulunmuşlardır.

Yukarıda literatür açıklamalarından da görüleceği üzere konaklama endüstrisinin etkinliği ve verimliliği mikro düzeyde (işletme bazında) önemli araştırmalara konu olmasına rağmen, ulusal seviyede sektörün konaklama kapasitesi verimliliğini değerlendiren çalışmalara rastlanılmamıştır. Bu çalışma ulusal seviyede bölgelerin konaklama kapasitesi etkinliğini ve yıllar itibarıyla Toplam Faktör Verimliliğini analiz etmesi bakımından önemlidir. Analiz yöntemi olarak VZA –Malmquist Toplam Faktör Verimlilik Endeksi yaklaşımı kullanılmaktadır.

3. METODOLOJİ

3.1. Değişkenler ve Veri Kaynakları

Çalışmanın evrenini Turizm Bakanlığı İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflamasına göre 12 bölgeyi oluşturan iller oluşturmaktadır. Bu illerden Antalya Turizm Bakanlığı istatistiklerinde 5. bölgede yer almaktadır. Bu bölgede yer alan diğer iller Isparta, Burdur, Adana, Mersin, Hatay, K.Maraş ve Osmaniye'dir. Antalya diğer iller ile kıyaslandığında önemli turizm merkezlerinden birisi olması nedeniyle çok sayıda yerli ve yabancı turist ağırlamaktadır. Bu nedenle çalışmada Antalya'nın, (Turizm Bakanlığınca İstanbul'un kendi başına bir bölgeyi temsil ettiği gibi) kendi başına bir bölge (6.Bölge) olarak ele alınmasının uygun olacağı düşünülmüştür. Böylece çalışmada bölge sayısı 13'e çıkmış olmaktadır (Tablo 1). Bu bölgeler çalışmada Karar Verme Birimleri (KVB) olarak analize dâhil edilmiştir.

Tablo 1. Turizm Belgeli Konaklama Tesisi İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflaması

İSTATİSTİKİ BÖLGE SINIFLAMASI	İLLER
1. Bölge	İstanbul
2. Bölge BATI MARMARA	Tekirdağ, Edirne, Kırklareli, Balıkesir, Çanakkale
3. Bölge DOĞU MARMARA	Bursa, Eskişehir, Bilecik, Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova
4. Bölge EGE	İzmir, Aydın, Denizli, Muğla, Manisa, Afyonkarahisar, Kütahya, Uşak
5. Bölge AKDENİZ-1	Isparta, Burdur, Adana, Mersin, Hatay, K.Maraş, Osmaniye
6. Bölge AKDENİZ-2	Antalya
7. Bölge BATI ANADOLU	Ankara, Konya, Karaman
8. Bölge ORTA ANADOLU	Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir, Kayseri, Sivas, Yozgat
9. Bölge BATI KARADENİZ	Zonguldak, Karabük, Bartın, Kastamonu, Çankırı, Sinop, Samsun, Tokat, Çorum, Amasya
10. Bölge DOĞU KARADENİZ	Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane
11. Bölge KUZEY DOĞU ANADOLU	Erzurum, Erzincan, Bayburt, Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan
12. Bölge ORTA DOĞU ANADOLU	Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli, Van, muş, Bitlis, Hakkâri
13. Bölge GÜNEY DOĞU ANADOLU	Gaziantep, Adıyaman, Kilis, Şanlıurfa, Diyarbakır, Mardin, Batman, Şırnak, Siirt

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı

Veri Zarflama analizinde girdi ve çıktı olarak tanımlanan değişkenler kullanılarak etkinlik ve verimlilik değerlendirmeleri yapılmaktadır. Dolayısıyla bu değişkenlerin doğru tanımlanması çok önemlidir. Girdi ve çıktı değişkenlerinin tanımlanmasında ilgili literatür taraması, verilerin mevcudiyeti ve yöneticilerin öznel görüşleri dikkate alınmalıdır (Barros, 2005). Literatür taramalarından anlaşıldığı üzere konaklama endüstrisi alanındaki çalışmalarda girdi ve çıktı değişkenleri için çeşitli finansal ve finansal olmayan veriler kullanılmaktadır. Finansal girdi değişkenleri olarak genel giderler, personel giderleri ve çeşitli enerji giderleri kullanılmaktadır (Poldrugovac, vd., 2016; Yen ve Othman, 2011). Finansal olmayan girdilerden oda sayısı ve çalışan sayısı sıkça kullanılanlardır. Finansal çıktı değişkeni olarak ise toplam gelir ve finansal olmayan çıktı değişkeni olarak da doluluk oranları, misafir sayısı kullanılan değişkenlerdendir (Manasakis, vd.,2013; Ashrafi, vd., 2013).

Çalışmada girdi ve çıktıları seçmek için ilgili literatür ve verilerin mevcudiyeti göz önünde bulundurularak finansal olmayan değişkenler kullanılmıştır. Bu bağlamda Tesis Sayısı ve Oda Sayısı girdi değişkenleri, Toplam Gelişler, Geceleme Sayısı, Ortalama Kalış Süresi ve Doluluk Oranı çıktı değişkenleri olarak belirlenmiştir. Değişkenlere ilişkin veriler T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın 2014-2017 dönemini kapsayan Turizm İstatistikleri veri setinden elde edilmiştir.

Analizlerde KVB'lerin sayısı ile girdi ve çıktı değişkenlerinin sayısı önem taşımaktadır. Analizlerde çok fazla girdi ve çıktı kullanılması, VZA'nın etkin ve etkin olmayan KVB'leri birbirinden ayırma yeteneğini azaltmaktadır (Çalmaşur, 2008). Bununla birlikte girdi ve çıktı sayıları toplamının en az iki katı kadar sayıda KVB olması (Okursoy ve Tezsürücü, 2014) veya araştırmalarda karar verme birimleri sayısının KVB sayısı > Girdi + Çıktı Sayısı (Çalmaşur, 2008) eşitliğine uygun olarak belirlenmesi tavsiye edilmektedir. Bu bağlamda çalışmada toplam 6 girdi çıktı değişkeni kullanılmıştır. KVB (bölgeler) sayısı ise 13'tür.

Analizin süresi, 2014'den 2017'ye kadar 4 yıldır. Tablo 2'de, 2014 ve 2017 yılı arasındaki 13 bölgenin her biri için girdi ve çıktı verileri görülmektedir. Tablo 3'de girdi ve çıktılara ilişkin tanımlayıcı istatistik değerlerine yer verilmiştir.

Tablo 2. Bölge Birimleri Sınıflamasına Göre Turizm Belgeli Konaklama Tesisi İstatistikleri (2014-2017 Yılları)

Bölgeler ve Bağlı İller	İSTATİSTİKİ BÖLGE BİRİMLERİ SINIFLAMASINA GÖRE TURİZM BELGELİ KONAKLAMA TESİŞİ VE YATAK SAYISI DAĞILIMI (2014-2017)																							
	2014		2015		2016		2017		2014				2015				2016				2017			
	Tesis	Yatak	Tesis	Yatak	Tesis	Yatak	Tesis	Yatak	T. Geliş	Geceleme	Ort. Kalış	Doluluk %	T. Geliş	Geceleme	Ort. Kalış	Doluluk %	T. Geliş	Geceleme	Ort. Kalış	Doluluk %	T. Geliş	Geceleme	Ort. Kalış	Doluluk %
TR1 İstanbul	590	138017	705	144487	731	149238	736	147426	7048722	15878012	2,25	50,17	7969371	17556684	2,2	49,83	7015399	15356017	2,2	41,87	7 823 925	17 448 895	2,23	51,12
TR6-2 Akdeniz	898	468776	889	488126	909	507518	896	497676	14657471	70346343	4,80	59,71	14513510	70527186	4,86	59,55	11328410	56600604	5,00	46,77	13852873	56098822	4,05	61,64
TR2 Batı Marmara	219	28924	241	31653	269	30458	279	30933	1344684	2250223	1,72	32,28	1428295	2374152	1,66	33	1189764	2023781	1,64	29,3	1461018	2436283	1,59	36,58
TR3 Ege	953	255039	979	261951	1024	267391	1024	262607	7433376	24630432	2,35	43,735	6455472	25452687	2,15	43	6833768	21219004	2,25	37,58	6968540	18639242	2,15	44,48
TR4 Doğu Marmara	258	44895	270	47315	298	51710	316	53500	1522976	3221720	1,81	36,48	2123190	3670808	1,77	40	2138210	3795774	1,81	40,82	2346038	4203792	1,79	39,65
TR5 Batı Anadolu	239	40998	242	41628	256	43500	259	42331	2160882	3564394	1,7	36	2175052	3578180	1,56	34,8	2127028	3652361	1,63	31,13	2752116	4575909	1,55	37,70
TR6-1 Akdeniz	244	36698	274	43844	306	46664	312	48464	1334411	2205807	1,67	34,44	1517676	2427027	1,59	26,92	1678932	2738354	1,46	35,21	2021091	3393978	1,68	37,05
TR7 Orta Anadolu	161	27749	166	25817	194	26195	192	25935	1505387	2553088	1,48	36,56	1469030	2394940	1,46	35,8	1086298	1831105	1,56	34,09	1327110	2175461	1,58	33,98
TR8 Batı Karadeniz	147	13598	158	15043	178	15435	190	16523	818470	1171181	1,5	33,92	827029	1211541	1,47	35,22	903166	1306568	1,46	34,64	975874	1501846	1,56	35,67
TR9 Doğu Karadeniz	143	14338	157	15938	194	19804	206	21636	693734	1063096	1,5	32,12	1115700	1823737	1,55	33,91	706034	1115833	1,55	29,21	910278	1517359	1,66	33,53
TRA Karayyığı Anadolu	67	9727	75	9879	109	11181	113	11749	385962	572521	1,3	26,83	366072	575320	1,45	26,5	389416	691509	1,72	29,14	443541	821671	1,82	33,06
TRB Ortadağı Anadolu	87	10998	97	11696	111	11794	105	11720	459122	692419	1,53	31,29	497351	765672	1,6	32	529947	958716	1,66	26,67	702179	1118505	1,51	34,69
TRC Güneydağı Anadolu	174	27115	181	27611	197	32207	197	27819	125929	1880684	1,4	35	1046776	1586738	1,53	26,56	997513	1430951	1,51	27,28	1512890	2310139	1,63	36,46

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı Turizm İstatistikleri (2014-2017)

Tablo 1’de yer alan Tesis, Yatak, Toplam Gelişler, Geceleme değişkenlerine ilişkin değerler, 13 bölgenin her birinde yer alan illere ait verileri toplanmak suretiyle elde edilmiştir. Ortalama Kalış ve Doluluk Oranı değişken değerleri ise her bölgedeki il sayısı ortalaması alınmak suretiyle elde edilmiştir.

Tablo 3. Girdi ve Çıktılara ait Tanımlayıcı İstatistik Değerleri

	GİRDİLER		ÇIKTILAR			
	Tesis Sayısı	Oda Sayısı	T. Geliş	Geceleme	Ort. Kalış	Doluluk
Ortalama	350,2885	90255,27	3 103 642	9 652 346	2	37
Medyan	240	31293	1 469 030	2 394 940	2	35
Maksimum	1024	507518	14 657 471	70 527 186	5	62
Minimum	67	9727	366 072	572 521	1	27
Standart Sapma	293,2514	134126,7	3723098,58	16854172,58	0,838931	8,228041

Kaynak: Yazarlar Tarafından Oluşturulmuştur

Tablo 3’ten görüleceği üzere bölgelerde en fazla tesis sayısı 1024, en fazla oda sayısı 507518 iken en fazla doluluk oranı %62’dir. En az tesis sayısı 67 ve en az oda sayısı 9727’dir. 2014-2017 yılları arasında görülen en düşük doluluk oranı ise %27’dir.

3.2. Malmquist Endeks Modeli

Bu çalışmada Türkiye’deki turizm işletme belgeli konaklama tesislerine sahip bölgelerin kapasite kullanım performansını değerlendirmek üzere VZA tabanlı Malmquist TFV yaklaşımı kullanılmıştır. VZA ile tüm KVB’ler arasında göreceli olarak etkin ve verimli olan KVB’ler tanımlanabilir. Ayrıca bu yöntemde etkin olmayan KVB’ler için iyileştirme önerilerine yönelik bilgiler sağlanabilir (Lee, vd., 2012).

Farrell (1957), Genel Etkinliği, teknik etkinlik ve tahsis etkinliğinin bir sonucu olarak tanımlamaktadır. Daha sonra Banker vd. (1984) Etkinliği (Teknik Etkinlik), Saf Teknik ve Ölçek Etkinliğinin bir ürünü olarak ifade etmişlerdir.

Ölçeğe göre getiri , KVB'lerin hangi ölçek seviyesinde çalıştığını belirler. Eğer ise KVB'nin üretimi optimal ölçek üzerindedir. Yani Ölçeğe Göre Artan Getiri durumu söz konusudur. Eğer ise KVB'nin üretimi optimal ölçeğin altındadır. Bu durumda Ölçeğe Göre Azalan Getiri durumu söz konusudur. Eğer ise bu, KVB üretiminin optimal ölçekte olduğunu gösterir. Bir başka ifadeyle KVB, Ölçeğe Göre Sabit Getiri konumundadır (Banker, vd., 1984).

Farrell (1957)'in önerdiği etkinlik ölçüm yönteminde ana varsayım, KVB'nin üretim sınırına olan uzaklığına endekslenmiş üretim tekniğidir. Bu modele zaman faktörü eklendiğinde, çoklu dönem modeli oluşmaktadır. Dolayısıyla üretim tekniği, zamana bağlı olarak değişebileceğinden, üretim etkinliği değerlendirilirken zamana bağlı üretim tekniği değişimlerinin göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Bu nedenle Fare vd. (1992) Malmquist Verimlilik Endeksini (TFV) tanımlamışlardır. Bu endeks yaklaşımıyla farklı dönemlerdeki üretim tekniklerinin hesaplamaya dahil edilmesi problemi çözülebilmektedir (Fare, vd., 1992).

Malmquist TFV, girdi çıktı verilerine dayanan etkin bir sınır oluşturur ve daha sonra her KVB bu sınırla karşılaştırılır. Malmquist endeksi, her bir veri noktasının uzaklıklarının ortak bir teknolojiye göre oranını hesaplayarak, zaman içinde iki veri noktası arasındaki toplam faktör verimlilik değişikliğini ölçer. Malmquist endeksi, t ve t+1 dönemleri arasındaki verimlilik değişimini şu şekilde tanımlanmaktadır (Sun vd., 2015).

$$M_{t+1}^t(y_{t+1}, y_t, x_t) = \left[\frac{[d_t(y_{t+1}, x_{t+1})] * d_{t+1}(y_{t+1}, x_{t+1})}{d_t(y_t, x_t) * d_{t+1}(y_t, x_t)} \right]^{1/2}$$

M, t zamanındaki t teknolojisine göre t+1 zamanındaki t+1 teknolojisini kullanan Malmquist verimlilik endeksidir. Bu denklem, her dönemin etkinlik değerlerinin geometrik ortalamasını alarak t ve t + 1 arasındaki Malmquist verimliliğini veya TFV büyümesini hesaplar. Birden büyük bir değer t döneminden t + 1 döneme pozitif bir TFV değişimini gösterirken, birden düşük bir değer bir önceki yıla göre TFV değişiminde bir düşüşe işaret etmektedir.

Malmquist (TFV) Endeksi = Teknik Etkinlik Değişimi * Teknolojik Değişim

Eğer bir KVB, üretim imkanları sınırı üzerinde bir çıktı kombinasyonu elde edemez ve sınırının altında kalırsa, bu üretim sisteminin "teknolojik olarak yetersiz" olduğu söylenebilir. Zamanla bir organizasyonun üretim kapasitesi girdi ve çıktıları optimum şekilde birleştirme yeteneğini etkileyen teknolojik değişimler nedeniyle artacaktır. Bu teknolojik değişimler sayesinde aynı girdi seviyesinden daha fazla çıktı alınabilmesini sağladığı için üretim sınırının yukarı doğru kaymasına neden olur. Bu nedenle, bir sektördeki herhangi bir işletme için, zaman içindeki verimlilik artışları, teknik etkinlik artışlarına bağlı olabilir (Jajri ve Ismail, 2006).

Ölçeğe göre değişken getiri (VRS) yaklaşımına göre her üretim birimi için dört etkinlik bir verimlilik göstergesi ve zaman içinde teknik ilerleme ölçüsü elde etmek mümkündür. Bunlar (Sun vd., 2015);

1. Teknik Etkinlik Değişimi (TED)
2. Teknolojik Değişim (TD)
3. Saf Teknik Etkinlik Değişimi (SED)
4. Ölçek Etkinliği Değişimi (ÖED)
5. Toplam Faktör Verimliliği (TFV)

Teknik Etkinlik (TE); Karar Verme Biriminin potansiyel maksimum performansı göz önünde bulundurularak çıktıları elde etmek için girdileri ne kadar verimli kullanabildiğinin karşılaştırmalı bir ölçüsüdür (Tandon, vd., 2014). TED, aynı çıktının daha fazlasını elde etmek için mevcut ekonomik girdilerin daha iyi yönetimini ve organizasyonunu içermektedir (Jajri ve Ismail, 2006).

VRS yaklaşımına göre Teknik Etkinlik aşağıdaki şekilde hesaplanmaktadır;

Teknik Etkinlik = Saf Teknik Etkinlik * Ölçek Etkinliği

$$TE = STE * ÖE$$

Saf Teknik Etkinlik (STE); hesaplamalara ölçek etkinliği dahil edilmediği durumdaki teknik etkinliğin ölçüsüdür ve üretim sistemine sokulan girdilerin düzenlemelerine yönelik yönetimin performansını yansıtmaktadır (Okursoy & Tezsürücü, 2014). STE, yönetimin girdi çıktı düzenlemelerine ilişkin başarısızlığına bağlı olarak etkinlik sınırından sapmaları göstermektedir ve bu nedenle yönetim performans endeksi olarak kullanılmaktadır (Tandon, vd., 2014).

Ölçek Etkinliği (ÖE); yönetimin optimum kaynak büyüklüğünü seçme, KVB'nin büyüklüğüne karar verme yeteneğini belirlemektedir.

VZA'da bir grup KVB'nin yer aldığı veri seti içinde birim girdi ile en çok çıktıyı üreten ya da birim çıktı için en az girdiyi kullanan KVB'lere ilişkin gözlem noktaları birleştirilmek suretiyle etkinlik sınırı oluşturulmaktadır. Etkin olarak kabul edilen KVB'lerin etkinlik skorları 1 (ya da %100) olarak gösterilir, etkin olmayan KVB'lerin etkinlik skorları 0 ile 1 (ya da %0 ile %100) arasında değerlerle ifade edilir (Erdoğan, 2011).

Eğer $TE > 1$ ise Teknik Etkinlik artışı söz konusudur. Aksi durumda üretim birimi, teknik açıdan etkin değildir. Eğer $STE > 1$ ise Teknolojik ilerleme söz konusudur. Aksi durumda üretim birimi, teknolojik gerileme içerisindedir. TE ve STE değerleri karşılaştırılarak temel verimlilik kazanımları / kayıpları için bir değerlendirme yapılabilir. Eğer $TE > STE$ ise verimlilik artışları büyük ölçüde etkinlikteki diğer bir ifadeyle operasyonel iyileşmelerden kaynaklanmaktadır. Eğer $TE < STE$ ise verimlilik artışları büyük ölçüde teknolojik ilerlemenin sonucudur. Eğer $STE > ÖE$ ise verimlilik değişiminin temel sebebi saf teknik etkinliğin (inovasyon) artmasıdır. Eğer $STE < ÖE$ ise verimlilik değişiminin temel sebebi ölçek etkinliğindeki (uygun faaliyet büyüklüğü) artıştır (Majumdar ve Asgari, 2017).

Teknolojik Değişim(TD); yeni ürünlerin geliştirilmesi veya üretim yöntemlerinin iyileştirilmesine ve üretim sınırının yukarı doğru kaymasına neden olan yeni teknolojilerin geliştirilmesidir. Daha spesifik olarak, teknolojik değişim hem süreç inovasyonu denilen yeni üretim süreçlerini hem de ürün inovasyonu denilen yeni ürünlerin geliştirilmesini içermektedir (Jajri ve Ismail, 2006).

Malmquist Toplam Faktör Verimliliği Endeksi yöntemine göre hesaplanan verimlilik değişimleri yorumlanırken sonuç tablolarında yer alan değerler >1 ise Toplam Faktör Verimliliğinde artışı olduğunu, < 1 ise toplam faktör verimliliğinde azalış olduğunu gösterir. Artış veya azalışın yüzde olarak ifade edilmesi için tablolarda yer alan etkinlik veya verimlilik değişim değerlerinin 1 (bir) değerinden çıkartılıp 100 (yüz) ile çarpılması gerekmektedir (Örn. TFVD = 1.07 ise Toplam Faktör Verimliliği artışı $1.07-1= 0.07*100=7\%$ 'dir) (Çalmaşur, 2008).

3.3.Bulgular

Çalışmada Türkiye konaklama sektörünün 2014-2017 yılları arasındaki kapasite kullanım performansı Toplam Faktör Verimliliği, Teknolojik Değişim ve Teknik Etkinlik kapsamında analiz edilmiştir. Analizde VRS varsayımı altında Çıktı Yönelimli VZA-Malmquist yaklaşımı kullanılmıştır. Analiz sonuçları DEAP 2.1. yazılımı ile elde edilmiştir.

Tablo 4. Yıllara Göre Turizm Belgeli Konaklama Tesisi Kapasite Kullanımı Verimlilik Değişimi

Yıllar	TED	TD	SED	ÖED	TFVD
2014-2015	1.002	0.994	0.994	1.008	0.996
2015-2016	0.992	0.987	0.998	0.994	0.979
2016-2017	1.007	0.962	1.014	0.992	0.969
Ortalama	1.000	0.981	1.002	0.998	0.981

Not: (TED: Teknik Etkinlikteki Değişim, TD: Teknolojik Değişim, SED: Saf Etkinlik Değişimi, ÖED: Ölçek Etkinliği Değişimi, TFVD: Toplam Faktör Verimliliği Değişimi)

Tablo 4'ten görüleceği üzere Türkiye'de Turizm Belgeli Konaklama Tesisi kapasite kullanımını Toplam Faktör Verimliliği 2014-2015 döneminde $(1-0,996 \times 100)$ %0.4, 2015-2016 döneminde %2.1 ve 2016-2017 döneminde %3.1 olmak üzere 2014'den 2017 yılına kadar olan dönemde ortalama %1.9 $(1- 0.981 \times 100)$ azalmıştır.

Türkiye’de 2014-2017 yılları arasında işletmeye alınan tesis, oda ve yatak sayısı doğrusal bir şekilde artarken (Tablo 5), 2014-2017 yılları arasında tesislere gelen toplam konuk sayısında yıllara göre artışların ve azalışların olduğu görülmektedir (Tablo 6). Özellikle 2016 yılında önce Avrupa pazarlarından ülkemize gelen turist sayısındaki azalma, ardından Rusya ile yaşanan uçak düşürme krizi, yine Mısır’da terör bağlantılı uçak düşüşü ve darbe girişimi, bölgesel istikrarsızlıklar ile birlikte 2016’da ülkemizin 10 milyondan fazla yabancı turist kaybı yaşamasına neden olmuştur. Bu bağlamda 2014-2017 yılları arasında tesis sayısındaki artışlar ve yaşanan olaylara paralel olarak Türkiye Konaklama Tesisleri Konaklama kapasitesi Toplam Faktör Verimliliğinin azalma gösterdiği söylenebilir.

Tablo 5. Yıllara Göre Turizm Belgeli Konaklama Tesislerinin Sayısı

Yıllar	Tesis Sayısı	Oda Sayısı	Yatak Sayısı
2013	4 038	497 368	1 051 161
2014	4 248	530 102	1 116 872
2015	4 434	550 624	1 164 283
2016	4 776	571 597	1 212 793
2017	4 822	568 456	1 198 319
Artış Oranı	%19	%14	%14

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017

Tablo 6. Turizm İşletme Belgeli Konaklama Tesislerinde Tesislere Geliş Sayısı

YILLAR	TESİSE GELİŞ SAYISI		
	YABANCI	YERLİ	TOPLAM
2013	21 180 495	17 100 765	38 281 260
2014	23 609 016	17 292 422	40 901 438
2015	23 138 428	20 221 542	43 359 970
2016	14 269 376	22 676 261	36 945 637
2017	18 868 600	24 178 981	43 047 581

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017.

Tablo 4’ten görüleceği üzere 2014-2015 döneminde bölgelerin tamamında (1 – TFVD 0,996 x 100) %0.4’lük bir TFV azalışı gözlenmiştir. Bu değişimin kaynağının Teknik Etkinlik değişim endeksindeki (1 – TED 1,002 X 100) %0,2’lik artış ile Teknolojik Değişim endeksindeki (1 – TD 0,994 X 100) %0.6’lık azalış olduğu söylenebilir.

Tablo 4’ten görüleceği üzere 2015-2016 döneminde bölgelerin tamamında (1 – TFVD 0,979 x 100) %2.1’lik bir TFV azalışı gözlenmiştir. Bu değişimin kaynağının Teknik Etkinlik değişim endeksindeki (1 – TED 0,992 x 100) %0.8 azalış ile Teknolojik Değişim endeksindeki (1 – TD 0,987 x 100) %1.3’lük azalış olduğu söylenebilir.

Tablo 4’ten görüleceği üzere 2016-2017 döneminde bölgelerin tamamında (1 – TFVD 0,969 x 100) %3.1’lik bir TFV azalışı gözlenmiştir. Bu değişimin kaynağının Teknik Etkinlik değişim endeksindeki (1 – TED 1,007 x 100) %0.7’lik artış ile Teknolojik Değişim endeksindeki (1 – TD 0,962 x 100) %3.8’lik azalış olduğu söylenebilir.

Tablo 4’ten görüleceği üzere Toplam Faktör Verimlilik endeksini oluşturan unsurlardan birisi olan Teknik Etkinlik endeksindeki değişimin 2014-2017 döneminde (Ortalama TED=1) optimal sınırlar dahilinde gerçekleştiği söylenebilir. Bir başka ifadeyle çalışma konusu bölgelere odaklanıldığında konaklama tesisleri yönetsel uygulamalarla aynı girdilerden daha fazla çıktı elde etmesi veya aynı çıktıyı daha az girdi ile elde etmesi olası görünmemektedir (Manasakis, vd., 2013). Toplam Faktör Verimlilik endeksini oluşturan diğer bir unsur olan

Teknolojik Etkinlik endeksindeki değişim ise 2014-2017 döneminde (Ortalama TD=0,981) %1.9 oranında azalmıştır. Dolayısıyla 2014-2017 döneminde Toplam Faktör Verimliliği endeksindeki olumsuzluğun büyük ölçüde Teknolojik Değişimden kaynaklandığı söylenebilir.

Tablo 7. Bölgelere Göre Konaklama Tesisleri Kapasite Kullanım Performansı (2014-2017)

Bölgeler	TED	TD	SED	ÖED	TFV
1	1.042	0.923	1.041	1.001	0.962
2	1.000	0.965	1.000	1.000	0.965
3	1.057	0.937	1.013	1.043	0.990
4	0.919	0.980	0.924	0.994	0.900
5	0.980	0.994	1.000	0.980	0.974
6	1.014	0.970	1.008	1.005	0.984
7	1.000	0.980	1.000	1.000	0.980
8	0.983	0.985	1.038	0.947	0.968
9	0.971	0.981	0.961	1.011	0.953
10	0.992	0.993	1.007	0.985	0.985
11	1.000	0.976	1.000	1.000	0.976
12	1.000	1.027	1.000	1.000	1.027
13	1.050	1.050	1.040	1.009	1.102
ORT.	1.000	0.981	1.002	0.998	0.981
>1	4	2	6	5	2
=1	4	0	5	4	0
<1	5	11	2	4	11

Not: Malmquist Endeks ortalamaları geometrik ortalamaya göre hesaplanmaktadır

Tablo 7’den görüleceği üzere 2014-2017 yılları arasında bölgelerin Toplam Faktör Verimliliği değişimi (1- ORT TFV 0,981 X 100) %1.9 oranında azalış eğilimindedir. Bu azalışın kaynağının teknolojik değişim endeksindeki (1 – ORT TD 0,981 X 100) %1.9 oranındaki azalış olduğu söylenebilir. Bu dönemde teknik etkinlik değişimi 1 olarak gerçekleşmiştir. Yani teknik etkinlik, sınır üretim imkânlarında gerçekleşmektedir. Teknik etkinliğin sınır değerlerde çıkmasında etkili olan kaynaklar ise ortalama (ORT SED 1,002) %0.2 oranında pozitif yönlü saf etkinlik değişimi ve (ORT ÖED 0,998) %0.2 oranında negatif yönlü ölçek etkinliği değişimi olduğu söylenebilir.

2014-2017 yılları arasında en fazla TFV artışı (1- TFV 1,102 X 100) %10.2 ile 13. Bölge olan Güney Doğu Anadolu bölgesinde gerçekleşmiştir. Toplam faktör verimliliğindeki bu artışın kaynağı (TED 1,050) %5 oranındaki Teknik Etkinlik Değişimi ve (TD 1,050) %5 oranındaki teknolojik değişimdir. TFV artışının yaşandığı diğer bir bölge ise 12. Bölge olan Orta Doğu Anadolu bölgesidir. Bu bölgedeki Toplam Faktör Verimliliğindeki artış (TD 1,027) %2.7’dir. Bu artış teknik etkinlikteki artıştan kaynaklanmaktadır.

2014-2017 yılları arasında Toplam Faktör Verimliliği gelişimi açısından en kötü olan bölge (1-TFV 0,990 x 100) %10’luk azalış ile 4. bölge olan Ege Bölgesidir. Bu azalış, (1 – TED 0,919 x 100) %8.1 teknik etkinlik değişiminden ve (1 – TD 0,980 x 100) %2 teknolojik değişimden kaynaklanmıştır.

4. SONUÇ

Bu çalışmada Malmquist TFV endeksi metodu kullanılarak Türkiye’deki Bölge Birimleri Sınıflaması içinde yer alan Konaklama Tesislerinin 2014-2017 yılları arasındaki kapasite kullanım verimliliklerinin nasıl değiştiği ve hangi faktörlerin bu değişime kaynaklık ettikleri analiz edilmiştir. İlgili dönemde analizi yapılan bölgelerin ortalama TED’i 1.00 ve TD’i 0.981 olarak gerçekleşmesine bağlı olarak, TFV değişimi genel ortalaması 0.981 olmuştur. Bu durum bölgelerdeki konaklama tesislerinde teknoloji etkinlik açısından bir sorun olduğunu göstermektedir. Diğer bir ifade ile hem süreç inovasyonu denilen yeni üretim süreçlerini hem de ürün inovasyonu denilen yeni ürünlerin geliştirilmesi noktasında tesisler etkin olamamışlardır. İlgili dönemde analizi yapılan bölgelerin 4 tanesi

(İstanbul, Ege, Akdeniz-1 ve Güney Doğu Anadolu) Teknik Etkinlik Değişimi >1 'dir. Bu bağlamda, bu dört bölgedeki konaklama tesislerinin faaliyet büyüklüğü (ölçek etkinliği) ve girdi/çıktı konfigürasyonuna (saf teknik etkinlik) bağlı olarak etkin olduğu söylenebilir (Manasakis, vd., 2013). Teknik Etkinlik Değişimi <1 olan bölgelerin SED <1 pozisyonunda olanlar girdi/çıktı konfigürasyonları ve yönetimi ile ilgili sorunları bulunmaktadır. Bu bölgelerin, ürün çeşitlendirmesi, hizmet kalitesinde geliştirmeler, daha iyi yatırım planlaması ve üretim sisteminde etkinliğe yönelik girdi çıktı ilişkisi kurmayı olanaklı kılan bir örgütsel yapı oluşturarak saf teknik etkinlik değişimlerini pozitif konuma getirebilirler. OED <1 olanlar ise faaliyet büyüklüğü bir diğer ifade ile tesis kapasitesi ve talep uyumsuzluğu yaşamaktadırlar. Bu bölgelerde bulunan tesislerin ölçek ekonomilerine uygun büyüklüğe ulaşamadıkları ya da bölgede gereğinden fazla tesis bulunduğu anlamına gelmektedir.

Çalışma, Türkiye'de konaklama kapasitesine sahip hemen hemen her bölgede Toplam Faktör Verimliliğinin artırılması gerektiğini göstermektedir. Verimliliğin azalmasındaki temel sebep olarak yıllar itibarıyla teknik değişimde etkin olamamak söylenebilir. Dolayısıyla konaklama kapasitesi kullanım verimliliğinin artırılması, tesislerin hem ürün inovasyonu hem de süreç inovasyonu konusunda kendilerini geliştirebilmelerine bağlıdır.

TFV artışı, teknik etkinlik ve teknolojik değişim olmak üzere iki bileşene bağlı olduğundan sadece teknik anlamdaki ilerlemeler tek başına yeterli olmayacaktır. TFV artışı için teknik anlamda da etkin olmak gerekmektedir. Teknik etkinliğin artırılması, tesislerin üretim sürecinde kullandığı girdi ve çıktıları iyi kombinize etmesine, kalite iyileştirmelerine, iyi yönetim ve organizasyon becerilerine bağlıdır.

Çalışma Türkiye çapındaki konaklama tesislerine yönelik olması sebebiyle, veri setine kolaylıkla ve kısa zamanda ulaşmak mümkün olamamaktadır. Bu nedenle veri setine kolay ve kısa zamanda ulaşılacak girdi çıktı değişkenlerinden yararlanılmıştır. Dolayısıyla bu verilere göre ölçüm sonuçlarına ulaşılmıştır. Bu durum çalışmanın sınırlılığı olarak görülebilir. İleride yapılacak araştırmalar benzer metodoloji ile daha fazla sayıda girdi ve çıktı değişkenleri kullanmak suretiyle ölçüm sonuçlarını iyileştirebilirler.

Kaynakça

Ashrafi, A., Seow, H. V., Lee, L. S., & Lee, C. G. (2013) The efficiency of the hotel industry in Singapore. *Tourism*

- Management*, Vol. 37, 31–34.
- Arbelo, A., Perez-Gomez, P., & Arbelo-Perez, M. (2017). Cost Efficiency and Its Determinants in the Hotel Industry. *Tourism Economics*, 23(5), 1056-1068.
- Banker, R., Charnes, A. and Cooper, W.(1984), "Some Models for Estimating Technical and Scale Inefficiencies in Data Envelopment Analysis", *Management Science*, 30(9): 1078-1092.
- Barros, C. P. (2005). Measuring Efficiency in The Hotel Sector. *Annals of Tourism Research* , Vol.32, No. 2, 456-477.
- Chiang, W. E., Tsai, M. H., & Wang, L. M. (2004). A DEA Evaluation of Taipei Hotels. *Annals of Tourism Research*, Vol. 31, No. 3, 712-715.
- Çalmaşur, G. (2008). İmalat Sanayisinde Toplam Faktör Verimliliği Erzurum Alt Bölgesi Üzerine Bir Uygulama. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erdoğan, Ö. (2011). *Banka Etkinliklerinin Risk Odaklı Yaklaşımla Modellenmesi ve Türk Bankacılık Sektörü Uygulaması*. İstanbul: Kadir Has Üniversitesi SBE.
- Färe, R., Grosskopf, S., Lindgren, B. and Roos. P.(1992), "Productivity Changes in Swedish Pharmacies 1980–1989: A non-parametric Malmquist Approach", *Journal of Productivity Analysis*, 3(1): 85-101.
- Farell, M. J. (1957), The Measurement of Production Efficiency, *Journal of the Royal Statistical Society, Series A*, Vol. 120, No. 3, 253-290.
- Fuentes, R. (2011). Efficiency of Travel Agencies: A Case Study of Alicante, Spain. *Tourism Management*, 32, 75-87.
- Hadad, S., Hadad, Y., Malul, M., & Rosenboim, M. (2012). The Economic Efficiency of the Tourism Industry: a Global Comparison. *Tourism Economics*, Vol.18(5), 931-940.
- Hwang, S. N., & Chang, T. Y. (2003). Using Data Envelopment Analysis to Measure Htoel managerial Efficiency Change in Taiwan. *Tourism Management*, Vol. 24, no. 4, 357-369.
- Jajri, I., & Ismail, R. (2006). Technical Efficiency, Tekchnological Change and Total Factor Productivity Growth in Malaysian Manufacturing Sector. *MPRA*, No. 1956, 1-18.
- Kirkley, J. e., Squires, D., Walden, J., & Ward, J. (1999). *Assesing Efficiency and Capacity in Fisheries*. Maryland: Silver Spring.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı . (2017). *Yıllara Göre Turizm Belgeli Konaklama Tesislerinin sayısı ve Yatak Sayısı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım İşleri Genel Müdürlüğü.
- Lai, Z. (2015, 05). Capacity Utilization and Productivity Analysis in the Canadian Food manufacturing Industry. Guelpp, Ontario, Canada: The Universty of Guelph.
- Lee, Y.-h., Lu, L.-T., & Sung, A.-D. (2012). A measure to the Operational Performance of International Hotels in Taiwan: DEA and Malmquist Approach. *Review of Economics & Finance*.
- Liu, H., & Tsai, H. (2018). Total Faktor Productivity Growth and Regional Competitive Analysis of China's Star-rated Hotels. *Tourism Economics*, Vol. 24(6), 625-644.
- Majumdar,S.,Asgari, B.(2017) Performance Analysis of Listed Companies in the UAE-Using DEA Malmquist Index Approach, *American Journal of Operations Research*, Vol.7, 133-151
- Manasakis, C., Apostolakis, A., & Datseris, G. (2013). Using Data Envelopment Analysis to Measure Hotel Efficiency in Crete. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, Vol. 25, No.4, 510-535.
- Okursoy, A., & Tezsürücü, D. (2014). Veri Zarflama Analizi ile Görel Etkinliklerin Karşılaştırılması: Türkiye'deki İllerin Kültürel Göstergelerine İlişkin Bir Uygulama. *Yönetim ve Ekonomi*, Cilt: 21, Sayı: 2, 1-18.
- Oses, N., Gerrikagoitia, J., & Alzua, A. (2016). Modelling and Prediction of a Destination's Monthly Average Daily rate and Occupancy Rate Based on Hotel Room Prices Offered Online. *Tourism Management*, 22(6), 1380-1403.
- Poldrugovac, K., Tekavcic, M., & Jankovic, S. (2016). Efficiency in the Hotel Industry: An Empirical Examination of the Most Influential Factors. *Economic Research*, Vol.29, No.1, 583-597.
- Sun, J., Zhang, J., Zhang, J., Ma, J., & Zhang, Y. (2015). Total Factor Productivity Assesment of Tourism Industry: Evidence from China. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, Vol.20, No.3, 280-294.
- Tandon, D., Tandon, K., & Malhotra, N. (2014). An Evaluation of the Technical, Pure Technical and Scale Efficiencies in the Indian Banking Industry Using Data Envelope Analysis. *Global business Review*, 15(3), 545-563.

- TÜİK. (2020). TÜİK Çıkış Yapan Ziyaretçiler Araştırması. Ankara.
- UNWTO. (2019). *International Tourism Highlights*. World tourism Organization.
- Xu, X., & Chi, C. G.-q. (2017). Examining Operating Efficiency of I.S. Hotels: A Window Data Envelopment Analysis Approach. *Journal of Hospitality Marketing and Management*, Vol.26, No.7, 770-784.
- Yen, F. L. & Othman, M. (2011). "Data Envelopment Analysis to Measure Efficiency of Hotels in Malaysia", *SEGI Review*, 4(1), s. 25-36.
- Zuo, B., & Bao, J. G. (2008). Tourism Total Factor Productivity and Its Regional Variation in China foram 1992-to 2005. *Acta Geographica Sinica*, Vol. 63, 417-427.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:10.02.2020 ✓Accepted/Kabul:10.06.2020

DOI: 10.30794/pausbed.687013

Araştırma Makalesi/ Research Article

Yılmaz, Z. (2020). "Green Product Consumption Analysis: Awareness, Interest Level and Sensitivity of Consumers" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 41, Denizli, s. 594-614.

GREEN PRODUCT CONSUMPTION ANALYSIS: AWARENESS, INTEREST LEVEL AND SENSITIVITY OF CONSUMERS

Zafer YILMAZ*

Abstract

In this paper, a survey is conducted by adopting Likert scale method, and its consequences are interpreted in terms of Environmental Sensitivity Scale, Green Product Awareness, and Interest Level in Green Products of consumers about the concept green product. 183 volunteer people from different ages, income and education levels have participated in this survey. We use descriptive and inferential statistics in this study for our analysis. We proposed hypotheses and test them by applying "independent samples test" considering 95% confidence level. We use IBM SPSS Statistics application to find the results of the t-test. Specifically, the effects of gender, marital status, income level of consumers on their preferences are analyzed.

The results of independent samples test show that Participants' environmental sensitivity changes with respect to gender, marital status and income level and females, married people and people with income level greater than 4000 TL are more environmental sensitive. Green product awareness of participants changes with respect to gender and female participants' green product awareness is greater than males. Interest level of participants in green products changes with respect to marital status and income level and married people and people with income level greater than 4000 TL are more interested in green products. The people with an income level of 4000TL and over are more willing to buy green products than people with an income level lower than 4000TL if the green products' prices are 25% or 50% more expensive than non-green products. We realize that whatever the income levels of people are, they are not willing to buy green products without considering how high they cost.

Keywords: *Green product, Green consumption, Sustainable product.*

YEŞİL ÜRÜN TÜKETİM ANALİZİ: FARKINDALIK, İLGİ DÜZEYİ VE MÜŞTERİLERİN HASSASİYETİ

Özet

Bu çalışmada, Likert ölçeği kullanılarak bir araştırma yapılmış ve çalışma sonuçları müşterilerin yeşil ürün hassasiyeti, yeşil ürün farkındalığı ve yeşil ürünlere ilgi düzeyi açısından değerlendirilmiştir. Araştırmaya değişik yaş gruplarında, eğitim ve gelir seviyelerinden 183 gönüllü katılmıştır. Analizler için tanımlayıcı ve çıkarımsal istatistikler kullanılmıştır. Hipotezler önerilmiş ve bunların testi için bağımsız değişken testi %95 güven aralığında uygulanmıştır. T-testine ait sonuçların bulunması için IBM SPSS programı kullanılmıştır. Spesifik olarak, cinsiyet, medeni durum ve gelir düzeyinin müşteri tercihleri üzerindeki etkileri analiz edilmiştir.

Bağımsız değişken testinin sonuçlarına göre; katılımcılarım çevre hassasiyeti cinsiyet, medeni durum ve gelir seviyelerine göre değişmektedir ve kadınlar, evliler ve gelir seviyesi 4000 TL üzerinde olanlar daha çevreye duyarlıdır. Katılımcıların yeşil ürün

*Assistant Professor, Business Administration Department, TED University, ANKARA.
e-posta:zafer.yilmaz@tedu.edu.tr, (orcid.org/0000-0001-5839-5381)

farkındalığı cinsiyete göre değişmektedir ve kadın katılımcıların farkındalığı erkeklere göre daha yüksektir. Katılımcıların yeşil ürünlere ilgi düzeyi medeni durum ve gelir düzeyine göre değişmektedir ve evli katılımcılar ile gelir düzeyi 4000TL ve üzeri olan katılımcılar yeşil ürünler ile daha fazla ilgilenmektedir. Gelir düzeyi 4000TL ve üzeri olanlar daha düşük gelir seviyesi olan katılımcılara göre fiyatı yeşil olmayan aynı ürünlerden %25 veya %50 daha pahalı olan yeşil ürünleri almaya daha isteklidirler. Çalışmada şu anlaşılmıştır ki, gelir seviyesi ne olursa olsun katılımcılar yeşil ürünlerin maliyeti ne kadar yüksek olursa olsun onları almaya istekli değildirler.

Anahtar Kelimeler: *Yeşil ürün, Yeşil tüketim, Sürdürülebilir ürün.*

1. INTRODUCTION

Production and consumption have been inevitable in every period of the history of the world for the continuation of the human generation. However, in the new world order that was emerged with the industrial revolution, fed by continuous consumption, and developed in this way, people consumed more than they need for self-satisfaction. Recently, consumption is seen as a means of communication with environment and the outside world via psychological satisfaction rather than satisfying physiological needs (Koç, 2011). The pressure created by industrialization and mass consumption on the environment is a subject discussed on a macro and micro scale, from the growth and development policies of countries to their individual lifestyles. In general, many environmental problems such as global warming, destruction of the ozone layer and marine resources, the use of chemicals, nuclear activities and waste, air pollution, noise pollution and light pollution are located within the framework of discussions (Ramlogan, 1997). Technological developments and rapid industrialization in the world lead to the rapid destruction of the environment we live in. Recently, the demand for environmental friendly products has increased in proportion to the increasing awareness of environmentalism. In other words, with the importance of the environment, green consumer and consumption concepts were born in the process of turning towards environmental friendly alternatives in consumption and these concepts became the focus of environmental discussions (Schlegelmilch et al, 1996).

The strength of this relation between the necessity and awareness of environmentalism is still an object at issue. This study aims to fill in the gap by focusing the tendencies of consumers and measuring their knowledge about green product consumption. The organization of the study is as follows: a detailed literature survey is given in the next section, following with an overview of green products including historical context, objectives, and trends. After a detailed method description and survey analysis, conclusion and future works sections are given.

2. LITERATURE REVIEW

This study aims to measure the sensitivity and awareness of consumers about green product consumption. The detailed literature review in this term is given below.

Odabaşı (1992) refers that, with the inclusion of environmental marketing concept in marketing, it is seen that sub-concepts starting with green are being produced in the marketing field. "Green consumer" can be considered as one of these concepts. The consumers who are determined as environmentally conscious are those people who use their purchasing as a power to protect themselves and their environment.

Schlegelmilch et al (1996) shows that those with high environmental awareness consume more green products, and most consumers are not sure that manufacturers produce green products.

Varinli (2012) point outs that while in the former years the interest of the consumers was only purchasing and consumption, today "conscious green consumers" are interested in the production systems, products, and environmental impacts of waste from businesses consuming scarce resources.

Coddington (1993) finds that, green consumers are determined as the type of consumers who can affect the environment through their purchasing habits. The green consumers' socially responsible consumption choices include the product manufacturers, the production authorities and even the knowledge of the environmental impact of the raw materials used in the product during and after disposal.

As Neuner (2000) states, today manufacturers and consumers are more sensitive to and conscious about the using of environmentally friendly products. What is more, it has been proven by Çabuk and Nakıboğlu (2003) that there are significant relationships between consumers' level of environmental sensitivity and their level of awareness of environmental products. When examining the relationships between the sociodemographic characteristics of consumers and green purchasing behaviors, it was realized that gender, marital status, age, education level and income level affected purchasing. Çabuk et al (2008) reveals that the profile of individuals who buy green products is generally female, married, young, educated and have a high household income. In addition, Thai and Western consumers have similar characteristics. Similarly, Soonthonsmai (2001) agrees that educated, young, high-income people in both parts give importance to green consumption. Straughan and Roberts (1999) states that, in America, young people are more sensitive to environmental issues. Also, women are more concerned than men, and there was a positive relationship between education level and environmental attitude.

Shrum et al (1995) examines the green consumer's purchasing characteristics and their effect on advertisement strategies. As a result of the research, it is revealed that gender discrimination does not mean gender difference. According to that, green consumer has an idea, detailed information about the product to be purchased and she is a careful buyer.

Studies are also conducted on university students. With a study of 160 marketing students at a university in the UK, Schlegelmilch et al. (1996) found a positive relationship between environmental awareness and green buying behavior.

Alkibay's (2001) study is conducted with 1200 university students in Ankara found that women consumers are more supportive to green products however men can pay more for such products than women due to men's higher incomes.

Hussein and Cankul (2010)'s study, conducted with 225 students at Gazi University, found that there is a relationship between the occupation of the parents and the desire of buying green products of the students. Another important outcome is that most of those students are worried about the destruction of the environment. However, they are unable to reflect this concern to their behavior when buying products.

In Aslan and Cinar's (2015) study, according to the survey conducted on Caucasian university students, it was concluded that the students do not have adequate information about green marketing activities and were ambivalent about buying green products.

In the study of Yılmaz and Arslan (2011), the environmental sensitivity, environmental protection, and environmentally friendly consumption behaviors of the university students were investigated according to the gender of the students, where their parents live and the educational level of their parents. The research results showed that the gender of the students, the place where their parents lived, and especially their level of education affected environmental sensitivities and behaviors.

By using the detailed literature survey and interviewing with green product customers we defined our survey questions. Our study differs from the above studies since we try to find;

- How the decisions of the customers differ with respect to price differences between green and non-green products,
- If the decisions to buy more expensive green products differs with respect to education level and average income,
- If the awareness of green products changes with respect to gender,
- Rates of the media, social media, and others in terms of green product sensitivity
- Causes of the customers' using and not using environmentally friendly products.

The research questionnaire and results to the above research subjects are given in methodology section.

3. SUSTAINABLE PRODUCT, GREEN PRODUCT, GREEN CONSUMPTION

Before focusing on methodology and findings it is better to clarify what are the meanings of sustainable product, green product, and green consumption.

3.1 Sustainable Product

The emergence of many environmental problems, especially global warming, and the widespread public coverage of these problems has brought to the fore the concept of “sustainable consumption”, which is described as a solution proposal. At the same time, the increase in consumption has made it necessary to examine the effects of consumption and to transform consumption trends into sustainable ones. Businesses have sought to continue their efforts to create a sustainable world by placing more emphasis on marketing work. Thus, there has been a shift from the concept of Sustainable Development, which is related to the “production dimension” of sustainability, to the concept of sustainable consumption, which is the “consumption dimension” (Karalar et al, 2008).

The concept of environmentally sensitive or sustainable consumption is a subject carefully monitored by business circles, government, non-profit institutions. This concept is used to express the consumption of products and services sensitive to the use of Natural Resources, waiting for pollution to be minimized (World Business Council for Sustainable Development, 2008)

Sustainable consumption is a concept aimed at increasing the consumption of goods and services that increase the quality of life and reducing the consumption of pollutants and ensuring the needs of future generations without interruption (Demir, 1994). It is also a tool for the implementation of economic citizenship that individuals will acquire through their political and environmental preferences in their private consumption behavior (Seyfeng, 2005).

Jackson and Michaels (2003) explain sustainable consumption as; the needs of future generations to avoid the threat of Natural Resources, toxic substances, wastes and by minimizing the life-cycle of the absorption of harmful substances; to create a better quality of life is defined as the use of products and services that answer the basic needs.

3.2 Green Product

Consumers demand products that reduce waste, recycle more, use renewable sources in production and do not pollute the environment. These demands led to the formation of the “green product” concept. Green or environmentally friendly products are products that do not pollute nature, do not consume natural resources, can be recycled, and protected (Turhan et al. 2015).

Green products are also called ecological products. Üstündağlı and Güzeloğlu (2015) describes ecological products as product groups which have a recycling strategy, reduced package usage, no unnecessary waste or reduced use of toxic materials.

When describing a product as green, four aspects are addressed: content, structure and packaging, and message and positioning (Ayyıldız and Genç, 2008). In business world, green product is defined as a product that protects the natural environment and supports its growth by reducing waste, poison, and destruction by protecting nature, resources, and energy. Green products must carry the specifications listed below (Turhan et al. 2015) ;

- Should not pose a health threat to humans or animals,
- Should not harm the environment,
- Should not consume excessive amounts of energy and natural resources throughout the product life cycle,
- Should not cause unnecessary waste, packaging etc.
- There should be no unnecessary use,

- Animals and other creatures should not be tortured,
- Environmental harmful materials should not be used.

3.3 Green Consumption

Green purchasing can be defined as the process of purchasing goods, services and construction works with the same basic function, with less environmental impact between goods, services and construction works compared to their counterparts over the life cycle.

As the environment gained importance, the concepts of “green consumer” and “green consumption” were born and these concepts became the focus of the environmental debate (Schlegelmilch et al, 1996).

The concept of Green Consumption is sensitive about the use of natural resources, pollution minimized, waiting to be used to denote the consumption of products and services (World Business Council for Sustainable Development, 2008: 7).

Adams et al (1991) refers to ‘green consumption’ as the purchase of products based on individual choices and perceived as environmentally friendly products.

The convincing indicators show that significant number of consumers are changing their habits and buying green products in order to decrease the negative effect of their consumption on the environment. As it is indicated in the study of Perera, (2018), this adaptation in the direction of buying more environmentally friendly green products is often stated to as green consumption and seems to have increased in especially most of the developed nations.

According to the study of Steg and Vlek, (2009), the green consumer behavior, which can be accepted as a practice of pro-environmental behavior, can be determined as a type of consumption that damages the environment very little, or even welfares the environment. Past researches have provided experimental proofs that green or pro-environmental consumer behavior includes private and public-sphere behavior.

Ertz et al., 2016 explains “Private-sphere behavior” as purchasing, usage and disposal of personal and home products that effect the environment in a negative way, such as automobiles, public transportation, or recycling.

Stern, (2000) explains “Public-sphere behavior” as activities that have impacts on the environment directly through committed environmental activism. Those activities affect the public policies, such as acting in environmental organizations, protests or petitioning on environmental subjects indirectly.

There are also some studies in which difficulties are identified to green consumption. For example, Gleim et al. (2013) informs that price of the products and lack of expertise are the obstacles to the consumption of green products. In the study of He et al. (2016) which examines Chinese people’s consumption, the results show that consumer preference, reference group and face perception contributes to non-green consumption behavior. Tan et al, (2016) explains that trust and pro-social status, perceived risk performance, price and quality of the products and consumer cynicism are the most important reasons why the consumers do not chose green products to buy although they are environmentally conscious.

3.4 History of Green Product

Although environmental problems have been faced in all periods of history, it is the case of the last century that problems have become threatening the ecological balance. The mind transformation that brought about the Industrial Revolution and the Industrial Revolution was an important turning point in the destruction of the ecological balance.

In the process that began with industrialization in the 18th century and dates to today, countries have increased their consumption level by indifferently using natural resources along with economic development. Industrialization, which developed rapidly in the 19th century, gave rise to the concept of environment in the 20th century. Population growth in the 20th century increased the use of energy and foodstuffs. During this

period, people thought that this increase would bring about scarcity. Because industrialization was not planned during this period and the environmental factor was ignored. The abandonment of traditional farming methods with industrialization and the concentration of new technologies in agriculture has also caused serious damage to the natural environment. At the end of this process, the resulting waste materials have increased very intensively and become a threat to environmental pollution and human life. Environmental problems had an intense impact until the 1970s (Ilkin, 1991).

Green consumption, environmental bias, eco-friendly and sustainable consumption in terms of various statements are taken together. However, environmental protection and its reflection on consumption practices are different processes. However, sustainable consumption includes many behavioral practices that require the transformation of nature-oriented sensitivities into a way of life. It is stated that the conceptual uncertainties involved in various dimensions such as being Green, friendship of nature and reflection on consumption are related to the lack of a clear definition for the concept of Environment (Shrum et al., 1995). Therefore, in general, only the nature of concern about the physical environment, such as air, water, soil, can be addressed under the heading 'green' (Shrum et al., 1995), environmental awareness related to consumption can also be considered a quality of being green (Gök and Türk, 2011). Green products are also defined in this context as ecological products or environmentally friendly products. More broadly, green refers to a product group with recycling strategies or recyclable content to reduce its impact on the natural environment, reduced package use or reduced use of toxic materials (Chen and Chai, 2010).

4. METHODOLOGY AND ANALYSIS

As we can conclude from literature review, many people have an intension to consume green product and to stabilize the consumption behavior. However, there is a lack of knowledge and awareness or the market is not well-designed to trigger their action. The main contribution given by this paper is how gender, education level and income status effect the awareness about green products and decision of buying. This study finds; how the decisions of the customers differ with respect to price differences between green and non-green products, if the decisions to buy more expensive green products differs with respect to education level and average income, rates of the media, social media and others in terms of green product sensitivity and causes of using and not using environmentally friendly products.

In this study, for the purpose of measuring the sensitivity and averseness of consumers about green product consumption, survey is conducted, and the Likert scale method is adopted. The Likert scale which is a closed-ended investigation question is used to measure the participant's views on a set of statements. Participants can choose from a variety of answers from opposite ends after evaluating the prompt. Likert scales may consist of five, seven, or nine points, depending on the level of complexity desired from the contributors. In addition to personal information of participants, the survey in this study consists of 3 main parts: Environmental Sensitivity Scale, Green Product Awareness, and Interest Level in Green Products. The survey is prepared and presented through Google Forms on November and December 2019 and forwarded to randomly chosen participants who live in Ankara-Turkey. 183 volunteer people from different ages, income and education levels have participated.

A full text of survey and the answers of participants and our evaluation on outcomes of survey are given bellow.

The survey consists of two parts. First part is about personal information, and the second part is about the statements of sensitivity to green product consumption.

In conducted survey, the number of respondents is 183. The information related to demographic profiles of participants and percentage of participants for each demographic property are given in Table 1. For example, according to the answers to gender question female participants are 68.8% and male participants are 31.2%.

Table 1: Demographic Profile of the Participants

Gender	%	Age	%	Marital Status	%	Education	%	Income(TL)	%
Female	68.8	18-24	61	Single	77	Primary and High school	9	0-1000	43
Male	31.2	25-29	11	Married	23			1001-2000	15
		30-39	16			University	79	2001-4000	15
		40-49	7			Master	8	4001-7000	16
		50-60	5			PhD	4	7001-10000	6
								Above 10000	5
Total	100	Total	100	Total	100	Total	100	Total	100

We realize from the answers that majority of the participants have undergraduate education level, single, between 18-24 ages, female, and an income level up to ₺1000.

Part 6, 7 and 8 include gradated statements. Participants may select only one grade. Grades are:

- 1: 'I strongly disagree',
- 2: 'I disagree',
- 3: 'I am on the fence',
- 4: 'I agree' and
- 5: 'I strongly agree'.

In Part 6, environmental sensitivity scale is found. Our hypotheses in this section are:

H1.1: Environmental Sensitivity of participants does not change with respect to gender.

H1.2: Environmental Sensitivity of participants does not change with respect to marital status.

H1.3: Environmental Sensitivity of participants does not change with respect to income level.

We first did a descriptive analysis for all questions and the percentage distributions according to the answers of 8 questions are given in Table 2.

Table 2. The results of Environmental Sensitivity Scale

	1	2	3	4	5	Average1
	%	%	%	%	%	
I am an environmentalist.	2.2	4.4	16.4	51.4	25.7	3.94
When purchasing a product, I consider how it will affect the environment and other consumers.	3.3	14.2	32.2	38.3	12.0	3.42
I believe that I can protect the environment by purchasing environmentally friendly products.	2.7	7.1	19.1	44.8	26.2	3.85
When purchasing a product, I always bring the awareness of purchasing products with lowest pollutant.	5.5	15.8	26.2	34.4	18.0	3.44
I do not buy a product which has a potential of harming the environment.	5.5	11.5	29.5	33.3	20.2	3.51
When I have a chance of making a choice between two identical products, I always prefer the one that is less harmful to the environment and other people.	4.4	3.8	19.7	38.8	33.3	3.93
I do not purchase the products of firms that do not respect the environment.	6.0	9.3	24.0	30.6	30.1	3.69
I have participated at least one activity about the environment.	8.7	13.7	10.9	29.0	37.7	3.73
	Total Average					3.69

The results of part 6 questions show that the customers are sensitive to the environment since all the result averages are over 3.42 and average of all questions (Average 1) is 3.69. This means the customers are between “I am on the fence” and “I agree”. The highest average which is 3.94 is valid for the first question, thus the customers agree that they are environmentalist. For this question, 51.4 percent of the customers select “I agree” answer. The lowest average is 3.42 which is found for question 2 and customers think that they are on the fence when purchasing a product, they consider how it will affect the environment and other consumers.

We use the averages of 8 questions (Average1) which are given in Table 2 to test if the environmental sensitivity scale does not change with respect to gender, marital status or income level. We test our 3 hypotheses by applying “independent samples test” considering 95% confidence level that means that $\alpha=0.05$. We use IBM SPSS Statistics application to find the results of the t-test. Table 3 shows the results for group statistics and independent sample test. The number of female participants is 126 while it is 57 for male participants. The mean of the female participants’ answers (3,768) is greater than male participants’ answers (3.513). Since the Significance value found by Levene’s test for Equality of Variances is 0.073 and it is greater than 0.05 we check the Sig (2-tailed) value which is found by t-test (0.039) in order to test our hypothesis H1.1. Since the Sig (2-tailed) value which is 0.039 is less than 0.05 the hypothesis H1.1 is rejected. Eventually, Environmental Sensitivity of participants changes with respect to gender and females are more environmental sensitive than males. The values of group statistics and independent sample test for marital status and income level are given in Table 3. Since the Sig (2-tailed) values for marital status (0.002) and income level (0.02) are less than 0.05 we also reject the hypotheses H1.2 and H1.3. Thus, we find that Environmental Sensitivity of participants changes with respect to marital status and income level. So, married people and people with income level greater than 4000 TL are more eco-sensitive than single people and people with an income level lower than 4000.

Table 3. Group Statistics and Independent Sample Test for Environmental Sensitivity Scale

Group Statistics			N	Mean	Independent Samples Test	Levene’s Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means	
						F	Sig.	t	Sig. (2-tailed)
Average1	Gender	Female	126	3,768	Equal variances assumed	3,259	0,073	2,084	0,039
		Male	57	3,513	Equal variances not assumed			1,889	0,062
	Marriage	Single	141	3,591	Equal variances assumed	0,471	0,493	-3,197	0,002
		Married	42	4,015	Equal variances not assumed			-2,885	0,005
	Income	0-4000 TL	133	3,607	Equal variances assumed	0,165	0,685	-2,353	0,020
		4001 over	50	3,905	Equal variances not assumed			-2,428	0,017

In Part 7, green product awareness is found. Our hypotheses in this section are:

H2.1: Green product awareness of participants does not change with respect to gender.

H2.2: Green product awareness of participants does not change with respect to marital status.

H2.3: Green product awareness of participants does not change with respect to income level.

In Part 7, green product awareness is found. The percentage distributions according to the answers of 9 questions are given in Table 4.

Table 4. The results of Green Product Awareness

	1	2	3	4	5	Average2
	%	%	%	%	%	
I give importance to the organic, ecologic, and natural products.	3.3	8.7	12.0	45.4	30.6	3.91
I have knowledge about green product concept.	1.6	12.6	20.2	39.3	26.2	3.76
Purchasing green product makes me happy.	1.6	5.5	14.2	36.6	42.1	4.12
I can recognize a green product by looking at the product tag.	3.8	12.0	40.4	31.7	12.0	3.36
I think green products are healthier.	1.6	2.7	8.2	46.4	41.0	4.22
I have ever purchased/used a green product.	1.6	7.1	19.1	36.1	36.1	3.98
I was happy with the green product that I have purchased.	1.6	7.1	30.1	33.3	27.9	3.79
I am going to purchase/use green products again.	1.6	4.4	23.0	41.0	30.1	3.93
I know at least 3 green product brands.	14.2	20.2	34.4	17.5	13.7	2.96
	Total Average					3.78

The results of part 7 questions show that the customers are aware of green products since all the result averages except result for question 9 are over 3.36 and average of all questions is 3.78. This means the customers are between “I am on the fence” and “I agree”. The highest average which is 4.22 is valid for the fifth question, thus the customers think that green products are healthier. For this question, 46.4% of the customers select “I agree” and 41% of the customers select “I strongly agree” answers. The lowest average is 2.96 which is found for question 9 and customers think that they are on the fence when we ask them to write three green product brands.

We use the averages of 9 questions (Average2) which are given in Table 4 to test if the green product awareness does not change with respect to gender, marital status or income level. We test our 3 hypotheses by applying “independent samples test” considering 95% confidence level that means that $\alpha=0.05$. We use IBM SPSS Statistics application to find the results of the t-test. Table 5 shows the results for group statistics and independent sample test. The mean of the female participants’ answers (3.86) is greater than male participants’ answers (3.591). Since the Significance value found by Levene’s test for Equality of Variances is 0.859 and it is greater than 0.05 we check the Sig (2-tailed) value which is found by t-test (0.028) in order to test our hypothesis H2.1. Since the Sig (2-tailed) value which is 0.028 is less than 0.05 the hypothesis H2.1 is rejected. Eventually, green product awareness of participants changes with respect to gender and female participants’ green product awareness is greater than males. The values of group statistics and independent sample test for marital status and income level are given in Table 5. Since the Sig (2-tailed) values for marital status (0.068) and income level (0.475) are greater than 0.05 we accept the hypotheses H2.2 and H2.3. Thus, green product awareness of participants does not change with respect to marital status and income level.

Table 5. Group Statistics and Independent Sample Test for green product awareness

Group Statistics			N	Mean	Independent Samples Test	Levene’s Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means	
						F	Sig.	t	Sig. (2-tailed)
Average2	Gender	Female	126	3,860	Equal variances assumed	0,032	0,859	2,222	0,028
		Male	57	3,591	Equal variances not assumed			2,196	0,030
	Marriage	Single	141	3,719	Equal variances assumed	0,285	0,594	-1,837	0,068
		Married	42	3,966	Equal variances not assumed			-1,730	0,089
	Income	0-4000 TL	133	3,751	Equal variances assumed	1,141	0,287	-0,716	0,475
		4001 over	50	3,842	Equal variances not assumed			-0,677	0,500

In Part 8, interest level in green products is found. Our hypotheses in this section are:

H3.1: Interest level of participants in green products does not change with respect to gender.

H3.2: Interest level of participants in green products does not change with respect to marital status.

H3.3: Interest level of participants in green products does not change with respect to income level.

In Part 8, interest level in green products is found. The percentage distributions according to the answers of 10 questions are given in Table 6.

Table 6. The results of Interest Level in Green Products

	1	2	3	4	5	Average3
	%	%	%	%	%	
I know about the brands producing green products.	9.8	19.7	32.2	29.5	8.7	3.08
I follow the news and advertisements about green products.	12.0	25.7	32.2	23.0	7.1	2.87
I encourage the people around me to buy green products.	8.7	18.0	24.0	37.2	12.0	3.26
I find the prices of green products affordable.	16.4	29.5	32.8	18.0	3.3	2.62
If a green product is 25% more expensive than a non-green product, I prefer the green product.	5.5	23.5	41.5	19.1	10.4	3.05
If a green product is 50% more expensive than a non-green product, I prefer the green product.	14.2	26.2	32.2	18.0	9.3	2.82
I do my best to use green product whatever it costs.	16.9	25.1	37.7	13.7	6.6	2.68
I am more interested in the news about green products on paper and television.	11.5	19.1	24.0	31.1	14.2	3.17
I follow the social media accounts selling green products.	21.9	22.4	23.0	24.0	8.7	2.75
I give a like much more to the pictures about green product on social media.	18.0	17.5	31.1	23.5	9.8	2.90
	Total Average					2,92

The results of part 10 questions show that the interest level of the customers is not high since all the result averages are between 2.62 and over 3.17 and average of all questions (Average3) is 2.92. This means the customers are between “I do not agree” and “I am on the fence”. The highest average which is 3.17 is valid for the eighth question, thus the customers think that they are more interested in the news about green products on paper and television. For this question, 31.1% of the customers select “I agree” and 24% of the customers select “I am on the fence” answers. The lowest average is 2.62 which is found for question 4 and customers think that they are between “I am on the fence” and “I do not agree” when they are asked if the prices of green products are affordable.

We use the averages of 10 questions (Average3) which are given in Table 6 to test if the interest level in green products does not change with respect to gender, marital status or income level. We test our 3 hypotheses by applying “independent samples test” considering 95% confidence level that means that $\alpha=0.05$. We use IBM SPSS Statistics application to find the results of the t-test. Table 7 shows the results for group statistics and independent sample test. The mean of the female participants’ answers (2.982) is greater than male participants’ answers (2.793). Since the Significance value found by Levene’s test for Equality of Variances is 0.009 and it is less than 0.05 we check the Equal variances not assumed row of Sig (2-tailed) value which is found by t-test (0.103) in order to test our hypothesis H3.1. Since the Sig (2-tailed) value which is 0.103 is greater than 0.05 the hypothesis H3.1 is accepted. Eventually, interest level in green products of participants does not change with respect to gender and females and male participants have same interest level in green products. The values of group statistics and independent sample test for marital status and income level are given in Table 7. Since the Sig (2-tailed) values for marital status (0.000) and income level (0.008) are less than 0.05 we reject the hypotheses H3.2 and H3.3. Thus, interest level in green products of participants changes with respect to marital status and income level, so

married people and people with income level greater than 4000 TL are more interested in green products than single people and people with an income level lower than 4000.

Table 7. Group Statistics and Independent Sample Test for Interest Level in Green Products

Group Statistics			N	Mean	Independent Samples Test	Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means	
						F	Sig.	t	Sig. (2-tailed)
Average3	Gender	Female	126	2,982	Equal variances assumed	0,009	0,925	1,648	0,101
		Male	57	2,793	Equal variances not assumed			1,643	0,103
	Marriage	Single	141	2,821	Equal variances assumed	0,724	0,396	-3,637	0,000
		Married	42	3,267	Equal variances not assumed			-3,568	0,001
	Income	0-4000 TL	133	2,837	Equal variances assumed	1,038	0,310	-2,680	0,008
		4001 over	50	3,152	Equal variances not assumed			-2,599	0,011

Figure 1 shows how much various media organs are interested in green product consumption from the eyes of participants.

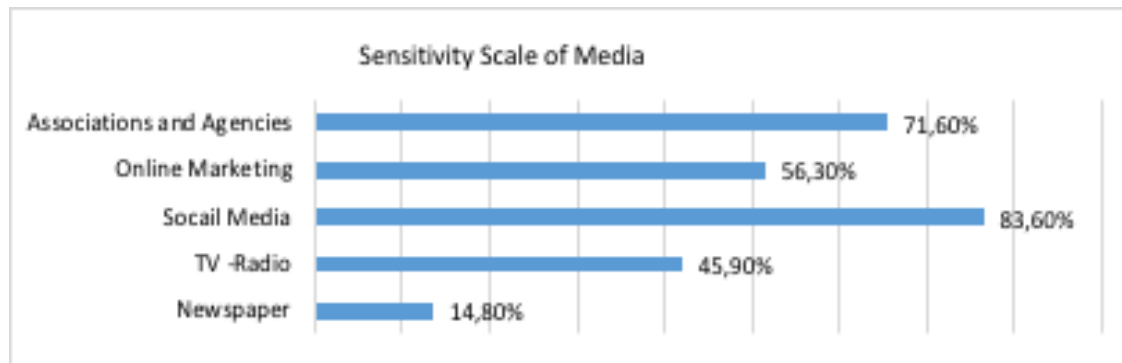

Figure 1. Sensitivity Scale of Media

The participants of the research think that social media is the most sensitive media organ among all. Associations and Agencies comes second with a percentage of 71.6. Third most sensitive media organ is online marketing websites with a percentage of 56.3. Eventually, TV and Radio channels and newspapers should be more sensitive about green product consumption.

Figure 2 shows participants' answers of causes of using environmentally friendly products.

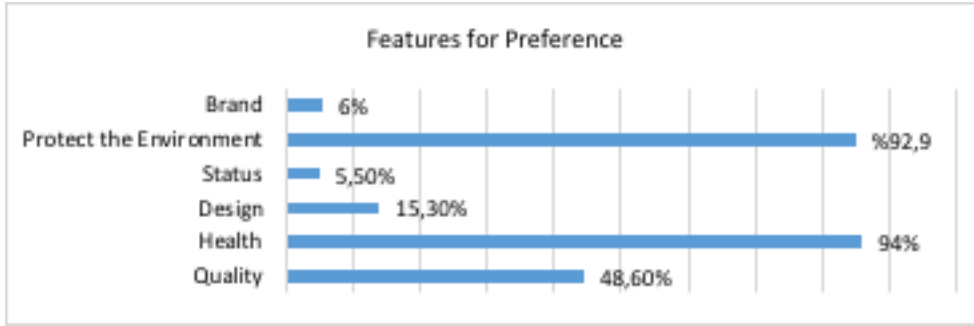

Figure 2. Causes of Using Environmentally Friendly Products

The participants of the research think that the causes that force them to buy green products are the green products are healthier, they protect environment and they are in good quality.

Figure 3 shows why participants' do not use green products.

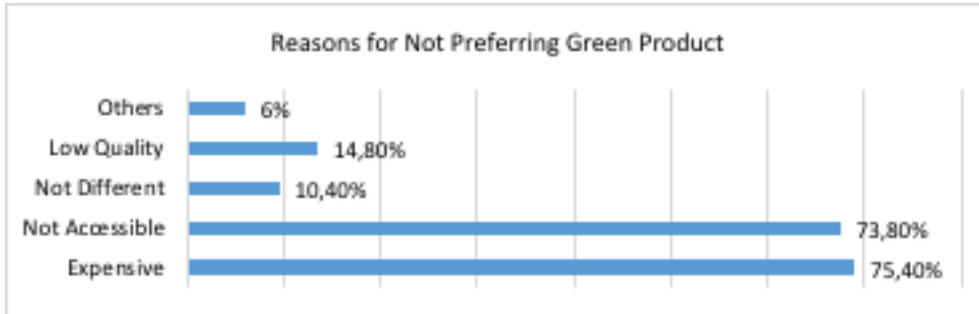

Figure 3. Reasons for Not Preferring Green Product.

The participants of the research think that the reasons that force them to not to buy green products are the green products are expensive and they are not accessible.

4.1 Further Analysis

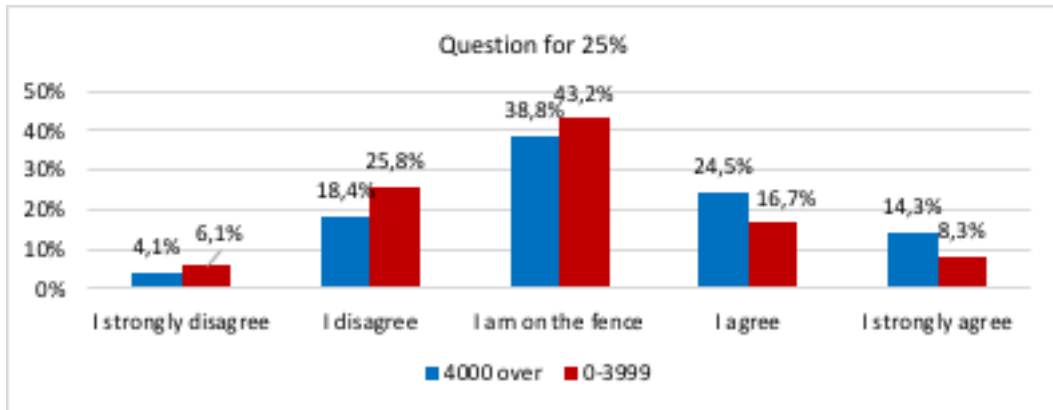
In this section, detailed analyses are conducted on some of the questions selected from the survey in order to make interpretations. The aim is to come up with a conclusion to see and show what differences have effects on preferences.

As a first further analysis, for comparison and understanding how income affects the consumption behavior of persons whose incomes are different, twice of minimum wage (about ₺4,000) is defined as breaking point and the participants are divided into two groups, lower and upper class referring to this point.

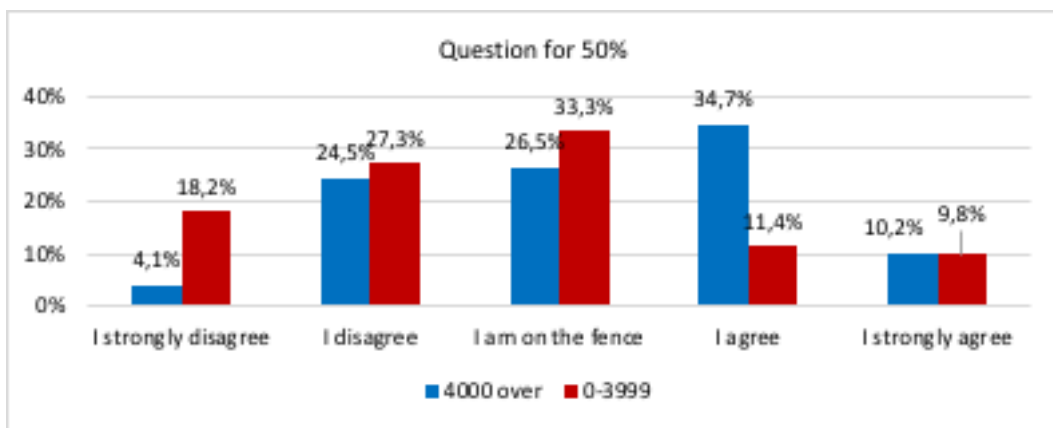
The following questions are to understand how much the revenue situation affects green product purchase.

- a) If a green product is 25% more expensive than a non-green product, I prefer the green product.
- b) If a green product is 50% more expensive than a non-green product, I prefer the green product.
- c) I do my best to use green product whatever it costs.

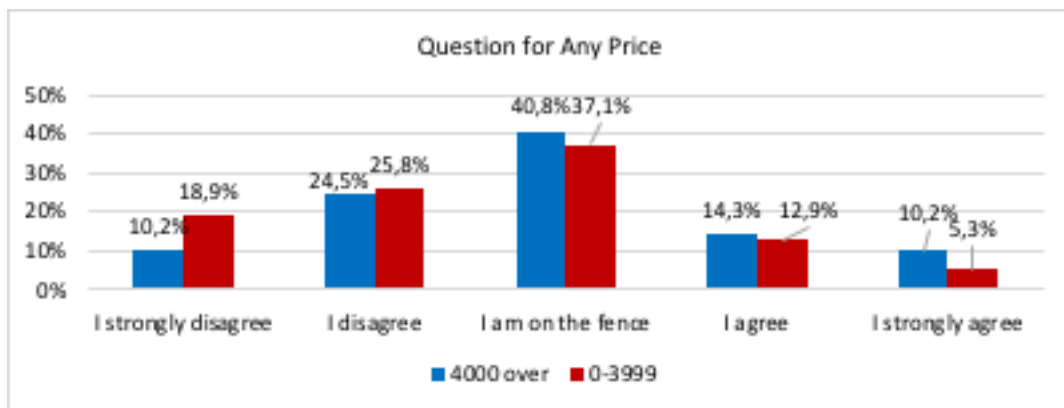
The results according to the answers to the above three questions are given in Figure 4.

(a)

(b)

(c)

Figure 4. The green product preference considering income level.

In this section, the income level is examined in 2 different segments. The first one is over ₺4000 and the second one is below ₺3999 and below. The questions are related to the purchasing power of green product. The decimal numbers over the columns in the Figure 4 are showing the percentage of each answer to the total number of answers. When all this is taken into consideration, the results are as follows.

In Figure 4.a we realize that for over ₺4000, the proportion of participants who say 'I strongly agree' is 14%, while those who 'I agree' are 24.5%. For ₺0-3999, 'I strongly agree' is 8.3% and 'I agree' is 16.7%. Consequently,

in this case, income level affects directly green product purchasing. That can be also concluded by comparing the percentage of each answers in Figure 4.b and Figure 4.c. In two different figures, which shows the participants whose income is over 4000 are more self-confident and agree to pay more.

We also apply a t-test in order to find if we accept the following hypotheses;

H4.1: Green product purchasing power of participants does not change with respect to income level if the green product's price is 25% expensive than non-green product.

H4.2: Green product purchasing power of participants does not change with respect to income level if the green product's price is 50% expensive than non-green product.

H4.3: Green product purchasing power of participants does not change with respect to income level whatever the green product's price is.

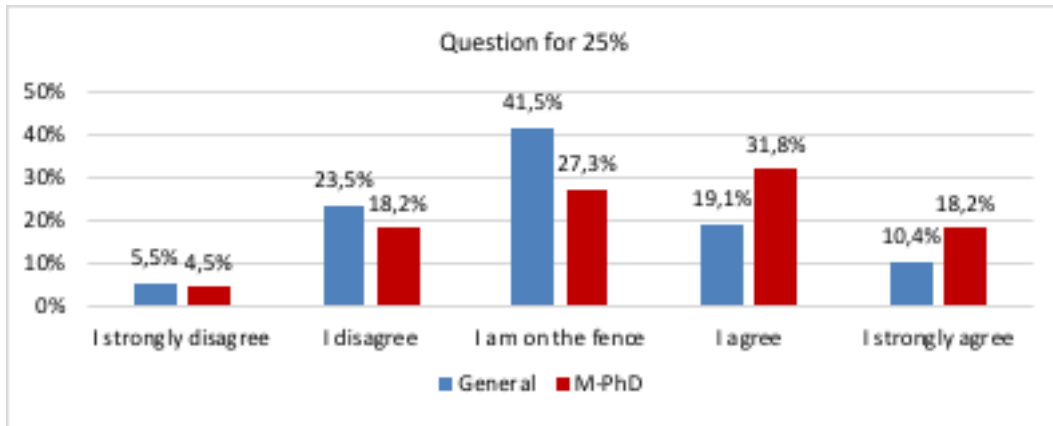
We focus on three questions given in Table 8 to test our hypotheses. Number of participants in both income levels and means of their answers are given in group statistics section of Table 8.

Table 8. Group Statistics and Independent Sample Test for Green product purchasing power

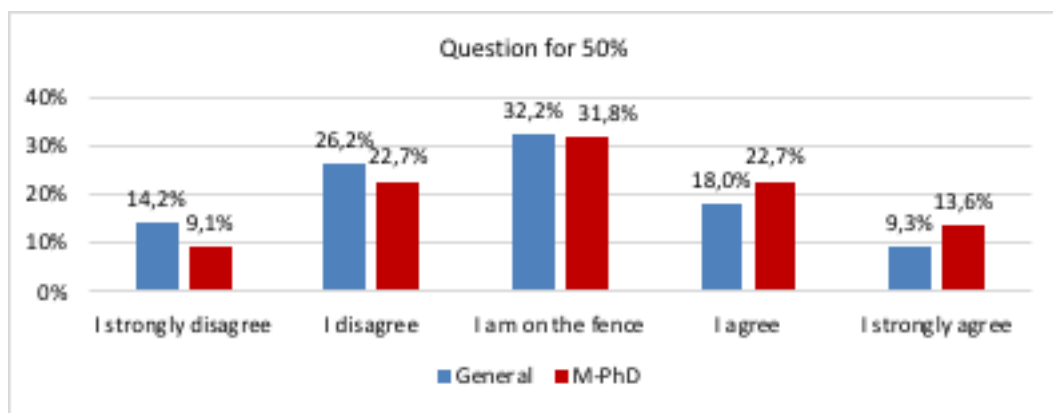
Test for Income	Group Statistics			Independent Samples Test	Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means	
	Income	N	Mean		F	Sig.	t	Sig. (2-tailed)
If a green product is 25% more expensive than a non-green product, I prefer the green product	1	133	2,96	Equal variances assumed	1,894	0,170	-1,990	0,048
	2	50	3,30	Equal variances not assumed			-1,929	0,057
If a green product is 50% more expensive than a non-green product, I prefer the green product	1	133	2,68	Equal variances assumed	0,290	0,591	-2,987	0,003
	2	50	3,26	Equal variances not assumed			-3,116	0,002
I do my best to use green product whatever it costs	1	133	2,61	Equal variances assumed	0,293	0,589	-1,367	0,173
	2	50	2,86	Equal variances not assumed			-1,353	0,180

When we focus on the values of Sig. (2-tailed) column for three questions, we see that the values are less than 0.05 for questions 1 and 2 which means that we reject the hypotheses H4.1 and H4.2. So, the people with an income level of 4000TL and over are more willing to buy green products than people with an income level lower than 4000TL if the green products' prices are 25% or 50% more expensive than non-green products. Since the Sig. (2-tailed) value for third question (0.173) is greater than 0.05 we accept the hypothesis H4.3. We realize that whatever the income levels of people are they are not willing to buy green products whatever they cost.

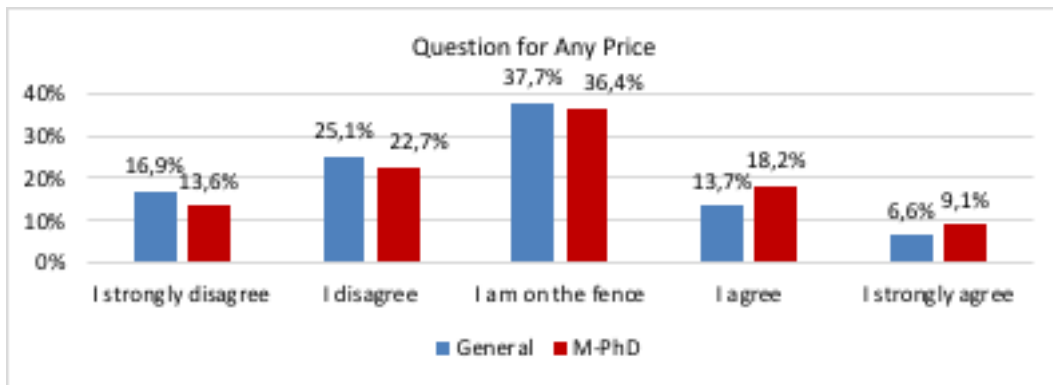
As a second analysis, a specific group which was included in the first analysis is focused to understand if education level makes any change on the preferences. For this purpose, it is only limited with the answers of persons who have Post-Graduate (master) and/or Doctorate (PhD) degree for the same questions in the first analysis.

(a)

(b)

(c)

Figure 5. The green product preference considering the education level

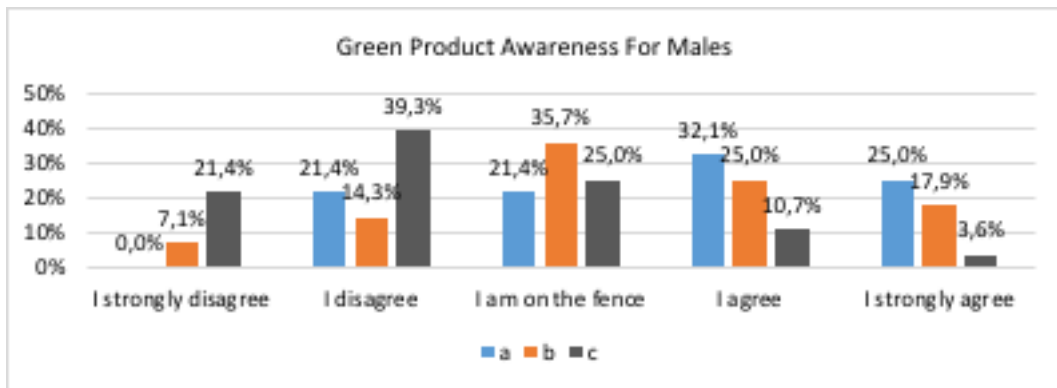
In Figure 5.a we realize that for M-PhD holders, the proportion of participants who say 'I strongly agree' is 18.2%, while those who 'I agree' are 31.8%. For all participants, 'I strongly agree' is 10.4% and 'I agree' is 19.1%. Consequently, in this case, education level affects directly green product purchasing. That can be also concluded by comparing the percentage of each answers in Figure 5.b and Figure 5.c. In two different figures, which shows the participants whose education level is MS and PhD. are more self-confident and agree to pay more.

As a third analysis, it is aimed to see if gender makes any differences on the preferences. To minimize the effect of other parameters, a group of participants who have similar lifestyle is chosen. To do that, only the

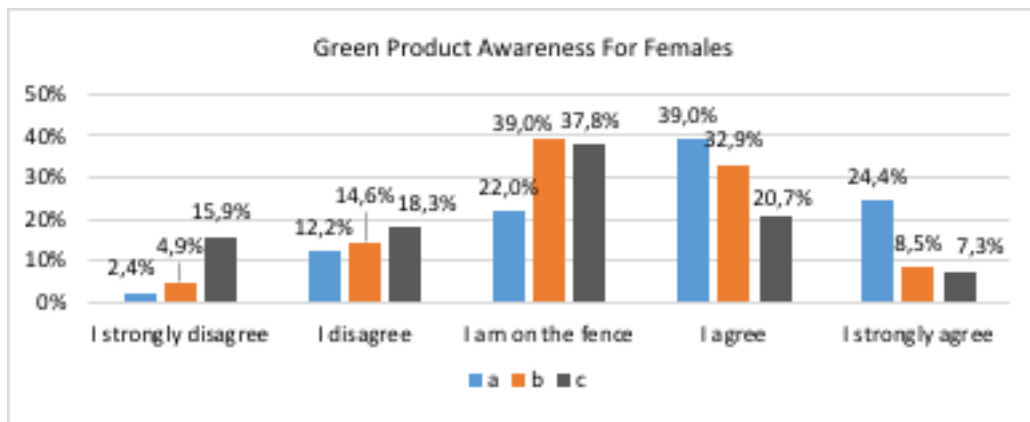
participants whose age are between 18 and 24 and students are focused. Due to their relatively lower income status, questions not causally related to financial side are selected. The three questions assigned for this analysis are given below.

- a. I have knowledge about green product concept.
- b. I can recognize a green product by looking at the product tag.
- c. I know at least 3 green product brands.

Figure 6.a shows male participants' answers and Figure 6.b shows female participants' answers of green product awareness.

(a)

(b)

Figure 6. Male and female participants' answers of green product awareness.

When the weight of answers given to the questions by females and males are compared, it can be seen they are too close to each other which does not enable an exact distinction even if the answers of females reflect a better awareness.

Therefore, we apply a t-test in order to find if we accept the following hypotheses;

H5.1: Green product awareness of participants does not change with respect to gender for the question I have knowledge about green product concept.

H5.2: Green product awareness of participants does not change with respect to gender for the question I can recognize a green product by looking at the product tag.

H5.3: Green product awareness of participants does not change with respect to gender for the question I know at least 3 green product brands.

We focus on three questions given in Table 9 to test our hypotheses. Number of participants in both income levels and means of their answers are given in group statistics section of Table 9.

Table 9. Group Statistics and Independent Sample Test for Green product awareness for three questions

Test for Gender	Group Statistics			Independent Samples Test	Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means	
	Gender	N	Mean		F	Sig.	t	Sig. (2-tailed)
I have knowledge about green product concept	F	126	3,82	Equal variances assumed	0,344	0,558	1,130	0,260
	M	57	3,63	Equal variances not assumed			1,121	0,265
I can recognize a green product by looking at the product tag	F	126	4,32	Equal variances assumed	0,310	0,579	2,267	0,025
	M	57	4,02	Equal variances not assumed			2,063	0,042
I know at least 3 green product brands	F	126	3,11	Equal variances assumed	0,348	0,556	2,489	0,014
	M	57	2,63	Equal variances not assumed			2,492	0,014

When we focus on the values of Sig. (2-tailed) column for three questions, we see that the values are less than 0.05 for questions 2 and 3 which means that we reject the hypotheses H5.2 and H5.3. Eventually, by also focusing on the female and male participants' answers, we can claim that female participants' ability to recognize a green product by looking at the product tag is greater than males. Females' knowledge about at least 3 green product brands is better than males. Female participants are more aware about the brands of green products. Since the Sig. (2-tailed) value for first question (0.26) is greater than 0.05 we accept the hypothesis H5.1. This means that both females and males claim that they have knowledge about green product concept.

5. CONCLUSION

Throughout this paper the position of the concept green product in the minds is expressed in such a way that a comprehensive understanding and the historical background of the concept are detailed in section 3, questions posed to a target group whose members are chosen randomly and their answers are given in methodology section with statistical graphics and further analysis including our interpretations.

It is concluded that the concept green product is not well understood yet and those products are esoteric such that it only addresses to a minority who accepts that concept as a lifestyle. Therefore, it feels a requirement of being a part of this minority to pay an adequate attention. For the side of consumers, consuming green products should be reflected as need to do, not as good to do, and enough information should be disseminated in the ratio of the need. On the side of the providers and regulators, new methods and technologies may be utilized in order to increase the accessibility of and to reduce the costs of green products, and regulations may be established to push the providers to prefer green production.

It is also concluded that education level and income status of participants makes differences on their preferences as it is stated in such a way that the higher education level the better understanding of and loyalty to the concept, and when the income is higher the participants feel more free to purchase green products. However, both the participants that have higher income and education levels would not buy green products with extremely high prices. If the price of the green product is 50% or more expensive than non-green product, they

would prefer to buy non-green products. This is a key point for the producers of green products to focus to sell the green products up to 25% more expensive than non-green products in order not to lose customers.

The survey in this study consists of 3 main parts: Environmental Sensitivity Scale, Green Product Awareness, and Interest Level in Green Products. In order to see if gender, marital status and income level make differences between participants we did "independent samples test" considering 95% confidence level. The results of independent samples test show that;

- Environmental Sensitivity of participants changes with respect to gender and females are more environmental sensitive than males.
- Environmental Sensitivity of participants changes with respect to marital status and married people are more eco-sensitive than single people.
- Environmental Sensitivity of participants changes with respect to income level and people with income level greater than 4000 TL are more eco-sensitive than people with an income level lower than 4000.
- Green product awareness of participants changes with respect to gender and female participants' green product awareness is greater than males.
- Green product awareness of participants does not change with respect to marital status and income level.
- Interest level of participants in green products does not change with respect to gender and females and male participants have same interest level in green products.
- Interest level of participants in green products changes with respect to marital status and married people are more interested in green products than single people.
- Interest level of participants in green products changes with respect to income level and people with income level greater than 4000 TL are more interested in green products than people with an income level lower than 4000.
- The people with an income level of 4000TL and over are more willing to buy green products than people with an income level lower than 4000TL if the green products' prices are 25% more expensive than non-green products.
- The people with an income level of 4000TL and over are more willing to buy green products than people with an income level lower than 4000TL if the green products' prices are 50% more expensive than non-green products.
- We realize that whatever the income levels of people are, they are not willing to buy green products without considering how high they cost.

The participants of the research think that social media, associations and agencies and online marketing websites are the most sensitive media organs among all. TV and Radio channels and newspapers should be more sensitive about green product consumption.

The participants accept that the causes that force them to buy green products are the green products are healthier, they protect environment and they are in good quality. The participants believe that the reasons that force them to not to buy green products are the green products are expensive and they are not accessible. We cannot expect a friendly reaction from an environment where we live unconsciously.

Limitations of the study: Our most important limitation was to reach more participants for our questionnaire. People are not so willing to participate in researches in Turkey. Second, green consumption and green products are emerging subjects in developing countries and sensitivity, awareness and interest level of people are not so high. We believe, as the awareness and interest level of people increase, they will be more willing to buy green products and participate in studies related with green consumption.

Future study suggestions: The survey in this study consists of 3 main parts: Environmental Sensitivity Scale, Green Product Awareness, and Interest Level in Green Products. The number of parts in future survey may be increased for a more detailed analysis. We did “independent samples test” in order to see if gender, marital status and income level make differences between participants. This analysis can be extended by focusing on education, age, location of participants and other parameters to see if the participants’ Environmental Sensitivity Scale, Green Product Awareness, and Interest Level in Green Products change with respect to those parameters. Multi criteria decision methodologies such as AHP (Analytic Hierarch Process), ANP (Analytic Network Process) etc. can be used to find the weights of Environmental Sensitivity Scale, Green Product Awareness, and Interest Level in Green Products on decisions of customers to buy green products.

REFERENCES

- Adams, R., Carruthers, J., and Hamill, S. (1991). *Changing Corporate Values: A Guide to Social and Environmental Policy and Practice in Britain’s Top Companies*. London: Kogan Page.
- Alkibay, S., (2001), “Yeşil pazarlama faaliyetlerine üniversite öğrencilerinin ilgisi üzerine bir Araştırma”, *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4: 76–93.

- Aslan, F., Çınar, R., (2015). "Yeşil planlama faaliyetleri çerçevesinde Kafkas üniversitesi öğrencilerinin çevreye duyarlı ürünleri kullanma eğilimlerini belirlemeye yönelik bir Araştırma", *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6 (9): 169–184.
- Ayyıldız H., and Genç K.Y., (2008), "Çevreye Duyarlı Pazarlama: Üniversite Öğrencilerinin Çevreye Duyarlı Pazarlama Uygulamaları İle İlişli Tutum Ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 12, Sayı 2.
- Coddington, W. (1993) *Environmental Marketing: Positive Strategies for Reaching the Green Consumer*. New York, McCraw-Hill Inc.
- Çabuk, S., and NAKİBOĞLU, M. B. (2003). "Çevreci pazarlama ve tüketicilerin çevreci tutumlarının satın alma davranışlarına etkileri ile ilgili bir uygulama". *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(12).
- Çabuk, S., NAKİBOĞLU, A. G. B., and Keleş, C. (2008). "Tüketicilerin yeşil ürün satın alma davranışlarının sosyo-demografik değişkenler açısından incelenmesi". *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(1), 85-102.
- Chen, T. and Chai, L. (2010), "Attitude towards the Environment and Green Products: Consumers' Perspective", *Management Science and Engineering* Vol.4, No.2, pp. 27-39.
- Demir, G. (1994). Sustainable Consumption. Ankara: Sustainable Consumption Symposium.
- Ertz M., Karakas F., Sarigollu E., (2016), "Exploring pro-environmental behaviors of consumers: An analysis of contextual factors, attitude, and behaviors", *Journal of Business Research*, v. 69, no. 10, pp. 3971-3980.
- Gleim M.R., Smith J.S., Andrews D., Cronin J.J., (2013), "Against the green: a multi-method examination of the barriers to green consumption". *J. Retailing*, 89 (1) pp. 44-61
- Gök, A. and Türk M. (2011). "Perakendeci İşletmelerde Çevreyi Koruma Bilinci Üzerine Bir Araştırma", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 16 (2): 125-152.
- He A., Cai T., Deng T., Li X. (2016), "Factors affecting non-green consumer behavior: an exploratory study among Chinese consumers". *Int. J. Consumption Studies*, 40 (3) pp. 345-356.
- Hussein, A.T., Cankül, D. (2010). "Üniversite öğrencilerinin yeşil pazarlama faaliyetleri kapsamında çevreye ilişkin davranışlarını belirlemeye yönelik bir Araştırma", *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1: 50–67.
- İlkin, A. and Alkin, E. (1991), Çevre Sorunları, TOBB Yayınevi.
- Jackson, T., and Michaelis, L. (2003). *Policies for Sustainable Consumption: A Report to The Sustainable Development Commission*. Sustainable Development Commission.
- Karalar, R., Erdoğan, Z., and Kiracı, H. (2008). "Çevreye İlişkin Bilgi Düzeyi İle Sürdürülebilir Tüketici Davranışı İlişkisi", (s. 340-358), 13. Ulusal Pazarlama Kongresi, Adana 2008.
- KOÇ, Erdoğan (2011). *Tüketici Davranışı ve Pazarlama Stratejileri Global ve Yerel Yaklaşım*, Seçkin Yayıncılık, Ankara
- Neuner, M. (2000) "Collective Prototyping: A Consumer Policy Strategy to Encourage Ecological Marketing" *Journal of Consumer Policy*, 23:153-175.
- Odabaşı, Y. (1992). *Yeşil Pazarlama: Kavram ve Gelişmeler*. Pazarlama Dünyası
- Schlegelmilch, B., Bohlen, G., and Diamantopoulos, A. (1996). "The Link Between Green Purchasing Decisions and Measures of Environmental Consciousness". *European Journal of Marketing* 30(5), 35-55.
- Perera, C., Auger, P. and Klein, J. (2018). "Green Consumption Practices among Young Environmentalists: A Practice Theory Perspective". *J Bus Ethics* 152, 843–864.
- Ramlogan R. 1997. "Environment and human health: a threat to all" *Environmental Management and Health*. 8:51–66.
- Seyfeng, G. (2005). "Shopping for Sustainability: Can Sustainable Consumption Promote Ecological Citizenship?" *Environmental Politics*, Vol:14 No:2 ss. 289-290.
- Shrum, L.J., McCarty, J.A., ve Lowery, T.M. (1995) "Buyer Characteristics of the Green Consumer and Their Implication for Advertising Strategy" *Journal of Advertising*, 24(2) ;71-90.
- Soonthonsmai, V. (2001). "Predicting intention and behavior to purchase environmentally sound or green

- products among Thai consumers: An application of the Theory of Reasoned Action” Doctoral dissertation, Nova Southeastern University.
- Steg L., and Vlek C., (2009), “Encouraging pro-environmental behavior: An integrative review and research agenda”, *Journal of Environmental Psychology*, vol. 29, pp. 309-317.
- Stern C., (2000), “Toward a coherent theory of environmentally significant behavior”, *Journal of Social Issues*, vol. 53, no.3, pp. 407-424.
- Straughan, R. D., and Roberts, J. A. (1999). “Environmental segmentation alternatives: a look at green consumer behavior in the new millennium”. *Journal of Consumer Marketing*, 16(6), 558-575.
- Tan L.P., Johnstone M.Lee and Yang Lin (2016), “Barriers to green consumption behaviors: The roles of consumers’ green perceptions”. *Australasian Marketing Journal (AMJ)* V. 24, Issue 4, P. 288-299.
- Turhan, E., Gültekin, Ö. and Özdemir, Y. (2015). “Yeşil ergonomiye genel bakış”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi*, 3 (3): 559–565.
- Üstündağlı and Güzeloğlu (2015), “Gençlerin Yeşil Tüketim Profili: Farkındalık, Tutum Ve Davranış Pratiklerine Yönelik Analiz”, *Global Media Journal TR Edition*, 5 (10) Spring 2015, 341.
- Yılmaz, V., and Arslan, T. (2011). “Üniversite öğrencilerinin çevre koruma vaatleri ve çevre dostu tüketim davranışlarının incelenmesi”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (3): 1-10.
- Varinli, İ. (2012), *Pazarlamada Yeni Yaklaşımlar*, Ankara, Detay Yayıncılık.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).